تورك ييلى

The Ohio State University
3 2435 05415069 3

OHIO STATE
UNIVERSITY
LIBRARIES

تورك يلى

1928

تورك اوجاقلری مرکز هیئتی طرفندن نشر اولونمشدر

طوپلایان

آقچوره اوغلی یوسف

استانبول — یکی مطبعه
1928

DR576
T869
1928

تورك ييلى

1928

باشلانغیج

1926 یازنده طوپلانان تورك اوجاغی حرث هیأتی ، 1927 سنه‌سندن باشلایارق هربیل ، تورك دنیاسنك عمومی وضعیت واحوالنی کوستره‌جك صورتده « تورك ییلی » آدلی بر سالنامه نشرینه‌قرار ویرمش وبونك ایلك صاییسنی حاضرلایوب میدانه چیقارمق ایشینی بکا یوکلتمشدی [1] .

تورك دنیاسنك کنیشلکنی ، تورك عرقنك بویوکلکنی هیچ بیلمه‌ین اوقور یازار بر تورك آرتق قالمامش اولسه کرکدر : صاری دکیزدن آق دکیزه ، شمالك بوزلی اوقیانوسندن خط استوانك صیجاق محیط هندیسنه قدر یاییلان وبعض یرلرده صیقیشیق وبیتیشیك ، بعض طرفلرده سیرك وسرپیك اوطوران بوتورك ایللری حقنده شویله‌بویله عمومی بر بیلکیمز واردر ؛ اما بوتورك ایللرینك حقیقی مقدارینه ، مدنی سویه‌لرینه ، اجتماعی بنیه‌لرینه ، سیاسی تعضیلرینه دائر استاتیستیقلره ، علمی معطالره طایانان کافی معلوماتمز اولدیغنی ادعا ایده‌بیلیرمی‌یز؟ عرقمز شعبه‌لرینك ییلدن ییله ترقی ویا تدنی صورتیله نصل بر تحاول کچیردیکنی منتظماً تعقیب ایده‌بیلیورمی‌یز ؟ — ظن ایدییورم که بوسؤاللره منفی جواب ویرمك مجبوریتنده‌یز . تورك دنیاسنك حتی بوکونکی حالنی بزه اوکرتن اثرلریمز چوق دکلدر ؛ هله تورك دنیاسنك تحاولنی تعقیبه یارایه‌جق واسطه‌لریمز غایت آزدر . بر ، ایکیسی استثنا اولنورسه ، موقوت ویا غیرموقوت مطبوعاتمزك جمله‌سی شرق وشمال تورکلری شویله‌طورسون ، غرب تورکلرینك ، یعنی تورکیه جمهوریتی وطنداشلرینك بیله آنجق برقاچ مرکزده یاشایان قسمنك عمومی حیاتده‌کی بعض تجلیلرینی آنجق تثبیته موفق اوله‌بیلمکده‌در .

---

[1] تورك اوجاغی ، 1336 (1914) سنه‌سنده ، تورك ییلی ، آدلی 32 صحیفه‌لق ، اسکی جیب تقویملری کبی اوفاجق بر تقویم چیقارمشدی . بناءً علیه بو « تورك ییلی » ، ایکنجی صایی « تورك ییلی » صاییله‌بیلیر . اوزمانلر ، احوال و واقعات ایجابی « عثمانلی تورك دولتنك استقلال کونی خاطرلاتمق اوزره ترتیب » ایدیلوب ، 17 کانون‌اول چهارشنبه کونی نشر اولونان بوکوچوك تقویمك محتویاتی ، بر قیصه تاریخی مقاله ایله کوك آلپ ضیا بکك بر منظومه‌سندن و اون ایکی آیك کون اسملری ایله بعضلرینه مصادف تورکلکله علاقه‌دار واقعه‌لرك اشارت اولونمه‌سندن ونهایت قپاغه یازیلمش بش وجیزه‌دن عبارتدی . هر اوجاقلینك مطلقا بر عدد ایدینمه‌سی اوجاقلیلره توصیه اولونان بو مینی مینی تقویمك اوك قپاغی ایچریسنه ، صاحبنك آدی ، ایشی اوطوردیغی ییری ، دوغدیغی مملکتی ، اوجاغنده‌کی صاییسی واك قوتلی دوشونجه‌سی صاحبی طرفندن یازیلاجقدی .

تورك اوجاغی حرث هیأتنك مقصدی ، بوتون تورك دنیاسنه دائر ابتدا عمومی معلومات ویردكدن صوكره ، هر ییل اودنیاده وقوعه كلن مهمجه حادثه‌لری ، بالخاصه حرثی حادثه‌لری ، قید ایده‌رك تورك عرقنك تاریخی تحاول وتیره‌سنی قسماً كوسترمه‌یه اوغراشمقدر ؛ « تورك ییلی » ، ایلك صاییسنده تورك دنیاسنك معین بر سنه‌ده ستاتیق بر لوحه‌سنی چیزمه‌یه ، متوالی سنه‌لرده ایسه بومبدأدن اعتباراً اودنیانك دینامیق تحاولنی كوسترمه‌یه چالیشه‌جقدر .

تورك دنیاسنده بوكون تام مستقل وملی تك بر حكومت واردركه اوده « توركیه جمهوریتی » در . دەموقراتیك توركیه جمهوریتنك كوكلری ، تورك ملیتجیلكی پرنسیپی تحملرینه قدر واروب طایانیر . ایشته بوده‌موقراتیك توركیه جمهوریتنك قورولوشی تاریخیله بوكونكی تشكیلاتی ، وجمهوریت توركلرینك هردرلو حیاتی تظاهراتی ، « تورك ییلی » نك آنا موضوعنی تشكیل ایدر . باشقه تورك یورد وایللرینه متعلق معلومات بومركزك اطرافنده طوپلاناجقدر .

تورك دنیاسنك باشی وقلبی « توركیه دولتی » در ؛ بوكون « توركیه دولتنی » ذی حیات اوله‌رق تجسم وتشخص ایتدیرن غازی مصطفی كمال حضرتلری ، بوتون تورك دنیاسنك دوشونن باشی ، وچارپان قلبی دیمكدر . بونكچوندركه اونك امثالسز یوزی ایله تورك كنجلرینه یول كوسترن سوزلرینی « تورك ییلی » نك فاتحه‌سی صایدق .

بوتون توركلرك روح و قلبلرینه عزم وقدرت نفخ ایده‌جك اوخارق العاده یوزله ، بوتون توركلرك مستقبل حیاتلرینه رهبر اوله‌جق اودرین سوزلری ، هپمز دائما تماشا ، تذكر وتأمل ایتملی یز. بویوزدركه بزه كندیمزی طانیتیر؛ بوسوزلردركه بزه حیات ونجات یولنی كوستریر ...

*
* *

« تورك ییلی » نی ترتیب وتنظیم ایشینی باشارابیلمك ایچون تورك ملیتجیلكی یولنده چالیشمش آرقداشلردن بر چوغنك یاردیمنی ایسته‌دم ؛ رجامی قبول ایتدیلر . توركیه جمهوریتنك اقتصادی ، عرفانی ، عسكری ، عدلی واداری تشكیلاتنه وبوتشكیلاتك فعالیت طرزینه دائر معلوماتك ویریله‌سنی رسمی دائره‌لردن رجا ایتدم ؛ اونلرده رجامك اسعاف اولنه‌جغنی سویله‌دیلر .

لكن 1927 سنه‌سی كلوب كچدیكی حالده مقاله وماتزمه وعد ایدن مقام وذاتلرك بعضلری ، آرزولرینه رغماً ، سوزلرینی طوتمقده كچیكدیلر . « تورك ییلی » ایچون اولجه

چیزیلمش اولان پروغرامك تماماً تطبیقنده اصرار ایدیلسه ، « ییل » ك انتشاری 1929 ه قدر تأخره اوغرامق تهلکه‌سی باش کوستردی . بوندن چکندم ؛ موجود مالزمه ایله بوسنه نشرینی ترجیح ایتدم . مالزمه‌نك نقصانی ، ظن ایدیورم‌كه ، عمومی لوحه‌نك آکلاشیلماسنه مانع اوله‌جق درجه‌ده فضله دکلدر . تورك اوجاغی ، امید وتمنی ایتدیکی وجهله ، « تورك ییلی » نی هر سنه چیقارابیلیرسه ، نقصان مالزمه یواش یواش اکمال اولنور ؛ لوحه تمام اولور .

« تورك ییلی » ، دقتله اوقویان هرانصافلی آدم درحال تسلیم ایده‌جکدرکه بوسالنامه هیچ برسیاسی مقصد استهداف ایتمه‌مکده‌در :

آرقداشی « تورك یوردی » کبی « تورك ییلی » نك‌ده غایه‌سی ، تورکلره کندیلرینی ، یعنی تورکلری طانیتمایه چالیشمقدن عبارتدر ؛ یعنی « تورك ییلی » صرف تعلیمی وحرثی برغایه تعقیب ایتمکده‌در .

یوقاریدن بری اعتراف وایضاح ایتدك‌كه بوییلك « تورك ییلی » نده ، چیزیلن پروغرامه نسبتله خیلی نقصانلر وار . اوقویانلر ، بوبزم بیلدیکمز نقصانلردن باشقه اکسیکلکلری‌ده بلکه بولوب چیقاراجقلردر . قارئلریمزدن چوق رجا ایدرز : « تورك ییلی » ، کندیلرنجه ناصل اولمق لازم کلیورسه ، اوکا دائر فکرلرینی لطفاً یازوب بزه بیلدیرسینلر . اوکلزده‌کی ییللرده « تورك ییلی » نی باصدیروب طاغیتمق مقدر ایسه ، توصیه‌لرینی مطلقا دقتله کوز اوکنده طوتارز .

آنقره ، 1928

آق‌چوره اوغلی یوسف

غازى حضرتلرينك كنجلكه خطابى

اى تورك كنجلكى ! برنجى وظيفه ك تورك استقلالنى ، تورك جمهوريتنى الى الابد
محافظه و مدافعه ايتمكدر . موجوديتك و استقبالك يگانه تملى بودر .
بو تمل ، سنك اك قيمتلى خزينه كدر . استقبالده دخى سنى بو خزينه دن محروم ايتمك
ايسته يه جك داخلى و خارجى بدخواهلرك اوله جقدر . بر كون استقلال و جمهوريتى
مدافعه مجبوريتنه دوشرسه ك وظيفه يه آتيلمق ايچون ايچنده بولونه جغك وضعيتك امكان
و شرائطنى دوشونميه جكسك . بو امكان و شرائط چوق ناساعد بر ماهيتده تظاهر
ايده بيلير . استقلال و جمهوريتكه قصد ايده جك دشمنلر بوتون دنياده امثالى
كورولمه مش بر غالبيتك ممثلى اوله بيليرلر . جبراً و حيله ايله عزيز وطنك بوتون
قلعه لرى ضبط ايدلمش ، بوتون ترسانه لرينه كيرلمش ، بوتون اوردولرى داغيتيلمش
و مملكتك هر كوشه سى بالفعل اشغال ايدلمش اوله بيلير . بوتون بو شرائطدن دها اليم
و دها وخيم اولمق اوزره مملكتك داخلنده اقتداره صاحب اولانلر غفلت و ضلالت و
حتى خيانت ايچنده بولونه بيليرلر . حتى بو اقتدار صاحبلرى شخصى منفعتلرينى مستوليلرك سياسى
امللريله توحيد ايده بيليرلر . ملت فقر و ضرورت ايچنده خراب و بى تاب دوشمش اوله بيلير .
اى تورك استقبالنك اولادى ! ايشته بو احوال و شرائط ايچنده دخى وظيفه ك تورك استقلال
و جمهوريتنى قورتارمقدر . محتاج اولديغك قدرت دامارلرنده كى اصيل قانده موجوددر .

« تورك ييلى » نك

تقويمى

مملکتمزده رسمی تقویمک اصلاحنه وبین‌الملل ساعتك قبولنه دائر قانونلر

ماده 1 .— تاریخ هجری ٔ قمری کاکان استعمال ایدلمك شرطیله دولت عثمانیه معاملاتنده مبدأ تقویم مستثنا اولمق اوزره تقویم غربی‌یی قبول ایتمشدر . بناءً علیه 1332 سنه‌سی شباطنك اون آلتنجی کونی 1333 سنه‌سی مارتنك برنجی کونی اعتبار ایدیله‌جکدر .

28 ربیع‌الآخر 1335 ، 8 شباط 1332

تقویم افرنجی (غره‌غوار) نك قبولی

قانون نومروسی : 698

ماده 1 .— تورکیه جمهوریتی داخلنده رسمی دولت تقویمنده تاریخ مبدئی اوله‌رق بین‌الملل تقویم مبدئی قبول ایدلمشدر .

ماده 2 .— 1341 سنه‌سی کانون‌اولنك اوتوز برنجی کونی تعقیب ایدن کون 1926 سنه‌سی کانون ثانیسنك برنجی کونیدر .

ماده 3 .— هجری ٔ قمری تقویمی اوته‌دنبری اولدیغی اوزره احوال مخصوصه‌ده قوللانیلیر . هجری ٔ قمری آیلرك مبدئنی رصدخانه رسماً تثبیت ایدر .

26 کانون اول 1341 ، 9 جماذی‌الاخر 1344

بین‌الملل ساعتك قبولی

قانون نومروسی : 697

ماده 1 .— تورکیه جمهوریتی داخلنده کون ، کیجه یاریسندن باشلار وساعتلر صفردن یکرمی دردە قدر صاییلیر .

ماده 2 .— ایزمیت جوارندن کچوب غره‌نیجه نظراً اوتوزنجی درجه‌ده بولنان نصف‌النهار دائره‌سی بوتون تورکیه جمهوریت ساعتلری ایچون اساسدر .

26 کانون اول 1341 ، 9 جماذی‌الآخر 1344

کونلریمز

ملی کونلر و مشهور وقعه‌لرك ییل دونومی

1 — کانون ثانی	برنجی اینن اوکی ظفری
31 — کانون ثانی	ایکنجی اینن اوکی ظفری
23 — نیسان	بویوك ملت مجلسنك آچیلدیغی کون
23 — تموز	عثمانلی ایمپراطورلغنده مشروطیتك اعلانی
30 — آغستوس	دوملی پیکار ظفری وطیاره بایرامی
31 — آغستوس	بیوك تعرض
9 — ایلول	ازمیرك استردادی
12 — ایلول	سقاریه ظفری
13 — ایلول	بروسه‌نك استردادی
29 — ایلول	صاری قامیش ظفری
6 — تشرین اول	ملی اردونك استانبوله دخولی
29 — تشرین اول	ملی بایرام : جمهوریتك اعلانی
30 — تشرین اول	قارص ظفری
2 — تشرین ثانی	تورکیه بیوك ملت مجلسی حکومتنك تأسیسی

دینی کونلر

معراج کیجه‌سی	20/21 کانون ثانی	جمعه / جمعه ایرتسی کیجه‌سی
برات کیجه‌سی	6/7 شباط	بازار ایرتسی / صالی کیجه‌سی
رمضان غره‌سی	23 شباط	پنجشنبه
قدر کیجه‌سی	19/20 مارت	بازار ایرتسی / صالی کیجه‌سی
شکر بایرامی	23 مارت	جمعه
قوربان بایرامی	30 مایس	چهارشنبه
محرم غره‌سی	18/19 حزیران	صالی
مولود کیجه‌سی	27/28 آغستوس	صالی
رغائب کیجه‌سی	19/20 کانون اول	چهارشنبه

كونشك برجلر منطقه‌سنده‌كی حركتی

برجك اسمی	كونشك برجه دخولی	دقیقه	ساعت	برجده‌كی مدت استقراری: دقیقه	ساعت	كون
دلو	21 كانون ثانی	57	6	23	14	26
حوت	19 شباط	20	21	24	23	29
حمل	20 مارت	44	20	33	11	30
ثور	20 نیسان	17	8	36	23	30
جوزا	21 مایس	53	7	14	08	31
سرطان	21 حزیران	07	16	55	10	31
أسد	23 تموز	02	3	51	06	31
سنبله	23 اغستوس	52	9	13	21	30
میزان	23 ایلول	06	7	49	08	30
عقرب	23 تشرین اول	55	15	05	21	29
قوس	22 تشرین ثانی	00	13	04	13	29
جدی	22 كانون اول	04	2	39	10	29

موسملر

ارضك نصف شمالیسنده‌كی مملكتلرده	ارضك نصف جنوبیسنده‌كی مملكتلرده	تاریخ	دقیقه	ساعت
ایلك بهار باشلانغجی	صوك بهار باشلانغجی	20 مارت	44	20
یاز باشلانغجی	قیش باشلانغجی	21 حزیران	07	16
صوك بهار باشلانغجی	ایلك بهار باشلانغجی	23 ایلول	06	7
قیش باشلانغجی	یاز باشلانغجی	22 كانون اول	04	2

صفحات قمر وزمانلری

محاق				تربیع اول				بدر				تربیع ثانی			
آی		دقیقه	ساعت	ی		دقیقه	ساعت	آی		دقیقه	ساعت	آی		دقیقه	ساعت
میلادی	هجری			میلادی	هجری			میلادی	هجری			میلادی	هجری		
22 كانون ثانی	28 رجب	19	20	29 كانون ثانی	6 شعبان	26	19	5 شباط	13 شعبان	11	20	13 شباط	21 شعبان	05	19
21 شباط	29 شعبان	41	9	28 شباط	6 رمضان	21	3	6 مارت	13 رمضان	27	11	14 مارت	21 رمضان	20	15
21 مارت	28 رمضان	29	20	28 مارت	6 شوال	54	11	5 نیسان	14 شوال	38	3	13 نیسان	22 شوال	09	8
20 نیسان	29 شوال	25	5	26 نیسان	5 ذی‌القعده	42	21	4 مایس	13 ذی‌القعده	12	20	12 مایس	21 ذی‌القعده	50	20
19 مایس	28 ذی‌القعده	14	13	26 مایس	6 ذی‌الحجه	12	9	3 حزیران	14 ذی‌الحجه	14	12	11 حزیران	22 ذی‌الحجه	[illegible]	5
17 حزیران	28 ذی‌الحجه	42	20	24 حزیران	6 محرم	47	22	3 تموز	15 محرم	49	2	10 تموز	22 محرم	16	12
17 تموز	29 محرم	36	4	24 تموز	7 صفر	03	14	1 اغستوس	15 صفر	31	15	8 اغستوس	22 صفر	24	17
15 اغستوس	29 صفر	49	13	23 اغستوس	7 ربیع‌الاول	21	8	31 اغستوس	15 ربیع‌الاول	34	2	6 ایلول	21 ربیع‌الاول	35	22
14 ایلول	29 ربیع‌الاول	21	1	22 ایلول	7 ربیع‌الآخر	58	2	29 ایلول	14 ربیع‌الآخر	43	12	6 تشرین اول	21 ربیع‌الآخر	06	5
13 تشرین اول	28 ربیع‌الآخر	56	15	21 تشرین اول	7 جمادی‌الاول	06	21	28 تشرین اول	14 جمادی‌الاول	43	22	4 تشرین ثانی	21 جمادی‌الاول	06	14
12 تشرین ثانی	29 جمادی‌الاول	35	9	20 تشرین ثانی	7 جمادی‌الآخر	36	13	27 تشرین ثانی	14 جمادی‌الآخر	[illegible]	9	4 كانون اول	21 جمادی‌الآخر	32	2
12 كانون اول	29 جمادی‌الآخر	06	5	20 كانون اول	7 رجب	43	3	26 كانون اول	13 رجب	55	19				

نوط : بوصحیفه‌ده مندرج جدوللرده‌كی ساعتلر غره‌نیچ نصف‌النهارینه كوره‌در .

1928 ییلنك تقویمی

1346 هجرت ییلی

كانون ثانى (برنجى آى)

1928 ییلی

سنه‌نك كونلرينك صايسى	كونلرك اسمى	كانون ثانى	رجب	قاسمك كونلرينك صايسى	كونشك طلوعى (ساعت دقيقه)	كونشك غروبى (ساعت دقيقه)	كوندوزك مدتى (ساعت دقيقه)	غره‌نويچ نصف الليل وسطيسنده: كونشك مطالعى (ساعت دقيقه ثانيه)	كونشك ميلى جنوبى (° ′ ″)	وقت نجومى (ساعت دقيقه ثانيه)	تعديل زمان + (دقيقه ثانيه)	قمرك ياشى (كون)
1	بازار	1	7	55	7 05	16 38	9 33	18 40 37	23 07 15	6 37 38	2 58,6	7,8
2	بازار ایرتسی	2	8	56	7 05	16 38	9 33	45 02	22 44	41 35	3 27,2	8,8
3	صالی	3	9	57	7 05	16 39	9 34	49 27	22 57 45	45 31	3 55,5	9,8
4	چهارشنبه	4	10	58	7 05	16 40	9 35	53 51	52 18	49 28	4 23,4	10,8
5	پنجشنبه	5	11	59	7 05	16 41	9 36	58 15	46 25	53 25	4 50,9	11,8
6	جمعه	6	12	60	7 05	16 42	9 37	19 02 39	40 04	57 21	5 18,1	12,8
7	جمعه ایرتسی	7	13	61	7 05	16 43	9 38	07 02	33 16	7 01 18	5 44,8	13,8
8	بازار	8	14	62	7 05	16 44	9 39	11 25	26 02	05 14	6 11,0	14,8
9	بازار ایرتسی	9	15	63	7 05	16 45	9 40	15 48	18 21	09 11	6 36,8	15,8
10	صالی	10	16	64	7 05	16 46	9 41	20 09	10 14	13 07	7 02,0	16,8
11	چهارشنبه	11	17	65	7 04	16 47	9 43	24 31	01 41	17 04	7 26,8	17,8
12	پنجشنبه	12	18	66	7 04	16 49	9 45	28 51	21 52 42	21 00	7 51,0	18,8
13	جمعه	13	19	67	7 04	16 50	9 46	33 12	43 18	24 57	8 14,6	19,8
14	جمعه ایرتسی	14	20	68	7 04	16 51	9 47	37 31	33 28	28 54	8 37,7	20,8
15	بازار	15	21	69	7 04	16 52	9 48	41 50	23 13	32 50	9 0,1	21,8
16	بازار ایرتسی	16	22	70	7 03	16 53	9 50	46 09	12 34	36 47	9 21,9	22,8
17	صالی	17	23	71	7 03	16 54	9 51	50 26	20 01 30	40 43	9 43,1	23,8
18	چهارشنبه	18	24	72	7 03	16 55	9 52	54 43	50 02	44 40	10 03,6	24,8
19	پنجشنبه	19	25	73	7 02	16 56	9 54	59 00	38 10	48 36	10 23,4	25,8
20	جمعه	20	26	74	7 02	16 57	9 55	20 03 15	25 54	52 33	10 42,5	26,8
21	جمعه ایرتسی	21	27	75	7 02	16 59	9 57	07 30	13 16	56 29	11 0,9	27,8
22	بازار	22	28	76	7 01	17 00	9 59	11 45	00 14	8 00 26	11 18,5	28,8
23	بازار ایرتسی	23	29	77	7 01	17 01	10 00	15 58	19 46 50	04 23	11 35,4	0,2
24	صالی	24	1	78	7 00	17 02	10 02	20 11	33 05	08 19	11 51,5	1,2
25	چهارشنبه	25	2	79	7 00	17 04	10 04	24 34	18 57	12 16	12 6,9	2,2
26	پنجشنبه	26	3	80	6 59	17 05	10 06	28 34	04 28	16 12	12 21,4	3,2
27	جمعه	27	4	81	6 58	17 06	10 08	32 44	18 49 38	20 09	12 35,1	4,2
28	جمعه ایرتسی	28	5	82	6 57	17 08	10 11	36 53	34 27	24 05	12 48,0	5,2
29	بازار	29	6	83	6 56	17 09	10 13	41 02	18 57	28 02	13 0,1	6,2
30	بازار ایرتسی	30	7	84	6 55	17 10	10 15	45 10	03 06	31 58	13 11,3	7,2
31	صالی	31	8	85	6 54	17 11	10 17	20 49 17	17 46 56	8 35 55	13 21,7	8,2

نوط : كونشك طلوع وغروبنى كوسترن ساعتلر توركيه ساعت عموميسندن عبارتدر .

سنه‌نك كونلرينك عددی	كونلرك اسمی	شباط	شعبان	قاسمك كونلرينك عددی	كونشك طلوعی	كونشك غروبی	كوندوز مدتی	غره‌نويچ نصف الليل وسطيسنده: كونشك مطالعی	كونشك ميلی	وقت نجومی	تعديل زمان	قمرك ياشی
					عت قيقه	عت قيقه	عت قيقه	عت قيقه نيه	جنوبی ° ′ ″	عت قيقه نيه	قيقه + نيه	كون
32	چهارشنبه	1	9	86	6 53	17 12	10 19	20 53 23	17 30 27	8 39 52	13 31,2	9,2
33	پنجشنبه	2	10	87	6 52	17 13	10 21	57 28	13 40	43 48	13 40,0	10,2
34	جمعه	3	11	88	6 51	17 14	10 23	21 01 33	16 56 35	47 45	13 47,9	11,2
35	جمعه ایرتسی	4	12	89	6 50	17 15	10 25	05 36	39 11	51 41	13 55,0	12,2
36	بازار	5	13	90	6 49	17 16	10 27	09 39	21 31	55 38	14 01,2	13,2
37	بازار ایرتسی	6	14	91	6 48	17 17	10 29	13 41	03 34	59 34	14 06,6	14,2
38	صالی	7	15	92	6 47	17 19	10 32	17 42	15 45 20	9 03 31	14 11,2	15,2
39	چهارشنبه	8	16	93	6 46	17 20	10 34	21 42	26 50	07 27	14 15,0	16,2
40	پنجشنبه	9	17	94	6 45	17 21	10 36	25 42	08 04	11 24	11 18,1	17,2
41	جمعه	10	18	95	6 44	17 22	10 38	29 41	14 49 02	15 21	14 20,3	18,2
42	جمعه ایرتسی	11	19	96	6 42	17 23	10 41	33 39	29 46	19 17	14 21,7	19,2
43	بازار	12	20	97	6 41	17 25	10 44	37 36	10 16	23 14	14 22,4	20,2
44	بازار ایرتسی	13	21	98	6 40	17 26	10 46	41 33	13 50 31	27 10	14 22,4	21,2
45	صالی	14	22	99	6 39	17 28	10 49	45 28	30 32	31 07	14 21,5	22,2
46	چهارشنبه	15	23	100	6 37	17 29	10 52	49 23	10 20	35 03	14 20,0	23,2
47	پنجشنبه	16	24	101	6 36	17 30	10 54	53 18	12 49 55	39 00	14 17,7	24,2
48	جمعه	17	25	102	6 34	17 31	10 57	57 10	29 18	42 56	14 14,7	25,2
49	جمعه ایرتسی	18	26	103	6 33	17 32	10 59	22 01 04	08 28	46 53	14 11,0	26,2
50	بازار	19	27	104	6 32	17 33	11 01	04 56	11 47 27	50 50	14 06,7	27,2
51	بازار ایرتسی	20	28	105	6 31	17 34	11 03	08 48	26 15	54 46	14 01,6	28,2
52	صالی	21	29	106	6 29	17 35	11 06	12 38	04 51	58 43	13 55,8	29,2
53	چهارشنبه	22	30	107	6 28	17 36	11 08	16 29	10 43 18	10 02 89	13 49,4	0,6
54	پنجشنبه	23	1	108	6 26	17 37	11 11	20 18	21 34	06 36	13 42,4	1,6
55	جمعه	24	2	109	6 25	17 38	11 13	24 07	9 59 41	10 32	13 34,7	2,6
56	جمعه ایرتسی	25	3	110	6 23	17 39	11 16	27 55	37 39	14 29	13 26,3	3,6
57	بازار	26	4	111	6 22	17 40	11 18	31 43	15 28	18 25	13 17,3	4,6
58	بازار ایرتسی	27	5	112	6 20	17 41	11 21	35 30	8 53 06	22 22	13 07,8	5,6
59	صالی	28	6	113	6 19	17 42	11 23	39 16	30 42	26 19	12 57,6	6,6
60	چهارشنبه	29	7	114	6 18	17 43	11 25	22 43 02	8 08 07	10 30 15	12 46,9	7,6

1928 ييلى — مارت (اوچنجى آى) — 1346 هجرت ييلى

		غره‌نويچ نصف الليل وسطيسنده				كونشك						
قمرك ياشى	تعديل زمان	وقت نجومى	كونشك ميلى	كونشك مطالعى	كوندوز مدتى	غروبى	طلوعى	قاسم كونلرينك عددى	رمضان	مارت	كونلرك اسمى	سنه‌نك كونلرينك عددى
كون	قيقه + نيه	عت قيقه نيه	جنوبى ° ' "	عت قيقه نيه	عت قيقه	عت قيقه	عت قيقه					
8,6	12 35,6	10 34 12	7 45 26	22 46 47	11 28	17 45	6 17	115	8	1	پنجشنبه	61
9,6	12 23,8	38 08	22 38	50 32	11 31	17 46	6 15	116	9	2	جمعه	62
10,6	12 11,5	42 05	6 59 44	54 16	11 33	17 47	6 14	117	10	3	جمعه ایرتسی	63
11,6	11 58,6	46 01	36 44	58 00	11 36	17 48	6 12	118	11	4	بازار	64
12,6	11 45,4	49 58	13 39	23 01 43	11 39	17 50	6 11	119	12	5	بازار ایرتسی	65
13,6	11 31,6	53 54	5 50 28	05 26	11 42	17 51	6 09	120	13	6	صالی	66
14,6	11 17,5	57 51	27 13	09 08	11 45	17 53	6 08	121	14	7	چهارشنبه	67
15,6	11 02,9	11 01 47	03 53	12 50	11 48	17 54	6 06	122	15	8	پنجشنبه	68
16,6	10 48,0	05 44	4 40 30	16 32	11 50	16 55	6 05	123	16	9	جمعه	69
17,6	10 32,7	09 41	17 03	20 13	11 54	17 57	6 03	124	17	10	جمعه ایرتسی	70
18,6	10 17,0	13 37	3 53 32	23 54	11 56	17 58	6 02	125	18	11	بازار	71
19,6	10 01,1	17 34	29 59	27 35	11 59	17 59	6 00	126	19	12	بازار ایرتسی	72
20,6	9 44,9	21 30	06 23	31 15	12 01	18 00	5 59	127	20	13	صالی	73
21,6	9 28,4	25 27	2 42 45	34 55	12 04	18 01	5 57	128	21	14	چهارشنبه	74
22,6	9 11,6	29 23	19 05	38 35	12 07	18 02	5 55	129	22	15	پنجشنبه	75
23,6	8 54,6	33 20	1 55 24	42 15	12 09	18 03	5 54	130	23	16	جمعه	76
24,6	8 37,4	37 16	31 41	45 54	12 12	18 04	5 52	131	24	17	جمعه ایرتسی	77
25,6	8 20,1	41 13	07 58	49 33	12 14	18 04	5 50	132	25	18	بازار	78
26,6	8 02,5	45 10	0 44 14	53 12	12 16	18 05	5 49	133	26	19	بازار ایرتسی	79
27,6	7 44,8	49 06	20 31	56 51	12 19	18 06	5 47	134	27	20	صالی	80
			شمالى									
28,6	7 27,0	53 03	03 12	00 00 30	12 21	18 07	5 46	135	28	21	چهارشنبه	81
0,1	7 09,1	56 59	26 55	03 08	12 24	18 08	5 44	136	29	22	پنجشنبه	82
1,1	6 51,0	12 00 56	50 36	07 47	12 27	18 09	5 42	137	1	23	جمعه	83
2,1	6 32,9	04 52	1 14 15	11 25	12 29	18 10	5 41	138	2	24	جمعه ایرتسی	84
3,1	6 14,7	08 49	37 53	15 04	12 32	18 11	5 39	139	3	25	بازار	85
4,1	5 56,4	12 45	2 01 28	18 42	12 34	18 12	5 38	140	4	26	بازار ایرتسی	86
5,1	5 38,2	16 42	25 00	22 20	12 37	18 13	5 36	141	5	27	صالی	87
6,1	5 19,9	20 39	48 30	25 58	12 40	18 14	5 34	142	6	28	چهارشنبه	88
7,1	5 01,5	24 35	3 11 55	29 37	12 42	18 15	5 33	143	7	29	پنجشنبه	89
8,1	4 43,3	28 32	35 17	33 15	12 45	18 16	5 31	144	8	30	جمعه	90
9,1	4 25,0	12 32 28	3 58 35	00 36 53	12 47	18 17	5 30	145	9	31	جمعه ایرتسی	91

غره‌نویچ نصف‌اللیل وسطیسنده						کونشك						
قمرك یاشی	تعدیل زمان	وقت نجومی	کونشك میلی	کونشك مطالعی	کوندوزنك اوزونلغی	غروبی	طلوعی	قاسم کوننك صانیی	شوال	نیسان	کوننك اسمی	سنه کوننك صانیی
کون	نیه + قیقه	نیه قیقه عت	شمالی ° ′ ″	نیه قیقه عت	قیقه عت	قیقه عت	قیقه عت					
10,1	4 6,8	12 36 25	4 21 49	00 40 32	12 50	18 18	5 28	146	10	1	بازار	92
11,1	3 48,8	40 21	44 57	44 10	12 53	18 19	5 26	147	11	2	بازار ایرتسی	93
12,1	3 30,8	44 18	5 08 00	47 49	12 55	18 20	5 25	148	12	3	صالی	94
13,1	3 12,9	48 14	30 58	51 27	12 58	18 21	5 23	149	13	4	چهارشنبه	95
14,1	2 55,2	52 11	53 50	55 06	13 00	18 22	5 22	150	14	5	پنجشنبه	96
15,1	2 37,7	56 08	6 16 36	58 45	13 03	18 23	5 20	151	15	6	جمعه	97
16,1	2 20,4	13 00 04	39 15	1 02 24	13 05	18 24	5 19	152	16	7	جمعه ایرتسی	98
17,1	2 03,3	04 01	7 01 47	06 04	13 08	18 25	5 17	153	17	8	بازار	99
18,1	1 46,4	07 57	24 13	09 44	13 11	18 26	5 15	154	18	9	بازار ایرتسی	100
19,1	1 29,8	11 54	46 31	13 24	13 14	18 27	5 13	155	19	10	صالی	101
20,1	1 13,4	15 50	8 08 41	17 04	13 17	18 28	5 11	156	20	11	چهارشنبه	102
21,1	0 57,4	19 47	30 43	20 44	13 19	18 29	5 10	157	21	12	پنجشنبه	103
22,1	0 41,7	23 43	52 37	24 25	13 22	18 30	5 08	158	22	13	جمعه	104
23,1	0 26,3	27 40	9 14 22	28 06	13 24	18 31	5 07	159	23	14	جمعه ایرتسی	105
24,1	0 11,2	31 37	35 57	31 48	13 27	18 32	5 05	160	24	15	بازار	106
25,1	0 3,5	35 33	57 24	35 30	13 29	18 33	5 04	161	25	16	بازار ایرتسی	107
26,1	0 17,8	39 30	10 18 40	39 12	13 32	18 34	5 02	162	26	17	صالی	108
27,1	0 31,7	43 26	39 47	42 54	13 34	18 35	5 01	163	27	18	چهارشنبه	109
28,1	0 45,3	47 23	11 00 43	46 38	13 37	18 36	4 59	164	28	19	پنجشنبه	110
29,1	0 58,4	51 19	21 28	50 21	13 39	18 37	4 58	165	29	20	جمعه	111
0,8	1 11,1	55 16	42 03	54 05	13 42	18 38	4 56	166	30	21	جمعه ایرتسی	112
1,8	1 23,3	59 12	12 02 25	57 49	13 45	18 40	4 55	167	1	22	بازار	113
2,8	1 35,2	14 03 09	22 36	2 01 34	13 48	18 41	4 53	168	2	23	بازار ایرتسی	114
3,8	1 46,6	07 06	42 34	05 19	13 50	18 42	4 52	169	3	24	صالی	115
4,8	1 57,5	11 02	13 02 20	09 05	13 52	18 43	4 51	170	4	25	چهارشنبه	116
5,8	2 08,0	14 59	21 53	12 51	13 54	18 44	4 50	171	5	26	پنجشنبه	117
6,8	2 18,0	18 55	41 12	16 37	13 56	18 45	4 49	172	6	27	جمعه	118
7,8	2 27,5	22 52	14 00 18	20 24	13 58	18 46	4 48	173	7	28	جمعه ایرتسی	119
8,8	2 36,6	26 48	19 10	24 12	14 00	18 47	4 47	174	8	29	بازار	120
9,8	2 45,1	14 30 45	14 37 48	2 28 00	14 02	18 48	4 46	175	9	30	بازار ایرتسی	121

غره‌نويچ نصف الليل وسطيسنده					كوندوز مدتی	كونشك		قاسم كونلرينك عددی	ذی القعده	مائس	كونلرك اسملری	سنه‌نك كونلرينك عددی
قمرك ياشی	تعديل زمان	وقت نجومی	كونشك ميلی	كونشك مطالعی		غروبی	طلوعی					
كون	ثانيه — دقيقه	ثانيه دقيقه ساعت	شمالی ° ′ ″	ثانيه دقيقه ساعت	دقيقه ساعت	دقيقه ساعت	دقيقه ساعت					
10,8	2 53,2	14 34 41	14 56 11	2 31 48	14 05	18 49	4 44	176	10	1	صالی	122
11,8	3 0,7	38 38	15 14 19	35 37	14 07	18 49	4 42	177	11	2	چهارشنبه	123
12,8	3 7,6	42 34	32 13	39 27	14 09	18 50	4 41	178	12	3	پنجشنبه	124
13,8	3 14,1	46 31	49 50	43 17	14 12	18 51	4 39	179	13	4	جمعه	125
14,8	3 19,9	50 28	16 07 12	47 08	14 14	18 52	4 38	180	14	5	جمعه ایرتسی	126
15,8	3 25,3	54 24	24 18	50 59	14 16	18 53	4 37	خضر 1	15	6	بازار	127
16,8	3 30,0	58 21	41 08	54 51	14 18	18 54	4 36	2	16	7	بازار ایرتسی	128
17,8	3 34,2	15 02 17	57 41	58 43	14 20	18 55	4 35	3	17	8	صالی	129
18,8	3 37,8	06 14	17 13 57	3 02 36	14 22	18 56	4 34	4	18	9	چهارشنبه	130
19,8	3 40,8	10 10	29 56	06 30	14 24	18 57	4 33	5	19	10	پنجشنبه	131
20,8	3 43,2	14 07	45 38	10 24	14 26	18 58	4 32	6	20	11	جمعه	132
21,8	3 45,1	18 03	18 01 02	14 18	14 28	18 59	4 31	7	21	12	جمعه ایرتسی	133
22,8	3 46,3	22 00	16 07	18 14	14 30	19 00	4 30	8	22	13	بازار	134
23,8	3 47,0	25 57	30 55	22 10	14 32	19 01	4 29	9	23	14	بازار ایرتسی	135
24,8	3 47,1	29 53	45 24	26 06	14 34	19 02	4 28	10	24	15	صالی	136
25,8	3 46,5	33 50	59 34	30 03	14 36	19 03	4 27	11	25	16	چهارشنبه	137
26,8	3 45,4	37 46	19 13 24	34 01	14 37	19 03	4 26	12	26	17	پنجشنبه	138
27,8	3 43,7	41 43	26 56	37 59	14 39	19 04	4 25	13	27	18	جمعه	139
28,8	3 41,5	45 39	40 07	41 58	14 40	19 05	4 25	14	28	19	جمعه ایرتسی	140
0,4	3 38,7	49 36	52 59	45 57	14 42	19 06	4 24	15	29	20	بازار	141
1,4	3 35,3	53 32	20 05 30	49 57	14 44	19 07	4 23	16	1	21	بازار ایرتسی	142
2,4	3 31,5	57 29	17 40	53 58	14 46	19 08	4 22	17	2	22	صالی	143
3,4	3 27,1	16 01 26	29 30	57 59	14 48	19 09	4 21	18	3	23	چهارشنبه	144
4,4	3 22,2	05 22	40 59	4 02 00	14 49	19 10	4 21	19	4	24	پنجشنبه	145
5,4	3 16,8	09 19	52 06	06 02	14 51	19 11	4 20	20	5	25	جمعه	146
6,4	3 10,9	13 15	21 02 52	10 04	14 52	19 12	4 20	21	6	26	جمعه ایرتسی	147
7,4	3 04,5	17 12	13 15	14 07	14 53	19 12	4 19	22	7	27	بازار	148
8,4	2 57,7	21 08	23 17	18 11	14 54	19 13	4 19	23	8	28	بازار ایرتسی	149
9,4	2 50,5	25 05	32 56	22 15	14 55	19 14	4 19	24	9	29	صالی	150
10,4	2 42,8	29 02	42 13	26 19	14 56	19 14	4 18	25	10	30	چهارشنبه	151
11,4	2 34,6	16 32 58	21 51 08	4 30 23	14 57	19 15	4 18	26	11	31	پنجشنبه	152

غره‌نويچ نصف الليل وسطيسنده					كوندوزك مدتى	كونشك		خضر كوننك ماعديسى	ذى الحجه	حزيران	كونك اسمى	سنه‌نك كوننك ماعديسى
قمرك ياشى	تعديل زمان	وقت نجومى	كونشك ميلى	كونشك مطالعى		غروبى	طلوعى					
كون	ثانيه — دقيقه	ثانيه دقيقه ساعت	ثانيه دقيقه درجه	ثانيه دقيقه ساعت	دقيقه ساعت	دقيقه ساعت	دقيقه ساعت					
12,4	2 26,1	16 36 55	21° 59′ 39″	4 34 28	14 58	19 15	4 17	27	12	1	جمعه	153
13,4	2 17,2	40 51	22 07 48	38 34	14 59	19 15	4 16	28	13	2	جمعه ايرتسى	154
14,4	2 07,8	44 48	15 33	42 40	15 00	19 16	4 16	29	14	3	بازار	155
15,4	1 58,1	48 44	22 56	46 46	15 00	19 16	4 16	30	15	4	بازار ايرتسى	156
16,4	1 48,1	52 41	29 54	50 53	15 01	19 17	4 16	31	16	5	صالى	157
17,4	1 37,7	56 37	36 30	55 00	15 02	19 17	4 15	32	17	6	چهارشنبه	158
18,4	1 27,0	17 00 34	42 41	59 07	15 03	19 18	4 15	33	18	7	پنجشنبه	159
19,4	1 16,0	04 31	48 29	5 03 15	15 04	19 19	4 15	34	19	8	جمعه	160
20,4	1 04,6	08 27	53 52	07 22	15 06	19 20	4 14	35	20	9	جمعه ايرتسى	161
21,4	0 53,8	12 24	58 52	11 31	15 07	19 21	4 14	36	21	10	بازار	162
22,4	0 41,2	16 20	23 03 27	15 39	15 07	19 21	4 14	37	22	11	بازار ايرتسى	163
23,4	0 29,1	20 17	07 38	19 48	15 08	19 22	4 14	38	23	12	صالى	164
24,4	0 16,7	24 13	11 25	23 57	15 08	19 22	4 14	39	24	13	چهارشنبه	165
25,4	0 4,2	28 10	14 48	28 06	15 09	19 23	4 14	40	25	14	پنجشنبه	166
26,4	+0 8,5	32 06	17 45	32 15	15 09	19 23	4 14	41	26	15	جمعه	167
27,4	0 21,3	36 03	20 18	36 24	15 09	19 24	4 15	42	27	16	جمعه ايرتسى	168
28,4	0 34,2	40 00	22 27	40 34	15 09	19 24	4 15	43	28	17	بازار	169
0 1	0 47,3	43 56	24 10	44 43	15 10	19 25	4 15	44	29	18	بازار ايرتسى	170
1,1	1 0,4	47 53	25 29	48 53	15 10	19 25	4 15	45	1	19	صالى	171
2,1	1 13,5	51 49	26 23	53 03	15 11	19 26	4 15	46	2	20	چهارشنبه	172
3,1	1 26,6	55 46	26 53	57 12	15 10	19 26	4 16	47	3	21	پنجشنبه	173
4,1	1 39,7	59 42	26 57	6 01 22	15 10	19 26	4 16	48	4	22	جمعه	174
5,1	1 52,7	18 03 39	26 37	05 32	15 10	19 26	4 16	49	5	23	جمعه ايرتسى	175
6,1	2 05,6	07 35	25 51	09 41	15 09	19 26	4 17	50	6	24	بازار	176
7,1	2 18,5	11 32	24 41	13 51	15 09	19 26	4 17	51	7	25	بازار ايرتسى	177
8,1	2 31,2	15 29	23 06	18 00	15 09	19 26	4 17	52	8	26	صالى	178
9,1	2 43,8	19 25	21 06	22 09	15 09	19 26	4 17	53	9	27	چهارشنبه	179
10,1	2 56,2	23 22	18 42	26 18	15 08	19 26	4 18	54	10	28	پنجشنبه	180
11,1	3 08,4	27 18	15 54	30 27	15 08	19 26	4 18	55	11	29	جمعه	181
12,1	3 20,4	18 31 15	23 12 41	6 34 35	15 08	19 26	4 18	56	12	30	جمعه ايرتسى	182

غره بویچ نصف اللیل وسطیسنده: قمرك ماشی (کون)	غره بویچ نصف اللیل وسطیسنده: تعدیل زمان (ثانیه + دقیقه)	غره بویچ نصف اللیل وسطیسنده: وقت نجومی (ساعت دقیقه ثانیه)	غره بویچ نصف اللیل وسطیسنده: کونشك میلی شمالی (° ′ ″)	غره بویچ نصف اللیل وسطیسنده: کونشك مطالعی (ساعت دقیقه ثانیه)	کوندوز مدتی (ساعت دقیقه)	کونشك: غروبی (ساعت دقیقه)	کونشك: طلوعی (ساعت دقیقه)	[illegible]	محرم	تموز	کونك اسمی	سنه‌نك کونلرینك صایسی
13,1	3 32,1	18 35 11	23 09 03	6 38 44	15 08	19 26	4 18	57	13	1	بازار	183
14,1	3 43,7	39 08	05 01	42 52	15 07	19 26	4 19	58	14	2	بازار ایرتسی	184
15,1	3 54,9	43 04	00 35	46 59	15 06	19 25	4 19	59	15	3	صالی	185
16,1	4 05,8	47 01	22 55 45	51 07	15 05	19 25	4 20	60	16	4	چهارشنبه	186
17,1	4 16,5	50 58	50 31	55 14	15 04	19 24	4 20	61	17	5	پنجشنبه	187
18,1	4 26,8	54 54	44 53	59 21	15 03	19 24	4 21	62	18	6	جمعه	188
19,1	4 36,8	58 51	38 52	7 03 28	15 03	19 24	4 21	63	19	7	جمعه ایرتسی	189
20,1	4 46,5	19 02 47	32 27	07 34	15 01	19 23	4 22	64	20	8	بازار	190
21,1	4 55,8	06 44	25 38	11 40	15 01	19 23	4 22	65	21	9	بازار ایرتسی	191
22,1	5 04,7	10 40	18 27	15 45	15 00	19 23	4 23	66	22	10	صالی	192
23,1	5 13,2	14 37	10 52	19 50	14 59	19 22	4 23	67	23	11	چهارشنبه	193
24,1	5 21,3	18 34	02 55	23 55	14 58	19 22	4 24	68	24	12	پنجشنبه	194
25,1	5 28,9	22 30	21 54 34	27 59	14 56	19 21	4 25	69	25	13	جمعه	195
26,2	5 36,1	26 27	45 51	32 03	14 55	19 21	4 26	70	26	14	جمعه ایرتسی	196
27,1	5 42,9	30 23	36 46	36 06	14 54	19 21	4 27	71	27	15	بازار	197
28,1	5 49,1	34 20	27 19	40 09	14 53	19 20	4 27	72	28	16	بازار ایرتسی	198
29,1	5 54,9	38 16	17 29	44 11	14 51	19 19	4 28	73	29	17	صالی	199
0,8	6 0,2	42 13	07 18	48 13	14 50	19 19	4 29	74	1	18	چهارشنبه	200
1,8	6 4,9	46 09	20 56 46	52 14	14 48	19 18	4 30	75	2	19	پنجشنبه	201
2,8	6 9,0	50 06	45 52	56 15	14 47	19 18	4 31	76	3	20	جمعه	202
3,8	6 12,6	54 03	34 37	8 00 15	14 46	19 17	4 31	77	4	21	جمعه ایرتسی	203
4,8	6 15,6	57 59	23 01	04 15	14 44	19 16	4 32	78	5	22	بازار	204
5,8	6 18,1	20 01 56	11 05	08 14	14 43	19 16	4 33	79	6	23	بازار ایرتسی	205
6,8	6 19,9	05 52	19 58 49	12 12	14 41	19 15	4 34	80	7	24	صالی	206
7,8	6 21,2	09 49	46 13	16 10	14 40	19 14	4 34	81	8	25	چهارشنبه	207
8,8	6 21,8	13 45	33 17	20 07	14 38	19 13	4 35	82	9	26	پنجشنبه	208
9,8	6 21,8	17 42	20 02	24 04	14 36	19 12	4 36	83	10	27	جمعه	209
10,8	6 21,2	21 38	06 27	28 00	14 34	19 11	4 37	84	11	28	جمعه ایرتسی	210
11,8	6 20,0	25 35	18 52 34	31 55	14 32	19 10	4 38	85	12	29	بازار	211
12,8	6 18,2	29 32	38 22	35 50	14 30	19 09	4 39	86	13	30	بازار ایرتسی	212
13,8	6 15,8	20 33 28	18 23 51	8 39 44	14 28	19 08	4 40	87	14	31	صالی	213

سنه‌نك كونلرى	كونلرك اسمى	افرنجى	قمرى	خضر كوننك حسابى	كونشك طلوعى	كونشك غروبى	كوندوز مدتى	غره‌نويچ نصف الليل وسطيسنده: كونشك مطالعى	كونشك ميلى	وقت نجومى	تعديل زمان	قمرك ياشى
					عت قيقه	عت قيقه	عت قيقه	عت قيقه نيه	شمالى	عت قيقه نيه	قيقه + نيه	كون
214	چهارشنبه	1	15	88	4 41	19 07	14 26	8 43 37	18° 09′ 03″	20 37 25	6 12,7	14,8
215	پنجشنبه	2	16	89	4 42	19 06	14 24	47 30	17 53 57	41 21	6 09,1	15,8
216	جمعه	3	17	90	4 42	19 05	14 23	51 23	38 34	45 18	6 04,8	16,8
217	جمعه ايرتسى	4	18	91	4 43	19 04	14 21	55 14	22 53	49 14	6 00	17,8
218	بازار	5	19	92	4 44	19 03	14 19	59 05	06 55	53 11	5 54,5	18,8
219	بازار ايرتسى	6	20	93	4 45	19 02	14 17	9 02 56	16 50 41	57 07	5 48,5	19,8
220	صالى	7	21	94	4 46	19 00	14 14	06 46	34 10	21 01 04	5 41,9	20,8
221	چهارشنبه	8	22	95	4 47	18 59	14 12	10 35	17 23	05 01	5 34,7	21,8
222	پنجشنبه	9	23	96	4 48	18 58	14 10	14 24	00 21	08 57	5 27,0	22,8
223	جمعه	10	24	97	4 49	18 57	14 08	18 12	15 43 03	12 54	5 18,6	23,8
224	جمعه ايرتسى	11	25	98	4 50	18 55	14 05	22 00	25 29	16 50	5 09,8	24,8
225	بازار	12	26	99	4 51	18 54	14 03	25 47	07 41	20 47	5 0,4	25,8
226	بازار ايرتسى	13	27	100	4 52	18 52	14 00	29 34	14 49 38	24 43	4 50,4	26,8
227	صالى	14	28	101	4 53	18 51	13 58	33 20	31 21	28 40	4 39,9	27,8
228	چهارشنبه	15	29	102	4 54	18 50	13 56	37 05	12 50	32 36	4 38,9	28,8
229	پنجشنبه	16	30	103	4 55	18 48	13 53	40 50	13 54 05	36 33	4 17,3	0,4
230	جمعه	17	1	104	4 56	18 47	13 51	44 35	35 07	40 30	4 05,2	1,4
231	جمعه ايرتسى	18	2	105	4 57	18 46	13 49	48 19	15 56	44 23	3 52,6	2,4
232	بازار	19	3	106	4 58	18 45	13 47	52 02	12 56 33	48 23	3 39,4	3,4
233	بازار ايرتسى	20	4	107	4 59	18 44	13 45	55 45	36 57	52 19	3 25,8	4,4
234	صالى	21	5	108	5 00	18 42	13 42	59 27	17 09	56 16	3 11,6	5,4
235	چهارشنبه	22	6	109	5 01	18 40	13 39	10 03 09	11 57 10	22 00 12	2 57,0	6,4
236	پنجشنبه	23	7	110	5 02	18 39	13 37	06 51	36 59	04 09	2 41,9	7,4
237	جمعه	24	8	111	5 03	18 38	13 35	10 32	16 38	08 05	2 26,4	8,4
238	جمعه ايرتسى	25	9	112	5 04	18 36	13 32	14 12	10 56 05	12 02	2 10,4	9,4
239	بازار	26	10	113	5 05	18 34	13 29	17 52	35 23	15 59	1 53,9	10,4
240	بازار ايرتسى	27	11	114	5 06	18 33	13 27	21 32	14 30	19 55	1 37,1	11,4
241	صالى	28	12	115	5 07	18 31	13 24	25 11	9 53 28	23 52	1 19,8	12,4
242	چهارشنبه	29	13	116	5 07	18 30	13 23	28 50	32 16	27 48	1 02,2	13,4
243	پنجشنبه	30	14	117	5 08	18 29	13 21	32 29	10 56	31 45	0 44,2	14,4
244	جمعه	31	15	118	5 09	18 28	13 19	10 36 07	8 49 26	22 35 41	0 25,9	15,4

غره‌نوچه نصف اللیل وسطیسنده					کوندوز مدتی	کونشك		خضر کوننك حاصلسی	ربیع الاول	ایلول	کونك اسمی	سنه کوننك حاصلسی
قمرك یاشی	تعدیل زمان	وقت نجومی	کونشك میلی	کونشك مطالعی		غروبی	طلوعی					
کون	نیه + قیقه	نیه قیقه عت	شمالی ° ′ ″	نیه قیقه عت	قیقه عت	قیقه عت	قیقه عت					
16,4	0 07,2	22 39 38	8 27 48	10 39 45	13 16	18 26	5 10	119	16	1	جمعه ایرتسی	245
17,4	0 11,7	43 34	06 02	43 23	13 13	18 24	5 11	120	17	2	بازار	246
18,4	0 31,0	47 31	7 44 09	47 00	13 11	18 23	5 12	121	18	3	بازار ایرتسی	247
19,4	0 50,4	51 28	22 07	50 37	13 08	18 21	5 13	122	19	4	صالی	248
20,4	1 10,2	55 24	6 59 59	54 14	13 05	18 19	5 14	123	20	5	چهارشنبه	249
21,4	1 30,1	59 21	37 43	57 51	13 03	18 18	5 15	124	21	6	پنجشنبه	250
22,4	1 50,3	23 03 17	15 21	11 01 27	13 01	18 16	5 15	125	22	7	جمعه	251
23,4	2 10,6	07 14	5 52 52	05 03	12 59	18 15	5 16	126	23	8	جمعه ایرتسی	252
24,4	2 31,1	11 10	30 18	08 39	12 56	18 13	5 17	127	24	9	بازار	253
25,4	2 51,7	15 07	07 37	12 15	12 54	18 12	5 18	128	25	10	بازار ایرتسی	254
26,4	3 12,5	19 03	4 44 52	15 51	12 51	18 10	5 19	129	26	11	صالی	255
27,4	3 33,3	23 00	22 01	19 27	12 48	18 08	5 20	130	27	12	چهارشنبه	256
28,4	3 54,3	26 56	3 59 06	23 02	12 45	18 06	5 21	131	28	13	پنجشنبه	257
29,4	4 15,4	30 53	36 06	26 38	12 42	18 04	5 22	132	29	14	جمعه	258
0 9	4 36,5	34 50	13 02	30 13	12 40	18 03	5 23	133	30	15	جمعه ایرتسی	259
1,9	4 57,7	38 46	2 49 55	33 48	12 37	17 01	5 24	134	1	16	بازار	260
2,9	5 18,9	42 43	26 45	37 24	12 34	17 59	5 25	135	2	17	بازار ایرتسی	261
3,9	5 40,1	46 36	03 32	40 59	12 32	17 58	5 26	136	3	18	صالی	262
4,9	6 01,3	50 36	1 40 19	44 34	12 29	17 56	5 27	137	4	19	چهارشنبه	263
5,9	6 22,5	54 32	16 58	48 10	12 27	17 55	5 28	138	5	20	پنجشنبه	264
6,9	6 43,7	58 29	0 53 38	51 45	12 24	17 53	5 29	139	6	21	جمعه	265
7,9	7 04,8	00 02 25	30 17	52 21	12 21	17 51	5 30	140	7	22	جمعه ایرتسی	266
8,9	7 25,8	06 22	06 55	58 56	12 19	17 50	5 31	141	8	23	بازار	267
9,9	7 46,7	10 19	جنوبی 0 16 28	12 02 32	12 17	17 48	5 31	142	9	24	بازار ایرتسی	268
10,9	8 07,5	14 15	39 52	06 08	12 14	18 46	5 32	143	10	25	صالی	269
11,9	8 28,2	18 12	1 03 15	09 43	12 11	17 44	5 33	144	11	26	چهارشنبه	270
12,9	8 48,7	22 08	26 39	13 20	12 09	17 43	5 34	145	12	27	پنجشنبه	271
13,9	9 09,0	26 05	50 01	16 59	12 06	17 41	5 35	146	13	28	جمعه	272
14,9	9 29,1	30 01	2 13 23	20 32	12 04	17 40	5 36	147	14	29	جمعه ایرتسی	273
15,9	9 49,0	00 33 58	2 36 44	12 24 09	12 02	17 39	5 37	148	15	30	بازار	274

1928 ييلى — تشرين اول (اونجى آى) — 1347 هجرت ييلى

غره‌نويچ نصف الليل وسطيسنده					كوندوزك مدتى	كونشك						
قمرك ياشى	تعديل زمان	وقت نجومى	كونشك ميلى	كونشك مطالعى		غروبى	طلوعى	خضر كونلرى	ربيع الآخر	تشرين اول	كونلرك اسمى	سنه‌نك كونلرى
كون	نيه + قيقه	عت قيقه نيه	جنوبى	عت قيقه نيه	عت قيقه	عت قيقه	عت قيقه					
16,9	10,08,6	00 37 54	3 00 03	12 27 46	11 59	17 37	5 38	149	16	1	بازار ايرتسى	275
17,9	10 27,9	41 51	23 20	31 23	11 57	17 36	5 39	150	17	2	صالى	276
18,9	10 46,9	45 48	46 35	35 01	11 54	17 34	5 40	151	18	3	چهارشنبه	277
19,9	11 05,5	49 44	4 09 43	38 39	11 52	17 33	5 41	152	19	4	پنجشنبه	278
20,9	11 23,9	53 41	32 58	42 17	11 49	17 31	5 42	153	20	5	جمعه	279
21,9	11 41,8	57 37	56 04	45 55	11 47	17 30	5 43	154	21	6	جمعه ايرتسى	280
22,9	11 59,3	1 01 34	5 19 07	49 35	11 45	17 29	5 44	155	22	7	بازار	281
23,9	12 16,4	05 30	42 06	53 14	11 43	17 28	5 45	156	23	8	بازار ايرتسى	282
24,9	12 33,1	09 27	6 05 01	56 54	11 40	17 26	5 46	157	24	9	صالى	283
25,9	12 49,3	13 23	27 51	13 00 34	11 37	17 24	5 47	158	25	10	چهارشنبه	284
26,9	13 05,1	17 20	50 36	04 15	11 34	17 22	5 48	159	26	11	پنجشنبه	285
27,9	13 20,4	21 17	7 13 16	07 56	11 31	17 20	5 49	160	27	12	جمعه	286
28,9	13 35,1	25 13	35 50	11 38	11 29	17 19	5 50	161	28	13	جمعه ايرتسى	287
0,3	13 49,4	29 10	58 17	15 20	11 26	17 18	5 52	162	29	14	بازار	288
1,3	14 03,1	33 06	8 20 38	19 03	11 23	17 16	5 53	163	1	15	بازار ايرتسى	289
2,3	14 16,3	37 03	42 52	22 47	11 20	17 14	5 54	164	2	16	صالى	290
3,3	14 28,9	40 59	9 04 59	26 30	11 17	17 12	5 55	165	3	17	چهارشنبه	291
4,3	14 40,9	44 56	26 57	30 15	11 15	17 11	5 56	166	4	18	پنجشنبه	292
5,3	14 52,4	48 52	48 48	34 00	11 13	17 10	5 57	167	5	19	جمعه	293
6,3	15 03,2	52 49	10 10 29	37 46	11 10	17 08	5 58	168	6	20	جمعه ايرتسى	294
7,3	15 13,4	56 46	32 02	41 32	11 07	17 06	5 59	169	7	21	بازار	295
8,3	15 23,0	2 00 42	53 25	45 19	11 04	17 05	6 01	170	8	22	بازار ايرتسى	296
9,3	15 31,9	04 39	11 14 38	49 07	11 01	17 03	6 02	171	9	23	صالى	297
10,3	15 40,2	08 35	35 41	52 55	10 58	17 01	6 03	172	10	24	چهارشنبه	298
11,3	15 47,8	12 32	56 34	56 44	10 56	17 00	6 04	173	11	25	پنجشنبه	299
12,3	15 54,6	16 28	12 17 15	14 00 34	10 53	16 58	6 05	174	12	26	جمعه	300
13,3	16 0,8	20 25	37 45	04 24	10 51	16 57	6 06	175	13	27	جمعه ايرتسى	301
14,3	16 06,2	24 21	58 03	08 15	10 49	16 56	6 07	176	14	28	بازار	302
15,3	16 10,9	28 18	13 18 09	12 07	10 47	16 55	6 08	177	15	29	بازار ايرتسى	303
16,3	16 14,9	32 15	38 02	16 00	10 45	16 54	6 09	178	16	30	صالى	304
17,3	16 18,0	2 36 11	13 57 42	14 19 53	10 43	16 53	6 10	179	17	31	چهارشنبه	305

1928 ييلى — تشرين ثانى (اون برنجى آى) — 1347 هجرت ييلى

سنه‌نك كونلرى	كونك اسمى	تشرين ثانى	جمادى الاولى	خضر كوننك قاسمى	كونشك طلوعى	كونشك غروبى	كوندوز مدتى	غره‌نويچ نصف الليل وسطيسنده: كونشك مطالعى	كونشك ميلى	وقت نجومى	تعديل زمان	قمرك ياشى
					ساعت دقيقه	ساعت دقيقه	ساعت دقيقه	ساعت دقيقه ثانيه	جنوبى ° ′ ″	ساعت دقيقه ثانيه	دقيقه ثانيه	كون
306	پنجشنبه	1	18	180	6 11	16 52	10 41	14 23 47	14 17 10	2 40 08	16 20,4	18,3
307	جمعه	2	19	181	6 12	16 51	10 39	27 42	36 23	44 04	16 21,9	19,3
308	جمعه ايرتسى	3	20	182	6 14	16 50	10 36	31 38	55 22	48 01	16 22.7	20.3
309	بازار	4	21	183	6 15	16 49	10 34	35 35	15 14 07	51 57	16 22,6	21.3
310	بازار ايرتسى	5	22	184	6 17	16 48	10 31	39 32	32 37	55 54	16 21,6	22,3
311	صالى	6	23	185	6 18	16 47	10 29	43 31	50 52	59 50	16 19,8	23,3
312	چهارشنبه	7	24	186	6 19	16 45	10 26	47 30	16 08 51	3 03 47	16 17,2	24.3
313	پنجشنبه	8	25	1 قاسم	6 20	16 44	10 24	51 30	26 34	07 44	16 13,7	25,3
314	جمعه	9	26	2	6 21	16 43	10 22	55 31	44 01	11 40	16 9,4	26,3
315	جمعه ايرتسى	10	27	3	6 22	16 42	10 20	59 33	17 01 10	15 37	16 4,2	27,3
316	بازار	11	28	4	6 23	16 41	10 18	15 03 35	18 03	19 33	15 58,1	28.3
317	بازار ايرتسى	12	29	5	6 25	16 40	10 15	07 39	34 37	23 30	15 51,2	29,3
318	صالى	13	30	6	6 26	16 39	10 13	11 43	50 53	27 26	15 43,4	0,6
319	چهارشنبه	14	1	7	6 27	16 39	10 12	15 48	18 06 51	31 23	15 34,8	1,6
320	پنجشنبه	15	2	8	6 28	16 38	10 10	19 54	22 29	35 19	15 25,4	2,6
321	جمعه	16	3	9	6 29	16 37	10 08	24 01	37 48	39 16	15 15,1	3.6
322	جمعه ايرتسى	17	4	10	6 30	16 36	10 06	28 09	52 48	43 13	15 03.9	4,6
323	بازار	18	5	11	6 31	16 35	10 04	32 17	19 07 26	47 09	14 52,0	5,6
324	بازار ايرتسى	19	6	12	6 32	16 35	10 03	36 26	21 45	51 06	14 39,2	6,6
325	صالى	20	7	13	6 33	16 34	10 01	40 37	35 42	55 02	14 25,7	7.6
326	چهارشنبه	21	8	14	6 34	16 34	10 00	44 48	49 18	58 59	14 11.3	8,6
327	پنجشنبه	22	9	15	6 35	16 33	9 58	48 59	20 02 32	4 02 55	13 56,1	9,6
328	جمعه	23	10	16	6 37	16 33	9 56	53 12	15 24	06 52	13 40,2	10,6
329	جمعه ايرتسى	24	11	17	6 38	16 32	9 54	57 25	27 54	10 48	13 23,5	11,6
830	بازار	25	12	18	6 39	16 32	9 53	16 01 39	40 01	14 45	12 06,0	12,6
331	بازار ايرتسى	26	13	19	6 40	16 31	9 51	05 54	51 44	18 42	12 47,8	13,6
332	صالى	27	14	20	6 41	16 31	9 50	10 09	21 03 05	22 38	12 28,9	14,6
333	چهارشنبه	28	15	21	6 42	16 30	9 48	14 26	14 01	36 35	12 09,2	15,6
334	پنجشنبه	29	16	22	6 43	16 30	9 47	18 42	24 34	30 31	11 48,8	16,6
335	جمعه	30	17	23	6 44	16 30	9 46	16 23 00	21 34 42	4 34 28	11 27,7	17,6

1928 ییلی — کانون اول (اون ایکنجی آی) — 1347 هجرت ییلی

قمرك یاشی	تعدیل زمان	وقت نجومی	كونشك میلی	كونشك مطالعی	كوندوز مدتی	كونشك غروبی	كونشك طلوعی	قاسم كوننك عددی	جمادی الآخر	كانون اول	كونلرك اسمی	سنه‌نك كوننك عددی
	غره‌نویچ نصف اللیل وسطیسنده											
كون	نیه — قیقه	نیه قیقه عت	جنوبی ° ′ ″	نیه قیقه عت	قیقه عت	قیقه عت	قیقه عت					
18,6	11 06,0	4 38 24	21 44 26	16 27 18	9 44	16 29	6 45	24	18	1	جمعه ایرتسی	336
19,6	10 43,5	42 21	53 45	31 37	9 43	16 29	6 46	25	19	2	بازار	337
20,6	10 20,4	46 21	22 02 38	35 57	9 42	16 29	6 47	26	20	3	بازار ایرتسی	338
21,6	9 56,7	50 14	11 07	40 17	9 41	16 29	6 48	27	21	4	صالی	339
22,6	9 32,4	54 11	19 09	44 38	9 40	16 29	6 49	28	22	5	چهارشنبه	340
23,6	9 07,4	58 07	26 26	49 00	9 39	16 29	6 50	29	23	6	پنجشنبه	341
24,6	8 42,0	5 02 04	33 57	53 22	9 38	16 29	6 51	30	24	7	جمعه	342
25,6	8 16,0	06 00	40 41	57 44	9 36	16 28	6 52	31	25	8	جمعه ایرتسی	343
26,6	7 49,5	09 57	46 58	17 02 07	9 35	16 28	6 53	32	26	9	بازار	344
27,6	7 22,5	13 53	52 49	06 31	9 34	16 28	6 54	33	27	10	بازار ایرتسی	345
28,6	6 55,1	17 50	58 12	10 55	9 33	16 28	6 55	34	28	11	صالی	346
29,6	6 27,3	21 46	23 03 08	15 19	9 33	16 28	6 55	35	29	12	چهارشنبه	347
0,8	5 59,2	25 43	07 37	19 44	9 32	16 28	6 56	36	30	13	پنجشنبه	348
1,8	5 30,7	29 40	11 38	24 09	9 32	16 28	6 56	37	1	14	جمعه	349
2,8	5 01,9	33 36	15 11	28 34	9 32	16 29	6 57	38	2	15	جمعه ایرتسی	350
3,8	4 32,8	37 33	18 17	33 00	9 31	16 29	6 58	39	3	16	بازار	351
4,8	4 03,5	41 29	20 54	37 26	9 30	16 29	6 59	40	4	17	بازار ایرتسی	352
5,8	3 34,1	45 26	23 04	41 52	9 30	16 30	7 00	41	5	18	صالی	353
6,8	3 04,4	49 22	24 45	46 18	9 30	16 30	7 00	42	6	19	چهارشنبه	354
7,8	2 34,7	53 19	25 58	50 44	9 30	16 31	7 01	43	7	20	پنجشنبه	355
8,8	2 04,9	57 16	26 42	55 11	9 31	16 32	7 01	44	8	21	جمعه	356
9,8	1 35,0	6 01 12	26 59	59 37	9 31	16 33	7 02	45	9	22	جمعه ایرتسی	357
10,8	1 05,1	05 09	26 47	18 04 04	9 31	16 33	7 02	46	10	23	بازار	358
11,8	0 35,3	09 05	26 07	08 30	9 32	16 34	7 02	47	11	24	بازار ایرتسی	359
12,8	0 05,5	13 02	24 59	12 56	9 32	16 35	7 03	48	12	25	صالی	360
13,8	+0 24,3	16 58	23 22	17 23	9 32	16 35	7 03	49	13	26	چهارشنبه	361
14,8	0 53,9	20 55	21 17	21 49	9 32	16 35	7 03	50	14	27	پنجشنبه	362
15,8	1 23,4	24 51	18 45	26 15	9 32	16 36	7 04	51	15	28	جمعه	363
16,8	1 52,7	28 48	15 44	30 41	9 32	16 36	7 04	52	16	29	جمعه ایرتسی	364
17,8	2 21,8	32 45	12 15	35 06	9 33	16 37	7 04	53	17	30	بازار	365
18,8	2 50,7	6 36 41	23 08 18	18 39 32	9 33	16 37	7 04	54	18	31	بازار ایرتسی	366

حادثات فلكيه

1928 سنه‌سی ظرفنده اوچ کسوف و ایکی خسوف حادثه‌سی واقع اولمشدر .
19 - مایس - 1928 ده کسوف کلی اولمش فقط تورکیه‌دن کوریلمه‌مشدر .
3 - حزیران - 1928 ده خسوف کلی اولمش بوده تورکیه‌دن کوریلمه‌مشدر .
17 - حزیران - 1928 ده کسوف جزئی اولمش وبوده مملکتمزدن کوریلمه‌مشدر.
12 - تشرین ثانی - 1928 ده واقع اوله‌جق کسوف جزئی مملکتمزك هرطرفندن کوریله‌جکدر .
27 - تشرین ثانی - 1928 ده خسوف کلی اوله‌جق و مملکتمزدن کوریله‌میه‌جکدر.

مملکتمزك هرطرفندن کوریله‌جك اولان 12 - تشرین ثانی - 1928 کسوفنه عائد آنقره‌یه کوره حساب ایدلمش ارکان رؤیت بروجه آتیدر :

	ساعت عمومی دقیقه	ساعت عمومی ع	زاویهٔ من السمت نیه
کسوفك باشلانغیجنده :	53,7	9	3°
کسوفك اورته‌سنده :	14,3	11	--
کسوفك صوکنده :	37,5	12	73°

جسامت کسوف = 0,39

یعنی آنقره‌ده 12 - تشرین ثانی - 1928 بازار ایرتسی کونی کونشه متوجه اولان برراصد طقوز ساعت 53,7 دقیقه‌ده قرص شمسك سمت الرأسندن صوله طوغری آلنه‌جق اوچ درجه‌لك برقوسك نهایت نقطه‌سندن انکسافه باشلادیغنی کوره‌جك واون ایکی ساعت 37,5 دقیقه‌ده ینه قرص شمسك سمت الرأسندن صوله طوغری آلنه‌جق یتمش اوچ درجه‌لك بر قوسك نهایت نقطه‌سندن کسوفك بیتدیکنی کوره‌جکدر . اون بر ساعت 14,3 دقیقه‌ده حادثه اعظمی‌یه واراجق وبوآنده قطر شمسك 0,39 مقداری منکسف اوله‌جقدر .

تحویل تقویم جدوللری [*]

جدول 1

هجری سنه‌لر	میلادی سنه‌لر	هفته گونلری	هجری سنه‌لر	میلادی سنه‌لر	هفته گونلری
61—	546 119 00	4	811	1408 148 00	3
31—	593 157 3/4	2	841	1437 186 3/4	1
1—	622 196 2/4	7	871	1466 225 2/4	6
1	622 197 2/4	1	901	1495 264 1/4	4
31	651 236 1/4	6	931	1524 303 0	2
61	680 275 0	4	961	1553 241 3/4	7
91	709 313 3/4	2	991	1583 015 2/4	5
121	738 352 2/4	7	1021	1612 54 0	3
151	768 26 0	5	1051	1641 92 3/4	1
181	797 65 3/4	3	1081	1670 131 2/4	6
211	826 103 2/4	1	1111	1699 170 1/4	4
241	855 142 1/4	6	1141	1728 209 0	2
271	884 181 0	4	1171	1757 247 3/4	7
301	913 220 3/4	2	1201	1786 286 2/4	5
331	942 258 2/4	7	1231	1815 325 1/4	3
361	971 297 1/4	5	1261	1844 364 0	1
391	1000 336 0	3	1291	1874 37 2/4	6
421	1030 09 2/4	1	1321	1903 76 1/4	4
451	1059 48 1/4	6	1351	1933 115 0	2
481	1088 87 0	4	1381	1962 152 3/4	7
511	1117 125 3/4	2	1411	1991 191 2/4	5
541	1146 164 2/4	7	1441	2020 230 1/4	3
571	1175 203 1/4	5	1471	2049 269 0	1
601	1204 242 0	3	1501	2077 307 3/4	6
631	1233 280 3/4	1	1531	2106 346 2/4	4
661	1262 319 2/4	6	1561	2136 20 0	2
691	1291 358 1/4	4	1591	2165 58 3/4	7
721	1321 31 3/4	2	1621	2194 97 2/4	5
751	1350 70 2/4	7	1651	2223 136 1/4	3
781	1379 109 1/4	5	1681	2252 175 0	1

جدول 2

هجری سنه‌لر	میلادی سنه‌لر	هفته گونلری
1	0 354 0	4
2	1 343 3/4	2
3	2 332 2/4	6
4	3 321 1/4	3
5	4 311 0	1
6	5 299 3/4	5
7	6 289 2/4	3
8	7 278 1/4	7
9	8 267 0	4
10	9 256 3/4	2
11	10 245 2/4	6
12	11 234 1/4	3
13	12 224 0	1
14	13 212 3/4	5
15	14 201 2/4	2
16	15 161 1/4	7
17	16 180 0	4
18	17 169 3/4	2
19	18 158 2/4	6
20	19 147 1/4	3
21	20 137 0	1
22	21 125 3/4	5
23	22 114 2/4	2
24	23 104 1/4	7
25	24 93 0	4
26	25 81 3/4	2
27	26 71 2/4	6
28	27 60 1/4	3
29	28 50 0	1
30	29 38 3/4	5

[*] بوجدوللر رصدخانه مدیری دارالفنون مدرسلرندن فطین بك افندی طرفندن ترتیب وتنظیم اولنمشدر.

جدول 3

آیلر	مبدأ عددی	هفته کونلری 1	2	3	4	5	6	7
محرم	00	0	1	2	3	4	5	6
صفر	30	2	3	4	5	6	7	1
ربیع الاول	59	3	4	5	6	7	1	2
ربیع الآخر	89	5	6	7	1	2	3	4
جماذی الاول	118	6	7	1	2	3	4	5
جماذی الآخر	148	1	2	3	4	5	6	7
رجب	177	2	3	4	5	6	7	1
شعبان	207	4	5	6	7	1	2	3
رمضان	236	5	6	7	1	2	3	4
شوال	266	7	1	2	3	4	5	6
ذی القعده	295	1	2	3	4	5	6	7
ذی الحجه	325	3	4	5	6	7	1	2

جدول 4

آیلر	سنه کونلری: سنۀ عادیه	سنۀ کبیسه
کانون ثانی	0	0
شباط	31	31
مارت	59	60
نیسان	90	91
مایس	120	121
حزیران	151	152
تموز	181	182
آغستوس	212	213
ایلول	243	244
تشرین اول	273	274
تشرین ثانی	304	305
کانون اول	334	335

جدول 5

آیك کونی					هفته کونلری						
1	8	15	22	29	1	2	3	4	5	6	7
2	9	16	23	30	2	3	4	5	6	7	1
3	10	17	24		3	4	5	6	7	1	2
4	11	18	25		4	5	6	7	1	2	3
5	12	19	26		5	6	7	1	2	3	4
6	13	20	27		6	7	1	2	3	4	5
7	14	21	28		7	1	2	3	4	5	6

جدول 7

رقملر	کونك اسمی
1	جمعه
2	جمعه ایرتسی
3	بازار
4	بازار ایرتسی
5	صالی
6	چهارشنبه
7	پنجشنبه

جدول 6

15 - تشرین اول - 1582	دن	28 - شباط - 1700	ه قدر	10 کون
1 - مارت - 1700	»	28 - شباط - 1800	»	11
1 - مارت - 1800	»	28 - شباط - 1900	»	12
1 - مارت - 1900	»	28 - شباط - 2000	»	13
1 - مارت - 2000	»	28 - شباط - 2100	»	14

تحویل تقویم جدوللرینك طرز استعمالی

ایضاحات : برنجی جدول . — برنجی ستون : اوتوز سنهٔ قمریه‌لك فاصله‌لردن عبارت بولنان دورهٔ قمریه ابتدالرینك تصادف ایتدیکی سنهٔ هجریه رقملریدر .

ایکنجی ستون : بوسنهٔ هجریه ابتدالرینك توافق ایتدیکی سنهٔ میلادیه‌یی و کونلرینی وکونك ربعلرینی ویریر .

اوچنجی ستون : هفته رقملرندن عبارتدر. بو رقملرك اشعار ایتدیکی کونك اسمی آیریجه (جدول 7) یه درج ایدلمشدر . بو جدول ایله مثلا (961) سنهٔ هجریه‌سی محرمنك بری (1553) سنهٔ میلادیه‌سنك 341 نجی کونی و بر کونك اوچ ربعنه توافق ایلدیکی وهفته رقمی دخی (7) اولدیغی آکلاشیلیر .

ایکنجی جدول . — ستونلری برنجی جدولده‌کی ستونلرك عینیدر . یالکز برنجی ستون : برنجی جدولده آلنان بردورهٔ قمریه‌نك اوتوز قمری سنه‌سندن عبارتدر. بوجدول اعانه‌سیله‌ده مثلا یکرمی قمری سنه ، اون طقوز سنهٔ شمسیه و (174 1/4) کونه توافقی بولندیغی کبی هفته رقمی دخی (7) اولدیغی آکلاشیلیر .

اوچنجی جدول . — بوجدولك ایکنجی ستونده‌کی رقملر برنجی ستونده‌کی آیلرك ابتداسنه قدر بر سنهٔ قمریه‌دن کچن کون عددی (177) اولدیغی کبی رجب ابتداسنه عائد هفته رقمی دخی (2) بولنور .

دردنجی جدول . — ایکنجی و اوچنجی ستونلر سنهٔ شمسیه ابتداسندن اعتباراً برنجی ستونده‌کی آیلرك ابتداسنه قدر کچن کون عددلرینی ویریر . ایکنجی ستون سنهٔ عادیه‌یه ، اوچنجی ستون سنهٔ کبیسه‌یه عائددر . بر سنه‌نك کبیسه ویا عادیه اولدیغی سنه رقمنك درت ایله قابل تقسیم اولوب اولمامسیله آکلاشیلدیغی معلومدر . اکر قابل تقسیم ایسه کبیسه ، دکل ایسه عادیه‌در . سنه رقمنی آلمقدن ایسه دها بسیط اولمق اوزره سنه‌نك صوك ایکی خانه رقمنی آلمق کفایت ایدر . بو حالده سنه‌نك صوك ایکی خانه رقمنك نصفی اکر چفت ایسه او سنه‌نك کبیسه اوله‌جغی ، یا کندیسی ویاخود نصفی چفت دکل ایسه عادیه اوله‌جغی همان آکلاشیلیر . مثلا 1924 سنه‌سی رقمنك صوك ایکی خانه‌سی 24 اولوب نصفی اولان (12) چفت برعدد اولدیغندن (1924) سنه‌سی

کبیسه‌در. 1926 سنه‌سی ایسه ، 26 نك نصفی جفت اولمدیغندن عادیه‌در. بو جدول اعانه‌سیله سنه ابتداسندن (مایس) ك برنجی کوننه قدر کچن کونلر عددی‌نك اکر سنه عادیه ایسه (120) کبیسه ایسه (121) ایتدیکی بولنور .

بشنجی جدول . — بودخی هرعربی آیك ایلك کوننك هفته رقمی معلوم اولمسنه نظراً آیك دیکر کونلرینك هفته رقملرینی بولمق ایچون استعمال ایدیلیر . سرلوحه‌ده‌کی رقملردن هرهانکیسی آی ابتداسنك هفته‌رقمی ایسه بونکله آشاغی طوغری اینه‌رك و آی کونلری خانه‌سندن‌ده او کونك عددیله کریلیه‌رك تقاطعلرنده‌کی رقم او کونك هفته رقمی اولور . مثلا آیك برنجی کوننك هفته رقمی (4) ایسه آیك اونجی کوننك هفته رقمی (6) اون ایکنجی کوننك (1) ایتدیکی بولنور .

آلتنجی جدول . — تقویم افرنجی‌نك بوکون قوللانیلان یکی طرزینك اسکی طرزندن مختلف عصرلرده ایلری بولندیغی کون مقدارینی ویریر . مثلا یکی طرزك تأسیس تاریخی اولان (15 تشرین‌اول 1582) دن (1700) سنه‌سنه قدر کچن‌سنه‌لر ظرفنده یکی طرز تاریخی بولمق ایچون اسکی طرزه اون کون علاوه ایتمك لازمدر . یکی طرز تقویم میلادی الیوم قبول ایتمش اولدیغمز و قوللانمقده بولندیغمز بین‌الملل (افرنجی) تقویمدر . اسکی طرز دخی اولجه تاریخ رومی نامی ویریلان تاریخدن باشقه برشی دکلدر .

یدنجی جدول . — بو اوفق جدول دخی هفته رقملرینك مدلولی اولان کون اسملرینی ویریر .

جدوللرك طرز تطبیقی

اولا ، برهجری تاریخی میلادی‌یه تحویل ایده‌لم :

بونك ایچون ویریلان تاریخك همان کوچوکی برنجی جدولك برنجی ستوننده آرانیر. وحذاسنده‌کی سنهٔ میلادیه و کونلری آیریجه بریره قید ایدیله‌رك ویریلان سنهٔ هجریه‌دن جدولده بولنان سنهٔ هجریه طرح ایدیلیر . اوتوزدن دائما کوچوك چیقه‌جق اولان بو حاصل طرح ایله ایکنجی جدولك برنجی ستوننه کیریلیر و حذاسنده‌کی سنهٔ شمسیه‌دن معادلی آلنه‌رق سنه کونی اولجه قیدایدلمش اولان سنه و کونك آلتنه یازیلیر. بعده ویریلان

سنه‌نك آیی اوچنجی جدولدن بولنه‌رق حذاسنده‌كی كونه عائد عددی دخی اولكیلرك آلتنه یازیلیر . وآیك كون رقمنك واحد نقصانی دخی علاوه ایدیلیر . سنه جمع ایدیله‌رك سنهٔ میلادیه مقداری بولنور . اكر (1582) دن بیوك ایسه سنه‌نك هانكی عصرلر آراسنده بولندیغنه كوره آلتنجی جدولدن آلنان كون‌دخی ضم وكونلرك كسرلریله برابر مجموعلری آلندقده تاریخ هجری‌یه توافق ایدن سنهٔ میلادیه وكونلری بولنور. كون مجموعی برسنه‌دن بیوك ایسه سنه مجموعنك عادیه ویا كبیسه اولدیغنه كوره (365) ویا (366) چیقاریلیر . وبالطبع سنه مقدارینه واحد ضم ایدیلیر . والحاصل بولنان سنه كونلرندن بشنجی جدول ایله سنه‌نك عادیه ویا كبیسه اولدیغنه كوره سنه‌نك آیی وكونی دخی الده ایدیلیر . تاریخك اشعار ایتدیكی كونك اسمنی بولمق ایچون (2) ، (3) نجی جدوللرده بولنان مقدارلرك حذاسنده‌كی هفته رقملری آلنه‌رق جمع ایدیلیر . اكر (7) دن بیوك ایسه (7) ویا امثالی طرح ایدیلدكدن صوكره متباقی هجری تاریخده‌كی آیك ایلك كوننك هفته رقمی بولنمش اولور. و (1) نجی جدول ایله تاریخ كوننك هفته رقمی‌ده الده ایدیله‌رك (7) نجی كوچوك جدولدن رقمك دلالت ایتدیكی كون بولنه‌رق تاریخ میلادی كونیله برابر تعیین ایدیلمش اولور .

مثاللر

1 - محرم - 991 تاریخ هجریسنك موافقی اولان تاریخ میلادی‌یی بولەلم :

991 سنه‌سی رقمی برنجی جدولك برنجی ستوننده عیناً بولندیغندن 991 محرمنك برنجی كونی 1583 سنهٔ میلادیه‌سنك اون بشنجی كونه تصادف ایتدیكی وهفته رقمنك بش اولدیغی آكلاشیلیر .

بناءً علیه ؛

1 - محرم - 991 = 15 - كانون‌ثانی - 1583 صالی

بولنور. طبیعیدركه بوتاریخ میلادی اسكی طرزدر. یكی طرز میلادینك تاریخ تأسیسی آلتنجی جدولده كورولدیكی اوزره (1583) سنه‌سنك تشرین اولنك اون‌بشی اولدیغندن تاریخ مذكورده یكی طرزك هنوز موجود اولمدیغی وتاریخ میلادی اولمق اوزره یالكز اسكی طرزك قوللانیلدیغی آشكاردر .

1 - محرم - 1011 تاریخ هجریسنك موافقی اولان تاریخ میلادی‌یی بولەلم :

1011 عددی برنجی‌جدولك ایلك ستوننده عیناً یوقدر. بناءً علیه بونك‌همان كوچوكی بولنان 991 سنهٔ هجریه‌سی وبونك موافقی اولان تاریخ میلادی آلنمقله برابر 1011 -

991 = 20 فرقی وایکنجی جدولدنده بویکرمی سنهٔ هجریه‌سنه توافق ایدن سنهٔ میلادیه (کونی و کوننك کسوریله) آلنه‌رق جمع ایدیلیر . شویله که :

	سنهٔ هجریه	کون	سنه میلادیه	هفته کونی
جدول 1 دن	991	= 015 2/4	1583	5
جدول 2 دن	20	= 147 1/4	19	3
	1011	= 192 3/4	1602	جمعه=1=7-8

کوریلیورکه (1011) سنهٔ هجریه‌سی محرمنك برنجی کونی 1602 سنهٔ میلادیه‌سنك (162) نجی کونیدر . و هفته کونی براولدیغندن جمعه‌در. بو تاریخی یکی طرزه‌تحویل ایچون (جدول 6) دن اون کون ضم ایدیلسه یوز یتمش ایکی بولنورکه بونکده معادلی (جدول 4) حزیرانك (21) نجی کونی اولدیغی بولنور . بوحالده :

1 - محرم - 1011 = 21 - حزیران - 1602 جمعه

بولنور .

1 - شوال - 1011 تاریخ هجریسنك موافق میلادیسنی بوله‌لم :

	سنهٔ هجریه	کون	سنهٔ میلادیه	هفته کونی
جدول 1 دن	991	= 015 2/4	1583	5
جدول 2 دن	20	= 147 1/4	19	3
جدول 3 دن	شوال ابتداسی	= 266		0
جدول 9 دن	یکی طرز فرقی	= 10		
1 - شوال -	1011	= 438 3/4	1602	1=7-8 جمعه بولنور.

بومثالده کون عددی 438 اولدیغندن 1602 سنه‌سی عادیه بولندیغندن کون عددندن 365 طرح و سنه‌یه واحد ضم ایله مذکور تاریخ هجرینك موافق میلادیسی (کون 72 سنه 1603) اولدیغی و (جدول 4) اعانه‌سیله :

1 - شوال - 1011 = 14 - مارت - 1603 جمعه

اولدیغی بولنور .

17 ذی‌القعده - 1011 تاریخ هجرینك موافق میلادیسنی بوله‌لم :

	سنهٔ هجریه	کون عددی	سنهٔ میلادیه	هفته کونی
جدول 1 دن	991	= 015 2/4	1583	5
جدول 2 دن	20	= 147 1/4	19	3

خدول 3 دن ذی القعده ابتداسی =	295		1
17 ذی القعده =	16		
جدول 6 دن یکی طرز فرقی =	10		
	$483\ ^3/_4$	1602	9
1602 سنهٔ عادیه اولدیغندن	365	1	7
	118	1603	2 (ذی القعده ابتداسی)
جدول 4 دن نیسان ابتداسی	90		
	28		

= جمعه ایرتسی ایدرسه بزه 17 ذی القعده مطلوب اولدیغندن جدول 5 دن 4 بازار ایرتسی بولنور .

شو حالده : 17 - ذی القعده - 1011 = 28 - نیسان - 1603 بازار ایرتسی ایتدیکی کوریلور . یالکز بو مثالك حسابنده ذی القعده ابتداسی 295 رقمنده بولندیغندن 17 ذی القعده یه قارشی یالکز اون آلتی علاوه ایتدیکمز کبی هفته کونی حساب ایدرکن ایلك نتیجه ده بولنان (2) ذی القعده ابتداسنه عائد اولدیغندن مطلوب اولان (17 ذی القعده) نك هفته کونی ایچون (جدول 5) ه مراجعتله صاعده کی آی کونلری خانه سنده 17 رقمنك حذاسندن اشبو ایکی رقمنه عائد ایکنجی ستونه قدر ایلریلدکدن صوکره بوراده بولنان (4) رقمی (ذی القعده) یه عائد اوله رق آلدق و بو صورتله بازار ایرتسی کونی بولدق .

1 - صفر - 1323 تاریخ هجریسنك موافق میلادیسی بوله لم :

	سنهٔ هجریه	کون	سنهٔ میلادیه	هفته کونی
جدول 1 دن	1321	= $076\ ^1/_4$	1903	4
جدول 2 دن	2	= $343\ ^3/_4$	1	2
جدول 3 دن	صفر ابتداسی =	30	0	2
جدول 6 دن	یکی طرز فرقی =	13		
		463	1904	8−7=1= جمعه
1904 سنه سی کبیسه اولدیغندن		366	1	
		97	1905	
جدول 4 دن	نیسان ابتداسی	90		
		7		

كوپریلی زاده محمد فؤاد – تورك ادبیاتی تاریخی – برنجی جلد

توركیات انستیتوسی اسیستانلرندن اقدس نعمت بك طرفندن ترتیب ایدلمشدر

شوحالده : 1 - صفر - 1323 = 7 - نیسان - 1905 جمعه

بولنور . بو مثالده کون کسوراتنك یکونی واحد ایتدیکندن کون یکوننه بر علاوه ایدیلمشدر .

معمار سنانك تاریخ وفاتی اولان 12-جماذی الاول-996 نك موافق میلادیسنی آرایه لم:

	سنهٔ هجریه		کون	سنهٔ میلادیه	هفته کونی	
جدول 1 دن	991	=	015 2/4	1583	5	
جدول 2 دن	5	=	311 ·	4	1	
جدول 3 دن	جماذی الاول ابتداسی	=	118 ·	·	6	
	12 جماذی الاول ایچون	=	11	·	·	
جدول 6 دن	یکی طرز فرقی	=	10	·	·	
		=	465 2/4	1587	12	
	1587 سنه‌سی عادیه اولدیغندن		395	1	7	
			100	1588	5	= (جماذی الاول) ابتداسی اولمغله جدول 5 مراجعتله
	نیسان ابتداسی		91		2	= جماذی الاولك اون ایکیسی جمعه ایرتسی بولنور
			9			

بناءً علیه :

12 - جماذی الاول - 996 = 9 - نیسان - 1588 جمعه ایرتسی بولنور .

هر هانکی بر تاریخ میلادینك موافق هجریسنی بولمق

بونك ایچون تطبیق ایدیله‌جك عملیات اولکنك عکسندن باشقه‌ برشی دکلدر وبالنسبه دها بسیطدر . یوقاریده‌کی مثاللری عیناً تطبیق ایدهلم .

هر هانکی بر تاریخ میلادینك موافق هجریسنی بولمق

تاریخ مذکور سنه و کونله افاده ایدیلمك اوزره ($\overset{\text{کون}}{15}\ \overset{\text{سنه}}{1583}$) ایتدیکندن (جدول 1)ك میلادی ستونندن بو مقدارك مساوی ویا همان کوچوکی تحری ایدیلیر . جدولده عیناً مساویسی بولندیغی جهتله خذاسنده‌کی هجری سنه آلنه‌رق تاریخ مذکورك موافق هجریسی 1 - محرم- 991 اولدیغی آکلاشیلیر. هفته رقمی‌ده (5) اولدیغندن صالی اولدیغی بولنور.

بناءً علیه :

15 - کانون ثانی - 1583 = 1 - محرم - 991 صالی

بولنور .

استانبول رصدخانه‌سنك برنجی تورك مدیری مرحوم مدرس صالح ذکی بك

21 - حزیران - 1602 تاریخ میلادیسنك موافق هجریسنی بوله‌لم :

بو تاریخی‌ده سنه و کون اوله‌رق افاده ایده‌لم . $172\ ^2/_4$ کون ، 1602 سنه بولورز . بوراده آلدیغمز $^2/_4$ کسری 1600 کبیسه‌سندن اعتباراً ایکی عادی سنه‌نك کچمش اولمسندندر . ینه (جدول 1) ده سنهٔ میلادیه ستوننده بونك همان کوچوکی اولان $15\ ^2/_4$ کون 1583 سنه آلنه‌رق بوندن طرح ایدیلیر .

$$\begin{array}{lll} 1602 & 172\ ^2/_4 & \\ 1583 & 15\ ^2/_4 & = 991\text{-}001 \\ \hline 19 & 157\ \ 0 & \end{array}$$

الده ایدیلیر که 1602 سنه‌سنده یکی طرز

فرقی (جدول 6) اون کوندن عبارت بولندیغندن اولور (جدول 2) اعانه‌سیله بونك تمام یکرمی سنهٔ قمریه ایتدیکی کورولور

$$\frac{20-00}{1011-01} \qquad \frac{19 \quad 147}{} \quad \lfloor 10$$

حسابنه کلنجه :

هفته کونی	سنهٔ هجریه			سنه	کون		
				1602	172	2/4	= 1602 - حزیران - 21
5	991	001	=	1583	015	2/4	
				19	157	0	

یکی طرز فرقی جدول 6 ⌊10

جدول 2 دن 19 147 = $\frac{20 \quad 00}{1011 \quad 001}$ $\frac{3}{1=7-8}$

اولورکه بوندن‌ده

21 - حزیران - 1602 = 1 - محرم - 1011 جمعه

دن عبارت بولندیغی کوریلور .

استانبول رصدخانه‌سنك بوکونکی مدیری مدرس فطین بك

14 – مارت – 1603 تاریخ میلادیسنك موافق هجریسنی بوله‌لم :

بونی‌ده سنه و کون اوله‌رق افاده ایده‌لم :

هفته کونی	سنهٔ هجریه			سنه	کون		
				1603	73 3/4	=	14 – مارت – 1603
5	991	001	=	1583	15 2/3		جدول 1 دن
				20	58 1/4		
					10		جدول 6 دن یکی طرزفرقی
				20	48 1/4		
3	20			19	147 1/4		جدول 2 دن
8	1011	001			266		

جدول 3 دن 266 شوال ابتداسنه توافق ایتدیکی کبی بونك هفته رقمی یدی ایتدیکندن $\frac{7}{15}$ $14 - 1 =$ جمعه بولنور .

بناءً علیه :

14 – مارت – 1603 = 1 – شوال – 1011 جمعه اولور .

14 – مارت – 1912 تاریخ میلادیسنك موافق هجریسنی بوله‌لم :

یالکز حسابی پاپمقله اکتفا ایده‌جکز :

هفته کونی	سنهٔ هجریه	کون		سنه	کون		
				1912	074	=	14 – مارت – 1912
				0	13		یکی طرز فرقی
				1912	61		
				1	365 1/4		
				1911	426 1/4		
4	1321	001	=	1903	076 1/4		جدول 1 دن
				8	350		
4	9		=	8	267		جدول 2 دن
8	1330	001		0	83		

جدول 3 ربیع‌اولال ابتداسی	59		3
	24	24	11 / 7
		25	1330 4 ربیع‌اول ابتداسی
			7 ربیع اول یکرمی‌بشی

شوحالده :

14 – مارت – 1912 = 25 – ربیع‌الاول – 1330 پنجشنبه ایدر .

استانبول رصدخانه‌سی مدیر معاونی کمال بك

9 – نیسان – 1588 تاریخ میلادیسنك موافق هجریسنی بوله‌لم :

9 – نیسان – 1588 =	100	1588				
جدول 6 دن یکی طرز فرقی	10					
	90	1588		کون	سنهٔ هجریه	هفته کونی
جدول 1 دن	15 1/4	1583	=	001	991	5
	74 3/4	5				
	365 1/4	1				
	440 00	4				
جدول 2 دن	311	4		000	5	1
	129	0		001	996	6

جدول3دن جماذی‌الاول ابتداسی 118

11	00	0	6	
	001	996	12 / 7	
	11		5	
	12	996	2	جمعه ایرتسی

یعنی مطلوب تاریخ :

9 - نیسان - 1588 = 12 - جماذی‌اول - 996 جمعه ایرتسی بولنور .

استانبول رصدخانه‌سنده معاون

کمال

تورکیه جمهوریتی

توركیه جمهوریتی

I . — تورکلرك آناطولیده یرلشمه‌سی .

ساچوقیلر - تورکلرك روملر اوزرینه برنجی بویوك ظفری - آناطولی ، برتورك یوردی‌در . عثمانلی ایمپراطورانی وآناطولیده سیاسی تورك وحدتی - آناطولیده حرث برلکی - عثمانلی ایمپراطورلغنده تذبذب وانحلال - عثمانلی ایمپراطورلغنك تنظیمات دوره‌سی .

عثمانلی سلطنتنك مشروطیت دوره‌سی - مشروطیت فاصله‌سی : عبدالحمید استبدادی - ایکنجی مشروطیت - مشروطیتده تورکلك سیاستی .

جهان حربی - عثمانلی ایمپراطورلغنك أولومی .

II . — تورك قدرتی : مصطفی کمال .

استقلال حربی - استقلال حربنك عسکری وسیاسی جبهه‌سی - سیواس قونغره‌سی - «توركیه بویوك ملت مجلسی» .

III . — یکی توركیه دولتی - توركیه دولتنك ایلك تشکیلاتی : «توركیه بویوك ملت مجلسی حکومتی .»

تورك وطننك دشمنلردن تمیزلنمه‌سی واجنبی دولتلرله مناسبات - یونان تعرضی - بویوك ظفر - موندروس ومودانیه !

لوزان معاهده‌سی - توركیه دولتنك اوروپاجه طانینماسی .

IV . — توركیه جمهوریتنك تشکیلات اساسیه‌سی - لاییق ده‌موقراسی - اجتماعی انقلاب .

I

تورکلرك آناطولیده یرلشمه‌سی

تورکلرك نه‌زمان وناصل آناطولی‌یه کلوب یرلشدکلرینی قطعی برصورتده تعیین ایتمك مشکلدر ؛ بوتاریخی واقعه ، هنوز ماضینك قراکلقلری ایچنده کومولو بولنیور . ایلروده یاپیلاجق تحریات وتدقیقات ، یواش ، یواش اوقراکلقلری صییروب ، واقعه‌لری آیدینلاتاجقدر . قاریشیق هیئیت مسأله‌سی برطرفه براقیلسه بیله ، تورکلرك ساچوق هجرتلرندن دها اول ،

علی‌الخصوص اسلام دورنده ، آناطولی‌یه بویوك کتله‌لر حالنده یرلشمش اولدقلرینه شبهه ایدیله‌مز .

*
* *

سلجوقیلر

سلجوقیلر ، آسیاده اسلام دنیاسنك حقیقی حاکمی اولدقلری زمان ، آناطولی همان کاملاً سلجوق ایمپراطورلغنه داخلدی . آسیاده اسلام عالمنی تك بر اداره آلتنده طوپلامایه موفق اولان سلجوق سلطنتنك مؤسسلری ، چاقیر بك و طوغرول بك آدلی ایکی تورك باشبوغی ایدی . بونلر ، اسلام عالمنك شمال شرقیسنده بولونان و بیتوب توکنمك بیلمه‌ین تورکلك خزینه‌سندن چیقمش « ایل » لری ایله XI نجی عصر ابتدالرنده ، اسلام عالمنه صاحب اولورلر و کیردکلری یرلرده اولجه یرلشمش تورکلر بولورلر؛ بو تورکلر، تورك عادت وقانونلرینه تبعاً سلجوق اوجاغنه کیره‌رك سلجوقلی اولورلر؛ برقاچ سنه ایچنده سلجوق حاکمیتی، آذربایجانه قدر یاییلیر . XI نجی عصرك اورته‌لرینه دوغری ، اولجه طوغرول بك معیتنده اوکجی (پیشدار) قوماندانی کی خدمت ایدن قارداشی ابراهیم یانال ، بیزانسه تابع ارمنستان ولایتنه داخل اولور . چاقیر وطوغرول بکلرك وفاتنده ، بوتون سلجوق دولتنك سلطانی اولان آلپ آرسلان ، ایمپراطورلغك غرب حدودینی توسیع ایتدی ؛ سوریه ، ارمنستان وآناطولی‌یی استیلا ایله‌دی ؛ اوچ ، دورت سنه ظرفنده تورك اوردولری قونیه‌یه داخل اولمشلردی (XI نجی عصرك ایکنجی یاریسی) .

تورکلرك روملر اوزرینه برنجی بویوك ظفری

بو دوره‌ده‌در که کندی ناملرینه حرکت ایدن تورکلرك شرقی روماليلرله ایلك بویوك مصادمه‌سی واقع اولدی [1] : تورك سلطانی آلپ آرسلان ، شرقی روما ایمپراطوری 4 نجی رومانوس دیوگین (عثمانلی تاریخلرنده « قیصر روم ارمانوس » دنیلمکده‌در .) قوماندا‌سی آلتنده بولونان اوردو ایله چارپیشدی . روم اوردوسی منهزم وپریشان اولدی . روم اوردوسی باش قوماندانی قیصر رومانوس ، تورك باش قوماندانی غازی آلپ آرسلانك آلنه اسیر دوشدی : آرتق آناطولی تورکلره آچیلمش دیمکدی . بو واقعه ، روملرك وارثلکنی ادعا ایدن یونانلیلرك آناطولی‌یه صوك تعرضلرنده اوردولرینك منهزم وپریشان اوله‌رق باش قوماندانلرینك ، تورك باش قوماندانی غازی مصطفی کمال آلنه اسیر دوشمه‌سندن تام طوقوز یچق عصر اول جریان ایتمشدی (1071) . غازی مصطفی کمال کبی غازی

[1] دها اول عربلر شرقی رومالیلرله حرب ایدرکن ، اسلام نامنه حرکت ایدن اوردولرده تورك قوماندان ، ضابطان وافراد پك چوقدی .

آلپ آرسلان‌ده اسیر باش قوماندانه ، تورکلکه خاص علو جناب ایله معامله ایتمشـدر . آلپ آرسلانك بو عظیم ظفرندن صـوکره ، سلجوق بکلری ، تورك ایمپراطورلغنك غرب حدودینی متمادیاً کنیشله‌تدیلر . آلپ آرسـلانك بویوك عموجه‌سی طورونلرندن قوتولمشك اوغلی سلیمان ، (ازنیق) ه ، یعنی همان مرمره ساحلنه کله‌رك ، اوراسنی حکومتنه مرکزاداره انتخاب ایتدی (1081) . وبیزانس ایمپراطورلغنك اموردا خلیه‌سنه مداخله ایده‌جك قدر قدرت وکیاست کوستردی .

خاصلی برعصر کچمه‌دن تورکلر آناطولی‌یی ، برباشدن دیکر باشـه قدر یوروبوب کچه‌رك ، حکم واداره‌لری آلتنه آلمشلردی . XI نجی عصرك صوكلرینه دوغری تورك سلجوق سلطنتی ، چین‌حدودندن بیزانس قپولرینه قدر یاییلمش بولنیوردی . وبو کنیش قطعه‌یه برچوق تورك ایللری کلوب یرلشمشلر واسـکیدن آناطولیده بولونان تورکلرده بونلره قاریشمشلردی .

ملکشاه وفات ایدنجه ، بویك کنیش سـلطنت ، برقاچ تورك سلجوق دولتیله برنوع تورك فئودالیته‌سی اولان برطاقم بکلکلره بولوندی . آناطولیده تاسـس ایدن سلجوق دولتی ، اسـلام تاریخنده «روم سلجوقیلری» نامی ایله یاد اولنور ؛ چونکه اسـکی روما ایمپراطورلغی اقسـامندن اولدیغنه بناءً اوزمانلر «اقلیم روم» دنیلن آناطولیده حاکمدر . مرکزی (قونیه) شهری اولان بودولتك فئودال تشکیلاتی ، آناطولیده دیکر تورك بکلکلرینك وجودینه مانع دکلدر . دولت تشکیلاتی ایله سلطان وبکلر آراسنده‌کی مناسبتلر نه‌اولورسه اولسون ، شو محققدرکه XI نجی عصرك نهایتلرندن اعتباراً ، آناطولی قطعه‌سی ، تورك حکمدارلر طرفندن اداره اولونان ، تورك اکثریتیله مسـکون و بویوك تورك وطننه مربوط برتورك یوردیدر .

آناطولی ، برتورك یوردیدر

چنکیز خاقانلغی تأسـس وتوسـع ایده‌رك بوتون تورك ایللرینی چنکیز و اولادینك اداره‌سی آلتنه طوپلامق غایه‌سنی تعقیب ایتدیکی صیره‌لرده ، چنکیزلیلر ، غربدن روسیه اوواسی وآناطولی یایلاسی اورته‌لرینه قدر ایلرولیه‌یوب ، آناطولی سلجوق دولتنی برنوع حمایه‌لری آلتنه آلمشـلردی . ذاتاً مرکزی و قوی بردولت قورامامش اولان آناطولی سلجوقلری ، بوحمایه‌دن نشأت ایدن مداخله‌لرله بوسبوتون ضعیفله‌مش ونهایت XIII نجی عصر نهایتلرنده تماماً داغیلمشدر .

* * *

عثمانلی ایمپراطورلغی و آناطولیده سیاسی تورك وحدتی

آناطولی سلجوقلرینك غرب اوج بكلرندن عثمان بك ، سلجوق دولتنك انحلالنده استقلالنی اعلان ایده‌رك ، باشده بیزانسلیلردن اراضی ضبط ایتمك یولیله بكلكنی توسیع وتقویه‌یه چالیشمشدی. عثمان بكك اوغللری وطورونلری ، بوبكلكی همحدود خرستیان دولتلرندن آلینان مملكتلرله غربه دوغری كنیشلتدكدن باشقه اولجه سلجوق سلطنتی اقسامندن بولونان آناطولی تورك بكلرینی‌ده الحاق ایده‌رك شرقه‌دوغری توسیع ایله‌مشلردر. قرون اخیره ابتدالرنده قورولان عثمانلی دولتی ، یكی زمان دولت نظریه‌سنی تطبیقه چالیشه‌رق ، قرون وسطائی فئودال بردولت شكلنده دكل ، حكمداری منتظم وموظف برقوهٔ عسكریه‌یه طایانان مركزی بردولت حالنده تعضی‌یه اوغراشمشدر. عثمانلی بكلكی، وسعت و قوتندن دولایی ، پك چابوق سلطنت عنوانی طاقینمش و XV نجی عصرده حدودلرینی چوق كنیشله‌توب ، شرقی روما ایمپراطورلغنك قدیم پایتختی قسطنطینیه‌یی‌ده ضبط ایتدیكندن ، شرقده بر پادشاهلق ، غربده عادتا شرقی رومانك وارثی اولان بر ایمپراطورلق تلقی ایدیلمه‌یه باشلامشدر. عثمانلی ایمپراطورلغی دورنده آناطولینك مستقل ویا نیم مستقل تورك بكلكلری ، حتی شرقی آناطولی‌یه حاكم آق قویونلی دولتی كبی بیوجك سلطنتلر اورته‌دن قالقه‌رق ، بوتون آناطولی توركلكی ، عثمانلیلرك حكمی آلتنده سیاسةً برلشمشدر.

XVI نجی عصرك ابتدالرندن اعتباراً ، بوتون مسلمانلرك خلیفه‌لكی‌ده عنوانلرینه علاوه ایدن عثمانلی پادشاهلری ، آسیا ، آوروپا وآفریقانك آق دكز شرق حوضه‌سیله قره‌دكزی احاطه‌ایدن تاریخی وزنكین اقسامنك مستقل ومطلق حكمداری بولنیورلردی. عثمانلی پادشاهلرینك اك طالعلیسی صاییلان سلیمان قانونی دورنده ، 6 میلیون كیلو متره مربعندن فضله اولان بو كنیش مملكتلر اهالیسنك مقدار نفوسی 60 میلیونی متجاوز اولسه كركدر ؛ عثمانلی دولتی بواك قوتلی زمانلرنده 4 الی 5 یوز بیكلك بویوك براوردو چیقاره‌بیلیوردی ؛ وبونلرك بر قسمنی منتظم یكی چیری عسكری تشكیل ایدیوردی. عثمان خاندانی تبعه‌سنه ، اسكی بر تورك عنعنه‌سی ایجابی ، « عثمانلی » نامی ویریلیوردی ؛ لكن بوعنوان تنظیمات دورینه قدر ، تماماً اهل (Citoyen) لك حقنی حائز مسلمان تبعه‌یه انحصار ایتمشدی ؛ غیر مسلم رعیه‌یه عثمانلی دنیلمه‌یوردی. عثمانلی ایمپراطورلغنك مجارستانی دخی احتوا ایتدیكی اك متوسع زمانلرنده بیله غیر مسلم رعیه‌نك مقداری ، بوتون تبعه‌نك 1/3 ندن فضله اولمامشدر. ایمپراطورلغك اوزمانلر مقدارنفوسی 60 میلیون

اوله‌رق قبول ایدیلیرسه ، اسلاو ، روم ، رومه‌ن ، مجار ، ارمنی... الخ کبی اقوام مختلفه‌دن مرکب غیر مسلملرك مقداری 20 میلیونی متجاوز دکلدی ؛ و 40 میلیون قدر مسلمان تبعه‌نك‌ده نصفندن فضله‌سی تورکلردی .

عثمانلی دولتنك اوزینی تشکیل ایدن بو 20 میلیونی متجاوز تورکلرك اك متکاثف بولندقلری قطعه ایسه ، آناطولی یاریم آطه‌سیدی . عثمانلی پادشاهلغی ، آناطولیدن باشلایارق و آناطولی تورکلکنه طیانارق قورولمشدی . روما ایمپراطورلغنده ایتالیا شبه جزیره‌سی نه‌ایسه ، عثمانلی ایمپراطورلغنده‌ده آناطولی یاریم اطه‌سی اوایدی .

استانبولك ضبطندن ومصر وحجازك مملکتلرینه ربطی ایله خلافت اسلامیه‌نك‌ده کندیلرنده اولدیغنی اعلان ایتدکدن صوکره ، عثمانلی پادشاهلری ، اسلام شریعتنه استناد ایتمکله برابر ، بیزانس تشکیلاتی‌ده تقلید ایده‌رك ، سلطنتلرینی دینی (Théocratique) ، مرکزی (Centraliste) ، مطلق (Autocratique) وقرطاسی (Bureaucratique) بردولت حالنده تنظیمه چالیشدیلرسه‌ده تماماً موفق اولامادیلر ؛ مملکتك کنیشلکی ، مخابره ومناقله‌نك اوزون زمانه محتاج اولماسی ، خلقك عرقجه ، لسانجه ، دینجه واخلاقجه تنوع وتخالفی ، تورك ـ اسلام فئودالیته‌سی بقایاسنك تماماً اورته‌دن قالدیریلاماه‌سی ، عثمانلی تیمار و زعامت اربابندن وسلطانك قولی صایلان پاشالردن یکیدن یکی‌یه فئودال زمره‌لر حاصل اولماسی ، قپوقولی خلقنك بیله اکثریا افندیلرینه اطاعتسزلکه قالقیشه‌رق مرکزی ضعفه دوشورمه‌سی ، علمانك ، اسلام پرنسیپلرینه مخالف اولدیغی حالده برنوع روحانی وامتیازلی صنف اجتماعی تشکیل ایده‌رك امور سیاسیه‌یه مداخله ایله مرکزده تشوشلره سبب اولماسی ، آناطولی تورکلری اکثریتنك کوچبه « ایل » حیاتندن تماماً آیریلاماه‌لری ، شهر حیاتنك یواش انکشاف ایتمه‌سی و نهایت متمادی حربلردن ناشی اقتصادی وصناعی حیاتك ترقی وتکمل ایتمه‌مسی کبی برچوق سببلردن دولایی ، عثمانلی ایمپراطورلغی ، نام بر قرن اخیر دولتی شکلنه بردورلو کچه‌مه‌مش وتاریخده دائما وسطائی و فئودال خطوطی غالب بر سیما ایله کورنمشدر . بونکله برابر ، بو سلطنت دورنده ، آناطولی تورکلکنك برچوق بکلره ، قبیله‌لره ، حکومتلره انتسابله وجوده کلمش آیریلقلری خیلیدن خیلی‌یه اکسیلمشدر .

قونیه سلچوقیلری ، آناطولیده تورك حرثنك تملنی آتوب خیلی آناطولیده حرث برلکی انکشافده ایتدیرمشلردی : بو حرثك اك بارز وثیقه‌لری ، آناطولینك هرطرفنده مبذولاً بولونان تورك سلچوق آثار معماریه‌سیدر . آثار محرره بالنسبه آزدر ؛ لکن غیر محرر عثمانلی دوری ادبیاتنك برقسمی سلچوق دورندن منقولدر .

عثمانلی سلطنتی زماننده هرنوع حرثی اثرلر چوق آرتمشدر . XV ، XVI وحتی XVII نجی عصرلرده ، عثمانلی هیأت اجتماعیه‌سنک حرثی وحدت وسویه‌سی ، اوزمانلرك هرهانکی برشرق ویا غرب هیأت اجتماعیه‌سنك حرثی وحدت وسویه‌سندن یك‌ده آشاغی صاییلاماز . عثمانلی تورك حرثنده کورولان بو وحدت و انکشاف ، خیلی برلشمش ویوکسه‌لمش مناسبات اقتصادیه‌نك ثمره‌سیدر . حاصلی ، عثمانلی دولتنك تذبذب و انحطاط دورندن ، یعنی XVIII نجی عصردن اقدم ، بالخاصه تورکلرك بویوك بر اکثریتله حاکم بولندقلری آناطولیده تورك حرث برلکی حصوله کلمش ، یعنی مختلف لسان ولهجه‌لرله قونوشان ، مختلف دین ومذهبلره اینانان آناطولی اهالیسی ، تورکلرك حرثی وحدتنه داخل اولمش بولنیوردی. بوبرواقعه‌در ؛ وبومهم واقعه‌یی ایکنجی مشروطیت ابتدالرنده بیله آز چوق مشاهده ایتمك قابلدی .

عثمانلی ایمپراطورلغنده تذبذب وانحلال

عثمانلی ایمپراطورلغی XVII نجی عصردن اعتباراً چوزولمه‌یه باشلادی. XVIII نجی عصرك اورته‌لرینه قدر شویله بویله بر موازنهٔ غیر ثابته‌یی محافظه ایده‌بیلن بو دولتك ، اوزماندن اعتباراً سقوط قانوننده کورولن برتزاید سرعتله دوشدیکی مشاهده اولنور .

سلیمان قانونی زماننده دولتك آنجق فرانسز تاجرلرایچون قبول ایتدیکی قاپیتولاسیونلر، انحطاط دورنده تشدید وبوتون اوروپا دولتلری لهنه توسیع اولنه‌رق ، عثمانلی دولتنده ملی اقتصادك تعالیسنه امکان بولی قپادیلمش وعین زمانده دولتك عدلی استقلالی‌ده تحدید ایدیلمشدی. کیتدکجه معناسی عثمانلیلر علیهنه توسیع ایدیلن قاپیتولاسیونلر ، دولت عثمانیه‌نك حیاتنی کمیرن اك مهلك برآفت اولمشدر . اوروپاده بویوك صنایع وبویوك سرمایه تکون و تأسس ایتدیکی صیره‌ده ممالك عثمانیه کوچوك صنایع و کوچوك سرمایه‌دن ایلرویه کیده‌مدی؛ وبوعدم انکشافك سببلرندن بریسی‌ده ، قاپیتولاسیونلردر. XIX نجی عصرك ابتدالرندن اعتباراً ، عثمانلی مملکتی ، اوروپا سرمایه‌دارلرینك براستثمار ساحه‌سنه ؛ سلطنت عثمانیه ، اوروپا دولتلرینك نیم مستملکه‌لری حالنه منقلب اولور . متنوع اوروپا اقتصادی ومالی مؤسسه‌لری طرفندن استثمار اولونان عثمانلی اولکه‌سی، XIX نجی عصرك نهایتلرینه دوغری ، آرقه‌لرینی اوروپا دولتلرینه طایامش ، اوروپا سرمایه‌دارلرینك دوغریدن دوغری‌یه قونترولی آلتنه کیره‌ر ؛ دیون عمومیه مؤسسه‌سی ، برقسم امور دولتك اجنبی سرمایه‌دارلری طرفندن قونترول ایدیلمه‌سیچون قورولدی .

عثمانلی سلطانلغی ، اقتصاد و مالیه‌جه بویله سقوط ایدرکن عسکرلك و سیاستجه‌ده یدیکی متوالی ضربه‌لرله سرسملشمش ایدی. XVI نجی عصردن باشلایارق دولتك باشنده

بولونان پادشاهلرك چوغی تنبل ، جاهل ، بجرکسز کیمسەلردی ؛ حکومت اکثریا کولەلکدن یتشمه ، قیمتسز ، حمیتسز ، معرفتسز ندیم و وزیرلرك ، یاخود جاریەلکدن قیرلامه محترص ، متحکم و مفترس والده سلطان و قادین افندیلرك آلنده قالمشدی ؛ XVIII نجی عصر صوکلرندن اعتباراً ، دولت ، خارجلکده تأثیریله ، داخلده باش قالدیران قیام و اختلاللره جدی و دواملی مقابله ایدەمیەجك درجەلره دوشدی : رعیه ، یعنی غیر مسلم عثمانلی تبعەسی ، دینی و ملی عوامل فکریه ایله وضعیت اقتصادیەلرینك مثبت و منفی تأثیرلری آلتنده ، خرستیان اوروپانك حمایه و مداخلەسندن‌ده استفاده ایدەرك ، بربرر عثمانلی ایمپراطورلغندن آیرلمایه باشلادیلر. XIX نجی عصرك ثلث أولنده، ایمپراطورلغك بوتون اوروپا ایالتلریله پای تختی بیله تهلکه آلتنه کیرمش بولنیوردی . آفریقا ایالتلری ایله عربستان فعلاً آیرلمش کبی ایدی . حتی آسیا ولایتلرنده بیله ، مرکزدن مأموراً کوندرلمش پاشالر ، فئودال بکلر کبی مرکزه قارشی استقلالکارانه حرکته جرأت ایدیورلردی . پادشاه ، یگانه فعلی قوتی اولان یکیچریلره ، یعنی مرکزیت و سلطنت محافظلرینه تماماً استناد ایدەمیوردی؛ بوخاصه اوردوسی ، دیسیپلینی تماماً غائب ایتمشدی. محافظۀ دین و اخلاق ، تأمین عدالت و تربیۀ اهالی کبی هیأت اجتماعیەنك معنوی اساس و نظاملرینی قورومق عهدەلرنده بولونان علما صنفی ، دولتك بوضعفندن صنفی و فردی منافع یولنده استفادەیی ، دولتك تقویه و تأمین بقاسی یولنده چالیشمەیه ترجیح ایدەجك درجەده تردی ایلەمشدی . XVIII نجی عصر اوروپاسنك بعض قسملرنده دولتك محافظه وانکشافنه بویوك خدمتلری سبقت ایدن اهل قلم (Bureaucratie) ایسه ، عثمانلی دولتنده منتظم و صاغلام برصورتده تأسس ایدەمەمشدی . ایمپراطورلغك مایەسی اولان تورکلرك سجیه و عنعنەلری وسیاسی تربیەلری، حکومت وحکمدارلرینك امر و ارادەسی اولمقسزین کندیلکلرندن حرکتله وضعیتی اصلاحه قالقیشمەلرینه مساعد دکلدی؛ و ذاتاً عصرلرك محصولی اولان شکل دولتده، بوکبی حرکتلره امکان بخش ایدەجك برمؤسسۀ منتظمەده یوقدی ... حاصلی ، عثمانلی ایمپراطورلغی ، برچوق عوامل تأثیری آلتنده هر طرفدن قیریلوب دوکولیوردی ؛ پك یاقینده انهدامی محقق کبی کورونیوردی .

عثمانلی ایمپراطورلغنك تنظیمات دورەسی

بوصیرەلرده برحکمدار ایله برقاچ دولت آدمی ، وضعیتی بردرجەیه قدر قاورایارق و دولت عثمانیەنك درحال ییقیلماسنی منفعتلرینه اویغون کورمەین، قاپیتالی چوق مترقی و ممالك عثمانیەیی استثماره اك مستعد انکلتره و فرانسه کبی بعض اوروپا دولتلرینك‌ده توصیەسنی نظردقته آلارق ، دولتك تشکیلاتنی اساسلی برصورتده دکیشدیرمەیه تشبث ایتدیلر . یکیچریلرك امحاسی ، ولایت

فئودالل‌رینك قسماً ازاله‌سی ، مرکزیتك تقویه‌سی ، بوروقراسینك تنظیمی ، روحانیلرك سیاست و ادارهٔ دولت ایشـلرینه مداخله‌لرینك تحدیدیله باشلایان بوحرکت ، مناسبات خارجیه‌نك کیتدکجه وخامت کسب ایتمه‌سندن دولایی (محمدعلی واقعه‌سی، روس حمایه‌سی کبی) اوروپا دولتلرندن بعضلرینك (بالخاصه انکلتره و فرانسه‌نك) سرای و باب عالیده چوق نفوذ و تأثیر اجرا ایده‌بیلمه‌لریله «تنظیمات» دنیلن دورهٔ تاریخی‌یی کشاد ایتمش اولدی. «تنظیمات دوری» نك ابتدالرنده عثمانلی ایمپراطورلغی ، مناسبات خارجیه‌سنده اوروپا دولتلرینك نوعما حمایهٔ مشترکه‌لری آلتنه کیرمش بولنیوردی ؛ مناسبات داخلیه‌سنده‌ایسه اوروپا تجارت و صنایعنه ، اوروپا بویوك سرمایه‌سـنه قپولرینی دورت آچارق ، رعایایه ، یعنی اوروپا دولتلرینك حمیسی و اوروپا سرمایه‌سنك آژانی اولان تبعهٔ غیر مسـلمه‌یه عثمانلیلق ، یعنی اهللك حقنی طانیه‌رق ، ایمپراطورلقده تورکك موقع سیاسی ، اقتصادی و اجتماعیسنی تنزیل ایدیوردی . «تنظیمات» ، عثمانلی سلطنتنك حال احتضارینی، بعضلری زهر ماهیتنده اولان علاجلرله برمدت دهـا تمدید ایده‌بیلدی ؛ لکن ممالك عثمانیه‌دن مهم پارچه‌لرك دشمنلر طرفندن قوپاریلماسنه، غیرمسلم ملتلرك اختلال‌ایله مختاریت‌واستقلال قزانمه‌لرینه مانع اولامادی ؛ هله تورکلرك اقتصاداً و اجتماعاً ، علی‌الخصوص اقتصـاداً سقوطلرینی تسریع ایتدی ...

* * *

عثمانلی سلطنتنك مشروطیت دوره‌سی

عثمانلی ایمپراطورلغنی اولومدن قورتارمق ایچون ، عثمانلیلرك منور طبقهٔ اهالیسنك ایچندن چیقمش صایابیله‌جکمز ایلك حرکت ، مشروطیت حرکتیدر . XIX نجی عصرك صوك‌ربعنه دوغری باشلایان مشروطیت حرکتی ، حریت ومساوات اساسلرینه استناداً برعثمانلی وطنی و بر عثمانلی ملتی احداث ایده‌رك ، بوصورتله محدث و منافعی مشترك «یکوجود عثمانلیلر» ك وطنی تسلط خارجیدن محافظه و داخلاً تفرقه و تحلله مانع برقوهٔ کافیه تشکیل ایده‌بیله‌جکنی امید ایله‌مشدی . عثمانلی تاریخنك 600 ییلدنبری وجوده کتیره‌مدیکی «یکوجود عثمانلیلق» ، صرف حریت و مسـاوات پرنسیپلرینك اعلانی تأثیر سحارانه‌سیله شأیتده تحقق ایده‌مدیکندن ، بوتجربه‌دن مثبت نتیجه‌لر آلینامادی .

عثمانلی ایمپراطورلغنك ایلك دفعه مشروطی بردولت اوله‌رق تنظیمنه تشبث اولندیغی زمان ، مملکتك مساحهٔ سطحیه‌سی ، 4 میلیون کیلو متره مربعنه ، اهالیسنك نفوسی‌ده ، ـ مصر دخی داخل حسـاب اولمق اوزره ـ 35 الی 40 میلیونه ایتمش بولنیوردی . لکن خرستیان مملکتلرك چوغی ایمپراطورلقدن آییرلمش اولدیغندن ، رعایا ایله اهالی

نسبتی ، سلیمان قانونی دورینه نظراً $1/3$ دن $1/4$ ه تبدل ایتمشدی ؛ آنجق متوالی حرب وعصیانلرده ایمپراطورلغك حقیقی وصمیمی محافظی اولان تورکلرچوق ضایعات ویردکلرندن مسلمان اهالی ایچنده تورکلرك دیکر دینداشلرینه نسبتله مقدارلری اکسیلمشدی: مسلمان اهالینك نصفندن فضله اولان تورکلر ، نصفندن آشاغی‌یه دوشمشدی .

مشروطیت فاصله‌سی : عبدالحمید استبدادی

مشروطیت اداره‌نك تعلیقنی تعقیب ایدن دور استبداد ، سلطنت احتضارینك تمدیدی ایچون ، اوروپا دولتلرینك ، اوروپا سرمایه دارلرینك هردرلو آرزو وطلبلرینه مماشات ایتمکدن و آره‌صره اوروپا دولتلری آراسنده تحدث ایدن اختلافاتدن آزچوق مهارتله استفاده ایله‌مکدن باشقه چاره بولامییوردی . سلطان حمید زمانی تدقیق ایدن بعض کیمسه‌لر ، عثمانلی دولتنده حقیقی حکمدار ییلدیز سراینده اوطوران پادشاه اولمایوب، بك‌اوغلی صیرتلرینه دیزیلمش ایلچی قوناقلرنده یاشایان دول معظمه سفراسی اولدیغنی سویله‌یورلردی. آنجق بوسفیرلردن بعضاً بریسی ، بعضاً دیکری دها نافذالکلم کسیلیوردی . رعایانك حقیقی اداره‌سی پاطریقلقلرله اختلال قومیته‌لرینك الینه کچمش بولنیوردی . عثمانلی مملکتنك اقتصادی و مالی امورینه ایسه ، خلیجك ایکی طرفنه قورولمش بانقه‌لرله دیون عمومیه ، یعنی اوروپا بویوك سرمایه‌سی ، مستبد سلطاندن دها شدید بر استبداد ایله حاکم مطلق اولمشدی ... حقیقتده سفیرلریله بومعظم قوتك دلالی ، قومیسیونجیسی وآژانی کبی برشیلردی ... هله سلطانك خرستیان تبعه‌سی ، اقتصادجه اوروپا سرمایهٔ عظیمه‌سنك تماماً آژانی اولمشدی . بومتعدد قوتلر آراسنده ازیلمش باب عالی ، مسکین برهیولادن باشقه برشی دکلدی .

عبدالحمید دورنده ماکدونیا و یمن عصیانلرینی باصدیرمه‌یه سوق اولونان آناطولی تورك کنجلکنك چوق ضایعاته اوغرادیغی برامر محققدر . بودورده عمومیتله تورکلری اقتصادجه ایلرولتمه‌یه ، اکثریتی کویلودن مرکب آناطوللیلرك حرثی سویه‌لرینی یوکسلتمه‌یه ، صحتلرینی قورومه‌یه خادم پك آز تدابیر آلندیغی‌ده شبهه‌سزدر . عبدالحمید ، ناصل برمعامله‌یه معروض قالیرلرسه قالسونلر ، شخصنه و خاندانته دائما صادق ومطیع بولنه‌جقلرینه قانع اولدیغی تورکلری ، هپ اهمال‌ایده‌رك ، عرب ، آرناوود ، کورد بکزاده‌لرینی ، خواجه وشیخلرینی سراینه طوپلایوب ، مایه ملت ضررینه برسیاست تعقیب ایدر ، طوریردی . سلطان حمیدك مطلق اداره‌سندنده ، بالطبع منفی نتیجه‌لر حاصل اولدی ؛ اطاعت وجانبازلق دیپلوماسیسی ، ایمپراطورلغك جنوبدن متمادیاً یونتلماسنه مانع اولامادیغی کبی، ماکدونیانك برنوع مختاریت اداره قزانمه‌سنده‌ده مقاومت ایده‌مدی . آرتق بوتون « روم ایلیٔ شاهانه » صاللانیوردی .

اداره‌ٔ داخليه‌ده تطبيق اولونان شدتلى اصـول مطلقيت ـ كه غير مسلم تبعه‌يه اوقدر شمولى يوقدى ـ بالخاصه تورك ملتنك سياسى ، حرثى و اجتماعى حيات و انكشـافنى طورديرمش كبى ايدى . غير تورك ملتلردن يالكز اجنبى حاميلره طايانان روم ، صرب ، بولغار ، ارمنى ، اولاخ كبى خرستيانلر دكل ، آرناوود ، عرب ، كورد كبى مسلمانلر بيله ييلديز سراينه طوپلانمش بك و شيخلرينك نفوذينه استناداً تعضى و تكمل ايتمكده و ايمپراطورلغك تسريعنه اوغراشدقلرى انحلالنده ملى دولتلر تشكيل ايده‌بيلمك ايچون جديتله حاضرلق كورمكده ايديلر .

ايكنجى مشروطيت

ايلك مشروطيتى اعلان ايتديرن « كنج عثمانليلر » ، XX نجى عصرك ابتدالرنده تكرار صحنه‌يه چيقديلر : 1908 ده ايكنجى عثمانلى مشروطيتى اعلان اولوندى . لكن ، 30 ييللق بر تفحص ، تتبع وتفكر زمانى قزانمش اولان « كنج عثمانليلر » ، نه اسـكى‌يى اونوتمش ، نه‌ده يكى برشى اوكرنمش بولنيورلردى : بالحيقا اصولى مشروطيت ، اتحاد عناصر ، عثمانلى مليتى ، مركزيت .. الخ كبى اساسلره صاپلانوب قالمشلردى !

اوتوز ييل اولكى تجربه تكرار اولوندى ؛ عين اسباب عين نتايجى ويردى : سلطنت عثمانيه‌نك تقسيم وتقسم وتيره‌سى ، سرعتلنه‌رك دوام ايتدى ؛ بر قاچ سـنه ايچنده اوروپا و آفريقاده‌كى عثمانلى ولايتلرى ايمپراطورلقدن قولايلقله قوپاريلدى . عثمانلى سـلطنتى ، بزمانلرك بيزانس ايمپراطورلغى كبى ، آسيايه آتيلمشدى . هنوز عثمانليلق جامعه‌سـنده قالان « عناصر مختلفه » ايسه ، « سايۀ فيض مشروطيتده » ، برلشـوب قارده‌شلاشمق شويله طورسون ، حريت شخصيه وفكريه‌دن ، حريت جمعيت واجتماعدن ، بوسبوتون آيريلق وبربريله مجادله و منازعه ايده‌بيلمك ايچون استفاده‌ده اصلا قصور ايتميورلردى . ايمپراطورلق احتضارينك صـوك ساعتلرى ياقينلاشمش كبى كورونيوردى . روم ايلى ولايتلرى ايمپراطورلقدن آيريلديغى ، آرناوود وعربلر كبى مسـلمان غير توركلر بيله استقلال قزانديغى ويا استقلال يولنده قياملر ياپديغى صيره‌لرده ، نهايت حكومت باشنده بولونان « كنج عثمانليلر » ده شأنيتى كورير كبى اولديلر . فقط بردنبره دوغرى يولى سچه‌مديلر ؛ عبدالحميدك تجربه ايدوب‌ده موفق اولاماديغى اسلام سياستنه باش اورديلر . بو سياست سايه‌سنده بالخاصـه عربلرى ايمپراطورلق ايچنده محافظه ايده‌بيله‌جكلرينى اميد ايديورلردى .

مشروطيتده توركلك سياستى

بوندن‌ده بر ثمره حاصل اولاماديغنى كورنجه ، واقعه‌لرك اجباريله تورك ملى سياستنه ياپشديلر . ابتدا بوقوجه دولتى تأسيس ايدن تورك قوتيله ، اشبو نهائى وضعيتده دخى ايمپراطورلغك بقاياسى

بلکه قورتاره بیلیرز ، هیچ اولمازسه تورکلری عثمانلی سلطنتنك انحلالندن صوکره مستقل یاشایه بیلمه‌یه حاضرلارز ، دیه دوشونیلیوردی .

دولتی اداره ایدنلر ، بودوغری یوله کیرمکده خیلی گجیکمشلردی . واقعه‌لرك قطعی اجبارندن اول ، سیر تاریخینك منطقی الجاآتی نظر اعتباره آلینه‌رق ، دها سالم برسیاست تعقیبی ممکندی؛ بالخصوص بویولده دوشونن ، توصیه‌لرده بولونان کیمسه‌لرده ظهور ایتمه‌مش دکلدی ؛ حتی « تورك یوردی » ، « تورك اوجاغی » کبی بعض مؤسسه‌لر بیله وجوده کلمش بولنیوردی . لکن یوکسك موقعلره گچنلر ، صرف اوموقعك خاصیتی ایله کندیلرینی جداً بر رجل دولت تخیل ایتمه‌یه پك متمایل بولندقلرندن ، تاریخ ونظریات سیاسیه‌نك ایجاباتنی تأمله اصلا تنزل ایتمه‌ین عملی برر استاد سیاست کسیلیویریورلردی ... بسیط بر عسکری تحصیلدن صوکره ، ماکیدونیا بالقانلرنده اشقیا تعقیبیله وقت گچیرمش ، یاخود اورته مکتب تحصیلنی بیله اکماله وقت بولامادن اك آشاغی درجه‌دن بر مأموریت یاقالامش کوچوك رتبه‌لی ضابط ومأمورلرله تالی مکتب خواجه ویا مدیرلری ، فران‌ماسون لوجه‌لرنده مقاصد معینه ایله کندیلرینه یاپیلان سطحی تلقینات سیاسیه‌یه کوره دولتك سیاسی پروغرامنی تنظیم ایده‌رك او پروغرامك تطبیقنه قالقیشمشلردی ! لکن حیات وشأنیت، بوآدملرك نقصان وخطالرینی، چارچابوق یوزلرینه چارپدی: مشروطیتك ایلك دورنده ، کندیلرینی « کنج عثمانلی » کبی کوستره‌رك ، « اتحاد وترقی » جمعیتیله اتفاق عقد ایدوب، « جمعیت » ك اجرا آتنه اشتراك ایدن بولغار وارمنی قومیته‌جیلرینك اصل مقصدلری پك چابوق آکلاشیلدی ؛ بواتحاد وترقی متفقلرینك غایه‌سی ، برآن اقدم بولغارلرله مسکون ماکیدونیا اقسامنی بولغارستانه ربط ایتمك ، « ارمنستان » استقلالنی برکون اول تحقق ایتدیرمکدن باشقه برشیٔ دکلدی ... بر زمانلر استانبول سوقاقلرنده یکیچری طفره‌سیله دولاشان ، دیشندن طیرناغنه قدرسلاحلی، باشی قالپاقلی ویا قبالاقلی بولغار وارمنیلر چوق گچمه‌دن شار وآرارات طاغلری اطرافنده قووق واینلرینه چکلدیلر ..

اك بویوك اکثریتی تورکلردن متشکل اولان دولت عثمانیه‌ده تورك ملیتنه مستند برسیاستدن غیری سالم وچیقار برسیاست اولامیه‌جغنه نهایت عقللری ایرن رجال مشروطیت، بوسیاسته‌ده ابتدا چوق امیانه وساده دلانه خیاللر قاریشدیردیلر ...

*
* *

جهان حربی

ایشته تام بو صیره‌لرده ، غایه‌لرندن بریسی‌ده سلطنت عثمانیه‌نك تقسیم قطعیسی اولان « جهان حربی » پاطلادی (1914) . بر زمانلر 6,000,000 کیلومتره مربعی طوپراغه ، 60,000,000 دن

فضله نفوسه مالك ، دنيانك اك مهم اقتصاد يوللرينه حاكم و كنديسیده عظيم طبيعی ثروتلره صاحب اولەرق 600 ييل ياشايان قوجه بر ايمپراطورلق ، دنيا خريطه‌سی اوزرندن قالديريلوب تاريخه تدفين اولنوركن ، جهانشمول بر زلزلهٔ سياسيه‌نك وقوعه كلمه‌سی غير طبيعی اولوردی .

دولت عثمانيه اتفاق مثلثه التحاق ايده‌رك عمومی حربه قاريشـدی . بو حركتی ايله اوزون سوره‌ن اضطرابلی احتضارينه برنهايت ويرمك ايسته‌يوردی : يادشمنلرينك رياست ايتديكی ائتلاف مثلثك مغلوبيتنده بر عامل اوله‌رق ، اونلرك آچيق ويا قپالی تعرضلرينی طورديروب، حياتنی تقويه وتمديد ايده‌جك؛ ياخود بومعظم حادثه‌ده فداكارانه چارپيشه‌رق، شان وشرف ميداننده ، ألنده‌قريق‌قلنج ، وجود يارالی ، توركه‌كه لايق برصورتده ، مردانه أوله‌جكدی ...

دولت عثمانيه ، عمومی حربه كيره‌ركن يالكز كنديسنی دكل ، ديكر مسـلمان و توركلری‌ده دوشونمشدی . لكن بعض دشمنلرك سويله‌يوب يازدقلری كبی اورالری ضبط و الحاق مقصـديله دكل ، آنجق يبانجی بويوندروقلردن قورتارمق غايه‌سيله . . . بونكچوندركه بعض تورك محررلری ، عمومی حربده عثمانلی حربنه « قورتولوسه وقورتاريسه جنكی » ديمشلردی .

عثمانلی دولتی ، عصرلردنبری دوام ايدن انحطاط و انحلالنه ، مدنيت ماديه‌جه خصملرندن آشاغی بولنماسنه، آلتی سنه‌در همان فاصله‌سز حرب ايده‌رك يورغون دوشمش اولماسنه رغماً ، بالخاصه جنكلرده تجلی ايدن تورك عرقنك خارق‌العاده سجيه‌سی سايه‌سنده عمومی حربك روش جريانته مهم تأثير اجرا ايدن قوتلی بر عامل اولابيلدی : توركلر حربه كيرمه‌سه ايدی ، حرب بوقدر اوزامازدی ؛ روسلر يكيلوب صفدن خارج اولماز، روسيه‌ده يكی برطرز حيات ايله موجود تشكيلات بشريه‌يی دكيشديرمك املنده بولونان معظم و مدهش حركت ظهور ايتمزدی ؛ توركلر حربه كيرمه‌سه ايدی، روسيه برچوق دولتلردن مركب (كه بونلرك برخيليسی‌ده توركدر) برجماهير متحده شكلنه انقلاب ايتمز و انكلتره ، فرانسـه كبی مستملكات دولتلری ، مستملكه‌لری يرليلرينك حقوقنی برآز دها طانيمق مجبوريتنی طويمازدی ... XV نجی عصرده رونه‌سـانسك ظهورينه ، XVI نجی عصرده ره‌فورماسيونك تأسس و توسعنه تأثير يابه‌رق بشريتك تكاملنده عامل اولان توركلر ، XX نجی عصرك اجتماعی و ملی انقلابلرينه‌ده بالواسطه خدمت‌ايتمشلردر.

XX نجی عصرك كويلو وشهرلی تورك كنجلری ، بر زمانلر ويانه‌دن بصره‌يه قدر اوزايان كنيش ساحه‌ده متمادياً « ظفردن ظفره » قوشان اجداده لايق احفاداولدقلرينی ايمپراطورلغك شمال ، شرق ، جنوب ، غرب ، حتی آوستريا مجارستانك شرق ، يعنی عثمانلی پادشـاهلغنك اسكی شمال حدودلرنده اظهار و اثبات ايتديلر . هله چناق قلعه

مدافعه‌سنده توركلرك حركاتی ، بر دشمن باش قوماندانینه « Magnifique » وصفنی قوللاندیراجق قدر كوزل ایدی [*] ؛ زیرا بوراده تورك ملتنك عصریمزده روحنی تمثیل ایدن « **مصطفی كمال** » تجلی‌یه باشلامشدی .

چناق قلعه‌دن اعتباراً ، عثمانلی اوردوسی اركان حربیهٔ عمومیه‌سنده عثمانلیدن و آلماندن حسود خصملری اكسیك اولمامقله برابر ، جبهه‌لرك اك تهلكه‌لی قسملرینه ، اك بحرانلی زمانلرده مصطفی كمال چاغریلیور واوده وضعیتی اصلاحه درحال موفق اولیوردی .

جهان جنكنده تورك اوردوسی ، عمومی برصورتده مغلوب اولمادی : اصلی جبهه‌ده ، آلمانلرك فرانسز - انكلیز - آمریقا قوتلریله چارپیشدیغی غرب جبهه‌سنده ، آلمان اوردولرینك رجعتندن ، بولغارلرك متفقلرندن آیریلوب آیری صلح عقدینه تشبثلرندن ، آوستریالیلرك آرتق حرب ایده‌میه‌جك قدر یورغون دوشمه‌لرندن ناشی متفقلری متاركه‌یی قبول ایدنجه ، عثمانلی اوردوسی ، تك باشنه انكلیز فرانسز تضییقنه قارشی قویامازدی ؛ عثمانلی حكومتی ده متاركه‌یه راضی اولدی (موندروس متاركه‌سی : 30 تشرین اول 1918) .

عثمانلی ایمپراطورلغنك اولومی

موندروس متاركه‌سنی تعقیب ایدن « سه‌ور معاهده‌سی » (10 آغستوس 1920) ، عثمانلی مملكتنی تماماً پارچالادقدن باشقه ، سلطان و حكومتنك اداره‌سی آلتنده قالاجق كوچوك پارچه‌یه دخی استقلال براقمامشدی : بومعاهده ایله مستقل بر سلطنت عثمانیه اورته‌ده قالمیور ؛ « سلطنت عثمانیه‌نك استقلال و تمامیت ملكیه‌سی » فورمولی دیپلوماسی لساندن سیلینیوردی . — عصرلردن بری جان چكیشن عثمانلی ایمپراطورلغی ، آرتق أولمش دیمكدی ...

II

« رجا ایله ، مرحمت دیلنمكله برملت ودولتك
شرفی قورتاریلاماز ... تورك ملتی ، انسال آتیه
بونی اونوتمامليدر ! »

غازی مصطفی كمال (بویوك نطقدن)

تورك قدرتی : مصطفی كمال

عثمانلی ایمپراطورلغنی أولدیرن خصملری ، عین ضربه ایله تورك‌ی ده أولدیرمش اولدقلرینه ذاهب اولدیلر و بونده چوق یا كلدیلر . آسیاده بونجه خانلقلر و خاقانلقلر قوران ، و بردولتی منقرض اولنجه ،

[*] مصطفی كمال غروبنك متقابل تعرضلرینی حیران ، حیران تماشا ایدن انكلیز اوردوسی باش قوماندانی جنرال هامیلتون راپورنده شویله یازییوردی :

« The Turks came on again and again, fighting magnificently, calling on the name of God. »

اونك يرينه اكثريا اولكندن دها قوتلى ديكر بر دولت طوغوران تورك خلقى ، بوقادر و ولود ملت ، يارالى ، يورغون ، فقط جانلى و آياقده طورييوردى . آناطوليده سلجوق سلطنتى طاغيلنجه ، اوندن دها قوتلى عثمانلى سلطنتنى تأسيس ايدن بوملت ، عثمانلى سلطنتى طاغيلينجه‌ده اوندن دها قوتلى ديكر بر دولت ، كندى نامنى طاشيان ملى ومعاصر بر دولت قورمايه عزم ايتمش بولنيوردى .

حرب عموميده‌كى قيافتيله مصطفى كمال پاشا

بوملتك مايه‌سنده صاقلى خارق العاده قدرت ، پك قديم برماضيدن برى ، آره‌صره دنيانك اك بويوك دولتلرينى قوران ، تاريخك سيرلرينى دكيشديرن ، دينلرى ، مدنيتلرى اللرنده اويناتان قهرمانلر حالنده تجلى ايدردى . طوغرولار ، آلپ آرسلانلر ، چنكيزلر ،

تیمورلر ، اکبرلر ، یاووزلر هپ اوملی قدرتی شخصلرنده اظهار ایدنلردندر . عثمانلی ایمپراطورلغی طاغیلوب یوق اوله‌جغی صیره‌لرده ، تورك قدرتی ، ینه بویله برمثلنی یاراتدی . متفقلر قوتی عثمانلی سلطنتنك پایتختنده وولایتلرنده تماماً حاکم برافندی ، صوك عثمانلی سلطانی بویوك بریتانیا ایمپراطورلغنك حمایه‌سنی قبول ایتمش برکوله ، عثمانلی اوردولری حمیت وفداکارلغی غائب اولمامقله برابر ، انضباط و اداره‌سی مختل اولمش برکومه ، غیر تورك عثمانلیلر ، تورکلکك امحاسنه اوغراشان بر دشمن جبهه‌سی ، خصملرینه دیش غجیرداتان تورکلر بیله ربع عصردر فاصله‌سز دوام ایدن حربلرله یورغون وباشلرینه کلن فلاکتلردن متحیر وآلاجقلری تدابیر حقنده متردد برغلبه‌لق ایکن ، تشخص ایتمش تورك قدرتنك ، مصطفی کمالك ملتنه خطاب ایدن الـهی وآمر سس ایشیدیلدی :

« جلادت کوستریکز ! »

بو ، تورك روح مشترکنك افرادینه یول کوستره‌مه‌سی ایدی . و بوقوماندا ایله استقلال حربی باشلادی ...

*
* *

استقلال حربی

استقلال حربی ، یالکز عسکری و سیاسی بر مجاهده عداتمك دوغری بر کوروش دکلدر : عثمانلی ایمپراطورلغنك ییقلدیغنه شاهد اولان تورك ملتی ، هرجهتله مستقل بر دولت وبرهیأت اجتماعیه قورمه‌یه چالیشدی که ایشته بوبرچوق جبهه‌لردن تعرض ومدافعه‌یی ایجاب ایتدیرن جهدوغیرتك مجموعی استقلال حربی تشکیل ایدر .

استقلال حربنك هدف اصلیلرندن برقاچنی بوکون صراحتله تعیین وتثبیت ایده‌بیلیرز : 1) عثمانلی سلطنتی پارچالانیرکن اصل تورك یوردی‌نه‌ده کیرمش اولان یابانجیلری سوروب چیقارارق ، اوستنه مستقل برتورك‌دولتی قوورولاجق مملکتی دشمنلردن تمیزله‌مك ؛ 2) عثمانلی سلطنتنك ضعیفلادیغی زمان بوسبوتون تبارز ایتمش اولان اقتصادی وعدلی استقلالسزلکنی ، یکی تشکل ایده‌جك تورك دولتنه سرایت ایتدیرمه‌مك ؛ 3) عثمانلی سلطنتنی ای‌اداره ایده‌میه‌رك نهایت انقراضنی مؤدی‌اولمش اولان ادارهٔ فردیه اصولی ایله اوادارەنك باشنده بولونان عثمانلی‌خاندانی یکی تورك دولتنه‌ده مسلط ایتمه‌مك ایچون طرز اداره‌یی د کیشدیرمك وعثمانلی عائله‌سنی تورك وطننده‌ن خارجه آتمق ؛ 4) زمانمز دولت و جماعت اداره‌سنده موفقیتسزلکی ثابت و آشکار بولونان دینی قانونلری یالکز فردله معبودی آراسنده‌کی مناسباته حصرایده‌رك ، سائر بالجمله قانونلری تورك ملتنك احتیاجنه

وزمانمز حقوق وسیاست نظریه‌لرینه کوره وضع وتطبیق ایتمك وبو صورتله یکی تورك دولت وجماعتنی لایق پرنسیپلره استناد ایتدیرمك ؛ 5) لایق بر دولت و جماعتده یری قالمایان خلافت مؤسسه‌سنی اورته‌دن قالدیرمق ؛ 6) وسطائی وفئودال بر سویهٔ مدنیه‌دن یوکسله‌مه‌مش اولان شرق حوضهٔ مدنیه‌سندن ، غرب دائرهٔ مدنیه‌سنه کوچمك ؛ 7) وسطائی مدنیتلرده مهم بر موقع طوتان خرافی عنعنه ومؤسسه‌لری ییقمق ... ایشته بو مهم هدفلره وصول ممکن اولورسه ، تورك ملتی ، عمومی حربده غالب کله‌رك کندیسنی امحا ایتمك ایسته‌ین دشمنلرینه واونلرك یماقلرینه قارشی حریت واستقلالنی تأمین ایتمکله قالمیه‌جق ، عصرلرجه کندیسنی فنا اداره واستثمار ایده‌رك انقراضنی حاضرلایان سلطنت وخلافته ، قاپیتولاسیونلرله مؤسسات مالیه‌یه ، شرقلك وسطائی جهان تلقیسی ایله فئودال تشکیلات اجتماعیه‌سنه قارشی‌ده حریت واستقلالنی قزانمش اولاجقدی ... حاصلی ، استقلال حربی ، شرقلك دینی ، اجتماعی وسیاسی استبدادیله غرب ایمپریالیسمنك اقتصادی مظالمنك تورك بوینه طاقدیغی زنجیرلردن تورکی قورتارمق ایچون کیریشیلان چوق معضل و چوق مرکب ملی فعالیت و حرکته علم اولمشدر .

استقلال حربنك عسکری و سیاسی جبهه‌سی

استقلال حربنك عسکری وسیاسی جبهه‌سی شویله خلاصه اولنه بیلیر: موندروس متارکه‌سندن (30 تشرین اول 1918) بر قاچ آی صوکره ، انکلیز ، فرانسز وآمریقان حرب سفینه‌لرینك طوپلریله حمایه اولونان بر یونان قوهٔ سفریه‌سی ازمیره اخراج اولونمشدر (5 مایس 1919) ؛ بو قوت کویا صلیب نامنه فتوحات یاپیورمش کبی بر طور وادا طاقینه‌رق ، بر چوق مظالم ارتکاب ایده‌رك ازمیری اشغال ایتدکدن باشقه غربی آناطولو ایچریلرینه دوغری‌ده یاییلمایه باشلادی . 29 نیسان 1919 دن بری ، ایتالیان قطعه‌لری ، آنطالیه و حوالیسیله قونیه‌یی اشغال آلتنده بولندیریورلردی . آطنه ولایتنی فرانسزلر ، مرعش وعینتابی انکلیزلر اشغال ایتمشلردی . « مرزیفون و صامسونده انکلیز عسکرلری واردی . اجنبی ضابط ومأمورلری و اونلرك آژانلری هر طرفده حال فعالیتده ایدیلر . بوکا علاوةً مملکتك هر طرفنده خرستیان عنصرلر ، خفی وجلی تمایلات خصوصیه‌لرینی تحقق ایتدیرمکه وبو صورتله عثمانلی دولتنی ییقمغه چالیشیورلردی . بوکا مقابل بو مدهش وضعیت قارشیسنده تورکیه‌نك هر طرفنده « تراکیا جمهوریتی » ، « طربزون مختاریتی » ، مستقل بر کورد دولتی تشکیلی کبی اساس اعتباریله منطقوی مقصدلر تعقیب ایدن کوچوك تشکللر میدانه کلدی. استانبولده الك مخالف استقامتده غروپلر ، حزبلر بربرلرینه ویکدیکرینه قارشی چالیشیورلردی . » (*)

(*) بورادن اعتباراً طیرناق ایچنده کوستریلن یازیلر ، غازی حضرتلرینك بویوك نطقلرندن آلنمشدر ؛ بو مقاله یازیلدیغی زمان ، بویوك نطقك رسمی متنی هنوز انتشار ایتمه‌مش اولدیغندن ، یازدقلریمز « جمهوریت » غزته‌سنده چیقان پارچالردن مقتبسدر . بو جهتله اقتباس ایتدیکمز متنك قطعیاً صحیح اولدیغنی ادعا ایده‌مه‌یز .

حاصلی « عثمانلی دولتنی پارچالامق ومحوایتمك ایستەین دشمن دولتلرك آرزوسی قارشیسندە تورك ملتی باشدن محروم ، بر قراکلق ایچندەکی متردد ، وقوعە کلەجك حادثاتە منتظر بر حالدە ... اوردو ، آنجق اسماً موجوددر . »

کوروليوردیکە ویلسون بیاننامەسندە مبهم تعبیرلرلە وعد ایدلمش اولماسنە رغماً ممالك عثمانیەنك تورکلرلە مسکون طوپراقلری بیلە ، هرقومك کندی مقدراتنە کندیسی حاکم اولمق پرنسیبینە مغایراولەرق برطاقم امرواقعلر احداثیلە تقسیم اولونمقدەدر .

« ایشتەبومدهش وضعیت قارشیسندە » یکی ومستقل برتورك دولتی قورمق وظیفەسنك کندیسنە مودوع اولدیغنی مدرك بولونان مصطفی کمال ، بوتون تورك ملتنك روحنی صارصان ازمیر اشغالی واقعەسی اوزرینە ، 19 مایس 1919 دە صامسونە ، یعنی آناطولی یە آیاق باصارق بوتاریخی وظیفەسنی ایفایە باشلادی . تورك روحنك و تورك تاریخنك کندیسنە ودیعەسی اولان بووظیفەیی ، غازی حضرتلری ، تاریخی و امثالسز بویوك نطقندە شویلە خلاصە ایتمشدر :

« حاکمیت ملیەیە مستند ، بلاقید وشرط مستقل یکی برتورك دولتی تأسیس ایتمك ! »

آناطولی یە آیاق آتار آتماز بو غایەنك استحصالنە متوجه حرکاتە ابتدار ایتدی . 1919 سنەسی تموزی ایچندە ، شرقی آناطولی ولایتلری ممثللرینی ارضروم قونغرەسنە طوپلایارق ، تورکیە جمهوریتنك ایلك تمل طاشنی قویدی . مصطفی کمال پاشا ، 8/9 تموز کیجەسی ، عثمانلی اوردوسی جنرالللغندن استعفا ایدەرك ، یالکز تورك ملتنك آدمی ، حقیقی رئیسی و رهبری اولمشدی . ملت رئیسنك ، 10 تموز 1919 دە ملتە و بوتون دنیایە اعلان ایتدیکی غایەسی ، « ارادۀ ملیەیی حاکم قیلمق » وملی قوتلری استقلال ملی نك وتورك وطنی تمامیت ملکیەسنك محافظەسنی تأمین مقصدیلە حال فعالیتە کتیرمکدی .

« ارادۀ ملیەیی حاکم قیلمق » دیمك ، نهایت‌النهایە تورك وطنندە ملی برخلق جمهوریتی قورمق دیمکدرکە تورك ملتنك مقدراتنی الینە آلان مصطفی کمال ، ملتنە ایلك خطابندە بوغایەیی آپ آچیق افادە ایتمشدر . اساس غایە ، بویلە صراحتلە افادە ایدلمش اولمقلە برابر ، حرکتك ابتدالرندە ، ملتك بعض طبقەلرنجە هنوز قیمتی زائل اولمایان مؤسسەلرك محافظە اولونەجغنە دائردە ، تعبیەوی ماهیتدە بعض افادەلردە بولونلق ضرورتی حس اولونمشدر .

بومناسبتلە شونیدە بیانە لزوم کوریورزکە بویوك نطق ، استقلال حربیلە یکی تورکیە دولتی تشکلی تاریخنك مطلق صورتدە « منبع اصلیسی » در . بوتاریخی اوکرنمك وتدقیق ایتمك ایستەینلر ، ابتدا بو وثیقەیە مراجعت ایدەجکلردر . بزدە بو تاریخچەنك خطوط اساسیەسنی بومنبعدن الهام آلارق یازدق .

حقوقنی مدافعه‌یه عزم ایتمش اولان تورك ملی اراده‌سی ، ارضروم قونغره‌سیله متمرکز بر تعضی‌یه باشلایجه ، غربی آناطولیده‌کی « ردالحاق » وتراکیاده‌کی « تراکیا پاشا ایلی » جمعیتلری کبی متفرق مدافعه تشکیلاتلرینك جمله‌سی، بومرکزه الحاق واطاعت ایتدیلر ؛ متارکه‌دوره‌سنده علی‌الخصوص ازمیر اشغالندن بری استانبولك تورك کنجلکنه بوآن تاریخده‌کی ملی وظیفه‌سنی ، یازی ، قونفرانس ومتینغلری ایله آکلاتمغه چالیشان وپروتستو نمایشلری ترتیب ایدن « تورك اوجاغی » ده تشکیلات وفعالیتنی ، ملی مرکزك پرنسیپلرینه موافق برطرزده اداره وتنظیمه باشلادی .

سیواس قونغره‌سی

ارضروم قونغره‌سندن بربچق آی قدر صوکره طوپلانان سیواس قونغره‌سی (4 ایلول 1919) یالکز بعض ولایتلرك دکل بوتون تورك ملتنك تمثیل اولندیغی ایلك قونغره‌در . بو قونغره‌ده‌ده ، ارضروم قونغره‌سنده اولدیغی کبی ، ملت رئیسی قونغره رئیسلکنه انتخاب اولندی . بوراده « آناطولی وروم‌ایلی مدافعهٔ حقوقی جمعیتی » تأسس ایتدی . وبوجمعیتك تمثیلی

سیواس قونغره‌سنك انعقاد ایتدیکی بنا

حقنی حائز اوله‌رق ، قونغره طرفندن « وطنك هیئت عمومیه‌سنی تمثیل ایده‌ن» بر « هیأت تمثیلیه » سچیلدی . هیأت تمثیلیه رئیسی‌ده ، بالطبع مصطفی کمال اولدی [*] سیواس قونغره‌سی ، ارضروم قونغره‌سی مقرراتنی توسیع ایده‌رك ، عثمانلی ایمپراطورلغنه داخل بوتون

[*] بوتون آناطولی و روم‌ایلی‌یه شامل اولمق اوزره ایلك عمومی قونغره سیواسده عقد ایدیلدیکندن « تورکیه جمهوریتی خلق فرقه‌سی » ، سیواس قونغره‌سنی فرقه‌نك ایلك قونغره‌سی عد ایتمکده‌در.

توركك ملتنك اراده‌سنی تصریح و بیان ایتمشدر : توركلرك استقلال تامی ، غیر مسلم وطنداشلره مساوی حقوق ، ارمنستانه بر قاریش بیله یر ترك ایتمه‌مك ، آطنه وازمیردن ائتلاف عسكرلرینك چكلمه‌سی ، بوتون تورك ملتنك اعتمادینی حائز بر حكومت تشكیلی؛ ملتك بو اراده‌سنه تبعیت ایدیلمیه‌جك اولورسه ، ملت كافهٔ وسائطی ایله صوك حده قدر ، حقنی مدافعه ایده‌جكدر . . .

سیواس قونغره‌سنك انعقاد ایتدیكی بنانك داخلی

آناطولیده تورك ملتی ، طبیعی حقوقنی و سائط موجوده‌سیله مدافعه ایچون تعضی ایدركن ، و كون كچدكجه بو تعضی تكمل ایله‌ركن ، فكراً وفعلاً ملتك بو حیات و حركتی علیهنده بولونانلر آز دكلدی ؛ حتی مصطفی كمال ایله تشریك مساعی ایدن كیمسه‌لردن بیله بعضلری ، ملت رهبرینك اصل غایه‌یه متوجه بویوك فعالیتی اثناسنده ، خسیس حسلر و اوفاق دوشونجه‌لر تأثیری آلتنده مناقشه ومخابره قپولری آچاراق لزومسز ذهن یورولمه‌سنه ، فائده‌سز وقت ضیاعنه سبب اولیورلردی . ملی حركته الك چوق مشكلات ، استانبولده دامادفرید قابینه‌سنك حركت ملیه تأثیریله سقوطندن صوكره مقام اقتداره كچن و او حركته آیاق اویدوراجغی امید اولونان كیمسه‌لردن مركب علی رضا پاشا قابینه‌سنك آچیق و خالص اولمایان افعالیله ایقاع اولنیوردی . ازجمله ملت رهبری طرفندن غایت ایی دوشونیله‌رك ویریلمش تعلیماته توفیق حركت اولنمیه‌رق ، مجلس مبعوثانك استانبولده جمع ایدیلمه‌سی ، او زمان بویوك بر خطا اولمشدی . استانبولده ، فندقلی سراینده ، انكلیز زرهلیلرینك طوپلری آلتنده طوپلانان صوك عثمانلی مجلس مبعوثانی ، « میثاق ملی » و ثیقه‌سنی قبول كبی نهایت نظری ماهیتده اولان بر فعل سیاسیدن باشقه هیچ بر مثبت ایش كوره‌مكسزین ، انكلیز

قوای اشغالیه‌سی طرفندن قوغولدی ؛ ومبعوثلردن بعضلری‌ده انکلیزلر طرفندن توقیف اولنه‌رق ، مالطه‌یه سورولدی . او صیره‌لرده ملت ممثللری ، ملت عسکرینك طوپ و تفنکلری ایله محفوظ بر منطقه‌ده ، یعنی آناطولی ایچریلرنده طوپلانسه ایدیلر ، سربست بر صورتده مبادلهٔ افکار ایده‌رك او آنك ایجاب ایتدیردیکی تدابیری اتخاذ ایده‌بیلیرلردی . ذاتاً ملت رهبری‌ده مبعوثلره بویله بر توجهه ویرمشدی . برقاچ آدمله بر قاچ آی غائب ایدیلدکدن صوکره دوغری یوله دونیلدی : باشنده مصطفی کمال بولونان هیأت تمثیلیه‌نك دعوتی اوزرینه صوك عثمانلی مبعوثلری بقایاسیله یکی ملت ممثللرندن مرکب « تورکیه بویوك ملت مجلسی » ـ آرتق دولت عثمانیه دکل ، تورکیه ! ـ 1920 سنه‌سی نیسانك 23 نجی کونی آنقره‌ده آچیلدی . مجلسك آچیلماسندن بر کون اول ، مصطفی کمال طرفندن بوتون مملکته یاپیلان تعمیمده شویله دینمشدی : « 23 نیسانده مجلس کشاد ایدیله‌جکندن ، اوکونده اعتباراً بالعموم مقاماتك مرجعنك بویوك ملت مجلسی اوله‌جغی تعمیماً عرض اولنور . »

III

یکی تورکیه دولتی

23 نیسان 1920 ... بو تاریخ ، سلطنت عثمانیه انقاضی برطرفه آتیلارق یکی ومستقل تورکیه دولتنك فعلاً قورولدیغی تاریخدر . مصطفی کمال پروغرامنك اك مهم بر عمده‌سی فعلاً تحقق ایتمش اولیوردی . برنجی بویوك ملت مجلسی ، مصطفی کمالی مجلس رئیسی وباش قوماندان انتخاب ایده‌رك 20 کانون ثانی 1921 تشکیلات اساسیه قانونی وضع ایتدی و بو صورتله یکی

بویوك ملت مجلسنك ایلك بناسی

دولتك مختصر بر قونسـتيتوسيونى تنظيم ايده‌رك ، يكى دولتك حقوقى وارلغنى‌ده اعلان ايتمش اولدى .

توركيه دولتنك ايلك تشكيلاتى: توركيه بويوك ملت مجلسى حكومتى

بو ايلك تشـكيلات اساسيه قانوننه نظراً ، تشريعى ، اجرائى وقضائى قوتلرك جمله‌سى بويوك ملت مجلسنده‌در ؛ بويوك مجلس، اجرا وكيللرينى وبونلرك رئيسنى ايروجه انتخاب وتعيين ايدر ؛ بويوك ملت مجلسنك رئيسى ، ملتك و اوردونك‌ده رئيسيدر . رئيس مصطفى كمال حضرتلرينك ديديكى كبى ، بوتشكيلات ، ديكر مملكتلرك تشكيلاتندن مأخوذ دكلدر ، و هيچ بريسنه بكزه‌مز ؛ هله آمريقانك پره‌زيدانسـيه‌ل جمهوريتنه ويا

توركيه بويوك ملت مجلسى يكى بناسى

فرانسه‌نك بوكونكى پارلمانته‌ر جمهوريتنه ، وياخود روسيه‌نك بوكونكى صوويتلى جمهوريتنه هيچ بكزه‌مز . اولسه اولسه ، فرانسز اختلالنك قونوانسيون اداره‌سنه بعض مشابهت نقطه‌لرى بولنه‌بيلير . بودولتك اسمى « توركيه بويوك ملت مجلسى حكومتى » در .

* * *

تورك وطننك دشمنلردن تميزلنمه‌سى و اجنبى دولتلرله مناسبات

يكى دولتك تشكيلاتى بوصورتله تنظيم اولنوركن نظرياتدن زياده فعلياته قيمت و اهميت ويرن رئيس دولت ، برطرفدن مملكتى مدافعه و تخليص ايده‌جك اوردويى حاضرلامايه ، ديكر طرفدن كياست يوللريله دشـمنلرينى تقليله و دوستلر قزانمه‌يه باشلادى : خدمت مجبوريهٔ عسـكريه ايله خاطرى صـاييلير بر تورك اوردوسى وجوده

کتیریلەرك ، شمال شرقی ، جنوب شرقی ، غرب و غرب شمالی جبهەلرندەکی مستولیلرە اجرای تضییق ایدیلدی ؛ و 1920 سنەسی صوك بهارندە شرق حدودلریمزە تجاوزلریلە تحملفرسا بروضعیت احداث ایدن اریوان ارمنی جمهوریتنە هجوم ایدیلەرك اراضیسی استیلا و داشناق حکومتی اورتەدن قالدیرارق یکی تشـکل ایدن ارمنی حکومتیلە ، یکی تورکیە دولتنك ایلك غالبانە مصالحەسنی تثبیت ایدن « کومرو معاهدەسی » عقد اولندی (2/3 کانون اول 1920) . بونی متعاقب موسقوەوادە ، صوویتلر جمهوریتی ایلە تورکیە بویوك ملت مجلسی حکومتی آراسندە ، قارص واردهان تورکیە وباطوم کورجستانە براقیلمق شرطلریلە برصلح ومخادنت معاهدەنامەسی امضالندی (16 مارت 1921) . 1 حزیران 1921 دە ، ایتالیا دولتی ، اشغال ایتدیکی آناطولی طوپراقلرینی حقیقی صاحبنە براقارق ، عسـکرلرینی کیری چکر . قارص معاهدەسی (13 تشرین اول 1921) ، قافقـاسیا جمهوریتلریلە تورکیە آراسـندە صلحی اعادە ایدر . فرانسـە دولتی ، آنقرە معاهدەسیلە (20 تشرین اول 1921) مرعش و دیاربکرە ایلرولمك تصـورلرندن واز کچدکدن باشقە ، « کیلیکیا » نامنی ویردیکی آطنە ولایتنیدە صاحب اصلیسنە ترك ایتمك لزومنی حس ایدر . آنقرەدە 2 کانون ثانی 1922 دە اوقراینا جمهوریتی ایلە تورکیە دولتی آراسندە امضـالانان معاهدەنامە ، صوویت جمهوریتلریلە بویوك ملت مجلسی حکومتی آراسندە باغلانان دوستلق باغلرینی اتمام ایدر . نهایت 1922 سنەسی آغستوسندە وموسقوا شهرندە عقد اولونان تورکیە ـ افغانستان اتفاق عهدنامەسی ، بویوك ملت مجلسی حکومتنك شرق اسلامی دولتلریلە دوستلق واتفاق مناسباتنك باشلانغیجنی تأسیس ایدر .

کوریلیورکە یکی دوغان ملی تورك دولتی ، یاشـامایە باشلار باشلاماز ، رئیسنك دهاسی ، یکی تشـکیل ایتدیکی اوردوسنك قیمتی ، تورك ملتنك انتظام و فداکارلغی سـایەسندە ، منطقی بر تسلسلە یکدیکرینە مستند اولان موفقیتلی معاهدەلر عقد ایدەرك اهمیتلیجە حرکات عسکریەیە کیریشمك مجبوریتندە قالمقسزین ، وطنك مهم پارچالرینی دشمن اشغالندن قورتارمەیە موفق اولمشدر. روسلرلە وروسلرە مربوط قافقازیا واوقراینا جمهوریتلریلە عقد اولونان دوستلق معـاهدەلری ، تورکیەنك کیریسنی تأمین ایتدکدن باشقە ، غرب دولتلرینە قارشی بر متکا دخی احداث ایتمش اولیوردی ؛ تورك ـ روس دوستلغی طرفینە فائدەلی اولمشدر : روسیەیی غرب ایمپریالیسمنك تماماً قوشـاتمەسنە ، تورکیەیی غرب ایمپریالیسمنك تماماً منفرد بولماسنە مانع اولمشدر [*] .

تورك وطنی یبانجیلرك اشغال و تحکمندن بوسبوتون قوتارمش اولمق ایچون ، استانبولدە وازمیتە قدر تیموریولی بویندە یرلشمش انکلیزلرلە اکزیادە اونلرە طایانارق ، مرمرە حوضەسندە ، ازمیرایچ ایلندە ، حتی بوتون غربی آناطولیدە یاییلمش اولان

[*] ذکر اولونان معاهدەلردن چوغنك عقدی اثناسندە خارجیە وکیلمکنی یوسف کمال بك ایفا ایدیوردی .

یونان مستولیلرینی سوبوروپ مملکتمزی تمیزلەمك لازم کلیوردی . معاهدەلرله آرقەسنی ویانلرینی اشغاللردن قورتارمش ، محتمل تعرضلره قارشی تأمین ایتمش وروسیه دوستلغندن استفاده ایتمکده بولونمش اولان تورك قوتی ، آرتق غرب جبهەسنی تشکیل ایدن ایکی

استقلال حربنده عصمت پاشا

خصمنه ، انکلیز ویونانلیلره دونەبیلەجکدی . تام بو صیرەلرده تورکلرك غرب جبهەسی قوتلری آرەسنده برموقع قزانمش اولان چرکس ادهم وبرادرلرینك عصیانی ظهور ایدر .

لکن « تورك ملتنك شعورلی وقدرتلی اوردوسی » بوعاصیلره لایق اولدیغی ضربهٔ تأدیبی » سرعت وهیجانله ایندیردی . بوتأدیباتدن صوکره غرب جبهه‌سی قوای ملیه‌سی ، ضبط وربطی تام ، منتظم بر قوهٔ عسکریه اولمشدر ؛ وجبهه‌نك تکاملنده غرب جبهه‌سنك یکی قوماندانی میرآلای عصمت بکك چوق غیرت وهمتی سبقت ایتمشدر .

یونانه تعرضی 1921 سنه‌سی ابتدالرنده لونده قونفرانسندن مساعده آلان یونان حکومتی ، 300 بیکلك بویوك بر اوردو ایله ، تورکلرك استرداد حرکتنه تقدم ایده‌رك ، بوتون آناطولینك استیلاسنه تشبث ایتدی . کانون‌ثانینك ایلك کونلرنده ، وبوسفر قراللری XIII نجی قونسطانطین[*] نامنه ، تعرضه قالقدیلر . تورك‌اوردوسنك غرب جبهه‌سی قوماندانی عصمت بك (پاشا) ، برنجی (10 کانون‌ثانی) وایکنجی (31/27 مارت) این‌اوکی محاربه‌لرنده ، بوتعرضلری بویوك بر موفقیتله پوسکورتدی ومتعرضلری اوحوالیدن قوغدی .

ایکی محاربه‌ده‌ده مغلوب اولان یونانلیلر ، خنجلرینی تحت اشغاللرنده بولنان ساکن ومعصوم مسلمانلردن آلدیلر : بین‌الملل تحقیقات قومیسیوننك مشاهده و تثبیت ایتدیکی وجهله (12/22 مایس 1921) مرمره ساحللرنده‌کی مسلمان اهالینك کویلرینی یاقدیلر ،ماللرینی یاغما ایتدیلر ، کندیلرینی أولدیردیلر . قره دکز ساحلنده یونانلیلرك تخیل ایتدکلری « پونتوس جمهوریتی » نك چته‌لری ، تورك کویلرینه تعرض ایدرکن ، یونان دونانماسی‌ده ، بعض‌ساحل شهرلریمزی بومباردمان ایدییوردی (حزیران 1921) . لکن کنج تورك اوردوسی ، پونتوسلیلری پك چابوق تمیزله‌دکدن باشقه ازمیت وبروسه ولایتنك برقسمنی استردادده موفق اولدی .

برنجی تعرضلرنده برشی قزانامایان یونانلیلر ، دها قوتلی بر اوردو ایله ایکنجی بر تعرضه دها تشبث ایتدیلر (10 تموز 1921) ؛ آفیون قره حصارنده و کوتاهیه جوارنده موفق اوله‌رق ، سقاریانك آنقره غرب و جنوبنده چویردیکی قوسه قدر ایلرولدیلر . 23 آغستوسدن 13 ایلوله قدر ، تقریباً 100 کیلو مترەلك کنیش برجبهه اوزرنده دوام ایدن سقاریه میدان محاربه‌سنده ، تورکلر ینه غالب کلدی ؛ یونانلیلر ، رجعته اجبار ایدلدی .

سقاریا ظفرینی قزانان باش قوماندان مصطفی کماله ، بویوك ملت مجلسی مشیرلك رتبه‌سیله غازی عنوانی ویردی . تورك ملتنی وتورك وطننی قورتارمق ایچون ، سلطانلرك ویردیکی رتبه ، عنوان ونشانلری آتارق ، صرف بروطنداش صفتیله بوبویوك ایشك باشنه

[*] استانبولك تورکلر طرفندن ضبطی هنکامنده مقتول دوشن پاله‌اولوغ ، XII نجی قونسطانطین‌ایدی .

کچن داهی چوجغنه بالذات ملت الك بويوك عسكری رتبه ایله الك شانلی بر عنوانی بخش ایتمش اولیوردی .

سقاریه محاربه‌سی یونانلیلرك آناطولی استیلاسنده دونوم نقطه‌سیدر :

بويوك ظفر یونانلیلر بر دها تعرضه جسارت ایده‌مدیلر . تشبث تورکلر طرفنه کچدی . یکی تشکل ایتمکده اولان تورك دولتی ، بوندن صوکره متمادیاً ایلروولیه‌جك و رهبریله مجاهدلرندن بر قسمنك فیض وانکشاف محللری اولان استانبولی وازمیری استرداد ایلیه‌جکدر .

باش‌قوماندان مشیرغازی مصطفی کمال پاشا حضرتلری

سقاریه محاربه‌سندن برمدت صوکره یکی تورکیه دولتنك اوردوسی ، لوازم ومهماتیله تعرضه مستعد برحاله کلمشدی . 100 بیك کشیلك برتورك اوردوسی 165 بیك کشی‌یی متجاوز یونان اوردوسنه باش قوماندان غازی پاشـا حضرتلرینك ارکان حربیه رئیسی فوزی پاشا حضرتلری ایله بلااستشاره حاضرلادقلری پلان موجبنجه تعرضـه باشلادی (26 آغستوس 1922) ؛ دوملو پیکار جوارنده واقع اولان باش قوماندان میدان محاربه‌سنده ، تورك اوردوسنك باش قوماندانی غازی مصطفی کمال پاشـا ، یونانك قوای کلیه‌سنی امحا ، یونان جبهه‌سی باش قوماندانی جنرال تریقوپیس ی اسـیر ایده‌رك ، بویوك بر ظفر قزاندی (30 آغستوس 1922) .[*] آرتق تورکلر، مملکتلری آناطولی‌یی اسـترداد ایتمشلر ، دیمکدی : یونانلیلر منهزماً قاچیورلر ، آناطولی شهرلری ، آناطولی کویلری ملی بایراغه قاووشیورلردی .

غازی مصطفی کمال پاشا ، باش قوماندان میدان محاربه‌سنی متعاقب تورکیه بویوك ملت مجلسی اوردولرینه ویردیکی امر عمومیده شویله دیمشدی :

« ایلك هدفکز آق دکزدر ، ایلری ! »

تورك اوردولری ، باش قوماندانلرینك امرینی حرفیاً اجرا ایتدیلر : ایلول ظرفنده ازمیره وبوتون آق دکز قییسی شهرلرینه داخل اولدیلر. یونان اوردوسنك صاغ قالان افرادندن برچوغی آق دکزه دوکولمشدی ؛ آنجق برمقداری ، کمیلرینه بینوب قارشی ساحله ، یونان مملکتنه ، کوچ بلا کندیلرینی آتا بیلدیلر ...

تورك تعرضی ، بر فورطنه ، بربورا کبی شـدید و سریع وقوعه کلمشدی ؛ اوکنه کلن بوتون یونان قوتلرینی پارچالایه‌رق ، ازه‌رك ، سوپوره‌رك آق دکزه دوکدی . « بویوك فکری (مه‌غالو ایده‌یایی) » یی تحقق ایتدیرمك ایچون آناطولی‌یه کلن عظمتلی قونسطانطین اوردوسی ، برآی ایچنده ، یوق اولمشدی . بوتورك فورطنه‌سی ، آق دکزی آشارق ، آتنه‌ده قرال قونسطانطینی ، حتی قراللق تاج وتختنی دویردی ، وبوتون دانیمارقه خاندانی یونان دیارندن اوروپای شمالی ومرکزی‌یه قدر فیرلاتوب آتدی .

تورك ملتی ، آلدیغی بو خیزله ، بك چابوق ، تاریخی یولندن روم ایلی‌یه کچه‌رك ، کیم بیلیر نره‌لره قدر ایلرولیه‌جکدی . تلاشه دوشن یونانك حامیلری ، یعنی انکلتره ، فرانسه وایتالیا ، یونانله تورك آراسـنه کیردیلر ... لکن تورکك ارادهٔ ملیه‌سنه قارشی قویامادیلر ؛ مدانیه متارکه‌سـیله (11 تشرین اول 1922) ، تورکیه دولتی عسکری قوتلرینك استانبوله و ادرنه ولایتنه کیروب ، اورالرده تکرار حکمران اولماسنه رضـا

---

[*] بوبویوك ظفر اثناسنده مدافعهٔ ملیه وکیللکنی ، سقاریاده چوق یارالنی کورولان وبوکون بویوك ملت مجلس رئیسی اولان کاظم پاشا کمال موفقیتله اداره ایلیه‌رك اوردونك ظفرینه جداً خدمت ایتمشدر.

كوسترمكدن غيری چاره بولاماديلر. مصالحهٔ قطعيه عقد اولونمق اوزره، توركيه بويوك ملت مجلسی حكومتی، 28 تشرين اولده (1922) طوپلاناجق لوزان قونفرانسنه دعوت ايتديلر. ائتلافجيلرك عثمانلی سلطانلغيله برلكده محو ايتدكلرينه قائل اولدقلری تورك، يڭی

اركان حربيه رئيسی مشير فوزی پاشا حضرتلری

بر دولت قورمش، تكرار آوروپايه كچمش و غالب كچينن اوچ بويوك دولتی، صرف بازوسنك قوتيله، صوك صيغندقلری بوسفور قييلرندن‌ده قوغوب چيقارمشدی.

موندروس ومدانيه

موندروس ومدانيه!.. تورك تاريخنك ياشاديغمز صفحه‌سنده، انسانی اڭ چوق دوشونجه‌يه دالديران ايكی كلمه‌در. موندروس متاركه‌سيله عثمانلی ايمپراطورلغی باتدی؛ مدانيه متاركه‌سيله توركيه

دولتی وارلغنی عالمه طانیتدی ... بو ایکی متارکه‌نك آراسنده آنجق درت ییل کچمشدی (30 تشرین اول 1918 و 11 تشرین اول 1922) !..

تورك قوتی ، سلطانلرك وندیملرینك ألنده سوروكله‌نه ، سوروكله‌نه موندروسه قدر ایندیریلمشدی ؛ عین قوت ، بالذات ملتك وملی اداره‌یی تمثیل ایدن بویوك رهبرله معاونلرینك ألنده مودانیه‌یه قدر یوكسه‌لدی ... تورك ، موندروسده لكه‌لنمش كبی كورینن شرفنی ، مودانیه‌ده تماماً تمیزله‌دی . موندروسه وموندروسی قبول ایدن سلطان وحكومتنه طایانارق مملكتك هرطرفنه یاییلان دشمنلر ، مودانیه ایله سوپورولوب ، دكیز وحدود خارجنه آتیلدی .

رهبر وخلاصكارك ارشاد وتشبثیله ارضرومده باشلایان ملی تورك حركتی ، دوملی پیكاروازمیر ایله فعلاً غایه‌سنه ایرمشدی ؛ بوموفقیتی اولاً مدانیه ، صوكره لوزان وثیقه‌لری ، بین‌الملل ساحه‌ده حقوقاً تثبیت ایتدی .

مدانیه قونفرانسنك طوپلاندیغی بنا

ملی قوتلر ، ارضرومدن سیواس و آنقره واسطه‌سیله مدانیه‌واستانبوله كلنجه‌یه‌قدر ، یونان و انكلیز كبی خارجی دشمنلردن باشقه داخلی خصملردن‌ده آز چكمدیلر . تورك ملتنك استقلالنه ، حاكمیتنه یوناندن زیاده حائل اولمق ایسته‌ین دشمن ، توركلرك حكمدارلغی ادعایه جرأت ایدن بر مخلوقدی . عثمان خاندانینك بو صوك متردی تاجداری ، سراینه طوپلادیغی بینسز و حمیتسز بر سوری حشراتله ائتلاف دولتلرینك ، و علی‌الخصوص انكلیزلرك نصیحت و تعلیماتلرینه كوره حركت ایدیوردی : قوای ملیه‌یه قارشی كلمك

ایسته‌دی ، فتوالر چیقارتارق مملکت وملت مدافعلرینه عصیان اسناد ایتمك خیانتكارلغنده بولندی ، قوای انضباطیه وخلافت اوردولری نامیله درمه‌چاتمه بر طاقم مفرزه‌لر ترتیب ایده‌رك ، ملت اوردوسنی تعجیز ایده‌بیلمك بودالالغنه قاپیلدی . شایان دقتدرکه صوك عثمانلی حکمداری ، بوتون بو انضباط ، خلافت کبی اسملر آلتنده طوپلانان مفرزه افرادینی اکثریتله غیر تورك سرسریلر آراسندن بول بول معاشله دوشیرمه‌یه مجبور اولیوردی ؛ تورکلرك اك بسیط دوشونجه‌لیلری بیله انسیاقی بر شعورله بو کیرلی ایشدن صاقنیورلردی . حماقتله خیانتدن ممزوج بوتون بو تشبثلر ، عثمان خاندانتك واوکا طفیلی اوله‌رق یاپشمش بعض عنصرلرله بعض زمره‌لرك ، یکی تورك دولتنده آرتق هیچ برصورتله حق حیاتی اولمامق لازم کلدیکنی اظهارواثباتدن باشقه برنتیجه ویرمدی . بونکله برابر ، استانبولده کورینن حکومت کولکه‌سی ، تورك ملی قوتنك صوك ظفرندن صوکره‌ده عقلنی باشنه طوپلایامادی : ائتلاف دولتلرینك لوزانه کندیسنی‌ده چاغیرمالرینه موافقت ایتدی . آرتق بوحکومت کولکه‌سنك ازاله‌سی لابداولمشدی. تورکیه بویوك ملت مجلسی، تورکیه‌ده سلطنت مؤسسه‌نك یوق اولدیغنی وتورکیه دولتنده حق حکمدارینك منحصراً کندیسنده بولندیغنی اعلان ایتدی (30 تشرین اول 1922) . ذاتاً سلطان وحیدالدین مستقل تورك سنجاغی استانبول افقلرنده کورینز کورنمز ، انکلیزباندیراسی آلتنه صیغنمش وبرانکلیز حرب کمیسی ایله حامی ودوستلرینك مملکتنه قاچمشدی ...

آرتق تورکیه دولتی ، ـ عصمت پاشانك چوق سودیکی تعبیرلری قوللانالم : ـ « تمیز ، فرخ و سربندر » ؛ یونانلیلر ، انکلیزلر ، پونتوسجیلر ، ارمنیلر و بونلرله أل أله یورومش سلطان واوشاقلری ، فلانهپسی سوپورلمش ، یکی دولتك قپولرندن اوزاقلره فیرلاتیلوب آتیلمشدر . شمدی ، دولت عثمانیه‌یی حرب عمومیده یکه‌رك سه‌ور معاهده‌سنی قبول ایتدیرمش اولان اوروپا دولتلرینه ، یکی تورکیه دولتنك مودانیه فرداسنده‌کی فعلی وضعیتنی تسلیم ایتدیروب ، بین الدول بروثیقه‌یه ربط ایتمك قالمشدر .

اولجه حقیقی تورك قوتلرینه چته‌جیلر ، عاصیلر دیه‌ن انکلتره ، برزمانلر حقیقی تورك ممثللریله قونوشمه‌یی ذل صایان بومغرور دولت ، مودانیه کونلرنده او عاصیلرك ممثللریله تام مساوات دائره‌سنده قونوشوب اویوشمایی قبول ایتمشدی . شمدی‌ده مودانیه متارکه‌نامه‌سنی بین الدول بر معاهده‌نامه حالنه کتیرمك ایچون طوپلاناجق لوزان قونفرانسنه اوعاصیلر چته‌سنی دعوت ایدنلردن بری اولمشدی .

* * *

لوزانه معاهده‌سی

آرتق سه‌ور معاهده‌نامه‌سی‌ده ، موندروس متارکه‌نامه‌سی‌ده ، سلطنت عثمانیه‌نك تقسیملرینه متعلق اون بیکلرجه دیپلوماسی اوراقی کبی ، خارجیه نظارتلرینك توزلی آرشیولرینه آتیلمشدی.

یکی باشدن یکی تورکیه دولتی ایله ائتلاف دولتلری ومشارکلری آراسنده بر معاهده عقد اولنه‌جقدی. تورکلر طرفندن لوزان قونفرانسنه باش مرخص تعیین اولونان ذات ، غرب جبهه‌سی محارباتی ومودانیه قونفرانسی مذاکراتنی موفقیتله اداره ایدن عصمت پاشادر .

21 تشرین اولده (1922) طوپلانان لوزان قونفرانسنده تورکلر تالی مسائل ایله چوقجه مشغول اولمادیلر . استهداف ایتدکلری غایه ، حدودلری معین ، استقلالی تام ، عدلی واقتصادی استقلالنه ، نه نام ایله اولورسه اولسـون کدیك آچان هر دورلو اجنبی مداخله‌لرندن کاملاً آزاده یکی بر تورك دولتنك وارلغنی ویاشاماسنه مساعد شرطلری اوروپالك قودامان دولتلرینه قبول و تسلیم ایتدیرمك ایدی ؛ یونانلیلرك اوفاق تفك طلبلرینه غالبلره یاقیشان بر مسامحه‌کارلقله موافقت ایتدیلر . اورته‌دن تورك ـ یونان

لوزانده تورکیه دولتی مرخصلری

مسأله‌سی قالقنجه ، اصل یونانی سوق واداره‌ایدن افندیلرك ماسکه‌سی یوزلرندن دوشدی: حقیقی اختلاف ، تورکیه‌یی‌ده ، عثمانلی سلطنتی کبی اقتصاداً استثمار ایدیلن برنیم مستملکه حالنده بولندیرمق ایسته‌ین اوروپا ایمپریالیستلری ایله ، بویوك ، کوچوك اوروپا دولتلری کبی کندی کندینه حاکم وتماماً مستقل بردولت حالنده یاشامق ایسته‌ین تورکلر آراسنده اولدیغی میدانه چیقدی . بر فرنك مورخنك دیدیکی کبی « لوزان قونفرانسی ، متفقلرك (یعنی انکلتره ، فرانسه و ایتالیانك) تورکیه‌ده تحکم اقتصادیلرینك ادامه‌سی مسأله‌سیله آنجق جدی علاقه‌دار اولدقلرینی تبارز ایتدیردی . [*] » ـ تورکلرده اصل ایشته بو

[*] Jacques Ansel - Manuel historique de la Question d'Orient (1792-1925)- Paris, 1926. - Page : 299.

تحکم اقتصادی خلقه‌سنی بویونلرینه طاقدیرمق ایسته‌میورلردی. فرعی مسأله‌لرده اویصال کورینن تورك مرخصلری ، بو اساسلی مسأله‌یه کلنجه ، آیاق دیره‌دیلر ، الك اوفق مساعده‌کارلغه بیله یناشمادیلر. بوصورتله تورك هیأت مرخصه‌سی وبالخاصه قیمتدار رئیسی، تام عسکری برذهنیت وتربیه ایله الك دوغری والكاني براصول سیاست تعقیب ایدیوردی. حتی بو اساسلی مسائلده قونفرانس انقطاعه بیله اوغرادی . باشلرنده لورد کورزون بولونان اوروپانك قوجامش دیپلوماتلری، الهامنی داهی مرشدیمزدن آلان کنج وارتجالی تورك دیپلوماتنه قارشی ، بوتون کیاسی مهارتلرینی قوللاندقلری حالده عاجز قالدیلر ،

لوزان معاهده‌سنك امضالانمه‌سی

و نهایت انقطاعدن دخی قورقمادیغنی کوسترن یکی تورکیه دولتنك بو اساس نقطه‌ده ایسته‌دکلرینی قبولدن باشقه‌چاره وتدبیر بولامادیلر ؛ لوزان معاهده‌نامه‌سی بوصورتله‌درکه عقد وامضا ایدیله‌بیلدی (24 تموز 1923). لوزان معاهده‌سی ، 6 آغستوس 1924دن اعتباراً موقع مرعیته قوندی .

تورکیه دولتنك اوروپاجه طانینمه‌سی

لوزان معاهده‌نامه‌سنك تثبیت ایتدیکی مهم واقعهٔ تاریخیه ، تورك وطننده ، یعنی اهالیسنك عظیم اکثریتی تورك اولان، معین الحدود آسیا واوروپا طوپراقلرنده تماماً مستقل برتورکیه دولتنك اوروپا دولتلری طرفندن رسماً طانینماسیدر . بودولتك مساحهٔ سطحیه‌سی 763,620 کیلومتره مربعی ، اهالیسنك مقداری 13,649,945 نفوسدر (1927 سنه‌سی تحریر نفوسنه کوره) . بونفوسك اکثریت عظیمه‌سی عرق ، لسان وحرث اعتباریله تورکدر. عرقاً غیر تورك ودیناً غیر مسلم اولان تورکیه‌لیلر ، 400 بیکی تجاوز ایتمز ؛ یالکز عرقاً غیر تورك اولانلر نهایت النهایه 1,5 میلیون قدردر . بناءً علیه بوکونکی تورکیه اهالیسنك

تقریباً $\frac{6}{7}$ سی خالص تورکدر . حالبوکه عثمانلی ایمپراطورلغنك XX نجی عصر عرفه‌سنده بیله یالکز غیر مسلم ـ غیر تورکلرك مقداری اهالینك $\frac{1}{4}$ ی قدر واردی . بو دولت داخلنده هر نوع قاپیتولاسیونلر ، کاملاً الغا اولونمشدر. تورکیه‌ده ساکن بوتون انسانلر، قانون نظرنده یکدیکرینه مساویدر ؛ اجنبیلرده تورکیه قانونلرینه تماماً تابعدر . عثمانلی سلطنتنك بورجلری ، سلطنته وارث اولان متعدد دولتلر آراسنده ، 1910 سنه‌سنده بهرینك واردات دولته ویرکی ایله اشتراکلری نسبتنده غرامهٔ تقسیم اولنه‌جقدر .

الحاصل ، لوزان معاهده‌سیله سلطنت عثمانیه‌نك طاغیلماسندن دوغان ملی دولتلرك اك صوکنجیسی اولمق اوزره برتورك ملی دولتنده وثیقهٔ تولدی ، بین‌الدول امضا ایدیلمش اولدی. بومضی دولتلر ، سلطنت عثمانیه ایله برلکده تورك ملتنك‌ده یوق اولوب کیتمه‌سنی، آیروجه برتورك وجود سیاسیسنك تشکل ایتمه‌مه‌سنی پك ایسته‌رلردی ؛ فقط تورك ملتنك و بوملتدن صدور ایده‌رك اوکا پیشوا اولان مصطفی کمالك اراده‌سی ، اونلرك آرزولرینی یکدی : ونهایت بووثیقه‌یی ـ بلکه ایلروده بر فرصت بولنورده نقضه موفق اولورز ، امید خفیسنی غائب ایتمکسزین ـ کرهاً امضایه مجبور اولدیلر . یکی تورکیه دولتنك متعدد بویوك دشمنلریله ایلك عقد ایتدیکی بوعهدنامه ، لوزان معاهده‌نامه‌سی ، « عثمانلی تاریخنده امثالی اولمایان برسیاسی ظفر » در .

لوزان معاهده‌سنك تعلیق ایتدیکی مسائلدن موصل مسأله‌سی، معاهده‌نامه‌نك امضاسندن ایکی سنه صوکره ، جمعیت اقوامك ولاهه صلح محکمه‌سنك قرارلریله تورکیه علیهنه حل ایدیلدی .

ینه تعلیق ایدیلن مسائلدن تورکیه‌یه دوشن بورج فائضلرینك هانکی جنس پاره ایله تأدیه ایدیله‌جکی مسأله‌سی ، معروف تعبیریله قوپونلر مسأله‌سی ، بوکونلرده (حزیران 1928) ضررسزجه حل ایدیلمشدر .

لوزان معاهده‌سیله ، استقلال حربنك عسکری وسیاسیٔ خارجی جریانی‌ده نهایتنه واصل اولدی ؛ یکی تورکیه دولتی بین‌الدول طانینمش برموجود اوله‌رق تأسس ایتدی.

IV

تورکیه جمهوریتنك تشکیلات اساسیه‌سی

لوزانده بین‌الدول طانینمش اولان « تورکیه دولتی » داخلی تکاملنده برخیلی قانونلر وضع ایده‌رك بوکونکی شکلنی آلمشدر . بوتکاملك بوتون مرحله‌لرینی آیری آیری ذکر وتفصیل ایده‌جك دکلز . آنجق برقاچ مهم واقعه‌یی ذکر وتثبیت ایله اکتفا ایده‌جکز : 13 تشرین اول 1923 ده آنقره شهری مقرحکومت اتخاذ اولندی. 29 تشرین اول‌ده تورکیه دولتنك اداره شکلنك بر « جمهوریت » اولدیغی اعلان و جمهور رئیسلکنه غازی مصطفی کمال

قافقاسيه
قره دكز
آق دكز
آطه لر دكزى
آنقره
اسكيشهر
قونيه
سيواس
توقاد
قيصرى
ملاطيه
مارد ين
موصل
كركوك
حلب
آطنه
آنطاليه
تفليس
قارص
مقياسى ١ : ٣,٠٠٠,٠٠٠

حضرتلری اتفاق ایله انتخاب اولندی . 3 مارت 1924 ده « خلافت » الغا ایدیلدی .
بوتون بو اصلاحاتدن صوکره تورکیه دولتنك بوکونکی اداره‌سنی تنظیم ایدن « تشکیلات
اساسیه قانونی » وضع اولندی که تورکیه دولتنك تعضی و تکامل و تیره‌سنده ، بوکونه
قدر صوك مرحله‌یی افاده ایدر .

تشکیلات اساسیه قانوننك مجلسجه قبول تاریخی 20 نیسان 1924 در ، « جریده
رسمیه » ایله اعلان تاریخی ایسه 24 مایس 1924 ه تصادف ایدر . اولجه ، یعنی 20

رئیس جمهور غازی مصطفی کمال حضرتلری

کانون ثانی 1921 ده وضع ایدیلن تشکیلات اساسیه قانونی تعضی و تکمل حالنده بولونان
بر عضویت سیاسیه‌نك معین بر دورهٔ تکاملنده‌کی احتیاجاتنه تقابل ایدن مختصر و موقت
بر قانوندن عبارت ایدی .

1924 تشکیلات اساسیه قانونی موجبنجه تورکیه دولتی ، تماماً دەموقراتیك ، قسماً
پارلمنته‌ر ، قسماً قونوانسیونه‌ل بر تورك جمهوریتی‌در : بو دولتده حاکمیت بلا قید
و شرط ملتکدر ؛ دولتك رسمی دیلی تورکجه‌در ، بویوك ملت مجلسی ، دولتك یگانه
و حقیقی ممثلیدر ؛ تشریع صلاحیتی و اجرا قدرتی اونده تجلی و تمرکز ایدر (ماده‌لر :
1 الی 6) . - آنجق بویوك ملت مجلسی حائز اولدیغی اجرا صلاحیتنی بالذات دوغریدن

دوغری‌یه استعمال ایتمز ؛ کندی طرفندن منتخب رئیس جمهور واونك تعیین ایده‌جکی براجرا و کیللری هیأتی معرفتیله استعمال ایدر . اجرا و کیللری هیأتی ، عدد اعتباریله متحولدر؛ بو کون برباش‌وکیل ایله‌عدلیه ، مدافعهٔ ملیه ، داخلیه ، خارجیه ، مالیه ، معارف ، نافعه ، اقتصادو صحیه ومعاونت اجتماعیه و کیللرندن ، یعنی اون و کیلدن مرکب بولنیور .

رئیس جمهور غازی مصطفی کمال حضرتلری [تورکیه جمهوریتی مشیری اونیفورمه‌سیله]

تورکیه بویوك ملت مجلسی اعضاسی ، بوتون تورك ملتنك 18 یاشنی اکمال ایتمش هر ارکك فردی طرفندن انتخاب اولنور ؛ و 30 یاشنی اکمال ایتمش اولان هر تورك ، مبعوثلغه مانع قانوناً معین احوالی اولمادقجه ، مبعوث انتخاب ایدیلمك صلاحیتنی حائزدر

تورکیه جمهوریتی باش وکیلی عصمت پاشا

(ماده‌لر : 9 الی 11) ؛ مبعوثلره خزینهٔ دولتدن سنوی تخصیصات ویریلیر (ماده : 18) . دیمك اولیورکه تورکیه بویوك ملت مجلسی ده‌موقراتیك اساسلره استناداً تشکل ایدر ؛ آنجق انتخاب ایکی قدمه‌لیدر .

تورکیه جمهوریتی بویوك ملت مجلس رئیسی کاظم پاشا

بویوك ملت مجلسی ، هر سنه تشرین ثانی ابتداسنده دعوتسز طوپلانیر (ماده : 14) ؛ انتخاب دوره‌سی دورت سنه‌در ، سابق مجلس ، لاحق مجلسك اجتماعنه قدر

دوام ایدر (ماده : 13) .- یعنی بویوك ملت مجلسنده قانوناً بر نوع استمرار واردر ودورهٔ انتخابیه ختام بولمه‌دن یکی انتخابات یاپیلاماز. بوماده‌لر، مجلسك قانوناً چوق حائز قوت وصلاحیت اولدیغنی ارائه ایدر . لکن مجلس‌ده ملتك دائمی قونترولی آلتنده‌در : مجلس مذاکراتی علنیدر وحرفیاً نشر اولنور (ماده : 20) .

حقوق حکمرانیدن منبعث مهم وظیفه‌لری بویوك ملت مجلسی بالذات کندی ایفا ایدر (ماده : 26) .

تورکیه جمهوریتی رئیسی ، بویوك ملت مجلسی هیأت عمومیه‌سی طرفندن و کندی اعضاسی میانندن براتخاب دوره‌سی ایچون ، یعنی دورت سنه ایچون ، انتخاب اولنور . تکرار انتخاب اولنمسی جائزدر . رئیس جمهور ، دولت رئیسیدر ؛ و بوصفتله لزوم کوردکجه اجرا وکیللری هیأتنه ریاست ایدر . فقط مجلس مذاکراتنه اشتراك ایده‌مز ، ورأی ویره‌مز .- رئیس جمهور قانون وضعنده مطلق وه‌تو حقنی حائز دکلدر : مجلس

دیوان عالی

طرفندن قبول اولونان قانونلری اون کون ظرفنده اعلان ایدر. تشکیلات اساسیه وبودجه قانونلری مستثنا اولمق اوزره ، اعلانی موافق کورمدیکی قانونلری ، اون کون ظرفنده مجلسه اعاده ایده‌بیلیرسه‌ده ، مجلس او قانونی بو دفعه‌ده قبول ایدرسه اعلانه مجبوردر (ماده : 31 ، 32 ، 35) .- رئیس جمهورك اصدار ایده‌جکی بالجمله مقررات ، باش وکیل ایله وکیل عائدی طرفندن امضا اولنور و بومقرراتدن متولد مسئولیت امضا ایدن باش وکیل ایله وکیل عائدینه راجعدر (ماده‌لر : 39 و 41) .

توركیه اوردولرنده باش قوماندانلق بویوك ملت مجلسنك شخصیت معنویەسنده مندمج اولوب ، رئیس جمهور طرفندن تمثیل اولنور (ماده : 40) .

اجرا وكیللری هیأتی ، حكومتك عمومی سیاستندن مشتركا وصلاحیتلری دائرەسندەكی اجراآتدن و معیتنك افعال و معاملاتندن منفرداً مسئولدر (ماده : 46) . مسئولیت جزائیەیی مستلزم احوالده دیوان عالی‌یه سوق اولنورلر ؛ دیوان عالی‌یه سوقلرینه دائر ویریلن مجلس قراری وكالتدن سقوطلرینی متضمندر (مادەلر : 51 و 61) . [*]

توركیه جمهوریتنده حق قضا ، ملت نامه ، اصول وقانون دائرەسنده مستقل محاكم طرفندن استعمال اولنور (ماده : 8) . حاكملر بالجمله دعوالرك محاكمەسنده وحكمنده مستقل و هردرلو مداخلاتدن آزاده اولوب ، آنجق قانون حكمنه تابعدرلر (ماده : 54) . حاكملر ، قانوناً معین اولان اصول واحوال خارجنده عزل اولنامازلر (ماده : 55) . محاكمات علنیدر (58) .

تشكیلات اساسیه قانوننده ، بالاده مذكور تشكیلات دولتدن باشقه ، توركلرك حقوق عامەسنی تثبیت ایدن یكرمی برماده (68 الی 89) واردركه اكثریسی جمهوری ومشروطی دولتلرك همان جملەسنده اهالی‌یه تأمین اولونان حقوقك همان عینی اولدیغندن ذكر وتفصیلنه لزوم كوریلمدی ؛ آنجق بومادەلر آرەسنده برماده دیكر مادەلرده حقلری صاییلان توركی تعریف ایتمش اولمقله شایان دقتدر : « توركیه اهالیسنه دین وعرق فرقی اولمقسزین وطنداشلق اعتباریله تورك اطلاق اولنور : . » (ماده : 88) .

لائیك دەموقراسی

توركیه دولتنك اشبو تشكیلات اساسیه قانوننده آكلاشیلیوركه سلطنت عثمانیەنك برزمانلر دینیه ، معارف وعدلیه نظارتلرینك هیات مجموعەسی دیمك اولان شیخ الاسلاملق مقامیله قسماً معاونت اجتماعیه ونافعه نظارتلری ایشینی كورن اوقاف نظارتی ، توركیه جمهوریتی مؤسسەلری آراسنده یوقدر . ذاتاً بومقاملر ، سلطنت عثمانیەنك تنظیمات دورندن ، یعنی معارف ، عدلیه ونافعه نظارتلرینك تأسسندن اعتباراً ، لزوم ومعنالرینی قسماً غائب ایتمشلردی . منطقی برتشكیلات ، بویله مكرر ومتضاد مؤسسەلری محافظه ایدەمزدی . تورك ملتی نامنه بلا قید وشرط قانون و وضع ایدەبیلن بر مؤسسه ، بویوك ملت مجلسی موجود ایكن ، قوانینك الٓهی اساساتدن مستخرج ، هیچ اولمازسه اواساساته موافقتی مشروط اولماسی

[*] تشكیلات اساسیه قانوننك بوحكملرینه مستنداً بویوك ملت مجلسی ، 1927 - 1928 اجتماعنده ، بحریه وكیل سابقی احسان بكی دیوان عالی‌یه سوق ایتمشدر. بومناسبتله توركیه جمهوریتنده ایلك دفعه دیوان عالی تشكل ایتمش اولیوردی . عین اجتماعده ، احسان بكی متعاقب ، تجارت وكیل سابقی علی جنانی بكده دیوان عالی‌یه سوق اولونمشدر . حالبوكه عثمانلی سلطنتنك مشروطیت دورەسنده دیوان عالینك اسمی وار ، جسمی یوقدی !..

كبی برقيد وشرطلك دوامی منطقی اولامازدی . حاكميت مليه (دهموقراسی) پرنسيپی ايله حاكميت الهيه (تهاوقراسی) پرنسيپی منطقاً قابل تأليف دكلدر . اساسلرده منطقی انتظام آرامايارق ، سياستك آنجق تطبيقی وعملی قسمنه قيمت ويرن بعض هيأت اجتماعيهلر (مثلا انكليز هيأت اجتماعيهسی) متضاد مبدألرك عملی نتيجهلرينی برآراده ياشاتهبيليورلر. سياسی و اداری تشكيلاتنده ، بالخاصه تنظيماتدن بری فرانسز اساس واصوللرينی قبول ايتمش اولان غرب توركلری ، طرز ادارهلرينی تهاوقراتيك برحكومت كيفيهدن ، لايبق برحكومت مطلقهيه ، اوندن ده دهموقراتيك ولايبق برحكومت مشروطهيه دوغری تحويله اوغراشمشلردی . اسلام تهاوقراسيسی ، خرستيانلغه نسبتله دها كامل وشامل برماهيتده بولنديغندن عكس الحركتك ده دها سريع و شامل اولماسی طبيعی كورنمهليدر . اسلام ، بالخاصه عالم اسلامك انحطاط وتردی دورنده ، حيات عموميه وخصوصيهنك بوتون اشكال وافعالنی تنظيم ادعاسنده بولنديغی حالده ، كنديسنك كيتدكجه معضلهشن حياته تطابق ايدهبيلهجك برتكامله مظهريتی تأمين اولنهمديغندن ، ديكر اقوام آراسنده يكيلوب ايزلهدن ياشامق و ايلرولمك ايستهين مسلمان قوملر ، تهاوقراسی اساسلرندن آيرلمق مجبوريتنده قالمشلردر. بوحادثه ، بوكون يالكز توركلرده دكل ، ايرانليلرده ، افغانليلرده ، عربلرده ، حتی بعض هنديلرده مشاهده اولنور . غرب توركلری ايچنده ظهور ايدن سليم ثالث و محمود ثانی اصلاحاتی ـ كه عثمانلی تاريخنده تنظيمات و مشروطيت دورهلری ناميله دوام ايدر ، ـ تهاوقراسيدن لايبق حكومته دوغری يوروين برحكومت وبرهيأت اجتماعيهنك متعاقب مرحلهلرندن باشقه برشیٔ دكلدر. تنظيماته قدر ، هيچ اولمازسه نظرياتجه تشريع قوتنده وحدت واردی : شريعت ، يعنی قانون ، اساس اعتباريله الٓهی ايدی ؛ اوقانونه مستند دولت تهاوقراتيك ايدی . تنظيمات بووحدتی ايكی يه پارچالادی : تنظيمات دورنده الٓهی شريعتله بشری قانون برآراده وهمان عين قوتده حكمران اولدی . متضاد ايكی اساسه مستند اولان بوحكومت وهيأت اجتماعيهده سوء تفهم و اختلافلر دوام ايدوب كيديوردی . مشروطيت ، بشرك تشريع حق وصلاحيتنی تفوق ايتديرمكله برابر ، الٓهی اساسیده محافظه ايتدی . آنجق يكی توركيه دولتنك تشكلی وبودولتك جمهوريت رەژيمنی قبول ايتمهسيلهدركه بواساسی تضاد ازاله اولندی : جمهوريت ديمك ، ملتك تماماً حاكميتی ديمكدر. ملت ، حاكميتنی هرشيدن اول قيدسز وشرطسز قانونلر وضع ايدهبيلمكله اظهار وافاده ايدر . جمهوريتده ، بر مقتضای تعريف ، قانونلرك منبعی ، ملت يعنی انساندر . انسان ، احتياجنه ، ضرورتنه ، نفعنه كوره ، صرف كندی فكر ، محاكمه وارادهسيله قانون وضع ايدر ؛ يعنی قانون فكر وارادۀ بشرك محصولی اولور . برجمهوريتده شارع ، برطاقم اصوللره توفيقاً برآرايه طوپلانمش انسانلرك اكثريتیدر . بوحالده ، بالطبع استفتايه ،

مفتیلره ومفتیلرك باشی اولان مفتی الانامه ، یعنی شیخ الاسلامه موقع قالماز؛ وموفق البشری قانونلره متعلق مسأله‌لرله مشغول هیأتلرك ، یعنی علما و روحانیلر هیأتنك دولت تشکیلاتنده محلی اولاماز ؛ کذلك بومسأله‌لرك تدریس وتتبعنه خادم مؤسسات علمیه‌نك، یعنی مدرسه و مدرسه ابتدائیه‌لرینك والٓهی قانونلره کوره تأسیس اولونان مؤسسات دینیه وخیریه‌نك، یعنی اوقافك دولت مؤسسه‌لری آره‌سنده ادامه‌سی ممکن اولاماز. ایشته بواسبابه

عدلیه وکیلی محمود اسعد بك

بناءً درکه مشیخت اسلامیه ، مفتیلکلر ، روحانیلکلر ، مراتب علمیه ، مدارس دینیه ، اوقاف نظارتی ... الخ کبی مؤسسه و زمره‌لر دولت تشکیلاتندن اخراج ایدیلمشدر ؛ وبوکامقابل صرف بشری فکر ومحاکمه محصولی اولان قوانین (قانون مدنی کبی) وضع وفکر بشرك بوکونکی اجتهادینه کوره، هیأت اجتماعیه‌لرك احتیاج ومنافعنه توافق ایتمه‌ین

بعض قوانین وعادات (قادینلرك مستوریتی ، تعدد ازدواج ، طریقتلره انتساب ، سرپوشك محدودیت شکلیه‌سی ... الخ کبی) ، قانونلرله فسخ والغا اولونمشدر .

جمهوریتك قانونی فعالیتلرنده مهم بر قسمی‌ده کویلنك ترفیهنه وکویلینك کندی کندیسنی اداره‌یه آلشدیرمق غایه‌سنه متوجه قانونلرك وضعیدرکه بو ساحه‌ده « کوی قانونی » ، ذکره شایاندر . تدریجاً تطبیق ایدیلمکده اولان بو قانون ایله کویلی ملی

اسبق داخلیه وکیلی احمد فرید بك

حاکمیتك تطبیقاتنه کندی محدود ساحه‌سنده آلیشدقدن ماعدا ، عملی بر طاقم فوائدده استحصال ایده‌جکدر. شمدی‌یه قدر بوقانونك تطبیق اولندقلری محللرده کویلو ، کوینی تماماً بنمسه‌مه‌یه و دولت اداره‌سنده کوینك مهم بر معنوی شخصیت اولدیغنی آکلامه‌یه باشلامشدر . تورك هیأت اجتماعیه‌سنك اك درین وکنیش طبقه‌سنده ، کویلولر آراسنده دموقراسی‌نك تحققنه خدمت ایتمکده اولان « کوی قانونی » کویلونك‌ده آکلایه‌بیله‌جکی تمیز بر تورکجه ایله ، تورك اوجاغنك تشکلی زمانلرنده اوجاق هیأت اداره‌سی رئیسلکنی‌ده

ایتمش اولان داخلیه وکیلی احمد فرید بك طرفندن یازیلوب مجلسه تکلیف ایدیلمش ومجلس طرفندن جزئی تعدیلات ایله قبول اولونمشدر .

اجتماعی انقلاب

صوك واقعه‌لر اظهار واثبات ایتمشدر که یکی تورك دولتی ، یالکز سیاست و اداره‌جه ، یالکز دول اجنبیه ایله مناسبات اعتباریله بعض یکیلیکلر احداث ایتمکله اکتفا ایتمه‌مش ، بعض تهاوقراتیك اساسلری واونلرك نتایجنی هنوز محافظه ایدن جنوبی تورك هیأت اجتماعیه‌سنی‌ده یکیله‌شدیرمه‌یه تشبث ایتمشدر ؛ یعنی صوك زمانلرده وقوعه کلن انقلاب ، بر انقلاب سیاسی و اداریدن عبارت اولمایوب ، برانقلاب اجتماعی ماهیتنی حائزدر . و بو اجتماعی انقلابی تثبیت ایدن قانونلرك اك مهمی ، عدلیه وکیلی محمود اسعد بکك چوق سعی و همتنی استلزام ایتمش اولان « تورك قانون مدنیسی » در ؛ بونکله تورك جماعتی یکی برشکل آلمش اولیور ...

تشکیلات اجتماعیه جهتندن بویله بر تحاول کچیرمکده اولان جنوب تورکلکی ، ملی وارلغنی واستقلالنی مدافعه ایچون قوای عسکریه‌سنی تقویه‌یه ، وضعیت اقتصادیه‌سنی اصلاحه ، تشکیلات عدلیه‌سنی اکماله ، معارف ایشلرینی ترقی ایتدیرمه‌یه ودولتك وجماعتك تملی اولان اهالینك صحتنی قورومق ، مقدارینی آرتدیرمق یولنده جدی تدبیرلر آلمه‌یه چالیشمقده‌در . بومساعیسنه دائر برآز تفصیللی معلومات آلمق ایسته‌ینلر ، جمهوریتك عسکرلك ، عدلیه ، معارف ، نهایت امور اقتصادیه و اداریه تشکیلاتندن باحث آشاغیده‌کی فصللری اوقومالیدرلر [*] .

---

[*] بوفصللرك احتوا ایتدیکی معلومات ، علاقه‌دار وکالتلردن آلینمشدر ؛ بوجهتله موثوقدر . بومعلوماتك بزه ویریلمه‌سنه دلالت بویوران محترم وکیللریمزله اونلرك احضارنده سعیلری سبقت ایدن چالیشقان مأمورلریمزه بالخاصه تشکر ایدرز . (« تورك ییلی ») .

V

تورکیه جمهوریتی مدافعهٔ ملیه تشکیلاتی

تورکیه جمهوریتی اوردوسنك تشکل تاریخی - خدمت عسکریه شرائطی - کوچوك ضابطلر - ضابطلر - افراد تجهیزاتی (صورت عمومیه‌ده) - اسلحه - تشکیلات عسکریه - مکتبلر - عسکری تعلیملر - مختلف تشکیلات - هوا قوتلری - دونما .

(تورکیه جمهوریتی اردوسی) ؛ (23 نیسان 1920) تاریخندن (1 تشرین ثانی 1923) تاریخنه قادار دوام ایدن (استقلال محارباتی) ندن دوغمشدر .

تورك اوردوسنده خدمت عسکریه شرائطی شویله‌در :

اخذ عسکر اصولی (مکلفیت عامه) اساسنه مستنددر . بلاتفریق جنس ومذهب تورك تبعه‌سندن اولان هر فرد 21 یاشنه داخل اولدیغی سنه عسکر ایدیلور . عسکرلك مدتی (25) سنه‌در . بو مدتك پیاده‌ده (1,5) صنوف فنیه ، راکبه و هوائیه‌ده (2) ژاندارمه‌ده (2,5) سنه‌سی (خدمت فعلیه-موظفلق) در . کری یه قالان (17,5 : 18,5) سنه‌سی (احتیاط) ، الك صو کراکی (5) سنه‌سی (مستحفظ) لقدر . (1,5) سنه‌دن فضله خدمت فعلیه کورن صنفلرك فضله مدتلرینك ایکی مثلی ، حدود مکلفیتك صو کندن یعنی مستحفظلقدن تنزیل وبو صورتله عسکرلك مدتی تقصیر ایدیلور .

خدمت فعلیه ایچون بدل نقدی قبول اولنور . (500) لیرا بدل ویرن یالکز (4) آی تعلیم کورمکله خدمت فعلیه‌سنی ایفا ایتمش عد اولونه‌رق احتیاطه نقل اولنور .

بر دوره‌لی یعنی (9) صنفلی لیسه‌لرایله معادلی مکتبلردن مأذون اولانلرك خدمت فعلیه‌سی تقصیراً یعنی (9) آیده ایفا ایتدیریلیر .

تورکیه اوردوسنده‌کی کوچوك ضابط رتبه‌لری (اونباشی ، چاوش ، باش چاوش معاونی ، باش چاوش) در . آلتی آیلق خدمت عسکریه‌یی طولدیران افراددن اوصاف

لازمه‌یی حائز اولانلر بالامتحان اهلیتلری تبین ایتدیکی تقدیرده سلسلهٔ انها اولنه‌رق آلای قوماندانلری طرفندن اونباشی یاپیلور. چاوش و دها یوقاری رتبه‌لره چیقمق ایچون خدمت فعلیه‌ده دها فضله مدت قالمه‌یی درعهده ایتمك یعنی ترك تذکره ایله‌مك و کوچوك ضابط تعلیمکاهلرینه ویا مکتبلرینه کیره‌رك معین مدت تحصیل کورمك شرطدر. کوچوك ضابطان (قدملی)، (قدمسز) اولارق ایکی نوعدر. قدملیلرك معاشی قدمسزلردن فضله‌در. قدملیلر استانبولده‌کی صنوف مختلفه قدملی کوچوك ضابط مکتبلرنده، قدمسزلر قول اردو و فرقه مرکزلرنده‌کی تعلیمکاهلرده معین مدت تحصیلدن صوکرا یتیشیرلر. ترفیع ایچون هر رتبه‌نك اصغری مدتلری بروجه آتیدر:

اونباشی	اولمق ایچون	تاریخ دخولدن	اعتباراً	نفرلکده	(6)	آی
چاوش	«	«	«	«	(12)	«
باش چاوش معاونی	«	«	«	«	(12)	«
باش چاوش	«	«	«	«	(12)	«

تورکیه اردوسنده‌کی ضابط رتبه‌لری شونلردر: ضابط وکیلی، ملازم، برنجی ملازم، یوزباشی، بیکباشی، قائممقام، میرآلای، میرلوا، فریق، برنجی فریق، مشیر.

ضابطان استانبولده‌کی (حربیه مکتبندن) یتیشیر. بوراده تحصیل ایکی سنه‌در. عسکری لیسه‌لردن چیقان طلبه اولا 10 آی مختلف صنف قطعه‌لرنده ستاژ کوردکدن صکره حربیه مکتبنك برنجی سنه‌سنه داخل اولورلر. بوراده اکمال تحصیل ایدنلر ضابط وکیلی اولارق چیقار و برقاچ آی استانبولده‌کی صنوف مختلفه تطبیقات مکتبلرنده اکمال تطبیقات و انداخت ایتدکدن صکره اردولره توزیع اولنور. ضابط وکیللری آلتی آی صوکرا ملازم ثانی اولور. اوندن صوکراکی رتبه‌لر ایچون قانون مخصوص موجبنجه حرکت اولونور. لوازم مأمورلری دیکر صنف ضابطلری کبی حربیه مکتبدن یتیشیر. بعده لوازم مکتبنده برسنه قورس کورور.

مکتب حربیه‌یه دخول ایچون 11 سنه‌لك لیسه تحصیلنی موفقیتله اکمال ایتمش اولمق لازمدر.

تورك اردوسی افرادینك تجهیزاتی صورت عمومیه‌ده، بل کمری، فشنکلك، مطره، آرقه چانطه‌سی، پورتاتیف ادوات تحکیمیه، یمك قابی، بطانیه.

اسلحه‌یه کلنجه اك اساسلی سلاح (۷,٦٥ میلیمتره‌لك) تفنکدر.

پیاده، استحکام و صنوف فنیه پیاده تفنکی و قصاطوره‌سی، سواری، طوپجی صنفلری فلنطه ایله مجهزدر. سواریلرده اکری قلنج و مزراق ده واردر. مسلح هر نفرده برال

بومباسی ، هرپیاده بولوکنده 6 فرانسز مودەلی خفیف ماکنەلی تفنك وبومبا تفنکلری واردر .

ماقسیم وهوچکیس سیستمی آغیر ماکنەلی تفنك بلوکلری طقوزر ماکنەلی تفنکلیدر. صحرا و جبل طوپلری 7,5 مترەلك سریع آتشلی قروب وشنایدەر طوپلریدر . پیاده فرقەلری طوپجی آلایلرنده خفیف صحرا وجبل اسقودا اوبوس بطریەلریده واردر .

قول اردو وآغیر طوپجی آلایلرندەکی بطاریەلر سریع آتشلی 10,5 ، 12 ، 15 لك اوبوس و 10 ، 12 ، 15 لك اوزون طوپلردن مرکبدر. مواقع مستحکمەده 8,7 لکدن 35,5 لکه قادار طوپلر مستعملدر .

تورکیه جمهوریت اوردوسنك اساس تشکیلات عسکریەسی بروجه آتیدر :

آ) ارکان حربیهٔ عمومیه ریاستی ، مستقل بر دائره اولوب باش وکالته مربوطدر . وقت حضرده اك بویوك قوماندا مقامیدر . آنقرەدەدر .

ب) مدافعهٔ ملیه وکالتی ؛ بودجەیی ترتیب ، صرفیاتی اداره ، تشکیلاتی اجرا ، اوردویی حربه احضار ایدەر. وکیل مبعوثلر میانندن انتخاب اولنور . آنقرەدەدر .

مدافعهٔ ملیهٔ وکیلی مصطفی عبدالخالق بك

ج) مملکت عسکرلکجه اوچ اردو مفتشلکی دائرەسنه تقسیم ایدلمشدر .

برنجیسنك مرکزی (آنقره) ایکنجیسنك (قونیه) اوچنجیسنك (ارزنجان) در . هر اردو مفتشلکنده (2 : 4) قول اردو واردر.

د) تورکیەنك وقت حضر اردوسی 9 قول اردودن متشکلدر. مرکزلری ، برنجینك (آفیون قره‌حصار) ایکنجینك (بالیکسر) اوچنجینك (استانبول) دردنجینك (اسکیشهر) بشنجینك (قونیه) آلتنجینك (توقاد) یدنجینك (دیار بکر) سکزنجینك (ارزنجان) طقوزنجینك (صاری قامیش) در .

وقت حضرده هرقول اردوده 2 پیاده فرقەسیله بر مستقل آغیر طوپجی آلایی وبعض قول اردولرده پیاده فرقەلرندن باشقه 1 الی 2 سواری فرقەسی بولونور. هرقول اوردونك آیریجه قطعات فنیەسیده واردر .

و) بر پیاده فرقه‌سی اوچ پیاده وبر صحرا طوپجی آلایندن ، هر نظامیه سواری فرقه‌سی اوچ الی درت سواری آلاییله برسواری طوپجی طابوروندن ، هرعشیرت فرقه‌سی درت سواری آلایندن مرکبدر . سواری آلایلرنده برر آغیر ماکنه‌لی تفنك بلوکی وسواری بلوکلرنده اوطوماتیك تفنکلری واردر .

فرقه‌لرده پیاده‌نك قوماندانی اولمق اوزره برده پیاده لوا قوماندانی واردر .

ز) (چتالجه ، ازمیت ، ازمیر ، ارضروم ، قارص) موقعلری مرکز اولمق اوزره (5) موقع مستحکم واردر . هر موقع مستحکمده 1 : 2 آغیر طوپجی آلاییله ، مستقل طابورلر ، قطعات فنیه وانشائیه بولونور .

ه) آیریجه داغ لوالری ، محافظ آلایی وتعلیمگاه قطعاتی موجوددر .

تورك اوردوسنه آتیده‌کی مکتبلر ضابط حاضرلار :

ارکان حرب ضابطانی یتیشدیرمك ایچون ارکان حربیه آقاده‌میسی (استانبول) محارب ومعاون صنفلره ضابط یتیشدیرمك ایچون حربیه مکتبی (استانبول) عسکری دوقتور وبیطر یتیشدیرمك ایچون طبیه و بیطریه مکتبلری (استانبول) ، حربیه‌دن چیقه‌جق

تورك پیاده عسکری

ضابطلره اکمال تطبیقات ایچون پیاده ، طوپجی آتیش وسواری بینیجیلك و فن تطبیقات ولوازم مکتبلری (استانبول) هوا مکتبی (ازمیر) بوندن بشقه یوکسك لوازم تشکیلی کوسترلمك ایچون استانبولده آیریجه (یوکسك لوازم آقاده‌میسی) موجوددر . موطورلی بوجانلی نقل واسطه‌لری مکتبی (قونیه) واردر .

اوردومزده عسکری تعلیملر شویله یاپیلیر :

پیاده صنفنك بر بوچوق سنه‌لك خدمت فعلیه‌مدتی آلتیشر آیلق اوچ دوره‌یه آیریلارق اوچ صفحه‌ده تعلیملر تطبیق و تکرار اولنور . برنجی دوره‌نك اوچ ایلك آیی تربیهٔ منفرده ، برآیی طاقم ، برآیی بلوك ، برآیی ده طابور وآلای تعلیمی‌در . دیکردوره‌لرده‌ده بونلر تکرار تقویه وتطبیقاتلرله مزج اولنور . هرآلتی آی برجلب وبرترخیص یاپیله‌رق قطعاتده هرزمان اوچ تولدلی افراد بولونور .

سواری ، طوپجی ، قطعات فنیه‌ده‌کی ایکی سنه‌لك مدت ایکی دوره‌یه آیریلارق تعقیب اولونور .

تورك پیاده عسکرینك رسمی کچدی

صوك بهارده بیوك تطبیقات و مانورالر یاپیلور . هرمنطقه‌ده معین موسملرده ارکان حربیه وآتلی ضابطان سیاحتلری یاپیلور . انداخت تعلیملرینه فضله اهمیت ویریلور .

بوقادیده کوستریلادن اساس تشکیلاتنده باشقه مختلف تشکیلات دها واردرکه شونلردر :

آ) حدود قطعاتی ؛ حالاً 15 طابوردر . هرحدودده بوقطعات آیری برقوماندانه مربوطدر .

ب) ژاندارمه قطعاتی ؛ ژاندارمه آلای وطابورلری ، ژاندارمه مفتشلك منطقه‌لرینه انقسام ایده‌ر . بومنطقه‌لر اداری منطقه‌لره متوافقدر وداخلیه وکالتنه عائددر .

ژاندارمه موجود عمومیسی : 30,000 کشیدر .

تورکیه جمهوریتنك هوا قوتلری :

آ) بری وبحری هواقوتلری برقوماندا آلتنده توحید ایدلمشدر . بوقوتلردوغرودن دوغرویه مدافعهٔ ملیه وکالتی وارکان حربیهٔ عمومیه ریاستنه مربوط بولنان هوا قوتلری مفتش عمومیسنك أمری آلتنده‌در .

بومفتشلك عسکری ، اداری ، فنی برتشکیلاته مالك اولوب آیریجه برده رصدات هوائیه مدیریت عمومیه‌سی موجودر .

ب) خدماتك ، تعلیم و تربیه‌نك بر ألدن اداره‌سی ایچون بالعموم هوا قطعاتی ، مملکت داخلنده غروپ ، غروپ معین غارنیزونلره تقسیم ایدلمشدر . هراردو وقول اردونك هوا قطعاتی معین اولدیغندن بوقطعات هوائیه سفرده درحال عائد اولدقلری مقام امرینه ویریله‌جکلردر .

تورك سواری عسکری

آیریجه باش قوماندانلق ایچون لزومی قادار تشکیلات آیرلمشدر .

ج) عسکری تشکیلات فرقه ، لوا ، غروپ ، بولوك قدمه‌لرینه منقسم اولوب قوای هوائیه آوجی ، کشف ، بومباردمان اولمق اوزره اوچ اساسلی صنفدن ترکب ایده‌ر .

کشف وبومباردمان قسملری اوزاق ویقین کشف ، کوچك و بویوك بومباردمان قسملرینه آیریلیر .

مملکتمزده اخشاب طیاره‌جیلك دوام ایتمکله برابر معدنی طیاره‌لردن‌ده اعظمی درجه‌ده استفاده ایدلمکده‌در .

بربولوك مختلف صنف طیاره‌لره نظراً 12 : 18 طیاره‌دن ترکب ایده‌ر .

بحریه قوتمز جزؤلرندن بعضلری

د) تورکیه هوا قوتلرینك توسیع وتشکیلنده ملی معاونت ومظاهرته توسط مقصدیله ارزوی ملی اوزرینه تشکل ایتمش تورك طیاره جمعیتی موجوددر .

مملکتك اك هجرا کوشه‌لرینه قادار قیصه بر زمانده توسع ایده‌ن مذکور جمعیت شیمدی‌یه قادار اردویه برچوق طیاره ومالزمه تأمین أیله‌مشدر .

ه) هوا اشخاصی ، ایکی منبعدن یتشمکده‌در .

1 — کوکللی اولارق التحاق ایده‌ن ضابطان و افرادك یتشمسی ایچون عسکری پیلوت وماکنیست مکتبلری ، رصدات هوائیه قورصلری .

بو مؤسساتده هرسنه ایکییوزی متجاوز طیاره‌جی وماکنیست و رصدات هوائیه متخصصی یتشمکده‌در .

2 — طیاره جمعیتی ماکنیست وپیلوت مکتبلری .

بروجه‌بالا ایکی منبعدن باشقه امورهوائیه‌ده مترقی اوروپا مملکت وحکومتلرینه تحصیل ایچون طلبه وضابطلر کوندرلدیکی کبی اورادنده متمایز معلملر جلب ایدلمکده‌در .

تورکیه جمهوریتنك دونانماسی :

1 — زرهلی قرووازور یاووز ، طورغود

2 — کوچوك قرووازور حمیدیه ، مجیدیه

3 — یکرمی قادار طورپیدو و مخرب

4 — اون ایکی غانبوط

5 — تحت‌البحرلر

VI

تورکیه جمهوریتنده عدلیه ایشلری

دوائر مرکزیه ـ محکمهٔ تمییز تشکیلاتی ـ طب عدلی مدیریت عمومیه‌سی ـ محاکم تشکیلاتی ـ سلطنت عثمانیه عدلیه‌سنك محاکم تشکیلاتی ـ موجود حکام ، حکام ومأمورین عدلیه مکتبلری ـ بالعموم محاکمك دورت‌سنه‌لك وارده وصادره‌لرینه عائد استاتستیق ـ 1924 ـ 1927 محکمهٔ تمییز مساعیسی استاتستیق ـ 1926 سنه‌سنده دعوالرك نفوسه نسبتلرینی کوسترن استاتستیق .

دوائر مرکزیه : آنقره‌ده وکیل ، مستشار ، تفتیش هیئتی رئیسلکی ، ذات ، حقوق ، جزا ، ایستاتستیق ونشریات ، ایتام ، اوراق و وکالت قلم مخصوص مدیرلکلری ایله آنقره حقوق مکتبی مدیرلکی ، لوازم مأمورلغی و وکالت معتمدلکندن ؛ دوائر مرکزیه‌دن اولوب قانون مخصوصلرینه کوره موقتاً اسکیشهرده بولونان محکمهٔ تمییز ایله استانبولده بولونان طب عدلی مدیریت عمومیه‌سندن عبارتدر .

عدد	
1	وکیل
1	مستشار
1	تفتیش هیئتی رئیسی
8	مدیر
5	« معاونی
30	عدلیه مفتشی
2	ایتام «
18	دوائر ممیزلری
56	کاتب
1	قلم مخصوص شیفره مأموری
1	لوازم مأموری

1	معتمد
1	حقوق مكتبی حساب مأموری
1	« « آنبار «
2	« « مبصری
3	اوراق موزعی
132	یکون

محکمهٔ تمییز تشکیلاتی : محکمهٔ تمییز، برنجی رئیسلك وباش مدعی عمومیلك دائره‌لرندن بشـقه برنجی ، ایکنجی ، اوچونجی حقوق ، برنجی ، ایکنجی ، اوچونجی جزا نامليله آلتی دائره‌یه منقسمدر . هردائره بر رئیس و متعدد اصلی و احتیاط اعضادن عبارتدر .

تورك حاكملری

باش مدعی عمومیلك ، برباش مدعی عمومی ، برباش معاون و آلتی معاوندن عبارتدر .
هیئت قلمیه ، برنجی ریاست وباش مدعی عمومیلك دائره‌لریله آلتی دائره‌نك هربرنده برباش تمیز ولزومی قادار ممیز ، کاتب وموزع بولونمقده‌در .

	عدد
1	برنجی رئیس
6	ایکنجی «
1	باش مدعی عمومی
39	تمییز اعضاسی

1	باش مدعیٔ عمومی باش معاونی
6	« « معاونی
8	باش مميز
14	مميز
92	کاتب
8	موزع
176	يكون

طب عدلی مدیریت عمومیه‌سی :

عدد	
1	طب‌عدلی مدیر عمومیسی ومجلس رئیسی
1	« « عمومی معاونی ومجلس اعضاسی
1	« مورغ مدیری ومجلس اعضاسی
2	« « آسیستانی
1	« مشاهده‌خانه مدیری ومجلس اعضاسی
2	« « « آسیستانی
1	« کیمیاخانه مدیری ومجلس اعضاسی
1	« « « معاونی
2	« « آسیستانی
10	« [استانبول ، آنقره ، قونیه ، ازمیر ، بروسه]

هیئت تحریریه‌سی :

1	باشکاتب
1	اداره مأموری
2	کاتب
2	مبصر
1	مستخدم
29	يكون

خلاصه ، دوائر مرکزیه ارکان ومأمورینی

عدد	
132	مرکزده

205 اسکیشهر و استانبولده
337 ذاتدر .

تورکیه جمهوریتنده محاکم تشکیلاتی :

تشکیلات محاکم ، محاکم شرعیه‌نك الغاسی و محاکمك تشکیلاتنه عائد معدل 8 نیسان 340 تاریخ و 466 نومرولو قانون ایله بو قانونك بعض موادینی تعدیل ایدن تورك جزا قانوننك موقع مرعیته وضعنه متعلق 26 نیسان 926 تاریخلی اولوب 926 سنه‌سی تموزینك برنجی کوننده‌ن معتبر قانونك 25 ، 26 ، 27 ، 28 ، 29 ، 30 ، 32 ، 36 نجی ماده‌لریله معین‌در .

تشکیلات بروجه آتیدر :

1 ــ صلح محکمه‌لری [ولایت ، قضا و ناحیه مرکزلرنده] ؛

2 ــ بولوندقلری قضانك نامیله آکیلان و بر رئیس ایله ایکی اعضادن ترکیب اولونان اصلیه محکمه‌لری و سالف الذکر 469 نومرولو قانونك مادهٔ موقته‌سی موجبنجه بر حاکم

دارالفنون حقوق فاکولته‌سندن مأذون تورك خانملری

و بر مدعی عمومی و بر مستنطق ولدی الایجاب بر ده حاکم معاوننده‌ن متشکل محکمه‌لر ؛

3 ــ بونلرك فوقنده تمییز محکمه‌سی .

محکمهٔ اصلیه‌لر احتیاجاته و مملکتك اهمیت موقعیه‌سنه کوره ولایتلرله بعض قضالرده موجوددر .

آنجاق بعض بويوك ولايتلرده اشبو محكمهٔ اصليه‌لر بر برنجی رئيسه مربوط ورئيس ثانی ايله اداره اولونور متعدد دائره‌لره [آغيرجزا ، جزا ، حقوق ، تجارت] تقسيم اولونور.

مفردات اوله‌رق بيانی :

	عدد		
A —	93	صلح حاكمی	[ولاياتده]
	30	»	[قضاده]
	99	»	[ناحيه‌ده]
	222	يكون	

بو محاكمده 469 نومرولو قانونك 1 نجی ماده‌سی ايله بو ماده‌يی معدل 26 نيسان 926 تاريخلی قانونك 32 نجی ماده‌سی موجبنجه 1 مدعیٔ عمومی وايجابی قادار مدعیٔ عمومی معاونی بولونمقده‌در. صلاحيتلری 469 نومرولو قانونك 5 نجی ماده‌سنده مقيددر.

	عدد		
B —	40	آغير جزا دعوالرينی رؤيتله مكلف اصليه محكمه‌سی	[ولاياتده]
	26	» » » »	[قضاده]
	22	محكمهٔ اصليه نزدنده مستقل آغير جزا دائره‌سی	[ولاياتده]
	13	» » حقوق دائره‌سی	»
	6	» » جزا »	»
	3	» » تجارت » » تجارت قانوننك مادهٔ مخصوصه‌سی موجبنجه استانبول وازميرده برده سجل تجارت مأمورلری واردر.	
	13	محكمهٔ آصليه نزدنده 469 نومرولو قانونك مادهٔ موقته‌سی موجبنجه حقوق حاكمی	[ولاياتده]
	18	» » » » » » » » موجبنجه جزا حاكمی	[ولاياتده]
	86	» » » » » » » » موجبنجه حقوق حاكمی	[قضاده]
	167	» » » » » » » » موجبنجه حقوق حاكمی	[قضاده]
	5	» » » » » » » » موجبنجه حقوق حاكمی معاونلكی	[ولايتلرده]
	399	يكون	

کذا 469 نومرولو قانونك مادۀ موقته‌سی موجبنجه لزوم کوریلن ولایات مرکزلرنده، اجرا ریاستیله اجرا مأمورینه عائد حقوق وصلاحیتی وصفت حاکمیتی حائز ومنحصراً اجرا معاملاتیله اشتغال ایدن بش اجرا رئیسی ایله بش معاون واردرکه بونلرده آنقره، آطنه، استانبول، ازمیر، بروسه ولایتلری مرکزلرنده بولونمقده‌در.

927 سنه‌سی بودجه‌سنه نظراً تنظیم وحالاً قادرو موجبنجه حکامك مقداری :

عدد	
742	رئیس وحاکم
424	مدعئ عمومی ومعاون
343	اعضا وملازمی
358	مستنطق
1867	یکون

147	اجرا مأموری	تعیینلری دوغریدن دوغری‌یه وکالته عائددر.
2	سجل تجارت مأموری	
1	استانبول لوازم مدیری	
150		

C — تمییز تشکیلاتی یوقاریده کوستریلمشدر.

حاکملرك وعدلیه مأمورلرینك انتخاب وتعیینلری : حاکملرك صنفلری حاکملر قانوننك برنجی وحاکم اولابیلمك شرطلری ایکنجی و حاکملرك درجه‌لری اوچونجی و دردنجی ماده‌لرنده محرردر. وبدایةً حاکملکه تعیینلرنده آنجه بشنجی، آلتنجی ویدنجی ماده‌لرده‌کی احکامده نظر اعتباره آلنمقده‌در.

حاکملرك انتخاب، ترفیع، تلطیف وتحویللری سکزنجی ماده‌نك فقرات مخصوصه‌سنده کوستریلن رئیس واعضالردن متشکل انتخاب انجمننجه اجرا ایدیلدیکی کبی ترفیع ایچون‌ده دوقوزنجی ماده‌دن یکرمنجی ماده‌یه قادار اولان احکام دائره‌سنده معامله ایفا ایدیلمکده‌در.

بوندن بشقه دوغریدن دوغری‌یه تعیینلری قانون مخصوصلریله وکالته عائد اولوب بالاده مقدارلری مندرج اجرا مأمورلریله سجل تجارت واستانبول لوازم مدیرلکی موجوددر.

حاکم صنفندن اولمیان وقانون مخصوصلرنجه تعیینلری وکالته عائد صلاحیت جمله‌سندن بولونمیان مأمورین عدلیه‌یه کلنجه :

بونلر استانبول وازمیر تبلیغات مدیر ومأمورلریله اجرا محاسب مسئوللری ومحکمه باشکاتبلری وضبط کاتبلریله کاتب صنفندن اولان مأمورلر، مباشر ومستخدمیندر. بو

مأمورلرك هر محكمهٔ اصليه نزدنده موجود بر رئيس ، اعظمی درت و اصغری اوچ اعضادن مركب انجمن عدليه‌لرجه تعيين ، ترفيع و تحويللری مأمورين قانوننك مواد مخصوصه‌سی موجبنجه اجرا ايديلمكده و بومقررانك تصديقی‌ده والی‌يه عائد بولونمقده‌در .

تورکيه دولتنك بدايت تشکلنده سلطنت عثمانيه عدليه‌سنك محاكم تشکيلاتی :

درجه

1 — محاكم نظاميه { 1 بدايت محكمه‌لری
2 استيناف محكمه‌لری }

2 — محاكم شرعيه

3 — برايكی محلده صلح دعوالرينی رؤيتله مكلف صلح محكمه‌لری

4 — تميز محكمه‌سی

ايضاحات :

بدايت محكمه‌لری : قضالرده منصوب بررئيس وايكی منتخب اعضادن ولوا وولايتلرده منصوب بررئيس وايكی اعضادن مركب اولمق‌اوزره اوچ ذاتدن تشكل ايدردی كه‌رئيسلری اكثريتله صاريقلی قاضيلردی .

استيناف محكمه‌لری : مركز ولايتده منصوب بر رئيس ودرت اعضادن ولوالرده بدايت ، جزا ، حقوق محكمه‌لرينك اعضالرينك برلشمه‌سندن تشكل ايدردی .

محاكم شرعيه : قضا ولوالر و ولايتلرده بر قاضيدن عبارتدی .

صلح محكمه‌لری : 11 نيسان 329 تاريخلی قانون موجبنجه احداث ايديلمش وقانون مذكور موجبنجه مواد جزائيه و حقوقيه‌نك صلح قسمنه عائد اولانلرينی رؤيتله مكلف برحاكمدن عبارت ايدی .

تميز محكمه‌سی : استدعا ، جزا ، حقوق ، شرعيه دائره‌لرندن متشكلدر .

بونلردن باشقه برده جماعت محكمه‌لری واردی : بو تشكيلاتك يانی باشنده برده غير مسلملرك برنوع جماعت تشكيلاتی موجود ايدی كه بواستانبولك فتحنده سلطان محمد ثانی طرفندن كنديلرينه ويريلن امتيازه استناداً جماعتلرينه عائد احكام شخصيه‌لری دعوالرينی كورورلردی . وبونلر پطريقخانه وخاخامخانه‌لر طرفندن اداره اولونورلردی .

محاكم نظاميه‌ده حكم ويرمك صلاحيتی حائزمنتخب اعضالرك ايسه حقوق ايله متوغل اولوب اولماماسی كيفيتی نظر اعتباره آلنمايوردی . بونلر محلنك يرليلری اولوب اعضالغه انتخاب اولونه‌بيلمك ايچون يالكز برمقدار ويركو ويرمه‌لری مشروط ايدی .

قضا ولوالرده محكمه رياستلرينى اشغال ايدن صاريقليلرك برقسمى مكتب نواب وقضاة مأذونى وقسم كليسى بسيط بر امتحانله سلك حكامه آلنمش چوق محدود تحصيللى برطاقم انسانلردى. شايان دقتدركه مكتب نوابدن مأذون اولانلر مكتب حقوقى يوكسك درجه‌لرده اكمال ايدن حقوقجيلرمزه ترجيح ايديله‌رك رياستلره تعيين ايديليورلردى. حاكملرك احوال شخصيه‌لرينى تعيين وتثبيت ايده‌جك و مدار احتجاج اولا بيله‌جك ألده برسجل تشكيلاتى اولماديغى كبى بونلرك حقوق وصلاحيتلرينى كوسترير قانونده موجود دكلدى، دينيله بيلير.

توركيه جمهوريتنك بوكونه موجود حكام مقداريله اوصافى ، حكام و مأموريه عدليه يتشديرن مكتبلر : اليوم وظيفه باشنده موجود حاكم مقدارى 1799 اولوب بومقداردن 1025 ى مكتب حقوق مأذونى و 184 ى مسلك مكتبلرينك مستنطق شعبه‌سى مأذونى [بونلر مستنطقدر] و 290 ى قضاة وبرقسم جزئيسى نواب مكتبلرى مأذونى 300 ى مكتبسز ومسلكدن يتشمه حاكمدر .

اليوم آنقره‌ده بر حقوق مكتبى ايله بر مسلك مكتبى و استانبول دارالفنون حقوق فاكولته‌سيله برمسلك مكتبى موجوداولوب اشبو مكتبلر حال وآتينك جمهوريت حاكملرينى احضار ايلمكده‌در . بونلردن باشقه مسلك مكتبلرنده آيريجه اجرا مأمورى ، ضبط كاتبى ومباشر يتشديرن شعبه‌لر موجوددر .

محکمهٔ تمیزده مساعی

[1] 1924 سنەسی وارده وصادرەسی

محکمه دوائر	1924 سنەسی مساعیسی — واردەسی: 1923 دن مدور	1924 ده وارده	وارده یکونی	صادرەسی: عائدیتنه مبنی دوائره توزیع اولونان	رؤیت وانتاج وقراره ربط اولونان	اکمال نواقصی ایچون محللرینه اعاده اولونان	صادره یکونی
برنجی حقوق		3873	3873	214	3459	—	3673
ایکنجی »	—	5920	5920	83	5555	276	5914
اوچنجی »	1758	14018	15776	37	15398	341	15776
برنجی جزا	60	8397	8457	—	8424	25	8449
ایکنجی »	53	15066	15119	—	15111	—	15111
اوچنجی »	—	9685	9685	154	9367	—	9521
یکون	1871	56959	58830	488	57314	642	58444

[2]

	1925 سنەسی مساعیسی — واردەسی: 1924 دن مدور	1925 ده وارده	وارده یکونی	صادرەسی: عائدیتنه مبنی دوائره توزیع اولونان	رؤیت وانتاج وقراره ربط اولونان	اکمال نواقصی ایچون محللرینه اعاده اولونان	صادره یکونی
	200	5515	5715	245	5141	170	5556
	6	4589	4595	534	3966	92	4592
	—	14570	14570	70	14356	144	14570
	8	7322	7230	38	7261	7	7306
	8	15001	15009	193	14562	226	14984
	164	14707	14871	196	14405	126	14727
	386	61704	62090	1276	59691	768	61735

[3]

محكمه دوائر	1925 دن مدور	1926 ده وارده	وارده يكونى	عائديتنه مبنى دوائره توزيع اولونان	رؤيت وانتاج وقراره ربط اولونان	اكمال نواقصى ايچون محللرينه اعاده اولونان	صادره يكونى
	1926 سنه‌سى مساعيسى						
	وارده‌سى			صادره‌سى			
برنجى حقوق	159	8498	8657	793	7208	210	8211
ايكنجى «	3	4663	4666	866	3723	75	4664
اوچنجى «	—	15024	15024	235	11471	230	11936
برنجى جزا	24	6362	6386	196	5998	8	6202
ايكنجى «	25	22945	22970	1201	13557	250	15008
اوچنجى «	144	20511	20655	1885	15693	82	17660
يكون	355	78003	78358	5176	57650	855	63681

[4]

1926 دن مدور	1927 ده وارده	وارده يكونى	عائديتنه مبنى دوائره توزيع اولونان	رؤيت وانتاج وقراره ربط اولونان	اكمال نواقصى ايچون محللرينه اعاده اولونان	صادره يكونى	1928 سنه‌سنه دور اولونان
1927 سنه‌سى مساعيسى							
وارده‌سى			صادره‌سى				
446	11450	11896	929	7853	154	8936	2960
2	6794	6794	1187	5433	175	6795	1
3088	17663	20751	939	19534	180	20653	98
184	6901	7085	—	7068	17	7085	
7962	28317	36279	372	20303	121	21296	14983
2995	21709	24704	—	18154	698	18852	5852
14677	92834	107511	3427	78845	1345	73617	23894

[1926] سنه‌سی تورکیه‌ده جزا وحقوق دعوالرینك نفوس عمومیه‌یه توزیعیله اضافی نسبتلری مقدارینك تثبیت وتحلیلنه عائددر.

آغیر جزا دائره‌لری	عمومی نفوس سایسی	جزا		حقوق		جزا وحقوق مجموعی	
		وارده‌لری مقداری	% یوزده‌لری	وارده‌لری مقداری	% یوزده‌لری	مجموع وارده‌لری مقداری	% یوزده‌لری
آرتوین	63238	688	0,01,08	1535	0,02.42	2223	0,03.51
آردهان	140038	1231	0,00,88	2169	0.01.55	3400	0.02.43
آرغنی معدنی	15887	1266	0,03,52	1338	0,03.74	2604	0,07,36
آطنه	307209	9947	0,03,25	15469	0.05,03	25416	0,08,28
آطه بازاری	155435	4866	0,03,00	14568	0,09.32	19434	0.12,37
آفیون قره حصار	222624	6232	0,02.80	10659	0,04.79	16891	0.07.59
آقسرای	110772	2651	0,02,41	4773	0,04,40	7424	0.06,01
آقشهر	153848	3921	0,02.53	6114	0,03,99	10035	0,06,52
آماسیه	145115	2887	0.02.52	6914	0,06,00	9801	0,08.52
آنطالیه	96586	5510	0,00,58	7920	0,00-81	13430	0.01.39
آنقره	390489	8314	0.02,13	20593	0.05,28	28907	0.07.41
آیدین	211604	5320	0,00,25	16481	0.00.78	21801	0,01.03
ادرنه	114513	3461	0.03,02	7003	0,06 15	10504	0,09.17
ارزنجان	99509	1607	0,01.62	3903	0.04,93	5510	0,05,55
ارضروم	337060	3590	0,01,05	6980	0,02.07	10570	0,03.13
ازمیر	327320	11038	0,03,45	24869	0,07,61	34907	0,10,96
ازنه	54582	1298	0,02.37	4481	0,08,23	5779	0,10.60
اسپارته	126594	3991	0,03,35	6621	0.06.64	10612	0,09.79
استانبول	832546	35995	0.04.33	77055	0,09,23	113050	0.13,56
اسکیشهر	168432	4296	0,02.54	10343	0,06.21	14730	0.08.75
البستان	74134	1230	0.01,66	2353	0.03.18	3584	0,04.84
العزیز	177304	2311	0.01 30	5260	0.02.97	7571	0.04,27
اماللو	50677	2236	0.04,41	2870	0.05.66	5107	0,10,07
اوده‌مش	140630	2970	0,02,11	9405	0,06,70	12375	0,08,81
اوردو	201302	2258	0,01.12	7635	0.03,80	9893	0.04.92
اورفا	152874	2110	0,01,38	4331	0,02.84	6451	0,04.22
ایچ ایل	91031	2407	0,02,64	3219	0.03 52	5626	0,06,17
بارطین	123068	3441	0,02,80	6439	0,05,22	9880	0,08,02
بالکسیر	234745	8630	0,03,68	8432	0.03,58	17062	0.07.26

جزا وحقوق مجموعی		حقوق		جزا		عمومی نفوسلری	آغیر جزا دائره‌لری
% یوزده‌لری	مجموع وارده‌لری مقداری	% یوزده‌لری	وارده‌لری مقداری	% یوزده‌لری	وارده‌لری مقداری		
0,05,67	5920	0,03,92	4094	0,01,75	1826	104383	باندیرما
0,03,06	1414	0,01,16	536	0,01,90	878	46206	بتلیس
0,09,61	6202	0,06,78	4375	0,02,83	1827	64059	برغمه
0,08,10	22252	0,05,44	14921	0,02,66	7331	275029	بروسه
0,10,38	8262	0,07,50	5972	0,02,88	2290	79590	برهانیه
0,06,32	5276	0,04,12	3443	0,02,20	1833	83436	بوردور
0,09,38	19528	0,07,11	14785	0,02,27	4743	208628	بوز اوق
0,12,38	24859	0,09,60	19267	0,02,78	5592	201014	بولی
0,05,70	8906	0,03,92	6126	0,01,78	2780	156057	بیله‌جك
0,08,61	10366	0,06,63	7968	0,01,98	2398	120197	تكفور طاغی
0,05,51	14519	0,03,67	9669	0,01,84	4850	263721	توقاد
0,06,09	4241	0,03,65	2547	0,02,44	1694	69540	جبل برکت
0 08,06	12610	0,05,62	8801	0,02,44	3809	156588	چانقیری
0,08,65	9463	0,06,30	6889	0,02,35	2574	109444	چناق‌قلعه
0,08,52	21022	0,05,61	13807	0,02,91	7215	247599	چوروم
0,02,05	1336	0,01,25	811	0,00,80	525	65058	درسم
0,09,81	23233	0 06,95	16445	0,02,86	6788	237066	دکزلی
0,02,79	5152	0,01,93	2559	0,00,86	1593	184253	دیاربکر
0,05,47	9382	0,02,89	4953	0,02,58	4429	171663	ریزه
0,10,35	15001	0,07,27	10541	0,03,08	4460	144922	زونغولداق
0,02,49	1978	0,01,03	817	0,01,46	1161	79389	سعرد
0,09,14	15372	0,07,09	11920	0,02,05	3452	168533	سینوب
0,03,47	9979	0,02,10	6474	0,01,37	3505	254484	سیواس
0,04,33	2408	0,02,63	1458	0,01,70	950	55665	سیوه‌رك
0,07,08	7688	0,04,57	4965	0,02,51	2723	108529	شبین قره‌حصار
0,10,81	21627	0,08,39	16781	0,02,42	4846	200506	صامسون
0,04,16	12132	0,02,55	7417	0,01,61	4715	292573	طرابزون
0,05,77	8516	0,03,31	4889	0,02,36	3627	147622	عشاق
0,07,70	4541	0,04,76	2804	0,02,94	1737	59007	علائیه

آغیر جزا دائرەلری	عمومی نفوسلری	جزا		حقوق		جزا وحقوق مجموعی	
		واردەلری مقداری	0/0 یوزدەلری	واردەلری مقداری	0/0 یوزدەلری	مجموع واردەلری مقداری	0/0 یوزدەلری
غازی عینتاب	213495	5158	0,02,42	9643	0,04,52	14801	0,06,64
قارص	102070	1663	0,01,63	3210	0,03,14	4873	0,04,77
قرقلرایلی	108342	2591	0,02,39	6320	0,05,83	8911	0,08,22
قره کوسه	103562	1070	0,01,03	1173	0,01,14	2243	0,02,17
قرەمان	138148	5006	0,03,62	8089	0,05,87	13095	0,09,49
قسطمونی	335601	8857	0,02,64	18584	0,05,56	27441	0,08,20
قوجەایلی	122144	3131	0,02,56	8714	0,07,16	11872	0,09,72
قوزان	79471	1881	0,02,37	2433	0,03,07	4314	0,05,44
قولا	88487	1999	0,02,26	4403	0,04,99	6402	0,07,25
قونیه	264559	7236	0,02,75	11990	0,04,53	19226	0,07,28
قیرشهر	127064	3676	0,02,89	11043	0,08,71	14719	0,11,60
قیصری	205532	5123	0,02,50	12572	0,06,12	17705	0,08,62
کوتاهیه	176935	6006	0,03,39	9498	0,05,36	15504	0,08,75
کوبجکز	68503	1679	0,02,45	1674	0,02,50	3353	0,04,90
کلیبولی	67764	1615	0,02,04	5088	0,07,89	6703	0,09,93
کورون	120215	1774	0,01,47	2034	0,01,69	3808	0,03,16
کوموشخانه	73348	1328	0,01,81	1327	0,01,81	2655	0,03,62
کرەسون	166116	3110	0,01,87	7553	0 05,62	10663	0,07,49
ماردین	167662	2220	0,01,25	2817	0,01,74	5019	0 02,99
مرعش	110824	2518	0,02,27	5973	0,05,39	8491	0,07,66
مصطفی کمال پاشا	82496	1290	0,01,56	4382	0,05,32	5672	0,06,88
مغله	106184	3413	0,03,23	4200	0,03,95	7613	0,07,18
مغنیسا	263159	5857	0,02,22	16584	0,06,33	22441	0,08,55
ملاطیه	261032	3601	0,01,38	5436	0,02,08	9037	0,03,46
موش	77017	625	0,00,88	891	0,01,25	1516	0,02,13
نوشهر	80944	2317	0,02,86	7396	0,09,13	9713	0,11,99
نیکده	102084	3050	0,02,99	7424	0,07,27	10474	0,10,26
وان	100453	966	0,00,96	896	0,00,89	1862	0,01,85
وزیر کوپری	72777	1703	0,02,35	4075	0 05,60	5778	0,07,95

اجمالی

آغیرجزا دائره‌لری	عمومی نفوس	جزا		حقوق		جزا وحقوق مجموعی	
		وارده‌لری مقداری	0/0 نسبتی	وارده‌لری مقداری	0/0 نسبتی	مجموع وارده‌لر مقداری	0/0 نسبتی
برنجی صحیفه یکونی	5 319 166						
ایکنجی صحیفه یکونی	4 354 761						
اوچنجی صحیفه یکونی	3 985 988						
یکون عمومی	13 659 015	332487	0,02,44	702406	0,05.14	1034893	0,07,58

1 — تشکیلات عدلیه ملکی تشکیلات ایله تماماً متناظر اولمادیغندن بالاده کوستریلن نفوس مقدارلری بعض آغیر جزا دائره‌لرنده ایستاتستیق مدیریت عمومیه‌سنك نشر ایله‌دیکی ارقامه یکون نقطه‌سندن تمامی تمامنه بر توافق کوستره‌مه‌مشدر . مع‌هذا بو ارقام بالذات مدیریت مشارالیهانك (2) نومرو ایله نشر ایله‌دیکی رساله‌دن آلنمشدر ویکونلرنده تطابق واردر .

2 — عمومی نفوسك جزا دعوالرنده بر مظنون وحقوق دعوالرنده اصغری بر مدعی ومدعی علیه موجود اولماسی اولماسنه کوره یاپیلان حسابات نتیجه‌سنده 0/0 2,44 جزا و 0/0 10,28 ی حقوق دعوالری سببیله محکمه حضورینه چیقمشلردر .

بالعموم محاکمك دورت سنه‌لك وارده وصادره‌لرینه عائد ایستاتستیق

محکمه‌لر ودائره‌لر	1924 سنه‌سی				1925 سنه‌سی			
	1923 دن مدور	1924 ده کلن	وارده یکونی	1924 ده صادره	1924 دن مدور	1925 ده وارده	وارده یکونی	1925 ده صادره
آغیر جزا	6478	13275	19753	15655	4098	15768	19866	16659
اصلیه جزا	17560	104188	121748	93598	28150	168095	196245	171778
صلح جزا	17954	43246	61200	52660	8540	68336	76876	70505
یکون	41992	160709	202701	161913	40788	252199	292987	258942
اصلیه حقوق	23782	89060	112842	77456	35386	145959	181345	147417
تجارت حقوق	—	—	—	—	—	—	—	—
صلح حقوق	42633	198140	240773	206603	34170	338413	372583	341875
یکون	66415	287200	353615	284059	69556	884372	553928	489202
مدعی عمومیلکلر	-	—	—		—	—	—	—
استنطاق	19231	57634	76865	61917	14948	42638	57586	48639
اصلیه جزا اعلاملری	71919	82478	154397	57548	96849	147664	244513	135825
اصلیه حقوق اعلاملری	47931	59505	107436	56106	51330	124845	176175	152961
اصلیه تجارت اعلاملری	—	—	—	—	—	—	—	—
صلح حقوق اعلاملری	—	—	—	—	—	—	—	—
یکون	1[illegible]850	141983	261833	113654	148179	272509	420688	388786

[1] اسکیشهردن : سیورحصار ؛ ریزه‌دن : آرده‌شین ، ویجه ، همشین محاکم ودوائرینك وارده وصادره‌لری ؛ قونیه‌دن : بکشهری محکمه‌سیله اجرا دائره‌سنك ؛ موشدن : صامسون محاکم ودوائرینك ، کنج اجرا دائره‌سنك ؛ واندن : ارجیش ، باش قلعه ، چوله‌مریك ، عادلجواز محاکم و دوائرینك وارده وصادره‌لری داخل دکلدر .

1926 دن مدور	1927 ده وارده	وارده يكونى	1927 ده صادره	1928 سنه‌سنه دور اولونان
	1927 سنه‌سى			
2821	17937	20758	16597	4161
22068	118348	140416	117057	23359
20554	196966	217520	183230	34290
45443	333251	378694	316884	61810
39560	176183	212743	171183	38054
1697	9553	11250	7477	3773
49858	548886	69744	498327	100417
84721	715516	800237	665539	134698
16939	382082	399021	385450	13571
7965	47920	55885	47354	8531
125028	200668	325696	168051	157638
27672	57511	85183	51102	34081
4135	7144	11279	6174	5105
55043	162466	217509	140708	76801
211878	427789	639667	366042	273625

1925 دن مدور	1926 ده وارده	وارده يكونى	1926 ده صادره
	1926 سنه‌سى		
3207	18011	21218	18397
24467	159289	183756	161688
6371	121142	127513	106659
34045	298442	332487	287044
33928	187120	221048	184488
1575	6229	7804	6107
32388	448986	481268	431410
64726	629876	694602	609881
15145	234797	249942	233003
8947	41215	50162	42197
108688	153960	262648	137620
23214	45875	69089	41417
3103	4772	7881	3746
43232	107176	150408	95365
178243	311783	490026	278148

[وارده يكونلرينه نظراً :]

	1924	1925	1926	1927
صادره	80,3 %	88,5	87,7	83
دور اولونان	19,7 %	11,4	12,3	17
	[4] نجى	[1] نجى	[2] نجى	[3] نجى

VII

تورکیه‌ده معارف

جمهوریتك معارف تشکیلاتی ، جمهوریتك معارف عمده‌سی ، معارفده فعلی وضعیت : مکتب مقداری ، معلم مقداری ، طلبه مقداری ، معلم وطلبه‌نك قیمتلری ، ملتك معارف احتیاجی نه‌درجه‌ده تأمین اولونیور ؟ مکتبدن غیری معارف مؤسسه‌لرینك فعلی وضعیتی ، جمهوریت معارفیله سلطنت معارفی آراسنده برمقایسه .

I — جمهوریتك معارف تشکیلاتی

جمهوریتك معارف تشکیلاتی 1924 مارتنده نشرایدیلن « توحید تدریسات » قانونی ایله باشلار . بو قانونك نشرینه قادار تورکیه‌ده بری عصری و داها زیاده دنیوی ، دیگری عنعنوی و دینی اولمق اوزره ایکی تربیه سیستمه‌سی واردی . و بو ایکی سیستمه‌م تاریخلری ، معنالری وهدفلری اعتباریله بربرینه تماميله ضد ایدی . « توحید تدریسات » قانونی‌عنعنوی ودینی معارف تشکیلاتی‌تمثیل ایدن مدرسه‌لری الغا ایتمك صورتیله عصری و دنیوی معارفی ، مضر بر رقیبدن قورتاردی . بو قانون ایله معارف عمومی و شامل بر وحدت قازاندی .

« توحید تدریسات » قانوننك تطبیقاتده الك بویوك ثمره‌سی معارفك ملیله شمه‌سی وممکن اولدیغی قادار دنیوی برماهیت آلماسی اولمشدر .

جمهوریت تشکیلاتنك معارفنه تأمین ایتدیکی فائده‌لر شونلردر :

1 — ایلك تحصیلك بوتون ملت افرادی ایچین بر وعینی اولماسی ـ تك ـ ایلك مکتب اساسنك قبولی .

2 — دین درسلری ایلك و اورتا مکتبلرده حد اصغری‌یه ایندیریلمك و لیسه‌لردن بوس بوتون قالدیریلمق صورتیله تدریساتك ممکن مرتبه دنیوی ماهیت آلماسی .

3 — ایلك مکتبلردن ماعدا بالعموم مکتبلرك دولت بودجه‌سنه ادخالی (دیکر وکالتلره مربوط مکتبلرله خصوصی مکتبلر خارج) .

4 -- معلم مکتبلرینك یکیدن تنسیق واصلاحی .

5 -- لیسه تحصیلنك یکی شرائطه توفیقی .

6 -- مجانی تحصیلك اورتا مکتبلره و لیسه‌لرده تشمیلی (یالکز ایلی قسملر اجرته تابعدر) .

7 -- بوتون مکتبلرك پروغراملرینك یکیدن تنسیقی .

8 -- مکتب کتابلرینك اصلاحی .

معارف وکیلی نجاتی بك

9 -- دارالفنونك علمی واداری مختاریتنك تقنینی .

10 -- ایلك واورتا تدریسات معلملرینك مسلکی وضعیتلرینك و ترقیلرینك تقنینی .

11 -- تفتیش تشکیلاتنك تنسیق وتوسیعی .

12 -- معارف وکالتنده موزه و کتبخانه و صنایع نفیسه شعبه‌لرینك احداثی .

13-- معارف ايشلرنده وكالتك هيئت فنيه‌سى وظيفه‌سنى كورن « تعليم وتربيه دائره‌سى » احداثى .

14-- منطقه معارف امينلكلرينك احداثى .

بو كونكى تشكيلاته صوك شكلنى ويرن ؛ 1926 مارتنده نشر ايديلن « معارف تشكيلاتنه دائر قانون » در .

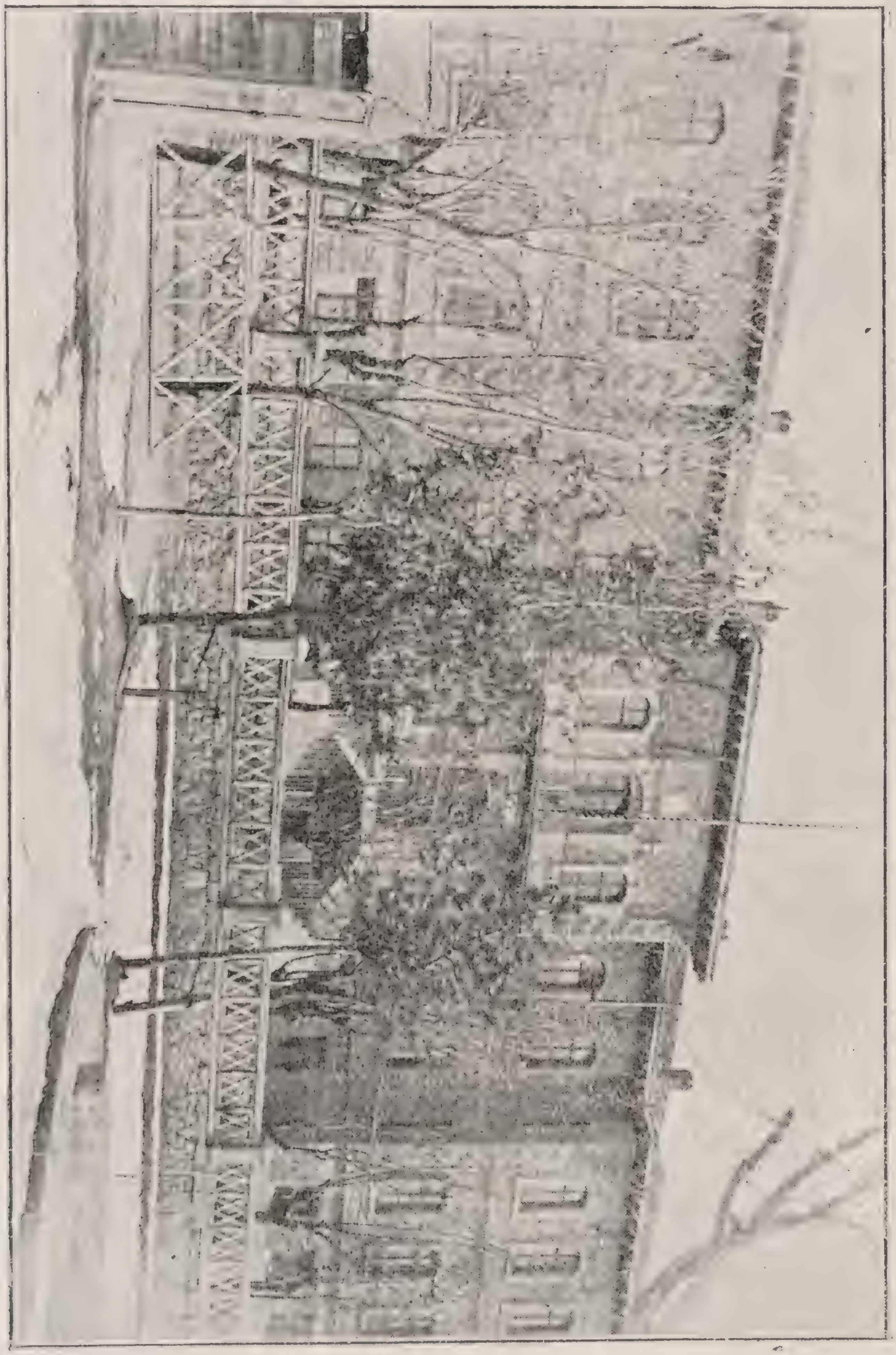

معارف وكالتى بناسى

بوكونكى تشكيلات

آ ــ مركزى تشكيلات

1 ــ تعليم و تربيه دائره‌سى (5 اعضا ايله 1 رئيســدن تركب ايدر . نشريات مديرلكى بودائره‌يه مربوطدر. دائره‌يه مربوط وبش مترجمدن مركب برده ترجمه هيئتى واردر . تربيه وتدريسات مفتشلرى بودائره‌يه مربوطدر .)

2 ــ تدريسات دائره‌لرى (هربرى برمدير عمومينك اداره‌سى آلتنده اولمق اوزره ايلك ، اورتا ويوكسك تدريسات قسملرينه آيريلير . ايلك واورتا تدريسات دائره‌لرنده آيريجه شعبه مديرلرى واردر .)

3 ــ موزه‌لر و آثار عتيقه مديرلكى .

4 ــ كتبخانه‌لر مديرلكى .

5 ــ صنايع نفيسه مديرلكى .

6 ــ حفظ الصحه متخصصلغى .

7 ــ انشات دائره‌سى .

8 ــ احصائيات دائره‌سى .

9 ــ تفتيش هيئتى (مركز ومنطقه مفتش عموميلرى)

10ــ خلق تربيه‌سى شعبه‌سى (تعليم و تربيه دائره‌ســنه مربوطدر وحال حاضرده ايلك تدريسات شعبه مديرلرندن برينك اداره‌سى آلتنده‌در)

11ــ مكتب موزه‌سى .

12ــ سجل ومأمورين مديرلكى .

13ــ محاسبه دائره‌سى .

ب ــ منطقه‌لر

1926 مارتنده نشر ايديلن معارف تشكيلاتى قانونى ايله منطقه امينلكلرى احداث ايديلمشدر . توركيه حال حاضرده 12 معارف منطقه‌سنه آيريلمشــدر . منطقه مركزلرى شونلردر : آنقره ، استانبول ، ادرنه ، ازمير ، آنطاليه ، قونيه ، آطنه ، غازى عينتاب ، العزيز ، سيواس ، وان ، ارضروم ، طرابزون .

منطقه‌لرمتعدد ولايتلردن تشكيل ايدر. ولايت مركزلرنده معارف مدير ويا مأمورلرى بولونور .

تشکیلات قانونی موجبنجه منطقه‌لرك معارف ایشلرنده اڭ یوکسك مرجع امینلردر. منطقه‌لری داخلنده لیسه و اورتا مکتبلرله ، معلم مکتبلرینك مدیر ، معلم ومأمورلرندن ومعارف مدیر ومأمورلرندن ماعدا بالعموم معارف مأمورلری ایله ایلك مکتب معلملرینك تعیین و تبدیللری منطقه امینلرینه عائددر . منطقه امینلری منطقه‌لری داخلنده معارف مؤسسه‌لری اوزرنده واسع صلاحیتله مراقبه‌اجرا ایده‌رلر. یالکز دارالفنون علمی‌واداری مختاریتی حائزاولدیغی جهتله منطقه‌امیننك مراقبه وتفتیش صلاحیتی دائره‌سنك خارجنده‌در.

تفتیش تشکیلاتی . — معارف مفتشلری ایکی صنفه آیریلیر :

عمومی مفتشلر ، ایلك تدریسات مفتشلری .

عمومی مفتشلرده مرکز ومنطقه مفتشلری اولمق اوزره ایکی صنفدر .

پاشا باغچه ایلك مختلط مکتبی بشنجی صنف طلبه‌سی باغچه ایشلرنده

مرکز مفتشلری دوغرودن دوغرویه وکالتك امری آلتنده بولونان مفتش عمومیلردر. بونلردن تربیه وتدریسات ایشلری ایله علاقه‌دار اولان اختصاص مفتشلری تعلیم وتربیه دائره‌سنه مربوطدرلر .

منطقه مفتشلری منطقه مرکزلرنده بولونورلر و تفتیش ایشلرنده منطقه امیننك معاونلریدرلر .

عمومی مفتشلرك تعیین وتبدیللری وکالته عائددر .

ایلك تدریسات مفتشلری ولایتلرده ایفای وظیفه ایدرلر ومعارف مدیرلرینك تفتیش ایشلرنده معاونیدرلر . ایلك تدریسات مفتشلرینی منطقه امینلری تعیین وتبدیل ایدر .

عمومی مفتشلردن برقسمی منحصراً حرثه وآثار عتیقه‌یه وکتبخانه‌لره عائد تفتیش ایشلری ایله مشغول اولورلر . بو مفتشلر کندی ایشلرینك مرجعی اولان دائره‌لره مربوطدرلر .

II — جمهوریتك معارف عمده‌سی

جمهوریتك معارف عمده‌سی، تورکیه‌ده هرفردك ملی ودنیوی، موده‌رن وده‌موقراتیك برتربیه‌یه نائل اولماسنی تأمین ایتمك جمله‌سنده تکثیف اولونابیلیر .

معارفك ملی اولماسندن قصد ایدیلن معنی شودر : تربیه‌نك برنجی هدفی کنجلری، بوتون یاشایان مؤسسه‌لری، أمل ومفکوره‌لری ایله ملی جمعیته انطباق ایتدیرمك واونلره اعظمی درجه‌ده براجتماعی قادریت ویرمکدر .

دنیوی کلمه‌سندن قصد ایدیلن معنی تربیه‌نك « لائیك » اولماسی، تفکری دارالتان و وجدان حریتنی قیران هردرلو دینی تأثیردن اوزاق بولونماسیدر .

موده‌رن کلمه‌سیله، تربیه‌نك اصول وطرزلرنده الك یکی علمی اساسلرك حاکم اولماسی ومعلوماتك فرده اعظمی درجه‌ده برفعالیت قدرتی تأمین ایله‌مه‌سی قصد ایدیلمشدر .

ده‌موقراتیك کلمه‌سندن قصد ایدیلن معنی‌ده تربیه و تحصیل امکانلرینك قادین ارکك بوتون ملت افرادینه مساوی درجه‌ده آچیق اولماسی وثروتی ویاجمعیتده‌کی موقعی نه‌اولورسه اولسون هر کنجك قابلیت وذکاسی درجه‌سنده تحصیل کورمه‌سنه هیچ برمانع بولونماماسیدر .

ایلك تحصیلك تمامیله ملی وده‌موقراتیك اولماسی وقیز ارکك، زنکین وفقیر بوتون ملت چوجوقلرینك عینی طرزده تربیه کورمه‌سی بوعمده‌نك ضروری برنتیجه‌سیدر .

ینه ایلك تحصیلك مسلکی تمایللردن ودینی تأثیرلردن اوزاق بولونماسی وایلك مکتبلرك تدریسات پروغرامنه اجنبی لسانی ادخال ایدیلمه‌مه‌سی‌ده بوپرنسیپه مستنددر .

III — معارفده فعلی وضعیت

جمهوریت معارفنك فعلی وضعیتی شودر :

آ . ایلك تحصیل :

ایلك تحصیله مخصوص مکتبلر عمومی ویا خصوصی ایلك مکتبلردر . ایلك تحصیل مجبوریدر ویالکز عمومی مکتبلرده مجانیدر . ایلك تحصیل مکتبلری بش سنه‌لکدر .

عمومی ایلك مكتبلرك عددی 5,883 در ، بونلرده 11,766 معلم واردر . طلبه مقداری 385,455 چوجوقدر . ایلك مكتبلرك مهم بر قسمی مختلطدر . (بو رقملره خصوصی مكتبلرله اقلیت و اجنبی مكتبلری داخل دكلدر . غلطه سرای و چاملیجه مكتبلرینك ابتدائی قسملرنده 463 چوجوق واردركه بونلر رسمی ابتدائی طلبه‌سیدر .)

ایلك مكتبلرك بالجمله مصرفلری ایله معلم معاشلری ولایت بودجه‌لرندن تأمین ایدیلیر. حال حاضرده‌كی ایلك مكتب مقداری احتیاجه نسبةً چوق آزدر . یالكز اقتصادی وضعیتلری مساعد اولان ولایتلرده سنه‌دن‌سنه‌یه مكتب مقدارینك آرتدیغی كورولمكده‌در .

ازمیت اورته مكتبی طلبه‌سی باغچه ایشلرنده

بالخاصه غربی و شمالی آناطولی ولایتلری ایله آطنه وقونیه نسبةً معارفی الك چوق مترقی یرلردر . معارفجه الك كری اولان یرلر ، ارضروم ولایتنك جنوبندن اعتباراً شرق ولایتلری‌در .

مكتب ومعلم كفایتسزلكی حسبیله مجبوری تحصیل عمومیتله تطبیق ایدیله‌مكده‌در .

مكتب نقصاننی تلافی وتحصیل سنی كچیرمش اولانلرك ابتدائی معارفدن استفاده‌لرینی تأمین ایچین معلم برلكلری و تورك اوجاقلری طرفندن قضالره وارنجه‌یه قادار بر چوق یرلرده آچیلان خلق كیجه درسخانه‌لری كچن سنه‌لرده چوق فائده‌لی خدمتلر ایفا ایتمشلردر. بو درسخانه‌لر سایه‌سنده كچن سنه اوقومق یازمق اوكره‌نه‌نلرك عددی (20000) ه یاقلاشمقده‌در .

بش سنه‌لك ایلك تحصیلك منحصراً ملی بر تربیه و عمومی معلومات ویرمه‌سی اك مهم اساسلردن بریدر . ایلك مكتبلرك مسلكی بر ماهیت آلمالری قطعیاً تجویز ایدیلمه‌مز . بو اساس خصوصی ایلك مكتبلره شامل اولدیغی كبی « عسكری » نامنی آلان و مدافعهٔ ملیه وكالتنه مربوط اولان رسمی ایلك مكتبلره‌ده شاملدر .

بو صوڭكنجی مكتبلرده حال حاضرده تدریسات كاملاً معلم مكتبی مأذونی سیویل معلملر طرفندن عمومی ایلك مكتب پروغراملری دائره‌سنده ایفا ایدیلمكده‌در .

اختصاص و مسلكی تدریساتك بهمه حال بش سنه‌لك عمومی و غیر مسلكی بر ایلك تحصیله ابتنا ایتمه‌سی لازمدر .

كیره‌سون قیز اورته مكتبی طلبه‌سندن بر غروپ پیانو درسنده

ایلك تحصیله تقدم ایدن آنا مكتبی سیسته‌می توركیه‌ده پك آز منكشف بر حالده‌در. آنا مكتبلرینك عددی چوق محدوددر . و موجود مكتبلر كرك بنا و تجهیزات و كرك معلملری نقطهٔ نظرندن عمومیت اعتباریله مطلوب درجه‌نك دوننده‌در .

آنا مكتبلرینك تربیوی قیمت و فائده‌سنی تقدیر ایدن معارف وكالتی بو نوع مكتبلره كفایتلی معلم یتیشدیرمك مقصدیله بر آنا معلم مكتبی احداث ایتمك تصورنده‌در .

كیمسه‌سز چوجوقلره و فقیر كویلو چوجوقلره مخصوص اولمق اوزره احداث ایدیلن

شهر وكوی ایلك یاتی مكتبلری مجانی لیلی ایلك مكتبلردر . بونلر دولت بودجه‌سندن اداره ایدلمكده‌در . حال حاضرده‌كی مقدارلری شونلردر :

ایلك یاتی مكتبلری :	عدد	معلم عددی	طلبه عددی
شهر یاتی مكتبلری (قیز)	3	46	973
شهر یاتی مكتبلری (اوغلان)	14	132	4,105
كوی یاتی مكتبلری (اوغلان)	22	72	1,502
یكون	29	250	6,580

استانبول قیز لیسه‌سی طلبه‌سندن برغروب كیمیا لابوراتوارنده

ب . اورتا تدریسات :

دوغرودن دوغرویه وكالت طرفندن اداره و مصرفلری دولت بودجه‌سندن تأمین اولونان اورتا مكتبلر ولیسه‌لر ایله معلم مكتبلری اورتا تدریسات مؤسسه‌لریدر .

اورتا تحصیل ایكی درجه‌یه آیرلمقده‌در . (1) اورتا مكتب تحصیلی ، (2) لیسه تحصیلی .

اورتا مكتبلر . — ایلك تحصیلی اكمال و توسیع ایده‌رك گنجلری بر طرفدن حیات مسلكلرینه دیگر طرفدن داها یوكسك تحصیل درجه‌سی اولان لیسه‌یه احضار ایدن مؤسسه‌لردر . بونلرده تحصیل اوچ سنه اوزرینه مرتبدر وعمومی ، یعنی غیرمسلكی‌در .

اورتا مکتبلرك پروغراملری تورکیه‌نك هر یرنده بردر و عینی‌در . اورتا مکتبلر پروغرام اعتباریله لیسه‌لرك برنجی دوره‌لری عداولونورلر وصوك تسمیه‌دن اول بردوره‌لی لیسه نامنی آلمقده ایدیلر .

اورتا مکتبلردن بعضیلرنده تدریسات تجربه ماهیتنده اولمق اوزره مختلطدر . دیکرلری ارکك وقیزلره مخصوص اولارق آیری آیری‌در . اورتا مکتبلر عمومیتله نهاری‌در . یالکز ایکی ارکك ایکی‌ده قیز اورتا مکتبی لیلی‌در .

آنقره‌ده موسیقی معلم مکتبنك معلملریله طلبه‌سی

اورتا مکتبلره عائد احصائی معلومات

	مکتب عددی	طلبه عددی	
قیز	19	2,746	(لیسه‌لرك برنجی دوره‌لری داخلدر)
ارکك	76	10,005	« « « «
یکون	86	12,751	

لیسه‌لر . — لیسه‌لر منحصراً دارالفنونه و یوکسك اختصاص مکتبلرینه طلبه احضار ایدن عرفان مؤسسه‌لریدر. لیسه تحصیلی اوچ سنه‌در . طلبه صوك سنه‌ده ادبیات وفنون شعبه‌لرینه آیریلیر .

یکی امتحان تعلیماتنامه‌سی موجبنجه لیسه‌لری اکمال ایدنلر برنوع باقالوره‌آویا دولت امتحانی ماهیتنده اولمق اوزره مأذونیت امتحاننه تابع طوتولورلر. بوامتحانلرده موفقیت قازانانلر دارالفنونه ویوکسک اختصاص مکتبلرینه قبول ایدیلیر .

یوکسک مکتبلره لیسه مأذونی اولمایانلرك هیچ برصورتله قبوللری جائز دکلدر .

لیسه‌لرده مختلط تدریسات اصولی هنوز تطبیق ایدیلمه‌مکده‌در .

قونیه قیز معلم مکتبی تربیهٔ بدنیه درسنده

تورکیه‌ده لیسه مقداری شودر :

	مکتب عددی	طلبه عددی
ارکك	15	5665
قیز	4	1568
	19	7233

معلم مکتبلری ــ منحصراً ایلك مکتب معلمی یتیشدیرمك مقصدیله آچیلمش اولان بو مؤسسه‌لر ایلك مکتب اوزرینه بش سنه‌لکدر ، ولیلی ومجانیدر . طلبه مکتبی اکمال ایتدکدن صوکرا سکز سنه دولت خدمتنده معلملك ایتمه‌یه قانوناً مجبوردر .

معلم مکتبلری قیز وارککلر ایچین آیری آیری‌در . هرمعلم مکتبنه بر تطبیقات مکتبی مربوطدر . بومکتبلرده دولت بودجه‌سندن اداره اولونور .

حال حاضرده قیز وارکلی 21 معلم مکتبی واردر. بونلرده‌کی معلم مقداری 484 طلبه مقداری‌ده 4603 در . (بونا موسیقی معلم مکتبی ایله کوی معلم مکتبی طلبه‌سی داخلدر)

بوایللك معلم مکتبلرندن باشقه آنقره‌ده برموسیقی معلم مکتبی ، قونیه‌ده اورتا مکتبلره معلم یتیشدیرمك اوزره براورتا معلم مکتبی ، برده استانبولده دارالفنون داخلنده یوکسك معلم مکتبی واردر (بومکتبك یالکز مسلکی درسلری آیریدر ، دیکردرسلر دارالفنون‌ده کورولور) یوکسك معلم مکتبی دارالفنون درجه‌سنده‌در . اورتا معلم مکتبی‌ده برنجی درجه‌ده اورتا اختصاص مکتبی‌در . قیصریده زنجی دره کوینده آیریجه برکوی معلمی مکتبی آچیلمشدر . بونوع مکتبلرك برنجیسی اولان بو مؤسسه اوچ سنه‌لکدر و کویلره معلم یتیشدیرمك مقصدیله احداث ایدیلمشدر .

بروسه قیز معلم مکتبی طلبه‌سندن بر غروپ وولەی بول اوینارکن

مسلکی اوصافه مالك ایللك مکتب معلمی احتیاجی پك مبرم اولدیغی و بوسنه‌لرده یکیدن معلم مکتبلری کشادی‌ده بودجه دارلغی حسبیله امکانسز بولوندیغی جهتله وکالت اورتا مکتبلرك بر قسمنه پداغوژی صنفلری علاوه ایتمك صورتیله معلم یتیشدیرمك تشبثنه کیریشمش ، بوسنه تجهیزاتی مساعد اولان درت اورتا مکتبده پداغوژی صنفلری آچمشدر . بوصنفلر اورتا مکتب تحصیلنه انضمام ایتمك اوزره ایکی سنه‌لك اولاجقدر .

اهلیتلی تربیهٔ بدنیه معلمی یتیشدیرمك اوزره آچیلان تربیهٔ بدنیه قورسیده معلم مکتبی مأذونلرینه مخصوص و برسنه‌لکدر. بوقورسك تدریساتی اسوه‌چدن جلب ایدیلن متخصصلر طرفندن اجرا ایدیلمکده‌در .

ینه برسنه‌لك براداره‌ٔ بیتیه قورسیده واردرکه بوده اورتا مکتبلره ادارهٔ بیتیه معلمی یتیشدیرمك مقصدیله آچیلمشدر . بو قورسك تدریساتیده آمریقادن جلب ایدیلن بر متخصص طرفندن ایفا ایدیلمکده‌در .

معارفه مربوط اورتا تحصیل مکتبلری آره‌سنده یگانه مسلکی مکتب آیدین صنایع مکتبیدر . بو مؤسسه طلبه‌سنه هم اوورتا تحصیله عائد عمومی معلومات ویرمکده ، هم‌ده دمیر صنایعنه عائد مسلکی تدریساتده بولونمقده‌در . مکتب لیلی‌در .

اسکدار قیز صنایع مکتبی طلبه‌سندن بر غروپ دیکیش درسنده

تورکیاده‌کی اورتا مکتبلر ایله لیسه‌لر پروغرام و اصول اعتباریله تماماً عینی طرزده اولدیغی حالده یالکز غلطه سرای لیسه‌سی بو عمومی اساسلردن آیریلمقده‌در . ابتدائی صنفلرنده اجنبی لسانی (هم‌ده تورکجه‌دن فضله ساعتده اولارق) تدریس ایدیلن ولیسه صنفلرنده تدریساتك بر قسمی ینه اجنبی لسانی ایله اجرا ایدیلن بو مکتب تورك معارف تشکیلاتی داخلنده برشاذ تشکیل ایتمکده‌در . غلطه سرای لیسه‌سنده برتجارت شعبه‌سی واردر . بولیسه‌نك برقسم درسلری فرانسز معلملر طرفندن تدریس ایدیلمکده‌در .

٧ . یوکسك تحصیل :

استانبول دارالفنونی . — ادبیات ، فنون ، طب ، حقوق و الهیات فاکولته‌لری ایله طب فاکولته‌سنه ملحق دیشجی و اجزاجی وقابله مکتبلرندن تشکل ایدن دارالفنون مستقل بر بودجه‌یه ، علمی واداری مختاریته مالك و شخصیت حکمیه‌یی حائز بر عرفان مؤسسه‌سیدر . هرفاکولته منتخب بررئیسك اداره‌سنده بولونور .

دارالفنونك رئیسی معارف وکیلی‌در . آنجاق بو ریاستی معارف وکیلنه اضافةً دارالفنون امینی فعلاً ایفا ایده‌ر . امین دارالفنون دیوانجه کوسته‌ریلن ایکی نامزددن معارف وکیلنك سچدیکی ذاتدر ومأموریتی رئیس جمهورك تصدیقیله تحقق ایده‌ر .

بولی قیز صنایع مکتبی معلم وطلبه‌لری

جوغرافیا وتاریخ دارالمساعیلری ایله تورکیات انستیتوسی و فیزیق کیمیا والکترو - تکنیك ، آنترویولوژی ودیکر فنی وعلمی انستیتولر و (ف . ك . طه) صنفلری دارالفنون تشکیلاتی داخلنده‌کی علم مؤسسه‌لریدر .

دارالفنونده (265) مدرس و معلم واردر . طلبه مقداری‌ده (2837) در .

معارف وکالتنه مربوط دیکر یوکسك مکتبلر ملکیه مکتبیله صنایع نفیسه مکتبی وبرده یوکسك معلم مکتبندن عبارتدر .

ملکیه مکتبی لیلی ومجانیدر . اوچ سنه‌لکدر . منحصراً اداره وملکیه مأمورلری یتیشدیرمك مقصدیله تأسیس ایدیلمشدر .

صنایع نفیسه مکتبی رسم ، هیکلتراشی، صنایع تزیینیه ومعماری شعبه‌لرندن متشکلدر . بومکتب داخلنده برده رسم معلمی شعبه‌سی واردر .

یوکسك معلم مکتبندن یوقاریده بحث ایدیلمشدی .

معلم وطلبه‌نك قیمتلری :

جمهوریت دورنده 1924 سنه‌سنده باشلایان معارف اصلاحاتی نتیجه‌لرندن بری‌ده معلم و طلبه‌نك قیمتلرینی یوکسه‌لتمك اولمشدر . مشروطیتك صوك سنه‌لرنده لیسه و معلم مکتبلری عددی لزومندن چوق فضله آرتیریلمشدی . فقط بو کمیت آرتیقلغی ،

بروسه لیسه‌سنك بنالری

کیفیتی فنا حالده زده‌له‌مشدی . مشروطیت دورنده ولایت بودجه‌لرندن اداره اولونان و عددی اللی‌یه یاقلاشان معلم مکتبلرندن بنا ، تجهیزات و قادروسی اعتباریله تام اولانلر عشرات مرتبه‌سنی بولامایاجق درجه‌ده ایدی . دیکرلری اك فنا شرائطده بولونیورلردی. بو مکتبلرك قسم اعظمنده‌کی مدیر ومعلملر ساده‌جه عینی درجه‌ده مکتبلرك مأذونلرندن عبارتدی . حتی اوچ سنه‌لك دارالمعلمیندن چیقانلر درت سنه‌لك دارالمعلمینلرده معلملك ایتمکده ایدیلر . بوحال جمهوریته قادار دوام ایتمشدر .

لیسه‌لرده بویله ایدی . بردوره‌لی لیسه نامی ویریان مکتبلرك چوغی مادی و معنوی

اك بويوك محروميتلر ايچنده ايدی . بومكتبلرك معلملری على الاكثر علمی كفايتدن تماماً عاری ايديلر .

جمهوريت معارف وكالتی معلم مكتبلرينك عددينی تنقيص ايتمك وبومؤسسه‌لری دولت بودجه‌سنه آلمق صورتيله ياپديغی تنسيقات نتيجه‌سنده معلم مكتبلرينی مادةً ومعناً امكان مرتبه‌سنده اصلاح ايله‌مشدر . بوكون معلم مكتبلرنده‌كی معلملر قسم اعظمی اعتباريله دارالفنون مأذونلريدر .

ليسه‌لرك‌ده عددی آزالتيلمش وتعليم عنصرلری اعظمی درجه‌ده اعتنا ايله سچيلمشدر . بوكون ليسه‌لريمزده‌كی معلملر عموميتله يوكسك مكتب مأذونلريدر . مكتبلريمزده اوروپاده اكمال تحصيل ايتمش معلملريمزك عددی مهم برنسبتده چوقدر .

ليسه ومعلم مكتبلرينك معلملری عموميتی اعتباريله سلطنت دورنده‌كی عينی مؤسسه‌لرك معلملرينه هر جهتدن چوق فائقدر .

طلبه‌نك قيمتلرينی تقدير ايتمك ايچين الده مثبت برمقياس يوقدر . جمهوريت دوری اصلاحاتندن صوكرا ليسه‌لريمزك ويره‌جكی ايلك مأذونلر بوسنه مكتبدن چيقاجقلردر . بناءً عليه اسكی مأذونلر ايله بونلر آراسنده‌كی فرقی تعيينه شمديلك امكان يوقدر . آنجاق مادةً ومعناً اصلاح وتنسيق ايديلمش مكتبلرده واسكی دورلره نسبتاً چوق كفايتلی معلملر الٔنده يتشمش اولان كنجلريمزك اودورلرده يتيشن كنجلردن داها ايی اوصافه مالك اولاجقلرينی تخمين ايتمه‌يی محق كوستره‌جك سببلر واردر .

يكی يتيشن ايلك مكتب معلملری‌ده كافی درجه‌ده مسلكی اهليته مالك اولدقلرينی ايش باشنده كوسترمكده‌درلر .

ايلك مكتب معلملريمزك مهم بر قسمی معلم مكتبی مأذونی دكلدر . بو سببله مسلكی اقتدارلری مطلوب درجه‌نك دوننده‌در . بونلرك كفايتلرينی ممكن مرتبه يوكسه‌لتمك ايچين مختلف محللرده مسلك قورسلری آچيلاجقدر. كله‌جك تعطيلده مختلف مركزلرده بويله قورسلر آچيلماسی ايچين شمديدن ترتيبات آلينمشدر .

ايلك مكتب پروغراملری تماميله ده‌كيشديريلمش وبومكتبلرده ايش وفعاليت برنسيبنه مستند تدريسات اصولی قبول ايديلمشدر . بوسنه‌لك يالكز بويوك مركزلرده‌كی بعض مكتبلرده تجربه طرزنده تطبيق ايديلن بوطرز داها شمديدن چوق ايی نتيجه‌لر ويرمشدر. بوحال يكی پروغرامك كله‌جك سنه‌لرده ايلك مكتب طلبه‌سنك قيمتنی شايان اهميت درجه‌ده يوكسه‌لته‌جكنی قوتله اميد ايتديرمكده‌در .

ایچون تعطیلده آنقره‌ده آچیلان ایش پره‌نسیبنه مستند تدریسات قورسلرنده آلمانیادن جلب ایدیلن ایکی قیمتلی مدرسدن معلملریمز چوق استفاده ایتمشدر. بو قورسلره کله‌جك سنه‌لرده‌ده دوام اولوناجقدر .

حاصلی بوکونکی معلملریمزك قیمتلری اسکی دورك معلملرینك فوقنده اولمقله برابر وکالت معلملریمزك مسلکی اهلیت واقتدارلرینی آرتدیرمق ایچین متمادیاً چالیشمقده‌در .

صوکرا جمهوریت دورینك ویردیکی امکانلر سایه‌سنده وجود بولان برلك تشکیلاتی‌ده معلملریمزك اجتماعی قیمتلرینی آرتدیران برمؤسسه اولمشدر .

IV — ملتك معارف احتیاجی نه‌درجه‌ده تأمین اولونیور ؟

لیسه‌لر اعتباریله ملی معارف احتیاجی مهم بردرجه‌ده تأمین ایدیلمش عد اولونابیلیر . اورتا مکتبلرك عددی‌ده نسبةً کافیدر. ملی معارف احتیاجندن هنوز تمامیله تأمین اولونامایان قسملر ایلك تحصیل ایله مسلکی تحصیلدر . ایلك مکتبلر عددی چوق آزدر . الده کافی مقدارده معلم یوقدر . ایلك تحصیل امکانلرینك تمامیله تأمینی ایچین مملکتده عمومی بر اقتصادی انکشاف لازمدر. چونکه ایلك تحصیل مصرفی تمامیله ولایت بودجه‌لرندن تأمین ایدیلمکده‌در. بوکونه قادار تطبیق ایدیلن مکتب ویرکیسی قانونی برچوق محذورلری سببیله بکله‌نن فائده‌یی تأمین ایده‌مه‌مکده‌در. بونك ایچین موجود قانونك تبدیلی ایجاب ایتمکده‌در. یکی حاضرلانان برقانون ایله ایلك تحصیل مصرفنك داها سهولتله تأمیننه امکان ویریله‌جکدر. وبوصورتله ایلك تحصیل‌ده شمدیکندن داها زیاده وسعت قازانه‌جقدر .

تورکیه معارف تشکیلاتنده نقصان اولان برجهتده مسلکی تدریساتدر . بوسنه‌یه قادار معارف وکالتی مراقبه‌سنك خارجنده قالان مسلکی مکتبلرك وکالت تشکیلاتنه ادخالی تقرر ایتمشدر. مسلك مکتبلرینك الك ایی برطرزده تنسیق ، اصلاح ویکیدن تأسیسی ایچین بلچیقادن برمتخصص کتیریلمکده‌در . نیسانده تورکیه‌یه کله‌جك اولان بومتخصص شارل رووا ایش دارالفنونی مؤسسی « اومر بوئیز » در. علمی واداری اقتدارینی دنیایه طانتدیرمش اولان بوذات تورکیه‌ده درت آی قادار قالاجق ، مختلف منطقه‌لرك اقتصادی وضعیتلرینی یاقیندن تدقیق ایده‌جك وبوتدقیقاتنه کوره مسلك مکتبلری تشکیلاتنه اساس اولاجق بر لایحه تنظیم ایده‌جکدر . « اومر بوئیز » بو احضاری فعالیتنی اکمالدن صوکرا یاننه آلاجغی بر تورك متخصصله برلکده بلچیقایه کیده‌رك تورکیه‌نك مختلف محللرنده‌کی اقتصادی و اجتماعی شرائطه کوره بلچیقا مسلك مکتبلرندن موده‌ل اتخاذینه الویریشلی اولانلری تعیین ایده‌جك و نهائی بر پلان وجوده کتیره‌جکدر . معارف وکالتی بو پلانی

تدقیق ایتدیردکدن صوکرا اجرا آته کچه‌جکدر . بلچیقالی متخصص بوندن صوکراده فعالیته دوام ایده‌رك تأسیساتی صیق صیق مراقبه آلتنده بولوندوراجقدر . بر طرفدن‌ده مسلك مکتبلرینه مقتضی اوصافده معلملر یتیشدیریله‌جکدر . بو معقول پلان دائره‌سنده حرکت ایدیله‌رك قیصا بر زمانده ایی مسلك مکتبلری وجوده کتیریله‌جك و بو صورتله تورکیه معارفنك اك مهم نقصانی‌ده اکمال ایدیلمش اولاجقدر .

معلم مکتبلریمز ایچین اهلیتلی تربیه وروحیات و اصول تدریس معلملری یتیشدیرمك اوزره آنقره‌ده بر به‌داغوژی انستیتوسی احداثی‌ده معارف وکالتنجه تقرر ایتمشدر . بو انستیتویه مبدأ اولمق اوزره بوسنه اورتا معلم مکتبی شعبه‌سی اولارق تربیه و روحیات قورسلری آچیلاجقدر .

۷ — مکتبدن غیری معارف مؤسسه‌لری

مکتبدن غیری معارف مؤسسه‌لری موزه‌لر ایله کتبخانه‌لر وبرده دولت مطبعه‌سیدر.

تورکیه‌ده علمی قیمتی حائز یکانه موزه استانبول آثار عتیقه موزه‌سیدر . یونان — روما ـ شرق قدیم ، واسلام وتورك آثاری قسملری ایله برده کتبخانه‌دن ترکب ایدر . استانبول موزه‌سی احتوا ایتدیکی اثرلرك قیمتی اعتباریله دنیا موزه‌لری آراسنده مهم بر موقعی حائزدر . بوموزه‌نك تورکجه و فرانسزجه منتظم قاتالوغلری واردر .

ازمیرده اولدقجه ایی تصنیف ایدیلمش وکوندن کونه تکامل ایتمکده بولونان برموزه واردر . بروسه و قونیه‌ده‌ده برر موزه واردر . لاکن بونلر شمدیلك هنوز ابتدائی برحالده‌در .

آنقره موزه‌سی‌ده داها تشکل دوره‌سنده‌در .

کتبخانه‌لریمز هنوز نه کمیت و نه‌ده کیفیت اعتباریله غرب مقیاسلریله ئولچوله‌جك درجه‌ده دکلدر . آنجاق شمدی‌یه قادار یاپیلان تصنیفلردن کتبخانه‌لریمزك برچوق پك قیمتلی اثرلری احتوا ایتدیکی آکلاشیلمشدر . آنقره‌ده بر و استانبولده برعمومی کتبخانه واردر . بوندن باشقه استانبولده و دیکر ولایتلرده اوقافدن مدور برچوق کتبخانه‌لر موجوددرکه بونلرده عمومی کتبخانه‌لر زمره‌سنه داخلدر . ولایت مرکزلرنده ادارهٔ خصوصیه‌لرطرفندن خلق کتبخانه‌لری تأسیسی ایچین چالیشلمقده‌در . معارف وکالتی کتبخانه‌لر ایشلری ایله آنجاق بر سنه‌دن بری اصول دائره‌سنده اشتغاله باشلامشدر . بناءً علیه بوساحه‌ده‌کی مساعی داها باشلانغیج دوره‌سنده‌در . شمدیلك کتبخانه‌لریمز میاننده یالکز

دارالفنون کتبخانه‌سی ایله استانبول موزه‌سی کتبخانه‌سی مکملاً تصنیف ایدیلمشدر. بونلرك منتظم قاتالوغلری واردر. دارالفنون کتبخانه‌سی تورکیه‌نك اك زنکین کتبخانه‌سیدر.

کتبخانه‌لره عائد احصائی معلومات :

	عدد
عمومی کتبخانه (دارالفنون وموزه کتبخانه‌لری خارج)	54
تکیه‌لردن طوپلانان کتابلرك جمع ایدلدیکی کتبخانه‌لر	3
ولایت بودجه‌لرندن اداره اولونان کتبخانه‌لر	16
خصوصی تشبثلرله اداره اولونان کتبخانه‌لر	4
یکون	77

بو کتبخانه‌لرده‌کی کتابلرك مجموعی (600,000) قادار تخمین ایدیلمکده‌در.

دولت مطبعه‌سی صوك کونلرده قبول ایدیلن متداول سرمایه قانونی سایه‌سنده داها ایی ایشله‌یه‌جك برحاله کلمشدر. مطبعه‌نك صوك سنه‌لرده‌کی فعالیتی اك زیاده مکتب کتابلری ایله علمی قیمتی حائز اثرلرك طبعنه انحصار ایتمشدر. و بو سایه‌ده هم مکتبلریمزك بوتون کتابلری تأمین ایدیلمش هم‌ده ملی عرفان کتبخانه‌مزه قیمتلی اثرلر علاوه اولونمشدر.

مطبعه‌نك تام معناسیله بر دولت مطبعه‌سی حالنی آلماسی ایچین ایجاب ایده‌ن تشبثلره کیریشیلمشدر.

VI — جمهوریت معارفی ایله سلطنت معارفی آراسنده بر مقایسه

تورکیه جمهوریتنده معارف تشکیلاتی، اسکی دورك معارف تشکیلاتی ایله مقایسه ایدلدیکی زمان، ظاهراً آرالرنده بویوك بر فرق بولونمادیغی ظنی حاصل اولابیلیر. چونکه هرایکی دورده‌ده عینی درجات تحصیل موجوددر.

آنجاق تدقیقمزی برآز ده کیشدیره‌رك، معارف تشکیلاتنك ودرس پروغراملرینك ملهم اولدیغی اساسلره نفوذ ایده‌جك اولورسه‌ق، آراده‌کی درین فرقی بوتون اهمیتیله کورمکده کجیکمه‌یز.

هرشیدن اول «توحید تدریسات» اساسنی قبول ایدن تورکیه جمهوریتی بوتون وطنداشلرك عینی اساسلرك وذهنیتك حاکم اولدیغی تربیه مؤسسه‌لرنده ملی شعور واراده‌یه، عصری ودنیوی (لائیك) ذهنیته مالك اولارق یتیشمه‌لرینی ممکن قیلمشدرکه بوماضی‌یه نظراً باشلی باشنه بویوك بر انقلاب وترقی آدیمیدر.

دیکر جهتدن معارف وکالتی، لیسه‌لرك قسم ابتدائیلرینی لغو ایتمکله «تك مکتب» سیستمه‌سنی قبول ایتمش، وفرانسه کبی غربك اك مترقی مملکتلرنده بیله حالا مناقشه حالنده

بولونان بو مسئله‌یی جذری بر صورتده حل ایتمش اولیور . بو صورتله اجتماعی وضعیت فرقی کوزه‌تیلمکسزین ، مملکتك بوتون چوجوقلری عینی ایلك مکتبلرده مجاناً مشترك ایلك تربیه‌یی آلاجقلردر .

داها صوکرا ، جمهوریت چوق اسکیدن ایلك مکتبلرده تدریساتك تماماً محورینی تشکیل ایدن ومشروطیت دورنده ایسه پروغراملرده مهم بر موقع اشغال ایدن « دین درسلری » نه حقیقی موقعنی ویرمکله‌درکه لائیك بر ذهنیته کوره حرکت ایتمش ، دینك مکتبدن زیاده عائله‌لره براقیلماسی لازم کلدیکی اساسندن ملهم بولونمش اولور .

کوتاهیه امام وخطیب مکتبی طلبه‌سنك ایزجی طاقمی

تورکیه جمهوریتی معارف تشکیلاتنده دیکر مهم بر نقطه‌ده تحصیل قارشیسنده قادین ارککك مساواتی در . فی الحقیقه برچوق غرب مملکتلرنده بیله قیزلر حالا ارککلره نظراً داها آز تحصیل امکان و واسطه‌لرینه مالك اولدقلری حالده تورکیه جمهوریتی ، قیزلری تحصیل خصوصنده ارککلرك مالك اولدقلری حق وصلاحیتلرك هپسنه مالك قیلمشدر .

مختلط تدریس و مشترك تربیه‌نك عمومیتله ایلك مکتبلرده قبول و تطبیق ایدیلمه‌سی . واورتا تحصیلده تطبیقی دوشونولمه‌سی‌ده اهمال ایدیله‌میه‌جك خیرلی اجراآتدندر .

دارالفنون ویوکسك تحصیل مؤسسه‌لری‌ده قیزلره تماماً آچیقدر .

تورکیه جمهوریتی معارفنك تربیه تلقیسی ودرس پروغراملرینه کلنجه : بوساحه‌ده‌ده ، اسکی دوره نسبتله چوق کنیش وانقلابجی آدیملر آتیلمشدر .

توركیه جمهوریتی معارف وكالتی هر شیدن اول معارف مسئله‌سنك صرف پداغوژیك برمسئله دكل، بوتون معناسیله اجتماعی برمسئله اولدیغی حقیقتنی قبول ایتمشدر .

مكتبك ایچنده یاشادیغی اجتماعی و اقتصادی حیاتدن مستغنی و اوكا یابانجی و كندی كندیلرینه كافی كلن برمؤسسه اولمادیغنی واونی ملتك اجتماعی واقتصادی حیاتنه ربطایتمك لزومنی نظراعتباره آلارق درس پروغراملرینی وتدریس طرزلرینی بواساسه كوره تنظیم ایتمشدر . بوساحه‌ده غازینك شووجیزه‌سی كندیسنه رهبراولمشدر :

« تربیه وتدریسده تطبیق ایدیله‌جك اصول ، معلوماتی انسان ایچون فضله برسوس ، برواسطهٔ تحكم یاخود مدنی برذوق اولمقدن زیاده مادی حیاتده موفق اولمایی تأمین ایدن علمی وقابل استعمال برجهاز حالنه كتیرمكدر . »

معارف وكالتنك یاپدیغی صرف تربیوی اصلاحات‌ده اولكیلر قادار مهم‌در .

وكالت كچن سنه تنظیم ایتدیكی ایلك مكتبلر یكی مفردات پروغرامی ایله بوتون دنیا تربیه‌جیلرینك حرارتلی توصیه‌لرینه رغماً غرب مملكتلرینك آنجاق بعض منفرد خصوصی مؤسسه‌لرنده تطبیق ایدیلن فعال‌مكتب ، ایش‌مكتبی ، طوپلو تدریسات . . . سیستمه‌ملرینی رسماً دولت مكتبلرینه قبول ایتمشدر .

معارف وكالتنك خیرلی اجراآتندن بری‌ده ، محذورلری منفعتنه غالب وبوتون‌ایلری تربیه‌جیلر طرفندن محكوم ایدلمش اولان صنف امتحانلرینی الغا ایده‌رك بونك یرینه‌داها معقول وداها تربیوی براصول وضع‌ایتمه‌سی اولمشدر .

خلاصه ، ایكی دورك معارفی آراسنده آشاغیده اجمال ایدیلن مهم فرقلر واردر :

1 ــ سلطنت دوری معارفی شمولدن عاری ، متجزی وغیرملی‌در . اودورده دنیوی غایه‌لی معارفه موازی وشدتله برقیب اولارق برده‌دینی غایه‌لی معارف تشكیلاتی واردر .

2 ــ سلطنت دورنده عمومی تربیه‌ده دینی تأثیرلر حاكم‌در . حتی لیسه‌لرك ایكنجی دوره‌لرنده‌بیله پروغراملرده دائماطبیعی وفیزیكی علملره‌عائد واقعه‌لرك‌دینی عقیده‌لرله‌تألیف ایدیلمه‌سی توصیه اولونمشدر . دین‌درسلری پروغرامنده « شق‌قمر » معجزه‌سنك « علماً » ایضاحندن بحث ایدیلمشدر . حیاتیات پروغرامنه تكامل‌بحثی ادخال ایدیلمه‌مشدر .

سلطنت وجمهوریت دورلری معارفی آراسنده احصائی بر مقایسه

سلطنت دورنده (بوتون ایمپراطورلق داخلنده)	1914 — 1912	جمهوریت دورنده 1927 — 1926	
ایلك مکتب عددی	2622	5883	
« « معلملری عددی	8165	11766	
ایلك مکتب طلبه‌سی عددی	254990	385455	
سلطانیلر (لیسه‌لر)	31	19	
سلطانی (لیسه) طلبه‌سی (برنجی دوره طلبه‌سی داخل)	5336	7233	[1]
اعدادیلر (اورتا مکتبلر)	38	86	
اعدادی(اورتامکتب)طلبه‌سی	1486	12751	[2]
ایلك یاتی مکتبلری	0	39	
« « « طلبه‌سی	0	6580	

اودورك تدریساتنده وسطائی بردارلق وحریتسزلك واردر .

3 — تربیه‌نك غایه‌سی سلطنته صادق تبعه‌لر وسلطنت حکومتنه مأمورلر یتیشدیرمك حدودینه ارجاع ایدیلمشدر .

4 — مکتب انضباطی‌ده اودورك اجتماعی حیاتنی عکس ایتدیره‌ن بر طرزده‌در . قورقویه مستند میخانیکی برمطاوعت بوتون انضباطك روحی‌در .

جمهوریت دوری معارفی ایسه :

1 — شاملدر ، ملی‌در ودنیوی‌در .

2 — تدریسات تماميله حردر . پروغراملرده ودرسلرده یالکز علملرك اصوللری حاکمدر . دین‌درسلرینك پروغراملرده‌کی تفکری دارالتیجی حاکمیتنه نهایت ویریلمشدر . سربست تفکر تشویق ایدیلمشدر .

3 — تربیه‌نك غایه‌سی ملی شعور وارادەیه صاحب دولتده‌کی حق ووظیفه‌سنی مدرك اجتماعی قابلیتلرله مجهز حر وطنداشلر یتیشدیرمکدر .

4 — مکتبلرده انضباط طرزی‌ده ، طلبه‌نك مکتب جامعه‌سنك حر فردلری صفتیله حق و وظیفه‌لره صاحب انسانلر کبی حرکت ایتمه‌سی وبالذات کندی کندیلرینی اداره ایتمه‌یه آلیشملری اساسنه مستنددر .

(ایستاتستیق رقملری 1926 - 1927 سنه‌سنه عائددر)

(یالکز یاتی مکتبلرینه عائد رقملر 1925 - 1926 سنه‌سنه عائددر)

[1] یالکز ایکنجی دوره‌لرده 2224 طلبه واردر .

[2] لیسه‌لرك برنجی دوره‌سی داخلدر .

معارف وکالتی حسابنە اوروپادە تحصیلدە بولونان تورك طلبەسی

	فرانسه	آلمانیا	اسوچ	اسویچره	آووستریا	ماجارستان	ایتالیا	یکون
پەداغوژی	2			2				4
فلسفه	3							3
ریاضیات	1							1
فیزیك	1							1
طبیعیات	2	1						3
کیمیا	1	2			1			4
لسان	1							1
آرکەعولوژی	1							1
جوغرافیا		1						1
تورك تاریخی تدقیقی						1		1
رسم ـ ال ایشلری		1						
صنایع نفیسه	8	4					1	13
معماری		2						2
موسیقی	4	1				1		6
تربیهٔ بدنیه			2					2
مهندسلك		1						1
طب		5						5
جیئقوغرافیا					1			1
حقوق	1	1						2
یکون	25	19	2	2	2	2	1	53

(بونلردن ماعدا 2 تورك طلبەسیدە قولومبیا دارالفنوننده مذکور دارالفنوندن ویریلن بورس ایله پەداغوژی تحصیل ایتمکدەدر) [1]

[1] بو مقاله 1927 سنەسنده یازیلمش اولدیغندن او وقتدنبری وضعیتده بعض تبدلات واقع اولمشدر : مثلا « اومر بوئیز » تورکیەیە کلوب تدقیقاتده بولونمش و وبردیکی لایحەیە کوره مسلك مکتبلری تشکیلاتنه باشلانمشدر . آنقرەده پەداغوژی انستیتوسی بنا اولونمقدەدر . و 1928 سنەسنده اوروپایه (80) قدر طلبه کوندریلمشدر (« تورك ییلی ») .

VIII

تورکیه‌ده اقتصاد ایشلری

تورکیه جمهوریتنك اقتصادایشلری ، بوکون ایکی‌وکالتك ، اقتصادونافعه وکالتلرینك اداره ومراقبه‌سی آلتنده‌در . اقتصاد وکالتی ، برقاچ آی‌اول ایکی‌وکالته ، تجارت‌وزراعت وکالتلرینه منقسم بولنیوردی ؛ برقاچ‌سنه اول‌ایسه ، ینه‌تك‌براقتصاد وکالتی واردی. دیمك اولیورکه‌تورکیه‌جمهوریتنده اموراقتصادیه، پك‌ده‌علمی وقطعی اولمایان برتقسیمه‌تابع طوتیلارق ، بعضاً‌اوچ ، بعضاً ایکی‌وکالت طرفندن اداره اولونمقده‌در . بوکونکی تقسیماته کوره تجارت وزراعت ایشلری اقتصاد وکالتنك ، یوللرله اکثر اجنبی شرکتلرینك قونترول ایشلری نافعه وکالتنك وظیفه‌لرندن صاییلمقده‌در .

اقتصاد وکالتنك حال‌حاضرده‌کی تشکیلات وفعالیتی ایله بو وکالتك علاقه‌دار اولدیغی بالجمله خصوصات بروجه‌آتیدر :

اقتصاد وکالتی

I — تجارت مستشارلغی

A — تجارت‌ایشلری : - جمهوریتك تجارت پروغرامی - تجارت اوطه‌لری و بورسه‌لری - تجارت‌مکتبلری - شرکت‌وبانقه‌لر - قابوتاژ مسأله‌لری - تجاری وضعیت‌عمومیه ، اقتصادوکالتنك اداری فعالیتی - دکیزتجارتی - تجارت بحریه‌فیلوسی - خارجی تجارت حقنده - تجارت خارجیه‌مرکز تنظیمی .

B — صنایع ایشلری : - صنایعك تشویقی - اولچولرك تنظیمی - ایش ویرنلرله ایشچیلر مناسباتی - صناعی ملکیت حقوقی - صنایع و معادن بانقه‌سی - معافیت وقوۀمحرکه رخصتنامه‌لری - صناعی ملکیت معاملاتی - خارجده‌کی صنایع‌طلبه‌سی - پارس‌صنایع تزیینیه‌سرکیسی - تورکیه‌دولتنك تشکلندن صوکره وجوده کتیریلن صناعی‌مؤسسه‌لر - معادن‌مدیریت عمومیه‌سنك 927 سنه‌سنده‌کی مساعیسی - سیغورطه شرکتلری - مختلف شرکتلر .

بوقسمك تشکیلاتی خلاصةً شوندن عبارتدر :

مرکزده تجارت ، صنایع ، معادن مدیریت عمومیه‌لری ، ایستاتستیق ، محاسبه ، مأمورین ولوازم مدیریتلری ، مقاولات‌دائره‌سی . ملحقاتده تجارت‌واقتصادمدیرلکلری ،

تجارت بحریه مدیریتلری ، صنایع و مساعی مدیریتلری ، معادن مأموریتلری . تجارت مدیریت عمومیه‌سی خارجیه ، داخلیه ، شرکتلر وسیغورطه‌لر ، وبحریه شعبه‌لرینه ، صنایع مدیریت عمومیه‌سی ملکیت صناعیه ، مساعی و تشویقات صناعیه شعبه‌لرینه منقسمدر . اداری مأمورلردن ماعداصنایع ومعادن مدیریت عمومیه‌لرینه مربوط اولمق اوزره هیئت فنیه‌لر ، مهندسلر ، مفتشلر ، متخصصلر موجوددر . صنایع و معادن بانقه‌سی و مستقل بودجه‌لری اولان استانبولده تخلیصیه ، سیرسفائن مدیریت عمومیه‌لری و تجارت مکتبلری دخی اقتصاد وکالتنه مربوطدر . تجارت وصنایع اوطه‌لری مستقل بودجه‌لری اولمقله برابر مرجع اوله‌رق اقتصاد وکالتنی طانیمقده وبودجه‌لری وکالتجه تصدیق ایدلمکده‌در. شیمدیلك نویورق ، برلین ، لیوه‌رپول ، آمستردام وتریسته‌ده اولمق اوزره بش تجارت خارجیه ممثللکی موجوددر . تجارت خارجیه‌مزك تأمین انکشافی وملی امتعه‌مزه پروپاغاندا اجراسی ایچون عموم تجارت اوطه‌لرینك اشتراك ومظاهرتیله استانبولده بر تجارت خارجیه بوروسی تأسیسی لکن تجارت اوطه‌لری عمومی قونغره‌سنده تقرر ایتمشدر .

A .— تجارت ایشلری

جمهوریتك تجارت پروغرامی

جمهوریتك تجارت سیاستی پروغرامنك خطوط عمومیه‌سی شونلردر :

استحصالاتی چوغالتمقله برابر محصولات و معمولاتمزه خارجدن مخرجلر بولمق ، امتعه نوع و جنسنی اصلاح ایتمك و رقیب مملکتلر محصولات ومعمولاتی رقابتنه قارشی کلمك ایچین تدابیر اتخاذ ایله‌مك ، امتعه‌مزك مالیت فیأتلرینی حد اعتدالده بولندیرمق صورتیله اجنبی رقابتلرینه مقاومت ایده‌بیلمك ، داخل وخارج تجارتمزك تسهیل انکشافی ایچین عصری تأسیسات وپروپاغاندا تشکیلاتی وجوده کتیرمك وپی‌درپی تأسیس ایدلمکده اولان مؤسسات صناعیه واسطه‌سیله‌ده احتیاجات مملکت داخلنده تدارکنی تأمین ایلمك وتجارت بحریه‌مزی یوکسلتمکدر .

داخل مملکتده معاملات تجاریه‌نك تنظیمی وسائر مدنی مملکتلرده

تجارت اوطه‌لری وبورسه‌لر

موجود مؤسسات مثللو تأسیسات و تشکیلات وجوده کتیرلمسی مطلوب اولدیغندن بر طرفدن استحصالاتك تزییدینه و نوع وجنسلرینك اصلاحنه وتأمین نفاستنه صرف غیرت ایدلدیکی کبی دیکر طرفدن‌ده موجود تجارت اوطه‌لرینك انتظام دائره‌سنده ایفای وظیفه ایتمسنی تأمیناً یکی قانون و نظامنامه‌سی

تنظیم ایدلمش و بونلرك عصری اساسات دائره‌سنده مظهر تکامل اولملرینه یاردیم ایده‌جك اولان بویکی قانون ونظامنامه موقع مرعیته وضع اولنمشدر .

بوندن برقاچ سنه اول تجارت وصنایع اوطه‌لریمزك عددی محدود ایکن الیوم مقداری 228 ه بالغ اولمشدر . لزوم کورلدکجه سائر محللرده پیدرپی اوطه‌لر تأسیس ایدلمکده‌در.

تجارت و ذخیره اوطه‌لرینك حیات اقتصادیه‌ده ایفا ایتدکلری رول مهم اولدیغندن موجود بورسه‌لرك برقات دها تأمین انتظامی ایچون یکی تعلیماتنامه‌لر تنظیم ایدیله‌رك موقع تطبیقه قونلمشدر . مع مافیه عموم بورسه‌لر آراسنده یکنسق برتعلیماتنامه‌نك مرعی اولمسی سلامت معامله نقطه‌سندن فائده‌لی اولاجغی تأمل ایدلمش اولدیغندن مختلف بورسه‌لر تعلیماتنامه‌لرینك توحیدی دوشونلمشدر. الیوم مختلف محللرده یکرمی اوچ بورسه موجوددر.

تجارت مکتبلری

صوك زمانلرده تجارت مکتبلری عددی چوغالمشدر . الیوم مختلف محللرده بری عالی اولمق اوزره یدی تجارت مکتبی موجوددر . بو مکتبلره اولان فضله رغبت شایان ممنونیتدر . 927 سنه‌سندن اعتباراً استانبولده‌کی تجارت مکتب عالیسی ایله بومکتبك یوکسك واورته قسملری وکالت اداره‌سنده ابقا ایدیله‌رك قونیه ، آطنه ، آنطالیه ، آنقره و طربزونده‌کی اورته تجارت مکتبلری معارف وکالت جلیله‌سی امرینه ویرلمشدر .

شرکتلر و بانقه‌لر

شرکتلر حقنده صوك زمانلره قدر مرعی اولان احکام قانونیه‌نك احتیاجات جدیده‌یه توافق ایتمدیکی آکلاشیلدیغندن یکی تجارت قانونمزده شرکتلره مخصوص اولمق اوزره آیری احکام وضع ایدلمشدر . غربده تعمم ایتمش اولان لیمتد عنوانلی شرکتلر مملکتمزده‌ده تأسس ایتمکه باشلامشدر .

بوندن ماعدا سائر مملکتلرده عظیم فائده‌لری مشهود اولان قوئوپراتیف شرکتلره رغبت آرتمشدر .

تنظیم ایدلمش اولان ایستاتستیقه نظراً مملکتده الیوم 356 یرلی و224 اجنبی شرکت ایله 20 بانقه ایش کورمکده‌در .

قابوتاژ مسئله‌سی

قابوتاژك ملی سفائنه انتقالی اوزرینه بوتون تورکیه سواحلنده ملی سفائنك بو ایشی باشاره‌بیله‌جکی حقنده بعض محافلجه تردد حاصل اولمشدی . حالبوکه وضعیت بوکون تماميله مثبت برصفحه عرض ایتمکده‌در . تورکیه ساحللرینك هیچ برطرفندن اهمیتلی برشکایت وقوع بولمامش

وسیرسفائن اداره‌سیله ملی سفائن سواحلمزك یوكو یولجی ونقلیات احتیاجاتنی ازهرجهت تأمین ایتمکده بولنمشلردر .

سیرسفائن اداره‌سنك صوك زمانلرده‌كی واپور مبایعاتی بو احتیاجاتی دها اساسلی بر صورتده ازاله و تأمینه پك زیاده خدمت ایتمشدر . بو كمیلر درحال مكملاً اداره فابریقه‌لرنده احتیاجاتمزه كوره تعدیل اولنه‌رق مكمل برصورتده آقوقره‌دكزه سیروسفره باشلامشلردر . اداره‌نك وسعت مالیه‌سی مساعده ایتدكجه دها اساسلی ودها فیضلی تدابیر اتخاذی مقرر ومصممدر .

اقتصاد وكیلی رحمی بك

تجاری وضعیت عمومیه

توركیه‌نك تجاری وضعیت عمومیه‌سنی آكلامق ایچین 1926 فعالیت اقتصادیه‌سنه بر نظر عطف ایتمك ودها اولكی سنه‌لرله بر مقایسه یاپمق لازمدر . مذكورسنه مملكتمزك و بالخاصه اك زنكین منطقه‌مز اولان ازمیرك تجارت فعالیتی متوالی حربلرك اقتصادی بنیه‌مزده آچدیغی یارالره رغماً فنا دكلدی . مثلا باشلیجه اخراجات امتعه‌مزدن اوزوم ره‌قولته‌سی 1926 سنه‌سنده 29,5 میلیون كیلویه بالغ اولمش وبومقدارك یوزده دوقسانی صاتلمشدر . 1925 سنه‌سنده ایسه اوزوم استحصالاتی دها آز ایدی و آنجق یوزده سكسان بش مقداری صاتلمش ایدی . 1926 سنه‌سنده اوزوم فیأتلری اولكی سنه‌نككندن ایی ایدی .

ینه اوسنه اوزوم رەقولتەسی تخمیناً ہر چوالی 80 قیه حسابیله (300-250) بیك چوال ایکن 1925 سنەسی رەقولتەسی آنجق 200 بیك ایدی . شوقادارووار که : 1925 سنەسنده فیأتلر دها ایی کیتمشدی .

1926 سنەسندەکی توتون استحصالاتی هوالرك قوراق کیتمسی حسبیله یالکز (42,000,000) کیلو مقدارنده ایدی . اولکی سنه ایسه بومقدار (51,950,000) ە چیقمش ایدی .

تفتیك استحصالاتی 926 سنەسنده (30,000) بالیەدن عبارتدی . انکلترەده ظهور ایدن غرەو دولاییسیله انکلترەیه اولان اخراجات بر آرالق توقف ایتمش و مع مافیه آمریقایه ایی سوقیات یاپلمشدر .

1926 سنەسی آفیون استحصالاتی (4500) صندقدن عبارت قالمشدر. اولکی سنەده همان عینی مقدار استحصال ایدیلەبیلمشدر. کچن سنه آفیون فیأتلرنده ترفع مشهود اولمش و 27 لیرایه قادار چیقمشدر .

فندق استحصالاتی اولکی سنه (200,000) قنطاره چیقمش ایکن کچن سنه بومقدار (140,000) قنطار رادەسنده ایدی . وفقط فیأتلر ایی ایدی .

کچن سنه یوك استحصالاتمز (1500) بالیه ایدی . اولکی سنەکی استحصالات ایسه یالکز بشیوز بالیه ایدی .

بو خلاصەدن آکلاشیلدیغنه کوره محصولاتمزك برکت و آزلغی تأثیرات هوائیەیه ، فیأتلرده عرض و طلب قاعدەسنه تابعدر .

اقتصاد وکالتنك اداری فعالیتی

اقتصاد وکالتنك کچن 1927 سنەسندەکی اداری فعالیت ومساعیسی بروجه زیر تلخیص اولنەبیلور :

بالیکسر و قسطمونی اقتصاد مدیریتلری لغو ایدیلەرك وظائفی صامسون ، استانبول ، ازمیر تجارت و اقتصاد مدیریتلرینه دور ایدلمشدر . استانبول وازمیردن ماعدا طرزون ، صامسون ، غازیعینتاب ، آطنه ، آنطالیه ، قیصری ، قونیه ، بروسه منطقه مدیریتلرینه اقتصاد مدیریتلری عنوانی ویریلەرك تجارت امورینه علاوةً عهدەلرینه صنایع ومعادن ایشلری ده تودیع ایدلدی .

آوروپادەکی مهم لیمانلر تدقیق ایدیلەرك استانبولده تأسیسی مقرر سربست منطقه تشکیلاتنه عائد خصوصات ایچین اساسلی فکرلر حاصل ایدلدی. وبومنطقەنك محلی تثبیت ایتمك اوزره برقومیسیون تشکیل اولندی .

عالی اقتصاد مجلسی تشکیلی حقنده بویوك ملت مجلسی طرفندن قبول ایدیلن قانونه توفیقاً برتعلیماتنامه احضار ایدلدی وهیئت وکیله‌جه تصدیق اولنان بو تعلیماتنامه موجبنجه عالی اقتصاد مجلسی 1928 سنه‌سی مارتی ظرفنده آنقره‌ده انعقاد ایتدی . بومهم مجلسك تدقیقات ومذاکرات نتیجه‌لری هنوز اعلان ایدیلمه‌مشدر .

اینجیرلرمزك حاوی اولدقلری قورتلردن دولایی آمریقا پیاسه‌سنده صاتیشلرینك داعی اولدیغی کوریلن مشکلات عظیمه‌یه وآمریقانك مملکتنه قبول ایده‌جکی اینجیرلرده‌کی قورت مقدارینی سنه‌دن سنه‌یه اصغری حده ایندیرمك خصوصنده وتدریجی بر صورتده اتخاذ ایتدیکی مقرراته بناءً مملکتمزك اینجیر یتیشدیرن منطقه‌لرنده بونلرك طوپلانمه وقوروتمه‌لریله وقورتلانمغه قارشی وقایه‌لرینی تأمینه معطوف احوال و مجبوریتلری احتوا ایتمك اوزره احضار ایدیلن تعلیماتنامه تدقیق ایدلدی . و علاقه‌دار مناطق تجارت اوطه‌لرینك وارباب زراعتك مطالعه‌سی آلندی. نتیجه‌ده اشبو تعلیماتنامه‌نك همان تطبیقی حالنده بعض موادینك تجاری اضرارَ ومعامله‌لرینی اشکال ایده‌جکی تبین ایدرك تعلیماتنامه‌نك قسماً تعدیلیله سنهٔ آتیه‌ده اوکا کوره حاضرلانلمق وتدابیر آلنمسی تقرر ایتدی .

فندق اخراج ایدن حوالیده فندقلرك اسکی سنه‌لر محصولیله قاریشدیرلمق صورتیله خارجه‌کی آلیجیلرك امنیتی سلب ایده‌جك طرزده حرکتلرده اولدیغی شایع اولمسی اوزرینه وفندق اخراجاتنده بر کونا حیله و دسیسه‌یه میدان ویرمیه‌جك ومحلی تجارت اوطه‌لرینی مکلف و مسئول ایده‌جك احکامی احتوا ایتمك اوزره وکالتجه بر تعلیماتنامه حاضرلانه‌رق علاقه‌دارلره تبلیغ ایدلدی .

آنقره‌ده ، تجارت اوطه‌لری نظامنامه‌سنه توفیقاً (عموم تجارت اوطه‌لری سنه‌لك قونغره‌سی) طوپلانه‌رق مختلف مسائل اقتصادیه اوزرنده مناقشات اجرا ومقررات وتمنیات اتخاذ ایدلدی . وکالتجه اشبو مقررات وتمنیاتك صورت منتظمه‌ده تعقیب ایدیله‌رك تأمین تطبیق وحصولنه چالیشلمقده‌در .

وکالتك حمایه ومظاهرتی آلتنده ازمیرده بر (دوقوزایلول) سرکیسی کشاد ایدلدی. ایلك دفعه‌سی اولدیغی حالده شایان ممنونیت برانتظام وموفقیتله اداره اولنان سرکی ایچین وکالتك 1928 سنه‌سی بودجه‌سنه 20,000 لیرا تخصیصات قونلمش اولوب کله‌جك سنه‌لرده دها مکمل برحالده کشادینه اعتماد تام واردر .

«ازمیر» آقحصارنده‌ده برتوتون سرکیسی آچلمش ومملکتك مختلف مناطقنده یتیشن توتونلرمزی جانلی برصورتده طانیتمق خصوصنده پك فائده‌لی اولمشدر .

محصولات داخلیه‌نك مقدار استحصالاتی بونلرك خارجه و مملکتك مختلف مناطقنه سوق ایدیلن مقدارینی تعیین وتثبیت ایتمك اوزره بر تجارت داخلیه استاتیستیقی وجوده کتیرلمك اوزره فعالیته باشلانلمش و وسائطك نقصاننه رغماً بواستاتیستیقلرك اکمال وانتاجی قوهٔ قریبه‌یه کلمشدر .

موجود ذخیره بورسه‌لرینه علاوةً تورکیه‌ده ایلك دفعه اولمق اوزره استانبولده بر حیوان بورسه‌سی کشاد اولونمشدر .

بونلردن ماعدا آنقره ، منمن ، پاولی ، آفیون قره حصار ، آماسیا و باندرمه‌ده برر تجارت وذخیره بورسه‌سی آچیلمش و پولتخانه‌ده برتجارت وصنایع اوطه‌سی تأسیس اولنمشدر .

اوته‌دنبری یاپیله کلن تشبثات و تعقیبات نتیجه‌سنده اخراجات امتعه‌مزدن بولنان توتونلرك آلیم و صاتیم معاملاتنده قنطاریه رسمی آلنمیه‌جغنه دائر چیقان قانونله توتون تجارتمز لهنه بویوك برفائده تأمین اولنمشدر .

دكز تجارتی حقنده

اهمیت اقتصادیه‌سی معلوم اولان استانبول لیماننده مجددومکمل وعصری وسائطی حائز بیوك برتجارت بحریه ولیمان بناسی انشا ایدلمشدر. لیمانلرده اقتصادی و اداری انضباطك تأمینی ایچون سریع السیر موتورلر تدارك ایدلمش و بو صورتله لیمانلرمزده انتظام وانضباط تأمین ایدلمشدر . بوسنه ظرفنده تجارت بحریه‌نك انکشافنی تأمین ایده‌جك قوانین ونظاماتك مهم برقسمی احضار ایدلمش وبویوك ملت مجلسنه سوق اولنمشدر . بومیانده قابوتاژ قانونی ، انتظام سیروسفر قانونی ، معدل لیمان رسومی قانونی ، سفائن تجاریه قانونی ، دکز جیلره یاردیم قانونی ، انکشاف اقتصادیمز اوزرنده مهم تأثیرات حصوله کتیره‌جك قوانین لایحه‌لری موجوددر . بونلردن ماعدا بالخاصه استانبول لیمانی ایچون تنظیم قلنمش اولان لیمان تعلیماتنامه‌سی ایله لیمان انضباط وانتظامی هروجهله تحت امنیته آلنمشدر .

سفائن تجاریه ضابطان ومرتباتی ایچون‌ده برقیافت تعلیماتنامه‌سی تنظیم ایدلمش وبوصورتله‌ده سفائن ملیه‌نك ضابطان ومرتباتی یکنسق برفورمه ایله معاصر ملتلر سفائنی ضابطان ومرتباتی مثللو تحت انتظامه آلنمشلردر . بونلردن ماعدا الده موجود اولان قپودان وچرخجیلره متعلق امتحان تعلیماتنامه‌سنك بعض موادی محتاج تعدیل کورلمش وبوتعدیلات لایحه‌سی‌ده تصدیق اولنه‌رق بوصورتله دها مقتدر و دها تجربه‌لی قپودان وچرخجیلر یتیشدیرلمسی تحت تأمینه آلنمشدر .

مملکتمزك الك مهم بر لیمانی اولان استانبول لیماننك دکزجیلرمزك ایشینه یارایه بیله جك تورکجه بر خریطه سی لیمانك حدودلرینی ، دمیر محللرینی ، وآقینتیلرینی ، و لیمانك درینلكلرینی محتوی شکلده نشر ایدیله رك دکزجیلرك محتاج اولدیغی اهمیتلی بو نقصان تلافی ایدلمشدر .

دیکر طرفدن تورکیه نك عمومی فنارلرینی خریطه اوزرنده کوسترن وفنارلره عائد فائده لی معلوماتی حاوی اولان عموم فنارلر خریطه سی ده تنظیم ایدلمشدر .

926 سنه سی ظرفنده لیمانلریمزده معاینهٔ نامه یه تابع طوتولوب ده معاینه شهادتنامه سی ویرلمش اولان سفائن عددی یدی یوزه قریبدر . ینه عینی لیمانلرده مساحه شهادتنامه سی ویریلان کمیلر ایکی یوز اللی یی تجاوز ایتمشدر . اصناف بحریه دن قپودان ، چرخجی ، موتورجی اولمق اوزره بالامتحان تعلیماتنامهٔ مخصوص موجبنجه ایکی یوز کشی یه شهادتنامه ویرلمشدر .

تجارت بحریه فیلوسی

حرب عمومیدن اول تورك تجارت بحریه فیلوسنك 69089 طونیلاتوسی بخارلی وموطورلو و 124600 طونیلاتوسی یلکنلی و یلکنسز مراکب بحریه دن عبارت ایکن حربه 295 عدد و 69089 طونیلاتولق بخارلی و موطورلو سفائن ایله کیره ن ملی فیلو حرب عمومیده بومقدارك 76 عددیله 53994 طونیلاتوسنی ضایع ایلمشدر . متارکه دن لوزان معاهده نامه سنك عقدینه قدر حرکات بحریه یه دائر واضح و اساسلی احصائی معلوماته دسترس اولنه مامقله برابر متارکه نك ایلك سنه لرنده تجارت بحریه مز مع الاسف سونمش ، یالکز دول ائتلافیه طرفندن روسیه یه یاپیلان سوقیات واستانبولك آناطولی ایله ارتباطنك کسیلمسی یوزندن مواد غذائیه نك خارجدن تدارکی دولاییسیله استانبولك فعالیت اقتصادیه سی تزاید ایتمش وتجارت بحریه فیلومزده طوناژ اعتباریله آرتمغه وانکشافه یوز طوتمشدر .

لوزان معاهده نامه سنك عقدینی متعاقب باشلایان مبادلهٔ مهاجرین نقلیاتنك حکومتجه تورك واپورلریله اجراسی وبواوغورده واپورجیلره آوانس ویرمك کبی سهولتلر ابرازی تورك واپورجیلغنك ازهر جهت انکشافنه خادم اولمشدر .

بوانکشاف ، 925 سنه سی لیمانلرك بحریه دن فکیله تجارت وکالتنه ربطی و بر لیمانلر قانونی چیقاریله رق لیمانلرك طرز اداره سنده و بالخاصه تجارت بحریه مدیریتلری تشکیلی و دیزبارقو نامی آلتنده اجنبی مؤسسه لرینك تجارمزی صویماسنه مانع تدابیر اتخاذی صورتیله کوستریلن مساعی نتیجه سی دها زیاده توسع ایده رك تجارت بحریه فیلومز الیوم حربدن اولکی طوناژ مقدارینك ایکی مثلنه بالغ اولمشدر .

بالخاصه 926 سنه‌سی تموزندن اعتباراً موقع مرعیته گیره‌ن قابوتاژ قانونی تورك دكزجیلكنه واسع برساحهٔ انكشاف آچمق ودكز تجارتی قازانج مقدارینی یوزده اللی نسبتنده آرتیرمقله برابر طوناژ مقداری (117 309) ه وواپور عددیده (160) بالغ اوله‌رق واسع ساحللرمز نقلیاتی الیوم ملی فیلومز طرفندن تأمین ایدلمكده بولنمشدر .

تجارت بحریه‌مزك اعتلاسی ایچون تنظیم قلنان دكزجیلره یاردیم ، لیمان رسومی ، سفائن تجاریه ، انتظام سیروسفر قانون لایحه‌لری وسیرسفر نظامنامه‌سی اكتساب قانونیت ایچون مجلس ملی‌یه دردست تقدیم بولنمشدر .

لیمانلر قانوننك 8 نجی ماده‌سیله هر لیمانده تشكیلی مطلوب اولان تحمیل وتخلیه شركتلرندن استانبول ، ازمیر وطربزوندن ماعدا اهمیتی دركار اولان مرسین لیماننده‌ده برشركت وجوده گتیریله‌رك آلتی آیدنبری حال فعالیتده بولنمقده‌در .

بالخاصه تجارت بحریه‌نك یگانه اسباب ترقیسی ایجابات زمان ایله قابل توفیق اوله‌جق علم وفن دائره‌سنده ارباب مسلك یتیشدیرلمسی سایه‌سنده ممكن اوله‌بیله‌جكی والیوم موجود ویگانه بر مؤسسه اولان تجارت بحریه قپودان و چرخجی مكتب عالیسنك خصوصی بر بودجه ایله مطلوب غایه‌یی تأمین ایده‌مامسی دولاییسیله 928 سنه‌سی بودجه‌سنه شرائط لازمه‌یی حائز وتجارت بحریه‌مزه لایق قپودان ، ماكنیست وچرخجی یتیشدیره‌بیله‌جك برتجارت مكتبی قادروسی ادخال ایدلمشدر .

بوننكله برابر 2000 میل وسعتنده‌كی ساحللرمزله متناسب برتجارت بحریه فیلوسی میدانه گتیرمك اوزره قبول اولنان 20 شباط 924 تاریخلی قانونك برنجی ماده‌سنده اجنبیلردن مبایعه ایدیله‌جك واپورلر كومروك رسومندن 929 سنه‌سنه قدر معاف بولنمقده ایسه‌ده بوگون سائر مملكتلر ودولتلر تجارت بحریه فیلولرینه نظراً پك اهمیتسز برموقعده بولنان تجارت بحریه فیلومزی مملكتمزك ادخالات واخراجاتی تأمین ایده‌بیله‌جك برقوته اصعاد ایچون آماتورلردن اصناف بحریه‌یه قدر بوتون دكز ایشجیلرمزی حمایه وتشویق ایچون احتیاج حس ایدلمش وبواعتبارله بروجه‌بالا عرض ایدیلن ویالكز بخارلی سفائنك كومروك رسمندن معافیتی محتوی اولان قانونك حكمنی ماقبلنه وبخش ایلدیكی معافیت موطورلی سفائنه‌ده تشمیل ایدلمك صورتیله اون ایكی سنه دها دوام مرعیتنی تأمین ایده‌جك برقانون لایحه‌سی دردست تقدیم بولنمشدر .

924 سنه‌سنده وكالته ربط ایدیلن و مملكتمزده یگانه بر مؤسسه اولان قره دكز بوغازی تخلیصیه اداره‌سنك وسائط عصریه ایله تجهیزی تأمل ایدیله‌رك هولانددن

بر متخصص جلب ایدلمش و متخصص موی الیهك تخلیصیه مواقعنی بعدالتفتیش تنظیم ایلدیکی راپور دائره‌سنده تشکیلات و وسائطنك تأمین و تدارکنه مباشرت ایدلمشدر . مخالفت هواسیله مشهور و بك چوق مراکب بحریه‌نك قضازده اولمرینه سبب اولان ارکلی لیماننك انشاسنه قدر محل مذکورده تخلیصیه تشکیلاتی یاپیلمسی متصور بولنمشدر .

قابوتاژك ملی سنجاغمزه انتقالندن صوکره اهمیت مخصوصه اکتساب ایدن سیرسفائن اداره‌سی وظیفه‌سنی بالادراك موجود واپورلرینه علاوةً آنقره ، ازمیر ، سینوب ، قونیه و اینه بولی واپورلرینی مبایعه ایلمش و سواحل متجاوره نقلیاتنه مخصوص ایکی واپورده فرانسه‌ده انشا ایتدیرمشدر .

بو معلوماته علاوةً استانبول لیماننك 927 سنه‌سی ظرفنده‌کی فعالیتی مشعر سکز آیلق بر ایستاتستیق درج اولونمشدر .

1927 سنه‌سی کانون ثانی ابتداسندن اغستوسی غایه‌سنه قدر استانبول لیمانه کیره‌ن سفائن تجاریه‌نك عدد ، طونیلاتو وارداتلرینی مبین جدول

یلکنلی سفائن				تجارلی سفائن				سنجاق
رسوم طونیلاتوسی	عدد	لیرا	غروش	رسوم طونیلاتوسی	عدد	لیرا	غروش	
				1747881	785	9136	43	ایتالیا
				1508651	697	6822	37	انکلیز
40255	2424	169	13	900851	2660	13232	95	تورك
				880705	770	1525	83	یونان
				558883	217	3861	40	فرانسه
				351272	205	1905	1	آلمان
				299796	215	1787	11	رومانیا
				234763	123	1256	7	فلمنك
				224593	90	167	16	نوروه‌ج
				192274	105	793	18	روس
				119900	62	912	7	آمریقا
				99552	59	344	21	مصر
				73080	45	175	31	دانیمارقه
				59046	28	86	40	بلچیقا
				56378	56	885	42	بلغار
				55443	58	41	62	اسپانیا
				51936	32	105	90	یوغوسلاویا
				49408	29	336	5	اسوه‌چ
				8646	18	40	14	پورتکیز
				6680	3	11	50	ماجار
				6411	17	43	61	ایران
				1585	1	0	50	فنلاندیا
				1360	4	6	81	لهستان
40255	2424	169	13	7488994	6279	43477	5	یکون

خارجی تجارت حقنده

تجارت خارجیه‌مزك انكشافی باشلیجه غایه‌لرمزدن برینی تشكیل ایتدیكندن اقتصاد وكالتی او غایه‌نك تحققی ایچون بودجه‌سنك مساعده‌سی نسبتنده بعض تشبثلرده بولنمش و بوجمله‌دن اولارق 926 سنه‌سنده سیارسركی‌یی ترتیب ایله‌مشدر . بوسركینك ترتیبندن مقصد ملی محصولات ومصنوعاتمزی آوروپایه دها ای طانیتمق وتجارلرمزك آوروپا محافل تجاریه و صناعیه‌سیله تماس ومناسبات پیدا ایتملری امكانی تسهیل وتهیه ایله‌مكدی . وكالت مهم برتخصیصات وضع ایتدیكی كبی عموم تجارت اوطه‌لریله ارباب صنایع وتجارتك ده اشتراكنی تأمین ایله‌مك اوزره مختلف واسطه‌لرله تشویقات وترغیباتده بولونمش، محصولات ، معدنیات ، ومعمولاتمز حقنده نمونه‌لرتدارك ایتدیرمشدر . سیارسركی‌یی حامل اولان « قره‌دكز » واپوری 12 حزیران 926 تاریخنده استانبولدن حركت ایتمش و پروغرام وجهله صیره‌سیله بون ، بارسلون ، هاور ، لونده ، امستردام ، هامبورغ ، استقهولم ، هلسنغفورس ، له‌نینغراد ، دانچیغ ، غدینیا ، قوپنهاغ ، آنوره‌س ، مارسیلیا ، جنوه و ناپولی لیمانلرینه اوغرادقدن صوكرا 5 ایلول 926 تاریخنده استانبول لیمانه عودت ایلشدر . سیار سركینك آوروپانك باشلیجه لیمانلرینی زیارت ایتمه‌سی مادی ومعنوی فائده‌لر استحصالنه خدمت ایتمش ، تورك محصولات ومعمولاتی وبونلرك نفاستی حقنده مهم برپروپاغاندا وسیله‌سی اولمش، اوغرانیلان محللرده‌كی محافل تجاریه ایله تماس ایدلمش ، مملكتمز تجارانیله معاملات تجاریه‌ده بولنمق و مناسباته كیریشمك اوزره بر چوق اجنبی آدره‌سلرینی ویرمش ، سپارشلرده بولنمش و سركی ایله كیدن برقاچ تجارمز برابرلرنده كتیردكلری اشیای تجاریه اوزرنده شایان ممنونیت معامله‌لر یاپمشدر. بوسیاحتدن دیكر بعض جهتلرجه استفاده ایدلمش، هنوز تجارت معاهده‌لری عقد ایدلمه‌ین مملكتلرله معاهده‌لر و مقاوله‌لر عقدی ، بونلرله دوغریدن دوغری‌یه طرق مواصله تأمینی ومالرمزك دها ای ره‌قلام ایدیلمه‌سی لزومی كبی احتیاج و ضرورتلر نظر دقته آلنمشدر .

بین‌الملل سركی وپنایرلره اشتراكك فائده‌یی موجب اوله‌جنی‌ده درپیش ایدلمش و بو مقصدله مختلف مملكتلرده آره‌صیره آچیلان سركی و پنایرلره اشتراك ایچون تشویقاتده بولنمقدن وكالت برآن خالی قالمامشدر .

غرب عالمی ایله اولان تجاری مناسبتلریمزك برقات دها تزییدی مقصدیله كچن سنه احداث ایدیلن درت تجارت ممثلكنه اخیراً برممثللك دها علاوه ایدلمشدر .

تجارت ممثللریمز ملی محصولات ومصنوعاتمز حقنده كرك مطبوعات واسطه‌سیله و كرك ایسه محافل تجاریه ومختلف ارباب صنایع وتجارتله تماس ایتمك صورتیله پروپاغاندا یاپمق ، تجارلریمزله

اجنبی تجارلری آراسنده‌کی مناسباته توسط ایتمک ، تورکیا امتعه‌سی حقنده طلب ایدیلن معلوماتی ویرمک وبولوندقلری مملکتلرك انکشاف اقتصادیسنی ووضعیت تجاریه‌سنی تعقیب ایله‌بوندن وکالتی خبردار ایله‌مك کبی خصوصاتده تزییدفعالیت ایتمشلردر . امتعه‌مز حقنده دها مثمر بر پروپاغاندا اجراسی ایچون تجارت ممثلـکلریمزده کوچوك مقیاسده بر تجارت موزه‌سی تأسیسی تأمل ایدلمکده اولوب بودجه‌نك مساعده‌سی نسبتنده بوتصورقوه‌دن فعله چیقاریله‌جقدر .

اقتصادیات ساحه‌سنده تحصیل کورمك ویا اکتساب ممارسه ایله‌مك اوزره مختلف مملکتلره متعددطلبه اعزام ایدلمشدر .

عموم دولتلرله وتخصیص قومشولریمزله اولان مبادلات تجاریه‌نك تسهیل و تسویه‌سی ایچون تشبثات اجراسندن کری طورولمامشدر . روسیه ایله اولان معاملات تجاریه‌مزك تزییدی وتجارلریمزك روسیه‌ده مظهرتسهیلات اولماسی ایچون متمادیاً صرف غیرت ایدلمشدر.

داخلی مملکتده استحصالاتك آرتمه‌سی و تجارته کیتدکجه اهمیت ویرلمسی سایه‌سنده موازنهٔ تجاریه‌مزده پارلاق براستقبال وعد ایله‌ین ممنونیتبخش بر تحول باش کوسترمش ، اخراجاتمز آرتمقده بولنمشدر . تجارت خارجیه ایستاتستیقلرینك تدقیقندن آکلاشیلدیغی اوزره 923 سنه‌سنده‌اخراجاتمز 84,651,189 لیرادن‌عبارت‌ایکن بومقدار 924سنه‌سنده 158,767,957 لیرایه و 925 سنه‌سنده‌ده 193,119,452 لیرایه‌بالغ اولمشدر. بوارقامه نظراً کچن‌سنه‌کی اخراجاتمز اولـکی سنه‌کی اخراجاتمزدن 34,251,496 ودها اولـکی‌سنه اخراجاتندن‌ده (108,468,164) لیرافضله‌در . ملی صنایعك انکشافه باشلامه‌سی و ملی استحصالاتی حمایه ایده‌جك تدابیرك پیدرپی تطبیقی سایه‌سنده اخراجاتك ترقی وانکشافی دوام ایتمسی قویاً مأمولدر .

تورکیه تجارت خارجیه‌سی صوك سنه‌لر ظرفنده صورت دائمه‌ده حال انکشافده‌در . بویله برمدعانك قطعیتی ایچون اولـکی سنه‌لرك عمومی ادخالات و اخراجات ارقامنی قیمت ومقدار اعتباریله تثبیت ایده‌لم :

قیمت اعتباریله مقایسه

	923 سنه‌سی لیرا	924 سنه‌سی لیرا	925 سنه‌سی لیرا
ادخالات	144,788,671	193,611,048	242,314,118
اخراجات	84,651,189	158,767,957	193,119,453
فضله‌ادخالات	60,137,482	34,843,091	49,194,665

مقدار اعتباریله مقایسه

	923 سنه‌سی کیلو	924 سنه‌سی کیلو	925 سنه‌سی کیلو	
ادخالات	496,752,723	702,612,482	732,234,176	
اخراجات	368,097,854	633,979,040	668,851,479	
	128,654,869	68,633,442	63,382,697	فضله ادخالات

1926 تجارت خارجیه‌سنك دها مساعد برشکل و جریان آلدیغی کورمك‌ده آیریجه موجب ممنونیت وانشراحدر. فی‌الحقیقه 1926سنه‌سی تجارت خارجیه ایستاتستیقلری اون ایلق آرقامیله تورکیه ادخالاتی 188,123,503 لیرا واخراجاتی [148,972,289] لیرا وادخالات فضله‌سی اوله‌رق 39,151,214 لیرا تثبیت ایدلمکده‌در .

1923 سنه‌سیله متعاقب ایکی سنه ظرفنده باشلیجه مملکتلرله اولان تجارت خارجیه وضعیتمزی تورکیه‌یه‌ادخال وتورکیه‌دن اخراج‌ایدیلان‌مواد ومحصولاتك مقداروقیمتلرینی تثبیت ایده‌لم :

	923 سنه‌سی		924 سنه‌سی	
	ادخالات	اخراجات	ادخالات	اخراجات
	ليرا	ليرا	ليرا	ليرا
آلمانيا	9 222 072	7 625 578	19 114 014	20 551 135
آمريقا	11 059 351	6 749 602	11 377 883	16 391 904
آووستريا	1 284 750	8 326	2 083 082	2 127
اسپانيا	13 483	1 128	88 706	23 768
اسوەچ	0	0	168 473	40 557
اسويچره	340 794	0	765 312	44 691
انكلتره	25 063 477	15 756 670	34 278 190	23 281 088
ايتاليا	28 352 941	15 200 671	40 983 960	34 883 763
ايران	635 391	58 957	838 247	217 197
بلچيقا	7 413 836	2 226 994	8 762 943	3 731 673
بلغارستان	4 944 775	1 064 798	3 574 911	1 543 077
چك اسلواقيا	1 880 344	0	6 103 932	48 073
روسيه	3 039 165	1 732 444	6 369 306	2 005 322
رومانيا	3 799 529	728 170	10 165 170	1 983 695
ژاپونيا	1 022 105	0	3 056 805	60 000
سوريه	7 880 087	6 045 927	7 526 930	9 243 137
عراق	466 743	148 924	491 621	200 368
فرانسه	13 229 352	10 504 218	18 302 472	18 786 420
فلمنك	3 837 603	6 654 989	6 393 818	9 348 972
لهستان	168 113	1 680	81 593	0
مجارستان	21 702	0	247 240	0
مصر	6 682 512	2 475 185	7 171 360	4 830 637
هندستان	525 603	4 798	1 579 448	2 760
يوغوسلاويا	844 656	84 775	462 253	273 018
يونانستان	927 345	2 881 850	1 235 626	8 318 887
ممالك سائره	5 764 704	1 963 606	1 843 199	1 359 231
غيرمعين	6 568 235	2 731 899	544 549	1 596 807
يكون	144 788 671	84 651 189	193 611 048	158 767 957

926 سنه‌سنك اون آیلغی		925 سنه‌سی		
اخراجات	ادخالات	اخراجات	ادخالات	
لیرا	لیرا	لیرا	لیرا	
19,155,135	25,215,734	27,662,803	27,442,072	آلمانیا
20,001,500	6,848,764	25,102,934	19,654,074	آمریقا
142,988	3,752,002	49,094	3,702,219	آووستریا
53,658	11,257	16,040	49,718	اسپانیا
754,771	583,399	51,397	402,283	اسوچ
86,622	1,382,628	20,397	1,129,911	اسویچره
14,899,003	27,212,001	17,441,277	37,846,817	انکلتره
41,779,185	29,323,891	50,490,718	43,421,077	ایتالیا
174,668	2,006,609	237,300	1,438,026	ایران
1,577,720	10,971,665	3,717,509	11,951,028	بلچیقا
1,210,603	2,404,444	1,839,702	3,318,347	بلغارستان
25,256	13,286,714	26,206	1,018,495	چکاسلواقیا
4,572,749	6,942,605	4,901,691	6,101,597	روسیه
733,968	3,744,591	1,353,553	6,371,930	رومانیا
148,537	4,511,687	128,221	4,535,565	ژاپونیا
5,861,925	4,562,661	11,669,886	9,020,839	سوریه
254,427	421,610	308,719	606,521	عراق
18,566,389	26,033,589	24,182,022	26,077,966	فرانسه
3,551,973	5,425,784	5,839,698	6,495,112	فلمنك
99	508,751	13,213	148,520	لهستان
5,075	950,706	1,296	813,710	مجارستان
5,944,336	2,130,078	5,901,534	6,073,270	مصر
13,613	3,008,576	27,068	3,827,791	هندستان
101,278	478,435	60,121	649,331	یوغوسلاویا
6,976,967	986,103	9,418,680	2,115,007	یونانستان
485,997	5,317,424	879,795	8,526,932	ممالك سائره
1,943,847	103,795	1,781,509	409,505	غیر معین
148,972,289	188,123,503	193,119,453	242,314,118	یکون

بوارقامه نظراً ایتالیا ، انکلتره ، فرانسه ، آمریقا ، آلمانیا ، بلچیقا ، سوریه ومصر ایله اولان مناسباتمزك ایلك صفده بولندیغی آکلاشیلیر .

ممالك اجنبيه ايله اولان تجاری مناسباتمز

1 - لوزان معاهده‌نامه‌سنه مربوط تجارت پروتوقولی . 2 - تجارت معاهده‌لری . 3 - موقت ائتلافنامه‌لر ، کبی اوچ اساسه استناد ائلمکده‌در .

کومروك تعرفه‌سنك بش سنه مدتله معین بر حددن فضله تزیید ایدیله‌مامسنی آمر اولان پروتوقولك مدتی 928 سنه‌سنده ختام بوله‌جغی جهتله مملکتك منافع حقیقیه‌سنه اویغون وملی صنایعی ومستهلکی حمایه ایده‌جك بر کومروك تعرفه‌سی شیمدیدن احضار ایدلمکده‌در .

تجارت خارجیه‌مزی تنظیم ایده‌جك مقاولات ومعاهدات

بین‌الملل اقتصادی جریانلرله ممالك مختلفه‌نك کومروك تعرفه‌لری وباخصوص مسائل اقتصادیه‌یه متعلق اوله‌رق دولتلر بیننده تثبیت ایدیلان وبعدما ایدیله‌جك اولان عهدی اساسلرك صورت دائمه‌ده تدقیق وتعقیبی امرنده تبارز ایدن لزوم واحتیاجه بناءً منحصراً بو کبی خصوصاتله توغل ایلمك اوزره (تجارت مقاوله‌لری تدقیق دائره‌سی) عنوانیله براختصاص دائره‌سی تشکیل ایدلدی .

محصلهٔ نتایجی جهان بشریتده مهم تقلبات حصولی صورتنده تجلی ایدن حرب عمومیدن صکره هرمملکت خارجله اولان اقتصادی علاقه‌لرینی شرائط جدیده‌یه کوره تنظیمه چالیشدیغی کبی مملکتمزکده ممالك سائره ایله موجود تجاری مناسباتنك احوال حاضره‌نك ایجاباتنه توفیقی لازم کلدیکندن دول متحابه ایله تجارت معاهده‌لری عقدینه تشبث اولندی . بونکله برابر آزچوق اوزون مذاکراته ومرعیتی بعض مراسم ومعاملات متقدمه‌یه وابسته اولان بومعاهده‌لرك انعقادینه قدر تجارت خارجیه‌مزك تشوشدن وقایه‌سی ایچون موقت ائتلافنامه‌لرده تنظیم ایدلدی .

شیمدی‌یه قادار مختلف دولتلرله تورکیه آراسنده زیرده‌کی مقاوله و معاهده‌لر عقد اولونمشدر :

دولتلر	امضا تاریخی	نه‌کبی مقاوله یاخود معاهده
آرناوودلق	30 کانون ثانی 1924	مخادنت معاهده‌سی
آفغانستان	آغستوس 1922	اتفاق معاهده‌سی
آلمانیا	2 مارت 1924	آنقره‌ده عقد اولونان مخادنت معاهده‌سی
آمریقا	6 آغستوس 1923	تجارت ائتلافی
آوستریا	28 کانون ثانی 1924	مخادنت معاهده‌سی وتجارت ائتلافی
اسپانیا	ایلول 1924	مخادنت معاهده‌سی
اسوچ	27 مایس 1924	» »
اسویچره	19 ایلول 1925	مخادنت حقنده نوطه تعاطیسی ؛ تجارت وسیرسفائن مقاوله‌سی
انکلتره	24 تموز 1923	لوزان معاهده‌سی
ایتالیا	24 » 1923	» »
ایران	31 مایس 1929	موقت تجارت ائتلافی
بلچیقه	30 کانون ثانی 1926	» » »
بولغارستان	ایلول 1925	مخادنت معاهده‌سی وتبعه‌لر حقنده ائتلاف
چه‌قوسلاواقیا	تشرین‌اول 1927	مخادنت معاهده‌سی
چیلی	شباط 1926	مناسبات تأسیسی حقنده معاهده
دانیمارقه	26 کانون ثانی 1925	مخادنت معاهده‌سی
رومانیا	24 تموز 1923	لوزان معاهده‌سی
ژاپونیا	24 » 1923	» »
سوریه		کومروك ائتلافنامه‌سی
سوویه‌تلر اتحادی	16 مارت 1921	روسیه متحد جمهوریتی (ر.س.ف.س.ر) ایله معاهده
» »	13 تشرین‌اول 1921	ماورای قافقاس اتحادی وروسیه متحد جمهوریتی ایله مخادنت معاهده‌سی
» »	21 کانون ثانی 1922	اوقراینا جمهوریتی ایله مخادنت واخوت معاهده‌سی
» »	1925	سوویه‌تلر اتحادیله تجارت مقاوله‌سی
فرانسه	24 تموز ؟!	لوزان معاهده‌سی
فینلاندیا	1924	مخادنت معاهده‌سی اقامت، تجارت وسیرسفائن مقاوله‌سی
لهستان	23 تموز 1923	تجارت مقاوله‌سی
لیتوانیا	1927	مخادنت معاهده‌سی
ماجارستان	1927	تجارت ، اقامت وسیرسفائن مقاوله‌سی
مصر	9 مایس 1926	موقت تجاری ائتلاف
هولاندا	16 آغستوس 1924	مخادنت معاهده‌سی
یوغوسلاویا	24 تموز 1923	لوزان معاهده‌سی

حکومت جمهوریه‌مز، حرب عمومیدن صوکره مناسبات بین‌المللده تحصل ایدن وضعیت جدیده‌یی و بو اعتبارله مملکتك انکشاف مستقبله‌سی نقطهٔ نظرندن توسلی مقتضی تدابیری اهمیتله نظر دقته آلدیغندن تجارت خارجیه‌مزك شرائط جدیده‌یه کوره تنظیمی مقصدیله حکومات مختلفه ایله تجارت معاهده‌لری عقدینه توسل ایتدی. عینی زمانده‌ده بو معاهده‌لرك انتاج و تطبیقنه قدر تجارتمزك تشوشدن وقایه‌سی ایچون حکومات مذکوره ایله موقت ائتلافات تجاریه عقد ایلدی.

وضعیت عمومیهٔ اقتصادیه‌ده‌کی عدم استقرار اوزون مدتلی تجارت مقاوله‌لری عقدینه پك مساعد کورولمدیکندن بر، ایکی سنه قدر مدت ایچون عقد ایدلمش اولان آنف‌البحث مقاوله‌لرك مملکتمزك حیات اقتصادیه‌سنده‌کی تأثیراتی علی‌الاستمرار تعقیب ایدلمکده اولدیغندن مدتلرینك ختامنده بونلرك تجدیدی ایچون مقتضی شرائطده شیمدیدن تدقیق و تحری اولنمقده‌در.

تجارت خارجیه‌نك تنظیمی

924 سنه‌سنده برلین، آمستردام، لیوه‌رپول، تریسته و نویورق ممثلکلری احداث اولنمشدی. بالآخره لیوه‌رپول تجارت ممثلکنك مارسیلیایه و آمستردام تجارت ممثلکنك‌ده دها مرکزی وضعیتده بولنمسی حسبیله آنوه‌رسه نقلی اجرا ایدلمشدر. تجارت ممثللرندن تورك ارباب تجارت و صنایعك کندیلرندن بکله‌نیلان استفاده‌یی تأمین ایلدکلرینه شبهه یوقدر.

احداثی حقیقی احتیاجه تقابل ایدن تجارت ممثلکلری مقداری بودجه‌نك مساعده‌سی نسبتنده تزیید ایدیله‌جکدر.

ملی محصولات و معمولاتمزك معین تیپلره تفریقی [استاندارزه ایدلمسی]، مختلف پیاسه‌لرده‌کی آمبالاژ اشکالی و تفتیش حقنده تطبیق ایدیلن احکام تدقیق ایدلمکده اولوب بین‌الملل پیاسه‌لرك محصولاتمزك اك موافق شکللرده رقابت ایده‌بیلمسنی تأمین ایده‌جك تدابیرك اتخاذی تأمل اولنمقده‌در. مملکت ارباب تجارت و صنایعی خارجی استخبارات تجاریه‌سیله تنویر ایده‌رك ممالك اجنبیه‌ده‌کی تجار و مؤسسات تجاریه ایله طوغریدن طوغری‌یه تماس و مناسبات تأمینی ایچون نشریات و ارشاداتده بولنه‌جق و مملکت داخلنده سرکی و مشهر کشادیله بین‌الملل مشهر و پنایرلره متعلق ایشلرله مشغول اولاجق بر [تورك تجارت خارجیه دائره‌سی] تشکیلی ایچون قانون لایحه‌سی احضار اولنمقده‌در. اقتصاد وکالتنه مربوط منافع عمومیه‌یه خادم مؤسساتدن اوله‌جق و مرکزی استانبولده بولنه‌جق اولان بویله بر تجارت خارجیه دائره‌سنك حقیقی احتیاجه تقابل ایده‌جك قیمتلی خدماتده بولنه‌جغی شبهه‌سزدر.

خلاصه : تورکیه تجارت خارجیه‌سنك سنه‌دن سنه‌یه انکشاف ایتمکده اولدیغی بر حقیقتدر . بو انکشافك مطلوب نتیجه‌یی ویره‌بیلمسی ایچون بعض مهم تدبیرلرده درپیش ایدلمکده‌در .

B .— صنایع ایشلری

صنایعك تشویقی

اقتصادیاتك مختلف شعبه‌لری آراسنده صنایعك حائز اولدیغی مستثنا قیمت و اهمیت ایضاحدن مستغنیدر . خارجی تجارتك واقتصادی موازنه‌نك باشلیجه استنادگاهلرندن بری اولان صنایعك اون سکزنجی و اون طقوزنجی عصرلرده آوروپاده مظهر اولدیغی انکشاف ، صنایعی حال ابتدائیده بولنان و بالخاصه بویوك صنایعی هنوز تأسس ایتمه‌مش بولنان مملکتلری اقتصادی استقلالك تأمیننه معطوف سریع تدبیرلر آلمق مجبوریتنده بیراقمقده‌در . تورکیه‌ده آوروپا صنایعنك مؤثر رقابتی قارشیسنده وقتیله برچوق ارباب صنعتی کچیندیرن کوچوك صنایع مؤسسه‌لری تدریجاً تزلزله اوغرامش و بونلردن برقسمی تماماً رقابت ساحه‌سندن چکیلمك مجبوریتنده قالمشدر . بو وضعیت قارشیسنده حال حاضرده‌کی اقتصادی مناسبات وتشکیلاته نظراً بقا بولابیله‌جك ماهیتده بولنان کوچوك صنایع ارباب‌ی عصری تجهیزات ایله تقویه ایتمك و دیگر طرفدن بویوك صنایعك تأسسی ایچون ممکن اولان وسائطه مراجعت ایدرك یرلی واجنبی سرمایه صاحبلرینه تشویقات وتسهیلات ایله اعظمی منافع کوسترمك خلاصه وضعیتك ایجاب ایتدیردیکی درجه‌ده سرعتله انکشافه مساعد وکافی برزمین احضار ایتمك لازم کلیر .

صنایع دخی زراعت و تجارت کبی فردی ویا اشتراك صورتیله یاپیله‌جق خصوصی تشبثلردن قوت آلیر . حکومتك بوخصوصده‌کی وظیفه‌سی متشبثلره منابعنك مساعده‌سی نسبتنده مظاهرتده بولنمق ، کمرك تعرفه‌لری ، تشویق صنایع قانونلری کبی وسائطله داخلی تأسیساتك خارجی رقابته قارشی حمایه‌سنی تأمین ایتمك ، صناعی تشبثلردن بالخاصه مملکت حسابنه اعظمی ثمره استحصالی ایچون عمومی احتیاج ومنفعتلری ، عمومی وضعیتی کوز اوکنده بولندیرمق صورتیله اقتصادی جریانلری تسهیل و تنظیمه معطوف تدبیرلر اتخاذ ایلمکدن عبارتدر .

ملی اداره‌نك تأسسنی متعاقب صنایعه عائد قانونلرك مملکتك احتیاجیله متناسب وکافی بولنمدیغی کوریله‌رك بوساحه‌ده شیمدی‌یه قدر اجرا ایدیلن تدقیقات وتشبثاتدن بروجه‌آتی نتیجه‌لر اقتطاف اولنمشدر :

ملی صنایعمزك تشویق و حمایه‌سی حقنده وضع ایدلمش اولان احکام و موضوعات آره‌سنده شکر فابریقه‌لرینه بخش اولنان امتیازات و معافیات حقنده‌کی 5 نیسان 925 تاریخلی قانون ایله یرلی قماشدن البیسه کیilmesنه دائر 9 کانون اول 925 تاریخلی قانون و مملکت داخلنده مقدار کفایه‌ده استحصال و اعمال اولنان و فناً عینی وظیفه‌یی کوره‌بیله‌جکی متحقق اولان هرنوع ابتدائی معمول و معدنی ماده‌لرك حکومت و دولت ایله علاقه‌دار بالجمله مؤسسات ایله امتیازلی شرکتلر طرفندن خارجده‌کی فیأتدن یوزده اون فضله‌سیله اولسه دخی ترجیحاً داخلدن مبایعه‌سی حقنده‌کی 925 سنه‌سی موازنهٔ عمومیه قانوننك 54 نجی ماده‌سی اهمیتله ذکر وقید ایدلمك لازم کلیر .

بدلی موازنهٔ عمومیه وخصوصیه ایله بلدیه‌لر طرفندن تسویه‌ایدیلن ملبوسات و لوازمه عائدقماشلرك یرلی فابریقه‌لردن تدارکی مجبوریتی وسالف الذکر 54 نجی ماده موجبنجه‌داخلی محصولات و معمولاتك یوزده اون فضله‌سیله ترجیحی حقنده‌کی مجبوریت‌قانونیه حال انکشافده بولنان ملی صنایعمزك بالخاصه منسوجات فابریقه‌لرینك فعالیتنی تسهیل و تزیید خصوصنده اعظمی تأثیر کوستره‌جك اصابتلی برتدبیرتشکیل ایلمکده ، یکی تشویق صنایع قانون لایحه‌سی دخی بو خصوصده وضع ایدیلن مجبوریتی تأیید ایده‌جك احکامی محتوی بولنمقده‌در .

شکر فابریقه‌لری حقنده‌کی قانون مملکتك باشلیجه ادخالات ماده‌لرندن بری اولان وسنوی تقریباً آلتمش بیك طون مقدارنده استهلاك‌ایدیلن شکرك داخلدن‌تدارکی وبالنتیجه اقتصادی موازنه‌ده اساسلی برتأثیر اجراسی غایه‌سنی‌استهداف ایتمکده‌در . مذکورقانونده تشویق صنایع قانونیله بخش ایدیلن مساعداتدن ماعدا تجارت وکالتنجه تعیین ایدیله‌جك منطقه‌لرده یکرمی‌بش سنه مدتله امتیازویرلمسی و استحصالاتك سکز سنه مدتله استهلاك رسمندن معافیتی ، دولت اراضیسندن مجاناً و اشخاصه عائد اراضیدن استملاك صورتیله اراضی‌تفوضی ، ابتدائی و معمول ماده‌لرك دولت شمندوفرلرنده ثلث نسبتنده تنزیلاتله نقلی کبی واسع امتیازات موجوددر . شکر فابریقه‌لرینه بخش اولنان امتیازات و معافیات حقنده‌کی قانونك ایلك ثمره‌سی آلپوللی وعشاق شکر فابریقه‌لرینك فعالیته‌کچمسی صورتیله اقتطاف ایدلمشدر . ادخالات یکوننك بشده برینی تأمین ایده‌بیله‌جك قابلیتده اولان بو فابریقه‌لرك موفقیتی دیکر ارباب‌تشبث ایچون ایی برمثال اوله‌جقدر .

دیکرطرفدن 1913 تاریخلی تشویق‌صنایع‌قانوننك 12 نجی‌ماده‌سی ، منحصراً ال ایله خالی ، منسوجات ودانتلا نسج واعمالیله اشتغال ایدن ایشجیلری تمتع ویرکوسندن معاف طوتیوردی . مملکتمزده سرعتله انکشافی پك شایان تمنی اولان منسوجات صنایعنك

آلدیغی مساعد جریانی داها مؤثر بر صورتده تشویق ایتمك لزومی حس ایدلدیکندن سالف الذکر ماده 26 نیسان 925 تاریخلی قانونله تعدیل و توسیع اولندی. معدل 12 نجی ماده احکامنه نظراً صوك سنه‌لرده شایان دقت بر انکشاف کوسترەن تریقوتاژ صنعتی قانونك ساحهٔ تأثیری داخلنه کیردیکی کبی اسکی ماده‌ده یالکز ایشجیلره منحصر قالان حمایه ایشجی و صنعتکارلره و ویرکو معافیتی مواد ابتدائیه و تأسیسات مالزمه‌سنه تشمیل اولنمشدر.

925 سنه‌سی بدایتنده تشویق صنایع قانوننك یدنجی ماده‌سنك بشنجی فقره‌سنه توفیقاً مملکت داخلنده استحصال ایدیله‌مدیکندن خارجدن بلا رسم ادخالی لازم کلن مواد ابتدائیه حقنده بر جدول تنظیم ایدیله‌رك ملی مؤسسه‌لرك داخلدن تدارك ایده‌مدکلری مواد ابتدائیه کمرك رسمندن معاف طوتیلمشدر.

هر مملکتده اولدیغی کبی مملکتمزده‌ده ملی صنایعی تشویق و حمایه مقصدیله وضع ایدلمش اولان 913 تاریخلی تشویق صنایع قانونی استهداف ایلدیکی غایه ایله متناسب مؤثر بر حمایه تأمین ایده‌بیلمکدن اوزاق بولنیوردی. ملی احتیاجلرك داخلدن تدارکی و اقتصادی موازنه‌نك محافظه‌سی خصوصنده صنایعك حائز اولدیغی مستثنا موقع و اهمیتی نظر اعتباره آلان قومشو حکومتلردن بلغار، رومن و مجار حکومتلری، صناعی مؤسسه‌لره امتیازلر ویرمك، سرمایه‌لرینه اشتراك ویا قره‌دی تأمینی صورتلریله مظاهرتده بولنمق و نقلیاته تنزیلاتلی حتی باشه باش تعرفه‌لر تطبیق ایتمك صورتیله اعظمی حمایه تأمین ایله‌مشدر.

اسکی تشویق صنایع قانونی معافیاتدن استفاده ایچون برچوق اشکال و مراسمك تمامیٔ ایفاسی کلفتنی تحمیل ایلدیکی کبی تأمین ایلدیکی معافیت و مساعده‌لرك محدودیتی اعتباریله‌ده اساسلی بر تعدیله احتیاج کوستریوردی. بو ضرورتك سوقیله محلی احتیاجلر و صنایع اربابیله تجارت و صنایع اوطه‌لرینك نقطهٔ نظرلری اهمیتله تدقیق ایدلمك و بالخاصه قومشو دولتلرك تشویق صنایع قانونلری کوز اوکنده بولندیرلمق صورتیله یکی بر تشویق صنایع قانونی ملت مجلسی طرفندن قبول و موقع تطبیقه وضع اولونمشدر.

یکی قانون مملکت داخلنده کافی مقدارده استحصال ایدیله‌میان خام و یاری ایشلنمش مواد ایله انشاآت مالزمه‌سی و مملکت داخلنده یاپیله‌میان ماکنه و آلات ایله یدك پارچه‌لرینی و دمیر یولی، قنال و هوائی خط مالزمه‌سی کمرك، اوقترووا رسملرندن معاف طوتدیغی کبی صناعی مؤسسه‌لرله اداره خانه، دەپو، صاتیش محلی کبی بالجمله مشتملاتی املاك، مسقفات، اراضی و قازانج ویرکولرندن و ادارهٔ خصوصیه‌لرله بلدیه‌لره عائد کسورات منضمه‌دن معاف بولنمقده‌در. صناعی مؤسسه‌لره بلدیه حدودلری خارجنده‌کی اراضیٔ امیریه‌دن مجاناً و بلدیه‌لره عائد کسورات منضمه‌دن معاف بولنمقده‌در. صناعی مؤسسه‌لره

بلديه حدودلری خارجنده‌کی اراضیٔ امیریه‌دن مجاناً وبلديه حدودلری داخلنده کیلردن بدل تقدیری صورتيله مقسطاً اراضی تفویضی دخی درپیش اولنمشدر . صناعی مؤسسه‌لرك انشاآت مالزمه‌سیله ماکنه آلات وادواتنك دولت شمندوفرلرنده تنزیلاتلی تعرفه ایله نقلی و قوهٔ محرکه‌سی اون بارکیردن آشاغی اولدیغی حالده مملکت اقتصادیاتنه فائده‌سی دوقونان مؤسسه‌لرك وال ترکاهلریله تریقوتاژ، اورغانجیلق وامثالی ایشلر یاپان ایشجیلرك دخی تشویق وحمایه‌سی یکی قانونده نظر اعتباره آلنان نقاط میاننده بولنمقده‌در . اك آز برمیلیون لیرا سرمایه ایله ایشله‌ین بویوك مؤسسه‌لره معین منطقه‌لرداخلنده معین مدتلرله امتیاز ویرلمسی جهتی نظر اعتباره آلندیغی کبی بو مؤسسه‌لره لزومی اولان اراضینك صورت استملاکی آیریجه تعیین اولنمشدر .

یکی قانونده یالکز معافیات وامتیازاتك توسیعی ایله اکتفا ایدلمیه‌رك بو معافیاتك اکتسابی ایچون اختیاری لازم کلن اشکال ومراسم معاملاتك تأخرینه ومراجعت اربابنك متضرر اولمسنه محل بیراقمیه‌جق واصغری کلفت تحمیل ایده‌جك برشکله افراغ اولنمشدر.

اولچولرك تنظیمی

مملکتك حیات اقتصادیه‌سنی اصلاح وتنظیم خصوصنده عامل اوله‌جق قانونلر آره‌سنده اولچولر قانوننك مهم برموقعی واردر. مقیاساتك توحیدی ایله حسابی سهولت وصحتله یاپیله‌بیله‌جك برسیستم قبولنده‌کی فائده‌لر آشکاردر . مملکتمز داخلنده متعامل ومستعمل اولان اولچولرك کوستردیکی عظیم تخالف تجاری معامله‌لرك تشوشنی وتجارت اربابیله خلقك ضررینی موجب اوله‌جق بروضعیت احداث ایتمکده‌در . اولچولرك توحید وتنظیمی خصوصنده ایلك دفعه فرانسه‌ده باشلایان وتدریجاً آوروپا وآمریقا حکومتلرندن قسم اعظمنك مظهر قبولی اولان حرکت 1875 سنه‌سنده مترو اصولی قبول ایدن حکومتلر آره‌سنده عمومی برمقاوله عقدینه منجر اولمشدر . تورکیه حکومتی دخی بو مقاوله‌یی امضالامش، حتی 1869 تاریخنده اعشاری مقیاسلرك تأمین تطبیقی ایچون بر قانون نشر ایدلمش ایسه‌ده کوریلن مشکلات قارشیسنده وضع ایدیلن مجبوریت اختیاری برشکله افراغ اولنمشدر . ملی اداره‌نك تأسسنی متعاقب اولچولرك توحیدی مسئله‌سی لایق اولدیغی اهمیتله نظر تدقیقه آلنه‌رق، بوخصوصه عائد قانونك تدقیقاتی وکالتجه اکمال ایدیله‌رك، باش وکالته تقدیم اولونمشدر. بوقانون لایحه‌سنك مندرجاتنه نظراً پاره ومجوهرات وفنی مقیاسلر مستثنا اولمق اوزره هرنوع آلیش ویریشده مترو اساسی اوزرینه حاضرلانمش اولچولرك قوللانیلمسی مجبوریت آلتنه آلنمقده‌در . قانونك صورت تطبیقنه عائد خصوصات تجارت وکالتجه حاضرلانه‌جق برنظامنامه ایله تنظیم اولنه‌جقدر .

ایشی و ویرنلرله ایشجیلر مناسباتی

متمدن مملکتلرك همان کافه‌سنده صنعت اربابی ایله ایش صاحبلری وایشجیلر آره‌سنده‌کی مناسباتی تنظیم وصناعی فعالیتی ملی واقتصادی منافعك خللدار اولمسنه محل ویره‌بیله‌جك منفی تأثیراتدن وقایه ایچون بعض احکام قانونیه وضع ایدلمش و بالخاصه ایش محللری قادین و چوجقلرك قوللانیله‌بیله‌جکی ایشلر ، ایش ساعتلری ، ایش اثناسنده وقوعبولان قضالر و تعاون تشکیلاتی حقنده عمومی بعض اساسلر تثبیت اولنمشدر .

ایش مسائلی ایله دائمی صورتده مشغول اولمق اوزره 1901 سنه‌سندن بری اسویچره‌ده بین‌الملل بر قلم حال فعالیتده بولنمقده ، مختلف مملکتلرده سالف‌الذکر مسائل حقنده وقت ، وقت نشر ایدیلن قانون و نظامنامه‌لر یکدیگرینی اتمام ایده‌جك احکامی محتوی بر کل تشکیل ایتمکده‌در .

مملکتمزده‌ده ملی حکومتك تأسسنی متعاقب ارکلی کمور حوضه‌سنده‌کی معدن ایشجیلری حقنده محلی بر قیمت واهمیتی حائز اولمق اوزره برقانون قبول ونشر ایدلمشدر. بالآخره داها اطرافلی تدقیقات اجرا ایدلمك صورتیله برقانون لایحه‌سی تنظیم اولنمش وایش شرطلری ، ایش محللری ، ایش مقاوله‌لری وتفتیش تشکیلاتنی محتوی برنجی قسمی 924 سنه‌سی بدایتنده مجلس عالی‌یه تقدیم ایدلمشدی . یوز یکرمی ماده‌دن عبارت اولان بو لایحه مندرجاتی مختلف انجمنلرده تدقیق و تعدیل ایدیله‌رك اون طقوز ماده‌سی 925 دورهٔ اجتماعیه‌سی ظرفنده هیئت عمومیه‌جه قبول ایدلمش ایسه‌ده حکومتجه یکیدن بعض تدقیقات اجراسنه لزوم کورلدیکندن 926 سنه‌سی مایسنده استرداد اولنمشدی . 927 سنه‌سنده احضار ایدیله‌رك ملت مجلسنه تقدیم اولونمشدر ، حالا انجمنده تدقیق ایدلمکده‌در.

بوصوك لایحه‌ده زراعی ایشلر ، عائله حالنده اوصنایعی وکوی مؤسسه‌لری قانونك دائرهٔ تأثیرندن خارج قالمقده‌در . اون ایکی یاشنه کیرمه‌مش چوجقلرك ایشجی وچیراق اوله‌رق قوللانیلمه‌سی منع ایدلدیکی کبی اون سکز یاشنه قدر اولان قادین وارککایشجیلرك استخدامی تقیید اولونمشدر. ایش مدتی اصغری برساعت استرحت داخل اولمق اوزره احوال عادیه‌ده کونده اون ویرآلتی ایشلرنده سکز ساعت اوله‌رق تثبیت ایدلمشدر. بومدت آنجق معین شرائط داخلنده تمدید اولنه‌بیله‌جکدر . ایش محللرینك تابع اوله‌جغی صحی شرطلر تعیین اولندیغی کبی قضالر وتعاون صندقلریله ایش محللرینك تفتیشی حقنده احکام لازمه درج وعلاوه اولنمشدر .

صناعی ملکیت حقوقی

حکومتمز لوزان معاهده‌سنه مربوط تجارت مقاوله‌سنك 14 نجی ماده‌سنك صوك فقره‌سنه نظراً معین مدتلر ظرفنده عاقد دولتلر تبعه‌سنك صناعی ملکیت حقوقنك قوانین مؤثره ایله حمایه‌سنی

تعهد ایلمکده وسالف الذکر مقاوله‌نك 12 و 13 نجی ماده‌لری دخی اختراع براتلری ، صناعی رسم وموده‌لر ، صناعی وتجاری مارقه‌لر ، تجارت اسملری ، منشأ اشارتلری ، سر کیلرده موقت حمایه ، برات آجنته‌لری وعلی العموم غیرقانونی رقابته موضوع تشکیل ایدن صناعی ملکیت حقوقی حقنده متقابلاً تشریعی واداری تدابیر اتخاذی تعهدینی احتوا ایلمکده‌در . حکومتمزك 10 تشرین اول 925 تاریخندن اعتباراً التحاق ایتمش اولدیغی بین الملل پارس صناعی ملکیت مقاوله‌نامه‌سی احکامی دخی بوخصوصی مؤید بعض تعهداتی محتویدر .

الیوم مملکتمزده صناعی ملکیت حقوقنه عائد اولمق اوزره مرعی ومعتبر اولان قانونلر 18 شباط 295 تاریخلی اختراع براتی قانونیله 28 - نیسان - 304 تاریخلی علامت فارقه نظامنامه‌سندن عبارتدر . بك جزئی تعدیلات ایله فرانسه‌نك 1844 تاریخلی اختراع براتی و 1857 تاریخلی مارقه قانونلرندن استنساخ ایدلمش اولان بوقانون ونظامنامه‌لر احکامی عموم متمدن مملکتلر و بومیانده فرانسه قانونلرینك مختلف تاریخلرده اساسلی تعدیلاته اوغرامش بولنمسنه رغماً یاریم عصره یقین زماندنبری همان هیچ بر تعدیل کورمه‌مش ، حتی عمومی حرب بدایتندن اعتباراً پاره‌مزك قیمتی وحیات پهالیلغی بویوك تحوللر کچیردیکی و آوروپا حکومتلرینك خرج تعرفه‌لرنده صیق ، صیق تصحیحات یاپلدیغی حالده تورکیا ایچون 1296 سنه‌سنده موضوع اولان برات وعلامت فارقه خرجلری زمانمزه قدر اولدیغی کبی محافظه ایدلمشدر .

اقتصادی احتیاجلرك تضییق وحقوقی تلقیلرك تکاملی نتیجه‌سنده بین الملل اتحاده داخل اولان و اولمیان حکومتلر یا یکیدن صناعی ملکیت حقوقنی حمایه ایده‌جك قانونلر وضعی ویاخود موضوع قانونلرك صیق ، صیق اصلاح وتعدیلی مجبوریتنی حس ایتمشلردر. اداره‌ٔ ملیه‌نك تأسسنی متعاقب صناعی ملکیت حقنده‌کی موضوعات قانونیه‌نك اصلاح و اکمالی جهتی دخی اهمیتله نظر مطالعه‌یه آلنه‌رق مملکتمز اقتصادیاتنك صوك سنه‌لرده عرض ایتدیکی احتیاجلر ویونانستان ، بولغارستان ، یوغواسلاویا کبی قومشو حکومتلرك ، آلمانیا ، انکلتره وفرانسه کبی بویوك حکومتلر موضوعاتنك وهمان عموم متمدن حکومتلر قانونلرینك محتوی بولندیغی مشترك اساسلر کوز اوکنده بولندیریلق و علاقه‌دار تجارت وصنایع اوطه‌لریله تورکیه‌ده اوزون مدتدن بری فعالیتده بولنان برات آجنته‌لرینك مطالعه‌سی آلنمق صورتیله صناعی ملکیت حقوقنی کل حالنده محتوی بر قانون لایحه‌سی حاضرلانمش وباش وکالته تقدیم اولنمشدر .

تجارت وکالتنك ونظارت مراقبه‌سی آلتنده چالیشمق اوزره 925
صنایع ومعادن بانقه‌سی سنه‌سنده بر قانون مخصوص ایله تشکیل اولنان تورکیه صنایع ومعادن بانقه‌سی اعمالات حربیه‌یه مخصوص اولانلردن ماعدا دولته عائد اولوب کندیسنه دور ایدیلن مؤسسات صناعیه‌یی شرکتلره دور ایدنجه‌یه قدر بالذات اداره ایتمك ، اشتراك صورتیله تأسیسات صناعیه‌ده بولنمق ، بالذات ویا مشترکاً معدن ایشلتمك ، تورك صنایع ومعادن اصحابنه اقراضاتده بولنمق ومقصد تشکلنه موافق هر درلو بانقه معامله‌سی یاپمق غایه‌سیله 1925 سنه‌سی مایسندن اعتباراً اجرای فعالیته باشلامشدر .

بانقه 925 و 926 سنه‌لری بودجه‌لرینه وضع اولنان تخصیصاتك ومتداول سرمایه‌سی یکوننك هر که ، دفتردار وباقیرکوی منسوجات و بکقوز دباغت فابریقه‌لری کبی جهت عسکریه‌دن مدور مؤسسه‌لرك واسع احتیاجاتی و طوسیه ، مرعش چلتیك ، قیصری واسپارطه ایپك فابریقه‌لری کبی حال انشاده بولنان فابریقه‌لرك تأسیس و ایشلتمه مصارفی ایله متناسب بولنماسنه رغماً درعهده ایلدیکی وظائفك مهم برقسمنی موفقیتله تدویر ، اصلاح واکمال ایتمشدر . وقتیله همان یالکز عسکری احتیاجه تقابل ایتمك اوزره تأسیس ایدلمش اولان سالف الذکر فابریقه‌لر معمولاتنه تأسیساتك اصلاح و توسیعی و ایشلتمه ایشلریله تجاری معاملاتده یکی اصوللر تطبیق نتیجه‌سنده پیاسه‌ده یکی مخرجلر تدارکنه امکان حاصل اولمش، استانبولك اك ایشلك بر محلنده یکیدن برصاتیش مغازه‌سی آچیلدیغی کبی 926 سنه‌سی نهایتلرنده انقره‌ده برسرکی ترتیب وکشاد اولنمشدر . بانقه‌یه 926 سنه‌سی ظرفنده یاپیلان وعده‌لی تودیعاتك یکونی (677 705) و وعده‌سز تودیعات یکونی (955000) لیرایه بالغ اولمش وکرك بومعامله‌لردن کرك 926 سنه‌سنده یاپیلان (940000) لیرالق سندات تجاریه معامله‌سندن برکونا ضرر قید اولنمامشدر . بانقه مالی وضعیتنك مساعده‌سزلکنه رغماً 925 و 926 سنه‌لری ظرفنده برچوق مؤسسه‌لره اقراضاتده بولنمق ومختلف شرکتلره واسع مقاسده اشتراك ایلمك صورتیله مؤثر بر فعالیت ابرازینه موفق اولمشدر. طوسیه و مرعش چلتیك فابریقه‌لریله اسپارطه و قیصری ایپك فابریقه‌لری ، ملاطیه الکتریق ومنسوجات ، طربزون الکتریق ، کوتاهیه چینی ، یالواج دباغت ، عشاق ترقی زراعت ، آنقره منسوجات ، آقسرای عزم ملی ، اسکیشهر لوله طاشی ، ارغنی باقیر ، و کیلیملی کومور شرکتلریله استانبول ، ازمیر وطربزون لیمان شرکتلری بانقه‌نك طوغریدن طوغری‌یه حصه‌دار بولندیغی مؤسسه‌لر میاننده‌در . بالخاصه بانقه طرفندن برمیلیون لیرا صرف ایدلمك صورتیله 926 سنه‌سی تشرین اولنده تأسیساتی اکمال ایدیلن عشاق شکر فابریقه‌سی عینی سنه‌نك کانون اولی ظرفنده موفقیتله فعالیته کتیرلمش، قیصری

واسپارطه ایپلك فابریقه‌لریله مرعش وطوسیه چلتیك فابریقه‌لرینك تأسیساتی دخی مختلف تاریخلرده اكمال ایدیله‌رك بو فابریقه‌لرك همان كافه‌سی فعال بر وضعیته كیرمشدر . بومیانده آقسرای اون ، آنقره منسوجات فابریقه‌لری فعالیته كتیریلدیكی كبی ملاطیه وطربزون الكتریق فابریقه‌لرینك تأسیساتی‌ده اكمال ایدلمك اوزره‌در .

معافیت و قوهٔ محركه رخصتنامه‌لری

حكومت ملیه‌نك تشكلنی متعاقب شرائط قانونیه‌یی حائز اولدقلری تحقق ایدن 281 فابریقه‌یه تجدیداً تشویق صنایع معافیت رخصتنامه‌سی ویرلمش وادارهٔ سابقه زماننده ویریلن 189 رخصتنامه داخل حساب ایدلدیكی تقدیرده تشویق صنایع قانوننده مستفید اولان مؤسسه‌لرك مقداری 470 عددینه بالغ اولمشدر . صوك‌یدی سنه‌لك معافیت رخصتنامه‌لرینك عدد اعتباریله یكونلری بروجه آتیدر :

سنه‌سی	اون	اعمالات معدنیه	اعمالات حشبیه	صابون وزیتون یاغی	منسوجات وایپك	دباغت	متفرق	یكون
336	3	0	0	0	0	0	0	3
337	3	0	1	1	0	0	0	5
338	12	1	0	1	3	0	2	19
339	15	1	1	8	2	0	5	32
340	15	5	4	10	4	8	7	53
925	23	6	3	2	15	3	12	64
926	18	0	7	4	8	2	6	45
یكون	89	13	16	26	32	13	32	221

336 سنه‌سی بدایتندن 926 سنه‌سی نهایتنه قدر تأسیس ایدلمش اولان صناعی مؤسسه‌لره نظامنامهٔ مخصوصنه توفیقاً اقتصاد وكالتنجه اعطا ایدیلن قوهٔ محركه رخصتنامه‌لرینك یكونی 788 عددینه بالغ اولمشدر . بو رخصتنامه‌لرك محتوی بولندیغی قوهٔ محركه‌لرك مختلف سنه‌لره صورت توزیعی بروجه آتیدر :

سنه‌سی	بخار ماكنه‌سی	قازان ولوقوموبیل	پترول	بنزین	غاز	غازوژن	دیزل	الكتریق	صو توربینی	قوهٔ محركه	رخصتنامه	بارگیر قوتی
339	9	0	51	4	2	4	5	101	0	176	131	3122
340	18	19	81	22	5	14	15	131	6	311	249	5442
341	12	22	38	12	2	15	12	200	13	326	180	7085
926	15	15	65	10	0	21	32	238	12	408	218	6842
یكون	54	56	235	48	9	54	64	670	31	1221	778	22591

حکومتمز لوزان صلح معاهده‌سنه مربوط تجارت مقاوله‌سنك
صناعی ملکیت معامله‌لرینی 14 نجی ماده‌سنك 1 نجی فقره‌سی موجبنجه مذکور مقاوله‌نك
موقع مرعیته وضعی تاریخندن اعتباراً اون ایکی آی نهایتنده
واشینغتونده معدل 1883 تاریخلی بین‌الملل صناعی ملکیت مقاوله‌سنه التحاق ایتمش
ومذکور مقاوله احکامی 10 تشرین اول 341 تاریخندن اعتباراً تورکیه داخلنده حکم
وتأثیر اکتساب ایتمشدر .

الیوم تطبیق ایدلمکده اولان اختراع براتی قانونیله علامت فارقه نظامنامه‌سنه توفیقاً اجرا اولنان اختراع و مارقه تسجیلاتی صوك سنه‌لر ظرفنده سرعتله تزاید ایتمکده‌در . 1925 سنه‌سی ایستاتستیقلرینه نظراً بر سنه ظرفنده بلغارستانده 123 عددی ملی اولمق اوزره 472 ، یونانستانده 270 عددی ملی اولمق اوزره 675 مارقه تسجیل ایدلدیکی حالده تورکیه‌ده 350 سی ملی اولمق اوزره 697 مارقه تسجیل ایدلمشدر .

ملی اداره‌نك تأسسندن صوکرا آنقره‌ده مارقه تسجیلاتی 336 و اختراع براتی تسجیلاتی 338 سنه‌سندن اعتباراً باشلامشدر . متعاقب سنه‌لرك ، ملی واجنبی تسجیلات تفریق ایدلمك صورتیله یکونلری بروجه آتیدر .

سنه‌سی	اختراع براتی: ملی	اختراع براتی: اجنبی	اختراع براتی: یکون	مارقه: ملی	مارقه: اجنبی	مارقه: یکون
336	0	0	0	90	341	431
337	0	0	0	30	340	370
338	0	2	2	27	185	212
339	11	87	98	225	74	299
340	18	121	139	317	381	698
925	12	137	149	200	256	456
926	10	87	97	350	347	697
یکون	51	435	486	1239	1924	3163

بدایتدن اعتباراً تسجیل ایدلمش اولان مارقه‌لرك عمومی یکونی 3949 عددی ملی و 4077 عددی اجنبی اولمق اوزره 7026 یه واختراع براتلرینك عمومی یکونی 3845 عددینه بالغ اولمقده‌در .

استانبولك استردادینی متعاقب یدی بیکدن فضله مارقه‌یه و درت بیکه یقین اختراع براتنه عائد دوسیه‌لر بین‌الملل مقاوله ایله الیوم مرعی قانون ونظامنامه احکامی دائره‌سنده مرکزده عمومه تشهیر ایدلمك اوزره آنقره‌یه جلب وتنظیم ایدلمشدر . بودوسیه اوزرنده

علاقه‌دارلر طرفندن یاپیلاجق تدقیقاتی تسهیل ایچون فیشلی فهرستلر وآلبوملر احضار اولنمقده‌در .

دیکر طرفدن بین‌الملل مقاوله احکامنه نظراً اسقاطی لازم کلن مارقه‌لرك تفریقنه مباشرت ایدلدیکی کبی لوزان صلح معاهده‌سنه توفیقاً تجدید ایدلمه‌ین برات و مارقه‌لرك و سنه‌لك تقسیطلری ویرلمدیکندن اسقاطی لازم کلن براتلرك لیسته‌لری تنظیم اولنمش ، مدافعهٔ مملکتله علاقه‌دار اختراعلرقانون مخصوصنه توفیقاً تدقیق ایدلمك اوزره مدافعهٔ ملیه وکالتنه تودیع ایدلمشدر .

آوروپاده وروبرت قولژده تحصیلده بولنان صنایع طلبه‌سی

مصرفلری تجارت وکالتی بودجه‌سنه موضوع طلبه تحصیل مصارفندن تأدیه ایدیلمك اوزره آوروپایه 340 سنه‌سنده 13 ، 1925 سنه‌سنده 27 و 926 سنه‌سنده 8 که جمعاً 48 طلبه کوندریلمشدر. بونلردن بر قسمنی کندی حسابنه تحصیله کیدوب معاونته محتاج قالان طلبه تشکیل ایتدیکی کبی ملغا نظارتدن مدور 9 طلبه‌ده حسابه ادخال اولندیغی تقدیرده آوروپاده حکومت حسابنه تحصیلده بولنان صنایع طلبه‌سی اللی آلتی‌یه بالغ اولمقده‌در . قسم اعظمی آلمانیاده وبر قسمی آوستریا ، فرانسه وانکلتره‌ده بولنان بو طلبه‌دن یکرمی بری ماکنه ، طقوزی الکتریق ، سکزی کیمیای صناعی ، یدیسی دباغت ، ایکیسی کاغدجیلق ، بری صابون ، ایکیسی چینیجیلك ، ایکیسی انشاآت ، بری اقتصاد شعبه‌لرینه آیریلمشدر . بونلردن 926 و 927 سنه‌لری ظرفنده اوچ ماکنه ، ایکی کیمیا مهندسی وبرمنسوجات ، بردباغت متخصصی موفقیتله اکمال تحصیل ایدرك حکومتله علاقه‌دار مختلف مؤسسه‌لرده توظیف ایدلمش واکمال تحصیل ایتدیکی حالده تعهدینی ایفا ایتمه‌ین دیکر ایکی ماکنه مهندسی حقنده قانونی تعقیبات یاپیلمشدر . تحصیل مدتی تعهد ایلدکلری مدت ظرفنده اکماله موفق اولامایان افندیلر آنجق اوچ کشیدن عبارتدر .

925 - 926 تدریس سنه‌سی بدایتنده استانبولده روبرت قولژ مکتبی اداره‌سیله وکالت آره‌سنده تقرر ایدن مساعد شرائط دائره‌سندن یکرمی بش طلبه وکالت حسابنه لیلی اوله‌رق قید وقبول ایدیلمش ، 926 سنه‌سنده قولژ طلبه‌سی مقداری اوتوزه ابلاغ اولنمشدر. بری تالی اوچی تجارت قسمنده و بشی صنایع قورلرنده تحصیلده بولنان بوطلبه‌نك متباقی یکرمی بری درت سنه ظرفنده ماکنه مهندسی اوله‌رق یتشدیریله‌جکدر . الیوم دردی مهندس قسمنده واون یدیسی احضاری صنفنده تدریساته تابع طوتلمقده‌در .

926 سنه‌سنده آنقره صنایع مکتبنك صوك صنفنده تحصیلده بولنان ومعاونته محتاج ولایق بولندقلری تحقق ایدن ایکی طلبه‌نك‌ده بر سنه‌لك مصارف تحصیلیه‌لری وکالتجه درعهده اولنمشدر .

بین‌الملل پارس صنایع تزیینیه سرکیسی

1925 سنه‌سی نیسانده پارسده کشاد ایدلمش اولان بین‌الملل صنایع تزیینیه سرکیسنده اسکیدن بری بدیعی قیمتی متعارف اولان تورك آثار صنعتنك تشهیری وکالتمزجه‌ده موافق کوریله‌رك عمومی قومیسرلك نزدنده بر تورکیه قومیسرلکی احداث اولنمش و بوخصوص ایچون آیریلان تخصیصاتك کافی مقدارده بولنمامسنه رغماً سرکینك معتنا بر محلنده شرق اصول معماریسنده انشا ایتدیریلن ظریف بر پاویونده چینی لوحه‌لر، موزاییق، صدف معمولاتی، طاباقلر، ال وبیاض ایشلری، حصر قنایه وقولتوق طاقملری، هرکه فابریقه‌سیله توتون انحصاری معمولاتی موفقیتله تشهیر اولنمشدر.

تجارت وکالتنك علاقه‌دارلر نزدنده یاپمش اولدیغی تشویق و تشبثلرك بویله عالمشمول بر سرکی‌یه ایلك دفعه اشتراك ایدیلمش اولمسنه نظراً ویردیکی نتیجه بالخاصه معنوی تأثیراتی اعتباریله شایان منونیت کوریلمك لازم کلیر. فی الحقیقه صاتیش یکونی بویوك بر مقداره بالغ اولمامقله برابر تورك پاویوننده تشهیر ایدلمش اولان اشیا ایچون سرکی ژوری هیئتی طرفندن 11 برونز، 13 کموش و 3 آلتون مدالیه، 12 مانسیون، 2 خاطره دیپلوماسی ویریلمشدر. بومیانده اسیر کمه درنکی، هرکه فابریقه‌سی هلال احمر اعمالاتخانه‌سی آلتون و مختلف تورك خانملری کموش وبرونز مدالیه‌لر قزانمشلردر.

تورکیه دولتنك تشکلندن صوکره وجوده کتیریلمش صناعی مؤسسه‌لر

ملی حکومتك تأسسنی متعاقب تورکیه‌نك هر ساحه‌ده اولدیغی کبی صنایع ساحه‌سنده‌دخی مظهر اولدیغی انکشافی مطالعه ایچون صوك یدی سنه ظرفنده وجوده کتیریلمش اولان تأسیساتك باشلیجه شعبه‌لره صورت توزیعی کوسترملك اوزره خلاصةً چیقاریلان یکونلری بروجه آتیدر:

سنه‌سی	اون فابریقه‌سی و دکرمنلر	صنایع معدنیه	صنایع خشبیه	دباغت	صنایع نسجیه	کاغد	زیتون یاغی و صابون	شکر	متفرق	عدد	بارکیر قوه‌سی
336	14	2	1	0	3	0	1	0	2	23	829
337	10	4	3	2	2	0	1	0	2	24	374
338	29	4	5	2	4	1	3	0	9	57	1894
339	27	6	17	2	4	1	5	0	20	82	1639
340	44	12	20	6	11	6	11	0	16	126	4598
925	45	16	34	7	18	2	10	0	20	152	4892
926	54	10	37	4	19	2	19	2	15	162	5806
یکون	223	54	117	23	61	12	50	2	84	626	20032

سنه‌لك يكونلرك بالخاصه قوهٔ محركه مقدارلرى مقايسه ايدلديكى تقديرده 338 و 340 سنه‌لرى تأسيسات يكونلرنده ديكر سنه‌لره نسبتله سريع وجالب دقت بر تزايد كوريلمكده‌در. 926 سنه‌سى نهايتلرنده ياپيلان آنكت نتايجنه نظراً اليوم توركيه‌ده موجود صناعى مؤسسه‌لر عددينك 1220 يه بالغ اولديغى نظر اعتباره آلنيرسه بو مقدارك 626 عددى يعنى نصفندن فضله‌سنك صوك يدى سنه ظرفنده تأسيس ايديلمش اولديغى تظاهر ايدر .

حكومت مليه‌نك تشكلنى متعاقب صناعى تشبثات وتأسيساتله مشتغل اولمق اوزره تشكل ايدن آنونيم شركتلرك تأسس تاريخلرينه نظراً عدد وسرمايه‌لرى بروجه آتيدر :

سنه	عدد	تورك ليراسى سرمايه
336	1	600 000
337	1	15 000
339	7	1 487 500
340	7	880 000
925	12	4 360 000
926	5	570 000
يكون	33	7 912 500

بو صورتله وجوده كتيريلن مؤسسه‌لره صناعى معاملات و تأسيساتله اشتغال ايتمك مقصديله مؤسس اوچ بانقه و مختلف معادن استحصال واعمال ايلمك اوزره متشكل ديكر اوچ آنونيم شركتك 13,100,000 تورك ليراسنه بالغ اولان سرمايه‌لرى علاوه ايدلديكى تقديرده 336 بدايتندن 927 سنه‌سى نهايتنه قدر صناعى مقصدلرله تأسس ايدن شركتلرك عددى 39 عددينه وسرمايه‌لرى يكونى 21,012,500 تورك ليراسنه بالغ اولور .

معادن مديريت عموميه‌سنك 927 سنه‌سنده‌كى مساعيسى

مملكتمزك اك مهم منابع ثروتندن بريسى اولان معدنلرمزدن هنوز پك آز استفاده ايدلمكده اولديغى نظر اعتباره آلنه‌رق بونلرك شايان استفاده بولنانلرى تفريق ايدلمك ايچون اجنبى متخصصلرى معرفتيله هر برلرى آيرى آيرى تدقيق ايتديرلمكده‌در .

بو كون ايشلنيلان معدنلرمزك ايچنده اك مهمى اركلى كمور حوضه‌سيدر. بو حوضه‌نك قابليت اعماليه‌سى پك يوكسك اولديغى حالده مع التأسف سنوى اخراجاتى بر ميليون طونى كچه‌ميور . چونكه حوضه‌ده‌كى اكثرى اوجاقلرك سرمايه‌لرينك آزلغى و اعمالاته مقتضى وسائطك عدم كفايتى نظر اعتباره آلنه‌رق بونلرك شركتلر حالنده وسائط وسرمايه‌لرى

توحید ایتدیریله‌رك ایشلتدیرلملری نتیجه‌سنده اخراجاتك کرکی کبی آرتمقده اولدیغی کورلمشدر .

مذکور حوضه‌نك اساسلی برپروغرام تحتنده انکشافنه حصر مساعی ایدیله‌رك حالاً فعال ساحه‌نك $\frac{1}{2000}$ مقیاسنده مفصل طپوغرافیك خریطه‌سی اکمال وارکلی‌یه قدر دوام ایدن قسمك نیرنکی خریطه‌سی‌ده آلنمشدر .

معدنلرك ایلروده‌کی انکشافنده یرلی سعی واختصاصك تأمینی ایچون آچیلمش اولان معدن مهندس مکتبنه بر ژه‌ئولوژی انستیتوسی علاوه ومعلمین قادروسی‌ده بو سنه اجنبی معلم ومتخصصلرله تقویه ایدیله‌رك تکاملنه طوغری چالیشلمشدر .

مملکتده مبذولاً بولنان و فقط اجنبی رقابتندن طولایی خارجه سوق ایدیله‌میان زیمپاره‌لردن شیمدی‌یه قدر آلنمقده اولان رسم نسبینك اجنبی زیمپاره‌لریله رقابت ایچون ایکی سنه‌یه مخصوص اوله‌رق قانونك بخش ایله‌مش اولدیغی حد اصغری اوزرندن آلنمسی ایچون قرار استحصال ایدلمشدر .

وکالت جلیله‌یی تمثیل ایتمك اوزره بعض ولایاتده تشکیل اولنان وقادروسی داهاواسع بولنان اقتصاد مدیریتلرینه ولایاتده‌کی معادن ایشلری توديع ایدلمش وحال حاضرده طشره‌ده معادن معاملاتی سکز اقتصاد مدیریتی ایله اون معادن منطقه مأمورلغی طرفندن تدویر ایدلمکده بولنمشدر .

شیمدی‌یه‌قدر رخصتنامه‌لری آلنوبده حالاً برنتیجه‌یه اقتران ایتمه‌مش معدنلرك پیدرپی معاملاتی تعقیب اولنه‌رق بونلر اوزرنده اکتساب ایدلمش فضولی حقلر تصفیه ایدیله‌رك برسنه ظرفنده یکرمی سکزینك حقی ابطال ایدلمشدر .

امتیازلری باقی اولدیغی حالده شیمدی‌یه قدر هرنصلسه چالیشدیرلمامش اولان معدنلر نظامه توفیقاً اعماله دعوت ایدیلمش وعدم اعمالده تعند ایدن یکرمی برینك امتیازی فسخ ایدلمشدر .

معادن رسوماتنك منتظماً تحصیلنه بذل اهتمام اولنه‌رق برسنه ظرفنده شیمدی‌یه قدر ارکلی معدنلری حاصلاتی‌ده داخل اولدیغی حالده (625,333) لیرا تحصیل و ایرادقید ایتدیرلمشدر .

لوله طاشی معدننده چالیشان عمله‌لرك حیاتی هدر اولمامق اوزره آلتی آی مدت ظرفنده ترقیات حاضره‌یه توفیقاً اوجاق ایشلتمیه‌جکلرك حقوقنك ابطالی جهتنه کیدیله‌جکی اوجاقلر اصحابنه تبلیغ ایدیلمشدر .

شو بر سنه ظرفنده کرك متحریلری طرفندن بولونمش و کرك حکومته عائد اولمش (23) معدنك امتیازی ویرلمشدر .

اشبو سنهٔ حالیه ظرفنده ارکلی حوضه‌سندن 733,095 طون کمور ومعادن‌سائره‌دن (8358) طون سیملی قورشون و (5255) طون لیکنیت کموری و (5,463,976) قیهٔ عتیق کیل و (9593) طون قروم و (239,214) شیشه معدن صویی (512) صندوق لوله طاشی (16863) طون بوراسیت (9295) عدد دکرمن‌طاشی (6270) طون زیمپاره و (6258) طون و (100) کیلومنغانز و (3239) پارچه مرمرطاشی داخلده استهلاك وخارجه سوق اولنمشدر .

معدن تحری ایدلمك اوزره متعدد اشخاصه (43)عدد تحری رخصتنامه‌سی ویرلمش وبونلردن برینك‌ده مدتی برسنه تمدید ایدلمشدر . برسنه ظرفنده معادن مدیریتنه مختلف دوائر ، مؤسسات و ولایاتدن (3275) اوراق ورود ایدوب کذلك مختلف یرلره (3572) محررات و تذاکر یازلمش و معدنه عائد اولوب ملغا تجارت و زراعت نظارتی مخزننده‌ن جلب اولنان برقسم دوسیه‌لردن یتمش طقوزی تصنیف ایدلمش (1609) نك‌ده فرسوده بولنان قارطونلری تبدیل وصورت منتظمه‌ده دولابلره یرلشدیرلمشدر .

حاصلی امور ومعاملات پیدرپی تنظیم واصلاح ومتشبثینه قارشی تشویقات وتسهیلات لازمه ارائه ایله استحصالات معدنیه‌نك تزییدینه غیرت اولنمقده‌در .

سیغورطه شرکتلری

سیغورطه‌لر شعبه‌سی، سیغورطه‌جیلغك مملکتمزده‌کی تکاملنی تعقیب وتأمین ایچون اخیراً انتشار ایدن سیغورطه قانونی احضار ایتمش و بوصورتله مدنی مملکتلرده جاری اولان اصولك مملکتمزده‌ده تطبیقنی تأمینه غیرت ایدلمشدر. برطرفندن‌ده مذاکره‌سی قوهٔ قریبه‌یه کلمش اولان‌سیغورطه‌لر تعرفهٔ عمومیه‌سنك مملکتمزك اقتصاد حاضرینه موافق برشکلده اکمال و احضاری ایچون اهتمام کوسترلمکده‌در .

برسنه ظرفنده آلتی عدد یکیدن سیغورطه شرکتلری تشکیل و تأسیس ایدلمش وبونلردن اوچی مختلف محللرده شعبات تالیه کشاد ایتمشلردر . الیوم مملکتمزده‌مرکزی اولمق اوزره طقسان سکز قدر سیغورطه شرکتی حال فعالیتده اولدیغی کبی اوتوز بش شعبات تالیه موجوددر .

مختلف شرکتلر

1927 سنه‌سنده اون‌آلتی تجارت ، آلتی بانقه وبرعدد سیغورطه اولمق اوزره یکرمی اوچ عدد یرلی آنونیم ، یدی قوئوپراتیف ویکرمی ایکی لیمتد شرکت تشکل ایتمش وبری سیغورطه اولمق اوزره آلتی آنونیم ، اوچ قوئوپراتیف شرکت‌ده تشکل ایتمك اوزره بولونمشدر .

اجنبی شرکتلردن تورکیه‌ده فعالیتده بولنمق اوزره درت شرکت مراجعت ایدرك تسجیل ایدلمش و آلتی اجنبی تجارت شرکتیله بش اجنبی سیغورطه شرکتی تورکیه‌ده‌کی فعالیتلرینه نهایت ویرمشلردر .

سیغورطه شرکتلرینك تفتیش و مراقبه‌سی حقنده‌کی قانون ایله مذکور قانونه توفیقاً تنظیم اولنان تعلیماتنامه موجبنجه موجود سیغورطه شرکتلری ثابت ومتحول اولمق اوزره تأميناته ربط ایدلمش ومذکور شرکتلرك بالعموم معاملاتنك صورت دائمه‌ده تفتیش ومراقبه‌سی تأمین ایدلمشدر .

تجارت قانوننك صورت تطبیقی حقنده‌کی قانونك اون اوچنجی ماده‌سی موجبنجه یرلی آنونیم ، لیمتد وقوئوپراتیف شرکتلرك صورت مراقبه‌سنه عائد بر تعلیماتنامه تنظیم ایدلمش وبو صورتله‌ده بالعموم شرکتلرك تفتیش ومراقبه‌سی دها سالم برشکله افراغ اولنمشدر .

II. — زراعت مستشارلغی

اورمانجیلق — چفتجیلك — طاوارجیلق

تورکیه اورمانلرینك تاریخچه‌سی

تورکیا اورمانلری اورمان نظامنامه‌سنك تاریخ نشرندن اول جبال مباحه ، قری بالطه‌لغی ، اوقاف اورمانلری ، خصوصی اورمانلر ، ترسانه وطوپخانه اورمانلری نامليله برچوق تقسیماتی حاوی ایدی .

معلومدرکه جبال مباحه دنیلن اورمانلردن هرکسك استفاده وانتفاع حقی موجود ایدی .

بو اورمانلرك یقین واوزاغنده‌کی اهالی ایستدیکی کبی قطعیات یاپار ، زراعته مناسب کوردیکی محللری آچار ، ترلا و چفتلك حالنه وضع ایدر ایدی ؛ تخصیص آرامزده ظهور ایدن متغلبه و متنفذان طرفندن زراعته صالح اولان محللر چفتلك اتخاذ اولنه‌رق بونلره مرعی وقوری نامیله جبال مباحه اورمانلرندن واسع محللر افراز وتفریق اولنور ایدی .

بوندن ماعدا سپاهی ، زعیم ، متسلم کبی تیمار صاحبی اولان عسکر واداره آدملریله متنفذان و کوی اغالری وقاضی ومفتیلر ، اورمانلری مرعی وقوری نامليله بعض اشخاصه صاتوب تمسك وحجت ویررلر ایدی .

ایشته عثمانلی دولتنك بدایت تشکلنده حال حاضر وسعتنك بلکه ایکی مثلندن زیاده وسعتی حائز اورمانلری اسباب معروضه‌یه بناءً تخریب ایدیله‌رك حدود قدیمه‌سی پك زیاده دارالمشدر.

تنظیمات خیریه تاریخندن اورمان نظامنامه‌سنك نشرینه قدرکچن مدت آراسنده تجارت وتملك سودالری نتیجه‌سیله‌ده اورمانلرده برچوق حزارلر تأسیس اولنه‌رق کلیتلی کراسته داخل وخارجه سوق واصرار اولنمش وبوقزانجك نتیجهٔ طبیعیه‌سی اوله‌رق یکیدن جسارته کلن متنفذان برچوق اورمانلری حوضهٔ تصرفیه‌لرینه کچیرمش و شبهه‌سزکه بو احتراص اورمانلرك تخریباتی انتاج ایتدیره‌رك معمور اولان یرلری خرابه‌زاره چویرمشدر .

بوحاللرك نتیجهٔ طبیعیه‌سیدرکه بك چوق قیمتلی اورمانلرمز ودکرلی رچینه اغاجلرمز محووهبا اولمقله برابر برقاچ ولایتك اورمانلری کاملاً منقرض اوله‌رق اهالیسی حیوانات کوبره‌سی یاقمغه وخانه‌لرینی چاموردن معمول کرپچدن انشا ایتمکه مجبور ایتمشدر .

منابع ثروت طبیعیه‌دن اولان اورمانلرمزك بو حال خرابیتنی آز چوق اولوقتکی حکومت نظردقته آله‌رق (1285) تاریخنده براورمان نظامنامه‌سی نشرایدوب بوتخریبات متمادیه‌یه نهایت ویرمکه ساعی اولمشدر .

اشبو نظامنامه‌نك نشرندن مقدم اورمانلرك اصلاحاتی ایچون فرانسه اورمان مفتش عمومیسی وزراعت دارالفنون معلمی و زراعت جمعیتی اعضاسندن اولان موسیو تاس ، بوندن ماعدا موسیو مونت ریشارد ، موسیو سیمون ، موسیو قالمیش ، موسیو قوچو ، موسیو بریقون‌جلب ایدیله‌رك براورمان مکتبی تأسیس و 1285 تاریخلی اورمان نظامنامه‌سی ایله 1286 تاریخلی اورمان‌مکتبی‌نظامنامه‌سنی وجوده کتیرمشلر ومذکورمکتبده تدریسات ایله اشتغال ایتمشلردر .

اشبومکتب 1309 سنه‌سنه قدر پایدار اوله‌رق سنهٔ مذکوره‌ده لغو ایله خلقه‌لی زراعت مکتب عالیسنه الحاق وقلب ایدلمشدر .

مکتب مذکورك مدت تدریسنده کذران ایدن سنینده 120 قدر طلبه شهادتنامه اخذ واورمانجیلق مسلکنده استخدام ایدلمشلردر .

24 تشرین اول 309 تاریخلی ارادهٔ سنیه ایله اورمان مکتب عالیسی خلقه‌لی زراعت مکتب عالیسنه الحاق ایدلمش اولدیغندن 312 سنه‌سندن اعتباراً مکتب مذکوردن نشئت ایدوب اورمانجیلقده استخدام ایدلمش بولنان افندیلرك عددی دخی یوز یکرمی قدردر .

5 تشرین ثانی 325 تاریخنده ملغا اورمان هیئت فنیه‌سی ریاستندن کوستریلن لزومه بناءً مستقلاً براورمان مکتب عالیسنك کشادینه قرار ویریله‌رك 24 مایس 326 تاریخلی ارادهٔ سنیه ایله براورمان مکتب عالیسی بغچه کویده بلغراد اورمانلری جوارنده یکیدن تأسیس وکشاد ایدیلوب بوکونه قدر 163 افندی شهادتنامه اخذ واورمانجیلقده استخدام ایدلمکده‌در .

بونکله برابر اورمان مدیریت عمومیه‌سی 1331 و 1333 تاریخلرنده بری چندك ودیکری اصلاحیه‌ده اولمق اوزره ایکی اورمان عملیات مکتبی دها کشاد ایدلمش ایسه‌ده حرب عمومی‌یی متعاقب مشئوم متارکه‌ده مذکور مکتبلری لغو ایتمش وبومکتبلردن آنجق 87 طلبه چیقاره‌بیلمشدر .

بوندن ماعدا اورمان قوریجیلری یتشدیرملك اوزره استانبولده بر اورمان ژاندارمه مکتبی دخی میدانه کتیرلمش ایسه‌ده اورمانجیلغه انتساب ایتمدن مکتب قپادیله‌رق حرب عمومیده کاملاً جبهۀ حربه سوق ایدلمشلر وبردها بومکتب کشاد ایدیله‌مامشدر .

خلاصه : مدنی مملکتلر اورمانجیلغنی نمونه اتخاذ ایده‌رك انکشافه طوغری آزچوق فیضلی خطوه‌لر آتان تورکیه اورمانجیلغی حادثات عمومیه واحوال حربیه طولاییسیله آره سره فاصله‌لره اوغرامش ومع‌التأثر مطلوب اولان هدفه واصل اولمقدن پك اوزاقده بولنمشدر .

تورکیه اورمانجیلغی

معلوم اولدیغی وجهله تورکیه اورمانجیلغی بر چوق دوره‌لر کچیردکدنصکره الیوم اورمان محافظلقلری ، فن‌مأمورلقلری ، اورمان مدیریتلری وباش‌مدیریتلری نام‌وعنوانیله آزچوق عصری ومتکامل اورمان اداره‌لرینه بکزه‌مش ایسه‌ده هنوز اورمانجیلغك مبدأنده بولنوب انکشاف وترقیسی ایچون برچوق جدی تدبیرلر ایله‌ملك لازمدر .

الك اول یاپیلمسی لازمکلن شی ، اورمانلرك بحق محافظه آلتنه آلنمسی‌در. طوغریدن طوغری‌یه قوتلی برمحافظه آلتنه آلینه‌میان اورمانلر کیتدکجه تخریب واندراسه محکومدر.

درت میلیون هکتار وسعتنده تخمین اولونان اورمانلرمز لااقل شیمدیدن ایکی بیك بش یوز محافظه محتاج‌در. هرایکی بیك هکتاره برمحافظ [بعض محللرده بش یوزهکتاردن اوچ درت بیك هکتاره قدر] وهردرت محافظه برسر محافظ ویرلملیدر .

سلطنت زمانیله تورکیه جمهوریتی زماننده‌کی اورمان مأمورلری قادرولرینی مقایسه

سلطنت زماننده‌کی اورمان مأمورلری قادروسیدر:

	نوع مأموریت	عددی
طشره	اورمان مدیرلری	26
	اورمان مفتشلری	45
	اورمان فن ومساحهٔ اشجار مأمورلری	204
	اورمان کاتبلری	75
	قونترول مأمورلری	1
	اورمان محافظه مأمورلری	276
	اورمان معاینه وجبایت مأمورلری	484
	اورمان بکجی باشی وبکجیلری	1787
	اجنبی ویرلی متخصصلر	5
	اوطه‌جیلر	28
		2931
مرکز	مدیر عمومی	1
	شعبه مدیرلری	4
	ممیز	6
	کاتب	15
	دوسیه مأموری	1
	مفتشلر	4
	متخصص	8
		39

جمهوریت ادارەسی زماننده‌کی قادرودر:

نوع مأموریت	عددی
اورمان مدیرلری	26
اورمان مفتشلری	16
اورمان فن ومساحه مأمورلری	272
اورمان کاتبلری	82
قونترول مأمورلری	5
معجبایت اورمان معاملات مأمورلری	321
برنجی وایکنجی صنف محافظه مأمورلری	2000
یرلی مهندسلر	18
اوطه‌جیلر	28
تعقیب دعاوی مأموری	1
	2769
مدیر عمومی	1
شعبه مدیرلری	4
ممیز	4
کاتب	4
دوسیه مأموری	1
مفتشلر	4
متخصص	1
	19

اجمال

	سلطنت زمانی	جمهوریت زمانی
طشره	2931	2769
مرکز	39	19
	2970	2788

کوی اقتصادیاتنه عائد ایستاتستیق معلوماتی [*]

a) تورکیه جمهوریتی اراضیسنك توزیعات وتقسیماتی

	دونم	%
قابل زراعت اراضی	221581539	29
اورمان	139487533	18
مرعا	269409236	37
داغلق طاشلق والخ ...	103234829	24
بطاقلق ، کول وسائره ...	13637863	2
یکون	747351000	

b) 926 سنه‌سنده زراع النده موجود زراعت آلتلری

	عدد
قره صبان	2169246
دمیر پوللق	263700
دونر قولاقلی پوللق	20633
متعدد قولاقلی «	3911
موطورلو پوللق	652
تراقتور	1501
اوراق ماکنه‌سی	27320
تریور	2100
اکره‌موز	751

[*] بو معلومات ، سابق زراعت وکالتندن لطفاً « تورك ییلی » ایچون ویریلن ایستاتستیق جدوللرندن وبرده زراعت وکالتنك ایستاتستیق مدیریتی طرفندن نشر اولونان احصائیات اثرلرندن آلنمشدر.

c) 926 سنه‌سنده ایپك بوجكجیلكی

طوتیلان ایپك بوجكی تخومی قوطو	33208
موجود دوت باغچه‌لری دونم	964535
موجود دوت باغچه‌لرندن آلنان یاپراق کیلو	16229803
الده ایدیلن یاش قوزه	846618
ایپك بوجكجیلكی یاپیلان کویلرك عددی	1786
ایپك بوجكجیلكی یاپان کیمسه‌لرك عددی	8524

	دونم	کیلو
باغلر واوزوم حاصلاتی	10275036	339395972
زیتونلکلر وزیتون حاصلاتی	1679363	54306078
انجیرلکلر وانجیر »	557306	13134606
الما باغچه‌لری والما »	729436	37518230
آرمود باغچه‌لری وآرمود »	447106	22926154
اریك باغچه‌لری واریك »	596688	27094317
شفتالی » وشفتالی »	58298	4262026
زردالی وقیصی باغچه‌لری »	7211686	34927000
ویشنه و کیراز » »	550571	19367863
فندقلق وفندق حاصلاتی	855153	36878910
بادملك وبادم »	1054298	3432625
جویزلکلر وجویز »	2235123	122618413
کستانه‌لکلر و کستانه »	88487	[a] 5768570

---

[a] بو معلومات 925 سنه‌سنه عائددر .

ç) آغنام

	باش	قیمتلری لیرا	
قویون	11702223	140420268	
قیل کچی	7389163	82320649	
تفتیك کچی	2846642	34160244	
یکون	21938028	256901161	[b]

d) 926 سنه‌سنده یاپیلان بوغا توزیعاتی

	رأس	صرفیات لیرا
زراعت وکالتنك توزیع ایتدیکی بوغالر	393	71583
ادارهٔ خصوصیه‌لرك « « «	81	7883

بوغا آلان کویلرك عددی 358

e) 925 سنه‌سنده یاپیلان تحریره نظراً مملکتمزده موجود چیفتجیلر 1295262 عائله‌دن مرکبدر.

f) 925 سنه‌سنده مملکتمزده بلدیه تشکیلاتی بولنان محللر یاپیلان ذبحیات

	باش
صیغیر	205324
دانا	14174
ماندا	14126
ماندا داناسی	1073
دوه	438
دوه یاوروسی	22
قویون	671663
قوزو	515009
کچی	587077
اوغلاق	137514
یکون	2146420

[b] بو معلومات 926 سنه‌سنه عائددر.

925 سنه‌سنده تورکیه جمهوریتی داخلنده 16 محلده 20 زراعی ما کینست ویا شوفور مکتبی و753 طلبه‌سی موجود ایدی .

---

925 سنه‌سی ظرفنده تورکیه جمهوریتی داخلنده یدی‌عدد آیغیر دپوسی‌موجودایدی.

---

925 سنه‌سی ظرفنده تورکیه جمهوریتی داخلنده 22 عدد فدانلق موجود ایدی.عین سنه‌ده موجود آمریقا آصمه فدانلقلرینک عددی اون بر ایدی .

---

926 سنه‌سنده بتون تورکیه جمهوریتی داخلنده 39 زراعی شرکت موجود ایدی .

---

g) 925 ده موجود گلستانلر وحاصلاتلری

گلستان دونم	937
گل ورقی کیلو	164800
گل یاغی شقال	12154
« درهم	280
« صویی کیلو	46250

---

h) تورکیه‌ده 926 سنه‌سنده حبوبات زرعیات ومحصولاتی

منطقه‌لر	چاودار دونمی	چاودار کیلوسی	مخلوط دونمی	مخلوط کیلوسی	قوش یمی دونمی	قوش یمی کیلوسی	ملز دونمی	ملز کیلوسی	یکونی دونمی	یکونی کیلوسی
برنجی منطقه (*)	249733	7781479	70440	2698100					320173	10479579
ایکنجی « (**)	434990	17726409							434990	17626409
اوچنجی « (***)	184427	30335142			21946	674271			206373	31009413
دردنجی « (a)	149690	17346510	152922	24163475			2127	140560	304739	41650545
بشنجی « (b)	42872	14213020							42872	14213020
آلتنجی « (c)	48180	1385900								
یدنجی « (d)	429229	18275841	53573	748500						
سکزنجی « (e)	132700	9869208								
دوقوزنجی « (f)	283123	54232830	79415	4154695						
یکون	1954944	171066339	356350	31764770	21946	674271	2127	140560		

(*) برنجی منطقه‌یی شو ولایتلر تشکیل ایدر : ارطغرل، اسکیشهر ، بوز اوق، آنقره ، بولی، چانقیری، چوروم، قیر شهر ، کوتاهیه.

(**) ایکنجی « « « : ازمیر، اسپارطه ، آیدین ، قره‌بی، بوردور ، چناق قلعه، دکیزلی ، صاروخان، منتشا.

(***) اوچنجی « « « : ادرنه ، استانبول ، بروسه ، تکیر طاغی ، چاتالجه ، قرقلر ایلی ، قوجه ایلی ، کالیبولی.

(a) دردنجی « « « : آطنه، آنطالیه ، ایچ ایل ، جبل برکت ، غازی عینتاب ، قوزان ، مرسین ، مرعش.

(b) بشنجی « « « : آرتوین ، آردهان ، ارزنجان ، ارضروم ، بایزید ، درسم ، قارص ، کنج.

(c) آلتنجی « « « : ارغنی ، اورفا ، بتلیس ، حکاری ، دیار بکر ، سعرد ، سیورك ، ماردین ، وان.

(d) یدنجی « « « : اردو ، جانیك، ریزه، زونغولداق، سینوب، طربزون، قسطمونی، کوموشخانه، کیره‌سون.

(e) سکزنجی « « « : العزیز ، آماسیه ، توقاد ، سیواس ، قره حصار ، ملاطیه.

(f) دوقوزنجی « « « : آقسرای ، قره حصار صاحب ، قونیه ، قیصری ، نیکده.

منطقه‌لر	بوغدای دونمی	بوغدای کیلوسی	آرپا دونمی	آرپا کیلوسی	یولاف دونمی	یولاف کیلوسی	قاپلیجه دونمی	قاپلیجه کیلوسی
برنجی منطقه	4742818	482757156	2861633	196652759	83042	19113186	101300	7001813
ایکنجی »	2875547	292867604	2650952	268934830	1134383	15690088	31201	4230325
اوچنجی »	1164511	132844913	765559	87251977	286339	22515633	113082	9708011
دردنجی »	4172848	352677226	2228128	131230864	187316	22865280		
بشنجی »	736545	64989908	698515	39442760				
آلتنجی »	1561096	207014062	797811	122384728				
یدنجی »	6836002	200899966	1463753	140836035	122959	7902770	3640012	52295437
سکزنجی »	2779867	301166700	1924515	239475057	64480	9514566	163457	7982000
دوقوزنجی »	10548484	434009312	1901715	206525960	41613	4927562		
یکون	35417718	2469226847	15292581	1432735070	1920132	102529085	4049052	81218086

منطقه‌لر	مصر بوغدایی دونمی	مصر بوغدایی کیلوسی	پرنج دونمی	پرنج کیلوسی	داری دونمی	داری کیلوسی
برنجی منطقه	253112	48485750	16118	10083243	28252	3053368
ایکنجی »	475724	93109087	46663	8791670	474200	43650538
اوچنجی »	204090	50040631	11042	1667560	8039	983990
دردنجی »	163738	20499400	30030	3147000	64789	12844100
بشنجی »	20827	16427902	14000	97600	208200	23848000
آلتنجی »	1561096	207014062	9500	889500	153656	50645400
یدنجی »	6836002	200899966	55888	11764400	91772	2717040
سکزنجی »	2779867	301166700	1750	360000	9745	582800
دوقوزنجی »	10548484	434009312			2850	239800
یکون	3467297	388677522	184991	36800973	1041503	138565036

آ) توركیه‌ده 926 سنه‌سنده زرعیات و محصولات صناعیه .

منطقه‌لر	پاتاتس		پانجار		صوغان		صارمساق		جهری	
	دونمی	كیلوسی	دونمی	كیلوسی	دونمی	كیلوسی	دونمی	كیلوسی	دونمی	كیلوسی
برنجی منطقه	30426	3820702	22269	1854710	57675	9746264	5807	571197	80	2000
ایكنجی »	52023	4231740	5424	900600	40304	5592983	4910	856878		
اوچنجی »	11481	11852727	10150	1142038	15175	6407833	2194	463770		
دردنجی »	5930	3825200	5570	445800	10960	5627200	5260	582600	2330	1700200
بشنجی »	6971	511485	150	15000	750	533891	55	1520		
آلتنجی »	3257	5072625	212	3901	4480	568153	1815	106850		
یدنجی »	41890	11826480	880	118400	14190	1505325	1402	235164		
سكزنجی »	90010	11881250	4115	2210942	11000	3844180	10107	1656180	10	100
دوقوزنجی »	23747	23148189	1450	913750	3550	551260	1950	451260	95	3800
یكون	265735	76170398	50220	7605101	158084	34377089	33500	4925419	2515	1706100

منطقه‌لر	کندیر		پاموق		کیتره		سیسام		توتون	
	دونمی	کیلوسی	دونمی	کیلوسی	دونمی	کیلوسی	دونمی	کیلوسی	دونمی	کیلوسی
برنجی	280	25000	12360	1546485	3610	385575	16875	341515	114085	10206583
ایکنجی	14713	838760	297092	15643531	135	9300	233238	16674577	301725	21809885
اوچنجی			1880	186336	2112	141789	492990	809546	24224	2250000
دردنجی			130548	9796780	50	200	306924	12608260	6792	1399011
بشنجی			9	350			20	2000	2800	203642
آلتنجی	755	34528	4068	100400	50020	5181263	7700	738950	5120	230050
یدنجی	30500	1632000	82	2750	13663	4458805			23830	1728400
سکزنجی			15275	61600	13100	1326700	1800	28800	13600	10131382
دوقوزنجی	6226	700000	110	3300	7181	127700	80	7966	999	65737
یکون	52474	3230288	462024	27341532	89871	11631332	1059627	31211614	493175	48024690

منطقه‌لر	خشخاش		آفیون	
برنجی	253235	2005850		42868
ایکنجی	120099	6088000		47617
اوچنجی	3173	1161		1372
دردنجی	5925	5500		900
بشنجی				
آلتنجی				
یدنجی				
سکزنجی	21310	276359		3634
دوقوزنجی	128599	4888082		9493
یکون	532341	13264952		105884

۱) تورکیه‌ده 926 سنه‌سنده بقلیات زرعیات و محصولاتی

منطقه‌لر	بقله دونمی	بقله کیلوسی	بزلیه دونمی	بزلیه کیلوسی	نوخود دونمی	نوخود کیلوسی	فاصولیه دونمی	فاصولیه کیلوسی	مرجمك دونمی	مرجمك کیلوسی
برنجی	5480	352882	129	2100	24772	2919355	64403	6638902	25634	1813621
ایکنجی	754600	26899701	874	72360	75798	8832725	55492	6638684	12457	689640
اوچنجی	44508	6284519	359	31470	32466	525923	10073	2329977	7260	304789
دردنجی	229322	984500	6100	65000	26874	2821650	37340	2637320	40813	3257360
بشنجی	5810	93600	38	3600	828	1900	3620	293410	1000	201000
آلتنجی	1813	235272			40348	444669	3017	403740	90194	7755611
یدنجی	12178	184200	2700	275900	21635	2141010	87536	12720930	7395	1665295
سکزنجی	35930	609700	145	13740	19935	3324708	30745	1389916	11666	1715150
دوقوزنجی	1320	109000			39186	5484290	29143	4510900	39124	3031550
یکون	1080961	35753374	10345	464170	281842	26496230	321369	37563779	235543	20434016

منطقه‌لر	بوکروجه دونمی	بوکروجه کیلوسی	فیك دونمی	فیك کیلوسی	بورچاق دونمی	بورچاق کیلوسی	کوشنه دونمی	کوشنه کیلوسی	مردمك دونمی	مردمك کیلوسی
برنجی	2380	22456	86682	5619136	226810	17386925				
ایکنجی	41330	3637091	2127	200620	199300	19688333				
اوچنجی	473	42155	92	10800	70481	2620898				
دردنجی	13100	1232200	550	49000	216196	17003550	13000	1600000		
بشنجی			2495	144500	100	15000				
آلتنجی					78466	604290	400	37500	8500	784500
یدنجی	80	690	10350	1092400	8400	1050346				
سکزنجی	425	33500	51170	7994240	21041	5256782				
دوقوزنجی	170	1500	10001	1576800	78591	8931620				
یکون	57958	4969592	163467	16687496	899385	72557744	13400	1637500	8500	784500

j) تورکیه‌ده 926 سنه‌سنده موجود اولان حیوانات اهلیه ایستاتیستیقی .

منطقه‌لر	اینك باش	اوکوز وبوغا باش	ماندا وبوغا باش	ماندا اینکی باش	دوه باش	آت وبارکیر باش	قیصراق باش	قاطر باش	اشك باش
برنجی	309817	498305	75456	38562	1243	23693	26701	2964	156494
ایکنجی	486098	388070	30892	28428	21828	51959	56078	7222	242448
اوچنجی	191542	188637	35873	40911	930	26389	20169	3756	32397
دردنجی	213199	224436	9172	8004	28995	24876	39159	1553	108024
بشنجی	283209	205333	9460	24043	630	12149	13623	4838	22829
آلتنجی	130812	129377	5433	7811	11997	6807	13019	3468	57942
یدنجی	446225	347807	68587	66007	642	16896	29131	9688	49946
سکزنجی	235595	238735	26503	26378	1002	12613	18193	2503	88873
دوقوزنجی	260883	257937	18846	27177	6225	20470	26994	1327	151051
یکون	2557380	2479637	280222	267311	73492	195852	243067	37319	910004
قیمتی (لیرا)	127869000	247963700	28022200	26731100	14698400	17626680	19445360	2798925	13650060

***

دولت اقتصادی ایشلرینك دیكر بر قسمنی اداره ایدەن نافعه وكالتنك تشكیلات وفعالیتی آشاغیده خلاصه ایدلمشدر :

نافعه وكالتی

نافعه وكالتنك یول پروغرامی - یوللر - دولت تیمور یوللری (اسكی یوللر، یكی یوللر) - امتیازلی تیمور یوللر - تیمور یول پروغرامنك آنا خطلری - تیمور یوللرینك تشكیلات موجودەسی - تیمور یوللرینه عائد بر مقایسه - تیمور یوللرینه عائد جدوللر - دیكر نافعه ایشلری ونافعه وكالتی قونترولی آلتنده بولونان مؤسسەلر .

نافعه وكالتنك یول پروغرامی — جمهوریتك شعاری مملكتك هر خصوصده انكشاف وتفیضنی تأمین ایدەجك صورتده مثبت ایش كورمك اولدیغندن، پروغرامنك اك باشنده حیات مملكتك جان داماری مثابەسنده بولنان یوللرك انشاسی نظر اهمیته آلنمشدر . بو امنیەنك حصولی ایچون دولت یوللرینك انشالرینه صرف ایدلمك اوزره 1341 سنەسی بودجەسنه [2,700,000] و 1626 بودجەسنه [2,000,000] لیرا وضع وبو مبالغ كاملاً دولت یوللرینك تعمیر و انشاسنه ، سكز ، اون عدد مهم كوپرینك یكیدن انشاسیله یوزلرجه سیلندیر صاتون آلنەرق ولایاته كوندرلمسی خصوصلرینه صرف اولنمشدر .

حكومتك بو عزم وتشویقی سایەسنده ولایاتده یول یاپمق ایچون جدی هوس و آرزولر اویانمش وولایات یوللرینك انشاسنی تأمیناً یول پارەسنك تماماً یوله حصر ایدلمسی قانون ایله تقیید ایدلدیكی كبی خلقك خواهشندن استفاده ایتمك اوزره یول مكلفیتنك بدناً اداده ایفاسی قبول ایدلمش واشبو مكلفیتك بدناً ویا بدلاً ایفاسی هر كسك آرزوسنه ترك ایدلدیكی كبی هر ولایتك اسطاعتنه كوره مكلفیت مقدارینك تثبیتی ده ولایات مجالس عمومیەسنه بیراقیلمق صورتیله هر ولایتك یول یاپمق خصوصنده كوسترەجكی عزم وخواهشدن اعظمی استفاده تأمینی ممكن اولمشدر .

یوللر — توركیەده دولت وولایت یوللری نامیله ایكی صنف یول موجود اولوب بونلردن دولت یوللری دولتك عمومی بودجەسندن مخصص مبالغ ایله ولایت یوللری ده ادارهٔ خصوصیه بودجەسنه موضوع یول پارەسی وعملهٔ مكلفه ایله انشا واعمال ایدلمكدەدر . حكومت جمهوریه داخلنده حال حاضرده موجود دولت یوللرینك طول عمومیسی

[8161] کیلومترو اولوب بونك [1200] کیلو متروسی حسن حالده و [4501] کیلومتروسی محتاج تعمیر و [467] کیلو متروسی تسویهٔ ترابیه حالنده و [1993] کیلو متروسی ده هنوز آچیلمامش بر وضعیتده‌در .

ولایت یوللرینك طول عمومیسی ایسه [16200] کیلو مترو اولوب [1750] کیلو متروسی حسن حالده و [5750] کیلومتروسی محتاج تعمیر و [1915] کیلو متروسی تسویهٔ ترابیه حالنده و [6785] کیلومتروسی ده هنوز آچیلمامش بر شکلده‌در. کرك دولت و کرك ولایت یوللرینك طول عمومیسی یکونی [24361] کیلو مترو اولوب [2950] کیلومتروسی حسن حالده و [10251] کیلو متروسی محتاج تعمیر و[2382] کیلو متروسی تسویهٔ ترابیه حالنده و [8778] کیلو متروسی ده هنوز آچیلمامشدر .

دمیر یوللر

الیوم تورکیه‌ده ایشلمکده اولان دمیر یوللرك طول عمومیسی تفصیلاتی 1،2،3 نومرولی جدوللرده محرر اولدیغی وجهله مختلف آچیقلقده 4459 کسور کیلو متره‌در .

اشبو دمیر یوللرك صورت اداره و مراقبه‌لری بربرندن تمامیله بشقه بر اصولده اولمقله برابر اساس اعتباریله « 2010 » کیلو متره‌سی دولت دمیر یوللری اولوب بودجه‌لری طوغریدن طوغری‌یه موازنهٔ عمومیه قانوننه داخل بولنمقده‌در . متباقی 2449 کیلومتره‌سی مختلف شرائطله شرکتلر طرفندن ایشلدلمکده‌در .

I ـ دولت دمیر یوللری

اسکی یوللر

1) **آناطولی ـ بغداد دمیر یوللری** ــــ مدیریت عمومیه مرکزی حیدر پاشاده‌در . 22 ایلول 304 تاریخندن اعتباراً طقسان طقوز سنه مدتله تأميناتلی اوله‌رق انشا ایدلمش اولان اشبو خطك الیوم حکومتجه مبایعه‌سنه قرار ویرلمشدر .

بغداد دمیر یوللرینك قونیه‌دن اعتباراً یکیجه‌یه قدر 346 کیلو متره طولنده‌کی ایلك قسمی ده اشبو مدیریت عمومیه امرنده بولنمقده‌در . 925 سنه‌سنده‌کی واردات عمومیه‌سی 7490301 کسور لیرادر .

2) **ارضروم - صاری قامیش - قارص دمیر یوللری** — مدیریت مرکزی ارضرومده‌در. گنیشلك اعتباریله اوچ جنس خطدن ترکب ایدر :

آ) صاری قامیش روس حدودی

ب) صاری قامیش کوکورتلی کومور معدنی

پ) بایزید حانزیو

اوچنجی خط روسلر طرفندن پك چوق نواقصله براقیلمش اولدیغی جهتله ایشله‌یه‌مه‌مکده‌در.

یکی یوللر

1) آنقره - سیواس خطی :

آنقره - سیواس خطی بریسی آنقره‌دن قیصری‌یه قدر 380 کیلو مترو ودیکری قیصریدن سیواسه منتهی 220 کیلو متره اولمق اوزره ایکی قسمدن مرکبدر.

آ) آنقره - قیصری :

380 کیلو مترولق بوقسمك 29 مایس 927 تاریخنده‌انشاآتی اکمال‌ولنه‌رق ایشلتمه‌یه کشاد اولونمشدر. یالکز بعض استاسیونلرده اکمال ایدلمه‌مش مبانی انشاآتی واردر. آنلرده پیدرپی اکمال ایدلمك اوزره‌در. اشبو خطك واردات شهریهٔ وسطیسی 67,000 لیرا طوتمقده‌در.

ب) قیصری - سیواس :

اشبو خطك استکشافی اجرا قلنمشدر. انشاآته اساس اولمق اوزره خریطه‌سی 100 کیلو مترویه قدر انکشاف ایتمش وانشاآتده (70) کیلو مترو اوزره حالاً اجرا قلنه کلمکده اولوب بونك (45) کیلو متروسنك اعمالات صناعیه داخل اولدیغی حالده یوزده طقسانی اکمال ایدلمش و متباقی (25) کیلو مترونك تسویهٔ ترابیه‌سنك یوزده قرق بشی دردست اکمال بولونمشدر. بو خطك 929 سنه‌سی نهایتنده سیواسه ایصالی ممکن اوله‌جقدر.

2) صامسون - سیواس خطی :

بوخطك طولی (400) کیلو مترو راده‌سنده اولوب بوکونه‌قدر (155) کیلومتروسنك انشاآتی اکمال ایدلمش و138 نجی کیلو متروده کائن آماسیه ولایتی مرکزینه 21 تشرین ثانی 927 تاریخنده فرشیاتی ایصال وایشلتمه‌یه کشاد ایدلمشدر. بو خطك آیلق وسطی وارداتی 33000 لیرا اولوب آناطولینك اقتصادی اك مهم خطلرندن برینی تشکیل

اتمکده‌در . (200) نجی کیلو متروده واقع ترحال استاسیوننه قدر قرشیانه برمانع قالمه‌مق اوزره انشاآتی توسع ایله‌مش وراء مناقصه‌سی دردست اجرا اولوب 928 سنه‌سی حزیران غایه‌سنده ایشلتمه‌یه کشادی متصوردر . ترحالدن اعتباراً سیواسه قدر خریطه‌سی تمامیله موجود اولوب انشاآته بو سنه کرمی ویریله‌رك 929 سنه‌سنده قیصریدن سیواسه منتهی خطله برابر سیواسده داخل اوله‌رق ایشلتمه‌یه کشاد اولونه‌جغی مأمولدر .

3) کوتاهیه - بالیکسر خطی :

خطك طولی 250 کیلو مترو راده‌سنده‌در . اشبو خطك کوتاهیه‌دن 100 نجی وبالیکسردن 30 نجی کیلو مترویه قدر خریطه‌سی اخذ اولنمشدر . کرك کوتاهیه‌دن ، کرکسه بالیکسردن‌ده انشاآته مباشرت اولونمشدر . کوتاهیه‌دن اللنجی کیلو مترویه (طاوشانلی) یه قدر انشاآت انکشاف ایتمش 25 کیلو مترو تماماً اکمال و 30 کیلو مترو اوزرنده‌ده انشاآت یوزده اللی نسبته یقین بر تزاید کوسترمکده‌در . اشبو خطك 930 سنه‌سنده بالیکسره قدر انشاآتی اکمال ایدیله‌جك وایشلتمه‌یه کشاد اولونه‌جقدر .

4) آنقره - ارکلی وسکود اوزی خطی :

اشبو خطك طولی آلتی یوز کیلو مترویه قریبدر. آنقره - قیصری خطنك 68 نجی کیلومتروسنده واقع اولان ایرمق استاسیوننده بدأ ایدر. 140 کیلومترودن عبارت سکود اوزی شعبه‌سی منشأ اولمق اوزره متباقی اقسامك منتظم خریطه‌سنك اکمالی قوهٔ قریبه‌یه کلمشدر . قلعه‌جك‌دن 25 کیلو مترو ایکی قسم وفیلیوسدن (25) کیلو مترو برقسم اوزرنده اوله‌رق 50 کیلو مترو اوزرنده انشاآت اجرا قلنه‌کلمکده‌در . یکرمیشر کیلو مترولق برر قسمك داها قلعه‌جك وفیلیوس جهتلرندن اولمق اوزره انشاآت مناقصه‌سی دردست بولنمقده‌در . بو خط آناطولیده‌کی انشاآتی کوچ اولانلردن بریسنی تشکیل ایتمکده‌در.

5) فوزی پاشا - دیار بکر خطی :

اشبو خطك طولی بشیوز یکرمی کیلو مترودر . خریطه‌سنك اراضی اوزرنده مساعیسی اجرا قلنمشدر . بافته‌لرك احضاری مساعیسیله اشتغال اولونمقده‌در. حالاً 115 کیلو مترو اوزرنده آلتی قسمده انشاآت موجوددر . قیشین هوالرك او حوالیده مساعده‌سنه مبنی فعالیتله چالیشلمقده‌در .

6) قیصری - اولوقیشله :

آق دکزده مرسینه منتهی اولمق اعتباریله اقتصاداً اك مهم بر خطدر . 928 سنه‌سی

انشاآتنه مباشرت اولونه‌جقدر . طولی بوغاز کوپری دوراغنده آنقره ـ قیصری خطیله التصاق نقطه‌سنه قدر 180 کیلو مترودر. (138) کیلومتروسنك خریطه‌سی آلنمش و یالکز 42 کیلو متروسی قالمشدر . نیکده‌یه قدر (60) کیلو مترولك قسم زمینه تطبیق ایدیله‌رك قطعی پروفیلی احضار ایدلمشدر .

II ـ امتیازلی دمیر یوللر

1) **شرق دمیر یولی** ـ اداره مرکزی سرکه‌جیده‌در. 18 مایس 1872 سنه‌سنده ایشلتمه امتیازی ویرلمش اولوب 1 کانون ثانی 1958 سنه‌سنده ختام بوله‌جقدر .

هری یکرمی ایکی تورك آلتونی قیمتنده « 100000 » حصه‌دن مرکب اولان « 2200000 » تورك آلتونی سرمایه‌سی واردر. تأميناتسزدر. طول عمومیسی 337 کیلومتره اولوب 925 سنه‌سی حاصلات غیرصافیه‌سی « 1,846,953 » لیرادر . قسماً یونان حدودی داخلنده قالان خطك ایشلتمه‌سی ینه عینی قومپانیه عائد اولوب قاله‌لی بورغازندن ادرنه‌یه قدر اولان منطقه جمعیت اقوام قومیسرینك نظارتی آلتنده‌در .

2) **مدانیه ـ بروسه دمیر یولی** ـ 10 شباط 306 تاریخندن اعتباراً 15 تشرین اول 1950 تاریخنه قدر امتیازی ویرلشدر . سرمایه‌سی هری بشیوز فرانق قیمتنده بیك حصه‌دن عبارت وجمعاً « 500,000 » فرانقدر. 925 سنه‌سی واردات عمومیه‌سی 128,140 لیرادر.

3) **ایلیجه ـ یلاموطاوه دمیر یولی** ـ اداره مرکزی ادرمیدده‌در. امتیاز مدتی 13 مایس 339 تاریخندن اعتباراً قرق سنه‌در . سرمایه‌سی هری بش تورك لیراسی قیمتنده قرق بیك حصه اولمق اوزره « 200,000 » لیرادر. 29 کیلومتره طولنده وبالیه معدن شرکتی طرفندن معدن اخراجی مقصدیله یاپلمشدر. 925 سنه‌سی ظرفنده اون آیاق حاصلاتی اللی ایکی بیك لیرادر .

4) **ازمیر ـ قصبه وتمدیدی دمیر یولی** ـ اداره مرکزی ازمیرده بصمه‌خانه‌ده‌در. طول عمومیسی 702 کیلومتره‌در. سرمایه‌سی هری بشیوزفرانق قیمتنده « 32000 » حصه اولوب جمعاً « 16,000,000 » فرانقدر .

ازمیر ـ الاشهر وصومه قسمی : 14 تموز 310 تاریخندن اعتباراً طقسان طقوز سنه مدتله ویرلمش وتأمینات آقچه‌سی طویدن سنوی « 2310000 » فرانقدر .

آلا شهر ـ آفیون قسمی : تأمینات آقچه‌سی کیلومتره باشنه 83076 غروشدر .

صومه ـ باندرمه قسمی : تأميناتسزدر. امتيازلری هپ برلكده ختام بوله‌جقدر .
925 سنه‌سی واردات عموميه‌سی « 3,114,979 » ليرادر

5) آیدین دمیر یولی ـ اداره مركزی ازميرده آل سنجاقده‌در. طول عموميه‌سی 612 كيلومتره‌در. امتيازی 23 ايلول 1856 تاريخندن ابتدار ايدر. 15 تشرين‌اول 1950 ده ختام بوله‌جقدر . تأميناتسزدر . سرمايه‌سی « 5,191,937 » انكليز ليراسيدر .

6) صامسون ـ ساحل دمير يوللری ـ اداره مركزی صامسونده‌در. طول عموميه‌سی 37 كيلومتره‌در .

ترميه تمديدی تصور ايدلمكده‌در. خطك سرمايه‌سی بهری اون تورك ليراسی قيمتنده يوز بيك حصه سندندن عبارت وجمعاً بر مليون ليرادر . امتياز مدتی 16 آغستوس 339 تاريخندن اعتباراً يتمش بش سنه‌در .

7) مرسين ـ آطنه دمير يولی ـ طول عموميه‌سی 67 كيلومتره اولوب كانون اول 1300 تاريخندن اعتباراً باشلايان امتياز مدتی 1348 سنه‌سنده ختام بوله‌جقدر. تأميناتسزدر. سرمايه‌سی يكرمی انكليز ليراسی قيمتنده بر قسمی حائز رجحان اولمق اوزره «19,807» حصه اولوب جمعاً 188,154 انكليز ليراسيدر .

8) يكيجه ـ نصيبين دمير يولی ـ طول عموميه‌سی 623 كيلومتره‌در. امتيازی 15 تشرين اول 1950 ختام بوله‌جقدر. تأميناتسزدر. اليوم موجود ايشلتمه اداره‌سنك مركزی حلبده‌در. مرسين ـ آطنه خطيله برلكده 925 سنه‌سی حاصلات عموميه‌سی 1,834,608 ليرادر .

III ـ دمير يوللريمزه دائر عمومی معلومات

دمير يوللر پروغراممزك آنا خطلری ، موجود دمير يوللردن آناطولی ـ بغداد دمير يوللرينك مبايعه‌سی وديگر امتيازلی دمير يوللر مقاوله وشرطنامه‌لرينك شرائط حاضرهٔ اقتصاديه ايله تأليف ايديله‌رك ايشلدلمسنه دوام ايدلمسيدر ؛ انشا ايديله‌جك دمير يوللرمزك دولت بودجه‌سيله وفائده‌لی كورلديكی صورتده اجنبی سرمايه‌دار غروپلر معرفتيله‌ده انشالری شكلنده تبارز ايتمشدر .

انشا ايديله‌جك اشبو دمير يوللری، شمديلك آنقره ـ قيصری خطيله صامسون ـ سيواس خطنك نهايت نقطه‌لری اولان قيصری وسيواسك بربرينه وكذا قيصرينك آناطولی ـ

بغداد دمير يولنه ربطی صوتيله اولوقيشله ، قيصری ، سيواس طريقيله ارضروم استقامتنه تمديدی، آنقره - اركلی، كلار - ملاطيه - دياربكر و كوتاهيه - طاوشانلی خطلرندن عبارتدر.

توركيه دمير يوللرينك تشكيلات موجوده‌سی - آناطولی - بغداد ، ارضروم - صاری قاميش - قارص دمير يوللری وانشاآت وايشلتمه اداره‌لرندن عبارت اولان دولت دمير يوللری تشكيلاتی ايله امتيازلی دمير يوللرينك فنی، تجاری ومالی خصوصاتنك مراقبه‌سی

نافعه وكيلی رجب بك

وممالكت داخلنده دمير يول سرويسنك تنظيمی نافعه وكالت جليله‌سنه عائددر. وكالت جليله‌نك دمير يوللر ادارۀ عموميه‌سی 5 نومرولی جدولده كوستردیكی وجهله هيئت فنيه وهيئت حسابيه ايله بر قلمدن وبرده دمير يول اداره‌لری نزدنده‌كی قوميسرلردن تركب ايدر. امتيازلی دمير يوللرينك هر بری خصوصی تشكيلاته صاحبدر.

دمير يوللر انشاآت وايشلتمه مديريت عموميه‌سی 1 آنقره - سيواس، 2 صامسون - سيواس دمير يولی انشاآت وايشلتمه مديريتلرندن تركب ايدر.

آناطولی - بغداد دمير يوللری مديريت عموميه‌سی حيدر پاشا ليمانی‌ده اداره ايدر.

دمير يوللريمزه عائد بر مقايسه - 1914 سنه‌سنده موجود دمير يوللريمز تقريباً 7502 كيلومترو اولوب حربلر طولاييسيله ضايع ايتديكمز مختلف مملكتلرده فالان دمير يوللر آوروپا قطعه‌سنده 1268، آسيا قطعه‌سنده 2472 اولمق اوزره جمعاً 3740 كيلومترو‌دور.

یکیدن انشا ایدلمش اولان تقریباً 697 کیلومتره دمیر یولی ایله برلکده الیوم 4459 کیلومتره یی متجاوز دمیر یولی مملکتمزده موجود بولنمقده‌در .

	1911	1926
	کیلومتره	کیلومتره
هر یوز کیلومتره مربعی اراضی‌یه اصابت ایدن دمیر یولی	0,37	0,58
هر اون بیك نفوسه اصابت ایدن دمیر یولی	2,22	3,26

(4) نومرولی جدولده جمهوریت وسلطنت دورنده باشلیجه دمیر یوللریمزك هر کیلومتره سنه‌ اصابت ایدن وسطی یولجی و اشیا نقلیاتی ایله حاصلات غیر صافیه‌لری کوسترلمشدر .

دمیر یوللریمزه عائد جدوللر .

جدول نومرو (1)

						متره	کیلومتره	متره	کیلومتره
1,525	متره کنیشلکنده	دولت	دمیر یوللری	اوزونلغی		664	123	664	123
1,435	»	»	»	»		870	1636		
1,435	»	»	امتیازلی	»	»	799	2340	769	3977
1,05	»	»	»	»	»	702	41	702	41
0,75	»	»	دولت	»	»		250		
0,75	»	»	امتیازلی	»	»		66		316
								135	4459

جدول نومرو (2)

1926 سنه‌سنده تورکیه جمهوریتی دمیر یوللرینك اوزونلغی

آ) دولت دمیر یوللری

اسکی یوللر

آناطولی - بغداد دمیر یولی :

	متره	کیلومتره		متره	کیلومتره
	970	1377			

1377—970=

یکی یوللر

آنقره ـ سیواس دمیریولی		380	
صامسون ـ سیواس دمیر یولی		155	
ارضروم دمیر یوللری	664	373	
			908 ـ 664

ب) شرکتلر طرفندن ایشلەتیلن دمیر یوللر

اسکی یوللر

	متره	کیلومتره	متره کیلومتره
شرق دمیر یوللری شرکتی	498	336	
یکیجه ـ نصیبین دمیر یولی		623	
آیدین دمیر یولی	148	612	
مرسین ـ آطنه دمیر یولی		67	
مدانیه ـ بروسه دمیر یولی	702	41	
ازمیر ـ قصبه وتمدیدی دمیر یولی	133	702	
			2382 501

یکی یوللر

ایلیجه ـ پلاموطاق دمیر یولی	030	29	
صامسون ـ چهارشنبه دمیر یولی		37	
			66 ـ 30
توركیەدەكی بوتون دمیر یوللرك اوزونلغی:			4735 ـ 165

جدول نومرو (3)

دمیر یوللرینك تشکیلات موجودەسی

مدیر عمومی	1	قومیسرلکلر				
هیئت فنیه مدیری	1					
مهندس	3	شرق	دمیر یوللری	باش	قومیسرلکی	1
رسام	1	»	»	قسم	»	1
کاتب	2	ازمیر	»	باش	»	1
امور حسابیه مدیری	1	»	»	قسم	»	2

مميز	1
كاتب	2
امور تحريريه مميزى	1
دوسيه مأمورى	1
مقيد	1
كاتب	2
	17

يكيجه-نصيبين دمير يوللرى باش قوميسرلكى	1
» » » قسم »	1
مدانيه - بروسه دمير يولى قوميسرلكى	1
ايليجه-پلاموطلق » »	1
صامسون-چهارشنبه » »	1
باش قوميسرلك كاتبى	4
	14

جدول نومرو (4)

1911 و 1924 سنه‌لرنده‌كى باشليجه دمير يوللريمزه عائد مقايسه

	ايشله‌تيلن طول كيلومتره‌سى		ليرا اوله‌رق كيلومتره باشنه دوشن ايشله‌تمه حاصلاتى		طون اوله‌رق كيلومتره باشنه اشيا نقلياتى		عدد اوله‌رق كيلومتره باشنه انسان نقلياتى	
	1911	1924	1911	1624	1911	1924	1911	1924
شرق	955	337	880	5629	710	482	7389	14094
حيدرپاشا - آنقره	578	578	850	6583	735	490	3460	5230
اسكيشهر - قونيه	445	445	600	3000	485	465	476	240
ازمير-قصبه و تمديدى	518	702	600	3825	735	393	4945	4475
مرسين - آطنه	67	67	1000	7350	2200	1700	5000	6585

نافعه مدیریت عمومیه‌سی

مملکتك صو، الکتریق، ترامْوای، تونل، لیمان و ریختیملرینه متعلق بالعموم مؤسسات وعملیاتك دوغریدن دوغری‌یه ویا بالواسطه اجرا وانشاسیله اشتغال ایدر .

تورکیه‌ده بوکون نافعه وکالتنك قونترولی آلتنده بولونان مؤسسه‌لر

استانبولده :

ترقوس صو شرکتی	- مؤسسدر	بو شرکتلرك معاملاتی بر قومیسرك مراقبه‌سی آلتنده‌در . معیتنده بر کاتب واردر .
اسکدار قاضی کوی صو شرکتی	- »	
استانبول الکتریق شرکتی	- »	
بین‌الملل - فرانقو رومن خط هوائی شرکتی	- تأسیساتی یشیل کویده یاپیلمقده‌در	
آئه‌روئه‌سپره‌سسو ایتالیانا خط هوائی شرکتی	- تأسیساتی بوغاز ایچنده کفه‌لی کویده یاپیلمقده‌در	

ترامْوای شرکتی	- مؤسسدر	بو شرکتلرك معاملاتی بر قومیسرك تحت مراقبه‌سنده‌در . معیتنده بر کاتب و بر اوطه‌جی واردر .
ریختیم، دوق آنترەپو شرکتی	- »	
تونل شرکتی	- »	

ازمیرده :

صو شرکتی	- مؤسسدر	بو شرکتلرك معاملاتی بر قومیسرك مراقبه‌سی آلتنده‌در . معیتنده بر کاتب و بر اوطه‌جی واردر . ترامْوای الکتریقله یاپیلمق اوزره‌در .
ترامْوای، ریختیم ولیمان شرکتی	- »	
هوا غازی شرکتی	- »	
ازمیر کوزتپه جر وتنویر الکتریقی شرکتی	- »	

بروسه‌ده :

بروسه جر وتنویر الکتریقی شرکتی تأسیساتی دردست اکمالدر . بر قومیسرك مراقبه‌سی آلتنده‌در . معیتنده بر کاتب واردر .

صامسونده : تنویر الکتریقی امتیازی محلی بلدیه‌سنه ویرلمش وتأسیساتی دردستدر .

دکزلیده : » » » »

طربزونده : تنویر الکتریقی امتیازی محلی بلدیه‌سنه ویرلمش وتأسیساتی دردستدر . یوللر باش مهندسی قومیسره وکالت ایدییور .

سیواسده: تنویر الکتریقی امتیازی محلی بلدیه‌سنه ویرلمش وتأسیساتی دردستدر. یوللر باش مهندسی قومیسره وکالت ایدییور .

اسکیشهرده : تنویر الکتریقی امتیازی محلی بلدیه‌سنه ویرلمشدر .

قونیه‌ده : جر وتنویر الکتریقی امتیازی محلی بلدیه‌سنه ویرلمش وتأسیساتی دردست بولنمشدر. قومیسر وکالتی صولامه اداره‌سی مدیری طرفندن ایفا ایدلمکده‌در .

ملاطیه‌ده: تنویر الکتریقی امتیازی محلی بلدیه‌سنه ویرلمش وتأسیساتی دردست بولنمشدر. یوللر باش مهندسی قومیسره وکالت ایدییور .

بنیان-قیصری: تنویرالکتریقی امتیازی محلی بلدیه‌سنه ویرلمش وتأسیساتی دردست بولنمشدر.

آنطالیه‌ده: » » » »

مرعشده : » » » »

آطنه‌ده : » » دردست دوردر.

آنقره: قوروتمه عملیاتی و کشفیات : مرکز حکومتك صحتنی تهدید ایدن بطاقلقلرك قورودلمه‌سی ایچون بر هیئت‌فنیه معرفتیله لازم‌کلن کشفیات یاپدیرلمش برطرفدن استاسیون جوارنده‌کی بطاقلقلرك تیبیسی متعهده احاله ایدیله‌رك عملیاتی اکمال ایتدیرلمش وبو میانده اینجه صو وبند دره‌سی مجرالری تطهیر ایتدیرلمشدر.

آقماز چشمه‌ده 4543 مترو طولنده خندق کشاد ایتدیرلمکله برابرسلحخانه قربندن اعتباراً طقوز کیلومترو طولنده بر اروا قنالی متعهد معرفتیله اکمال ایتدیرلمشدر .

بعض اقسامك انشاسندن صوکره بر قسم ساحه‌نك بند دره‌سی صویندن استفاده صورتیله اسقاسی ممکن اوله‌جقدر. آنقره اووه‌سنك اروا واسقاسی ایچون بر بند انشاسی متصوردر. قسطمونی یولنك 12 نجی کیلومتروسندن اعتباراً بند پروژه‌سنك تنظیمنه مدار اولمق اوزره چبوق وادیسنك استکشافات قطعیه عملیاتنه دوام ایدلمکده‌در . اسکیشهر وجوارنده‌کی بطاقلقلرك قورودلمه‌سی ودره‌لرك منع خساری ضمننده یاپیلمسی ایجاب ایدن عملیاتك پروژه‌سیده تنظیم قلنمقده‌در.

قادروسی: بر مدیر ، بر مرکز مهندسی ، بر منطقه مهندسی ، ایکی شعبه مهندسی ،

ایکی قسم مهندسی، ایکی قسم فن مأموری، سکز رصدات واستاسیون مأموری، بر کاتب ومحاسب، بر آنبار مأموری، بر اوطه‌جی‌در .

آطنه : عملیات وکشفیات : سیحان وجیحان نهرلرینك پروژه‌سی احضار ایتدیرلمش ایسه‌ده مصارفك کلیتلی اولمسی حسبیله آنجق ویریلن تخصیصات دائره‌سنده خساراتك منعی ضمننده اشبو نهرلرك صاغ وصول ساحللرنده یاپیلمسی مقتضی سده‌لر ومهموزلردن بر قسمنك انشا آت وعملیاتی اجرا ایتدیرلمشدر . حال حاضرده دخی مختلف محللرده استکشافات اجرا ایدلمکده اولدیغی کبی طرسوس ، مرسین وجیحانده رصدات جویه استاسیونلری ومنطقه داخلنده‌ده دره‌لرك سیر وطبیعتنی تدقیق ایتمك مقصدیله بعض نقاطده رصدات میاهیه استاسیونلری تأسیس ایدلمشدر.

قادروسی : بر مدیر، بر منطقه باش مهندسی، ایکی شعبه مهندسی، ایکی قسم مهندسی اوپراتور، ایکی قسم فن مأموری، سکز رصدات واستاسیون مأموری، برکاتب ومحاسب، بر آنبار مأموری، بر اوطه‌جی‌در.

آیدین: عملیات وکشفیات: سوکه منطقه‌سنی تهدید ایدن مندرس نهرینك منع خساراتی ایچون سده‌لر انشاسی وطراقلامه عملیاتی واعمالات سائره کلیتلی مصرف اختیارینه متوقف اولدیغندن آنجق ویریلن تخصیصات دائره‌سنده تدابیر اتخاذینه مجبوریت کورلمکده‌در . سرجین ، صاری کمرده متعهد معرفتیله یاریتیلر تعمیر ایتدیرلمش وآیدین - چینه یولی وبالطه‌لی کوی جوارنده‌ده مهموزلر یاپدیرلمش ونهرك تطهیری ضمننده آوروپادن بر عدد اکسقاواتور جلب ایدیله‌رك سوکه‌یه سوق ایدلمش ومنمن اووه‌سندن کچن کدیز چاینك سده‌لری تعمیر واکمال ایتدیرلمشدر . مختلف منطقه‌لرده استکشافاته دوام ایدلمکده‌در . صاری کمر، برون کوی، آیدین - چینه یولی اوزرنده مندرس کوپریسنك باشنده ونازللی کوپریسی حمزه کوی، برنجی کوپریسی ، حمزه‌لی ، قیوجق 2، 3، 4نجی کوپریلرده بر ر استاسیونکه جمعاً سکز عدد رصدات استاسیونی تأسیس ایدلمش ومندرس چاینك صو صرفیاتی اولچمك ایچونده بشقه‌جه اوفق استاسیونلر یاپیلمشدر.

قادروسی: بر مدیر، بر منطقه باش مهندسی، ایکی قسم مهندس اوپراتور، ایکی شعبه مهندسی، ایکی قسم فن مأموری، سکز رصدات واستاسیون مأموری، برکاتب ومحاسب، بر آنبار مأموری، بر اوطه‌جی‌در .

ادرنه : عملیات : ارکنه نهرینك تطهیراتی ایچون اوتوز بیك لیرا قیمتنده اوروپادن بر عدد اکسقاواتور جلب وتجربه عملیاتی یاپیلمش وما کنه عملیات اجرا ایدیله‌جك منطقه‌یه نقل ایدلمشدر . مساعد زمانده تطهیراته باشلانه‌جقدر . قورد بوجاغنده یاریتیلر عملیاتنه باشلاتدیرلمش واکمالی دردست بولنمشدر .

قادروسی: بر باش مهندس، بر قسم مهندس اوپراتور، ایکی قسم فن مأموری، بر کاتب ومحاسب وبر اوطه‌جی‌در.

ارضروم: تطهیرات: قره‌صو مجراسنک تطهیراتی یاپدیریله‌رق خساراتک اوکی آلنمشدر.

قونیه ارکلیسی: تطهیرات واستکشافات: 51 کیلومترو طولنده بولنان آلاک‌حرقنک تطهیرات وحفریات وشیولرینک اصلاحی عملیاتنه متعهد معرفتیله دوام ایدلمکده اولوب بو حرقك تطهیراتندن دولایی بو سنه ارباب زراعت طرفندن اوتوز بیك دونم فضله زرعیاتده بولنیلمشدر. ارکلی بطاقلقلرینک تیبیسی پروژه‌سنه مدار اوله‌جق استکشافاته دوام ایدلمکده‌در.

قادروسی: بر باش مهندس، بر قسم مهندس اوپراتور، ایکی قسم فن مأموری، بر کاتب ومحاسب وبر اوطه‌جی‌در.

بروسه: عملیات: بروسه اووه‌سنده صو آلتنده قاله‌رق محو اولان قیمتلی اراضینک قورتارلمسی ضمننده آچیلمسی تقرر ایدن 7,8 کیلومترو طولنده‌کی نیلوفر قنالنک کشادی واعمالات صناعیه‌سنك یاپیلمسی بر آلمان شرکتنه احاله ایدلمش وشمدی‌یه قدر قنالك مبدأندن سکز یوز مترو قسمی تماماً اکمال ایدلمشدر. عملیات حفریه اکسقاواتور ماکنه‌سیله اجرا ایدلمکده واعمالات صناعیه‌یه دوام اولنمقده‌در.

قادروسی: بر مدیر، برمنطقه باش مهندسی، ایکی شعبه مهندسی، ایکی قسم مهندس اوپراتور، ایکی قسم فن مأموری، سکز رصدات واستاسیون مأموری، برکاتب‌ومحاسب، بر آنبار مأموری، بر اوطه‌جی‌در.

بوردور: کشفیات وحفریات: کستل کولنک کشفیاتی یاپدیرلمش وکوك پیکار، این صویی مجرالرینک تطهیرات ولغم عملیاتنه دوام ایدلمکده بولنیلمش وعملیاتك اکمالی قوهٔ قریبه‌یه کله‌رك شهرك صویه اولان احتیاجی دفع ایدلمکده بولنمشدر.

زونغولداق: استکشافات: بارطین بوغازینک داخلی بر لیمان حالنه افراغی ضمننده یاپیله‌جق پروژه‌یه اساس اولمق اوزره بوغازك استکشافاتی یاپدیرلمشدر. متعهدینه احاله ایدلمش اولان لیمان انشا آتنه کرمیتله دوام ایدلمکده اولوب 1 تشرین ثانی 926 تاریخنه قدر 107 مترو طولنده سده اکمال ایدلمشدر. متباقی سده‌نك سرعتله اکمالنه چالیشلمقده‌در. آماصره، بارطین، فیلیوس لیمانلرینك ابتدائی پروژه‌لری یاپدیرلمشدر. مرسین لیماننك قطعی پروژه‌سی یاپدیریله‌جقدر.

طرابزون: قوروتمه: لیملی بطاقلقلرینک برنجی کولی تماماً و ایکنجی کولی‌ده قسماً تیبیس یاپیلمشدر. وقوروتمه عملیاتنه دوام ایدلمکده‌در.

قارص : تطهيرات : بايزيد ولايتنه تابع قواب وايغديراروا قناللرينك كچن سنه‌دنبرو دوام ايدلمكده اولان تطهيرات وعملياتنه بو سنه‌ده دوام ايدلمكده بولنمش وجمعاً 11,800 كيلو مترو طولنده عمليات اجرا ايدلمشدر . اشبو عمليات دولايسيله محلنك پاموق زرعيات ومحصولی آرتمشدر .

كموشخانه: تطهيرات وعمليات: خارشيد دره‌سنك منع خساراتی ايچون قناللر كشاد ايتديرلمش واليوم عملياته دوام ايدلمكده بولنمشدر .

قونيه : صولامه اداره‌سی: بالقلی اووه قنالی عملياتنه دوام ايدلمكله برابر سازلی وبادملی دره‌لرده‌كی اعمالات صناعيه ايله قنالك سرای كوپريسی ، سازلی دره آره‌سنده دولمش اولان اون بش كيلو مترولق قسمی متعهده احاله ايدلمش وآلمانيادن جلب ايديلان طراق ماكنه‌سيله اشبو قسمك تطهيراتنه دوام ايدلمكده بولنمشدر . ادارهٔ مذكوره‌نك مستقل بر مؤسسه حالنده اداره‌سی تأمل ايدلمكده‌در .

قادروسی: بر مدير، مركز مهندسی، قوندوكتور، رسام، طبيب، تله‌فون مأمورلری، ماكنيست، امور تحريريه وحسابيه، آنبار مأمورلری، زراعت‌فن مأموری، منطقه‌مهندس، وقوندوكتورلری كوچوك فن‌مأمورلری ، قنال وصواق مأمورلری، تلغراف چاوشلری، اوطه‌جيلری اولمق اوزره جمعاً 61 مأموردر .

وان كولی : وان كولی ترسانه‌سنده حرب عموميدن قالمه بر واپور وخدا ويردی موطوری، جاويد بك تنزه موطوری ، صحيه موطوری وسط دوبه ، وبرده صندال وار ايسه‌ده محلنك اوزاقلغی حسبيله ترسانه اصلاح ايديله‌مامش ومطلوب صنعتكاران بولنه‌مامشدر. اخيراً سفائن وترسانه‌نك اصلاح ومراكبك حال فعاليته كتيرلمسی ايچون متخصص ايكی مدير وآلتی صنعتكار استانبولدن تداركله محلنه كوندرلمشدر .

موجود واپور ايشلدلمش وديكر موطورلر وصندالده ممكن مرتبه تعمير ايتديرلمشدر. سفائن وترسانه مديرلرينك تدقيقات و مشهوداتی مبين راپورك وروندنده دها اساسلی تشكيلات وجوده كتيرلمسی ويا بوراسنك ده‌مستقل برمؤسسه حالنده‌اداره‌سی دوشونلمكده‌در.

قادروسی : مديرلر وصنعتكاران وكاتب وحمال اولمق اوزره جمعاً 37 مأموردر .

خلاصه: امور نافعه‌يه‌متعلق اروا واسقاء، تيبيس، تفجير ودره‌لر اصلاحی عمليات‌مهمه وجسيمه‌دن معدود اولمقله موقع فعله كتيرلملری مصارفی اوزون سنه‌لره تقسيم اولنه‌جق اساسلی بر پروغرامك تنظيمله ممكندر . بو پروغرامك تنظيمنه مقتضی اساساتی احضار ايلمك ايچون مملكتك برچوق نقاطنده حرب عموميدن مقدم استكشافات ياپيلمش اولديغی كبی اليوم دخی نقصان قالان استكشافاتك اكمالنه حصر مساعی ايدلمكده بولنلمشدر .

اولجه یاپیلان استکشافات وتدقیقات میاهیه‌یه استناداً پروژه‌لری تنظیم قلنمش اولان حوالیده تطبیقاته بالفعل کچیلمشدر. مثلا بروسه اووه‌سنده نیلوفر قنالی، آطنه اووه‌سنده سیحان وجیحان نهرلری سده و مهموزلری، حال انشاده اولان بو مثللو عملیات میاهیه‌دن معدوددر. تدقیقات میاهیه اعمالات میاهیه‌نك الك اساسلی بر استنادگاهیدر. دوغری بر صورتده تثبیت ایدیله‌بیلمسی ایچون مملکتك هر کوشه‌سنده رصدات میاهیه استاسیونلرینك تأسیسی درپیش ایدلمش وآطنه، ازمیر، بروسه حوالیسنده لزومی اولان مواقعده استاسیونلرده تأسیس ایدلمشدر. تدقیقات میاهیه واستکشافاتك دوام واکمالنی تأمین ضمننده مملکت اساسلی اوله‌رق 12 حوضهٔ میاهیه تفریق ایدلمش وبو حوضهٔ میاهیه‌لردن مرکزلری آنقره، آطنه، آیدین، بروسه، ادرنه، قونیه اولارق آلتی دائره تشکیل ایدلمش وتشکیلاتلری اکمال ایدلمکده بولنمشدر. دیکر دائره‌لرك تشکیلی، نقصان بولنان مأمورین فنیه‌نك اکمال ایدلمسیله ممکن اولاجقدرکه بو صورتله الك اول تشکیلی ضروری اولانلردن باشلایه‌رق پیدرپی تشکیلات اکمال ایتدیریله‌جکدر.

امور نافعه‌نك میاهی قسمی حقنده اولدن برو ایدیله‌کلمکده اولان تدقیقات واستکشافاتك اکمالی وپروژه‌لری حاضرلانان بو نوع امور نافعه‌نك بودجه‌نك تحملی درجه‌سنده تطبیق وموقع فعله وضعلری متصور بولنمقده‌در.

سلطنت عثمانیه زماننده آلکتریق، تراموای، ریختیم، تونل، هوا غازی کبی آنجق استانبول وازمیر کبی بیوك شهرلره منحصر اولمق اوزره بعض تأسیسات وجوده کتیرلمشدر. کرچه او دورده امور نافعه‌یه متعلق بعض استکشافات وعملیات دخی یاپیلمامش دکلدر. آنجق هنوز اوچ یاشنه واره‌بیلن جمهوریت نافعه‌سنك ثمرات مساعیسی میاننده 12 شهرده الکتریق تأسیساتنك وجوده کتیرلمکده اولدیغی، آطنه، قونیه، آنقره کبی بیوك شهرلرده داخل اولدیغی حالده اون اون ایکی شهر وقصبه‌ده قنالر حفری، بطاقلقلرك قورودلمسی رصدات استاسیونلرینك تأسیس و بوکا مماثل بر چوق عملیات مهمه‌نك اجراسی کبی خطوات ترقی تعداد اولنه‌بیلیرکه جمهوریت نافعه‌سنك ادارهٔ سابقه نافعه‌سنه هر صورتله تفوق ایلدیکی و کون کچدکجه مساعیٔ واقعهٔ معروفه‌نك ثمره‌دار اوله‌جغنی آزادهٔ عرض وتذکاردر.

توركيه جمهوريتنده اداره ايشلرى (داخليه وكالتى)

توركيه جمهوريتنك تقسيمات اداريه‌سى — توركيه جمهوريتنك حال حاضرده‌كى تقسيمات اداريه‌سى ولايت ، قضا وناحيه‌لر اوزرينه مرتبدر .

شرق ولايتلرينك طرز اداره‌سنده ديكر ولايتلردن هيچ بر فرق يوقدر .

بو ولايتلر داخلنده سائر ولايتلر كبى دولتك بالعموم قوانين ونظاماتى اوامر وتعليماتى احكامى تطبيق اولنمقده‌در. آنجق 1164 نومرولو قانون موجبنجه العزيز ، اورفا، بتليس، حكارى ، ديار بكر ، سعرد ، ماردين ، وان ولايتلرينى احتوا ايتمك اوزره بر عمومى مفتشلك تشكيل ايدلمشدر .

عمومى مفتش مذكور قانون وجه ايله داخليه وكالتنه مربوط اولوب منطقه‌سى داخلنده آسايش وانضباطك تأمينه نظارت وقوانين ونظاماتك تماماً تطبيق واجراسنى متماديا تعقيب

داخليه وكيلى شكرى قايا بك

ومراقبه ووكالتلرك قانوناً حائز اولدقلرى صلاحيتلردن اجرا وكيللرى هيئتنجه كنديسنه توديعنه قرار ويريلنلرى استعمال ايدر .

بوكونكى تقسيمات اداريه‌نك تاريخچه‌سى — ممالك عثمانيه اسكيدن سانجاقلره منقسم ايدى . هر سانجاق بر سانجاق بكنك اداره‌سى آلتنده بولونوردى .

سانجاق بکی دائرهٔ اداره‌سنده بر آمر کل ایدی . معین اراضینك ویرکولرینی جبایت وحاصلاتی آرزوسنه کوره صرف ایدردی . بوکا مقابل معین مقدارده عسکر یتشدیرمکله مکلف ایدی . سفر وقوعنده معیتی خلقیله اردویه داخل اولوردی .

بو اصول اداره اون یدنجی عصره قدر دوام ایتدی . اوندن صوکره سانجاقلر بر ر ایالت اعتبار اولنه‌رق بکلر بکی‌لرینك اداره‌سنه ویرلدی . بکلر بکی‌لری دخی سانجاق بکلری کبی نیم مستقل بر حکمدار وضعیتنده ایدیلر .

صوکرا 1281 تاریخنده تنظیم اولنان (ولایت نظامنامه‌سی) ایله بوکونکی تورکیه‌ده دخی قسماً مرعی اولان تقسیمات ملکیه‌نك اساسلری وضع اولندی .

بو نظامنامه‌یه کوره تقسیمات اداره ولایت، سانجاق ، قضا » اوله‌رق اوچ درجه اوزرینه تعیین ایدلمشدی . نظامنامه‌ده قضالر قرایه تقسیم اولنور دینیلدیکی حالده دردنجی ماده‌سنده بعض قرالك اجتماعندن حاصل اولان کوچوك دائره‌لر حسب الموقع مستقل قضا اوله‌میوب دیکر بر قضایه الحاقاً اداره اولنور وبونلر ناحیه اعتبار قلنور دینیلمشدر . قضالرك قرایه تقسیمیله برابر کورولیورکه آراده برده ناحیه وجوده کلمکده واشبو ناحیه‌لر استثنائی صورتده بر دردنجی درجهٔ اداری‌یی تشکیل ایتمکده ایدی . فقط بو دردنجی درجه محتاج توضیح ایدی .

1287 تاریخلی (ادارهٔ عمومیهٔ ولایات نظامنامه‌سی) تقسیمات ملکیه‌یی دها واضح بر شکله وضع ایتدی . یعنی ولایت، لوا ، قضا وناحیه‌دن مرکب درت درجه‌یی قبول ایلدی .

ونهایت 1329 تاریخلی (ادارهٔ عمومیهٔ ولایات قانونی) مذکور 1281 و 1287 تاریخلی نظامنامه‌لری الغا ایدرك بوکون تورکیه‌ده مرعی شکل اداره‌یی تعیین ایتدی .

مع مافیه تورکیه تشکیلات اساسیه قانوننك 89 نجی ماده‌سیله لوالر ولایتلر صیره‌سنه ادخال اولنه‌رق ولایتلر قضالره وقضالر ناحیه‌لره تقسیم اولندی . وناحیه‌لر ایچون قصبه وکویلردن ترکب ایدر، دینیلدی که الیوم مرعی اولان تقسیمات ملکیه بوصورتده‌در .

شیمدیکی کونده تورکیه جمهوریتنده 63 ولایت ، 328 قضا، 699 ناحیه و 40991 مسکون موقع واردر .

تورکیه‌ده شهرلر — تورکیه‌ده شهرلرك اقتصادی ، اجتماعی وصحی ایشلرینی تدویر ایچون بلدیه اداره‌لری واردرکه بونلردن ایکی – اوچنه شهرامانتی دنیلیر . بلدیه‌اداره‌لرینك باشنده بلدیه رئیسلری ، شهر امانتلرینك باشنده ایسه شهر امینلری بولونور . شهرامینلری حکومت طرفندن تعیین، بلدیه رئیسلری شهر اهالیسی طرفندن انتخاب اولونورلر . برده اعضالری شهرلیلر طرفندن انتخاب ایدیلن هیئت عمومیهٔ بلدیه‌لر واردر .

1925 سنه‌سنده تورکیه‌ده 927 دانه بلدیه اداره‌سی وشهراماتی واردی [1] . ولایت وقضالرك عددینه مطـابق اولارق ، شهرلرك 63 دانه‌سی ولایت مرکزی، 328دانه‌سی قضا مرکزیدرلر . نفوسی بش بیکدن فضله اولان 147 شهر واردر . بونلردن

79 شهر	5000 ـ 10000	نفوسلی
39 »	10000ـ50000	»
17 »	20000ـ30000	»
7 »	30000ـ40000	»
8 »	40000 ودها فضله نفوسلیدر .	

بو 147 شهرك کافه‌سی قضا وولایت مرکزلریدر . دیمك کری‌یه قالان قضاوولایت مرکزلرندن 233 دانه‌سنك نفوسی بش بیکدن آشاغی بولونمقده‌در . [2]

هیئت اختیاریه تشکیلاتی ــ محله و کویلرده هیئت اختیاریه تشکیلاتی بر مختاروایجابنه کوره بر مختارثانی ایله بش الی اون ایکی اعضادن عبارتدر . کوی قانونی احکامی جریان ایدن کویلرده هیأت اختیاریه انتخابی 18 مارت ، 1340 تاریخلی و 442 نومرولو اولان مذکور قانونك دردنجی فصلنده کوستریلن یکرمنجی وبونی تعقیب ایدن ماده‌لره توفیقاً اجرا اولنور .

شهر وقصبه‌لر محلاتیله کوی قانونی احکامی تطبیق اولنمایان کویلرك هیئت اختیاریه انتخاباتنی تعیین ایدن بر قانون ونظامنامه موجود دکلدر .

مذکور محله‌لرله کویلرده هیئت اختیاریه انتخاباتی حال حاضرده، عثمانلی دولتی داخلیه نظارتنجه 27 مایس 1333 تاریخنده تنظیم وولایاته تعمیماً ارسال وتبلیغ ایدلمش اولان تعلیماتنامه‌یه وبو تعلیماتنامه اساس اتخاذیله هر محلك الجاآت وایجاباتنه کوره وبونلرجه تنظیم ووکالتجه تصدیقی اولنان تعلیماتنامه‌لره کوره اجرا اولنمقده‌در . مذکور تعلیماتنامه‌نك صورتی‌ده آشاغی‌یه عیناً یازلمشدر .

تعلیماتنامه :

1 ــ مختار وهیئت اختیاریه انتخابنده حق انتخابی حائز اولمق ایچون :

اولا تورکیه جمهوریتی تابعیتنده بولنمق ، ثانیاً سنی یکرمیدن فضله اولمق ، ثالثاًدولته آز چوق ویرکو ویرمك، رابعاً جنایت ومخل شرف وحیثیت جنحه‌ایله محکوم اولمامق لازمدر.

---

[1] داخلیه وکالتی امور محلیه مدیریت عمومیه‌سی طرفندن 1927 سنه‌سنده نشرایدیلن «1925 سنه‌سی بلدیه‌لر ایستاتستیقی »

[2] «تورکیه نفوسی »، صحیفه 11

2 — حالا نفوس قیدینه کوره موجود محلاتده شمدی‌یه دکین ایفای وظیفه ایدن هیئت اختیاریه بو انتخاب کونی ومحل تعیینی ایله محله‌لرنده متصرفاً ویا مستأجراً مقیم مسلم وغیرمسلم اهالیدن برنجی ماده‌ده کوسترلدیکی وجهله حق انتخابی حائز اولانلری دعوت ایده‌جکلردر . هیئت مذکوره طرفندن تعیین واعلان اولنه‌جق وقتده اجتماع محلنه کلینلر حق انتخابلرینی اسقاط ایتمش اولورلر .

3 — هر محله ایچون بر مختار اول بر مختار ثانی وبش هیئت اختیاریه اعضاسی انتخاب ایدیله‌جکدر .

4 — مختار وهیئت اعضاسی انتخاب اولنه‌بیلمک ایچون :

اولا — برنجی ماده‌ده کوستریلن شرائطی حائز اولمق ؛

ثانیاً — تورکجه اوقویوب یازمغی بیلمک لازمدر .

5 — حق انتخابی حائز اولانلر آرالرنده دردنجی ماده‌ده مصرح شرائطی حائز اولانلردن مختار اول وثانی واعضالری انتخاب ایدرلر .

6 — هیئت اختیاریهٔ حاضره آرایی محل اجتماعده تصنیف وبو بابده بر مضبطه ایله محلنك اك بویوك ملکیه مأمورینه تقدیم ایلیه‌جکدر .

7 — انتخاباتده احراز اکثریت ایدنلر محلنك اك بویوك ملکیه مأموری طرفندن مختارلق واعضالقلره تعیین اولنه‌جقلردر .

8 — هیئت اختیاریهٔ حاضره یوم ومحل اجتماعی ایکی کون اول دائره‌سنده بولندقلری پولیس مرکزینه اخباره مجبوردر .

X

تورکیه جمهوریتنك مالی اداره‌سی

ادارهٔ مرکزیه ومحلیه . ـ مالیه مأمورلرینك صورت احضاری، مقدارلری، قیمتلری ـ ویرکیلرك انواعی ، طرز جبایتی ، آلینان مقدار ، بقایا [*] .

ادارهٔ مرکزیه ومحلیه :

دولت تشکیلاتی آره‌سنده مالیه وکالتی وظیفه وصلاحیتی اعتباریله صوك درجه مهم برموقع اشغال ایلمکده‌در. ادارهٔ مالیه‌نك، عثمانلی ایمپراطورلغنك بدایت تأسسندن اعتباراً تاریخی‌تدقیق ایدیله‌جك اولورسه، مملکتمزده بوتشکیلاته ویریلان قوت‌واهمیتك درجه‌سی قولایجه تظاهر ایدر . تنظیماتدن اولکی تشکیلات مالیه‌یه تماس ایتمکسزین ، بوکون تورکیه‌ده‌موجود اولان مالیه وکالتی‌تشکیلاتنك ناصل باشلایوب نه‌کبی صفحات کچیردیکنی قیصه‌جه ذکر ایتمك فائده‌لی کورلمشدر :

عثمانلی دولتنك تاریخ مالیسنده هجری 1253 سنه‌سندن اعتباراً دولت امور مالیه‌سنی تدویر ایتمکله مکلف اولان دائره‌یه (مالیه نظارتی) وبونظارتی درعهده ایدن ذاته (مالیه ناظری) عنوانی ویرلمشدر . بو تاریخدن اول ، بودائره تشکیلاتی ، تماماً باشقه ماهیتده اولمقله‌برابر (خزینهٔ عامره) عنوانی طاشیر ونظارت امورینی رؤیت‌ایدن ذاته‌ده (دفتردار) نامی ویریلیردی . شو حاله نظراً مالیه نظارتی تشکیلاتی (دفتردارلق زمانی) و (مالیه نظارتی زمانی) اولمق اوزره ایکی صفحه ارائه ایتمکده‌در .

---

[*] مالیه ایشلرینه متعلق بو مقاله‌ده ذکر اولونان مطالعه‌لردن غیری آتیده‌کی خصوصاتده موضوع بحث اوله‌جقدی : ویرکیلرده تصور اولونان اصلاحات . ـ تورکیه جمهوریتی ویرکیلریله عثمانلی ایمپراطورلغی ویرکیلری آراسنده مقایسه . ـ جمهوریتك ثروت عمومیه‌سی ـ ویرکیلرك صورت توزیعی ـ هرتورکه دوشن ویرکی مقدار وسطیسی ـ وسطی ثروتله وسطی ویرکی نسبتی .

مقاله‌یی یازان مقتدر مأمور ، مستعجل ورسمی بر ایشله موقتاً مرکزدن آیریلمش اولدیغندن مقاله‌نك مابعدینی اکمال ایده‌مه‌مشدر. بوقیمتده برمقاله‌یی باشلایانك اتمامی موفق اوله‌جغندن ، مقاله‌نك مابعدینی ، « ییل » ك کله‌جك صاییسنه براقمق موافق کورولدی (« تورك ییلی ») .

دفتردارلق زمانی :

عثمانلی ایمپراطورلغنده 1253 تاریخنه قدر (خزینهٔ عامره) دفتردار عنوانی حائز اولان برذاتك اداره‌سی آلتنده ایدی . بوذاته (باش دفتردار) ویا (شق اول) دفترداری دیرلردی. معیتنده متعدد خزینه‌لر بولنوردی ؛ بوخزینه‌لر متعدد دفتردارلره مودوع ایدی. دفتردارلر . دولت ارکانی آراسنده اوچنجی درجه‌ده اخذ موقع ایدرلردی . دفتردارلر، دیوان همایونه داخل ومنتهای مراتب اولان مناصب سته اربابندن معدود ایدی . دولتك بالعموم معاملات مالیه‌سنك مرجعی دفتردارلق ایدی . وبو دائره‌یه (باب دفترداری) دنیلیردی .

مالیه نظارتی زمانی :

1253 سنه‌سی ذی‌الحجه‌سنده خط همایون ایله مالیه نظارتی احداث اولندی وعبدالرحمن نافذ پاشا ایلك مالیه ناظری اولمق اوزره تعیین ایدلدی. تشکیل قلنان مالیه نظارتی 1255 جماذی‌الاولنده (خزینهٔ مقاطعات) و (خزینهٔ عامره) نامیله ایکی‌یه تفریق اولنه‌رق (دفتردارلق) عنوانی ینه تجدید و 1255 رجبنده (خزینهٔ مقاطعات دفتردارلغنه) ینه (مالیه نظارتی) عنوانی ویریله‌رك دیکری ، (خزینهٔ عامره) دفتردارلغی ابقا ایدلدی .

1257 سنه‌سی بدایتنده بو ایکی خزینه (امور مالیه نظارتی) عنوانی آلتنده یکیدن توحید ایدلدی . 1293 قانون اساسیسنك قرقنجی ماده‌سی موجبنجه مالیه نظارتنك تشکیلاتیله وظائفی حقنده تنظیم و 1296 سنه‌سندن اعتباراً تطبیق ایدیله‌ن نظامنامه ایله تشکیلاتده بعض تعدیلات یاپیلدی . یکی وضعیته کوره دوائر مرکزیه وشعبات آتیده‌کی شکلده تثبیت اولنمشدی :

دوائر مرکزیه

1 — هیئت تفتیشیهٔ مالیه
2 — واردات ادارهٔ عمومیه‌سی
3 — مصارفات ادارهٔ عمومیه‌سی
4 — دیون « «
5 — مالیه مکتوبجیلغی
6 — صندوق اماتنی
7 — اوراق مدیریتی
8 — ترجمه وتحریرات اجنبیه مدیریتی
9 — محاسبات عتیقه محاسبه‌جیلکی

شعبه‌لر

1 — ویرکی اماتنی
2 — رسومات اماتنی
3 — اعشار واغنام اماتنی
4 — مسکوکات مدیریتی

متعاقباً واردات و مصارفات معاملاتنك آیری یوروودولمسی قابل اولمدیغنه قناعت کتیریله‌رك 1301 سنه‌سندن اعتباراً بونلر برلشدیریله‌رك (محاسبهٔ عمومیهٔ مالیه) وجوده کتیرلمش وویرکی اماتی ، (مع تحریر ویرکی مدیریتی) نامیله واعشار واغنام اماتی‌دخی (اعشار مدیریتی) عنوانیله خزینه‌یه نقل اولنمشدر .

304 سنه‌سندن اعتباراً یکی وظائفنامه ایله وجوده کتیریلان تشکیلات شو شکلی آلمشدر :

1 -- محاسبهٔ عمومیهٔ مالیه
2 -- اعشار ورسومات مدیریتی
3 -- دیون عمومیه
4 -- بیت‌المال
5 -- مع تحریر ویرکی مدیریتی
6 -- صندوق اماتی
7 -- اورمان ومعادن مدیریتی
8 -- محاسبات عتیقه محاسبه‌جیلکی
9 -- حقوق مشاورلکی

مالیه نظارتنك 304 سنه‌سنده وقوعبولان اشبو تشکیلاتی ، صندوق اماتی سروزنه‌دارلغه بالتحویل محاسبهٔ عمومیه معیتنه ویرلمك واورمان ومعادن مدیریتی مستقل برنظارته تبدیل اولنمق صورتیله ، اوفاق تفك تعدیلات ایله مشروطیتك اعلانی تاریخی اولان 10 تموز 1324 تاریخنه قدر دوام ایتدی .

مشروطیتك اعلانی متعاقب ، ضیاپاشانك ناظرلغی زماننده موجود تشکیلات‌تعدیل ، اعشار ، ویرکی و بیت‌المال مدیرلکری و عتیقه محاسبه‌جیلکی لغو اولنه‌رق مالیه نظارت تشکیلات مرکزیه‌سی ،

1 -- دفتر کبیر محاسبه‌سی
2 -- واردات »
3 -- مصارفات »
4 -- دیون عمومیه محاسبه‌سی
5 -- حقوق مشاورلکی
6 -- سروزنه‌دارلق

اولمق اوزره تقرر قلنمش ایسه‌ده بوده دوام ایده‌مامش ، نهایت بردها تعدیل ایدلمشدر. صوك تعدیلات ایله عثمانلی ایمپراطورلغنده وجوده کتیریلن تشکیلات ایستاتستیق قلمیله اصلاحات مالیه هیئتی‌خارج اولمق اوزره ، الیوم تورکیه جمهوریتنده موجود بولنان تشکیلاتك عینیدر .

تورکیه جمهوریتنده ، امور مالیه ایله مشغول دائره‌نك عنوان رسمیسی ، (مالیه وکالتی) در. خزینه ومعاملات مالیه اموری مملکتمزده آیری آیری تشکیلاته تابع اولمیوب هرایکیسی مالیه وکالتی طرفندن اداره اولنمقده‌در .

ادارهٔ مرکزیه :

مالیه وکالتنك تشکیلات مرکزیه‌سی آتیده‌کی شکلده‌در :

اول امرده تشکیلات مرکزیهٔ اصلیه ایله وکالته مربوط مدیریت عمومیه‌لری تفریق ایتمك لازمدر . تشکیلات مرکزیهٔ اصلیه ، قلم مخصوص مدیریتی ، هیئت تفتیشیهٔ مالیه آیریلدقدن صوکره مستشارلق ، محاسبهٔ عمومیه مدیریت عمومیه‌سی ، واردات عمومیه مدیریت عمومیه‌سی ، خزینه ، وزنه و معاملات نقدیه مدیریتی ، دیون منتظمه مدیریتی ، محاسبهٔ مالیه مدیریتی ، مخصصات ذاتیه مدیریتی ، مأمورین مدیریتی ، اوراق مدیریتی ، پول و دیگر قیمتلی اوراق ولوازم مدیریتی ، حقوق مشاورلکی ، مرکز محاسبلکی ، تصفیهٔ حسابات مدیریتی و مؤسسات مالیه قومیسرلری ایله ضربخانهٔ ملی‌یی احتوا ایلمکده‌در . اشبو مدیریتلردن ماعدا هر وکالت نزدنده مالیه وکالتنه مربوط برر محاسبه مدیری بولنمقده‌در . رسومات مدیریت عمومیه‌سیله طاپو وقاداسترو مدیریت عمومیه‌سی بودجه‌سی مالیه وکالتنه مربوط بودجه‌لردندر . اشبو مدیریت علیه‌لر و مدیریتلردن ماعدا واردات دولتی جبایت ایدن و برر شخصیت حکمیه‌یی حائز بولنان توتون انحصاری مدیریت عمومیه‌سی ، اسپرتو و مشروبات کئولیه ، شکر و پترول انحصار اداره‌لری ، کذا واردات دولتدن برینی جبایت ایلمکله برابر انحصاره تابع طوتیلوب مالیه وکالتنجه معین شرائط و بدلات مقابلنده شرکتلره مودوع بولونان کبریت ، فشنك و آو مالزمه‌سی ، باروت و مواد انفلاقیه ، آوصاچمه‌سی انحصار اداره‌لری و کذا مرکز مدیریتلرندن بری کبی اداره ایدیلان طوز انحصاری مدیریتی تشکیلات اصلیهٔ مرکزیه صره‌سنده ذکر ایدلمك ایجاب ایدر .

ادارهٔ محلیه :

هر ولایتده دفتردار ویا محاسبه‌جی و هر قضاده‌ده مالمدیری نامی آلتنده مأمورین مالیه و بونلره مربوط محاسبه و ویرکی تحقق مأمورلری بولنمقده‌در . استانبول ، آنقره ، ازمیر کبی معاملات مالیه‌سی واسع ولایت مرکزلرنده دفتردار عنوانی حائز اك بویوك مال مأموری معیتنده محاسبه و واردات مدیرلری ، تحقق و تحصیل شعبه‌لری موجوددر . واردات و حاصلاتی طرح و تحقق ایتدیروب قابل تحصیل برحاله کتیرمك واردات تحقق مأمورلرینه ، تحصیلات و تأدیاتی اجرا ایتمکده محاسبلره مودوع وظائفدندر . واردات تحقق مأمورلریله محاسبلر تنظیم ایتدکلری اوراقك صحتندن وقوانینه مطابقتندن مسئولدرلر . یکی محاسبهٔ عمومیه قانونی ایله ، عموم نقد محاسبلری وقضا مالمدیرلری محاسبهٔ عمومیه مدیریت عمومیه‌سنك انهاسیله مالیه وکیلی طرفندن تعیین قلنمقده اولمسنه کوره ولایتده بوقبیل مأمورین مالیه‌نك اداره آمرلری طرفندن تعیینلری صلاحیتی رفع ایدلمش و محاسبه مأمورلری آیری برهیئت حالنده اداره ایدلمك اساسی

قبول ایدلمشدر. واردات و محاسبه مأمورلری وظیفه‌لری اعتباریله تفریق ایدلمش اولدیغندن 1926 سنهٔ مالیه‌سی بدایتندن اعتباراً ولایت و قضالرده واردات مأمورلری منحصراً ویرکی تمتعاتیله، محاسبه مأمورلری ده تحقق ایدن ویرکیلرك تحصیلاتی و مصارفك تأدیاتیله اشتغال ایده‌جکلردر. واردات تحقق مأمورلریله محاسبلرك بو یولده وظیفه و صلاحیت و مشغولیتلرینك تعیین و تفریقی ویرکیلرك صحت تحققنی تأمین نقطه‌سندن مهم بر خطوه ماهیتنی حائز بولنمقده‌در. دفتردار و محاسبه‌جی و مالمدیرلرینه مربوط اولمیه‌رق ولایت و قضالرده مستقل مدیریت عمومیه‌لره و انحصار اداره‌لرینه منسوب مأمورین ایله خزینه‌نك علاقه‌دار اولدیغی اداره‌لرك کذا مأمورلری بولنمقده‌در.

مالیه وکیلی سراج اوغلی شکری بك

مرکز و ملحقات مأمورین مالیه‌سی طرفندن تدویر ایدلمکده اولان مالیه و خزینه معاملاتی مالیه وکالتنك ینه کندی وسائطیله قونطرول ایدلمکده‌در. قونطرول تشکیلاتی معین بر سرویسه و بالعموم خدمات مالیه‌یه عائد اولمق اوزره باشلیجه ایکی اساسلی صنفه قابل ارجاعدر. معین بر سرویس اوزرنده واقع قونطرول مستقل مدیریت عمومیه‌لره، انحصارلره، و دفتردارلره مربوط اولمق اوزره مفتش، مراقب و تدقیق مأمورلری طرفندن ایفا ایدلمکده‌در. بو تالی قونطرول تشکیلاتی فوقنده رأساً مالیه وکیلنه مربوط اولمق

وآنك نامنه اجرای تدقیقات وتفتیشات ایلمك اوزره (امورعمومیهٔ مالیه هیئت تفتیشیه‌سی) موجوددر . مالیه‌مفتشلری بالعموم امور ومعاملات مالیه‌یی هرنقطهٔ‌نظردن تفتیش وتدقیق ایله‌مکده ووظیفهٔ تفتیشیه ویرکی ، محاسبه معاملاتنه منحصر اولمیوب تشکیلاته ، مأمورینه وقوانین وتعلیماتنامه‌لرك صور تطبیقیه‌سنه متعلق مسائلك جمله‌سنه شامل بولنمقده‌در .

مالیه مأمورلرینك صورت احضاری ، مقدارلری ، قیمتلری :

مالیه‌مأمورلرینك وقوف وممارسهٔ‌علمیه وتجربه‌لرینی تزیید ایده‌رك مقتدر مال‌مأموری یتیشدیرمك وبومقصـدك تأمینی ایچون مرکز و ملحقات مال مأمورلرندن ذکا وقابلیتی کوریلنلره مسلـکه عائد نظری وعملی درسلری تدریس وتعلیم ایدلمك اوزره مختلف شعبات مالیه ایچون اوچ مکتب موجود بولنمقده‌در :

1 ـــ مالیه تطبیقات مکتب عالیسی

2 ـــ رسومات تطبیقات مکتبی

3 ـــ قاداسترو مکتبی

مرکز وملحقات مأمورلرندن قابلیتلی کوریلنلر مالیه مفتشلری ویا آمرلری طرفندن واقع تکلیف اوزرینه اشبو مکتبلره سوق ایدلمکده‌در. مکتبلره دوام ایدن مأمورلره اختیار ایده‌جکلری مصارف زائده‌یه مقابل اولمق اوزره معین برمقدار یومیه، عزیمت وعودت خرجراهلری ویریلمکده واقامتکاه تدارکی خصوصنده اعظمی تسهیلات ارائه ایدلمکده‌در. مکتبه دوام مدتجه مأمورینك، مأموریتلری عهده‌لرنده قالمقده ومعاشلری تام اوله‌رق تسویه اولنمقده‌در . مأمور اولمیانلرك‌ده بومکتبلره دواملری جائز اولوب بوتقدیرده تالی تحصیل کورمش اولانلر بلاامتحان قبول ایدلمکده ودرجهٔ تحصیلی کافی کورلمیانلر دخول امتحانه تابع طوتیلمقده‌در. سنهٔ درسیه نهایت برسنه دوام ایلمکده‌در .

مأمورین مالیه‌نك صورت احضـارلری موضوع بحث اولورکن ، امور عمومیهٔ مالیه مفتشلرینك نه‌صورتله یتیشدیرلمکده اولدقلرندن‌ده بحث ایتمك لازمدر . الیوم معمول به بولنان مالیه هیئت تفتیشیه نظامنامه‌سی موجبنجه مفتشلر مسـابقه ایله انتخاب اولنورلر . مسابقه امتحاننده ابراز لیاقت ایدنلر اولا مفتش معاونلکنه تعیین اولنه‌رق تاریخ تعیینلرندن اوچ سنه مرورنده آیریجه براهلیت امتحاننه طوتیلدقدن صوکره هیئت تفتیشیه‌یه صورت قطعیه‌ده داخل اولورلر ؛ اهلیت امتحاننده موفق اوله‌میانلر مفتشلك مسلکندن اخراج اولنورلر . مفتش معاونلری ، معاونلك مدتی ظرفنده ، قدملی مفتشـلر رفاقتنده ستاژ کوردکلری کبی ، فرانسه‌ده دخی ، برسنه‌مدتله معاملات مالیه‌یی محلاً تدقیق وتتبع ایلرلر.

بوکونکی مفتشلرك همان جمله‌سی مکاتب عالیه‌دن مأذون اولوب ، فرانسزجه‌یه آشنانظریات وتطبیقاتده اقتدار واهلیت لازمه‌یی حائز بولنمقده‌درلر .

هیئت تفتیشیهٔ مالیه تفریق ایدیله‌جك اولورسه مالیه مأمورلری آره‌سنده مکاتب عالیه‌دن مأذون اولان ذوات ، درحال اسملری تعداد ایدیله‌جك قدر آزدر . مأمورینك آنجق 15% شی مأمورین تالیه‌یی احضار ایچون حال فعالیتده بولنان اسملری یوقاریده یازیلی مکتبلردن کچیریله بیلمشلردر . متباقیسنك قسم اعظمی رشدیه تحصیلنی اکمال ومتعاقباً قلملره انتساب ایده‌رك علی الاصول ترفیع ایتمش ذواتدن مرکبدر. بو اعتبارله ، مالیه مأمورلری آره‌سنده‌کی تحصیل سویه‌سی خیلی آشاغیدر . موجود مأمورلرك ، قسم کلیسنك مسلك مکتبلرندن کچیرلمسی ایسه اهمیت وجدیتله تطبیق ایدیله‌جك اساسلی بر پروغرامك مستمراً تطبیقنه متوقف بولنمقده‌در. جمهوریت مالیه‌سنك باشلادیغی اصلاحات صره‌سنده تالی مأمورلرك احضارینه عائد فعالیتلرك یقین برآتیده فیضلی ثمره‌لر ویره‌جکی محققدر .

ویرکیلرك انواعی ، طرز جبایتی ، آلنان مقدار ، بقایا :

واردات دولت ، بودجه قانوننك (ب) جدولنه نظراً یدی منبعدن کلمکده‌در :

1 — بلا واسطه ویرکیلر ،

٢ — بالواسطه ویرکیلر ،

3 — انحصارلر ،

4 — تمغالر ، خرجلر ، قیدیه‌لر ،

5 — املاك واموال دولت حاصلاتی ،

6 — متفرق واردات ،

7 — استردادات .

بودجه قانونیله قبول اولنان تقسیمی نظر اعتباره آله‌رق بالاده ارائه ایدیلان غروپلرك هری حقنده ایضاحات آتیه ویرلمشدر :

بلا واسطه ویرکیلر ،

1 — مسقفات واراضی ویرکیسی

2 — قازانج ویرکیسی

3 — عسکرلك مکلفیتی

4 — مقطوع ویرکی

5 — صاییم ویرکیسی

6 — وراثت وانتقال ویرکیسی

7 -- خصوصی اورمانلر حاصلاتی

8 -- معادن رسومی

9 -- نقلیات ویرکیسی

10-- تراقتور رسومی

11-- الکتریق وهواغازی رسومی اولمق اوزره تثبیت ایدلمشدر. اشبو ویرکیلردن نقلیات ویرکیسیله الکتریق وهواغازی رسومنك ، بلاواسطه ویرکیلرله علاقه‌سی اولمدیغی وماهیةً بالواسطه ویرکیلردن بولندقلری حالده ، بودجه قانوننده بلاواسطه ویرکیلر میاننده ارائه ایدلمکده‌درلر. دیکر برنقطهٔ نظردن صایم ویرکیسی ، خصوصی اورمانلر حاصلاتی وتراقتور رسومی استحصالات زراعیه اوزرینه موضوع بر ویرکینك اوچ مختلف مطرحی اولمق قابل ایکن ، مملکتمزده فی‌الحال استحصالات زراعیه ویرکیسی بولنمدیغندن بواوچ مطرح موضوعات مالیه‌مز آره‌سنده اوچ آیری ویرکی ماهیتنی حائز بولنمقده‌در. بلاواسطه ویرکیلرك قیمت علمیه‌لرینه تماس ایتمکزین برصورت عمومیه‌ده مختصراً طرز تحقق وجبایتلرندن بحث ایتمك شقی ترجیح ایدیله‌رك معلومات آتیه درج اولنمشدر . بلا واسطه ویرکیلرمز

اولا) مأمورین مالیه طرفندن رأساً ،

ثانیاً) مکلفینك ویردکلری بیاننامه‌لره بناءً تحقق ایتدیرلمکده‌در .

اولا) مأمورین مالیه طرفندن رأساً تحقق ایتدیریلن ویرکیلر :

1 — مسقفات واراضی ویرکیلری .

2 — عسکرلك مکلفیتی .

3 — خصوصی اورمانلر حاصلاتی .

4 — معادن رسومی .

5 — تراقتور رسومی اوله‌رق تفریق اولنه‌بیلیر . بونلره قزانج ویرکیسی قانوننك ایکنجی نوع دیه تعریف ایلدیکی کوچك ارباب تجارت وصنایع حقنده تطبیق ایدیلان طرز تحققی‌ده علاوه ایتمك لازمدر .

رأساً یاپیلان تحققات‌ده ماهیةً کذا :

یا تحریر نتیجه‌سنده تخمین اولنان قیمت ویا واردات غیر صافیه‌یه بناءً تحقق ایدنلر ویا معاملات ویا وقوعات جریان ایتدکجه ویا استعمال وقوعبولدقجه تحقق ایدنلر دیه ایکی‌یه تقسیم ایدیله‌بیلیر .

مسقفات و اراضی ویرکیلری تحریره مستنداً تحقق ایتدیریلن باشلیجه ویرکیلر جمله‌سندندر . تورکیه‌ده اراضی ومسقفات تحریرینه 1275 تاریخنده ابتدار ایدیلمش والیوم

تكمال ایدیله‌مامشدر . هنوز تحریری یاپیله‌مامش اولان اقسام همان عمومیتله ولایات شرقیه‌ده بولنمقده‌در . تحریره استناد ایدن ویرکیلرده ، اك مهم نقطه ، تحریرك ممکن مرتبه صحیح وحقیقته مطابق اولمسی ایجاب ایتدیکندن ویرکی‌یه اساس اتخاذ ایدیلن تحریرلر اصلاح وتعدیله محتاج بولونمقده‌در . یارم عصردنبری مملکتمزده وقوعه کلان حادثات یارم عصر اولکی قیمتلری کلیاً دکیشدیردیکی و بوکون ایچون اولکی قیمتلرك ذره‌قدر دکری اولمدیغی حالده ویرکیلرك تحققاتنده حالا قیود عتیقه‌نك بزه‌تأمین ایتدیکی قیمتلره بناءً حکم ومعامله ایدلمك هیچ بر صورتله قابل تجویز اوله‌مزدی . جمهوریت مالیه‌سی ، بو وضعیتی پك طبیعیدرکه ادامه ایتدیره‌مزدی . اوچ سنه‌دنبری مملکتك مختلف نقطه‌لرنده ایفای وظیفه ایدن قرق قدر تحریر هیئتی رایج حاضره نظراً اراضی‌یه قیمت ومسقفاته ایراد غیرصافی تخمین ایلمکده و ویرکیلر یکی‌وضعیته کوره جبایت ایدلمکده‌در. مع‌هذا بوطرز فعالیتك‌ده مطلوب اولان سرعتی‌تأمین ایده‌مدیکی وهرحالده، بر آن اول بتون تورکیه‌ده رایج‌حاضره کوره تعیین قلنان قیمتلره بناءً ویرکی تحقق غایه‌سی ، مالیه وکالتنجه اهمیتله درپیش قلنمش وقیصه برزمانده هم ویرکی تحققاتنه اساس اولمق ، هم‌ده‌قانون مدنینك‌امر ایلدیکی سجل املاکی تأسیس ایده‌بیلمك اوزره سریع برتحریر عمومی اجراسی‌اسبابی احضار ایدلمکده بولنمشدر. اراضی ومسقفات ویرکیلرندن آلنمقده اولان مبالغ یکونی 15,100,000 لیرا تخمین اولنمشدر .

معاملات ویا وقوعات ویا استعمال حالنده تحقق ایدنلر ایسه ، عسکرلك مکلفیتی ، خصوصی اورمانلر حاصلاتی ، معادن رسومی و تراقتور رسمندن عبارتدر . مکلفیت عسکریه قانونی موجبنجه ، خدمت عسکریه‌سنی ایفا ایده‌جکلردن ، شرائط قانونیه‌یی حائز اولانلردن آلنان آلتی یوز لیرا بدل نقدیٔ عسکری و خصوصی اورمانلر حاصلاتندن آلنان یوزده مقدارنده‌کی رسم ، کذا معادن حاصلاتندن مقطوع ونسبی شکلده جبایت ایدلمکده بولنان رسم و هکذا چفت حیواناتنك صاییم ویرکیسیله مکلف طوتیلمسی اوزرینه تعادل و توازنی تأمیناً چفت امورنده استعمال قلنان تراقتورلرك‌ده ویرکی‌یه تابع طوتیلمسندن متولد اولان رسمدر ومجموعی 1927 سنه‌سی بودجه‌سنده 4,900,000 لیرا تخمین اولنمشدر .

ثانیاً) مکلفك ویردیکی بیاننامه‌یه بناءً تحقق ایدن ویرکیلر ، قزانج ، صاییم ، وراثت وانتقال ویرکیلرندن عبارتدر . بیاننامه اصلنه‌بناءً ویرکی تحققی ، تماماً جمهوریت مالیه‌سی دورنده قبول‌ایدلمش بریکیلکدر . عثمانلی ایمپراطورلغنك مشروطیت مالیه‌سنده‌بیله بیاننامه اصولی‌موجود بولونمامقده‌ایدی. مملکتمزده بیاننامه‌شکلی، اولا ، صاییم ویرکیسیله قبول

ایدلمشدر . بوویرکی‌یه عائد بیاننامه ، معلوم اولان شکلنده بر بیاننامه ماهیتنده اولمامقله برابر ، مکلفین صایم زماننده هیئت اختیاریه‌لره کله‌رك صاحب اولدقلری حیواناتك مقدار واجناسنی بیان وجدول مخصوصنده بیانلرینك صحتنی توثیقاً امضا ویاتمهیر ایتمکده بولنملرینه کوره بوکا بیاننامه شکلنك مملکتمزه کوره خصوصی برنوعی دیمك ده ممکن اولور . صایم ویرکیسی بالعموم حیواناتك بهر رأسندن آلنمقده‌در . اغنام ویرکیسنك برشکل معدلی اولان بوویرکی بدایت وضعنده ، بهر حیوانك برسنه ظرفنده صاحبنه کتیردیکی حاصلات نظر دقته آلنه‌رق بوحاصلاتك معین بریوزده‌سی اوزرینه حساب ایدلدیکنه نظراً نوعی ، حیوان بسله‌مکدن متولد استحصال اولان ایراد اوزرینه موضوع برویرکی ماهیتنی حائز بولنمقده‌در . مملکتمز ایچون حقیقةً اك مناسب برشکلده تحقق وجبایت ایدلمکده‌در . 1927 سنه‌سنده صایم ویرکیسی اوله‌رق تخمین اولنان مقدار 1254000 لیرایه بالغ اولمقده‌در . وقتیله مشروطیت دورنده بوویرکی‌یه زمان جبایتی ویکون تحصیلاتی دوشونیله‌رك (مددرس دولت) دنیلیردی .

قزانج ویرکیسی ایسه ، صورت تحقق نقطه‌سندن اوچ طرز معامله قبول ایتمکده‌در :

1) صافی قزانجلری اوزرینه ویرکیلری طرح ایدیلنلر ،

2) بیان ایدیلان شیفر داففه‌رلره معین برامثال تطبیقی صورتیله ویرکیلری طرح ایدیلنلر ،

3) اشغال ایدیلان دکانلرك بدلات اجاره‌لرینه نظراً ویرکیلری طرح ایدیلنلر .

بواوچ نوعدن صافی قزانجلرینه بناءً ویرکیلرك تحققی طرزی اك موافق برشکل تلقی ایدیلیرسه‌ده ، تطبیقاتده بونك اسباب مختلفه دولاییسیله ، یورویه‌مدیکی ، خلقمزك مزاج وآرزوسنه تطابق ایده‌مدیکی کورلمسی اوزرینه بوشکل تحقق ، منحصراً شرکتلره حصر ایدیله‌رك دیکر بویوك ارباب تجارت وصنایع ایچین شیفر داففه‌رلره بناءً ویرکی تحققی ترجیح و قانونده آکا کوره تعدیل قلنمشدر . اسکی تمتع ویرکیسنك قرینهٔ ظاهره‌سی یرینه ، بیاننامه‌نك قبول و ویرکیلرك بوصورتله تحقق ایتدیرلمسی جمهوریت مالیه‌سنك موفقیاتی جمله‌سندندر . قزانج ویرکیسندن 1927 سنه‌سنده (10,500,000) لیرا واردات آلنه‌جغی تخمین اولنمشدر .

وراثت وانتقال ویرکیسی ایسه ، تماماً یکی برویرکیدر . جمهوریت دورینه قدر بومطرح کلیاً اهمال ایدلمش ایدی . ماهیت وموضوعی اعتباریله ، اك عادل وطوغری برویرکی اولان وراثت وانتقال ویرکیسی ، وارثلرك ویردکلری بیاننامه‌لره بناءً تحقق ایتدیرلمکده‌در . ویرکی منقولات وغیرمنقولاته شامل بولونمقده‌در . برطرفدن برمعافیت حدودی قبول اولونمش ودیکر طرفدن ویرکینك نسبتنده برمترقیت اساسی ترجیح ایدیله‌رك ، ویرکی نسبتلری اوصورتله تثبیت اولنمشدر . بوویرکینك تطبیقاتنه دائر بعض نواقصی اتمام ایدیله‌جك اولورسه

بو كونكندن دها فضله حاصلات كتيره‌جكى و خلقك ممنونيتله ويره‌جكى بو ويركى ماهيتنى اكتساب ايده‌جكى محققدر . 1927 سنه‌سى بودجه‌سنه بو ويركيدن 100,000 ليرا آلنه‌جغى تخمين اولنمشدر .

1927 سنه‌سنده بوويركيلرك جمله‌سندن 45,291,000 ليرا آلنه‌جغك تخمين ايدلديكنى علاوه‌ايتمك عموم‌دولت بودجه‌سنده بلاواسطه ويركيلردن نه‌آلنديغنى افاده ايتمسى اعتباريله شايان اهميتدر .

بالواسطه آلنان ويركيلر :

واردات بودجه‌سنده بالواسطه ويركيلر :

1 — كومروك رسومى

2 — استهلاك ويركوسى

2 — رسوم بحريه

4 — رسوم صحيهٔ حيوانيه

5 — صيد برى وبحرى اولمق اوزره ارائه ايدلمكده‌در . بوويركى ورسملردن الك مهملرى شبهه يوق كومروك رسميله ، استهلاك ويركيلريدر . بو اعتبارله شايان اهميت بولنميان ديكرلرينه تماس‌ايتمكسزين بوايكى‌مهم منبع وارداتدن مختصراً بحث ايتمك موافقدر :

كومروك رسومى :

كومروك رسمى مملكتمزده حرب عمومى‌يه قدر قيمت اشيا اوزرندن آلنمقده ايكن حرب عمومى بدايتنده بواصول ترك ايديله‌رك ثقلت اشيا اوزرينه تنظيم قلنان برتعرفه‌يه بناءً جبايت ايدلمكده‌در . معمول‌به اولان كومروك تعرفه‌سنك اثناى احضارنده ، اوزون بويلى تدقيقات ماليه واقتصاديه اجراسنه امكان بولنه‌مامش ومختصر وسطحى بر تعرفه ايله ايشه باشلانيلمشدى . اليوم‌دخى جارى اولان بوتعرفه ، تاريخ تنظيمندن برى نه‌برتعديل نه‌ده تصحيح كورمامش ، بساطت ونقصانلرينى محافظه ايلمكده بولنمشدر . لوزان معاهده‌نامه‌سيله حكومت جمهوريه كومروك رسومنه يكى برشى علاوه ايده‌مامك تعهدنده بولنمش‌اولديغندن اشبو معاهده‌نامه‌نك تاريخ عقدندن صوكره‌ده ، تعديل و تصحيح ايچين حس ايديلان لزوم واحتياج هيچ‌ده تلافى ايديله‌مامشدر . تقريباً برسنه صوكره ، لوزانده تعهد ايديلان مدت ختامه ايره‌جكندن ، حكومت جمهوريه سربستئ حركتنى اكتساب ايده‌جكدر . بو زمانه حاضرلق اولمق اوزره برسنه‌دنبرى ، يكى بركومروك تعرفه قانونى حاضرلامق ايچون برقوميسيون مخصوص متمادى صورتده فعاليتده بولنمقده‌در . قوميسيونك خلاصهٔ فعاليتى ، يكى احتياجلره كوره ، ثروت و صنايع مليه‌يى حمايه ايده‌جك صورتده بر تعرفه

احضار ایتمك، موجود تعرفه‌یی اصلاح ، تعرفه تقسیماتنی تعدیل و بالخاصه بوکون ایچون قیمت اشیایه نظراً وسطی ٪16 قدر طوتمقده اولان رسم نسبتنی ٪25 نسبتنه قدر تزیید ایلمك جهتنه مصروف بولنمقده‌در .

بو نسبت متزایده‌نك بالعموم اشیایه شامل اوله‌میه‌جغی بعض اشیاده ٪10 ، بعضلرنده ایسه ٪30 ، حتی ٪50 نسبتنه قدر یوکسله‌جکی و آنجق وسطینك ٪25 درجه‌سنده بولنه‌جغی آشکاردر . بزده کومروك رسمی، علاقه‌دارانك ویره‌جکی بیاننامه‌یه بناءً تحقق ایتدیرلمکده‌در . تعرفه‌یه غیرمندرج اولان مواد ایچین رایج اوزرندن قیمتك ٪20 سی نسبتنده ویرکی آلنمقده‌در. تعرفه‌نك تعدیلی ، بالخاصه کومروك فورمالیته‌لرینك بسیطلشدیرلمسی سایه‌سنده واردات رسومیه‌نك 1927 سنه‌سنده تخمین ایدیلان 34 400 000 لیرادن 40 000 000 لیرایه بالغ اوله‌جغی چوق محتملدر .

استهلاك ویرکیلری :

اعشارك الغاسیله ، محصولات ارضیه ویرکیسنك احداثی ومتعاقباً بوویرکینك تطبیقاتده مکرر ویرکی آلنمق کبی حقسزلقلری موجب اولمقده بولنمسی تحقق ایلمسنه بناءً یکی منابع واردات آرانمسی صره‌سنده قبول ایدیلان ویرکیلر میاننده ، حاصلات عمومیه‌سی اعتباریله اك مهمنك استهلاك ویرکیلری اولدیغی شبهه‌سزدر. فرانسه و آلمانیاده شیفردافه‌ر اوزرینه موضوع بولونان ویرکیلرك مشابهی بولونان بو ویرکیلر یعنی عمومی و خصوصی استهلاك ویرکیلری تاریخ احداثندن بری آز زمانده مهم اعتراضاته معروض قالمش وتمادیاً تعدیلات کورمش ویرکیلر جمله‌سندندر . عمومی و خصوصی استهلاك ویرکیلری بدایت وضعنده یاپیلان معاملاتك غروش یکونی ویا استهلاك ایدیلان موادبدلنك طوتاری اوزرندن پول الصاقی صورتیله برنسبت معینه داخلنده جبایت ایدلمکده‌ایدی . پول الصاقنك عظیم مشکلاتی موجب اولدیغی آکلاشلمسی اوزرینه بوطرز جبایتدن وازکچیله‌رك عمومی استهلاك ویرکیسی معامله ویرکیسنه، خصوصی استهلاك ویرکیسی‌ده شکل مقطوعیته قلب ایدلمشلردر. بوصورتله ویرکولرك مبدأ تأسیسلرنده‌کی وصف و ماهیتلرینی‌ده غائب ایتدکلری محققدر . معامله ویرکیسنك اساسی شووجهله قابل خلاصه بولنمقده‌در :

کرك خارجدن مملکته ادخال ایدیلان اشیادن و کرك داخلده صناعی مؤسسه‌لرده‌کی اعمالاتدن ، قیمتك یوزده آلتیسی نسبتنده ویرکی آلنمقده‌در . اخراجات اشیاسی‌ده رسمه تابع ایسه‌ده، نسبت مکلفیت یوزده ایکی بچق اوله‌رق تثبیت قلنمشدر. لوزان معاهده‌نامه‌سنك، کومروکه عائد تعهداتنه مغایر اولمامسنی تأمیناً ، معامله ویرکیسنك ، ادخالات اشیاسندن آلنان مقداری قدر ، داخلده‌کی اعمالاتدن‌ده آلنمسی اساسی ، بوویرکینك صفت ممیزه‌سی

جمله‌سندندر. ویرکی‌ده هیچ بر مقصد حمایه‌کاری واقتصادی موضوع بحث اولمامقده‌در. غایه منحصراً مالی ملاحظاتدن عبارتدر. لوزانده‌کی تعهد ختامنی متعاقبده، بو ویرکینک حکمت دوامی قالمیه‌جغنی و کومروك رسمنه انقلاب ایتمسی ایجاب ایده‌جکی آشکاردر. مع هذا کومروك رسمنك تعرفه اوزرندن بو ویرکینك قیمت اوزرندن آلنمقده بولنمسی، ملاحظات مخصوصه‌یه بناءً احداث ایدلمسی کبی، کومروك رسمی ایله درجهٔ تألیفی امکانسز براقه‌جغی باشقه‌جه جای ملاحظه بولنمقده‌در. هر حالده معامله ویرکیسنك نظریات مالیه نقطه‌سندن هیچ بر وجهله قابل مدافعه یری یوقدر.

استهلاك ویرکیسنك، مقطوعیته ربطیله ویرکینك شکل اولندن کلیاً انحراف ایتدیرلدیکی بر امر محققدر. بدایت وضعنده، خصوصی استهلاك ویرکیسی، مؤسسه‌ده استهلاك ایدیلان مواد بدلی اوزرندن پول الصاق صورتیله آلنمقده و پول بدلی‌ده مشتری‌یه عائد بولنمقده ایدی. حالبوکه، مقطوعیته ربطدن صوکره، پول الغا ایدلمش و مؤسسه صاحبنه، سنه‌لك استهلاك مقدار وسطیسی نظر دقته آلنه‌رق نسبت معینه‌سی داخلنده بر بدل مقطوع طرح ایدلمکده بولنمشدر. مؤسسه صاحبی، ویرکی اداره‌سی قارشیسنده حقیقی مکلف وضعیتده قالمقده اولدیغندن حتی ویرکی بالواسطه‌لغنی بیله ضایع ایلمکده‌در.

قهوه، شکر، بیر، موم وامثالندن کومروك اداره‌لرنجه کیلو اوزرندن جبایت اولان استهلاك ویرکیسی‌ده، بودجه‌ده موضوع بحث اولان استهلاك ویرکیلری یاننده ذکر ایتمك لازمدر. استهلاك ویرکیلرندن 34,185,000 لیرا واردات آلنمقده‌در.

بالواسطه ویرکیلره عائد معلوماتی اکمال ایتمك ایچین بو ویرکیلردن 1927 سنه‌سنده جمعاً 69,985,000 لیرا واردات آلنه‌جغنك تخمین ایدلدیکنی علاوه ایتملیدر.

واردات بودجه‌سنده مهم بر موقع اشغال ایلمکده اولان انحصارلرك ماهیتنه کلنجه، مملکتمزده اوته‌دنبری قورشون، طوز، باروت ومواد انفلاقیه، پوسته وتلغراف ومسکوکات انحصارلری موجود وبونلرك برقسمی دیون عمومیه اداره‌سی حال فعالیتده ایکن، ادارهٔ مذکوره‌یه محول بولنمقده ایدی. دیون عمومیه اداره‌سنك انفساخی اوزرینه انحصار اداره‌لری تماماً مالیه وکالتنك امرینه کچمش اولدیغی کبی، بونلره بالخاصه اعشار ویرکیسنك الغاسندن متولد واردات بوشلغی طولدیرمق غایه‌سیله، بعض یکی انحصارلرده علاوه قلنمشدر. شکر وشکرلی مواد، پترول وبنزین، کبریت، وسائره بومیانده ذکر ایدیله‌بیلیر. انحصارلردن آلنمقده اولان مقادیر مهم بر یکون بالغ اولمقده‌در. فی الحال موجود اولان انحصارلر 1928 سنه‌سنده قبول اولنان ترتیبه کوره بروجه آتیدر:

1 — توتون و سائره
2 — طوز
3 — شکر
4 — پترول وبنزین
5 — اویون کاغدی
6 — کبریت
7 — فشنك وآو مالزمه‌سی
8 — باروت ومواد انفلاقیه
9 — آو صاچمه‌سی
90 — اسپرتو ، مشروبات کئولیه
11 — پوسته ، تلغراف ، تلفون وتلسز تلغراف
12 — مسکوکات

1927 سنه‌سنده انحصار اداره‌لرندن آلنه‌جق مبلغ جمعاً 52,026,600 لیرا تخمین اولنمشدر. انحصار اداره‌لرینك مقدار وماهیتلری تدقیق اولنورسه ، درحال ، بونلرك فضله اولدیغنه حکم ایتمامك قابل دکلدر. مصارف دولتك طبیعی اولان تزایدی، انحصارلر عددینك ده مملکتمزده کوندن کونه چوغالمسنی انتاج ایلمکده‌در. اشبو انحصارلردن برقسمی رأساً حکومت طرفنه اداره ایدلمکده ، برقسمی‌ده معین بدلات مقابلنده اشخاص ویا شرکتلره تودیع قلنمش بولنمقده‌در . کبریت ، فشنك و آو مالزمه‌سی ، باروت ومواد انفلاقیه ، آو صاچمه‌سی ، اشخاص وشرکتلره تودیع ایدیلان انحصارلر جمله‌سندندر. بواداره‌لردن بعضیلری منحصراً ملاحظات مالیه‌یه بناءً تأسیس ایدلمش اولدقلری کبی ، بعضلری‌ده ملاحظات مالیه‌یه علاوةً خدمات عمومیه‌دن برینی ایفا ایتمك غایه‌سی‌ده انضمام ایده‌رك وجوده کتیرلمشدر. فقط مالی ملاحظات اندیشه‌سیله احداث ایدیلنلردن برقسمنك ، ازان جمله اویون کاغدی ، شکر ، پترول وبنزین انحصارلرینك الغاسی و بوموادك تماماً اجنبی مملکتلردن ادخال ایدلملری اعتباریله ، بونلره عائد رسومك کمرك رسمیله برلکده استیفا اولنمسی طبیعت مصلحته توافق ایده‌جکی بدیهیدر. مع هذا یوقاریده‌ده بالوسیله ذکر ایدلدیکی اوزره ، بتون بو انحصارلرك حکمت احداثی ، لوزان معاهده‌نامه‌سیله کیریشیلن تعهدات مالیه‌دن منبعث اولدیغنه واساساً عهداً قبول ایدیلان مدتك ختامنده ، لضرورةٍ تطبیق ایدلمکده اولان اشکالك ، برشکل بسیطه ارجاع ایدلملری مالیه وکالتنك شیمدیدن مقرر بولنان فعالیت پروغرامی جمله‌سندن بولندیغنه کوره بر قاچ سنه ظرفنده ، انحصار اداره‌لرینك معقول و منطقی کوریله‌جك بر حده ایندیریله‌جکلری طبیعیدر .

واردات بودجه‌سنده متباقی منابع واردات ، تمغا ، خرجلر و قیدیه‌لرله دولته عائد مؤسسات ، املاك و اموال حاصلاتندن و متفرق وارداتدن عبارتدر . بونلردن آلنان مبالغ یکونی تقریباً 17,000,000 لیرایه بالغ اولمقده‌در .

ویرکی بقایاسی ، قیود اوزرنده مهم بر مقدار ارائه ایتمکده‌در . ویرکیلردن بقایا ، آنجق ، بلاواسطه‌لرده موضوع بحث اولمقده‌در. دیکر ویرکیلرله رسومك بقایاسی اولمسنه

امكان يوقدر . ماليه وكالتنده موجود معلومات قيوديه‌يه نظراً فى‌الحال آلتمش ميليون ليرا ويركى بقاياسى بولنمقده‌در . آنجق درحال علاوه‌ايتمك لازمكليركه ، بومبلغ مهم ، تحصيلى قابل اولوبده ، نا تحصيل قالمش اولان مبالغ ماهيتنده دكلدر . سنه‌لردن برى تسلسل ايدن وتصفيه‌سنه زمان وامكان بولنه‌ميان مبالغ‌ده بوميانده داخلدر . سنين سابقه بقاياسى نظر اعتباره آلنميه‌جق اولورسه ، ويركى بقاياسنك نهايت بش ميليونى تجاوز ايتميه‌جكى محققدر . شو قدركه تحققاتك استناد ايتديكى قيود ماليه‌نك ماهيتى ودرجهٔ صحتى درپيش ايدلدكده بعض ويركيلرده ، ازان جمله اراضى ويركيسنده يوزده يوز نسبتنده تحصيلاتك تأمينى‌ده برامرعسير اولديغنى تسليم ايتمك لازمدر . بقايانك ، تحدث وسنه‌دن سنه‌يه دور ايدلمامسى حقنده يكى محاسبهٔ عموميه قانوننده ، يكيدن تحرير كوره‌ن يرلرده تطبيق ايدلمك اوزره احكام شديده و مؤيده وضع ايدلمش اولمقله برابر ، مملكتك هرطرفده يكيدن اراضى ومسقفات تحرير عموميسى ياپيلمادقجه دائما سنه نهايه‌سنده برمقدار بقايا بولنه‌جنى و بوندن قورتيلنه‌ميه‌جنى‌ده آشكاردر .

XI

خاتمه

خلاصه‌مزك مسند ومعناسی — « بعث بعدالموت » — حیات وترقی — « تورك منجیسی » — توركلرك بعض وظیفه‌لری .

خلاصه‌مزك مسند ومعناسی

صرف واقعه‌لرله رقملره استناد ایدن یوقاریده‌كی خلاصه ، هر درلو تمایلاتدن بری ، تماماً بیطرف وشیئی‌در . واقعه ورقملرك تسلسلندن حاصل اولان لوحه‌یه عندی تعمیملردن یوغورلمش رنكلر ، علاوه اولونمامشدر : اولانی ، اولدیغی كبی كوسترمه‌یه چالیشدق ...

بو خلاصه‌ده اڭ بارز اوله‌رق كوزه چارپان بیوك و مهم واقعه ، تورك ملتنك حیاتیتی وقدرتی‌در . تاریخك اینیش وچیقیشلرنده ، توركی دائما جانلی ، آیاقده ، یورولمامش ویارادیجی كوریورز . توركك اڭ بیوك مراق و استعدادی ، انسان سوریلریله اویناـ مقده‌در : بو سوریلری ، سوره‌ر ، یایار ، طاغیدیر ، طوپلار ؛ تورك بوتون تاریخنده چوبان قالمشدر ؛ لكن حیوان چوبانی اولمقدن زیاده ، انسان چوبانی ... تكمیل بیوك آسیا ، برزمانلر ، بوبیوك چوبانلرك اوتلاق ویایلاغی ایدی ؛ كفایت ایتمدی ، آسیانك غربنه اوزانان اوروپا یاریم آطه‌سنده كچدیلر واوراده‌ده ، انسان سوریلریله ایسته‌دكلری كبی اویناديلر .

« بعث بعدالموت »

بوسجیه‌ده تورك باقی قالدقجه ، مستقل تورك دولت ویادولتلری‌ده موجود اولاجقدر . بوقناعتله‌دركه ، اون ، اونبش ییل اول ، عثمانلی ایمپراطورلغنك آرتق انحلال و انقراضی مقدر اولدیغنی كوردیكم زمان ، « بعث بعدالموت » حقدر ، دیمشدم . خلاصه‌مزك بر قسمی بو « بعث بعدالموت » واقعه‌سنی تثبیت ایتمكده‌در .

حیات وترقی

بو واقعه وقوعه كلیركن ، تورك حیاتیتنك یكی بر حمله ایله ترقی و تكامل یولنده انكشافنی مشاهده ایدیورز . ذاتاً دائمی ترقی و تكامل حالنده بولنمایان حیات ، سونیور ، دیمكدر . تكرار دیریلیش ، ترقی حادثه‌سنك اڭ بارز بر كورینیشیدر . لكن بوندن باشقه تورك ملتنك ،

یکی حمله‌سنده مشهود ترقی و تکامل واقعه‌لرینی‌ده خلاصه‌مزده افاده ایتمش بولنیورز : یکی تورك دولتنك ، دولتجه اجراآتی ، واجراآتك منبعلریله ثمره‌لری تورك ملتنك ترقی وتکاملنی ارائه ایتمکده‌در .

تورك قدرتی ، تاریخی ، معظم حادثه‌لر خلق ایتدیکی زمان ، « تورك منجیسی » . اکثریا قومك براوغلنده تجلی ایدر . تورك میتولوجیاسنده بو واقعه‌نك متعدد تمثیلی افاده‌لرینی بولیورز. صوك « بعث‌بعدالموت » حادثه‌سنده تورکی نجاته ایردیرن « تورك منجیسی » نی بالذات کوردك ، او ایچمزده یاشییور .

« تورك منجیسی » نك یاپدقلری ، یکی تورکیه‌نك قورولوشیدرکه خلاصه‌مزك اك مهم قسمنی تشکیل ایدر . یکی تورك دولتنك ناصل قورولدیغنی اك مکمل نقل و حکایه ایدن‌ده‌بالذات « منجی » اولمشدر . « بویوك نطق » ه تورك دولتنك « کتاب‌التکوین » ی دیبه بیلیرز .

تورکلرك بعض وظیفه‌لری

تاریخك بویوك حادثه‌لری ، پراوزرنده‌کی یوکسك طاغلره بکزه‌ر : یاماجنده بولندقجه بویوکلکی ، یوکسکلکی ایی سچیله‌مز . . . بزم نسلمز ویتشمکده اولان نسل ، کچن ربع عصرده تورکلرك ایچنده‌یاشادقلری تاریخی‌واقعه‌لرك اهمیت وعظمتنی بیلمم کافی درجه‌ده ادراك‌ایده‌بیلیورمی؟.. تورك ملتنك سیاسی وضعیتی ، بوکونکی مصر ، سوریه وحجاز خلقنك وضعیتنه بکزه‌مك یعنی تورك کندی کندیسنك دکل ، یبانجیلرك حکمی آلتنده یاشامایه اجبار ایدیلمك اوزره ایدی . دنیا قورولالیدن بری حاکم کچینن تورك ، تاریخده ایلك دفعه حاکمیتی بوسبوتون الدن قاچیرمش بولنه‌جقدی ... تورك یوردی - بوتون ثروتلریله - یبانجیلرك ملکی اوله‌جق ، تورکلر کندی طوپراقلرنده برنوع مستأجر واجیر مقامنده قالاجقلردی... تکری‌یه بیك شکر اولسون ، اوز ملتنی بوحجالت وسفالته براقمادی ؛ قورقونچ کابوس ، چابوق کچدی ؛ تکرار مستقل حیاته قاووشدق . فقط هپمز اوقراکلق وقورقونچ کیجه‌یی یشادق؛ ومستقل وارلغمزك‌عزرائیلنی‌اوکزه دیکیلمش کوردك .. او کیجه‌یی، اومنظره‌یی اصلا خاطردن چیقارمایه‌رق ، تکررینه امکان براقمیه‌جق کبی حرکت ایتمك تورکلرك اك مهم وظیفه‌لریدر .

مستقل تورکلك حیاتنك دوامی ، تورکلرك اصوللی ، متمادی ، شدید ، متکاثف وآهنکدار مساعیسنه باغلیدر . اعتراف ایتملی‌یز که علم ، تکنیك ، بالخاصه اقتصادی‌ومالی علم و تطبیقاتی ساحه‌سنده کیری قالمشزدر ؛ ینه اعتراف ایتملی‌یز که اصوللی ، دواملی ،

متكاثف ، آهنكدار مساعيده ضعفمز واردر . بو نقصان و ضعفلريمزی اولاً مشاهده واعتراف ، ثانياً بونلرك ازالەسنه بوتون أنەرژيمزی صرف ایتمك وظیفەمزدر .

تورك قدرتی ، بونقصان وضعفلريمزكده ازالەسنه كفايت ايدەجكدر . بويوك حيات حملەسی اثناسنده، بعض نقصانلريمزك وضعفلريمزك اكسلديكنی هپمز كوردك ؛ لازمدركه دها ساكن زمانلرده عين نفس حاكميتنی ، انضباطی ، فكر تعقيبی دوام ايتديرەبيلەلم .

حيات ديمك اولان جدالك حاد اولمايان دورەلرنده متانت وجلادت كوسترمك ، حاد دورەلرندن دها مشكلدر . ايشته او مشكلیده اقتحام ايتمك ضرورتندەيز : حربده جداً امثالسز اولان تورك ، صلح زماننك حربی اولان اقتصاد ساحەسنده دخی عين شجاعت ، فراغت وفضيلتی كوسترەبيلمليدر؛ تاكه حرباً توركی امحا ايدەمەين خصومت عالمی صلحاً اونی ايزمەيە مقتدر اولاماسين !...

سلامی چشمه ، حزيران 1928

آقچورا اوغلی يوسف

آنقره شهری

جوغرافی وطوپوغرافی موقعی واقلیمی - آنقره‌نك اقتصادی یری - تدقیق وتتبع آنقره‌سی - شهرك اسكی تاریخندن برنبذه - استقلال مجادله‌سی كونلرنده آنقره - بوكونكی آنقره .

جوغرافی وطوپوغرافی موقعی واقلیمی

یكی توركیه‌نك یكی مركزی اولان آنقره شهری °39 ، ′6 ، ″25 عرض شمالیده ، پارس مه‌ریدیه‌نندن (طول چیز كیسندن) °30 ، ′24 ، ″36 طول شرقیده واقعدر ؛ دكیز سطحندن ارتفاعی استاسیون موقعنده 840 مترو ، شهرك یوكسك محللرنده 900 مترو مقدارنده‌در. استانبولدن 450 كیلو مترو مسافه‌ده‌در . اسكی آنقره ، شهرك شمال طرفندن كچن آنقره چاییله جنوبندن كچن اینجه صو آراسنده كائن طاغ وتپه‌لر اوزرنده بولونیور ؛ شهرك چتینلكی ایله دیللرده دستان اولان قلعه‌سی بوایكی چای آراسنده واقع یوكسك طاغك تپه‌سنده ایدی . بوقلعه‌نك بقایاسی (حصار) حالاده اوراده طورمقده‌در . آنقره‌نك بولوندیغی تپه‌لرك كنارلرنده وآرالرنده بریغین چوقورلر واوچورومل واردر . شهرك بولوندیغی یرك بویله‌جه چوق عارضه‌لی اولماسی یوزندن بو شهر اسكیدن ، چنكل ، چاپا معناسنه كلن « آنكیر » آدیله تسمیه اولونمش ایمش . جنوبدن كلن (اینجه صو) آنقره شهری یاننده نسبةً كنیش بر وادی‌یه چیقمش ، استاسیونله شهر آراسنده واسع بر باتاقلق احداث ایتمشدی . آنقره حكومت مقری اولونجه ، صیتمه سینكلرینك قرارگاهی اولان بوباتاقلق قوروتولمش واورایه كوزل برپارق احداث ایتمك دوشونولمشدی . بو تشبث هنوز اكمال ایدیلمه‌مشدر ... شمس الدین سامی بكك ، قاموس الاعلامنده دیدیكنه كوره ، وقتیله بو« اینجه صونهری برچوق باغچه وبوستانلری ، دورت بیك حیوان اداره‌سنده كافی‌واسع چایرلری اروا ایدر » ، بوكونده ایسه چایك یوقاریلرنده یاغمور یاغدیغی زمانلرده آنجق اینجه صویك یاتاغنده چوق اینجه برصو چیزكیسی كورونور ، بوصوك زمانلرده ایسه ، بو چای تمامیله قورومشدر ... آلما طاغندن آقوب چیقان آنقره چایی ایسه ، آنقره حصاری بولونان طاغك آرقا طرفندن تمامیله طاشدن تشكل ایدن یوجه طاغلر آراسنده‌كی طار وادیدن كچر وبند دره‌سنده بریای یاپارق و (اولوجاق) دن كچه‌رك « كچی‌اوره‌ن » یولی یاننده ، « أتلك » باغلریله شهرك « چانقیری قاپو » قسمی آراسنه دوشن كنیش ودوز

بر وادی‌یه چیقار . بو دوز وادی باغچه و بوستانلرله طولمشدر . آنقره چایی بو باغچه وبوستانلرك تام اورتاسنی یاروب کچر ، اوراده بو چای اوزرنده برقاچ تانه کمرلی محکم طاش کوپرولر یاپیلمشدر . اسکیدن بو بوستانلری صولامق ایچون منحصراً اشبو چایك صویی قوللانیلیورمش . فقط صوك زمانلرده بو چای دخی همان همان قورومش کبیدر . یاتاغنده اوته‌ده بریده کوزه چارپان صولر ، هوا بوزمقدن واطرافه پیس قوقوطاغیتمقدن باشقه ایشه یارامیان چرکابلردن عبارتدر. هله نهریاتاغنك اوتکی باغچه‌وبوستانلرك بولوندیغی قسمنده یازین بو چرکابلره بیله تصادف ایده‌مزسکز . صوك کونلرده آنقره چاینك صویندن امیدلرینی کسن بوستان صاحبلری قویولر قازمغه باشلامشلردر . مکرسه صو

اسکی آنقره‌نك عمومی منظره‌سی

هیچ ده درین دکلمش ؛ ایشته بونی آکلامق ایچون آنقره چاینك قورو ماسی کبی برحادثه‌نك وقوعی لازم اولمش ! آنقره‌لی بوستانجیلر شیمدی بوستانلرینی قویو صویله‌ده صولامانك ممکن اولدیغنه تمامیله ایناممشلر ؛ بعضیلری یرآلتنده سهولتله وبولجه صو چکمك ایچون عصری چرخلر دخی قورمشلردر . بو صورتله ، اختراعك آناسی احتیاج اولدیغی بونده دخی کورلمشدر ... آنقره چایی ،شهرك آلتنده ، دیه‌لم ، مذکور بوستانلرله دمیر یولی آراسنده « انجه صو » ایله برله‌شیر و دها ایلریده ، آنقره شهری قربندن کچن چوبوق چایی‌ده صاغ طرفدن آلارق غربه دوغری 130 کیلو مترو طولاشارق آقدقدن صوکرا

(طبیعی ، صوبی بولوندیغی زمانلرده) « یاز اویوك » كویی یاننده « سقاریا » نهرینه دوكولور ...

آناطولی اولكه‌سی ، طبیعی - جوغرافی واقتصادی نقطهٔ نظردن تقسیم ایدیلنجه آنقره شهری « مركزی آناطولی » یه دوشمكده‌در . آناطولینك بو قسمی ایسه ؛ طاشلی و چیپلاق طاغلر ، ایصسز اووه‌لر ، چوراق چوللر ، واحه قبیلندن اولان وادیلر مملكتیدر . صولری قیتدر ، هواسی قورو و سرتدر ، 8 - 9 آی مدتنده یاغمور یاغماز ، قورو و صیجاق هوا حكمفرما اولور ؛ چای ودره‌لرك صولری اكسیلیر وبعضاً بوسبوتون قورور . مركزی آناطولیده اورمانلر پك آزدر . آنجق 3 - 4 محلده آطه قبیلندن اولان اورمانلقلر ؛ محافظه ایدیله بیلمشدر . مثلا ، آنقره ولایتنده كائن یابان آباد ، بكپازاری اورمانلقلری بو قبیلدندرلر .

اسكی نقلیه واسطه‌لری : دوه

روس پروفسوری پ . م . ژوقووسكی بوكبی براورمان آطه‌سنك 1926 سنه‌سنده یوزغاد قربنده كویا كندی تدقیق هیئتی طرفندن كشف اولوندیغنی ادعا ایتمكده‌در [1] . مركزی آناطولیده قارلی طاغلر (جمودیه‌لر) هیچ یوقدر . مملكتده بونلر بولونسه ایدی ، صو دخی بو درجه قیت اولمازدی . صوسزلغك بر سببی ده اورمانسزلقدر . آناطولینك بو قسمنده بولونان آنقره‌نك شهر جواری دخی ، جوادرشدی بكك دیدیكی كبی « جداً بویوك بر نبات قیضی كوسترمز . طبیعت یشیللكی قیصقانمشدر » [2] . آنقره‌نك اطرافنی قوشاتان طاغلر ، مركزی آناطولینك سائر طاغلری كبی صارپ وچیر چیپلاقدرلر . آنقره وجوارینك طوپراغی بول بول كیل و كرج احتوا ایتدیكندن ، بوراده قورولق

[1] « ایزوه‌ستییا » غزته‌سی ، 9 ایلول 928 ییل تاریخلی 210 نومرولو نسخه‌سنده « مالایا آزییا » سرلوحه‌لی مقاله‌ده .

[2] « حیات » مجموعه‌سی ، سنه 927 ، صایی 21 .

زماننده طوز ، یاغموردن صوکره چامور اکسیك اولماز . ایکی جانبندن آغاسی ایجاب ایدن چایلرینك توصیفندن آنقره‌نك صو قیتلغی اکلاشیلمش اولدی ؛ آنقره‌نك آغاج قیتلغندن ایسه ، مبعوث ، محرر وشهرلی فالح رفقی بك ایکیده برده غزته صحیفه‌لرنده آجی آجی شکایت ایتمکده‌در. آنقره جوارنده بری کندیسندن بحث ایتدیکمز محلده، دیکری (جبه‌جی) ده خطیب چاینده ، اوچونجیسی اینجه صوده اولمق اوزره ، میوه باغچه‌لقلری وبوستانلر واردر. بونلر یازین اپی یشیللك و کولکه‌لك عرض ایدرلر ، فقط شهرك ایچنده آغاج باغچه همان یوق کبیدر . مقر حکومت اولان آنقره شهرینك شبهه‌سز عمومك تنزه وتنفس یری اولابیله‌جك بر شهر باغچه‌سنه مبرم احتیاجی واردر . استاسیونله شهر آره‌سنده ، قوروتولان باتاقلق یرنده یاپیلماسی دوشونولن بویوك پارقك احداث و تنظیمنه یکیدن باشلانیلسه پك کوزل اولاجقدر . اوراده بویوك و یشیل بر پارقك

اسکی نقلیه واسطه‌لری : قاغنی

وجوده کلمسی آنقره‌یه شنلك ، شیرینلك و نشئه ویره‌جك وایکیده برده ، منتظماً جنوب غربی طرفندن هجوم ایدن قاصیرغه‌لردن دخی شهری بر درجه‌یه قادر قورویابه‌جقدر . بو کونده بر چوق آناطولی شهرلرنده شهر باغچه‌لری احداث ایتمك اوغورنده جدیتله چالیشلمقده‌در. مرکز حکومت اولان وطبیعتجه یشیللکلرده پك ده‌زنکین اولمیان آنقره، البته بوخصوصده باشقه شهرلردن کری قالاماز .

آنقره‌نك اقلیمی حاد بر صورتده ده کثیر . یازك بوغیجی صیجاغی ، عینی درجه‌ده سرت اولان قیش تعقیب ایدرکن او زمان هوا تحت‌الصفر 12 ، 15 و حتی بعضاً 18 درجه‌یه قدر اینر . بورانك اقلیمی ، یوکسك ویا بس اولکه‌لره خاص اولان بری اقلیمدر : صیجاغی یاقیجی و صوغوغی ده‌لیجیدر . مع مافیه آنقره‌نك اقلیمی صحیدر ؛ آنقره جوارنده‌کی باتاقلقلر قوروتولمادن اول بیله بوراده اوزون سنه‌لر یاشایان انسانلر نادر اولمازمش . وقتیله یکی مقر حکومته کیدنلری چوق دوشوندرن آنقره صیتمه‌سی بو کونده بوراده همان هیچ قالمامش کبیدر ... س. سامی بك « شهرك صولری غایت لذیذ

و خوشکواردر » دیبورسه‌ده ، حقیقتده آنقره چشمه‌لرینك صولری سرت و کرچلیدر وبناءً علیه بك‌ده صحی عد ایدیله‌مز .

آنقره‌نك اقتصادی یری آنقره ، اسکیدن آناطولینك مهم بر تجارت مرکزی ایدی . مرکزی آناطولینك همان اورتا برینه تصادف ایتدیکندن برچوق آت یوللرینك عزیمت نقطه‌سی ایدی . شماله دوغرو قاراجیلره ، چرکشه ، قسطمونی‌یه ، شمال غربی جهتنده کره‌ده‌یه (زعفرانبولی‌یه بریان یولله) ، ارکلی‌یه ، غرب جهتنده بکپازارینه ، طوربالی‌یه ، ازمیته ، کملیکه ، یکیشهره ، بروسه‌یه یوللر واردی . جنوب غربی طرفنده دیکر بریول آنقره‌یی اسکیشهر ، سکود ، یکیشهر وبروسه ایله باغلاردی . جنوب غربی‌یه دوغری کیدن بر یول سیوری حصاره ، افیون

یکی نقلیه واسطه‌لری : دمیر یولی

قارا حصارینه وعشاقه ، جنوبه کیدن یول‌ده سیوه‌ره‌که ، اوبروقلو وقونیه‌یه ، جنوب شرقی‌یه کیدن یول حاجی بکتاشه ، نوشهره ، قیصری‌یه ، شرقه کیدن یول یوزغاده ، شمال شرقی‌یه کیده‌ن یول زیله‌یه ، آماسیه‌یه وتوقاده کوتوررردی .

آنقره‌نك توپراغی منبت دکلدر دنیله‌مز . اکینلرك مقداری طبیعتك مرحمتنه (یاغمور وهوایه) باغلانیلدیغی ، کوبره‌یه وباشقه وسائطه هیچ‌ده اهمیت ویریلمه‌دیکی حالده ، آنقره توپراغندن ایی کوزل محصول آلنوردی . آنقره‌یی همان هر طرفدن قوشاتان تپه‌لرده‌کی اوزوم باغلرنده استحصال ایدیلن اوزوملردن کوزل شراب یاپیلابیلیر . آنقره‌نك آرمودی ایبدر وانواعی واردر . آنقره‌نك بالی‌ده چوق معروفدر . آنقره‌نك تفتیکی بورا تجارتنده بویوك اهمیتی حائزدر . اسکیدن آنقره‌ده تفتیکدن صوف ، شال ، الدیون وتورلو منسوجات اعمال اولونور وتفتیکدن مهم بر قسمی هولاندایه ، انکلتره‌یه ، آز بر قسمی‌ده فرانسه وآوستریایه سوق اولونیوردی . انکلتره فابریقه‌لری آنقره تفتیکندن معمول شیلری ، کشمیر تفتیکندن اعمال اولونان مال دییه صاتارلردی . فرانسزجه « غراند آنسیقلوپه‌دی »ده

آنقره‌دن بحث ایدیلیرکن هر سنه 450 بیکدن 500 بیکه قادار تفتیك كچیسی قیرلمقده اولدیغی یازیلیدر . حالبوکه غالب بختیار بك « حیات » مجموعه‌سنده (سنه 927 ، صایی 21) یازدیغی مقاله‌سنده آنقره‌نك تفتیك كچیسنك صاییسی 330 سنه‌سنده 500 بیك اولدیغی یازمشدر . غ . بختیار بكك چوق اسکی بر صاییم عملیه‌سیله احتجاج ایتدیکنه اهمیت ویرمزسه‌ك

یکی نقلیه : اوطوبوس

بیله ، بورقملرك اقتصادیاتمز ایچون تسلیت بخش اولمادیغی آشکاردر . هر بر كچی سنه‌ده (11) اوقه تفتیك ویرمش ، بوكونده آنقره‌ده تفتیككك اوقه‌سی 210 الی 220 غروشه صاتیلمقده‌در .

یکی نقلیه : طیاره

آنقره یاپاغیسی‌ده شایان قیددر . کتره ، دری ، كچی آنقره‌نك مهم استحصالات ومعمولاتندندر . آنقره اسکیدن آناطولینك مهم بر تجارت مرکزی اولمشدر : بوكون حصار دیبنده بقایاسنی کوزلرمزله کورمکده اولدیغمز جسیم بوستانلر و خانلر بونك کوکده‌له نمش شاهدلریدرلر . صوکرالری عثمانلی ایمپراطورلغنك عمومی اقتصاداً سقوطیله

برلکده بوشهر دخی سقوط ایتدی . اسکیدن بر چوق آناطولی شهرلریله آنجق قاطیر یوللری واسطه‌سیله باغلانیلمش اولان آنقره ایلریده قاراد کیزه ، شرقی وجنوبی آناطولی‌یه ددمیر یوللر واسطه‌سیله ربط ایدیله‌جکدر . مرکز حکومت اولان آنقره‌نك بوصورتله دمیریوللر ملتقاسی اولماسی سایه‌سنده اقتصادجه مهم بر آنتره‌پو و توزیع محلی اولابیله‌جکندن شبهه یوقدر .

آشاغیده‌کی فصلده دخی کوروله‌جکی اوزره ، بوکونکی مرکزیمزك تدقیوه وتتبع انقره‌سی پك مهم بر ماضیسی واردر . اونك ماضیسی هرهانکی بر دوره وقومه عائد اولورسه اولسون ، بزم ماضیمزدر . زیرا بو کون بوطوپراقلرك وشهرك صاحبی بزز . دونك عثمانلی ایمپراطورلغی وبوکونکی تورکیه جمهوریتی ماضیده‌کی بر چوق اولکه‌لرك برله‌شمه‌سندن و بریبغین قومیتلرك یوطولماسندن میدانه کلمشدر . بوقدیم اولکه‌لرك وقومیتلرك تاریخلرینی و آثارینی تدقیق ایتمك بزم ماضیمزی تدقیق ایتمك

آنقره‌ده اسکی بر چشمه

دیمکدر . چونکه اونلر بودولتك تشکلنه داخل اولان عنصرلردر . بوعنصرلرك احوالی نه‌قادار ایی تدقیق ایدیلیرسه ، بزم ماضیمز اوقادار ایی تنویر ایدلمش اولاجقدر . آنقره ایچنده وجوارنده برچوق اسکی آثار وآبده‌لره تصادف ایدلمکده‌در . مرمرستون قیریتیلری ، کوزل ستون باشلری ، تمل طاشلری ، طاشدن هیکلمسی شیلر ، طاشدن قازیلوب یاپیلان جسیم یالاقلر ، تکنه‌لر وسائره‌یه آنقره‌نك همان هر بر کوشه‌سنده راست کلینیورسه‌ده ، بونلرك اك چوق بولوندیغی یرلر مزارلقلرله جامع وتکیه حوالیسیدر . بونلر ایچنده رومجه ولاتینجه کتابه‌لری احتوا ایدنلری‌ده واردر . (اوغوست معبدندن واونك کتابه‌سندن زیرده آیریجه بحث ایدیله‌جکدر .) بو ، واسع بر تدقیق وتتبع ساحه‌سیدر .

شبهه‌سزدرکه بوماضی یادکارلری ایچنده روما وبیزانس دورلرینه عائداولانلری بولوندیغی کبی اسلام واسکی تورك دولتلری و تشکللرینه (ساچوقیلر ، آخیلر ، عثمانلیلر وسائره)

عائد اولانلری ده واردر . بوصو کنجیلری آرتیق دوغریدن دوغری یه بزم ماضیمزه عائد اثرلری تشکیل ایدرلر . بر مملکتك احوالنی ایی بیلن زمره لردرکه او مملکتی ایی اداره ایدرلر. ماضی یی سومك واو کرنمك وطنپرورلکك مقتضیاتندندر. (فوستەل دوقولانژ) دیورکه:

« Le véritabl patriotisme, ce n'estpas seulement l'amour du sol; c'est l'amour du passé »

(حقیقی وطنپرورلك ساده جه توپراق عشقی دکلدر ، ماضینك ده عشقیدر .)

آنقره آناطولینك اڭ قدیم شهرلرندن بریدر. 8-9 عصرلق برتورك شهریدر. البته که بورادە اخلاق ، عادات واعتیادات ساحه لرنده پك قیمتدار اتنوغرافی ماتەریەلاری ، لهجه ودیله

آنقره ده یکی بر چشمه

تدقیقلری ایچون غایت مهم لسانیات مالزمه لری بولوناجقدر . خلاصه بوکونکی آنقره تاریخ ، عتیقیات ، قومیات ولسانیات محب و متخصصلری ایچون بورون دیمزده طوران زنکین برتتبع ساحه سیدر . بوکون آنقره ده براوستونده بولونان آثارعتیقه ده دخی تتبعجیلری ایی زمان اشغال ایده جك ماهیته دەدر . ایلریده یاپیلاجق حفریاتده شبهه سز علم ایچون

چوق مهم نتیجه‌لر ویره‌جکدر . بوکون یاپیلان عظیم عصری اصلاحات ، ماضی‌یه عائد
جدی وملی تدقیقاتله یان‌یانه کیدرسه دهااساسلی اولاجقدر .

شهرك اسکی تاریخندن برنبذه

میلاد عیسادن اول بوکونکی آنقره‌نك یرنده بولونان شهر آنکیره Ancyre تسمیه اولونویوردی . بونك غربی آناطولیده فریژیه Phrygie آدینی طاشیان بر یوردك حکمداری اولان Midas طرفندن قورولمش اولدیغی تخمین ایدلمکده‌در [*] . بو ، فریژیه‌نك قدیم برقلعه‌سی ایدی ؛ بویوك اسکندر زماننده‌ده مهم برموقع اولمش اولاجقدرکه بو بویوك جهانکیر اوراده اوزون مدت قالمشدر . تخمیناً اسکی آنقره ولایتنك آنقره ، کنغری ، یوزغاد سانجاقلرینك استیعاب ایتدیکی توپراقلری میلاددن 278 سنه اول ، آوروپادن کلن (غالاته کتوساژ) لر اشغال ایتمش واوزمان بورالری Galatie تسمیه اولونمغه باشلامش و Ancyre ده

آنقره‌ده اسکی بر مناره

غالاتیانك باش شهری اولمشدر . اوزمان بوغالاتیانك شمالنده Bithynie و Paphlagonie غربنده Phrygie ، شرقنده Pontus ، جنوبنده قاپادوسیا Gappdaoce ، ولیقائونیا Lycaonie اسملی یوردلر بولونویوردی . میلاددن 25 سنه اول غالاتیا روما ایمپراطورلغنك برایالتنه دونمش ، Ancyre شهری بوتون ایالتك تجاری فعالیت مرکزی اولمشدی .

رومانك ایلك ایمپراطوری اولان و بالآخره Auguste (مبجل) تلقیب ایدیلن Octavius نه‌دنسه « آنسیر » ه قارشی بویوك التفات ابراز ایدیوردی وبوشهری برچوق آبده‌لر وعمارتلرله تزیین ایتمشدی . آنسیرلیلر دخی ایمپراطورك بو التفات و احسانلرینه

[*] « حیات » مجموعه‌سنك 1927 سنه‌سی 23 نیسانده چیقان 21 نومرولو نسخه‌سنده مبارك غالب بك طرفندن آنقره‌نك تاریخی سرلوحه‌سیله یازیلان مقاله‌ده‌کی « چونکه آنقره‌نك طقوزنجی عصر میلادیده فیریژیا قرالی میداس طرفندن تأسیس ایدلمش اولدیغی ... » عباره‌سنی سهو قلمه حمل ایتمکدن باشقه چاره یوقدر . زیرا م . غ بك کندیسی اوراده میلاددن صوکراکی دکل ، میلاددن اولکی حادثه‌لر وتورکلردن بحث ایتمکده‌در . (ع . ب)

قارشو برشكران ومنتدارلق اثری اولمق اوزره اونك ، يعنی اوغوستك و روما آلاهه‌سنك نامنه اتحاف ايده‌رك برمعبد انشا ايتمشلردی. بومعبد ميلاددن صوكره دوقوزنجی سنه‌ده ، ديمك اوغوستك اولومندن آز سنه اول اكمال ايدلمشدی . حاجی بايرام ولی جامعی وتربه‌سنه بيتيشيك اولان اوغوست معبدينك ديوارلری حالا محفوظدر . معبدله ايچنده صاغ وصول ديوارلره

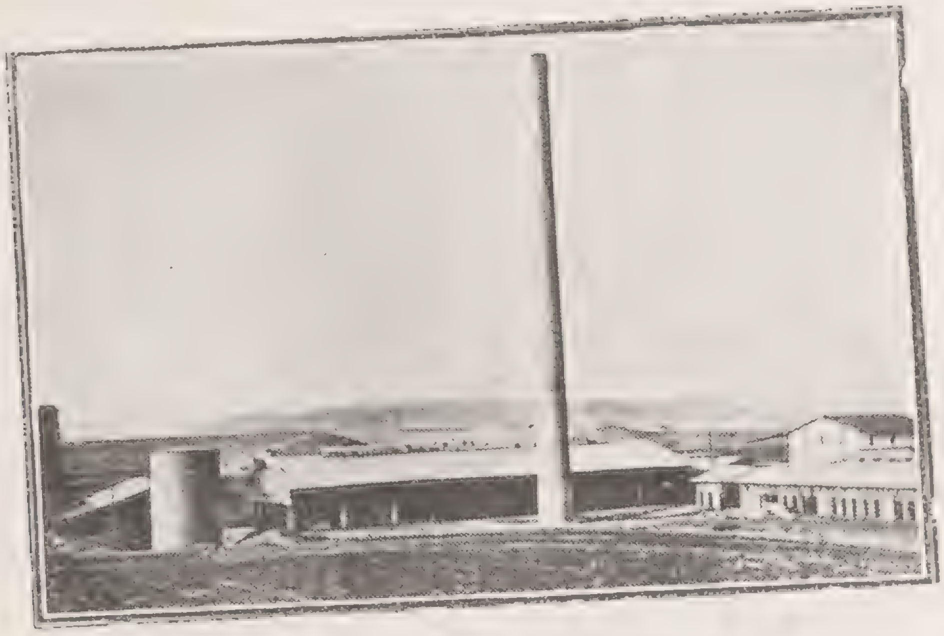

آنقره‌ده يكی مناره‌لر

حك ايديلن لاتينجه كتابه تاريخ ايچون غايت قيمتدار براثردر . بو كتابه زمانمزه دكين صاقلانمشدر ، اوزونلغی وفائده‌ليلكی جهتندن غايت بويوك اهميتی حائزدر . اوغوست بر وصيتنامه تأليف ايتمش وبووصيتنامه ، ايكی طونج لوحه‌يه حك ايديله‌رك رومادە ايمپراطورك تربه‌سی اوكنه قونولمشدی . « آنسير » سكنه‌سی بوشهرك اوغوست سايه‌سنده نائل اولديغی

آنقره‌ده يكی مناره‌لر

امتيازلره قارشی برياد كار اولمق اوزره انشا ايتدكلری « روما واوغوست معبدی » نك ديوارلرينه ايمپراطورك فعاليت واجراآتنك خلاصه‌سنی احتوا ايدن شو وصيتنامه‌يی حك ايتمكی مناسب كورمشلردر . « آنسير » اهاليسی آكلاسون ديه بو قيمتدار رسمی وثيقه وسياسی وصيتنامه رومجه‌يه‌ده ترجمه اولونارق ، قاپودن كيرركن معبدك صاغ طرف ديوارينك طيشنه حك

ایدلمشدر . بوکتابه اصلی وترجمه‌سیله برلکده (آنسیر آبده‌سی) نامنی طاشیمقده‌در . بو وثیقه XVI نجی عصر اورتالرنده ایمپراطور برنجی فردیناندك ایکنجی سلطان سلیمان حضورنده‌کی ایلچیسی اولان Ghislen de Boubecq طرفندن قسماً استنساخ ایدیله‌رك ، ایلك دفعه علم ایچون کشف اولونمش ایدیسه‌ده ، اوزمان اونك ماهیت و قیمتی لایقیله بیلینمه‌مشدی . 1861 سنه‌سنده موسیو Perrot ایله موسیو Guillaume غلاتیاده تتبعاتده بولوندیقلری اثناده کتابه تماميله استنساخ ایدیلدیکدن صوکرا آنجق تاریخی تدقیقات ایچون قابل استفاده اولابیلمشدر . 1882 سنه‌سنده بو کتابه‌نك قالبه دوکولن شکلی برلین اقاده‌میسی نامنه موسیو Humann طرفندن آلینارق برلین

آنقره‌ده اسکی آبده‌لر : بر معبد (آوغوسته ئوم)

موزه‌خانه‌سنه کوتورلمشدی . آبده « الاهی اوغوستك بوتون جهانی روما و ملتنه تابع قیلان فعالیتلری ، جمهوریت و روماليلر ایچون خارجادیغی مصرفلر ، روماده ایکی طونج لوحه اوزرینه حك ایدیلن کتابه‌نك عینیدر » سوزلریله باشلار . کتابه‌نك متنی 35 ماده‌یی احتوا ایتمکده‌در . آخرینه فذلکه قبیلندن بر قاچ سطر علاوه ایدلمشدر . وصیتنامه‌ده أخلاف ایچون غایت مهم وغایت استفاده‌لی شیلر قید اولونمشدر. مثلا ، اوراده اوغوست طرفندن یاپیلان نافعه ایشلری ، خلق ایچون تنظیم اولونان اویونلر ، اهالی واردو ایچون خارجانمش اولان مصرفلرك مقداری برر برر صاییلمشدر . دولت

کاتبلرندن بریسی طرفندن علاوه ایدلمش اولماسی پك محتمل اولان فقط‌لکه مستثنا اولمق اوزره ، کتابه‌ده هپ برنجی شخص (بن) قوللانیلمقده‌در ؛ بونده البته اوغوستك کندیسی سویله‌مکده‌در . ایمپراطور ، کرك کندیسنی (مثلا سورکون وتغریبلر) ، کرك ایمپراطورلغی (مثلا جنرال Varus ك جرمانلرله اولان بر محاربه‌ده 3 لەژیون اردوسیله برلکده هلاك اولماسی) فنالقله آکدیراجق حادثه‌لری بو وصیتنامه‌سنده قید ایتمه‌مشدر ؛ بوڭا مقابل ، کندیسنك نائل اولدیغی تعظیمات و احتراماتدن ، عمومی منفعتلر ایچون

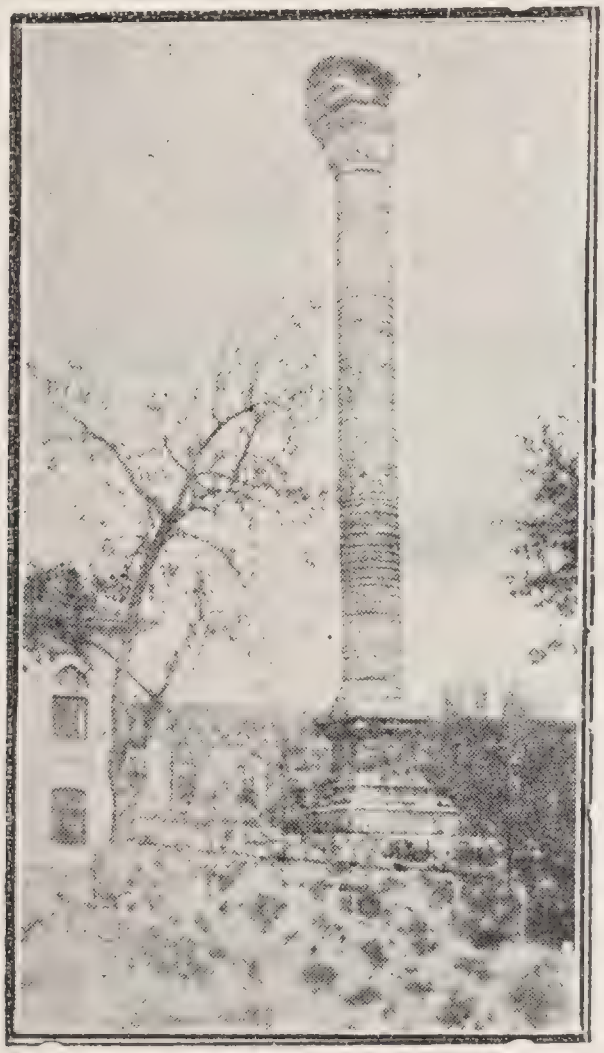

آنقره‌ده اسکی آبده‌لر : بر ستون

خارجادیغی مصرفلردن ، کندیسنك یابانجی ملتلرله تماس ومناسبتلرندن اوزون اوزادیه بحث ایتمشدر . شبهه‌سزدرکه بوجهتدن بوآبده‌نك بزم اورخون آبده‌سی کتابه‌لریله برچوق مشابهت نقطه‌لری واردر ...

بو کونلرده طاشرادن‌ده بر طاقیم آثار عتیقه کتیریله‌رك ، اوغوست معبدی بقایاسی برموزه خانه‌یه چه‌ویرلمك اوزره‌در .

395 میلادی سنه‌سنده روما ایمپراطورلغی ایکی‌یه بولیندیکی زمان آنسیر - آنقره شهری شرقی روما ایمپراطورلغی (بیزانس) حصه‌سنه دوشمشدی . آنقره بودورده‌دخی همیتنی قایب ایتمه‌مش اولسه کرکدر . زیرا ایمپراطورلغك برچوق قانونلری بو شهرده

نشر اولوندیغی کبی ایمپراطور آرقادیوس دخی بر مدت اوراده اوطورمش وبو شهرده آناطولی خرستیانلغنك اك اسکی پسقپوسلق مرکزی بولونمشدر . بونکله برابر پاپاس مؤلف ژه‌روم بوراسنك اك فعال ضلالت دینیه اوجاغی اولدیغی یازمقده‌در . 314و315

آنقره‌ده اسکی آبده‌لر : تربه

سنه‌لرنده بوراده بر رهبان قونغره‌سی عقد ایدلمشدرکه آنقره قونسیلی آدیله معروفدر . بو اجتماعده ، آسیانك سوریه ، فلسطین ، أرمنستان ، هله‌سپونت ، بیتینیا ، کیلیکیا ،

آنقره‌ده اسکی آبده‌لر : جامع (حاجی بایرام ولی)

پونتوس کبی مختلف مملکتلرینی تمثیل ایدن 25 پسقپوس حاضر بولونمش واورتودوقسلرجه پك مهم اولان یریبغین مقررات اتخاذ اولونمشدر .

بیزانسه قارشی آچدیقلری محاربه‌لر هنگامنده عباسی خلیفه‌لردن هارون‌الرشید میلادی VIII نجی عصرك صوکرلرنده ، ومعتصم بالله میلادی IX نجی عصرك 30 نجی

سنه‌لرنده آنقره‌یی دخی ضبط ایتمش ایسه‌لرده، اوراده طوتونامامشلر وبالآخره سلجوق بكلری XII نجی عصرك ایكنجی نصفنك ابتدالرنده آنقره‌یی اله كچره‌رك بر دها بیزانس ایمپراطورلرینه ویرمه‌مشلردر. سلچوق بكلری زماننده آنقره شهری خایلیدن خایلی‌یه اعمار وتنظیم اولونمشدی. آنقره اوزمان تخت وتاج قاوغالرنده‌ده مهم رول اوینامشدر. صوكرا آناطولی‌یه استیلا ایدن ایلخانی خانلری آنقره‌یه‌ده حاكم اولدیلر، بونلردن غازان محمود، خودابنده، ابوسعید بهادر خان آنقره‌ده كندی نامرینه پاره‌لر بیله باصدیرمشلردر. اوزمانلر آناطولینك هر طرفنده قوتلی تشكیلاته مالك اولان آخیلرك (كه بونلرك تشكیلاتی بر نوع اصناف تشكیلاتی اولمقله برابر دینی روح طاشییوردی) آنقره‌ده‌ده مكمل تشكیلاتلری واردی. بونلرده آنقره‌یی خیلی دوزه‌لتمشلر و هر یانده

آنقره‌ده اسكی آبده‌لر: قلعه

آخی زاویه‌لری قورمشلردر. بزبوكون‌ده آنقره‌ده جامع، تربه و تكیه كبی آخیلردن قالان آثاره تصادف ایدیورز. آنقره‌دن استانبوله كیدركن ایكنجی دمیریول استاسیوننك آدی «آخی مسعود» در.

1360 سنه‌سنده عثمان اوغللرندن برنجی مراد (خداوندكار) آنقره اوزرینه یورومش، آخیلر اصلا مقابله ایتمه‌دن اوكا شهرك آناختارلرینی تسلیم ایتمشلر. آنقره‌نك عثمانلی بكلكنه قاتیلمه‌سی بویوك اهمیتی حائزدی: زیرا آنقره قلعه‌سی عثمانلی بكلرینه مخالفلریله محاوله ایدركن قراقول خدمتنی كوره‌بیله‌جكدی، اوكونلرده آنقره قلعه‌سنك چتینلكی دیللرده دستاندی [*].

[*] احمد رفیق: «آنقره‌ده عثمانلی توركلر» («حیات» مجموعه‌سی، سنه 927، صایی 21).

1402 میلادی سنه‌سنده آقساق تیمورله برنجی بایزید (ییلدیریم) آراسنده جریان ایدن و ییلدیریمک ییکلمه‌سی و اسیر ایدیلمه‌سی ایله بیتن بویوك محاربه آنقره اووه‌سنده وقوعه کلمشدی .. یکی قورولمقده اولان عثمانلیلر دولتی ، ایلك دفعه ایشته بو انهزامدن صوکرا صوکرا پارچالاندی . اوزمان شهزاده‌لر آراسنده جریان ایدن منازعه‌لر اثناسـنده دخی آنقره‌نك رولی بویوك اولمشـدر . آنقره عثمانلی ایمپراطورلغی زماننده‌ده آناطولینك الك مهم شهرلرندندی ... ش. سامی بكك بوندن 40 سنه أولیسی طبع اولونان قاموس الاعلامنده عثمانلی دورینك آنقره‌سی حقنده شو سوزلر یازیلمیدر : « دولت عثمانیه‌نك النه کچدیکندن صوکرا اهمیتی آرتارق کوندن کونه بویومکده‌در . شهرك خارجنده مکمل ایکی قیشله

آنقره‌ده یکی آبده‌لر : غازینك هیکلی

ودرون شهرده دوائر متفرعه‌یی دخی حاوی بربویوك حکومت قوناغی ایله 23 جامع شریف 19 مدرسه ، بر رشدیه مکتبی ، 18 ی اسلام و 6 سی خریسـتیانلره مخصوص اولان 24 صبیان مکتبی ، 4 تکیه ، 27 خان و 4 حمام واردر . خیلی تجارتکاه برمحل اولوب ، علی الخصوص درون ولایتده کائنی بولونان تفتیك تجارتنك مرکزیدر . » [*]

استقلال مجادله‌سی کونلرنده آنقره

غازینك بوکون کتاب شـکلنده باصیلان تاریخی نطقنده بز ، آنقره‌نك استقلال مجادله‌سی هنکامنده‌کی رولنه ایلك دفعه اثرك 156 نجی صحیفه‌سنده راست کلیورز. 335 (919) سنه‌سنده ملی مجادله باشلادیقدن صوکرا ، اوزمانکی استانبول حکومتنك آناطولی‌یه کوندردیکی اهلیتسز مأمورلرینی قبول ایتمکدن امتناع تشبثی ایلك دفعه آنقره‌دن چیقمشدر . غازی « بو خصوصده

[*] جلد 1 ، « آنقره » ماده‌سنده ، صحیفه 439 .

ایلك حساسیت واینیسیاتیف کوسترن آنقره اولدی » دییور واوزمانکی آنقره والی وکیلی اولان یحیی غالب بکك بومسئله‌یه دائر سیواسه چکلن برشیفره‌سنی ایراد ایدییور « پاشا حضرتلری ، بز مقدراتمزی نه بویله ملتك مقدراتنی بیلمه‌ین حکومته و نه‌ده ثم التدارك کوندریله‌جك والیلره ترك ایده‌مه‌یز ... » سوزلریله باشلایان بوشیفره‌ده ازجمله استانبول حکومتی طرفندن آنقره والیلکنه نااهل ضیا پاشانك تعییننندن اشتکا ایدلمکده‌در. بوشیفره‌دن بر کون صوکرا استانبول حربیه ناظری جمال پاشادن مصطفی کمال پاشایه کوندریلن بر تلغرافده ازجمله « آنقره‌دن بلدیه رئیسی ومفتی افندی خارجدن کله‌جك والی‌یی قبول ایتمیه‌جکلرینی ، آنقره‌یه

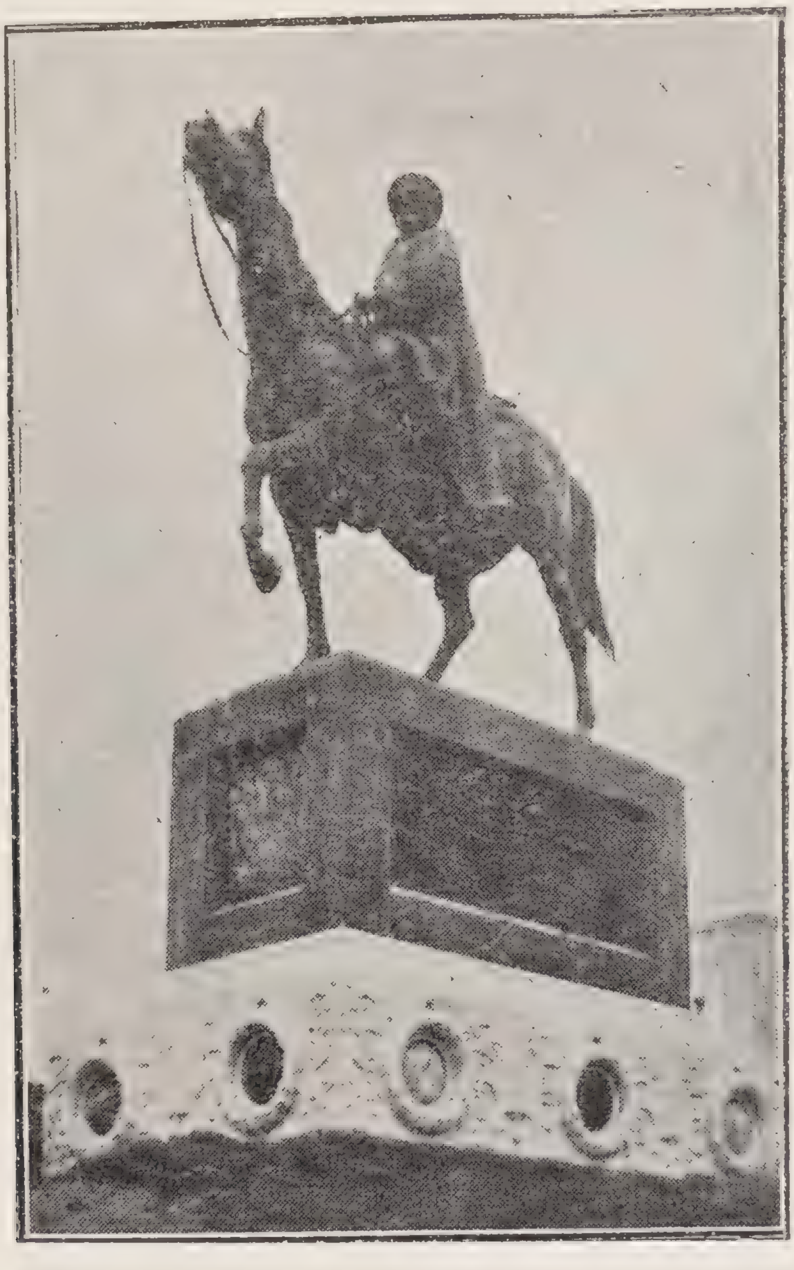

آنقره‌ده یکی آبده‌لر : غازینك هیکلی

آنقره‌دن والی تعیین اولونماسی لزومنی کندی صلاحیتلرینه بناءً ادعا ایدییورلر . . » دنیلمکده‌در. بوتلغرافی نقل ایتدکدن صوکرا غازی حضرتلری دییور که « فی الحقیقه باشده مفتی افندی اولدیغی حالده (الیوم دیانت ایشلری رئیسی بولونان محترم رفعت افندی حضرتلری مفتی ایدی) آنقره‌لیلر پروتستو ماهیتنده استانبوله مراجعت ایتمشلردی. آنقره‌یی تسکین ایده‌رك نفوذ حکومتی قیرمامق ایچون تلغراف باشنده برچوق نصایحده بولندم، فقط آنقره‌نك حقلی اولدیغنی تسلیم ایتمه‌مك ممکن دکلدی. » (« نطق » صحیفه 157) بومسئله دولاییسیله

مصطفی کمال پاشا حضرتلری طرفندن آماسیه‌دن 27 - X - 35 تاریخیله حربیه ناظری جمال پاشایه کوندریلن شیفره‌ده ازجمله دنیلمکده‌درکه « آنقره ولایتنه تعیین اولونان ضیا پاشانك مسلك وناموسی حقنده برشی دینه‌مزسه‌ده ، کندیسنك اهلیت واقتداری مشکوك کورولدیکندن آنقره ولایتی کبی تشکیلات وحرکات ملیه‌مزك اك مهم مرا کزندن بری اولان محلده [*] دهاهنوز وضعیتلر توضح ایدوب سکونت وامنیت تامه حصول بولمادن بوراده‌کی وضعیتك رأس کارینه تماماً مجرب اولمیان عاجز بر والینك تعیینی موجب تردد اولمشدر . » (« نطق » صحیفه 158) .

آنقره‌ده یکی آبده‌لر : بویوك ملت مجلس قپوسی

مجادلهٔ ملیه‌نك باشنده بولونان مصطفی کمال پاشا حضرتلری ، 919 سنه‌سی قیش ابتداسنده استانبول مجلس مبعوثانه کیده‌جك مبعوثلرك هیچ اولمازسه برقسمنی طوپلایوب براجتماع یاپمق ، اونلره لازم‌کلن تعلیماتی ویرمك مقصدیله سیواسدن آنقره‌یه کلمشدر ؛ آنقره‌یه مواصلت 27 کانون‌اول 335 سنه‌تاریخلی برآچیق‌تبلیغله تعمیم ایدلمش وبوتعمیمده شیمدیلك هیئت تمثیلیه مرکزینك آنقره اولدیغی بیلدیرلمشدر . اوزمان هیئت تمثیلیه‌نك آنقره‌یه طاشینماسنك جریان احواله پك زیاده اویغون اولدیغی غازی ، نطقنده بروجه زیر بیان بویورمقده‌در : « هیئت تمثیلیه‌نك شرق ولایتلرندن زیاده غرب ولایتلرینه ، استانبوله یاقین بولونماسی استلزام ایدن وحقلی کوسترن اسباب منطقیه البته چوق ایدی . اولا ، غرب وغرب جنوبی ولایتلرندن فعلاً دوشمان اشغالی آلتنه آلنمش اولانلری واردی .

[*] رقعه بزمدر (ع . ب) .

بوولایتلرمزی اشغال ایدن دوشمان قارشوسنده اساسلی مدافعه جبهه‌لری تشکیل واونلرك اسباب ترصیننی تأمین ایتمك لازمدی . حالبوکه شرق ولایتلرمزده بویله مجیع بر وضعیت یوقدی . . بناءً علیه اصول وقاعده شودرکه وضعیت عمومیه‌یی اداره و سوق مسئولیتنی درعهده ایدنلر، اك مهم هدفه واك یاقین تهلکه‌یه ممکن اولدیغی قادار یاقین بولونسون . یترکه بوتقرب وضعیت عمومیه‌یی نظردن مهجور براقاجق درجه‌ده اولماسون . آنقره بوشرائطی جامع ایدی [۱] . هر حالده جبهه‌لرله اشتغال ایده‌جکز دییه بالیکسره ، نازللی‌یه ویاخود قره‌حصاره کیتمیوردق ، فقط جبهه‌لره واستانبوله شمندوفرله مربوط ووضعیت عمومیه‌یی اداره نقطهٔ نظرندن سیواسدن اصلا فرقی اولمیان آنقره‌یه کله‌جکمدك . مجلس مبعوثانك استانبولده طوپلانماسی ضروری کورولدیکدن صوکرا ایسه آنقره‌یه کلمك نه درجه لزوملی وفائده‌لی مطالعه ایدلمك لازم کلدیکنی ایضاحه لزوم کورمم . » (« نطق » صحیفه 209)

آنقره‌نك اسکی بر سوقاغی

« نطق » ك 222 نجی صحیفه‌سنده ازجمله « افندیلر ، بنی جداً صمیمی وپارلاق وامنیت بخش حسیات ایله قارشیلامش اولان آنقره اهالئ محترمه‌سیله یاقیندن طانشمق و اونلرله مداولهٔ افکار ایتمك بر وظیفه حکمنده ایدی . اونك ایچون برای مذاکره دعوت ایتدیکمز مبعوثلرك مواصلتنه انتظار ایله‌دیکمز کونلرده اجتماع ایدن محترم آنقره‌لیلره بر قونفرانس ویرمشدم » دنیلمکده‌در . ینه « نطق » دن آکلادیغمز وجهله آنقره‌یه چاغیریلان « مبعوثلر عینی کونده ویا کونلرده مجتمعاً بولونامامشلر ؛ منفرداً ویا کوچوك کوچوك غروپلر حالنده کلوب کیتمشلر . بوذواتك ویاهیئتلرك کافه‌سنه آیری آیری اوله‌رق عینی اساس نقطه‌لری کونلرجه تکرار وینه تکرار ایتمك مجبوریتی حاصل اولمشدر » (« نطق » صحیفه 222) .

[*] رقعه بزمدر (ع . ب) .

« نطق » ك 225 نجی صحیفه‌سنده « بن مجلس مبعوثانك استانبولده دوچار تجاوز اولاجغنه ، داغیلاجغنه قطعیاً انتظار ایدییوردم ، بوتقدیرده توسل اولوناجق تدبیری ده تقرر ایتدیرمشدم. حاضرلغمز و ترتیباتمزده باشلامشدی : آنقره‌ده طوپلانمق . » سوزلری یازیلیدر .

آنقره‌نك اسکی بنالری

استانبولده‌کی مجلس مبعوثان داغیتیلنجه ، آنقره‌ده‌کی هیئت تمثیلیه‌نك تشبثیله یکی ملت مجلسی انتخاب ایتدیرلمشدر و بومجلسك آچیلاجغنه دائر 21 نیسان 336 سنه‌سی تاریخنده آنقره‌ده بر تعمیم نشر اولونمشدر و فی‌الواقع 336 (920) سنه‌سی 23 نیسانده آنقره‌ده ایلك بویوك ملت مجلسی آچیلمشدر .

آنقره‌نك اسکی بنالری

923 سنه‌سی 13 تشرین‌اولده بویوك ملت مجلسنده اکثریت عظیمه ایله قبول ایدیلن برقانون ماده‌سیله آنقره یکی تورکیه‌نك مرکزی اولارق اعلان ایدلمشدر . بومسئله‌یه دائر غازی شوسوزلری یازمقده‌در : « آرتیق یکی تورکیه دولتنك مقرادراه‌سنی قانوناً تثبیت

ایله‌مك ایجاب ایدیوردی . بوتون ملاحظات یکی تورکیه‌نك مقر اداره‌سنك آناطولیده و آنقره شهرنده انتخاب لزومنی آمردی ، جوغرافی و سوق‌الجیش وضعیت الـْ‌قطعی اهمیتی حائزدی » (« نطق » صحیفه 484) .

آنقره شهری اسکیدن کوچوك برقصبه منظره‌سی عرض ایدردی .

بوکونکی آنقره

فرانسزجه غراند آنسیقلوپه‌دیده ویریلن معلوماته نظراً 1848 سنه‌سنده آنقره‌ده ارکك نفوس اولارق 6390 تورك ، 3673 ارمنی قاتولیك ، 564 ارمنی غریغوریان ، 1045 روم ، 163 یهودی (مجموعی 11771 ارکك نفوس) واردی . اکر بو مقداره عینی مقدارده قادین نفوس علاوه ایدرسه‌ك XIX نجی عصر اورته‌لرنده آنقره‌ده ارکك و قادین اولارق 22342 نفوس بولوندیغنی

آنقره‌نك یکیلشمکده اولان برسوقاغی

تثبیت ایده‌بیلیرز . 1863 سنه‌سنده بو نفوسك 28 بیکه ، 1875 ده ایسه 38150 یه چیقدیغی کورلمشدر . 1927 سنه‌سی 28 تشرین‌اولده‌یاپیلان عمومی تحریر نفوسده آنقره‌ده اوتورانلرك ارکك و قادین اولارق 74784 کیشی اولدیغی آکلاشیلمشدر [*] .

شبهه‌سز بوکونکی کونده آنقره‌شهری عظیم برخیزله بویومکده واعمار اولونمقده‌در. آنقره‌ده اعمار ایشلری باشلیجه اوچ‌ساحه‌ده اجرا اولونمقده‌در : 1) چان قایا استقامتنده ، 2) جبه‌جی‌ده و 3) اسکی آنقره‌نك آشاغی قسمنده . اسکی آنقره‌یی کوزل برطاش یول ، دمیریولی استاسیونیله باغلامشدر . بویول اسکیدن باتاقلق اولدیغی حالده بالاخره قوروتولارق پارق

[*] تورکیه‌نفوسی : مرکزی ایستاتستیق‌مدیریت عمومیه‌سی طرفندن نشرایدیلان 3 نجی کتاب ؛ آنقره 1928 ، تابلو 7 ، صحیفه 14 .

یاپیلماسی دوشونولن بوش ساحه‌نك یانندن، انجه‌صو ایسه بویولك آلتندن کچر. بویولدن کلیرکن ایلك شهره کیردیکمز اثناده آنقره‌نك کوزل بنالرندن بویوك ملت مجلسی، دیوان محاسبات واوقاف اوتلی (آنقره‌پالاس) بنالری کوزیمزه چارپار وبورادن طاشخان میدانـنه (که‌شیمدی «حاکمیت ملیه میدانی» تسمیه اولونور) چیقارز. بومیدانك اورتاسنده بوکون «ظفر آبده‌سی» یوکسلمکده‌در. بو میداندن صامان پازارینه کیدن جاده اوزرنده بر چوق یکی و کوزل بنالر یاپیلمشدر. «حاکمیت ملیه میدانی» ندن چان قایا استقامتنه دوغری کیدن جاده اسکیدن مزارلق یری‌اولان وبوکونده اوزرینه اتنوغرافیا موزه‌سی، تورك اوجاغی بناسی یاپیلان تپه‌لرك یانندن کچر. عدلیه سرایی، حمایهٔ اطفال بنالری، غازی نمونه مکتبلری اولکی جاده‌ده، معارف وکالتی، پوسته وتلغراف، مدافعهٔ

آنقره‌ده یکی آبده‌لر: بویوك ملت مجلسی بناسی

ملیه وکالتی، محتشم مستقبل زراعت بانقه‌سی، عثمانلی بانقه‌سی، توتون انحصاری، خارجیه وکالتی بنالری، أتنوغرافیا موزه‌سی، تورك اوجاغی سرایی بوصوکنجی جاده‌ده یعنی هپ اسکی آنقره‌ده بولونمقده‌درلر. باش وکالتی، مالیه وکالتنی ورسوماتی احتوا ایدن یکی کوزل بنا ایسه، آنقره‌نك اسکی حکومت قوناغنك بولوندیغی میدانجغه یاپیلمش، ایش بانقه‌سی ایسه، مدور جبهه‌سیله طاشخان میدانـنه چیقمشدر. اسکی آنقره‌ده چوقجه یکی وکارکیر بنالرك یاپیلدیغی یرلرك بری حصار تپه‌سیله بند دره‌سی آراسنه دوشن و «یانغین یری» آدیله معروف اولان محل اولوب دیکری‌ده شهرك شمال شرقی قسمنده بولونان «طاغ محله‌سی» در. بوایکی محلده یاپیلان بنالرك قسم اعظمی خصوصی ماهیتده اولان ئه‌ولردر.

اعمار اولونان محللرك بری‌ده اسکی آنقره‌نك خارجنده ، اونك شمالی شرقی طرفنده واقع « جه‌به‌جی » در . بوراده دره ایچنده و طاغ اتکارنده أیریلی اوفاقلی پك چوق خصوصی ئه‌ولر انشا ایدلمش وایدلمکده‌در. جه‌به‌جی اسکیدن همان‌همان بوش یراولدیغندن اوراده یوللر وسوقاقلرك دوزکون وپلانلی اولماسی پك ممکن ایکن ، نه‌دنسه اوراده‌ده هرکس ایسته‌دیکی یره ئه‌و قورمش ، شهرك مستقبل وضعیتی جاده وسوقاقلرینك هانکی

آنقره‌ده یکی آبده‌لر : ظفرآبده‌سی

استقامتلره دوغری اوزاناجغنی ، نه کنیشلکده اولاجغنی و سائره‌یی دوشونه‌مشدر . اورانك اعمارنده معین برپلان تعقیب ایدلمش اولاایدی ، جه‌به‌جی مستقبل آنقره‌نك پك کوزل برقسمی اولاجقدی ..

یکی برآنقره ایسه دمیر یولنك اوته‌سنده « چان قایا » یه دوغری اوزانان یرلرده قورولمقده‌در . بوراسی مستقبل آنقره‌نك « شیشلی » سی ، « نشانطاش » ی اولاجقدر . « یکیشهر » دنیلن اوفاق توفك مأمورین ئه‌ولری کومه‌سی‌ده چان قایا یولنده‌در. برچوق

سفارتخانه بنالری‌ده بوراده انشا اولونمشدر . یکی صحیه وکالتی بناسی ، بر چوق مبعوث ووکیللرك کوشکلری ، باش وکیل عصمت پاشانك کوشکی هپ اوراده‌در . رئیس جمهور حضرتلرینك کوشکی چان قایانك اکلیلی مثابه‌سنده‌در ؛ چان قایانك دره وتپه‌لری آنقره

یکی شهرك بر تپه‌دن اولان منظرهٔ عمومیه‌سی

یکی شهرك آچیلمقده اولان بیوك جاده‌سی

جوارینك اولدقجه آغاچلی برمحلیدر ؛ آقار صویی یوق کبیدر . چان قایانك طبیعی وسیاسی ماهیتی شاعرك شو درت مصراعنده صنعتکارانه تصویر ایدلمشدر :

بوضیابانه آوونور جمله یاسی :
دیکلی آلتنده بشیل بردالنك ؛
اوقیزیل صاحلی ظفر قارتالنك
بوضیابانده قورولمه یوواسی [*] .

شیمدی‌یه قادار آنقره‌نك فعلی انشا واعمارینه اودرجه برسرعت وکرمی ویرلمشدرکه بونك سیرندن انشا پلانی بیله کری قالمشدر. آنقره بوینه اعمار ایدلمکده ، شهرك پلانی ایسه حالا موضوع بحث اولمقده‌در ...

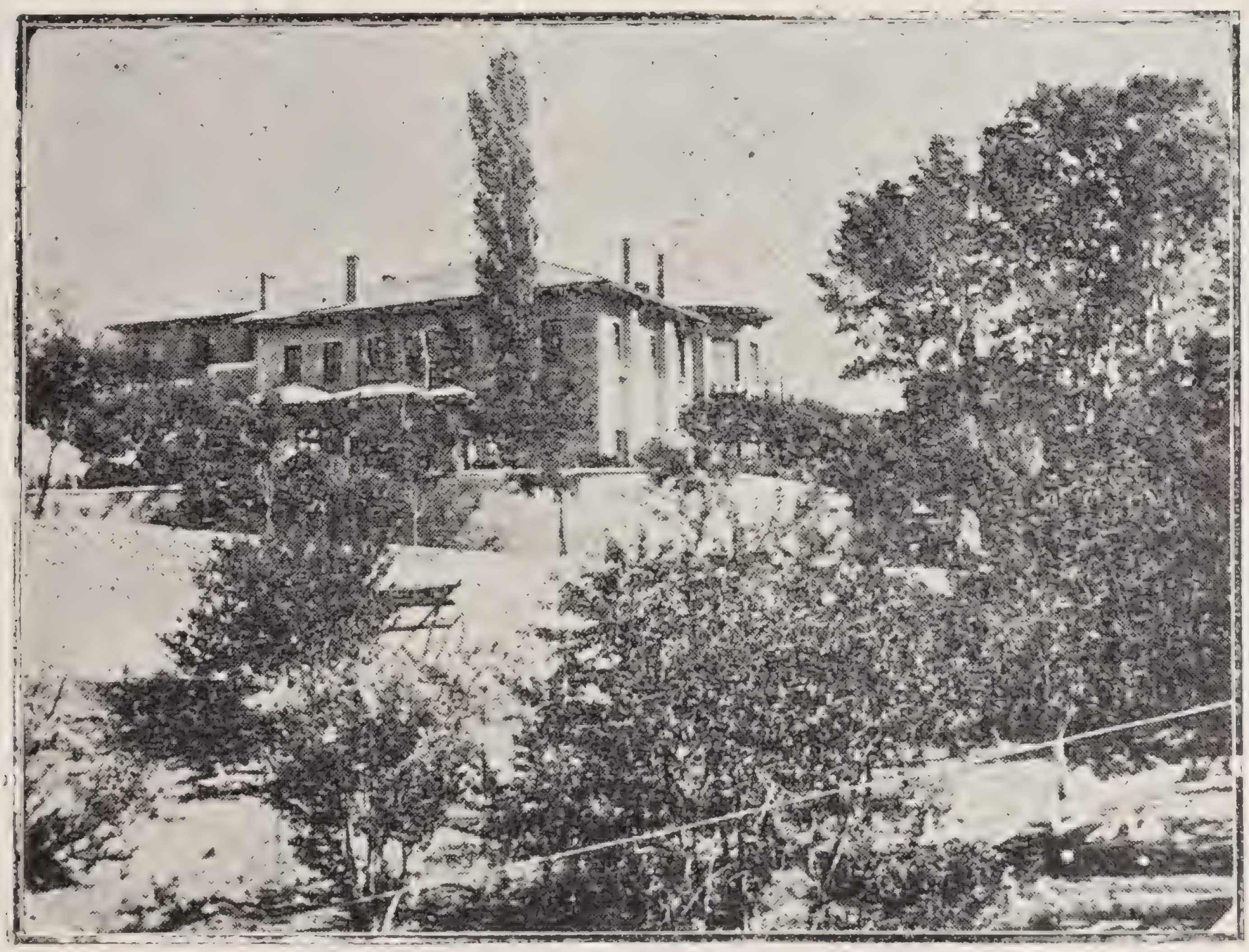

چان قایا کوشکی

امید ایده‌لم که بوپلان نهائی برشکل آلسون‌ده ، بوندن صوکراکی اعمارات شوپلانه تابع طوتولسون. علی العاده برمشاهده‌جینك کوزینه‌دخی چارپاجق شی شودرکه آنقره‌نك انشا واعمارنده مرکزدن محیطه یاییلمه اساسی قبول اولونمایوب ، محیطدن مرکزه تمایل اساسی تطبیق ایدلمکده‌در . بو یوزدن شیمدیلك آنقره‌نك اعماری کوزللکلری پك

[*] فاروق نافذك « چان قایا » منظومه‌سندن .

آنقره‌نك يكى بنالرى

طاغینیقدر وآیری آیری پارچه‌لر شکلنده‌در ، بو کوزللکلردن بر چوغی‌ده یانی باشنده‌کی بر طاقیم چرکینلکلر یوزندن قیمت ونفاستنی قایب ایتمکده‌در . حالبوکه حقیقی کوزللك برچوق نسبت وتناسبلرك ترکیبندن حاصل اولور . عصری برشهرك کوزللکی‌ده آیری آیری برمیدانلك ، جاده‌سنك یاخود بناسنك وباغچه‌سنك کوزللکلریله دکل ، بونلرك بر

آنقره‌نك یکی بنالرندن

آرایه کلمسندن حاصل اولان هیئت مجموعه‌سنده‌کی کوزللك ایله اولچولور . بوکبی بر کوزللك یکی بر شهرك معین برپلان موجبنجه مرکزدن محیطه دوغری اتساعیله دها چابوق وجوده کلیر . (آشاغیده آنقره‌ده یاپیلان انشا واعماراته دائر بر ایکی جدول

آنقره‌نك یکی بر سوقاغی

قویویورز .) بوکون آنقره‌ده غازی مصطفی کمال حضرتلرینڭ اوچ هیکلی واردر : بری طاشخان میداننده آت اوستونده‌کی هیکل ، دیکری اتنوغرافیا موزه‌سی اوکنده تپه‌ده ینه آت اوستونده هیکل ، اوچونجیسی‌ده چان قایا یولنده آیاقده طوران هیکل .

آنقره‌نك یکی بر سوقاغی

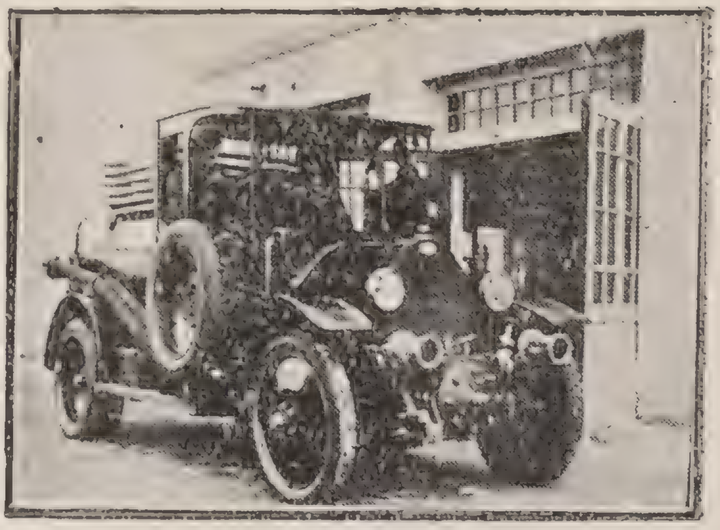

یکی آنقره‌ده یانغین سوندیرمه ترتیباتی

الیوم آنقره‌ده بر عالی حقوق مکتبی ، زراعت مکتبی ، اورتا معلم مکتبی ، صنایع مکتبی ، موسیقی مکتبی ، بر ردانه ارکك وقیز لیسه‌لری ، اورتا تجارت مکتبی ، عدلیه مسلك مکتبی ، برچوق ابتدائی مکتبلری ، ایکی موزه خانه ، حمایهٔ اطفال مؤسسه‌سی ، بری ملکی ، دیکری عسکری اولمق اوزره ایجه تجهیز ایدیلن ایکی خسته‌خانه ، مرکز وآنقره تورك اوجاقلری ، هلال احمر ، طیاره جمعیتی مرکز عمومیلری ، معلملر جمعیتی ، نشر معارف جمعیتی ، خلق بیلکیسی یوردی ، اسپورتشکیلاتی ، زراعت ، ایش ، املاك وایتام ، صنایع ومعادن وعثمانلی بانقه‌لری ، اوتوماتیك تلفون مرکزی ، الکتریق مؤسساتی ، ایکی اوچ دانه اون فابریقه‌سی ، اعمالات فابریقه‌لری ، طوغله وکراسته فابریقه‌لری ودباغخانه‌لر واردر . آنقره قربنده‌کی «غازی چفتلکی» عصری نمونه چفتلکی اولاجقدر .

آنقره ، 29 ایلول 1928

ع ۰ ب

1924 سنه‌سنه عائد انشاآت مجموعی

تسویهٔ ترابیه متره مکعبی	پارکه قالدیرم متره مربعی	عادی قالدیرم متره مربعی	مجرا متره طولی	شوسه انشا آتی مجموعی	کارگیر انشاآت مجموعی	صرفیات مجموعی	
						غروش	لیرا
			263,5	5500		66	2711

1925 سنه‌سنه عائد

تسویهٔ ترابیه متره مکعبی	پارکه قالدیرم متره مربعی	عادی قالدیرم مجموعی	مجرا متره طولی	شوسه انشا آتی مجموعی	کارگیر انشا آت مجموعی	صرفیات مجموعی	
						غروش	لیرا
	423,13	23238	2102	22305		73	505987

1926 سنه‌سنه عائد

تسویهٔ ترابیه	پارکه قالدیرم	عادی قالدیرم	مجرا متره طولی	شوسه انشا آتی	کارگیر انشا آتی	صرفیات مجموعی	
						غروش	لیرا
7454	16327	31157	2504	800	متره طولده بتون کوپری 1713	40	427093

1927 سنه‌سنه عائد

تسویهٔ ترابیه	پارکه قالدیرم	عادی قالدیرم	مجرا متره طولی	شوسه انشا آتی مجموعی	کارگیر انشا آت مجموعی	صرفیات مجموعی	
						غروش	لیرا
	16533	26320	5423	6230		19	414446

آنقره شهراماتی حدودی داخلنده یاپیلان انشاآت وتعمیرات

دوائر رسمیه	شهرامانتی	خصوصی وجمعیتلر
بیوك ملت مجلسی	یكیشهرده 195 خانه	اوقاف اولری (عدد 11)
دیوان محاسبات	« 12 »	اوقاف مكتبلری (عدد 2)
مالیه وكالتی	كیره‌ج فرونلری	حمایهٔ اطفال بنالری (عدد 3)
صحیه وكالتی	چمنتو فابریقه‌سی	حمایهٔ اطفال آپارتمانی
خارجیه وكالتی	طوغله فابریقه‌سی	ایش بانقه‌سی
عدلیه وكالتی	تعمیرخانه	زراعت بانقه‌سی
پوسته‌خانه	كرسته قوروتمه فرونی	عثمانلی بانقه‌سی
موزه‌خانه	طوغله‌قوروتمه‌آنبارلری (عدد 6)	اوقاف اوتلی
توتون انحصاری	اوطوموبیل غاراژی	اوقاف آپارتمانلری (عدد 3)
مالیه تحصیل شعبه‌لری (عدد 3)	آلكتریق سانترالی	مرمرجی زاده‌لر خانی
نمونه خسته‌خانه‌سی	یازیخانه بناسی	قنه‌جی زاده‌لر خانی
تلسز بنالری	اطفائیه غاراژی	حسن بك آپارتمانی
حبسخانه بنالری	اون دكرمنی	بولی »
خریطه دائره‌سی	عمومی فرون	حماجی زاده‌لر آپارتمانی
موزیقه بناسی	بوز فابریقه‌سی	نافذ بك »
ایلك مكتبلر (عدد 4)	محوله بنالری (عدد 2)	امین بك »
	صو والكتریق مدیریت بنالری	طرخان بك »
	بغچه‌لر مدیریتی	كل‌زاده حقی بك »
	تحت الارض خلا	مكرم بك »
	كرسته فابریقه‌سی	سعید بك »
		صلاح الدین رفیق بك فابریقه‌سی
		عمومی حمام
		روس سفارتخانه‌سی
		آلمان سفارتخانه‌سی
		لهستان »

اجمال

341 آغستوسندن 1927 نهایتنه‌قدر :

انشاآت

	693	رخصتلی
	430	بلا رخصت
1123	1123	
149		علاوهٔ انشاآت
78		قفس تعمیری
1196		تعمیرعادی

ادبیات تاریخمزه عمومی بر نظر

و

بزده أدبی حرکتلر

ادبیات ، دیگر اجتماعی مؤسسه‌لر کبی ، حیات طرزلرینك محصولیدر. هرهانکی بر شکلده حس ایده‌ن انسانك او شکله اویغون اولارق حسیاتی افاده ایتمه‌سی، افاده ایدیله‌جك حسیاتك ایسه اونی تبلیغ ایده‌نك یاشادیغی مادی ومعنوی محیط ایله رابطه دار اولماسی قادار طبیعی نه اولابیلیر؟ شو حالده ادبیاتمزی تدقیق ایده‌بیلمك واونك تاریخده گچیردیکی مختلف صفحه‌لرله تحدث ایدن ادبی حرکتلری شأیتلره توافق ایده‌ر صورتده کوره‌بیلمك ایچین حرکت نقطه‌مز ، اونلرك، ایچنده تحصل ایتدکلری جمعیت حیاتی اولمالیدر .

شو پرنسیپه نظراً تدقیقاتمزی تلخیص ایده‌بیلمك ایچین اولا تورکلرك یاشادقلری باشلیجه حیات شکللرینی تثبیت ایتمه‌لی‌یز . فی‌الحقیقه تورکلر ، کوچبه حیاتی ترك ایدوب شهره یرلشدکدن وبالآخره‌ده اسلام دیننه داخل اولدقدن صوکرا یکدیگرندن اوصانجه آیری برقاچ تورلو محیط ایچنده یاشادیلر. بونلرده اسلاملغك فکریاتی تدوین ایدن مدرسه، دینی قابی-بدیعی برشکله صوقمق ایسته‌ین تکیه، دولت تشکیلاتنه مقر اولان سرای، خلقك یوواسی ماهیتده بولنان کوی ایدی. اسلام مدنیتی زمره‌سنده ایکن تاریخمزك ابداع ایتدیکی بو مؤسسه‌لردن دوغان ادبیاتی، یکدیگرینه نظراً کثافتی مختلف، بربری اوزرندن آقمقده اولان صو جریانلرینه بکنزه‌ته‌بیلیرز . مدرسه ، ادبی محصولاتی صرف ادبیات شکلنده اولمقدن زیاده اسقولاستیك اثرلر حالنده ویردیکی وسیاسی تشکیلات ایله صمیمی صورتده مناسبتدار اولدیغی ایچین اونی سرایله برعد ایده‌بیلیرز . شو حالده اك اوستده‌کی جریان سرایی ، اونك آلتنده‌کی تکیه‌یی ، اونك آلتنده‌کی ایسه **خلق ادبیاتنی** تمثیل ایدیبور دیه‌بیلیرز . بو تمثیل تاریخی شأیتلره موافقدر . ملی حیاتمزك اك درین کوکلرینه خلقده، داها صوکرا خلق ایچنده یتیشن طریقت منتسبلرینك ادبیاتنده تصادف ایتمه‌یورمی‌یز؟ حالبوکه سرای واونك اطرافنه طوپلانان زمره داها زیاده ایشله‌نمش، رغبت کورمش اثرلر وجوده کتیرمش ایسه‌ده منور زمره طرفندن یاشاتیلمش اولمقله برابر ملتمزك اصلی اوصافنی تماماً افاده ایده‌مدیکی ایچین اوریژینال بر ادبیات اولامامشدر. خلق وتکیه ادبیاتی یاننده چوق معظم بر کمیته مالك اولان، فقط عرب وعجم نمونه‌لرندن کندینی صییرامادیغی جهتله ملی وجدانه ترجمان اولمقدن محروم بولونان بو ادبیاته ساده‌جه « **دیوان ادبیاتی** » دیه‌جکز .

بو کوچوك مقاله‌نك ایلك قسمنده بو اوچ نوع ادبیاتی «تقویمی : chronologique» و «تصویری : descriptif » بر شکلده ملخصاً ایضاح ایتدکدن صوکرا، اجتماعی حیاتمزك تحولاتنه اویارق شرقدن غربه توجهله باشلایان تنظیمات دورنده‌کی ادبیاتی، شناسی ـ

معارف مفتشلرندن حسن عالی بك

کمال مکتبی، ثروت فنون ادبیاتی ونهایت ملی جریانی موضوع بحث ایده‌جکز. ایکنجی قسمده‌کی ادبی فعالیتلری آکلایه‌بیلمك ایچین یا اونلره بر عکس العمل اولان، یاخود کندیلرینه استناد ایله بر حرکت تولد ایدن برنجی قسمی دقتله مطالعه‌یه مجبوریت حاصل اولدی.

برنجی قسم

I. — خلق ادبیاتی

خلق ادبیاتی اساسی اعتباریله شفاهی بر ادبیاتدر. اجداددن احفاده میراث قالارق دیلدن دیله انتقال ایدر. بونك برقسمی منثوردر. افسانه‌لر، ماصاللر، حکایه‌لر، ضرب مثللر، بیلمجه‌لر بو قسمه داخلدر.

بزده خلقك بالذات ابداع ومحافظه ایتدیکی ادبی محصوللری تدقیق ایدن «خلقیات: Folk-lore» هنوز تأسس ایتمه‌دیکی ایچین تام وبالخاصه تاریخی تسلسله موافق برخلاصه

یاپمایه امکان یوقدر . آنجاق بو زمره‌یه عائد محصوللاری موجود وثائق وبو کونه قادار یاپیلمش اولان تدقیقاته نظراً ذکر ایده‌بیله‌جکز .

تاریخمزك مبدألرینی بزه خبر ویره‌ن افسانه‌لردن بو کون بزه انتقال ایده‌نلر آراسنده عالمك تکون وخلقتنی ایضاح ایده‌ن شامانی اسطوره‌سی ، « آلپ ارتونکا ـ افراسیاب » منقبه‌سی وبالخاصه اوغوز منقبه‌سی واردر . توکیو ، ارکنه‌قون ، کور اوغلو منقبه‌لریله اویغور افسانه‌سنی‌ده بونلره علاوه ایتمه‌لی‌در[1]. بوافسانه‌لر اعانه‌سیله اجدادیمزك اسلامدن اولکی دینی اعتقادلرینی ، وارلق تلقیلرینی ، ئولوم حقنده‌کی فکرلرینی ، ئولولره ناصل ماتم طوتدقلرینی ، دولت تشکیلاتنی ، جهانکیرلك میلانلرینی ، جنکاورلکلرینی ، دیکر ملتلرله اولان مناسبتلرینی اوکره‌نییورز.مثلا اوغوز دستاننده اوغوز خانك داهاپك کنج ایکی مدهش حیوانلرله ناصل مجادله ایتدیکنی ، قارده‌شیله ناصل باغداشدیغنی ، غیرممکن کورونن بر چوق حرکتلری موفقیتله اتمام ایدیشنی کوریورز.بو صورتله اوغوزخانك شخصنده تجسم ایدن تورك ملتنك خارق‌العاده‌لکلردن خوشلاندیغنی، قدرتلرینی تکثیف ایتدیکی زمان محالله قارشی یورومك استعدادنده بولوندیغنی پك کوزه‌ل آکلایورز[1]. خلقت میتولوژیسنده ارکك تاکری اولان «اولکون آتا» نك شو سوزی،تورك‌روحنك نه قادار حقیقتجی ، امکانلری کورمه‌یه نه قادار مساعد ومستعد اولدیغنی اثبات ایده‌ر:

« وار اولان شیئه یوق دیه‌ن یوق اولور . هیچ بر وقت بوشی اولاماز دیه!.. » [2]

ماصاللرده‌ده بالخاصه مختلف دورلرده‌کی اخلاقی تلقیاتی ، عشق ماجرالری‌وسیله‌سیله سوکی حقنده اجدادیمزك ناصل دوشوندکلرینی آکلایورز. مثلا « کتاب دده قورقود » ده‌کی مصاللردن برنده،ده‌لی‌دومرولده تورك قادیننك عشقده‌کی وفا وصمیمیتی نه کوزه‌ل کورولور.ده‌لی دومرول برقباحتندن دولایی تاکری طرفندن ئولدوروله‌جك،عزرائیل اونك جانی آلاجقدر. ده‌لی‌دمرول کنج بردلیقانلی‌در. کندی یرینه اختیار باباسیله آناسنك بدل کیتمه‌سنی ایستیه‌یور.هر ایکیسی‌ده راضی دکیل .وضعیتی قاریسنه آکلاتجه اوسه‌وه سه‌وه قوجاسی یرینه ئوله‌جکنی سویله‌یور آنجاق

---

[1] « تورك ادبیاتی تاریخی ـ کوپریلی اوغلی فؤاد » . اوچنجی بحث : ملی تورك دستانی « یارادیلیش ـ ضیا کوك آلپ »۰یکی مجموعه ـ 113 . « اوغوز منقبه‌سی ، اویغورجه‌متن » قوتادغوبیلیك : رادلوف طبعی ، جلد . 1، ص 191 ؛ ترجمه‌سی جلد 2 ، ص 232 . « تورك افسانه‌لرنده ملی علامتلر ـ احمد ذکی ولیدی » تورك یوردی : صایی 14 ؛ 1925.

[2] « تورك‌میتولوژیسنده وخلق ادبیاتنده‌قادین‌ـ باشقردستانلی عبدالقادر» .«تورك یوردی.» جلد 4 ، صایی 22

« بن ئولەیم ییقیلماسین اوبام
چوجوقلرم دیسین : واردر بابام ! . . »

دیور [1] .

ضرب مثللر ، تورك حیات فكریەسنك اڭ قیمتدار وجیزەلرینی تشكیل ایدەر . بو وجیزەلر ایچندە ـ أبی ، فنا ـ ملتمزك نە دوشوندكلرینی سهولتله او كرەنەبیلیرز . بونلر ، خلقك فلسفی دستورلریدر . هر هانکی بر وضعیت قارشیسندە متحیر قالیندیغی زمان خاطرلاناجق بر ضرب مثل ، مسئلەیی حل ایتمەیە یارایان معنوی بر اخطاردرکە اونی اجداد هاتف نداسی کبی احفارك قولاغنە فیصیلدار . مثلا « او کوز آیاغی اولمقدنسە بوزاغی باشی اولمق یکدر . » « قارت او کوز بالطادن قورقماز . » « بر باصقیسی داغ ، ملت باصقیسی بکدر . » « آچ نە ییمز ، طوق نە دیمز ؟ !.. » « مسافر قسمتیلە کلیر . » « آرمود پیش ، آغزیمەدوش . » « بش پارماق بر دکیلدر . » « ات طرناقدن آیریلماز . » « ایکی قارپوز بر قولتوغە صیغماز . » ضرب مثللری کبی .

بردە ضرب مثللرە مستند کوچوك فقرەلردە واردر . مثلا :

ایلکە « نرەیە کیدییورسك ؟ دیمشلر ، کوتوا کە » دیمش .
بریسی « حلبدە قرق آرشین بر آتلادم » دیمش ؛ دیکلەینلر « حلب اوردا ایسە آرشین بوردا » دیمشلر .
بلبلی آلتین قافسە قویمشلر : « آه وطنم ، آه وطنم !.. » دیمش .
دیلنجی‌یە خیار ویردم ، « اکری دکیل » دییە بکنمەدی .
اوتانغازك یوزینە توکورمشلر ، « یاغمور یاغیور » دیمش .
بوش بوغازی جهنمە آتمشلر « اودونم یاش !. » دیمش .

بوتون بوسوزلر ، افادە ایتدکلری معنا اعتباریلە چوق اهمیتلی‌درلر [2] .

خلق ادبیاتنك منظوم شکلدەکی محصوللری ایسە قائللرینك معلوم اولوب اولماماسنە نظراً ایکی بویوك زمرەیە تفریق ایدیلەبیلیرلر . مانی‌دە دائما ، تورکو ، وارصاغی ، آغیتلردە اکثریا اسم یوقدر . قوشمە ، دیوان ، دستان ، سماعی ، قلندری شکللرندە ایسەمقطعلردە شاعرینك اسمنە تصادف ایدیلیر . منظوم خلق اثرلرینە دیوان لغات الترکدە راست

---

[1] « عثمانلی تورکلری خلق ماصاللری ـ ایغناس قونوش » ماجارجە ـ تورکجە 2 جلد (1887 ، 1889) .

« تورك خلق حکایەلری ـ ا. قونوش » . « چمتانی ایلی بکنك حکایەسی ـ فون لوقوق » ؛ تورك یوردی : جلد 1 ، ص 226 . « کتاب دده قورقود » ضیا کوك آلپك یکی مجموعەدە وقیزیل ألمادەکی منظوم ماصاللری . بارتولدك کتاب دده قورقود حقندەکی تدقیقاتی .

[2] « ضروب امثال عثمانیە ـ شناسی » ایکنجی طبعی 1287 . « دیوان لغات الترك » دەکی « ساو » لر . بونلر نجیب عاصم بك طرفندن « اسکی ساولر » عنوانیلە لهجەمزە نقل ایدیلمش وکتاب حالندە طبع اولونمشدر . « منتخبات ضروب امثال ـ وفیق پاشا » . « قونیە حرثیاتی ـ سعدالدین نزهت ، محمد فرید » 240 - 303 .

کلنیرسه‌ده بونلرك زمانلرینی تثبیته امکان یوقدر. زمانی تقریبی برشکلده تعیین ایدیله‌بیلن وکمیت اعتباریله‌ده مهم دینیله‌بیله‌جك اولان ائرلر، اون یدی واون سکزنجی عصره عائد اولانلردر. بونلرك صاحبسز کورونمه‌سی ملی وحرثی اهمیتلرینی بوسبوتون آرتدیرمقده‌در. جمعیتك مشترك بنلکی اونلری اوقادار بمسه‌مش که ایلك سویله‌ین انسانلر صانکه کندی فکر وحسلرینی دکیل‌ده اجتماعی وجدانك سسنی عکس ایتدیردکلرینی ظن ایتمشلر وآدلرینی ذکره احتیاج بیله حس ایتمه‌مشلردر.

بوتون محصولاتی، عرض ایتدکلری روحی اوصافه کوره تحلیل ایدملم. ألك بارز برشکلده نظره چارپان فارقه، سومك احتیاجی‌در. شو مانی، بوحسی، بوتون بساطت وصفوتیله افاده ایدییور:

ابریق صوسز اولورمی
دیبی قومسز اولورمی
بن مفتی‌یه دانیشدم
یکیت یارسز اولورمی؟..

☆

قارانفیل دسته کیده‌ر
قوقوسی دوسته کیده‌ر
دنیاده بار سه‌ومه‌ین
آخرته خاستا کیده‌ر.

☆

باغچه‌لرده خورمایم
یشیل باشلی طورنایم
اکر سکا وارماسام
کنجلکمه دویمایم...

فقط بوآرزو، هرزمان موفقیتله نتیجه‌لنمه‌یور. اونك ایچین دویولان آجی محرومیتلری‌ده افاده ایده‌ن مانیلر واردر:

وای بکا وایلر بکا
ییل اولدی آیلر بکا
آ کیلدم صو ایچمه‌یه
صو ویرمز چایلر بکا!

مانیلردن صوکرا تورکولری ذکر ایده‌بیلیرز. بونلر یا بر عشقی، یاخود مهم بر وقعه‌یی ترنم ایدرلر.

بن برطورنا ایدم اوچدم هوایه
قنادم قیریلدی دوشدم اووایه
دردیمی یوکلتدم بشیوز دوه‌یه
بنده‌کی ألمی چکوب کیده‌رم الخ...

★

اوتمه بلبل اوتمه یاز بهار اولدی
بلبلك فغانی باغریمی دەلدی
كل آلوب صاتمانك زمانی كلدی
آلدی نمسه بزم نازلی بودینی .

★

چشمەلرده آبدست آلنماز اولدی
جامعلرده نماز قیلنماز اولدی
معمور اولان یرلر هپ خراب اولدی
آلدی نمسه بزم نازلی بو دینی .

★

قبله طرفندن اوچ طوپ آتیلدی
پرشنبه كونیدی كونش طوتولدی
جمعه كونی ایدی بو دین آلیندی
آلدی نمسه بزم نازلی بو دینی .

نقراتده‌كی (نازلی) كلمه‌سیله بودینه بسله‌نیلن محبت واوندن آیریلمانك مرارتی نه‌جانلی ونه كوزه‌ل افاده ایدیلمشدر .

اسكی (اوزان) و(باخشی) لرك حقیقی خلفلری اولان ساز شاعرلریمزدن اسملری وقسماً ترجمهٔ حاللری مضبوط اولان ، آناطولیده زوال بولماز بر تأثیر ایله شهرتلری یاییلمش بولونانلرك باشنده عاشق عمر ، كوهری ، دردلی ، قره‌جه اوغلان ، اسراه وسیرانی‌یی صایابیلیرز. دیوان ادبیاتنده رنكی قایب اولمش كورون تورك تحسسنك، زینتدن عاری ، فقط سراپا شعر اولان نمونه‌لرینی بو جوشغون آدامل‌رده بولویورز . برقاچ مثال بوادعاده مبالغه اولمادیغنی، ملی ادبیاتمزك دوغوشنده بومنبع صولری قادار صاف اولان شعرلرك نه‌قدر مؤثر اولدیغنی پك آچیق كوسته‌ره‌جكدر :

قوشما

صباحدن كورمشدم كوزم سلطانی
دیدم مخمورمیسك ؟ سویله‌دی یوق، یوق!..
آه اللری بوغوم بوغوم قینالی
دیدم بایرامیدر ؟ سویله‌دی یوق ، یوق!.

★

دیدم قلم نه‌در ، دیدی قاشمدر .
دیدم اون بش نه‌در ، دیدی یاشمدر .
دیدم اینجی نه‌در ، دیدی دیشمدر .
دیدم داها وارمی ، سویله‌دی یوق، یوق !.

★

دیدم ئولوم واردر ، دیدی عینمده .
دیدم ظلم واردر ، دیدی بوینمده .
دیدم آق ممه‌لر ؟.. دیدی قوینمده .
دیدم وبر آغزیمه ، سویله‌دی یوق،یوق !..

★

دیدم ارضروم نه‌کدر ، دیدی أیلدر ؛
دیدم کیدرمیسك ، دیدی یوللدر ؛
دیدم امراه نه‌کدر ، دیدی قوللدر ؛
دیدم صاتارمیسك ؟ سویله‌دی یوق، یوق!..

بو قوشماده‌کی تکرارلرك ایچنده کیزلی اولان شاعرانه‌معنا، زنده وپر جولان‌روح، بوزولمامش تورك بنلکنی دیله کتیرمك اعتباریله چوق قوتلی‌در. کوهرینك شو قوشماسی‌ده بو جهتدن پك کوزه‌لدر . تورکجه کلمه‌لرك التباسندن استفاده ایله یاپدیغی جناسلر جداً ماهرانه وصنعتکارانه‌در ؛ فقط هیچ‌ده تصنع قوقوسی یوقدر :

یاقدی بنی عشق اودینه او ، یانماز
یانه دیرسك مرحمتسز او یاره
سحر اولدی فریادمدن اویانماز
اومارم‌که اوته بلبل اویاره [1]

★

بن عاشقم ال کوکسده ، یوز یرده
کل افندم دءل سینه‌می یوز یرده [2]
یاره‌لرم کوز کوز اولدی یوز یرده [3]
دیمز یارم نه یاره‌در اویاره .

★

اوردی بنی ظالم قانلی یاراماز
غایت چوقدر دکیل بنم یارام آز
بکا یاردن غیری جراح یاراماز
اومارام‌که ینه باغرم او یاره

★

« کوهری » دیربنم یارم « سنم » در .
ایکی کوزم ، چایلر قوروسه ، نمدر ؛
کل کوزه‌لم دوداقلردن سن أمدیر ،
مبتلایم لبلریله او یاره .

فضله نمونه ویرمه‌دن شو برقاچ مثال ایله آکلایه‌بیلیرز که ساز شاعرلرینك، عاشقلرك ترنم ایتدکلری شعرلرده چوق قوتلی بر« لیریزم » واردر . ذاتاً شعرك اساسی،لیریزمك

---

[1] اویاره : اویاندیرسین ، [2] یوز ، یوزمك مصدرینك أمری . [3] یوز : بوراده عدد معناسنه‌در .

ویردیکی جوشغونلق وبالمقابله جوشغونلغك تأمین ایتدیکی لیریزم تشکیل ایتمزمی ؟ فضله خیال اویونلری اولمادن ، قوتلی دویولمش حسلری اولدقلری کبی افاده ایدیشلریدرکه خلق شعرلرینك قدرتنی تأمین ایدییور .

خلق شعرلرینك احتوا ایتدیکی لیریزمده دنیایه اهمیت ویرمه ین، فقط اونی دیندار صوفولر کبی « جیفه » عد ایتدیکی ایچین دکیل؛ بلکه کندینه فضله اعتمادی اولدیغی، باشقالرینه فدا کارلق ایتمکدن ذوق آلدیغی ، غیر اندیشلکی غلیان ایتدیکی ایچین کائناتی هیچه صایان برادا واردر . بوانطباعك تأثیریله‌درکه بن خلق شعرلریمزی اوقودیغم زمان اونلری سویله‌ینلری شویله تخیل ایده‌رم : شاهین باقیشلی ، قور کبی یانان ایکی کوز ؛ یانیق بر یوز ؛ روحلرنده‌کی اراده قدرتنی جیزه‌ن دوداقلر ؛ رندلکلرینی کوسته‌ره‌ن لاابالیانه بر کیئیش .. ونهایت هرتورلو قدرته ، دین باصقیسنه ، عنعنه تحکمنه ، سیاست سبدادینه یان باقان برقلندرلك .

خلق شعرلرینك ایکنجی صفتیده « لاییك » اوملریدر . آنجاق تفلسف ایتدکلری زمان رندانه برصوفیلك عرض ایده‌ن عاشقلر ، عشق شعرلرنده تماماً بسیط ودنیویدرلر! اکثریتله پلاتونیك سه‌وکیدن زیاده، نورمال برانسانك عشقنی سویله‌رلر. «قره‌جه‌اوغلان»ك شو قوشماسنده بوطبیعی آرزولری کوره‌بیلیرز :

دلی کوکل کزر کزز کلیرسك
آری کبی هر چیچکدن آلیرسك
نرده کوزه‌ل کورسه‌ك اوردا قالیرسك
بن سنك قهریکی چکه‌مم کوکل.

★

صندالی ایسترسك سازمی ایسترسك
اوردکمی ایسترسك قازمی ایسترسك
طومورجق مه‌لی قیزمی ایسترسك
بن سنك قهریکی چکه‌مم کوکل.

★

چیقوب یوجه‌لره باقمق ایسترسك
جوشقون صولر کبی اقمق ایسترسك
هپ کوزه‌لله یانوب قالقمق ایسترسك
بن سنك قهریکی چکه‌مم کوکل .

فقط بونلر آره‌سنده خلقك « لسان شکایتی » اولابیله‌جك درجه‌ده جسور، تنقید-

کار وآتاق اولانلرده واردر . کندی حیاتندن

اوزرندن کونش دونوب آشیور
أریيوب قار کبی بختم اوشیور
کوکل تاندیرنده برآش پیشیور
یانان جکرمیدر ، یوره کمی بیلمم؟

دییه فریاد ایدەن « سیرانی » ، مثلا پادشاهدن کمال حقارتله شکایت ایدییور :

ظلمندن وکیل آل رسولك
جابدن سکەنك قیزیلی چیقدی.
شرعك احکامنده ذوی العقولك
رأیلرندن خلق اوصاندی بیقدی.

☆

وارسەسویله ظلمك بویون بوکمزین ؛
بول اهل عرفانك چله چکمزین ؛
عدالت کوبونك دوکوب یکمزین
بوظلم سرکەسی کوپنی صیقدی .

★

سیرانی مظلومك مالنی یيەنك
مرتبەم تا کریدن یوجه دیيەنك
دنیاده تا کریلق تاجن کیيەنك[*]
حق دریا چامورین آغزینەطیقدی.

تام ایکی یوز سنه تورك حاکمیتنده قالدقدن صوکرا ، اداره آداملرینك اهالی ودولتك عمومی ضعفی یوزندن ألمزدن چیقان طمشوار قلعەسی (1102) ده تورك دلاورلرینك شدتلی مدافعەسیله تاریخه آدینی یازدیرر کن ، غازیلرك آغزنده بومشتکی وایجلی مصرعلر دولاشییوردی :

نه چکر قوللرك سرحد ایلنده
بیلنمز خنکارم کورولەنجه
بونجه مملکتك کافر النده
قالدی ایناغادك آیریلانجه

کیمی شهید اولدی کیمی کرفتار
کافرك ألندن ایکلر زار زار
استرغونله بودین ، ای کر ، اویوار
أله کیرمز شاهم یورولانجه

غازیلر باشنه طاقوب چلنکی
قیراردی نیچەبی ماجار فرنکی
نیلسون قوللرك ایدەمز جنکی
حال وخاطرلری صورولانجه

حسن دیر کوکلره چیقمشدر آهم
خدام باغیشلاسون چوقدر کناهم
طمشوار قلعەسنی بیل پادشاهم
ویرمەیز کافره قیریلانجه

پادشاهلق ووردم دویمازلغیله تورك اوغلنك سرحدده کی فدا کارلغنی انطاق ایدەن بوشعرك مشابهلری آز دکلدر. خلقك آرزو واشتکالرینه معکس اولان بو تألملرك بساطتی،

[*] هر ایکی مصرعده کندیسنی « ظل الله فی العالم » عد ایدەن خلیفه پادشاهی قصد ایدییور.

اونلرك صميميتنی كوستەرمكدە و اوصميميت سايەسندە ايسە بو اثرلر ملی روحك ترجمانی اولمقدەدر [*]

II . خلوه تكيه ادبياتی

توركلر ، مختلف مدنيت زمرەلرينە داخل اولدقلری كبی عشيری حياتك مقتضاسی اولەرق مختلف اعتقاد سيستملرينیدە قبول ايتمشلردی. تورك شعبەلری آراسندە بو ديزم، مانيخەئيزم ، مازدەئيزم اعتقادی سالكلرينە تصادف ايتديكمز كبی [1] بيزانس اردولرندە خرستيان توركلر بولونديغنی ، اوغوز توركمنلری آراسندە خرستيانلغك بر آرالق قسماً انتشار ايتديكنی [2] ، ساسانيلر زماننده ايرانك شرق حدودلرينی تسخير و كوركان نهری حوزەسنی استيلا ايدەن توركلرك زردشت مذهبنی قبول ايتدكلرينی [3]، «حزرلر»لرك موسوی اولدقلرينی ، حزرلرله جغرافی مناسبتلری بولونان قپچاقلر واوغوزلردە توراتی تأثيرات كورولديكنی پك ايی بيليورز [4] .

[*] منظوم خلق اثرلری ايچين مراجعت ايديلەجك منبعلر :
« آناطولو خلق شرقيلری ـ دارالالحان كلياتی » ـ «ارضروم‌ملیلرك‌توركوسی» تورك يوردی: جلد 1 ، ص 123 ـ «خلق توركولری ـ ج. خ » ثروت فنون: جلد60،ص 350 ـ « مانيلر» ـ توركيات انستيتوسی نشرياتندن ـ « خلق شاعرلری : برنجی واوچونجی كتاب» ، كوهری ، سعدالدين نزهت ـ « قونيە خلقيات وحرثيانی : سعدالدين نزهت ، محمد فريد ».« سانحات سيرانی : 1340 » ـ « تورك خلق ادبياتی: ايغناتس قونوش. « ايلك متصوفلرلە تورك ادبياتی تاريخندە خلق ادبياتنە عائدپارچالر ـ مدرس كوپريلی اوغلو فؤاد»ـ عاشق طرزينك منشأ وتكاملی: ملی تتبعلر جلد 1 ـ ساز شاعرلری: اقدام.ـ « قلاسيك تورك نظمندە رباعی شكلنك اسكيلكی ـ توركيات مجموعەسی : جلد 2 » ـ « خلق شعرلرندن : احمد توحيد » تورك يوردی ، جلد 2 . صايی 9 ـ مختلف كتبخانەلردە وبالخاصە دارالفنون وملت كتبخانەلرندە خلق ادبياتنە عائدجونكلر ـ مختلف وسيلەلرلە طوپلاديغم مانی، قوشما وتوركولر.ـ « خلق ادبياتی ـ يكی مجموعە : 96 ، 111 ، 131 ، 148 ، 197 ، 216 ، 297 ، 356 »

[1] اناطوليدە اسلاميت ـ مدرس ك. ف » ادبيات فاكولتەسی مجموعەسی صايی 4 . ص 288. ـ « توركيە تاريخی ـ ص31 ». بوديست اويغورلرك مانيخەئيزمی قبولی حقندە. « غولد زيهر : Le dogme et la loi de l'islam ص. 123 ـ 132 .»ـ اورتا آسيا تورك تاريخی ـ بارتولد : ص 37 .

[2] آناطوليدە اسلاميت : ص 287 . تورك ادبياتی تاريخی ـ برنجی كتاب 48 . باقيلسە‌رك « آناطوليدە اسلاميت » دەذكر ايتديكی بارتولدك « موغوللردن اولكی دوردە توركستان وخرستيانلق » وپتروووسكی‌نك « توركستاندە خرستيانلق مقالەسنە دائر » يازيلری .

[3] « اورتا آسيا تورك تاريخی ـ بارتولدك » اوچونجی درس، ص 37 .

[4] « آناطوليدە اسلاميت». ص 288 .

دینلر واونلرك فكری مسندلری اولان اعتقادلر، معشری وجداندن سهولتله زائل اولمادیغی ایچین یكی مسلمان اولان توركلر كوچبه حیاتنی ترك ایدوب سیته تشكیل ایتدكدن صوكرا، اولجه سالك اولدقلری ادیاندن برچوق مؤسسه‌لری یا عیناً، یاخودده دكیشدیره‌رك محافظه ایتمشلردر . نیته كیم اسلامی سیاستی اساس اتخاذ ایدن دولت تشكیلاتنك خارجنه باقدیغمز زمان خلقك ظاهراً اسلامیتی قبول ایتمه‌سنه رغماً اسكی ملی عنعنه‌لرك تأثیری آلتنده بولوندقلرینه شاهد اولورز. اونك ایچیندركه كوچبه توركمن زمره‌لری، سلطانلر طرفندن سنیلكك انتشاری ایچین صرف ایدیلن جهدلره مقابل، اسلام فقیه‌لرندن چوق داها زیاده كندی « قام ــ اوزان » لرینك تأثیرینه تابع اولمشلردر [5]

ذاتاً اسلامینك اصلی عنصری اولان عربلر ایچنده بیله داها هجرتك ایلك عصرنده نظری جلب ایده‌بیله‌جك « تفرقه » لر وجوده كلمشدی. بالخاصه عربدن غیری قوملرك اسلام جامعه‌سنه دخولی اسلامیتی مختلف شكللرده تلقی ایدیلن بردین حالنه كتیردی. بونلر میاننده ایكی اساسلی جریان واردی. بونلردن برینی واسطهٔ معرفتده، قضاء وقدرله اراده مسئله‌سنده الهامه مستند توحیدی برنقطهٔ نظر قبول ایدن « اشراق فلسفه‌سی : Philosophic de l'illumination » منتسبلری؛ دیكرینی ایسه پیغمبرك سنتندن آیریلمایه‌رق الالهیاتی، غیبه متعلق عد ایدوب اونده ذره‌جه تردد وتفكره مساعده ایتمه‌ین، افعال وحركاتده مبالغه‌كار بر صورتده دینه متمسك ، عبادتده مفرط، نوافل ایله مشغول مسلمانلر تمثیل ایدییوردی. برنجی جریاندن فكری برتصوف ، ایكنجیسندن زهدی برتصوف دوغمشدی . توركلر اسلام جامعه‌سنه كیردكلری زمان خصوصیله خلق كتله‌سی سنیلكی تمثیل ایدن و طبیعی برحیات ایچین ضروری اولان امور حقنده تام بردینی انضباط ایسته‌ین ارباب دینه ایصینامادیلر وسلچوقیلر دورنده برنوع اسلام ئه‌ته‌رته‌دوقسیسی اولان باطنیه داعیلرینك پروپاغاندالرینی قبوله تمایل كوسته‌ردیلر . باطنیلر حقیقتده بر فكر منتسبی اولمقدن زیاده سیاسی وخفی تشكیلاتك آداملری ایدیسه‌لرده شخصیتلرینی موفقیتله كیزلیه‌بیلمشلر وبوصورتله توركلر آراسنده تصوف عقیده‌لرینك انتشارینه سائق وساعی اولمشلردر. خلقده‌كی بومیلان توركلر آره‌سنده‌ده مهم تصوف آداملرینك یتشمه‌سی انتاج ایتدی .

اسكی قاملره، اوزانلره بكزه‌ین شیخلر ، « آتا » و« بابا »لر خلق طرفندن اسرار انكیز بر حرمتله قارشیلانییوردی . ایلك تورك صوفیلرینك شهرتی اك ساری ، موفقیت وتأثیری اك بویوك اولانی كندی نامنه بر طریقت تأسیس ایدن « احمد یسوی » در . بو ذاتك مخاطبی تمامیله خلقدی . موضوعی غایت بسیط اولاق اوزره صوفیه اساسلرینی اوكرتمك ایچین « حكمت » لر سویله‌یوردی . بو اعتبارله احمد یسوی ؛ دینی خلق

[5] توركیا تاریخی ـ مدرس ك . ف . ص 191

ادبیاتمزك مؤسسی و « دیوان حکمت » ی ده دینی خلق ادبیاتمزك ایلك تاریخی نمونه‌سی عد اولونه‌بیلیر [1] . یسویلك برر تورك طریقی اولان بکتاشیلق ایله نقشبندیلك ده منشأ اولمشدی . نقشیلك اورتودوقسی‌یه، تماماً اهل سنته متمسك بر طریقدی. فقط بکتاشیلق اسکی تورك عنعنه‌لرینی ایچنده یاشاتابیلدی . مثلا اسکی تورك حیاتنده قادین ناصل جمعیتك قاچمایان ، حیاته اشتراك ایدن بر عنصری ایسه بکتاشیلقده عینیله اویله قالدی. اسلامدن اولکی حیاتده قادینلرك ده اشتراك ایتدکلری سازلی ، شرابلی (قیزلی) شولنلردن باشقا برشی اولمایان « آیین جم » لرده شریعته رغماً قادین بولوندی ، راقی ایچیلدی ، اووروج ونماز بر تأویل ضربه‌سیله طی اولوندی . بکتاشیلق وقیزیلباشلقده « نماز یوق ، نیاز وار » دی . بونلرده ایجه، اویونجاقلی فلسفی عقیده‌لر یر طوتمادی . بالخاصه حروفیلك تأثیری اولدیسه‌ده طریقتك فکری عناصری قولایجه هضم ایدیله‌بیلیر فکرلردن عبارتدی . « اباحیه » یه قاچان وتماماً دنیوی ماهیتده بر مؤسسه میدانه کلدی . نیته کیم قیزیلباشلرك « سوره‌ك » لری ده بو طرز حیاتی کوسته‌رن واسکی تورك عنعنه‌سنك دوامندن باشقا بر شی اولمایان «شولن» لردن باشقا بر شی عد اولوناماز [2]. بویله‌جه سوق طبیعیلرك حقنی طانییان وشریعته قارشی تام بر اعتزال عرض ایدن بو « هه‌ته‌رودوقس »، فقط ملی طریقت ، سلجوقی انحلالندن صوکرا آنادولو تورکلرنده کوروان افتراقلری معنوی بر وحدته دعوت ایتمش وبونده قسماً موفق اولمشدی. یکیچری اوجاغنده اوقونان حاجی بکتاش ولی کلبانکی بونك دلیلی‌در.

داها زیاده فکری و آریستوقرات بر طریق اولان مولویلك قارشیسنده وضعیت آلان بکتاشیلق ، قیزیلباشلق تام بر خلق علویلکنی تمثیل ایدیوردی . بونلرك تمثیل ایتدکلری « حضرت علی » تماميله تورکدی . ذاتاً دنیایی ودنیوی خصوصاتی ، سیاسی احتراصلرینی أزه‌رك هیچه صایان عالیجناب، تورکجه بر تعبیر ایله بابا یکیت « علی »، ملی بر قهرمان وضعیتنه یوکسه‌لتیلدی . « محمد علیدر ، علی محمد » دستوریله ایکی شخصیت برلشدیریلدیکی کبی

« الف الله ، لام علی »

« میم محمددر خوجام »

مصرعلرندن آکلاشیلاجغی وجهله « علی » یی تألیهه مساعد بر تثلیث وجوده کتیریلمشدی . اسکی اوزانلرك اوغوز منقبه‌سنی چالدقلری سازلرك تللرنده « علی » نك روحی ، « حسین » ك ظلم دیده آهی ایکله‌یوردی . بو ایکی شخصیت ، بزم خلق تکیه

---

[1] » تورك ادبیاتی نمونه‌لری - حفظی ، احسان ، عالی » جلد 1 ، ص 37.

[2] « تورکیا تاریخی - ك ، ف » ص 192. ده قیزیلباشلق حقنده: «تکیه علویلکی- اجتماعی علویلك : بها سعید » تورك یوردی، جلد4 صایی، 27 ومتعاقب - بکتاشیلغك منشألری - ك .ف. تورك یوردی، جلد2، صایی 8 . « بکتاشیلك ادبیاتی - بسیم آتالای . - «بکتاشی نفسلری ».

ادبیاتمزه خاطره‌لرینی نفخ ایدیورلردی . ایره‌نلرمیداننده مست بر ادا ایله « ایمانم علی » نقراتلی نفسلری سویله‌یوب سازلرینی اینکه‌تن عاشق درویشلر ، دیشی دکیشمش اسکی تورك اوزانلری ایدی .

خلق تکیه ادبیاتمزك الك قوتلی وجوشغون شخصیتی (یونس) دی . أثری ، لیریك ونام بر عاشق لاابالیکله سویله‌نمش الٓهیلردن ترکب ایدن (یونس ایمره) بو وادینك جداً بر شاه اثریدر . غربی شوکه تبلیغ واداده تماماً کندیسندن آیریلمش اولمقله برابر یونسك فکر وحسده الهاملرینه منبع اولان (مولانا) ایدی . ئوز دیلیله سویله‌مه‌ین ومتکامل عجم کولتوروندن قورتولمق احتیاجنی بر آن بیله دویمایان (مولانا) نك یونسه ویردیکی الهام ، بو جوشغون ، قیددن آزاده روحده تماميله مليلشمشدی : سوزلری عصرلرجه تورکك ماورائی حیات ایچین دویدوغی امید واشتیاقلره لسان اولان یونس ، ایشته بو مزیت وصمیمیت وحرارتی سایه‌سنده‌در که معنوی حیاتمزده خلع قبول ایتمز بر شکلده حکمران اولدی .

بن یورورم یانه یانه — عشق بویادی بنی قانه
نه‌عاقلم نه دیوانه — کل کورنی عشق نیلدی؟
کاه اسرم یللر کبی — کاه توزارم یرلر کبی
کاه چاغلارم صولر کبی — کل کورنی عشق نیلدی؟
بکزم صاری کوزلرم یاش — باغرم یارا جکرم طاش
حالم بیلن دردلی قارداش — کل کور بنی عشق نیلدی ؟
بن یونس بیچاره‌یم — عشق ألندن آواره‌یم
باشدن آیاغه یاره‌یم — کل کور بنی عشق نیلدی؟

یونسك بو الٓهی ومحرم سؤالی عصردن عصره انتقال ایتدکجه تورکك وجدلی قابی اوکا کلمه‌لره محتاج اولمادن ساده کوز یاشیله جواب ویردی .

یونس خلق وبالخاصه تکیه ادبیاتنه چوق مؤثر اولمشدی . کرك قادریلك ، نقشیلك کبی شریعته متمسك طریقلر ، کرك بکتاشیلق کبی شریعتدن آیریلان طریقتلر یونسدن بك زیاده متأثر اولدیلر . باالذات (مولانا) ، (یونس) ه تأثیر ایتدیکی حالده مولویلك یونسدن هیچ متأثر اولمامش کبی ایدی . اونك ایچین بوطریقده ملی روح انکشاف ایده‌مه‌دی . مولویلکدن غیری طریقلرك ادبیاتنده یونسك قوتلی ایزلرینه تصادف ایده‌رز . ازجمله حاجی بایرام ولی ، اشرف اوغلو رومی ، امی سنان ، احمد ساربان ، ار اوغلو نوری ، ادریس مختفی ، سید سنان خلوتی ، نقشی آقکرمانی ، اولانلر شیخی ابراهیم افندی ، یحیی ، سید نظام کبی شاعرلر یونسك‌سنی طریقتلره منسوب معتبلریدر . مع‌مافیه بونلرده یونسك حرارتی ، بالنتیجه اونك رندلکی یوقدر . اصلاً یونسدن الهام آلوب ، فقط

صوفیانه فکرلری اوندن چوق داها مستهزی وانجه بر اسلوب ایله وتماماً هجه وزنیله ترنم ایدن خلق تکیه‌شاعرلرینه بالخاصه بکتاشیلرده تصادف ایده‌رز. بونکله برابراوشعرلرده کورولن ظریف استهزاوسربست ادا ، قوتلی بر «ریبیلك»دن نشأت ایتدیکی ایچین یونسك شعرلرنده‌کی ایمان حرارتی بکتاشیلق شعرلرنده بولامایز. دستانی مشهور اولان مرأتی بابا ، ترابی ، شهیدی ، شمعی ، پیر سلطان ، پریشانی ، قلندر آبدال ، تسلیم آبدال ، قول حسین ، قول شیخی ، خطایی (شاه اسماعیل) ، دلی شکری ، حمدی ، شاهی ، قول همت ، ولی بابا ، سیفی و مقبولی بکتاشی ادبیاتنك اك مهم شخصیتلری میاننده صاییلابیلیر .

تکیه‌ده دیکر مؤسسه‌لریمز کبی حیاتی وحیاتده‌کی تحوللری تعقیب ایده‌مه‌دی. نهایت بکتاشیلق قیدشکن بر « ئه‌پیکوریزم » ه دوشمشدی . مسندی اولان بسیط فلسفه ، روحلری تطمین ایده‌مز اولدی . دیکر طریقلر ایسه مستحاثه حالنه کلدیلر . جمعیتده وظیفه‌لری قالمادی. طفیلی عنصرلره ملجأ اولدیلر . اونلرك موجودیتنه سبب اولان جمعیت ، حقیقی بر احتیاجه تقابل ایدر وضعیتلری قالمانجه ذاتاً ضموره اوغرایان بو مؤسسه‌لری تاریخه مال ایتمکده تردد ایتمه‌دی .

III ـــ دیوان ادبیاتی

اسلام اولان تورکلر ، خاقانی ، سامانی ، غزنوی ، سلجوقی دولتلرینی تأسیس ایتمشلردی . میلادك اون بر ، اون ایکی ، واون اوچنجی عصرلرنده یاشایان بو دولتلرك زمانلرنده عرب وعجم حرثی قوتلی برصورتده تورك عالمی استیلا ایدییوردی . اکثریسی امی اولان تورك پادشاهلری ، ایران متفکر وشاعرلرینه سرایلرینك قاپیلرینی آچمشلردی . مثلا سلجوقی ایمپراطورلغنده اداره تشکیلاتنك باشنده عمیدالملك ، نظام‌الملك کبی عجم وزیرلر بولوندیغی کبی « ملکشاه » ك مداحلری اولان « برهانی ، امیر معزی ، رشیدی سمرقندی » ایله « عمر خیام » ، « سلطان سنجر » ك لطف دیده‌سی اولان مشهور « انوری » ، « طوغان شاه » ك ندیمی « ازرقی » ، بونلردن باشقه « خاقانی » « سنائی » ، فریدالدین عطار ، نظامی ، جمال اصفهانی ... الخ کبی شاعرلرده واردی وبونلرهپ عجمدی. کیم دیرکه ایرانلی ایله تورانلی ، فرس ایله تورك آراسنده‌کی مجادله‌نك داستانی اولان (شهنامه) ، علیتیپور برعجم اولان (فردوسی) طرفندن یازیلاجق وبر تورك حکمداری اولان (محمود غزنوی) یه تقدیم ایدیلمش اولاجقدر !..

بو دورلره عائد اولوب بو کون المزده بولونان تورکجه ادبی محصوللر ، قوداتقوبیلیك ،

هبة الحقایق، یوسف وزلیخا منظومه‌سی کی صنعت اعتباریله قیمتلری آز اثرلره انحصار ایتمکده‌در . بونلرك فیلولوژی و تاریخ اعتباریله قیمتلری قابل انکار دکیلسه‌ده میدانه کتیریلن تورکجه اثرلرك بونلره منحصر قالمامسی جداً حزیندر .

ساچوقیلرك صوك زمانلرنده، انحلال دورلرنده یتیشن بویوك متصوف (مولانا) نك پانته‌ئیزمه عائد فکرلرینی تعمیم مقصدیله ربابنامه، ابتدانامه کی تعلیمی اثرلر یازان، تورکجه غزللرنده چوق آچیق برافاده‌قوللانان اوغلی سلطان ولدله عجمجه «دیوان شمس الحقایق»ه تورکجه بر ادا ویرن (یونس) و (مثنوی) یی ملی دیلده تقلید ایده‌ن (عاشق پاشا) دیوان ادبیاتمزك ایلك مبشرلری عد اولونه‌بیلیر . بو میانه (یونس) ی ده ادخال ایتمه‌مز بلکه غریب کوروله‌جك واو ، ساده‌جه برخلق شاعری صفتیله نظر دقته آلنه‌جقدر . فقط بو صایدیغمز اثرلره باقیلاجق اولورسه سلطان ولدله عاشق پاشانك خلق ادبیاتندن آیرلدقلری یکانه نقطه‌نك عروض وزنی قوللانمالرندن عبارت اولدوغی کوروله‌جکدر. مثلا سلطان ولدك

قارنم آچدر قارنم آچدر قارنم آچ
رحمت ایتغل تا کری بانکا قاپو آچ

سوزیله ، عاشق پاشانك

وصف حال ایدم سکا ایشیت جانوم — بو حکایت هم سنوکدر هم بنوم
سنلکی وبنلکی قو بر یکا — بر قولاق اور دیکله نه دیرون سکا

مصرعلری عجبا یونسك

بنم اول عشقك بحری دکیزلر حیران بکا — دریا بنم قطره‌مدر عشق اولدی عمان بکا

بیتندن داهامی آز تورکجه وخلقجه‌در؟ بونلرك عروض وزنی قبول ایتمه‌لری واو آلتله ترنمه هوسلنمه‌لری ، داها متکامل اولان عجم ادبیاتنده بو وزنك قوللانیلمش اولماسندن نشأت ایدیور وبو باشلانغیچ سلطان ولدله عاشق پاشانك دیوان ادبیاتنك ایلك نومسنی آتمالرینه سائق اولیوردی . عثمانلیلرك ایلك دورنده هپ تصوفی - تعلیمی اثرلر وجوده کتیریلمه‌سی اسبابنه کلنجه: انحلال وتجزی ایتمش بویوك بر ایمپراطورلغك اجزاسی اوزرنده تشکل ایدن کوچوك کوچوك طوائف ملوکك احداث ایتدیکی شورش وقرارسزلغه مقابل قلبلرده معنوی بر وحدت وجوده کتیرمك احتیاجی ایدی .

دیکر جهتدن قلاسیك عجم شاه اثرلرینك ترجمه‌لری باشلایوردی. «منطق الطیر» ، «فرهنك نامهٔ سعدی» ، «سهیل ونوبهار» ، «کلیله و دمنه» ، «اسرارنامه» کبی اثرلر لسانمزه نقل ایدیلیوردی . ترجمه اثناسنده عرب وعجم کلمه‌لری وترکیبلری بالضروره هجوم ایدوجه‌سنه لسانمزه کیریور، عروضه زور انطباق ایدن تورکجه کلمه‌لر، یرلرینی بابانجی لسان عنصرلرینه ترك ایدیورلردی . فتوحات آرتدقجه عثمانلی سرایی دولتك قدرتیله متناسب

برشكلده دبدبه اكتسابنه باشلايور ، تأسس ايدن آريستوقرات صنف وپادشاه آرتق مدح ايديلمك احتياجنى دوييور وبو احتياج سراى اطرافنده مديحه‌كو برشاعر صنفنك تشكلنى استلزام ايدييوردى . مدح ايچين قالبلر ونمونه‌لرينه عجم ادبياتندن آلنيوردى . خاقانى ، انورى كبى قصيده‌جى شاعرلر يتيشديرن بو ادبياتك بوتون اشكالى اون دردنجى عصرله اون بشنجى عصرك برنجى نصفنده تماميله ديوان ادبياتنه‌ده كيرمش بولونيوردى. (شيخى)ده ديوان ادبياتى هر جهه‌سنده تأسس ايتمش عد ايده بيليرز. توحيد، مناجات، نعت، بويوكلرى مدح ايدن قصيده‌لر، غرامى غزللر، خسرووشيرين كبى مثنويلر اونده تماميله موجوددى. احمد پاشا ، مسيحى ، جم ، احمدى لسانه عجم شعرلرندن مستغنى قالنه بيله‌جك درجه‌ده مكمل بر آهنك تأمين ايدييورلر وباقى بو مستحضر عناصرله ديوان ادبياتنك نقطهٔ كمالنى وجوده كتيرييوردى . سليمانيه جامعى ، معماريمزده نه ايسه سليمان قانونى مرثيه‌سى‌ده ادبياتمزده اودر . بو دورده صرف تصوفى ـ تعليمى ماهيتده اثرلره چوق تصادف ايديلمز. بلكه تصوف ادبياته زينت ويرن برفكر اويونجاغى اولمشدر. آرتق سراى اطرافنده تشكل ايدن منور قاپو قولى زمره‌سنك ذوقى چوق اينجه‌ليور ، ملى ماهيتده‌كى عنصرلر قابا كورولمه‌يه باشلايور واونلرك تكاملى اهمال ايديله‌رك يابانجى تحسسلر بنمسه‌نيوردى . احمد پاشانك ايرانى چشنيده‌كى خياللرينه آليشمش مخيله‌لر ، سليمان چلبى‌نك مولديله اكتفا ايده‌مه‌يوردى . باقى‌نك عصرى، ديوان ادبياتى ايچنده « آلتون دورى» دينيلمه‌يه لايقدى. توركجه‌نك هر اوچ ادبى لهجه‌سى‌ده اك بويوك استادلرينى بو دورده ادراك ايتمشدى . حسين بايقرانك سراينده عليشير نوائى ، سليمانك سراينده باقى ، قسماً شاه اسماعيلك ، قسماً سليمانك سرايى هواسنده ياشايان فضولى ؛ جغتاى ، عثمانلى، آذرى لهجه‌لرينك تورك عالمنه هديه ايتديكى بر ادبى تثليث ايدى . فى الحقيقه بو اوچ شاعر ديوان ادبياتمزده اك مؤثر شخصيتلردى. بالخاصه عليشيرك تأثيرى بوتون تورك عالمنه سارى ايدى[*]. بونلردن صوكرا دولتده وملتك حياتنده ، اداره‌سزلكدن متولد مادى ومعنوى اسرافلر معشرى وجدانده‌كى قدرتى كميروب خراب ايتدكجه ، محسوس بر انحطاط باشلايور وادبياتده حياته موازى ومتمادى اولارق نه‌ريور وسونييوردى . حقيقى بر تجدد عصرى اولمقدن زياده متوالى مغلوبيتلردن سرسمله‌ين پايتختك صانجيلى بر افسانه مورفين ويرلديكى زمان دويولان نشئه نوعندن اولمق اوزره ابداع ايتديكى لاله دورى ، نديمى يتيشديردى. نديم بلكه ايچى بدبين ، فقط ديشندن كولن چاپقين ، شوخ ، ذوقك هر تورلوسنى قيدسز طادان بر شاعردى . دورينك باش دوندورن شطارتى ، بو شاعرى استانبولك نازك ، چلبى ديليله سويله‌تدى . نديمك شعرلرنده اعفال ايدن بر ادا ، محلى بر قوقو واردى .

[*] نديم وحتى ضيا پاشاده داخل اولمق اوزره بر چوق شاعرلر نوائى‌يى تنظير ايتمشلردر .

اونك ایچون خلقه اینه‌بیلدی . فقط بك آز زمانده اندرونی واصفله آرقاداشلرنده
تردی ایدیوردی ، تماميله عادی بر عموميخانه ادبياتنه انقلاب ایتدی . شعرك لساننده‌کی
باياغیلق ، موضوعی اولان فردی ذوقك بوزولدوغنی ، اوده جمعیتده‌کی حیات طرزینك
تفسخ ایتدیکنی کوسته‌ریيوردی .

بونلردن باشقا ، آغیر باشلی بر حکمت ادبیاتی‌ده تشکل ایتمشدی. استادلری میاننده
شیخ اسلام یحیی افندی، نائلئ قدیم، فهیم، سیدوهبی، قوجه راغب پاشالرك صايلابیله‌جکی
بو وادی تماماً ذهنی بر ادبیاتدی [2] . مثلا یحیی افندینك

جهان بی ثبات ایچره غم وشادی برابردر ؛
اکر شاداولمادکسه غم دکل یحیی حزین اولمه..
مسجد ده‌ریا پیشه‌لر ایتسون قوریاپی
میخانه‌یه کل کم نه ریا وار نه مرایی . . . .
دفع ایده‌مدك جیش غمی سعی ایده کوردك
تدبیر نه ممکن بوزه تقدیر خدایی

کبی بیتلریله نائلی‌نك

نه شادمانیٔ بزم وصال یار قالور
نه ذوق صحبت ساقیٔ کلعذار قالور
بوزار سرایی سیل فنا بر مصطبه‌نك
نه رنك نشوه نه آلایش خمار قالور

کبی شعرلرنده بو تمایلك مثاللرینی بولابیلیرز . بو مصراعلرده سویله‌نیلن حکمت،بسیط
بر « جبریه : fatalisme » دن باشقا بر شی دکیلدر . [بو عالم فانیدر ، بزده فانی‌یز .
قدرتمز محدوددر ، بلکه حقیقتده بوسبوتون قدرت واراده‌دن محرومز . هر شیئی یاپان
بر آلله واردر . او نه ایسترسه او اولور ، آلنمزه أزلدن یازیلان یازی ظهوره کلیر .
بزم یازیمزسه قارادر . اونی ده کیشدیرمه‌یه‌ده امکان یوقدر . او حالده فرصت دوشدکجه
ذوق ایده‌لم .] طرزنده مسکین بر تفلسفدر. فی الحقیقه عثمانلی عالمنك اون سکز واون
دوقوزنجی عصرنده ارتکاب وارتشاء عدالتسزلك، یریر اختلاللر، دولتك ضعف تامی ؛
نه‌دینی،نه دنیوی هیچ برولایتك قوتلی بولونماسی بو دوشونوشك تولدنده عامل اولیوردی
اجتماعی بنیه اودرجه خسته‌لانمشدی که بو شورشلره اك خفیف بر عکس العمل بیله
یاپامایوردی.ایشته دیوان ادبیاتك صوك دورلرنده بالخاصه موده اولان بو حکمتفروشانغك
اك بویوك سببی جمعیتده‌کی بو حالت روحیه ایدی .

دیوان ادبیاتمزك باشلیجه محصوللردن بری‌ده «خمسه»لردر. هر برنك موضوعی اسلام

[2] بونلرك اثرلری آراسنده مثلا یحیی افندیده عاشقانه ، لیریك غزللر یوق دکیلسه‌ده وصف
عمومیلری قابی اولمقدن زیاده ذهنی اولمریدر .

عالمنده مشهور واسلامی ادبیاتلرده معین اولان حکایه‌لردن عبارتدر. شاعرلر بو حکایه‌لر واسطه‌سیله انسان تیپی یاراتمق امکاننی الده ایده‌بیلمه‌مشلر ، فقط محدود ساحه‌ده دولاشمق ضرورتیله ابداع قدرتلرینی مدهش بر صیقیتی ایچنده اداره‌یه مجبور اولمشلردر . بونلر آراسنده قیمت صنعتکارانه‌سی اولان شیخی‌نك « خسرو وشیرین »ی ـ نظامی گنجویدن ترجمه‌درـ حمدینك «یوسف وزلیخا»سی، علیشیرك «لیلا ومجنون»ی ایله «فرهاد وشیرین»ی فضولی‌نك «لیلا ومجنون »ی، نابی‌نك «خیر آباد»ی، نهایت شیخ غالبك «حسن وعشق»ی ذکر اولونه‌بیلیر . کوچوك حکایه‌لرینك تشکیل ایتدیکی بویوك کلیاتیله « عطائی » ده پك مشهور ایسه‌ده صنعت جهتی ضعیفدر .

خمسه‌لرك موضوعلری ، عرب ویا عجم حیاتندن آلینمش اولدیغی ایچین ملی روحك ویره‌جکی وجددن محرومدی . اکثریسی فرقت ومحرومیتك شعرینی وجوده کتیردی . آنجاق فردی حسلری ترنم ایده‌بیلدی. یوقاریده بالمناسبه بحث ایتدیکمز افسانه‌لر وماصاللر کبی خلقه اینه‌مه‌دی؛ معشری برماهیت اکتساب ایده‌مه‌دی. حالبوکه بوتورلو اثرلر، بر ملتك حماسیاتنی تثبیت ایده‌بیلمه‌لی ایدی . همه حال بر سودایی دیله کتیره‌ن بو اثرلر ، عشقك قدرتنی کوسته‌ریرکن عاشقك یاپاجغی فداکارلقلری ده تمثیل ایده‌جك وبوصورتله خلقه (احتراص) درسی ویره‌جکدی . عرب وعجم بونده موفق اولمشدی . چونکه ، بو واديده‌كی اثرلری ، کندی حیاتلریله مناسبتدار ایدی . فقط بزمکیلر اونلردن آلدقلری وبزم حیاتمزدن استعاره‌ده بولونمادقلری ایچین اوریژینال اولامادیلر واثرلری ضعیف قالدی . بونلرك ایچنده اك سه‌نبولیك ودیوان ادبیاتنك اك قیمتلی محصوللرندن بری اولان « حسن وعشق » بیله ادبیاتمزك سماسنده نورانی بر ییلدیز کبی پارلادی ویرده‌کی قارا کتله‌یی تنویر ایده‌مه‌دی .

دیوان ادبیاتنك اك چوروك نقطه‌سی اسقولاستیك اولماسیدی . مجرد مفهوملرك معماریسندن عبارتدی . دیوانلرده حسرتی چکیلن « سه‌وکیلی » ، مشخص ، معین بر سه‌وکیلی اولمقدن زیاده ذهنلرده‌کی سه‌وکیلی مفهومی ایدی . ضلاله اوغرامش عشقلرده بیله ، سعدی ، جم ویا احمد پاشانك شعرلرنده مصادف اولوندیغی وجهله ، « کنج »لرك اسملری ذکر ایدیلدیکی حالده تصویر طرزلری بربرینك عینی ایدی . مثلا فضولینك

آه ایله‌دیکم سروخرامانك ایچوندر .
قان آغلادیغم غنچهٔ خندانك ایچوندر .

مطلعنده آه ایله سروی ، قان ایله دوداق آراسنده‌کی مناسبت ، ریاضی بر نسبتدن باشقا برشی دکیلدی . بعضی مستثنا شخصیتلر، داها دوغرو بر افاده ایله بعضی مستثنا شخصیتلرك بعضی مستثنا اثرلری برطرف ایدیله‌جك اولورسه دیوان ادبیاتمز ، حیات

وكائناتك تابلوسنى دكيل ، آنجاق قروكيسنى ياپديلر . كوزى نركس ، دوداغى لعل ، ديشلرى اينجى ، صاچى ييلان ، قاشى كمان ، كيرپيكى اوق ، بويو سروى ، بلى قيل كبى ولان كوزەللرندن الهام دكيل ، سادەجە تشبيه واستعاره درسى آلديلر . آنجاق شخصى فكرلر بيله قافالرنده سادەجە برقليشەدن عبارتدى . تصورى محال شيلرى تصوير ايتمكده ماهرديلر . مثلا سليمان مدحنده باقى

منقارينه ديلرسه آلور چرخنى دانه وار
عنقاى قاف قدريكه بر طعمەدر جهان

ديركن بو تصويرك تصورشكن اولديغنى بلكه حس بيله ايتمەمشدى . بو قليشەجيلك هر مصرع ويا بيتى آيرى بر موجوديت حالنه كتيردى . معين بر موضوعك اوزون بر منظومەده تام بر تسلسله آقديغنه أندر تصادف ايدەرز . اسكى بر تعبير ايله ديوان ادبياتمزك « خاتم الشعراء » سى اولان شيخ غالبده بو مجردپرستلكك صوك حدينه أيرديكنى كوريورز . ليلايى « حسن » ، مجنونى « عشق » مفهوملرينه ارجاع ايدن شيخ غالب ، ذهندەكى تجريد استعدادينك زروەسنى وجوده كتيردى . ديوان ادبياتمز ، ايصيتمايان بر قيش كونشى كبى او شاهقەنك اوزرندن ماضينك كنديسنه چكن افقلرينه انتقال ايتدى . آرتق بو ادبيات ، اوزرنده هوالباقى يازان ، قاووقلى بر مزار طاشندن باشقا بر شى دكيلدر .

حسن عالى
معارف مفتشلرندن

[1] بو كوزل اتودك ايكنجى قسمى « تورك يبلى » نك كلەجك صاييسنده چيقاجقدر .
(تورك يبلى)

اقتصادی تورکیه

I

تورکلر آناطولی‌یه اون عصر اول عمومی بر مهاجرت نتیجه‌سی کلوب یرلشمشلردر. فقط هیچ بر زمان بو طوپراقلره قارشی تورکلك وضعیتی بو کونکی قدر مسئولیتلی بر شکل آلمامشدر. چونکه یاقین وقته قدار ملت، اراده‌سنی سربستجه قوللانمایه فرصت بوله‌مامش، بو تشکل دورنده خلقك رفاهنه پك آز اهمیت ویرن وملتك مساعیسنی شخصی منفعتارینه خادم قیلان مستبد اداره‌لر حاکم اولمشدر. سلچوقیلر زماننده بعض آناطولی شهرلری و عثمانلیلر دورنده استانبول قیصه بر مدت عمران وانکشافه نائل اولمشسه‌ده اکثر دورلر عصیان واختلاللرله وسوء اداره ایله کچمشدر. حقیقی تورك حاکمیتی پك یکی بر دورده باشلامش، آنجاق ملی استقلال حربندن صوکرادرکه تورك ملتی قابلیتنی سربست بر صورتده اظهاره فرصت بولمش وبو آندن اعتباراً بوطوپراقلرك حقیقی مسئولیتنی‌ده اوزرینه آلمش بولونیور دیمکدر. بو کون هر تورك بو کوزل وزنکین اولکه‌نك ثروتلرندن اعظمی صورتده استفاده ایدرك هم کندینی رفاهه ایریشدیرملك، هم‌ده جهانی مستفید ایتمکله مکلفدر.

تورکیه جمهوریتنك اقتصادی حیاتنی عمومی خطلریله کوسترمك اولدقجه مشکلدر. هنوز مملکتمزده ایستاتیستیق مساعیسی باشلانغیج حالنده اولوب مشاهده‌لر ناقص وخطالیدر. فقط «ییلك» ایلك صایسنی بو نوع یازیلردن محروم بیراقمایی دوغری بولمایه‌رق ولو تقریبی وتخمینی اولسه‌ده بعض معلومات سردینه اجتسار ایتدك؛ ویردیکمز رقملر موقت بر قیمتی حائزدر. تورکیه‌نك اقتصادی فعالیتنی باشلیجه ایکی صفحه‌ده مطالعه ممکندر. برنجیسنده یالکز خام ماده‌لری نظر اعتباره آله‌رق تورکیه‌نك استحصال حیاتنی، دیکرنده صناعی وتجاری فعالیتنی تدقیق ایده‌بیلیرزه. بز بوراده یالکز برنجی صفحه ایله مشغول اولوب ایکنجی قسمی «ییلك» کله‌جك صایلرینه بیراقیورز.

*

* *

اقتصادی فعالیتك اك بسیط شکلی طبیعتده کندیلکندن موجود اولان فایدالی موادك استحصالیدرکه بونك‌ده باشلیجه شعبه‌لری «اورمانجیاق، آوجیلق، بالقجیلق و معدنجیلك» در. طبیعتك خام محصولاتنه وضع یدایتمکدن عبارت اولان بوطرز استحصال اك وحشی قوملرك بیله معلومی ایسه‌ده مدنی ملتلرده کرك غایه، کرك اصول اعتباریله متکامل بر شکل آلیر.

بر مملكتك طبيعى ثروتلرى آراسنده اورمانلرك مستثنا بر موقعى واردر. اورمان متمادى حاصلات كتيره‌ن ، حسن اداره ايدلديكى تقديرده توكنمك بيلمه‌يه‌ن بر ثروت منبعيدر . توركيه‌ده تقريباً 6 ميليون هكتار اورمان موجود اولوب اراضينك ٪8 ى اورمانله مستوردر . [رومانياده 7,5 « ٪ 25 » ، يوغواسلاوياده 7 « ٪ 28 » ميليون هكتار] اورمانلرك ٪60 نى چام ، كوكنار ، سدر كبى صنوبريه‌لر ، ٪30 نى ميشه، قاين ، كستانه ... متباقيسنى‌ده سائر آغاجلر تشكيل ايده‌ر . توركيه اراضيسنك هيئت

معلم سعدى حامد بك

عموميه‌سيله دكز سويه‌سندن يوكسكده بولونه‌ى چام انواعنك فضله يتيشمه‌سنده مؤثر اولمقده‌در .

اورمانلر ، برى اصلى ، ديكرى فرعى اولمق اوزره ايكى شكلده استثمار ايديليرر:

اورمنجيلغك اساس غايه‌سى اودونلردن استفاده‌در. اونلر هم محروقات اولارق همده مختلف طرزده ايشلر ايچون كراسته ومواد ابتدائيه اولارق قوللانيليرر . ياشايان آغاجلرك ميوه وبقايا سندن واورمانلرده‌كى تالى نباتاتدن استفاده‌ده فرعى استثماردن صاييليرر.

اودونك محروقات اوله‌رق قوللانيلماسى ديكر استعماللرينه نظراً الك آز استفاده تأمين ايدن شكليدر. مع مافيه 1925 ايستاتيستيقلرينه نظراً اورمانلريمزدن سنوى ايكى ميليون چكى ، يعنى 4 مليون ليرالق محروقات اودونى استحصال ايدلمكده ، يالكز استانبول شهرى سنوى 225 بيك چكى اودون صرف ايتمكده‌در. باشده مصر وسوريه اولمق اوزره عراق ويونانستانه‌ده بر مقدار (60-70 بيك چكى) اخراجاتده بولونولور. يالكز اودونى استحصالاتنك كيتدكجه آزالمه‌سى واورمانلرك دوشه‌ن وقورويان آغاجلرينه

انحصار ایتمه‌سی شایان آرزودر . آغاج کوموری استحصالاتی 70 بیك طونی (3 میلیون لیرا قیمتنده) بولور . بونك نصفنی استانبول صرف ایتمکده‌در .

تورکیه اورمانلرینك سنوی کرسته لك اودون قطعیاتی تقریباً بر میلیون متره مکعبنه بالغ اولمقده‌در . کسیلن کوتوکلردن % 60 ضایعات ایله کرسته اعمال ایدلدیکنی و بر قسمنك‌ده دیرەك اولاراق قوللانیلدیغنی نظر اعتباره آلیرسه‌ق سنوی کرسته استحصالاتی اعظمی 500 بیك مترو مکعبی [10 میلیون لیرا] اولارق قبول ایدیله‌بیلیر [رومانیاده 1,5 میلیون مترو مکعبی] ، بو یکون مملکت احتیاجاتنه کفایت ایتمه‌مکده‌در . مع مافیه مرمره حوضه‌سیله غربی آنادولونك کرسته ادخالاتنه مقابل جنوبی آنادولو اخراجاتده بولونان بر منطقه‌در [سنوی 150 بیك مترو مکعبی] ؛ حتی بورانك اخراجاتی قیمت اعتباریله دیکر محللرك ادخالاتنه تقابل ایده‌جك درجه‌ده‌در . کرسته استحصالاتنك آرتماسی ، مناقله واسطه‌لرینك انکشافیله موازی کیده‌جکدر . فقط جویز ، آقچه آغاج ، شمشیر کبی قیمتلی آغاجلردن درحال استفاده ممکندر . حتی متخصصلر ، مملکتمزده مبذولاً بولنان و پیپو اعماله یارایان « فوندا » کوکلرندن بویوك قزانجلر تأمینی قابل اولاجغنی ادعا ایتمکده‌در . مملکتمز اورمانلرندن یاپیلان فرعی استفاده‌لر اصلی انتفاعه نظراً دها حائز اهمیتدر . چونکه پالاموط ، میان کوکی ، چام قابوغی ، رچینه و سائره کبی تالی استحصالات قیمت اعتباریله محروقات و کرسته استحصالاتنه یاقلاشیر .

اك چوق غربی آنادولوده یتیشه‌ن بر جنس میشه‌نك میوه‌سی اولان پالاموط پك مهم بر اخراجات امتعه‌سی تشکیل ایدر . وسطی 40-50 بیك طون (3-3,5 میلیون لیرا) استحصالات یاپیلیر . بونك تقریباً 5 بیك طونی داخلنده صرف ایدیله‌رك متباقیسی اخراج اولونور . آوروپا و آمریقا پیاسه‌لرنده پك مقبول طوتولان و هر زمان مشتریسی بولنان تورکیه پالاموطلرینك استحصالنی تزیید ایجاب ایدر . ینه غربی آنادولوده خدایی نابت یتیشه‌ن میان کوکی نك سنوی استحصالاتی‌ده 40 بیك طونی (2 میلیون لیرا) بولور . بونك نصفی کوك نصفی‌ده میان بالی حالنده اخراج اولونمقده‌در . وسطی و شرقی آنادولوده کوه‌ن چالیلرندن الده ایدیلن کیتره ضمغی‌ده حائز اهمیت بر محصولدر . چام ، میشه قابوغی ، مازی ، جهری ، سوماق ، چوکن و امثالی محصولاتك یکونی 25 - 30 بیك طونی بولور (200 بیك لیرا) .

اورمانلرك فرعی انتفاعی بویوك بر انکشافه نامزد کورونیور . بالخاصه مبذول چام اورمانلرندن رچینه استحصال ایدرك پك لزوملی بر ماده اولان « تره‌منتی » الده ایتمك قابل اولاجقدر . متخصصلرك تخمیننه نظراً تورکیه اورمانلری سنوی میلیونلرجه لیرا قیمتنده رچینه اعطا

ایتمك قابلیتنده‌در. خلاصه تورکیه اورمانلرندن سنوی 25 میلیون لیرایه یاقین استحصالات یاپیلمقده‌در. حکومته تأمین ایتدیکی حاصلات‌ده 2 میلیون لیرا اولوب بومقدارك آز بر زمانده بر قاچ مثلی آرتاجغنده شبهه یوقدر.

آوجیلق وبالیقجیلق — حال حاضرده صید آلتلرینك تکمل ایتمش اولماسی ونفوس کثافتنك آرتماسی دولاییسیله برچوق مملکتلرده آوحیواناتنك مقداری پك‌زیاده آزالمشدر. تورکیه هنوز بوخصوصده بکارتی محافظه ایتمکده و اهمیتلی مقدارده وحشی حیواناته مالك بولونمقده‌در. مملکتمزده آوجیلق قسماً غدا تامینی و مزروعاته ضرر ویره‌ن حیوانلرك اتلافی مقصدیله یاپیلسه‌ده اصل غایه کورك ودری استحصالیدر. سنوی 3 میلیون لیرا قیمتنده‌آو دریسی استحصال اولونور. حکومته تأمین ایتدیکی واردات‌ده وسطی 200 بیك لیرادر. الك أیی دریلر شرقی آنادولوده ألده ایدیلیر؛ الك چوق طاوشان تیلکی، صانصار، زردوا، قوندوز، واشاق، یابان کدیسی‌طوتولور. آو دریلری عمومیتله خام اولارق اخراج اولونور. یالکز جزئی بر قسمی داخلده صرف اولونمق اوزره استانبول دباغخانه‌لرنده ایشله‌نیر. تورکیه دریلرینی الك چوق لوندره چکر. نیویورق، مارسیلیا ولایبزیغه‌ده بر مقدار کوندریلیر.

آوجیلق خارجی تجارتده ناصل مهم بر یر طوتیورسه بالیقجیلغك‌ده داخلی تجارتده عین درجه‌ده وبلکه داها مهم بر موقعی واردر. بوتون تورکیه ساحللرنده انواع جنس بالقلرله سائر دکز محصولاتی وسونکر چیقدیغی کبی نهر وکوللرده‌ده طاتلی صو بالقلرینك همان هر نوعی بولونور. فقط دکز بالقلری دها مبذول و دها قیمتلی اولدیغی ایچین اصل دکز بالیقجیلغی حائز اهمیتدر. طاتلی صو بالیقجیلغی بك موضعی ماهیتده اولوب یالکز دکیزله ارتباطی اولان بعض کول ونهر آغزلرنده انکشاف ایده‌بیلمشدر. بالیقجیلغك الك زیاده تکاثف ایتدیکی یر استانبول بوغازی ایله مرمره دکیزیدر. بورانك قیمت اقتصادیه‌یی حائز محصوللری «پالاموط، اوسقومری، ساردالیا» در. قارا دکیزك مرسین، خمسی، قالقان؛ آق دکیزك «اورکینوس، کفال، باربونیا» بالقلری پك مشهوردر. مرمره وبوغاز ایچنك «میدیه واستریدیه»، آیوالق ساحللرینك «آختاپوط»، مرمریس ساحللرینك «سونکر» تارلالری ایسه حقیقةً باشقه مملکتلرده امثالی بولو-نمایان برر ثروت منبعدر. مرسین بالیغندن خاویار، کفالدن بالق یمورطه‌سی استحصالا-تی‌ده حائز اهمیتدر. سنوی الده ایدیلن دکز محصولاتنك قیمتی 7,5 میلیون لیرا اولوب حکومته تأمین ایتدیکی واردات‌ده وسطی 700 بیك لیرایی بولور.

معدنلر — آناطولینك معدنی ثروتی قرون قدیمه‌دنبری بویوك بر شهرتی حائزدر.

اساسلی بر تدقیق یاپیلمامش اولمقله برابر حال حاضرده‌ده مکشوف معدنلرك مقداری مهم بر یکون طوتمقده‌در . مبذول صورتده قورشون ، باقیر ، قروم ، طوز ؛ معین یرلرده زیمپاره، مانغانز، دمیر و کومور واردر. لوله طاشی، پاندرمیت کبی معدنلر ایسه مملکتمزه خاصدر . دها بر چوق معدنلرك موجودیتنه رغماً سرمایه وعمله نقصانی، مناقله وسائطنك آزلغی دولاییسیله استحصالات یاپیله‌مامقده‌در . الیوم ایشله‌ین مهم اوجاقلر زونغولداق - ارکلی (طاش کومور) ، صوما، بالیه (قورشون) قره‌جه بك (پانده‌رمیت)، طاغ آردی وفتحیه (قروم) معدنلریله میلاس وتیره‌نك (زیمپاره)، ارکلی‌نك (مانغانز)، بوزچقانك (باقیر)،اسکیشهرك (لوله طاشی) میخالیججیغك (کیلی) ایله متعدد یرلرده‌کی مملحه‌لردر . ارغنی باقیر معدنی ایله کوموش حاجی کویك قورشون وفتحیه‌نك قروم معدنلری فعالیته کچمك اوزره احضاراتده بولونمقده‌درلر. بویوك شهرلر جوارنده‌کی طاش اوجاقلرینی‌ده بو میانده ذکر ایده‌بیلیرز .

حرب عمومیدن اول 1912 سنه‌سنده طوزدن ماعدا استحصال اولونان معادنك قیمتی ـ 1،3 میلیون آلتون لیرایه بالغ اولیوردی . بو کونکی استحصالاتده تقریباً 12 میلیون لیرادر. بونك 7،5 میلیون لیراسی طاش کوموره 4،5 [*] میلیون لیراسی دیکر معدنلره عائددر. (اسپانیانك معدن اخراجاتی 50 میلیون تورك لیراسنه بالغ اولمقده‌در .) حکومته تأمین ایتدیکی وارداتده وسطی 100 بیك لیرادن عبارتدر . فقط دولت انحصاری طرزنده ایشله‌تیلن طوز حاصلاتی سنوی 8 میلیون لیرایه بالغ اولور . انسانلرك صحی احتیاجلرینه یارایان ایلیجه‌لر ومعدن صولری‌ده بر مملکتك طبیعی ثروتلرندن صاییلیر. تورکیه‌نك ایلیجه وایچمه‌لری قرون قدیمه‌دنبری بویوك بر شهرتی حائزدر . معدن صولرنده ایسه یالکز کیسارنا ، قره حصار و کشیش طاغی معدن صولرندن استفاده ایدلمکده‌در .

اهلی حیوانلر ومحصولاتی . — تورکیه نفوسنك % 85 نی تشکیل ایدن کویلو خلقك باشلیجه مشغله‌سی **حیوان یتیشدیرمه** وا کینجیلك‌در . ا کثریا بو ایکی جنس کوی ایشلری زراعت نام عمومیسی آلتنده برابرجه مطالعه ایدیلیر . آرالرنده صیقی بر مناسبت بولونمقله برابر هر ایکی شعبه‌یی آیری آیری تدقیق ایتمك داها موافقدر . مملکتمزده‌کی اهلی حیوانات طرز توزعنده آز چوق بر فرق کورولور . بونده قسماً اقلیم وحیات نباتیه کبی طبیعی عامللر، قسماً‌ده اعتیاد وسویه فرقی کبی اجتماعی سببلر مؤثر اولمشدر. یوکسك چاییرلره مالك راطب نواحیده بالخاصه یاریم آطه‌نك شمالی وجنوبی سطح مائللریله شرقی آنادولوده صغیر چوق بسله‌ندیکی کبی قوراق نواحیده، وسطی آناطولی بوز قیرلرنده،

[*] کوستریلن تقریبی فیئاتلر محلنده‌کی مالیت فیئاتلریدر .

شرقی ترا کیاده دها زیاده قویون وکچی بولونور . بالخاصه قارص ، آردهان منطقه‌سنده صیغیرلر، آنقره حوالیسنده تفتیك کچیلری، شرقی آناطولوده قارامان، مرمره حوضه‌سنده قیویرجق قویونلری پك ایی شرائط آلتنده یتشمکده‌در .

عمومیتله مملکتمزده ئت وسود احتیاجاتنی دها زیاده قویون وکچی تامین ایدر . صیغیر اك چوق چیفت وقوشوم حیوانی اولارق بسله‌نیر. بونقطهٔ نظردن ماندالرصیغیرلره رقابت ایدر. آت،دوه، مرکب وقاطیرده نقلیه‌ایشلرنده قوللانیلیر. باشلیجه حیوان محصولاتی أت ، یاغ ، یومورطه ، دری ، یوك وتفتیك‌در .

حیوان موجودی

	1927		تقریبی قیمتی
صغیر	5,00 میلیون		375 میلیون لیرا
مانده	0,500 «		50 « «
آت	0,470 «		40 « «
دوه	0,070 «		14 « «
مرکب وقاطیر	0,950 «		16 « «
قویون	13,20 «		132 « «
عادی کچی	8,60 «		86 « «
تفتیك	3،10 «		37 « «
			750 « «

حیوان محصولاتنه کلنجه سنوی أت استحصالنی تثبیت پك مشکلدر . آنجق منتظم مذبحه‌لره مالك بویوك شهرلرك أت صرفیاتنی تثبیت قابلدر . مثلا استانبولك سنوی أت صرفیاتی 14 میلیون کیلویی بولور. بونك 3,5 میلیونی صیغیر، متباقیسی قویون، کچی، قوزی واوغلاق أتیدر . بو یکونی نفوس باشنه تقسیم ایدرسه‌ك هر فردك سنوی 20 کیلو أت صرف ایتدیکی آکلاشیلیر . بو وسطی‌یی تقریباً ایکی میلیونه بالغ اولان بوتون شهرلی نفوسه تشمیل‌ایدرسه‌ك شهرلرك أت‌صرفیاتی 40 میلیون کیلویی بولمقده؛و کویلی نفوسك أت صرفیاتی‌ده وسطی 10 کیلو اولاراق قبول ایدرسه‌ك سنوی 150 میلیون کیلو أت‌صرفیاتی وقوعبولمقده‌در . حیوان یتشدیرن بر مملکت اولان تورکیه‌نك أت احتیاجاتی داخلدن تدارك ایتمه‌سی حتی بوساحه‌ده اخراجاتده بولونماسی ایجاب ایدرسه‌ده استانبول کبی بعض بویوك شهرلر قصابلق حیوانات ادخال ایتمکده‌در . مع‌مافیه سوریه، یونانستان ، مصر ، قافقاسیایه اخراج اولونان حیوان مقداری ادخالاته تقابل ایتمکده‌در .

حيواناتدن حاصل اولان تالى مواد غدائيه مياننده سوت ومعمولاتى يعنى ياغ وپينير استحصالاتى قطعى صورتده تثبيت قابل دكلدر. 1925 حيوان موجودينه نظراً توركيانك اينك وماندا سودى حاصلاتى 900 ميليون كيلو اولوب نصفندن فضله‌سى ياغ استحصالنده قوللانيله‌رق تقريباً 24 ميليون كيلو قدر ياغ الده ايدلديكى ، قويون وكچيلردن‌ده تقريباً 450 ميليون كيلو سوت آلينوب بوندن‌ده 50 ميليون كيلو پينير اعمال ايدلديكى قبول اولونه‌بيلير . مملكتمزده فنى صورتده ياغ وپينير اعمالى تعمم ايتمه‌مشدر . ميدان تجارته سوق اولنان ياغلر مياننده طربزون ياغى ، آناطولو [قونيه ، آقسراى] ياغى ، حلب [اورفه ، مرعش] ياغى حائز اهميتدر . بوندن ماعدا قارص حواليسيله شرقى تراكياده بوردر و ارمناكده محلى احتياجدن فضله پينير اعمال ايدرك سوق ايتمكده‌در . بوتون بو استحصالاتك محلنده‌كى ماليت قيمتى 45 ــ 50 ميليون ليرايه بالغ اولمقده‌در . مع‌مافيه هر سنه خارجدن ادخال اولونان ياغ وپينير مقدارى درت ميليون ليرايى بولور. بو صورتله ياغ وپينير استحصالاتى هنوز بر ثروت منبعى اولمق شويله دورسون كندى احتياجاتمزه‌ده كفايت ايتمه‌يور ديمكدر .

طيور اهليه‌نك أتى لذتلى اولمقله برابر بالخاصه يمورطه تجارتى مهم بر ثروت منبعيدر. مملكتك مختلف اقسامندن بويوك شهرلره وخارجه اهميتلى مقدارده يمورطه سوق اولونور. اك چوق يمورطه اخراج ايدن يرلر قارا دكز ساحلنده‌كى اسكله‌لردر . ازميت ، ازمير ، آنطاليه ومرسيندن‌ده بر مقدار يمورطه چيقاريلير . 1924 سنه‌سنده 3,7 ميليون ليرالق يمورطه اخراج اولونمشدر .

موجود اهلى حيوان مقدارينه باقيله‌جق اولورسه توركيه‌نك مهم مقدارده خام درى اخراج ايدن بر مملكت اولديغى ظن ايديلير. فقط كومروك ايستاتستيقلرى بزه ادخالاتك اخراجاتدن قيمتجه فضله اولديغنى كوسترمكده‌در . بونك سببى دريلرك بويوك بر قسمى چاريق ، طولوم وسائره اعمالنده قوللانيلماسى ، قسماً‌ده محلى دباغخانه‌لرده ايشلنه‌مه‌سيدر . عمومى صورتده دينه‌بيليركه صيغير وماندا دريسى كى قالين دريلرك استحصالات واخراجاتى قويون وكچى دريلرينه نظراً داها آزدر. قارا دكز ساحللريله ادرنه جوارندن استانبول ، ازمير ، آنطاليه ، مرسين اوزرندن كوچوك مقياسده خام درى سوقياتى ياپيلير . 1924 سنه‌سى قورى درى استحصالاتى تقريباً 2,5 ميليون كيلو (2,5 ميليون ليرا) اولوب بونك نصفى اخراج ايدلمشدر ، اخراجاتك قيمتى 1,2 ميليون ليرا اولوب بوكا ، مقابل ادخالات 1,9 ميليونه بالغ اولور . مع‌مافيه داخلده يلك آز صرف ايديلن باغيرصاق وبوينوز اخراجاتى بر ميليون ليرايى بولمقده‌در .

قويون بسله‌مكده يوك استحصالى اساس غايه‌لردن بريدر. موجود حيوان مقدارينه

نظراً سنوی 6 میلیون لیرالق 8 میلیون کیلو یوك الده ایدلمك ایجاب ایدر. اخراجات 3 ـ 3.5 میلیون کیلونی تجاوز ایتمه‌دیکنه نظراً استحصالات قسماً داخلده خالی ومنسوجات اعمالنده صرف ایدیلیور دیمکدر . یوك تجارتنك اك مهم مرکزی استانبولدر . شمالی ، شرقی ووسطی آناطولونك وشرقی تراکیانكماللری بوراده طوپلانیر . ازمیر، اسپارطه وبوردوره قادار کریسنده‌کی ولایتلرك ، مرسین‌ده جنوب شرقی آنادولونك ماللرینی صاتار . تورکیه‌نك باشلیجه یوك مشتریسی آمریقا و بولغارستان‌در . یوکلریمز بیقانمه‌دن اخراج اولونیور ، مملکتمزده یوك بیقامه صنعتنك تعممی بویوك برقازانج تأمین ایده‌جکدر. صوك زمانلرده فعالیته کچن ویکیدن تأسیس اولنان ایپلك فابریقه‌لری‌ده محلی صرفیاتی تزییده یاردیم ایتمکده‌در . بو صورتله مملکتمزده منسوجات وخالی صنایعی انکشاف ایده‌جك ویوکلرینه دها دکرلی بر قیمت بوله‌جقدر .

جهان پیاسه‌سنده دائما مهم بر رول اوینایان تفتیك استحصالاتی حیوان محصولاتمز میاننده اك مهم موقعی طوتار . سنوی تفتیك حاصلاتی وسطی 4 میلیون کیلو (6 میلیون لیرا) در . یاریم عصر اولنه کلنجه‌یه قدر تفتیکدن صوف ، شال وخالی یاپیله‌رق قسماً داخلده صرف ایدیلیر ، قسماً ده اخراج اولونوردی ، بالآخره تفتیك دوقومه‌جیلغی انکلتره آطه‌لرینه کچدی. بوکون آناطولی تفتیکلرینی ایشله‌ین اك مهم مرکز انکلتره‌ده « بره‌دفورد » شهریدر . بو سببله تورك تفتیکجیلرینك باشلیجه مشتریسی انکلیزلردر .

بول چیچکلی واسع قیرلره مالك اولان مملکتمز آریجیلغه جوق مساعددر . فقط فنی صورتده آریجیلق یکی تعممه باشلامشدر . آریجیلق هم بال همده بالموم استحصالی اعتباریله حائز اهمیتدر . اك مقبول باللر مالاطیه ، قیصری ، آنقره ، ادرمید باللریدر. سنوی بال حاصلاتی 3 میلیون کیلو(1.5 میلیون لیرا) تخمین ایدلمکدر ، بونك 150 بیك کیلوسی خارجه صاتیلیر . الده ایدیلن بالمومینك مقداری‌ده 400 بیك کیلو (400 بیك لیرا) قادار اولوب بونك 250 بیك کیلوسی اخراج اولونور .

بروسه والعزیز حوالیسنده مساعد بر زمین بولان ایپکجیلك ده‌مهم برثروت منبعیدر. حرب عمومی ومتارکه اثناسنده فوق العاده ضره اوغرایان بو استحصال شعبه‌سی ده‌یکیدن انکشاف ایتمك اوزره‌در . حرب عمومیدن اول قورو قوزه حاصلاتی 2.5 میلیون کیلونی بولویوردی . 1925ده آنجق 600 بیك کیلویه (6 میلیون لیرا) بالغ اولمش ونصفندن زیاده‌سی اخراج اولونمشدر .

زراعی محصولات ـــ تورکیه قادار متنوع محصولاتی بر آراده طوپلامش اولکه‌لره نادر تصادف اولونور . مملکتمزك مختلف اقلیملرنده مختلف نوع محصولات یتیشیر .

اولدقجه كنيش بر ساحه‌يى احتوا ايدن اولكه‌مزده طوپراغك قوۀ انباتيه‌سنده آز چوق فرقلر كوروله‌جكى شبهه‌سزدر. بعض اووالر پك آز مساعى ايله مبذول حاصلات ويرديكى حالده بعض طوپراق وقايالق يرلرده چتين بر سعى نتيجه‌سنده پك آز محصول الده ايديليير. بوتون توركيه‌ده مزروع اراضى نسبتى ٪ 8در. باغلر وميوه‌لكلر (انجير، فندق، شام فيستيقى، زيتون آغاجلرى) ده ٪ 2 نسبتنده‌در.

زراعت منطقه‌لرى اعتباريله مملكتك يايلا اقسامى ايله ساحل نواحيسى آراسنده بارز فرق كورولور. شرقى آناطوليده حيوان يتشديرمك برنجى، زراعت ايكنجى درجه‌ده‌در. وسطى آنادولوده زراعت شرقه نسبتله دها زياده بر موقع اشغال ايدر. هر ايكى منطقه‌ده عموميتله متسع زراعت تطبيق اولونوب كوبره ويرلمديكى كى اكثريتله عادى ديكله‌نديرمه، نادراً ايكى سنه‌لك مناوبه اصولى تطبيق اولونور. بعض معين منطقه‌لرده ميوه‌جيلك وباغجيلق ياپيلير ساحل منطقه‌لرى كرك اقليم، كرك طوپراق اعتباريله دها باشقه اوصاف عرض ايدر. بورالرده پورتقال، انجير، اوزوم، فندق وزيتون وسائر ميوه‌لردن ماعدا پاموق، توتون، كتن، وكنوير كبى صناعى نباتات يتيشير. بو منطقه طوپراقلرندن اعظمى استفاده‌يى تأمين ايله اراضى‌يى اوزون مدت بوش براقميه‌رق كوبره ومناوبه اصوللريله زراعته احتياج وارسه‌ده بو خصوصه پك آز رعايت ايدلمكده‌در. مع‌مافيه بر آن اول كثيف زراعت اصولى تعقيبى ايجاب ايدر. چونكه بورالرده يتيشه‌ن قيمتلى محصوللر واسع مقياسده ياپيلان مصرفلرى اوده‌يه‌بيله‌جك بر وضعيتده‌در.

مملكتمزده اراضى تصرفاتى خلق آراسنده منقسم اولوب كوچوك اراضى زياده‌در (٪ 75 نسبتنده). اكثر تصرفات 20 - 1000 دونم آراسنده تخالف ايدوب وسطى 150 دونم اولاراق قبول ايديله‌بيلير. 1000 دونمدن زياده اراضى‌يى احتوا ايدن بويوك چيفتلكلر اكزياده آطنه، استانبول، بروسه وآيدين طرفلرنده بولونور. شرقى آناطوليده‌ده متعدد كويلرى احتوا ايدن جسيم تصرفاته تصادف ايديليرسه‌ده قسماً تغلب صورتيله الده ايديلن بو بويوك اراضى تدريجاً انقسامه اوغرامقده‌در. باشقه‌لرينك اراضيسنده اورتاقلقله چاليشان چيفتجيلر (يارىجيلر) محدود اولمقله برابر همان هر طرفده تصادف ايديلير. زراعت عمله‌لرى پاموق، توتون كبى محصولات صناعيه‌ده چاليشديريليير. اك چوق عمله جلب ايدن منطقه آطنه اوواسيدر. مزروع اراضينك ٪ 89ى حبوباته، ٪ 5ى بقلياته ٪ 6 سى‌ده نباتات صناعيه‌يه تخصيص ايدلمشدر.

اقليم وطوپراغك مساعده‌سى سايه‌سنده توركيه‌ده كرك برنج، مصر، دارى كبى صيجاق مملكتلر كركسه بوغداى، آربه، چاودار، يولاف كبى معتدل وصوغوق مملكتلر حبوباتى براز نشوونما امكانى بولمقده‌در. بو سببله آناطولونك حبوبات زراعتى قرون

قدیمه‌دنبری بویوك بر اهمیتی حائز اولوب آقدکز حوضه‌سنك حبوبات آنباری صاییلیردی. بوکون بو ساحه‌ده اخراجات یاپامادقدن ماعدا قسماً ادخالاتده بولونیورز.

مملکتمزده اك چوق زرع ایدیلان حبوبات **بوغدای**در. حبوبات زراعتنه تخصیص اولونان اراضینك یاریسندن زیاده‌سنه بوغدای اکیلیر. تقریباً (3 میلیون هکتار) وسطی 2 ـ 2,5 میلیون طون (250 میلیون لیرا) بوغدای آلینیر. ایکی میلیون طون حاصلات اولدیغنه کوره نفوس باشنه 147 کیلو بوغدای اصابت ایدرکه چوق اکمك ییمکه آلیشیق اولاق مملکتمز ایچین بو مقدار کافی کلمه‌مکده، بالخاصه استانبول، ازمیر کبی بویوك شهرلر خارجدن حبوبات ادخال ایتمکده‌در.

آرپه مملکتمزده یتیشه‌ن حبوبات آراسنده اخراجاتنك چوقلغیله تمایز ایدر. آرپه، تارلالرمزك بشده بریسنی اشغال ایدر (1,2 میلیون هکتار) وحاصلات بر میلیون طونی (80 میلیون لیرالی) متجاوزدر. آرپه شرقك اسکی بر محصولی اولمقله برابر بوغدایه نظراً زراعتی پك محدوددی. فقط صوك زمانلرده مملکتمزده بیرا اعمالنه یارار ایی جنس آرپه یتشدیکی آکلاشیلنجه بر چوق یرلرده آرپه زرعیاتی آرتدی. اك مقبول آرپه اسکیشهر وآیدینده یتیشیر.

آمریقانك آوروپا وآسیایه هدیه‌سی اولان **مصر بوغدایی** اك زیاده شمالی وغربی آنادولونك ساحل مناطقنده زرع ایدیلیر. تقریباً 350 بیك هکتار یردن 380 بیك طون قادار محصول آلنمشدر.

مملکتمزده چاودار ویولاف زرعیاتی پك محدوددر. سنوی چاودار حاصلاتی 200، یولاف حاصلاتی‌ده 100 بیك طون قادار‌در.

زیاده مساعی‌یه محتاج اولان پرنج مملکتمزده بروسه، طوسیه، مرعش، دیاربکر، ریزه وترمه کبی معین منطقه‌لرده زرع ایدیلیر. تقریباً 20 بیك هکتار یردن سنوی 40 بیك طونه یاقین چلتیك یعنی 16 بیك طون پرنج (6 میلیون لیرا) آلینیر. مع مافیه بو مقدار داخلی احتیاجه کفایت ایتمه‌مکده وسنوی 12 بیك طونه قدر اجنبی پرنجی ادخال ایدلمکده‌در.

داری وسوپورکه اوتی زرعیاتی‌ده 100 ـ 150 بیك هکتار اراضی‌یی اشغال ایدرسه‌ده قیمت واهمیت اعتباریله دیکر حبوباتدن چوق کریدر.

تورکیه **قورو سبزه** ساحه‌سنده اخراجاتده بولونان بر مملکتدر. هر سنه وسطی 1000 طون (200 بیك لیرا) ایی جنس قوری سبزه ادخالنه مقابل 10ـ12 بیك طون (1ـ1,2 میلیون لیرا) اخراج ایدر. سنوی قوری سبزه حاصلاتی 120 بیك طون قادار اولوب بونك 35000 ی بقله، 33000 ی فاصولیه، 28000 ی نوخود، 20000

طونی مرجحکدر. بونلردن ماعدا قوروتوله‌رق بازاره چیقاریلان وبو صورتله بر تجارت اشیاسی اولان بزلیه، بوکرولجه وقوری بامیه استحصالاتی‌ده حائز اهمیتدر.

کونشلی ومعتدل اقلیمی مختلف جنس میوه‌لرك نشو ونماسنه مساعد اولان اولکه‌مزده باغجیلق، میوه‌جیلق اسکیدنبری بویوك بر اهمیتی حائزدر. زراعت تاریخی، جنوبی ووسطی آوروپاده اکثری میوه آغاجلرینك منشأنی آناطولی اوله‌رق کوستریر. بوکونده توتونی خارج طوته‌جق اولورسه‌ق زراعی محصولات میاننده قیمت اعتباریله میوه اخراجاتنه تفوق ایدن بر محصول یوقدر.

باغلر پك مساعد نشو ونما شرائطی بولدیغندن، قیشلری پك شدتلی کچن بعض مناطق مستثنا، همان هر شهر وقصبه جوارنده باغلر وجوده کتیرلمشدر. باغلره تخصیص اولونان اراضی 350 بیك هکتاره بالغ اولور، بعض یرلرده باغلرك بر منطقه تشکیل ایده‌جك قادار وسعت کسب ایتدیکی کورولور. غربی آناطولی، مرمره حوضه‌سی، ارجیاس منطقه‌سی، مرعش وغازی عینتاب حوالیسی پك مهم بر باغ منطقه‌سیدر. اوزوم هر جهتجه پك مقبول بر میوه‌در. کرك تازه، کرك قوری اوزوم حالنده صرف اولنور. بالخاصه شراب، سیرکه واسپیرتو اعمالی اعتباریله اقتصاداً بویوك براهمیتی حائزدر. مملکتمزده اوزومدن پکمز، بولاماده اعمال اولنور.

مملکتمزده یاش اوزوم حاصلاتی یاریم میلیون طونه یاقلاشیر. فقط اصل قورو اوزوم استحصالاتی حائز اهمیتدر. غربی آناطولیده یتیشه‌ن چکردکسز (سلطانیه) اوزوملر کونشده قوروتولمق، لذت ومنظره اعتباریله نفاستنی محافظه ایچون بعض عملیاته تابع طوتلمق صورتیله «قورو اوزوم» حالنده جهانك هرطرفنه سوق اولونور. سنوی حاصلات 40 میلیون کیلو (1927) در. بونك 25 ـ 30 (12 ـ 15 میلیون لیرا) میلیون کیلوسی اخراج اولونور. قورو اوزوم تجارتنده جهان بازارلرنده رقیبمز قالیفورنیا ویونانستاندر.

میوه آغاجلری مملکتك هرطرفنه یاییلمش اولمقله برابر بعض جنس میوه‌لرك معین منطقه‌لره انحصار ایتدیکی کورولور. آق دکیز اقلیمی منطقه‌سنده وساحله جوار آلچاق نواحیده داها زیاده زیتون، پورتقال، انجیر یتشدیکی حالده داخلده سرین وبری اقلیم منطقه‌لرنده آلما، آرمود، قایصی... وامثالی آغاجلر داها زیاده‌در.

مملکتمزده یتیشه‌ن مختلف جنس میوه‌لر آراسنده قابل تقدیر درجه‌ده اخراج ایدیلن وبوصورتله خصوصی براهمیتی حائز اولان میوه‌لر: انجیر، فندق، فستیق، بادم، جویز وپورتقالدر.

مملکتمزك برچوق اقسامنده همان بوتون ساحل نواحیسی ایله جزیرهٔ علیاده أنجیر آغاجی موجوددر . مع مافیه هریرك محصولی تجاری برقیمت کسب ایتمز. قوروتمه‌یه الویریشلی اینجیرلر عمومیتله اطه‌لر دکیزی سطح مائلنده یتیشیر. تقریباً آلتی میلیونی بولان انجیر آغاجلرینك نصفندن فضله‌سی غربی آناطولی‌یه اصابت ایتمکده‌در. سنوی اینجیر حاصلاتی ولو تقریبی اولسون تخمین مشکلدر، یالکز غربی آناطولیده موجود آغاجلره نظراً 70 میلیون کیلو قوری انجیر استحصالی ایجاب ایدرسه‌ده بومقدار 30 میلیون کیلویه آنجاق بالغ اولور . محصولات % 10 ی داخلی پازارلره سوق ایدیلوب متباقیسی اخراج اولونور . بوصورتله مملکته سنوی آلتی میلیون لیرا قادار پاره کیره‌ر .

پاسته‌جیلقده قوللانیلان فندوه اك مکمل نشوونما شرائطنی مملکتمزده، شرقی قارا دکیز ساحللرنده بولمقده‌در . بو حوالیده 20 میلیون قادار فندق آغاجی واردر . فندق حاصلاتی سنه‌بسنه بویوك تحوللر کوستر. 1925 سنه‌سنده مستثنا بر مبذولیت کوستروب محصولك مقداری 56 میلیون کیلویه بالغ اولدی . بو مقدار مختلف منطقه‌لر آراسنده شو صورتله تقسیم اولونمقده ایدی : کیره‌سون 26 ، طربزون 17 ، اردو 8,5 ، مختلف 5,5 میلیون کیلو . وسطی حاصلات 25 ـ 28 میلیون کیلو (10 میلیون لیرا) اچ فندق اوله‌رق قبول ایدلمه‌لیدر. فندق زراعتی بویوك بر استقباله نامزددر. جزئی بر اهتمام سایه‌سنده محصولك مقدار وجنسندن بویوك بر ترقی تأمینی قابلدر .

شامده یتشمه‌دیکی حالده یا کاش اوله‌رق شام فستیقی دنیلان فستیوه مملکتمزك محصولیدر. اسپانیا وجنوبی ایتالیاده برمقدار فستیق آغاجی موجودسه‌ده بو محصولك اصل مرکزی غازی‌عینتاب، نزیب وخلفتی حوالیسیدر. حلب وایرانده‌ده بر مقدار یتیشیر. غازی‌عینتاب حوالیسنده بر میلیوندن زیاده فستیق آغاجی موجود اولوب سنوی 5ـ6 میلیون کیلو فستیق ألده ایدیلیر. محصولك % 15ی تورکیه‌ده صرف ایدیلوب متباقیسی اخراج اولونور. جنوب وجنوب شرقی آناطولینك دیکر اقسامنده‌ده یتشدیرلمه‌سی ممکن اولان بومحصول بویوك بر استقباله نامزددر .

تورکیه ایی جنس بادم یتشدیرن مملکتلردن صاییلیر . قابوقلی بادم حاصلاتی درت میلیون کیلو اوله‌رق تخمین ایدلمکده‌در . سنوی 650ـ700 بیك کیلو (650 بیك لیرا) اچ بادم اخراج اولونور . عین زمانده بر میلیونی متجاوز . جویز آغاجی موجود اولوب 20 میلیون کیلو قادار قابوقلی جویز ألده ایدیلیر. بونك جزئی بر مقداری ایکی میلیون کیلوسی (600 بیك لیرا قیمتنده) اخراج اولونور .

مملکتمزده پورتقال ، لیمونه آغاجلرینك نشوونماسنه مساعد یرلر چوقدر. بو کون

درت یول (آطنه) سلفکه ، آنطالیه، سلطانحصار (آیدین) وریزه طرفلرنده 250بیك قادار پورتقال ولیمون آغاجی واردر . درت یول و آنطالیه‌دن 40، ریزه‌دن 30،آیدیندن بر میلیون قادار پورتقال آلده ایدیلیر .

داها زیاده یاش اوله‌رق صرف ایدیلن « آلما ، آرمود ، أریك قایصی، کراز،ویشنه، نار . . . » آغاجلرینك مقداری یوز میلیونی بولور . مالاطیه ، نیکده وقونیه‌ده پك مکمل قایصی قوروسی یاپیلیر . رچل وشروب اعمالنده،پاسته‌جیلقده قوللانیلان ویشنه‌نك مملکتمزده پك آیی جنسلری یتیشیر. دیکر تازه میوه‌لر آراسنده قاوون وچیلك اخراجات أشیاسی میانه کیرمه قابلیتنی حائزدر. میوه‌جیلق خصوصنده مملکتمزك مستثنا قابلیتندن پك آز استفاده ایدلمکده‌در ، بو ساحه‌ده مهم ثروتلر متشبثلرینی بکله‌مکده‌در .

زیتون وسوسام کبی زیتی نباتات ایله پاموق، کتن، کنویر کبی نسجی نباتاتك توتون وآفیونك جهان تجارتنده مهم بر موقعی واردر . بونلر « صناعی نباتات » نامی آلتنده بر شعبه تشکیل ایدرلر .

قیمتلی بر غدا وثروت منبعی اولان زیتونلکلر اکثریتله ساحله یاقین وآز مرتفع یرلرده بولونور . زیتونك آغاجلرینك مقداری آلتی میلیون قاداردر.باشلیجه‌زیتون منطقه‌لری غملیك ـ مدانیه ، ادرمید ـ آیوالق ، آیدین ـ میلاس ، کلبسو ـ نزیب حوالیسیدر . زیتون حاصلاتی سنه‌دن سنه‌یه بویوك تخالف کوستریر ، محصولك ایی اولدیغی سنه‌لرده 150 ـ 200، آز اولدیغی سنه‌لرده 70 ـ 100 میلیون کیلو زیتون آلده ایدیلیر.زیتونلرك %90ی یاغ اعمالنده قوللانیلیر . سنوی یاغ حاصلاتی 30 میلیون کیلویی بولور.مرمره حوضه‌سی زیتونلری داها زیاده دانه اولارق صرف ایدیلیر . مملکتك مختلف یرلرنده یابانی زیتون اورمانلری واردر. بونلری آشیلانه‌جق اولورسه مملکتی زیتونلکلری برمثلی آرتاجقدر .

مملکتمزك آقلیمی چوق یاغلی برنبات اولان سوسام زراعتنه پك مساعددر. سنوی 60 بیك هکتار یردن 22 میلیون کیلو قادار سوسام آلده ایریلیر.هرسنه 5ـ6 میلیون کیلو سوسام اخراج اولونور .

بالخاصه اخراجات خصوصنده فوق‌العاده حائز اهمیت بر ماده‌ده توتوندر . **توتون** مملکتمزك هر طرفنده یتیشیرسه‌ده معین بعض منطقه‌لرده کرك کمیت، کرك کیفیت اعتباریله پك نفیس محصوللر آلده ایدیلیر. بو سببله دنیانك هر طرفنده «تورك توتونلری»نك بویوك بر شهرتی واردر. الیوم توتون زراعتنه تخصص اولونان أراضی 60ـ65 هکتار قادردر. باشلیجه، درت بویوك توتون منطقه‌سی تفریق قابلدر .

1 ـ قاراد کیز منطقه‌سی (طربزون ـ صامسون بافره)، 2ـ ازمیر منطقه‌سی (سلچوق ـ اوده‌مش ـ مغنیسا ـ آقحصار ـ برغمه)؛ 3ـ مرمره حوضه‌سی (دوزجه ـ حندك ـ ازمیت، بروسه ـ بالیکسر ـ شرقی تراکیا) 4 ـ جزیره علیا (اورفا ، ماردین) منطقه‌سی .

حرب عمومیدن اول توتون محصولمز سنوی 40 ـ 50 میلیون کیلویه بالغ اولمقده وبونك 25 ـ 30 میلیونی بو کونکی تورکیه اراضیسنده یتشمکده ایدی . 1919دن 1922 تاریخنه قادار توتون محصولی 20 میلیون کیلو اطرافنده تموج ایتمش ، 1923دن اعتباراً تزایده باشلامشدر . 1923ده 29 ، 1924ده 60 ، 1925ده 52 1926ده 53 میلیون کیلو حاصلات اولمشدر .

تورکیه طوپراقلری عصرلردنبری آفیونه یتشدیرمکده‌کی امتیاز وقابلیتی محافظه ایتمکده‌در . یاغموری آز اولان وسطی وغربی آناطولیده خشخاش تارلالری 40ـ50 بیك هکتار یر اشغال ایدر . سنوی آفیون حاصلاتی 300 بیك کیلو قادادر، آفیونلرك داخلده صرفیاتی پك محدوددر، بیك کیلویی پك آز تجاوز ایدر ، هرسنه ازمیر واستانبول اوزرندن 7 ـ 8 میلیون لیرالق آفیون اخراج ایدیلیر . بعض یرلرده خشخاش توخومندن بویاجیلقده، صابونجیلقده قوللانیلان بر نوع یاغ چیقاریلیر .

منشأی نباتی اولان منسوجات مواد ابتدائیه‌سی آراسنده پاموق، الیافنك اینجه‌لکی، یوموشاقلغی ، خفیفلکی، مقاومتی، آلاسنقیتی ودیکرلرندن زیاده بویا طوتماسی دولاییسیله بویوك بر رجحانه مالکدر. بو سببله پاموق استحصالاتی جهان اقتصادیاتنك مهم مسئله‌لرندن برینی تشکیل ایدر . بالخاصه پاموغك ارضك معین یرلرنده یتیشه‌بیلمه‌سی اهمیتی بر قات داها آرتیرمقده‌در . مملکتمزك بر چوق اقسامی پاموق یتشدیرمه‌یه مساعد بولونمقده‌در. بو یرلردن یالکز آطنه وازمیر حوالیسنده واسع نسبتده ، دیکرلرنده ایسه داخلی استهلاکه کافی مقدارده پاموق یتیشدیریلیر . پاموق اکیلان اراضی 150 بیك هکتاردر . سنوی 22 بیك طون صافی پاموق آلده ایدیلیر . بونك 14 بیك طونی آطنه ، طرسوس اووالرنده متباقیسی ازمیر ، بالیکسر ، کیوه ، العزیز ، دیاربکر وایغدیر حوالیسنده استحصال اولونور .

سنوی اخراجات 12 بیك طونه (12 میلیون لیرا) یه بالغ اولور. یاغ استحصالی دولاییسیله پاموق توخومی‌ده حائز اهمیتدر .

دیکر منسوجات مواد ابتدائیه‌سیدن کتن وکنویر زراعتی 10 بیك هکتار یر اشغال ایدر. هرایکی محصول هم یاغی ، هم‌ده الیافی ایچون یتیشدیریلیر . کتنك داها زیاده یاغندن کنویرك‌ده الیافندن استفاده ایدیلیر . سنوی 5 میلیون کیلو کتن توخومی و 4 میلیون کیلوده کنویر الده ایدیلیر .

مملكتمزده بر مقدار كل ياغی‌ده استحصال ایدیلیر . سنوی استحصالات 80 كیلو (25 بیك لیرا) قادار‌در .

زراعی محصولاتمزك بو كونكی مقداری طوپراغمزك قابلیتنه نظراً آز بر یكون طوتار دیكر مملكتلرله مقایسه ایده‌جك اولورسه‌ق بو نقصان داها بارز بر صورتده نظره چارپار. مثلا طبیعی واجتماعی بر چوق خصوصاتده تورکیه‌یه مشابه شرائط عرض ایدن و200 بیك كیلومترو مربعی اراضی‌یه و 20 میلیون نفوسه مالك اولان اسپانیانك سنوی اخراجاتی 50 میلیون انكلیز لیراسنه بالغ اولدیغی حالده تورکیه (نفوسی 13,9 ، مساحه‌سی 670 بیك كیلومتره مربعی) اخراجاتی اعظمی 18 میلیون انكلیز لیراسنه بالغ اوله‌بیلمكده‌در.

خام ماده استحصالنك وزراعتك لایقیله انكشاف ایده‌مه‌مسی طبیعی ثروتلرك وقوهٔ انباتیه‌نك فقدانندن متولد دكلدر. بو خصوصده الك زیاده ایلری سورولن سببلر: محافظه‌كارلق سرمایه وتشبث نقصانی، نقل واسطه‌لرینك آزلغی، محصولات ایچون قطعی وثابت پیاسه‌لرك عدم موجودیتی كبی اجتماعی واقتصادی عامللردر . بر چوق یرلرده زراعت اصوللری عصرلردنبری هیچ بر تحول كوسترمه‌مش اولوب ابتدائی شكلنی محافظه ایتمكده‌در . كیمیوی كوبره استعمالی تعمم ایتمه‌دیكی كبی حیوانات كوبره‌لری‌ده داها زیاده محروقات اوله‌رق قوللانیلیر .

مملكتمزك بویوك بر قسمنده زراعت آنجاق اروا واسقا سایه‌سنده انكشاف ایده‌بیلمك استعدادنده‌در. بو سایه‌ده الیوم غیر مزروع اولان اراضیدن‌ده استفاده ایدیله‌بیله‌جكدر . كرك كویلولرمزك یكدیگر‌كه وفضله مساعی‌یه رغبت ایتمه‌سی ، كرك زراعت اصوللرینك وقوللانیلان آلات ووسائطك فنیله‌شدیرلمسی سایه‌سنده آز زمان ظرفنده داها یوكسك بر انكشافه وارمق قابلدر . جمهوریت حكومتی كویلی‌یی حمایه اصولنی تعقیب ایله هر درلو سربستی‌یی بخش ایتمش اولدیغندن خلقمزه بویوك مسئولیتلر ترتب ایتمكده‌در .

بر مملكتك ثروت منبعی یالكز خام ماده استحصالی دكلدر . صنایع ونقلیه‌جیلكك‌ده اهمیتی بویوكدر . حتی اقتصاد تاریخی یاقین شرق مملكتلرنده تجارت ونقلیه‌جیلكك دیكر اقتصادی فعالیتلره فائق بر موقعی اولدیغنی كوستریر . بو مملكتلر هند وچینك قیمتلی ماللرینی آق دكیز وآوروپایه ، بوكا مقابل غربك مصنوعاتی شرقه نقل ایتمك كبی بر ترانسیت وظیفه‌سنی‌ده ایفا ایله مكلفدر . فقط شو جهت انكار ایدیله‌مز كه مملكتمزده نفوسك آرتماسی ، اجتماعی واقتصادی حیاتك یوكسك بر سویه‌یه واصل اولابیلمه‌سی آنجاق زراعی انكشاف سایه‌سنده قابل اوله‌بیله‌جكدر .

حامد سعدی

استانبول دارالفنونی موضعی جغرافیا معلمی

تورك مسلك معماریسنده یاكلش تلقیلر [1]

تورك معماریسنك تاریخ تكامل وتأسسی حقیله، علم ومعلومات كافیه ایله تدقیق ایدلمدیكندن قواعد وتفرعاتی وتشكلاتنك تطبیقاتی اصوللرنده دائما یاكلش تلقیلره دوشولمشدر. بو یاكلش تلقیلری كرك درسلرمده وكرك مقالهلرمده بر چوق كرهلر موضوع بحث ایدهرك تصحیح ایتمكه اوغراشدم. فقط كورونیوركه تورك معماریسنی تمثیل ایتمك اوزره وجوده كلن آثار تكمیل بو یاكلش تلقیدرك محصولیدر وبونلر تورك معماریسیٔ علیهنده بر جریان وجوده كتیرمكه سبب اولمشلردر. بوندن بشقه معمارسنانك سنهٔ دوریهٔ افولی مناسبتیله یاپیلان تحریری تظاهراتدن علمی هیچ بر اساسه وتورك معماریسنك ادوار واقالیم مختلفهسندهكی آثار باقیهسی اوزرنده یاپلمش متخصصانه هیچ بر تدقیقه مستند اولمیهرق استادك قدرت صنعتكارانهسنی مدح واعلا ایدركن تورك معماریسنك قیمتی وصنعتكارلرینك قدرتی اخلال ایدن بر وجه بالا یاكلش تلقیلرك اعلاننده اصرار ایدلمكدهاولدیغی آكلاشلمقدهدر. بناءً علیه اقلیمه وملزمهٔ انشائیهنك تجابتنه دائما تابع وصادق قالان وتشكلاتنده هیچ بر زمان حقیقت ومنطقدن انحراف ایتمین بو اصیل مسلك معماری حقنده شیمدی یه قدر یاپیلان تدقیقات وتتبعات نتیجهسنده حاصل اولان علمی قناعتلری بر كره داها تثبیت ایتمك هر حالده فائدهدن خالی دكلدر. تورك مسلك معماریسی ایلك تشكل وتأسس ایتدیكی اقلیملردن آق دكز، مرمره وطونه ساحللرینه قدر یاپیلان بویوك قطعهلك هر مختلف اقلیمنده بدایت تشكلدهكی خصوصیت ملیهسنی، تفرعاتنده كندیسنه خاص اولان اساسات صناعیهیی محافظه ایدرك مالزمهٔ طبیعیه ومختلفهیه كوره الك فنی بر صورتده تشكل ایدن ومخصص ایشی الك معقول ومنطقی صورتده كورن لایعد وامثالسز آثار ایله لایموت بر حالهدر. تشكل وتأسسی پك قوتلی واساسلی اولان بو مسلك معماری وآثاری هیچ بر زمان وهیچ بر اقلیمده كندندن اولكی مدنیتلرك ومسلك انشا وتزیینلرك تأثیری آلتنده قالمامش وتقلیدجیسی اولمامشدر. سیواس وقونیهدهكی

---

[1] استاد بو مقالهسنی وفاتندن ایكی آی قدر اول «تورك ییلی» ایچون یازمشدی. بلكه صوك مقالهسیدر. بو مناسبتلهده خاطرهسنی تعزیز ایدهرز. «تورك ییلی»

خارق العاده آثارك تابع اولدیغی قوانین صناعیه ونفیسه‌نه‌ایسه‌سوریه، فلسطین وحتی مصرده کیلرله نیلوفر، مریج وخلیجه حاکم تپه‌لرك اوزرنده کیلرده عیناً اودر. حتی بو مختلف اقلیملرده تورك طرز انشا ومسلك معماریسی ماورای خزرده، بخارا وسمرقندده کمالیله ترقی وآثاریله تکامل ایتدکدنصوکرا صنعتکارلری واستادلری ایله مکمل ومجهز اولدیغی حالده کیره‌ره وبورالری تورك روحنه‌وذوقنه کوره اعمار ایدر. بو اعماراتده نه ایران ونه عرب صنعت انشا وتزیینك متمایز خواصی واردر. بری برندن آیری اولان بو صوك ایکی اسلوب معمارینك کندی اقلیملرنده یوکسك مدنیتلرینك براقدیغی متعدد قیمتلی ونفیس آثاری واردر. هله بیزانس، انشا وتزیینده صحی ومتین اساسلر ایله تأسس ایدن تورك مسلك معماریسنه هیچ بر تأثیر اجرا ایده‌مه‌مش ودائما یبانجی قالمشدر.

تورك آثار معماریه‌سنك وجوده کلمسی خصوصنده‌کی سوق واداره اصوللریله معمار واستادلرینك مساعیسی حقنده‌ده دائما یاکلش فرضیه‌لره دوشولمکده‌در. بونلری، زمان حاضرك بنالری کبی یکی مهندس ومعمار مکتبلرنده تحصیل اولونان اصوللرله وبر معمارك قریحه‌سندن چیقان تکمیل ابعاد وتفرعاتی معین پروژه‌لرله سوق واداره اولوندیغی ظن ایدیله‌رك اثرلرك پلانلری ومعمارلری آرانمقده وتاریخی معلومات آراسنده بونلر عادتا ایجاد اولونمقده‌در. نه‌زمان قدیم ونه‌ده قرون وسطی آثاری بو یکی مکتب وتحصیل اصوللریله میدانه کتیرلمه‌مشدر. حتی یادکاری ونفیس هرهانکی بر قیمتی حائز اولاجق یکی بنالرده بیله مقاومت وکشف ایچون بویوك بر قیمت واهمیتی حائز اولان بو پروژه اصولنك لازم کلن تأثیرك استحصالنده هر زمان موفقیتبخش اولمادیغی کوروله‌رك تکمیل تفرعات معماریه‌نك طبیعی حالده آهنك وتناسبنی رأی العین وامنیتله تعیین ایتمك اوزره پروژه‌لرك مهم اقسام تزیینیه‌سی مقیاس طبیعیده وموقت مالزمه ایله وجوده کتیرلمکده‌در.

اوروپانك مشار بالبنان اولان صنعتکارلری اسکی اصول سوق واداره‌یه بکزه‌ین یالکز بویله مقیاس طبیعیده مودللرله ایشلیه‌رك موفق اولمشلردر.

یکی اصولده اثرك مختلف ومتعدد ایشجیلکارینی وجوده کتیرن اوسته‌لر یاپدیغی ایشلك اوسته‌نه ویانینه نه کله‌جکندن خبردار اولمایارق النه ویریلن معین بر تفرعات و تفصیلات پروژه‌سنك تطبیقیله اوغراشیر وتفصیلات پروژه‌لرینك یکدیکریله اولان مناسبت وآهنکی تملدن ماهیه‌یه قدر تکمیل ایشجیلکارك تنظیمیله صاحب اثر اولارق چالیشان بر معمارك قریحه‌سندن چیقار. بو جهتله اثر دائما بر معماره نسبتاً یاد ایدلمکده‌در.

حالبوکه اسکی آثار معماریه ایله تورك آثار بقیهٔ معماریه‌سنده بویله یکی مکتب وتحصیل اصوللرینك پروژه‌لرینی وبونلرك معمارینی آرامق غایت خطالی بر تدقیق وتتبع یولیدر. بویله بر تدقیق وتتبعك هیچ بر وقت ثمره ویرمیه‌جکی محقق اولمقله برابر آثارك

صنعت ومعرفتده وایشجیلکلرك آهنك وانتظامده واصل اولمش بولوندقلری ویکی اصوللرله ممکن اولامایان درجهٔ بالایی اکلایابیلمك ایچون قوهٔ ادراکیه اوکنه چکیلمش کثیف بر پرده تشکیل ایده‌جکی بدیهیدر.

تورك آثار معماریه‌سی بر معمارك مثبت ومعین تفصیلات پروژه‌لرینك تطبیقاتندن دکل، تکمیل تفرعات صناعیه وتزیینیه‌سنده متعدد و متخصص استادلرك ابداع وبالذات ایشله‌دکلری صنعت ومعرفت اثرلرینك یکدیکریله اك بیوك وقیمتدار برآهنکله امتزاج ایتمسندن تشکل ایدن بر کل، بر مجموعه‌در. بویله بر مجموعهٔ صنعت ومعرفتی تاریخلرك یاد ایتدیکی بر معماره عطف ایتمك ممکن دکلدر. بو معمار اثرك متعدد ومختلف ایشجیلکلرنده ید طولا صاحبی ابداع خاصه‌سنه مالك بر چوق متخصص استادلرك مساعیسنی تنظیم ایدن ویاپی صاحبیله تماسه کلن وینه او استادلرك آراسندن یتیشه‌رك حرمت وامنیت قازانان بر صنعتکاردر.

او مجموعهٔ صنعت ومعرفت ایسه متعدد ومتخصص استادلرك مشترکاً عشق ومحبتله ایمان ایتدکلری تورك اصول انشا وتزیینده وجوده کتیردکلری اثرلریدر.

معلم معمار کمال الدین

تورکیه‌ده حرف انقلابی

ایکی اوچ آیدن بەری تورکیه، انقلابنڭ یڭی وغایت مهم بر صفحه‌سنه کیریشمش: عرب ألفباسنی ترك ایده‌رك أساسی لاتین حرفلری اولمق اوزره یڭی بر آلفابه قبولنه تشبث ایتمش بولونیور .

عرب حرفلرینڭ تورك لسانه موافق کلمه‌دیکی نوته‌دن بری آکلاشیلمش، حرف ده کیشدیرمك لزومی حس اولونمش ، حتی اللی آلتمش سنه اول «استبدال حروف» ایچین تدبیرلر دوشونولمشدی. بو ایلك حرکت محافظه‌کارلغك غلبه‌سیله قاپاتیلدقدن صوکرا مسأله آنجاق مشروطیت انقلابندن صوکرا تکرار یومی مطبوعات ستونلرنده مناقشه اولونمغه باشلایابیلمشدی . بو أثناده‌ده لاتین حرفلرینڭ حرارتلی طرفدارلری ظهور ایتمکله برابر أسکی حرفلری اصلاح وبالخاصه مقطع بر صورتده تحریر ایله یازی واملانڭ قصورلرینی ازاله ایتمه‌یه امکان بولوندیغی فکری غلبه چالمشدی. اتحاد وترقی حکومتی‌ایسه ساده‌جه رقعه حرفلرینی یان یانه دیزه‌رك و(ا، و، ه، ی) صائتلرینی بوتون هجه‌لرده‌اظهار ایده‌رك یازیده واملاده بر یکیلنك کوسترمکله اکتفا ایتمك ایسته‌مش، بو اصولك عسکری معاملاتده تطبیقنه‌ده تشبث ایتمشدی. فقط یازی کبی مهم بر اجتماعی مؤسسه‌نك تبدیلنه رسمی دوائر معاملاتندن باشلانامیه‌جغی، دوغرودن دوغرویه جمعیتك حیاتنه کیرمه‌دکجه بویله بر انقلابك باشاریلامیه‌جغی آکلامیان مشروطیت فرقه‌سنك بو تشبثی عمومی حربك آرایه کیرمه‌سیله‌ده بوس‌بوتون افلاس ایتمشدر .

1920 سنه‌سندن اعتباراً تورکیه خارجنده، آذربایجانده‌لاتین حرفلرینڭ قبولی حرکتی باشلامشدی .

1925 سنه‌سندن صوکرا تورکیه‌ده دخی عرب حرفلرینڭ ترکی مسأله‌سی تکرار جانلاندی ، وباکو قونغره‌سنه تورکیه‌یی تمثیل ایده‌ن علمی بر هیئت کونده‌ریلدی ؛ شو قدارکه بوهیئت آنجاق مشاهد وضعیتده قالارق انقلابی حرکتی التزامدن کری قالدی. باکو قونغره‌سنه کیده‌ن هیئتك بو محافظه‌کار واحتیاطکار وضعیتی تورکیانك حقیقی احتیاجنی

واو احتیاجی لایقیله حس ایدەن ذاتلرك وتشکلّلرك فکرینی تمثیل ایتمەیوردی. اوزماندن صوكرا کچن اوچ سنه ظرفنده یومی وموقوت مطبوعات مختلف فاصلەلرله لاتین حرفلرینك قبولی مسألەسیله جدی بر صورتده اشتغال ایتدی. تورکیەدە آرتیق محافظەکارلرك استناد ایدەجکی هیچ بر سیاسی قوت وتشکیلات قالمامشدی. سلطنت وخلافت لغو ایدیلمشدی. خاندان کاملاً مملکتدن اخراج اولونمشدی، بین‌الملل مدنی سرپوش، شاپقا ملی سرپوش اولمشدی. انقلابجی جمهوریت خلق فرقەسی قطعی اولەرق لاتین حرفلرینك قبولنە طرفدار اولدیغنی علناً کوسترمەمکله برابر مطبوعاتده جریان ایدن مناقشەلری دقتله تعقیب ایتدیکی آکلاشیلیوردی.

1927 و1928 سنەلرنده حرارتله مناقشه اولونان بو مسألەنك له وعلیهنده کتیریلن باشلیجه دلیللر برقاچ نقطەدە طوپلانابیلیر. محافظەکارلرك باشلیجه ادعالری: 1) مدنیته کیرمش بر ملت ألفباسینی تبدیل ایدەمز، 2) ألفبا واملا ایله مدنیت آراسنده هیچ بر مناسبت یوقدر، انکلیزلرك املاسی برباد اولدیغی حالده مکمل بر املایه مالك اولان اسپانیولر مدنیتجه فرسخ فرسخ کچدیکی میداندەدر؛ 3) ژاپونلر آلفابەلرینی دە کیشدیرمەدکلری حالده پك اعلا غرب مدنیتنی تمثل ایدەبیلمشلردر؛ 4) لاتین حرفلرینی قبول ایتدیکمز تقدیرده ملی کتبخانەمزك آثاری نه اولاجقدر؟ 5) عرب حرفلرینك اصلاحیله املامزك اصلاحی دە ممکندر.

بوتون بو ادعالره علمی وقناعت‌بخش جوابلر ویریلدی:

1) بالذات تورکلر تاریخی ومدنی دورلرنده ایکی دفعه ألفبا دە کیشدیرمشلردر. هم دە لسانلرینك بنیەسنە داها موافق اولان بریازی‌یی ترك ایدەرك عرب حرفلرینی آلمغه مجبور اولمشلردر. أجدادیمزی بوکا اجبار ایدەن قوت قطعیاً عسکری وحربی دە کیلدی. بالعکس او دورده تورکلر سیاسةً بوتون اسلام عالمنك حاکمی موقعنده ایدیلر.

2) تورکلردن باشقا رومنلر دە بر عصردن آز اول آلفابەلرینی دە کیشدیرمشلر، لاتین آلفابەسنی قبول ایتمشلردر.

3) هر واسع مدنیتك کندیسنه مخصوص وبین‌الملل بر چوق مؤسسەلری واردر؛ بو مؤسسەلردن بری دە یازیدر. مصر، آثور، چین، یونان، روما، عرب مدنیتلرندن هر برینك واسع بر جغرافی ساحەسی واردر. بو ساحەیە داخل اولان واو مدنیتلری تمثل ایدەن ملتلرك کافەسی، عینی سیاسی اداره آلتنده طوپلانمامش اولمقله برابر، مشترك بر یازی قوللانمشلردر.

4) بو کونکی غرب مدنیتنی تمثل ایدەن ملتلر مختلف عرقلره ومنشألره منسوبدر؛ جملەسی عینی سیاسی عضویت آلتنده بولونمایورلر، دین ومذهبلری دە بر دە کیلدر.

5) مدنیت ایله یازی آراسنده‌کی مناسبات املا ایله پك آز علاقه‌داردر؛ یازی آنجاق مشترك افکارك افاده‌سنه واسطه اولمق صفتیله بین‌الملل بر قیمت کسب ایدر . مشترك یازی اولمادقجه بین‌الملل مدنیتلر مشترك افکارینی، علمی وفنی اصطلاحلرینی، تاریخی وجغرافی اسملرینی قاوراماق ممکن دکیلدر .

تورك دیل انجمنی

6) ژاپونلر شدتله لاتین حرفلرینك قبولی احتیاجنی حس ایتمشلردر . بونك ایچین جمعیتلر تشکل ایتمش، بر چوق أثرلرده باصیلمشدر . فقط سیاسی اقتدار محافظه‌کارلرك ألنده اولدیغی ایچین انقلابلرینك بو صفحه‌سنی اکمال ایده‌مه‌مشلردر.

7) عرب حرفلری اصلاح ایدیلدیکی ومقطع بر حاله کتیریلدیکی تقدیرده میدانه چیقاجق یکی یازی ایله أسکی أثرلرك یازلمش اولدیغی یازیلر آراسنده هیچ بر مناسبت قالمیه‌جقدر. بناءً علیه اسکی أثرلردن استفاده‌نك انقطاعه اوغرامامسی محذوری عینیله (اصلاح حروف) ایله‌ده باش کوستره‌جکدر . هر ایکی حالده اتخاذ اولوناجق تدبیر بر تانه‌در . بو أثرلردن ألزم اولانلرك یکی یازی ایله تکرار طبعی، دیکرلرینك اختصاص صاحبی بر زمره‌نك اشتغال ساحه‌سنه ترکی .

8) شیمدیدن بزده یازی ایکیلکی حاصل اولمشدر : بوتون علمی، فنی، تاریخی، جغرافی أثرلریمز لاتین حرفلریله دولودر . بو صورتله لاتین حرفلری شیمدیدن بزم معاون بر یازیمز حالنه کیرمشدر .

9) املا بربادلـكی ترقی‌یه مانع دکیلدر ، فقط بونك‌ده بر درجه‌سی واردر ، بزده املا سیستهٔ‌منده وحدت بیله یوقدر : بر طرفدن عربجه وعجمجه کلمه‌لری صائتسز بر بر سیسته‌مله‌یازیبورز ، دیکر طرفدن کوندن کونه‌تورکجه کلمه‌لرك صائتلرینی چوغالتیورز. بو یوزدن املامزده هم سیستهٔم ایکیلکی همده مدهش بر آنارشی حکم سورمکده‌در.

10) صائتلرك تزییدینه دوغرو کورولن حرکت تماميله عربك هجائی املاسنك بزم لسانه اصلا توافق ایتمه‌دیکنه دلالت ایدر .

11) یازی انقلابنك تحقق ایچین اك مناسب زمان شیمدیدر . چونکه شیمدی أهالیمزك آنجق یوزده یدیسی سکزی اوقومق یازمق بیلدیکی حالده یکرمی اوتوز سنه صوکرا بو نسبت پك چوق آرتاجقدر . بو مدت ظرفنده ملی کتابخانه‌مزك کتابلری قات قات چوغالاجقدر .. الخ [*]

محـافظه‌کارلر بو علمی جوابلری رد وجرح ایده‌مدیلر ، سکوته مجبور اولدیلر . بو آرالق جمهوریت خلق فرقه‌سی‌ده حرف مسـأله‌سنی علناً پروغرامنه ادخال ایده‌رك انقلابمزك بو صفحه‌سنده تشبث ایتمك اوزره اولدیغنی ایما ایتمشدر . (عصمت پاشانك فرقه اجتماعنده‌کی نطقی) .

نهایت 1928 حزیرانك اورتالرنده «لاتین حرفلرینك لسانمزده صورت وامکان تطبیقنی دوشونمك» اوزره (تورك دیل انجمنی) نامیله بر متخصص هیئت تشکیل ایدلمشدر . 26 حزیرانده ، آنقره‌ده ، معارف وکالتنده اجتماع ایدن انجمن آز زمانده ، آنجاق بر آی ظرفنده ، لسانمزی یازمغه کفایت ایده‌جك بر آلفابه ایله صوتیات وشکلیاتمزك أساسلرینی احتوا ایدن بر غرامر لایحه‌سی وجوده کتیرمش ، واملا لغتنك ترتیب وتنظیمنه‌ده باشلامشدر . بو ایلك أثرلری وجوده کتیررکن منتظماً کونده ایکی دفعه اجتماع ایدن وهر کون سکز ساعتدن فضله چالیشان دیل انجمننك اعضالری بو ذاتلردر .

خارجیه مأمورلرندن وفیلولوغلردن ابراهیم ، دارالفنون سابق لسانیات معلمی احمد جواد ، دارالفنون لسانیات مدرسی معاونی راغب خلوصی ، ادیبلرمزدن فاضل احمد ، بولی مبعوثی فالح رفقی ، تعلیم وتربیه اعضالرندن محمد احسان ، تعلیم وتربیه رئیسی محمد أمین بکلر.

هیئت أثرلرینی طبع ایتمك اوزره آغستوس ابتدالرنده استانبوله نقل ایتمش وکندیسنه أولا روشن اشرف ویعقوب قدری بکلر التحاق ایتدیکی کبی داهاصوکراده ابراهیم نجمی ، جلال ساهر ، معلم اسماعیل حکمت ، لغت مؤلفلرندن بهابکلر دخی اعضالغه قبول ایدلمشدر.

هیئت بر طرفدن غرامر لایحه‌سنی وآلفابه راپورینی طبع ایتمکله برابر خلق درسخانه‌

---

[*] بو مسئله‌لرك علمی بر صورتده ایضاحی ایچون قلمه آلدیغمز (لسان انقلابی) اسمنده‌کی أثره مراجعت ایدیکز . (محرری احمد جواد ، ناشری ابراهیم حلمی)

لرینه مخصوص بر آلفابه، عمومه مخصوص بر آلفابه، املا وتصریف شکللری، برایلك قرائت حاضرلایه‌رق جمله‌سی طبع وخلقه توزیع اولونمشدر. خلقه مخصوص بوأثرلردن هر بری یالکز دولت مطبعه‌سی طرفندن یوز بیکدن زیاده باصیلمش ودرحال خلق طرفندن قاپیشیلمشدر. وبو انجمنك قراریله آلفابه ایله املا وتصریف شکللری بوتون ناشرلر طرفندن ده طبع ایدیله‌رك جمله‌سی صاتیلابیلمشدر. بو تهاجم وملتك یکی یازی‌یی ئوکره‌نمك خصوصنده کوستردیکی عمومی آرزو یازی انقلابنك نه‌درجه ملی بر احتیاج اولدیغنه اك بلیغ بر دلیلدر. املا لغتنك تشرین ثانی اورتاسنه ویا نهایتنه قادار کاملاً باصیلمش اولمه‌سی قویاً محتملدر.

ا. ج

تورك آلفابه‌سی شودر:

I

Sedâlı harfler : صدالی حرفلر

A , a (آ)

at, az, al, ak, as, ah!

آه! آص آق آل آز آت

O , o (اوت)

Ot, ok, ol, on, okka, olta

اولطا اوقا اون اول اوق اوت

U , u (اوچ)

Uç, un, bu, şu, otu, unu.

اونی اوتی شو بو اون اوچ

I , ı (ایلیق)

Kış, kır, kız, sık, sıkı, ılık.

ایلیق صیقی صیق قیز قیر قیش

E , e (ئەل)

El, ez, et, ek, en, eş, ev.

أو أش أڭ أك أت أز أل

Ö , ö (ئوز)

Ön, öz, söz, sök, çök, dök.

دوك چوك سوك سوز ئوز اوك

Ü , ü (اوزوم)

Üz, süz, düz, üzüm, düş, düşkün.

دوشكون دوش اوزوم دوز سوز اوز

İ , i (اى)

İş, iz, in, iki, diş, dizi.

دیزی دیش ایكی این ایز ایش

II

Sedâsız harfler : صداسز حرفلر

به	B	b	Bedri,	bal
جه	C	c	Cemal,	câzip
چه	Ç	ç	Çan-Kaya,	çorap
ده	D	d	Dâhi,	dede
فه	F	f	Fâzıl	fenâ
گه	G	g	Gâlip,	gelen
هه	H	h	Hasan,	hava
ژه	J	j	Jâle,	ejder
قه	K	k	Kemal,	kalıp
له	L	l	Leylâ,	lala
مه	M	m	Mehmet,	memnun
نه	N	n	Nûri,	nasıl
په	P	p	Paşa,	pazarlık
ره	R	r	Recep,	rahat
سه	S	s	Sâmi,	sayi
شه	Ş	ş	Şakîr	şeker
ته	T	t	Tâhir,	tezkere
وه	V	v	Veli,	vâli

يه	Y	y	Yusuf,	yazı
زه	Z	z	Zeki,	ziyâret

III

İşâretler : اشارتلر

1 — (ˆ) uzatma ve inceltme işâreti: اوزاتمه و اینجه‌لتمه اشارتی

Âlî, Kâzim, Nigâr

2 — (') Koma [kesme] işâreti : قوما [کسمه] اشارتی

mes'ud.

IV

« k » و « g » حرفلری

« k » ve « g » herfleri

I — « k » و « g » حرفلری، قالین صدالی حرفلرله قالین، اینجه‌صدالی حرفلرله اینجه اوقونور :

k : kara, koru, kuru, kır ;

ksmer, kök, kül, kibirli.

g : gaga, gol, gazete, gayet ;

gemi, görgü, gül, güzel.

II — کلمه نهایتنده‌کی « k » نك حرکه‌له‌ندیکی زمان آلدیغی یوموشاق «g» تلفظی وبوکا مماثل یوموشاق « g » لر ، « ğ » شکلنده کوستریلیر :

olduğu, geldiği, doğru, iğrenç.

توركجيلك

توركلك فكری ، تورکجیلك جریانی ، تورك اوجاقلری .

I — برمسأله — توركك تعریفی — ملیت فکری — « ملت » ك تعریفی — ملیت فکرینك تورکلر آراسنده انتشاری — ملیت فکرینك صورت تظاهری — غرب تورکلرینك اوروپا ایله مناسبتلری .

« تنظیمات » و « یکی عثمانلیلر » — تنظیماتجیلرله یکی عثمانلیلرده ملیت مفهومی — تنظیمات ادبیاتنده تورکجیلك ایزلری : شناسی و ضیا پاشا — لسانده بوتون تورکجیلکك ایلك امارەلری : احمد وفیق پاشا .

فیلولوجیا و تاریخده تورکجیلك : مصطفی جلال الدین پاشا .

ایلك تورکجیلرك عمومی وصفلری — تورکجیلکه مستشرقلرك تأثیری — تورکجیلك فکری وانکلیز - روس مناسباتی — مجارلی وامبەری .

II — آذری تورکلرنده تورکجیلك : آخوند زاده میرزا فتح علی .

III — غرب تورکلرنده تورکجیلکك ایکنجی دورەسی — سلیمان پاشا — بخارالی شیخ سلیمان افندی — احمد مدحت افندی — احمد جودت پاشا .

ملیت عثمانیه ، وحدت اسلامیه و تورکجیلك .

IV — شیخ جمال الدین افغانی .

V — قافقاس ، قریم وقزان تورکلرنده ملیت فکری — روسیەده ایلك تورکجه غزته: حسن بك زردابی نك « اکینجی » سی — انسی زادەسی مطبوعاتی .

اسماعیل بك غاسپرینسکی : « ترجمان » .

قزان تورکلرنده ایلك ملیتجیلك سسی : شهاب الدین مرجانی .

توركلك شعبەلری آراسنده مناسبات .

VI — تورکجیلکك اوچنجی فعال دورەسی — ش . سامی بك — نجیب عاصم بك — ولد چلبی — « اقدام » صاحبی جودت بك — عبدالحمید دورینك تورکجیلکه قارشی آلدیغی وضعیت — امرالله افندی — بروسەلی طاهر بك — رائف فوأد بك — نجیب بك .

یونان حربی : شعر و ادبیاتده تورکجیلك — مفتی اوغلی احمد حکمت بك .

ملی شاعر محمد امین بك .

VII — سیاسی تورکجیلر — طونەلی حلمی — آق چوره اوغلی یوسف - حسین زاده علی بك .

VIII — آغا اوغلی احمد بك .

IX — تورکجیلکك تعضی دورەسی . — « تورك درنکی » — « تورك اوجاغی » — « تورك یوردی » — « کنج قلملر » .

حمدالله صبحی بك — کوك آلپ ضیا بك .

X — تورکیه جمهوریتی .

قیزم اولکه‌یه واوغلم طوغروله

I

بر مسأله

تورك ملیتی فکری ، تورکلر آراسنه نه‌زمان و نره‌ده کیردی ؟ — ایشته حلی پك‌ده قولای اولمایان برتاریخ مسأله‌سی !.. [1] اصل مسأله‌نك حلی یولنده چالیشمه‌یه باشلامادن اول ، قوللاندیغمز ایکی تعبیردن ، « تورکلر » و « ملیت فکری » تعبیرلرندن قصد ایتدیکمز معنالری ، آچیقجه تعیین ایتملی‌یز .

تورکك تعریفی

تورکلر ، دیدیکمز زمان ، اتنوغرافیا ، فیلولوجیا و تاریخ منتسبلرینك بعضاً « تورك ـ تاتار » ، بعضاً « تورك ـ تاتار ـ موغول » دیه یاد ایتدکلری بر عرقدن کلمه ، عادتلری ، دیللری بربرینه پك یاقین ، تاریخی حیاتلری بربرینه قاریشمش اولان قوم وقبیله‌لرك مجموعنی مراد ایدیپورز . بوجهتله ایرانلی واوروپالی بعض محررلرك ، واونلره اویارق بعض عثمانلی محررلرینك تاتار دیدکلری قزانلیلر ، آذربایجانلیلر . . الخ ایله برابر ، قرغیزلر ، یاقوتلرده « تورکلر » تعبیرینك ایچنده دیمکدر .

ملیت فکری

هرقوم وحتی هرقبیله ، دیکر قوم وقبیله‌لره قارشی دائما کندی خصوصیتنی حس ایتمش واکثریا کندی تفوقنی ادعا ایله‌مشدر . بوحس وادعا ، ظن ایدرم‌که ملیت فکرینك انسیاقی برمبدأیدر . تورك قوم و قبیله‌لرنده بو حس و ادعانك هر زمان موجود اولدیغنی هیچ قورقمه‌دن تصدیق ایده‌بیلیرز [2] .

لکن بحثمزك موضوعی اولان « ملیت فکری » ، بو حس وادعانك چوق متکامل برصفحه‌سیدر . قبیله وقومیت حسنك ، ملیت فکری درجه‌سنه یوکسلمه‌سی ، شرقده دکل ، غربده وقوعه کلمشدر . اوروپا قوملری ، برچوق عامللرك تأثیری آلتنده ، خصوصیله XV نجی عصردن اعتباراً ، ملیت موضوعنی ایشلیه‌رك ، نهایت XIX نجی عصر اورته‌لرینه دوغری ، بوکون آکلادیغمز معناده ملیت فکرینی تعیین ایتدیلر . زمانمزده ملیت فکرینك ،

---

[1] بز بومهم تاریخ مسأله‌سنی ، بو مقاله‌مزله تماماً حل ایتمك ادعاسندن چوق اوزاقز . مسأله‌یه دائر اوفاق برقلم تجربه‌سی یاپیورز . و « ییل » ك بونسخه‌سنده اوتجربه‌یی‌ده آنجق 1908 سنه‌سنه قدر کتیره‌بیلدك . ایلروسنی ، تاکری نصیب ایدرسه ، کله‌جك « ییللر » ده اکماله‌چالیشیرز .

[2] اسلام دورنده تورکلر ملی حسلرینی ، ملی غرورلرینی اظهار ایتمشلردر ؛ شعوبیه حرکتنه تورکلرك اشتراکی محققدر . ملی تورك غرورینی پك صریح افاده‌ایدن « دیوان لغت الترك » صاحبنك شعوبیه‌جیلردن اولدیغنی بعض مستشرقلر یازییور .

تعبیر دیکرله ملیت پرنسیپینك محتواسی شودر : « بر ملت تشکیل ایتمش اولان افراد بشریه، مستقل بر دولت حالنده تعضی ایده‌رك یاشـامق حقنی حائزدر . » ــ بو جمله‌نك آچیق آکلاشیلماسیچون ، « ملت » تعبیریله افاده اولونان ره‌آلیته‌نك ایی بیلنمه‌سی ایجاب ایدر.

« ملت » ك تعریفی

« ملت » نه‌در ؟ شأنیتده ملتلر موجود اولماسـنه رغماً ، ملتك تعریفی اوقدر قولای دکلدر . ملتلرك شأنیتده تشـکلنه اولدیغی کبی ، نظریاتده تعریفنه‌ده سیاسی منفعتلرك مداخله و تأثیری اولمشدر . بوکون « ملت » ك تام علمی دییه‌بیله‌جکمز بر تعریفنی بولوب کوستره‌مه‌یز ؛ « ملت » ك برقاچ دورلو تعریفی واردر : تعضی حالنده بولونان هرملت ، موجودشرائطه و استهداف اولونان غایه‌یه کوره ، « ملت » ی تعریف ایتمشـدر ؛ مثلا آلمانلر واسلاولر عرق ولسانی (یعنی تاریخی مجبوریتی) ، فرانسزلر آرزو واراده‌یی (یعنی فردی حریتی)، ایتالیانلر اراضی ولسانی (یعنی جغرافی وتاریخی مجبوریتی) ، ملتك تکون و ادامه‌سنده اك اساسلی عامل اوله‌رق آلمشـلردر . امکان دائره‌سـنده شیئی (اوبژه‌قتیف) قالمق آرزوسیله‌یز ، ملتی شویله تعریف ایتمك ایسته‌یورز : « ملت ، عرق ولسانك اساساً برلکنمه دولایی اجتماعی وجدانده وحدت حاصل اولمش برجمعیت بشریه‌در . » ــ ملت بوصورتله تعریف اولننجه ، مختلف تعریفلر آز چوق تألیف ایدلمش و « ملیت فکری » نك نه‌دن عبارت اولدیغی‌ده خیلی توضح ایتمش اولور .

ایشته شو صورتله معناسنی تعیین ایتدیکمز « ملیت فکری » حدود وماهیتنی بر آز اول ایضاح ایتدیکمز تورکلر آراسنه نه‌زمان ، نره‌ده وناصل نفوذ ایتدی ؟

ملیت فکرینك تورکلر آراسنده انتشاری

فکرك اوروپادن کلمش اولدیغنه کوره ، اوروپا ایله اك چوق تماس و مناسباتی اولان ، اوروپا مدنیتندن آز چوق فیض آلمایه باشلایان تورك قوملرینك ، دیکرلرندن اول بوفکرله اسـتیناس ایتمش اولملری ایجاب ایدر . بوشرائطی حائز تورك قوملری ، اسکیدن عثمانلی تورکلری دنیلن غرب تورکلری ایله قریم تورکلری وشمال تورکلرینك ایدیل حوضه‌سنده یاشایان اقسامیله قافقاسیاده ساکن آذری تورکلریدر . فی‌الواقع ، XIX نجی عصرك صوکلرینه دوغری ، تورکلرك بو دورت کومه‌سنك دوردنده‌ده ملیت فکرینك تظاهر ایده‌رك انتشار ایلمکده اولدیغنی کوریورز .

ملیت فکرینك صورت تظاهری

ملیت فکری ، غرب ، آذری ، قریم و شمال تورکلرندن عجبا هانکیسنه‌دها اول نفوذایتمشدر ؟ بوسؤالك جوابنی آراشدیرمه‌دن اوکجه ، ملیت فکرینك برقومده‌وارلغنی سزدیرن فکری فعالیتلری

تثبیته چالیشالم : ملیت فکرینك نفوذی آلتنه کیرمه‌یه باشلایان بر قوم ، درحال بوفکری شأینده تمامیله تحقق ایتدیرمه‌یه قالقیشماز ، قالقیشاماز ؛ غایه‌یه ایرنجه‌یه دکین کچیله‌جك بر خیلی مرحله‌لر ، یاپیله‌جق برچوق ایشلر واردر . ملیت فکری آشیلانمش برقوم ، کندی ملیتیله علاقه‌دار حرثی واقعه‌لره بویوك برقیمت ویرمه‌یه باشلار . حرثی واقعه‌لرك اك مهمی لساندر . کندی لسانڭ جدی تدقیقاتیله اوغراشان ، کندی لسانڭ استقلال وانکشافنه اصولیله چالیشان قوملرده ملیت فکرینك وجودینه ، هیچ اولمازسه ملیت حسنك پك قوتلی اولدیغنه حکم ایده‌بیلیرز . جدی لسان تدقیقاتی ، قرون وسطائی « صرفیون و نحویون » طرزنده جلیز محاکمات ایله قالماز ، زمانمزك « فیلولوجیا » اصوللرینه قدر کیدر ؛ یعنی لسان تدقیقاتی ، قومك منشألرینی تحری‌یه سوق ایدر . « فیلولوجیا » ایله قومك اك اسکی دورهٔ حیاتی ، اك قدیم حرثی وداستانی واقعه‌لری کشف و تثبیت اولنور . فیلولوجیا و تاریخ تحریاتی ، اتنوغرافیا و آرکه اولوجیا تدقیقاتی ایجاب ایتدیرر . بو بیلکیلر سایه‌سنده قومك بوتون ماضیسی ، ایلك دوره‌لرینه قدر آیدینلانیر ؛ قومك مادی و معنوی حرثی آکلاشیلیر . عین زمانده قومك حالنه عائد جوغرافی ، ده‌موغرافی ، اتنوغرافی واقتصادی معلومات طوپلانیر ، تنظیم اولنور . بوتون بومعلومات سایه‌سنده قومك حرث خزینه‌لری ، اقتصادی قوتی ، مدنیت سویه‌سی اوکره‌نیلیر . حاصلی قومك خصوصیتی ، بنلکی ، شخصیتی تعیین و توضح ایدر . اکر بو خصوصیت ، ملیت فکرینك تحققنه کافی شرائطی جامع ایسه ملیت فکری مطلقا تحقق ایدر ؛ یوقسه فکرك تحققی ، شرائطك حصولنه وابسته قالیر ؛ وملیت فکریاتجیلری ایله قومك پیشوالری بوشرائطك وجوده کلمه‌سنه چالیشوب چابالارلر .

یوقاریده‌کی ایضاحاته کوره ، تورك قوملرندن هانکیسنده ایلك اوکجه ملیت فکرینك تظاهر ایتدیکنی تعیین ایده‌بیلمك ایچون ، بو قوملردن هانکیسنڭ لسانه ، حرثنه ، تاریخنه .. الخ عائد تدقیقاته تقویم اعتباریله دها اول باشلامش اولدیغنی تثبیت ایتمك لازمدر . بوخصوصه دائر الیمده برمقدار مالزمه وار ؛ فقط بومالزمه‌نك مسئله‌یی قطعی صورتده حله کافی اولمادیغنی معترفم . حکملرم طبیعی موجود مالزمه‌یه کوره‌در . خطالی حکملرم ، نجه مجهول مالزمه‌یه استناداً تصحیح ایدیلیرسه ، ملی تاریخمزه خدمت ایدیلمش اولور .

غرب تورکلرینك آوروپا ایله مناسبتلری

غرب ، یعنی سلجوق وعثمانلی تورکلرینك اوروپا قوملریله مناسبتلری چوق اسکیدر . لکن اوروپا مدنیتنك ، اوروپا فکرلرینك غرب تورکلرینه تأثیر ونفوذی ، آنجق XVIII نجی عصرك اورته‌لرندن اعتباراً حس اولنمیه باشلار . بوواقعه ، اسلام مدنیتیله اوروپا مدنیتی آراسنده‌کی

موازنه‌نك آنجق XVII نجی عصر ابتدالرندن اعتباراً اسلام مدنیتی ضررینه بوزولماسیله ایضاح اولنه‌بیلیر . غرب توركلرینك اكثریتی ، XIX نجی عصر امتدادنجه بیله ، اوروپا مدنیتنك تفوقنی تماماً قبول ایتمش دكلدر . مع‌مافیه عثمانلی دولتنك محافظه واداره‌سنی درعهده ایدنلر ، XVIII نجی عصرك اورته‌لرندن باشلایارق ، اوروپا مدنیتنك ، هیچ اولمازسه مادی مدنیتنك تفوقنی ، چوق قطعی دلیللر اوكنده تصدیق و قبول مجبوریتنده قالمشلردی . مادی مدنیتك معنوی مدنیتله صیقی رابطه‌سی‌ده چوق كچمه‌دن سزیلدی . XIX نجی عصرك اورته‌لرینه دوغری ، عثمانلی دولتنك اداره‌سی باشنده بولونانلر ، بعض عثمانلی كنجلرینی یالكز مادی مدنیتك تكنیك جهتلرینی اوكرنمك ایچون دكل ، اوروپا مدنیتنك دیكر قسملرندن‌ده استفاده ایدیلمك ایچون ، فرانسه‌یه ، انكلتره‌یه كوندریر اولدیلر . ایكنجی محمود زماننده باشلایان بو حركت ، خلفلری زماننده ، كیدنلرك عددی آرتمق اوزره ، دوام ایتدی . اوروپانك شوراسندن ، بوراسندن طالع آرایارق ممالك عثمانیه‌یه ، بالخاصه پایتخت عثمانی‌یه كلن و اسلامیتی قبول ایده‌رك دولت مأموریتلرنده خیلی یوكسك مرتبه‌لره قدر چیقان برطاقم یبانجیلره تاریخ عثمانینك هر دورنده تصادف اولنور ؛ بونلرك ایچنده دكرلی آدملرده یوق دكلدی . XIX نجی عصرك اورته‌لرینه دوغری لهستان اختلالی ایله آوستریا ـ مجارستان قاریشیقلقلری ، ملتجیلرك مقدارینی آرتدیریر ، ویوكسك اجتماعی طبقه‌لره منسوب جداً علم ومعرفت صاحبی بعض كیمسه‌لری ، ممالك عثمانیه‌یه آتار . عثمانلی منورلری بونلرله طانیشیرلر ، قونوشورلر ، بونلردن لسان اوكرنیرلر ؛ وبو معارفه‌دن اوروپا مدنیتنه اطلاعلری آرتار . بعض كنجلرك اوروپایه كیتمه‌سی ، بعض كیمسه‌لرك اوروپادن كلمه‌سی ، بعض ملتجیلرك عثمانلی ضابطان و مأمورینی آراسنه كیرمسی ، عثمانلیلرك اوقور یازار ، علما ، عسكر ومأمور طبقه‌لری آراسنده اوروپا افكارینك انتشارینه خدمت ایدر . ینه او صیره‌لرده طبیه مكتبی ، مهندس مكتبی ، حربیه مكتبی ، نهایت غلطه سرای آچیلیر واوروپادن معلملر كتیریلیر .

اوروپا فكرینك عثمانلی توركلری ، دها دوغریو بر تعبیر ایله مسلمان عثمانلیلر ایچنه یاییلماسنده غیر مسلم تبعهٔ عثمانیه‌نك‌ده تأثیرلری واقع اولدیغنی ظن ایدیورم . مثلا اسكی عثمانلی تشكیلاتنده یوكسك منصبلره صاحب اولان فنارلی بكلر ، XVIII نجی ، بلكه XVII نجی عصردنبری اوروپا مدنیتندن فیض آلمقده ایدیلیر . دیوان همایون ترجمانلغنك ، افلاق وبغدان بكلكلرینك عادتا كدیكلیسی صایلان بوروم اصیلزاده‌لری رجال دولتله ، مأمورین حكومتله بالطبع تماسده بولنیورلردی ؛ رجال ومأمورینندن كوزی آچیق ، قولاغی دلیك اولانلر ، بوتماسلردن حصوله كلن انطباعلر اوزرینه تفكر وتأملدن خالی قالامازلردی .

ایشته بویله متنوع یوللرله اوروپا مدنیتی، اوروپا افکاری مسلمان عثمانلیلر آراسنه نفوذ وحلول ایدیوردی .

XIX نجی عصرك ایلك یاریسی ، اوروپاده برچوق یکی فکرلرك قایناديغنی واوفکرلرك فعلیات ساحه‌سنه کچمه‌سیچون ملتلرك، زمره‌لرك چارپیشدیغنی بردوره‌در: عصرك باشلرنده فرانسز اختلالی ، ناپولیون ایمپراطورلغی بوتون اوروپایی قاریشدیرمشدی . ملیت فکرینه استناد ایدن آلمانلر ، ایتالیانلر ، اسپانیوللر ناپولیون تحکمنك صوك دوره‌لرنده ایمپراطوره قارشی ملی قیاملر احضار واجرا ایتمشلردی. ملیت فکرینك تاریخ ، حقوق وادبیات جهه‌لرنده چوق جدی چالیشان آلمانلر ، ایتالیانلر واسلاولر ، آلمان اتحادینی ، ایتالیان اتحادینی ، آوستریا تحللنی ، اسلاو اتحادینی حاضرلایورلردی. حرتجیلك ، خلقجیلق وسوسیالیستلك مذهبلرینك فکریاتی ده ، بویاریم عصرده ایدن ایی‌یه ایشله‌نمشدی . عصرك اورته‌سنه دوغری ، بالخاصه مرکزی اوروپاده ، سلطنت عثمانیه‌نك قدیم قومشوسی هابسبورغلر مملکتنده بومختلف فکرلرك تحقق ایتدیریلمه‌سی آرزوسندن طوغان عظیم برقاصیرغه قوپمشدی ...

سلطنت عثمانیه رجالنك ، منورلرینك بوواقعه‌لری ایشیتمه‌مش ، اوکرنمه‌مش وبونلرك سببلرینی آراشدیرمامش اولماسی قبول ایدیله‌مز : باخصوص که آوستریا ومجارستان قاصیرغه‌سی ، صاوورد قلرندن بعضلرینی ممالك عثمانیه حدودینك ایچینه قدر فیرلاتمشدی ؛ باخصوص که او واقعه‌لره پك یکزه‌ین افلاق وبغدان اغتشاشی ، موره عصیانی ، صربلرك حرکاتی کوز اوکنده وقوع بولمش ویا وقوع بولوب طورمقده ایدی .

بونکله برابر چوق غریبدر که تنظیمات دوره‌سنه قدر عثمانلی آثار محرره‌سی ایچنده ، عثمانلی دولتنك حیات و استقبالیله علاقه‌دار بو پك مهم حادثه‌لرك فکریاتی ایضاح ایدن واو فکریاتی عثمانلی دولتنك اساس عنصرلری حقنده تطبیقه چالیشان هیچ براثره بن تصادف ایتمه‌دم ...

* *
*

« تنظیمات » و « یکی عثمانلیلر » . تنظیمات دوره‌سنده‌درکه بعض ایشلرله بعض یازیلر ، اوروپاده قایناپان حقوقی ، سیاسی ، اجتماعی ، ادبی بعض فکرلرك نهایت مسلمان عثمانلیلرك قفالرینه قدر کلوب یتشدیکنی کوستریر . عمومیتله تورکلرك ملی روحیاتنی تدقیق ایتدك ادعاسنده بولونانلر ، بو قومك فکریاتدن زیاده فعلیاته قیمت ویردیکنی بیان ایدرلر ... بوحکم پك‌ده خطالی اولماسه کرك : حقیقةً تورکلرك نظریات وفکریات ایله اوغراشوب یورولمقدن ایسه باشقه‌لرینك نظری دوشونجه‌لرندن چیقان عملی نتیجه‌لری تطبیق ایله ایشی قولایلاشدیرمه‌یی ترجیح ایتدکلرینه دلالت ایدن

تاریخی واقعەلر پك چوقدر ... بحث ایتمکدەاولدیغمز ساحەدە دخی عین حالت روحیەنك تجلیاتنی کورمکدەیز : اوروپا فکرلری ، اساسلرندن تتبع اولنوب ، اواساسلرە کورە عثمانلی هیأت اجتماعیەسنك تدقیقی ایلە استحصال اولنەجق اصلی نتیجە دوشونلمکسزین ، یعنی نظریات و فکریات وادیسندە ذهن یورولمقسزین ، سطحی بر صورتدە اوکرەنیلن بعض اوروپافکریاتنك اوروپاجەتقرر ایتمش بعض عملی نتیجەلری ، عثمانلی هیأت اجتماعیەسنە ، یوقاریدن و آشاغیدن ، یعنی ادارۀ حکومتی ألدە طوتان رجال دولت ایلە ادارۀ حکومتی بکلنمەین منورلر طرفندن تطبیقە قالقیشلدی کە بونك یوقاریدن باشلایانی «تنظیمات» ، آشاغیدن کلنی « یکی عثمانلیلق » حرکتی نامنی آلمشدر ؛ هر ایکی حرکتدە افعال ، افکاردن چوق مبذولدر ؛ هر ایکی حرکتك فکریاتنە دائر جدی اثرلر آرایوب بولمق چوق زوردر ...

1865 دە ، یعنی عبدالعزیزك جلوسندن 4 سنە صوکرە تشکل ایدن « یکی عثمانلیلر » جمعیتنك تأسیسی جلسەسنی ، بالذات جمعیتەداخل بولونمق اعتباریلە اصلی منبعلردن اوکرنمش اولماسی ایجاب ایدن ابوالضیا توفیق بك ، « یکی عثمانلیلر تاریخی » آدلی اثرندە شویلەنقل وحکایە ایدر : ایلك اجتماعە جمعیتك مؤسسلرندن صبحی پاشا زادە آیةالله بك [1] « قار بوناری » جمعیتیلە لهستان جمعیت خفیەسنە متعلق « ایکی مهم » کتابنی مستصحباً کلیر . اجتماعدە شاعر نامق کمال دە حاضردر . آیةاللەك کتیردیکی کتابلر اوقونەرق ، جمعیت انقلابیەنك تشکیلنە تشبث حقندە مذاکرە اولنور . یکی عثمانلیلر جمعیتی اعضاسندن ابوالضیا بك ، ایلك اجتماعی آکلاتدقدن صوکرە شویلە بردە مطالعە بیان ایدییور :

« بو آلتی نفر وطنپرور اوقاربوناری نظاماتنی ، اوساردونیا کبی کوچوك بردولتی....
« برایتالیا دولتنە قلب ایدن کموری نامندەکی فداکاران شبابك تشبثات عزمپرورانەوافعال
« براندازانەلرینی اوقودقجە کیم بیلیر ناصل برشیرژیان حمیت ، نە یولدە نشوەمند رحیق
« حریت کسیلیورلردی ! » ... بوایلك اجتماعك تصویری وتصویر ایدن ابوالضیا بکك سادەدلانە مطالعەلری پك آچیق کوستریبورمی کە بوپك حریتپرور ، ایدەآلیست آریستوقرات یاورولرینك ، اوزمانلر اوروپانی قاریشدیران فکر جریانلری واوجریانلرك عملی ساحەدەکی تجلیلری حقندە اوقدر صریح معلوماتلری یوقدر ؛ کندی مملکتلرینك احوال وواقعاتنی تحلیل ایدوب کورەجك درجەدە نظری حاضرلقلری دە یوقدر . نە کندیلری ، نە کندیلرندن اول کلنلر ، عثمانلی هیأت اجتماعیەسنی تدقیق ایچون اوروپانك فکری اساسلرینی اوکرەنەرك ، اوروپانك تدقیق اصوللرینی قوللانارق ، برمجموعۀ فکریات ، برایدەاولوجیا حاضرلامامشلردر . قاربوناریلر جمعیتی نظامنامەسنی ترجمە ایتمك واونك احکامنە کورە فعالیتە کچمکلە هرشیئ اولوب بیتر ، مطلوب ثمرەلر ألدە ایدیلیر ، ظن ایتمشلردی !...

[1] تورك اوجاقلری مرکز هیأتی رئیسی حمدالله صبحی بکك بویوك برادریدر .

فرانسز سیاسی محررلرندن (انکلهارد) ، « تورکیه وتنظیمات » آدلی معروف اثرنده « یکی عثمانلیلره » ، فرانسزجه عنوانیله « La Jeune Turquie (= کنج تورکیه) » [1] یه دائر معلومات ویریرکن ، بوجریان سیاسینک پروغرامی اولمق اوزره تونسلی خیرالدین پاشانک 1868 ده طبع ایدیلمش اولان « Reformes nécessaires aux Etats musulmans (= حکومات اسلامیه‌یه الزم اصلاحات) » عنوانلی رساله‌سنی ذکر و مختصراً تحلیل ایدییور . بورساله‌ده دولت عثمانیه ، تبعه‌سنک دین وجنسی مختلف برسلطنت اسلامیه صفتیله مطالعه اولونمشدر . تونسلی پاشانک اجتهادینه کوره ، بوسلطنتک اصلاحنه مقتضی تدبیرلرک اساسی ، سلطان سلیمان قانونیدنک « قانون سیاسی » سنی توسیع واصلاح ایتمکدن عبارتدر. سلطنت عثمانیه‌نک اوقدیم قانونی توسیع واصلاح ایدیله‌رک تطبیق اولونورسه ، علماوو کلانک وظیفهٔ سیاسیه‌لری ، « اوروپانک حکومات مشروطه‌سنده‌کی مجلس مبعوثان وظائفنک عینی » اولور .

انکلهارد ظن ایدییورکه خیرالدین پاشانک سرد ایتدیکی مطالعه‌لر ، اوصیره‌ده مسلمانلر آراسنده تعضی ایتمکده اولان مقصد وتشکیلاتی خفی برجمعیت سیاسیه‌نک ، « کنج تورکیه » نک ترجمان افکاریدر . — بن انکلهاردک یاکلدیغنه قانعم : عبدالعزیز دوری کنج عثمانلیلرینک پروغرامی ، خیرالدین پاشا رساله‌سنده کورولن وضوح وصراحته مالک دکلدی ؛ وبووضوحسزلق کنج عثمانلیلق حرکتنک سلطنت عثمانیه‌ده صوک تجلیسی اولان « اتحاد و ترقی » دورنده‌ده دوام ایدوب کیتدی . یکی عثمانلیلرک ایچنده سلطان سلیمانک XVI نجی عصردن قالمه قانوننامه‌سنی توسیع و اصلاحله XIX نجی عصر نصف اخیرنده تطبیق ایتمک ایسته‌ینلر بولنسه‌بیله اکثریت دها جذری یوللردن یورومک طرفداریدی : ابوالضیا بکک یکی عثمانلیلر تاریخنده کورولدیکی اوزره ، نامق کمال کبی ، آیةالله کبی کنج منورلرک اصل الهام منبعلری فقه وقانوننامهٔ سلیمانی دکل ، اوروپا دولتلرنده تطبیقنی کوردکلری ویا ایشیتدکلری قانون اساسیلردی ؛ بونکله برابر ، ایکی آیری آیری وتیرهٔ تکاملک محصولی اولان حقوقی وسیاسی مؤسسه‌لری یکدیکرینه قاریشدیرمقدن‌ده تماماً واز کچه‌میورلردی . بوجهتله یکی عثمانلیلرک صرف حقوقی برنقطهٔ نظردن بیله ایشلنمش برایده‌اولوجیالری ، صریح برپروغراملری اولدیغنی سویلنیله‌مز .

« تنظیمات » ك فکریاتیله ، « کنج تورکیه » نکندن برآزدها فضله اشتغال اولونمشدر. اجنبی دولتلرینک تضییقندن حاصل اولان ضرورتلره قارشی دولت عثمانیه زمامدارلری

---

[1] بوفرانسزجه عنواندن « کنج تورکلر » تعبیری میدانه چیقمش و بوتعبیر ، یکی عثمانلیلر و کنج عثمانلیلرک مترادفی اوله‌رق قوللانلمش اولدیغندن بو تعبیرلر یکی عثمانلیلر جریاننده تورک ملی فکرینک وجودینه دلالت ایتمز .

طرفندن اتخاذ ایدیلمش عملی وتدریجی (empirique) تدابیر سیاسیه ، اداریه واقتصادیه نك مجموعیدرکه عثمانلی تاریخنده تنظیمات نامنی آلیر . « تنظیمات » ك وصف ممیزی « تقلید » در؛ « تنظیمات » ایله اوروپا تقلید اولونمق ایستنمشدر : « قپودان دریا خلیل پاشا 1830 تاریخنده شـو سوزلری شویله مشدی : « روسیه دن عودت ایدییورم . عودتمده « هرزماندن زیاده قانع اولدم که اگر اوروپایی تقلیده مسارعت ایتمز ایسه ك ، بزم ایچون « آسیایه دونمك مجبوریتندن باشقه چاره یوقدر . » [1] ـ تنظیماتده تقلید اولونان شیئ ، اساسلردن و اصوللردن زیاده عملی نتیجه لردی . تنظیمات نظام جدیدك دوامیدر : نظام جدید ، اوروپانك سلاحلرینی صاتین آلدی ، اوروپا کاری عسکر البسه لری دیکدیردی ، اوروپانك عسکری تعلیمنامه لرینی ترجمه ایتدیروب تطبیقه چالیشدی ؛ تنظیماتده ، اوروپانك سیویل البسه لرینی هرکسه گیدیردی ، جزا وتجارت قانونلرینی ترجمه ایتدیردی ، اوروپا دولتلرینك مالی واداری تشکیلاتنی شویله بویله تقلیده اوغراشدی ؛ تنظیمات جریانی ، صوکره برآزدها درینلشه رك ، دوشونمك ، دوشونجه سنی افاده ایتمك ، دوشونجه سنی یازمق طرزلرینه ده تأثیرینی اجرا ایتدی . بوواقعه ، مسلمان عثمانلی هیئت اجتماعیه سنده دنیایه نظرك دگیشمه یه باشلاماسی ، دیمکدی . « تورکیه و تنظیمات » مؤلفی « تنظیماتدن مقصد عمومی ، هیأت اجتماعیۀ اسلامیه یی عصرلرجه زماندنبری معناً وسیاسةً آیری یاشامش اولدیغی هیئت اجتماعیۀ خرستیانیه یه یاقلاشدیرمقدی » دییور . بومقصدك ظاهری ومیخانیکی جهتی ، عمومیتله اطاعته آلشقین مسلمان تبعۀ عثمانیه اوزرینه آز مشکلاتله تطبیق اولندی ، فقط درونی ، فکری و وجدانی سـاحه لرده موفقیت ، آنجق فکریاتك تأثیریله استحصـال ایدیله بیلیردی . بو ایده اولوجیا نقصاننك منفی نتیجه لری ، یاقین زمانلره قدر مشـاهده اولونمشدر .

یکی عثمانلیلر حرکتی ، نظریات اعتباریله تنظیماتی اکمال ایدر . یکی عثمانلیلر ، تنظیماتك حقوق اداره ایله علاقه دار تدبیر و قانونلردن بك ده ایلرو گیتمك ایسـتهمه ین احتیاطلی خطوه لرینی ، جرأتله حقوق اساسیه سـاحه سنه گچیره رك حکمدارك و حکومتك حقوق وصلاحیتنی تحدید واهالینك حقوق و حریتنی توسیع ایتدیرمك املنی طاشیورلردی . یکی عثمانلیلر ، برباقمه تنظیماتجیلرك رادیقاللری ایدی ؛ فقط بورادیقاللك بعضاً ارتجاعی ایده آلیزم ایله قاریشیوردی . تنظیماتجیلر ، یکی عثمانلیلر ایله آره صره چارپیشدیلر . اختلافلرینك اصل مرکزثقلتی ، حکومت وحکمدارك حقوق وصلاحیتی ایله « ملت » ك حقوق و حریتنك توزینی مسأسی ایدی .

[1] « تورکیه وتنظیمات » ـ صحیفه : 6 (علی رشاد بك ترجمه سی)

یکی عثمانلیلرك سیاسی ادبیاتنده «وطن»، «ملت»، «حقوق» و «حریت» کلمه‌لری پك چوق کچر؛ تنظیماتك رسمی وثیقه‌لرنده ایسه، مفهوملری اعتباریله غربدن کلمه بو کلمه‌لرك چوقجه استعمالندن چکینیلیر.

تنظیماتجیلرله یکی عثمانلیلرده ملیت مفهومی

تنظیماتجیلرك ویکی عثمانلیلرك لسانلنده «ملت» تعبیرینك معناسی چوق مبهمدر. واقعا بوتعبیری فرانسزجه‌نك «La Nation» ی مقابلنده قوللانیرلر، فقط برلشمش فرانسز ملتی ایله عثمانلی دولتنك تبعه‌سی اولان مختلف قوملر کومه‌سنك ملیت نقطهٔ نظرندن چوق فرقلی اولدیغنه دقت ایتمه‌مش کبی کورینیرلر. اوروپاده‌کی فکرلر و ره‌آلیته‌لر، بوقاریده سویلدیکمز وجهله، اساسلرندن تحقیق اولنوب عثمانلی هیئت اجتماعیه‌سی اواساسلره کوره تدقیق ایدیلمدیکندن، عثمانلی هیأت اجتماعیه‌سنده «ملیت مسأله‌سی» حقیله تحلیل وتنویر اولونمامش، ملت تعبیرینه صریح بر مفهوم اضافه ایدیله‌مه‌مشدر. تنظیمات ویکی عثمانلیلق فکریاتنك انی ایشله‌نمه‌مش اولدیغنه بارز بردلیل‌ده، «ملت»ك تعریفسز قالمش اولماسیدر.

«ملت» تعبیرینك نظریاتده تعریفنه کیرشمك، عثمانلی هیأت اجتماعیه‌سنك فعلیاتده تحللنه یول آچاجغندن تنظیماتجیلرك و یکی عثمانلیلرك بوندن شعورلی اوله‌رق اجتناب ایتدکلری ادعا اولنه‌بیلیر. ویاخود تبعهٔ عثمانیه‌نك مجموعنی، شأیتده واقع وموجود بر ملت تصور ایده‌رك، ملت تعبیرینی‌ده اوواقعه‌یی افاده ایتمك اوزره قوللاندقلری، سویله‌نیله‌بیلیر. ایکنجی تقدیرده تنظیماتجیلرك‌ده، یکی عثمانلیلرك‌ده اوروپاده‌بوتون حیات سیاسیه‌یی قاریشدیران ملیت حرکتلرینی، ممالك عثمانیه‌ده اولوب کچن ملی اختلاللری یاایشیتمه‌مش، یاخود بو واقعه‌لرك ماهیتنی حقیله آکلامامش اولمالری اقتضا ایدرکه بونظریه البته باطلدر... آنجق فعلاً موجود وواقع اولمایان ملتی، فکراً موجود و واقع کبی تصور ایده‌رك بوتصورك تحققی امید واملیله ملت‌تعبیرینك تحلیل وتعریفندن قاچینمش اولمه‌لری دها زیاده وارددر. بوحالده یکی عثمانلیلرك مسلم، غیر مسلم، تورك، غیرتورك عموم دولت عثمانیه تبعه‌سنی بالفعل دکلسه‌بیله، بالقوه برملت اعتبارایتمش اولدقلرینه حکم ایتمك لازم کلیر؛ یعنی یکی عثمانلیلرده، تنظیماتجیلر کبی، شمدی قوللانمقده اولدیغمز تعبیرلره کوره، «عثمانلیجی» ایدیلر. بو زمره‌نك فرانسزجه عنوانلری Les jeunes Turcs (کنج تورکلر) اولدیغی حالده [1]، تورکجه کندیلرینه «یکی عثمانلیلر» نامنی ویرمه‌لری‌ده بو غایه‌لرندن منبعث

[1] بوتشکیلاتك اسمی(«La jeune Turquie»)، اوصیره‌لرده اوروپانك هرطرفنده بلیرن «کنج ایتالیا»، «کنج اسویچره»...الخ کبی حریتپرور وخلقجی تشکیلاتدن ملهم اولدیغی محققدر.

اولمالیدر . لکن بزم بو حکملریمز ، آثار و وثائقدن زیاده استخراجات منطقیه‌یه استناد ایدییور ؛ آثار و وثائق ایله تأکیدلرینه لزوم واردر .

« ملت » تعبیری بویله مبهم وعمومی قالدقجه ، بویله مبهم و عمومی قالمه‌سی لزوملی وفائده‌لی صاییلدقجه ، سیاسی ساحه‌ده تورکلک بالطبع موضوع بحث اولامازدی : فی الواقع تنظیمات دوره‌سنده « تورك » ، « تورکلك » ، « تورك ملتی » کبی افاده‌لره تصادف اولونماز [2] و بوکون بو تعبیرلرله افاده اولونان مفهومك ده او زمانلر صراحتله معلوم اولدیغنی اثبات ایدن دلیل وامارهلر بولنوب کوستریله‌مز . آنجق حس و فکر ملینك بوسبوتون مفقود اولمادیغنه دائر لسان ، ادبیات ، فیلولوجیا و تاریخ ساحه‌سنده بعض اماره‌لر موجوددر .

تنظیمات ادبیاتنده تورکجیلك ابتدالری : شناسی وضیا پاشا

مثلا تنظیمات ادبیاتنك باباسی اولان شناسی طرفندن ترسانه ناظری زیور افندی‌یه تقریباً 1845 تاریخنده یازیلان بر تبریکنامه‌نك مقدمه‌سی ملمع بر قطعه‌در که برنجی مصراعی فرانسزجه ، ایکنجیسی صرف تورکجه ، اوچنجی ودوردنجیلری ایسه عربجه وعجمجه‌در : شاعرك بو اثرنده ، تورکجه‌یه‌ده ، فرانسزجه ، عربجه وعجمجه کبی مستقل بر موقع ویرمك ایسته‌دیکی ظن اولنه‌بیلیر . شناسینك بو مصراعی ، اوزمانه قدر مبذولاً موجود تورکجه بکتاشی نفسلری ، عاشق تورکیلری ، خلق شرقیلری کبی انسیاقی بر نغمه دکلدر ؛ ملیت فکرلرینك ، اوروپا حیات و سیاستنه مهم ، حتی تجیع تأثیرلری مشهود اولورکن پاریسده بولونمش ، اوروپا افکار و علومنه وقوف حاصل ایتمش ، پاریسك علما وادبا محفللرینه کیره‌بیلمش چوق شعورلی بر تورکك ، دوشونه‌رك ، اوغراشارق یازدیغی بر سطردر :

« اولوغلك دکزنده کوره‌مز کیمسه قرا .. »

شیمدی بو مصراعجغی ، شناسینك ایکنجی دفعه پاریسه کیتدیکی زمان تورکجه‌نك برلغتنی تألیفه تشبثی واقعه‌سیله قارشیلاشدیراجق وصوکره اوزمانلر « لسان عثمانی » دنیلن لسانی ، قونوشیلان تورکجه‌یه یاقینلاشدیرمق ایچون چکدیکی امکلرله ساده تورکجه بعض منظومه‌لر (مثلا « قره‌قوش یاوروسیله قارغه حکایه‌سی ») یازمایه اوغراشماسنی ده خاطره کتیره‌جك اولورسه‌ق ، غرب افکار واحوالنی اوروپایه کیدن دیکر آرقداشلرندن چوق

---

[2] تنظیمات دورینك کیاسی وثیقه‌لرنده « تورکستان » کلمه‌سی آره‌صیرا قوللانیلمش ایسه‌ده بو استعمالك فرانسزجه « La Turquie » تعبیرینی عیناً ترجمه آرزوسندن نشئت ایتدیکنه شبهه اولوناماز .

دها ایی آکلامش اولان بو متفکر محرری ، لسان وادبیات ساحه‌سنده تورکجیلکی ایلک سزمسه بر عثمانلی تورکی دیه قبول ایده‌بیلیرز ، ظننده‌یم . و بو ظنمزده یا کلمیورسه‌ق ، غرب تورکلکنک لسان وادبیاتنده ایلک تورکجیلک اماره‌سی ، XIX نجی عصرک اورته‌-لرنده تظاهر ایتمش اولیور ، دیمکدر .

تنظیمات دوری شاعرلرندن « یکی عثمانلیلر » سیاسی زمره‌سنده انتساب ایتمش اولان ضیا پاشانک لسان وادبیات تورکجیلکی شناسیدن دها صریحدر . مشهور « شعر وانشا » مقاله‌سی ، بو خصوصده قطعی بر دلیل کبی کوستریله‌بیلیر . ضیا پاشا بو مقاله‌سنده « عثمانلی » تعبیرینی تورک مقابلنده ، یعنی تنظیماتدن اولکی معناسنده قوللانارق اسکی عثمانلی شاعرلرینک

شناسی

اثرلرینی خاطرلاتدقدن صوکره دیبور که : « ... خیر ! بونلرک هیچ بریسی عثمانلی شعری « دکلدر ... عجبا بزم منسوب اولدیغمز ملتک (یعنی تورک ملتنک) بر لسانی وشعری « وارمیدر ، و بونی اصلاح قابلمیدر ؟ ... » « ایچلرنده اوجده بر تورکجه کلمه بولونمایان « و بر چوق زمانلر صرف ذهن ایتمدکجه معنا استخراجنه مقتدر اولونامایان » اسکی اثرلری بکنمیور . تورکجه املاسنک اطرادسزلغی ، تورکجه‌ده مستعمل لغتلرک حدودسز-لکنی ، تورکجه‌ویا عثمانلیجه قواعدینک تنظیم ایدیلمه‌مش اولدیغنی مؤاخذه ایتدکدن صوکره ، تورکلرک طبیعی شعری ، باقی ، نفعی ، ندیم و واصفلرک منظومه‌لری ، تورکلرک طبیعی انشاسی ویسی و نرکسیلرک نثرلری اولمادیغنی قطعیتله افاده ایدیور : « ... خیر ! « بزم طبیعی شعر و انشامز ، طشره خلقیله استانبول اهالیسنک عوامی بیننده حالا

« طورمقدەدر . بزم شعریمز ، هانی شـاعرلریمزك ناموزون دیه بکنمدکلری عوام
« شرقیلری و چوکور شـاعرلری آرەسنده « دیش » ، « اوچلمه » و « قیا باشی »
«تعبیر اولونان نظملردر . و بزم طبیعی انشامز مترجم قاموسـك اتخاذ ایتدیکی شیوهٔ
« کتابتدر . . . هله بر کره رغبت او جهته دونسون ، آز وقت ایچنده نەشـاعرلر ،
نەکاتبلر یتیشیر ، عقله حیرت ویریر . »

بالآخره لسانده تورکجیلك موضوعیله اوغراشان نظریاتجیلر، پاشانك XIX نجی عصر
صوکلرنده وضع ایتدیکی شو مسألەلره چوق برشی علاوه ایدەبیلمش دکللردر ...

لسانده تورکجیلکی بوقدر ایی قاورامش وعثمانلی ایله تورك تعبیرلرینی مترادف اولەرق
قوللانمش اولان شـاعر و ادیب ضیا پاشانك ، یکی عثمانلیلر جمعیتی ارکاننده‌ن سیاسی ضیا
پاشایی چوق قوللاندیغی ملت وملیت تعبیرلرینك سیاسی مفهوملرینی تدقیق وتعیینه سوق
ایتمەمش اولەسی ، زور قبول ایدیلیر ؛ معمافیه ضیا پاشانك اثرلرندن سیاسی تورکجیلکی
استنباط ایدەجك هیچ برایب اوجی بولوب چیقارامادم ...

لسانده بونوده تورکجیلکك ایلك امارەلری : احمد وفیق پاشا

لسانده تورکجیلك، ضیا پاشادن صوکره لسانده تدقیقات ساحەسنه
کچر؛ لسانده تدقیقات، عثمانلیجه لهجەسندن باشقه تورك لهجەلرینك
اوکرەنیلمەسنه سوق ایدر . تورکجیلکك بو صفحەسنی ، احمد
وفیق افندیدن (پاشادن) اعتباراً مشاهده ایدیورز .
شناسینك جمعنه باشلایوب ده اکمالنه موفق اولامادیغی «لغت» ك حاضرلانمش قسملری،
ممالك عثمانیه حدودی خارجنده قالمشدی . تورك لغتی طوپلامق ایشینی احمدوفیق پاشادوام
ایتدیردی . وفیق پاشانك «لهجهٔ عثمانی» سی ، بومساعینك قیمتدار ثمرەسیدر . پاشانك
« لهجهٔ عثمانی » یه یازدیغی قیمتدار مقدمه ، بوتون تورکلکی دوشوندیکنه دلالت ایدن
بروثیقەدر .

«لهجهٔ عثمانی» نك طبع اولنی کورەمدم ؛ طبع ونشر تاریخنی تثبیت ایدەمیورم . الده
بولونان « طبع جدید » ك باصیلیش تاریخی 1306 در . بوطبع جدیدك تاریخسز مقدمەسی
نهایتلرندەمؤلف دیورکه : « السنهٔ ترکیەده الك مقدم منتشراولان اوغوزشعبەسی، تاتارستان
«وتورکستانی برزمان بحرشرقیدن مجارستانه قدرقاوراوب حالا (غز) لسانی دینور. آنك یکیسی
« ترکمان لسانی ایران وسوریەیی قاپلایوب آناطولی‌یه ایمش ، مرور زمانله لهجهٔ عثمانی [1] یی
« تولید ایتمشدر . فرغانەدن هنده قدر یاییلوب خلاجی لسـان افغانه قارشمشدر . اسکی
« شعبەلردن قپچاق لسـانی خیوەدن سیبر و قرغیز و قومان و بولغار کبی قزان اطرافنی

[1] رقعەلر بمدر (آ. ی.)

« استیلا ایتمشدر . و اویغور دیلی چین طرفلرندن کاشغره طوغری یاییلوب آندن 700
« تاریخلرنده جنکزیان اقوامی ترك و اسلامیته دخول ایلدکلرنده چغتای لسانی متولد
« اولوب 800 اعوامنده زیاده شیوع بولمشدر . الیوم اویغور وقپچاق وچغتای کتابلری
« محبوب القلوب تألیفی کبی کوزل اثرلری وخصوصاً 600 دن 800 ه قدر میدانه کلن
« سلاچقه ترکانی وعثمانلی کتابلری کثرتله طبع اولنوب بونلرك تتبعی ایله لساننمز شعبه‌لرینك
« اختلافاتی آکلاشیلمشدر . همت الرجال ، تقلع الجبال ! ـ احمد وفیق » [1]

شو مقدمه‌دن احمد وفیق پاشانك تورك لسانته چوق کنیش ، بوتون تورکجیلر کبی باقدیغی آکلاشیلیور : اصل « لساننمز » ، همان بوتون آسیا ایله غربی اوروپایه یاییلان بویوك دیلدر ؛ « لهجهٔ عثمانی » ، لهجهٔ جغتایی ، .. الخ بو لسانك شعبه‌لرندن ، لهجه‌لرندن عبارتدر . بو لهجه‌لرك تتبعی ایله « لساننمز شعبه‌لرینك اختلافاتی » آکلاشیلیر واختلافات آکلاشیلدیغی کبی و حدت نقطه‌لری ده تظاهر ایدر . حاصلی احمد وفیق پاشا ، لسانه واسطه‌سیله چوق کنیش تورك برلکنی کورمش و کوسترمشدر ، دیه‌بیلیرز .

وفیق پاشا ، « لهجهٔ عثمانی » سنده ، ایلك دفعه اصلی عربی وفارسی اولمایان تورکجه کلمه‌لری ، اصلی عربی وفارسی اولانلردن آییرارق آیری برجزؤ حالنده ترتیب ایتمشدر ؛ وبو صورتله حدودسز عثمانلی لسان دکزنده غرق اولمش قیمتدار تورکجه کلمه‌لرك چوقلغنی و اهمیتنی کوسترمشدر . و تورکجه لسانك عربجه و عجمجه‌یه قسماً مغلوب اولان عثمانلی لهجه‌سندن باشقه لهجه‌لری اولدیغنی میدانه قویارق ، حقیقی علم مراقلیلرینی اونلرك تتبعنه تشویق ایتمشدر .

احمد وفیق پاشانك بوتون اثرلری ، کندیسنك لسان ساحه‌سنده چوق شعورلی برتورکجی اولدیغنی کوستریر : مثلا « فنلون » نك « تله‌ماق » ینی ویسی ونرکسی لهجه‌سیله ترجمه ایتمش اولان یوسف کامل پاشایه قیزارق ، چوق ساده برتورکجه ایله ترجمه ایتدیکی کبی ، (مولیه‌ر) ك بعض اثرلرینی او زمانك عثمانلی حیاتنه اویدورارق ، استانبولده قونوشیلان تورکجه ایله تورك صحنه‌سنه نقل ایله‌مشدر .

احمد وفیق پاشانك تورکجیلکی لساندن تاریخ ساحه‌سنده انتقال ایتمشدر : پاشا ، دها افندی ایکن ، ابوالغازی بهادرخانك « اوشال شجرهٔ ترکی » آدلی مشهور اثرینی چغتای لهجه‌سندن عثمانلی لهجه‌سنه تحویل ایتمشدر .

وبو اثر ، قسماً شناسی‌نك « تصویر افکار » نده تفرقه صورتیله نشر اولنوب ،

[1] لهجهٔ عثمانی ، طبع جدید ـ اثرخامهٔ احمد وفیق پاشا . استانبول ؛ محمودبك مطبعه‌سی ، 1306 . بوقیمتدار کتابك چوق فنا برکاغده ، پك اعتناسز طبع ایدیلمش اولماسی شایان تأثردر . ایلك طبعی ایله قارشیلاشدیریلارق ایی برصورتده باصدیریلماسی معارف وکالتنك همتندن بکلنیر .

صوکره بر رساله حالنده آیروجه طبع اولونمشدر [1] . « شجرهٔ ترکی » نك « تصویر افکار » ده تفرقه اولونماسی‌ده ، شناسی افندینك تورکجیلکه علاقه‌سنی اظهار ایدن اماره‌لردن صاییلسه خطا ایدیلمش اولماز .

احمد وفیق پاشانك محررلکله برابر ، مدرسلك ایتدیکی‌ده معلومدر ؛ عبدالعزیز دور سلطنتنك ایلك سنه‌لرنده آچیلان (دارالفنون) ك ایلك « تاریخ عمومی » مدرسی اودر . اوزمانلر دیوان محاسبات رئیسی اولان عطوفتلو احمد وفیق افندی حضرتلری ایلك درسنی 1279 سنهٔ هجریه‌سی شعبانك 27 نجی پازار کونی (شباط 1863) ویرمش

احمد وفیق پاشا

ایدی [2] . پك چابوق انقطاعه اوغرایان بو تاریخ عمومی درسلرینك خلاصه‌سی‌ده کوچوك بر رساله حالنده مطبوعدر (3) . تاریخ عمومینك الك قدیم ادوارینه متعلق بعض معلوماتدن

[1] « اوشال شجرهٔ ترکی » ـ ابوالغازی بهادر خان بن عرب محمد خانك تألیفیدر . (برذات معرفتیله استانبول تورکجه‌سنه تحویل اولونمشدر .) ـ برنجی دفعه اوله‌رق طبعنه تشبث قلندی . تاریخ ومطبعه اسمی یوق . 152 صحیفه . ناقص (باب ویا فصل نهایتنه بیله کلمش دکلدر .)

[2] « دارالفنون درسلری » ـ منیف ـ « مجموعهٔ فنون » برنجی سنه ، نومرو : 8 ، ماه شعبان 1279 ، صحیفه : 331 .

[3] عطوفتلو احمد وفیق افندی حضرتلرینك دارالفنونده ویردیکی حکمت تاریخ درسنك خلاصه‌سیدر . کتاب اول ، قسم قرون متقدمه ، جزؤ اول قرون مجهوله . تاریخ ومطبعه اسمی یوق . 44 صحیفه . ناقص (صوك صحیفه‌ده جمله بیله ناتمامدر .) ـ منیف پاشا مرحوم ، دارالفنون درسلرندن باحث مقاله‌ده احمد وفیق افندینك درسنه « تاریخ عمومی » نامنی ویرورسه‌ده بو ناقص رساله‌نك باشنده « حکمت تاریخ » دینلمکده‌در .

عبارت اولان بوخلاصه‌دن پاشانك تاریخه تورکجیلك نقطهٔ نظرندن باقوب باقمادیغنی آکلامق قابل اولامیيور .

احمد وفیق پاشـا ، بعضلرینه کوره ، عثمانلی تورکلرینك ایلك تورکجیسیدر . واقعا شناسی وضیا پاشایه نظراً ، احمد وفیق پاشانك تورکجیلکی دها بارزدر؛ بوتون یازیلرنده، حتی منقبوی بر شکل آلان طرز حیاتنده تورك میلتپرورلکی کوزه چارپار .

« لهجهٔ عثمانی » مقدمه‌سنده‌کی مطالعه‌لرندن و « شجرهٔ ترك » ی استانبول تورکجه‌سنه تحویل ایتمه‌سندن آکلایوزکه احمد وفیق پاشـا « بوتون تورکلك » فکرینه‌ده متمایلدر . بو ، بویله اولمقله برابر، احمدوفیق پاشادن اول کلمش اولان شناسی افندی ایله‌ضیا پاشانك‌ده تورکجیلك فکرینه بیکانه اولمادقلرینی ذکر ایتدیکمز برقاچ واقعه کوسترمکده‌در .

*
* *

فیلولوجیا و تاریخده تورکجیلك : مصطفی جلال‌الدین پاشا

ادبیات و لسان ساحه‌سنده مشـاهده و تثبیت اولونان تورکجیلك جریانی ، عثمانلی تورکلری آراسـنده چوق کچمه‌دن فیلولوجیا ، اتنولوجیا ، تاریخ وسیاست خارجیه ساحه‌سنه‌ده انتقال ایتمشدر : فی‌الواقع 1869 تاریخنده ، یعنی شـناسینك وفاتندن ایکی ییل اول ، مصطفی جلال‌الدین نامنده برذات ، فرانسزجه « اسکی ویکی تورکلر (= Les Turcs anciens et modernes) » عنوانلی براثر نشر ایدییور. بواثر ، سلطان عبدالعزیز خانه اتحاف اولونمشدر ؛ استانبولده « Courrier d'Orient » غزته‌سی مطبعه‌سنده باصیلمش اولان 362 صحیفه‌لق بوکتاب ، عثمانلی دولتنك بقاسنی تأیید ، عثمانلی تبعه‌سـنك رفاهنی تأمین ایچون دولتجه نه‌لر یاپیلمق لازم کلدیکنه دائر سلطانه تقدیم ایدیلمش تطبیقی ماهیتده بر راپوره بکزه‌مکله برابر ، تورکجیلك نقطهٔ نظرندن چوق شـایان دقت مباحثی احتوا ایتمکده‌در [1] .

« اسکی ویکی تورکلر » کتابنك تاریخی قسمنده بوتون تورکلکك تاریخندن فرانسز، آلمان ، روس وله منابعنه اسـتناداً بحث ایدیلمش و ذکر اولونان واقعه‌لره طیانیله‌رق ، تورکلرك تاریخ عمومیده فوق‌العاده اهمیتلری ، بشرك وتیرهٔ تمدننده چوق مهم حصه‌لری اولدیغی اثباته چالیشلمشدر . جلال‌الدین پاشایه کوره تورکلر ، بوکون اوروپاده ساکن بولونان اقوامك منسـوب اولدقلری عرقدندر . مؤلف بو عرقه « تورو ـ آریه‌ن (Touro - Arienne) » عنوانی ویریر ؛ وبومناسبتله « تورو ـ آریانیسم (= Touro

---

[1] مصطفی جلال‌الدین پاشانك بواثرنده ، اوروپا دولتلرینك سـلطنت عثمانیه‌یه قارشی ناصل برسیاست طوتمه‌لری منافع مدنیته اویغون کله‌جکنه دائر اوروپالیلره توجیه اولونمش اخطار وتلقینلرده واردر .

(Arianisme) » دیدیکی اتنولوجیا نظریه‌سنه طالارق ، فیلولوجیا و له‌نکویستیك ساحه‌سنه کچر [1] . کتابك ثانثندن فضله‌سنی اشغال ایدن بو بحث ، ایلك باقیشده صرف نظریاتدن عبارت کبی کورونیرسه‌ده ، بر آز دقت اولنورسه مؤلفك سیاسی و عملی ایکی غایه استهداف ایتمش اولدیغی سچیله‌بیلیر : 1°) ممالك عثمانیه اهالیسنك اکثریتنی و اصلی عنصرینی تشکیل

مصطفی جلال‌الدین پاشا

ایدن تورکلره عرقلرینك قدرت ، قیمت و وسعتنی بیلدیره‌رك اونلرك اعتماد نفسلرینی تقویه ایتمکله برابر ، کندیلرینی تورکلره یبانجی صایان و اوصیره‌لرده ملیت پرنسیپنه استناداً تورکلر علیهنه قیام ایدن ویا ایتمه‌یه حاضرلانمان اولاحلره ، بلغارلره ، حتی صرب و روملره تورکلرله عینی عرقدن اولدقلرینی تعلیم و تلقین ایتمك ؛ — 2°) کندیلرینی آریائی عد

[1] « ایندو - ژه‌رمانیسم » ، « اورالو آلتایسم » نظریه‌لرینه مشابه اوله‌رق تدوین ایدیلن « تورو - آریانیسم » نظریه‌سی ، صوك زمانلرده پراغ و صوفیه‌ده ساکن مهاجر روسلر آراسنده تکون ایتمش اولان « یه‌ورو - آزیسم (Euro - Asisme) جریانیله مقایسه‌یه دکر .

ایله آریا عرقنه خارق‌العاده اوصاف اسناد ایلیه‌رك دیكر عرقلری ، یعنی سامی ، تورانی وخامیلری بشریتك آشاغی جنسندن صایان اوروپالیلرك بوخود پرست نظریه‌لرینه مقابل اورته‌یه آتیلان وآریائیلرله تورانیلرك اساساً عین عرقدن اولدقلرینی اظهار و اثبات ایتمه‌سی لازمكلن « تورو ـ آریاییسم » نظریه‌سی سایه‌سنده ، اوروپا حكومتلرینك واوروپا اهالیسنك تورکلره عرقی خصومتلرینی اکسیلتمك .

مؤلفك « تورو ـ آریانیسم » نظریه‌سنی بنا ایدركن صاغلام مالزمه استعمال ایتمش اولدیغنی ادعا مشكلدر ؛ لسانی دلیللرینك برخیلیسی سطحی برتنقیده بیله تحمل ایده‌مز . مصطفی جلال‌الدین پاشا‌نك محاكمه‌لرنده ، تركیبلرنده علمی اصوللره رعایت ایتدیكنی‌ده سویلیه‌مه‌یز . كتابك بو قسمی تكررلرله ، انسجامسزلقلرله ، بكله‌نیلمدك نظرلرله دولودر [1] . بونكله برابر ، كتابده چوق‌شایان دقت بولوشلرله قارئك دوشونجه‌سنی پك اوزاقلره چكوب كوتوره‌ن كنیش كوروشلرده آز دكلدر .

بزجه اثرك اصل بویوك قیمتی بوتون تورکلك و تورکجیلك حقنده اوروپا منابعندن آلنوب ، شویله‌بویله‌اوروپا اصوللری تعقیب ایدیله‌رك عثمانلی تورکلری آراسنده ایلك یازیلان اثر اولمسنده‌در ؛ بو اثرده ایلك دفعه تورك عرقنك قوت و وسعتنه ، بوعرقك بشریت تاریخنده اوینادیغی معظم روله ، تورك دیلنك دیكر دیللردن استعانه‌یه محتاج اولمیه‌جق درجه‌ده زنكینلكنه ، تورك‌دیلنك‌باشقه دیللره‌ایتدیكی یاردیملره ، آسیا وآوروپاده كنیش بر ساحه‌یه یاییلمش اولان تورکلرك روابطنه ، دولت عثمانیه داخلنده تورکلك فكرینه قیمت ویریلمه‌مكدن نشئت ایدن محذورلره ، غیرمسلم تبعهٔ عثمانیه‌یی عرقی و لسانی باغلرله تورك كتله‌سنه ربطایتمك لزومنه دائر مطالعه‌لره راست كلیورز . یعنی‌تورکجیلكك لسانی ، تاریخی ، سیاسی اقسامندن‌جمله‌سی ، بوكتابده آزچوق موضوع بحث اولمشدر . ـ صرف تورکجیلكه متعلق بوموضوعلردن باشقه ، بوكون‌بیله منورلریمزك روزنامهٔ مشاغلنی تشكیل ایدن تورك دیلنك تنظیم وتصفیه‌سی ، حرفلرك اصلاح ویاتغییری ، قادینلرك آچیلماسی ، غرب‌مدنیتنه كیرمك‌وجوبی كبی مبحثلرده « اسكی ویكی‌تورکلرك » متنوع مباحثی آراسنده یه‌ر بولمشدر .

---

[1] مؤلفك ادعالرندن بریسی ، یونان و روما میتولوجیاسنده قوللانیلان معبود اسملرینك اساساً تورکجه اولدیغی دعواسیدر .. بوادعا ، زمانمزده ـ غالبا « اسكی ویكی‌تورکلر » دن استفاده اولنه‌رق ـ بعضلری طرفندن تكرار اورته‌یه آتیلمشدر . مصطفی جلال‌الدین پاشا مخدومنك دامادی اولان ذاتده ، تورك لسانك دنیاده الك اسكی دیل اولدیغنه وسلرله سسلرك افاده ایتدیكی اشیا آراسنده مناسبات بولوندیغنه دائر مشهور كشفنی ، بویوك قائن پدرینك كتابندن آلنمش الهامه مدیوندر ، ظننده‌یم .

« تورو ـ آریانیسم » نظریه‌سی قوران مؤلف ، تورکلرك غرب مدنیتنه کیرمه‌لرینی ، اونظریه‌نك منطقی برنتیجه‌سی کبی تلقی ایدر ؛ ذاتاً غرب مدنیتنی وجوده کتیرن تورو ـ آریه‌نلردر ؛ یعنی غرب مدنیتی آریلرك اولدیغی قدر تورانیلرکده وبناءً علیه تورکلرکده اثریدر . تورانیلرك برقسمی اسلامیتی قبول ایدنجه ، سامی بر مدنیت ایله برلشمشلردر ؛ اوروپا مدنیتی حوضه‌سنه کیرمه‌لری ، اسکی عرقی مدنیتلرینه رجوعدن باشقه بر معنا افاده ایتمز . مصطفی جلال الدین پاشا دیلك تصفیه‌سی ، حروفاتك اصلاحی مسأله‌لرنده‌ده محاکماتی ، بومبدأدن طوتدیرارق یوروتور .

عکسی اثبات ایدیلنجه‌یه قدر ، بومباحثه دائر ممالك عثمانیه‌ده مطبوع ومنتشر اثرلرك برنجیسی اولارق قبول ایتمه‌مز ایجاب ایدن « اسکی ویکی تورکلر » تأسف اولنورکه تورکجه دکل ، فرانسزجه یازیلمشدر [1] .

« اسکی ویکی تورکلر » مؤلفی مصطفی جلال الدین پاشا ، ضیا و احمد وفیق پاشالر کبی عثمانلی تاریخنك معلوم سیمالرندن اولمادیغی جهتله ، ترجمهٔ حالنه دائر قیصه‌جه معلومات اعطاسنی زائد عد ایتمه‌مکده‌یم :

مصطفی جلال الدین پاشا ، 1848 اختلاللرینه اشتراك ایتدکلرندن دولایی وطننی ترکه مجبور اولمش له اصیلزاده‌لرندن قونستانتن بوژه‌نسکی (Constantin Borzecki) در . قونستانتن 10 نیسان 1826 تاریخنده عائله چفتلکلرندن (قله‌چوف Kleszow) ده طوغمش واو حوالیده‌کی (ولوتسلاوه‌ك Vlclawek) سه‌مینه‌رنده قلاسیق ودینی بر تحصیل کورمشدر . هنوز 22 یاشنده ایکن مملکتی اولان لهستانك استخلاصی غایه‌سیله 1848 اختلاللرینك پوزنانیاده کیسنه اشتراك ایتمش واختلالك موفق اوله‌مامسی اوزرینه ، بر قاچ وطنداشیله برابر ، اوزمانلر له ومجار ملتجیلرینه چوق عالیجنابانه آغوشنی آچان ممالك عثمانیه‌یه التجا ایله‌مشدر (1849) . حکومت عثمانیه ، کنج له ملتجیسنك معلومات عمومیه وعسکریه‌سنی ، علی الخصوص خریطه ترسیمنده‌کی مهارت جدیه‌سنی نظره آلارق ، کندیسنی ارکان حربیه یوزباشیلغی رتبه‌سیله عثمانلی اوردوسنه قبول وخریطه شعبه‌سنه مأمور ایتمشدر . یوزباشی بوژه‌نسکی اوصیره‌لرده اسلامیتی رسماً قبول ایده‌رك بالذات شیخ الاسلام افندی طرفندن مصطفی جلال الدین تسمیه اولنیور ، وارکان حربیه میرلوالرندن عمر پاشانك قیزینی آلوب تام بر تورك ، مسلمان عائله‌سی تشکیل ایدییور ؛ سفرده بولنمادیغی زمانلر ، اسکدارده قره‌جه احمد مزارلغنه ناظر متواضع بر خانه‌ده منزوی بر تورك عائله حیاتی یاشایور . وقتیله چوق

[1] نسخه‌سی توکنمش اولان « اسکی ویکی تورکلر » ك اصلی وتورکجه ترجمه‌سی ، طبع ونشر اولونمالیدر . تورکجیلك تاریخنك وعمومیتله عصر حاضر عثمانلی تاریخنك تدقیقنده اهمالی جائز اولمایان بواثرك طبع ونشرینی تورکیه معارف وکالتنك ویا تورك اوجاغنك همتندن بکلرز .

سودیکی موسیقی و دانسلری ، موند حیاتی بوسبوتون اونوتمش کورونیور : بك اوغلی عالمی واوروپا قولونیلری ایله مناسباتده بولونمامشدر .

بو له اصیلزاده‌سنك الك بویوك حرص وهوسی حرب ایدی . دهاپك کنج ایکن برنجی وطنی قورتارمق املیله 1848 اختلالنه بر له اختلالجیسی صفتیله اشتراك ایتدیکی کبی ایکنجی وطنی محافظه غایه‌سیله‌ده 1850 دن 1876 یه‌قدر توالی ایدن متعدد حربلره بر تورك ضابطی صفتیله کیرمش ، برقاچ دفعه یارالانمش و نهایت 1875 ده قره طاغ محاربه‌سنده ، فریق رتبه‌سنی حائز ایکن ، قارننده آلدیغی بریاره ایله شهیداً وفات ایتمشدر . شیوزده‌کی جامع حاولیسنده مدفوندر (الله غنی‌غنی رحمت ایله‌سین !) .

عسکرلك حیاتنه عائد شو برقاچ سطربیله ، شهید جلال الدین پاشانك انتخاب ایتدیکی یکی وطننه نه‌قدردرین برصمیمیتله باغلانمش اولدیغنی اظهارواثباته کافیدر [1] .

پاشا ، حربدن ، سفردن قارغ اولدیغی زمانلری ، تمثیل ایتدیکی یکی ملیتك ، تورکلکك قبول ایتدیکی یکی دینك ، مسلمانلغك ، انتخاب ایتدیکی یکی وطنك ، عثمانلی اولکه‌سنك فائده‌سنه خادم اثرلر وجوده کتیرمکله کچیرمشدر . جلال الدین پاشا ، فطری استعدادینه منضم ایی تعلیم و تربیه سایه‌سنده ، آنا لسانی اولان لهجه‌دن باشقه ، لاتینجه ، فرانسزجه ، آلمانجه و روسجه‌یی ایی بیلیردی . حافظه‌سنك قوتی ، تاریخی معلوماتنك وسعتنی تأمین ایتمشدی . طبعاً صنعتکارلق قابلیتی واردی . جدی مشغول اولمادیغی حالده ، ایی رسم یاپار ، مکمل خریطه چیزردی . عثمانلی مقامات عسکریه‌سی ، ایلك اوکجه خریطه چیزمکده‌کی مهارتنی تقدیر ایده‌بیلمشلردر ... یاغلی بویا رسملرندن بعضلری ، وقتیله طولمه باغچه سراینده آصیلی طوریرمش . أونده بولندیغی زمانلر ، عسکرلکه ، تاریخه ، فیلولوجیایه دائر معلومات و تتبعاتنی توسیعه چالیشیوردی . بوموضوعلر اوزرینه برقاچ اثر یازمش ایسه‌ده اثرلرندن یالکز ایکیسی طبع و نشر اولونمشدر : Les Turcs anciens et modernes (= اسکی ویکی تورکلر) ؛ La Guerre moderne (= زمانمز حربی) . بزجه حائز قیمت واهمیت اولان برنجی اثردرکه موضوعنی یوقاریده برآز تحلیل وبیانه چالیشدق . مصطفی جلال الدین پاشا بواثرلرندن باشقه ، دوستلرندن بصیرتجی علی افندینك « بصیرت » غزته‌سنه (2) واحبابلرندن ژان به تری نك « قورریه‌دوریان » غزته‌سنه امضاسز برخیلی سیاسی مقاله‌لرده‌یازمشدر .

---

[1] مصطفی جلال الدین پاشا مختلف رتبه‌لرله آتیده‌کی محاربه‌لرده بولونمشدر : قره‌طاغ (1852) ، روس سفری (1653 - 1856) ، بغداد (1857) ، قره‌طاغ (1861) ، کرید (1867) ، هرسك (1875) ، قره طاغ (1876) . - بو محاربه‌لرده باشندن ، بوینندن ، صاغ الندن ، صاغ آیاغندن مجروح اولمش وصوك قره‌طاغ محاربه‌سنده آلدیغی یاره شهادتنی انتاج ایله‌مشدر .

[2] بصیرتجی علی افندی ، « استانبولده یاریم عصرلق وقایع مهمه » عنوانیله 1908 ده نشر ایتدیکی رساله‌نك 4 و 5 نجی صحیفه‌لرنده مصطفی جلال الدین پاشایی « بصیرت » ك ارکان تحریریه‌سندن اوله‌رق ذکر ایدییور (احمد راسم بکك خصوصی بر مکتوبندن) .

شـایان حیرتدرکه یکی وطننك نفعنه یالکز فکریله ، قلمیله دکل ، باشیله ، جانیله‌ده خدمت ایتمش اولان بواصیل آدمك استعداد ومعلوماتی، اخلاق وسجیه‌سی بعض کیمسه‌لرك حسدینی تحریك ایتمش وحامیسی سردار اکرم عمر لطفی پاشانك وفاتی متعاقب سرعسکر حسین عونی پاشا طرفندن، هنوز 44 یاشنده ومیرلوا رتبه‌سنده بولونان مصطفی جلال‌الدین پاشا تقاعده سوق اولونمشدر (1870) . حسین عونی پاشانك نفیندن صوکره تکرار صنف موظفه آلنمش وصربلر اوزرینه قزاندیغی موفقیته مکافاةً ، شهادتندن آز اول فریق رتبه‌سنه ترفیع ایدیلمشدر [1] .

*
* *

ایلك تورکجیلرك عمومی وصفلری

بوقاریده ذکر ایتدیکمز واقعه‌لرله درمیان ایتدیکمز مطالعه‌لری خلاصه ایدرسه‌ك ، خصوصات آتیه تثبیت ایدیلمش اولور : لسان ساحه‌سنده تورکجیلك فکرینك ایلك شعورلی ایزلری ابراهیم شناسی افندینك اثرلرنده کورینیر [2] . شناسینك تورکجیلك فکری ، لسانك ادبیات

[1] مصطفی جلال‌الدین پاشانك اوغلی ارکان حربیه متقاعد فریقلرندن انور جلال‌الدین پاشا الیوم برحیاتدر . انورپاشا ، پدرلری نامنه اتحاف ایتدکلری « فکرلرم » عنوانلی غیر مطبوع اثرلرندن استفاده‌مه مساعده ایتدیلر. مرحومك ترجمهٔ حالنی اورادن تلخیص ایتدم. انور پاشایه بومعاونتلرندن دولایی تشکر ایدرم . ـ انور جلال‌الدین پاشا ، بابالرینك بولنده یورومه‌یه چالیشه‌رق و مرحومك بعض مسودلرندن‌ده استفاده ایلیه‌رك تورکلکك تاریخ وفیلولوجیاسنه دائر، وفتیله « ادبیات عمومیه مجموعه‌سنده » بعض مقاله‌لر نشر ایتمشلردی . بو مقاله‌لرك برآرایه طوپلانوب بر کتاب حالنده طبع ونشری تمنی اولنور .

[2] احمد مدحت افندی مرحومك ، وفاتی مناسبتیله ، « تورك یوردی » ایچون ترجمهٔ حالنی یازارکن‌ده ، شناسی‌نك عثمانلی ادبیاتنده ایلك شعورلی تورکجی اولدیغی قناعتنی اظهار ایتمشدم :

« شناسینك آثارنده ایکی مسلك ادبینك تخملری بعضاً قاریشیق، بعضاً آیری آیری صاچیلمش « بولنیوردی. بوتخملردن برنوعی نمو وتزهر ایدرك نامق کماللر، عبدالحق حامدلر، توفیق فکرتلر، خالد ضیالر ونهایت « فجر آتیلر » کبی ثمرات اقتطاف اولندی ؛ دیکر نوعی ایسه بویوبوب چیچك آچارق، احمد مدحت ، شمس‌الدین سامی ، محمد امین ، نجیب عاصم ، « تورك یوردی » ، « کنج قلملر » کبی یمشلر ویردی . شناسی ایکی مکتبك‌ده استادیدر ... شناسیدن « تورکجیلر » ایله « ادبیات جدیده‌جیلر » و اولاد واحفادی تورەمشدر. ... « آثار سوزی » نی طوپلایان، پارمق حسابیله شعر یازان، بیانجی کلمه‌لری دیلمزدن قوغمه‌یه اوغراشان شناسی یکی حیاتده تورکلك مذهبنك امامیدر ... » ـ « احمد مدحت افندی » ، آقچوره اوغلی یوسف ـ « تورك یوردی » ، جلد : 3 ، صحیفه : 170 .

عثمانلی مطبوعاتی اوزرینه اصلی وجدی تدقیقاتده بولونان محرر ومورخ احمد راسم بکدن تورکلك فکرینك نه‌زمان وکیملر طرفندن اورته‌یه آتیلدیغی قناعتنه واصل اولدقلرینی صورمشدم؛ لطفاً ویردکاری جوابده شویله دییورلر : « مطبوعات تاریخی نقطهٔ نظرندن ایلك دفعه عثمانلی جامعه‌سی آلتنده ملت کلمه‌سنی آچیقدن آچیغه قوللانان (شناسی) ایله (کمال) وپیروانیدر. اوتاریخلرده، یعنی 1278دن، یعنی «تصویر افکار» ك مبدأ انتشارندن اعتباراً ملت عثمانیه ترکیبنك مدلول صریحی تورك ایدی.»

شعبه‌سنده ضیاپاشا، لغت شعبه‌سنده احمدوفیق پاشا، فیلولوجیا تدقیقاتنده مصطفی جلال‌الدین پاشا طرفلرندن ایشله‌نیلیر. احمد وفیق پاشاده « بوتون تورکلك (Panturquisme) » تمایلنك بعض اماره‌لری مشهوددر؛ جلال‌الدین پاشا ایسه، تورك فیلولوجیاسندن باشقه، تورك (یالکز عثمانلی تورکی دکل، عموم تورك) اتنولوجیا و تاریخی ایله‌ده مشغول اولور. ممالك عثمانیه‌ده ایلك دفعه غرب مأخذلرندن آلینه‌رق تورك تاریخنه، تورك اتنولوجیاسنه دائر یازیلان اثر، جلال‌الدین پاشانك « اسکی و یکی تورکلر » آدلی فیلولوجیا، اتنولوجیا، تاریخ و سیاستدن باحث کتابیدر؛ علمی اوصافی تماماً حائز اولمایان بو اثر، تورك روحیله تورك منافعنی مدافعه یولنده یازیلمش اولمقله برابر، فرانسزجه‌در.

شناسینك تورکجه لغات طوپلامه‌یه باشلادیغی تاریخ، بو مسأله‌ده بولابیلدیکم یکانه منبع اصلی اولان ابوالضیا توفیق بکك دیدیکنه کوره 1865 ایله 1870 سنه‌لری آراسیدر. ضیا پاشا، شعر و انشا حقنده‌کی تورکجی فکرلرینی ینه بو تاریخلرده اورته‌یه آتمشدر؛ امیل ترجمه‌سنك مقدمه‌سی، « جنوره، فی 15 حزیران 1871 » تاریخلیدر. احمدوفیق پاشانك « لهجهٔ عثمانی » سنك ایلك طبع و نشری‌ده او صیره‌لرده اولسه کرکدر. جلال‌الدین پاشانك « اسکی و یکی تورکلری » 1869 ده نشر اولونمشدر. **شو معلوماته کوره، عثمانلی تورکلری آره‌سنده تورکجیلك فعالیتنك ایلك دوره‌سنی، 1865 الی 1870 سنه‌لری دیه قبول ایده‌بیلیرز.**

تورکجیلکه مستشرقلرك تأثیری

تورکجیلك و تورکلك فکریاتنك، عبدالعزیز دور سلطنتنك اورته‌لرینه دوغری غرب تورکلری آراسنده نمایان اولماسنه، بوقاریده اشارت ایتدیکمز وجهله تورکلرك عمومی بر صورتده غرب فکر و روحیله استیناسندن باشقه، غربده ظهور ایده‌رك شرق عالمنی و علی الخصوص تورکلری هر جهتجه تدقیق ایدن (دوکینی) کبی (ساسی) کبی، (آبل دوره‌موزا) کبی حتی (ارترلملی داودس) کبی مستشرقلرك آثارینه واقف اولمه‌لرینك تأثیرینی‌ده محقق کورمکده‌یم: شناسی، مستشرق سیلوه‌ستر دوساسی (= Silvestre de Sacy) عائله‌سنك دوستلغنی قزانمشدی. جلال‌الدین پاشا، « اسکی و یکی تورکلر » کتابنده دوکینی (= De Guignes) نك « Histoire des Huns » ندن چوق استعانه ایتمشدر. (ارترلملی داودس) ك « کتاب العلم النافع فی تحصیل صرف و نحو ترکی » آدلی انکلیزجه کتابك فرانسزجه‌یه ترجمه‌سی (1) لملی‌نك

[1] ارترلملی داودس، انکلتره‌لی کنج بر یهودی مستشرقدر. اثر اساساً تورکجه‌نك صرف و نحوی ایسه‌ده مؤلف اثرك باشنه بوتون تورك تاریخنك و تورك لسان و مدنیتنك بر خلاصه‌سنی قویمشدر. بو خلاصه، اوزمانه قدر مستشرقلرك بولابیلدکلری نتایج تدقیقاته استناداً تورکجیلك نقطهٔ نظرینه موافق بر طرزده یازیلمشدر؛ لملی بو خلاصهٔ تاریخیه‌سنده، کندندن اول کلن مستشرقلرك تورك قبیله‌لری مجموعنه تاتار عنوانی ویرمش اولمرینی تنقید و بو قبیله‌لرك عنوان عمومیسی تورك اولدیغنی ادعا و اثبات ایتمکده‌در.

والده‌سی طرفندن سلطان محمود ثانی‌یه 1833 تاریخنده تقدیم ایدیلمش اولدیغندن XIX نجی عصر اورته‌لرنده پاشایان شناسی و وفیق پاشالرکبی منورلرك بو اثردن ده بیخبر اولمه‌لرینه احتمال ویرمیورم . — XIX نجی عصرك صوکلرینه دوغری ، مستشرقلردن وامبه‌ری ، رادلوف و لئون قاهون اثرلرینك بوتون تورکلر آراسنده تورکلك فکرینك قوتلنمه‌سنه اجرای تأثیر ایتدیکنی کوره‌جکز .

تورکجیلك جریان فکریسنك ، بالخاصه 1865 الی 1870 سنه‌لرنده عثمانلی تورکلری آراسنده ظهور ایتمش اولماسنه ، دها باشقه عوامل‌ده بولنوب کوستریله‌مزمی ؟ . .

توركجيلك فكرى وانكليز روس مناسباتى

معلومدرکه 1860 سنه‌لرینه دوغری روسلرك آسیاده یاییلمالری ، انکلیزلری اورکوته‌جك قدر سرعتنی آرتدیرمشدی : غرب تورکلری ، یعنی عثمانلی سلطنتی علیهنه عصرلردنبری دوام ایدن استیلاکار روس سیاستی ، XIX نجی عصرك اورته‌لرنده غربی آوروپا دولتلرینك مسلح مقاومتیله سکته‌یه اوغرانجه ، روس امپراطورلغی ، بو مقاومتك آجیسنی آلمق ایچون ، شرق تورکلری ، اورته آسیا خانلقلری اوزرینه شدت و سرعتله یورودی : 1860 دن اعتباراً روسلر اورته تورکستانله شرقی تورکستانه صالدیریرلر . جنرال چرنایف ، 1865 ده اورته آسیانك اك بیوك شهری و آقساق تیمورك پایتختی اولان (طاشکند)ی آلیر ؛ 1867 ده اورته تورکستانك قسم اعظمی « تورکستان ایالتی » نامیله روس چارلغنك اقسام ممالکندن معدود اولور ؛ 1868 ده (بخارا خانلغی) روس تابعیتنی (واساللکنی) قبول ایدر . ینه او سنه‌لرده شرقی تورکستانك (کاشغر) قطعه‌سی ، محمد یعقوب بکك باشبوغلغیله چین حاکمیتی علیهنه قیام ایده‌رك روسلرله ایی کچینمه‌یه چالیشیر ؛ (قولجه) قطعه‌سی 1865 ده چین تابعیتندن چیقارق ، 1871 ده روس تابعیتنه کیرر ... حاصلی ، بوتون اورته آسیا تورکلکی 1860 الی 1870 تاریخلرنده روس تأثیر و تضییقیله قاپاناشمقده‌در . — روسلرك بوتون آسیا کنیشله‌کنجه شرقه و جنوبه دوغری یاییلمه‌لری ، انکلیزلری چوق سکیرلندیریر ؛ برقاچ خطوه صوکره ، قزاق سواریلرینك هندستان سرحدلرنده کورنمك احتمالی انکلیزلرك اویقوسنی قاچیریر . محمد یعقوب خانه ایلچی کوندریرلر ؛ و دیکر کوچوك خانلرله غیررسمی تماس حاصل ایتمه‌یه چالیشیرلر ؛ یعقوب خان ده هندستان والئ عمومیسنه ایلچی کونده‌رك انکلتره‌نك اتفاقنی آرار ...

اوصیره‌لرده باب عالی ایله چوق دوستانه مناسباتده بولونان سن جه‌یمس قابینه‌سنك غرب و شرق تورکلرینك دین و عرق وحدتندن منبعث روابطندن استفاده ایتمه‌یی خاطرلاماسی محالدر . هندستانك 1857 سپاهی اختلالنده ، سلطان عبدالمجیددن ،

خليفه صفتيله ، مسلمان هندليلرك انكلتره قراليچه‌سنه اطاعتنى توصيه ايدرك بر فرمان چيقارتمه‌يى اهمال ايتمه‌ين انكليز سياستنك ، اورته آسيا مسلمان تورك خانلقلرينك وضعيت واحواليله عثمانلى توركلرينى علاقه‌دار ايتمه‌يه اوغراشمش اولمسى چوق محتمللدر.
فى الواقع يعقوب‌خان استقلال كسب ايدنجه ، انكليزممثلى (دوغلاس‌فورسيت) ك تشويقى

سامى پاشا زاده صبحى پاشا

اوزرينه ، سلطنت عثمانيه‌نك حمايت و تابعيتنى رجا مأموريتيله يعقوب بكى استانبوله ايلچى كوندرمشدر (1871) .

ايلچى حسن‌قبول اولنه‌رق ، سلطنت عثمانيه طرفندن يعقوب خانه ادوات حربيه ايله عسكرى معلملر ، وبعض هديه‌لرله مرصع‌نشان عثمانى ، سيف ، علم ونامهٔ همايون ارسال

اولنور . يعقوب بكله‌دونن بوهيأت مخصوصه‌يه ، هندستانك تورکستان حدودنده برانكليز سفارت هيأتی التحاق‌ايدر (1873) . وبوتاريخدن اعتباراً كاشغر خانلغی داخلنده‌اوقونان خطبه‌لرده عثمانلی پادشاهی عبدالعزيز خانك اسمی ذكراولونمه‌يه وسكه‌لرده اونك نامنه‌ضرب اولونمايه باشلار [1] .

بوصيره‌لرده استانبول مطبوعاتی ، كاشغرايشلری ويعقوب‌خانك احواليله خيلی مشغول اولور . « شجرهٔ تورك » ك چغتايجه‌دن عثمانليجه‌يه تحويلی ، وفيق پاشانك اورته آسيا لهجه‌لرينه مراق صارماسی‌ده ، بو تاريخلردن آز اوكه‌در . سامی پاشا زاده صبحی پاشا كبی ، شمس‌الدين سامی بكك تعبيريله « علما وادبای عصردن ، ادبيات شرقيه و علی‌الخصوص غربيه‌يه وفنون جديده ايله اوروپا لسانلرينه آشنا » بررجل دولتك عبدالعزيز دورنده جغتای لسانی اوكرنمه‌يه قالقماسی [2] ده ، استانبول منورلرندن بعضلرينك ذهنلرينی ، اوصيره‌لرده اورته آسيا يعنی شرق توركلكنك اشغال ايلمش اولديغنه دلالت ايدر .

آنف‌الذكر واقعه‌لره نظراً ، توركجيلك حركتنك 1820 تاريخلرينه دوغری استانبولده ظهور ايتمش اولماسنه برعامل‌ده ، اوتاريخلرده شرق توركلرينك باشنه كلن فلاكتلی واقعه‌لرله روسلرك توسعنه قارشی انكليز سياستنك بوواقعه‌لردن غرب توركلرينی خبردار ومتأثر قيلمه‌يه چاليشمه‌سی اولمشدر ، ديرسه‌ك عجبا خطا ايتمش اولورمی‌يز ؟

مجارلی وامبه‌ری

آثارلرينك عثمانلی توركلری آراسنده تأثيری برآز دها صوكره كورنمه‌يه باشلايان مجارلی وامبه‌ری‌نك آسيا سياحتلريله انكليز وعثمانلی سياستلرينك روابطنی كورمك اوقدر مشكل دكلدر :

مستشرق وامبه‌ری ، 4 سنه قدر استانبولده قالدقدن واوزمانك عثمانلی وكلاسی قوناقلرنده خيلی مسافرلك ايتدكدن صوكره 1861 سنه‌سنده مشهور آسيا سياحتنه عزيمت ايتمشدی . وامبه‌ری ، رشيد افندی آديله‌ودرويش قيافتيله اورته آسياده 3 ييل دونوب دولاشدقدن صوكره ، ينه استانبول اوزرندن مجارستانه عودت ايتمش واورادن طوغری لوندره‌يه كيتمشدر . ساخته درويش ، تدقيقات علميه وفنيه‌سنك ثمره‌لرينی ايلك اوكه مجارلره دكل ، انكليزلره عرض ايتدی . انكليزلرك كنديسنه كوستردكلری حسن قبول ، وامبه‌ری‌يه بوداپشته دارالفنوننك « شرق لسانلری » مدرسلكنی تأمين ايتدی . پروفسوروامبه‌رينك اثرلری 1864دن اعتباراً انتشاره باشلامشدر . اثرلرينك چوغی آلمانجه ، بعضلری مجارجه ،

(1) كاشغر حكمدارى يعقوب خانك يكی برتورك دولتی قورماسنه متعلق وقايع ايله عمومی بر صورتده اورته آسيا احوالنه‌دائر خيلی موثوق معلومات 1300 ده استانبولده طبع و نشر ايدلمش اولان محمدعاطف بكك « كاشغرتاريخی » آدلی كتابنده موجوددر . [كاشغرتاريخی ـ محمدعاطف ـ استانبول ، مهران مطبعه‌سی ، 1300 (1885)] .

[2] بوواقعه‌يی مرحومك اوغلی حمدالله صبحی بكدن اوكرندم .

بعضیلری‌ده انکلیزجه یازیلمشدر؛ مثلا « برساخته درویشك سیاحتی » ـ که اوچ سنه‌لك اورته آسیا سیاحتنك حکایه‌سیدر ـ عین زمانده آلمانجه، انکلیزجه، مجارجه اوله‌رق انتشار ایتمشدر. وامبه‌رینك تورکجه مختصر بر ترجمهٔ حالنی یازان تلمیذلرندن دوقتور مه‌ساروش دیورکه: « شرق لسانلرینی و اصول اداره‌سنی طانیماسی حسبیله انکلتره‌یه بویوك خدمتلرده بولندی. بوصورتله غیرتی وذکاسی سایه‌سنده بویوك برثروت صاحبی اولدی. وبوثروتله آخر عمرنده براستقلال مادی تأمین ایتدی . . . » [1]

پروفسور وامبه‌ری برکون بکاده، یاووز بکه (کلستان وخارستان محرری، عثمانلی ایمپراطورلغنك پشته باش شهبندری مرحوم احمد حکمت بکه) سویلدیکنی [2] تکرار

مجارلی وامبه‌ری

ایتمشدی: « انکلیز بنی سوه‌رلر، چونکه اونلره ایلك آسیایی طانیتان بن اولدم. اونلر بنی دیکله‌دیلر، آکلادیلر. حتی انکلتره خاندان قرالیسیله آیری آیری دوست اولدم. اونلرك التفاتلرینی کوردم. »

وامبه‌ری‌یه دائر قید ایتدیکمز شو قیصه معلوماتدن بیله آکلاشیلیورکه استقبالك

---

[1] « تورك یوردی » ـ جلد : 5 ـ صحیفه : 974

[2] « تورك یوردی » ـ جلد : 5 ، صحیفه : 964

مشهور مستشرق ـ تورکولوغی ، اورته آسیا سیاحتنه یا انکلیزلرك تشـویق ومعاونتیله چیقمش ، یاخود بنی اسرائیله خاص کسکین وعملی ذکاسیله اورته و یاقین شرقه دائر تدقیقاتك او صیره‌ده ، انکلتره سیاست بورسه‌سنده چوق یوکسك قوته اوله‌جغنی اولدن سیزمشدی .

II

آذری تورکلرنده تورکجیلك: آخوند زاده میرزا فتح علی

غرب تورکلرندن اول ، تورکجیلك فکریله ، یعنی تورك ملیتجیلکی فکریله لسان ، تاریخ و سیاست ساحه‌لرنده مشغول اولمش دیکر تورکلر وارمیدر؟ شمال ، شرق وقریم تورکلری آراسنده ، 1870 تاریخندن اوکجه ، بوکونکی معناسیله وشعورلی برصورتده ملیت فکرینك لسان ، تاریخ وسیاست سـاحه‌لرنده تظاهر ایتمش اولدیغنه دائر معلوماته دسـترس اولامادم . آنجق قافقاسیاده ساکن تورکلردن بوکون آذری تورکلری نامیله یاد ایتدیکمز شـعبه‌ده دقت وتدقیقه شایان برواقعه واردر : 1811 ده طوغوب، 1878 ده اوله‌ن آخوند زاده میرزا فتح علی ، 1850 - 1855 تاریخلرنده تام محلی تورك شیوه‌سیله وآوروپا اصـولیله برقاچ مضحکه تألیف ایتمشدر [1] . ینه بوذات 1863 سنه‌سنده استانبوله کله‌رك، اسلام الفباسنك اصلاحی حقنده یازدیغی اثرینی صدراعظم کچه‌جی زاده فواد پاشایه تقدیم ایتمشدر [2] . ـ آخوند زاده یالکز زمانك صدراعظمنه لایحه تقدیم ایتمکله قالمامش ، حروفاتك اصلاحی مسأله‌سی اوزرینه استانبولك منور فکرلی کیمسه‌لریله مذاکره‌لرده‌ده بولونمشدر [3] ؛

[1] میرزا فتح علینك عددی یدی‌یه بالغ اولان مضحکه‌لری 1859 ده طبع ونشر اولونمشدر. یدیسی‌ده روسجه‌یه ترجمه اولنه‌رق تورکجه اصللرندن آلتی‌ییل اول تفلیس‌ده باصیلمشدر. 1871 ده فارسیجه‌یه ترجمه اولونمشدر . « تورك یوردی » ـ جلد : 1 ، صحیفه : 127 ـ و یوسف وزیروفك « آذربایجان ادبیاتنه برنظر » آدلی رساله‌سی، صحیفه : 46 . بو رساله 1921 ده استانبولده طبع ونشر اولونمشدر .

[2] یوسف وزیروف ـ « آذربایجان ادبیاتنه برنظر » ، صحیفه : 47

[3] میرزانك استانبول سیاحتنه‌دائر بروشیقه ، « خزینهٔ‌فنون » ك ایکنجی‌سنه‌سنك(1864) 14 نومرولو نسخه‌سنده وار . میرزانك اصلاح حروف حقنده یازوب صدراعظم فوادپاشایه تقدیم ایتدیکی‌اثر ، صدراعظم طرفندن برای‌تدقیق (جمعیت علمیهٔ‌عثمانیه) یه حواله‌بویورلمش ایمش. ایشته بو جمعیت مسأله‌یی مذاکره‌دن صوکره « حضور معارفنشور حضرت صدارتپناهی‌یه » تقدیم ایتدیکی تقریرك صورتی ، جمعیت‌علمیهٔ عثمانیه‌نك اورغانی اولان « خزینهٔ‌فنون » ده « اصلاح رسم خطه‌دائر بعض تصورات » سرلوحه‌سیله عیناً مندرجدر (صحیفه : 70). جمعیت علمیهٔ عثمانیه بالذات « آخوند زاده بیکباشی میرزا فتحعلی » یی‌ده (میرزا فتح‌علی آخوندوف ، روسیه قافقاس اوردوسنده‌اوزمان بیکباشی رتبه‌سنی حائزدی .) دعوت ایده‌رك عقد انجمن ایتمشـدر ؛ ومسأله‌یی اوچ اساسه ارجا

فقط بولايحه‌دن و. ذاكره‌لردن هيچ برثمره حاصل اولمامشدر. اصلاح حروف تشبثيله نتايجنى ميرزا فتح على كندى خاطراتنده شوصورتله تثبيت ايتمكده‌در : « 1857 نجى ميلادى « ييلده بن مسلمان الفباسنك اصلاحى فكرينه دوشدم . بونك ايچون استانبول وطهرانه « كيتمك لازم كلدى . برچوق مذاكره‌لر ايتدك . هيهات، مسلمان رؤساسى الفبالرينى « دكيشديره‌جلك كبى دكللر ؛ حالبوكه بوهرشيدن دها واجب ودها مقدمدر . »

آخوند زاده‌نك اثرلرينى مطالعه ايده‌مدم . حيات واثرلرندن بحث ايدن كيمسه‌لر، ميرزانك قومدياليرنى آذربايجانده قونوشيلان ديل ايله يازديغنى سويليورلر : اويله برديل كه عوام وخواص، كويلى وشهرلى هر كس آكلارمش ؛ تصنعدن عارى، صاف وحقيقى آذرى لهجه‌سنى، ميرزا اثرلرنده استادانه قوللانمش ايمش . ـ بوحالده آخوند زاده ميرزا فتح على، لسانده بالفعل تورکجيلك ايتمش اوليور ؛ لكن ميرزانك تورك مليتجيلكنى استهداف ايدن افكار و نظرياتنه دائر نم اليمده جدى معلومات يوقدر. آخوند زاده‌نك تاريخ، فلسفه وعلوم سياسيه ايله توغل ايتديكى وفلسفه‌دن باحث « حق اليقين » عنوانلى غيرمطبوع براثرى بولنديغى معلومدر ؛ لكن بواثرده ميرزانك نه كبى مطالعه‌لر سرد ايلمش اولديغنه دائرده منبعلريمده برشى بولامادم .

آخوند زاده حقنده موجود معلوماته كوره، اونى، كوك آلپ ضيابكك « تورکجيلك اساسلرى » آدلى كتابنده ادعا ايتديكى وجهله اسماعيل بك غاسپرنيسكى درجه‌سنده بويوك بر تورکجى صايمق دوغرى اولماسه كركدر . . . ذاتاً ضيا بك مرحوم، ميرزا فتح على حقنده‌كى مطالعه‌لرينى كافى تحقيقاته لزوم كورمكسزين يازيويرمشدر : ميرزا

ايده‌رك تدقيق ومذاكره ايله‌مشدر . اساسلر شونلردر : 1) اصول حاضره، اصلاح و اكماله محتاجميدر ؟ ـ 2) شواساس قبول اولنديغى حالده، اصول معروضه تمام صورت مطلوبه‌يه موافقميدر؟ـ 3) بومقوله اصلاحاتك اتخاذ وتعميمى ممكنميدر ؟ ـ اساسلردن برنجيسنه جمعيت اكثريتله مثبت جواب ويرمش ؛ ايكنجى اساسك مذاكره‌سى نتيجه‌سنده، فتح على اصلاحاتنك « فن طباعته كافى درجه‌ده الويريشلى اولماديغنه » قناعت كتيرمش ؛ اوچنجى اساسه كلنجه اصلاح حروفك « كمال درجه‌ده امور مشكله‌دن » اولديغى اعتقادينى درميان ايتمشدر . . .

جمعيت علميهٔ عثمانيه، ميرزا فتح على‌نك قومدياليرنى‌ده اوقومشدر، راپورينك نهايتلرنده بو اثرلردن شو صورتله بحث ايديور : « وتأليفكرده‌سى اولان تياترو حكايه‌لرى دخى سراپا مطالعه اولونمشدر . بونلر ممالك شرقيه‌ده منتشر بعض افكار باطله‌نك جرح وتزييفى مقصديله تصور وترتيب اولونمش مباحث حكيمانه‌يى مشتمل اولوب، مطالعه‌ى موجب فوائد اوله‌جغندن بمنه تعالى ايلروده جمعيت عاجزانه‌مز طرفندن لسان عثمانى‌يه تحويليله طبع و نشرينه ابتدار قيلنه‌جقدر » . ـ راپورك خاتمه‌سى، ميرزانك تقدير وثناسيدر : « مؤلف مومى اليه السنهٔ شرقيه وغربيه‌دن دورت بش لسانه لايقيله آشنا و نشر معارف امر اهمنه خدمتله ابراز مايهٔ وطنپرورى و فتوت ايلديكى جهتله توقير واحترامه اهليتى روشنا اولديغندن شو مناسبتله جمعيت عاجزانه‌مزك كنديسيله كسب معارفه والفت ايله‌سى مدار مفخرت عد اولنديغى محاط علم عالئ وكالتپناهيلرى . . الخ » . ـ آخوند زاده قومدياليرينك جمعيت علميهٔ عثمانيه طرفندن عثمانلى تورکجه‌سنه تحويل ايدلديكى معلوممز دكلدر .

1878 ده يعنى عبدالحميدك تختنه چيقمه‌سندن برآز صكره وفات ايتمش اولديغى حالده ، ضيا بك اونى عبدالحميد زماننده يتيشنلردن وغاسپرنيسكى‌نك چاغداشلرندن [1] اوله‌رق كوستريور : « توركيه‌ده عبدالحميد بوقدسى جريانى دوردير مه‌يه چاليشيركن روسيه‌ده ايكى بويوك توركجى يتشـيوردى . بونلردن برنجيسى ميرزا فتح على آخوندوف‌دركه آذرى توركجه‌سنده يازديغى اوريژينال مضحكه‌لر، بوتون آوروپا لسانلرينه ترجمه اولنمشدر.[2] » ميرزانك مضحكه‌لرى بوتونه آوروپا لسانلرينه ترجمه ايدلمش دكلدر ؛ آخوند زاده كندى خاطراتنده دييوركه: « (انرلريمك) يديسى‌ده روسجه‌يه ترجمه ايديلدى ، پترسبورغ وبرلين غزته‌لرنده‌اونلره عائدمطالعات يازيلدى [3] . » مضحكه‌لرينك هپسنك فارسى‌يه ترجمه‌اولنديغى محقق ايسه‌ده هانكيلرينك تماماً ويا قسماً فرانسزجه، انكليزجه وآلمانجه‌يه ترجمه‌ايديلديكى هنوز تحقيقه محتاجدر [4] .

ميرزا فتح على‌نك تورك فكر و ادبيات حياتنده الك بويوك اهميتى ، توركجه ايلك تياترو يازان برمحرر اولماسيدر ، ظن ايدرم . بنم طوپلايه بيلديكم معلوماته كوره ، غرب توركلرى آراسنده تياترويه عائد ايلك اثر ، ضيا پاشـانك (موليه‌ر) دن ترجمه ايتديكى « تارتوف » دركه ابوالضيا توفيق بكك شهادتنه كوره 1857 تاريخلرنده ترجمه ايدلمش ايسه‌ده ، ضيا پاشانك وفاتنه قدر، طبع اولونمق شويله طورسون ، كيمسـه‌نك الينه بيله كچمه‌مشدر [5] . غرب توركجه‌سنده ايلك‌اوريژينال تياترو نامق‌كمالك « وطن‌وياسلستره» عنوانلى درامى‌در . 1872 ده يازيلمش، باصيلمش واوينانمشدر . حالبوكه ميرزا فتح على ، يوقاريده سويلديكمز وجهله قومديالرينى 1850 الى 1855 تاريخلرنده يازمش‌و 1859 ده طبع ايتديرمشدر. ميرزانك موليه‌ردن وروس مضحكه نويسلرندن ، ازجمله‌چوق سوه‌رك اوقوديغى غوغل‌دن الهام آلمش اولماسى محتملدر . غرب توركارنده موليه‌ردن آدابته

[1] اسماعيل بكك ايلك اثرى اولان « روسيه مسلمانلرى » ، 1886 ده ، يعنى ميرزا فتح على‌نك وفاتندن ايكى سنه صوكره نشر اولونمشدر .

[2] ضيا كوك آلپ ـ « توركجيلك‌اساسلرى » ـ صحيفه : 8 ـ آنقره مطبوعات واستخبارات مطبعه‌سى، سنه 1339 .

[3] « تورك يوردى » ـ جلد : 1 ، صحيفه : 130 .

[4] يوسف وزيروف ـ « آذربايجان ادبياتنه برنظر » ـ صحيفه : 48 . ـ كرك يوسف‌بك وزيروف ، كركسه « تورك يوردى » نده « ميرزا فتح على آخوندوف » ه دائر مقاله يازان محرر كوچرلو فريدون‌بكك « ميرزا فتحعلى‌آخوندوف » آدلى ترجمهٔ حال رساله‌سندن وميرزانك 100نجى سنهٔ دوريهٔ وفاتى مناسبتيله اورته‌يه چيقاريلان مالزمه‌دن استفاده ايتمشلردر .

[5] ابوالضيا توفيق ـ « نمونهٔ ادبيات عثمانيه » ، ضيا پاشا ، صحيفه : 261 ـ قسطنطينيه ، مطبعهٔ ابوالضيا ، 1330 .

ایده‌رك مضحکه‌لر یازان احمد وفیق پاشا‌نك اثرلری ، نامق کمالك « وطن » پیه‌سندن صوکره میدانه چیقار . حاصلی آخوند زاده میرزا فتح علی ، تورك حیاتندن آلینمش وساده آذری تورك لهجه‌سیله یازلمش ایلك تورك تیاترو‌سنی ابداع ایتمش اولمق شرفنی حائزدر ؛ وبوجهتله ادبی تورکجیلکه خدمتی مهمدر .

III

غرب تورکلرنده تورکجیلکك ایکنجی دوره‌سی

1865 الی 1870 دوره‌سندن یعنی قریم حربی فرداسیله روسلر طرفندن تورکستانك استیلاسی آراسنده کچن ایلك دوره‌دن صوکره ، غرب تورکلری ایچنده تورك ملیتجیلکی فکرینك ایکنجی فعال دوره‌سنی ، 1877 تورك ـ روس سفرینه تقدم و اونی تعقیب ایدن 1876 الی 1880 سنه‌لری ایچنده کوریورز . بودوره‌نك اك متبارز تورکجیلری سلیمان پاشا ایله اوزبکلر شیخی سلیمان افندی وروم ایلیلی احمد مدحت افندی ایله احمد جودت پاشادر . وبودوره تورکجیلکنك لسان ، تاریخ ، تربیه وسیاست جهه‌لری واردر .

تورکجیلکی بویله دوره‌لر آییرمقله برابر ، دوره‌لر آراسنده فکری برفاصله اولدیغنی قبول ایتمك دوغری اولماز ؛ آنجق فکرك تظاهرلری ضعیفله‌مشدر ؛ چونکه عالی پاشانك وفاتندن (1871) صوکره ، سلطان عبدالعزیزك استبدادی شدتلنمش و صدارت مقامنی اشغال ایدن محمودندیم پاشا ومعقبلری پادشاهك کیفی ومستبد افکار وافعالنه قارشی قویمق ایسته‌مه‌مش ویا قویامامش اولدقلرندن ، تنظیمات دوره‌سنك نسبی حریتپرورلکی چوق اکسیلمشدی . 1871 دن اعتباراً ، بوتون فکری حرکتلر کبی ، تورك ملیتجیلکی حرکتی‌ده سینمشدر .

1876 یه دوغری ، عثمانلی اولکه‌سنك خرستیان اکثریتیله مسکون اولان بعض روم ایلی ولایتلرنده اوروپا دولتلرینك ، بالخاصه روسیه ایمپراطورلغنك تأثیر وتشویقیله اختلاللرك ، قیاملرك آرتمه‌سی ، کنیشله‌مه‌سی ، سلطان ایله وزیرلرینك سلطه واعتبارلرینی ، نفوذ واقتدارلرینی خیلیدن خیلی‌یه قیرمش اولدیغندن ، خلقك سسی ایشیدیلمه‌یه باشلادی ؛ هردورلو افکارك دها سربست اظهارینه امکان حاصل اولدی . اوصیره‌لرده عبدالعزیزك خلعی ، مراد خامسك تجلی‌سی ، عبدالحمید ثانینك مشروطیت اعلان ایتمك تعهدیله تخته چیقماسی کبی داخلی ، وبوسنه ـ هرسك ، صربستان ، بلغارستان عصیانلریله اونلری تعقیب ایدن تورك ـ روس حربی (1877 سفری) کبی خارجی مهم واقعه‌لر ، مستبد وشدید برادارهٔ حکومتك تأسسنی محال قیلدیغندن ، عبدالحمید تخته ایچه یرلشوب ، آرزو

وکیفنه کوره حرکت ایده‌بیله‌جك بر سلطه واقتدار اکتساب ایدنجه‌یه قدر ، فکرك حریت وفعالیتی اوقدر تقیید وتضییق اولونامادی : ایشته تورکجیلك فکرینك ایکنجی فعال دوره‌سی‌ده ، بوزمانه تصادف ایدر .

سلیمان پاشا

عبدالعزیزك خلعی اثناسنده مکاتب عسکریه ناظری اولان سلیمان پاشا ، بو دوره‌ده تورك ملیتجیلکی فکرینه خدمت ایتمش مهم آدملردندر. سلیمان پاشانك برنجی دوره‌ده‌کی فعالیتنه دائر معلومات حاصل ایده‌مدم ؛ پاشانك 1838 ده تولد ایتمش اولماسنه نظراً ، ایلك دورده کندیسنی هنوز کوستره‌مه‌مش اولماسی محتملدر .

سلیمان پاشا

سلیمان پاشانك تورکجیلکی وعمومیتله تدریس وتربیه ساحه‌سنده مهم خدمتلری ، « جمعیت تدریسیهٔ اسلامیه » اعضالغنده وعلی الخصوص عسکری مکتبلر ناظرلغنده مشهوداولور. عبدالعزیز دورنده مکاتب عسکریه ناظری ، یالکز حربی مکتبلره دکل ، بونلره طلبه یتشدیرن عسکری اعدادیلرله رشدیهٔ عسکریه‌لره‌ده نظارت ایدردی . سلیمان پاشانك زمان نظارتنده ، مکاتب عسکریه ناظرلغی ، مکاتب ملکیه ناظرلغی دیمك اولان معارف نظارتی درجه‌سنده حائز اهمیتدی .

سلیمان پاشا ، عسکر مکتبلری ایچون بر قاچ کتاب یازمشدر : « مبانی الانشا » (2 جلد) ، کبیر علم حال ، صغیر علم حال ، صرف ترکی وتاریخ عالم . ـ صغیر علم حالنی ، بن‌دها رشدیهٔ عسکریه‌ده ایکن درس اوله‌رق اوقومش واز برلمشدم. بومینی مینی علم حال ، چوق آچیق وساده بر تورکجه ایله یازیلمشدر . بو رساله‌ده عربجه ، عجمجه کلمه‌لردن ، ترکیبلردن چکنیلمشدر . مثلا « الله تعالی » یی تعریف ایدرکن : « بردر ؛ کندوسنك « هیچ اورتاغی ویاردیمجیسی وبکزری یوقدر ؛ دنیاده کوردیکمز وبیلدیکمز شیلردن « هیچ برشی اوکا بکزه‌مز ... آنادن ، بابادن ، اوغلدن ، قیزدن ، قاریدن ، اویقودن اویوقلامقدن ، ییمه‌دن ایچمه‌دن ، کولمه‌دن ، آغلامه‌دن ، سویمه‌دن یرینمه‌دن بریدر ... » دیر. «مبانی الانشاسی» ایله « صرف ترکی » سنی آرایوب بولامادم. « تاریخ عالم » ی ایشته کوزمك اوکنده طوریبور . موضوعمزه نظراً اك مهم اثری‌ده بودر .

سلیمان پاشا ، عبدالعزیزك صوك زمانلرنده ، سرعسکر حسین عونی پاشا طرفندن مکاتب عسکریه‌یه مخصوص بر تاریخ عمومی تدوینه مأمور ایدیلمشدی . ایشته بومأموریتنی ایفاءدرکه مشارالیه « تاریخ عالم » ی تألیفه باشلامشدر . پلانی بویوك مقیاسده طوتیلان بواثرك قرون اولی قسمی اکمال ایدیلوب شاکردانه توزیع وتدریس ایدیلمش ایسه‌ده ،

قرون وسطی وقرون اخیره قسمنی یازمایه وقت بولامادن ، سلیمان پاشا وفات ایتمشدر. ـ « تاریخ عالم » ك « قرون اولی » قسمی ، 1876 ده ، یعنی بشنجی مراد زماننده ، طبع و نشر اولونمشدر . ـ « تاریخ عالم » ایکنجی عبدالحمید دورنده ممنوع کتابلردن عد اولندیغی جهتله ، موجود نسخه‌لری مکتب حربیه مطبعه‌سی مخزن اوراقنه آتیلمش واوزون مدت اوراده یاتوب قالمشدر .

ایکنجی مشروطیت دورنده مکتب حربیه ناظری اولان توفیق پاشا ـ که سلیمان پاشا مرحومك صادق تلمیذلرندن ودرین حرمتکارلرندن ایدی ؛ وبالآخره عسکری

توفیق پاشا

اعدادیلرنده اوقونان « تاریخ عثمانی » سنی ده استاددن آلدیغی تورکجیلك روحی بوسبوتون غائب ایتمه‌یه‌رك یازه‌بیلمشدر ـ « تاریخ عالم » ی ، « چورومکه محکوماً بولندیغی کوشهٔ متروکیتدن » چیقارارق ، ییرتیلوب چورومش بعض یاپراقلرینی محو ویا اثبات ایده‌رك 1911 تاریخنده تکرار طبع ونشر ایتمشدر .

بوایکنجی طبع « تاریخ عالم » ك ابتداسنده مؤلفك استفاده ایتدیکی غرب وشرق مأخذلری کوسترلمشدر . مأخذلر ایچنده (دوکینی)نك ، « هونلر تاریخی » و (رایموند)ك (تاتار تاریخی) ایله ابوالغازی‌نك (شجرهٔ ترکی) ده واردر . سلیمان پاشایه قدر ، (دوکینی) و(رایموند)دن استفاده اولنه‌رق تورکجه یازلمش برتاریخ کتابنی معلوممز دکلدر؛ آنجق مصطفی جلال‌الدین پاشا ، فرانسزجه اثرینی یازارکن، دوکینی‌یه مراجعت ایتمشدر.

سلیمان پاشا ، « تاریخ عالم » مقدمه‌سنده کتابنك اسباب تألیفنی آکلاتیرکن شویله دییور : « مکاتب عسکریه‌ده تدریس ایدیلمکده بولونان تاریخ عمومینك السنهٔ اجنبیه‌دن عیناً منقول بولنمسی حسبیله عقائد اسلامیه و اخلاق ملیه‌یه منافاتی ایله برابر قرون قدیمه قسمنك‌ده آنجق برقاچ فصلی مترجم اولدیغی حسبیله شمدی‌یه قدر مقصده وصول حاصل اولامامش ایدی ... ومعتقدات و آداب اسلامیه‌یه موافق اولمق ووقایع شرقیه ، درکاری روابط حسبیله کاملاً مندرج و ممزوج بولونمق اوزره . . . اسلامیت و روابط ملیهٔ شرقیه مهمه‌لری کوزه‌دیله‌رك ... ترتیبنه جرأت ایتدیکم اشبو مجله . . . [1] »

«تاریخ عالم» ك محتویاتی نظر دقته آلنىجه، درحال کوزه چارپان نقطه ، تعامل خلافنده اوله‌رق ، تورك تاریخنك قرون اولا قسمنه چوق صحیفه‌لر آییرلمش اولماسیدر : فی‌الحقیقه « فصل سابع : طوائف ترك » ، 144 صحیفه‌یی اشغال ایتمکده‌درکه بوتون قرون اولا تاریخنه تخصیص اولونان صحیفه‌لرك 1/7 ندن دها فضله‌در؛ حالبوکه « تاریخ عالم » دن‌صوکره باصیلوب عثمانلی مکتبلرنده اوقودیلمش اولان تاریخ عمومی کتابلرنده اوروپا مکتبلرنده اوقودیلان تاریخ کتابلرینه تقلیداً تورکلکك دور قدیمنه، بوتون کتابك تقریباً 1/20 ی تخصیص ایدیلمك معتاد اولمشدی . سلیمان پاشا بو مهم اثرنده تورکلکك ماضیسندن محبت و حرمتله بحث ایدر ؛ اثرده بیابحی و خصم ملتلرك تورکلره اسناد ایتدکلری مونوقیتی مشکوك شدت وخشونتلرك نقل و حکایه‌سی التزام اولونمامشدر ؛ مؤلف ، پك اوزاق ماضیدن بری، بوتون آسیایه یاییلوب حکم ایتمش اولان بویوك برتورك عرقنك وجودینی داستان مفاخرینی ، تورك کنجلرینه اوکرتمك و طویورمق ایسته‌مشدر . ایشته « تاریخ عالم » ك بوخصوصیتلرندن ناشی‌درکه مرحوم مشیر سلیمان حسنی پاشایه ، 1877 محاربه‌سنده عثمانلی تورك اوردوسنه بر مدت باش قوماندانلق ایتمش اولان بو « شبقه قهرمانی » نه ، تورکجیلك تاریخنده مهم برموقع آییرمقده‌یز .

یازدیغی درس کتابلرنده (علم حال وتاریخ عالم) ، لسانی و تربیه‌وی تورکجیلك کوسترمش اولان سلیمان پاشانك دیکر اجراآتنده دخی تورکجیلك فکرینك تأثیرلری کورمك ایجاب ایدر ؛ آنجق بوکون الیمزده باشقه وثائق بولنمادیغی ایچون ، بوخصوصده بیان مطالعه ایتمك صلاحیتنی حائز دکلز . کوك آلپ ضیا بك ، « تورکجیلکك اساسلری » کتابنده [2] ، رشدیهٔ عسکریه‌لرده اوقودیلمش اولان « اسماء ترکیه » کتابنی سلیمان پاشانك

[1] « تاریخ عالم » ـ قسم اول : قرون اولا ـ مکاتب اعدادیه ایکنجی سنه‌سنه مخصوصدر. اثرفریق سلیمان حسنی ـ استانبول ، پانغالتی ، مکتب حربیه مطبعه‌سی ـ طبع تاریخی کوسترلمه‌مشدر. آنجق مکتب حربیه مطبعه‌سی نامنه یازیلان « افادهٔ مخصوصه » نك تاریخی 20 تموز 1327 (1911) در.
[1] « تورکجیلکك اساسلری » ـ ضیا کوك آلپ ـ آنقره ، 1339 (1923) .

أثری اولمق اوزره قید ایدیور؛ حالبوکه المده موجود «اسماء ترکیه» نك اوستنده «رضا بکك أثریدر.» دییه مطبوعدر. ضیا بك، سلیمان پاشانك اوچ لساندن مرکب بردیل اوله‌میه‌جغنی آکلایارق، بوقناعتنی «تعلیم ادبیات عثمانیه» نامیله بر کتاب تألیف ایدن رجائی زاده اکرم بکه یازدیغی «برمکتوبده آچیقجه میدانه قویدیغندن» ده بحث ایدییور. بویله برمکتوب، مطبوع «تعلیم ادبیات عثمانیه» یه علاوه اولونمش تقریضلر آراسنده موجود دکلدر [1].

سلیمان پاشانك تورکجیلك فعالیتی صیره‌لرنده، بخارالی شیخ سلیمان افندینك‌ده تورك ملیتجیلکی بولنده، لسان، خلقیات و عملی سیاست ساحه‌لرنده چالیشدیغی کورولور. سلیمان افندینك بو یولده

بخارالی شیخ سلیمان افندی

مساعیسنی اظهار واثبات ایدن وثیقه، مرحومك «لغت چغتای وترکی عثمانی» عنوانلی کتابیدر. بو کتابك عثمانلی وچغتای لهجه‌لریله منثور ومنظوم یازیلان مقدمه‌لرندن مؤلفك فکرلرینی ویاپدیغی بعض ایشلری اوکره‌نیورز.

شیخ افندی، چغتای لسانی «دنیاده بولونان آنا لسانلردن بری» و «لسان ترکی عثمانینك اصل ومأخذی» عد ایدییور. بوکا بناءً ممالك عثمانیه‌ده «تعلیم و اعتنایه شایان اولدیغی محتاج بیان وایضاح دکلدر» قناعتنده بولنیور. — «لسان ترکی عثمانی» ایله یازیلان مقدمه‌سنده‌کی بو اساس فکرینی «مقدمهٔ چغتای» نده دیکر افاده‌لرله تکرار ایدییور:

«الیوم ممالك شاهانه‌ده استعمال اولونان لسان عثمانیه، لسان چغتای‌دن یعنی ماوراءالنهر «ممالکنده الحال استعمال اولونان لساندن منشعب» در.

مؤلف چغتای لسانیله عثمانلی لسانك وجه ارتباطنی بو صورتله تعیین ایتدیکی کبی، اتنولوجیا نقطهٔ نظرندن عثمانلیلرك، خاصةً عثمان خاندانك تورکلکلرینی تأییده اوغراشییور: «حقیقةً بو خاندانك سلسلهٔ انسابی بطناً بعد بطنٍ ترك طائفه‌سنه منسوب اولوب، منشأ وعروجلری ماوراءالنهر اقلیمیدر» دییور.

صوکره، آسیای وسطاده (ماوراءالنهرده) ساکن «92 اوروغ وتیره اوزبکلرینك» اسملرینی صایارق، بونلرك ضرب مثللرینی و 100 دن فضله آسیای وسطا شاعرلرینك نمونه‌لك اشعارینی طوپلادیغنی سویله‌یور. مؤلفك بو مساعیدن مقصدی، «مواطن اصلیه‌ده استعمال اولونان لسان معنویه‌لرینه وقوف پیدا ایتمکلکه مایل بولونان (عثمانلی) اکابر واعاظم واشراف واقوامنه برتحفهٔ شایسته» تقدیم ایتمك املیدر.

---

[1] سلیمان پاشانك بویله برمکتوبی اولوب اولمادیغنی میدانه‌قویه بیله‌جك ذاتلرك باشنده رجائی زاده مرحومك مخدومی ارجمند اکرم بك بولنمقده‌در. کندیسندن بوخصوصك توضیحی رجا اولنور.

نهایت ، منظوم چغتای مقدمه‌سنده ، چغتای لسانی ، عثمانلی لسـانـنك شكل قدیمی اوله‌رق تلقی ایتمك صورتیله بو ایكی لسـانك وبناءً علیه ایكی توركلك شعبه‌سنك ، یعنی چغتای وعثمانلی توركلرینك وحدتنی ادعایه قدر ایلرولییور :

« اسمی (تركی چغتای لغتی) - (قدیم عثمانلی لسانی) در آدی
چغتای توركلرك اصلیدر .. الخ »

لسان و انسال نقطهٔ نظرندن توركلرك برلكنی كورن و كوسترمك ایستەین اوزبك شیخی بو وحدتی لسان وانسال تدقیقاتی ساحهٔ نظریه‌سندن ارائه‌واثباته چالیشمقله قالمامش، توركستان توركلریله عثمانلی توركلری آراسنده فعلاً بعض مناسبتلرك تأسسنه‌ده اوغراشمش طورمشدر :

عبدالحمید سـلطنتنك ایلك سنه‌لرنده - تورك - روس حربی اثناسنده اولاجق ، ظن ایدیورم - شیخ سلیمان افندینك « سفارتله سیاحت » ایتمش اولدیغنی ینه منظوم چغتای مقدمه‌دن اوكرنیورز: بخارالی شیخ، عثمانلی پادشاهنك سفیری صفتیله هندی، سرهندی، افغانستانی، بخارایی ، خیوه‌یی، توركمنستانی دولاشیور. توركمنلر ایلنده سیاحتنی بیلدیرن شو بیت ، شایان دقتدر :

« تركمنك حالنی بربر بیلدم : جنس ومقدارینی دفتر قیلدم ... »

شیخ افندی ، اورته آسیایه هند یولیله عزیمت ایتدیكی كبی ، عودتیده عین طریق ایله واقع اولمشدر . نتیجهٔ سیاحتنی شو مبهم بیتلر ایما ایتمكده‌در :

« كله‌رك خدمتم ایفا ایتدم - نه‌یه مأمور ایسه‌م ، اجرا ایتدم ... »

الده باشـقه وثیقه موجود اولمامقله برابر ، شیخ سلیمان اوزبكینك تورك - روس حربی صیره‌لرنده ، عثمانلی تورك حكومتی طرفندن ، توركسـتان تورك حكومتلرینه وتوركستان خلقنه سفارتله كوندریلمه‌سی ، تركمنلرك جنس ومقدارینی ثبت دفتر ایتمه‌سی ، كابل ، بخارا امیرلریله قونوشمه‌سی ، نهایت اسـتانبوله دونوب وظیفهٔ مأموریتنی اكمال ایلەمه‌سی ، بوتون بوواقعه‌لر ، شرق وغرب توركلرینك ، حیات و اسـتقباللری روس تهدیدی آلتنده بولنور كن ، عرق ، نسل ولسان‌وحدتلرینی سیاسی ساحه‌ده خاطرلامه‌لری وطویمه‌لری دییه تعبیر وتفسیر اولنورسه ، چوق خطا ایدیلمش اولماز ، ظننده‌یم .. شایان دقتدر كه‌شیخ سلیمان‌افندی ، بوسیاحتنی‌متعاقب ، چغتایلی‌وعثمانلیلری بربریله آكلاشدیروب طانیشدیرمق ایچون ، « لغت‌چغتایی وتركیٔ عثمانی » سنی تألیف و نشره‌لزوم كورمشدر .

شیخ‌سلیمان افندینك ، بلكه انكلتره حكومتنك توصیه‌سـیله وقوع بولان اورته آسیا سیاحتندن عملی برثمرهٔ سیاسیه حاصل اولمادیغی واقعه‌لرك شهادتیله معلوممزدر . ذاتاً بویله

بر سیاحتدن بر نتیجه چیقه بیله جکنی امید ایتمك ، بر آز فضله نیکبینلکه قاپلمقدی . او زمانلر افغان امیری اولان شیرعلی خان ، شیخ سلیمان افندی یه چوق مهمانپرورلك کوسترمش اولماسنه رغماً ، روس سیاستنك اقناع اولنمش بر طرفداریدی . بخارا خانلغی ایسه ، او تاریخده فعلاً روسیه امر و حکمی آلتنه کیرمش بولونیوردی . اولسه اولسه ، ذاتاً چار حکومتیله متمادی حرب حالنده بولونان جنکاور و جسور تورکمن قبیله لرینك فعالیتنی تشدید قابل اوله بیلیردی . فقط بو تشدید فعالیتده ، طونه و قافقاس جبهه لرنده عثمانلیلرله چارپیشان روس اوردولرینه اهمیتلی بر دیوه رسیون ماهیتنده اولامازدی .

مع مافیه اورته آسیا سیاحتندن حکومت عثمانیه ممنون قالمش اولاجق که ، شیخ سلیمان افندی ، استانبوله دونجه تلطیفه لایق کورلمشدر :

« بونده (استانبولده) بعض بیره اعضا اولدم ؛ ـ فخری خدمتلره صحبا اولدم . »

دییور . وفی الواقع غازی عثمان پاشایه افتخار قلنجنی کتیرن مجارلیلره تشکر ایچون مجارستانه کوندریلمش هیأته سلیمان افندی ده مأمور ایدیلمشدر . آسیای وسطاده اصل وطنداشلرینی ، شرق تورکلرینی زیارت ایتمش اولان اوزبك شیخی ، توران عرقنه منسوب اولدیغی حالده عرقی جامعه دن اوزاق قالمش الك غربی عرقداشلرك وطننه ده کوندریلمش و شیخك اورته آسیالی اولماسی مجارلر ایچنده آیروجه بر تأثیر حاصل ایتمشدر :

« جمله سی بر بر کاوب أل اوپدی ؛ ترك دییه آلقیشله قیامت قوپدی .
« اسکی عثمانلی لسانی دیرلر ؛ چغتای ترکی زبانی دیرلر .
« آسیادن کلیشم آکلادیلر ، چغتای بیلدیکمی دیکله دیلر :
« چوق کلامی جمله سی دیله دیلر ، بول لغتله مشورت ایله دیلر ... »

« لغت چغتای و ترکی عثمانی » مقدمه لرندن استخراج ایتدیکمز بوتون بو واقعه لر ، شیخ سلیمان افندیده ، ولو مبهم اوله رق بوتون تورکلك فکرینك وارلغنه دلالت ایتدکدن باشقه ، استانبولده بعض محافللك ، حتی حکومتك بو فکردن عملی سیاست ساحه سنده استفاده یه چالیشمش اولدیغنی کوسترمکده در [1] .

[1] (شیخ سلیمان افندی اوز بکی البخاری) نك « لغت چغتای و ترکی عثمانی » عنوانلی اثرینك برنجی جلدی ، 1298 (1882) سنه سنده ، استانبولده مهران مطبعه سنده طبع اولونمشدر . 320 صحیفه لق بو جلد ، اوچ مقدمه ایله چغتای تورکجه سندن عثمانلی تورکجه سنه مختصر بر لغت کتابندن عبارتدر . لغتلر ، اکثریا معروف چغتای شاعرلرینك بیتلریله استشهاد اولونمشدر . بو اثرك ، اوزبك قبیله لرینك خلق ادبیاتی و آسیای وسطا شاعرلرینك آثاریله ماوراء النهر تاریخنه متعلق بر خیلی وثائقی جامع اولمه سی موعود اولان ایکنجی جلدی ، طبع و نشر ایدیلمه مش اولسه کرکدر ؛ زیرا اپی ارادیغم و آراندیغم حالده بولمق ، ممکن اولمادی . (آ. ی.)

احمد مدحت افندی

احمد مدحت افندی‌یی ده ، بو دوره‌نك تورکجی محررلری آراسنده صایمق موافق اولور ، ظننده‌یم . بوبك چوق یازی یازان ویازیلرنده عین غایه‌یی اطرادله تعقیب ایتمه‌ین عثمانلی محررینی تورکجیلر آراسنده ذکر ایله‌مه‌مزه اعتراض ایدنلر بولنه‌بیلیر ... لکن لساننده ، اسلوبنده فعلاً اك چوق تورکجیلك ایدن و بومسلکنده اصلا شاشیروب سورچمه‌ین ایلك عثمانلی محرری ، احمد مدحت افندیدر ، دیرسه‌ك بیلمم خطا ایتمش اولورمی‌یز ؟ — ملیت فکرینك عنصرلرندن بریسی‌ده خلقجیلق (ده‌موقراتلق) در . اوزمانلر ، انشا واسلوب ده‌موقراتلغنده مدحت افندی ایله مسابقه‌یه چیقوب اونی کچه‌جك هانکی محرریمز واردر ؟ مدحت

احمد مدحت افندی

افندینك انشا واسلوب نقطهٔ نظرندن تورکجیلکنی اولجه‌ده ادعا ایتمش واثباته چالیشمشدق : « مدحت ، کمال و آرقداشلرندن دها فضله وضوح ایله اوروپا مدنیتنی ، صوك عصرك اوروپا مدنیتنده اك مهم موقعلردن برینی طوتان ملیت فکرینی آکلامشدی . بو آکلایش دیکر بعض سائقلرله برابر ، مدحتی خلقه ، محیطمزك نانکور برتعبیریله « عوامه » ، دها دوغریسی تورکجیلکه سوق ایتدی .. بوکونکی اوروپا مدنیتنك روحی ، علم ومعرفتی ، صنایع و ادبیاتی انامیلشدیرمك (Democratiser) در . احمد مدحت افندی ، ایشته

اصل بوروحی کشف ایتمشدی و بوتون حیاتی کشف ایتدیکی شواساسك تطبیقنه صرف ایتدی [1] . » ـ مدحت افندینك لسـانده خلقجیلغی جهتیله ملیت فکرینی آکلامش اولدیغنه قانع ایسه‌کده ، تنظیمات دورینك موجود ویا قابل‌الحصول ظن ایتدیکی « عثمانلی ملیتی » نك ماهیتی اعتباریله ملیت فکرینه اویغون اولمادیغنی ، عبدالحمیدك اوائل سلطنتنده هنوز ادراك ایده‌مه‌مش اولدیغنه‌ده شبهه‌مز یوقدر . واقعا مدحت افندی ، کندیسنه اوقدر دشنام جلب‌ایدن معهود « اس انقلاب » نده ، « ملیت‌عثمانیه » نك عادتا فکریاتجیسی اولمش ، او موهومه‌نك نظریه‌سنی قورمه‌یه‌چالیشمشدر : مدحت افندی نظرنده « برملت جدیدهٔ عثمانیه » واردر ؛ « عثمانلیلق بالفعل حکمدار بولونان ذات شوکتمآبه تابعیت منسوبیت اصلیهٔ سـیاسیه بیلمکدن عبارتدر . » بومنسوبیت ایچون ، هرهانکی دینده ، هرهانکی مذهبده بولنیلورسه بولنیلسین ، هرهانکی ملیت وقومیتده بولنیلورسه بولنیلسین هیچ برباس یوقدر [2] .. افندینك بوتلقیسی ، ظن ایدیورزکه زمانك مروریله واقعه‌لرك « عثمانلی ملیتی نظریه‌سنی » متمادیاً تخریب ایتمه‌سی اوزرینه تغیر ایتمش وعبدالحمید دورینك اورته‌لرنده افندی ، سیاسةً اسلامجیلق وتورکجیلك فکرینه تمایل ایله‌مشدر. اثرلری تورك عالمنك هرطرفنه یاییلارق چوق اوقونان وتورك عالمنك دورت‌طرفندن استانبوله کلمش ویا اوغرامش تورك منورلریله مبادلهٔ فکر ایتمکدن ذوق آلان احمد مدحت افندینك بوتون تورکلك فکریله‌ده ذهننك اشتغال ایتمه‌مش اولماسی ، قبول ایدیله‌مز . فقط بو زمانلرده انتشار ایتمش اثرلرندن بویله برفکرك دلائلنی بولوب کوسترمك قولای دکلدر .

شوقدرکه ایکنجی‌یونان حربی عرفه‌سنده‌یعنی (1896 و 1897) تاریخلرینه‌دوغری اسملری ایشیدیلمه‌یه باشلایان **اوچنجی دور تورکجیلرینك** ، مدحت افندی ایله **تورکیات** (Turcologie =) موضوعلری اوزرینه خیلی مذاکره‌لرده بولنوب ، افندینك ارشاداتندن فیض آلدقلرینی محققعد ایده‌بیلیرز [3] .

[1] آق‌چوره اوغلی یوسف : « احمد مدحت افندی » ـ « تورك یوردی » جلد : III ، صحیفه : 170

[2] احمد مدحت افندی : « اس‌انقلاب » ـ استانبول ، تقویم خانهٔ‌عامره ، 1294(1878)- صحیفه : 10 الی 13 .

[3] آق‌چوره اوغلی یوسف : « احمد مدحت افندی » ، « تورك یوردی » ، جلد : III ، صحیفه : 178 .

نجیب عاصم : « ولد چلبی حضرتلری » ـ « تورك یوردی » ، جلد : XII صحیفه 2471 آ . ی : « نجیب عاصم بك » ، « تورك یوردی » ، جلد : II صحیفه 925 . ـ نجیب عاصم بك ، اخیراً بکا یازدیغی برترجمهٔ حال مکتوبنده ، بومسئله‌یی شوصورتله تنویر ایتمکده‌در : « احمدمدحت‌مرحومی واونك یاننده کوروشدیکم ولدچلبی‌یی تورکجی ایتدم ... »

حاصلی مدحت افندینك « ملیت » حقنده کی دوشونجه‌سی ، تکامل ایده‌ایده ، نهایت تورکجیلکه واصل اولمشدر . ایکنجی مشروطیت اختلالندن برمدت صوکره (1908ده) کندیلریله ایلك دفعه مشرف اولدیغم زمان ، « خواجهٔ اول » یمزی ، پەدەغوجیا ، لسان ، تاریخ ، الهیات وسیاسیات ساحه‌لرنده تماماً تورکجی بولمشدم .

احمد جودت پاشا

الك بارز شخصیتلری سلیمان پاشا ، شیخ سلیمان افندی واحمد مدحت افندیدن عبارت اولان تورکجیلك حرکتنك بو ایکنجی فعال دورنده احمد جودت پاشانك ده ، هیچ دکلسه لسانی وسیاسی جهتلردن تورکجیلك وبوتون تورکجیلکه علاقه‌دار بعض نظرلرینی خاطرلاتماق برا کسیکلك اولور.

احمد جودت پاشا

عثمانلی تورکلکنك XIX نجی عصر صوك ربعنده کسکین زکاسی ، حقوق ، تاریخ و لسان ساحه‌لرنده کنیش معلوماتی وافراط سعی‌یی ایله تمیزایدن بوفقیه و عالم پاشاسنی ، حقوق ، لسان ، تاریخ وسیاستده تورك ملیت فکرینه تماماً طرفدار ومدافع دییه تلقی ایتمك

دوغری اولماز ؛ لکن تورکجیلك فکرینه بیکانه ویاخصم اولدیغنی ظن ایتمك ده خطادر : جودت پاشا ، فقه اسلامی یی بر درجه تورکلاشدیرمش دکلمیدر ؟ « قصص انبیا » سیله لسانی تورکجیلکه فعلاً خدمت ایتدیکی انکار اولنه بیلیرمی ؟ « تاریخ جودت » ده فکر اساسیسی ، احمد مدحت افندینک کبی عثمانلیلق اولمقله برابر [1] تورکلکه ، تورك عرقنه ، عرقه ، کندی تعبیریله « جنسیته » اهمیت ویرمیورمی ؟ . عثمانلی تاریخنك بعض مهم واقعه لرینی تشریح مناسبتیله درمیان ایتدیکی مطالعه لردن سیاسةً جنسیته ویردیکی قیمت ظاهردر : مثلا روسیه نك قریمی استیلاسی مناسبتیله سلیمان قانونیدن اعتباراً نمچه سفرلریله فضله مشغول اولمه یی تنقید ایده رك دیور که : « ... مجارستان وخرواتستان فتوحاتیله اوغراشمقدن ایسه بو ایکی ایالتك (قازان واژدرخان خانلقلرینك) ضبط ومحافظه سی ، دولت علیه جه انفع ویاووز سلطان سلیمك بالاده شرح اولونان مسلکنه [2] اوفق ایدی ؛ چونکه قافقاس و اژدرخان و قازان اهالیسی آله آلندیغی تقدیرده قرب ومجانست [3] و اکثرنده اتحاد مذهب ودیانت حسبیله بالطبع ... عثمانلی یه ملتحق اولوردی . اول حالده قریم دخی سائر ایالات دولت علیه شکلنه کیره ردی . واژدرخان وقازان واسطه سیله تاتارستان کبیر طرفلرنده دخی دولت عثمانیه نك نفوذی جاری اولوردی ... » [4]

*
* *

ملیت عثمانیه، وحدت اسلامیه وتورکجیلك

شمدی یه قدر تورك ملیتجیلکی فکرینك غرب (عثمانلی) تورکلری ایچنده 1865 الی 1870 و 1876 الی 1880 سنه لرنده دها چوق تبارز ایتمش اولدیغنی واقعه لر دلالتیله مشاهده وتثبیت ایتدك؛ وبونلرك مذکور سنه لرده ، دیکر سنه لره نسبتله دها زیاده ایشلنمش اولماسی اسبابنی ده ایضاحه چالیشدق . ممالك عثمانیه تورکلرینه ، تورك ملیتجیلکی فکرینك نره لردن وهانکی یوللرله کلمش اولماسی احتماله دائرده بعض مطالعه لر عرض ایتدك . آنجاق « عثمانلی ایمپراطورلغی داخلنده اکثریت تشکیل ایدن تورکلرك آیری بر ملت حالنده تعضیلرینی انکشاف وتکمل ایتدیرمك احتیاجی هانکی اقتصادی، اجتماعی وسیاسی شرائطك اجباری تحتنده وقوعه کلمشدر ؟ » مسأله سنی تدقیقه هنوز کیریشمدك .

---

[1] احمد جودت پاشا : ترتیب جدید تاریخ جودت ـ جلد : 1 ، صحیفه 24 : 25 استانبول مطبعهٔ عثمانیه (1302)

[2] ایضاً ـ صحیفه : 34

[3] رقعه بزمدر (آ . ی .)

[4] ایضاً ـ صحیفه : 193

بو مسأله‌نك حقیله حلی ایچون اولاً المزده کافی منابع موجود اولمادیغنی اعتراف ایتمك لازمدر: عثمانلی ایمپراطورلغنك XVIII نجی عصر نهایتلریله XIX نجی عصر ابتدالرنده‌کی وضعیت اقتصادیه واجتماعیه‌سی جدی بر صورتده تدقیق اولنوب، بو تدقیقاتك نتیجه‌سی اورته‌یه قونمش دکلدر؛ عثمانلی ایمپراطورلغنك بر آز سیاست‌واداره داخلیه‌سی، دهازیاده ـ فقط خارجدن باقیلمق اوزره ـ سیاست ومناسبات خارجیه‌سی معلوممزدر. بناءً علیه اقتصادی واجتماعی عامللرك تأثیرلرینی آرامه‌یه قالقیشمه‌یه‌رق، یالکز سیاسی و کیاسی (Diplomatique =) عامللری کوز اوکنه کتیره‌بیلیرز:

یونانلیلرك، صربلرك، افلاق وبغدان اولاحلرینك استقلال قزانوب ممالك عثمانیه‌دن آیریلمه‌لری، عثمانلی تبعه‌سی قالان روملرك مسلمان و تورکلره خصومتلری، خرستیان عربلرك، بولغارلرك، حتی ارمنیلرك بیله استقلال ملی فکریله قیملدانمه‌لری، خرستیان تبعهٔ عثمانیه‌نك ملی استقلال قزانمه‌لری اهنه بوتون اوروپا خرستیان دولتلرینك متمادیاً مداخله‌لری، بوتون بو واقعه‌لر XIX نجی عصر اورته‌لرنده، مسلمان و تورك عثمانلیلره آرتق خرستیانلرله برابر یاشایه‌بیلمه‌نك چوق مشکلشدیکنی پك آچیق کوسترمشدی. بوسیاسی و کیاسی وضعیت قارشیسنده عمومیتله مسلمان عثمانلیلر، دینی وحدتك اهمیتنی دها چوق حس وادراك ایتمشلرسه‌ده، وقایع سیاسیه‌نك درینلکلرینه نظرلرینی بر آز ایندیره ـ بیلنلر بو وحدتك بیله کافی کلمدیکنی، ولومبهم بر صورتده اولسون البته آکلامشلردر؛ تورکلرك ایمپراطورلقده حاکمیتی محافظه ایده‌بیلمه‌لری، حکمدار خاندانننکده منسوب اولدیغی تورك ملیتنك قوی ومنکشف اولماسنه وابسته بولندیغنی البته سیزمشلردر.

بونکله برابر، ایمپراطورلغك تحللنه قارشی قویمق ایچون توسل اولونمق ایسته‌نیلن ایلك سیاسی چاره، «تورکلکك تقویه‌سی» اولمامشدر. تورکك قوتنه تماماً اعتماد اولونامادیغندنمیدر، یوقسه اوروپا دولتلرندن بعضلرینك، خاصةً فرانسه ایمپراطورلغنك خیرخواهانه کورینن توصیه‌لرینه فضله اعتماد اولندیغندنمیدر، نه‌در، تورکك حاکمیتنه غیر تورکلری، خصوصیله غیر مسلملری متساویاً اشتراك ایتدیره‌رك، دولت عثمانیه‌یی برلکده اداره ایتمك صورتیله تحلل بحرانك اوکی آلنه‌بیله‌جکنه امید باغلانیلمشدر؛ عثمانلی دولتنده تنظیمات وبرنجی مشروطیت دوره‌لرینك سیاست داخلیه و خارجیه‌سنه حاکم، ایشته، بوعناصر عثمانیه‌نك کافه‌سنی سیاست واداره‌یه تماماً و مساواةً اشتراك ایتدیرمك فکری‌در. تورك عنصرینك اقتصاداً و اجتماعاً کافی درجه‌ده تکمل ایتمه‌مش اولماسی، خرستیان عنصرلرك ایسه آرتق استقلال آمالیله تماماً مشبوع بولونماسی، بو فکرك تحققی یولنده صرف ایدیلن مساعیدن مطلوب نتایج استحصالنه مانع اولمشدر. مع مافیه «ملیت عثمانیه سیاستی»

ایله تورکلری غیر تورك مسلمان عنصرلرك قوتنه « وحدت اسلامیه » واسطه‌سیله استناد ایتدیرمك سیاستندن ، ایلك وایکنجی دوره تورکجیلری ، بر دورلو کندیلرینی صییره‌ما ـ مشلردر ؛ احمد وفیق ، مصطفی جلال‌الدین و سلیمان پاشالر کبی تورکجیلکلری شعورلی و متبارز ذاتلر بیله ، سیاستده « ملیت عثمانیه » و « وحدت اسلامیه » غایه‌لرینه اهمیت ویرمکده‌درلر . حاصلی بو ایکی دوره‌ده سیاسی تورکجیلك ، هنوز « ملیت عثمانیه » و « وحدت اسلامیه » سیاستلریله مخلوط ومغشوش بولونمقده‌در .

IV

شیخ جمال‌الدین افغانی

غرب (عثمانلی) تورکلری ایچنده تظاهرینی کوردیکمز تورك ملیتجیلکنك سیاسی غایه‌سی ، هرشیدن اول ، عثمانلی ایمپراطورلغنك تمامیت و استقلالنك محافظه‌سنه خدمت ایدی ؛ بو غایه خاصةً مصطفی جلال‌الدین پاشانك و سلیمان پاشانك اثرلرنده واضحاً سچیلیر . عثمانلی تورکلری ، XVIII نجی عصردن اعتباراً صارصیلان سلطنتلرینی بوسبوتون ییقلمقدن قورویه‌بیلمك ایچون ، « تنظیمات » ایله « عثمانلی ملیتی » احداثنه چالیشدقلری کبی ، تجربه‌نك موفق اولمادیغنی کورن بعض عثمانلی متفکرلری‌ده یا دینه ، اسلامیته ، یا تورکلکه ، ره‌ئل بر ملیته استناداً مقصدی استحصال ممکن اوله‌بیله‌جکنی دوشونمشلردر . عثمانلیلقده ، سیاسی نقطهٔ نظردن بویله بر مبدئه ارجاعی قابل اولان ملیتجیلك ، آسیانك اورته‌لرنده ظهور ایدوب بوتون اسلام عالمنه فکری تأثیری طوقونان بر ذاتك دوشونجه‌سنه کوره ، دها کنیش وعمومی بر مطلبك الك مهم بر واسطهٔ استحصالنی تشکیل ایدر . بحث ایتمك ایسته‌دیکمز ذات شیخ جمال‌الدین افغانیدر : بو مشهور شیخ ، بوتون عالم اسلامك یاشایه‌بیلمه‌سی ایچون ، مسلمان ملتلرك ، ملی شعوره صاحب اوللری لزومنه قائلدر . افغانی ، اسلام عالمنك هرطرفنه دوشونجه‌لریله ، سوزلریله ، ایشلریله چوق بر کیتلی تخم صاچمش وغرب تورکلکنده اولدیغی کبی شمال تورکلکنده دخی ملیت فکرینك انکشافنه خدمت ایتمشدر .

یا ایرانده ، یاخود افغانستانده 1836 تاریخنده دوغوب ، 1897 ده استانبولده وفات ایدن شیخ جمال‌الدینك ترجمهٔ حالی مناقب ایله مملودر . نسلاً هانکی مسلمان قومنه منسوب اولدیغی ، قطعی اوله‌رق ، بیلمیورز : بر رساله‌سنك عربجه ترجمه‌سنه [1] مقدمه اوله‌رق یازلمش ترجمهٔ حالده شیخك نسلاً عرب اولدیغی ، حتی حسین ابن علی ابن ابوطالب سلاله‌سندن بولندیغی قید ایدلمکده‌در . لکن پیغمبر اولادندن اولمق ادعاسی ، عالم اسلامده او قدر

[1] ت. ی. ـ «شیخ جمال‌الدین افغانی» ـ «تورك یوردی» ، جلد VI ، صحیفه : 2263-2267.

منتشردرکه بویله برادعا ، انسانده درحال ودائما شبهه‌وتردد حسلری حاصل ایدر . شیخ جمال‌الدین استانبولده بولنورکن مصاحبلرینه اصلاً تورك اولدیغنی سویله‌مه‌سی ، بو شبهه و ترددی بالطبع آرتدیریر . مسقط رأسی‌ده مختلف فیهدر ؛ افغانی عنواننه باقوب کابل جوارنده طوغمش اولدیغنی قبول ایدرسه‌ك بیله ، بو واقعه قومیتنی تعیننده بزه برایپ اوجی ویره‌مز : اصلاً افغان ، فرس ، تورك ویا عرب اولماسی جائزدر . یالکز شو محققدرکه جمال‌الدین افغانی ، عربجه ، فرسجه و تورکجه‌یی ایی قونوشیوردی ؛

شیخ جمال‌الدین افغانی

اثرلرینك چوغنی فرسجه وعربجه یازمشدر. عالم اسلامك هرطرفنده دولاشه‌رق ، درس ، موعظه و رساله حالنده فکرلرینی نشر و تلقین ایدن ، شرقله علاقه‌دار اوروپا بویوك دولتلرینك مرکزلرنده فکرلرینی قبول ایتدیرمه‌یه و بعض سیاسی قومیته‌زونلر یاپمه‌یه اوغراشان بوکوجبه حکیم و سیاسی‌یی فلان ویا فلان قومدندر ، دیمه‌یه ، بنجه ، لزوم یوقدر ؛ غربلیلرك « Un grand Européen » دیدکلری کبی بزده شیخ جمال‌الدینه « بویوك برمسلمان » ویا « بویوك برشرقلی » دیوب کچه‌بیلیرز .

بو بویوك شرقلینك فعالیت غایه‌سی ، حق‌حیات غایه‌سی ، شرق اسلامیتنك انحطاط وزوالی اسبابیله بوزوالك اوکنی آلابیله‌جك چاره‌لری آرامق، بولمق وتطبیقه چالیشمقدی. تحریاتی صیره‌سنده مسلمانلرك مسائل جنسیه‌یه (عرقیه‌یه) ، وحدت جنسیه‌یه (عرقیه‌یه) اهمیت ویرمه‌مش اولمه‌لرینی ، انحطاط وزواللرینك عواملندن اولدیغنه قناعت کتیرمشدر؛ وبوکا بناءً مسلمان قوملرینه ، فرس اولسون ، هندو اولسون ، تورك اولسون ، هانکیسی اولورسه اولسون ، بوتون مسلمان قوملرینه ، عرقه ، ملیته ، کندی تعبیریله « جنسیته » اهمیت ویرمه‌لرینی توصیه ایتمشدر . دیمك اولیورکه شیخ جمال‌الدین افغانی ، عالم‌اسلامك یاشایه‌بیلمه‌سنی ، انکشاف ایتمه‌سنی مسلمان قوملرك شعورلی ملیتچی اولمه‌لرینه وملیتلری (جنسیتلری) داخلنده ترقی وانکشاف ایتمه‌لرینه باغلی کوریوردی . شیخك بونظرینی اثبات ایدن ایکی شاهده مالکز : برنجیسی « مقالات جمالیه » عنوانیله فارسی اوله‌رق هندستانده نشر اولونان مجموعهٔ مقالاتندن « وحدت جنسیه فلسفه‌سی و اتحاد لسانك ماهیت حقیقیه‌سی » آدلی مقاله‌سیدر ؛ ایکنجیسی ملی تورك شاعری محمدامین بکه ایتدیکی توصیه‌لردر .

تورکجه ترجمه‌سی « تورك یوردی » نده انتشار ایتمش اولان « وحدت جنسیه فلسفه‌سی » نك مدعا (تِز) سی شودر : « جنسیت (یعنی ملیت) خارجنده سعادت یوقدر ؛ لسانسز جنسیت اولماز ، بالجمله طبقات واصنافك افاده واستفاده‌سنی تأمین ایتمه‌ینجه‌ده برلسان تقرر ایتمش اولماز . » [1] شیخك دوشوندیکنه کوره : « انسانلر آراسنده دائرهٔ شمولی واسع اولوب برچوق افرادی یکدیکرینه مربوط قیلان ایکی رابطه واردر : بری — وحدت لسان ، تعبیر دیکرله وحدت جنسیه ؛ ایکنجیسی — دین . وحدت لسانك ، یعنی وحدت جنسیه‌نك (یعنی عرقك ، ملیتك) دنیاده بقاوثباتی ، هیچ شبهه یوقدرکه دیندن دها دواملیدر . چونکه آز برزمانده دکیشمه‌ز . حالبوکه ایکنجیسی بویله‌دکلدر: لسان واحد اوزره قونوشان عرقی کورورزکه بیك سنه‌لك برمدت ظرفنده ، وحدت لساندن عبارت اولان جنسیته برخلل طاری اولمه‌دن ایکی‌اوچ دفعه تغییر دین‌ایدیور. » — بو عمومی افاده‌دن شیخ جمال‌الدینك وحدت دینیه‌دن زیاده وحدت جنسیه‌یه وبناءً علیه « اتحاداسلام » دن زیاده هرهانکی جنسی، یعنی عرقی بروحدته، مثلا « بوتون تورکلکه » قیمت ویردیکنی آکلامش اولیورز .

[1] « وحدت جنسیه فلسفه‌سی » — « تورك یوردی » ، جلد : III ، صحیفه : 45 . مقاله‌نك مترجمی رسول‌زاده محمدامین بکدر . مقاله‌نك « تِزی » دیدیکمز اساسی مدعالر ، فارسی متنك ابتداسنده عربجه یازیلمش وتورکجه‌یه ترجمه اولونورکنده بوخصوصیت محافظه اولونمشدر .

شایان دقتدرکه شیخ جمال‌الدین افغانی ، جنسیتی ، یعنی عرقی آلمان فیلولوغلری کبی لسان وحدتی ایله تعریف ایدیور . بو جهتله لسـانه ، لسان ثروت وصفوتنه ، یعنی اصطلاحاتنك تمام اولماسنه وعین زمانده ملتك طبقات مختلفه‌سی طرفندن آکلاشیلاجق کبی بولنماسنه ، چوق اهمیت ویرمشدر : « معین برعرقه منسوب اولان طبقات مختلفه‌نك افاده واستفاده‌سنی تأمین ایده‌مه‌ین برلسان ، مذکور عرقك تمامیتنی محافظه ایده‌مز ... نتایج عرقیه‌یی تقدیرایدن عالملرك ایلك وظیفه‌لری کندی لسانلرینك توسیعندن عبارتدر ... لسان مسأله‌سندن بحث ایدرکن ، آنا دیلینك اوره‌تیلمه‌سنی ، کفایت ایتمزسـه « کندی لسانلریله مناسبات تامه‌سی اولان دیکر لسانلردن دخی احتیاج و ضرورت اقتضا ایتدکجه کلمه‌لر آلینماسنی و آرتق باشقه چاره قالمادیغی وقت ، بقدر لزوم اجنبی لغتلردن استعانه جهتنه کیدیلمه‌سنی » توصیه ایدر . « فقط مذکور لغتلری کندی لسانلرینك کسوه‌سنه صارمق شرطدر؛ اوقدرکه بیانجی اولدقلری آکلاشیلماسین ...» کوروليورکه تورکجیلکك صوك دوره‌سنده ، تورکجه‌نك اصلاحی غایه‌سیله اورته‌یه آتیلان بللی‌باشلی فکرلرك چوغنی، قوتلی برحسـله یازیلان بو مقاله مجملاً احتوا ایتمکده‌در . ـ نهایت شیخ جمال‌الدین ، « دنیاده سعادت دیه قبول اولونان بالجمله خصوصاتده موفق ، اولمق، « وحدت جنسیه » نك یعنی ملیتك انکشاف وتکملیله ممکن اولدیغنه قانعدر .

تحلیل ایتمکده اولدیغمز بو مهم مقاله‌نك ایلك قسمی ، بویله عمومی ماهیتده قیمتلی مطالعه‌لردن ترکب ایدیور ؛ ایکنجی قسـمی دوغریدن دوغری‌یه هندلیلره خطابدر . شیخ جمال‌الدین، مقاله‌سنده مجرد وعمومی مقدماتدن مشخص وعملی تنقیدلره ونصیحتلره کچمشدر . هندلیلره نصایحی آراسنده اصرارله توقف ایتدیکی نقطه ، « وطنی لسـان » دیدیکی اوردو لسانی توسیع وتکمل ایتدیرمه‌نك شدت لزومیدر . چوق قوتلی برحسله یازیلان بومقاله‌نك صوك سوزلری عادتا پیغمبرانه‌در : « برطاقم کوته نظرلرك اشبو بیاناتمه برنظر حیرتله باقاجقلرینی ایی بیلییورم ؛ فقط زمان بو سـوزلری شرح وتفسیر ایدنجه ، ارباب ذکا ، شوسوزلرك نه‌قدر دوغری اولدیغنی البته تصدیق ایده‌جکدر . »

افغانلی شیخك شاعرمحمد امین‌بکه سویلدکلری‌ده، مقاله‌سنده یازدیغی اساسی فکرلرینك طبیعی نتیجه‌لریدر . ملی شاعریمز دها کنج ایکن ، جمال‌الدینك نشانطاشنده‌کی قوناغنه مواظبت ایدردی. شیخ شاعره ، شمدی تحلیل ایتدیکمز مقاله‌سی روحنده برخیلی نصیحت وتوصیه‌لر ایتمشدر . بونصیحت وتوصیه‌لری ، ملی شاعرمزدن بحث ایدرکن برآز تفصیل ایله عرض ایدرز .

V

قافقاس، قریم وقازانده تورکلرنده ملیت فکری

تورك ملیتی فکرینك غرب (عثمانلی) تورکلری آراسنده ایکنجی دفعه کسب اهمیت ایتدیکی دوره ایله اودوره‌یی تعقیب ایدن ییللرده، یعنی 1876 - 1883 سنه‌لرنده، بوفکرك قافقاس، قریم وقازان تورکلری ایچنده تظاهر ایتدیکنه شاهد اولیورز. قافقاس، قریم وقازانده ملیت فکری، کندی شرائط محیطیه‌لرینك، یعنی بولندقلری محیطده‌کی سیاسی، اجتماعی و اقتصادی شرائطك وعین زمانده استانبول وروسیه‌ده‌کی فکری عامللرك تأثیری آلتنده تحدث ایتمشدر. استانبولدن کله فکری عامللرك روسلردن منتقل عوامل فکریه‌یه تقدم ایتدیکنی ظن ایله‌ینلردنم؛ روسیه‌ده ساکن تورکلر آراسنده ملیت فکرینك ایلك اول عثمانلی‌یه قریبتی، استانبولله مناسباتی دها زیاده اولان قافقاس وقریمده تظاهری‌ده بونی ارائه ایدر.

قافقاسیا و قریمده ملیت، یعنی تورکلك فکری، ابتدا، استانبولده اولدیغی کبی دیکر فکرلرله، اسلامجیلق و تجدد فکرلریله مخلوط اوله‌رق میدانه چیقار، آذربایجانلی آخوند زاده فتح علی‌نك XIX نجی عصر اورته‌لرینه دوغری کندینی کوسترن فکری وادبی فعالیتندن یوقاریده بحث ایتمشدك. میرزا فتح علی، آچیقدن آچیغه تورك ملیتجیلکی فکرینی نشر ایتمش دکلدر؛ آنجق مضحکه‌لریله، حروفات اصلاحی درديله بوغایه‌یه دوغرو یورومشدر.

* * *

روسیه‌ده ایلك تورکجه غزته: حسن بك زردابی‌نك «اکینجی» سی

آخوند زاده‌نك وفاتندن اوچ ییل اول، یعنی 1875 سنه‌سنده ینه آذربایجانلی برذات، ملك زاده حسن بك زردابی، بوتون روسیه‌ده ایلك تورکجه غزته اولان هفته‌لق «اکینجی» غزته‌سنی، باکوده نشر ایتمه‌یه باشلامشدر. حسن بك مملکتنده آنا لسانیله برآز عربجه و عجمجه اوقودقدن صوکره تفلیس ژیمنازینی و موسقوا دارالفنونی طبیعیات فاکولته‌سنی اکمال ایتمشدر. غزته‌سنی چیقاردیغی زمان، باکو ژیمنازنده طبیعیات معلمی بولنیوردی. طبیعیاتجیلغندن ملهم اوله‌رق غزته‌سنه «اکینجی» آدینی قویمشدر. وغزته‌سنده زراعی، عمومیتله مادی واقتصادی مسأله‌لره چوق اهمیت ویریوردی؛ حسن بکك اصل ملت تارلاسنه اکمك ایسته‌دیکی تخملر، ترقی وتجدد تخملریدر. «اکینجی»، 1875 دن 1877 یه قدر دوام ایدر. تورك ـ روس حربی اثناسنده، نشری چار حکومتی طرفندن منع اولونمق صورتیله قپانیر.

بوایکی اوچ سنه‌لك « اکینجی » قولله کسیونی قاریشدیریلدقده ، حسن بکك اقتصادی، اجتماعی و سیاسی حیاتده ، هرشیدن اول داروینك حیات کائناتده کوردیکی Streuggle for Life دستورینه چوق قیمت ویردیکی و بوحقیقتی ملتنه ایجه آکلاتمق ایسته‌دیکی کوزه چارپار . زردابی ، « حیات ایچون غوغا » یی « زندکانلیق جنکی » دیه ترجمه ایدر ، و بوتون مقاله‌لرندن « زندکانلیق جنکی » تعبیری متصل تکرر ایدر . ایسته‌رکه ملتی، یاخود زردابینك تعبیریله « مسلمانلر » بوجنکده مقهور اوله‌رق محوونابود اولماسینلر ...

ملك زاده حسن بك

« اکینجی » عمومیتله سیاستدن ، خصوصیله سیاسی واقعه‌لردن آز بحث ایتمشدر؛ بوکا بلکه زمانك سانسور شرائطی مساعد دکلدی . مع‌مافیه « اکینجی » ده سیاسی مباحث، کیت کیده تزاید ایتمشدر ؛ صوك نسخه‌لرینه دوغری سیاسی مقاله‌لرنده تورك ملیتجیلکی ، بر درجه‌یه قدر حس اولنور : مثلا 14 نجی نومروسنده تورك لسانلرینك برلشدیریلمه‌سنی ایما ایدن برمقاله انتشار ایتمشدر (26 ایلول 1876) ؛ کندی لسانمزده « علم وادبیات حاصل اولماسنی » ترغیباً یازیلمش دیکر برمقاله‌ده عین نسخه‌ده مندرجدر . بر قاچ نسخه صوکره تکرار لسان مسأله‌سی موضوع بحث اولنه‌رق ، علمك ، مکتبلرده ، حتی ژیمنازلرده

(یعنی روس حکومتنك آذربایجانده‌کی ژیمنازلرنده) آنا لسانیله (تورکجه ایله) تدریسی لزومندن بحث اولونمقده‌در .

تورك ـ روس حربی باشلادقدن صوکره « اکینجی » نك محاربه حوادثنی منتظماً درج ایده‌مدیکی نظر دقته چارپار ، بوحوادث بعض نسخه‌لرده چوقجه ایسه‌ده ، بعض نسخه‌لرده یوق دنیله‌جك قدر آزدر . بو مناسبتله حسن بك ، پك قبالی بر صورتده ، غزته‌سنك حربتسزلکندن شکایت ایدر . حرب حوادثی آراسنده عثمانلی تورکلرینه طرفدارلغنی ایما ایدن نقطه‌لرده یوق دکلدر .

« اکینجی » ایلك نسخه‌لرندن اعتباراً ، قارء آزلغندن مشتکیدر . قومنك اوقومه‌یه هوسسزلکندن پك متأثر اولان حسن بکك قلبندن نهایت شویله برسرزنش بیله چیقور : « ای قارده‌شلر ، سزك حالت نزعکزده برجه غزته کنزکه اکینجی‌در ، اوده أولسون!..» ـ واقعا غزته‌نك ایلك سنه‌سنده 600 مشتریسی وارمش ؛ کیت کیده 283 ه ، نهایت حرب زماننده 200 ه اینمش ! ـ غزته‌نك بوشرائط آلتنده یاشایامیه‌جغی طبیعی ایدی [1] .

« اکینجی » قپاندیغی صیره‌لرده (1877) ، قافقاسیانك مرکز انسی زاده‌لر مطبوعاتی اداره‌ی اولان (تفلیس) شهرنده انس زاده سعید وجلال قارده‌شلر طرفندن بر مطبعه تأسیس اولنه‌رق « ضیای قافقاسیا » عنوانلی هفته‌لق برغزته نشرینه باشلانمشدر. انسی زاده سعید افندی ، اوزمانلر شیروانده شماخی شهرینك قاضیسی ایدی ؛ انسی زاده جلال بك علوم شرقیه ایله برابر روس شهر مکتبلرندن بریسنده روسجه اوقومش برکنجدی [2] . « ضیای قافقاسیا » ، 12 سنه قدر نشراولونمش ، وانتشاره باشلادیغندن 10 سنه‌قدر صوکره صاحبلری‌اوکا « کشکول » عنوانلی هفته‌لق برمجموعه علاوه‌ایتمشلردر. « ضیای‌قافقاسیا » نك ایکی نسخه‌سی کتبخانه‌مده وار ؛ « کشکول » ی بولمق وکورمك نصیب اولمادی . ألیمده‌کی « ضیا » نسخه‌لرندن ، بوغزته‌نك قافقاسیاده ساکن تورکلری دنیا احوال و وقایعندن خبردار ایتمك ایسته‌دیکی ، مسلمان وعثمانلی مملکتلرینه عائد خبرلری ترجیحاً درج ایتدیکی آکلاشیلیور ؛ لکن‌لسان ،

---

[1] « اکینجی » یه عائد معلوماتی ، اسماعیل بك غاسپرینسکی‌نك خصوصی کتبخانه‌سنده موجود اولان « اکینجی » قولله‌کسیونندن آلدم . (آ. ی.)

[2] سعید افندی وجلال بك بالآخره قافقاسیادن ممالك عثمانیه‌یه التجا ایتمشلردر . علمادن حاجی سعید افندی ، مجلس کبیر معارف ومجلس تدقیقاته اعضا تعین ایدیلمشدی ؛ 1912 سنه‌سنده وفات ایتدی . جلال بك مطبوعات وخارجیه مأمورلقلرنده بولونمش وغزته‌جیلك ایتمشدر ؛ صوك سنه‌لر آنقره مطبوعات اداره‌سنده ، یاشنك ایلرولمه‌سنه رغماً برکنج کبی انتظام وشطارتله چالیشدی . آرا صره جدی ومزاحی شعرلرده یازاردی . بوکون متقاعددر .

ادبیات ، تاریخ ویا سیاست ساحه‌لرنده تورك ملیتپرورلکی ایله علاقه‌دار اولدیغنه دائر بو نسخه‌لرده براماره یوقدر . « کشکول » ، هفته‌ده بر دفعه 30 ، 40 صحیفه‌لق بر مجموعه حالنده 5 سنه قدر دوام ایتمشدر . انسی زاده جلال بکك دیدیکنه کوره « کشکول » آذری شیوه‌سنی استانبول تورکجه‌سنه یاقینلاشدیرمق مقصدیله تأسیس اولونمش ایمش ؛ بو مجموعه‌ده آذری ، جغتایی ، نوغای و عثمانلی شیوه‌لرنده تورکجه مقاله‌لرله عربجه وفرسجه یازیلر درج اولنور ایمش ؛ حتی ابوالضیا توفیق بك مرحومله ، اوزمانلر ایرانك تفلیس باش شهبندری اولان پرنس ارفع الدوله‌ده مقاله یازوب « کشکول » ه کوندریرلرمش . بویله مختلف مسلمان لسانلرنده یازیلان مقاله‌لری احتوا ایده‌جکی ایچوندرکه بومجموعه‌یه صاحبلری « کشکول » نامی ویرمشلردر . آذری شیوه‌سنی ، غرب ، استانبول تورکجه‌سنه یاقینلاشدیرمق غایه‌سنی تعقیب ایتدیکندن دولایی کشکول وضیا صاحب ومحررلرینك چارحکومتی طرفندن تعقیباته واستجواباته معروض قالمش اولدقلری‌ده ، جلال بکك ویردیکی معلومات جمله‌سندندر . حتی ایکی برادرك ، سعید افندی و جلال بکك قافقاسیایی ترکه مجبور اولملری‌ده ، بو حادثه‌نك بر نتیجه‌سی اولمش ایمش .

ظنمجه « ضیای قافقاسیا » و « کشکول » ، تورك ملیتپرورلکی فکرندن زیاده اوزمانلرده برقیمت مخصوصه‌سی اولان وعادتا « بوتون تورکلك » غایه‌سنه ، بر مرحله تشکیل ایدن وحدت اسلامیه نقطهٔ نظرینی نشر ومدافعه ایتمش اولسه‌لر کرکدر ؛ بالذات جلال بکك خصوصی برمکتوبنده بکا بیلدیردیکی اوزره « کشکول » ك بوتون مسلمان مملکتلرندن ، عثمانلیدن ، ایراندن ، هندستاندن ، تورکستاندن ، شمالی قافقاسیادن کلن تورکجه ، عربجه ، عجمجه مقاله‌لری ایچنه آلماسی بو ظنمك طوغریلغنه دلالت ایدر . بنجه انسی زاده‌لر تشبثنك تورك ملیتپرورلکیله اصل علاقه‌سی ، اسماعیل غاسپرینسکی‌نك ایلك تورکجه اثرلرینی طبع ایتمش اولماسیدر . فی الواقع ، اسماعیل بك روسجه برقاچ غزته مقاله‌سی یازوب باصدیردقدن و قریمده طاش باصمه‌سیله تورکجه بر ایکی یاپراق قارالادقدن صوکره ، انسی زاده‌لرك مطبعه‌سنه مراجعت ایتمشدر .

بوصورتله XIX نجی عصر نهایتلرنده بوتون تورکجیلك حرکتنك الك مهم و مرکزی سیماسی اولان اسماعیل بك غاسپرینسکی‌نك حیات وفعالیتنه کلوب یتشمش اولدق .

*
* *

اسماعیل بك غاسپرینسکی: « ترجمان »

قریملی اسماعیل بکك ، ایلك فکری وتحریری تشبثلرندن اعتبارا ، اوفق رؤیتنك قریمله محدود اولمادیغی درحال کوزه چارپار : روسجه یازوب ، قریمك مرکز اداره‌سی آق مسجد (سمفروپول)

شهرنده چقان (تاوریدا) غزته‌سنده تفرقه اوله‌رق نشر ایتدیکی مقاله‌لرك مجموعه « روسقویه مسلمانستو (= روسیه مسلمانلغی) » عنوانی ویرمشدر ؛ 1881 سنه‌سی نشر اولونان بو مقاله‌لرك موضوعی یالکز قریمده یاشایان مسلمانلر دکل ، بوتون روسیه‌ده ساکن مسلمانلر تشکیل ایدر . عین سنه‌ده ، ینه آق مسجدده طاش باصمه‌سیله باصیلان تورکجه « طونغوج (= ایلك چوجق) » غزته‌سنده ، کرك لسان ، کرك موضوع اعتباریله یالکز روسیه‌ده ساکن مسلمانلری دکل ، بر آز قبالی بر صورتده بوتون دنیاده تورکجه قونوشان مسلمانلری ، یعنی بوتون تورکلری کوزی اوکنده بولندیریر ؛ و بسمله ایله برابر ، بو غزته‌ده تورك ، تاتارلرك « لسانده برلکی مسأله‌سنی » اورته‌یه آتار و فعلاً هرطرفده آکلاشیله‌بیله‌جك بر « تورکی دیلی » ایله یازار ؛ یعنی لسان وادبیات ساحه‌سنده فعلاً بوتون تورکجیلکه باشلار .

اسماعیل بکك ترجمهٔ حالنی ، تورکلك فکریله ، تورکلك حرکتیله علاقه‌دار اولانلرك هپسی آز چوق بیلیرلر ، ظن ایده‌یم . بو جهتله حیات و فعالیتنك یالکز بر قاچ اساسلی مرحله‌سنی خاطرلاتمقله اکتفا ایده‌جکم :

1841 ده طوغان اسماعیل بك ، فوق العاده یارادیلمش آدملردندر ؛ تورکلکه بویوك خدمتی اك زیاده یارادیلیشنه مدیوندر : منتظم تحصیل دوره‌سی ، بر ایکی سنه الفبا و قرآن اوقومقدن ، صوکره موسقوا عسکری اعدادیسنده درت ، بش سنه روسجه تالی درسلری تعقیب ایتمکدن عبارتدر . ملی حسی ، ملی شعوری ، ایلك اول ، روس عسکری اعدادیسنده ایکن طویار . وبوکا سائق ، یازار کونلری اولرنده مسافر بولندیغی افراطله ملیتپرور بر روس عائله‌سنده کچن مصاحبه‌لرله ، پان اسلاویستلرك رؤساسندن قاتقوفك کرید اختلالی مناسبتیله تورکلر علیهنه یازدیغی مقاله‌لر اولمشدر . بو اثناده اسماعیل بك ، 14 ، 15 یاشلرنده ایدی . میخائیل قاتقوفك « موسقوا غزته‌سی » نده تورك و مسلمانلر علیهنه یازدیغی هیجانلی مقاله‌لر ، کنج و حرارتلی اسماعیل بکی اوقدر جوشدیردی که نهایت 1867 سنه‌سی یازنده ، کریدده‌کی تورکلره ، دورت بش سنه‌لك اعدادیٔ عسکری حموله‌ٔ معلوماتیله یاردیم ایتمك ایچون کریده کیتمه‌یه قرار ویردی و بر آرقداشیله (مصطفی میرزا داویدوویچ ایله) برابر یوله چیقدیلر ؛ فقط اوده‌ساده پساپورطسز واپوره بینمك اوزره ایکن ژاندارمه‌لر طرفندن یاقالانه‌رق آنا بابالرینه اعاده اولندیلر ..

بو ماجرادن صوکره اسماعیل بك بر دها موسقوایه ، عسکری اعدادی‌یه دونمدی ؛ قریمده قالدی . وباغچه سرایك منکلی کرای خاندن قالمه قدیم زنجیرلی مدرسه‌سنه روسجه معلمی اولدی ؛ قریمده معلملکی 1871 سنه‌سنه قدر دوام ایدر . بو اثناده اسماعیل بکك

تکرار استانبوله کیتمك واورادە تورك ضابط ویا مأموری اولمق هوسی قبارر . ذاتاً اقرباسندن بری استانبولده مأموردر . اسماعیل بك استانبولده ایی برمأمور اولابیلمك ایچون ، فرانسزجەیه واقف اولمق لزومنه قانعدر . بوکا بناءً استانبوله پاریس طریقیله کیتمەیی، یعنی پاریسده برمدت قالوب فرانسزجەیی آدام عقللی اوکرندکدن صوکره استانبوله کلمەیی قورار و 1872 سنەسی صوك بهارنده پاریسه کیدر و اورادە ایکی سنه قدر قالیر . اسماعیل بکك پاریسدن اك بویوك استفادەسی ، غرب حیات مدنیەسنی ، اولدیغی کبی ، کوزللك وچیر کینلکلریله ، ایلك و کوتولکلریله اوکرنمك وبوحیاتك بیك دورلو موانع ومشکلاتیله جنکلشه ، جنکلشه یاشامق اولدی ... شرقدن کلن ریاضجی ایچون دکل، یرلیلر ایچون بیله غایت قاریشیق وچتین اولان پاریس حیاتنده ، هنوز 21 ، 22 یاشنده بولونان اسماعیل بك ، باپا یالکز ، صرف کندی قوتیله ایکی سنه تعیش ایدەبیلمشدر . اوزمانلر پاریسده بولونان « کنج عثمانلیلر » له طانیشدیغنه دائر ، ألده قطعی معلومات یوقدر .

1874 ده استانبوله کلدی . آرتق تورکجه وروسجەدن باشقه فرانسزجەده بیلیور . عثمانلی حکومتندن مأموریت ایستەر . بر آرالق مکتب حربیه روسجه معلملکنه تعیین ایدەجك اولورلر ، فقط ایش اوزار . برسنه قدر استانبولده دیدندکدن صوکره نهایت ینه (قریم) ە دونر ... اسماعیل بك بوبرسنه ایچنده ، استانبولك رسمی دائرەلرینی چوق دولاشدی ، آمرلر ومأمورلرله ایجه طانیشدی ، عثمانلی مطبوعاتنی منتظم مطالعه ایتدی ، دولت عثمانیەنك ادارۀ داخلیه اصوللرینی ، بین‌الدول وضعیتنی اوکرندی ؛ حاصلی استانبولی ، تورکیەیی ، وبونلری اداره ایدنلری ، حیاتدن مشاهده وتدقیق ایتمش اولدی .

اسماعیل بکك ایلك محررلکی استانبولده باشلار : موسقوا وپترسبورغك بعض روس غزتەلرینه استانبولدن یازدیغی شرقکاری رنکلرله مزین یاری حقیقی ، یاری خیالی مکتوبلری ، اوغزتەلرده باصیلوب چیقار .

قریمه دوندکدن صوکره دورت سنه قدر معین بر ایشله مشغول اولمادن بالخاصه ملتداشلرینك مختلف طبقەلری حیات واحوالنی تدقیق ایله وقت کچیردی [1] و 1878 دە (باغچه سرای) شهرینه بلدیه رئیسی انتخاب اولندی .

---

[1] اسماعیل بك یازدیغی حکایەلرنده کندی ترجمۀ حالندن بحث ایدر . 1906 سنەسی « ترجمان » ده تفرقه اولەرق نشر اولونمش « کون دوغدی » حکایەسنك قهرمانی « دانیال بك » ، بالذات اسماعیل بکدر . بو حکایەدن ، 1874 - 1878 سنەلرنده اسماعیل بکك نەلر دوشوندیکنی ، نەلر یاپدیغنی بر درجەیه قدر آکلایا بیلیرز : « ملتك حالنه آشنا اولمادقجه ملته خدمت ممکن اولمیەجغنی آکلادیغیله دانیال بك (یعنی اسماعیل بك) بوجهتده علم ومعرفتی آرتدیرمایه قرار وروب ملتی آراسنه آتیلدی . کوی دوکونلرنده ، درویش و علما مجلسلرنده ، بکلر

بلدیه رئیسی اولنجه ، 1879 سنه‌سنده ، تورکجه بر غزته چیقارمق ایچون مساعده ایسته‌یه‌رك مقامات عائده‌سنه براستدعا ویردی . بوتون روسیه‌ده ، اولجه چیقوب قپانمش « اکینجی » ایله طوپالللایه طوپالللایه هنوز دوام ایدن « ضیا » و « کشکول » دن غیری تورکجه غزته چیقمش دکلدی . اسماعیل بکك استدعاسنه جواب رد کلدی . برطرفدن غزته‌یه مساعده آلمق ایشیله اوغراشیرکن ، دیکر طرفدن ، یوقاریده بحث ایتدیکمز « روسیه مسلمانلری » مقاله‌لرینی روسجه یازوب نشر ایتمشدر. بومقاله‌لر ، غاسپرینسکی‌نك ، اوزمانده ، یعنی 1881 سنه‌سنده طاشیدیغی افکاری ، کندی کندینه وضع ایتدیکی مسأله‌لری ، واصل اولدیغی قرارلری آچیق بیلدیردیکی کبی مستقبل حیات فکریه‌سنك‌ده برنوع پروغرامی ماهیتنده‌در . بوجهتله اسماعیل بکی آکلامق ایچون مجموعی 45 صحیفه‌لق بررساله تشکیل ایدن بوکوچوك اثر ، بویوك قیمتی حائز بروثیقه‌در .

بو اثردن واضحاً آکلایورزکه اسماعیل بك بر ملیتجی در . اسماعیل بك منسوب اولدیغی ملتی ، یالکز قریملیلر اوله‌رق آلمیور ؛ « تورك ـ تاتار » نامیله یاد اولونان اقوامك هیئت مجموعه‌سنی کندی ملتی صاییور . بوجهتله اسماعیل بکی بو آندن اعتباراً « بوتون تورکجی » عد ایتمکده خطا یوقدر .

« روسیه مسلمانلری » ، ملیتجیلك نقطهٔ نظرندن غایت مهم بر حالی مشاهده و بو مناسبتله ینه عین اهمیتده برمسأله‌یی وضع ایدر : — آسیا واوروپانك بر قسمنده ساکن بویوك برملت ، تورك ـ تاتار ملتی وار . بو ملت ، پارچه پارچه ، طاغنیق ، ضعیف ؛ بو ملت دیکر ملتلره نسبةً علم ومعرفتجه ، ثروت ومدنیتجه پك کریده قالمش ؛ بویله دوام ایدرسه ، تنازع بقا قانون طبیعیسی موجبنجه محو اوله‌جق (خاطرلیورسکزکه بو فکر زردابی‌ده واردی) ، باشقه ملتلر طرفندن یوتوله‌جق . . — ایشته بو مشاهدهٔ حالدن اصل مسأله تولد ایدیور : تورك ـ تاتارلرك بوضعفنه ، بویله کیریده قالیشنه سبب نه ؟ — تورك ـ تاتار ملتنی محودن قورتارمق ایچون نه یاپمالی ؟..

ایشته بومهم مسأله ، اسماعیل بکك حیات فکریه وفعلیه‌سنده اولنجه‌یه قدر موضوع قالاجق و مشارالیه بوتون حیاتجه بو ایکی مسأله‌یه جواب ویرمکله اوغراشاجقدر ... اسماعیل بکك تاریخ افکاری ، بوبویوك مسأله‌یه مختلف زمانلرده بولوب ویردیکی جوابلرك

وآغالر ضیافتلرنده ، مدرسه حجره‌لرنده وسائر هر درلو اجتماعلرده بولنوب ، آز سویله‌یوب چوق دیکله‌یوب ، بر سنه قدر عملی درسلر آلدی . » ـ « هر صنفك بخشی جهتلرینی و اویغونسز حاللرینی کوروب ، اوکره‌نوب ملی ضعفك نه‌دن عبارت و ملتك نه‌یه محتاج اولدیغنی آکلامشدی . »

— نه ایشله‌ملی ، ایشی نره‌دن طوتمالی ، سونمش قلبلری نه ایله یاندیرمالی ، بصیرتی کسمش پرده‌لری نه ایله کوسترملی ، وغفلت صحراسنده سریلوب قالمش قوجه بر ملتی نه ایله آیاغه قالدیرملی ؟. کبی سؤاللرله خیلی زمان اوغراشمشدی . » (« کون طوغدی » ـ « ترجمان » نومرو 9 ، سنه 1906 .)

تاریخیدر؛ اسماعیل بكك تاریخ اعمالی ـ حیات خصوصیه‌سی، بالطبع موضوعدن خارجدر.ـ
بولدیغی جوابلری حیاته کچیرمك ایچون اوغراشمه‌سنك ، دیدیشمه‌سنك تاریخیدر .

اسماعیل بك غاسپرینسکی

بو مسأله‌نك ایلك صورت حلی « روسیه مسلمانلغی » رساله‌سنده کوریلیر . بزجه اصل حائز اهمیت اولان تورکلك زاویهٔ رؤیتندن ، اسماعیل بكك بولدیغی اساسلی نقطه‌لر شونلردر :

تورك ـ تاتارلر، کندی مکتب ومدرسه‌لرنده کندی دیللریله اوروپا علوم ومعارفنی، هنر و صنایعنی اوکرنملیدرلر . یالکز مکتب و مدرسه‌لرله ، اکتفا اولنمیه‌رق ، کندی

دیللرنده کتابلر ، رساله‌لر ، مجموعه‌لر و غزته‌لر یازیلوب نشر اولونمالیدر . حاصلی ملی برتورك ـ تاتار ادبیاتی (کنیش معناسیله) وجوده کلمیدر [1] . غاسپرینسکی ، « روسیه مسلمانلغی » روسـلری اور کوتمه‌مك ایچون ، چوق مهارتله یازمق ایسته‌مش ایسه‌ده ، بعض روس منقدلری ، بواثرده بوتون مسلمان تورکلری غرب مدنیتی ایله قوتلندیره‌رك متحد برهیئت سیاسیه وجوده کتیرمك وبوصورتله روسیه دولتی باشنه بویوك بربلا آچمق یعنی « بوتون تورکلك » یاپمق غایه‌سی کیزلی اولدیغنی بولوب کوسترمه‌یه چالیشمشلردر ...

اسماعیل بکده ، فکر وفعل ، کندی تعبیریله « نیت و عمل » فاصـله‌سزدر : ملت ایچون ، ملی دیلده موقوت رساله‌لرك شدت لزومنه قائل اولان اسماعیل بك ، پك چوق اوغراشارق نهایت « ترجمان » غزته‌سنك امتیازینی آلمه‌یه موفق اولدی . و 1883 سنه‌سی نیسـانك 10 نجی کونی ، بر محررك دیدیکی کبی « بهار کونشی ایله دنیا دیریلوب چیچه‌کلندیکی کونلرده ، اوزون ییللردنبری قارلی کفنلرله اورتینوب أولو کبی اویوقلایان شمال تورکلرینك‌ده ایلك بیاض بهار چیچکی ، « ترجمان » آچیلدی . »

« ترجمان » ك ابتدالرده اك مهم موضوعی ، ملته کندی دیلنده علم ویرمك ، اوروپا علوم ومعارفنی ، هنر و صنایعنی اکتسـاب ایتدیرمکدر . بونکچون ملتك چوجقلرینی اوقوتمق ؛ چابوق ، قولای و علوم حاضره روحنده اوقوتمق لازمدر . بورادن بوتون شمال تورکلـکنه یاییلان « اصول جدید » مکتبلری طوغدی . « اصول جدید » تعبیری عثمانلی تورکلرندن آلنمشدر ؛ بوتعبیر ، اوزمانلر استانبول هیئت اجتماعیه‌سنده قوللانیلان تعبیرلردندی . « اصول جدید » باشـده یالکز تعلیم و تربیه‌یه مختص کبی کورولورسه‌ده کیت کیده تعمم ایدرك بوتون طرز حیاته شامل اولور . « اصـول جدید » ك کرك عثمانلی تورکلری ، کرکسه شمال تورکلری آراسـنده حقیقی معناسی ، غرب علومنی ، غرب اصول تعلیم وتربیه‌سنی ، غرب اصـول معیشتنی ، غرب طرز حیاتنی بنمسه‌مك ، قیصـه بر افاده ایله « غربلیلاشمق » دیمکدر . اسماعیل بك بوتون تورکلك عالمنده ، علی‌الخصوص شمال وشرق تورکلـکنده غربلیلاشمه‌نك اك فعال برپروپاغانداجیسی اولدی . قانع ایدی که تورکلر ملی اسـانلرینی غائب ایتمه‌مك شرطیله غربلیلاشنجه ، تورك ملتنك حیات وبقاسی تأمین ایدیلمش اوله‌جقدر .

« ترجمان » ك ، حتی ترجماندن اول اونی تبشیر ایدر یولده چیقاردیغی « طونغوج » « شفق » ، « آی » ، « ییلدیز » ، « کونش » کبی غیر موقوت مجموعه‌لرك هپسـنده ، اسماعیل بك غاسپرینسکی « دیل » مسأله‌سنه چوق اهمیت ویریر ؛ تورك دیلنك زنکینلـکنه ،

---

[1] کوریلیورکه ، علوم ، صنایع وادبیاتی جامع اولمق اوزره ایشله‌نمش ملی برلسانه اسماعیل بك غاسپرینسکی‌ده شیخ جمال‌الدین افغانی کبی چوق بویوك برقیمت ویرمکده‌در .

انکشاف استعدادینه ، بودیله یبانجی لغتلر قاریشدیرمه‌نك لزومسزلغنه وضررلیلغنه ، تورك لهجه‌لری آراسنده فرقلرك آزلغنه ، حاصلی عمومی برتورك دیلینك وارلغنه دائر ، قرق دره‌دن صو کتیره‌رك ، باشده برآز قپالی ، صوکره‌لری دها آچیق برصورتده بر چوق مقاله‌لر یازار . مثلا ، برنجی تورکجه اثری اولان « طونغوج » ك آق مسجدده طاش باصمه‌سیله اوقونامیه‌جق قدر کوتو باصیلان ایلك طبعنك مقدمه‌سی یعنی اسماعیل بکك ملتنه کندی دیلیله ایلك خطابی شویله باشلییور :

« ملتمزك اثری اولانه لسانمز ، ادبیانجه ایشله‌نممه‌سه ایسه‌ده ترتیبه وقواعده کله‌جك لساندر . غایت نازك تاتار تورکیلرنده ، نوغای چکلرنده ، قرغیز و تورکمن چیرلرنده آکلاشیلرکه اکر لسانمز اوسته بولوب ، قلمه آلینوب ایشله‌نیرسه ، شمدیکنه کوره چوقه درجه‌لر روشن ونیکل وقوللانیلشلی اولور ... مرادیمز لسانمزی ایلرولتمکدر [1] . »

عباره‌یی ، هیچ دکیشدیرمکسزین عیناً آلدم . سانسور شرائطندن چکینه‌رك غرب وشرق تورکجه‌لرینی صایمایه جسارت ایده‌میور . روسیه اداره‌سی آلتنده بولونان تورك قبیله‌لرینك خلق ادبیاتی ، ایشله‌نه‌جك لسانك ، عمومی تورك لسانك منابعندن صاییور ؛ اسماعیل بکك لسان ساحه‌سنده بوتون تورکجیلکی ، ایشته ایلك ایشه باشلادیغی آندن اعتباراً بارزدر .

ایکنجی مجموعه اولا « شفق » ده ـ بواسمك رمزی ماهیتی آشکاردرـ برآز دها ایلری کیده‌رك ، معلوم برتورکینك قزانده وقریمده ناصل سویلندیکنی یازار وبوایکی لهجه‌نك یاقینلیغنی مشخص مثاللرله کوستریر ؛ عین زمانده قزان تورکلرینك یبانجی دیللردن کلمه آلملرینی تنقید ایدر ، اصل مقصد روسجه‌دن آلینمه کلمه‌لر ایسه‌ده ، ینه سانسور شرائطندن دولایی بونی پك آچیق افاده ایده‌مز : « قزانلیلر کندی دیللرینه چوواش ، موردوا لغاتلری قاریشدیرمه‌یه آلشقیندرلر ؛ حالبوکه آلاجه بولاجه دیل اولماز ؛ آلاجه بولاجه ایش اولماز .. راقی ایچه‌جکسه‌ك ، ایچمك آپ آشکارانه کرك ؛ سلام کلام اولدقده « قاق پوژیوای » نه کرك ؟ [2] اوزنده آقچه اولدقده غیره منت نه کرك ؟ لغت ترکی اولدقده غیری لغت نه کرك [3] ؟ »

شو لطیفه قیلقلی یازیلان فقره‌جق ، ینه ایلك تورکجه یازیلرندن اعتباراً تورك لسانی آلاجه بولاجه‌لقدن قورتارمق ایسته‌دیکنی کوستریور . بو اساس فکری ، اسماعیل بك

[1] « طونغوچ » ، « سوز اول » ـ کانون ثانی 1881 ـ آق مسجد ، سپیرو طاش باصمه‌خانه‌سی .

[2] « قاق پوژیوایش ؟ » ، روسجه « نصلسك ، ایمیسك ؟ » دیمکدر .

[3] « شفق » ، « لطائف » ـ 9 آغستوس 1881 ـ تفلیس ، انسی زاده‌لر مطبعه‌سی .

بوتون حیاتنجه نشر و مدافعه ایده‌جکدر . « ترجمان » ك ممالك عثمانیه‌ده اك چوق طاغیلدیغی زمانلرده مقاله‌لرینك بر قسمی ، عثمانلی تورکجه‌سنك « آلاجه بولاجه‌لغنی » تنقیده دائردی . اسماعیل بك برمقاله‌سنده ، عثمانلی لهجه‌سیله آلای ایده‌رك « بنم لسان مادرزادم درای (Drei) دیلدن قومپوزه (composé) در . » دییوردی . بوصورتله ، بلکه اولجه استانبولده ایکن واقف اولدیغی لسانی ساده‌لشدیرمك دعواسنی ، ینه استانبولده دها صراحت و شدتله مدافعه ایتمش اولیوردی . ظاهردرکه اسماعیل بك غاسپرینسکی لسان ساحه‌سنده تصفیه‌جیلك جریاننك بابالرندندر .

غاسپرینسکی‌نك عمده‌لرندن بریسی‌ده ، تورك قادیننه حریت وارککلرله مساوات تأمین ایتمك لزومیدر . بو عمده‌سنی‌ده اصرارله و دواملّه تحقق ایتدیرمك ایستر . اونك نظرنده ملتك آنالری ، ملتك برنجی مربیلری قادینلردر ؛ قادینلر حیاتی آکلامیه‌جق اولورلرسه ، چوجقلرینی حیاته مستعد اوله‌رق یتشدیره‌مزلر . ملتك یاریسی ، قادینلریدر ؛ اونلر حیات و فعالیتدن اوزاق قالیرلرسه ، ملتك حیات وفعالیتی‌ده یاریم قالیر ... قادین مسأله‌سنه دائر اسماعیل بکك خوش بر اثری واردر : « قادینلر اولکه‌سی . »

بوتون تورکلری غرب اصوللریله تعلیم وتنویر ، غرب طرز حیاتنه ادخال ایده‌رك ، اجنبی لغتلردن ممکن اولدیغی قدر تمیزلنمش عمومی برتورك لسان علمی وادبیسنی انکشاف ایتدیره‌رك ، قادینلری حیات عمومیه‌یه قاریشدیرارق بوتون تورکلکك ترقی وتکملی چاره‌لرینی دوشونن اسماعیل بکك دماغ و قلمنده ، خارجدن کلن عکسلرك‌ده تأثیریله دیکر بعض مسأله‌لر ، ازجمله مسلمان تورکلرك حیاتنده چوق درین تأثیری محقق اولان دین مسأله‌سی ، مهم برموضوع تشکیل ایدر . اسماعیل بکك اسلام نظری ، ملی حیاته درجهٔ نفعی نقطه‌سندندر . XIX نجی عصر صوکلرینه دوغری شرق اسلامینك شوراسنده ، بوراسنده بلیرن مجددلرك دعوالرینی غایه‌سنه موافق بولور . اسلام ، غرب مدنیتنك مولدلرندندر ؛ اسلام غرب مدنیتنك بعض شرائط دائره‌سنده قبولنه ممانعت ایتمز . اسلام ، قادینلرك حریت ومساواتنه ، حیاتده ارککلرله ال اله چالیشمه‌لرینه مشوقدر . اسلام ، مسلمان قوملرك مذهب اختلافلرینی رد ایدر... الخ . کبی اساسلری ، بنمسه‌ر ؛ و « وقت سعادت » ه ارجاع ادعاسیله اورته‌یه چیقان بو « یکی اسلاملق (Neo - Islamisme =) » ی ملتداشلری آراسنده‌نشره چالیشیر. بویولده‌کی مساعینك اك مکمل نمونه‌سی « دارالراحت مسلمانلری » عنوانلی کوزل برحکایه‌سیدر .

اسماعیل بك کیتدکجه انکشاف وتکامل ایدن‌افکارینی نشراچون‌یالکز یازی‌واسطه‌سنه مراجعتله اکتفا ایتمیوردی ؛ همان‌هرسنه تورك‌دنیاسنك برطرفنه سیاحت ایده‌رك ، ممالك

عثمانیه ، قافقاسیا ، تورکستان ، قزان ، قاسیم و لیتوادەکی تورك ـ تاتارلرك امراسیله ، زادکانیله ، علماسیله ، اغنیاسیله ، فقراسیله حیاتنك تورك دنیاسنه وضع ایتدیکی مسائل حقنده مبادلۀ فکر ایدیوردی ، وچیندن آلمانیایه ، منجمد شمالیدن آفریقایه و اوقیانوس هندی یه قدر تورك واسلام عالمنك منورلریله عین مسائل اوزرینه مخابرەلرده بولنیوردی .

روسیەده 1905 اختلالی اولوبده ، افکارومطبوعات خیلی حریته نائل اولدیغی زمان ، اسماعیل بك غاسپرینسکی ، بوتون تورك ملتنك ، بویوك ملتلر آراسنده مشهود غوغای معیشتده ، زردابینك تعبیریله « مغلوب ، مقهور ونابود » اولمامەسیچون بولدیغی چارەلرك خلاصەسنی بردستور حالنده « ترجمان » نك باشنه علاوه ایتدی :

« دیلده ، فکرده ، ایشده برلك »

1905 دن صوکره بردستور ، برشعار حالنده افاده ایدەبیلدیکی بواوچ بویوك اساسك عنصرلرینی تلقین وتطبیقه ، اسماعیل بك ، یوقاریده ایضاح ایتدیکمز وجهله ، 20 ، 25 ییلدنبری ، اصرار و تعقیب ایله چالیشوب طوریوردی . بوتون تورکلرك دیلده ، فکرده و ایشده برلکنی تأمین ایچون ، ارشاد و تنویردن غیری ، تورك چوجقلرینه مخصوص ابتدائی وتالی مکتبلری بوغایەلره کوره ترتیب و تنظیمه اوغراشمشدی . توصیه ایتدیکی پروغرامه نظراً « اصول جدید » یعنی اوروپا طرزنده تنظیم ایدلمش ابتدائی مکتبلرده ایلك تدریسات محلی لهجەلرله اولاجقدی ؛ فقط اوچ سنه قدر ابتدائیەده اوقویانلر ، بهمه حال « ادبی لسان » دیدیکی « عمومی تورك دیلنی » اوکرنەجکلر و دوردنجی سنەدن اعتباراً تدریسات آرتق او عمومی تورك دیلیله یاپیلاجقدی .

اسماعیل بکك « ادبی لسان » ویا « عمومی تورك دیلی » تعبیریله افاده ایتمك ایستەدیکی دیل ، چوق سادەلشدیریلمش استانبول تورکجەسیدر . مکتبلرده دیل برلکیله برابر عین غایه ، « فکر وایش برلکی » ده تعلیم و تلقین اولنەجقدی . غاسپرینسکی نك امید و املنه کوره ، شمال و شرق تورکلکنده بر طرفدن مکتبلر ، دیکر طرفدن مطبوعات ، اوچنجی طرفدن خیری وعلمی وادبی جمعیتلرله ملی تعاون مؤسسەلری سایەسنده « دیلده ، فکرده ، ایشده برلك » ایدەآلی تحقق ایدەبیلەجکدی ...

اسماعیل بك غاسپرینسکی نك ، ملت خدمتنه باشلاربا شلاماز اورتەیه آتدیغی « غربلیلاشمق » صوکره اعلان ایتدیکی « اسلامی عصری برصورتده آکلامق » شعارلریله حیاتنك صوکارینه دوغری افادەسنه امکان بولدیغی « دیلده ، فکرده ، ایشده برلك » دستوری ، بوتون تورکجیلك جریاننك ، لسان ، ادبیات ، اجتماعیات ، حتی سیاسیات ساحەلرنده شمدی یه قدر

بولابیلدیکی اساسلرك همان هپسنی جمع واحتوا ایتمکده‌در، ظن ایدرم . صوکره‌دن کلن تورکجیلر و بوتون تورکجیلر، بواساسلری تحلیل، توضیح، تقویه وتطبیق ایده‌جکلردر . بناءً علیه 15 سنه قدر اول تورکلك حقنده یازدیغم برمقاله‌ده دیدکلریمی، بوراده‌ده عیناً تکرار ایده‌جکم : « ظنمجه، بوتون تورکلك نظریه‌سنی ایلك اول میدانه چیقاران، اسکی قریم خانلرینك بوکون متروك ومنسی، عادتا دنیادن آیری واوزاق کبی یاشایان کوچوك پایتختلرنده هفته‌ده بر دفعه انتشار ایدن اوفاجق بر غزته اولمشدر . اوتوز سنه اقدم باغچه سرایده چیقمه‌یه باشلایان بوکوچوك غزته « ترجمان » در، « ترجمان » ك محرر و ناشری ایسه قریم میرزالرندن غاسپرالی اسماعیل بکدر . اسماعیل بك بوتون تورك عالمنی کوز اوکنده طوته‌رق، اوکا کوره چالیشدی . « ترجمان » ه کوره قزان تاتاری، آسیای وسطا صارتلری، تارانجیلر فلان یوقدر؛ بردین ایله متدین، بردیل ایله متکلم « تورکلر » واردر .. » [1]

15 سنه اسکیمش بوحکمه شمدی یالکز بر قید قویمق ایسته‌یورم : اسماعیل بکدن اول بوتون تورکلك غایه‌سنی برسیستم حالنده فعلاً تطبیقه، نظریاتجه تنظیمه چالیشان هیچ برکیمسه‌اولمادیغنی تکرار ایتمکله برابر، بوغایه‌یی، آراصره، اوزاقدن کوریر کبی اولانلرك وارلغنه قائل‌اولدم که اونلرده یوقاریده اسمی کچن وفیق پاشا، شیخ سلیمان افندی، مصطفی جلال الدین پاشا کبی غرب تورکلکی ایچنده چالیشمش بعض ذاتلردر . فقط بونلرك هیچ بریسی، قریملی اسماعیل بك کبی بوفکری وضوح، ثبات و اصرارله نظریاتده تعقیب، فعلیاتده تطبیقه سعی ایتمش دکللردر .

الحاصل اسماعیل بك غاسپرنسکی‌یی ده « بوتون تورکجیلك » حرکاتنك مرکزی سیماسی صایمق طوغری اولدیغنه قانعم [2] .

*
* *

قزان تورکلرنده ایلك ملیتجیلك سسی : شهاب الدین مرجانی

قریملی اسماعیل بکك بوتون تورك عالمنده مؤثراولماسندن ناشی، قریم تورکلری کبی شمال و شرق تورکلری‌ده اونی کندیلرندن صایارلر . اسماعیل بکك آذربایجان تورکلکیله‌ده علاقه‌سی بویوکدی . استانبول تورکلری، 1894 تاریخلرنده « ترجمان » غزته‌سنی،

[1] آق چوره اوغلی یوسف . — « تورکلك » . بومقاله اولاً 1328 سنه‌سی « سالنامهٔ ثروت فنون » ده، صوکره 1329 سنه‌سی « تورك یوردی » نك هدیه‌سی اوله‌رق چیقان « آلتون آرمغان ـ 2 » ده انتشار ایتمشدر .

[2] اسماعیل بك غاسپرینسکی، 1914 سنه‌سی ایلولك 11 نجی کونی صباحلین ساعت یدیده باغچه سرایده، « ترجمان » مطبعه‌سنه مربوط کندی خانه‌سنده، 63 $1/2$ یاشنده، سل الرئه‌دن وفات ایتدی .

عادتا قاتیشه‌رق اوقویورلردی . عبدالحمید حکومتی « ترجمان » ك سربستجه ممالك عثمانیه حدودلرندن کچمه‌سنه اکثریا مساعده ایتمه‌مشدر . بونکله برابر ، ملاعباس فرانسوی‌نك فرنکستان سیاحتنامه‌سی ـ که بالآخره « دارالراحت مسلمانلری » عنوانیله نشر اولونمشدر . ـ دها قوجه مصطفی رشدیهٔ عسکریه‌سنده ایکن (1888) اوقودیغمی

شهاب الدین مرجانی

خاطرلایورم . حاصلی « ترجمان » غزته‌سی ، وتعبیر جائزسه « ترجمان ادبیاتی » ، صوك زمانلرده تورك دنیاسنه اك چوق داغیلان نشریاتدر . شو قدرکه باشده « ترجمان » فکرلرینه اك زیاده حسن قبول کوسترنلر بالخاصه شمال وشرق تورکلری اولمشدر .

برمدتدنبری دوام ایدن اصلاحات دینیه جریانیله روس حرثنك ، بلکه‌ده « ترجمان » فکرلرینك تأثیری تحتنده ، 1885 سنه‌لرینه دوغری ، قزان تورکلکنك مرکزی اولان اولان قزان شهرنده ملیت فکرینك تاریخ واتنوغرافیا ساحه‌سنده تظاهر ایتدیکنه شاهد اولیورز . او زمانه قدر کندیلرینی صرف مسلمان عد ایدن و شعورسز بر صورتده لسانلرینه « تورکی دیلی » دیین قزانلیلر ایچنده ، تجدد پرور علمادن شهاب‌الدین مرجانی ، تاریخی اثرلرندن بریسی ، « کتاب مستفادالاخبار ، فی احوال قزان » آدلی قزان تاریخنی قزان تورکجه‌سیله یازییور واو اثرنده ایلك دفعه قزانلی مسلمانلره ، دیندن باشقه برده ملیتك وارلغنی آجی بر لسانله ، سرت وآچیق تعبیرلرله اخطار و اعلان ایدییور . « مستفادالاخبار » ك بوخصوصده‌کی مشهور جمله‌لری شونلردر : « بعضلری تاتار اولمغی نقصان فهمله‌یوب اول اسمدن نفرت ایدوب بز تاتار دکل مسلمان دیه نزاع و مجادله ایدرلر ... ای مسکین ! بالفرض سنك مسلماندن غیری بر اسمکی دشمن دین وملتك بیلمه‌سی ایدی ، البته‌سنی مسلمان دیه تفریق ایدردی . تاتار اولمازسه‌ك ؛ عرب وتاجیك ونوغای دکل ، خطای وروس وافرانج وپروس ونمسه‌دخی دکل ؛ ایمدی کیم اولورسك ؟! [1] » — شهاب‌الدین حضرتك ملتنه بوحدتلی خطابی ، قزانلیلرك کندی تاریخلرینه ، کندی انسال وانسابلرینه قیمت واهمیت ویرمدکلرینی تنقید صددنده واقع اولمشدر : « ... علم جلیل تاریخ وایام ناسه قلت رغبتلرندن بی‌بهره وبی حاصل اولوب ، هیچ وقت تفصیل احوال وقایع و ماجرالری بیان و ضبط ایدیلمیه‌رك اخبار علمای اعلام و ملوك واکابر حکام وسائر احوال اباء و اجداد و احوال و اعمام‌مز کندی طائفه‌مزه و سائر امه معلوم اولمیه‌رق بالکلیه مجهولیت ستره‌سی تحتنده قالمش . حتی قومیزك اکثریتی ، کانه ازلدن بری اشبوروشده روسیه تحت حکومتنده بولنیورز ظننده‌در و بلغار و قزان احوالندن « شهر بلغار اولیالری » ویا « عزیزلرقبری » و « خان‌مسجدی » ونسنه‌یی اسکیلکده مبالغه‌مقامنده « هااوخان زماننده‌کی‌ایش » دیمکدن باشقه هیچ برشی بیلمیورلر وبوسوزك معناسنی بیله علی‌الصحه تصور وتعقل ایده‌میورلر . کندی قبیله‌لرندن نه‌قدر ملوك عظیم‌الشان کلوب کچدیکنه‌اطلاعلری یوق [2] . » کرك بوقاریده‌کی خطاب ، کرکسه شومشاهده مؤلفك ملی شعورصاحبی اولدیغنی آچیق کوسترمکده‌در . طونه‌بلغارلرینك ایلك ملیت‌پرور مورخلری (پائیسی) ده 1762 تاریخنده‌تألیف ایتدیکی « اسلاوبلغارتاریخی » عنوانلی اثرنده‌بلغارلری کندی ملیتلری اسمنی تلفظ ایتمکدن چکندکلری ایچون پك آجی سوزلرله تقبیح ایدییور

[1] شهاب‌الدین‌ابن بهاءالدین‌المرجانی — « القسم‌الاول من‌کتاب مستفادالاخبار فی احوال قزان و بلغار » صحیفه : 6 — قزان — دولت مطبعه‌سی ، 1885 .

[2] عین‌اثر ، عین‌صحیفه .

واونلره « ای عقلسزلر ، نیچون کندی ملیتکزدن چکینیور ، نیچون بولغار دییه تسمیه ایدیلدیککزدن حیا ایدییور و روملرك دسیسه‌کار پولتیقه‌لرینه تابع اولیورسکز ؟ » دییه خطاب ایله‌یوردی [1]. « احوال قزان و بلغار » تاریخی مؤلفیله « اسلاو و بلغار » تاریخی مؤلفنك تقریباً یوزسنه قدر فاصله ایله فقط همان همان عینی آجی سوزلرله خطاب ایده‌رك ملتلرینه شعور و حس ملی تلقینه چالیشمه‌لری، صرف توارد میدر؟ یوقسه شهاب حضرت، روسجه واسطه‌سیله (پائیسی)نك اثرینی اوقومشمیدر ؟ بو مسأله‌یی شهاب حضرتك حیات و آثاری اوزرنده درین تدقیقلر اجرا ایدن قزانلی گنج عالملر ، حل ایتسینلر . .

شهاب حضرتك تاریخی و بر درجه‌یه قدر سیاسی ملیتجیلکی ، « بوتون تورکلك » فکرینه‌قدر یوکسله‌مه‌مشدر : حضرتك شمال تورکلرندن قزانلیلری چوق صریح وقطعی اوله‌رق « تاتار » تسمیه ایتمه‌سی ، بونك بارز برعلامتی تلقی اولنه‌بیلیر [2] .

شهاب حضرتك ملیتپرورلك نقطهٔ نظرندن تورك لسان وادبیاتیله جداً مشغول اولدیغنی‌ده ادعا ایدیله‌مز . واقعا حضرتك خصوصی مصاحبه‌لرنده « سوز آراسنه روسجه قاریشدیرمقدن اجتناب ایتمك ، ممکن اولدیغی قدر اوزدیلی محافظه‌یه چالیشمق » توصیه‌لرنده بولندیغنی شهر شرف افندی روایت ایدییور [3] ؛ و بو روایتك صحتندن شبهه‌لندیره‌جك هیچ بر سبب یوقدر . شمال علما ومتفکرلری ، خلقك روس تمثیلندن محافظه‌سی ایچون ، دائما بو نقطهٔ نظری مدافعه ایتمشلردر . فقط روسجه‌یه قارشی استقلالنی محافظه ایتمك ایسته‌دیکی شمال تورکجه‌سنك شرق لسانلرینه ، عربجه و عجمجه‌یه قارشی مختاریتنی مدافعه ایتمك تمایلی مرجانی‌نك یازیلرندن استنباط اولوناماز . تورکجه‌دیه یازدیغی اثرلری ، مثلا شمدی کوزم اوکنده طوران « مستفادالاخباری » عرب و عجم کلمه‌لریله طیقه باصا طولدیرلمشدر . مرجانی‌نك اسلوبی بلکه بخارادە چوق قالمش اولماسندندر ، چغتای لهجه‌سنی آندیریر . تورکجه‌یه اعتناسزلغی ، زماننده بعض منقدلرك ، ازجمله شمال تورکجه‌سنی علم و ادبیات لسانی یاپمه‌یه چوق چالیشان قیوم ناصری نك محق مؤاخذه‌سنه اوغرامشدر .

---

[1] xxx . — « بلغارستانده تورانیسم فکری » (بوغارستاندن مکتوب) - « تورك یوردی » سنه : xv ، نومرو : 16 ، صحیفه : 450

[2] « شهاب الدین المرجانی » نك اثرلرینی بالذات تدقیق ایتمدم . بو حکملرم ، متواتر معلوماته وحضرتك طوغدیغنك 100 نجی ییل دونمی مناسبتیله قزانده ترتیب ونشر اولونمش « مرجانی » آدلی مفصل کتابك محتویاتنه نظراً‌در . برهیئت تحریریه طرفندن ترتیب و صالح عبیدوللین طرفندن نشر اولونان « مرجانی » ، 1333 (1915) ده قزانده معارف مطبعه‌سنده طبع اولونمش ، 639 صحیفه‌لق جدی و قیمتلی بر اثردر .

[3] شهاب الدین المرجانی » - صحیفه : 126 - 127

بونکله برابر ، او زمانه قدر بوتون اسلام عالمنده قوتلی بر عنعنه تشکیل ایدن علمی و جدی اثرلری عربجه یازمق قاعده‌سنی قیرارق ، « مستفادالاخبار » ی تورکجه یازمش اولماسی ، و دوستلرندن فیضخان اوغلی حسین افندینک تاتارجه صرف ونحوه متعلق تألیفاتنه چوق اهمیت ویرمه‌سی ، مرجانی‌نك ملی لسان قیمتنی مدرك اولدیغنه دلالت ایدر .

شهاب حضرت ، اوزمانلر « روس ـ تاتاردارالمعلمینی » مدیری صفتیله قزانده اوطوران مشهور مستشرق رادلوف ك دوستی و دارالمعلمین‌ده الهیات معلمی ایدی . رادلوف واسطه‌سیله روس تاریخ ، قدیمیات وقومیات عالملریله طانیشدی . رادلوفك تورك ـ تاتار لسان ولهجه‌لری حقنده‌کی تحریات وتدقیقلرندن خبردار بولونمامش اولماسی قابل دکلدر . حضرتك اوروپا عالمیله تماسندن افق رؤیتنی کنیشلتمش اصول مساعیسنك تکمل ایتمش اولماسنه حکم ایتمك خطا اولماز .

ملیتجیلك شعورینك شمال تورکلکی ایچنده تکوننه « ترجمان » غزته‌سندن صوکره ایلك خدمت ایدن اثر « مستفادالاخبار » و ایلك خدمت ایدن بویوك آدم « شهاب الدین مرجانی » اولدیغی بوکونه متفق علیه‌در . شهاب الدینك ، ملتداشلرینه آجی آجی خطابی چولده بر ندا کبی غائب اولوب کیتمدی ؛ تلمیذلری استادك یالکز دینی ساحه‌ده تجدد فکرلرینی دکل ، تاریخه مستند ملیتپرورلکنی‌ده دوام و انکشاف ایتدیردیلر . بوصورتله شمال تورکلکنده‌ده XIX نجی عصرك ربع اخیرندن اعتباراً ملیتجیلك ، تورکلك فکروحرکاتی باشلامش اولدی .

*
* *

تورکلك شعبه‌لری آراسنده مناسبات

ایلك اوکجه استانبولده غرب تورکلری آراسنده تظاهر ایدن تورکجیلك وبوتون تورکجیلك فکرلرینك برمدت صوکره قافقاسیاده آذربایجان تورکلری ایچنده ، دها صوکره قریم تورکلری ، نهایت شمال تورکلرندن قزانلیلر آراسنده دخی میدانه چیقدیغنی کوردك . آذربایجانده ایلك ملیتپرورلردن صایدیغمز آخوند زاده ایله ملك زاده‌نك استانبولله رابطه ومناسبتلری پك چوق دکلسه‌ده ، بوتون تورکلك نظریاتنی اقوال و افعالیله قورمایه چالیشمش اولان قریملی اسماعیل بکك استانبولدن خیلی الهام آلدیغنه شبهه یوقدر . باشده پان اسلاویست قاتقوفلرك تأثیریله ملی حس وشعوری طویمه‌یه باشلایان غاسپرینسکی ، صوکره‌لری سلیمان پاشالرك ، شمس الدین سامی بکلرك تلقینلری آلتنده بوحس وشعورینی انکشاف وتکمل ایتدیرمشدر . ـ قزانلی شهاب حضرت ، حج زیارتی مناسبتیله 1881 سنه‌سنده استانبولده

بولنه‌رق جودت و منیف پاشـالر کبی عالم وزیرلرله کوروشمشدی [1] . « ترجمان » غزته‌سنی انتشارندن اعتباراً صره‌سیله اوقیوردی ؛ استانبول احوال و افکارینه ، « ترجمان » ك مقاصد و آمالنه واقفدی. حاصلی تورك ملیتجیلکی غرب (عثمانلی) تورکلری آراسنده ایکنجی دفعه کسب فعالیت ایتدیکی صیره‌لرده قافقاسیا ، قریم و قزان تورکلری ایچنده‌ده تورکجیلك فکرلرینك میدانه چیقماسی ، نتیجه بر اثر تصادف دکلدر . غرب تورکلکنده تبارز ایدن فکری فعالیتلرله تورك ـ روس حربنك و اوکا تقدم ایده‌رك ، روسیه‌ده تورکلك و مسـلمانلق علیهنه بر چوق نشریاتی انتاج ایله‌ین کرید ، صرب ، بولغار ... الخ اختلاللرینك بوواقعه‌یه مؤثر اولدیغی ظن ایدنلرده‌نم .

غرب تورکلکنك ملیت فکرینك انکشـافنده آذربایجان ، قریم وقزان تورکلکنه تأثیری طوقوندیغی کبی ، صوکره‌لری آذربایجان ، قریم و قزان تورکلکنك بو ساحه‌ده سبقت ایدن مساعیسی‌ده غرب تورکلکنه مقابل تأثیر اجرا ایتمشدر . یعنی تورك عالمنك اك مترقی اقسامنده فکر مبادله‌لری اوله اوله ، تورکلك و یونون تورکلك جریان فکریسی کنیشله‌مش ودرینلشمشدر .

آذربایجانلی آخوند زاده یکی الفباسنی و قومدیالرینی اسـتانبوله کتیروب او زمانك سیاست وعلم بویوکلرینه تقدیم ایتمشـدر . قریملی اسماعیل بك « ترجمان » ك استانبولده انتشاری ایچون ، متمادیاً چالیشدی . حاصلی تورکلکك مختلف شعبه‌لری آراسنده فکری اتصال واردی وبو اتصال یاقین زمانلره قدر منقطع اولمادی ...

VI

تورکجیلکك ایکنجی فعال دوره‌سی

1877 تورك ـ روس حربی اثناسنده ، واوکا تقدم واونی تعقیب ایدن سنه‌لرده ، یوقاریده ایضاح ایتدیکمز اسبابدن دولایی ممالك عثمانیه‌ده بر هوای حریت اسمشدی ؛ فکری فعالیتلره مسـاعد سیاسی واداری شرائط حصوله کلمشدی . لکن بو مساعد شرائط اوزون مدت دوام ایتمدی ؛ 1879 سنه‌لرندن باشلایان ارتجاع ، کیتدکجه شدتلنمك اوزره 1908 سنه‌لرینه قدر سوردی . هر نوع فکری فعالیتلرك بارز تجلیسنه مانع اولان مستبد وکیفی اداره ، آنجق 1897 ، 1898 سنه‌لرنده برآز خفیفلنیر کبی اولدی. تورك ـ یونان حربی (1897) اثناسنده عثمانلی هیئت اجتماعیه‌سی ، خصوصیله استانبول منورلری دهافضله حیات وحرکت علائمی کوستردیلر . مع‌مافیه سکسانجی وطقسانجی ییللرده هیچ برفکر حرکتی اولمادیغی

---

[1] « قزان علماسندن مرجانی افندی » ـ عباس و ی . آ‌چوره ـ « معلومات » سنه : 1312 (1897) ـ جلد : III ، نومرو : 69 ، صحیفه : 421 . ایلك مطبوع مقاله‌مدر . ـ (آ . ی . عین مقاله ـ « مرجانی » ، صحیفه : 422 ، 424 .

ادعا ، مبالغه‌لی اولور . روس حربی فرداسیله یونان محاربه‌سی عرفه‌سی آراسنده ، تورك ملیتپرورلکی فکری ، عثمانلی مملکتنده هیچ ایشلنه‌مشدر ، دیه‌مه‌یز . شمس الدین سامی بك ، نجیب عاصم بك ، ولدچلبی افندی ، بروسه‌لی طاهر بك ، رائف پاشازاده محمد فؤاد بك ، احمد حکمت بك ، شاعر امین بك ، طونه‌لی حلمی بك ، اقدام صاحبی احمد جودت بك ، امرالله افندی ، نجیب بك ، کبی تورکجیلکك اوچنجی فعال دوره‌سنده ، یعنی 1897-1900 تاریخلرنده کندیلرینه و مسلکلرینه دقت جلب ایده‌بیله‌جك محترم تورکجیلر بو فاصله‌ده حاضرلانمشلر و برمقدار اثر نشرینه‌ده موفق اولمشلردر .

ش . سامی بك

فراشرلی شمس الدین سامی بك ، نسلاً آرناوووددر . فراشر ، اسکی یانیه ولایتنك ارکری سنجاغنه تابع پرمدی قضاسنده ناحیه مرکزی اولان بر کویدر . اساساً براتدن کلمش اولان فراشربکلری

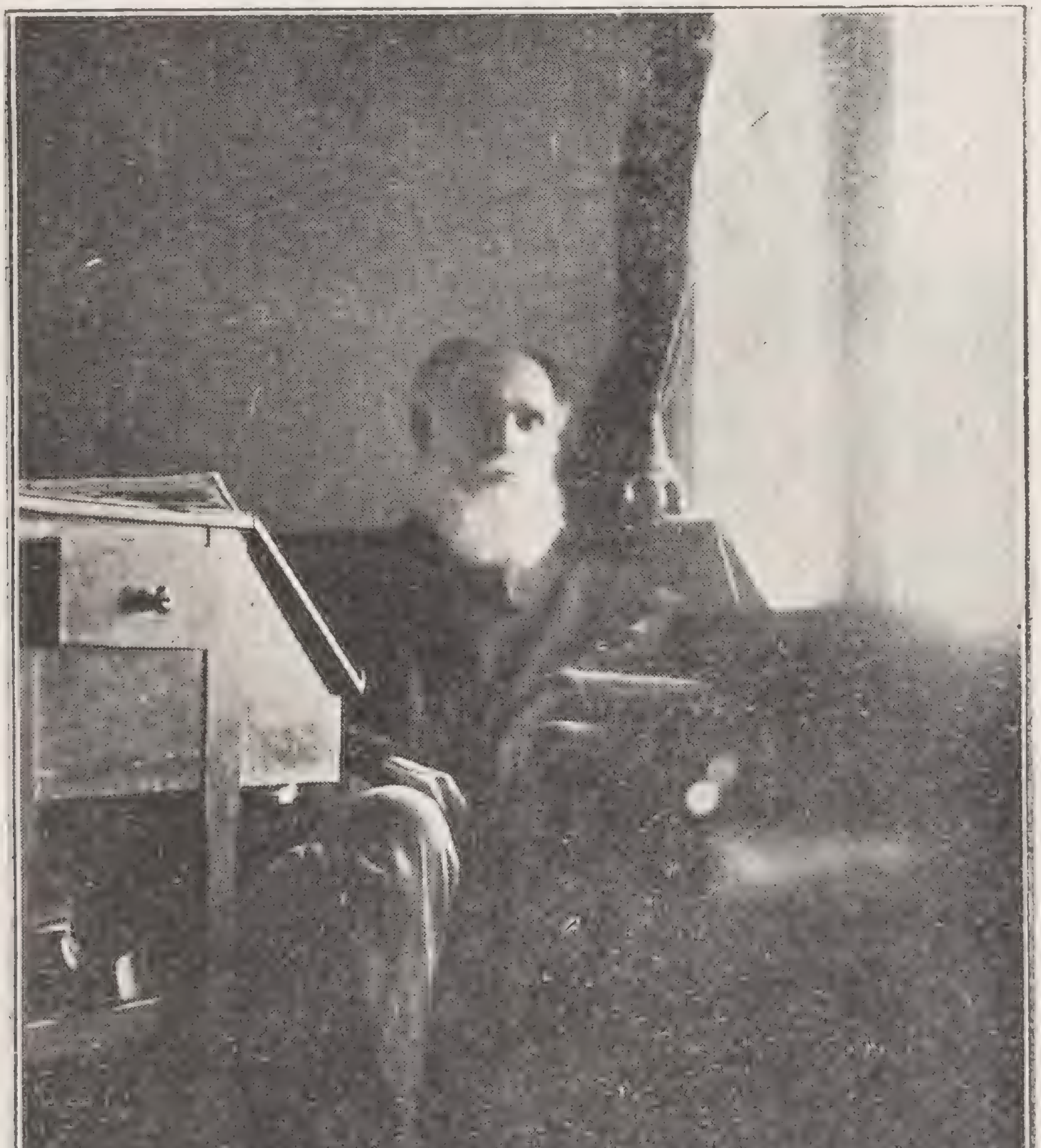

ش . سامی بك

دائما سلطنت عثمانیه خدمتنده بولنورلر و سامی بکك « قاموس الاعلام » ده دیدیکنه کوره [1] قوناقلرنده مخصوص خواجه‌لرطوتوب اولادلرینه مکمل صورتده عربی وفارسی اوقودورلردی ؛ یعنی بو بکلرده علمه قیمت ویرمك عنعنه‌سی واردی . XIX نجی عصرك ثلث اخیری ابتدالرنده بو عائله ایچندن آرناوود ملیتجیلکنه خدمت ایدن ، لاتین حروفاتیله آرناوودجه‌یه مخصوص الفبا تنظیم ایله‌ین آرناوودجیلر (فراشه‌رلی عبدول بك کبی) چیقدیغی کبی وفیق پاشانك « لهجهٔ عثمانیسنی » تکمل ایتدیره‌رك « قاموس ترکی » یی یازان ، الك اسکی تورکلرله غرب تورکلرینی طانیشدیرمق ایچون وامبه‌رینك نقلنه کوره « قوداتقوبیلیك » ی ورادلوف ك نقلنه کوره اورخون آبده‌لرینی غرب تورکجه‌سنه ترجمه ایدن ، تورك اولولری اوزرینه نظر دقتی جلب ایده‌جك صورتده قاموس الاعلام ی تألیف ایله‌ین ، حاصلی لغت ، لسان وتاریخ ساحه‌لرنده تورك ملیتجیلکنه بویوك خدمتلر ایفا ایدن شمس الدین سامی بك مرحومده بو عائله‌دن یتیشمشدر [2] .

[1] قاموس الاعلام - « فراشه‌ر » کلمه‌سی . - جلد : V ؛ صحیفه : 3352

[2] اوغلی علی سامی بکدن آلدیغم اساسلی معلوماته باشقه طرفلردن ایشیتدکلریمی علاوه ایده‌رك شمس الدین سامی بك مرحومك قیصه‌جه ترجمهٔ حالنی ، بروجه آتی عرض ایله‌یورم :

شمس الدین بك 1 حزیران 1850 ده فراشه‌ر قصبه‌سنده طوغدی . پدری خالد بکك وفاتنده ، یانیه‌یه کیده‌رك ، اولاً اوزانك مدرسه‌سنده ، صوکره روم (ذوسیمه‌ئون) ژیمنازنده تحصیل ایتدی و 1871 سنه‌سنده ژیمناز تحصیلنی اکمال ایله شهادتنامه آلدی . 1872 ده استانبوله کلدی و مطبوعات قلمنه مأمور اولدی . برسنه صوکره یعنی 1873 ده شمس الدین سامی بك « حدیقه » اسمنده بر مجموعه‌نك باش محرریدر . دیمك ش . سامی بك 23 یاشنده بر مجموعه‌نك باش محرری صفتیله قلمی أله آلارق ، مطبوعات عالمنه آتیلمشدر . و أولنجه‌یه قدر یعنی 31 ییل ، او قلمی أليندن آتمیه‌جق ، مطبوعات عالمندن آیریلمیه‌جقدر . 1874 ده شمس الدین بکی ، طرابلس غربده ، « طرابلس » آدلی تورکجه - عربجه بر غزته‌نك صاحب و باش محرری بولیورز ؛ 1875 ده ایسه استانبولده ایلك یومی غزته اولان « صباح » ی ، ینه صاحب وباش محرر اوله‌رق چیقاریور . لکن فکر و علم آدملری ، اداری و اقتصادی ایشلرده علی الاکثر موفقیت کوستره‌مزلر : شمس الدین سامی بکده ، « صباح » ك امتیازینی ، بالآخره ، مرتبی مهران افندی‌یه صاتمق مجبوریتنده قالیور و بو ارمنی مرتب ، مرتبخانه‌دن صاحب امتیاز یازیخانه‌سنه کچیور ؛ شمس الدین بك ده سابق اجیرینك اجرتلی بر محرری اولیور ! « صباح » غزته‌سنده وقوعه کلن بو غریب انقلابدن صوکره ، متبحر ش . سامی بك ، وفاتنه قدر مرتب مهران افندینك اقتصادی تحکمی آلتنده قالمشدر !..

شمس الدین سامی بکك وظیفهٔ رسمیه‌سنه کلنجه ، 1880 ده تفتیش عسکری قومیسیونه ایکنجی کاتب تعیین و بر آز صوکره باش کاتبلکه ترفیع ایدیلن بو قوجه محرر ، قومیسیونك باش کاتبلکی کبی کوچوك بر وظیفه‌ده ثبات ایله خدمت ایتمش طورمشدر .

ش . سامی بکك تورك مطبوعاتنده خدمتلری چوق متنوع و کنیشدر : مختلف تاریخلرده آلتی غزته ویا مجموعه‌یه باش محررلك ایتدکدن باشقه ، « جیب کتبخانه‌سی » عنوانیله تأسیس ایله‌دیکی صره‌یه علوم طبیعیه ، تاریخ و اصول تحریردن باحث 14 کتاب یتیشدیرمش ، دورت

قاموس فرانسوی ، قاموس تورکی ، قاموس الاعلام کبی غایت لزوملی و پك فائده‌لی اثرلری دائمی الیمزدن دوشمه‌یرك کندیسیچون هر آن رحمت و شکران وسیله‌سی اولان ش . سامی بکك صرف نسلاً تورك اولمامه‌سندن دولایی ، تورکلکه ، تورکجیلکه ایتدیکی عظیم خدمتلری ، هیچ برجدی تدقیقه مستند اولمایان ذهابلرله اورته‌یه اوغراشیلمامیلیدر: نجه فراشه‌رلی شمس الدین سامی بك اوچنجی دوره تورکجیلکنك بویوك سیمالرندندر .

ش . سامی بکك تورکجیلکنی ، حتی بوتون تورکجیلکنی اثبات ایچون ، دیکر دلیللردن صرف نظرله یالکز « قاموس ترکی » مقدمه‌سنی کوسترمك کفایت ایدر [1] . تکرار ، تکرار اوقونمه‌سی چوق فائده‌لی اولان بو « افادهٔ مرام » ی ، باشدن آشاغی‌یه قدر بورایه استنساخ ایتمك ایسته‌ردم . مقاله‌مزده طوتیلان مقیاسه ، بوقیمتدار مقدمه‌نك تمامی صیغمادیغندن بعض نقطه‌لر اوزرنده توقف ایله اکتفا ایده‌جکم . عمومی اوله‌رق

تیاترو ایله اصول تدریسه متعلق درت کتاب یازمش ، و برخیلی منتخبات طوپلامشدر . اونودولمامیدرکه بوحجماً کوچوك اثرلر ، قاموس الاعلام کبی ، قاموس فرانسوی کبی ، قاموس ترکی کبی بویوك ایشلرك حاضرلانماسنه و تماملانماسنه مانع اولمامشدر . ش سامی بك ، بوشخصی ویا اقتطافی اثرلری تألیف ایله مشغول ایکن بر فرانسه تاریخیله بش فرانسزجه رومان ترجمه‌سنه‌ده وقت بولا بیلمشدر . بو رومانلر آراسنده هوغونك « سفیللر » ی کبی قیمتدار و اوزون براثرده واردر. سامی بك « قرآن کریم » ترجمه‌سنه بیله تشبث ایتمش ، فقط عثمانلی حکومتی بو تشبثنی قطعیتله منع ایتدیکیندن ترجمه ایتدیکی اقسامی امحا مجبوریتنده قالمشدر !..

ش . سامی بکك بوقاریده ذکر اولونان اثرلری مطبوعدر . اصل تورکجیلك نقطهٔ نظرندن مهم اولان اثرلری ایسه هنوز طبع اولونمامشدر . بر آن اول طبعی ، حکومتك و ملی مؤسسه‌لرك همتندن بکله‌نیلن بوقیمتدار اثر شونلردر :

1) قوداتقوبیلیك (وامبه‌رینك 1870 ده طبع ایتدیردیکی متنك ترجمه‌سی و حاشیه‌لری .)

2) اورخون آبده‌لری (مقدمه ، متن ، ترجمه و شرح)

3) لهجهٔ ترکیهٔ ممالك مصر (کتاب الادراك للسان الاتراك ایله التفحة الذکیه فی اللغة الترکیه‌دن مأخوذ)

سامی بك مرحومك بو تورکجیلکه متعلق اثرلرندن غیری ، غیر مطبوع طقوز اثری دها موجود اولدیغنی و بونلردن دوردینك ناتمام بولندیغنی اوغلی علی سامی بکك لطفاً ویردیکی نوطدن اوکرنیورز .

بو نوطده ، قوداتقوبیلیك ایله اورخون آبده‌لرینك ترجمه وشرح ایدیلدیکی تاریخ بیلدیریلمه‌مش ایسه‌ده ، شویله عمومی بر افاده واردر : « شمس الدین سامی بك صوك سنه‌لرینی اسکی تورکجه‌یی تدقیقه حصر ایتمشدر . اوصره‌لرده اك چوق کوروشدیکی وتشریك مساعی ایله‌دیکی ایکی دوستی نجیب عاصم بکله ولد چلبی افندی ایدیلر . » ـ « قاموس ترکی » نك ده 1901 ده طبع ونشر ایدیلمش اولماسی ، علی سامی بکك افاده‌سنی تأیید ایتمکده‌در .

شمس الدین سامی بك ، بو یورولماز قلم ایشجیسی ، 1904 سنه‌سی ، 18 حزیرانده ارن کوینده وفات ایتدی . روحنك نور ایچنده یاتماسنی تاکریدن دیلرکن ، بزه ویردیکی قیمتدار معلوماتدن دولایی اوغلنه تشکر ایتمه‌یی بر وظیفه صاییورز .

[1] ش . سامی . ـ « قاموس ترکی ، افادهٔ مرام » ، صحیفه : ح الی ط ـ استانبول ، اقدام مطبعه‌سی ، 1317 (1901) .

دنیله‌بیلیرکه لسانده تورکجیلك عمده‌لرندن برچوغی « افادهٔ مرام » ده صراحت وقطعیتله افاده اولونمشدر . بالمناسبه برطرفنده دنیلیورکه « .. لسانمز لسان ترکیدر ، بو لسانه مخصوص لغت کتابنه دخی باشقه اسم دوشونمك عبثدر . لسانمزده مستعمل کلمه‌لرك جمله‌سی‌ده ، هرهانکی لساندن مأخوذ اولورسه اولسون ، حقیقةً مستعمل ومعلوم اولمق شرطیله ، ترکجه‌دن معدوددر . » شمس‌الدین سامی بکه قدر ، عثمانلیجه دنیلن لسانك « تورك لسانی » اولدیغنی بوقدر صراحت وقطعیتله افاده ایدن برکیمسه‌یی بیلمیورم .

سامی بك ، تورکجه قونوشیلان یرلرك وسعتنی و مختلف تورك لهجه‌لری آراسنده‌کی قریبتی آکلاتارق لسانده « بوتون تورکجیلك » غایه‌سنی استهداف ایدرکن : « شرق تورکجه‌سیله غرب تورکجه‌سی آراسنده‌کی فرق ، ظن اولندیغی کبی ، ایتالیانجه ایله لاتینجه ویا اسپانیولجه ایله فرانسزجه آراسنده‌کی فرق قدر ، یعنی بو ایکی تورکجه‌دن هربرنی دیکرندن بوس بوتون آیری وکندی باشنه بر لسان عد ایتدیره‌جك درجه‌ده اولمایوب ، بوفرق آنجق شمالی ایله جنوبی آلمانجه ویا طوسقانه ایتالیانجه‌سیله ناپولیتان ایتالیانجه‌سی یاخود مصر عربجه‌سیله مغرب عربجه‌سی آراسنده‌کی فرق درجه‌سنده‌در ؛ وشرق تورکجه‌سیله غرب تورکجه‌سی برتك لساندر ، ایکیسی‌ده تورکجه‌در [1] . » دیبور . — بز ، سامی بکك سلسلهٔ کلامنی قوپارمادن ، واونك مقدماتندن مستخرج برنتیجه اوله‌رق ، صوك جمله‌سنه ، شو برقاچ کلمه‌یی علاوه ایده‌بیلیرز : « و بناءً علیه شرق تورکلری ایله غرب تورکلری برتك ملتدر ، ایکیسی‌ده تورکدر . » برآن شبهه ایتمیورم که سامی بك‌ده بویله دوشونیور ، شرق وغرب تورکلکنی برطانیه‌رق « بوتون تورکجیلك » فکرینی قبول ایدیوردی ... بونکچوندرکه « برجه‌اهمال وفراموش ایدیلوب ، شرق ترکجه‌سنده مستعمل بولونان خالص تورکجه کلمه‌لرك وعلی‌الخصوص بونلردن لزوملی ودکرلی اولانلرینك درجی وبووجهله بونلرك بزم تورکجه‌یه دخی قبولیله احیا وتعمیملری (یعنی ایکی لهجه‌نك برلشدیریلمسی) خصوصنه خدمت ایتمك اخص آمالم ایکن ، مجرد قومیت وجنسیت (شمدی اولسه « ملیت » دیردی) محبتنی تقدیر والتزامله بونلری عربی وفارسی تعبیرات طمطراقکارانه‌یه ترجیح ایده‌جك ذواتك هنوز [1] ندرتی و اکثریتك بوفکره مخالف بولنماسی قسماً بوخدمتدن کندیمی محروم براقمغه بنی مجبور [1] ایتمشدر . »

نجیب عاصم بك

ممالك عثمانیه‌نك بر اوجندن ، منتهای غربندن استانبوله کلمش شمس‌الدین سامی بك لغت ولسان ساحه‌سنده تورکجیلکه چالیشیرکن ، دیکر اوجندن ، منتهای شرقندن کلن واوندن کنج اولان کلیسلی نجیب عاصم بکك‌ده لسانی تورکجیلك ساحه‌سنده خدمتلری باشلامه‌یه باشلار .

---

[1] بر جمله ایله اوچ کلمه‌نك آلتنی ، نظر دقتی جلب ایتمك ایچون ، بز چیزدك . (آ . ی .)

بال‌حسن اوغلی نجیب عاصم عاصم بك، حس ملی‌یی الكدرین طوپان عرقی حدودلردن برنده (كلیس) ده 1861 سنه‌سنده طوغمشدر. عائله‌سنك منسوب اولدیغی صنف اجتماعی، سپاهی بكلكی، اونده‌كی [حس ملی‌یی اجدادینك عنعنه‌سیله قوتلندیرمش بولنیوردی. ایلك اعدادی تحصیلنه (شام) ده باشلادی. آ نجی اوردو اعدادی عسكریسنه

نجیب عاصم بك

كیردی؛ وشامك اوزمانلر بیله محسوس اولان «عربلق» محیطی، كنج نجیبه تأثیردن خالی قالمادی [1]. نجیب بك بر تورك سپاهی زاده‌سنه لایق تربیه وتعلیمی عسكری مكتبلردن

[1] نجیب عاصم بك، ترجمهٔ حالندن باحث اوله‌رق بكا یازدیغی خصوصی مكتوبنده بو تأثیراته دائر بر ایكی واقعه ذكر ایدیور: «عربلر، توركاری مملكتده یبانجی كبی طوتارلردی. حتی قیر قهوه‌لرنده عربجه بیلنلر بش پاره‌یه، بیلمه‌ینلر اون پاره‌یه قهوه ایچرلردی. غرب خواجه‌لریمدن ظلم كوردم.» عربلره اولان حدتنی، بالآخره «مكتب» مجموعه‌سنده یازدیغی بر مقاله‌ده قسماً كوستره‌بیلمشدر.

آلوب، پیاده ملازمی اولدی؛ فقط معلومات عسکریه‌سیله قناعتلنمیه‌رك، دها (کالیس)ده ایکن خصوصی معلملردن درس آلمایه باشلامش واستانبوله کلوب، قله‌لی اعدادی عسکریه‌سیله حربیه مکتبنه دوام ایدرکن ده خصوصی درسلرینی براقمامشدر. نجیب بك هنوز اعدادی تحصیلیله مشغول اولدیغی زمانلر بیله، کتابت وادبیات درسلرنده تورکجیلك تمایلنی کوستریوردی: کندیسنك حکایه ایتدیکنه کوره، کتابت خواجه‌لرینك تورك ادبیاتنه نمونه اوله‌رق ارائه وتوصیه ایتدکاری «تمّلاق ترجمه‌سی» و «رموزالحکم» کبی عرب وعجمجه‌سی تورکجه‌سندن فضله سجعلی، قافیه‌لی اثرلردن خوشلانمازدی؛ صاف تورکجه یازمه‌یه چالیشیردی.

نجیب بك، قله‌لی اعدادیسی طلبه‌سندن ایکن، یعنی 1878 تاریخلرنده احمد مدحت افندی ایله طانیشه‌رق اوندن استفاده‌یه باشلامشدر. حربیه مکتبنك صوك صنفلرندن اعتباراً مدحت افندینك غزته‌سی اولان «ترجمان حقیقت» ه فنی مقاله‌لر یازییوردی.

نجیب عاصم بك، «تورك» کلمه‌سنی ایلك دفعه کندیسنك «ترك» کبی یازمایوب «واو» له «تورك» یازدیغنی سویلیور: «تاریخلریمزده «اتراك بی ادراك» یازیلدیغنی کوردیکمدن «وعثمانلیلردن برچوغنك تورکی تحقیر ایتدکلرینه شاهد اولدیغمدن «تورك» ی «واو» له «یازدم. ــ نه‌یه بویله یازییورسك؟ دینلره‌ده «اتراك بی ادراك» یازیلماسین دیه جواب «ویردم. وباب عالی جاده‌سنده آدیم «واولی تورك» اولدی... [1]»

نجیب عاصم بك، 1897 سنه‌لرنده همان هر جمعه احمد مدحت افندینك بکقوزده‌کی یالیسنه کیدردی [2]. بالآخره تورکجیلك حرکتنده آیریلماز آرقداشی اولان ولد چلبی افندی ایله مدحت افندی یالیسنده طانیشدی. نجیب عاصم بك، مدحت افندی‌یی‌ده، ولد چلبی افندی‌یی‌ده کندیسنك «تورکجی ایتدیکنه» قائلدر [3]. محقق اولان شودر: نجیب عاصم ایله ولد چلبی، بوایکی «واولی تورکلر»، عبدالحمید دورینك اك بنام تورکجیلری ایدی.

1893 سنه‌سنده احمد جودت بك، استانبولده «اقدام» غزته‌سنی چیقارمه‌یه باشلامشدی. «اقدام» سرلوحه‌سنه «تورك غزته‌سیدر.» دیه یازان ایلك تورکجه غزته‌در. ذاتاً «اقدام» ك تورکجیلکی، ایلك نسخه‌لرندن اعتباراً کوزه چارپار: 22 ییل اول یازدیغم «اوچ طرز

[1] مذکور خصوصی مکتوبدن. ــ ولد چلبی افندی ایسه غیر مطبوع بر اثرنده «تورك» لغطنی ایلك اوکجه «واو» له کندیسنك یازوب نجیب عاصم بکك اونی تعقیب ایتدیکنی درمیان ایدییور.

[2] «اوتاریخده افندی مرحومك یالیسنه بز کبی مشتاقلری صیقجه، صیقجه کلیرلر، مجلسه شنلك کتیریرلردی.» ــ نجیب عاصم ــ «ولد چلبی حضرتلری» ــ «تورك یوردی» جلد: VII؛ صحیفه: 2471

[3] خصوصی مکتوبلرندن.

سیاست » ده ، «اقدام» ك تورکجیلك اورغانی اولدیغنی قید و تثبیت ایتمشدم ؛ احمد جودت بك ، غزته‌سنك تحریر هیأتنه نجیب عاصم بك ، ولد چلبی وامرالله افندیلری آلمشدی .

ملیتی آچیقدن آچیغه اعلاندن چکنمه‌ین بو تورك غزته‌سنده نجیب عاصم بك ، آرقداشی ولد چلبینك دیدیکی کبی « مباحث استشراقیه ایله علم موضوع الکتب و فلسفهٔ لغویه وسائر مقالات محققانه یازه‌گلمش » [1] و محررلکنه « بحثه مقتدر اولدیغی مباحثی او فنك ارباب اختصاصنه حقیقةً بکندیرمك صورتیله باشلامش ، کیت کیده محصول مساعیسی اورته‌یه آرتارق فضلای اسلامیه ومستشرقین اوروپائیه میانده بوکونکی حائز اولدیغی درجه‌یه » واصل اولمشدر.

فی الحقیقه نجیب عاصم بك ، 1890 سنه‌لرنده اوروپاجه‌ده طانینمشدی ؛ برروس مستشرقی نجیب بکدن بحث ایدرکن دیورکه « نجیب عاصمك اسمی ، اوروپا ادبیاتنده مجهول دکلدر ، تورکیه‌ده یکی بولونمش محکوکاتی ، یاخود عثمانلیجه‌نك آناطولی لهجه‌لرندن برینی تعریف ایدر یولده یازیلمش مقاله‌لری ، « Keleti Szemle » مجموعه‌سنده انتشار ایتمکده‌در [2] . نجیب عاصم ، طول مدت ، وطنداشلریله اوروپا عالم علمیسی آره‌سنده ربط خلقه‌لغی ایدن همان یکانه عثمانلی عالمی ایدی . » [3] پشته‌نك « که‌له‌تی سمله » سندن باشقه پارسك « Journal Asiatique » نده‌ده نجیب عاصم بکك بعض مقاله‌لری انتشار ایتمشدر [4]. حتی بو مجموعه‌یی چیقاران فرانسزلرك «آسیا جمعیتی(La Société Asiatique =) » ، برتورك عالمنی 1895 ده اعضالری آراسنه انتخاب وقبول ایتمشدر .

بال حسن اوغلی نجیب عاصم بك ، بر طرفدن تدقیقات علمیه‌ده بولنوب ، نتایج تدقیقاتنی ممالك عثمانیه‌ده واوروپاده نشره چالیشیرکن ، دیکر طرفدن عسکری مکتبلرده

---

[1] نجیب عاصم بك « اقدام » غزته‌سندن اول « معارف » مجموعه‌سنده لسانیاته متعلق مقاله‌لر یازدیغی کبی برآرالق « مدرسة الادب » آدلی برمجموعه‌ده چیقارمشدر .

[2] نجیب عاصم بك ، « که‌له‌تی سمله » ده کلیس ، بهسنی و ارضروم لهجه‌لری حقنده‌کی تدقیقلریله « هبة الحقایق » ی نشر ایتمشدر. وکندی دیدیکنه کوره ، اوروپا مجموعه‌لرنده فرانسزجه نشریات یاپمه‌سندن اصل مقصدی ، تورکلرك ده بوکبی ایشلرله مشغول اولدقلرینی اوروپالیلره کوسترمك ایدی.

[3] و . غوردله‌فسکی ، استانبولده‌کی « تورك درنکی » حقنده نوطلر » ، موسقوا ، 1912 ، صحیفه 2 .

[4] « ژونال آزیاتیق » ده نجیب عاصم بك ، تورك ملی عروضی حقنده « La Versification nationale turque » عنوانلی برمقاله نشر ایتمشدر . عاصم بکدن اول ، ملی عروض اوزرینه ولد چلبی افندی ومناسترلی فائق بك برتدقیقنامه یازمشلرسه‌ده ، بوراده تورك مصراعلرینك صاییسنی کوسترمك ، سه‌زور (تقطیع) مسأله‌سنی نظره آلمامشلردی . بوجهتی ایلك دفعه نجیب عاصم بك ، « ژونال آزیاتیق » ده چیقان آنف الذکر مقاله‌سنده تعیین وتثبیت ایتمشدر . بومقاله ، مشروطیتی متعاقب استانبولده چیقان فرانسزجه « Bosphore » مجموعه‌سنده تکرار طبع ونشر اولونمشدر .

تعلیم وتدریس یولیله وظیفهٔ عسکریه‌سنی ایفادن‌ده فارغ اولمامش ونهایت عثمانلی اوردوسنده میرآلای رتبه‌سنی احراز ایتمش ومشروطیتك اعلانندن صوكره استانبول دارالفنوننك «تورك لسانی تاریخی» كورسیسنه مدرس تعیین اولونمشدر. صوك انتخاباتده (1927) تورکیه بویوك ملت مجلسنه اعضا سچیلمشدر. الیوم بومهم وظیفه‌سنی ایفا ایتمكده‌در.

نجیب عاصم بكك فنونه، عسكرلكه، تاریخه ولسانیاته متعلق (20) یی متجاوز مطبوع اثری واردر. تورکجیلك نقطهٔ نظرندن اك قیمتدار اثرلری، «اورال وآلتای لسانلری»، «پك اسكی تورك یازیسی»، «اورخون آبده‌لری» و «تورك تاریخی» در [1]. «تورك تاریخی» حقنده كندیسی دیوركه «له‌ئون قاهونك تاریخی [2] توسیعاً ترجمه ایتدم. یونك سببی‌ده تاریخی برملت اولدیغمزی كوسترمك ایدی.» [3]

نجیب عاصم بكك تورکجیلكه خدمتلری، بالخاصه لسان وتاریخ ساحه‌سنده‌در؛ ونجیب عاصم بكدركه ایلك اول، توركلرك لسانیات وتاریخ ساحه‌سنده اوروپا اصوللریله چالیشمقده اولدقلرینی اوروپایه طانیتمشدر.

بوتون توركلر آراسنده، قدیم تورك لسانلرینه، اسكی تورك حرفلرینه، مستقل تورك تاریخنه توركلرك نظر دقتنی صریح برصورتله ایلك جلب ایدن توركك نجیب عاصم بك اولدیغنی ادعا ایده‌بیلیرز.

نجیب عاصم بك، توركلكه متعلق مهم برقاچ اثرك «اقدام» صاحبی طرفندن طبع اولونماسنه دلالت ایده‌رك، ماضیٔ مدنیمزك احیاسنه جدی برخدمت ایتمشدر؛ ازجمله علی شیر نوائینك «محاكمة اللغتین» نی كتابه بویوك تورك شاعرینك ترجمهٔ حالنی‌ده علاوه ایده‌رك ولد چلبی افندی ایله برابر نشر ایله‌مشدر.

«اقدام» غزته‌سیله «معلومات» مجموعه‌سنده صرف تورکجه‌مقاله‌لر یازمه‌یه چالیشدیغی كبی «جونك» لردن طوپلانه شرقیلر ومانیلرده نشر ایتدیردی.

نجیب عاصم بك لسان عثمانینك تورکجه‌لشمه‌سنه اوغراشدیغی قدر دكلسه بیله شرق موسیقیسنك ملیلشمه‌سنده‌ده خیلی همت صرف ایتمشدر. عثمانلی منورلری آراسنده معتبر اولان شرق موسیقیسنك ملی تورك موسیقیسی اولمایوب، اصل تورك موسیقیسی، چوبان

---

[1] نجیب عاصم، «تورك تاریخی» - ناشری حسن فرید واحمد شمس الدین - استانبول، مطبعهٔ عامره، 1316 (1900) - «پك اسكی تورك یازیسی»، ایكنجی باصیلیش، طابع وناشری: «تورك دركی»، استانبول، نجم استقبال مطبعه‌سی، 1327 (1911) - «اورخون آبده‌لری»، تورکیه جمهوریتی معارف وكالتی نشریاتندن - استانبول، مطبعهٔ عامره، 1341 (1926).

[2] Leon Cahun, Introduction à l'Histoire de l'Asie, Armand Colin et Cie Paris, 1896.

[3] نجیب عاصم بكك خصوصی برمكتوبندن.

وخلق هوالرندن موتيفلر آلينه‌رق ، غرب موسيقی تکنیقی ایله مجارلرك یاپدیغی کبی، تنظیم ایدیلمك لازم کلدیکی فکرینی اورتایه آتان‌ده نجیب عاصم بکدر. زمانتك موسیقی استادلرندن صاییلان رؤف یکتا بك ، نجیب عاصم بکك بو فکری علیهنه شدتله یورومش ایدی . بو موسیقی مناقشه‌لری عبدالحمید دورینك صوك سنه‌لرینه تصادف ایدر . لکن یکرمی یکرمی بش ییل ، بومسأله‌ده کیمك حقلی اولدیغنی کوسترمه‌یه کفایت ایتدی .

نجیب عاصم بکك بوتون خدمتلرینك نجه اك قیمتداری ، (لئون قاهون) نك « آسیا تاریخنه مدخل » ینی ، شرق منبعلرندن آلدیغی معلومات ایله توسیع ایده‌رك ، ترجمه ایتمش اولماسیدر . بو کتاب ، کوك آلپك « تورکجیلکك اساسلری » عنوانلی اثرنده دیدیکی وجهله « هر طرفده تورکجیلکه دائر تمایللر اویاندیردی » ؛ تورك ملیتپرورلکی حرکتنك انکشافنده ، مهم فکری مؤثرلردن اولدی .

عثمانلیلر و بلکه عموم تورکلر ایچنده ایلك بوتون تورك تاریخی مؤلفی اولمق شرفی نجیب عاصم بککدر [1] .

تورکجیلکك لسانیات وادبیات ساحه‌سنده نجیب عاصم بکدن بر آز

ولد چلبی

صوکره کندیسنی کوسترن ولد چلبی افندی ، 1868 ده قونیه‌ده دوغمشدر ؛ شرقك اك بویوك شاعر ، متصوف واخلاقجیلرندن مولانا جلال‌الدین رومی‌نك اون سکزنجی کوبکده اوغلیدر . قونیه‌ده معتاد مدرسه تحصیلنی کوردی ؛ فقط بونکله قناعتلنمیه‌رك کتبخانه‌لردن فارسی و تورکجه ادبیاتی تعلم وتتبع ایتدی. عثمانلی ایمپراطورلغنده ولایتلر زادکانتك عنعنه‌سنه تبعاً ، حکومت مأموریتنه کیردی وعین زمانده ادبی معلوماتندن وطنداشلرینی استفاده ایتدیرمك آرزوسیله عربی وفارسیدن ترجمه‌لر یاپارق ولایت غزته‌سنده نشره باشلادی . بوصیره‌لرده محمد ولد افندی ، تام قلاسیك بر مسلمان ـ عثمانلی علم وادبیات مراقلیسیدر ؛ عربجه‌یه ، ادبیات عربیه‌یه ، علوم دینیه‌یه چوق اهمیت ویرر ؛ وبو واديده معلوماتنی آرتدیرمق ایچون ، استانبوله ، عربستانه کیتمك وحاجی اولمق هوسنه دوشر .

فقط چلبینك دها قونیه حیاتنده دقته دکر بر وقعه وار : تورکجه‌نك عثمانلیجه‌دن باشقه لهجه‌لرینی او کرنمك ایسته‌مش وچغتایجه « آبوشقه » لغتنی بولوب استنساخ ایله‌مشدر . بو واقعه‌یی ولد افندی ، بالذات ، هنوز مطبوع اولمایان بر رساله‌سنده شویله نقل وحکایه ایدییور : « ... سلطان ولد مدرسه‌سنده درس اوقورکن ، حضور پیر کتبخانه‌سنده

---

[1] نجیب عاصم بکك 1908 انقلابنی تعقیب ایدن فعالیت وخدمتلرندن ایلروده بحث ایده‌جکز. نجیب عاصم بکك مختصر ترجمهٔ حالی، «تورك یوردی » نده باصیلوب چیقمشدر : « تورك یوردی » ، جلد : II ؛ صحیفه : 624-626 .

حضرت مولانانك ديوان كبيريني اوقومشدم . بالطبع پك آز آكلايوردم . فقط بويوك برعشق وانجذاب ايله متصل اوقيوردم . آره صيره آكلاشيلماز بر توركجه ايله؛ برقات دها ناسخلر طرفندن تحريف ايديلمش بعض بيتلر كوردم . بونلردن بعضلري ده ملمع ايدي . مثلاً :

روزى نشسته خواهمم ، يالكز منوئلك قاتنكده ؛
هم مين چاغير ايچرمين ، هم مين تيسه بيليرمين !... [1]

بيتى كبى . چوق خوشمه كيدن بو بيتلردن بحث ايتديكم كتبخانه‌جى خالدده‌ده « سلطان

ولد چلبی بك

ولد حضرتلرينك مثنوياتنده دها چوق توركجه بيتلر وار » ديدى . كرك مثنوياتنده‌كى ، كرك ديوانده‌كى بيتلرى اوقودم ويازدم ايدى . برده (خرابات) اوقوديغمده امير على

[1] بعض نسخه‌ده صوكى « هم مين قوبوز چاليرمين » در . (ولد چلبی‌نك حاشيه‌سى .)

شیر نوائی‌نك وسلطان حسین بایقرا وملا لطفی‌نك چاغتایجه شعرلرینی کورمشدم. اوبو کسك مضامینك بوچانغال چونغال لسانله افاده‌سی غایت توخاقه کیتمشدی. دیرکن کتبخانه‌ده نوائی لغتلرینی حاوی (آبوشقه) کتابی کوردم؛ استنساخ ایتدم. بزم دیلیمزدن باشقه تورکجه‌نك شعباتی اولدیغنه اطلاع حاصل ایتمش اولدم.»

ولدافندی 1889 ده استانبوله کلیرکلمز، شرقجی وغربجی منورلرك محافلنه کیره‌بیلشمدر؛ ذاتاً دها قونیه‌ده ایکن معلم ناجی افندی ایله مخابره‌ده بولنیوردی. بر طرفدن «بخاری شریف» تحصیلنه صرف سعی ایله‌رکن، دیکر طرفدن معلم ناجینك قائن پدری احمد مدحت افندینك مجلسلرینه مواظبت ایدیوردی. اوصیره‌لرده «مطبوعات داخلیه» قلمنه مأمورده اولمشدی.

استانبول حیاتنك ایلك دوره‌سنده چلبی افندی‌یی شعر و «ادبیات مولویه» ایله مشغول بولیورز: مولانانك وصیتنامه‌سنی شرح ایده‌رك «خیرالکلام» عنوانلی بر اثر یازییور؛ بر «مولوی تاریخی» نك تألیفنه باشلایور؛ «ولد بهائی» ویا ساده‌جه «بهائی» امضاسیله، منظومه‌لر، مرثیه‌لر تنظیم ایدییور؛ حاصلی دها قونیه‌ده ایکن باشلایان تورك لسانیاتی مراقندن متولد جدی براثرمیدانه چیقارمیور؛ آنجق فضولینك «صو» قصیده‌سنه «عین‌الحیات» آدلی بر شرح یازییورکه بوشرح اوچ لسانه عائد دقایق اشتقاقیه‌دن بحث وهر اوچ لساندن برچوق منتخب نمونه‌لر ارائه ایدییور. تورك یوردنده مختصر ترجمهٔ حالنی یازان دوستی نجیب عاصم عاصم بك، چلبی افندینك لسان ساحه‌سنده تورکجیلکنك اصل 1897 تاریخلرنده باشلامش اولدیغنی شویله آکلاتیور: «عین‌الحیاتك مطالعه‌سندن حضرتك تورکجه‌یه وقوف واستعدادینی آکلادم؛ کندیسچون مدار فیض وملت ایچون باعث خیر اولور امیدیله تورك لغتلرینی طوپلامغه تشویق ایتدم. یازمه، باصمه، اسکی، یکی برچوق کتابلریمی کندیسنه ویردم. اوده بونلری تماماً اوقویوب، لغتلرینی وشاهدلرینی دفترلرینه قید ایتدی. کندیسی‌ده تدارك ایتدیکی کتابلری وکتبخانه‌ده کیلری بویله‌جه آله‌دی ... «تورك دیلی» عنوانلی بویوك لغت کتابنی حاضرلامه‌یه باشلادی.» [1] چلبی افندی، غیرمطبوع رساله‌سنده، کندی ترجمهٔ حالندن بالمناسبه بحث ایدرکن، دوستنك بو حکایه‌سنی شویله نقل ایدیور: «مطبوعات عالمنده نجیب عاصم استادیمزله کوروشدم. کندیسنی مفرط برتورکجی بولدم. عثمانلی ادبیاتنك مکلف شعرلرینی، نثرلرینی غیرطبیعی وغیر معقول بولور، «تورکلرك الك حقیقی ادبیاتی خلقدن ظهور ایدن وخلقه خطاب ایدن آثاردر» دیوردی. بن بو ارشاداتی اووقت بحق قاورایامامش اولدیغم حالده،

[1] نجیب عاصم، «ولد چلبی حضرتلری» ـ «تورك یوردی» جلد: VII، صحیفه: 2475

طبیعتمده مركوز اولان، 16، 17 یاشنده «آبوشقه» یی استنساخه بنی سوق ایله‌ین مادرزاد استعدادم، بنی آرتق تورکجی یاپمشدر. نجیب عاصم بك بكا مستشرقلرك طبع ایتدیكی اسكی تورکجه اثرلری، اسكی لغت کتابلرینی کوستردی. بن ده تدارك ایتدم. وفیق پاشا ایله کوروشدم؛ «لهجه»سنی ویردی. بن «لهجه»یی بر ادبی کتاب اوقور کبی باشدن آشاغی اوقودم. کوزیمك او کنده باشـقه بر عالم آچیلدی. ذاتاً اما سیوطی‌نك (المزهر) ینی، احمد فارسك (الجاسو) بنی اوقویه‌رق قدمانك، صوکره‌ده جرجی زیدانك (تاریخ ادابالغه) و سائر اثرلرینی اوقویه‌رق غربده‌کی متجددینك (علم لغت) نی اوکرنمش بولنیوردم. نجیب عاصمك تشویقیله بر (تورك لغت)ی یازمه‌یه قالقشدم.»

بو (تورك لغت)ی، «تورك دیلی» نك ایلك شـکلیدر. مسوده‌لری، چلبی افندینك أویله برابر یاتار. بوندن صـوکره بکقوزه طاشینرلر و اوراده احمد مدحت افندی ایله مناسـبتنی آرتدیرر؛ و یکدیکرینه درس ویریرلر: مدحت افندی چلبی‌یه فرانسزجه، چلبی افندی‌ده احمد مدحته سلطان ولدك مثنویسنی اوقوتور. واو هنکامده احمد مدحت و نجیب عاصم بکلر (لغت)ی یکیدن طوپلاماسیچون ولد چلبی‌یی تشـویق ایدرلر. حتی احمد مدحت: «کتبخانه‌م سـنکدر، ایشیکه یارایانلری آل؛ خدمتی بیتنجه‌یه قدر سـنده قالسین!» دیر. نجیب عاصم بك کندیسـنده بولونانلردن باشقه کتبخانه‌لردن بیله آرایوب لغت کتابلرینی بولوب بولوب کتیریر ودوستنه ویریر. وچلبی افندی، تکرار «تورك دیلی» نی تألیفه تشبث ایدر.

ولد چلبی افندی 30 ییللق سعی محصولی اولان بو مکمل تورك لغتنی هنوز نشره موفق اولامامشدر. عثمانلی سلطنتنك مشروطیت دورنده معارف نظارتی، طبع ونشر ایتمه‌یی تعهد ایتمش ایسه‌ده باشارامامشدر. امید اولنورکه تورکیه جمهوریتنك معارف وکالتی، «تورك دیلی» طبع ونشر ایده‌رك، تورکلکه مهم بر خدمت ایفا ایدر.

ولد افندی، اوتوز ییلدنبری، لسانیات، علی‌الخصوص تورك لسانیاتی اوزرینه بر چوق مقاله‌لر یازوب، مختلف غزته ومجموعه‌لرده نشر ایتدیرمش وآرتق مصره وعربستانه کیتمکدن واز کچه‌رك استانبولده یرلشمشدی. مشروطیت دورنده، استانبول دارالفنونی ادبیات فارسـیه مدرسلکنه انتخاب ایدیلدی. چلبی افندینك‌ده مشروطیتك اعلانندن صوکره تورکجیلك ساحه‌سنده‌کی خدمتلرینی ایلروده کوره‌جکز.

نجیب عاصم بك ولد چلبی افندینك، چلبی افندی‌ده «بهائی» امضاسیله نجیب عاصم بکك ترجمهٔ حالنی یازمشلردر؛ بو ایکی دوستك متقابلاً یازدقلری ترجمهٔ حاللری اوقودیغم کبی، آیروجه کندیلری طرفندن یازیلوب هنوز مطبوع اولمایان ترجمهٔ حاللرینی (اوتوبیوغرافیلرینی)ده مطالعه ایتدم. بوقاریده‌کی خلاصه اصل بومأخذلردن چیقدی.

« اقدام » جی جودت بك

بو ایکی « داولی تورك » ك فعالیت دورلرینی قاراقته‌ریزه ایده‌بیلمك ایچون « اقدام » صاحبی احمد جودت بکك، « اقدام » ی تأسیس ایتدیکی زمانه عائد خاطراتندن برقاچ سطری ده اوقومالی یز:

« او زمانلر [1] اقدامده نجیب عاصم بك ، ولد چلبی و امراه افندیلر اوغراشدیلر .
« خلق غیرته کلمش ایدی. ملیت هوسی ایشته او وقت اویانمقده ایدی. هیچ طانیمادیغمز
« کیمسه‌لر ، مطبعه‌یه تورکجه کتابلر کتیروب بزه کوستریرلردی . بن ده او هوسله
« محیط المعارفی ، قاموس ترکی یی وسائر رسائلی طبعه باشلادم ایدی. فقط سانسوره تنبیهات
« اجرا ایدیلمش : صرف تورکجه مقاله یازمقدن منع ایدیلدك . دها صوکره‌لری « اولیا
« چلبی سیاحتنامه‌سی » وزیر خانده بر اوطه‌یه حبس ایدلدی . مشروطیت اعلانه قدر
« محبوس قالدی . دها اول محیط المعارفك ده ساحهٔ انتشاردن قالدیرلدیغی معلومدر .
« غیر قابل مقاومت برحس ملی ایله نشریاتی ایلرولتمه‌یه عزم ایتمش ایدم. فقط اوغرادیغم
« ضربه‌لر ، عزیمه طبیعتیله حائل اولدی ... [2] »

عبدالحمید دورینك تورکجیلکه قارشی آلدیغی وضعیت

برطرفدن احمد مدحت افندینك یالیسنده‌کی دوستجه مصاحبه‌لرله، دیکر طرفدن احمد جودت بکك « اقدام » نده چیقان مقاله‌لرله تعضی ایتمه‌یه باشلایان لسان وتاریخده تورکجیلك جریانی ، درحال عبدالحمید اداره‌سنك نظر دقتنی جلب ایتمش ، ساده تورکجه ، یعنی عربجه وعجمجه‌سی آز بر اسلوب ایله یازیلان مقاله‌لرك انتشاری یساق ایدیلمشدر ؛ عین زمانده تورك تاریخنك تدقیقنه مدار اولمق اوزره طبع ایدیلمکده اولان کتابلرك ده نشری منع اولونمشدر !.. عبدالحمید دورنده ، تورکجیلك جریانه قارشی حکومتك آلدیغی وضعیتی چلبی افندی شویله تثبیت ایدیور : « .. لسانه مباحثی ممنوعدر » دیه براراده‌ٔ سنیه چیقمری ؛ تورکجیلر صوصدیریلدی . وآرتیق مشروطیته قدر « مباحث لسانیه » غزته‌لرده کورولمز اولدی [3]. » 1900 سنه‌سنده طبع اولونان نجیب عاصم بکك « تورك تاریخی » ده، « اولیا چلبی سیاحتنامه » سی کبی برخان اوطه‌سنه حبس ایدیلدی .

عبدالحمید ، سیاست خارجیه‌سنده مسلمان عالمیله آزچوق روابط تأسیسنه اوغراشدیغی کبی، سیاست داخلیه‌سنده هر شیدن اول امپراطورلغك مسلمان عنصرلری آراسنده اختلاف چیقمامه‌سنه غایتله دقت ایدردی ؛ دولتنك تأمین استقبالی مسلمان عنصرلرك اتحادوتساندیله

[1] 1893 - 1895 سنه‌لری .
[2] احمد جودت بکك خصوصی بر مکتوبندن .
[3] ولد چلبی افندینك غیر مطبوع بررساله‌سی .

خليفهٔ مسلمينه صداقت ومربوطيتلرندن بكلردى ؛ حاصلى برنوع اتحاد اسلام سياستنى تطبيقه چاپالاردى . غير مسلم عنصرلردن آرتق ايمپراطورلق ايچون خير قالماديغنه قناعت كتيرن سلطان، هيچ اولمازسه مسلمان عنصرلرك مليت دعواسيله برى ديكرندن آيريلمه‌سنه اڭلندن كلديكى قدر مانع اولمايه چاليشيوردى. بوسياستى كوده‌رك، عربلرك، آرناوودلرك، كوردلرك مليتپرورلرينى فعاليتدن آليقويمايه اوغراشديغى كبى، توركلركده «تورك مليتى» اساسنه قيمت ويرمه‌لرينك اوكنه كچمك ايسته‌يوردى . عبدالحميد، مليت فكرينى رد ايدن اسلامك خليفه ـ سلطانى اولمق، بوتون تبعهٔ مسلمه‌سنى، يالكز دينى وحدت جامعه‌سيله زير حكمنده طوتمق، الحاصل مادى و فكرى تأثيرات ايله شأنيتده دوامى آرتق امكان خارجنه چيقان خلافت ـ سلطنت شكل اجتماعيسنى ادامه ايتمك امل و خلياسنده ايدى . بوخليانك، شأنيته تطبيق اولوناماديغنك، اولونامايه‌جغنك فرقنه وارامیوردى ...

لكن او صيره‌لرده، يالكز پادشاه وحكومت دكل، منور كچينن غرب توركلرينك اكثريتى بيله، مليت فكرينك سياسى دكل، حتى لسانى، تاريخى، حاصلى علمى ونظرى ساحه‌لرده ترويج و نشر اولونماسنه عليهدار ايدى : « توركجيلكله دائما اوغراشير بللى « باشلى كيمسه‌لر اولماسه كرك كه او وقت لسان مسأله‌سى اولديمى نجيب عاصم ايله ولدچلبى « اورته‌يه آتيليردى ؛ يعنى محترم برمسلكك سالكلرى ديه دكيل، بالعكس استهزا زمينى « تشكيل ايتمك اوزره « شو معهودلر ! » يرينه ياد ايديورلردى . « دنيا ترقى‌يه دوغرى « كيدركن بوزواليلر شو كوزلم تكمل ايتمش ادبيات عثمانيه لسانى بيراقه‌جقلرده آسيا « چوللرنده اوزبكلرله بزى همزبان ياپاجقلر . . . فضولى‌يى، نديمى براقديريب خواجه « احمديسوى‌يى، صوفى اللهيارى تعقيب ايتديرمك ايسته‌يورلر.. » ديه داها برطاقم دلفريب « سوزلرله كنجلرى بزدن تنفيره قالقشيورلردى ... بزم ضعيف ايشيغمزى سونديرمه‌يه « قالقشيورلردى . هله ابوالضيا، سلطان حميدك تام جان دامارينه طوقونه‌جق سوزلر بولور، « توركجيلره هجوم ايدردى ؛ هجوم دكل، سب وشتم ايلديكى ده اولدى. النهايه عليهدار بر « مقاله‌سنده « بونلر شوقدر ميليون جامعهٔ اسلاميه‌نك متحداً زيب زبان ايلديكى « لا آله « الاالله »ى قالديروب يرينه « يوقدر طاپه‌جق، چالابدر آنجاق » تكرلمه‌سنى وضع ايتمك « ايسته‌يورلر » ديه يازدى [1] ... »

توركجيلر عليهنه تعرضده الك ايلرى كيدن آدم، اوته‌دنبرى اسلامجى، يالكز اسلامجى دكل حتى عربجى طانيلان ابوالضيا توفيق بك ـ كه عربلغه محبتدن دولايى اوغللرينه طلحه و وليد كبى عرب اولمايان مسلمانلر آراسنده آز شايع قويو عربجه آدلر قويمش

[1] ولد چلبى افنديك غيرمطبوع بررساله‌سى .

وکندیسی ده عرب اصولنجه تکنی ایده‌رك ابوالضیا کنیه‌سنی آلمشدر - ایدی ؛ نامق کماللر دورندن آرته قالان بو آز استعدادلی ، فقط چوق معرفتلی غزته‌جی ومطبعه‌جینك تورکجیلك علیهنه آچدیغی « جهاد » ، مشروطیت دوره‌سنده ، ایلروده کوره‌جکمز وجهله ، کندیسی ، اوغللری وسلیمان نظیف بك کبی یارانی طرفندن ادامه اولندی [2].

مخالفلرك اعتراضلرینه ، حکومتك مانعه‌لرینه رغماً ، لسانی وتاریخی تورکجیلك جریانه یکیدن یکی قوتلر کلوب التحاق ایتمکده ایدیلر : امرالله افندی ، بروسه‌لی طاهر بك ، رائف پاشا زاده محمد فوأد بك ، نجیب بك بونلردندر .

امرالله افندی

امرالله افندی ، تورك لسان و تاریخی ایله خصوصی بر صورتده مشغول اولمیه‌رق ، عمومیتله علوم ایله توغل ایتمش ایسه‌ده ، مشروطیت دوره‌سنده کوروله‌جکی اوزره ، تورکجیلکه متمایل ایدی .

بروسه‌لی طاهر بك

بروسه‌لی طاهر بك ، مطبوعاتده طانیلدیغی زماندن اعتباراً ، تورکلکك متوسط دوری تراجم احوال وکتابیاتیله اشتغال ایتمش و اسلام مدنیتنده تورکلرك حصه‌سنی آیروب کوسترمه‌یه چالیشمشدر ؛ صوکره بالخاصه عثمانلی دورنده یتیشن « و مسلکلرنده اثر یازان تورك مشایخ ، علما ، شعرا ، ادبا ، مورخین ، اطبا ، ریاضیون و جغرافیونك مختصر ترجمهٔ حاللریله اثرلرینه دائر معلومات کافیه » طوپلامشدر . بروسه‌لی طاهر بك ، بالخاصه تورکلرك اورته دورده و عثمانلی دورنده « علوم و فنونه خدمتلرینی » تبارز ایتدیرمك صورتیله تورکلرك ، اسلام مدنیتنده مهم بر عامل اولدقلری حقیقتنی علمی شواهدودلائل ایله اظهار و اثبات ایده‌رك ، بعدالاسلام تورکلکك حرثی تاریخنه و صرف مدنیت نقطهٔ نظرندن‌ده تورکلرك ماضیلرینی سه‌وه‌رك ، ماضیلریله افتخار ایده‌بیلمه‌لرینه پك بویوك خدمت ایفا ایتمشدر .

بروسه‌لی طاهر بك‌ده نجیب عاصم بك کبی عسکر ، هم عسکر اوغلی عسکردر : بویوك باباسی عبدالمجید دوری ارکان عسکریه‌سندن عساکر خاصه لواسی اسکداری سید محمد طاهر پاشادر ؛ باباسی‌ده اولاً عسکرلکه انتساب ایتمش ، بالآخره احوال صحیه مجبوریتیله بدرینك مسلکندن آیریله‌رق ، تأمین معیشت یولنده‌کی مساعیسندن تصرف

[2] ابوالضیا توفیق بك غایت ایی برمطبعه‌جی ایدی ؛ ابوالضیا مطبعه‌سی ، استانبولده تأسس ایدن مطبعه‌لرك الك مکملیدر . بر آرالق « تورك یوردی » نی ، مطبعه‌سنده باصدیرمق مقصدیله کندیسنه مراجعت ایتمشدم . بونوع ورقپاره‌لرك ، نقدرپاره ویریلیرسه ویریلسین ، کندی مطبعه‌سنده باصیلامیه‌جغنی ، عبوس برچهره وبزا کتسزلکه یقین بردرشتی ایله بکا افاده ایتمشدی . بوحرکتی ، مسلکنه صداقتی نقطهٔ نظرندن تقدیره شایاندر . (آ . ی)

ایده‌بیلدیکی زمانلری ، تاریخ ، تراجم احوال و شعر و تصوفله توغله حصر ایتمشسه‌ده 1877 روس محاربه‌سی قوپجه اجداد قانی قاینامش ، أونده اوطوروب قالامامش ، وطن مدافعه‌سنه قوشمش و (پلونه) ده شهید دوشمشدر .

طاهر بك ، 1861 ده بروسه‌ده طوغدی . یعنی نجیب عاصم بکله یاشیتدر . بروسه اعدادئ عسکریسیله مکتب حربیه‌ده تحصیلنی اکمال ایده‌رك ، 1883 ده پیاده ملازمی اولدی . طاهر بکك عسکرلکی‌ده ، نجیب بککنکی کبی بولوك وطابورلردن زیاده عسکری مکتبلرده معلملکله کچمشدر . دها اعدادیه و حربیه مکتبلرنده ایکن ، حسن اخلاقی وچالیشقانلغی ایله تمیز ایدن ورسمی درسلردن ماعدا ، زمانك عالملرندن ، علی‌الخصوص

بروسه‌لی طاهر بك

متصوفلرندن استفاده ایله‌ین طاهر بکك معلملکله ماکیدونیا عسکری مکتبلرینی دولاشدیغی زمان ، باباسندن موروث و غیر رسمی معلملرندن مکتسب تاریخ و ترجمهٔ حال مراقی ، کیتدکجه آرتارق ، اونی متمادیاً بو وادیده تدقیقات وتتبعاته سوق ایدییوردی . عبدالحمید حکومتنك ادارهٔ داخلیه‌سی بوزولدیغی نسبتده ، بالخاصه روم ایلی اوردولری ضابطانی

آراسنده تعمم ایتمش اولان « کنج عثمانلیلق » حرکت سیاسیه‌سنه ، طاهر بك‌ده درین بر صمیمیت ایله ایلك داخل اولانلردندر ؛ لکن روحاً ایده‌آلیست ، فکراً حقیقتجو اولدیغندن مشروطیتك اعلانندن صوکره ، عملی سیاست ساحه‌سنده قطعیاً موفق اولامامشدر : سلانیك « اتحاد وترقی » جمعیت خفیه‌سنك 1 نومروسنی حائز بولونان بوچوق ناموسلی ضابط ، برنجی عثمانلی مجلس مبعوثاننه بروسه‌دن مبعوث انتخاب ایدیلمش ایسه‌ده ، سابق شاکرد ویا آرقداشلرینك فضله اوپورتونیست سیاست عملیه‌لریله اویوشامادیغی ایچون بردها مبعوث چیقاریلمادیغی کبی ، چنکل کوینده‌کی متواضع أونده عادتا متروك و منسی براقیلمشدی . زواللی طاهر بك ! سیاست عملیه‌ده دخی ، تتبعات عملیه‌ده‌کی دوغریلق اصولنك ، علمی صدق وصمیمیتك تطبیق اولونماسنی ایسته‌ر وبکلردی !..

سیاستده عدم موفقیته اوغرایان بو بویوك قلبلی آدم ، علم ساحه‌سنده ، علی‌الخصوص تورکیات وادیسنده ، موضوع بحثمز اولان دورك اك علمی اثرلرینی وجوده کتیره‌ن بر تراجم احوالجی و کتابیاتجیدر [1] . نجیب عاصم ایله ولدچلبی ، «اقدام» ده تورك لسانیات وتورك تاریخنه دائر مقاله‌لر یازمقده ایکن ، طاهر بك‌ده حجماً کوچوك ، فقط تورکجیلك جریانی نقطهٔ نظرندن صوك درجه مهم اولان ایلك اثرینی ، « **تورکلرك علوم وفنونه خدمتلری** » عنوانلی رساله‌سنی «اقدام» کلیاتی آراسنده نشر ایتدیردی (1896) . عین اثر ، مشروطیتك اعلانندن صوکره ، «تورك درنکی» نشریاتینك 2 نجی صاییسی اوله‌رق ، ایکنجی دفعه 1911 ده طبع و نشر اولندی [2] . مؤلفك برنجی طبعنه مناسترده یازدیغی مقدمه ، اوزمان اوقویانلر اوزرنده چوق درین بر تأثیر ایقاع ایتمشدی ؛ طاهر بك مقدمه‌سنده دیوردی که « مقصد عاجزی ، مفصل تورك تاریخی یازمق دکل ، بلکه بوقومدن یتیشوب « علوم وفنون شعبه‌لرنده قیمتلی اثرلر براقان علوم ومعارف اربابنك فهرس قیلقلی ، فقط « مختصر صورتده احوال تاریخچه‌لرینی یازارق ، **تورکلری یالکز آقینجی مقوله‌سی قابا بر** « **قهرمانه ظن ایدن بر آلای غرضکارانك افکار واهیه‌لرینی رد وجرح ایتمکدرکه** « عصر حاضرده‌کی آوروپا السنهٔ شرقیه علماسنك تورك ادبیات وعلماسی حقنده‌کی تدقیقات « وکشفیاتلری ده ادعامزی من وجه تأیید ایتمکده‌در .... **معارف ومدنیت اسلامیه‌خادم**

[1] « طاهر بکك ترجمهٔ حال وکتابیاته متعلق اثرلری ریاضی بر منقحیت ، وضوح وقطعیتله تورکلرلرك یالکز حربده قلجله دکل ، ساحهٔ عرفانده قلمله ، پرکارله ، پوته وانبیقله‌ده پك چوق چالیشدقلرینی آچوب کوسترمکده‌در . » ـ ص (آقچوره اوغلی یوسف) ، « عثمانلی مؤلفلری » ـ « تورك یوردی » ، جلد : VIII صحیفه 2736 - 2738 .

[2] بروسه مبعوثی بروسه‌لی محمد طاهر . ـ « تورکلرك علوم وفنونه خدمتلری » ـ «تورك درنکی» نشریاتندن ، صایی : 2 . ـ ایکنجی طبع ، طابع وناشری : « تورك درنکی » ـ استانبول نجم استقبال مطبعه‌سی 1327 (= 1911)

« وناشرلری اولانه ذوات فضائل‌سماتك نصفنك دكلسه‌ده ثلثنك مطلقا تورك اولدقلری ،
انساب و منشألريله ثابتدر .. » شمدی پك شایع معلوماتدن معدود بومشاهده ، اوزمانلر
ایچون یکی بر افق آچار ماهیتده ایدی . بروسه‌لی طاهر بكك « تورك یوردی » نده
قیصه بر ترجمهٔ حالنی یازان کوپریلی زاده محمد فؤاد بك ، « تورکلرك علوم وفنونه خدمتلری »
رساله‌سندن بحث ایدرکن « عربجه ویا عجمجه یازدقلری ایچون اوزمانه قدر عرب ویا عجم
« ظن اولونان اکابر اسلامك ، مثلا فارابیلر ، ابن سینالرك ، شوکت بخاریلرك ، جوهریلرك
« تورك اولدقلرینی کوسترمکله ، طاهر بك تورك ملتنك قابلیت وذکاسنه ، خدمات مدنیه‌سنه
« اك قطعی دلیللر بولمش اولیوردی [1] . » دییور .

طاهر بك ، یا کلیورسه‌م ، اون یدی مطبوع اثر براقمشدر . بعضلری کوچوك رساله‌لردن عبارت اولان بو اثرلرك جمله‌سی قیمتداردر ؛ زیرا تحریات و تدقیقات ذاتیه محصولیدر . بو اثرلردن تورکجیلك جریانه تأثیری اعتباریله اك قیمتداری ، یوقاریده بحث ایتدیكمز « تورکلرك علوم وفنونه خدمتلری » آدلی رساله‌در ؛ مؤلفنه چوق زمان ومساعی صرفنی ایجاب ایتدیرمش اولمق وعمومی بر صورتده علمك تکاملنه خادم ونافع بولنمق جهتیله طاهر بكك اك مهم اثری ایسه « عثمانلی مؤلفلری » عنوانلی اوچ جلدلك بویوك کتابیدر . [2]

بروسه‌لی طاهر بك قائممقام رتبه‌سنده ایكن تقاعد اولمش و 1929 سنه‌سنده بروسه‌ده وفات ایتمشدر [3] . مرحومك مشروطیتدن صوکره ، تورکجیلك ساحه‌سنده‌کی فعالیتندن ایلروده بحث اولنه‌جقدر .

رائف فؤاد بك

بو دورده تورکجیلك حرکتنه داخل اولانلردن بریسی‌ده رائف پاشا زاده محمد فؤاد بکدر . عبدالحمیدك وزیرلرندن ، متعدد نظارتلرده مستقیمانه خدمتیله طانیلمش کوسه رائف پاشانك اوغلی اولان فؤاد بك ، 1872 سنه‌سی استانبولده طوغمش و غلطه سرای سلطانیسنده IV نجی

[1] م.ف (کوپریلی زاده محمد فؤاد) ، « بروسه‌لی طاهر بك » - « تورك یوردی » ، جلد : IV ، صحیفه : 768 .

[2] بروسه‌لی محمد طاهر ، « عثمانلی مؤلفلری » جلد : I و II - طابعی : معارف عمومیه نظارتی . - استانبول ، مطبعهٔ عامره ، 1333 (= 1916)
جلد : — تورکیه جمهوریتی معارف وکالتی نشریاتندن ، عدد : 63 - استانبول ، مطبعهٔ عامره ، 1343 (= 1926)

[3] بروسه‌لی طاهر بكك خیلی مفصل بر ترجمهٔ حالنی ، شاکرد ومحبلرندن معلم وحیی بك یازوب نشر ایتمشدر . دینی واخلاقی غایه‌لرله بر استاده قارشی چوق حرمتکارانه یازیلان بو اثردن قیمتدار معلومات آلینه‌بیلیر . معلم وحیی ، « بروسه‌لی طاهر بك » - استانبول ، مطبعهٔ اورخانیه ، 1335 (1918) .

صنفه قدر دوام ایتدکدن صوکرا متباقی بوتون تحصیل چاغنی آلمانیاده کچیرمشـدی . آلمانیادن (1893)ده، پروسیه اردوسنک طوپجی ملازمی رتبه‌سنی حائز اوله‌رق استانبوله دوندی ؛ ویوز باشیلقله عثمانلی اردوسنه کیردی . کندیسنک دیدیکی کبی « بابا یوردندن بو سورکلی آیریلیق ، آنا دیلنی اوکا بر آز اونوتدیرمش ، فقط عثمانلی دیلندن غیری قوجه بر تورکلکك موجود اولدیغنی‌ده اوکرتمش ایدی . » – واقعا دها اون بش یاشنده ، برلینده اورته مکتب شاکردی ایکن، بر کتابجینك جامکاننده کوروب آلدیغی « وامبه‌ری» نك چغتای تورکجه‌سندن طوپلانمش شعر و نثر پارچه‌لرینی حاوی کتابی ،

رائف فؤاد بك

فؤاد بکه مکتبده بلله‌دیکی تورکستان، بخارا ، سمرقند کبی جغرافی کلمه‌لرك معنا وروحنی آکلاتیر ؛ اورالرده یاشـایان تورکلرك لسـانی ، طرز معیشتنی ، سیاسی وضعیتلرینی اوکرتیر . عثمانلی تورك پاشاسنك اوغلی ، اجداددن موروث جنکجویانه بر حس ایله اورالرك بر روس حکمی آلتنده بولنمه‌سنه قیزار ؛ و ملتداشلری قورتارمق املی ، کنج فؤاد بکك روحنده یوکسك هیجانلر اویاندیریر . بکا خصوصی اوله‌رق یازدیغی بر مکتوبده دیورکه « شو واقعه ، بنی عسکرلکه قایدیران قرارك مهم بر سائق اولدی . »

رائف پاشا زاده استانبوله دونجه، درحال ، آلينه ملى ادبيات اولەرق نامق كماللرى، عبدالحق حامدلرى صونديلر. ادبياتك روحنى آلمان ادبياتندن آلان وتورك فيلولوژيسيله بر آز اشتغال ايتمش اولان كنج ضابط ، عثمانليلرك بو صوك قلاسيك ادبياتنده آراديغنى بولامادى . عودتندن بر سنه صوكره ، 1894 ده، او زمانلر مكتب حربيه فرانسزجه معلملكنى ايدن نجيب عاصمله ، 1895ده ولد چلبى ايله طانيشدى . ينه او صيرەلرده باباسنك ناظرى بولنديغى رسومات دائرەسنك اوراق قلمى مديرى محمد امين بكله ، - ملى شاعريمز امين بكله - كوروشدى. امين بكله مناسبتى حقنده ، فوأد بك ديبوركه: « كوريشير ، كوريشمز ، غايەدەكى برلك دولاييسيله ، بربريمزه همان ايصينى ويرمشدك . ايلك توركجه شعرلرينى او زمان دينكلەمش وسەومشدم ؛ وچوق خيرلى بر چيغير آچيقده اولديغنى ، كنديسنك ايلك «تورك شاعرى» صاييلەجغنى سويلەيوب تبشير ايتمشدم. [1] »

رائف فوأد بك ، آلمانجه ، فرانسزجه ، انكليزجه لسانلرينى پك ايى بيلديكى بولسانلر واسطەسيله توركياته دائر برخيلى آثار مطالعه وتدقيق ايتديكى حالده مشروطيت دورينه قدر هيچ بر اثر نشر ايتمەمشدر ؛ آرقداشلريله مبادلهٔ افكار ايدرك ، معلوماتنى افادەيه ، فكر ونظرلرينى تلقينه چاليشيوردى. او زمانلردن اعتباراً ، فوأد بكك اساسلى فكرلرندن بريسى، تورك ديلينك امكان دائرەسنده اجنبى كلمەلردن، اصطلاح وتعبيرلردن قورتاريلمسيدر ؛ تورك جذرلرندن بر چوق كلمەلر ، اصطلاحلر طوغورتمق قابل اولديغنه فوأد بكك قناعت كاملەسى واردر ؛ بو صورتله طوغان يكى توركجه كلمەلرله ، ياخود اصلا موجود اولوبده صوكرەدن اونودولان توركجه كلمەلرك خاطرلانوب قوللانيلمەسيله ، تورك ديلى، دها طوغريسى تورك ديلنك غرب لهجەسى، اجنبى كلمەلردن مستغنى اولەبيليره غرب توركجەسى مقصده كفايت ايتمزسه ، باشقه تورك لهجەلرينك ياردىمنه مراجعت اولنور . صوكرەلرى خيلى مناقشاتى جلب ايدن بو اساسلى فكرى ، يعنى توركجەده « تصفيه مذهبنى » ، رائف فوأدبكدركه الك صريح برصورتده اورتەيه آتدى [1] .

فوأد بكك توركجيلك ساحەسنده دها فعال رولى مشروطيتدن اعتباراً باشلار .

نجيب بك

توركجيلك ايدەآلنه شدتله مربوطيتى وخاصةً لسانيات اوزرينەچوق چاليشمش اولديغنى دوستلرندن ايشتديكم نجيب بكك استانبولدن اوزاقده متواضعانه كچيرديكى حيات ، فعاليت ومساعيسى حقنده صريح و تفصيللى معلومات آلمەمه مانع اولدى . كنديسندن ترجمهٔ حالنى وآثارينى

---

[1] رائف فوأد بكك بكا يازديغى خصوصى بر مكتوبدن .

[1] فوأد بك، كنديسنى طانيدم طانيەلى توركجەنك لاتين حروفاتيله يازيلماسنه قطعيتله طرفداردر.

ایستهمشدم ؛ مفرط تواضعی ، بورجامك اسعافنهده مساعده ایتمدی ... نجیب بگك ترجمهٔ حالنهو خدماتنه دائر وثائق و معلوماتك نشر اولونماسنی ویا بزه کوندریلمهسنی دوستلرندن رجا ایدرز .

* * *

یونان حربی : شعر وادبیاتده تورکجیلك

سکسننجی و طقساننجی ییللرده تورکجیلکلریله طانیلان ذاتلردن یوقاریده بحث ایتدکلریمزك همان هپسی ، تاریخی ، لسانی ، حاصلی علمی ساحهده چالیشانلردی . بونلردن باشقه تورکجیلکی شعر وادبیات ساحهسنه صراحت وقطعیتله صوقان ایکی مهم سیماده اوتاریخلرده سچیلمهیه باشلار . بونلردن بریسی ناثر احمد حکمت بك ، دیکری شاعر محمد امین بکدر . بو ایکی صنعتکار ، استادجه قوللاندقلری تمیز تورکجهنك قدرتنی ، ایلك دفعه یونان حربی صرهلرنده کوستردیلر .

ملی شاعریمزك :

« بن بر تورکم ، دینم جنسم اولودر ! »

دیه باشلایان شاه اثری ، تورکلرك یونان افزونلرینی سونکولری اوجنه طاقوب دومهکه صیرتلرندن آشاغی‌یه یووارلادقلری اثناده ، بر ظفر بوروسی جیادت وشطارتیله بوتون تورك دنیاسنده چینلادی. احمد حکمت بك ، مسلمان تورکك تکریسنه اوزدیلیله ایلك خطابی اولان « یاقاریش »نی ، بوظفردن ایکی اوچ سنه صوکره کوکلرهدوغری یوکسهلتدی . هرایکی لسان صنعتکارینك دیلی ، رائف فؤاد بکك نظریهسنه اویغوندر : عربجه ، عجمجه کلمهلری امکان درجهسنده آز قوللانیورلر ؛ ترکیبلری بوس بوتون آتمشلردر ؛ محمد امین بك ، شعرلرنده عرب و عجمك وزنلرینی هیچ استعمال ایتمدی : منظوم اثرلرینك استثناسز هپسی ، پارماق حسابیلهدر ؛ یعنی نجیب عاصمك ، ولد چلبینك خلق شعرلرنده بولارق « ملی عروض » آدیله نظریاتنی تثبیت ایتدکلری تقطیعلی پارماق حسابیلهدر .

احمد حکمت بك 1870 ده ، استانبولده دوغدی ، اجدادی مفتی اوغلی احمد حکمت بك شعر و تصوفله مشغول اولمش علما صنفندندی . بیوك باباسی حافظ عبدالحلیم افندی یونان اختلالی اثناسندهموره مفتیسی ایدی. اختلالجیلره قارشی ، مورهده عثمانلی حاکمیتنی محافظهایچون مسلمانلری سلاحلاندیرارق ، بالفعل مدافعه ترتیباتی آلمشدی . اختلالجیلر الینه اسیر دوشدیکی زمان پترولله یاقیلوب

اولدیریلدی . عبدالحلیم افندینك اوغلی وحکمت بکك باباسی یحیی سزائی افندی حمدالله صبحی بکك بویوك باباسی سامی پاشا ایله برلکده موره‌دن استانبوله هجرت ایتدیلر . حکمت بك ، یونانلیلر طرفندن شهید ایدیلن بویوك باباسی مفتی عبدالحلیم افندی‌یه نسبتله

احمد حکمت بك

« مفتی اوغلی » عنوانی قوللانیردی . مفتی اوغللری عائله‌سیله سامی پاشا عائله‌سی عمجه چوجقلریدر .

احمد حکمت بك ، ایلك تحصیلنی دوکمه‌جیلرده محله مکتبنده ، صوکره آقسرایده محمودیه رشدیه‌سنده ، دها صوکره صغوق چشمه عسکری رشدیه‌سنده آلدی . غلطه

سرای لیسه‌سنده اکمال ایتدی. دها مکتبده ایکن، او زمانك اکثر مستعد کنجلری کبی ادبیاته هوسکاردی؛ لیسه‌یی بتیرمه‌دن ادبی براثری، طبعه لایق کورولمشدی. مکتبدن چیقدقدن صوکره خارجیه مأموری اولدی و فرانسزجه‌دن اوفاق برقاچ اثر ترجمه ایتدی. صوکره شهبندرلکله دولاشمایه باشلادی. کندیسنك دیدیکنه کوره، 1895 سنه‌سی قافقاسیاده پوتی شهرنده شهبندر وکالتیله بولندیغی صیره‌لرده‌درکه «ادبیاتمزك ملی برغایه‌سی بولونمه‌سنك الزم اولدیغنه قناعت کتیرمشدر.» خارجیه‌نك خارجی مأمورلقلرندن قورتولوب نظارتده یرلشنجه، چوق سودیکی لسان و ادبیات ساحه‌سنده دها جدی چالیشمه‌یه امکان بولدی. برطرفدن غلطه‌سرای لیسه‌سنده، تورکجه و ادبیات معلملکی ایدیور، دیکرطرفدن استانبولك ادبی مجموعه‌لرینه کوچوك حکایه‌لر یازوب ویریوردی. او زمانلر «ثروت فنون» اطرافنده طوپلانمش زمرهٔ ادبیه‌یه احمد حکمت بك‌ده داخلدر. «ثروت فنون»ده نشرایتدیکی حکایه‌لر، طرز و اسلوب اعتباریله ثروت فنون ادبیاتندنمش کبی کورینیر. فقط احمد حکمت بك قافقاسیاده حاصل ایتدیکی قناعته صادق قالمشدر: ثروت فنون ادبیاتجیلری آراسنده، ملی غایه‌سیله کندینی چابوق فرق ایتدیردی. و بوغایه‌یه طوغری یورورکن، متمادی اسلوبنی دکیشدیردی، یبانجی کلمه‌لری آتدی، تورکلکك اك اسکی تاریخلرینه دالدی. مشروطیتك فرداسنده، احمد حکمت بکی برتورکجی، ادبی تورکجیلکده شاعر امین بك کبی تورکجی بولدق.

* * *

محمد امین بك، ادبی تورکجیلکك شبهه‌یوق که اك بارز سیماسیدر.

ملی شاعر امین بك

شیمدی‌یه قدر بحث ایتدیکمز تورکجی عالم، محرر، ادیب و شاعرلرك اکثریسنك عثمانلی هیأت اجتماعیه‌سنك یوکسك ویا اورته دینیلن صنفلرندن چیقمش اولدیغنی کوردك. محمد امین بکك ایلك خصوصیتی، تام خلق ایچندن یتشمش اولمه‌سیدر. و بو خصوصیت امین بکك دوشنجه و یازمه طرزلرینه چوق مؤثر اولمشدر؛ کندیسی‌ده فکر و اسلوبجه دموقراتلغنی، هرشیدن اول، اجتماعی منشأیه عطف ایدر.

بابا اجدادی ترقوس کویلرندن زکریا کویلودر؛ باباسی بربالقجی قایغی رئیسی اولان صالح رئیسدر. آناسی ایسه، ادرنه جوارندن استانبوله کلمش کویلی برعائله قیزی اولان أمینه خانمدر. شاعر، بشکطاشده، باباسنك متواضع أخشاب أوینده، 1869 سنه‌سی مایسنده دنیایه کلدی.

امین بك، یدی، سکز یاشنده «سرای مکتبی» دینیلن صبیان مکتبنه دوامه باشلامشدی. اوچ ییل صوکره بشکطاش عسکریه رشدیه‌سنه کیردی. اونی اکمال ایدنجه ملکیه اعدادیسنه یازیلدی. 18 یاشلرنده اعدادیدن تصدیقنامه آلارق چیقدی؛ و باب عالی صدارت

دائره‌سی اوراق اوطه‌سنه، معاشسز کاتب نصب اولندی. ایکی ییل صوکره حقوق مکتبنه یازیلدی ؛ لکن بر آز صوکره اکمال تحصیل ایچون آمریقایه کیتمك امیدینه قاپیلدی و انکلیزجه‌یه چالیشمق مقصدیله حقوق مکتبنی ترك ایتدی. آمریقایه سیاحتنی

محمد امین بك

تسهیل ایده‌جك اولان آمریقالی مادام (موط) بوصیره‌لرده أولمش اولدیغندن، امین بك آمریقایه کیده‌مدی، وحقوق مکتبنه‌ده دونمدی. حاصلی امین بك، 21 یاشلرنده (1891) مکتبلرله مناسباتی کسمشدر.

ملی شاعریمز ، مکتبلره پك آز مدیون اولدیغنی سویلر : واقعا ابتدائیه ورشدیه‌ده اوقویوب یازمق او کرنمشدر ، فقط ملکیه اعدادیسنده ، کتابت خواجه‌لغنی ایدن محرر وشاعر لاستیق سعید بك ، امین بکك خاطرنده قالدیغنه کوره ، ملی شاعریمزك روحنده ادبیات ذوقی اویاندیرمه‌یه موفق اولامامشدر [1] . بو مکتبده جغرافیا درسنی مورخ عبدالرحمن شرف افندی کبی معروف برذات اوقوتیوردی ؛ امین بك بوخواجه‌سنك‌ده آنجق برقاچ حکایه‌سنی خاطرلیور ، ملی ، وطنی حسنی اویاندیران ویاتقویه ایدن تأثیرلرینی خاطرلامیور !..

امین بکك دیدیکنه کوره ، امی باباسنك کتاب اوقوتوب دیکله‌مك مراقیدرکه کندیسنده شعر وادبیات ذوقنی اویاندیرمشدر : صالح رئیس ، اوزون قیش کیجه‌لرنده « کرم ایله اصلی » ، « عاشق غریب » ، « بطال غازی » کبی خلق رومان و دستانلرینی حتی کمالك « اوراق پریشان » ی کبی ادبیات کتابلرینی ، اوقور یازار اوغلنه اوقوتوب دیکلردی . صالح رئیسك خلق ادبیاتندن طویدیغی درین ذوق ، اوغلی محمد امینه بویله باباسنك ، یعنی خلقك طویه‌جغی ، ذوق آلاجغی ، فائده‌لنه‌جکی طرزده برملی ادبیات وجوده کتیرمك لزومنی الهام ایتمشدر .

امین بك کندیسی‌چون ابتدا کمالی اوقودی ؛ کمالك مطبوع ، غیر مطبوع بوتون آثارینی مطالعه ایتدی . ذاتاً کمال ، لساننك آریستوقرات اولماسنه رغماً فکری ، خیالی ، روحی اعتباریله دەموقراتدر ؛ کمالك حماسی شعرلری ، وطنی رومان ، تیاترو و حکایه‌لری ایله حکایه‌دن پك‌ده فرقلی اولمایان تاریخی پارچه‌لری خلقك روح و حسنی ، بطال غازی حکایه‌سی کبی هیجانه کتیره‌بیلیر. کمال تورکجی دکلدر ، فقط عثمانلی شاعرلرینك ظننجه الك خلقجیسیدر . بوجهتله صالح رئیسك « اوراق پریشان » دن ذوق آلماسنی ، امین بکك ایلك اوکجه کماله مراق صارماسنی طبیعی کورملی‌یز .

امین بك حقوقه دوام ایدرکن ، یالکز منیف پاشانك ادبیات ، حکمت حقوق ومدخل حقوق درسلرینك کندیسنی جلب ایتدیکنی سویله‌یور ؛ لکن بو درسلردن‌ده آلدیغی تأثیرلری صریح برصورتده خاطرلایامیور .

---

[1] معمافیه لاستیق سعید بك ، شو مشهور رباعینك ناظمیدر :

« عربجه ایسته‌ین عربانه کیتسین
عجمجه ایسته‌ین ایرانه کیتسین
فرنکیلر فرنکستانه کیتسین
که بز تورکز ، بزه تورکی کرکدر »

شو قدر که دها مکتب حقوقده ایکن یازوب طبع ونشر ایتدیردیکی ایلك اثرینك اخلاق وحکمت حقوق ایله علاقه‌دار اولدیغنی بیلیورز: 1890 ده، ابو الضیا مطبعه‌سنده باصیلمش اولان بو اثر، ملی شاعرمزك بو ایلك اثری، «فضیلت واصالت» عنوانلی، ایکی، اوچ فورمالق منثور، اوفاق بر رساله‌جکدر [1].

بو رساله‌یی یازدیغی زمان، امین بك باب عالی کتبه‌سندن ایدی. رساله‌سنی دائره‌سنك، الك بویوك‌شفی اولان صدراعظم جواد پاشایه، بالطبع تقدیم ایتمشدی. رساله، صدراعظمك خوشنه کیتمش وامین بکی رسومات امینی حسن فهمی پاشایه توصیه ایله‌مشدر. حسن فهمی پاشا صدر اعظمك توصیه کرده‌سنی 700 غروش معاشله رسومات تحریرات قلمی مسودلکنه تعیین ایتدی؛ وبر مدت صوکره، تقریباً 1893 تاریخلرنده، رسومات اوراق مدیرلکنه نصب ایله‌دی. شاعر امین بکك شهرتی، ایشته بو رسومات اوراق مدیرلکی اثناسنده‌در که تورك عالمنه واوروپایه یاییلدی.

امین بك اوراق مدیری ایکن، بوقاریده کندیسندن بحث ایتدیکمز شیخ جمال الدین افغانی، استانبوله کلمشدی. سلطان عبدالحمید اوکا نشانطاشی طرفلرنده بر قوناق ویردی. چوق سیاحتلرله یورولمش اولان شیخ افندی‌ده او قوناقده برلشوب قالدی؛ وآرتق اولنجه‌یه قدر برطرفه کیتمدی.

شهرتی شرق وغربی طوتان شیخ جمال الدینك زیارتنه استانبولك عالملری، منورلری شتاب ایتمشلردی. هرجمعه وبازار شیخك زیارت قبول ایتدیکی کونلردی. رسومات اوراق مدیری محمد امین بك، شیخك الك مداوم زیارتجیلرندن ایدی. اویوقلایان اسلام عالمنی اویاندیروب حرکته کتیرمك، اسلام قوملره ملی شعور ویره‌رك حیات حقلرینی آکلاتمق غایه‌سیله سنه‌لردنبری شرق وغربده دولاشان بو تجدد وانقلاب طرفداری شیخ، سلطان عبدالحمیدك شبهه واحترازینی، شاعر محمد امینك انجذاب واحترامنی جلب ایتمشدی. پادشاهك جاسوسلری، شیخك قوناغنه کیروب چیقانلری کوزه‌تله‌یه باشلادقدن صوکره بیله، شاعر شیخك وفاتنه قدر زیارتنه مواظبت ایتدی. محمد امین بك، جمال الدین افغانی‌یی کندیسنه حقیقی استاد ومرشد طانیر وفکرلرینك قسماً اوندن ملهم اولدیغنی دائماً سویلر: «بنی او، یوغورمشدر. اکر روحلرك ابدیت ولایموتیتی وارسه دیرم که او، أتلرینی،

---

[1] بو اثرك هیچ بر نسخه‌سی شاعرك نزدنده قالمامش. استانبول کتابجیلرنده آرایوب بولامادم. عمومی کتبخانه‌لریمزده ایسه، ذاتاً یکیجه اثرلر نادر بولنور! یکرمی، اوتوز ییل اول اوقودیغمی خاطرلایورم؛ لسانی دها تصفیه کورمه‌مشدی کبی کلیور. اثره اوزمانك معروف شاعر وادیبلری بر خیلی تقریظلر یازمشلر. شاعر امین بکك بوکونکی هویت ادبیه‌سنی ایضاحده او قدر مهم اولمامقله برابر، بو اثرك کتبخانه‌مزده بولونماسنی ایسته‌یورز. کندیسنده بولنوب ده صاتمق ایسته‌ین وارسه، «تورك ییلی» اداره‌سنه خبر ویرمه‌سنی رجا ایدرز. (آ. ی.)

کیکلرینی ماچقه مزارلغنك طوپراقلرینه براقمش ایسه ، روحنی‌ده بکا یادکار ایتمشدر : جمال‌الدینك روحی ، بنده یاشایور ... »

امین بکك بو سوزلرندن ، فکرجه جمال‌الدینه چوق مدیون اولدیغنی استخراج ایدییورم. ملی شاعرك جرأت وحرکت اعتباریله افغانلی استادینك روحنه نه درجه وارث اولدیغنی تعیین ، ایکنجی بر مسأله‌در ...

امین بکك روایتنه کوره ، شیخ جمال‌الدین ، مجلسنه مداوم اولان کیمسه‌لره ، هپ عزم ، قوت قلب ، ثبات ، فدا کارلق ، أولومدن قورقمامق کبی روحی واخلاقی اساسلری تلقین ایتمك ایسته‌ردی ؛ صوکره اسلام قوملرینك دوشکونلکلرینی کوستریر واونلری آیری آیری قوملر حالنده قالدیرمق ، یوکسلتمك ، بو کونکی اسیر حاللرندن قورتاروب حریت ، مدنیت وحاکمیته اولاشدیرمق لازم اولدیغنی بلیغ ومؤثر لسانیله آکلاتیردی . بزم ملی شاعریمزده ، شیخك عمومی سوزلرینی ، بالخاصه تورك ملتنه تطبیق ایدرك ، تورك ملتنك فقر وضرورتنی ، احتیاجلرینی ، أزجمله لسان وادبیات احتیاجنی ، حریتسزلکنی مدنیتجه کریده قالمش اولدیغنی دوشونور ، واستادینك توصیه‌سی وجهله بونلرك ازاله‌سی ایچون عزم ، ثبات وفداکارلقله چالیشمه‌یی قورادی .

امین بك مرشدینك بر چوق سوزلرینی ازبردن بیلیر واونلری عادتا بر حدیث شریفمش کبی دستور ماهیتنده تلقی ایدر . مرشدك حدیثلرندن بریسی شودر :

« سزده‌ده نه زمان کندیلرینی سومه‌یه‌رك کندی شخصلرینی اونوتان انسانلر یتیشیرسه او زمان قاره کونلرکز آز اولاجق ، دوشمکلکلرکز یرده قالقاجقسکز !..»

محمد امین بك ، شیخ جمال‌الدین افغانینك مجلسلرینه دوام ایدرکن درکه تورکجه شعرلری یازمایه باشلادی . یونان حربینك عرفه‌سی ایدی . اورتالقده حربك تقربنی احساس ایدن ملی هیجان طویلیوردی . تورکجه شعرلردن بریسنك ، « قرآن کریم » ك دوغریدن دوغری‌یه جمال‌الدیندن ملهم اولدیغنی ، بالذات امین بك سویلیور : شیخك هندستانده نشر اولونان « مقالات جمالیه‌سی » امین بکه اسلامی ، علمانك وفقهانك تفسیرندن بر آز بشقه دورلو آکلامه‌یه یول آچمشدر . تورك شاعرینه کوره قرآن ، بر آنادر ؛ اسلام ایسه ، فقیرلری ، ضعیفلری ، اوکسوزلری ، درین بر شفقتله دوشونن ، « یورکلری ایپلکله بسله‌ین » و « دوشون ، صوکرا اینان ! دیین » خیر ، مرحمت وعقل دینیدر . 1897 یه دوغری یازدیغی « قرآن کریم » منظومه‌سنه ، امین بك شیمدی دها کنیش بر معنا ویرمك ایسته‌یور ؛ بو شعریله تجدد دینی اساسنی قویدیغنه قائلدر .

ینه او صیره‌لرده یازیلمش « جنکه کیده‌رکن » شعرینی ، امین بك استادی جمال‌الدینه اوقودیغی زمان ، شیخ مریدینی : « ایشته اصل سزك ادبیاتکز بودر ! » دیه چوق

آلقیشلادی، بو یولده یازمه‌یه تشویق ایتدی و«بن بونك برده اختلال روحی ویره‌جك اشینی کورمك ایسته‌رم.» دییه‌ده شاعرینك ایده‌آل افقنی برآز دها کنیشلتمك ایسته‌دی.

محمد امین بکك ایلك مهم اثری اولان «تورکجه شعرلر» 1899ده انتشار ایتدی [1]. بو شعر مجموعه‌سنك ایلك پارچه‌سی اولان «بز ناصل شعر ایسته‌رز؟» آدلی منظومه آلتنده شویله بر حاشیه وار: «منظومه‌لرم، یونان محاربه‌سی اثناسنده باشلامشدر.» لکن بو حاشیه حقیقتی تماماً افاده ایتمیور: منظومه‌لرك بعضلری، مثلا «قرآن کریم» و «آه آنالق» یونان محاربه‌سندن اول سویلنمش، حتی باصیلمشدی. سانسور شرائطندن دولایی شاعر، کتابنه بویله بر قید علاوه‌سنه لزوم کورمشدر.

تورکجیلك جریاننك ادبیات قسمنده، حتی عمومیتله تورکجیلك فکریاتنده بویوك بر موقعی اولان «تورکجه شعرلر»، 63 صحیفه‌لك کوچوك بر کتابدر. بو کتاب محمد امین بکك یالکز 9 کوچوك منظومه‌سنی احتوا ایدر؛ کتابك باشقه صحیفه‌لری رسام زونارو (Zonaro) نك یونان حربنه متعلق رسملریله ورجائی زاده اکرم، عبدالحق حامد، ش. سامی، دوقتور رضا توفیق وفضلی نجیب بکلرك بو منظومه‌لری حقنده محمد امین بکه یازدقلری مکتوبلریله دولمشدر. بو ذاتلرك هپسی امین بکك یکی آچدیغی چیغری بکنیورلر و کنج شاعری تشویق وتقدیر ایدیورلر؛ لکن آرالرنده یکی مسلکی اك زیاده قوت وقطعیتله آلقیشلایان ش. سامی بکله دوقتور رضا توفیق بکدر. بش، آلتی ییل صوکره حسین جاهد بکك «چوجوق باغچه‌سنده» چیقان آلایجی بر مقاله‌سنده «بو مسلکك صاغدیجی» دیدیکی رضا توفیق بکك مکتوبی، حقیقةً بو یکی چیغرك بیاننامه‌سی کبی بر شیدر. اوزمانلر پك تورکجی اولان دوقتور، «چوجوق باغچه‌سنده» اوزون اوزون مقاله‌لریله وقارشیسنه چیقان عمر ناجی مرحومك اعتراضلرینه جوابلریله امین بکك مسلکنك اوشه‌نمز ویورولماز بر پروپاغانداجیسی اولمشدر. دوقتورك «تورکجه شعرلر» ده و «چوجوق باغچه‌سنده» منتشر مقاله‌لرینك هیئت عمومیه‌سی، بو یکی ادبی مسلکك عادتا «مانیفه‌ست» ینی تشکیل ایدر.

ایشته شو طقوز منظومه‌دن مرکب کوچوك شعر مجموعه‌سیله عثمانلی تورکلرینك ادبیاتنده یکی بر چیغیر آچیلمش وادبیات ساحه‌سنده تورکجیلکك معین بر مسلك حالنه کچمش اولدیغنی مشاهده ایدیورز.

«تورکجه شعرلر»، انتشارینی متعاقب، کیتدکجه آرتان بر کورولتو قوپاردی: اوزمانلر ادبیات عثمانیه‌نك سلطه‌لری صاییلان عبدالحق حامد، رجائی زاده، توفیق فکرت

[1] «تورکجه شعرلر»، استانبولده، «مطبعهٔ ابوالضیا»ده 1316 (1899) سنه‌سنده، چوق کوزل، سوسلی ورسملی اوله‌رق طبع اولونمشدر.

کی شاعر وادیبلر، تورکجه شعرلری یکنمش کورنمکله برابر، مدحیه‌لرینه بعض احترازی قیدلر علاوه ایتمه‌یی اونوتمیورلر و کندیلری یازیلرنده اصلا بو یکی مسلکه یاقلاشمق میلی کوسترمیورلردی؛ ایکنجی ، اوچنجی درجه‌ده کلن عثمانلی ناظم ومحررلری ایسه آچیقدن آچیغه منفی بر وضعیت آلمش بولنیورلردی . لکن غربك عثمانلی وتورك ادبیاتی تدقیق وبو ادبیاتله توغل ایدن علماسی، امین بك مسلکنی بلا قید وشرط تصویب وثنا ایتدیلر. دولت عثمانیه خارجنده یاشایان تورکلرله ، عثمانلیلر آراسنده الك آوروپائی قفا طاشیان کیمسه‌لرده ، بو خصوصده آوروپا مستشرقلرینك فکرینه تماماً اشتراك ایدیورلردی . « تورکجه‌شعرلر » اوزه‌رینه قوپان مناقشه ومناقده‌لر یکی مسلکك غلبه‌سی ، حتی ظفری تحقق ایتمش اولان بو کونده بیله بوسبتون سکون بولمامشدر : اسماعیل حبیب بکك « تجدد ادبیاتی» نده یورودیکی زیقزاقلی مطالعه‌لر ، او مناقشه‌لرك اوزاقدن کلن عکس صدالریدر ...

شاعر محمد امین بکك فعالیتی ، ظنمجه بر قاچ نقطهٔ نظردن تدقیق اولنه‌بیلیر :

A) امین بکك تورکجیلك جریاننده موقعی ؛ B) عثمانلی تورك لسان وادبیاتنده رولی؛ C) بوتون تورك لسان وادبیاتنه تأثیری؛ D) صنعتجه قیمتی؛ E) فکری، اخلاقی، اجتماعی، وسیاسی تمایللری .

امین بکدن بحث ایدن تورکلرك چوغی، اثرلرینك صنعتجه قیمتی نقطه‌سنه طاقیلمش قالمشلردر ؛ بعضلری تورکجیلك جریاننده‌کی موقعنی‌ده تثبیته چالیشمشلردر ؛ لکن عثمانلی تورك وعموم تورك فکریاتنده اخلاقی ، اجتماعی وسیاسی معین تمایللری یاراتدیغنه دائر، تورکجه همان هیچ بر شی یازیلمش دکلدر ؛ یالکز مستشرقلردر که بو نقطه‌یی‌ده کوزدن قاچیرمامشلردر .

عمومی تورکجیلك جریانندن باحث بو مقاله‌نك قادروسی امین بکك فعالیتنی مختلف نقطهٔ نظرلردن تفصیلات ایله تدقیقه مساعد دکلدر ؛ بوندن باشقه بو سطرلری یازان ، محض صنعتدن بحثه هیچ‌ده صلاحیتدار اولمادیغنی پك ایی مدرکدر . بو مقاله ، آنجق عمومی تاریخ نقطهٔ نظرندن تورکجیلك فکرینك تاریخچه‌سنی تثبیت مقصدیله یازیلمقده‌در؛ بو فکرك مختلف ساحه‌لرده تظاهرینی ، تسلسلنی ، انکشافنی ، الیمزدن کلدیکی قدر تام وبیطرف کوسترمه‌یه چالیشیورز . بو جهتله بزجه اصل مهم اولان مسأله ، محمد امین بکك تورکجیلك جریاننده طوتدیغی موقعی ، اویناديغی رولی تعیین ایتمك مسأله‌سیدر .

تورکجه شعرلر شاعری ، بوتون عثمانلی شاعرلری آراسنده ایلك دفعه تام شعورلی بر صورتده دیلنك تورکجه ، ملتنك تورك ، ملت اکثریتنك خلق اولدیغنی آکلامش وبونی کوره‌سیله هایقرمشدر .

تورکچه شعرلرك ایکنجی منظومه‌سی، تورك دیلنك، تورك شعرینك، تورك ملتنك دومکه تپه‌سندن بوتون عالمه حرب بوروولریله اعلانی کبیدر:

«بن بر تورکم، دینم جنسم اولودر!..»

تورك شاعری، منسوب اولدیغی ملتنی، مسلمان، عثمانلی کبی مبهم وقاریشیق اسملرله یاد ایتمیور، ملتنه حقیقی آدینی ویریور؛ «تورك» دییور. امین بکك نظرنده تورك ملتنك فکرلرینی، حسلرینی، خاطره‌لرینی، امللرینی، أملرینی تغنی به کافی کله‌جك بر تورك دیلی، بر تورك وزنی، بر تورك شعری واردر. ایشته بو ایلك طقوز منظومه‌سنده، بو حقیقتی فعلاً اثباته چالیشیور.

تورك شاعرینك، بو ایلك منظومه‌لرندن اعتباراً، ملتنی، بوتون ملتلردن دها یوکسك کوردیکنه واونی نهایتسز بر سوکی ایله سودکنه شاهد اولیورز:

«اك کوزل یوز بنه چیرکین، بز سوه‌رز: تورك یوزی.
اك ایی اوز بزه دنیا، بز ایسترز: تورك اوزی.
ملتمز آلقیشلارز، آکیلر قبچه «تورك» سوزی.
بز تورکلرز، بز بو قانله، بز بو آدله یاشارز!»

امین بکدن اول، تورك ملتنه اولادندن هانکی شاعر، بوقدر مطلق، آچیق وساده بر محبت ومربوطیت کوستره‌بیلمشدی، اللهی سوه‌رسه‌کز؟..

ملیت حسی وفکری، ملی لسان وادبیاتك استقلالنه، یبانجی تأثیرلردن مصون قاله‌رق انکشافنه چوق اهمیت وقیمت ویرر. امین بکك، ادبی مساعیسنده عثمانلی-تورك دیلنك استقلالنه صوك درجه اهمیت وقیمت ویردیکنی کوریورز: تورکچه شعرلر ناظمندن اول، ناظم ویا ناثر هیچ بر تورك محرری، محمد امین بك قدر مستقل بر تورکچه ایله یازی یازمامشدر.

تورکچه شعرلرده عربجه، عجمجه قاعده‌لریله یاپلمش جمعلر، ترکیبلر هیچ یوقدر. شاعر، عربجه، عجمجه کلمه‌لرده ایسه‌ ایی به تورکچه‌لشمش اولانلرندن غیریسنی، هیچ قوللانمیور وعرب وعجم وزنی شعرلرندن تماماً قوغمشدر: شعرلرینی اسکی تورك وزنی اولان پارمق حسابیله تنظیم ایدییور. «تورکچه شعرلری» ایلك تدقیق ایدن مستشرق ولادیمیر مینورسکی (Vladimir Minorsky)، احتوا ایتدیکی 9 منظومه‌ده 41 عربجه، 59 عجمجه و6 روجه کلمه بولوب صاییه‌بیلمشدر؛ لکن مینورسکینك ده دیدیکی کبی، بو یبانجی کلمه‌لر، شیء، غایت، عقل، آتش، باغچه، قولوبه، سنور کبی بوسبوتون تورکچه‌لشمش کلمه‌لردر.

امین بكك اضافتسز ، وصف تركیبسز، ٪ 7,5 دن فضله‌یا نجی كلمه قوللانمقسزین، حماسی ، دینی واخلاقی موضوعلر اوزرینه ، غرب ادبیاتی طرزنده، لسان قاعده‌لرینه ونظم قانونلرینه تماماً اویغون ، سلیس، آهنكلی وهیجان ویره‌بیلن طقوز ، اون منظومه یازابیلمه‌سی ، عثمانلی تورك لسان وادبیاتنك مللیلشدیریلمه‌سی یولنده بر انقلابه موفقیتله باشلامق دیمكدی .

مللیتپرورلك ، خلقجیلدر . هر یرده ملتك بیوك اكثریتنی خلق طبقه‌لری تشكیل ایدر . ملیت فكری كوكنی خلق طبقه‌لری آراسنده یاپار؛ واونلردن الهام آلارق نمو وتكمل ایلر . محمد امین بك، انسیاقی ویا شعوری بو حقیقته تماماً واقفدر : تورکجه شعرلر ، خلقجی شعرلردر . كتابك تقدمه‌سی بیله، شاعرك خلقجیلغنی كوستریر : « تورك قرنداشلریمه ، چوبان آرمغانی ، چام ساقزی . » ــ 9 منظومه‌دن هیچ بریسنده حكمداره عبودیت وآریستوقرات تمایل مشاهده اولنماز . بالعكس برنجی منظومه‌دن اعتباراً دموقراسی محبتنی كورمكده‌یز :

« بن او شعری ایسته‌رم كه چفته كیدركن بابالر،
اكین بیچن كنج قیزلر اودونه كیدن آنالر
یانیق سسیله دیكلركن كوز یاشینی سیلسینلر. »

امین بكك دوست دوشمنلر نجه مصدق شاه اثری اولان « جنكه كیدركن » تورکیسی، نه قدر خلقجیلدر ! « بن بر تورکم ! » دییه باغیران تورك بر آناطولی كویلیسیدر :

« بو طوپراقلر اجدادیمك اوجاغی؛
اویم كویم هپ بو یرك بوجاغی »

ذاتاً بو شعرك بر آدی ده « آناطولیدن بر سس » دكلمی ؟

بو منظومه‌ده تورك وار ، كوی وار ، اوجاق وار ، یورد وار ، تكری وار، وطن وار، ملت وار؛ فقط سلطان یوق ، سرای یوق ، سرای قوشاتان دالقاووق طفیلیلر یوق. « جنكه كیدركن » جمهوریتجی بر ملت شرقیسیدر؛ پروفسور هورنك دیدیكی كبی بر ملت السهیسی (hymne) در. یونان حربی صره‌سنده شاعرك باغرندن پك طبیعی بر صورتده قوپمش بر ملت سسیدر . نه قدر آرانسه ، بوندن دها طبیعی ، كوزل ، اویغون ، جانلی، هیجانلی ، بر ملت السهیسی بولوناماز . یتر كه بو السهیی لایق اولدیغی صورتده بسته‌له‌یه‌بیلن بر موسیقیشناس چیقسین .

امین بكدن اول ، نامق كمال ، عبدالحق حامد ، توفیق فكرت كبی خلقجیلغه آز چوق تمایل ایدن شاعرلریمز یوق دكلدر؛ فقط بونلرك خلقجیلقلری ، نه‌دنسه تصنع كبی

بر شی حس ایتدریور: فرانسز رومانتیکلرندن ملهم نامق کمال ایله عبدالحق حامد، بریسی سپاهی دیکری علما آریستو قراسیسندن کلن بو ایکی اصیل عثمانلی ، بالقجی اوغلی محمد امین کبی خلقك روحنه کیروب ، سسنی ایشتدیرمه‌یه موفق اولابیلمشلرمیدر ؟.. توفیق فکرتك قلب و وجدانی، انجیلی بر شفقت وانسانیت حسیله دولودر، بوکا شبهه ایتمیورم؛ لکن رجا ایده‌رم ، بر استانبول افندی زاده‌سی اولان توفیق فکرتك اك دیموقراتیك دوشونجه‌لرله یازلمش شعرلرنده بیله خلقه‌یو کسکدن باقوب آجیمه قوقوسنی طویمیورمیسکز؟ ظن ایدیورم که محمد امین بکدن اول ، حتی صوکره ، اونك قدر خلقك ، کویلونك حیاتنی ، اضطراب وآلملرینی ، امید وهیجانلرینی ترنم ایتمش بر تورك شاعری کلمه‌مشدر.

تورك شاعرینك ایشته بوتون بوخصوصیتلریدر که ، تورکجه شعرلر چیقار چیقماز، شعر وادبیاتی یالکز تصنع وا کانجه صایمایان ، شعر وادبیاتك اجتماعی وسیاسی قیمتنی حقیله آکلایان غربلیلرك نظر دقتنی جلب ایتدی . مستشرقلر تورکلر آراسنده یکی برلسان وادبیات مکتبی طوغدیغنی درحال سزدیلر وتورکلرك عصری مدنیت یولنده مهم بر خطوه‌لرینی تشکیل ایده‌ن بو واقعه‌یی آلقیشلرله قید وتثبیت ایتدیلر .

تورك وعثمانلی ادبیاتنی علمی بر صورتده تدقیق ایله بوکون اوروپا استشراق عالمنده امهاتدن صاییلان «عثمانلی شعرلری» و «عثمانلی شعرینك تاریخی » (-Ottoman pœms و A.History of the ottoman Poetry) عنوانلی کتابلرك مؤلفی مستر کیب (E.J.W.Gibb) تورکجه‌شعرلرك انتشارینی متعاقب محمدامین بکه‌یازدیغی تورکجه مکتوبده عیناً شویله‌دییوردی:

«... عاقبت ، سزك معرفتکزله تورك ملتی صداسنی بولدی. سز کلدیکز ، ونه‌شرقه باقه‌رق نه غربه ، کندی وطنداشلریکزك کوکلنی اوقودیکز وبونلرك حسیاتنی کندی لسانلریله ادیبانه‌بر طرزده عرض ایتدیکز . فکر عاجزانه‌مجه ، تورك شعرینك طوغری مضمونی ایله طوغری طرز افاده‌سنی سز بولدیکز. سزی آنی عصر بکلمشمدر [1] افندم. لوندره ، 6 حزیران 1899 ، ا . ج . و . کیب.»

مستر کیب ، « عثمانلی شعرینك تاریخی » عنوانلی کتابنده محمد امین بکدن و«تورکجه شعرلر »دن قیصه‌جه بحث ایده‌بیلمش ایسه‌ده ، بو کتاب XV نجی عصردن صوکره کلن عثمانلی شاعرلرینه واصل اولامادن کندیسی وفات ایتمش اولدیغندن ، امین بکی وشعرلرینی تفصیلاً تدقیقه موفق اولامامشدر . کیبك کتابنده امین بکه دائر یازدیغی قیصه ، فقط قوتلی نوطه شودر :

« بو ییلك 1316 (1899) باشنده ، امین بکك « تورکجه شعرلر » عنوانلی کوچوك

[1] رقعه بزمدر (آ . ی .)

بر شعر مجموعه‌سی چیقدی . بو کوچوك رساله‌ده ، تورك خلق کتله‌سنك حقیقی لسان
وحسنی ادبی طرزده عرض ایتمك تجربه‌سی یاپلمشدر. آناطولی کویلیسنك وعسکرنفرلرینك
آغزینه قونان بو کوچوك شعرلرله، تورك خلقنك صداسی ، ایلك دفعه اوله‌رق ادبیاتده
ایشیدیلمش اولیور [1] . « (Gibb. A Hist. of the ottoman Poetry, London, 1900, pp. 134 - 5, note, 1.)

او صیره‌لرده ، استرازبورغ دارالفنونی مدرسلرندن پ هورك (P. Norn)ك « تورك
معاصر شاعر وادیبلرینك تاریخی» (Gesch. d. Turkischen Moderne) عنوانلی اثری
انتشار ایتدی . بو مؤلفده تورك شاعری حقنده چوق ثناکاردر: « امین بك روحیله
تورکدر ؛ حسلری یکی اولمقله برابر مایتدن اصلا آیریلمق ایسته‌میور . عثمانلیلغك وطنی
اولان «آناطولیدن بر سس » عنوانلی شعرنده بویرك بر غرور ایله« بن بر تورکم! »دییه
هایقیریور. امین، بو منظومه‌سیله حقیقةً برخلق الـهیسی ابداع ایتمشدر. بو الـهی‌ده‌ده
«Deutschland, ‹Deutschland über alles» ده اولدیغی کبی، حکمداردن بحث یوقدر.
امین بکك اشعارنده دائما تکرر ایدن فکر : تورکك هر شیئی کوزلدر وهر شیدن
کوزلدر .» [2] (p. 58 - 9)

مشهور مستشرق وامبه‌ری‌ده ، امین بکه یازدیغی بر مکتوبده ، « تورکجه شعرلر »
شاعری کبی غیرت کوسترن ذاتلر میدانه چیقه‌جق اولورسه ، تورك لسانك « مقام
احترامه یتیشه‌جکنی » اشعار ایدیوردی .

مینورسکی ، « امین بکك ملی شعرلری » . آدلی 1903 انتشار ایدن ، رساله‌سنده،
«تورکچه‌شعرلرك »طقوزینی‌ده‌روسجه‌یه ترجمه‌ایتدکدن ماعدا، مقدمه اوله‌رق، امین بکك ترجمهٔ
حالنی، لسانی، تکنیکنی ،صنعتنی ،آچدیغی چیغرك یکیلکنی خیلی تفصیلات ایله تدقیق
وایضاح ایدییور صوکره مدخل قابلقلی مکتوبلردن، بالخاصه رضا توفیق وسامی بکلرك ،
مکتوبلرندن بعض قسملرینی ترجمه ایله‌یور، نهایت مستر کیبك کتابنده‌کی مطالعاته تماماً اشتراك
ایتدیکنی سویله‌رك رساله‌سنی شو سوزلرله بیتیریور: «امین بکك تیزلسان قولاغی، تورکچه
شعری کندیسنه اویغون اولمایان عروض وزنندن قورتارمق، خلقی سومك، صمیمی وانسانیتپرور
موعوضلر انتخاب ایتمك کی کندینه خاص واونودیلامیه‌جق خدمتلرینی خاطرلایارق ،

---

[1] کیبك متنندن ترجمه‌اولونمادی . ولادیمیر مینورسکی‌نك « امین بکك ملی‌شعرلری »عنوانلی
مقاله‌سنده‌کی روسجه ترجمه‌سندن نقل ایدیلدی . مینورسکی‌نك مقاله‌سی موسقوا آثار عتیقه جمعیتنك
شرق انجمنی آثاری‌نك II نجی جلدنده ، 1903 سنه‌سنده انتشار ایتمشدر.

[2] مینورسکی ترجمه‌سندن آلیندی .

تمنی ایدیورزکه تورك ادبیاتنك بو صاغلام وتازه شعر غنجه‌سی تماماً آچیلسین وسویملی شاعرك مساعیسی اوزون زمانلر سورسین . » [1] .

درحال وبویوك سونجله علاوه ایده‌لم که روس مستشرقلك تمنیسی تحقق ایتـدی : امین بکك مکتبی گنیشله‌دی وکندیسی حمد اولسـون ، حالا ایچمزده صحت وعافیتله چالیشوب طوریور .

برآز اول ، امین بکك یکی چیغرینی ، مستشرقلرله برابر اك چوق بکنلر ، دولت عثمانیه‌خارجنده‌یاشایان تورکلرله عثمانلی تورکلرینك تام آوروپائی تعلیم وتربیه گورنلریدر ، دیمشدم . فی‌الواقع ، تورکجه شعرلرك انتشارینی متعاقب ، بلکه اك حرارتلی بر مکتوب ایله امین بکی تبریك ایدن اسماعیل بك غاسپرینسـکی اولمشـدر . تورکجیلکك بو محترم امکداری ، « سویملی قرنداش ، » دیه باشلادیغی مکتوبنده دیورکه : « شعرلرکزك لساندن ماعدا ، افکاری‌ده استانبولك « ماهتاب » دن ، « قره صاچله مائی گوز » دن عبارت اشعارینك جمله‌سنه فائقدر. جبه‌لری قیامت اولان افندیلرك باستونلری ، ژاکتلری علامت اولان شیق بکلرك اصولنه مخالف ، سـاده و « قبا » تورکچه قلم چکمك بویوك جسارتدر ، آثار ادبیه آراسنه بویله مسلکلی بر اثر آرالاشدیرمق ، تورك عالمنه بویوك بر خدمتدرکه دروناً تبریك ایدرم .

« تورك عالمنه ، دیدیکم مبـالغه ظن اولنماسین : مبـالغه‌یی نه سورم ، نه ایدوم ؛ دوغریسیدر ، چونکه شعرلریکزی ادرنه ، بروسه ، آنقره ، قونیه ، ارضروم تورکلری آکلایوب لذتلنوب اوقویه‌جقلری کبی ، تفلیس ، تبریز ، شیروان ، خراسان ، تورکستان ، کاشغر ، دشتی قاپچاق ، سبیریا ، قزان وقریم تورکلری‌ده اوقویه‌جقلردرکه بو شرفه نفعی ونابی نائل اولامادیلر . قرق اللی میلیونلق واوتوز عصرلق بو عالمه ابتدا بر قاشیق اوغول بالنی یدیره‌ن سز اولدیکزکه سزه شرف ، بزه سعادتدر ! تکرار تبریك ایدیورم .

« استانبول ادبیاتنك مسـلکسز دوامندن وطوطی قوشی لساندن اوصانمش ، قرارمشدم ؛ شعرلریکز پك بویوك تسـلی اولدی ؛ بونك ایچون‌ده اه سزدن راضی اولسون ! » [2]

اسماعیل بك ، بو مکتوبنده تورکچه شعرلرك بوتون تورکلکجه اهمیتنی بالخاصه تبارز ایتدیرمشدر .

غاسپرینسکی‌نك دیدیکی چیقدی : محمدامین بکك شعرلری بوکون دکلسه دون بوتون تورك دنیاسنده ، تورك دنیاسی مکتبلرنده اوقونیور واز برلنیوردی ؛ بوکون‌ده بودنیانك

---

[1] ایضاً ، صحیفه : 24

[2] بغچه سرایدن ، مارت 1889 تاریخله یازلمشدر .

هر طرفنده امین بك بوتون تورکجی شاعر اوله‌رق طانیلیور وحرمت کوریبور .

عثمانلی تورکلری آراسنده امین بکك آچدیغی یکی چیغری الك چوق والك صمیمی آلقیشلایان تام برغرب تعلیم وتربیه‌سیله بویومش فرانسه‌رلی ش. سامی ورائف پاشا زاده فوأد بکلرله ، ترتیب وانتظامسزده اولسه ، ینه غرب آثاریله قفاسنی دولدیرمش دوقتور رضا توفیق بك اولدی . مسیحی اخلاقی ، اختلالکار فکرلری درین بر صمیمیتله سه‌ون ، عاجزلره ، ضعیفلره قوتلی بردوست ، ظلمه ، دیایه ، تغلبه بوتون روحیله آمانسز بردشمن اولان شاعر توفیق فکرت ، محمد امین بکك زواللیلره ، مغلوب ومغدورلره آجیه‌رق اونلرك هیچ اولمازسه سوزله اولسون ، یارالرینی صارمه‌یه چالیشماسندن پك متحسس اولدی وتورك شاعرینی غایت صمیمی آلقیشلادی .

ش . سامی بك تورکجه شعرلر مناسبتیله امین بکه یازدیغی مکتوبله قالمامشدر :

1899 سنه‌سی مارتك 1 نجی کونی انتشار ایدن « صباح » غزته‌سنه باصیلمش «ادبیات مستقبله‌مز » عنوانلی مهم وبویوك مقاله‌سنده ، « لسانمزی ساده‌لشدیره‌لم ، لسانمزی تورکجه‌لشدیره‌لم ! . » دییه خلاصه ایتدیکی مقصدینك لزوم ومنفعتلرینی اوزون اوزادی‌یه آکلاندقدن صوکره ، مقاله‌نك نهایتلرنده دییورکه : « اوته‌دنبری اخطار و توصیه‌سندن کیری طورمادیغمز وکندیمز آچامادیغمز چیغیر آچیلدی . فرقنده اولمایانلره تبشیر ایده‌بیلیرز . « تورکجه شعرلر » عنوانیله پك کوزل ، دلنشین بر کسوه‌ده میدانه انتشاره وضع اولونان بر کتابجق هرکسك نظر دقتنی جلب ایده‌جك مثلی نامسبوق بر اثردر . صاحبی محمد امین بك افندی ، بو کتابه مندرج ، طقوز پارچه شعریله بو آرزو وتوصیه ایتدیکمز چیغری آچدی . بو کتابجغك نشری تاریخ ادبیاتمزده بویوك بر وقعه کبی تلقی اولنمغه شایاندر . اولکی سنه‌نك محصول فکر وسعی‌ی اولوب اشبو 1316 (1899) سنه‌سی میدان انتشاره وضع اولونان بو اثر لفظ وصورت جهتیله ولسان اعتباریله ادبیات مستقبله‌مز بنامنك ایلك تمل طاشیدر [1] ...

« ... محمد امین بکك اشعارنده التزام ایتدکاری طریقی هرکس تمامیله تعقیبه مقتدر اولامازایسه ، یعنی او قدر یازامزسه‌ده ، هله برکره اوکا چالیشمالی ، هرشیئك تورکجه‌سنی آرامالی ، بولنه‌مزسه ، او وقت ناچار عربی ویا فارسیسنی ، یعنی الك مستعمل ومعروفنی قبول واستعمال ایتملی ؛ لکن بوقبیلدن اولان کلمه‌لری‌ده لسانمزك قواعد صرفیه ونحویه‌سنه تطبیق ایله قوللانوب ، فارسی اضافتلردن وصفی ترکیبلردن واز کچملی‌یز . بو کون استعماله مجبور اوله‌جغمز بر عربی ویا فارسی کلمه‌نك‌ده یارین تورکجه‌سی بولنمق محتملدر ؛ زیرا

[1] رقعه بزمدر . (آ. ی)

تورکجه‌مز پك واسع اولوب کرهٔ ارضك پك مهم بر قسمنده سویلندیکی حالده ، الآن مضبوط دکلدر ... »

ش . سامی بکك بو مقاله‌سی ، یالکز تورکجه شعرلرك تقریضی اولمق اعتباریله دکل ، مستقبل تورك ادبیاتنك ، تورك اسلوبنك ، لسانده تورکجیلکك پروغرامی اولمق حیثیله‌ده چوق مهم وقیمتداردر . 1908 انقلابندن صوکره سلانیکك « کنج قلملر » نده عظیم برولوله ، اولچوسز بر غرور وادعا ایله اورتایه آتیلان « یکی لسان » دعواسنك بوتون اساسلری ، ش. سامی بکك « کنج قلملر » دن طقوز سنه اول یازدیغی بو مقاله‌ده موجود اولدیغنی کوریبورز. وبو املاك ایلك تحققی ده امین بکك شعرلریدر. تورکجه‌شعرلرك انتشارندن بر آز صوکره امین بکك بعض منظومه‌لری « ثروت فنون » ده باصیلوب چیقدی ؛ « کبریتجی قیز » له « کسیلدیکی الارك ؟ » ایلك اونبه « ثروت فنون » ده انتشار ایتمشدر . 1903 ده محمد امین بك ، رائف فواد ورضا توفیق بکلرله ، « رسملی غزته » نی آلدیلر ؛ فقط برنجی نسخه‌سنی بیله نشره موفق اولامادیلر ؛ زیرا سانسور ، قابنده‌کی یلدیز وبالق رسملرندن قوشقولانه‌رق مطبوع نسخه‌لری طوپلاتدی !.. امین بك ، بو مطبوع فقط غیر منتشر مجموعه‌یه « کوبده فورطنه » شعرینی قویمشدی .

1904 سنه‌سی ، تورك شاعری ، بعض منظومه‌لرینی ، ازمیرده چیقان « مقتبس » وسلانیکده چیقان « چوجق » مجموعه‌لرنده نشر ایتدیردی ؛ استانبوله نسبتله ولایتلرك سانسوری دها آز شدید اولدیغندن امین بك شعرلرنده دها سربست بولنه‌بیلیوردی . « مقتبس » ده « حیات غوغاسی » ؛ « چوجق باغچه‌سی » نده ایسه « أولو قفاسی » ، « زواللیلر » ، « زواللی قایقجی » ، « چیفتجیلك » ، « ای کنج چیفتجی » ، « چیکیج آلتنده » منظومه‌لری انتشار ایتدی [1] .

8 ایلول 1904 تاریخلی « چوجق باغچه‌سی » مجموعه‌سنده فیلسوف رضا توفیق بکه اتحاف ایدیلمش « أولو قفاسی » ایله فیلسوفك « تورکلرك محترم شاعری محمد امین بکه » خطاباً یازیلمش اوزون بر مکتوبی بر آراده چیقمشدی . بو مکتوب ، مبنی‌مبنی « چوجق باغچه » سنی تماماً دولدیریوردی . فیلسوف دوقتور ، معتادی وجهله ، صاغه‌صوله صاپارق هرشیدن بحث ایده‌رك ، تورك شاعرینك اثرلرینی مدح ایدیبوردی . بعضاً ملی شاعریمزی قطب کاشفی (نانسن) ه بکزه‌ته‌رك اونك کبی « قطب املاك یولنی بولدیکز . » دیبور ؛

[1] مشروطیتدن صوکره بو منظومه‌لرله « تورکجه شعرلر » بر آرایه طوپلانه‌رق « تورك‌سازی » آدلی بویوجك بر کتاب اولمشدر . ـ تورك یوردی کتابلری : « تورك سازی » ، محمد امین . ـ ناشری : ابراهیم حلمی . 268 صحیفه . تاریخ نشری کوستریلمه‌مشدر ؛ 1913 اولسه کرك . محل نشری : استانبول .

بعضاً اسکیدن تورکجه یازمه‌یه اوغراشان شاعرلرله مقایسه ایدرك، «او همتلرك تماماً عقیم وابتر قالدیغی» سویلیور و «آ کلامشسکز که یالکز وزن عروضی‌یی ویاخود عربجه کلمه‌لری یاخود تشبیهات وتصورات عتیقه ایله برابر، اونلری ادایه واسطه اولان وصف ترکیبلری وسائر ترکیباتی ترك ایتمك ایله ایش بیتمیه‌جك؛ آ کلامشسکز که تورکجه شعر یازمق بو یابانجیلقلرك «پسندن قلمنی قورتارمق، ذهنی تطهیر ایتمکله برابر تورکلکك خصایص فکریه وخصایل وجدانیه‌سنی، ذوقنه، کیفنه، احتیاجنه، واعتقادینه کوره یازمقدر. فضله اوله‌رق اوکی خصوصاتدن مرکب اولان بو مزاج قومی‌یی سومك، هم صمیمیاً سومکدر ...

«ایشته، جبلی اولان استعداد شاعریتکز، مشکل کشا اولان قدرت شخصیه‌کزدن صرف نظر، سزك بویوك موفقیتکز بوقدر معضل، بو قدر متعدد اسبابه معطوف اولسه کرکدر.» دیه تورك شاعرینك مسلکنده تماماًموفق اولدیغنی بیان ایدییوردی.

نهایت، بو یول جیقماز سوقاقدر، نجه‌لر کیردی، پشیمانلقله دوندی؛ یاخود بو اسلوبله آنجق عادی شیلر، کوی حیاتنه متعلق کوچوك شعرلر یازیله‌بیلیر، فقط علمی بر موضوع افاده ایدیله‌مز کبی، امین بکه ایدیلن اعتراضلری صایارق رد ایدییوردی: «اوبله پارلاق، اوبله بویوك منظومه‌لرله عکس دعوانی اثبات ایتدیکزکه التی یوزسنه‌لك ادبیاتمزده برمثال داها کوسترمك قولای دکلدر دیمکده پروا ایتمم .... » دییوردی. وبودعواسنی اثبات ضمننده، شاعرك «بزه دییورلرکه»، «علم»، «صنعت»، «پاره»، «بردلی‌قانلی‌یه»، «یمك وییمك»، «یاورومزی چوغالتالم» ونهایت «اولو قفاسی» شعرلرینی کوستریوردی. وکندیسنه اتحاف ایدیلن بوفلسفی شعرك

«کویاکه برقصیرغه وار: بونی اوکا، اونی بوکا قاتییور؛
«برآل وارکه چوروك کفن پارچه‌سنی چیچك یاپوب آتیور.

پارچه‌سنی عمر خیامك بو موضوعده یازیلمش رباعیلرینه بیله ترجیح ایدییوردی.

دوقتورك بومکتوبی، «ثروت فنون» ادبیاتجیلرینك ایکنجی صفنده کلن کنج برضابطك، عمرناجی بکك جوابنی جلب ایتدی. «چوجق باغچه‌سی»نك متعاقب نسخه‌سنده (15 ایلول) «اوزان شعریه‌مزه دائر» سرلوحه‌لی و ع. ناجی امضالی بوقیصه جواب پرستیده استادلرینه دوقونیلمش اولماسندن متأثر غیرتلی، هیجانلی واستعدادلی بر کنج شاکردك تدافعی تعرضیدر.

طیقا باصا دولدیریلمش عربجه، عجمجه کلمه‌لر، ترکیبلرله یتیلوب بوطولامیه‌جق قدر شکرلنمش بومکتوبده کنج شاعرك ایکی دعواسی وار: اولاً عروض وزنی، پارمق حسابنه نظراً «دها روحنواز وطنان، افکار وحسیاتی تبلیغ وتحکیه‌ده دها حساس

وچالاك ، دها نالان، دها محمول آهنك»در؛ ثانیاً تورکجه شعرلر، دوقتورك ادعا ایتدیکی کبی هرکس طرفندن اوقونوب آکلاماماز : « ادبیات بوتون وجود واشکالنه ، بوتون مقاصد و موضوعاتنه رغماً ، ینه بونی آکلایانلرك حصهٔ احتساسنه داخل قالاجقدر . »

بوصورتله دوقتور رضا توفیقله ، ملازم عمرناجی آراسنده باشلایان ادبی ولسانی مناقده «چوجوق باغچه‌سی» نده ایکی آی قدر سوردی . وبوتون بوبوع مناقده‌لر کبی کیت کیده موضوعدن اوزاقلاشدی؛ داللانوب بوداقلاندی؛ اولاً طاتلی باشلایان شخصی ایما وتلمیحلر ، تهکم واستهزالر ، سوز اوزادقجه کسکره‌لندی ، حتی آجیلاندی . غوغا قیزیشنجه ، ثروت فنونجیلرك مشهور مناقدات پهلوانی حسین جاهد بك بیله سوزه قاریشدی ، شاعر ودوقتورله آلایه قالقیشدی ؛ دیرکن باشقه بر ضابط محرر ، رائف نجدت بك تورکجیلرك امدادینه قوشدی .

حاصلی یکی مسلك اطرافنده خیلی جنکلشیلدی . ادبی محاربه‌لرك هپسنده اولدیغی کبی بومحاربه‌ده‌ده ایکی طرفدن هیچ بریسی رجعت ایتمدی ؛ موقعلرینی محافظه ایتدیلر .

ملی شاعریمز کندیسی‌ده غوغایه سوزله دکل، ایشله اشتراك ایدیوردی : چوجوق باغچه‌سنك اکثر صحیفه‌لری شعرلرینه دائر مکتوب وجوابلرله دولارکن ، اوده عین مجموعه‌ده تورکجه شعرلرینی نشره دوام ایدیوردی؛ « عمر بوانده یاخود بولجی » «سوقاق قاپیسی اوکنده » ، «چکیچ آلتنده »، « امتحان » ، « زوالی قایقچی »، « کناهکار»، « یاروسزی چوغالتالم ! » منظومه‌لریله « اختیار دکرمنجی » منثوره‌سی ، او مناقشات آیلرنده باصیلوب چیقدی .

اوزمانلر تورکجیلك ادبیاتنك نظریاتجیلرینه سرکرده‌لك ایدن دوقتور رضا توفیق ، ایی برتعبیه‌جی اولماقله برابر ، حربده ثروت فنونجیلرك غلبه چالدقلری ادعا ایدیله‌مز . عمر ناجی بك فرط غیرتله مکتوبلری کیتدکجه اوزون یازمه‌یه ، یازدقجه مرکبنه دها چوق زهر قاتمه‌یه چالیشدیسه‌ده ، ثروت فنون ادبیاتنك حقیقی سرامدانی ؛ — هرپرده ودائما غوغا آرایان « غوغالرم » محرری مستثنا — بیطرف قالدیلر؛ ذاتاً توفیق فکرت مرحوم ، أولدن بری محمد امین بکك آجدیغی یکی چیغره طرفداردی ؛ برقاچ سنه‌در ، تورك شاعرینی تشویق ایدیوردی :

1900 و 1901 ده امین بکه یازدیغی ایکی مکتوب بوبویوك قابلی و بویوك استعدادلی عثمانلی شاعرینك تورکجه شعرلره نظرینی چوق صریح وقطعی بر صورتده کوستریر :

« . . . « ثروت فنون » ك بوهفته‌کی نسخه‌سی « کسیلدیکی اللرك ؟ » بدیعه‌سیله مزین اوله‌رق چیقدی . بو شعرنفیس ایچون سوکیلی اللرکی تکرار تکرار اوپرم . شعرك بواثرده بجه غایهٔ خیال اولان برمرتبهٔ مؤثریته چیقمش . نشری ثروت فنوندن

چکلمش اولدیغم بر زمانه تصادف ایتمسه‌یدی ، غزته نامنه‌ده عرض تشکر ایدردم . . . شمدی یالکز ادبیات نامنه بوجداً نفیس اثرلرك تعاقبنی تمنی .. » ایلرم [1] .

ایکنجی مکتوبنده ، امین بکك « زواللیلر » آدلی شعرینی اوقورکن ، فکرتك اونده حاصل اولیورن منظره‌یی تصور ایدیور : « دیکله‌ینلرك ایچنده هیچ بریسی سسکزه یبانجی قالمیوردی ، حتی کوچوك خلوق بیله ... نشیده‌کزك هر جمله‌سنی ، هر کلمه‌سنی ضبط ایدیورلر ، سوزلرکزك هیچ بریسنی قاچیرمیورلر ، فکرکزله صانکه ال‌اله یوریورلردی ...

« سیتردیککز زمان خالد ضیا بك یارماقلرینك آراسنده توتوب کولله‌نن سیغاره‌سنی سیلکدی ، حکمت بك برنده دوزه‌لدی ، بن موفقیتکزی تبریك ایچون نه دییه‌جکمی شاشیره‌رق ، اویله صیره‌لرده دائما یاپدیغم کبی شاشقین بر « اوت » له کولومسه‌دم ، دمیندن بری چکه‌سی اللرینك ایچنده ، صاچلری اوموزلرنده ، کوزلری دوداقلریکزده ، مسحور ومدهوش ، دیکله‌ین خلوق ، یالکز او وضعیتنی دکیشدیرمه‌دی . هپمز بر کوزل نشیده‌نك سامعی اولمق صفتنده اشتراك ایدیوردق ...

« ... چوجوق برندن قالقوب یانمه کلدی ، یواشجه فقط متهیج ، دیدی که : — بونه کوزل شعر ، بابا !

« ایشته موفقیتکزه عائد الك بویوك تبریك عزیزم ....

« بن کندی حسابمه ، شمدی‌یه قدر یازیلرمدن هیچ بری بوقدر آچیق ، بوقدر قوتلی بر نشانهٔ موفقیته مظهر کوره‌مدیکم ایچون سزه غبطه ایده‌رم ..

« ... تمامیله قانعم که بن شعرده بر مقصد حیات آرایانلردنم ؛ شعری بر ملعبهٔ خیال عد ایدنلره اشتراك ایده‌مم .

---

[1] 25 مارت 1317 (1900) تاریخلی اولان بو مکتوب ، توفیق فکرتك او صیره‌لرده روحی حالتلرینی ، الیم حسلرینی افاده ومحمد امین بکه چوق امنیت واعتماد ایدن یاقین وصمیمی بر دوست اولدیغنی ارائه ایتمك اعتباریله‌ده شایان دقتدر : « سوکیلی قارده‌شم » خطاب صمیمیسی ایله باشلایان بومکتوبده زواللی شاعر ، « حال شناس بر وجدان قارشیسنده دائما مهیای فوران اولان تأثرات مظلمه‌سنی اسکات ایده‌مه‌مك ضعفندن » دولایی جوابده تأخرینی سویلدکدن صوکره شویله دوام ایدییور : « بیلدکارمك ، کوروشدکارمك یاننده آرتق چکلمز اولدیغمی ، بوعقول زرینه اوکنده منفعتنی بیلمز ، کار وضررینی طانیماز برچوجوق ، بر خسته ، بردیوانه‌دن باشقه برتلقی کورمدیکمی کوردکجه واقعا کندی حسابمه ممنون ، فقط اونلرك حسابنه متألم اولیورم . بونك ایچون بنی عیبلامایه‌جق قلبلری بولنجه دردمی دوکمك ، قارشیلرنده بوتون عجزمله ، بوتون چوجوقلغمله ، بوتون خسته‌لغمله ، بوتون دیوانه‌لکمله آغلامق ، هیچقیرمق ایسته‌یورم ! . . سن او قلبلردن بری اولدیغك ایچون ... آه امین بك قارده‌شم ! بویله هردقیقه زهیرلنه‌رك یاشامق چوق کوچ شی ! » (بومکتوبك اصلی روشن اشرف بکده‌در؛ برقوپیه‌سندن آلدم . — ا. ی.)

«... بكا قالبرسه واسطهٔ موفقيتكز يالكز وزن دكل، انتخاب موضوع، طور تحسس وتصور، تبليغ افكار، صفوت افاده، خلاصه بوتون قوتيله موافقت لفظ ومعنى.»

توفيق فكرت بك، بو چوق قيمتدار مكتوبنده عثمانلى شاعرلرينك صوڭ زمانلرده عروض وزننه ويردكلرى خفيفلك وچوبكلكى ايضاح ايتدكدن صوكره، شويله بر سؤال وضع ايديور: «وزن هجائى، وزن ملى دينيلن ساده وزن ايله اوزان عروضدن هانكيسنى ترجيح ايتملى؟.. بو بحثده اك طوغريسى خالد ضيا بكك ديديكيدر: — ترجيحه محل يوق، اوزان عروض، وزن هجائى، هانكيسى اولورسه اولسون مادام كه بوكون تكلم ايتديكمز لسانه اويبيور، ايكيسنى ده قوللانيرز. هنر اونلرى مفيد و مؤثر اوله رق قوللانه بيلمكدر.»[2].

رضا توفيق — عمر ناجى غوغاسندن صوكره طرفينك سوزلرندن زياده شاعرك شعرلريله بر نقطه تماماً آكلاشيلمش اولدى: امين بك يكى بر ادبى مسلك تأسيس ايديور؛ بو مسلكك اك بارز صفتى، تورك ديلنك، تورك قاعده لرينك، تورك اسلوبنك، تورك آهنكنك، تورك وزننك، تورك حياتنك عثمانلى لسانى دينلن خليطه ده استقلال وحاكميتى تأمينه چاليشمه سيدر؛ دينيله بيلير كه عثمانلى امپراطورلغنك انحلال ايدركن توركلكك سياست ساحه سنده ياراتديغى بويوك واقعه يه بكزر بر حادثه، اوزمانلر، يونانله حرب اولوركن عثمانلى لسانى ساحه سنده تكون ايتمشدر: **امين بكك شعرلرى، شعورلى ويا شعورسز، تورك ديلنك استقلال وحاكميت بياننامه لريدر.**

تورك ديلى، استقلال وحاكميتى، استانبولك اصل تورك ملتندن آيرى، مخلوط، خودپرست، غايه سز، كوندلك خصوصى منفعتلردن مادى وقبا ذوقلردن غيرى برشى دوشونمه ين وكنديلرينى بر نوع آريستوقراسى زعم ايدن طفيلى بر زمرهٔ اجتماعيه سنه استناداً تأسيس ايده مزدى. ملى شاعر، پيامبرانه بر انسياق ايله تورك ديلنك استقلال وحاكميتى تورك خلقنه طايانمقله تأمين قابل اوله بيله جكنى آكلادى. بوتون موضوعلرى تورك خلقنك حياتيدر؛ ألم، اضطراب وحماسته دولو، آناطولو كويلوسينك حياتيدر: محمد امين بكك ايلك شعرلرى، ياشاديغى كونلرده آناطولى كويلوسينك حياتندن آلينمه مسلسل لوحه لردن متشكل بر ملى دستاندر. بو ملى دستان تماماً ديموقراتيكدر: فقرانك، زواليلرك، ألم واضطراب چكنلرك، يارهلرينى آچوب كوسترير. امين بك استانبول وسراى شاعرلرى كبى كيف واكلنجه شرقيلرى يازمق، سوز اويناجقجيلغى ايله استعداد وزمانى هدر ايتمك ايسته ميور؛ اونك شعرلرى مرحمت وشفقت دولو، خلق وانسانيتى

[2] بورايه يالكز بعض قسملرينى نقل ايده بيلديكمز بو اوزون مكتوب: حصار: 8 كانون ثانى 1318 (1901) تاريخليدر؛ توفيق فكرتك صنعت واسلوب تلقيلرينى افاده ايتمك اعتباريله چوق مهم اولان بو مكتوبك تمامى نشر اولونماليدر. بز، نقل ايتديكمز قسملرى اصلندن استنساخ ايتدك. (آ.ى.)

سەوەن ، زواللى توركلرك يارالرينە مرهم آرايان بر فرياد ، بر استمداددر . اودە توفيق فكرت كبى شعردە بر مقصد حيات ، بر مقصد اجتماعى آرايور ، « شعرى بر ملعبۀ خيال عد ايتميور .» ـ صوكرەدن يازديغى « بنم شعرلرم » منظومەسى بو غايەسنى نە ايى آكلاتير :

« زواللى بن ، المدەكى شو اوچ تللى ساز ايلە
« ملتمك فلاكتلى حياتنى سويليەجكم ،
« دردليلرك كوز ياشنى چورەسم ايلە سيلەجكم !..»

بويلە دوشونن ، بويلە طويان بر آدم، ملتك فلاكتلى حياتنى احداث وادامە ايتمش مؤسسەلرە طبيعى محبت وحرمت كوستەرمز : امين بك عثمانلى هيئت اجتماعيەسنك زروەسنى تشكيل ايدن پادشاهە، اونى احاطە ايدن تورەدى مخلوقاتە ، استانبولى دولديران سراى وحكومت آدملرينە، اونلرە چاتوب كيف وصفاسنە باقان ساختە منورلرە وعلى العموم ظلم وتحكمە منبع ويا آلت اولنلرە قارشى درين ومصر بر كين وخصومتلە مشبوعدر . هر شعرندە بو كين وخصومتى استشمام اولنەبيلير . امين بك ، يالكز ديموقرات دكلدر؛ كويليلرە مختارك ، محلى بكلرك ، استانبول افنديلرينك روا كورديكى مظالمى تصوير ايدن شعرلرينە بر اختلالجى روحى بيلە نفخ ايدەبيلمشدرلر . توركجە شعرلر مظلم ومؤلم منظرە وتأثرلرلە طولو اولمقلە برابر تورك شاعرى، اميدسز بر بدبين دكلدر ، او بوتون بو اجتماعى وسياسى حقسزلقلرك اوكنى آلا بيلەجك بر قوتە ايمان ايدركە او قوتدە « علم » در . محمد امين بك رەفورماسيوندن، رونەسانسدن و XVIII عصر فلسفەسندن آلديغى محدود ومبهم انطباعلرلە علمك و بر درجەيە قدر حريتك بوتون يارالرە صارغى اولەبيلەجكنە ايناتير . 1900 تاريخلرندە بليرن بو فكر وحسى ، كيتدكجە تبلر ايتمشدر ، انقلابى متعاقب شعرلرينى طوپلايوب باصديغى كتابندە ، « تورك سازى » ندە « يارالر » بابندن صوكرە « صارغيلر » قسمى كلير وبو قسم كوتەنبرغ ، لوتەر ، قولومب ايلە باشلاركە بونلرە شاعر مژدەجيلر نامنى ويرمكدەدر .

« علم » ، « حريت » ، « ايمان » ، ملى شاعرى ، 1908 انقلابندن اول « كنج توركلر » ، اتحاد وترقيجيلرە تقريب ايتمشدى . حتى بر آرالق شاعر ، فطرت ومزاجنى كوزدن قاچيرەرق اختلالجى بر محفلە اعضا اولدى ؛ « اتحاد وترقى » فرقەسيلە مناسبات تأسيس ايلەدى. بلكە شعرلرندە منتخب موضوعلرك معنا وغايەلرى آكلاشيلمەسندن، بلكە اختلالجى فكر وحركتلرە تمايلنك حس اولونمەسندن، هر حالدە وظيفەسينە تعلق ايتمەين اسبابدن ناشى ، 1907 سنەسندە، يعنى انقلابدن بر ييل اول رسومات اوراق مديرى محمد

امین بك ، ارضروم رسومات ناظرلغنه تعیین اولنه‌رق پایتختدن اوزاقلاشدیریلدی؛ 1908 انقلابی وقوعه کلدیکی زمان ، ملی شاعریمز ارضرومده بولنیوردی .

محمد امین بکك انقلابدن صوکره‌کی فعالیتندن ایلروده بحث ایده‌جکز . شمدی بر نقطه‌نك دها توضیحنی لزوملی کوریورز : امین بك تورکجه شعرلرینی یازمایه‌باشلامادن اول ، نجیب عاصم ، ولدچلبی وش. سامی بکلر کبی تورکجیلکی بالخاصه لسان، فیلولوژی وتاریخ ساحه‌لرنده تأسیس ونشره چالیشان ذاتلر واردی ؛ بونلرك فکرلری همان همان عینی اولمقله برابر بلکه اوزمانك سیاسی شرائطندن دولایی معین بر تعضی حالنه کچه‌مه‌مشلردی. محمد امین وحکمت بکلرله‌تورکجیلك ادبیات‌ساحه‌سنه انتقال ایتمش اولدی. فقط بونلرده انقلابه‌قدر ادبیاتده‌تورکجیلك مسلکنی اعضاسی معلوم ومتساند، متعضی بر مکتب حالنه کتیره‌مدیلر. محمد امین بکك ادبیاتده تورکجیلك مسلکی، بویکی مکتبی احداث ایتدیکنه شبهه یوقدر؛ حتی محمدامین‌بکله‌فکرآرقداشلری رائف‌فؤاد ورضاتوفیق‌بکلرك، یکی مسلکی تعضی ایتدیرمك ایچون بر مجموعه چیقارمه‌یه تشبث‌ایتدکلری‌ده بر امرواقعدر؛ فقط بومجموعه‌نك بر نسخه‌سی بیله نشر ایدیله‌مدیکنی یوقاریده آکلاتمشدق . بناءً علیه انقلابه قدر نه لسان ، نه تاریخ ، نه‌ده ادبیات ساحه‌لرنده بر تورکجیلك تشکیلاتنك وجود بولامادیغنی مشاهده وتثبیت ایتمش اولیورز .

VII

سیاسی تورکجیلر

عثمانلی ایمپراطورلغی داخلنده تورکجیلك جریاننك، یونان حربی عرفه ونزداسنده ، نه‌قدر انکشاف ایتمش اولدیغنی کوردك. عین زمانده ، ینه عثمانلی تورکلکی کولتورینه منسوب برایکی آدمك ایمپراطورلق حدودی خارجنده ، تورکجیلك جریاننه خادم فعالیتلرینی ذکر ایتملی‌یز . بونلر ، تورکجیلکله یالخاصه سیاست ساحه‌سنده مشغول اولمشلردر .

موضوع بحث ایتمك ایسته‌دیکمز کیمسه‌لر ، طونه‌لی حلمی ایله آق چوره اوغلی یوسف وحسین زاده علی بکلدر .

*
* *

طونه‌لی حلمی

حیاتنك صوك دملرنده بویوك ملت مجلسنده زونغولداق مبعوثی بولونان طونه‌لی حلمی بك ، طبیه مکتبندن قاچوب اوروپاده کنچ تورك صفتیله نشریاته باشلار باشلاماز ، کندیسنك قلاسیق ژون تورکلردن براز باشقه دورلو دوشنوب ، باشقه دورلو یازدیغنی کوستردی : اوروپاده‌کی کنج تورکلر ، استانبول بك وپاشالرندن ویا بك وپاشا زاده‌لرندن عبارتدی؛

هپسی، عثمانلی وحدتنی اساس بر عمده تلقی ایدن مشروطیتجی لیبراللردی؛ همان بر عصردنبری اوروپایی صارصان ملیت وخلقجیلق جریانلرینی آدام عقللی آکلایامامش، هله ممالك عثمانیه‌ده بو جریانلرك حاصل ایتدیکی تأثیرلری حقیله قاورایامامش کیمسه‌لردی. «عناصر» تعبیریله ذکر ایتدکلری «ملت»لرك «اتحادینه» وبو «اتحاد» سایه‌سنده «عثمانلی ملتی» نامنی ویردکلری موهوم وجودك «ترقی» ایده‌جکنه صافدلانه اینانیرلردی. طونه‌لی حلمی بك‌ده بو اساسی عقیده‌لرده، ابتدا آرقداشلرندن آیریلماز؛ اوده

مرحوم طونه‌لی حلمی بك

سیاسةً «عثمانلیجی» در؛ اوده مدحت پاشا قانون اساسیسنك تطبیقنی طلب ایدن مشروطیتجی وحریتجیدر؛ اوده اتحاد عناصر سایه‌سنده «عثمانلی ملت» ك ترقی ایده‌جکنه ایمان ایدنلردندر . . . آنجق، ایلك یازیلرندن اعتباراً خلقه، ممالك عثمانیه‌ده خلقك اکثریت عظیمه‌سی اولان «کویلو» یه چوق اهمیت ویریر؛ ویازیلرینك چوغنی خلقه، کویلویه خطاباً یازار؛ اونلرك دردلرینی آز چوق بیلیر؛ واو دردلری قورجالایه‌رق، خلقی،

کویلولری موجود رەژیم، حکومت وحکمدار علیهنه حرکت ایتدیرمك ایستەر. طونەلینك ایلك یازیلرندن، یالکز لیبرال ومشروطیتجی دکل، لیبرال ومشروطیتجی اولمقله برابر، خلقجی، دیموقرات، طونه حوالیسنده منتشر برتعبیر ایله «نارودنیاق» اولدیغنی مشاهده ایدییورز. بوفکر سیاسی، حتی اجتماعی، کلمەلرینه، اسلوبنه، اداسنه ورسالەلرینك اسم وشکلنه اجرای تأثیر ایتمشدر. خلقه خطاب ایدرکن خلقك آکلامادیغی عربجه وعجمجه کلمەلردن، ترکیبلردن چکینیر، خلق تعبیرلرینی، ضرب مثللرینی چوق قوللانیر، اسلوبی — کوتو ویا کلیش برتعبیر ایله — «عامیانه» در، رسالەلرینه اکثریا خلقك جامعلرنده دیکلەمەیه آلیشدیغی «خطبه» طرزینی، واسمنی ویریر، خطبەلرده اولدیغی کبی آکلاتمقدن زیاده حرمت وحشیت حستی تلقین ایچون آیت وحدیثلر ذکر ایدر.

طونەلینك سیاسی خلقجیلغی، لساندە «خلقجیلغی» و- تورکجه یازدیغی جهتله — «تورکجیلکنی» انتاج ایتدی. ینه او خلقجیلقدرکه طونەلینك «ملیت» مسألەلرینه، باشقه آرقداشلرندن فضله اهمیت وقیمت ویرمەسنه باعث اولدی. باشده عثمانلی عنصر مختلفەسنه، کندی لسانلرنده، یعنی آرناوودجه، عربجه، بولغارجه، رومجه، ارمنیجه الخ خطابەلرده بولنمق ایستیەرك، بعض خطبەلرینی ترجمه ده ایتدیردی؛ فقط کندیسنه قولاق آصوب دیکلەینلرك همان منحصراً تورك اولدیغنی آکلاینجه، «اتحاد عناصر» خیالندن اوزاقلاشمەیه باشلادی؛ نهایت واقعەلرك ارشادیله سیاسی تورکجیلکه قدر ایلرولدی. لکن طونەلی بو صوڭ تکامل مرحلەسنه، مشروطیتك اعلانندن بر خیلی زمان صوکره واصل اولابیلمشدر. برنجه حلمی بکك خصوصیتی خلقجیلغیدر؛ بو خلقجیلقده، تورکجیلك بالطبع مندمجدی؛ فقط طونەلی کندیسی بیله غالبا بونڭ پك فرقنده دکلدی.

طونەلینك تورکجیلکی صوکرەدن واقعاتك تأثیریله تظاهر وانکشاف ایتدی [1]... وآنقرەده جوشقون وفضله هیجانلی بر حال آلدی [2].

---

[1] «ممش چاووش، بن بو مجلسه کیرملیم». - صحیفه 13 آنقره، ایقاظ مطبعەسی 1337 (1923)

[2] طونەلی حلمی بك، اسکی طونه ولایتنك اسکی جمعه قصبەسنده، آغستوس 1871 تاریخنده طوغمشدر. قانطارجی اوغللرندن اسماعیل آغانك مخدومی حلمی، آلتی یاشنده مهاجر اولدی. عائلەسیله طولاشدیغی آناطولینك مختلف شهرلرنده ابتدائی ورشدی تحصیلی کوردکدن صوکره، قولەلی طبیه اعدادیسنه یازیلدی. کلخانه طبیەسنك IX نجی صنفنده ایکن کنج تورکلك جریان فکریسنه قاپیلارق، 1896 دە اسویچرەیه قاچدی؛ واوراده نشریاته، سیاسی فعالیته باشلادی. بر خیلی ماجرادن صوکره، 1902 ده قاهرەیه یرلشدی. مشروطیتك اعلانی متعاقب استانبوله دوندی. مشروطیت حکومتی، طونەلی حلمی بکی قائمقاملقلرده وبعا حرین مدیریتی سوقیات خارجیه

آق‌چوره‌اوغلی یوسفك بر آز شعورلی تورکجیلکی حربیه مکتبی
آق‌چوره اوغلی یوسف صیره‌لرندن باشلار. اوزمانلر یعنی یونان حربی عرفه‌لرنده، نجیب
عاصم بکلرك، ولدچلبی افندیلرك، بروسه‌لی طاهر بکلرك تورکجیلکه
متعلق رساله و مقاله‌لری انتشار ایتمکده ایدی؛ اسماعیل بك غاسپرینسکی‌نك «ترجمان»ی‌ده بر آرالق استانبوله کلوب طاغیلیوردی. آق‌چوره اوغلینك بو یازیلردن فکر آلدیغی محققدر. بو تأثیراته، بر نوع اسکی تورکلك، اورته آسیا تورکلکی داءالصله‌سی‌ده علاوه اولنمالیدر. آق‌چوره عائله‌سنك منشأ و رابطه‌لری، یوسفك دها اون، اون ایکی یاشنده ایکن اورته آسیا تورکلکنك بر کوشه‌سنی، باشقردستان بوزقیرلرینی کوروب، اوراده بر آز چادیر حیاتی یاشاماسی، بر آز قیمز ایچمه‌سی، بو دارالصله‌یی بلکه ایضاح ایده‌بیلیر.

آق‌چوره عائله‌سی؛ شمال تورکلکنك قدیم عائله‌لرندندر. بوتون آریستوقرات عائله‌لر کبی، آق‌چوره اوغلاری‌ده بابا و دده‌لرینی، دورتیوز ییل اولنه قدر، بیلمم قاچ کوبك صایار، طوریرلر. یوسفك باباسی، بویوك بر چوخه فابریقه‌سی صاحبی، اولدقجه زنکین حسن بای آدلی بر فابریقه‌طور ایدی. آناسی، قزانك اسکی و معروف بر بورژوا عائله‌سی اولان یونس اوغللرندن بی‌بی قمر بانو خانمدر. یوسف، 1879 سنه‌سی کانون اولنك ایکنجی کونی، وولغا ساحلنده‌کی سمبر (الیوم اولیانوفسکی) شهرنده تولد ایتدی. یوسف، هنوز ایکی یاشنده ایکن باباسنی غائب ایتدی و یدی یاشنی اکمال ایتمه‌دن آناسیله برابر استانبوله کلدی؛ و استانبولده، الفبادن باشلایارق مراحل تحصیلی قطع ایتدکدن صوکره، 1897 سنه‌سی حربیه مکتبندن ارکان حربیه صنفلرینه آیرلدی.

آق‌چوره اوغلی، دها مکتبده ایکن محررلکه هوس ایتمشدی. ایلك مطبوع مقاله‌سی تورکلکك ایکی قولنی بربرینه طانیتمق یولنده یازدیغی شهاب‌الدین المرجانی ترجمه حالیدر. 1897ده، استانبولك «معلومات» مجموعه‌سنده انتشار ایدن بو مقاله، شمال تورکلکنك اك بنام علماسندن و شمالده‌دینی تجدد و ملی انتباه حرکتی‌نك ایلك پیشوالرندن بولاریده اسمی کچن شهاب‌الدین حضرتلك افکار و افعالنی، و بو صورتله شمال تورکلکنك

مأمورلغنده استخدام ایتدی. متارکه دوره‌سنده استانبول مجلسی مبعوثاننه ارکلیدن مبعوث انتخاب اولندی. غازینك دعوتنه اجابتله آنقره‌یه کلوب «بویوك ملت مجلسی»نه اعضا اولدی. ایکنجی و اوچنجی «بویوك ملت مجلسلرینه»، «جمهوریت خلق فرقه‌سی» طرفندن زونغولداق مبعوثی انتخاب ایتدیریلدی. مجلسلرده طونه‌لینك جوشقون سسی، دائما تورکجیلك و خلقجیلق اوغرنده یوکسلمکده ایدی. 1928 سنه‌سی تموزك 24نده استانبولده وفات ایتدی. طونه‌لینك باشلیجه اثرلری 11 عدد خطبه‌سیله، «ممش چاوش» پیه‌سیدر. بر قاچ پارچه‌یه بولونن بو پیه‌س منظومدر. «ممش چاووش». تورك کویلوسینی تمثیل ایدن بر قهرماندر.

(مراجعت اولنه: یعقوب قدری، «بر قوجه چوجمك ئولومنه دائر» ـ ملیت، 6 آغستوس 1928

عرفان سویه‌سنی ، فکری حرکتلرینی ، جنوبده‌کی قارده‌شلرینه آ کلاتمق مقصدیله

آق‌چوره اوغلی یوسف بك

یازیلمشدی [1]. یوسف «شهاب الدین حضرت» ترجمهٔ حالیله برابر ، شمالده ملی فکر

[1] « مصور معلومات » غزته‌سنك جلد : XXIII ، نومرو : 69 ؛ 20 کانون اول 1312 (= 2 کانون ثانی 1897) تاریخ‌و نومرولو نسخه‌سنده، حضرتك بر رسمیله برابر انتشار ایتمشدر . عین مقاله قزانده حضرتك یوزنجی سنهٔ دوریه ولادتی مناسبتیله تألیف اولونان «مرجانی» آدلی بویوك کتابه‌ده ادخال اولونمشدر . «مرجانی»، قزان، معارف مطبعه‌سی 1333 (1915) صحیفه 422.

مؤسسلرندن وعصری مدنیته التحاق طرفدارلرندن « قیوم الناصری » نك ترجمهٔ حالی ده یازوب عینی مجموعه‌یه ویرمش ایسه‌ده ، بو ایکنجی مقاله طبع ونشر اولونمامشدر .

بو صیره‌لرده ، آق‌چوره اوغلی یوسف ، تعطیل آیلرینی ، اقرباسنك ساكن اولدیغی قزان ، سمبر شهر و کویلرنده کچیره‌رك ، شمال تورکلکنك حیات وافکارینی یاقندن تعقیبه امکان بولیوردی ، ویول اوزرنده بولونان قریمك باغچه سراینه اوغرایارق انیشته‌سی اسماعیل غاسپرینسکی‌یی زیارتله اوندن فیض آلیوردی . عموجه‌لرندن سمبرده ساكن آق‌چوره اوغلی ابراهیم بك ، متعدد غرب لسانلریله اسکی ویکی تورکجه لسانلرینه واقف ، اویغورجه‌یی اوقویوب یازابیلن متتبع بر ذاتدی . یوسف ، ابراهیم بکی وزنکین کتبخانه‌سنی زیارت ایده‌رك ، عموجه‌سنك تورك عالمنه ، تورکولوجیایه متعلق مصاحبه‌لرندن استفاده‌ده قصور ایتمیوردی . بالذات شهاب‌الدین حضرت ایله قیوم‌الناصری‌یی‌ده زیارت ایله‌مشدی . ایشته موضوع بحث ایکی ترجمهٔ حال ، بو صله سیاحتلرندن و بو زیارتلردن صوکره قلمه آلینمشدر .

یوسف ، حربیه‌نك ایکنجی صنفنده ایکن ، کنج تورکلك افکارینه التحاق وخدمت تهمتیله قرق بش کون بر انغه‌بندلکه محکوم اولدی . محبوسدن چیقاریلدیغی زمان مکاتب حربیه ناظر ثانیسی رضا پاشا ، کندیسنه ، مخصصا صنفنك الك چالیشقانلردن اولدیغی (صنفنك دوردنجیسی ایدی) نظره آلارق لطفکار داوراندقلرینی وبو یولده ایکنجی بر حرکتی حس اولونورسه مطلقا طرد اولنه‌جغنی اخطار ایتمشدر .

ارکان حربیه صنفنه آییریلماسندن بر قاچ آی صوکره ، تکرار توقیف اولنه‌رق ، اوزمانلر استانبولك بوتون منور وحریتپرور کنجلکنی قورقوتان طاش قیشله دیوان حربنه سوق اولندی . یوسفك صنف آرقداشلرندن بو کون تورکیه جمهوریتنك لوندره سفیری بولونان احمد فرید بك‌ده (صنفنك برنجیسی ایدی) دیوان حربه کوندریلنلر ایچنده بولنیوردی . دیوان حرب ، هیچ بر جدی سبب اولمادیغی حالده ، هر ایکی ارکان حربیه ملازم ثانیسنی سلك عسکریدن طرد و یوسفی مؤبداً قلعه‌بندلکه محکوم ایتدی ! ..

طاش قیشله دیوان حربی محکوملری ، عبدالحمید ثانینك بر اراده‌سیله ، درجات محکومیت نظره آلنمقسزین طوپ یکون (فزان)ه کوندریلمك اوزره طرابلس غربه سوق اولندیلر . آنجق 84 کشینك فزانه ارسالنه کافی مبلغك طرابلس غرب ولایت جلیله‌سی خزینه‌سنده بولونامامه‌سی سایه‌سنده ، بوتون منفیلر طرابلس غرب قلعه‌سنك قدیم قصرنده حبس اولندیلر ؛ قسماً فوق‌الزمین بر عسکر قوغوشنده ، قسماً تحت‌الزمین بر نوع زندانده کچن بو محبوسلقدن ، آوروپاده‌کی کنج تورکلرك بر زمره‌سیله عثمانلی سلطانی آراسنده عقد اولونان متارکه شرائطندن بریسنك تطبیق صورتیله قورتوله‌بیلدیلر . هیچ اولمازسه

شهر داخلنده سربستیٔ حرکتنه قاووشان آق‌چوره اوغلی،فرقه ارکان حربیه‌سنه ملحق ارکان حربیه ملازم ثانیسی رتبه ومأموریتیله بر مدت ارکان حربیه قلمنده ولوالره معاملات وظیفه‌سنده چالیشدقدن صوکره، آرقداشی فرید بکله برابر، اوفاق بر مالطیز قایغی ایچنده طرابلسدن قاچارق ، فرانسه‌یه ، پاریسه کیتدی .

پاریسده ایلك کورشدیکی تورك ملتجیلرندن دوقتور شرف الدین مغمومی مرحوم ، کندیسنه عثمانلیلق فکرینك چوروکلکندن،عناصر مختلفه‌نك تأمین ائتلافی امکانسزلغندن، تورك ملیتپرورلکندن غیری هیچ بر سالم فکر بولنمادیغندن ، غربلیلرك عمومیتله شرق وتورك دشمنلقلرندن، مدنیلرك ورد زبانلری اولان عدالت وانسانیت سوزلرینه ایناتمق محض حماقت اوله‌جغندن وبوتون بو حقیقتلری اوکا پاریسده‌کی حیات ومشاهداتی تلقین ایتمش بولندیغندن بحث ایله‌مشدی.دوقتور شرف الدین مغمومینك بو سوزلری ملیتجیلکك ایزلری ذاتاً دماغنده بر آز موجود اولان آق چوره اوغلنه چوق درین بر تأثیر اجرا ایتدیکنی حالا خاطرلارم .

احمد فرید بکله یوسف ، وقت کچیرمکسزین « سربست علوم سیاسیه مکتبنه » طلبه قید اولندیلر . اورمانلر (1899) بوتمی ، صوره‌ل ، فونق برنتانو ، آناطول لروا بولیو، رونو، له‌وی برول کبی فرانسه‌نك بنام علماسندن معدود ذاتلر،مکتبده درس ویریورلردی وبو ذاتلرك هپسی ، بعض آنات فرقی اولمقله برابر ، جمله‌سی ملیتپرورلردی . بو استادلر هر ایکی طالب علمك فکر ومحاکمه‌لرینه آرتق دکیشمیه‌جك قدر قطعی، معین بر وجهه ویردیلر. آلبر صوره‌ل، بوتون عصر حاضر تاریخنده، اك حقیقی عامل اوله‌رق «ملتلر»ی بولیوردی . فونق برنتانو ، حیات تاریخنده «اقتصادی عامللری» عامل اصلی طانیوردی واشکال وظواهره ، مجرد افکار وآماله دکل ، رءآلیته‌لره قیمت ویرمه‌یی تعلیم وتلقین ایدییوردی. بوتمی،بالخاصه سیاسی واجتماعی مؤسسه‌لرك انکشافنده ملتلرك پسیخولوجیاسنه نظر دقتی جلب ایله أوولوسیون طریقیله انکشافلرك صاغلام اولدیغنی اظهار واثباته چالیشیوردی. حاصلی کییوم سوقاغنك بو آلایشسز، فقط پك جدی مکتبی، شرقه آغ‌ق بعض قیریتیلری که‌یلن سیاسی واجتماعی فکرلرك منبعلرندن بری ایدی.علمه‌صوصامش کنجلر ، بو منبعدن قانه قانه ایچه‌بیلیرلردی .

آق‌چوره اوغلنك جنوب وشمال تورکلکی محیطلرنده‌کی مشاهده‌لرندن ، وکندینه تقدم ایدن تورکجیلرك اثرلرندن ، مصاحبه‌لرندن حاصل اولمش انطباعلره مستند سیاسی واجتماعی فکر ومحاکمه‌لری ، علوم سیاسیه مکتبنده خیلی صراحت کسب ایتدی ؛ آق‌چوره اوغلی ، علوم سیاسیه مکتبندن آلدیغی درسلرله ملیتجیلکی وتورکجیلکی سیاست ساحه‌سنده دوشونمه‌یه باشلامشدی .

یوسف ، بر طرفدن مکتبنه دوام ایدرکن ؛ دیکر طرفدن کنج تورك محافلنه‌ده کیدر کلیردی . احمد رضابك طرفندن نشر اولونان تورکجه شورای امت غزته‌سنه برقاچ مقاله، فرانسزجه «مشورت» غزته‌سنده‌ده ، فرانسز مؤرخلرندن « ماله » و « دبیدوری » نتقید ایده‌رك مدحت پاشانك مشروطیتپرورلکنده صمیمی اولدیغنی ادعا واثباته‌چلیشان اوزونجه بر مقاله ویروب نشر ایتدیرمشدر [1] . « شورای امت »ده چیقان مقاله‌لر ، یالا آخره استانبولده کوچوك بر رساله حالنده جمع ونشر اولونمشدر[2]. ا کثریسی 1902 سنه‌سنده یازلمش اولان بو مقاله‌لرك . علوم سیاسیه مکتبی درسلرندن چوق ملهم‌اولدیغی فقط ، اتحاد وترقی ، عقیده‌لرندن‌ده تماماً صییر‌لامادیغی کورولور : بومقالرلرده ملیت مسأله‌سنه تماس اولونمقله برابر ، هنوز سیاست ساحه‌سنده ملیتپرورلك یولنه قطعیتله کیدیلمه‌مشدر . آنجق بر ایکی نقطه‌ده ، صوره‌لك تأثیری آلتنده ، « ملیت » ك قوت ، قیمت واهمیتی آکلانیلمغ ایسته‌نیلمشدر ، وهیچ برمقاله‌ده « ملت عثمانیه » تعبیری یوقدر. اونك یرنده « عثمانلی اولکه‌سنده اوطوران مختلف اقوام » ، « هیأت مجتمعهٔ عثمانیه » ، « هیأت عثمانیه » کبی تعبیرلر قوللانیلیور . ممالك عثمانیه‌ده ساکن خلقلرك ، قوملرك قومجه منافعی مشاهده وافاده‌اولنیور. هیأت عثمانیه‌نك بو قوملر طرفندن تحمل ایتدیریلمکده اولدیغی تثبیت ایدیلیور . فقط محرر هنوز ، هیأت مجتمعهٔ عثمانیه‌نك ، چوق چتین ؛ عادتا محال شرائطك حصولی حالنده محافظه‌سی امکان خارجنده بولنمادیغنی ظن ایدییور : «جمعیت عثمانیه‌نك» اویله برشکل وحال اخذ ایتمه‌سی اقتضا ایدرکه ممالك عثمانیه‌ده مسکون خلق، هیأت «مجتمعه‌مز کوره‌نك حالیله محافظه‌سنده منفعتدار اولسون، یعنی آیریلمقده یالکز فائده بولنامقله قالماسین ، زیان کورسین .» (« بر توصیه » ـ صحیفه 38) ـ عین مقاله‌نك برآز آشاغیلرنده ایسه شویله دینیلیور : « احوال مملکتك صلاحی دیمك ، یالکز شکل اداره‌نك تبدلی دیمك دکلدر ، بوتون جمعیت عثمانیه‌نك انقلابی دیمکدر. » (صحیفه 41) .

1903 سنهٔ تدریسیه‌سی نهایتنده ، آقچوره اوغلی یوسف ، پارس سربست علوم سیاسیه مکتبندن اوچنجی مکافاتله شهادتنامه آلدی . شهادتنامه آلابیلمك ایچون حاضرلانمه‌سی ایجاب ایدن Travail (ایش)ك عنوانی :

(عثمانلی Essai sur l'histoire des Institutiones de l'Empire Ottomans » سلطنتی مؤسساتی تاریخنه دائر بر تجربه)» در . اصلی اولان فرانسزجه‌دن « مدخل »

(1) Extrait de «Mechveret»: Midhat-Pacha, la Constitution Ottomane et l'Europe, par Y. A. Paris,1903.

[2] « اسکی شورای امت»ده چیقان مقاله‌لریمدن»ـ استامبول، «طنین مطبعه‌سی» 1320(1913)

قسمی بالآخره تورکجه‌یه ترجمه اولنه‌رق طبع ونشر ایدیلدی [1]، اصل متنی وخاتمه‌سی هنوز مطبوع ومنتشر دکلدر.

محرر، اثرك مدخلنده، عثمانلی سلطنتی مؤسساتنك منابع اساسیه‌سندن اولان تورك واسلام حقوق وتشکیلاتنه دائر معلومات مجمله ویردکدن صوکره، اصل متننده، «اسکی رژیم» و «یکی رژیم» دییه ایکی‌یه آییردیغی عثمانلی مؤسساتی تاریخنك مهم واقعه‌لرینی جمع وبو مؤسسه‌لرك کوره‌بیلدیکی قدر ممیز وصفلرینی تثبیت وایضاحه چالیشمشدر؛ خاتمه‌سنده ایسه عثمانلی ایمپراطورلغنك انحلالدن محافظه‌سی‌چون، مؤسسات موجوده‌سنك نه یولده تحاول وتکامل ایتدیریلمه‌سی موافق اولاجغنه دائر، شخصی نظر ومطالعه‌لرینی سرد ایتمشدر. درسلردن تصرف اولنه‌بیلن دار زمانده، آنجق محدود منبعلردن استفاده ایله یازیلان بو مکتب ممارسه‌سنك جدی بر قیمت علمیه‌سی اولمامقله برابر، آقچوره اوغلینك اوزمانلر سیاستده ملیت مسأله‌سنه نظرینی ارائه ایتمك اعتباریله براهمیتی واردر. اثرك خاتمه‌سی نهایتلرنده محرر، سلطنت عثمانیه‌ده اصلاحات مسأله‌سنه بر قاچ نقطهٔ نظردن باقیله‌بیله‌جکنی افاده ایدییور:

A) بر عنصرك منفعتی، B) مختلف عنصرلرك منافعی، C) حکمدارك وحکومته واضع الید اولانلرك منافعی، نهایت D) «دولت»ك منفعتی.. معلومات موجوده‌مه کوره، «کنج تورك» نامنی طاشیان اصلاحاتجیلرله، تنظیماتجیلر، مسألهٔ موضوعه‌یی منحصراً «دولت» نقطهٔ نظرندن حله چالیشمشلردی؛ لکن بو حرکتلرك فکریاتنده مختلف نقطهٔ نظرلرك تفریق وتحلیلنه کیریشیلمه‌مشدی.

«ایش»ك محرری‌ده، هنوز ادامهٔ حیاتنك امکان خارجنه چیقمامش اولدیغنه اینانديغنی دولت عثمانیه‌نك، یعنی (دولت)ك منفعتی نقطهٔ نظرندن، مطالعه ومحاکمه‌سنی یوروتمشدر. آقچوره اوغلنه کوره، بو نقطهٔ نظردن کنج تورکلر پروغرامنك عمدهٔ اساسیه‌سی قابل تطبیق دکلدر: «فکر ملینك بوقدر انکشافنده ومختلف ملیتلر آره‌سنده وعلی الخصوص ایکی دین بیننده بو درجه خصومتك تحصلنده صوکره، ایمپراطورلغك مختلف عناصرینی اتحاد وامتزاج ایتدیره‌رك اونده بر ملت تشکیل ایلمك غیر ممکندر.»

«محافظه‌کارلرك ایسته‌دکلری کبی قوت واجبارله‌ده ایمپراطورلغك وحدت وتمامیتنی محافظه قابل دکلدر. XX نجی عصر اوروپاسی بوکا مساعده ایتمز. اکر برنجی سلیم، طقوزنجی شارل ویا قاتولیق فردیناند زماننده بولنسه ایدك، غیرمسلملرك جمله‌سنی امحایه ومسلمانلری بر ملت حالنده براشدیرمه‌یه قادر اوله‌بیلیردك ...»

---

[1] «بیلکی مجموعه‌سی»نك 1نجی و2نجی نومروسنده طبع ونشر اولونمشدر. استانبول، 1329(1914)

بر آز اشاغیده :

« بلا اوپله کلیورکه غیر مسلم ملیتلرك « اوطونومی » لری مقصد در . اکر عثمانلی دولتی بو ملتلر ایچون کندیلکندن همان مستقل « سه‌لف غورعنت » لر تشکیلنه راضی اولمازسه ، اونلر قوت وشدتله « اوطونومی » لرینی قوپاروب آلاجقلردر . ایغناتیف ، « یا اوطونومی یا آناطومی » دیمکده حقلی ایدی ؛ ایکنجی ایمپراطورلق ، عثمانلی سلطنتنده « امتزاج وتماثل » پرنسیپلرینك تطبیقنی تشویق ایله خطالی حرکت ایتمشدر .

« بناءً علیه ، یا سلطنت عثمانیه تجارب سابقه‌دن بالاستفاده ، ایمپراطورلغك عناصر غیرمسلمه‌سنه ملی اوطونومیلر ویره‌جك ، وبو صورتله اونلرك دولته اولان ضعیف رابطه‌لری بوسبتون قطع ایتمه‌لرینه مانع اولابیله‌جك (زیرا بو عنصرلرك قوتلی برمجموعه اجزاسندن بولونمه‌لرنده دائما منفعتلری واردر) ؛ یاخود مذکور عنصرلرك دمیر وآتشله اوطونومیلرینی قزانمه‌لرینه انتظار ایده‌جکدر . »

خاتمه شو سوزلرله بیتیور :

« حاصلی عثمانلی ایمپراطورلغی ، محافظهٔ وجود ایده‌بیلمك ایچون ، بردولت متحده (Etat fédératif) شکلنه تحاول ایتمه‌لیدر . » بو سطرلر ، 1903 تاریخنده ، یعنی ایکنجی عثمانلی مشروطیتنك اعلانندن بش ، آرناوودلق ، ماکیدونیا وغربی تراکیانك ایریلماسندن طقوز وسلطنت عثمانیه‌نك بوسبتون انحلالندن اون بش سنه اول یازیلمشدی ؛ واوزمانلر اتحاد وترقی محافلنده حاکم ، ومرعی اولان افکاره تماماً ضد ایدی ؛ عدم مرکزیت طرفداری کنج تورکلر بیله ، اداری عدم مرکزیتلره قدر کیدیور وآچیقدن ملیتلره برحق طانیمق جسارتنده بولونمایورلردی ...

واقعا آق چوره اوغلینك بونظری رچته‌سنك‌ده ناقص معلوماته وصافدلانه محاکماته مستند اولدیغنی اعتراف ایتملی‌یم :

عثمانلی ایمپراطورلغنده یاشایان ، مثلا ماکیدونیا صرب ، بولغار وروملرینك ملی اوطونومیلری قزانمقله ، عثمانلی ایمپراطورلغی وحدتنده یاشامه‌یه راضی اولاجقلری تصور ، مسأله‌نك مهم معضلاتندن اولان صرب ویونان قراللقلریله بولغار پرنسلکی وبیوك دولتلرك بالقانلرده‌کی تأثیرلرینی هیچ‌ده نظره آلمامق دیمکدی : بوندن باشقه بعض عناصر آره‌سنده بالکه برعصردنبری حاد برصورتده موجود خصومت‌ده اونودیلمش کبی ایدی ؛ کذا بو عناصرك برآراده یاشامقدن استحصال ایده‌بیله‌جکلری منافع‌ده کافی درجه‌ده تدقیق ایدیلمش دکلدی . بو مطالعه‌لرك ، موضوعمزه کوره اهمیتی ، 1903 دن اعتباراً آق‌چوره اوغلی یوسفك آرتق عثمانلی وحدتنك شدتله تزلزل بولدیغنه وعثمانلی

اولکەسندە ساکن ملتلرك، ملی غایەلرینە وصولدن منی قابل اولمادیغنە دائر قطعی قناعتیدر؛ یعنی ملیت مسألەسنە ویردیکی قیمت واهمیتدر .

ملیت مسألەسنە ویردیکی بو قیمت واهمیت ، آق چورە اوغلی کیتدکجە دها سالم بر آکلایشە کوتورەجکدر ....

آق چورە اوغلی یوسف، پارسدە تحصیلنی بیتیردکدن صوکرە دولت عثمانیە حدودلری کندیسنە قاپالی بولندیغندن ، روسیە، اقرباسنك یانینە کیتدی وآق چورە عائلەسنك منشأ اصلیلری اولان « زویە باشی » کوینده عموجەسی یوسف بایك نزدندە برمدت قالدی. ایشتە بو کویدە ایکن، « قاهرە » دە چیقان، « ترك » غزتەسنە « اوچ طرز سیاست » عنوانلی مقالەسنی یازوب کوندردی

بو اوزونجە مقالەیە ، غزتەنك باش محرری علی کمال بك (فرید پاشا حکومتندە داخلیە نظری اولان علی کمال) ، « جوامز » سرلوحەلی ، تنقیدکار وحتی تزییفکار برمقالە ایلە مقابلە ایتدی . اوصرەلردە مصردە بولونان احمد فرید بك (بیوك ملت مجلسی حکومتندە مالیە وداخلیە وکیلی وتورکیە جمهوریتندە لوندرە سفیری اولان ذات)، « برمکتوب » ایلە آرقداشی یوسفك افکار ومطالعەسنی توضیح وقسماً تأیید بولندە مباحثەیە قاریشدی. وبو صرە مقالەلر «ترك» غزتەسنك 24 ـ 34 نومرولو نسخەلرندە (مایس ، حزیران 1904) باصلوب چیقدی(1) .

آق چورە اوغلی یوسفك کندی نقطۀ نظرندن الك مهم اثری اولان بو برقاچ ستونلق مقالە ایلە ، ایلك دفعە سیاسی ساحەدە تورکجیلك مسألەسی ، کمال وضوح ایلە موضوع بحث ایدیلمش اولیوردی ؛ بومقالەدە ، ایلك دفعە ، سلطنت عثمانیەنك تعقیب ایتدیکی ویا تعقیب ایدەبیلەجکی « اوچ طرز سیاست » یعنی « عثمانلیجیلق ، اسلامجیلق وتورکجیلك » صریح برصورتدە تثبیت وبیان اولنیوردی .

مقالە شوصورتلە باشلایوردی :

« ممالك عثمانیەدە ، غربدن استفاضە ایلە اکتساب قوت وترقی آرزولری اویانەلی ، بللی باشلی
« اوچ مسلك سیاسی تصور وتعقیب (Ebaucher) ایدیلدی صانیورم : برنجیسی حکومت عثمانیەیە
« تابع ملل مختلفەیی تمثیل وتوحید ایلە بر ملت عثمانیە وجودە کتیرمك ؛ ایکنجیسی حق خلافتك
« دولت عثمانیە حکمدارلرندە اولمەسندن استفادە ایدەرك بوتون اسلاملری حکومت مذکورە

[1] بو اوچ مقالە « ترك » دە انتشار ایتدکدن صوکرە مصردە بر رسالە حالندە جمع وطبع اولونمشدی . رسالەنك نسخەلری قالمادیغندن استانبولدە تکرار طبع اولندی . « اوچ طرز سیاست » استانبول ، مطبعۀ قدر ، 1327 (1912) شمدی نسخەلری نادردر .

« **اداره‌سنده سیاستاً برلشدیرمك** (فرنكلرك Panislamisme) دیدكلری) ؛ اوچنجیسی
« عرق اوزرینه مستند **تورك ملیت سیاسیه‌سی** تشكیل ایتمك. »

بوصورتله « اوچ طرز سیاست » قیصه‌جه تعریف اولندقدن صوكره، بهرینك بر آز تفصیل ایله بیانه كچیلیوردی. تورکجیلك سیاستی حقنده شویله دنیلیوردی :

« عرق اوزرینه مستند بر تورك ملیت سیاسیه‌سی حصوله كتیرمك فكری پك یكیدر. كرك
« شمدی‌یه قدر عثمانلی دولتنده، كركسه كلوب كچن دیكر تورك دولتلرینك هیچ بریسنده بوفكرك
« موجود اولدیغنی ظن ایتمیورم. شو محقق كه صوك زمانلرده استانبولده **تورك ملیتی** آرزو ایدن
« بر محفل، سیاسی اولمقدن زیاده علمی بر محفل تشكل ایتدی. شمس الدین سامی، تورکجه شعرلر
« مؤلف محترمی، نجیب عاصم، ولد چلبی وحسن تحسین (؟) بو محفلك كوزه كورینن اعضاسی
« اولوب، « اقدام » بر درجه‌یه قدر مروج افكارلریدر.

«... اك چوق توركلرله مسكون روسیه‌ده، توركلرك برلشمه‌سی فكرینك **پك** مبهم بر صورتده
« وجودینه قائلم. هنوز دوغمش اولان « ایدیل ادبیاتی » مسلمان اولمقدن زیاده توركدر، تضییقات
« خارجیه اولماسه بو فكرك سهولتله نشو ونماسنه ممالك عثمانیه‌دن فضله مساعد محیط، توركلرك
« أك كثرتلی بولندقلری تورکستان ایله یایق و ایدیل حوضه‌لری اولوردی. قافقاسیا توركلرنده
« بو فكر موجود اولسه كرك، آذربایجانه قافقاسك تأثیر فكریسی اولمقله برابر، شمالی ایران
« توركلرینك نه درجه‌یه قدر اتحاد اتراك طرفداری اولدقلرینی بیلمیورم.

« نه اولورسه اولسون، عرقه مستند بر ملیت سیاسیه ایجادی فكری هنوز پك طورفنده‌در؛
« پك آز شایعدر. »

مقاله‌نك ایكنجی قسمنده « بو اوچ سیاستدن هانكیسنك نافع وقابل اولدیغی » آراشدیریلیور ودرحال « نافع دیدك، لكن كیمه ونه‌یه نافع ؟ » سوألی وضع اولنیور.

« بو سؤاله جوابی آنجق میل طبیعیمز تعبیر دیكرله عقلمزك هنوز تحلیل ایده‌مدیكی، حق
« ویره‌مدیكی حسمز اعطا ایده‌بیلیر: بن عثمانلی ومسلمان بر توركم ؛ بناءً علیه دولت عثمانیه، اسلامیت
« وبوتون توركلر منفعتنه خدمت ایتمك ایسته‌یورم. لكن سیاسی، دینی ونسبی اولان بو اوچ
« جمعیتك منافعی مشتركمیدر؟ یعنی بریسنك قوتلنمه‌سی، دیكرلرینك ده قوتلنمه‌لرینی موجب اولورمی؟»

بو سؤاله جواب ویره‌بیلمك ایچون اوچ جمعیتك منافعنی مقایسه ایده‌رك نهایت شو قراره كلییور :

« هر اوچ جمعیته منسوب بر شخص دولت عثمانیه منفعتنه چالیشمالیدر. لكن عثمانلی دولتنك
« منفعتی یعنی اكتساب قوت ایتمه‌سی بحثمزك موضوعنی تشكیل ایدن اوچ طرز سیاسیدن هانكیسنی
« تعقیبده‌در وبونلردن هانكیسی ممالك عثمانیه‌ده قابل تطبیقدر ؟ »

مقاله‌نك اوچنجی وصوك قسمی، بو صوك سوأللره جواب آراشدیرییور : « عثمانلی ملتی تشكیلی » غایه‌سیله یاپیلان تجربه‌لری، بوكا قارشی چیقان داخلی وخارجی مانعه‌لری، بر تفصیل آكلاتدقدن صوكره دیورکه: «**بناءً علیه، ظنمجه آرتق عثمانلی ملتی وجوده كتیرمك اوغراشمق، بیهوده بر یورغونلقدر**... »

آق چوره‌اوغلی نظری اوله‌رق واصل اولدیغی بو نتیجه‌یه، بوندن صوکره افعالنده، حرکاتنده دائما صادق قالاجق ومقاله‌سنك انتشاروندن درت سنه صوکره « اتحاد وترقی » جمعیتنك ممالك عثمانیه‌ده مشروطیت اعلان ایتدیرمه‌سی متعاقب قابل الحصول ظن ایتدیکی اتحاد عناصر سیاستنه قارشی منبت بر وضعیت آلامیه‌جقدر ...

« عثمانلی ملتی وجوده کتیرمك » سیاستنی بوصورتله آتدقدن صوکره، مقاله « توحید اسلام » و « توحید اتراك » سیاستلرینك مناقشه‌سنه کچیور، ومحررك بو ایکی سیاستدن بریسنی دیکرینه ترجیحده تردد ایله‌دیکی کوریلیور . معمافیه « توحید اسلام »دن بحث ایدرکن، « توحید اسلام سیاستنك تطبیقنده موانع داخلیه، آز مشکلات ایله اقتحام اولنه‌بیله‌جك صورتده‌در ؛ لکن موانع خارجیه پك قوتلیدر . عثمانلی دولتنك جدی بر صورتده « توحید اسلام » سیاستنی تطبیقه قالقشماسنه، (نصارا دولتلری) بلکه‌ده موفقیتله، ممانعت ایدرلر . » دیه‌رك اسلام سیاستنك تطبیق اولنه‌بیلمه‌سنك پك شبهه‌لی اولدیغنی اظهار وافاده ایدیور .

« توحید اتراك » سیاستنه کلنجه، بونك تطبیقی ممکن اولدیغی تقدیرده، محررك مطالعه‌سنه کوره فوائد متعدده‌سندن بریسی، « ممالك عثمانیه‌ده‌کی تورکلرك هم دینی، هم عرقی روابط ایله پك صیقی، یالکز دینی اولمقدن صیقی » برلشمه‌سنه و « اساساً تورك اولمادیغی حالده بر درجه تورکلشمش عناصر سائره مسلمه‌نك دها زیاده تورکلکه تمثل » ایتمه‌سنه وحتی « هنوز هیچ تمثل ایتمه‌مش وفقط وجدانه ملیلری بولونمایان عناصرك‌ده تورکلشدیریله بیلمه‌سنه » خدمت ایده‌جکی کیفیتی‌در . بوکا مقابل، تورکچیلك سیاستنك « ممالك عثمانیه سکانندن مسلم اولوب‌ده تورك اولمیان وتورکلشدیریلمه‌سی ممکن بولونمایان « اقوامك دولت عثمانیه ألندن چیقماسی واسلامیتك تورك وغیر تورك قسملرینه آیریلارق « آرتق دولت عثمانیه‌نك تورك اولمایان مسلمانلر ایله جدی بر مناسبتی قالماماسی محذوری واردر . »

محرر، « غربك تأثیریله تورکلر آراسنه افکار ملیه کیرمه‌یه باشلامش » اولدیغنی تثبیت ایتمکله برابر، سیاست ساحه‌سنده تورکچیلکك « هنوز یکی طوغمش بر چوجق » اولدیغنی سویله‌یور ؛ معمافیه « زمانمز تاریخنده کوریلن جریان عمومینك عرقلرده » اولدیغنی و « توحید اتراك » علیهنه موانع خارجیه‌نك بالنسبه آز بولندیغنی وحتی بعض آوروپا دولتلرینك « روسیه منافعنه‌مضر اولدیغیچون بوسیاستی ترویج بیله ایده‌جکلرینی » علاوه ایدیور .

« ملیت عثمانیه » سیاستنك دولت عثمانیه‌یه نافع وقابل تطبیق اولمادیغنه قطعیتله حکم ایدن آق چوره اوغلی یوسف، اسلام وتورك سیاستلرینی ترجیحده بو قطعیتی کوستره

مدیکندن ، «اوچ طرز سیاست» مقاله‌سی ، «ترك» غزته‌سی محررلرینه توجیه ایدیلمش شو سؤال ایله ختام بولیور : «مسلمانلق ، تورکلك سیاستلریدن هانکیسی، دولت‌عثمانیه ایچون دها نافع وقابل تطبیقدر ؟ »

اوت ، آق‌چوره اوغلی ، بو مقاله‌سنده «تورکلك» ، یاخود مقاله‌ده اکثریا ذکر ایتدیکی تعبیر ایله «توحید اتراك» سیاستنی ، «مسلمانلق» یاخود «توحید اسلام» سیاستنه ترجیح ایده‌رك وکری ئه‌وولسیونی هنوز اتمام ایتمش دکلدر ؛ فقط فکری ئه‌وولسیونك هانکی جهته دوغری کیتدیکنی ، بو مقاله‌دن استخراج قابلدر : مقاله‌ده تورکجیلك سیاستندن بحث ایدرکن «دین اسلام ؛ تورك ملیتنك تشکلنده مهم برعنصر اوله‌بیلیر. «اسلام تورکلکك اتحادنده صوك زمانلرده خرستیانلقده اولدیغی کبی ایچنده ملیتلرك تحدثنی قبول «ایده‌جك وجهله تحول ایله‌ملیدر. بو تحول ایسه همان همان مجبوریدرده : زمانمز تاریخنده کوریلن «جریان عمومی عرقلرده‌در ادیان، ادیان اولمق حیثیتیله کیتدکجه سیاسی اهمیتلرینی، قوتلرنی ضایع «ایدیور . اجتماعی اولمقدن زیاده شخصیلشیور. بنابرین ادیان آنجق عرقلرله برلشه‌رك **عرقلره معاون وخادم اولورسه** اهمیت سیاسیه واجتماعیه‌سنی محافظه ایده‌بیلیور. » دینلمکده‌در.

بوکونکی دوشونجه‌مه کوره ، بو مقاله‌ده مهم بر تحلیل نقصانی واردر : «تورکلك سیاستی» ایله «توحید اتراك» ، «اسلام سیاستی» ایله «توحید ویا اتحاد اسلام» بربرلرینه‌قارشدیریلمشدر . عثمانلی دولتنك‌داخلاً «تورکلك» ویا «اسلام» سیاستی تعقیب ایتمه‌سی، خارجاً «پان‌تورکیست» ویا «پان‌اسلامیست» اولمه‌سنی مطلقا ایجاب ایتدیرمز. وبو تحلیل‌ده یاپیله‌بیلمش اولسه‌ایدی ، 1908 دن بوکونه دکین واقع اولان حادثات ، دها چوق صریح کورولمش وافاده ایدیلمش اولوردی.

نه اولورسه اولسون ، واقعه‌لره استناد ایله عکسی اظهار واثبات ایدیلنجه‌یه قدرادعا اولنه‌بیلیرکه بو مقاله‌دن اول عثمانلی سلطنتنك صوك دوره‌ده‌کی سیاست طرزلرینی‌تصنیف وتعیین ایدن وهر بر طرزه معین بر اسم ویره‌رك خطوط اساسیه‌سنی تبارز ایتدیرن بر اثر یازیلمش دکلدر ؛ بوندن باشقه همان بر عصره یاقین ، لسان ، ادبیات وفیلولوژی وحتی سیاست ساحه‌سنده تورکجیلك فکری وجریان فکرسی موجود اولدیغی حالده، تورك‌ملیتجیلکنك‌سیاستده حائز اوله‌بیله‌جکی‌قیمت‌واهمیته دائر ، «اوچ طرزسیاست»دن اوکجه بودرجه صراحت‌وقطعیتله بیان مطالعه ایدن براثر یازلمش اولدیغی‌ده‌بیلمیورم [1]

«اوچ طرز سیاست»ك اصل اهمیتی‌ده ، ایشته بو تحلیل وتثبیتلرنده‌در . 1908 مشروطیتنی متعاقب ، «عثمانلیلق ، اسلاملق وتورکلك ، تصنیفی ، وبو تعبیرلرك افاده

---

[1] اکر موجود اولوب‌ده اطلاع کسب ایده‌مه‌مش ایسه‌م ، بیلنلرك لطفاً بنی ارشادوتنویر ایله‌مسنی رجا ایدرم. (آ. ی.)

ایتدیکی سیاسی واجتماعی مفهوملر ، ممالك عثمانیه‌نك داخل وخارجنده ، بالخاصه تورکلر آره‌سنده چوق ایشلندیکی کبی ، حیات سیاسیه واجتماعیه‌نك تطبیقات ساحه‌سنده دخی هر اوچ طرز سیاستك دها زیاده وضوح وشعورله تحقق ایتدیریلمه‌سنه چالیشلدیغی برامر واقعدر .

« اوچ طرز سیاست » غرب محررلرینك نظر دقتنی جلب ایتمکده‌ده گچیکمه‌مشدر . یالکز استشراق ایله مشغول بعض خصوصی مجموعه‌واثرلرده دکل ، شرقه متعلق عمومی اثرلرده بیله عثمانلیلق ، اسلامجیلق وتورکجیلك فکر وسیاستلرندن ، تعبیرات عیناً قوللانلمق اوزره ، بحث ایدیلمه‌یه باشلانمش و « اوچ طرز سیاست » محرری ، تورکجیلك حرکتنك پیشوا ، مؤسس وناشرلرندن اوله‌رق کوسترلمکده بولونمشدر [1] .

آقچوره اوغلی ، « اوچ طرز سیاست » مقاله‌سنی بر سؤال ایله بیتیرمش اولمقله برابر ، روسیه‌دن کلدیکی زمان ، بوتون تورك عالمنده ، کولتور وسیاست ساحه‌لرنده ، ملیت فکرینك تطبیقی قابل ونافع اولدیغنه قناعت کتیرمش بولنیوردی . وروسیه‌ده

---

[1] بو یولده یازیلان اثرلردن کوزه ایلیشنلری آشاغیده کوستریورم :

1) P. Krisal , « Les Turcs à la recherche d'une âme nationale» , «Mercure de France» V.: 47, No 3640 .- 14 Août 1912 .

2) X, Les Courants politiques dans la Turquie contemporaine . - « Revue du monde musulman » V. : XXI, Decembre 1912 .

3) X, Le Panislamisme et le Panturquisme , « Revue du monde Musulman » V. : XXII, Mars 1913 .

قرق صحیفه‌لق بو اوزون مقاله‌ده « اوچ طرز سیاست » خیلی تفصیل ایله تحلیل ، تدقیق وتنقید ایدیلمش وآقچوره اوغلی یوسف ، اتحاد اسلام فکرینك مؤسس وناشرلرندن سیدجمال الدین افغانی ایله مقایسه اولونمشدر .

4) Gaston Gaillard, « Les Turcs et l'Europe », Paris, 1921 . page: 298 .

5) Lothrop Stoddard , Le nouveau monde de l' Islam , traduit . de l' anglais, Paris , Payot 1923 .

لوتروب ستودوارد- «یکی عالم اسلام»، انکلیزجه‌دن تورکجه‌یه ترجمه‌سی- مترجمی علی رضا سیفی- استانبول ، 1922 - صحیفه 229 .

6) A. Sanhoury, « Le Califat », Lyon, 1926 . page : 495 .

7) Commandant M. Larcher , « La guerre turque dans la guerre mondiale », Paris, Chiron, 1926 . « Le problème turc », page : 17:37 .

بولندیغی سنه‌لر ، بو فکرینك نشرینه خیلی مساعد ایدی : یوسف ، روس - ژاپون محاربه‌سی‌واونی‌تعقیب ایدن1905 اختلالی وروسیه‌ده‌مشروطیتك اعلان وتطبیقی صیره‌لرده درکه روسیه‌ده بولندی. ذاتاً شمال تورکلکی محیطی ، بوقاریده ذکر اولونان شهاب‌الدین مرجانی ، اسماعیل بك غاسپرینسکی کبی ملیتجیلرك واونلرك تلمیذلرینك‌سنه‌لردنبری لسان وکولتور ساحه‌سنده دوام ایده‌ن ارشاداتیله ، سیاسی ساحه‌ده دخی ملیتجی ، تورکجی ، حتی بوتون تورکجی (پان‌تورکیست) فکرلرك نشر وتلقیننه خیلی مساعد برزمین حالنه کلمشدی. آقچوره اوغلی، بو وضعیتدن درحال استفاده‌یه شتاب ایتدی؛ وسیاسی ساحه‌ده تورك ملیتجیلکی فکرلرینی ، هر واسطه ایله نشر ، وبو یولده ممکن اولان تعضیلرك تأسیسنه چالیشدی. اولاً ، اکثریسنه قرابت وصهریت باغلریله مربوط بولندیغی «قزان» زنکین عائله‌لرینك کنجلرینی تنویر وتعضی ایتدیرمه‌یه اوغراشدی وقزان کنجلکی تنویر مقصدیله‌او صیره‌ده «قزان» ك تجدیدیولینه کیرمش مدرسه‌لرندن «مدرسهٔ محمدیه»ده تاریخ، جغرافیا وعثمانلی- تورك ادبیاتی معلملکنی درعهده ایتدی [1] . صوکره‌قزانده «قزانه مخبری» آدلی بر غزته چیقارتدیرمه‌یه موفق اولدی وشمال تورکجه‌سیله ایلك چیقان بو غزته‌نك هیأت تحریریه ریاستنده بولندی . نهایت ، آقچوره اوغلی ، بوتون شمال تورکلرینی ، ملی بر تعضی سیاسی حالنده طوپلامق غایه‌سیله ، اسماعیل بك غاسبرینسکی ، علی مردان بك طوپچی‌باشی، عبدالرشید قاضی ابراهیموف کبی امکدار جماعت خادملریله برابر چالیشه‌رق 1905 اختلالی صیره‌لرنده «روسیه مسلمانلری اتفاقی» عنوانلی بویوك فرقه‌نك تشکل وتأسسنه خدمت ایتدی ،وفرقه‌نك مرکز اداره اعضالغنه وکاتب عمومیلکنه انتخاب ایدیلدی . «روسیه مسلمانلری اتفاقی» ، روسیه‌ده ساکن اولوب ، تورکلرك اکثریت عظیمه‌سنی تشکیل ایده‌ن ، شمال، تورکستان وآذربایجان تورکلرینك منورلریله بویوك ومتوسط شهر اهالیسنی وکویلولرك چوغنی بالخاصه، «حریت وجدان» ، «بوتون روسیه افراد اهالیسی آراسنده مساوات حقوق» [چونکه چارلق رژیمنده، غیر روس افراد اهالینك حقوقی ، روسلره نسبتله تحدید وتنقیص ایدیلمش بولنیوردی] ، و «کولتور ساحه‌سنده ملی انکشافه قانوناً مساعده» غایه‌لری اطرافنده طوپلامش بویوك بر تعضی سیاسی ماهیتنده ایدی . بو تعضی ، برنجی «دوما» (روس مجلس مبعوثانی)یه انتخابات اجرا اولنورکن ، جدی بر فعالیت ابراز ایده‌رك ، شمال تورکلرندن اعظمی مقدارده مبعوث انتخاب‌ایتدیرمه‌یه موفق اولدی . فقط تام انتخابات قیزیشدیغی صیره‌لرده، آقچوره

---

[1] آقچوره اوغلینك «علوم وتاریخ» آدلی رساله‌سی ، بو مدرسه‌ده اوقودیلان تاریخ مقدمه‌سندن خلاصه اولونمشدر . بو رساله قزانده خریطونف مطبعه‌سنده 1906 سنه‌سنده طبع اولونه‌رق «معارف کتبخانه‌سی» طرفندن نشر ایدیلمشدر.

اوغلی یوسفك انتخاب اولونمق حقی حائز اولمادیغندن بیخبر بولونان قزان ژاندارمه اداره‌سی، اونی توقیف ایتدیره‌رك، تا انتخابات ختام بولنجه‌یه قدر حبسخانهٔ عمومیده محبوس بولندیردی [1] .

آقچوره اوغلی، محبسدن چیقدقدن صوکره‌ده، روسیه‌ده بولندیغی مدتجه، یعنی 1908 تاریخنه قدر، متمادیاً تورك ملیتی غایه‌سنه متوجه سیاست و کولتور ایشلریله مشغول اولدی: «روسیه مسلمانلری اتفاقی» نك پترسبورغده، مبعوثلر نزدنده تشکیل اولونان بوروسنه انتخاب اولندی. «اتفاق» ك قونغره‌لرینی تنظیم واداره ایشلرنده چالیشدی. «قزان مخبری»، «وقت»، «ترجمان» غزته‌لرنده محررلك ومخابرلك ایتدی. نیژنی نوغورود پنایری اثناسنده (19 آغستوس 1906) انعقاد ایدن «اتفاق» ك اوچنجی قونغره‌سنده کاتب عمومیلك وظیفه‌سنی ایفا ایده‌رك، بو قونغره‌نك «اتفاق» ك آرزوسنه موافق بر نتیجه‌یه ایصالنه چوق چالیشدی [2]. بو قونغره‌ده بوتون مقررات تورکجه‌نك استانبول شیوه‌سیله قید اولندیغی کی، اسماعیل غاسپرینسکی‌نك تورك ملیتجیلکی وتورك برلکی نقطهٔ نظرندن چوق مهم اولان شو تکلیفی‌ده قبول اولندی:

«عموماً تورکلرك اصلی، نسلی بردر. زمانه ومکانه اختلافیله شیوه وعادتلریمزده «اختلاف پیدا اولمشدر. بو اختلاف، بکدیکریمزی آکلایامایه‌جق درجه‌یه کلمشدر. «بوندن صوکره مکتبلریمزی بر اولان لسان ادبیمزه خادم اولاجق حاله کتیرمك لازمدر. «قونغره‌لرك مکتب ومدرسه قومیسیونی طرفندن حاضرلانمش لایحه‌سنده، ابتدائی «مکتبلریمز ایچون دورت سنهٔ تدریسیه تعیین اولونمشدر. بونك اوچ سنه‌سنده ساده، محلی «شیوه ایله تدریسات اجرا ایدیلوب، صوك سنه‌سنده عمومی تورك لسانیله یازیلمش کتابلر «اوقوتدیلمالیدر؛ بو سایه‌ده تدریجاً مختلف شیوه ولهجه‌لر برلشمش اولور.»

اسماعیل بکك بو تکلیفی قونغره طرفندن شدتلی وهیجانلی آلقیشلرله قبول اولندی وبوتون روسیه‌ده ساکن مسلمانلرك جمله‌سیچون مقتدا ماهیتنده حاضرلانان مکتب ومدرسه‌لر اصلاحی پروغرامنه درج ایدلدی.

---

[1] «موقوفیت خاطره‌لری» ـ آ. ی. ایکنجی طبعی (برنجی طبعی روسیه‌ده اورنبورغده‌در.) استانبول، «تورك یوردی» کتبخانه‌سی، 1320 (1914).

[2] بوکونکی سویتلر جمهوریتی اتحادنده داخل «تاتارستان جمهوریتنك» کولتور ایشلرنده چالیشان مهم سیمالرندن عالم جان ابراهیموف طرفندن یازیلوب 1926 سنه‌سنده (قزان) دن «تاتارستان دولت نشریاتی» مطبعه‌سنده طبع اولونان «1905 سنه‌سی اختلالنده تاتارلر» عنوانلی تورکجه وروسجه اثرك، رسمی منبعلردن، حتی خفی دوسیه‌لردن آلدیغی معلوماته مستند محتویاتی آراسنده آقچوره اوغلنك اودورلرده‌کی سیاسی وحرثی فعالیتی تثبیت وقاراقتریزه ایدیلمکده‌در.

1906 و1907 سنه‌لری شمال تورکلری آراسنده ملیتجیلك، تورکجیلك حرکتنك الك حاللی بر دوره‌سیدر: روسیه ایمپراطورلغنك ژاپونیا اوکنده مغلوباً رجعتی، روسیه‌لك حریتجی، مشروطیتجی، مساواتجی، اختلالجی، اشتراکجی عناصر مخالفه‌سی ایله روسیه‌ده ساکن غیر روس ملتلرك جمله‌سنی ممنون ایده‌رك حرکت وفعالیته سوق ایتمشدی. بعض غیر روس ملتلر تام بر استقلال، بعضلری حرنی مختاریت واستقلال قزانمق سوداسنه دوشمشلردی. بو عمومی حرکت وهیجان روسیه‌ده ساکن مسلمان تورکلرك‌ده مختلف اقسامنه، عرفان سویه‌لری نسبتنده اجرای تأثیر ایلمشدی. ژاپون ضربه‌سیله کوشه‌مش استبداد اداره، ترقیپرور عنصرلره، ومختلف ملتلره قارشی، هیچ اولمازسه بر مدت ایچون، مساعده‌کارطاوراتمق مجبوریتنی حس ایتمشدی. ژاپون ضربه‌سی، مشروطیتجی واختلالجی عنصرلرله اونلره التحاق ایدن مترقی ملیتلرك، وعلی الخصوص سندیقالیزه اولمش وسائط نقلیه ومخابره مأمور وعمله‌سنك مدهش غره‌ولری تعقیب ایتدی. بونك اوزرینه، چار حکومتی یلکنلری ایندیره‌رك، بر نوع مشروطیت اعلاننده مضطر قالدی. بوتون بو حرکتلری تعقیب وقسماً بونلره اشتراك ایده‌ن شمال تورکلری، حاضرلغی نسبتنده، ملیتنك تبارزی واقسام مختلفه‌سنك توحیدی یولنده صرف مساعی‌یه باشلامشدر. ایشته بو مساعی، 1906 و1907 سنه‌لرنده یوکسك بر درجه‌یه واصل اولمش بولنیوردی و «اتفاق» ك اوچنجی قونغره‌سیله [1]، اونی متعاقب اجرا اولونان ایکنجی دوما انتخاباتی [2] بو مساعینك درجه‌سنی کوسترن تظاهرات خارجیه‌دندر.

1906 و 1907 سنه‌لرندن اعتباراً دیله‌بیلیرکه شمال تورکلرینك هیأت عمومیه‌سنده آذری، تاتار، باشقرد، قزاق، اوزبك.. الخ کی قبیله‌وی فرقلر اکسیله‌رك، وحدت ملیه فکرینه مستند جدی بر «شعور ملی» حاصل اولمه‌یه باشلامشدر. 1905 - 1907 حرکتلری، ظاهراً روسیه مسلمانلری عنوانی آلتنده یورودیلمش ایسه‌ده، حقیقةً بر حرکت ملیه ایدی. روسیه‌ده تورکلری، مذهب نقطهٔ نظرندن ایکی‌یه، سنی وشیعی قسملرینه آییران اختلافك‌ده ازاله‌سنه بو صیره‌لرده جداً چالیشلمشدر. بوتون روسیه مسلمانلرینك اوچنجی قونغره‌سنده، قبول اولونان قرارك بریسی‌ده شوایدی:

---

[1] «روسیه مسلمانلری اتفاقی» نك اوچنجی قونغره‌سنك مذاکرات ومقررات ضبطری مطبوع ومنتشردر: موسی بیکییف؛ «عموم روسیه مسلمانلرینك III نجی رسمی ندوه قونغره)لری ضبط جریده‌سی» - «روسیه مسلمانلری اوچنجی ندوه‌سینك مقرراتی» قزان، مطبعهٔ کریمیه، 1996.

[2] ایکنجی دوما انتخاباتنده، «اتفاق» برنجی دومایه انتخاب اولونانلردن دها فضله اعضا انتخاب ایتدیرمه‌یه موفق اولمشدر.

«مذاهب مختلفه آراسنده‌کی فرقلر حائز اهمیت دکلدر. و بو فرقلر روسیه مسلمانلرینك روحانی ایشلری ایچون عمومی بر مؤسسه‌نك وجودینه دینی نقطهٔ نظردن بر مانع تشکیل ایتمز»

بو قراری شیعی المذهب آذربایجانلی **علی مردان بك طوپچیباشف** تکلیف ایتمش، اعضاسی آراسنده بر چوق سنی و شیعی روحانیلر بولونان قونغره ایسه بو تکلیفی «سنیلك، شیعیلك یوقدر. یتیشیر اختلاف!» صدالریله و دقیقه‌لرجه سوره‌ن آلقیشلرله و متفقاً قبول ایلمشدر.

1907 سنه‌سندن صوکره، روسیه‌ده تکرار ارتجاع باشلایور. 3 حزیران 1907 ده ایکنجی دومایی طاغیتان چار حکومتی انتخاب قانونی مخالفلر و غیر روسلر ضررینه تبدیل، مخالف و غیر روس مطبوعاتك نشریاتی تحدید و عمومیتله مخالفلر و غیر روسلر علیهنه اجرای تعقیبات ایدییور. 1907 ارتجاعی، حیات سیاسیه‌یه هنوز یکی قاریشمه‌یه باشلایان شمال تورکلرینی بر آز اورکوتمکله برابر، حرب، اختلال و حریت دوره‌لرنده آتیلان تخملر بوشه کیتمش دکلدر. مطبوعات، شرائط حقیقیه‌یه آز چوق تطابقله، ینه تورك ملیتپرورلکی غایه‌سنه متوجه، مشروطیت و حریتك تکرار تمامیٔ تأسسنه ساعی نشریاتنده دوام ایدر. باخصوص تماماً تورکجی اولان شمالی تورك ادبیاتی (علوم، تاریخ و سائره‌یی جامع الك کنیش معناسیله) فیض و سرعتله انکشاف ایتمکده‌در.

بو ارتجاعه قارشی ترقیپرور روس عضویتلری ایله مطبوعاتی مقابله‌یه باشلادقلری کبی، شمالی تورك مطبوعاتی‌ده صوصمادی. از جمله آقچوره اوغلی یوسفك «3 حزیرانه واقعهٔ مؤسفه‌سی» عنوانلی بر رساله‌سی باصیلوب چیقدی [1]. بو رساله‌ده محرر، «حقوق نقطهٔ نظرندن بو واقعه نه‌در؟ — دولت فائده‌سی قطهٔ نظرندن نه کبی نتیجه‌لر ویره‌جکدر؟ — بو واقعه‌دن الك چوق متضرر اولان مسلمانلر بو جزایه هانکی حرکتلری ایله مستحق اولدیلر؟ — مسلمانلر بو ضربه‌یه ناصل مقابله ایتملیدرلر؟» سؤاللرینی وضع و بونلرك جوابنی اعطا ایدییوردی. آقچوره اوغلی، واقعه‌یی روسیه‌نك منافعنه مضر بر «ضربهٔ دولت» اوله‌رق توصیف ایتدکدن صوکره، ارتجاعله قوت قلبلری اکسیلمش اولمه‌سی محتمل شمال تورکلرینی، بعض مطالعات ایله تقویه و تشجیعه چالیشیور و از جمله دییوردی که:

« XIX نجی عصرده جهان مدنیت تاریخنه الك چوق اجرای تأثیر ایدن مؤثر ملیت فکریدر.
« ملیت فکرینه، بو عظم قوته هیچ برشیٔ غالب کلمدی. یوز بیکلرله منتظم اوردولر، بو فکر
« قارشیسنده یکیلدی. بوکون ملیت فکرینی یکه‌بیله‌جك قوت، شدت، ظلم، طوپ، تفنك
« دکلدر؛ بلکه ملیت فکرینك آنا و باباسی اولان حریت و مساوات فکرلری اونی یکه‌بیلیر...»

---

[1] ی. آقچوره اوغلی. — «3 حزیرا واقعهٔ مؤسفه‌سی»، اورنبورغ، کریموف حسینوف مطبعه‌سی، 1907.

« اجتماعی وسیاسی انقلابلرك اك قوی سببی اجتماعی صنفلر ، حاکم محکوم ملتلر آراسنده‌کی قوای
« حقیقیه‌نك موازنه‌سی اولوب ، ظاهری واهمیتسز واقعه‌لرك تأثیرلری پك آزدر. مسلمانلر، یاخود
« عمومیتله غیر روس خلقلر ، روسلرله اولان مناسبتلرنده ، نه‌قدر قوت کوستره‌بیلیرلرسه، آنجق
« اوقدر حقوقه مالك اولابیلیرلر . بناءً علیه غیر روسلر وده‌موقراسی علیهنه قانونك تبدیلی ، بو
« ایکی نوع اجتماعی قوتلرك ضعفندندر ؛ یعنی **روسیه مسلمانلرینك قصورلری ، جزایی استلزام**
« **ایده‌جك جرملری ، قوتسزلکلریدر...** مسلمانلر، أولدنبری معتادلری اولان بویون اکمك ،
« تبصبص ومدارا ایتمك سیاستی **ایله** ضربه‌لردن مصون قالاجقلرینی تصور ایدیورلرسه چوق
یا کلیورلر...»

آقچوره اوغلنك بورساله‌سی، بوتون تورك ومسلمان حرکتنك روسیه‌ده آمانسز وانصافسز دشمنی اولان مستشرق وسانسور پروفسور اسمیرنوف طرفندن، مطبوعات قانونه مخالف کوریله‌رك مدعی عمومیلکه اخبار ایدلمش ومحررك تعقیبنه باشلانمشدر. محرر، اوصیره‌لرده دوقتورلرك توصیه‌سی اوزرینه ، معتدل اقلیملی اولان «قریم»ه کلمشدی. وباغچه‌سرایده اسماعیل بکك « ترجمان» غزته‌سنده چالیشیوردی. مستنطقك جلب نامه‌سی، کندینی آرایوب بولمه‌دن اول ، سلطنت عثمانیه‌ده مشروطیتك اعلانی خبری قولاغنه کلوب یتیشدی. بوخبر اوزرینه ، آقچوره اوغلی اوفاق تفك ایشلرینی علی العجله تسویه ایده‌رك استانبوله قوشدی (تشرین اول 1908) ...

*
* *

حسین زاده علی بك

آقچوره اوغلنك « اوچ طرز سیاستی » ، « ترك » غزته‌سنده باصیلوب چیقدقدن بر مدت صوکرا ، عین غزته‌نك 56 نجی نومروسنده (24 تشرین ثانی 1904) « مکتوب مخصوص » سرلوحه‌لی، و(ع. نورانی) امضالی بر مقاله انتشار ایتدی . صاحب مقاله ، صراحةً افاده ایتمه‌مکله برابر ، « اوچ طرز سیاست» مناقشه‌سنه [1] قاریشیور ؛ و «صنعی اوله‌رق آیروجه (پان‌تورکیزمه) ، (پان اسلامیزمه) ناملریله مسلك ایجادینه نه لزوم واردر؟ » دیمکله و « ترك » غزته‌سی باش محرریك بعضی مطالعه‌لرینه اشتراك ایتمش کی کورونمکله برابر ، کندیسنك « پان اسلامیزمه » یه و « پان تورکیزمه» یه مخالف دکل، بالعکس طرفدار بولندیغنی آکلاتیوردی:

« مسلمانلر وبالخاصه تورکلر ، هر نره‌ده اولورسه اولسون، ایستر عثمانلیده ایستر تورکستانده،
« ایستر بایقال کولنك اطرافنده ، یاقارا قوروم حوارنده اولسون، یکدیکرلرینی طانیه‌حق، سوه‌جك،
« سنیلك ، شیعیلك ودها بیلمم نه‌لك نامرله تعصب مذهبی‌بی آزالتوب قرآن کریمی آکلاعه‌یه
« غیرت ایده‌جك ، اساس دین قرآن اولدیغنی بیله‌جك اولورلرسه ألویرمزمی ؟
« بر ملت ایچون هرشیدن اقدم آرزو ایدیله‌جك شیٔ قوتدر . برملتك کسب قوت ایتمه‌سی...
« عنصر متجانسه‌سی آراسنده ارتباط معنوینك تزایدینه وابسته‌در... علی الخصوص محبت متقابله‌نك

---

[1] « اوچ طرز سیاست » مناقشه‌سی «تورك » ك 24-34 نومرولی نسخه‌لرنده انتشار ایتمشدی.

« تزایدینه چالیشلمالیدر ... مسئله ، یکدیگریمزی طانیمق ، سومك ، طریق تمدنده یکدیگریمزه
« معاونت ایتمك مسئله‌سیدر ... ایرانك قاآنی‌لرینه وارنجه‌یه قدر مکتب شاکردانه شعرلرینی
« ازبرلتمك ، فقط میرزا شیر علی نوائی-ن ایکی سطر اولسون ، دوز اوقویه‌بیلمه‌مك ... ایشته
« تعبیب اولنه‌جق حاللر !.. »

« ع. تورانی » ، بو مهم « مکتوب مخصوص » نك باشـنده ، تاتار دیه آیروجه بر قومك موجود اولمادیغی قریملیلرك ، قزانلیلرك ، اورنبورغلیلرك هپ تورك اوغلی تورك اولدقلرینی ایضـاح واثبات ایدکدن صوکره ، « عموم تورکلکك مدار افتخاری اولان جنکیزلر ، تیمورلر کبی حرب داهیلرینه دائر حقارت آمیز سوزلر درج ایتمك... قاش یاپایم دیرکن کوز چیقارمق قبیلندندر . » دییوردی .

« ع. تورانی » نام مسـتعاری ایله بو « مکتوب مخصوصی » یازان ذات ، آذربایجان تورکلرندن حسین زاده علی بك ایدی . یالکـز حرثی دکل حرثی و سـیاسی تورکجیلك حرکتنك آذربایجانده ایلك ناشری اولان حسین زاده‌نك بومکتوبی 24 تشرین‌ثانی1904 تاریخیله انتشار ایتمش ایسـه‌ده ، کندیسنك تورکجیلك ایده‌آلنی دها اولجه قبول ایتمش کیمسه‌لردن اولدیغی ، بو مکتوبك مطالعه‌سندن بیله استخراج کوچ دکلدر .

صلح وسکون ، ائتلاف وآهنك پرستشکاری اولان علی بك « مکتوب مخصوص » ایله مناقداتده بولنان طرفینك تەز وآنتی‌تەزلرینی یوکسك بر « سەنتەز » حالندەتألیف ایتمك ایستەمشدی ؛ بونکچوندرکه هرایکی طرفك بعضی افکارینی قبول ایتمش کورونیوردی . فقط بو مقالەده واصل اولدیغی نتیجه مسلمان تورکلرك برلشمەسنه خدمت لزومیدر .
حسین زاده علی بك ، « مکتوب مخصوص » نك الڭ نهایتنده (وامبەری) دن‌بحث‌ایدرك « عالم مشار الیهك مکتوبنی اوقورکن یادیمه وقتیله تورکلکه دائر یازمش اولدیغم قطعەلر کلدی . بونلری مکتوبمه علاوه ایدەرك ذات عالیکـزه کوندریورم » دییور . فقط تورکلکه دائر یازدیغی قطعه‌لر ، « ترك » ده نشر ایدلمه‌مشدر . علی بکك 1915 سنه‌سنده بکا سویلدیکنه کوره بو قطعه‌لر مصره کوندریله‌لرندن بر قاچ سنه اول یازیلمشـلردی . هیچ بر یرده مقید ومنتشر اولمایان بو قطعه‌لردن علی بکك او زمان یادنده قالان پارچه‌لر شونلردی :

« سزلرسکز ، ای قوم، مجار بزلره اخوان :
اجدادیمزك مشترکاً منشأی توران ...
بر دینده‌یز بز ، هپمز حقپرستان ؛
ممکنمی آییرسین بزی انجیل ایله قرآن ؟
جنکیزلری تیتره‌تدی شو آفاقی سراسر ،
تیمورلری حکم ایتدی شهنشاهلره یکسر ،
فاتحلرینه کچدی بوتون کشور قیصر ،
. . . .

بو منظومه‌یه کوره ، حسین زاده یالکز پان تورکیزمه طرفداری دکل، دها کنیش اولان « پان تورانیسم » طرفداری اولمق لازمکلیر . و ذاتاً قوللاندیغی نام مستعارده « ع. (علی) تورانی » بونی کوستریور : حسین زاده علی بك ، مسلمان تورکلر آراسنده

حسین زاده علی بك و طالب زاده عبدالرحیم بك [*]

« ایلك تورانی » ، یعنی « یاده تورانیست » در ، دیرسه‌ك، خطا ایتمش اولمایز، ظننده‌یم. لکن شونیده علاوه ایتملی‌یز که دائما حیاتده ائتلاف وسکون آرایان علی بك، تورانیلکنی

[*] آذری تورکلرندن تیمور خان شورالی عبدالرحیم بك منزوی بر فیلوسوفدر، (مارق اوره‌ل) دن و (فلاماریوك) دن ترجمه‌لری واردر .

شدت ، قطعیت واصرارایله مدافعه ایتمش دکلدر . مع مافیه اونك شاعرانه تورانجیلکی ، 1908 دن صوکرا ، استانبولده دیکر تورانجیلری، ازجمله کوك آلپ ضیابی یارانمشدر .

علی بك حسین زاده ، 1864 سنه‌سی ، باکو ولایتنك سالیان قصبه‌سنده طوغمشدر. والده‌سنك باباسی ، او زمان قافقاسیه شیخ الاسلامی ایدی . کندی باباسی تفلیس مسلمان مکتبنده معلملك ایدییوردی . اولاً باباسنك مکتبنده ، صوکره تفلیس روس ژیمنازنده دها صوکرا پترسبورغ علوم طبیعیه فاکولته‌سنده تحصیل ایله 1889 ده دار الفنون اجازتنامه‌سی آلمشدر . اجازتنامه‌سنی آلیر آلماز ، روسیه‌یی ترك ایدوب تورکیه‌یه کلمش ومکتب طبیهٔ عسکریه‌یه قید وقبول اولونمشدر .

دها تفلیسده ایکن بویوك باباسی شیخ احمد سالیانی ایله اونك دوستی میرزا فتح علی آخوندوفك مصاحبه‌لرندن، مباحثه‌لرندن استفاده‌یه باشلامشدی. ایران وروس مدنیتلرینك تحت تأثیرنده یتشمش بو ایکی مستعد شخصیت ، کندی ملیتلرینی آز چوق بولمش کمسه‌لردی : شیخ سالیانی « واقف » ك تورکجه شعرلرندن ، اشعار فارسیه‌دن زیاده ذوق آلدیغی سویلنك جرأتی اظهار ایدیوردی . میرزا فتح علی ایسه ، بوقاریده بحث ایتدیکمز وجهله آذربایجانك لسانی ملیتجیلکنده خدمتی سبقت ایدن رجالندندر . علی بکك ، ژیمناز طلبه‌لکندن اعتباراً تورکجه‌یه ، تورکیه‌یه، تورکلکه مربوطیت طویمه‌یه باشلامه‌سنده ، بو ایکی بویوك آذرینك تأثیرلری محققدر .

علی بك ، پترسبورغده دیکر تورك ایللرندن کلمش طلبه ایله طانیشدی ؛ سویشدی . اصل علوم طبیعیه فاکولته‌سنه مقید اولمقله برابر ، السنهٔ شرقیه فاکولته‌سنك بعض درسلرینه‌ده دوام ایتدی؛ مستشرقلرك علمی اصوللریله شرق متفکر وشاعرلرینی طانیدی.

قافقاسیالی علی حسین افندینك استانبول طبیهٔ عسکریه‌سنه دخولی‘ «تورك یوردی» یه یازدیغم ترجمهٔ حالنده [1] دیدیکم وجهله:

« اورایه جید ورایحه‌دار برآوروپا هوای مدنیسنك اسمه‌سی کبی اولدی . . . طلبه‌سنك چوغی « آناطولی وروم ایلینك اوزاق وقاراکلق ولایتلرندن طوپلامش بو مکتبده ، علی بك بر فجر شمالی یی پارلادی.... یونان ولاتین ادبیاتنه آشنا اولدقدن ماعدا آلمان، روس وانکلیز ادبیلرینی خیلی مطالعه ایتمش وشرق ادبیاتنه مستشرقلر نقطهٔ نظرندن وقوف پیدا ایله‌مش بولنیوردی ؛ اوسته‌سنه رسامدی ؛ وکمان چالیوردی . آرقداشلرینك همان هپسی دور قدیم ادباسنك اسم ورسملرینی آنجق کوچوك لاروسدن بیلیورلردی ؛ روس افکار وادبیاتنه تماماً بیکانه ایدیلر ؛ چوغنك غرب افکار وادبیاتنه وقوفی ده آنجق فرانسز غرامەر والکتورلرده مجهه‌لنن پارچه‌لره منحصر قالمش ایدی . علی بك ، استانبول مکتب طبیه‌سنه غرب افکارینی ، غرب ادبیاتنی، غرب عرفان ومدنیتنی ، حاصلی غربی طانیتمقده پروفسورلرندن چوق خدمت ایتدی . آرقداشلرندن

---

[1] حسین زاده علی بك ـ سعفص (آق‌چوره اوغلی یوسف) « تورك یوردی » ، جلد : VIII، صحیفه 2555 دن اعتباراً.

دوقتور عبدالله جودت بك ، على بكك مكتب طبيه‌ده‌كى تأثيرلرينى شويله حكايه ايديور :

« على بك ساكت ، متفكر حاليله ، اسرار انگيز وضع عزلت پروريسيله اوزريمزه بر پيامبر « تأثيرى اجرا ايدردى . اوت ، او بر رسول الحق ايدى . »

على بك ، مكتب طبيه‌ده ايكن تورك مليتپرورلكى ، توركجيلك ياخود تورانجيلق فكرينى حاملميدى ونشر ايتديمى ؟

بو سؤاله جواب ويره‌بيلمك ايچون ، يوقاريده ذكر ودرج اولونان «پان تورانيست» منظومه‌دن غيرى الده هيچ بر ماتريه‌ل يوقدر. على بك، او منظومه‌يى دها مكتب طبيه‌ده ايكن يازمش اولديغنى سويله‌يور . حسين زاده‌نك مكتب طبيه‌دن طبيب يوزباشيسى رتبه‌سيله ديپلوما آلوب چيقماسى 1895 تاريخنده اولديغنه گوره ، منظومه‌نك انتشاريدن 10 ، 11 سنه اول ابداع ايديلمش اولديغى آكلاشيليور .

حسين زاده‌نك اصل مليتپرورلك فعاليتى آذربايجانه عودتندن صوكره تبارز ايتمشدر.

على بك طبيه‌دن چيقنجه عثمانلى ـ يونان حربنه عسكرى طبيب يوزباشيسى صفتيله اشتراك ايتدى . صوكره 1900 ده مسابقه امتحانى قزاندى ومكتب طبيهٔ عسكريه‌ده امراض جلديه وافرنجيه معلم معاونى نصب اولندى . لكن بو وظيفه‌سنده اوزون مدت قالامادى ؛ دور حميدى پوليسى طرفندن تعقيب ايديلديكنه قناعت گتيره‌ن حسين زاده، استانبولى ترك ايله آذربايجانه دوندى .

حسين زاده‌نك آذربايجانه عودتى ، آق چوره اوغلنك روسيه‌يه گلديكى زمانلره تصادف ايدر : روس ـ ژاپون حربنك باشلاماسى قريبدى . حرب باشلايوب ، روس مغلوبيتلرى باش گوسترنجه ، روسيه‌ده هر نوع مخالف عنصرلرك فعاليتى آرتدى وچار حكومتى اهاليه قارشى دها مساعدكار طاورانمق مجبوريتنى حس ايتدى. بو مساعده كارلقدن استفاده ايدن آذرى توركلرى ، باكوده روسيه‌نك ايلك يومى توركجه غزته‌سى اولان « حيات » ى تأسيس ايتديلر. ايلك نسخه‌سى 1905 سنه‌سى حزيراننده انتشار ايدن بو غزته‌نك مؤسسلرى ، زين العابدين تقى‌يف ، على بك حسين زاده ، احمد بك آقايف وعلى مردان بك طوپچى باشى‌يف ايدى . على بك ايكى سنه قدر بو غزته‌نك مديرلك وباش محررلك وظيفه‌سنى ايفا ايتدى .

على بكك «حيات» ده چيقان ايلك مقاله‌لرينك اك مهملرى «توركلر كيمدر، وكيملردن عبارتدر ؟ » ، « بزه هانكى علملر لازمدر ؟ » و « يازيمز ، ديليمز ، برنجى بيليمز ! » عنوانلى مقاله‌لريدر . برنجى مقاله‌سيله توركلرك عرق ولسانلرينه دائر تدقيقاتده بولنوركه غايه‌سى ، تورك قوملرينك بر كل ، بر وحدت تشكيل ايتمكده اولدقلرينى ارائه واظهار

ایلمکدر . ایکنجی مقالەسندە ، بزە معاصر علملر لازمدر ، دیر ، عصریلك تلقین ایدر؛ وبو مقالەدە، مسلمان تورك قوملری ایچون بر اساس اولەرق: «تورکلشمك، اسلاملاشمق، آوروپالیلاشمق » ایجاب ایتدیکنی ادعا ایلە اثباتە چالیشیر. علی بکك بو اوچلی دستوری، ایی بولونمش مسعود عمدەلردندر؛ بو عمدە، تورك عالمنك هر طرفنە یایلمش وعلی الخصوص مشروطیتدن صوکرە استانبولدە چوق ایشلەنمشدر: مثلا کوك آلپ ضیا بك «تورکلشمك، اسلاملاشمق ، معاصرلشمق » موضوعی اوزەرینە بر چوق یازی یازمشدر .

حسین زادە علی بکك طبع ومشربی ، استعداد وفعالیتی ، کوندەلك غزتەجیلقدن زیادە ، مجموعە محررلکینە اویغوندی ؛ « حیات » قپاندقدن صوکرە ، ینە زین العابدین تقی یفك مالی یاردیمیلە چیقان « فیوضات » آدلی بر مجموعەنك مدیر وباش محررلکنی درعهدە ایتدی . 1906 تشرین ثانیسندن 1907 سنەسی نهایتنە قدر چیقان بو مجموعەنك قوللەکسیونی ، حسین زادەنك سیاسی وفلسفی فکرلرینی آکلامق ، واسلوب تحریرینی تدقیق ایتمك ایچون الك قیمتدار بر وثیقەدر .

بالخاصە « فیوضات» دە نشر اولونان مقالەلرینك اساس واشکالندن حسین زادەعلی بکك تورك ، تورکجی ، هم عثمانلیجی اولدیغنە درحال انتقال اولنور : بوتون تورکلر آراسندە عثمانلی تورکجەسنك انتشارینی ، بوتون تورکلرك لسان ادبیسی عثمانلی تورکجەسی اولمەسنی ایستەرو کندیسی یازیلرینی اولدقچە تمیز عثمانلی ادبی تورکجەسیلە، او زمانلر استانبولدە معتبر یکی ادبیات جدیدە اسلوبیلە یازار . سیاستە عثمانلی دولتنی ، عثمانلی تورکلکنی » مستقل تورکلکك نوەسی تلقی ایدەر . بو جهتلە ، بوتون تورکلك مسألەسندە نظری ، « اوییچ طرز سیاست » ك «تورکجیلك » فکرینە یاقین دیمکدر .

علی بکك « فیوضات » دەکی مجاهداتندە الك زیادە نظر دقتی جلب ایدن بر جهتدە آذری تورکلرینی ، برقاچ عصردنبری ، بالخاصە وسائط مذهبیە ایلە جذبە چالیشان ایرانیلك (ایرانیزم) ە واوکا نسبتلە آز بر زمان ، هنوز 50 ، 60 سنەدنبری اجرای تأثیرە باشلایان، فقط دها چوق وسائط وقوایە مالك اولان روسلاشدیرمە(روسیفیقاسیە) یە قارشی تورکلکی ، تورکلکك صفوت ووحدتی مدافعەیە همت وغیرت کوسترمەسیدر . علی بك ، آذری تورکلکنك مدافعەسندە قوۀ احتیاطیە ونقطۀ استناد اولمق اوزرە ، مذهب تفرقەسندن یوکسك طوران وحدت اسلامیە ایلە دولت عثمانیەیی بولیوردی: « فیوضات » شیعی وسنی اختلافنك قالقماسنە ، عثمانلی تورك مدنیتنك طایلماسنە ، سویلەسنە چوق چالیشمشدر . [1]

[1] «حسین زادە علی بك» - سمفص، « تورك یوردی »، جلد: VIII — صحیفە: 2584.

یکی آذری ادبیاتی، مارقسیسم اصوللریله تدقیق ایدن بر آذری گنجی، یکی آذری ادبیاتنده برقاچ دوره آییرارق، دورلردن بریسنه «فیوضات ادبیاتی» نامنی ویریور وبو ادبی جریانی قاراقتریزه ایتمك اوزره دیورکه:

«1905 نجی ییلدن صوکره، آذربایجانده «علی بك حسین زاده» باش اولمق اوزره، یکی برادبی جریان باشلامشدی. اولجه «حیات» غزته‌سیله کندیسنی گوسترن بو جریان، بالاخره 1906 نجی سنه‌دن اعتباراً، «فیوضات» مجموعه‌سنده کندی حقیقی سیماسنی بولمشدی. بوندن دولایی، یکی آذربایجان ادبیاتنك بر مرحله‌سنه «علی بك» ویاخود «فیوضات» دوره‌سی دینیلیر.

«.... بو ادبیات «میرزا فتح علی» دن اعتباراً دوام ایدن خلقجی ادبیاتك قارشیسنه، رومانتیك - گزیده‌لر ادبیاتی صفتیله چیقمش وحیاته گیرمشدی. بوجریان ایچون الهام منبعی، آرتق آخوندوف‌ده‌کی کبی خلق حیاتی، کوره‌نکی دکل، بلکه هردورلو خلقجیلق ودموقراتیزمدن عاری بولونان عثمانلی تنظیمات و «ثروت فنون» ادبیاتی ایدی.» [1]

صیره‌لرده، آذری حیات اجتماعیه‌سنده وقوعه کلن تبدلاتی مارقیسم نقطهٔ نظرندن تحلیل ایتدکدن صوکره مقاله محرری ع. ناظم بك شویله دوام ایدیور:

«علی بك حسین زاده‌نك آذری ادبیاتنده‌کی اك بویوك خدمتی، بواحتیاجلری وقتنده آکلایارق حرکت ایتمه‌سی ایدی. بو احتیاجلر، آذری محیط ومنورلرینك آرتق غربه، ایراندن وروسیه‌دن زیاده «تورکیه» یه دونمه‌سیله دوغمشدی. بوایسه، دوغمقده بولونان «ملتجیلك» سائقه‌سی ایله ایدی.

«... 1905 نجی ییله کلنجه‌یه قدر، غالبیت روس مدنیتی‌نك مالی اولمش، وبو مدنیت جمعیتك حاکم ورهبر عنصری اولمشدی. لکن بوده اوزون سورمدی. 1905 نجی ییللره اوچنجی برمدنیت سیسته‌می بوکا انضمام ایتدی. بوده تنظیمات دورندن صوکره تورکیه‌ده وجوده کلن «عثمانلی - آوروپا» مدنیتی ایدی.

«.... بوصورتله روس مدنیتی مغلوب اولمغه، ویرینی «عثمانلیجیلق» ه ترك ایتمکه باشلادی. ایشته بوحرکتی وقتنده قاورایان علی بك حسین زاده تأسیس ایتدیکی «فیوضات» مجموعه‌سی ایله منورلرك شعورینی تنظیم ومعین استقامته سوق ایتمشدی. بوصورتله، عثمانلی ادبیات جدیده‌سی، هم شکل، هم دیل، همده موضوع اعتباریله، وجوده کلمش، آذری ادبیاتی ایچون بر ایده‌آل اولاجقدی. «فیوضات» ادبیاتی، ایشته بویکی حرکتك ویولك محصولی اولارق میدانه چیقدی.»

برآز زورله، باجاقلرندن چکیله‌رك مارقسیسم شه‌ماسی ایچنه صوقولان بعض واقعه‌لره کوز یومارسه‌ق، ع. ناظم بکك فیوضات وفیوضات دوره‌سنی، وعلی بکك بو دوره‌ده رولنی، خیلی اصابتله تشخیص وتعیین ایتدیکنی قبول ایده‌بیلیرز.

حاصلی حسین زاده علی بك، آذربایجانده یالکز لسان وادبیات ساحه‌سنده دکل، حتی سیاستك نظریاتنده بیله، مرکز عثمانلی دولتی اولمق اوزره، تورکجیلك، بوتون تورکجیلك، حتی پان‌تورانیستلك جریان فکریسنه ایلك کشایش ویره‌ن آدمدر. بویله

[1] ع. ناظم، «یکی آذری ادبیاتی حقنده» - «تورك یوردی»، XII نجی سنه؛ جلد: VI ؛ نومرو: 31 (تموز 1927).

بر آدم ، روسیه‌ده ارتجاع باشلایوب ، فعالیت ساحه‌سی دارلاشدیغی بر زمانده ، عثمانلی سلطنتنده حریت ومشروطیت اعلان ایدیلنجه ، بالطبع با کوده ، یاخود تفلیسده اوطوروب قالامازدی ؛ 1910 سنه‌سی استانبوله کلدی . استانبولده‌کی فعالیتنی ایلروده کوره‌جکز .

VIII

آغا اوغلی احمد بکه ، تورکچیلك جریاننده خصوصی بر موقع

آغا اوغلی احمد بك آیبرمق لازمدر ، اعتقادنده‌یم. احمد بك آغایف، تورك ملیتچیلکی

فکرینه شیخ جمال‌الدین افغانی کبی بالجمله مسلمانلرك ، حتی

بوتون شرقلیلرك حیات، سعادت ، استقلال واستقبالی قایغوسیله بر قاچ مرحله‌دن کچه‌رك واصل اولمشدر .

احمد بك ، 1869 سنه‌سی ، آذربایجانك شیشه (شوشا) شهرنده دوغدی . شوشا، ملتمزك خلق ادبیاتنده وساز شاعرلرینك ابداعاتنده اسمی چوق کچن ، وطبیعتك کوزللکلریله «دنیانك اك دلنشین یرلرندن بریسی اولان» «قره‌باغ» یایلاسنك مرکزیدر؛ وآغا اوغلینك غیر مطبوع اوطوبیوغرافیاسنده دیدیکی وجهله « قره‌باغ، شیروان ایله ایله برابر ، آذربایجان تورك حرثنك ، تورك موسیقیسنك وتورك ادبیاتی ایله تورك ملیتچیلکنك‌ده مهدیدر .»

بر زمانلر عثمانلی ایمپراطورلغی ممالکندن اولان قره‌باغ وشیروان ، عثمانلی دولتنك شرق ایالتلریله صیقی مناسباتده بولندیغی کبی ، پایتخته کوندردیکی کزیده‌لریله‌ده عثمانلی - تورك مدنیتنك تعالیسنده مؤثر اولابیلمشدر. عثمانلی - تورك شاعرلری ، عالملری وسیاسیلری آراسنده قره‌باغلی وشیروانلیلر پك آز دکلدر . آغا اوغلنك بابا طرفندن عائله‌سی غالبا XVIII نجی عصرده ارضرومدن بوتون قبیله‌سیله قره باغه هجرت ایده‌رك کنجه‌یه، اورادن قره باغه کلوب یرلشمش وقره باغ بکلرندن حق ویردی اوغللری عائله‌سیله صهریت پیدا ایتمشدر .

احمد بکك باباسی میرزا حسن ، خالا نیم کوجبه بر حیات کچیره‌ن صاریجه علی آدلی تورك قبیله‌سندن رفیع بکك قیزی تازه خانم ایله أولنمش وبو ازدواجدن احمد بك دنیایه کلمشدر .

اسمی اوکنده « میرزا » عنوانك بولنیشی‌ده کوستریورکه احمد بکك باباسی علما صنفندندی . هله میرزا حسنك باباسی میرزا ابراهیم شوشانك اك مشهور عالملرندن صاییلیردی ، خطاطدی وتورکجه شعر یازاردی . ازجمله ، حمدالله صبحی بکك بویوك

باباسی سامی پاشانك مشهور منظومه‌سنی [1] خاطرلاتان آشاغیده‌کی مخمس شایان دقتدر:

« دلا ایتمه دنیایه ذوق وهوس:
جهاندن طمع، جاندن امید کس
کلیر کوشه‌ده دم‌بدم بویله سس :
جهان ای برادر ، نماند برکس
دل اندر جهان آفرین بندوبس ...

آغا اوغلی احمد بك

---

[1] ای زائر صاحب نفس !
حب سوادن میلی کس ،
دنیاده قالماز هیچ کس
الله بس، باقی هوس ...

احمد بكك عموجه‌لری تورکجه‌دن باشقه فارسی ، عربجه وروسجه بیلیرلردی. حاصلی بوتون عائله ، شوشاده علم وعرفانیله ممتازدی. علی الخصوص میرزا حسنك دایسینك عائله‌سی قره باغك الك مشهور علما اوجاقلرندندی . احمد بك ، چوجقلغندن اعتباراً بویله بر عائله‌نك ایچنده پرورشیاب اولدی :

« ایام شباوتمك همان هپسنی علمی وعرفانی مجادله‌لر آره‌سنده کچیرمك مجبوریتنده قالدم. اوزمان دها آذربایجان تورك عائله‌سی ایچنده پاتریارخال عنعنه واعتیادلر حاکمدی. غایت سرت وخشین اولان بویوك عموجه‌م میرزا محمد ، بوتون عائله اوزه‌رنده بر حاکم مطلقدی. اونك هر سوزی ، برابر یاشایان ولااقل قرق کشیدن عبارت اولان بوتون عائله افرادی ایچون بر قانوندی . میرزا محمد ، چوق متعصب ودینداردی...

« ... کون کچمیوردی که اومزك واسع دیوانخانه‌سنه برچوق ارباب علم وعرفان طوپلانوب ، پیلاوله نارکیله آراسنده مختلف دینی مسأله‌لر اوزه‌رنده ، اوزون اوزادی‌یه مناقشه‌لر جریان ایتمه‌سین.

اوزمان آذربایجان هنوز دینی حیاتك صیقی شکیله‌لری ایچنده محصوردی ؛ ورته‌ده دینی بحثلردن باشقه هیچ بر اندیشه ودوشونجه یوقدی ... حلی امکانی بیله اولمایان واهمیتی اعتباریله برچکردك ایچنی دولدیرمایان اینجه افکار اطرافنده کونلرجه ، هفته‌لرجه ، آیلرجه ، سنه‌لرجه دوام ایده‌ن مناقشه ومباحثه‌لرده بولنورلردی -

« مثلا شیخی ، امامك دوغریدن دوغری‌یه والایك توسطنه مراجعت ایتمکسزین عالم غیب ، رزاق دنیا ، شفیع روز جزا.. والخ اولدیغنی ادعا ایده‌ر ، متشرع بونی انکار ایده‌ر ، کریم خانی ایسه امامله برابر کریم خان زندینك‌ده عین فضائلی حائز اولدیغنی اورته‌یه سوره‌ردی ... بونلر یکدیکرینی تلعین ، تکفیر ایده‌رك غوغا ایدر طورورلردی.

« ایشته بن اوزون سنه‌لر دوام ایده‌ن بوکبی مناقشه‌لرك ، مجادله‌لرك ایچنده بویودم.. » (1)

اونده کیجه‌لری بویله آکلاشیلماز وصوکی کلمز متافزیق مناقشات دیکله‌ین احمد بك کوندوزلری محله‌سنك مکتبنه کیدیوردی. اوزمانلر ، یعنی XIXنجی عصر ثلث اخیرنده شوشانك صبیان مکتبی‌ده ، احمد بكك تصویرندن آکلایورزکه ، بوتون اسلام عالمنده بولونان صبیان مکتبلرینك عینیدر : صیره فلان یوق ، محله‌نك آلتی یاشندن اون بش یاشنه قدر ارکك چوجقلری ، دوشه‌مه تخته‌سنه دیز چوکه‌رك باغیره چاغیره صاللانیورلر ، معلم افندیلر ، اللرنده اوزون دکنك ، « مهابت انکیز بر طورله » اوطوریورلر ، باش اوجلرنده قوجه فالاقه آصیلی ... مکتبده یالکز فارسی وتورکی درسلر اوقودیلور . تورکجه ، فضولینك « لیلی ومجنونی » ایله ملا جامی‌نك « فرشته » سنی ازبرلمکدن عبارت. دیکر درسلرك هپسی فارسی ؛ بو فارسی درسلر ایچنده نه‌لر یوق : سعدینك بوستان وکلستانی ، حافظك دیوانی ، حتی میرزا مهدی خانك « انشا » و « تاریخ « نادر شاه » ی !

احمد بك محله مکتبنده اوقورکن خصوصی بر معلمدن آیروجه عربیات تحصیل ایتدی. عمومیتله اوقومه‌ده کوستردیکی استعداد وخواهش ، فالاولی خواجه‌دن دها قورقنج

(1) آغا اوغلی احمد بكك غیر مطبوع اوطو-بیوغرافیاسندن .

بیوك عموجه‌نك بعضاً تقدیرینی جلب ایدیوردی : « كوره‌جكسكز : بو اوغلم مجتهد اوله‌جق!..» دییوردی . عربجه‌دن « مطول » ه قدر چیقدیغی زمان ، شهرك والی معاونی اولان دایی‌سنك اوغللرینه اوكره‌تدیرمه‌یه باشلادیغی روسجه درسلرینه ، عموجه‌سنك و باباسنك اذنی و حتی خبری اولمقسزین ، یالکز آناسنك رضا و معاونتی و دایی‌سنك تشویق و حمایه‌سیله دوام ایتدی . بابا و عموجه‌نك خبری اولنجه ، خاصه عموجه پك وتستویه قالقیشدی ایسه‌ده ، مقام صاحبی اولان دایینك ایشه مداخله‌سی ، سرت عموجه‌نك یومشامه‌سنه كافی كلدی ... و نهایت احمد بك ، شهرك یكانه عصری مكتبی اولان رسمی روس تالی مكتبنه داخل اولدی .

شوشا اهالیسنك یاریسی تورك ، یاریسی ارمنی ایدی . مكتب ارمنیلرله مسكون یوقاری قسمده بولنیوردی . مكتبده آنجق دورت تورك چوجغی واردی ، بشنجی اوله‌رق اوله‌رق احمد بك كلدی . احمد بك ، ایلك دفعه بو مكتبده ، ارمنیلرك تورك خصومتنی كندی نفسنده تجربه ایتدی :

« بو بش كشینك سنه‌لرجه دوام ایده‌ن تحصیل اثناسنده ارمنی چوجقلرندن چكدكلرینی تعریف ایتمك امكان خارجنده‌در . تنفس اثناسنده بز ، بش تورك چوجغی ، چابوق داورانوب آرقامزی بر دیواره دایامه‌یی بیوك بر موفقیت عد ایدیوردق . یوزلرجه ارمنی چوجقلری بردن اوزه‌ریمزه هجوم ایدییورلر ، بریسی باشمزدن قالپاغی آلوب آتیور . دیكرلری تكمه‌لرله دورت ، بش آلتون قیمتنده اولان بخارا دریسی طوپراقلر اوزه‌رنده یووارلایورلردی . بعضلری قیمتلی و اكثریا دوه یوكندن معمول روبالریمزك اتكارینه یاپیشیورلر ، اوته یه بری یه چكیورلر ، پارچالایورلر ، صیرمه‌لرینی سوكیورلر ؛ مقاومته قالقیشیرسه‌ق ، یومروق ، توقات و تكمه‌لر آلتنده بزی ازیورلردی . بعضا اتفاق ایدوب اوزه‌ریمزه بر افترا اسناد ایدرلر ، متفقاً شاهد اولورلر ، بزی حقسز یره جزالندیررلردی . آرقداشلریمدن چوغی دایانامادیلر . مكتبی ترك ایتدیلر . صوك صنفه قدر توركلردن یالكز بن طایانا بیلدم . (1) »

احمد بك 1884ده بو شهر مكتبنی اكمال ایله ایكی سنه اول آچیلمش اولان « ره آلنی اوچیلشچه » یه ، یعنی قلاسیق تدریساتدن زیاده « ره‌ئل علوم » ه ، ریاضیات و طبیعیاته اهمیت ویره‌ن بر نوع لیسه‌یه داخل اولدی . 1887ده بو لیسه‌یی مكافاتله اكمال ایتدی .

احمد بك ، لیسه خواجه‌لرینك خاطره‌سنی دائما شكران و منتله یاد ایده‌ر . اوطو - بیوغرافیسنده لیسه خواجه‌لرینه دائر شو سطرلر وار :

« بو متواضع ، وظیفه‌شناس ، مسلك عشقی ایله مشبوع انسانلری خاطرلركن حالا درین بر حس شكران و منتداریدن كندیمی آلامیورم . بونلر ، بنده و بوتون آرقداشلریمده علمه ، عرفانه ، حقه و حقیقته قارشی درین بر ایمان و عشق تولید ایده‌رك بزم ایچون حیات یولینی ایشیقلاندیران نورلی بر مشعله اولدیلر . اوزمان روس منورلری ، بالخاصه تولستوی ، دوستویفسكی ، توركه‌نیف كبی ایده‌آلیستلردن ملهم ایدیلر ؛ چارلغك ، استبدادك ، ظلم و جبرك ، تعصب و جهالتك بی آمان دشمنی ایدیلر . اوچنجی آلكساندر كبی جبار بر چارك بوتون شدتلرینه ، بوتون مراقبه‌لرینه رغماً ،

[1] غیر مطبوع اوطو - بیوغرافیاسندن .

بو معلملر طلبه‌یه علم ، عرفان ، کوزللك وحریت عشقنی زرق ایتمك یولنی بولیورلردی ؛ طلبه‌لرینه کندی کندیلرینی تربیه ایتمك وتشدیرمك چاره‌لرینی تلقین ایده‌بیلیورلردی...» [1]

ره آلی مکتبنی بیترنجه، تحصیل عالی ایچون پترسبورغه کیدوب، «انستیتو پولیتقنیك»ه، مسابقه امتحاننده موفق اوله‌رق ، قبول ایدیلدی ایسه‌ده ، بالآخره کوزلری آغریدیغندن مملکتنه عودته مجبور اولدی . کوزلری ایلشنجه ، 1888 سنه‌سی ابتداسنده ، اکمال تحصیل ایچون (پاریس)ه کیتدی . پاریسه واصل اولنجه ، ایلك ایشی ، ناقص اولان فرانسزجه‌سنی اکمال ایتمك اولدی .

احمد بك، آذربایجان تورکلری ایچندن تحصیل ایچون آوروپایه کیده‌ن ایلك کنجدر . موسقوایه ، پترسبورغه ، کیه‌فه ، احمد بکدن اول‌ده دورت ، بش کنج کیتمشدی؛ فقط روسیه حدودینی آشمامشلردی . حدود آشیری مملکتلره کیدوب تحصیل عنعنه‌سی، آنجق علوم شرقیه ودینیه طالبلرنده موجود ایدی. مجتهد اولمق ایسته‌ینلر کربلایه ، مشهده، مدینه‌یه، مصره کیدیورلردی . احمد بك ، بو عنعنه‌نك جبهه‌سنی دکیشدیردی. آغااوغلنه پاریسه کیتمك فکرینی احتمال که کندیسندن اون یدی ییل اول پاریسده بولنمش اولان قریملی اسماعیل بك غاسپرینسکی‌نك حرکتی الهام ایتمشدر .

پاریسده آلتی آی دواملی ومصر بر سعیدن صوکره احمد بك 1888 ـ 1889 سنهٔ تدریسیه‌سنده حقوق مکتبنه دوام ایله درسلری ایجه آکلایابیله‌جك قدر فرانسزجه‌یی أل‌ده ایتمش بولنیوردی . ایرته‌سی سنه، بر طرفدن حقوق مکتبنه دوام ایتمکله برابر، دیکر طرفدن «Ecole des hautes Etudes pratiques» و «Ecole des langues Orientales vivantes»ك بعض درسلرینی تعقیبه باشلادی. «عملی یوکسك تدقیقات» مکتبنده پروفسور جایمس دارمشته‌تر (James Darmesteter)ك «شرق اقوامی تاریخی »، «شرق لسانلری » مکتبنده ایسه، شه‌فه‌ر (Scheffer) و باربیه دومه‌نیار (Barbier de Meynard)ك عربجه، عجمجه وتورکجه لسان درسلرینی تعقیب ایدیوردی.

آغا اوغلی مکتبلرده ، کتبخانه‌لرده تدقیقات وتتبعات ایله مشغول اولدیغی قدر ، آوروپا حیاتی حیاتدن آکلامایه چالشیور وبو حیاتی شرق حیاتیله مقایسه ایده‌رك بعض نتیجه‌لره واصل اولیوردی . آغا اوغلنك پاریسه کلدیکنك ایرته‌سی سنه ، 1889 سنه‌سی، بویوك فرانسز اختلالنك سنهٔ دوریه‌سی وبو مناسبتله قورولان جهانشمول سرکینك آچیلدیغی ییل ایدی . بو سرکیده غرب مدنیتنك اك یکی واك مکمل آثار متنوعه‌سنی کورمك قابلدی . احمد بك سرکی‌یی بر مدقق کوزیله سیر وتماشاده قصور ایتمدی . سرکی‌یه دنیانك دورت طرفندن مشهور ومجهول آدملر طوپلانمشدی؛ آرالرنده شرقلیلرده

---

[1] غیر مطبوع اوطو-بیوغرافیسندن.

واردی . ایران شاهی نصرالدین شاهله ، فرانسه رئیس جمهوری سادی قارنو بر آرابه ایچنده اوکندن کچرکن ، احمد بکك کوزلری بو منظره‌یی، سمبولیك بر قیمت ویره‌رك حفظ ایتدی: « شاهك تاجنده‌کی پرلانطه‌لر، کوزلری قماشدیریوردی . کوکسی مجوهراتله مستور ایدی . ایری کوزلری، قالین چاتیق قاشلری ، دیك باشی ، تصویری قابل اولمایان بر غروروتکبر افاده ایدیوردی ... قارنونك ساده سیاه ردینغوتی ، دیك بیاض فوقولی، متواضع طوری ، بو غرور وتکبر ایله تام بر تضاد تشکیل ایدیوردی . بن ایلك دفعه حر وسربست بر ملتی تمثیل ایده‌ن بر رئیس ایله عظمت وجبروتی تمثیل ایده‌ن بر مستبدی یان یانه کوریوردم . لکن پاریس خلقی بو عظمت وجبروت ایله‌ده آلای ایتمك یولینی چابوق بولدی [1] ...»

آغا اوغلی ، شاهی بر دفعه دها کوریور؛ بو سفر دها زیاده شایان تأمل بر منظره قارشیسنده‌در: « کیجه‌ایدی؛ ینه خلقك ایکی صفی آراسندن کچیوردی ، یولده‌اوزرنده‌کی مانتوبی ، هرنه‌دنسه، اوموزینك بر حرکتی ایله‌یره آتدی وآرقه‌سندن کلن صدر اعظمه چویریله‌رك : « بردار!» امرینی ویردی. زواللی صدر اعظم ، درحال بوتون اوغلبه‌لغك کوزی اوکنده یرلره قدر اکیلدی، مانتوبی قالدیردی وبر اوشاق کبی قولی‌اوزه‌رینه آلارق طاشیدی ، طوردی . شاهك بو اداسی وصدر اعظمك بو مذلتی، شرق استبدا. دینك ماهیتنی کوستره‌ن بارز نمونه‌لردندی!» [1]

آغا اوغلی احمد بك ، 1890 سنه‌سی ، **احمد رضا بکله** طانیشدی . دها اول ، سفارت مستشاری شاعر فرخ بك ایله کوروشمش ایدی ؛ اوزون سنه‌لر عبدالحمید استبدادیله مجادله ایدن رضا بکی ، احمد بکه توصیه ایدن سلطان سفیرینك مستشاری فرخ بك اولمشدر ؛ « فرخ بك قلباً حریتپروردی واحمد رضا بکه قارشی‌درین برحس حرمتله مشبوع ایدی . » — آغا اوغلی‌ده احمد رضا بکه قارشی ، اوزمانلردرین برحس حرمت طویار. عبدالحمید سفیری واسطه‌سیله کندیسنه 100,000 فرانق تکلیف ایتدیکی حالده ، فقیر احمد رضانك بونی قبول ایتمه‌مه‌سی ، کنج وایده‌آلیست احمد بکك محبت وحرمتنی جوشدیران اسبابدندر .

بوصیره‌لرده احمد بك پاریسك عالملریله ، ادیبلریله‌ده طانیشیر. علما وادبا محفلی اولان صالونلرده قبول اولنور . پاریس حیاتی بیلنلره ، بونك اوقدرقولای اولمادیغی معلومدر. برایکی سنه ایچنده عالم وادیبلرك ملهٔ پلاندقلری صالونلره کیرمك ودوام ایده‌بیلمك ایچون، احمد بکك کندیسنی خواجه‌لرینه جداً تقدیر ایتدیره‌بیلمش اولماسی لازمدر :

« معلم جه‌ئیس دارمشته‌ته‌رك توجهنی جلب ایتدم : مشارالیه حقمده اونودیلمز لطفلر وعنایتلر

[1] غیر مطبوع اوطو-بیوغرافیاسندن .

ابراز ایتمه‌یه باشلادی . بنی أوینه دعوت ایتدی ؛ پاریسده مهم ادبی بر صالون صاحبی اولان و پاریس ادیبلری آراسنده ممتاز بر موقع احراز ایتمش بولونان ماری روبنسونه تقدیم ایدی . بن ده روبنسونك صالوننه منتظماً دوام ایتمه‌یه باشلادم . بو صالونك زیارتجیلری آراسنده ، اوزمان فرانسه‌نك مشهور عالم و ادیبلرندن اولان ارنه‌ست رونان (Ernest Renan) هیپولیت ته‌ن (Hyepolit Thaine) غاستون پاریس (Gaston Paris) ، اوپه‌رت (Oppert) ، مادام و موسیو دیولافوا (Dieulafoi) کبی ذاتلر واردی . اوصاحبه‌سی بنی بونلره تقدیم ایتدی . [1]»

احمد بك ، پاریسده ایکن شرق و غرب عالملرینی مقایسه‌یه یارایان تحف بر حادثه‌نك دها شاهدی اولور . اولجه شرقلك شاهلرندن بریسیله ، غربك بر رئیس حکومتی یان یانه کورمشدی . بو سفرده شرقلك درویشلرندن بریسیله غربك مدققلری آراسنده بولونور . و بو غریب حادثه کندیسنك ده دیدیکی کبی ، مستقبل مقدراتنك تعیننه وسیله اولدی . ایران شاهی پاریسده بولندقدن بر مدت صوکره ، بو بویوك شهره افغانلی بر درویش کلوب چیقار . « غایت کوزل ، اوزون بویلو ، اسمر و طولغون یوزلو ، کوکسنه قادار اوزایان قالین قره صقاللی ، اوزری تسبیحلرله مستور بو عجائب آدم » ، اکثر سیاح درویشلر کبی دیار دیار طولاشه‌رق استانبوله کلمش و استانبولده ایکن ایران شاهنك پاریسه کیتمش اولدیغنی ایشتمش و بونك اوزرینه ، کندی کندیسنه :

— مادام که شاه ایران به پاریس میرود ، من که شاه جهانم چرا نروم ؟ ! .. [1]

دیمش و پاریس یولنی طوتوب اورایه قدر کلمش .» « شاه جهان» ، پاریس سوقاقلرنده غریب درویش قیافتیله ، الٔنده کشکول و عصاسیله دولاشیر کن ، پولیس یقالامش ، یرسز ، یوردسز بر سرسری دییه درحال توقیفخانه‌یه طیقمش . بر غزته‌دن ، شرقلی بر درویشك توقیف اولندیغنی خبر آلان احمد بك ، توقیفخانه‌یه کیدوب آدمجغزی کندی اقامتکاهنده اوطورتمق تعهدیله قورتاریر ؛ پاریس مطبوعاتی ، درویشه ، درویشلك سربست و اوریژینال سوزلرینه علاقه‌دار اولور ؛ و نهایت احمد بکك سوکیلی استادی ، ایران دین و مدنیتی متخصصلرندن دارمشته‌ترله دیکر مستشرقلردن بعضلری ده احمد بك دلالتیله درویشی کورور و قونوشورلر . دارمشته‌تر ، درویشله ایتدیکی مصاحبه‌نك خلاصه‌سنی یازوب کندیسنه ویرمه‌سنی احمد بکدن ایسته‌ر . بو خلاصه استادك مقدمه‌سیله « ژورنال دده‌با (Journal des Debats) » ده عیناً انتشار ایدر . بو حکایه‌یی دها زیاده تفصیلات ایله آکلاتدقدن صوکره احمد بك شویله دییور : « ایشته بنم ایلك کره ، مطبوعات ساحه‌سنه آتیلمام بو صورتله جریان ایتدی ؛ و او کوندن بو کونه قدر طالعمز تعین ایلدی ... [2] »

---

[1] غیرمطبوع اوطو- بیوغرافیاسندن .

[1] مادام که ایران شاهی پاریسه کیده‌بیلیور ، بن که جهان شاهی‌یم ، نیچون کیتمه‌ییم ؟! ..

[2] غیرمطبوع اوطو- بیوغرافیاسندن .

دیمك اولیورکه آغا اوغلی احمد بك، هنوز یکرمی بر یاشنده ایکن، محررلکه فرانسزجه بر مقاله یازارق ، 1890 تاریخنده پاریسده باشلامش اولیور ؛ کندیسنی مطبوعاته برمقدمه ایله تقدیم ایدن ذات اوزمانك مشهور فرانسز علماسندن استادی جه یمس دارمشته‌تردر. مقاله‌ده افغانلی درویش مناسبتیله شرقك فلسفه وتصوفندن ، حیات وادبیاتندن بحث اولونمقده‌در . مقاله‌نك مسوده‌سی ویا مطبوعه‌سی بوکون احمد بك نزدنده موجود دکلدر .

آرتق محررلك حیاتنه آتیلمش اولان آغا اوغلی، ینه استادی دارمشته‌ترك توصیه‌سیله مادام آدام (Mme Adam) ك آیلق « نووه‌ل ره‌وو (Nouvelle Revue) » سیله هفته‌لك « ره‌وو بلو (Revue Bleue) » مجموعه‌سنه ، شرق اقوام وحیاتنه دائر یازیلر یازمه‌یه دوام ایتدی. 1892 سنه‌سنده لوندره‌ده اجتماع ایدن مستشرقین قونغره‌سنه اشتراك ایده‌رك ، قونغره‌یه « شیعی مذهبنك منابعی » عنوانلی برتدقیقنامه تعلیم ایلدی. بوتدقیقنامه‌، قونغره‌نك قراریله طبع ونشر اولونمشدر .

کورولیورکه احمد بك ، پاریسده تحصیل ایله مشغول ایکن ، شخصی وعائله‌وی استعداد وتمایلنه منضم استادلرینك تشویق ودلالتیله علم وتحریر حیاتنه کیرمشدی ؛ اك چوق مشغول اولدیغی موضوعلر، شرقك تاریخی ودینلری ایدی. عین زمانده غزته‌جیلك ده ایدیوردی : تفلیس‌ده چیقان روسجه « قافقاس » نام غزته‌ده هفته‌ده برکره پاریسدن یازیلوب کوندریلمش بر « تفرقه » سی انتشار ایدیوردی . روس غزته‌لرینك تفرقه‌لرینی دائما اپی اسلوب ایله یازیلمش برآزده علم چاشنیسی بولونان مقاله‌لر تشکیل ایدر . احمد بك بومقاله‌لرنده اسلام عالمی ، واسلام عالمنك تورك حیاتی ایله مشغول اولیوردی . [1]

آغا اوغلی پاریسده ایکن ، شیخ جمال الدین افغانی ایله‌ده طانیشدی. شیخ، اوصیره‌لرده پاریسه کلمشدی ؛ احمد بك اوطو-بیوغرافیاسنده دیبورکه : « اسلام عالمی متفکرلرندن جمال الدین افغانی حضرتلری، پاریسده‌کی اقامتلری اثناسنده بنم وضیع مسکنمی، باشقه‌لرینه ترجیح ایتمك لطفنده بولونمشلردی وهفته‌لرجه برابر قالمشدق ... » — اولجه مجهول بر افغانلی دربدر درویشی حبسدن قورتاروب کندی اقامتکاهنده آلیقویان احمدبك، صوکره مشهور بر افغانلی سیاح شیخی‌ده — بلکه عینی اوطه‌ده — مسافر ایتمش دیمکدر ! ...

آغا اوغلی پاریسده آلتی ییل قدر قالدی: حقوق مکتبندن لیسانسیه اولدی، « قولله‌ژ

---

[1] احمد بکك « ره‌وو بلو » ده منتشر برمقاله‌سنی ، بوندن اون ، اون ایکی سنه اول کندیسنده کورمشدم . بودوره‌ٔ حیاتنده یازیلمش دیکر مقاله‌لرینی ، مع الاسف ، کوره‌مدم. احمد بکك اوصیره‌لرده ، طرز تفکرینی ، ایده‌آلنی حقیله تعیین ایده‌بیلمك ایچون ، بو مقاله‌لرك تدقیقی لازمدر . (آ . ی) .

«دوفرانس »دن برشهادتنامه آلدی.و1894 سنه‌سی مایسنده پاریسی ترك ایده‌رك،استانبول یولیله قافقاسیایه دوندی .

استانبولده دورت آی قدر اقامت ایتدی ؛ واو زمان معارف ناظری اولان منیف پاشا وقافقاسیالی مورخ مراد بكله صیق صیق كوروشدی، مبادلهٔ فكر ایتدی.استانبوله ایلك دفعه كلدیكی زمان، آغا اوغلی احمد بكك مشبوع اولدیغی افكار وآمالی‌اظهارایدن محرر آثار ، مع‌الاسف ، الیمزده موجود دكلدر .

احمد بك تا یكرمی‌بر یاشندن بری مختلف لسانلرده پك چوق یازی یازمش بر تورك محرریدر ؛ چوق شایان تأثردركه یازیلرینی كندیسی صاقلامادیغی كبی بو كون كتابخیلردن ویا كتبخانه‌لردن آرایوب بولمقده پك زوردر ؛ زیرا احمد بكك یازیلرندن چوغی غزته ومجموعه‌لرده باصیلوب انتشار ایتمشدی؛ هله روسجه غزته‌لرده منتشر، مقاله وتفرقه‌لرینی بولمق ، ظن ایدرم‌كه بو كون امكان خارجنه چیقمشدر ... بو جهتله احمد بكك فكری تحاول وتكاملنی ، آثارندن تعقیب ایتمك ، حلی مشكل بر مسأله حالنده‌در .

قافقاسیایه عودتندن صوكره، احمد بك پاریسدن مقاله‌لر كوندردیكی تفلیسك «قافقاس» غزته‌سنه محررلك ایتدیكی كبی ، تفلیسك ژیمنازینه‌ده فرانسزجه معلمی اولدی .

اوصره‌لرده باكوده روسجه « قاسپی » آدلی بر غزته چیقیوردی . باكونك تورك زنكینلرندن مشهور نفتجی میلیونر حاجی زین‌العابدین تقی‌یف ، « قاسپی »یی صاتین آله‌رق، آذربایجان توركلرینك حقوقنی مدافعه ، ومنافعنه خدمت ایدر ، روسجه برتورك‌اورغانی حالنه كتیردی وبو غزته‌نك باش محررلكنه آغا اوغلی احمدبكی جلب ایتدی(1).احمدبك بو وظیفه‌یه دوام ایتمكله برابر باكو ژیمنازنده وباكو عالی تجارت مكتبنده فرانسزجه معلملكنی‌ده درعهده ایتدی . 1902ده ، آغا اوغلنك تلقینی ایله حاجی زین‌العابدین ، روس حكومتندن توركجه بر غزته‌نك طبع ونشرینه مساعده قوپارمه‌یه چالیشدیسه‌ده موفق اولامادی .

روسیه‌نك اودورده‌كی سیاستی ، روسیه‌ده ساكن مسلمانلرك كندی لسانلرنده نشریات یاپمه‌لرینه، هرصورتله مانع اولمه‌یی‌استهداف ایدیبوردی. بیك مشكلاتله چارپشمه‌یه مجبور اولان « اكینجی» ، « ضیا » و « كشكول» چوق دوام ایده‌مه‌مشلردی . ناصلسه اولجه اسماعیل بك غاسپرینسكی‌یه یاریسی توركجه ، یاریسی روسجه یازیلمق اوزره بر غزته نشری ایچون ویریلن امتیازك‌ده بر خطای سیاسی اولدیغنی، روسیه‌نك مسلمان وتورك تبعه‌سی امورنده صاحب اختصاص صاییلان مسیو نر الیمنسكی وپروفسور اسمیرنوف كبی نفوذلی مستشرقلری ادعا ایدوب طوریورلردی. « ترجمان » لك قاپاتیلماسی ایچون برخیلی

(1) غیر مطبوع اوطو-بیوغرافیادن .

تشبثلر واقع اولدیسه‌ده، اسماعیل بکك ذکا، مهارت وآنه‌رژیسی، بوتون تورك واسلام خصماسنك انتریقه‌لرینه مقابله ابله، یکرمی، اوتوز میلیوندلق تورك کتله‌سنك کندی لساننده چیقان بو اوفاجق هفته‌لق یکانه جریده‌سنك دوام انتشاریی تأمین ایده‌بیلمشدر. لکن بر ایکنجی «ترجمان»ك دها میدانه چیقمه‌سنه روس بوروقراسی‌سی، کمال موفقیتله مانع اولابیلیورلردی. وبو حال روس-ژاپون سفرینه، یعنی 1904 سنه‌لرینه قدردوام ایتدی.

روس - ژاپون حربنده چارلغك یدیکی مغلوبیت ضربه‌سی، سنه‌لردنبری حاضرلانان روس انقلاب حرکتنه قوت وجسارت ویرمشدی. حکومتك ضعفندن بالاستفاده زین‌العابدین تقی‌یف‌ده اولکی تشبثنی تکرارلادی وبو سفر موفق اولدی: باکوده وعلی‌العموم بوتون قافقاسیاده ایلك کره اوقلق اوزره تورکجه یومی بر غزته، «حیات» چیقمه‌یه باشلادی. اوصیره‌لرده استانبولدن قافقاسیایه دونمش اولان حسین زاده علی بکله آغا اوغلی احمد بك آذربایجان تورك غزته‌سنك باشنه کچدیلر.

اولجه، آخوندزاده‌لر، ملك زاده‌لر، انسی زاده‌لر، قافقاسیاده تورك ملی حس وشعورینك اویانمه‌سنه آز چوق تأثیر ایتمش اولمقله برابر، بوشعورك قوتلی ومتبارز بر حاله کلمه‌سی، ادعا ایدیله‌بیلیرکه آذربایجانده کونده‌لك مطبوعاتك تأسسندن اعتباراً باشلار.

وبو بویوك ایشك ایلك خادملری حسین زاده ایله آغا اوغلیدر.

احمد بك «حیات»ده بر سنه قدر چالیشدقدن صوکره آیریلارق مستقلاً «ارشاد» آدلی کونده‌لك بر غزته چیقارمه‌یه باشلادی. بو آذربایجان تورکلرینك ایکنجی یومی غزته‌لریدر. «ارشاد»ك مسلکنی بالذات آغا اوغلی شویله تعریف ایدییور:

«بر طرفدن روس حکومتنه قارشی مجادله ایده‌رك هر نوع حقوق سیاسیه وعمومیه‌دن محروم اولان تورك عنصرینه بو حقوقی دخی تأمین ایتمکدن، دیکر طرفدن تورك عنصرینك کندیسنده وحدت فکریتی تأمین مقصدیله مذهب اختلافنی وبالخاصه سنی-شیعی خصومتنی قالدیرمه‌یه چالیشمقدن عبارتدی. بونکله برابر خلقی علم وعرفانه ایصیندیرمق، تورکجه مکتب وسائر عرفان مؤسسه‌لری وجوده کتیرمك ایچون اوغراشمق لازمدی. (1)»

فی‌الواقع آذربایجان تورکلکنك مهم مسأله‌لرندن بریسی‌ده سنی، شیعی اختلاف وخصومتی تشکیل ایدیوردی. بر زمانلر بو اختلافدن استفاده ایدن ایرانیلك، بوتون آذربایجانی فرسلشدیرمه‌یه اوغراشمشدی؛ روسلر آذربایجانه حاکم اولنجه بو اختلاف ومخاصمه‌یی کوروکلیه‌رك، متمادیاً یکدیکری علیهنه دشمنلق ایدن بوایکی اسلام فرقه‌سنك آراسنی اعظمی آچارق تورك ملتنی ضعیفلاشدیرمه‌یه وبو سایه‌ده کندی حاکمیتلرینی تأسیس وتقویه‌یه چالیشمشلردی.

بوبی‌اساس وبی‌معنا مذهب اختلافنك ضررلرینی، بوندن اغیارك استفاده‌سی درجه‌سنی

(1) غیر مطبوع اوطو-بیوغرافیاسندن.

اظهار و اثبات ایله قافقاسیا تورکلگنده وحدتك محصولنه الك جوقه چالیشانلر ملتخادملری اسماعیل بك غاسپرنسکی ایله آغا اوغلی احمد، حسین زاده علی وطوپچباشی علی مردان بکلردر.

آذربایجان وایران تورکلکنك اختلاف مذاهب یارەسی، احمدبکی اسکیدنبری اشغال ایتمکدەدر. قافقاسیایه دوندیکی صیرەلردەیازلمش مکالمه طرزندەغیر مطبوع بررساله[1]سنك موضوعی اختلاف مذاهبك اسلامه طوقوندیردیغی ضررلردر. بو رسالەدە آغا اوغلی، اسلامله بر شیعی آخوندینی قونوشدورور؛ فقیر وضعیف اسلام، خاصة اختلاف مذاهب یوزندن باشنه گلن فلاکتلری، زنگین وشیشمان آخوندك قان فیشقیران بسیلی یوزینه هایقریر. هیجان وحرارتله یازیلان بو رسالەدن احمد بکك دینی ومذهبی مسألەلردە گنیش ودرین معلوماتی تبین ایتدیکی کبی، او صیرەلردە، یعنی 1900 سنەلرینه دوغری، قومنك تکامل وتعالیسنه اسلامك خطالی آکلاشیلیشنی وبالخاصه بوندن متولد مذهبلر اختلافنی الك مهم بر انگل عد ایلەدیکیدە استنباط اولنور.

احمدبك تورکجه غزتەجیلغه باشلامەدن اول «اسلامه کوره واسلام عالمندەقادین» عنوانلی روسجه بر رساله یازوب نشر ایتمشدر [2]. بو رساله دخی، غیر مطبوع تورکجه «دیالوغ» کبی، اسلامك نظریاتنده ترقیپرور اولدیغی، عباسیلرك اورته دورلرینه قدر بو ترقیپرورانه حرکت دوام ایتدیکی حالده، دها صوکره علما ومشایخك منافعپرستلکلری یوزندن اسلامك تدنی وانحطاطه اوغرادیغنی ادعا ایتمکدەدر. احمد بك بو رسالەسنده اسلامك ترقی وتدنیسنه معیار اولەرق «قادین» ی آلمشدر. احمد بکك تدقیقاتنه کوره حضرت پیغمبر، قادینی، اسکی ایران مدنیتنه وقبل الاسلام عرب عاداتنه نسبتله چوق یوکسلتمشدر. قرآنك روحنه نظراً، تعدد زوجات غیر جائزدر. عالم اسلامدە قرآنك امرلرینه، پیغمبرك سوزلرینه، ایرانی وسریانی مدنیتلرك غلبەسندن اعتبارآ درکه قادین، حرثی واجتماعی موقعندن سقوط ایتمەیه باشلامشدر. «تورك ـ تاتار» اقوامنك اسلامی قبولیله عالم اسلامه حاکم اولمەسی متعاقب، قادینك موقعی تکرار یوکسەلمش ایسەدە بو قوتلی عنصرك عادت قانونلری بیله شرقك الك قدیم مدنیتلرندن اولان ایران وسریان مدنیتلرینه غالب گلەمیەرك، قادین ینه حرثاً واجتماعاً دوشمش ونهایت بو گونکی (یعنی 1901 سنەسنده آذربایجاندەکی) درکەسنه اینمشدر.

---

[1] بورسالەنك عنوانی «اسلام وآخوند» در. طبع اولنمادیغی حالدە آذربایجان روحانیلری ومتعصب خلق آراسنده برخیلی قیل وقالی ومؤلفنه قارشی خصومت واغبراری جلب ایتمشدر.

[2] بو اثر تفلیسده، 1901 سنەسنده، مارتیروسیانس مطبعەسنده باصیلمشدر.

اسلام قوملرینك خلاص وتعالیسنی تأمین ایچون ، آغا اوغلنك فكرنجه بالخاصه ایكی مهم مسأله‌نك حلی لازمدر : **قادین مسأله‌سی والفبا مسأله‌سی .**

افكار ومطالعاتی چوق شایان دقت كوردیكم بو رساله‌نك صوك صحیفه‌لرینی عیناً ترجمه ایدیورم :

« مسلمانلرك قورتاریلماسی ، اونلرك معنوی ، مادی ، حتی سیاسی قالقینمه‌لری ، یالكز ایكی مسأله‌نك حلنه وابسته‌در : قادین مسأله‌سی والفبانك اصلاحی .

« زمانمز مسلمان قادینی ، آنجق سربست وشعورلی بر آنا وبر زوجه اولنجه‌دركه اجتماعی وظیفه‌سنی حس ایفا ایده‌بیله‌جكدر ؛ یالكز بو شرائط داخلنده چوجقلرینك جبه واراده‌سنی تربیه واونلره یوكسك حسیات واصیل فكرلر تلقین ایده‌بیلیر ؛ بوكونكی شرائط دائره‌سنده مسلمان قادینك چوجقلری بر طاقم معناسز موجودیتلردن عبارتدر .

«بوغوجی حرم هواسی ایچنده كچیریلن تنبل وصرف حیوانی بر حیات، قادینك بدنی انكشافنه‌ده مساعده ایتمدیكندن عرقك بدنی انحطاطه‌ده باعث اولمقده‌در . ـ الفبانك كوچلكی ایسه اوقویوب یازمه‌یی چوق زورلاشدیردیغندن مسلمانلرك عقل وقلبلرینك تنویری یولنی قپامقده‌در. قادین والفبا ـ ایشته اسلام عالمنك ایكی ك حقیقی دشمنی ، اونك تداوی اولونامایان ایكی خسته‌لنی كه اونلرك تأثیری آلتنده بو عالم یواش یواش محو اولمقده‌در یالكز صوك زمانلرده مسلمانلر بو ایكی مسأله‌یی جدیتله نظردقته آلمه‌یه باشلادیلر . لكن بو خصوصلرده استانبولده، قاهره ، بومبای وقالكوته‌ده كوستریلن همت وغیرتلر، كه ارككلره اولدیغی كبی قیزلره‌ده مكتب آچمق والفبا اصلاحی تشبثنده بولنمقله تظاهر ایتمكده‌د ، كافی صاییلاماز ؛ بوتون بو غیرتلر ، مطلقا موتی انتاج ایده‌بیله‌جك مزمن ومهلك خسته‌لغه قارشی ضعیف وموقت علاجلر مثابه‌سنده‌در . مسلمان عالمنك اویانمه‌سی ، واو عالمك مدنی ملتلر محیطنه كیره‌بیلمه‌سیچون ، **چوق شدتلی بر صارصنتی‌یه احتیاج واردر ؛ مسلمانلرك كندی رهفورماسیونه دوری كچیرمه‌لری وایچلرندن غایت قوتلی براراده صاحبی ونفسنی ایسه ایچون تماماً فدایه حاضر بر آدمك كوب چیقماسی لازمدر .** [1] بویله بر رهفورماتور (مجدد) بوقاریده كوردیكمز وجهله بالذات اسلامده ، اسلامك تاریخ وعنعناتنده آمالنه موافق بر زمین بولابیلیر . تكرار ایدییورز : نه قرآن ؛ نه شریعت فی ذاته ترقی‌یه مخالف دكلدر ، یالكز اونلرك حمله‌سی اولان مشایخ وعلما ، منافع ذاتیه‌لری اوغورنده ، قرآن وشریعته مدنیتله ائتلاف ایتمه‌ین بر شكل ویرمه‌یه اوغراشمشلردر . بونی پك اعلابیلن مجدد مصر محمد علی ، مصرك مشایخ وعلماسنی سراینه طوپلایارق ، اطرافلرینی كندیسنه عماً صادق اوچ صره عسكرله قوشاتدقدن صوكره ، یاپدیغی تجددات واصلاحاتی ، أولوم تهدیدی آلتنده اونلره تصویب وامضا ایتدیردی .

« مسلمان دینی ، اصلنده نشاط آور وترقیپروردر . اسلام، قدری هر هانكی مشئوم ومطبق بر قوتك حیات بشره مظلم وغدار بر تضییقی طرزنده تلقی ایتمز ؛ اسلام نظرنده قدر ، بعد الوقوع وقوعات ایله ائتلافی تأمین ایدن بر نظریه‌دركه انسانلرك تقویه وتشجیعنه خادمدر . مسلمانلرك پیغمبری بالذات برقاچ كره تكرار ایتمشدر : « دوه‌كی اللّهه امانت ایت، اما دها اولجه دیزینی ایچه باغلا! »

1901 ده انتشار ایدن 59 صحیفه‌لق بو كوچوك رساله‌نك محتویاتی، اودورده مسلمان متفكرلرینك طرز تفكرینه اویغوندر ؛ اسلامی اصلاح ایله، اسلامده بر نوع Réformation

---

[1] رقعه بزمدر . (آ . ی) ـ جمال الدین افغانینك فكرلریله مقایسه اولنسون .

یاپەرق ، مسلمان قوملری انحطاطدن قورتارمق ، ترقی وتعالی‌یه سوق ایتمك . آغااوغلی احمد بك ، بورسالەسندە عموم مسلمانلرلە مشغولدر ؛ اولك تورکچیلك حسیاتی ، آنجق تورکلرك ، کندی تعبیریلە « تورك ـ تاتارلرك » قادینە ویردکلری قیمتی افادە ایدن سطرلردن استنباط ایدەبیلیرز : « تورك ـ تاتار » قادینی ایدە آلیزە ایتمکدەدر . احمد بکك « اسلامە کورە واسلام عالمندە قادن » رسالەسندە خصومت هدفی اسکی ایران مدنیتیدر : عربلرك ، ایران مدنیتی تأثیرغالبندن محفوظ بولندقلری زمانلر ، اسلام قادیننك موقعی وسناءٔ علیه مسلمانلرك مدنی سویەسی یوکسکدی ؛ تورك قادینی تنزیل ایلە تورك حیاتیت ومدنیتننك انکشاف وتعالیسنە مانع اولان قوتدە او کهنە وچوروك ایران مدنیتیدر .

المزە کچن بو ایکی اثردن آغا اوغلی احمد بکك‌دە برچوق تورکچیلر کبی ، ابتدا اسلامك اصلاحی ، اسلامك ماهیت اصلیەسنە ارجاعی مسألەسیلە مشغول اولدیغی آکلاشیلیور . ذاتاً پاریسدە ایکن شرقك تاریخنە ، بالخاصە تاریخ ادبیاتنە دائر درسلر تعقیب وبویولدە شخصی تتبعات اجرا ایتمش اولدیغندن ، ایلك تتبعات وتحریرفعالیتنك‌دە بوموضوعلر اوزرندە اولماسی طبیعیدر . معمافیە مملکتنە دونجە آذربایجانك رەئل حیاتی ، احمد بکك فکری وفعلی فعالیتنك دینی مسألەلردن ملی واجتماعی مسألەلرە کچمەسنی ایجاب ایتدیرمشدر .

آغا اوغلی برطرفدن « ارشادی » ی چیقاریرکن ، دیکر طرفدن طبقی اسماعیل‌بك غاسپرینسکی کبی نشر ایتدیکی اساسلی فکرلرك حیاتە کچمەسنە ، تحقق ایتمەسنە بالذات چالیشیوردی : قافقاسیادە شهر ، شهر دولاشەرق ، برچوق شهر وقصبەلردە مکتبلرك ؛ نشر معارف جمعیتلرینك تأسیسنە موفق اولیوردی .

تورکلر آرەسندە تظاهرایدن بوآثار انتباهی چکەمەین قومشولری ارمنیلر ، 1904 سنەسی نهایتلرینە دوغری ، تورکلر علیهنە بارز برخصومت وضعیتی آلدیلر وارمنیلرلە تورکلر آرەسندە فعلی مجادلەلر باشلادی . ارمنیلر منتظم ملی تشکیلاتە مالك اولدقدن باشقە ، اسباب سیاسیەدن ، اشتراك دینیدن وروس ادارە مقابزمەسندە برچوق ارمنی برلشمش اولمەسندن ناشی ، چار حکومتنك معاونتندە مظهر بولنیورلردی . تورکلرك ارمنیلرلە چارپیشەبیلملری ایچون ، تشکیلاتە احتیاجلری آشکاردی . بواحتیاجی تأمین ایچون ، آغا اوغلی احمد بك 1905 سنەسندە باکودە « فدائی » نامیلە خفی برجمعیت تشکیلنە موفق اولمشدر . « فدائی » جمعیتنك فعالیتی ، ارمنیلرك تورکلرە قارشی ارتکاب ایتمکدە اولدقلری مظالمی ، فعلی مقاومتلرلە بر درجە طوردیرەبیلمشدر . شوشا مکتبندە ایکن ارمنیلرلە چارپیشمەیە باشلایان احمد بکك « فدائی » تشکیلاتیلە حیات ساحەسندە وبویوك مقیاسدە غوغایە دوام ایتدیکنی کوریورز ...

1905 سنەسندە چار حکومتنك مشروطی طرز ادارەیە تمایل مجبوریتی ، پترسبورغدە

بر ناظرلر قومیته‌سی تشکیلنی انتاج ایتمشدی . بو قومیته‌نك باشنده بولونان قونت ویته ، مملکتك هر طرفندن کلن هیأت مرخصه‌لری قبول ایله اشتکا وطلبلرینی دیکله‌مك لزومنی طویمشدی. 1906 سنه‌سنده روسیه‌نك تورك اهالیسی‌ده شمالدن، شرقدن، جنوبدن مرخص هیأتلری کوندردیلر . قزاندن کیدن هیأتده یوقاریده اسمی کچن آق چوره اوغلی یوسف بولندیغی کبی ، قافقاسیا اهالیسنی تمثیلاً کیدن هیأتده منورلردن آغا اوغلی احمد بك ، حسین زاده علی بك ، طوپچیباشی مردان بك انتخاب ایدلمشلردی . آغا اوغلی، بو هیأتك اك فعال عضوی اولمشدر .

1907ده باکو جوارنده ، یعنی پترول‌لی طوپراقلر اوستنده ساکن تورك اهالیسنی تهجیر ایتدیرمك غایه‌سنه معطوف بر پروژه‌نك مذاکره‌سی ایچون پترسبورغده طوپلانان بر انجمن مخصوصه، ینه آذربایجان تورك اهالیسنك ممثلی صفتیله آغا اوغلی احمد بکله اوچ آرقداشی کوندرلمشلردر. اعضاسندن ارمنیلرله بر قسم روسلرك پروژه‌یی قبول ایتدیرمك ایچون پك چوق مساعی ومقدرت صرف ایتمه‌لرینه رغماً ، انجمنك 35 کون دوام ایدن مذاکره‌سی نتیجه‌سنده تورکلرك تهجیری مسأله‌سنك بر طرف ایدلمه‌سنه موفقیت حاصل اولمشدر .

احمد بك بر طرفدن ملی احتیاج ومنفعتلرك ایجاب ایتدیردیکی بو کبی عملی خدمتلرله مشغول اولورکن ، دیکر طرفدن‌ده محررلکنی اصلا انقطاعه اوغراتمیوردی: کرك ناظرلر قومیته‌سنه مطالب لیسته‌سی کوتورن هیأت مرخصه اعضالغی اثناسنده ، ناظرلره درد آکلاتوب یورولورکن ، کرکسه قونت فوقنتسوف انجمننده ارمنیلرله ساعتلرجه چکیشیرکن پترسبورغ غزته‌لرنده‌ده، آذربایجان تورکلرینك حق واحتیاجلرینی مدافعه، روس بوروقراسیسیله ارمنیلرك تورکلره اسناد ایتدکلری افترالری تکذیب ، وبونلرك تورکلر علیهنه چویردکلری متنوع انتریقه‌لری ابطال ایدر یولده یازلمش مقاله‌لری باصیلوب چیقیوردی. عین زمانده احمد بك باکوده‌کی غزته‌سنه ، یعنی « ارشاد »ه اوزون مکتوبلر یازمایه وقت بولیوردی. ذاتاً احمد بکك چوق وقولای یازابیلمك استعدادی فوق‌العاده‌در؛ تورکجه، روسجه، فرانسزجه مقاله‌لری عین سهولت وسرعتله یازار. غالبا فارسی مقاله‌لرده یازمشدر. کندیسی بعضاً آلای ایده‌رك، « حیاتمده یازدیغم مقاله‌لر، هپسی برآرایه کتیریلسه، باکودن استانبوله قدر بر کنیش یول تشکیل ایده‌بیلیر » دیر .

کرك تحریری ، کرك عملی فعالیتی ، آغا اوغلی احمد بکی ، روس حکومتی نظرنده شبهه‌لی وتهلکه‌لی انسانلردن عد ایتدیردی : واقعا احمد بکك یازیلرنده استهداف ایتدیکی عمومی غایه، آذربایجان تورك ملتنك اویانمه‌سنی، روسیه‌ده ساکن بوتون ملتلرله، (بناءعلیه روسلرله‌ده) مساوی حقوقه مالك وبوجهتله حقوق ملیه‌سنه صاحب اولماسنی تأمین ایتمکدی.

بو غایه‌یه وصول حالنده ، ذاتاً مختلف یوللرله عین مقصده یوروین دیکر قافقاس ملتلریله برابر ، آذربایجانکده روس ایمپراطورلغندن آیریلمه‌سی نتیجه‌سی کندیلکندن حاصل اوله‌جقدی ؛ آذربایجان تورکلرینک مختاریتی ، اونلرک قومشو بویوک تورک کتله‌سنه انجذابلرینی انتاج ایله‌مه‌سی‌ده پک طبیعی ایدی ... ایشته بو مطالعات، آذربایجان تورکلکنی انتباهه، شعورلیلاشمه‌یه، حقوق انسانیه وملیه‌سنی مدافعه‌یه دعوت ایدن احمد بکک روس حکومتی طرفندن تهلکه‌لی وضررلی تلقی اولونماسی اسبابنی ایضاح ایدر ؛ علی‌الخصوص آغا اوغلی ، یالکز یازیله ! کتفا ایتمه‌یوب « فدائی » جمعیتنی تشکیل ایله فعالیتده بولونمق کبی عملی ساحه‌لرده‌ده تک طورمایان انه‌رژیک انسانلردندر ...

بو صورتله چار حکومتنک نظر اشتباه وخصومتنی جلب ایدن آغا اوغلی احمد بکه غزته‌سی «ارشاد» ، ایکیده بر حکومتک تسلطنه معروض قالیورلردی : بعضاً احمد بکک أوی تحری اولنور ، بعضاً مطبعه‌سی باصیلیر ، بعضاًده غزته‌سی قاپاتیلیردی ؛ فقط اوجه آلینمش اولان متعدد رخصتنامه‌لردن بالاستفاده، قاپانمش غزته‌نک یرینه درحال بر دیکری چیقاریلیردی ... بر چوق مزاحم ومصارفی موجب اولان بو مجادله‌ده، آذربایجان تورک زنکینلری احمد بکه جداً یاردم ایتمشلردر . بوده کوستریورکه **آذربایجانده 1907 تاریخلرینه دوغری تورک ملی شعوری ضبلی انکشاف ایتمش بولنیوردی .**

احمد بکک پاریسده ایکن چالیشدیغی «ژون تورکلر»دن بعضلری‌ده آراصره «ارشاد»ده مقاله‌لرینی نشر ایتمش اولدقلرندن ، بو غزته‌نک عثمانلی مملکتلرینه دخولی ممنوع ایدی ؛ فقط بو ممنوعیت، اوزون مدت دوام ایده‌مدی، چونکه استانبولده اختلال وقوعه کله‌رک شکل اداره دکیشدی .

عثمانلی انقلابنک عرفه‌سنده ، روس انقلابی بر ارتجاع دوره‌سی کچیریوردی . باش وکالت مقامنه کچن استولیپین، 1905ده قاریشان وطاغیلمه‌یه یوز طوتان روسیه‌نک اداره دیزکینلرینی صاغلام وشدتلی ألارینه آلارق تکرار مطلقیته دوغری چویرمش، ویوقاریده بحثی کچن « 3 تموز ضربهٔ دولتی » ایله بالخاصه دەموقراسینک وملیتلرک حقوقنی تحدید ایله‌مشدی . بو استقامتی آلان سیاست داخلیه ، روسیه‌نک اجتماعی ترقیسنه وروسیه‌ده ملیتلرک تکاملنه چالیشان منورلرک تضییقنی ایجاب ایتدیره‌جکدی ؛ فی‌الواقع استولیپین دورنده بالخاصه انقلابجیلرله ملیتجیلر تعقیب وتضییق اولندیلر . آغا اوغلی احمد بکده تعقیبه معروض قالانلردندر :

« شدتله تعقیب ایدیلنلر میاننده ایدم . ایش بر درجه‌یه کلدی‌که آرتق یالکز نفسمک دکل دکل ، عائله‌مک دخی حضور وسکونی منسلب اولمغه باشلادی. 1908 سنه‌سنده تورکیه‌ده انقلاب اولمشدی . ایش باشنه طانیدیغم بعض ذوات کلمشدی . عین زمانده قافقاسیا والئ عمومیسی تعیین

اولونان «قونت واراتسوف-داشقوف» بهمه‌حال بنی توقیف ونفی ایتمکه قرار ویرمش کورونیوردی.
بونی اوکره‌نیر اوکرنمز درحال بنده قاچمغه عزم ایتدم و1908 سنه‌سنك نهایتنه دوغری استانبوله
قاچدم . (1) »

عثمانلی انقلابی ، تورکلك ایچون چالیشمق ایسته‌ینلری بوتون تورك عالمندن استانبوله جذب ایدیوردی ؛ آغا اوغلی احمد بکی‌ده چکدی ، کتیردی . 1908 دن صوکره آغا اوغلینك استانبولده چوق طولو وبرکتلی اولان فعالیت دوره‌سی باشلار . بو دوره ، ایلروده موضوع بحث اولاجقدر .

IX

تورکجیلکده تعضی دوره‌سی

1908 عثمانلی انقلابنی متعاقب تورك ملیتجیلکی حرکتی چوق کنیشله‌مش، درینلشمش ودال بوداق صالمشدر . 1909 دن 1928 قدر یکرمی ییللق دوره‌نك تدقیقنی، بوسنه‌کی « تورك ییلی » نه ییتشدیرمك قابل اولامیور . بو ربع عصرلق دوره، شیمدی‌یه قدر بحث ایتمدیکمز یاریم عصرلق دوره‌دن دها چوق، قاریشیق ومهم واقعه‌لری احتوا ایتدیکندن، بك چوق تدقیقات وتحقیقاته احتیاج واردر ؛ بو دوره‌ده مطبوع وغیر مطبوع وثائق ، خیلی مبذولدر . بونلرك تدقیق ومقایسه‌سی، اپی زمان اشغال ایده‌جکندن باشقا تدقیقاتمزك خلاصه‌سی‌ده ، بلکه بو مقاله‌مزك بر بچوق ، ایکی مثلی اولاجقدر .

« تورك ییلی » نك ایکنجی بر نسخه‌سنی دها نشر ایتمك مقدر ایسه ، تورکجیلك حرکتنك ، عثمانلی مشروطیتی وتورك جمهوریتی زمانلرنده اکتساب ایتدیکی کشایشی تفصیلاً قید وتثبیتده بلکه موفق اولورز.

مع مافیه شمدی بو مقاله‌یی بیترمدن اوکجه، « تورك ییلی » نی نشر ایده‌ن وتورکجیلك حرکتنك اجتماعی ساحه‌سنده اك اهمیتلی بر تعضی اولان « تورك اوجاغی » ایله « تورك اوجاغی » نك تأسسنه تقدم ایده‌ن ملی تعضیلره وتورك اوجاغنك حقیقی بانیسی حمدالله صبحی بکه دائر بر مقدار معلومات ویرمه‌یه چالیشه‌جغم .

عثمانلی دولتنك مشروطیت دوری ، تورکجیلکك تعضیسنه وتورکجی جمعیتلرك تشکلنه امکان بخش ایتمشدر . مطلقیت دورنده هر نوع جمعیت تشکیلی فوق العاده زوردی، هله ملیت اساسی اوزه‌رینه جمعیت تأسیسنه حکومت اصلا مساعده ایتمزدی؛ بونکله برابر غیر مسلم وغیر تورك تبعه‌نك ملیت اساسنه مستند ، خیری وادبی ماسکه‌لرله اورتولو ، خفی جمعیتلری‌ده واردی .

(1) غیر مطبوع اوتو-بیوغرافیاسندن .

توركيه‌ده تورك مليتجيلكى اساسنه مستنداً تشكل ايده‌ن ايلك جمعيت

«تورك درنكى» «تورك درنكى» در. 1908 سنه‌سى تشرين ثانيسنده استانبوله كلن آقچوره اوغلى يوسف ، دها مكتب حياتندن خاطرلاديغى بعض توركجيلرى ، يعنى نجيب عاصم بك ايله ولد چلبى افندى‌يى زيارت ايده‌رك غيرسياسى ، صرف حرثى ماهيتده بر تورك جمعيتى تشكيلنى تكليف و كنديلرينك بو يولده رهبر اولمه‌لرينى رجا ايتدى . بو صورتله باشلايان ايلك تشبث ، سنه‌نك نهايتلرينه دوغرى مكتب ملكيه مديرى جلال بك مرحومك اوطه‌سنده طوپلانان بر اجتماعده «تورك درنكى» آدلى بر جمعيت علميه حالنده تعضى ايتمشدر .

بو جمعيتك نظامنامه‌سى 12 (25) كانون اول سنه 1324 (1908) تاريخيله و «تورك درنكى نظامنامه‌سى» عنوانيله استانبولده قره‌بت مطبعه‌سنده باصيلمشدر .

جمعيتك مقصدينى افاده ايده‌ن نظامنامه‌نك ايكنجى ماده‌سنده شويله دنيليور :

« جمعيتك مقصدى تورك دينيه آكيلان بوتون تورك قوملرك ماضى وحالده‌كى آثار ، افعال ، احوال ومحيطنى اوكرنمه‌يه واوكرتمه‌يه چاليشمق يعنى توركلرك آثار عتيقه‌سنى ، تاريخنى ، لسانلرينى ، عوام وخواص ادبياتنى ، اتنوغرافيا واتنولوجياسنى ، احوال اجتماعيه ومدنيت حاضره‌لرينى ، تورك مملكتلرينك اسكى ويكى جغرافياسنى ، آراشديروب طاراشديروب اورته‌يه چيقارارق بوتون دنيايه ياپوب طاغيتمق وديلمزك آچيق ، ساده ، كوزه‌ل ، علم لسانى اولابيله‌جك صورتده كليش ومدنيته الويريشلى بر درجه‌يه كلمه‌سنه چاليشمق واملاسنى آكا كوره تدقيق ايتمكدر . »

مكتب ملكيه اجتماعنى متعاقب غزته‌لره ويريلن بر اعلانده ، طوپلانان آدملرك اسملرى مصرحدر : احمد مدحت افندى ، امرالله افندى ، نجيب عاصم بك ، بروسه‌لى طاهر بك ، قورقماز اوغلى جلال بك ، (بوكون شمالى قافقاس جمهوريتلرندن برنده قوميسردر) ولد چلبى افندى آقچوره اوغلى يوسف ، بوياجيان آغوب افندى ، عارف بك (مرحوم مورخ) ، آق يكيت اوغلى موسى بك (مرحوم ، عسكرى بيطار مكتب عاليسى اقتصاد معلمى ايدى) فواد رائف بك ، رضا توفيق بك ، فريد بك (بوكونكى لوندره سفيرى) .

صرف علم ايله مشغول اولاجق بو جمعيته غير تورك توركياتجيلرده داخل اوله‌بيليورلردى [1] . 15 تشرين اول 1328 (1912) ه قدر اعضالق تقسيطلرينى تأديه ايده‌ن ذاتلرك مجموعى ، جمعيتك قاصه دفترينه نظراً 63 كشى كورونمكده‌در . بونلرك ايچنده پروفسور غورلافسكى ،

---

[1] « جمعيتك مقصدينه خدمت ايتمك ايسته‌ين هر كس ، هانكى دين ، جنس وتابعيتدن اولورسه اولسون مركزده‌كى اداره هيأتنه شفاهاً ويا تحريراً مراجعت ايله‌ديكى تقديرده . آنك دخولى جمعيتك ايكى اعضاسنك دلالتيله وهيأت اداره‌نك تصديقيله قبول اولنور » (« تورك درنكى نظامنامه‌سى » ، ماده : 4)

دوقتور قاراچون، پروفسور مارتین هارتمان کبی مستشرقلر ، بویاجیان آغوب واتطوان طنغر افندیلر کبی غیر تورك عثمانلیلرده واردر . پرنس سعید پاشا ، مرحوم کوسه رائف پاشا ، خالد ضیا بك کبی زمانك بعض رجال دولتی ، اعضا اولمقسزین معاونت نقدیه‌ده بولونمشلردر . شاعر محمد امین بك (1)، اسماعیل بك غاسپرینسکی، حسین جاهد بك، آذربایجان جمهوریتی باش‌وکیللرندن یوسف بك زاده نصیب بك، آغا اوغلی احمد بك [1]، حسین زاده علی بك (1) ، کوپریلی زاده فؤاد بك، تورك اوجاغی مؤسسلرندن دوقتور فؤاد ثابت بك ومرحوم اسپارطه‌لی حقی بك ایلك سنه‌لرده یازیلان اعضالردندر .

« تورك درنکی » ، مقصدینی تلقین ونشر ایچون ، جریده‌لر ، رساله‌لر ، کتابلر نشر ایده‌جك وعمومی درسلرله مذاکره‌لر ترتیب ایده‌جکدی . اولا ، نجیب عاصم بکك «تورکلرك بك اسکی یازیسی» ایله بروسه‌لی طاهر بکك « تورکلرك علوم وفنونه خدمتلری » آدلی رساله‌لرینی طبع ونشر ایتدی . صوکره « تورك درنکی » آدلی ، « تورکلکه دائر تتبعاتی حاوی » ، « آیده بر چیقار » بر مجموعه چیقاردی . « تورك درنکی » نك 1نجی ییلینك 1نجی صاییسی 1327 (1911) سنه‌سی « مطبعهٔ خیریه وشرکاسی » نده طبع اولنه‌رق انتشار اتمشدر. بو مجموعه‌نك آنجق 7 صاییسی انتشار ایده‌بیلمشدر. نسخه‌لرده نشر اولندقلری آی کوستریلمه‌مش ایسه‌ده، 1327 سنه‌سنده آنجق 6 نسخه‌نك باصیلمش اولمه‌سندن ، هر آی بر مجموعه نشر ایدیله‌مدیکی آکلاشلیور . « تورك درنکی » نامنه آق‌چوره اوغلی یوسف طرفندن « چنکیز خان » ه دائر بر عمومی درس ویرلدیکی کبی، او صیره‌لرده بر قاچ عمومی متینغ‌ده « تورك درنکی » نه منسوب خطیبلر ، مقصدلرینه مواقق نطقلر ایراد ایتمشلردر .

« تورك درنکی » نك حیاتی اوزون دوام ایده‌مدیسه‌ده ، آتدیغی تخم چوراق بر طوپراغه راست کلمدی . درنکك بر آرالق خیلی منتظم دوام ایدەن اداره هیأتی اجتماعلرینه ، ادارهٔ دولت باشنده بولونمه‌یه حاضرلانان بعض کیمسه‌لرده مسافر صفتیله کلوب کیدیورلردی. انور بکك دایبسی خلیل بکك، بها شاکر بکك مسافرلکرینی خاطرلایورم.

بر مدت صوکره ، درنکك الك فعال اعضالرندن میرآلای رائف فؤاد ، میرالای نجیب عاصم بکلرك قطعات باشنه کیتمه‌لری ، ولد چلبی افندینك قونیه بویوك چلبیلکنه تعیین اولونماسی ، آق‌چوره اوغلی یوسفك استانبولدن آیریلماسی ، درنك اجتماعلرینی سیرکلشدیردکدن ماعدا ، مجموعه‌نك‌ده قپانمه‌سنه سبب اولمشدر .

لکن «تورك درنکی» مجموعه‌سنك صوك نسخه‌سنك انتشارندن بك آز زمان صوکره

[1] شاعر محمد امین بك ، آغا اوغلی احمد بك ، حسین زاده علی بك ، مکتب ملکیه اجتماعی زماننده استانبولده بولنمیورلردی .

«تورك يوردى» آدلى ، ودها كنيش پروغراملى بر توركجيلك مجموعه‌سى انتشار ايتمشدر.
«تورك يوردى» مجموعه‌سنى نشر ايدن «تورك يوردى» جمعيتى
«تورك يوردى» ايدى. حكومت، «تورك يوردى» جمعيتنك تأسيسندن 18 آغستوس 1327
(1911) تاريخلى علم وخبرله خبردار اولديغنى تصديق ايتمشدر؛ 1911
سنه‌سى نهايتلرنده «تورك يوردى» مجموعه‌سنك ايلك نسخه‌سى انتشار ايتمشدر.

«تورك يوردى» نظامنامه‌سنه كوره جمعيت، تورك چوجقلرينه مخصوص پانسيون آچاجق و «توركلرك ذكا وعرفانجه سويه‌لرينك يوكسلمه‌سنه واراده وتشبث صاحبى اولمه‌لرينه خدمت ايتمك اوزره بر غزته چيقاراجقدر.» (ماده : 4) «تورك يوردى»نك مؤسسلرى شونلردر : محمد امين بك (تورك شاعرى) ، احمد حكمت بك (مرحوم ، سابق خارجيه وكالتى مستشارى) ؛ آغا اوغلى احمد بك ، حسين زاده على بك ، دوقتور عاقل مختار بك ، آقچوره اوغلى يوسف. «تورك يوردى» فكرينى شاعر محمد امين بك اورتايه آتدى. «اتحاد وترقى جمعيتى» بو تشبثه علاقه‌دارلق كوسترمدى. «تورك يوردى» جمعيتى مرخصلغنه آقچوره اوغلى يوسف بك انتخاب اولوندى. 1912 سنه‌سى ايلولنده احمد حكمت بك پشته باش شهبندرلكنه تعيين ايديلمش اولديغندن يرينه كوك آلپ ضيا بك انتخاب اولوندى. «تورك يوردى» نك تأسيسى صيره‌لرنده ضيا بك هنوز سلانيكده ايدى. «تورك يوردى» مجموعه‌سنك امتيازى شاعر محمد امين بك نامنه آلينمشدى. محمد امين، 1911 سنه‌سى آغستوسنده ارضروم واليسى اولديغندن مجموعه‌نك امتيازى ومديرلكى آقچوره اوغلى يوسفه نقل ايديلدى. ايلك نسخه‌سندن اعتباراً «تورك يوردى»نى آقچوره اوغلى چيقاردى.

1911ده «تورك يوردى» تحرير وترتيب طرزينه دائر مديرى آقچوره اوغلى طرفندن درميان اولنوب ، هيأت اداره وتحريريه طرفندن بعض تعديلات ايله قبول اولونان پروغرامك محتوياتندن اهميتليجه‌لرى شونلردر :

«1 ـ رساله تورك عرقنك ممكن اولديغى قدر اكثريتى طرفندن اوقونوب آكلانارق استفاده اولنه‌جق بر طرزده يازيلاجقدر.
«بناءعليه، ب) ديلى ساده اولاجقدر؛ ج) قومك اكثريتنه فائده‌لى موضوعلر انتخاب اولنه‌جقدر؛ د) چتين موضوعلر بيله قولاى افاده اولونمه‌يه چاليشيلاجقدر. ـ مع مافيه افكار منوره اصحابنك ذوقى نفعى كوزدن قاچيريلميه‌جقدر
«2ـ رساله ، عموم توركلرجه مقبول اولابيله‌جك بر ايده‌آل ابداعنه چاليشه‌جقدر.
«3ـ رساله‌ده توركلرك طابيشمه‌لرينه ، اقتصاد واخلاقجه يوكسلمه‌لرينه ، ومعلومات فنيه‌جه زنكينلشمه‌لرينه خدمت ايدن موضوعلر اك زياده يرآله‌جق ، سياست بونلردن صوكره كله‌جكدر.
«4ـ توركلرك بربرلريله طابيشمه‌لرى ايچون تورك دنياسنك هر طرفنده اولوب بيتن، وخاصة

قارده‌شلر آره‌سنده سوینج ویا کدری موجب اوله‌جق اولان واقعه‌لر ایله تورك دنیاسنك اوته‌سنده بریسنده تکون ایده‌ن فکر جریانلری قید اولنه‌جق و تورك عرقنك مختلف قومیتلرنده طوغان ادبیاتی عرقك بوتون افرادینه بیلدیرمك ایچون چالیشیله‌جقدر .

«5- رساله ، دولت عثمانیه سیاست داخلیه‌سندن بحث ایده‌رکن ، هیچ بر فرقهٔ سیاسیه‌یه طرفدارلق ایتمیه‌جك ، آنجق تورکلکك ، تورك عنصرینك منافع سیاسیه واقتصادیه‌سنی مدافعه

« تورك یوردی » محررلرندن برغروپ

ایده‌جکدر . تورك عنصرینك منافعنی مدافعه ایده‌رکن ، عناصر مختلفه بیننده اختلافلر تولیدندن اجتنابه چالیشه‌جقدر .

« 6- رساله ، عثمانلی تورکلری آراسنده تورك ملی روحنك انکشاف و تقویه‌سنه ، ایده آلسزلکدن

منبعث تنبللك وبدبينلكك ازالەسنه جوق چاليشەجق وا كثريا هيچ بر شيئه مستند اولمقسزين اورتەيه چيقان مبالغەلى غرب قورقوسندن‌ده بو ملتى تخليصه ألندن كلديكى قدر اوغراشەجقدر .

«7- رسالەنك سياست بين‌الدولده فكر اساسيسى ، تورك عالمنك منافعنى مدافعه ايتمكدر »

« تورك يوردى » مجموعەسى ، آق‌چوره اوغلى يوسفك بعض اوفاق فاصلەلرله اداره ايتديكى 6 سنه ظرفنده ، بو پروغرامه صادق قالارق ، پروغرام موادينى ممكن اولديغى قدر تطبيقه چاليشمشدر .

« تورك يوردى » نك تورك چوجقلرينه مخصوص پانسيوننك انشاسنه اوقاف ناظرى خيرى بك (الله رحمت ايتسين !) زماننده باشلانمش وانشاآت چاتيى آلاجق قدر ايلرولمش اولديغى حالده ، مشارالیهك وفاتى اوزەرينه بو كوزل تشبث يوزى اوستى قالمشدر . بنانك اكمال وحسن استعمالى « تورك معارف جمعيتى » نك غيرتندن اميد وتمنى اولنور .

« تورك يوردى » مجموعەسى حالا دوام ايتمكدەدر ، وبوكون بو مجموعه « تورك اوجاغى » طرفندن نشر اولونمقدەدر . ايلك نسخەسى 1911 سنەسى تشرين ثانى ابتداسنده انتشار ايتمشدر . بناء عليه ، مجموعه اليوم 17 ياشنده دیمكدر .

« تورك اوجاغى » نك رسماً طوغيشى « تورك يوردى » نك

« تورك اوجاغى » انتشاره باشلامەسندن بر قاچ آى صوكرەدر ؛ تورك اوجاغنك رسماً قورولوش تاريخى ، تورك اوجاغنك اساسى نظامنك برنجى مادەسنده كوستريلديكنه نظراً ، 12 مارت 1328 (1912)در [1] . لكن ايلرده كوروله‌جكى وجهله قورولماسيچون تشبثلر دها اولدن باشلار . « تورك اوجاغى‌نك اساسى وداخلى نظاملرى » آدلى ايلك نظامنامەسى ، استانبولده (1913)ده « مطبعهٔ خيريه وشركاسى » عنوانلى مطبعەده طبع اولونمشدر . بو نظامنامەنك ايكنجى مادەسنده جمعيتك مقصدى شويله بيان اولونمقدەدر :

« ايكنجى ماده- جمعيتك مقصدى : اسلام قوملرينك باشليجه مهمى اولان توركلرك ملى تربيه وعلمى ، اجتماعى ، اقتصادى سويەلرينك ترقى واعتلاسيله تورك عرق وديلنك كمالنه چاليشمقدر .»

جمعيتك مساعئ طرزى اوچنجى ودردنجى مادەلرله تثبيت اولونمشدر :

---

[1] « تورك درنكى » ، « تورك يوردى » و « تورك اوجاغى » آدلى ايلك توركجيلك تعضيلرينك قورولوق تاريخلرى 1نجى « تورك ييلى » نده ياكلش كوستريلمشدر ؛ موجود رسمى وثيقەلره كوره بو مؤسسەلرك قورولوق تاريخلرى ، متنده تفصيل ايدلديكى اوزره شويلەدر : « تورك درنكى » ، 25 كانون اول 1908 ؛ « تورك يوردى » ، 18 آغستوس 1911 ؛ « تورك اوجاغى» ، 12 مارت 1912

« اوچنجی ماده ـ جمعیت مقصدینی آلده ایتمك ایچون تورك اوجاغی آدلی قلوبلر آچارق، درسلر ، قونفرانسلر ، مسامره‌لر ترتیب ، کتاب ورساله‌لر نشر ایتمکله ومکتبلر آچمغه چالیشه‌جقدر.

« ملی ثروتی قورومق وچوغالتمق ایچون هر دورلو مسلك وصنعت اربابیله کوروشه‌رك اقتصادی وزراعی تشویق وارشادلرده بولنه‌جق وبوکبی مؤسسه‌لرك دوغوب یاشاماسنه آلدن کلدیکی قدر یاردیم ایده‌جکدر .

« دوردنجی ماده اوجاق ، مقصدینی تحصیله چالیشیرکن صرف ملی واجتماعی بر وضعیتده قالاجق ، اصلا سیاست ایله اوغراشمیه‌جق وهیچ بر وقت سیاسی فرقه‌لره خادم بولونمایاجقدر»

رسماً 1912 سنه‌سی ابتدالرنده قورولان « تورك اوجاغی » نك دها اولدن باشلانمش اوزونجه بر دوغوش وتیره‌سی واردر :

دها 1911 سنه‌سی ایلك بهارنده، مکتب طبیهٔ عسکریه طلبه‌سندن بر زمره ، تورك ملتنك ملتجه تکاملنه چالیشمق آرزو واملیله کندی آرالرنده طوپلانارق مبادلهٔ افکار ایده‌رلر ؛ ونهایت دوشونجه‌لرینی خیلی تبللر ایتدیردکدن صوکره 11 مایس 1911 تاریخلی مکتوبلرله ، بو ایشده فکرلرندن استفاده اولنه‌بیله‌جکنه قناعت کتیردکلری بعض کیمسه‌لره مراجعت ایده‌رلر . بو مکتوبلردن بریسی‌ده بکا کوندریلمشدی . مکتوب شویله باشلایور :

چهارشنبه، 11 مایس 1327

«افندیمز ،

تورك عرقنك معارف ومکتبلرینه خدمت ایده‌رك ، استقبال اجتماعیسنی تأمین املیله طوپلانمش 190 طبیه‌لی نامنه ذات عالیلرینه مراجعت ایلیورز . مقصدیمز عرض ایده‌جکمز شیلره دائر فکر حکیمانه وادیبانه‌لرینی استمزاجدر . »

بو صورتله باشلایان مکتوب « تورك قومنك حیات انقراض یاشادیغنی » سویلیه‌رك بوکا « سلفلریمز کبی لاقید قاله‌میه‌جغمزی » بیاندن صوکره ، « حیاتك ابدی بر مجادله اولدیغنه وبو مجادله‌ده موفقیتك الك بویوك شرطی معارف ومکتبلرك غلبه‌سی » اولدیغنه حکم ایدیوردی . دها صوکره بو طبیه‌لی کنجلر کندیلرینك « قانون تکامله رعایت فکرنده مصر » اوله‌جقلرینی‌ده افاده ایده‌رك، « زراعت ، تجارت وصنایع ایله قزانیلمش بر حاکمیت اجتماعیه‌یی، قورو بر حاکمیت سیاسیه‌یه ترجیح ایتدکلرینی » بیان وبو فکرلرینی شویله بر تمنی ایله اتمام ایدیورلردی : « نسل مستقبلمز ، مسکنتی کناه ، فعالیتی عبادت بیلسین ! متشبث ، قوی وذی ثروت اولسون ! »

بو امللرینك حصولیچون ، « هر دورلو فرقه اختلافلرینك فوقنده ، هر دورلو سیاست دغدغه‌لرینك خارجنده‌یکی بر جریانه تولیده » ینه لزوم کورویورلر ؛ وبو جریانی تولید

ایتمك ایچون‌ده دونما جمعیتی قدر واسع فقط صرف ملی واجتماعی بر جمعیت تشکیل ایتمك احتیاجنی‌ده طویبورلردی .

بو جمعیت آسیا، اناطولیده ، روم ایلی‌ده وحتی تورك بولونان دیگر مملکتلرده شعبه‌لر آچاجق ، زراعت ، تجارت وصنایع مکتبلری تأسیس ایده‌جکدی .

بو جمعیت معروف ومقتدر ذاتلرك نظارتی آلتنده اداره ایدیله‌جکدی .

مکتوب شویله بیتیوردی :

« تورك اوجاغی » حرث هیأتنده بر غروپ (1926)

« بویله بر جمعیتك تمل طاشلرینی عالی مکتبلره مداوم تورك گنجلك مادی معنوی فدا کارلقلریله اتاجغز [1] .

« بوبابده‌کی مطالعهٔ حکیمانه وادیبانه‌لرینی استمزاج ایدرز: وبراشتراك علمی وفعلی‌ده بولنمه‌لرینی مصراً تمنی ایلرز ، افندیمز .

190 طبیه‌لی تورك اولادی . »

متارکه اثناسنده « تورك اوجاغی » و « تورك یوردی » اوراقی انکلیز اشغال قوتنك

---

[1] مکتوبده‌کی رقعه‌لر بزمدر (آ . ی)

تضییقیله أودن أوه طاشینیر کن قورتاره‌بیلدیکم وثیقه‌لر آراسنده ، بو استمزاجلره بعض معروف کیمسه‌لرك ویردکاری شفاهی جوابلرك نوطه‌لری‌ده واردر؛ فقط ناتمامدر. گله‌جك تورك بیلمنده ، تورکجیلك تاریخنك مشروطیت دوره‌سی تدقیق اولنورکن ، بو وثیقه‌لردن استفاده ایده‌رك ، تورك اوجاغنك دوغیشندن تفصیلاً بحث ایدرز ؛ بو خلاصه‌ده آنجق برقاچ مهم نقطه‌یی تثبیت ایدوب کچه‌جکز .

موجود وثیقه‌لردن آکلاشیلیورکه فرانسزلسانیله نشر اولونان « **ژون تورك** » آدلی غزته نیسان نهایتلرنده ومایس ابتدالرنده (1911) ، « پارلاق موفقیتلری ایله گوزلری قماشدیرمقده اولان ملی دونما جمعیتی کبی **قومی بر تورك معارف جمعیتی** تشکیل ایتمك » فکرینی اورته‌یه سورمش و « **طنین** » غزته‌سی‌ده بوفکره اشتراك ایتمشدر .

بوغزته‌لری دقتله تعقیب ایدن طبیه‌لی گنجلردن بعضلری ، کندی آرالرنده شویله دوشونمشلر : « بویله بویوك امللر فعلاً حاصل اولابیلمك ایچون قومك گنجلری برلشملی ، اوآرتق دوغمش اولان املی **فکراً ونفعاً** بسله‌ملی ، یاشاتمالیدر . »

طبیه‌لی ایده‌آلیست گنجلر بو ایشی کندی وظیفه‌لری داخلنده گوریورلر : « بو وطن مؤسسه - سنده بو گون انسانلرك آجیلرینی قالدیرمق ایچون چالیشمقده اولان بزلر ، بر وقتلر قوم ودین فرقی دوشونمکسزین بو عثمانلی وطنی سیاسةً اوچوروملره دوشمکدن قورومق مقصدیله تمل دوشه‌ین سلفلریمز کبی (1) ، بو گونده تورك قومنك اجتماعی سقوطنك اوکنی آلمق ایچون ایلك آدیملری آتمالی‌یز . »

بو سطرلری ، طبیه‌لیلر طرفندن یازیلوب بعض کیمسه‌لرك فکرلرینی استمزاج ایچون گوندریلن ویرقمی بو قاریده ذکر اولونان بیاننامه‌نك 4 مایس 1327 (1911) تاریخلی ایلك طاسلاغندن چیقاردم . الده موجود وثائق آراسنده بو طاسلاقدن دها اول یازیلمش هیچ بریازی یوقدر .

بو طاسلاقدن شونی‌ده آکلایورزکه طبیه‌لی گنجلر ، کندیلرینك « ژون تورك » ده یازی یازان **جلال نوری بکدن** (2) الك چوق ملهم اولدقلرینه قانعدرلر .

« **جهله قارشی مجادله** » دستوریله خلاصه ایتدکلری بو حرکته متشبث اولمق اوزره طبیه‌لیلر ابتدا آرالرندن شو افندیلری سچیورلر : **دوردنجی صنفدن محمود ، رأفت ، ادهم ، هاشم ، جلال ، بهجت ، اوچنجی صنفدن حسین فکرت ، حسین جاهد (بابادور) ، محمد نشأت ، لطفی ، سلیمان ، ایکنجی صنفدن حبیب افندیلر** .

---

(1) بوراده‌کی تلمیح ، « اتحاد وترقی » جمعیتنه‌در . واقعا بو جمعیتك قورولوشنه‌ده ایلك تشبث ایدنلر ، مکتب طبیه طلبه‌سی ایدی .

(2) بو گون تکفور طاغی مبعوثیدر .

20 حزیران 1911 ده ، طبیه‌دن 231 طلبه نامنه کلمش مرخصلر (حسین فکرت ورمزی عثمان بکلر) ایله طلبه‌نك مراجعتنی قبول ایدرك اجتماعه کلمش اولان محمد امین (شاعر) ، فرید (الیوم لوندره سفیری) ، یوسف (آق چوره اوغلی) » محمد علی توفیق (محرر) ، امین بلند (شاعر) ، فوأد ثابت (دوقتور) ، آغا اوغلی احمد بکلر طوپلانارق ، تشکل ایده‌جك جمعیتك اسمنی « تورك اوجاغی » صورتنده قبول و « تورك اوجاغی » نك مؤسسلریله وموقت اداره هیأتی انتخاب ایتمشلردر :

مؤسسلری :

شاعر محمد امین بك
احمد فرید بك
آغا اوغلی احمد بك
دوقتور فوأد ثابت بك

موقت اداره هیأتی:

رئیس : محمد امین بك
« ثانی: یوسف بك (آق چوره اوغلی)
کاتب : محمد علی توفیق بك
وزنه‌دار: فوأد بك (دوقتور فوأد ثابت)

عین اجتماعده اوجاغك ایلك نظامنامه مسوده‌سی مذاکره‌سنه باشلانمش اولدیغی کبی اداره مرکزی واجتماع محلی اولمق اوزرده ، شرف سوقاغنده 5 نومرولو أوده (آق چوره اوغلی یوسف بکك اوطوردیغی پانسیون) « تورك درنکی اوطه‌سی » تعیین اولونمشدر. طبیه‌لیلرك مؤسسلکه وهیأت اداره اعضالغنه نامزد اوله‌رق کوستردکاری 20 کشیلك لیسته‌نك ایچنده تورکجیلك حرکتیله بالاخره هیچ برعلاقه حاصل ایتمیه‌جك اولان بعض کیمسه‌لر بولندیغی کبی « تورك اوجاغی » نك یاشامه‌سنده ، انکشافنده پك بویوك خدمتی سبقت ایدن حمدالله صبحی بك ده واردی .

« تورك اوجاغی » نه ایلك اهمیتلیجه مادی معاونتی ، 50 عثمانلی آلتونی ویرمك صورتیله ، حسین جاهد بك (طنین محرری) ایفا ایتمشدر .

یوقاریده مذکور واقعه‌لره کوره ، تورك اوجاغنك فعلاً قورولوشنی 20 حزیران 1327 (1911) ه مصادف پازار ایرتسی کونی اوله‌رق قبول ایده‌بیلیرز (1). رسماً قورو-

---

(1) بو 20 حزیران اجتماعندن اول ، برقاچ اجتماع دها اولدیغی ، ازجمله 29 مایس پازار کونی آغا اوغلی احمد بك أونده طوپلانلدیغی ، وبوطوپلانیشده برنظامنامه قاله آلینماسی قرارلاشدیریلدیغی ، ینه موجود وثیقه‌لردن آکلاشیلمقده‌در .

لوشی ایسه ، اولجه کوستردیکمز وجهله 12 مارت 1928 (1912) ، یعنی فعلاً قورولوشندن 9 آی صوکره‌در .

بومدت ظرفنده اداره مرکزینك موقتی بر، ایکی دفعه دکیشمش ، برخیلی اجتماعلر وقوعه کلمش‌در. بواجتماعلردن آنجق 5 آغستوسه قدر واقع اولان بش اجتماعك ضبطلری بن‌ده محفوظدر (1). مذاکره همان عمومیتله نظامنامه‌اوزرینه جریان ایتمشدر. موضوع بحث مسائلدن اك چوق مناقشه‌یی موجب اولان مسأله شو اولمشدر: جمعیت ، مقصدینی ألده ایتمك ایچون « تورك اوجاغی » آدلی قلوبلر آچیسینمی ؟ یوقسه رساله ، مجموعه نشر ایتمك ومکتبلر آچمقله اکتفا ایتسینمی ؟ طبیعی طلبه، قلوبلر آچیلیرسه ، ایشه سیاست قاریشاجغندن قورقیورلر وبوکا بناءً قلوب آچیلمه‌سنه شدتله علیهنده بولنیورلردی.

« تورك یوردی » جمعیتنك رسماً تأسیسی 18 آغستوس 1911 اولدیغنه کوره، اوجاغك فعلاً قورولوشی اولان 20 حزیران 1911 دن مؤخردیمکدر. مع‌مافیه « تورك یوردی » نك تأسیسنه چالیشیلیرکن 20 حزیراندن دها اول مسأله‌یه دائر بعض مخابرات جریان ایتدیکی ده « یورده » متعلق وثائقدن آکلاشیلمقده‌در .

بو جهتله « تورك یوردی » ایله « تورك اوجاغی » نك هر ایکیسنك 1911 سنه‌سی ایلك بهارندن اعتباراً تأسیسی مساعیسنه باشلانیلدیغنی ، او سنه‌نك یازنده تأسیسنه موفقیت حاصل اولمشدر ، دییه‌بیلیرز .

« کنج قلملر »

استانبولده « تورك درنکی »، « تورك یوردی » و« تورك اوجاغی » آدلی مؤسسه‌لرله تورکجیلك فکرینك تعمیمنه چالیشیلیرکن ، سلانیك‌ده « اتحاد وترقی » هیأت مرکزیه‌سی اعضاسندن کندینه « کوك آلپ » عنوانینی ویرن ضیا بکك تلقیح والهاملریله مرکزده بر تورکجیلك جریانی باشلامش اولدیغی کبی، او صیره‌لرده سلانیکده چیقمقده اولان « کنج قلملر » مجموعه‌سی ده « کوك آلپ » ك تأثیری ایله لسانده تورکجیلك یاپمه‌یه تشبث ایتمشدر. بر خیلی آرادیغم حالده « کنج قلملر » ك تام قولله کسیونی بولمق قابل اولمادی . « کنج قلملر » ك بعض قواعد وضعیله لسانی ساده‌لشدیرمك حقنده ایلك یازیلرینك هانکی تاریخده انتشار ایتمش اولدیغنی توثیق ایده‌مدم؛ بو مجموعه « یکی لسان وبر استمزاج » آدلی بر رساله چیقارارق، مدافعه

---

(1) دیکرلرینی بولمق قابل اولمادی، اوجاقلی آرقداشلردن کیمده اصل ویا صورتی موجودایسه، اوجاغك تاریخی یازیلمق ایچون مرکز هیأتنه برصورتنی کوندرمك لطفنده بولونمه‌سنی رجا ایدرز . عین مقصد ایچون تورك اوجاغی‌نك قورولدیغی زمانده چالیشان آرقداشلرك اوجاغه عائد خاطره‌لرینی یازوب کوندرمه‌لرینی‌ده رجا ایدرز .

ایتدیکی نقطهٔ نظر حقنده بر نوع « آنکت » ده یاپدی ؛ لکن الیمزده موجود اولان بو رساله‌لك‌ده هیچ بر یرینه تاریخ قونمامشدر! معمافیه «تورك یوردی» نده «کنج قلملر» ی تقریض یوللی چیقان بر یازیدن ، سلانیکلی مجموعه‌نك استانبوللی آرقداشی چیقمه‌یه باشلادقدن صوکره ، تورکجیلك یولینه کیردیکنی استخراج ایتمك قابلدر . حتی بو ایکی مجموعه‌نك عینی زمانده تورکجیلکه باشلادقلری فرض اولنسه بیله ، هر ایکیسینك « تورك درنکی» ایله نشر اولونان لسانده تورك ملیتپرورلکی عمده‌سنه اقتفا ایتدکلری ستر وانکار اولوناماز ... حاصلی، نه دنیلرسه دنیلسین، مثلا اتحاد وترقی غیرتکشلری ، بر زمانلر بوتون فکری حرکتلرکده منبعی کندی جمعیتلرنده کوسترمك ایسته‌یه‌رك، پروپاغاندالرده بولنمشلردی - **دولت عثمانیه‌ده حرفی تورکجیلکك ایلك تعضیدیسی « تورك درنکی » جمعیتی وایلك تورکجی مجموعه‌ده « تورك درنکی » مجموعه‌سیدر ...**

سلانیکده اوطوران اسرار انکیز اتحاد وترقی قومیته‌سی ، تکون ایتمکده بولونان بوتون فکری ، اجتماعی وسیاسی حرکتلری کندینه مال ایتمك املنده ایدی . « تورك درنکی » قورولنجه، اعضاسندن بعضلرینك اورایه کلوب کیتدیکی کورولدی. طبیه‌طلبه‌سی آراسندن اتحاد وترقی‌یه‌بك‌ده مربوط ومحب اولمایان بعض کنجلر طرفندن «تورك اوجاغی» نك تملری آتیلمه‌یه باشلانجه ، «تورك اوجاغی» نك تأسیسنه « وکنج قلملر» ك تورکجیلك پایه‌سنه ، اتحاد وترقی جمعیتنك مشوق وتظاهر اولدیغنی مشاهده ایدییورز ؛ وکیت کیده اتحاد وترقی اعضاسندن بر قسمی ، آچیقدن آچیغه تورکجیلکلرینی افاده واعلانده بأس کورمیورلر: بو صورتله « تورك یوردی» و« تورك اوجاغی »نی ، «اتحاد وترقی» جمعیتنك مربوطاتندن عبارتمش کبی کوسترمك بیله ایسته‌یورلر . وبو مقصده واصل اولمق ایچون « جمعیت » هر ایکی مؤسسه‌یه معاونت نقدیه‌ده دخی بولنیور؛ فقط تورکجیلك مؤسسه‌لری، جمعیتك مختلف واسطه‌لرله یاپدیغی تأثیراته مقابله ایده‌بیلمش و« اتحاد وترقی » جمعیتنك انحلالنه قدر خصوصیت ، اصلیت ومختاریتنی محافظه ایله‌مشدر .

تورك اوجاغنك خصوصیت وشخصیتنی محافظه ایتدیکی حالده، متمادیاً انکشاف وتعالیلنده اك چوق خدمتی سبقت ایدن اوجاقلی ، حمدالله صبحی بکدر .

*
* *

یوقاریده سویلمشدك که حمدالله صبحی بك اوجاق قورولدیغی صیره‌لرده

حمدالله صبحی بك طبیه‌لی طلبه‌نك موقت هیأت اداره اعضالغنه نامزد کوستردیکی یکرمی کشیلك لیسته‌ده داخلدی ؛ فقط اوزمانلر (1911) حمدالله بکی حقیله طانیانلر آز اولدیغندن موقت هیأت اداره‌یه اعضا سچیلمه‌مشدی . اوجاق قورولوب ، دیوان یولنك

مرجان آغا جامعنه یقین قسمنده کندینه مخصوص برقاچ اوطه‌دخی تدارك ایتدکدن صوکره

« تورك اوجاغی ، بلك 1928 سنه‌سی قورولتای اعضالری »

حمدالله بك ، کندی افاده‌سنه کوره ، آق چوره اوغلی یوسفك دلالتیله 25 کانون ثانی

1328 (1912) ده؛ 776 نومرو ایله اوجاغه اعضا یازیلدقدن صوکره ، پك چابوق حقیقی موقعنه اصعاد اولندی ؛ یعنی ادارهٔ هیأتی رئیسی اولدی . حمدالله بکك اوجاغه آلندیغی زمان اداره هیأتنده رئیس احمد فرید بك ، رئیس ثانی آق چوره اوغلی ایدی . کاتب عمومی ، بو کون بکرش سفیری اولان حسین راغب بکدی .

حمدالله بکك اوجاغه کیرمه‌سنی متعاقب طوپلانان قورولتایلك انتخاباتنده ریاسته حمدالله صبحی بك کچدی ، ایکنجی رئیسلکده ینه آق چوره اوغلی قالدی .

حمدالله بك ، آنقره‌ده مرکز هیئتی بناسنك تمل طاشی قونیلیرکن (21 مارت 1927) سویلدیکی قوتلی و کوزل نطقنده ، ایلك داخل اولدیغی زمان « تورك اوجاغی » بناسنك حالنی شویله تصویر ایتمشدی :

« بوندن اون آلتی سنه اولدی ، استانبولك تاریخی بر جاده‌سنك کنارنده ، متواضع بر اوك اوست قاتنده ، ایکی چپلاق وفقیر اوطه . . اوراده طوپلانانلر ، بر اجتماع ترتیب ایتدکلری وقت سامعلری اوطورتمق ایچون کافی اسکمله بولامازلردی . آشاغی ، سوقاغه اینرلر ، جوار قهوه‌لردن ، کندی جیبلرندن ویردکاری اوفاق پاره‌لرله اسکمله آلیرلر ، بونلری صیرتلرنده اوجاغه کتیریرلر واجتماعدن صوکره ینه اعاده ایدرلردی . تورك اوجاغی ، کندینی رد وانکار ایدن بر هوا ایچنده طوغدی . اوکا هرکس معارضدی . حتی بر چوق تورك منورلری بیله ... [1] »

مادی ومعنوی وضعیتی استادانه بر قاچ جمله ایله جانلاندیردیغی تورك اوجاغی ، حمدالله بك ، ایکی اوچ سنه ایچنده ، استانبولك اك جانلی ، خیلی زنکین ، بوتون تورك کنجلکی طرفندن سویلن ، چوق مهم بر مؤسسهٔ اجتماعیه حالنه کتیردی . برقاچ آی ایچنده ، او ایکی ، اوچ اوطه ، بش ، آلتی اوطه اولدی . غالبا بر سنه صوکره ، تورك اوجاغی بایزیدده بویوك بر قوناغی تماماً اشغال ایتمش بولنیوردی . اوجاغك قورولتایلری ، یعنی قونغره‌لری ، دارالفنونك بویوك قونفرانس صالونی طولدیراجق قدر غلبه‌لق وکنجلکك صمیمی افکار وحسیاتی قوتله افاده ایتدیکندن چوق جانلی و کورولتیلی اولوردی . تورك ایللرینك هر طرفنده یکیدن یکی یه اوجاقلر آچلدیغی حوادثده متمادیاً مرکزه کلیر ، طوریردی .

تورك کنجلکنك روحنه تأثیر ایله اوجاقلرك حیاتده تعضیسنه کوك آلپ ضیا بك حمدالله بك چالیشیرکن تورك ملیتچیلکی فکرینك فکریات ساحه‌سنده تنظیمنه ، سیستم حالنه کتیریلمه‌سنده تورك اوجاغنده‌کی قونفرانس

---

[1] حمدالله صبحی ، « داغ یولی » ، برنجی کتاب ، صحیفه: 30 ـ بو کتاب ، حمدالله بکك 27 نطقنی احتوا ایدیور ؛ تورك اوجاقلری ، حرت هیئتی نشریاتنك 6نجی صاییسیدر . آنقره‌ده تورك اوجاقلری مرکز هیأتی مطبعه‌سنده 1928 سنه‌سنده طبع اولنمشدر .

ومصاحبه‌لریله، «توروك يوردی» نده‌كی مقاله‌لريله بالخاصه كوك آلپ ضيا بك اوغراشيوردی [1].

«اتحاد وترقی» مركز قوميته‌سی سلانيكی ترکه مجبور اولوب استانبوله كلدكدن صوكره، ضيا بك وشاكردلری، «كنج قلملری» چيقارمايه قالقيشمامشلر وهپسی «تورك يوردی» نه التحاق ايله «يورد» و «اوجاق» ده برابرجه چالشمه‌يی ترجيح ايله‌مشلردی؛ بو صورتله بوتون تورکجيلك قوتلری بر آرايه طوپلانمشدی. وتورکجيلك جريانك كنجلر

كوك آلپ ضيا بك

آراسنده الك جانلی دوره‌سی بالقان حربيله حرب عمومی آراسنده كچن ايكی، اوچ سنه‌لك بو دوره‌در، دنيله‌بيلير.

---

[1] عثمانلی مشروطيت دوره‌سی تورکجيلكنده كوك آلپ ضيا بكك موقعی چوق مهمدر. دنيله‌بيليركه بو دوره‌ده تورکجيلكك نظرياتی ساحه‌سنده مركزی سيما كوك آلپدر. «اتحاد وترقی» جمعيتنده موقع ونفوذيله، اجتماعی نامنی ويرديكی مقاله‌لريله، سياسی نظرياتنه ويرديكی سيسته‌ماتيق شكل وافاده‌لريله، فقط بونلردن دها زياده چوق طبيعی وساده يازيلمش شعرلريله، علی الخصوص چوجقلره مخصوص شعرلريله، تورکجيلكه پك بويوك خدمتلری طوقوندی. كوك آلپ ضيا بكك مفصل ترجمهٔ حالنی، بو دوره‌يی تفصيل ايله آكلاتق ايسته‌ديكمز كله‌جك «تورك ييلی» نده طوپلايوب يازمه‌يه چاليشه‌جغز. (آ. ی.)

بو اثناده حمدالله بكك اوجاقده‌كی فعالیتی چوق مثمر اولدی : تورکجیلك فکری کنجلر ومنورلر آراسنده تماماً یایلدی ویرلشدی . کندینی رد وانکار ایده‌ن هوا ، اوجاغك اطرافندن داغیلدی ؛ تورك منورلری آراسنده ، مرحوم کوك آلپك تصنیفنه کوره شرق ویا غرب بین‌الملیتنه طاقیلمقده اصرار ایده‌ن صوفته‌لرله زوبه‌لردن غیری هرکس اوجاغه اعضا یازیلمش ویا محب کسیلمشدی .

اوجاق ریاستنده بو قدر موفقیت کوسترەن حمدالله صبحی بك ، معلومات وعرفانی ایله وبالخاصه زکا و نجابت ، فوق‌العاده قدرت خطابتیله واطرافنده کیلره محبت تلقین ایده‌رك ، خدمت کوستره‌رك حاکم ونافذ اولمق کبی ارثی استعدادلریله تمیز ایتمشدر .

حمدالله بك عثمانلی ایمپراطورلغنك سیاست واداره ، علم وادبیات ساحه‌لرنده مهم موقعلر طوتمش قدیم ، اصیل وانتهالکتوئل بر عائله‌یه ، سامی پاشا عائله‌سنه منسوبدر : حمدالله بكك بویوك باباسنك باباسی ، شیخ نجیب افندی ، یونان اختلالی اثناسنده ، موره‌نك اك مهم شهری اولان (ترپولیچه) قصبه‌سنك اداری و روحی حاکمی ایدی ؛ یونان اختلالجیلرینه قارشی ، بو حوالینك تورك حاکمیتنی مدافعه‌یه چالیشدی ؛ بوحوالینك مسلمان وتورکلریله مدافعه‌یی تنظیم ایتدی . شیخ نجیب افندی متصوف ، عالم وشاعردی . حمدالله بكك بویوك باباسی، یعنی شیخ نجیب افندینك اوغلی عبدالرحمن سامی پاشا ، سلطنت عثمانیه‌نك ایلك معارف ناظری اولان ذاتدر . وادبیات عثمانیه‌ده طانیلمش برسیمادر . کچه‌جی زاده فواد پاشا آغزندن یازیلمش منظومه‌سی پك مشهوردر . عبدالرحمن سامی پاشانك اوغلی وحمدالله بكك اوز باباسی عبداللطیف صبحی پاشا ، مقتدر براداره‌جی ، جدی برمورخ ، آثارعتیقه ومسکوکات متخصصی، عربجه، عجمجه وفرانسزجه‌یه حقیله واقف ، اومیروسی کندی لساننده اوقویوب آکلایابیلن ، تورکجه‌ده استاد صایلان کیمسه‌لردی ؛ صبحی پاشا ، مالیه ، نافعه ، اوقاف ومعارف ناظرلقلری ایتمشدر . معارف ناظری ایکن ، ممالك عثمانیه‌ده قیزصنایع مکتبلرینی آچدی ومختلط صبیان مکتبلرندن‌صوکره تورك قیزلرینه ایلك اورته تحصیل بومکتبلرده ویردی . مملکتمزده ایلك زراعت مکتبی ایله ایلك موزه‌یی‌ده صبحی پاشا تأسیس ایتمشدر .

حمدالله صبحی بكك عموجه‌سی سزائی بکله، اك بویوك آغابکیسی آیة‌الله بك، سامی پاشا عائله‌سنك معروف انته‌لکتوئل سیمالرندندر . کنج یاشنده وفات ایدن آیة‌الله بك، نامق کمالك آرقداشلرندن ویوقاریده بحث ایتدیکمز وجهله « یکی عثمانلیلق » حرکتنك ایلك متشبثلرندندر . سزائی بك، نامق کمال ادبیاتی مکتبنك ارکانندن اولدیغی کبی (1)، یکی

(1) سامی پاشا زاده‌سزائی بك ، عثمانلی تورك محررلری آراسنده انسان آلیم صاتیمنی شدتله مؤاخذه ایدن ایلك (« سرکذشت » آدلی رومانی .) ادیبدر .

عثمانلیلغك ترقی واتحاد دوره‌سنده منفا حیاتی اختیار ایتمش، وآوروپاده چیقان ژون تورك غزته‌لرینه قیمتدار یازیلر یازارق ، تورك کنجلکنه حریت ، مشروطیت وملی حاکمیت فکرلرینی تلقینه چالیشمش حریتپرورلردندر .

حمدالله صبحی بك

عبداللطیف صبحی پاشا ، علمی واداری برچوق آثار برافدیغی کبی، چوق غالبه‌لق عائله‌سندن مملکته حمدالله بك کبی خیرلی برخلفده ترك ایتمشدر .

صبحی پاشانك سناً الك كوچوك اوغلی حمدالله بك 1884 ده استانبولده، خورخورده باباسنك برسرای قدر قوجامان قوناغنده دوغدی. چوجوقلغنی، سامی پاشا عائله‌سنك چاملیجه‌ده‌كی كوشك وباغچه‌لرنده كچیردی. مع‌مافیه آرا‌صره خورخورده‌كی قوناغده اینیوردی. « تورك یوردی » نده چیقان « خوروس دوكوشی » - كه مراد پاشا جامعی حاولیسنده یاپیلور - قوناقده كچیردیكی زمانه عائد خاطره‌لرندندر.

حمدالله بك، قیصیقلی ابتدائیه مكتبنده اوقومایه باشلادی؛ آلتونی زاده و« نمونهٔ ترقی» مكتبلرنده ابتدائی تحصیلنی بتیردی. تالی تحصیلنی غلطه‌سرای سلطانیسنده كوردی.

بن كندیسنی ایلك دفعه، « اتحاد و ترقی » طرفندن نشر اولونان « شورای امت » غزته‌سنك تحریر هیأتی آراسنده، شرف سوقاغنده‌كی غزته اداره‌خانه‌سنده كوردمدی، تحریر هیأتی مدیرلكنی آرقداشم فرید بك یاپیوردی. حمدالله بكك زكاسنی، محررلك استعدادینی فرید بك بكا مدح ایتمش ایدی. ذاتاً طورنده‌كی اصالت و كوزلرنده‌كی خصوصیت، كندیسنی دیكر تحریر آرقداشلرندن تمییز ایتدیره‌جك قدر بارز ایدی.

اوزمانلر تأسس ایدن « فجر آتی » زمرهٔ ادبیه‌سنه حمدالله بك ده داخل اولمشدر؛ و « ثروت فنون » ده منثور ومنظوم برخیلی ادبی پارچه‌لری باصیلوب چیقمشدر.

« فجر آتی » كنجلرینی، « ثروت فنون » ك 1000 نجی نسخه‌سنی حاضرلامایه اوغراشدقلری زمان زیارت ایتمشدم. صوكره‌دن تورکچیلك حركتنك مهم عضولری اولاجق جلال ساهر، كوپریلی زاده فؤاد كبی كنجلر آره‌سنده حمدالله صبحی ده چالیشیوردی. خواجه‌سز برمكتب درسخانه‌سنی كبی كورولتیلو اولان تحریر اوطه‌سنده، خاصةً ایكی كنج حمدالله صبحی بكله رفیق خالد بك نظر دقتمی جلب ایتمشدی. اوطوردیغی یردن، قلمی ألنده بكا دقتله باقان حمدالله بكك كوزلری، عادتا یرندن چیقوب روحمه قدر نفوذ ایده‌ركنی، بنلكمی تفتیش ایدیور كبی كلدیدی، كوزلری اوقدر نافذدی. رفیق خالد بكك ایسه وجودی، نه‌دیلی هیچ‌تك طورمیوردی؛ متصل براسكمله‌دن اوبرینه صیچرییور و بوتون بوكنجلرك آراسنده رئیسمسی طولاشان جلال ساهر بكك هیچ برسوزینی بتیرمه‌یه براقمادن متمادیاً كسیوردی.

حمدالله بك، محررلكله برابر معلملكده باشلامش وصیره‌سیله آیاصوفیه رشدیه‌سنده، دارالمعلمینده، بحریه مكتبنده، نهایت دارالفنونده خواجه‌لق ایتمشدر. صوك اوچ بوكسك مكتبده بدایع اوقوتمش وشرقك نفیس اثرلرینی آكلاتمه‌یه، طویورمه‌یه چالیشمشدر. دارالفنونده چوق عمومی برماهیتده اولان « حكمت بدایع » درسی یرینه اسلام وبالخاصه تورك صنایع نفیسه تاریخی اوقوتمشدر.

تورك اوجاغنه كیروب، رئیسلكنه سچیلدیكی زمان دارالمعلمین‌ده معلم بولنیوردی. اوجاقده‌كی خدمتنی تفصیلاً یازمه‌یی كله‌جك سنه‌یه براقیورز. بوخدمتلر، نتیجه‌لرینه باقیلارق خلاصةً

شویله افاده و تثبیت اولنه بیلیر: حمدالله بك « تورك اوجاغنه » رئیس اولدیغی زمان، دیوان یولنده بر أوك اوست قاتنده ایکی اوچ اوطه‌دن عبارت تك بر اوجاق محلی واردی ؛ بو اوجاغك اعضاسی نهایت 826 یه بالغ اولیوردی ؛ سنه‌لك بودجه‌سی تقریباً برقاچ یوز لیرادن عبارتدی. بو کون اوجاق مرکزی اولمق اوزره آنقره‌ده بر میلیون لیرادن فضله یه‌مال اولاجق بر بنا انشا اولنوب بیتمك اوزره‌در ؛ تورکیه جمهوریتی داخلنده 250 قدر اوجاق موجوددر؛ اوجاقلیلرك مقداری 30,000 کسوره بالغ اولمشدر. 1921 سنه‌سی مرکز بودجه‌سی 754,121 لیرا، بوتون اوجاقلرك بودجه‌سی ایسه 1,300,000 کسور لیرا اوله‌رق تثبیت ایدیلمشدر . بو بویوك فرقلك ، یعنی اوجاغك اون ، اون بش سنه ظرفنده بو قدر توسع وتکملنك الك مهم سببلرندن بریسی ، بن هیچ شبهه ایتمیورم که حمدالله صبحی بکك ایش باشنده بولنماسیدر .

تورك اوجاغی، ایمپراطورلق دورنده، سیاست ایله مشغول اولمادی؛ تشکلی ابتدالرنده‌کی عمده‌لرینه صادق قالدی . ایمپراطورلق پارچالانوب طاغیلدیغی صیره‌لرده ایسه تورك ملیت فکری ، وقایعك سوقیله ، سیاسی بر فکر اولمشدی ؛ اوجاغك فعالیتی کندیلکندن سیاسی بر فعالیت حالنه انقلاب ایتمشدی .

عثمانلی ایمپراطورلغنده آرتق فرقه‌لر دکل ، ملتلر بر تعضیٔ سیاسی حالنی آلیوردی. آناطولیده مصطفی کمال پاشانك ریاستی آلتنده باشلایان تورك ملی حرکتی، ملی بر تورك دولتی تشکیلنی استهداف ایدیوردی . تورك اوجاقلری ، غایت طبیعی و منطقی اوله‌رق، بو حرکته التحاق واشتراك ایتدیلر . استانبولده یاپیلان ملی میتینغلره پیشوا اولدیلر ؛ غربی آناطولیده‌کی مدافعه تشکیلاتلریله مناسباتده بولندیلر ، وملی حرکتك باشی مصطفی کمال پاشایه مربوطیت واطاعتلرینی عرض ایتدیلر. ایمپراطورلغك صوك مجلسی مبعوثانی انتخاب اولنورکن ، اوجاغك بللی باشلی آدملری « ملی تورك فرقه‌سی » آدلی بر فرقه نامنه انتخاباته اشتراك ایده‌رك ، بر قاچ مبعوث انتخاب ایتدیردیلر که بونلردن بریسی، ایکی منطقهٔ انتخابیه‌دن ، یعنی آنطالیه وصاروخاندن انتخاب اولونان حمدالله صبحی بکدر . (1)

اوجاغك فعالیتلرینی دقتله تعقیب ایدن انکلیز قوهٔ اشغالیه‌سی ، 1920 سنه‌سی « تورك اوجاغی » نی ایکی دفعه باصارق ، اشیا و وثائقندن بر قسمنك ضیاعنه سبب اولدیغی کبی فعالیتنی‌ده ظاهری بر انقطاعه اوغراتمشدر .

9 مارت 1950ده بایزیده‌کی اوجاق مرکزی اشغال اولونمشدی . صوکره اوجاق

[1] دیکری کوتاهیه‌دن انتخاب اولونان احمد فرید بکدر که اوده بویوك ملت مجلسنه التحاق ایله ، بویوك ملت مجلسی حکومتنك مالیه وداخلیه وکیلکلرینی ایفا ایتمش، صوکره پاریس ومتعاقباً لوندره سفیرلکلرینه تعیین اولونمشدر .

مركزى اولارق ملى تعليم وتربيه جمعيتى بناسى طوتولمشدى. بو بناده انكليزلر طرفندن اشغال ايدلدى . بونك اوزرينه مركز هيأتى رئيسى حمدالله صبحى بك كندى امضاسيله مصطفى كمال پاشا حضرتلرينه اشغال قوتلرينك ملى مؤسسه‌لر عليهنه توجيه ايتدكلرى بو ضربه‌دن شكايت واوجاقليلره ناصل برحركت توصيه بويوره‌جقلرينى صوردى. آلينان جوابده سفارتلر نزدنده پروتستو ايدلمه‌سى وايجابنده متينغلر عقد ايديله‌رك تأثرمزك كوستريلمه‌سى توصيه اولندى [2] .

آنقره‌ده توركيه بويوك ملت مجلسى طوپلانيركن حمدالله صبحى بك، آنطاليه‌مبعوثى صفتيله آنقره‌يه كيتدى ومجلسه التحاق ايتدى. وملى حكومت موقته‌نك ايلك معارف وكيلى تعيين اولندى . حمدالله بك بو صورتله سياسته، فقط ملى سياسته كيرمش اوليوردى . ايكنجى واوچونجى بويوك ملت مجلسلرينه استانبول مبعوثى اوله‌رق كلدى. توركيه بويوك ملت مجلسى حكومتيله توركيه جمهوريتى حكومتنده معارف وكيللكى ايتدى؛ خارجيه ومعارف انجمنلرينك متعدد دفعه رياستلرنده بولندى .

بو سياسى وظيفه‌لرى ايفا ايتمكله برابر حمدالله صبحى بك «تورك اوجاغنده‌كى فعاليتنى اصلا اكسيلتمه‌مش، مركز هيأتى رئيسلكنى، ايلك انتخاب اولنديغى كوندنبو بو كونه قدر همان رقيبسز محافظه ايتمش وبو صورتله اوجاغك انكشافنه اك مهم بر عامل اولمشدر .

عثمانلى سلطنتنك كچيرديكى صوك بحران دورنده، مشروطيت ابتداسندن برى تأسس ايتمش توركجيلك مؤسسه‌لرندن اك زياده حيات كوسترن «تورك اوجاغى» اولدى. «تورك درنكى»، اولجه‌ده تثبيت ايديلديكى اوزره، ايكى،اوچ سنه قدر دوام ايدوب طاغيلمشدى. «تورك يوردى»، 1917 سنه‌سندن اعتباراً، «تورك اوجاغى» ايله بوسبوتون قايناشمش ايدى ؛ «تورك يوردى» مديرى آق چوره اوغلى يوسف، هلال احمر مرخصى اوله‌رق روسيه‌ده بولونان عثمانلى اسيرلرينك، عثمانليره اسير دوشن روسلرله مبادله‌سنه مأموراً اسوچ، دانيمارقه وروسيه‌يه كونديرلديكى زمان، «تورك يوردى»نك اداره ونشرينى، «تورك اوجاغى» مركز هيأتنه توديع ايتمشدى.واقعاً «تورك اوجاغى»ده متاركه‌دورنده اشغال قوتلرينك، على الخصوص انكليزلرك بر قاچ ضربه‌سنه معروض قالدى ؛ اوجاغك مركزى، اقامتكاهدن محروم ايديلدى ؛ اوراق ووثائقى، كتبخانه وقولله كسيونلرى طاغيديلدى ؛ بركت ويرسين كه اوجاغك بو قيمتدار خزينه‌لرندن قسم اعظمى فداكار اوجاقليلرك أولرنده صاقلانيله‌رق قورتاريله‌بيلدى . بوتون بو تعقيب وتضييقلره رغماً، «تورك اوجاغى» كنديني طوتدى وطاغيلمادى .

---

[2] حمدالله صبحى بكك خصوصى بر مكتوبندن .

اوجاغك تاریخنده فاصله بوقدر.

« تورك اوجاغی »، بوفاصله‌سز حیاتنی، اك زیاده رئیسی حمدالله صبحی بكه‌مدیوندر: كندی حیات‌واستقبالنی اوجاقله‌مزج ایتمش اولان حمدالله بك، انه‌رژیسی، فكر تعقیبی، روح آشنالغی وامثالی نادر بولنور تعبیه‌جیلكی سایه‌سنده،« تورك اوجاغی »نی ملی تورك دولتنك تأسسنه قدر آلوب كتیره‌بیلدی.

آنقره‌ده، ملی تورك دولتی، «توركیه بویوك ملت مجلسی حكومتی» نامیله‌قورولدیغی صیره‌لرده، « تورك اوجاغی » نك مركزی‌ده آنقره‌یه یرلشدی. وبوندن صوكره « تورك اوجاغی » نك مادی انكشافی دها سریع خطوه‌لرله ایلرولمدی؛ زیرا یكی توركیه دولتی تورك ملیتی پرنسیپلرینی قبول ایدیوردی؛ بو دولتی قوران غازی‌مصطفی كمال،ملیت اساسلرینه ویردیكی قیمتی‌دائما افاده ایتمشدر. توركیه دولتنك قورولوشنده غازیدن‌صوكره اك‌مهم‌ایشلری كورن عصمت پاشا،17 تموز 1333 (1917)ده اوچنجی قول‌اردوقوماندانی عصمت اینال بك آدرسیله و2320 نومرو ایله تورك اوجاغنه داخل اولمش بر اوجاقلی آرقداشـدر؛ نهایت اوجاغی تمثیل ایدن ذات، حمدالله صبحی بك‌ده ملی تورك دولتنك اركاننـدن، « توركیه بویوك ملت مجلسی حكومتنك » وكیللرندن اولمشدی.

« توركیه جمهوریتی » نك، یاشده « بویوك ملت مجلسی حكومتی »

توركیه جمهوریتی نامیله، صوكره حقیقی آدیله تأسسی، تورك ملیتجیلكی نقطهٔ نظرندن توركجیلك ایده‌آلنك تحققی دیمكدر. اكثر توركجیلرك بلكه حیاتلرنده تحقق ایده‌جكنی امید بیله ایده‌مدكاری ایده‌آل، بر تورك دهاسنك قدرتیله بر شأنیت اولمشدر؛ ملی تورك دولتی قورولمشدی.

تورك ملیتجیلری، دیلك توركجه‌لشمه‌سنی، حقوقك‌تورك حقوقی اولماسنی‌وبناءً علیه قادینك اسكی تورك قانونلرینه اویغون برحریت قزانمه‌سنی، بدایعك توركجه‌لشمه‌سنی، یعنی شعرك، موسیقی‌نك، رساملغك.. الخ ملی واصلی اولماسنی، حاصلی تورك حرثنك یبانجی تأثیرلردن قورتولوب كندی اصلیتنی بوله‌رق تكامل ایتمه‌سنی تمنی ایدیور وبوكا اللرندن كلدیكی قدر چالشیورلردی.

فقط بوتون بو حرثی حریت واستقلالك، سیاسی ساحه‌ده تام حریت واستقلال قزانیلمادقجه ألده ایدیله‌میه‌جكی مشروطیت تجربه‌سیله آكلاشیلمشدی. عثمانلی دولتنك سیاستی، متعدد سببلردن دولایی سربست اولمادیغی كبی، تورككك حرثی‌ده، كوك آلپ ضیا بكك دیدیكی كبی بر چوق قاپیتولاسیونلره باغلی ایدی. بوقاپیتولاسیونلرك بعضیلرینی شرق بعضیلرینی جنوب، بعضلرینی‌ده غرب تورككك بوینته طاقمشدی. بوتون بو آغیر

آغیر خلقه‌لری آتوب ، ایسته‌دیکی کبی یورویه‌بیلمك ایچون تورك ، حیات قدرتنی افاده واظهار ایده‌ن براقتدار وحاکمیت فعلی یاپمق ، باشارمق مجبوریتنده ایدی . تورك ملتی ، باشلرینه کچن اُشبو **مصطفی کمال** ك رهبرلکی وادارەسی سایه‌سنده ، بو اقتدار وحاکمیت فعلی ، عثمانلی ایمپراطورلغنه غالب کلمش خارجی دشمنلرك اراده‌سنه رام اولمادقدن باشقه ، خارجی وداخلی دشمنلری مملکتدن طرد واخراج ایتمك صورتیله ، عسکری وسیاسی ساحه‌ده اجرا واظهار ایتدی ؛ وبونکله سیاسةً تام حریت واستقلال قزاندی . آرتق حرثی تسلطلری‌ده بزر ، بزر سوکوب آتمق یولی آچلمشدی . تورك ملتی ، آچدیغی بو یولده انه‌رژی وموفقیتله متمادی ایلرولدی ؛ حرثی حریت واستقلالنی تحدید ایدن مانعه‌لری متوالیاً قالدیردی وحالا قالدیرمقده دوام ایدییور . صوك قالقان حرثی قاپیتولاسیون ، تورك دیلنه اویغون اولمایان حرفلر سیستمی ایله املا طرزیدر . (1)

* * *

تورك ملتچیلکنك ناصل باشلادیغنی وناصل یاییلدیغنی ، الیمزدن کلدیکی قدر بیطرفانه کوسترمه‌یه چالیشدیغمز بومقاله‌دن آکلاشیلمشدرکه یاشامقده اولدیغمز زماندن بعضلری یتمش سکسان ییل ، بعضلری اللی آلتمش ییل اول کلدکلری حالده ، تورکلکك نه‌یه دوغری کیتدیکنی وکیتمه‌سی ایجاب ایتدیکنی کورن واوکا کوره چالیشان کسکین کوزلی ، دوغری دوشونجه‌لی تورکلر واردر . کوروشلرینك ودوشونجه‌لرینك دوغریلغی ثابت اولان بو کونکی کونده ، اوذاتلر حرمتله یاد اولونمه‌یه لایقدرلر .

تورکچیلك فکری ، یاریم عصر اول نهایت برقاچ کشینك دماغ وقلبلرنده دوشونجه‌لر ، دویغولر واملالر اویاندیران ، آره صره دیل وقلملرندن مبهم ومحترز بر صورتده چیقان برنظریه‌دن عبارتدی . بونظریه ، اوزمانلر محیطه اوقدر غیرمونس ایدیکه طرفداری اولانلر ، اونی پك آچیق سویله‌یوب یازمقدن چکنیورلردی . حالبوکه تورکچیلك فکری بوکون تحقق ایتمشدر ، واقعه‌لر حالنده تجلی ایدیور . بویله بویوك فکرلری تحقق ایتدیره‌نلره بشریت داهی وقهرمان دیر . **تورك عالمنده تورك ایده آلنی تحقق ایتدیرن داهی وقهرمان ، تورکیه دولتنك بانیسی وتورکیه جمهوریتنك ایلك جمهور رئیسی غازی مصطفی کمال حضرتلریدر .**

سلامی چشمه ، 6 ایلول 1928

آقچوره اوغلی یوسف

---

(1) « تورکیه جمهوریتی » نده تورکچیلك حرکتی‌ده ، 1908 ه قدرتورکچیلك تاریخنی تدقیقه حصر اولونان بومقاله‌نك موضوعی داخلنده دکلدر . 1908 دن صوکره تورکچیلك تاریخنی اکله‌جك « تورك ییل » نده لاییق اولدیغی اهمیتله تدقیقه چالیشه‌جغز . بالاده‌کی برقاچ سطر ، واقعه‌لر تسلسلنی مختصراً بوکونه قدر ، کتیره‌بیلمك ایچون یازیلمشدر .

تورکیه جمهوریتی خارجنده بولونان تورکلر

غربی تراکیا تورکلری

عصرلردن بری تاریخك توزلری آلتنده غائب اولمش اولان تراکیا نامی بالقان حرب مشئومنك صوکنده ینه میدانه چیقمش واووقتدن بری ینه جغرافی تعبیرلر آره سنه کیره رك سیاسةً بکرش و استانبول معاهده لری نتیجه سنده أدرنه ولایتندن آیریلوب بولغارلره ، یونانلیلره ویریلن یرلره علم اولمشدر .

*
* *

تاریخچه

روماليلرك شرق فتوحاتندن اول تراکیا تعبیری بللی بر اولکه یه علم اولمش دکل ایدی . الك اسکی تاریخجیلر « تراك » آدیله آکیلان یوروکلرك پك اوزون زمانلردن بری بالقانلرك أتکلرندن دکز قییلرینه قدر اوزایان یرلرده یرلشدکلرینی واوراده یشادقلرینی بیلدیریرلردی .

ینه بونلرك روایتنه نظراً « تراکلر » غایت جنکاور برقوم ایدی . اسکی زمانده بتون او حوالیده مشهور اولان آتلری یتیشدیررلردی . پك جسور اولدقلرندن دائما حرب ایدرلردی .

شوحالده اسکیلرجه « تراکیا » تعبیری « تراکلر » ایله مسکون اولان یرلره دینمشدرکه بویرلر بالقان یاریم آطه سنك شرق وجنوب طرفلریدر .

بالقانلرك جنوب ساحللرنده مستملکه تأسیس ایدن آتنه لیلرده بو تعبیری بویله آکلامشلردی . تراکلرك متمادی هجوم و غوغالرندن ناشی آتنه مستملکه لری یالکز یالی بوینده قالوب ایچرولره طاغیله مامشلردی .

روماليلر بورالرینی فتح ایتمزدن اول «تراکلر» له طانیشمشلر وماکدونیانك مختلف یرلرنده کی قوملر، حکومتلرله حرب ایتدکلری زمان برچوق دفعه تراکلرك معاونتنه محتاج اولمشلر ، حتی بونلرله معاهده لرده عقد ایتمشلردی .

بالآخره روماليلر بتون بالقانلری وبوآره ده تراکلراولکه سنی ده فتح ایتدکلری زمان مملکتده ایالات تشکیلاتی وجوده کتیرمشلر وبالقان طاغلرندن آطه لر دکزینه قدر اولان یرلره « تراکیا ایالتی » اسمنی ویرمشلردر .

بیزانسلیلرده بو تشکیلاتی اولدیغی کبی آلمشلر وصکره‌لری بو اولکه‌لری برقاچ ایالته دها تقسیم ایتمشلردر .

روما و بیزانس تاریخجیلری « تراکلر » حقنده شو معلوماتی ویریورلر : تراکلر قیصه‌وطوقوج یاپیلیدرلر . باشلرینه تیلکی بوستندن باشلق کچیریرلر . البسه‌لرینی قاییش صارغیلرله صیم‌صیقی صارارلر . صیرتلرنده قالین یوکدن یامچی واردر . سلاحلری مزراق ، قیصه قلنج ، قالقاندن عبارتدر .

هپسی آتلی اولوب غوغایه آتلی طاقملرله کیدرلر . غایت بهادرجه اوروشورلر . غوغا اصوللری شویله‌در : طاقملر بر نقطه‌یه طوپلانور و بردن‌بره غایت شدید هجوملر یاپه‌رق دشمنلرینی بوکالتیرلر . تراکلر بر چوق قبیله‌لره آیریلمشلردر . بونلردن الک مشهورلری « بەس » لر ایله « اودریس » لردر . قبیله‌لر آراسنده اوزلاشمه اولمایوب بربرلریله‌ده غوغا ایدرلر .

هر قبیله‌نك بر باشبوغی واردر . تراکلر موتالرینی یاقارلر وکوللری نهر یاتاقلرینه کومرلر . أولن باشبوغ ایسه کوللری اوستنه طپراقدن تپه‌لر [*] یاپارلر .

تراکلردن چیقان غلادیاتورلر [**] مشهور اولدیغی کبی روما اردولرنده‌کی اجنبی طابورلری ایچنده الك ممتازلری تراك سواریلری ایدی .

تراکلرك نه‌دیل قنوشدقلری بیلنه‌میور . باشبوغلرینك آدلری‌ده برشی افاده ایتمیور . بو آدلرك اکثریسی روما ویونان تاریخجیلری طرفندن تحریف ایدلمشدر . مثلا « ترس »

---

[*] بوتپه‌لره « هووك » دیرلر . شوقدرکه هووکلرك هپسنك تراك ویا سائر اقوام طرفندن مزار اوله‌رق یاپیلمش اولدقلری روایتی محتاج تدقیقدر . روم ایلیده چتالجه ایلروسندن باشلایوب تا بالقانلره قدر اولان اراضیده کوریلن هووکلرك موقعلری تدقیق اولندقلری زمان بونلرك عسکر یوللری اوزرنده و بالخاصه سوق‌الجیش نقطه‌سندن اهمیتلی اولان یرلرده یاپیلمش اولدیغی کوزه چارپار . بعض مؤرخلر بو اوبوکلرك اسکی اردولرك یوللرنده اشارت وظیفه‌سنی کوردیکنی وایلك دفعه اسکندر کبیر ویا دارا طرفندن وجوده کتیرلدیکنی سویلرلر . هویوکلر عینی عسکری یولده بولندقلری جهتله بوروایتده صحت اولسه کرکدر . هووکلرك بعضیسنده اسکی مزارلر چیقمشدر . بعضیسنده بولنه‌مامشدر . واقعا بونلرك هپسنده لایق وجهله حفریات یاپیلمامشدر . شوقدرکه آنا یوللری خارجنده‌کی صاپا طرفلرده کوریلن هویوکلر واردر بونلر مزاردر واغلب احتماله کوره تراکلر طرفندن یاپیلان مزارلردر .

[**] غلادیاتور : روما ایمپراطورلرینك صوك زمانلرنده آمفی‌تەآتر وسیرکلرده ویریلن میدان اویونلرنده سلاحله بربریله اوروشان پهلوانلره دینیر . غلادیاتورلر یا تکر تکر قارشولاشیرلر یاخود طاقم طاقم اوروشیرلردی . وبربرلرینی اولدیرنجه‌یه قدر صاواشیرلردی . یارالانوب‌ده ییقیلان اکر باش پارماغنی هوایه قالدیررسه اهالیدن آمان ایستیور دیمك ایدی . سیرجیلرده باش پارماقلرینی قالدیررلرسه آمان ویریلیردی . اکر باش پارمقلر آشاغی چوریلیرسه اولدیریلیردی . غلادیاتورلر اولا اسیرلردن آییریلیردی . کیت کیده اسیر اولمیانلردن‌ده غلادیاتورلکه هوس ایدنلر اولدی .

سیتالس، اودریس، سوتەس » کبی اسملر، بیزانس تاریخجیلری طرفندن روجالاشدیرلمشدر. شوراسی محققدرکه تراکلرك لسانلری یونان وروما لسانلرینه بکزەمز ایدی. تراکلر بلکه بنا وآبده کبی اثرلر براقمشلردی. فقط مملکتلری اوقدر چوق باصقینه اوغرامش و اوقدر چوق حرب کورمشدرکه عادتا طاش اوستنه طاش قالمەمشجەسنه خراب ایدلمش اولدیغندن رودوب طاغلرنده تك توك برایکی خرابەدن بشقه بر شی بولنمیور. تراکلرك آسیادن کلمه اولدقلرینه ، اصل ونسللرینك تورانی اولدیغنه محقق نظریله باقیلمقدەدر .

تراکلرك برچوق قبیلەیه آیرلدقلرینی سویلمشیدك. بونلردن «بەس» لر، « اودریس» لر تاریخده پایدار اولەجق نام براقمشلردر. حتی « اودریس » لر منتظم برحکومتده قوروب روماليلرله حرب ایتمشـلردر . أدرنه شهرینك بو اودریس لر طرفندن تأسیس اولندیغی واسکی اسـمنك « اودرین » اولدیغی حقندەده بر روایت واردر . تراکلر مملکتی آسیا ایله اوروپا آرەسنده عصرلرجه سورن آقینلر یولی اوزرنده بولندیغندن اسکندرکبیر، دارا، کیخسرولردن باشـلایەرق بتون محاربانه و بتون مهاجرت اقوام دنیلن حرکتلره صحنه اولمشدر . تراکلرده وقت وقت یا بوآقینلره قاریشمشلر ویاخود بونلرله چارپشمشلردر . فقط اصل شایان حیرت اولان نقطه بوقدر محاربانه ، بوقدر آقینلره رغماً تراکلرك بیزانسلر زماننه قدر محافظهٔ موجودیت ایتمریدر. واقعا مملکتلری روماليلر طرفندن ضبط وتسخیر وکندیلری روما حاکمیتنه ادخال ایدلمش اولدقلری حالده بیله مستقل یشارلر، اکثریا ویرکی ویرمزلر واوزرلرینه دائمی صورتده عسکر چکیلیردی . تراکلر بالخاصه یونان عنصرینك داخله انتشارینه مانع اولمشلردی .

« اهل صلیب » آقینلرندن بالخاصه آلتون اردولك کچیدندن صکره تراك نامی ایشیدلمز اولیور .

روماليلرك زمانلرنده تراکلر مملکتلرنده نیم مستقل برحالده یشامشلر، روماليلرده بوجنکاور قومدن استفاده ایتدکلری جهتله ایلك زمانلر بونلری خوش طوتمشلردر؛ فقط بالآخره روماليلرك کندیلرندن ویرکی آلمغه قالقملری اوزرینه تراکلر متعدد دفعه عصیان ایتمشلردر.

ایمپراطور اوکوست زماننده شرق فتوحاتی اکمال ایدلمش و تراکیا روما تشـکیلات ملکیەسنه تابع اولمشدر . بالآخره دیوقلەسیەن زماننده تراکیا شرق ایالتی نامیله طونەدن آطەلر دکزینه قدر امتداد ایدن مملکته ادخال ایدلمشدر. بوراسی، روما خارج مملکتلری کبی « قونسول » طرفندن اداره اولنوردی .

بیزانس زماننده تراکیا، « تەم » تعبیر اولنان عسکری دائرەلره تقسیم ایدلمشدر. بالقان طاغلرندن اعتباراً شرق وجنوب ساحللرینه قدر اولان یره تراکیا دینمش ایدی. شمالنده بلغارلرك سـاکن اولدقلری یرەده « هەمیونت » دیرلردی . هەمیونت اداره خصوصنده

تراکیایه تابع کبی ایدی . رودوپ طاغلرینك غربنده قالان اولکه‌یه‌ده ماکدونیا نامی ویرلمش ایدی .

تراکلر مملکتی بیزانسلر زماننده هیچ راحت یوزی کورمه‌مشدر. بو قاروده سویلدیکمز وجهله مملکت بیوك محاربات یولی اوستنده بولندیغی سببدن آسیادن اوروپایه ویا اوروپادن آسیایه آقین ایدن ملتلر هپ بو اولکه‌دن کچمشلر، اك شدتلی حربلرینی بوراده ویرمشلردی. اون عصر دوام ایدن مهاجرت زماننده ایرانیلر ، مه‌دلر ، هونلر ، غوتلر ، آوارلر ، مغوللر ، پچنك وقومان تورکلری ، بلغارلر ، مجارلر ، اهل صلیب اردولری بورادن کچمشلر وبرچوقلری مملکتده قالمشدر . قومان ، پچنك تورکلری و بلغارلر کبی .

بو اقوام مملکتی یاغما ایدرلر، بعضاً بیزانس قپولرینه قدر طیانیرلردی؛ طبیعیدرکه یرلی اهالی بونلرله حرب ایدرك قیریلر، بعضاً‌ده بونلره التحاق ایدردی .

تراکیادن کلوب کچن قوملرك تعریفی عادتا شرقی روما ایمپراطورلغی وبیزانس تاریخنی تکرار ایتمکه مساویدر .

بالقانلره کلن قوملر ایچنده اوراده یرلشوب کثافلی برکتله تشکیل ایدن تورکلرله بلغارلردر .

تورکلر بالخاصه تراکیانك مریچ وادیسنه یرلشمشلردر. بولغارلر ایسه دهازیاده بالقانلرك اتکلریله شمالنده قالمشلردر. تورکلرك تراکیاده یرلشملری عثمانلیلرك بورایه کلمسندن پك چوق أولدر .

تورکلر بورایه ایکی یولدن کچمشلردر: یا بیوك مهاجرتلرده آقینلره قاتیله‌رق یرلشمشلردرکه بو درلو تراکیایه کچن یازیقلر ، اونغورلر ، پچنك و قومان تورکلری‌در . اك صوکره کلن قومانلردر .

ایکنجی یولدن کلنلر ایسه آناطولیدن کچمه‌در و شو صورتله کلمشلردر :

بیزانسك صوك دوره‌سنده مملکته بالخاصه شمال حدودلرینه دورت طرفدن صالدیران اقوامه قارشی مملکتی محافظه ایده‌جك درجه عسکر بولنمدیغی جهتله اناطولی مستملکه‌لرنده‌کی تورك قبیله‌لرندن برچوغنی رودوب طاغلرینه و تراکیانك شمالی طرفلرینه کوچ ایتدیرمشلردی. بویله‌جه بورایه یرلشن ایلك تورك محافظلرینك آنطالیه وارضروم طرفلرندن کتیرلدیکنی بیزانس تاریخلری قید ایدیور . بو تورکلردن بعضیسی « شامانی » ایدیلر .

بولغار تاریخجیلرینك کمال دهشتله بحث ایتدکلری «بوغومیل» قبائلی ایشته بو تورکلردندر. الیوم بو بوغومیللردن فلبه جوارنده خیلی بقیه قالمشدر. بونلر پك چوق زمانلر اسلاولغه قاریشمامشلر وقارشی طورمشلردی .

اسلاولرك بالقانلرده قوتلشمسی وبلغارکده اسلاو حاکمیت ملیه‌سنه کیرملری اوزرینه بیزانسلك دشمنلری دها چوغالمش واولجه کتیریلن محافظلرده سنورلری محافظه‌یه کفایت ایتمه‌مشدر . بونك اوزرینه اناطولیدن بورایه تکرار تورك قبیله‌لری کچیرلمشدر .

شوقدرکه ایلك دفعه کلن تورکلر عادتا نفیرعام صورتیله طوپلانمش اولدقلری حالده بونلردن صکره جلب اولونانلره خیلی امتیاز ویرلمشدر . تاریخده « تورقوپول » اسمیله شهرت بولان بو تورك قبیله‌لرینه بیزانسلیلر تیمار قبیلندن اراضی تملیك ایدرلر ، امتیازلر ویررلر، برچوق ویرکودن معاف طوتارلردی. بوکا مقابل سنورلرك محافظه‌سی تورقوپوللره مودوع ایدی . بونلر اسلاو قوملریله پك چوق اوروشمشلر واهل صلیب اردولرینی بیله خیرپالامشلردی . حیاتلری مستقل اولوب بیزانسلیلره قاریشمامشلردر .

رودوپ اتکلرنده قرجه علی کویلرنده یشایان تورکلرك بونلردن اولدیغی و عثمانلی تورکلرندن اول بورایه کلدکلری محقق فرض اولنور .

بیزانسلیلر صیقشدقچه تراکیایه تورکلری نقل ایتدکلری جهتله شرق ایمپراطورلغنك صوك زمانلرنده أنه‌زدن اعتباراً تا بالقانلره قدر اوبك اوبك تورك قولونیلری یشاردی .

حالا بولغارستانك شرقنده یاشایان کثیف برصنف اهالی واردرکه بونلره « غاغاوز » دینور . غاغاوزلر تورکجه‌دن باشقه لسان بیلمزلر ، عادت وتوره‌لری تورك اسکی توره‌سنی آکدیرر . بو غاغاوزلرك وقتیله آناطولیدن نقل اولنان تورقوپول عائله‌لری بقیه‌لرندن بولندیغنده شبهه یوقدر . حتی کندیلرینه ویریلن غاغاوز اسمی‌ده « قاره اوغوز » دن منحرفدر . بیزانسلیلر تراکیاده کلیسا تشکیلاتی یاپدقلری زمان غاغاوزلر زورله اورتودوقس دینه صوقولمشلرسه‌ده قطعیاً روم دیلنی و روم عادتلرینی قبول ایتمه‌مشلردر . بونلر الیوم فلبه‌دن وارنه و روسچقه قدر اوزایان ساحه‌ده مقیمدرلر . بش اون سنه اولیسنه قدر تك برکلمه بولغارجه‌ده آکلامازلردی . حتی حالا بولغارجه بیلمیانلری پك چوقدر . [*]

[*] بالقان حربی اثناسنده بولغار حکومتی بولغارستانده پك متعمم اولان تورکجه‌یی منع ایتمك ایچون برامرنامه نشر ایتمش ومعاملاتده بولغارجه‌دن بشقه لسانك ممنوع اولدیغنی اعلان ایتمشدی . فقط اکثریتی غاغاوزلرله مقیم اولان یرلرده اهالینك بویوزدن فوق‌العاده صیقندی‌یه دوچار اولدیغی وحتی پازارلرده آلیش ویریشك طورمق درجه‌سنه کلدیکی آکلاشلنجه یساغی قالدیرمقدن بشقه چاره کورلمه‌مشدی .

روایته نظراً او وقت باش‌وکیل اولان رادوسلاووف که عائله‌سی‌ده غاغاوز ایمش، والده‌سنك ابرامی اوزرینه بویساغی کری آلمغه مجبور قالمش ایمش !

غاغاوزلر غایت فصیح اسکی چاشنیده تورکجه قونوشورلر، ضرب مثللری خلق تورکیلری هپ تورکجه‌در. بالقان حربنه قدرده کلیسالرنده تورکجه دعا وعبادت ایدرلردی. [*]

اهل صلیب آقینلرندن صکره تماميله ضعيفلاشان بیزانس حکومتنك آرتق مملکت ایچنده ضبط وربطی محافظه اقتداری قالمامش ایدی. ترا کیاده یشایان تورکلرده تماميله مستقل برحیات سورمکه باشلامشلر وحتی بیزانس قصبه‌لرینه هجوم ایتمشلر، مملکتی خراجه کسمشلردی.

ایمپراطور آندرونیق بوحاله نهایت ویرمك وتورك قبیله‌لرینی یوله کتیرمك مقصدیله اوزمانلرك الك مشهور قازاق طاقملرندن بولنان روژه دوفلور قوماندا سنده‌کی قاتالان قوللرینی اجرتله خدمتنه آلمشدی. قاتالانلر اول امرده تورکلرله اوروشمشلرسه‌ده ایمپراطور بونلره وعد ایتدیکی اجرتی ویره‌مدیکندن تورکلرله برلشمشلر وترا کیایی نمسه‌مشلر وبیزانسلیلرله برچوق حرب ایتدکدن، حتی استانبول قپولرینه قدر طیاندقدن صکره ما کدونیا طرفلرینی یاغمایه کیتمشلردی.

بو تاریخلرده عثمانلیلرده اناطولینك شماللرینه قدر کلمشلردی. حتی سلطان اورخان مریچ آغزلرینه اوفاق تفك عسکر کچیره‌رك اورالرده یرلشمکه چالشمشدی. دیکر طرفدن مرمره قییلرینه آقین ایتمشلردی.

برقاچ وقت صکره سلیمان پاشا مشهور اولان آقینی ایله کلیبولی جوارنده‌کی چمنلك قلعه‌سنی وصکره کلیبولی‌یی فتح ایتمش وآرتق عثمانلیلر اوروپاده اساسلی برصورتده طوتونمشلردی.

ایکنجی سلطان مراد ترا کیه اولکه‌سنه آقین ایتدیکی زمان مملکتده اوته‌دن بری یرلشمش اولان تورکلره تصادف ایتمش، بونلری بایراغنه آلمش، بوسایه‌ده آز زمانده بومملکتی باشدن باشه فتح ایتمشیدی.

اساساً ترا کیاده ترا کلرك واودریس، بەس لرك نامی‌ده ایشیدلمز اولمشدی. عثمانلیلرك بورالرینی ضبط ایتملرندن صکره ترا کیا نامی‌ده اورته‌دن قالقمش، بوندن صکره ترا کلر مملکتی عثمانلیلرك طالع ومقدراتنه تابع وعثمانلی ملکی تشکیلاتنه داخل اولمشدر.

تنظیمات عقبنده بوحوالی طونه ولایتنه ربط اولونمش، ۱۸۷۷ روس حربندن صکره بلغارستان وروم ایلیٔ شرقینك تشکلندن صکره ادرنه ولایتندن عد اولنمشدر.

بالقان حربنده عقد اولنان بکرش واستانبول معاهده‌لری موجبنجه بلغارستانه ویونانستانه ویریلن اراضی غربی ترا کیا نامنی آلمشدر. برآرالق بوراده‌کی تورکلر غربی ترا کیا مستقل

---

[*] جنوبی روسیه و بساراببیاده دخی بر مقدار (غاغاوزلر) واردر. 1900 تاریخلرینه دوغری بونلردن بعضلرینی کوردم : یالکز ایرکنلری دکل، کوچوك ارکك چوجقلری بیله روسجه بیلمیورلر، صاف تورکجه قونوشیورلردی. (آ. ی.)

حکومتنی قورمشلرسەدە بو حکومتك حیاتی پك قیصە اولمشدر . متارکە عقبندە غربی تراکیالیلر ینە استقلاللرینی قازانمق ایچون قیام ایتمشلردی .

جغرافی وضعیت

طبیعی ، اقتصادی و عرقی برلك اعتباریلە غربی تراکیا مریچ ، بولغاریا ، رودوب طاغلری ، مستاقرە صویی و آطەلر دکزی آرەسندەکی قطعۂ اراضیدر . مساحەسی 2300 کیلومترە مربعی قدردر .

رودوپ سلسلەسی شمال و غرب طرفلرینی قاپلادیغندن مملکتك بو طرفی صرپ وطاغلقدر . بەریم طاغلری رودوپك مشهور قوللرندندر . بوطاغلر 2000 مترەیو کسکلکە قدر چیقارلر . غازیلر ، ایشیقلر ، قورت تپە کبی مهم نقطەلرە و قوجە یایلا کبی کنیش یایلاقلرە تصادف اولونور .

کوملجنە و دیمتوقە اراضیسی عارضەلی ایسەدە بورالردە بیوك طاغلر یوقدر . مملکتك وسط ، وسط جنوبیسی اووەلقدر . یالی بویی ایسە آیری منطقەدر .

شو حالدە غربی تراکیا جغرافی واقلیمی و ضعیت اعتباریلە 3 قسمە آیریلیر :

1) طاغلق قسمی (شمال وشمال غربی) . — بو حوالی یە اورا اهالیسی طاغ قولی دیرلر ؛

2) نهر یتاغی اولان وسط قسمی ایسە اووەلق اولوب بورالرە کوملجنە ، دیمتوقە اووەلری نامی ویریلیر ؛

3) دکز قییلریدر .

مملکتك آب وهواسی ومحصولاتی بو منطقەلرە کورە دکیشیر .

غربی تراکیا طوپراغی برکاتلیدر . سونمش یانار طاغی آغزلری ولاو طبقەلری آزیردە کوریلور . مملکتك مختلف محللرندە ایلیجەلر واردر .

نهرلر

غربی تراکیادە طولاشان صولرك مشهورلری مریچ ایلە مستاقرە صولریدر . بو نهرلرك بر چوق آیاقلری مملکتك درت طرفنی صولارلر .

مریچ نهری رودوب طاغلرندەکی ریلوتپەسندن چیقار . فلبە ، ادرنە ، دیمتوقە صوفیلودن کچوب أنەزدە دکزە قاریشیر . بونهرك اوزونلغی 437 کیلومترەدر . یتاغی صیغ اولوب چوق قوم طارادیغندن کمیلرك قایقلرك کزمسنە مساعد دکلدر . معمافیە شمندوفر یاپیلمازدن اول آلتی دوز صاللر ایلە أنەزدن ادرنە و ادرنەدن آطەلر دکزینە اشیا نقل اولنورمش . الیوم بونهر اوزرندە اوفاق بالقجی قاییقلرندن بشقە برشی کزمز .

مریجك آیاقلرندن آردا دەرودوپ طاغلرندن چیقوب ادرنە یاننده مریجە قاووشور . مریجك بر آیاغی ارکنەدرکە چورلی طرفلرندن طوغار .

مستاقره صوینده کذلك رودوپلردن چیقار، آطه‌لر د کزینه دوکیلور . بوندن بشقه غربی تراکیاده بشقه صولر وارسه‌ده بونلر اوفاق تفك دره‌لردن عبارتدر .

مریچ آیاقلرینك اطرافنده‌کی اووه‌لر غربی تراکیانك اك منبت اراضیسیدر. کوملجنه، اسکجه اووالری فیض وبرکتلریله شهرت بولمشدر .

رودوب وبه‌ریم صیرتلری ایسه غایت جسیم اورمانلرله قاپلانمشدر . بو اورمانلرده کثرتله چام، میشه، قاین، قره آغاج بولونور .

محصولات

غربی تراکیایی استحصالات اعتباریله‌ده طاغ قولی، اووه‌لر، ساحللر دیه 3 قسمه آییرمق ایجاب ایدر .

اووه‌لر هردرلو زراعته الویریشلیدر . بالخاصه بوغدای، آرپه، مصر، داری مبذولاً یتیشیر . غربی تراکیاده سرت بوغدای وقزلجه‌ده اکرلر. مصر استحصالاتی فضله‌در . یاماجلر و اووه‌لر باغلق باغچه‌لکدر . اوزوم و سائر میوه‌لر غایت مبذولدر . بالخاصه بادم وقایصیلری نفیسدر . جنوب طرفلرنده انجیرلکلرده بولنور .

ساحل منطقه‌لری زیتونلکلرله محاطدر؛ ایی زیتون یاغی استحصال اولنورسه‌ده اخراجاته کافی گلمیوب یالکز داخلده استهلاك اولنور .

اووه‌لرك قیمتلی استحصالاتندن بریده ایپك قوزه‌جیلغیدر . تراکیا قوزه‌لری لیون ومیلانو بازارلرنده شهرت بولمشلردر .

جنوب جهتلرنده، مریچ اطرافنده پاموقده یتشمکده‌در. اهالئ محلیه بوپاموقلردن اینجه کوملکلر طوقورلر .

نهر آغزلرنده بطاقلق یرلرده خیلی پرنج اکیلمکده‌در .

طاغ قولنده اودونجیلق، کومورجیلك اولدیغی کبی مرعاجیلق، ماندیراجیلق‌ده واردر. غربی تراکیاده قویون، کچی سوریلری غایت کثیردر . 3 بچق ملیون باش قویون وکچی صاییلیر . صغیری وقارا ماندالری‌ده مشهوردر .

ماندیرالرده پنیر ویاغ اعمال اولنور . بورانك قاشقاواللری هریرده طانمشدر . یالی بوینده ایی بالقجیلق واردر؛ آنهز وقره آغاج دالیانلری هرسنه یوزبیکلرجه کیلو بالق چویریرلر. نهرلرده‌ده کوزل یایین، سازان صید اولنور ومهم مقداری طوزلانه‌رق اخراج ایدیلیر .

فقط غربی تراکیانك محصولات اعتباریله شهرتنی تأمین ایدن توتونجیلکدر. بوحوالیده اك کوزل توتونلر یتیشیر. اسکجه، کوملجنه یقه‌لری اك نفیس توتون چیقارمقله مشهوردر. غربی تراکیاده سنوی استحصال اولنان توتون 25 میلیون کیلو قدر تخمین اولنمقده‌در .

شوراسیده شایان قیددرکه توتونجیلك صنعتی بورالرده‌ده هپ تورکلر الندهدر. معلوم اولدیغی اوزره زراعت فننك اك اینجه و کوچ قسمندن اولان توتونجیلکده اول امرده اقلیم واراضی مهم بررول اوینادیغی کبی اختصاصلکده تأثیری واردر. اقلیم واراضی نه قدر مساعد اولورسه اولسون رنجبر ماهر ومتخصص اولمازسه هیچ بروقت ایی توتون استحصال اولونماز.

اقلیم واراضی مساعد اولدقجه هر رنجبر توتون یتشدیره‌بیلیر. فقط بو توتون علی العاده برمحصولدر. ایی ونفیس توتون یتشدیره‌بیلمك غایت اوزون تجربه‌لره، درین وقوف وعلمه محتاجدرکه بووقوف ومهارت یالکز تورك توتونجیسنده بولنور.

غربی تراکیاده توتون زراعتندن بشقه برده توتون ایشلمه صنعتی واردرکه کوملجنه واسکچه‌ده تمرکز ایتمشدر. والحاصل غربی تراکیایه توتونجی مملکتی دیمك پك موافق اولور.

معادنه

تراکیاده پك چوق معدن بولندیغی پك اسکی زماندن بری بیلنیردی. ازآنجمله دمیر، آنتیموان، کومور بولندیغی محقق ایسه‌ده بومعدنلر جدی برصورتده ایشلدلمه‌مشلردر.

لینیت همان اکثر یرلرده تصادف اولنور.

صوفیلو جوارنده ـ قاپلیجه‌لر واردر. مملکتك اوته بریسنده اکشی صولرده چیقار.

اقلیم

غربی تراکیانك جغرافی وضعیت اعتباریله اوچ منطقه‌یه آیرلمش اولدیغنی یوقارده سویلمشدك. مملکت آب و هواسیده بو اوچ منطقه‌یه کوره دکیشیر:

طاغ ویایلالر قسمنك اقلیمی سرت وصاغلامدر. بورا اهالیسی غایت کوربوز وصحیح الوجود آدملردر.

اووه هواسی یازین صیجاق قیشین ایسه غایت صغوقدر. مریچ اووه‌سنك قوری صغوغی او طرفلرده ضرب مثل اولمشدر.

ساحل منطقه‌سی ایسه معتدلدر. أنه‌ز جوارنده قیش همان یوق کبیدر. یالکز مریچ نهرینك آغز طرفلرنده‌کی بطاقلقلر حسبیله اورالرده صتمه واردر.

مساحهٔ سطحیه ونفوس

سنورلرینی یوقارده چیزدیکمز غربی تراکیا تقریباً 23000 کیلو متره مربعی وسعتنده‌در. غربی تراکیاده 980700 نفوس یشار. بونفوس تورك، بولغار، روم، موسوی ومختلف عرقلردن مرکبدر.

غربی تراکیاده نفوس اکثریتی تورکلردهدر . فی الواقع بوراده یشایان تورکلرك مقداری 748000 اولوب بتون نفوسك یوزده 77سنی تشکیل ایدر .

غربی تراکیاده روملرك مقداری 110000 در . بو عدد نفوسی عمومك یوزده 11نی تشکیل ایدر .

بولغارلرك نفوسی 111700 قدردرکه بونلرده کذلك عمومی نفوسك یوزده 11 ی رادهسندهدر .

موسوی ودیکر اهالی مقداری 11000 کیشی قدردر . بونلر عمومی نفوسه تأثیر اجرا ایدهجك مقدارده دکللردر .

عمومی نفوسك اکثریتنك تورکلرده اولدیغنی سویلمشدك . تراکیانك طاغ قولنده، اووه منطقهسنده، قصبه و کویلرده اکثریت هپ تورکلردهدر .

اراضی واملاکلكده اك چوق پارچهلری تورکلرك ألندهدر . یوزده 84 درجهسی.
غربی تراکیاده، 1260 کوی واردر . بونلردن 1200ی هپ تورك کوییدر .
مملکتده 236 چفتلکدن 220سی تورکلرك مالیدر .
تورکلر بومملکتك مختلف یرلرنده بر چوق شهرلر کویلر تأسیس ایتمشلر، مملکتی اعمار ایتمشلردر .

لسان عمومی تورکجهدر . غربی تراکیا حوالیسنده یشایان غیرتورکلرك کافهسی ایی تورکجه قنوشورلر .

عرف وعادتلر، بالخاصه تجارت عرف وعادتلری هپ تورك عرفلریدر .

والحاصل غربی تراکیانك نرهسنه باقیلسه بوراسنك برتورك مملکتی اولدیغی آشکار. شیلیر . غیرمنقول ملك اکثریتی اعتباریله تورکلرك ألنده اولدیغی کبی سرمایه، منقول املاك، حیوانات الخ اکثریتله تورکلرك مالیدر .

بالقان حربی عقبنده بولغارلر، صوك سنهلر ایسه یونانلیلر مختلف مملکتلردن کلن بولغار وروملری بورایه یرلشدیرهرك نفوس اکثریتی لهلرینه چویرمك ایستهمشلر وبالآخره تورکلرك ألندهکی املاکی غصب ایتمك کبی تشبثده بولنمشلردر .

بتون بوتشبثاته رغماً غربی تراکیانك برتورك مملکتی اولمق طرزندهکی هویت وشخصیتی تبدیل ایدیلهمامشدر .

ملکی تقسیمات

شو کوچك اثرده غربی تراکیایی معاهدهلرك چیزمش اولدیغی سنورلردن بشقه درلو تلقی ایدرك تدقیق وتعریف ایتدك .
معلوم اولدیغی اوزره هرمحیط جغرافینك برلکنی تأسیس ایدن،

بر ایکی قوتلی عامللر واردر. بونلردن الك برنجیسی عرق برلکی، عرق اکثریتی؛ ایکنجیسی ایسه بو اکثریتك ساکن اولدیغی محیطده‌کی اقتصادی برلکدر.

بو ایکی مهم عامللر یکان تدقیق اولندیغی تقدیرده، غربی تراکیانك شمدیکی سنورلری خیلی کنیشلر. بوقاروده بو مملکتك تاریخچه‌سندن بحث ایتدیکمز صیره‌ده تورك قومنك اولا مریج حوضه‌سنك جنوبلرینه، صکره‌ده رودوپ سلسله‌لریله مستاقره صویی؛ وادیلرینه یرلشمش اولدقلری واورادن شمال وغربه یاییلدقلرینی ایضاح ایتمشدك. بالآخره عثمانلی تورکلری ایله اوروپایه کچن صوك تورك آقینی تورك قومنی بتون بالقان یاریم آطه‌سنه یرلشدیرمشدر.

شو حالده اوروپا قطعه‌سنده‌کی ایلك تورك یوواسی مریج مستا صولری حوضه‌لریله رودوپ استرانجه طاغلرینك قوشاتدیغی یرلرده قورولمشدر که بو یووا ایشته غربی تراکیا دیدیکمز محیطدر. اصل غربی تراکیا شمدیکی تراکیادن پك کنیشدر.

اصل غربی تراکیا دیدیکمز محیطده بر میلیونه یاقین نفوس وار ایدی که بو نفوسك اکثریت قاهره‌سی‌ده تورك ایدی.

فقط صوك معاهده‌لر نتیجه‌سنده یونان حاکمیتنده بولنان غربی تراکیا اهالیسندن برقسمی مبادله‌یه تابع اولمسی حسبیله بو نفوس تبدل ایتمش و 1925 نفوس یوقلامه‌سنه نظراً 587000 ه اینمش ایسه‌ده الیوم غربی تراکیا دیدیکمز یرده اکثریت ینه تورکلر ألنده‌در.

وضعیت سیاسیه اعتباریله غربی تراکیا ایکی قسمه تقسیم اولنمشدر:

بولغار حاکمیتنده بولنان غربی تراکیا؛

یونان حاکمیتنده بولنان غربی تراکیا.

بولغار اشغالنده قالان غربی تراکیا

قرجه علی، قوشی‌قاواق، اورته کوی، کوملجنه، یایلا، داری دره، اکری دره، پاشماقلی، روبچوز، نوره‌قوپ قضالرندن عبارتدر.

غربی تراکیانك بوقسمنده 420 بیکی متجاوز نفوسی وار ایدی که بونفوسدن 350 بیکی تورك، 50 بیکی بولغار، 10 بیکی روم ایدی.

بالقان حربی اثناسنده تورك نفوسندن 4 بیك قدری امحا ایدلمش 28 بیکی هجرت ایتمش ایدی. شو حالده 1920 سنه‌سنده بوراده 333 بیك تورك ساکن ایدی.

بورانك مشهور شهرلری قرجه علی، اورته کوی ونوره‌قوپدر.

قرجه علی بوحوالینك تورك مرکزیدر. قرجه علی و جوارنده غیرتورك نفوس یوق ایدی.

قرجه علی غربی ترا کیا توتونجیلکنك اك مهم مرکزیدر. نفوسی 4 بیك کیشیدر. قرجه علی حوالیسنده‌کی کویلرده طاتلی بر سلجوق شیوه‌سیله تورکجه قنوشیلور. لسان عمومی بوراده تمامیله تورکجه‌در.

نوره‌قوپ وروبچوز حوالیسی پوماقلرله مسکوندر. بولغارلره کوره پوماقلر اهتدا ایتمش بولغار ایمش! فقط بوروایتی تأیید ایده‌جك قید تاریخی یوقدر. بولغارلرك بو ادعالری پوماقلرك بولغارجه قنوشملرندن تولد ایتمکده‌در. فقط پوماقلرك‌ده ترا کیا حوالیسنه ایلك کلن تورکلردن اولدیغی وفقط رودوپلرك پك اوزاق یرلرنده قالدقلری جهتله اسلاو استیلاسی زماننده اسلاولر آره‌سنده یالکز قالمش اولملری حسبیله بولسانی اوکرنمکه مجبور قالدقلری استدلال اولنمقده‌در.

پوماقلر بولغار اکسار خلقنك متمادی تضییقات و مظالمنه رغماً بر درلو بولغارلاشمه‌مشلردر. تورکلکه انجذاب ومربوطیتلری غایت قویدر.

یونان حاکمیتنده بولنان غربی ترا کیا

غربی ترا کیانك بوقسمی ایکی صفحهٔ سیاسیه‌دن تدقیق اولنملیدر: 1 - بالقان حربی عقبنده یونانستانه ترك اولنان اراضی؛ 2- متارکه عقبنده غربی ترا کیانك بولغار قسمندن آیریلوب برمدتلر بین‌الملل ترا کیا دنیلن وبالآخره یونانستان طرفندن اشغال اولنان غربی ترا کیا.

1 - بکرش معاهده‌نامه‌سی موجبنجه یونانستانه ترك اولنان یرلردرکه‌درامه، صاری شعبان، قاواله، پراویشته، سیروز، زلحوه، دمیر حصار قضا ومناطقندن عبارتدر.

واقعا بوحوالی‌نك ما کدونیا ویا ترا کیایه عائد اولوب اولماماسی من‌القدیم برچوق مناقشاتی موجب اولمشسه‌ده بوقارووده تفصیل ایتدیکمز اساسات، یعنی طبیعی، عرقی واقتصادی برلك اعتباریله بوقسمك‌ده ترا کیایه عائد اولمسی ایجاب ایدر ایدی.

نهایت بوقسم ما کدونیا عد اولندیغی جهتله لوزان معاهده‌نامه‌سی موجبنجه اهالیسی مبادله‌یه تابع طوتلمشدر. الیوم بومنطقه‌ده تورك قالمامشدر.

مبادله‌دن اقدم بوقسمده 391 بیك نفوس اولوب 286 بیکی تورك ایدی.

2 - کوملجنه، دده آغاج، صوفیلو، اسکیجه منطقه‌لرینی احتوا ایدن غربی ترا کیانك بوقسمی بالقان حربی عقبنده بولغارلره عائد ایکن متارکه‌ده بولغارستاندن آیرلمش ایدی. بورا تورکلری آناوطن تورك ایلنه التحاق ایچون پك‌چوق چالشمشلر، بیوك فدا کارلقلر کوسترمشلردر.

حتی بر آره‌لق استقلاللرینی‌ده اعلان ایتمشلرسه‌ده متارکه‌ده استانبولده موقع اقتدارده بولنان حکومتلر، بالخاصه سرای ارکانی نه‌دنسه غربی تورکلرك بوجلادتندن فوق‌العاده

قوشقولانمشلر وبوحركته سد چكمك ایچون تورك دشمنلرندن دهادشمنجه‌سنه حركت ایتمه‌ملردر .

الیوم پارس عسكری قومندانی اولان جنرال‌شارپی قومانداسنده‌كی فرانسزاردوسی غربی ترا كیایی ائتلاف دولتلری نامنه وبین‌الملل قوتلر صفتیله اشغال ایتمش وصكره بو قسمی یونانلیلره ترك ایدرك چكیلمشدر .

غربی ترا كیانك بوقسمنده ، بوكون 190 بیك نفوس واردر . بونلردن 129 بیكی تورك ، 34 بیكی روم ، 26 بیكی بولغار ، 2 بیكی مختلف عرقلره منسوبدر .

بواولكه‌ده‌ده نفوس اكثریتی ، توركلرده اولدیغی كبی اموال واملاك واقتصادیات‌ده توركلرك أنده‌در . بالقان حربندن صوكره بولغار حكومتی بورایه 15000 قدر بولغار ملتجیسی اسكان ایتمشدر . بالآخره متاركه زمانلرنده‌ده یونانلیلر بورایه خیلی روم‌نفوسی یرلشدیرمشلردر .

بوقسم ترا كیا كوملجنه ، دده آغاج ، صوفیلو اسكچه قضالرندن عبارتدر .

موجود 366 كویدن 271 ، صرف تورك كویلریدر .

مشهور شهرلری شونلردر :

كوملجنه

بوحوالینك معمور قصبه‌لرندندر . 23 بیك نفوسی واردركه بونلردن 18500ی توركدر . كوملجنه غربی ترا كیانك تجارت مركزیدر . شهرده كوزل دپولر ، تجارت مؤسساتی واردر .

توركلر طرفندن یاپیلان كوزل بنالرله مزیندر. توتونجیلك بورانك الك برنجی تجارتیدر . كوملجنه مانیفاطوره وقنطاریه دپوسیدر .ماللر غربی ترا كیانك دیكر اقسامنه بورادن توزیع اولنور .

اوفاق صنایعی ایله مشهوردر . بالخاصه عباجیلق ، چوقه‌جیلق ایلرولمشدر . تجارت وصنایع توركلرده‌در .

صوك تقسیمده كوملجنه‌نك اقتصاد نقطهٔ‌نظرندن لازم غیرمفارق اولان یایلاقسمنك بولغارلرده قالمسی اقتصادیات اعتباریله بوشهره ضربه ایندیرمشدر .

اسكچه

اسكچه شهرینك 16 بیك نفوس اولوب بونك 9 بیكی تورك 6 بیكی رومدر . بولغارلر پك آزدر .

بوشهر شرقی اوروپانك الك برنجی توتون مركزیدر . قصبه او حوالینك مشهور توتونلرینه انتربو وظیفه‌سنی كوریر . بالخاصه اسكچه‌نك قارشی یقه تعبیر اولنان طرفی نفیس ورایحه‌لی توتون یتشدیرمكله مشهوردر .

شهرده بر چوق توتون اعمالاتخانه‌لری واردر. اسکجه‌ده توتونجیلك اکثریتله تورکلرك ألنده‌در. اسکجه وحوالیسنك مشهور عالم اولان توتونلری هپ تورك رنجبرینك محصول سعی وغیرتیدر. کیرججیلر، مرسللی، یکیجه کویلری که بو کویلرده ساکن اولانلر هپ تورکدرلر. یتشدیردکلری توتونلره کندی ناملرینی ویرمشلردر.

اسکجه قضاسنك مجموع نفوسی 52200 اولوب 42 بیکی تورك 9 بیکی رومدر. بشیوز قدرده بولغار واردر.

دده آغاج منطقه‌سی

بومنطقه ساحل بوینك اك مشهور مرکزلرینی احتوا ایدر. دده آغاج شهری آطه‌لر دکزنده کوزل بر لیماندر. استانبول سلانیك خطی اوزرنده بولندیغی جهتله دکز واسطه‌سیله کلن اشیایی داخله توزیع ایچون ترانسیت مرکزی وظیفه‌سنی کورمکده‌در.

الیوم یونانلیلر بوراسنی شرق ترانسیت مرکزی اتخاذ ایتمك ایچون چوق چالشمقده‌درلر. دده آغاج شهرینك بش بیك نفوسی اولوب بونك 1800ی تورك 3000ی روم ومتباقیسی بولغار موسوی وسائره‌دن مرکبدر.

قاپلیجه‌لریله مشهور اولان قره‌جك وشاهینلر بومنطقه‌نك مشهور شهرلرندندر. دده آغاج منطقه‌سنك 27 بیك نفوسی واردر. بونفوسدن 11746ی تورك 10 بیکی بولغاردر. قصبه‌ده روملر چوقلق ایسه‌ده بتون قضاده اکثریت ینه تورکلرده‌در. صوکره بولغارلر کلیر.

صوفیلو

صوفیلو قضاسنك مجموع نفوسی 30 بیك اولوب بونك 14700ی تورك 11500ی روم 6 بیکی بولغاردر.

صوفیلو شهرینك 8500 قدر نفوسی واردر. بوراده اکثریت روملرده اولوب موجودلری 7600 قدردر. 886ده تورك واردر.

صوفیلو قضاسی قوزه‌جیلغی وباغجیلغی ایله مشهوردر.

*
* *

غربی تراکیا تعبیرینك جغرافی، تاریخی تعریفنی، بوراده‌کی نفوس واقتصادیات حادثاتی خلاصةً ایضاح ایتدك.

بیطرفانه بر طرزده یازمش اولدیغمز شو مقاله‌دن ترشح ایدن بر معنا وارسه اوده غربی تراکیا دینیلن اولکه‌نك اوزبه‌اوز بر تورك مملکتی اولمسیدر. بوحقیقت رقملرك، واقعه‌لرك بلاغتندن چیقمقده‌در. بورایه حس قاریشمامشدر. فقط بر اولکه‌ده یشایان خلقك حسیاتی‌ده اك مهم حادثاتندندر. بوراده یشایان اکثریت اهالینك حسیاتی، بواوز

تورك طوپراغنی اکثریت اهالیسنك کوز یاشلرینه باقیه‌رق آنا وطنندن آیران طرفکیر وغرضکار اوروپا سیاسیوننه لعنتخوان اولمقدن عبارتدر. غربی ترا کیا تورکلری سنورجه آنا وطنندن آییرلمشلرسه‌ده قلبلریله ینه تورکیا ایچنده یشارلر. تورکیا جمهوریتنك هرحالنه هرحادثه‌سنه بتون روحلریله علاقه‌دار اولورلر . غربی ترا کیا تورك وطنی پارچه‌سیدر .

غ . بختیار

قافقاسیه تورکلری

I

تاریخه بر باقیش

1 ـ قافقاسیا خریطه‌سنه برنظر ؛ 2 ـ تورك عنصرینك قافقاسیاده یرلشمه‌سی ؛ 3 ـ قافقاسیا وآذربایجان تورکلرینك قومی عناصری ؛ 4 ـ آذربایجان وتورك قافقاسیانك سیاسی مقدراتی ؛ 5 ـ قافقاسیاده تورك واسلام خانلقلری .

موضوعمزی تشکیل ایده‌ن قافقاسیا تورکلرینك تاریخی مقدراتلرینی سیر ایتمکدن اول ، بونلرك حال حاضرده دوتدقلری جوغرافی ساحه‌یی سطحی‌ده اولسه ، نظردن کچیره‌لی‌یز . بومقصدله قیصه فقط ، ظنمجه ، محسوس براصوله مراجعت ایچون مساعده‌کزی ایسته‌رم :

قافقاسیا خریطه‌سنه برنظر

قارشیمده ئه‌تنوغرافیك برخریطه دورییور . بو « یتمش ایکی » ملتی ایله مشهور واسکی محررلرجه « بابل قله‌سی » نه بکزه‌تیلن قافقاسیانك خریطه‌سیدر . [*] رنکلرینك بویالری ایله عادتا شرق خالیسنی آکدیران بولوحه‌ده نظره چارپان حاکم رنك صاری بویادر . خریطه‌نك بالخاصه شرق وجنوب قسمنی قاپلایان بورنك که عمومیتله مسلمان ملتلر اشارت ایدلمشدر .

بوکونکی آذربایجان جمهوریتی ایله داغستان جمهوریتنی تشکیل ایده‌ن ، خزر دکزینه بیتیشیك ، شرقی قافقاسیا همان تمامیله صاریدر . بو « صاریلق » ی خریطه‌جه حائز اولدیغی معناده دکل ، قومی معناده آلیرسه‌ق بیله ، سیرایده‌جکمز منظره اوزرنده پك رادیقال بر تأثیریاپماز . شونی‌ده علاوه ایتملی‌یز که « صاری بویا » یالکز بوایکی مملکتی دکل ، ارمنستان ایله کورجستاندن برقسمنی دخی بویادیغی کبی ، « ترەك » نهرندن یوقاری ، شمالی قافقاسیانك‌ده برحصه‌سنی دوتار .

بویالرك تخیله‌یه تلقین ایتدیکی حسی رقملرك محاکمه‌یه خطاب ایده‌ن بلاغتی ایله قارشیلاشدیره‌لم : خزر دکزی ایله قاره‌دکز آره‌سنده یوکسك سلسله‌لر شکلنده اوزانان قافقاس داغلری بوقطعه‌یی « شمالی قافقاس » و « ماورای قافقاس » دیه ایکی قسمه بولیور . شمالی قافقاسیا ، مساحهٔ سطحیه‌جه 166 وه‌رست مربعیدر . بوراده ، 1923 استاتستیقنه کوره ، مجموعی ۳٫۵ میلیون نفوس یاشامقده‌در ، که بوندن تقریباً 3,500,000 روس واوقراینا قازاقلرینه

---

[*] بوخریطه روسیه جوغرافیا جمعیتی طرفندن نشر اولونمشدر .

چیقلدقدن صوکره متباقی 2,000,000 قافقاسیالیدن تقریباً (600,000) ی تورکدر . ماورای قافقاسیایه کلنجه 200 وه‌رست مربعی بر مساحه اوزرنده یاشایان 5,7 میلیون اهالیدن 2,3 میلیونی تورک ، 1,9 میلیونی کورجو ، 1,3 میلیونی أرمنی ، کیریده قالانی‌ده تورک اولمایان مسلمان ملتلرله روس وسائره‌در . شو 11,2 میلیونلق قافقاسیا نفوسندن، شمالی قافقاسیاده «تره‌ك» « استاوروپول » و « قوبان » ولایتلرنده کتله حالنده یاشایان روس واوقرانیالیلری (3,500,000) چیقدقدن صوکره، قافقاسیا یرلیسی اولارق، 7,7 میلیون قالیور، [*] که بوندن 4,8 میلیونی (63%) مسلمانلر ، 2,9 میلیونی (38%)ده تورکلر تشکیل ایدرلر . [1]

بوکونکی سیاسی تقسیماته کوره ، قافقاسیاده‌کی تورك عنصری ، آصل کتله اولارق، آذربایجان جمهوریتنی، قسماًده داغستان جمهوریتنی تشکیل ایله‌دیکندن، شومقاله‌ده بالخاصه بوایکی تشکل اوزرنده دوراجغز .

سیاسی جوغرافیا نقطه‌ٔنظرندن آذربایجان « ماورای قافقاس » ، داغستان « شمالی قافقاس » حکومتلرندن عد اولونیورسه‌لرده تورك عرقنك اوته‌دن بری یایلش ساحه‌سنی تشکیل ایده‌ن خزر ساحللرنده‌کی شرقی قافقاسیا قطعه‌سی بوایکی مملکتی یکدیکرینه صیقی صورتده باغلامقده‌در . بومربوطیت هم عرقی ، هم‌ده اقتصادیدر . کیلان ساحللرندن دوتارق ، تورکجه « دمیر قپو » نامیله معرف دربند کچیدندن کچه‌رك ، صولاق نهری حوضه‌سنده واقع « خاصه‌یورت »دن تا آستراخانه قدر دایانان بواراضینك اساس سکنه‌سنی تشکیل ایده‌ن قوملر بویوك تورك عرقنه منسوبدرلر. بوندن ماعدا آذربایجان ایله داغستان اقتصاداً‌ده یکدیکرلرینه مربوطدرلر . بالخاصه بونی وبونك قدر مهم اولان اداری ملاحظه‌لری نظره آلارق، چار زماننده بیله، داغستان ولایتی ، شمالی قافقاسیادن آیریلارق، ممتاز برولایت شکلنده اولسه‌ده ، اداره ً ، ماورای قافقاس « ویس رووالغنه » ربط ایدلمشدی .

---

[1] بورداه‌کی رقملر 1926 سنه‌سنده (له‌نینغراد)ده نشر اولونان رسمی استاتستیقدن آلنمشدر . سهولت اولسون دیه رقملر یوارلاق اولارق کوسترلمشدر .

تورکلرك بوتون قافقاسیاده‌کی مسلمانلره نسبتی یوزده 60در. ساده ماورای قافقاسیایی آلاجق اولورسه‌ق ، ملی زمره‌لرك عددجه نسبتلری تقریباً بویله اولور : مسلمانلر یوزده 47؛ خرستیانلر یوزده 53 ؛ تورکلر یوزده 41 ؛ کورجولر یوزده 31 ، أرمنیلر یوزده 21 ؛ روس ، آلمان، یهودی ، ایرانی وسائره یوزده 7 .

ئەتنوغرافيك قافقاسيا خريطەسى
«تورك ييلى» نده مندرج «قافقاسيا
توركلرى» مقالەسنه عائددر
خزر دكزى
آذربايجان [ايران]
تفليس
دربند
قوبا
نوخا
شماخى
گنجه
باكو
آليات
ساليان
شوشا
لنكران
ايروان
تبريز
I
II
IV

[دون] ، [ترهك] ، [ستاوروپول] کبی روسیا و اوقراینالیلر طرفندن اسکان اولونان شمالی قافقاسیا ولایتلری خارجنده شمالی و جنوبی قافقاسیاده شمکی ملتلرك نسبی مقدارینی کوستر ر دیاغرامدر. مذکور ولایتلر خارجنده یاشایان قافقاسیا اهالیسنك مقداری یووارلاق حسابله [٨،٠٠٠،٠٠٠] اعتبار ایدلمشدر.

قافقاسیاده اسلام و تورکلر حقنده بعض رقملر (١)

جمهوریتلر و مختاریتلر	ساحه‌سی کیلومترو مربع حسابیله	نفوس عمومیه‌سی	مسلمانلرک مقداری	مسلمانلرک نسبتی	تورکلرک مقداری	تورکلرک نسبتی
١- آذربایجان جمهوریتی	٧٦،٠٠٠	٣،١٠٠،٠٠٠ (٢)	١٦٠٠٠٠٠	٧٥٪	١،٢٥٠،٠٠٠	٧٧٪
٢- داغستان جمهوریتی	٤٦،٠٠٠	١،٢٠٠،٠٠٠	١،١٠٠،٠٠٠	٩٥٪	٢٧٠،٠٠٠	٢٤٪
٣- کورجستان جمهوریتی	٥٨،٠٠٠	٢٢٧٠،٠٠٠	٢٥٠،٠٠٠	١٢٪	١٧٠٠٠٠	٥٤٪
٤- ارمنستان جمهوریتی	٢٤،٠٠٠	١،٢٠٠،٠٠٠	٦٠٠،٠٠٠	٥٠٪	٤٧٥،٠٠٠	٨٠٪
٥- قاراچای - چرکس (٣)	٩،٠٠٠	١٧٩٠٠٠	١٦٠٠٠٠	٩٠٪	١٤٥٠٠٠	٩٠٪
٦- قاباردای - بالقار (٣)	١٠،٠٠٠	١٥٠،٠٠٠	١٠٠،٠٠٠	٦٧٪	٨٠٠٠٠	٨٠٪
بوتون قافقاسیاده	٢٢٠،٠٠٠	١١،٢٠٠،٠٠٠	٤،٥٠٠،٠٠٠ (٤)	٤١٪	٢،٦٥٠٠٠٠ (٤)	٦٠٪

(١) بو رقملر ١٩٢٦ سنه‌سنه عائد رسمی سوویت مأخذندن اقتباس ایدلمشدر؛ جمهوریتلر و مختاریتلرك آنجق سوویت اداره‌سنك فعلی حدودلری نظر اعتباره آلنمشدر. (٢) بو رقم سوویت آذربایجاننه عائددر. ملی حدود داخلنده ایسه الك آز ٥٠٠،٠٠٠، ٢ نفوس واردر. (٣) چرچه چرکس، آدیغه و اینغوشه کبی مختاریتلرده کی مسلمانلر دخی بو یکونه داخلدر. (٤) نوغای، قالمق، نوغای تورکلری تورکلری سائر مختاریتلرده کی تورکلرده بو یکونه داخل دکلدر.

قید: رقملر سهولت ایچون یووارلاق اولارق کوسترلمشدر.

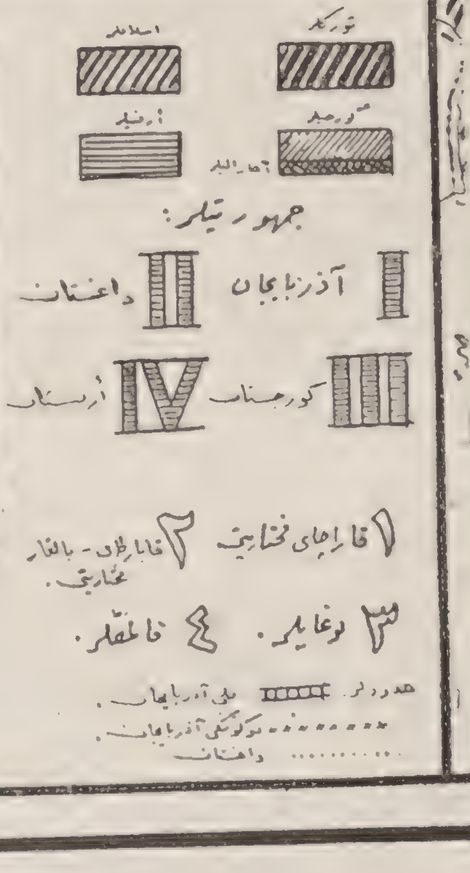

تورك عنصرینك قافقاسیاده یرلشمه‌سی

قافقاسیا تورکارندن و بونلرك تاریخی مقدراتلرندن بحث ایدرکن اونی آذربایجان تورکلرندن آیری اولارق تلقی وهله تدقیق ایتمك، فرضاً، بحثی أرس نهرینك آنجق شماله حصر ایله‌مك امکانی قطعیاً یوقدر. اورتا زمان تاریخلرنده شیروان وآران نامری ایله معروف اولوب شرقی قافقاسیا ایله بوکونکی آذربایجان جمهوریتی تشکیل ایده‌ن مملکتلرله شمالده داغستان، جنوبده‌ده آذربایجان (ایران آذربایجانی) مملکتلرینك تاریخی مقدراتلری مشترك اولمشدر. شرقی قافقاسیانك تورك قوملری طرفندن اسکانی موضوع بحث اولونجه بو بحثك عینی زمانده آذربایجانه‌ده شامل اولاجغی طبیعیدر . بونك ایچون‌ده بز ، اشبو مقاله‌مزده ، « شرقی قافقاسیا وآذربایجان » ترکیبنی قوللانمق ضرورتنی حس ایدیورز .

تورکلرك حال‌حاضرده اوطوردقلری قافقاسیا طوپراقلرینك الك قدیم زمانلردن بری ساکنلری کیملردی ؟ بورانك قدیم یرلیلری تورك عرقنه‌می ، یوقسه باشقه برعرقه‌می منسوبدی ؟ بو سؤاله قطعیتله جواب ویره‌بیلمك ایچون معروف « توران نظریه‌سی » طرفندن اورتایه قونلان مسئله‌لرك فناً حلی بکله‌ملیدر . سومه‌رلرك ، آقادلرك ، اسکی میدیالیلرله هیتیت‌لرك تورك عرقنه منسوبیتلرینی ادعا ایدنلرجه بوسؤالك جوابی مثبتدر . نظریه‌یی شبهه‌لی بولانلر ایسه بورا یرلیلرینی آقاده‌میك (مار) طرفندن ایلری سورولن یافثیلره انتساب ایتدیررلر . بو مکتبه کوره شرق قریب ایله ، بالخاصه قافقاسیاده، قدیم زمانده « یافثی » ده‌نن مستقل برعرقه منسوب‌قوملر یاشایورمش. بومسئله‌نك حلی ایچون « هره‌دوت » له « استرابون » ك ساق ، اسکیت ، کیمه‌ری ومساجطه نامی ایله قید ایتدکلری قوملرك ماهیتلری‌ده بیلینمك لازم .

فقط بز ، فناً دها قارانلق بولونان بومسئله‌یی دورقدیم متخصصلرینه ترك ایده‌لم‌ده، علم وفنك ایشیغی ایله کوروله‌جك شبهه‌سز ومثبت واقعه‌لری سیر ومشاهده ایده‌لم . بو مشاهده بزه مختلف زمانلرده قافقاسیایه دوغرو آقان تورك یاییلیشنی بوتون بویوکلك واحتشامی ایله کوسته‌ریر؛ و، بونی یالکز کتابلر وکتابه‌لر دکل ، تورکلرك بوکون یاشادقلری یرلرده داغلرك باشنه چکیلن غیر تورك قافقاسیالیلرك لسان حاللری دخی بزه آکلاتمقده‌در . [1]

[1] شرقی قافقاسیا ایله آذربایجانك هرطرفنده کورد ، أرنی وتات کبی غیر تورك عنصرلر داغ باشلرنده یاشارلر .

میلادی 5 نجی عصر اورتالرنده مختلف تورك قوملرینك شمال استپلرندن قافقاسیایه کچه‌رك ایران اوزرینه صالدیردقلری معلومدر. [1] دربند ایله داریال کچیدلرنده ساسانیلر طرفندن وجوده کتیرلمش بولونان سدلر وبونلر اطرافنده اسکان اولونان ایرانلی محافظلر اشبو آقینلری دوردورمق ایچون تشبث ایدلمش چاره‌لردی. جنوبی روسیه استپلرنده، «دون» ایله «ترك» نهرلری حوضه‌لرنده یاشایان تورك کوچبه‌لری بعضاً‌ده یرلی خالقك دعوتی اوزرینه، جنوبی قافقاسیایه کلیور؛ ایران علیهنده ظهور ایدن عصیانلری تقویه ایدییورلردی [2]. شو دورده کلن تورك قوملرینك بر قسمی‌ده «آق هون» ویاخود «خالان دوروك» لر، دیکر قسمی‌ده آتیلا قوماندا‌سنده کلن «آغاچ أریلر» تشکیل ایله‌مشلردر [3].

دها قوتلی تورك آقینی 7 نجی عصرك ابتدالرنده وقوع بولمشدر. بیزانس امپراطوری ایکنجی (هراقلیوس) ك متفقلری صفتیله قافقاسیایه کیره‌ن خزر تورکلری تفلیسی محاصره وضبط ایله‌مشلردی. ایکنجی خسروك دوچار اولدیغی هزیمت، ساسانی امپراطورلغنده‌کی هرج ومرج، اوچنجی یزدکرد عصرنده ایران سلاله‌سنك انقراضی وبوتون بوعامللر، شبهه‌سز، بر چوق زمان خزر تورکلرینك ماورای قافقاسیایه سهولتله اینمه‌لرینه وبوراده یرلشمه‌لرینه امکان ویرمشدر.

عرب استیلاسی شمالدن کلن تورك آقینی دوردورمشدر. ساسانیلر کبی دربند استحکاملرینه فوق‌العاده اهمیت ویره‌ن عرب فاتحلرینك بو مسئله‌ده‌کی فعالیتلری بوتون عنعناتی ایله «دربندنامه» ده ذکر ایدلمشدر.

فقط مملکتده فارس عنصرینك چوغالماسنه سببیت ویره‌ن وعینی زمانده خزر آقیننه سد چکن عربلر، جنوبدن کلن تورك یایلشنه بكده مانع اولامادیلر. بغداد خلیفه‌لری تورکستاندن جلب ایتدکلری اجیر عسکرلره دایانمق ضرورتنه دوشمشلردی. بوکوکللی،

---

[1] آتیلا ایله کوروشمك ایچون کوندریلن بیزانس هیئتنه داخل بولونان (پریسك)ك روایتنه کوره هون تورکلرینك سرداری آتیلا بیزانس هیئتنه وقوع بولان بیاناتنده اردوسنك داغلردن کچه‌رك ایران اوزرینه هجوم ایتدیکنی سویلرکن، بو داغلردن آتش فیشقیرمقده اولدیغی‌ده قید ایله‌مشدر. معلوم اولدیغی اوزره، باکو حوالیسنده آره صره آله‌ولر فیشقیران «بناقاضی» یانار داغندن ماعدا، یردن چیقان طبیعی غازلر واردرکه بونلردن الك مشهوری «سوراخانی» آتشکده‌سی ایله شوبانی «آخکرمه» سیدر. (م. ا.)

[2] أرمنی مورخلرینك یازدیغنه کوره 5 نجی عصر میلادینك اورتالرنده 2 نجی یزدکرده قارشی عصیان ایده‌ن (مامیقونیان) کور نهری ساحلنده، شمکیر حوالیسنده بریرده ایران اردولری اوزرینه احراز ایتدیکی غلبه‌سنی آنجق بوصورتله تأمین ایله‌مشدر. (م. ا.)

[3] بوخصوصده‌ذکی ولیدی بکك مقاله‌سنه مراجعت اولنه: «یکی قافقاسیا»، سنه 4، نومرو (10).

تورك جنكاورلری سایه‌سنده ایدی که 9 نجی عصر میلادی ابتدالرنده ، بغداد خلافتی ، عصیان حالنده بولونان قافقاسیا ولایتلرینی حاکمیتی آلتنده دوتابیلیوردی. [1] (امیر بوغا)لك کنجه حوالیسنده‌کی شمکیر شهرینی احیا ایده‌رك بورایه اسلامیتی قبول ایتمش خزر مهاجرلرینی یرلشدیردیکی معلومدر.

شرقی قافقاسیا ایله آذربایجانك کوزه‌ل اوولری ایله مکمل یایلالری تورك کوچبه‌لرینك دائما سودکلری اراضی‌یی تشکیل ایله‌مش، شمالدن کلن ایللر بوراسنی تمسه‌دکلری کبی، جنوبدن کلنلرده بوراده یرلشمش ویوردصالمشلردر. XI نجی عصرده آذربایجان وقافقاسیایه کیره‌ن سلچوق تورکلری بورالرده جدی برمقاومته اوغرامیورلردی. سلچوقیلرك بورالرده سهولتله یرلشه‌بیلمه‌لری آنجق کندیلرندن اول کلوب‌ده بورالرده یرلشمش بولونان تورك ایللرینك موجودیتی ایله ایضاح ایدیله‌بیلیر. سلچوق ایمپراطورلغنك اساسنی تشکیل ایده‌ن تورك کوچبه‌لری اکثریتله تورکمن ـ اوغوز عشیرتلرندن عبارت ایدی. بوعشیرتلر کندیلرندن اول کلوب‌ده بوراده یرلشمش بولونان دیکر تورکمنلرله برلشه‌رك ، قسماً شرقی قافقاسیا ایله آذربایجانده‌قالمشلر واکثریتله بورادن کچه‌رك آناطولیده یرلشمشلردر.

بوآنه‌قدر آذربایجان ایله قافقاسیا مملکتلرنده یرله‌شن تورك قوملری آره‌سنده شمالدن کلن قپچاق ایللری اکثریت تشکیل ایدییوردی. شویله‌که سلچوق ایمپراطورلغنك پارچالانماسی اوزرینه 1146 سنه‌سنده آذربایجانده استقلالنی اعلان ایده‌ن آتابك سلاله‌سی برقپچاق سلاله‌سی ایدی. دیکرنامله پهلوانیلر سلاله‌سی ، دیه معروف اولان بوسلاله‌نك حکمران اولدیغی 81 سنه اثناسنده آذربایجان ایله شرقی قفقاسیایه یکیدن برچوق تورك قبیله‌لری جلب واسکان ایدلمشلردر.

XIII نجی عصر ابتدالرنده ، پهلوانی سلاله‌سنك حاکمیتنه خاتمه ویره‌ن خارزمشاهیلر زماننده‌ده آذربایجان ایله قافقاسیا مملکتلرینه یکی تورك قوملری یرلشدرلمشدر. خارزمیلر زماننده أرس نهرندن چکیلن درت بویوك قانالله صوواریلان موغان صحراسنده تأسیس اولونان معموره‌لر منحصراً تورك زادعلرله اسکان‌ایدلمش بولونیوردی.

XIII نجی و XIV نجی عصر تورك موغول استیلاسنك عصریدر. جنکیزك کندیسی ، قوماندانلرینك اکثریسی ونشأت ایتدیکی قوم ، موغول اولمقله برابر ، موغول‌اردولرینك

[1] خرمیه مذهبنك مشهور مؤسسی بابکك عصیانی یاتیرمقله معروف (آفشین) ك بعده ، بوتون نفوذ و خدمتلرینه رغماً ، خلیفه طرفندن اعدام ایتدیرلدیکی مراقی موجب حادثه‌لردندر . مورخلردن برقسمی بو نکبتی (آفشین) ك بو طرفلرده مستقل برتورك حکومتی تأسیسنه قالقیشدیغی ایله ایضاح ایدرلر. بویله برفکر آنجق بورالرده کندیلرینه استناد ایدیله‌جك قوتلی برتورك عنصرینك موجودیتیله قابل تصور اولابیلیردی. آفشین کبی أمیر بوغاك‌ده خزرلرله مناسبتدار اولدیغی روایت ایدلمکده‌در. (م. ا.)

قسم کلیسی همان تورك ایللری تشکیل ایدییوردی . بو دفعه‌کی تورك آقینی هم شمالدن ، هم‌ده جنوبدن کلیوردی . بو ایکی آقین بر دفعه « تره‌ك » ، صوکره‌ده « کور » نهری حوضه‌لرنده هلاکو ایله برکه‌خان قوتلرینك مدهش مصادمه‌لری شکلنده قارشیلاشیوردی. موغول استیلاسنی متعاقب آذربایجانده تأسس ایده‌ن ایلخانیلر حکومتی اثناسنده ، جلائری سلاله‌سی زماننده و صوکره تورکمن سلاله‌لرندن آق قویونلیلرله قاره قویونلیلر دورنده آذربایجان ایله قافقاسیا مملکتلرینه کلیتلی صورتده تورك قوملری کلمش ، بو کلنلر میاننده تورکمن - اوغوز عشیرتلری بالخاصه اکثریت تشکیل ایله‌مشلردر. بویوك تیمور بو حوالی‌یه اوچ دفعه سفر ایله‌مش ، بو سفرلرده قافقاسیا مملکتلری ایله آذربایجانده تورك عنصرینك قوتلنمه‌سنی موجب اولمشدر . موغول استیلاسی مورخلر طرفندن شرقده ئه‌تنوغرافیك پك بویوك بر انقلاب دوری کبی تلقی ایدلمکده‌در . آذربایجان ایله شرقی قافقاسیا بو دورده کاملاً تورکلشمش و غریبی شوکه بو کونکی شیعی ایرانك موسسی عد اولونان صفوی سلاله‌سی آذربایجان تورك شیخلری میاننده چیقدیغی کبی ، بو سلاله زماننده آذربایجان ایله شرقی قافقاسیا دها زیاده تورکلشمشدر . صفوی شاهلری ایران ایله آناطولونك مختلف نقطه‌لرینه آتیلمش تورك عشیرتلرینی مرکز حکومتلری بولونان آذربایجان ایله آران سمتلرینه جلب ایله یرلشدیرییورلردی ، که أردبیل حوالیسی ایله موغانده مسکون « شاه‌سوه‌ن » قبیله‌لری بو صورتله وجوده کلمشلردر .

قافقاسیا و آذربایجانه تورکلرینك قومی عناصری: تورکلرك شرقی قافقاسیا ایله آذربایجانه نه‌صورتله کلدکلرینی و یرلشدکلرینی کوردك . بومشاهده بزه موغول استیلاسندن اول شمالدن کلن تورك قوملرینك اکثریتله قپچاق تورکلرندن عبارت اولدیغنی کوستردیکی حالده ، سلچوقیلری متعاقب وقوع بولان موغول آقینی اثناسنده وده‌ها صوکره بورالرینك تورکمن - اوغوز عشیرتلری طرفندن اسکان ایدلدیکنی عیان ایتمکده‌در .

تورك استیلاسندن متضرر اولان ملتلرك دعوا ایتدکلری کبی ، بو یرلرده یاشایان اهالی جبراً تورکلشدیرلمش اولمقدن زیاده تورك کوچبه‌لری طرفندن سوزك تام معناسی ایله اسکان ایدلمشدر . مختلف قپچاق ، اوغوز وحتی موغول قبیله‌لرینك بورالره هانکی سنه‌ده کلدکلری ایله نره‌ده اسکان ایدلدکلری تاریخی مأخذلرده قیداولوندیغی کبی ، بو کونکی جوغرافی اسملرله لسانی ماتریاللرده دخی شو کوچبه‌لرك ایزلرینی کورمك مشکل دکلدر. آقینلرك وقوع بولدیغی زمانه مخصوص برشدتله جریان ایده‌ن تاریخی حادثه‌لر اثناسنده اکثریتله چولوقلری وچوجوقلری ایله کوچه‌رك بو یرلرده یرله‌شن حاکم تورك عنصرلری

وضعیتدن دوغان حیات مجادله‌سنده محکوم قوملردن دهازیاده مقاومت کوسترمش، نوعنی محافظه ایتمش ؛ محکوم یرلیلر ایسه قسماً داغلره چکیلمش ، سفالت وقیتلقدن ئولمش ، قسماً ده ، احتمال ، شـو ویابوصورتله حاکم قوملر آره‌سنده أریبوب تمثل ایله‌مشـلردر . هرحالده کرك شمالی قافقاسیاده ، کرك داغستانده و کرك جنوبی قافقاسیا ایله آذربایجانده بو کونه قدر محافظه اولونان قومی اسملر بو اراضینك هانکی دورده و نه صورتله تورك اهالی طرفندن اسـکان ایدلدیکنی تحقیقاً ویا تقریباً کوسترمکده‌در .

داغستانده وشمالی قافقاسیاده یاشایان تورکلرك اکثریتله قوموق ، نوغای ، قاره‌چای کبی جغتای شعبه‌سنه‌منسوب اولدقلری تحقق ایتدیکی حالده، جنوبی قافقاسیاایله آذربایجان تورکلرینك ، آنادولو تورکلری کبی ، اکثریتله اوغوز تورکمنلره منسوب عشیرتلردن تشـکل ایتدیکی کورولمکده‌در . بونـکله برابر داغستان ایله شمالی قافقاسـیاده تورکمنلره راست کلندیکی کبی ، ماورای قافقاسیا ایله آذربایجانده‌ده قپچاق ، بچنه‌ك، نوغای‌وبولغار قبیله‌لرینه منسوب تورك عشیرتلرینك ایزلرینه مبذولیتله تصادف اولونور. موغول ایزلری کذا موجوددر .

جنوبی‌قافقاسیا ایله آذربایجانك بالخاصه سلجوقیلر وموغوللردن صوکره اوغوزلاشدیغی مدققلرجه تصدیق ایدلدیکی کبی ، اوغوز حرثنك اك بنام اثرینی تشکیل ایدن « دده قورقوت » منقبه‌لرینك‌ده بالخاصه بوطرفلرده معروف اولدیغی شایان دقتدر. دده قورقوت کتابنده مذکور حکایه‌لرك موضوع اعتباری ایله آذربایجان ساحه‌سنه عائد اولدیغی نظر دقتی بالخاصه جلب ایتمـکده ؛ بومنقبه‌لرك ، صوك زمانلره قدر ، یرلی «اوزان »لر طرفندن اللرنده « قوپوز » ، کوی کوی دولاشه‌رق ، حکایه ایدلمه‌لری‌ده تثبیت اولونمقده‌در[1]. « دده قورقوت » قهرمانلرندن بریسنك عشقنك درجه‌سنی کوسترمك ایچون ، سه‌ودیکی قیزی « براوبوب اوچ دیشـله‌دیکی » ندن بحث اولونیور . بو « مقیاس » معاصر آذری خلق ادبیاتنده حالا قوللانیلمقده‌در [2] . 1638 سـنه‌سنده قافقاسیایه سیاحت ایده‌ن (اولاری) نك آکلاتدیغنه کوره ، قافقاسـیا ایله آذربایجان شهرلرینك بر چوغنده ، اخیراً اونودولمش بولونان ملی تورکمن حکایه و عنعناتی نقل اولونیورمش که بونی اولیا چلبی‌ده قید ایتمـکده‌در . بوندن ماعدا (اولاری) یه دربند حوالیسنده مدفون « امام » قورقوتك مزارینی‌ده کوسترمشلر ایمش .

[1] کوپریلی زاده محمد فؤاد .

[2] برخلق شرقیسندن :

« ایرواده من ایشله‌رم
حنچرمی کوموشله‌رم
بر اوپه‌ر ، اوچ دیشلرم
. . . . »

« دده قورقوت » منقبه‌لرندن ماعدا آنادولو، آذربایجان وقافقاسیا تورکلرینك عینی منشأدن کلدکلرینی و عینی قومی عناصر و حرث محیطنده یاشادقلرینی کوسته‌ریر مثاللره مبذولیتله تصادف اولونیور. « کور اوغلی »، « عاشق غریب »، « اصلی و کرم » کبی عاشق حکایه‌لرندن ماعدا برچوق « مانیلر »، « قوشما »لر، « آغیلر »، « آتالرسوزی » و « بیلمجه »لر کبی خلق ادبیاتی اثرلرینك بومحیطلرده اکثریتله عینی صویدن اولدیغنی کورمه‌مك قابل دکلدر.

آذربایجان وتورك قافقاسیانك سیاسی مقدراتی

آذربایجان و تورك قافقاسیا دیدیکمز اراضینك قسم مهمی دور قدیمده « میدیا » نامی ایله معروف دولتك اساسی قسمنی تشکیل ایدییورلردی. بوکونکی آذربایجان جمهوریتی تشکیل ایده‌ن قطعه‌نك مهم قسمنه « آلبانیا » ده‌نیلیوردی. عربلرك « آرران » دیدکلری بومملکت ساسانیلردن اولکی دورده روما ایله ایران آره‌سنده قانلی اختلافلری موجب اولمشدر. ساسانیلر دورنده‌ایسه آلبانیا (شمدیکی آذربایجان جمهوریتی) آذربایجان (شمدیکی ایران آذربایجانی) ایله برابر ایران ایمپراطورلغنك شمالی « ویس رووا » لغنی تشکیل ایله‌مشدر. بارتولده کوره، بو اتحاد، اسلام فتوحاتی زماننده بیله محافظه اولونان « آذری » شیوه‌سی ایله یاقتی اولماسی محتمل بولونان آرران (آلبانیا) لسانی آره‌سنده‌کی فرقی اورتادن قالدیرماشدر. لسان فرقی اولدیغی کبی، بوایکی مملکت آره‌سنده دین فرقی‌ده موجودایمش. آذربایجان زردشت دیننده ایکن، آلبانیا خرستیان دیننك تأثیرنده ایمش. 460 تاریخنده برطرف ایدیلن آلبانیا سلاله‌سنه منسوب خانلر خرستیان‌اولدقلری کبی، اصللری ساسانیلره ایره‌ن و VI نجی عصرك صوکلرندن اعتباراً آلبانیایی اداره ایده‌ن ایران سلاله‌سی‌ده VII نجی عصر ابتداسنده خرستیان اولمشدر [1].

ساسانی ایمپراطورلغنك عربلر طرفندن انقراضه اوغرامه‌سی اسلام حاکمیتنك بویرلرده درحال تأسیسنی تأمین ایده‌مه‌مشدر. برچوق زمان دها آلبانیا خانلری هم عربلره، هم بیزانسلیلره، هم‌ده خزرلره باج وخراج ویرمك مجبوریتنده قالمشلردر. آرران اوزرنده‌کی دعوا آنجق VIII نجی‌عصرده تماميله عربلرك لهنه حل ایدلمشدر. بونکله برابر، خرستیانلق، بردین اولارق، IX نجی عصره قدر، بورالرده‌کی اهمیتنی غائب ایتمه‌مش، شابران ایله شکی طرفنده محافظه ایدلمشدر.

ساسانیلر کبی عربلرده حاکمیتلرینی تا دربنده قدر کوتورمش و بوراده‌کی استحکاملری تجدید وتحکیم ایله تورك تعرض و آقینلرینه سد چکمشلردر. عرب والی عمومیلری آررانك

[1] بارتولد، « آذربایجان تاریخنه عائد مختصر معلومات ».

مرکزینی تشکیل ایده‌ن (برده‌ع) ده [1] اوتوریبور و بورادن أرمنستانی دخی اداره ایدیبورلردی [2] . آذربایجان ، آران وأرمنستان اشبو دورده زراعت و مادی مدنیت اعتباری ایله بروحدت تشکیل ایدیبورلردی . عربلر طرفندن بوولایتلرك اداره‌سنه تعیین اولونان والیلرك وراثت اصولنه تابع دوتولماسی ایله مملکتك سیاسی وحدتی‌ده بر نوع حصوله گلمش اولیوردی . (IX) و (X) نجی عصرلرده حکومت ایده‌ن ساجدی عرب سلاله‌سی ایله (X) و (XI) نجی عصرلرده حکومت ایدن کیلانلی سالاری سلاله‌سی زماننده دخی بوسیاسی وحدت باقی ایدی . بودورلرده شرقی قافقاسیا مملکتلری بالخاصه معمور ایدی . قافقاسیا شهرلرندن برده‌ع ایله دربندك معموره‌لکی و تجارنده‌کی اهمیتی آذربایجانك اوزمان اك معمور ومعروف شهرینی تشکیل ایدن أردبیله فائق ایدی .

X نجی عصرك اورتالرنده (برده‌ع) شهری روس آقینجیلرینك تجاوزینه معروض قالمش وبو تاریخدن اعتباراً بر دها ترقی وانکشاف ایده‌مه‌مشدر . بو حادثه‌دن صوکره عربلر زماننده تأسیس اولونان گنجه اهمیت قازانمش و X - XI نجی عصرده شدادی سلاله‌سی بوراده حکومت سورمشدر .

شدادی سلاله‌سی ملکشاه سلچوقی زماننده انقراضه اوغرامش و XI نجی عصرك صوکلرنده ملکشاهك اوغلی محمد بوراده اجرای حکومت ایله‌مشدر . بوندن صوکره گنجه‌سلچوق أمیرلرینك مقری اولمشدر . XII نجی عصرك ابتداسنده سلچوق أمیرلرندن (قره‌سونقور) زماننده‌ظهور ایده‌ن زلزله‌ده‌تلف‌اولان اهالینك مقداری‌حقنده‌تاریخلرده مذکور رقم گنجه‌نك ، زمانه گوره ، پك معمور وبویوك برشهر اولدیغنی گوسترمکده‌در ؛ مأخذلردن بعضیسنده 230 ، بعضیسنده‌ده 300 بیك‌نفوسك تلف‌اولدیغنی مقیددر .

اولکی فصللرده گورولدیکی وجهله ، سلچوقیلر زماننده مملکت تورکلشدیرلمه‌یه باشلامشدی . سلچوق ایمپراطورلغنك انقراضی متعاقب آذربایجان ایله شرقی قافقاسیانك اداره‌سی آذربایجان آتابکلری ویاخود پهلوانیلر نامنی طاشیان تورك سلاله‌سنه گچدی . گنجه‌امیری « ییلدیکز » 1146 سنه‌سنده اعلان استقلال ایده‌رك بوگونکی قافقاسیاوایران آذربایجانلرینی کندی اداره‌سی آلتنده برلشدرمش ، اوغلی محمدجهان پهلوان‌یکی حکومتك حدودینی گنیشلتدیکی کبی ، اساسنی‌ده تحکیم ایتدیکندن ، سلاله‌یه « پهلوانیلر » عنوانی ویرلمشدر . بوسلاله 1226 سنه‌سنه‌قدر اجرای حکومت ایله‌مش و کندیلرندن آلتی حکمدار گلمشدر . پهلوانیلرك پایتختی تبریزایدی .

---

[1] ساسانیلر بوراسنه « پارتاف » دیبورلردی .

[2] آلبانیا خانلرینك مرکز اداره‌سی دخی « قبه‌له » دن صوکره بوراسی ایدی .

شیروان شودورلرده شماخیده یاشایان شیروانشاهلر سلاله‌سنه تابع ایدی . شیروانی کندیلرینه تابع ایتمك ایسته‌ین سلچوقیلر کورجستانله مصادمه‌یه کلمشلردی . XII نجی عصرك اورتاسنده شیروانشاهلرله کورجولر عقد اتفاق ایده‌رك شمالدن کلن دشمنه قارشی قویمشلردر . 1175 سنه‌سنده شیروانشاهی آهستن باکولیمانده 70 کمیدن عبارت روس بحریه‌سنی مغلوب ایتمش و ، کورجولرله متفقاً شیروانلیلر ، شابران ایله دربندی دشمندن تمیزله‌مشلردر .

پهلوانی سلاله‌سنك حاکمیتنه جلال الدین خوارزمی طرفندن خاتمه ویرلمش ؛ موغول استیلاسندن قاچان جلال الدین 1231 سنه‌سنده کنجه‌ده ظهور ایده‌ن براختلالی باصدیرمشدر . 1235 سنه‌سنده کنجه ، 1239 سنه‌سنده‌ده دربند موغوللر طرفندن ضبط وتخریب اولونمش ، بر دها اسکی عظمت و معمورلقلرینی اعاده ایده‌مه‌مشلردر . کرچه ، جنکیز خانك طورونی هلاکو طرفندن بغدادك اشغالی 1258 اوزرینه ایرانده تأسیس اولونان موغول دولتی داخلنده ، کنجه ، آرران ولایتنك مرکزی اولارق قالمشدر .

موغول خانلری زماننده آذربایجان ایله شرقی قافقاسیا ایی معمور اولمشدر . XIII نجی عصرك صوکلری ایله XIV نجی عصرك ابتداسنده موغول خانلری اسلامیتی قبول ایله‌مشلردر . تبریز شهری اونلرك زماننده اك بویوك بر معموره حالنی آلمشدر . قازان خان دورنی تمثیل ایده‌ن معماری آبده‌لر تبریزك اك بنام اثرلرینی تشکیل ایدر . قازان خان ، اهتداسنی متعاقب آلدیغی اسمه عطفاً ، محمود آباد شهرینی‌ده تأسیس ایله‌مشدر . XIV نجی عصرده بردعه ، باکو و دربندده بویوك ابنیه‌لر وجوده کلیوردی . شماخی‌ده شیروانشاهلرك حکومت مرکزی ایدی . باکو دخی شیروان مملکتنه داخل ایدی . شیروانشاهلردن شاه خلیل الله وفرخ یسار زماننده بوشهر پك بویوك بر انکشافه مظهر اولمشدر (1417 - 1462) . باکوده موجود خان سرایی ایله شاه مسجدی وسائر برچوق ابنیه بودورك اثرلرندر .

موغوللردن هلاکوئیلر وچوبانیلر سلاله‌سنی استخلاف ایده‌ن جلائریلر وتورکمن سلاله‌لرندن قره‌قویونلیلرله آق‌قویونلیلر زماننده دخی تبریز پای تخت اولدیغی کبی ، شرقی قافقاسیا مملکتلرینك مقدراتی‌ده آذربایجان ایله سیاسی بر محور اوزرنده دونیوردی . جلائریلر ویاخود ایلخانیلردن بش ؛ (XIV نجی عصرده) قره‌قویونلیلردن بش ؛ (XIV و XV نجی عصرده) آق قویونلیلردن‌ده اون بش (XV و XVI نجی عصرده) حکمدار کلمش و بوتون بونلرك مرکز اداره‌سی تبریز ودائرهٔ نفوذی آذربایجان ایله شرقی قافقاسیا مملکتلری اولمشدر . کرچه بعضاً بونفوذك شرقی قافقاسیا ایله آذربایجان حدودلرینی کچدیکی‌ده واقعدر . [1]

[1] قره‌قویونلیلرله آق قویونلیلرك ایکیسی‌ده تورکمن قبیله‌سی اولدیغی حالده ، یکدیکرلری ایله دائما مجادله‌ده اولوب ، تیمور ایله بایزید مجادله‌سنده قره‌قویونلیلر بایزیدك آق قویونلیلرده تیمورك طرفنی التزام ایله‌مشلردر .

آذربایجان ایله قافقاسیا، بویوك تورکستان فاتحی امیرتیمورك‌ده نظردقتنی جلب ایله‌مش، 1396 سنه‌سنده اوغلی میرانشاه ایچون دربند ایله باکودن بغداده وهمداندن آنادولویه قدر واسع بردولت تأسیس ایله‌مشدر . 1401 سنه‌سنده تیمور شمدی « کاوور آرقی » ده‌نیلن (بارلاس) قانالنی آچدیرمشدر [1] . 1403 سنه‌سنده‌ده (بیلکان) شهرینی یکیدن تعمیر ایتدیرمشدر .

XVI نجی عصرده ظهور ایده‌ن صفوی سلاله‌سنك استناد ایتدیکی شیخلر، آذربایجان وشرقی قافقاسیا تورکلری آره‌سنده بویوك نفوذوتشکیلاته مالك اولان اوغوزده‌ده‌لرندن عبارت ایدی . أردبیل شیخلرندن (جنید) کندی حاکمیتنی شماله دوغرو توسعه ایتمك مقصدی ایله شیروان شاهیله طوقوشمش وشاهك یاردیمنه کلن آق‌قویونلولر طرفندن‌قتل ایدلمشدر . یالکز صفوی سلاله‌سنی تأسیس ایده‌ن شاه‌اسماعیل، شیروان ایله دربندی ضبطه موفق اولمشدر .

شاه اسماعیل شیعیلکی شعار اتخاذ ایده‌رك سیاسی مجادله‌یه دینی بر رنك ویرمشدر . عثمانلی سلاله‌سی ایله مجادله‌ده صفویلر بو دینی شعار ایله آناطولیده‌کی قزیلباشلغی تحریك وجلالی عصیانلرینی تشویق ایله‌مشلردر . XVI نجی عصر ، شیعی ایران ایله سنی تورکیه آراسنده جریان ایده‌ن دهشتلی محاربه‌لرله تمایز ایتمشدر . معروف « چالدیران » محاربه‌سی ایله باشلایان بو مجادلهٔ مختلف زمانلرده ، مختلف جلوه‌لرله گاه بو طرفك گاه او طرفك موفقیتیله ، سنه‌لرجه دوام ایله‌مشدر . عثمانلی سلاله‌سنك بومجادله‌ده‌کی الك بیوك موفیتلری XVI نجی عصرك ایکنجی یاریسنده وقوع بولمشدر . شاه طهماسبك وفاتی اوزرینه ، ایرانده ظهور ایده‌ن قارغاشه‌لقلردن بالاستفاده ، مراد ثالث زماننده اجرا اولونان سفرلر نتیجه‌سنده کرك شمالده وکرك جنوبی آذربایجانده برچوق شهرلر عثمانلی حکومتنك اداره‌سنه کچمشدر . 1578 سنه‌سنده شرقی قافقاسیا مملکتلرندن أرەش ، شماخی ، قبه‌له ، باکو ، شابران ، دربند ، محمود آباد وسالیان شهرلرنده تورکیه حاکمیتی برقرار اولمشدر . شیروان أمارتی تورکلر طرفندن 14 سانجاغه، دربند ایسه 7 سانجاغه تقسیم ایدلمشدر . قافقاسیا ولایتلری ایله آذربایجان 1590 سنه‌سنده ایرانیلر طرفندن عهداً عثمانلیلره ترك ایدلمشدر . بحرخزر ساحللرینك عثمانلی اداره‌سنه کچمه‌سی تورکیه‌نك، ایرانه محتاج اولمادن، بلا واسطه تورکستان خانلری ایله تماسنی تأمین ایدیوردی . تورکستانلیلر مانقشلاق وشیروان واسطه‌سیله ، ایرانی کورمه‌دن ، حجه کیده‌بیلرلردی .

فقط عثمانلیلرك آذربایجان ایله شرقی قافقاسیاده‌کی بو حاکمیتی چوق سورمه‌مشدر . 1603 سنه‌سنده شاه عباس سلطنت عثمانیه علیهنه یکی سفرلر آچه‌رق ، ایرانك ترك

[1] بوقانال موغان صحراسنده‌در . صوینی آراس نهرندن آلیر .

ایتدکلری یرلری تکرار اعاده ایله‌مشدر . شاه عباس طرفندن کنجه ، باکو ودربندك استردادی 1606 سنه‌سنده وقوع بولمشدر . شاه عباس دیکر طرفلرده اولدیغی کبی ، بورالرده دخی کندیسندن اثرلر براقمشدر. کنجه‌یکی برموقعه‌نقل ایدلمش؛ باکوسورلری صوك دفعه اولارق تعمیر اولونمش ؛ دربند حصارلری صویك ایچریسنه‌قدر اوزادیلمشدر.

XVII نجی عصرك ابتدالرنده روسلر داغستانده یرلشمك ایچون تشبث ایتمشلردر . فقط بو ، یرلی قوتلرله دفع اولوناجق ضعیف برتشبث ماهیتنده‌اولمشدر. 1722 سنه‌سنده، ایران قارغاشه‌لغندن بالاستفاده ، بویوك پترو ایران سفرینه تشبث ایله‌مشدر . 1723 ده منعقد پترسبورغ معاهده‌سی موجبنجه خزر دکزینك غربی وجنوبی ساحللری آستراباده قدر روسیه‌یه ترك اولونمشدر . معاهده احکامنك اجراسی قوه‌دن فعله کله‌دن وروسیه بالفعل کیلانی اشغال ایتمه‌دن روس ایمپراطوری کندیسنی تورکیه‌نك مداخله‌سی قارشیسنده بولمشدر . روس تجاوزینه معروض قالان شیروانلیلرله داغستانلیلرك امدادینه قوشان تورك اردوسی کورجستانه کیرمش ، صوکره‌ده موغان ایله شیروانی ضبط ایتمشدر. ایش بوشکله کیرنجه پترو ، فرانسه‌نك توسطیله ، ایشی سلاحدن دیپلوماسی‌یه چویرمش ، نتیجه‌ده ، داغستان ، دربند وباکو روسیه‌ده قالمق شرطیله ، برمصالحه عقد ایدلمشدر . عینی زمانده ایران اوزرینه هجوم ایده‌ن عثمانلی اردوسی ، همدانی ضبط ایده‌رك ، کاشان-اصفهان استقامتنده ایلریله‌مش ، نهایت ، ایکی طرف آره‌سنده منعقد معاهده‌یه کوره ، جنوبی آذربایجان ایرانلیلرده ، شیروان ایله کورجستان‌ده عثمانلیلرده قالمشدر .

نادر شاهك ظهوری اوزرینه وضعیت ینه ده کیشمش ، صفویلرك ضعفی اثناسنده آلدن کیده‌ن مملکتلر تکرار ایران آلنه کچمش (1736 معاهده‌سی) ؛ نادرشاه کندی حاکمیتنی دربندك شمالنده واقع « قیز »لره قدر توسیع ایله‌مشدر . نادرشاه موغانده صووارمه قانالری تأسیس ایله‌مشدر. دیکر طرفدن بردعه شهرینك تخریبی‌ده اوکا عطف ایدلمکده‌در. نادر صفویلره رغماً ، شیعیلکی دکل ، اتحاد اسلام شعارینی اورتایه آتمش وبو مقصدله موغانده دعوت ایتدیکی قورولتایه برقرار چیقارتدیره‌رق اشبو مقصدله بوتون اسلام دنیاسنه خطاب ایتمش ، تورکیه‌یه‌ده مراجعتده بولونمشدی .

XVIII نجی عصرك صوکلری ایله XIX نجی عصرك اوللرنده روسلرك قافقاسیایه تعرضلری تجدید اولونمش ؛ بوتعرض ، 1828 سنه‌سنده منعقد تورکمانچای معاهده‌سی ایله نتیجه‌لنمشدرکه بو ، روس استیلاسنك قافقاسیاده کوکلشدیکی منحوس برتاریخدر .

قافقاسیاده تورك واسلام خانلقلری

نادرك قافقاسیا مملکتلرنده تأسیس ایتدیکی حاکمیت تدهیش وترهیب اصولنه مستند برسیسته‌مدی . هندستان وافغان سفرلرنده‌مشغول اولدیغی زمان شرقی قافقاسیا ولایتلری عصیان چیقارمش وبونکله

نادرك قافقاسیایی یکیدن فتح وضبط ایتمه‌سنه سبب اولمشلردی . نادر شاهك داغستان شامخاللری ایله آذربایجان خانلرندن شکیلی چلبی خانه قارشی اجرا ایتدیکی قانلی و عنود مجادله شایان قیددر .

1739 سنه‌سنده، نادر شاهك قتلی اوزرینه ایران تکرار داخلی محاربه‌لره وسلطنت دعوالرینه معروض قالدی . بوحادثه آذربایجان ایله شرقی قافقاسیاده‌کی یرلی والیلره، أمیرلره وخان سلاله‌لرینه حرکته کچمك ایچون فرصت تشکیل ایله‌دی. خانلقلر استقلاللرینی اعلان ایتدیلر . نادردن صوکره‌کی فترت دورینی تسویه ایتمك اقتدارینی کوسترمه‌یه باشلایان قاجار سلاله‌سی، ایران حاکمیتنی قافقاسیایه تشمیل ایده‌مدی. قاجار سلاله‌سنك یاووز حکمداری آغا محمد شاه کورجستانی تاراج ایتدیکی کبی ، کندیسنه تسلیم اولمایان قاره باغی‌ده حربله ضبط وتخریب ایتدی [1] .

XIX نجی عصرك ابتدالرنده قافقاسیایی استیلایه قالقان روسیه چارلغی بالخاصه بوخانلقلرله اوغراشیور ، مختلف زمانلرده ، مختلف صفحه‌لر عرض ایده‌ن بومجادله سنه‌لرجه دوام ایدییوردی . [2]

داخلی تشوش واختلاللرله اوغراشمق ضرورتیله کافی درجه‌ده فعالیت کوستره‌مه‌ین عثمانلیلرله ایرانلیلرك ضعفندن دولایی روسیه ایله مجادله‌ده کندی کندیلرینه ترك اولونان بوخانلقلر ، بویوك پترونك اصلاحاتی ایله آوروپائی براووردویه مالك قوتلی بردولته قارشی - ایرانك برقاچ مداخله‌سی مستثنا - یالکز باشلرینه مجادله ایتمك مجبوریتنده قالمشلردی. خانلقلر عینی زمانده کورجستان قراللغنك روسیه‌یه التجاسی ایله‌ده مشکل موقعه دوشمشلردی . تفلیسی أس الحرکه اولارق قوللانان روسیه شرقی قافقاسیا ایله داغستان خانلقلرینك آرقه‌سنه کچمش بولونیوردی . [3]

عینی زمانده تورك عنصرینك ایچریسنده بولونان ارمنیلرده شمالدن کلن دشمنك حقیقی متفقلری ایدی . بوتون بونلره فه‌ئودال بر تشکلدن عبارت اولان خانلقلر آره‌سنده

[1] نادر کبی آغا محمد شاه‌ده کندی نوکرلری طرفندن قتل ایدلمشدر . بوحادثه قره باغده وقوع بولمشدر .

[2] شرقی قافقاسیا ایله داغستانی تماميله رام ایده‌بیلمك ایچون روسیه ایمپراطورلغی داغستانده 50 ، شمالی آذربایجانده‌ده 30 سنه اوغراشمشدر .

[3] ایران تابعیتنده بولونان کورجستان قرالی (ایراقلی) روسیه‌یه داخلی استقلالنی محافظه ایتمك شرطیله التحاق ایله‌مشدی . فقط صوکره ، روسیه ، عهدینی نقض ایدنجه ، ایراقلی‌نك اوغلی پرنس آلکساندر ایرانه التجا ایده‌رك ، روسیه علیهنده مجادله‌یه دوام ایله‌مشدر. آلکساندر میرزانك برچوق زمان کنجه‌خانی جواد خان طرفندن حمایه ایدلوب کنجه‌ده مسافر اولدیغی‌ده معروفدر. (م.ا.م.)

کافی درجه‌ده ارتباط ووفاق دکل ، بعضاً حق عداوت وشقاق اولدیغی‌ده علاوه ایده‌رسه‌ك ، روسیه استیلاسنه قارشی نه کبی نامساعد برشرائط تحتنده مقابله ایدلدیکی آکلاشیلر .

قافقاسیا خانلقلری ، معلومنز اولدیغی وجهله ، که‌تورکیه ، که‌ایران نفوذی آلتنده وتابعیتنده اولوب ، که مستقل وکه‌ده یاریم مستقل بر حیات یاشامشلردی . ایران ایله روسیه آره‌سنده باغلانمش 1808ده کلستان و 1828 ده تورکمانچای معاهده‌لری موجبنجه

باکوده خان سراینك دیوانخانه‌سی

روسیه چارلغنه ترك اولونان اراضی داغستان ، قوبا ، باکو ، لنکران ، شکی ، شیروان ، کنجه ، ایلیصو ، قره‌باغ ، نخچوان ، وروان (ایروان) خانلقلرندن عبارت ایدی . بو خانلقلر قویونلیلر سلاله‌سنك انقراضندن صوکره صفویلرله عثمانلیلر آره‌سنده‌کی مجادله‌لرده - شاه‌عباس دوری ایله نادر دوری مستثنا - استقلاللرینی تأمین ایتمش، شکی‌خانی حاجی چلبی‌خانك « کله‌سن کوره‌سن » قلعه‌سنده نادره قارشی کوستردیکی مقاومتك مثلی قاره‌باغ خانلغی‌ده یاووز آغا محمدشاه قاجاره قارشی ابراز ایله‌مشدر . اشبو خانلقلر میاننده اسکی شیروانشاهلر مملکت وعنعناتنه توارث ایده‌ن شیروان خانلغی دیکر خانلقلره نسبتله دها اوزون یاشامش ومختلف زمانلرده یتیشن شیروان سلاله‌لری اسلام تاریخنده چوق مهم اثرلر براقمشلردر . [1]

[1] شاه‌خلیل‌الله‌دن باقی قالان « خان‌سرایی » ملحقاتندن اولان « دیوانخانه » بناسی اورتا زمان اسلام مدنیتنك اك ممتاز برآبده‌سنی تشکیل ایتمکده‌در . « دیوانخانه » مدخلنی تدقیق ایده‌ن بر روس مهندس بونی « تحجر ایتمش موسیقی » دیه تقدیر ایله‌مشدر .

خانلقلرك روسیه‌یه‌قارشو وقوع بولان مجادله‌لرینی بوتون صفحه وتفصیلاتی ایله آكلاتمق ایچون مقاله‌مزك چرچیوه‌سی مساعد دكلدر . شوقدر سویله‌مه‌لی‌یزكه بو خانلقلردن بر قسمی چاراستیلاسنه قارشی صوك درجه‌یه‌قدر مقابله‌ایتمش ، یالكز بوغیرمساوی مجادله‌ده منتظم ومجهز برقوته‌قارشی باش اكمك مجبوریتنده قالمشلردر . بو مجادله‌لردن اك تیپیك اولانی داغستانده شیخ‌شامل ، آذربایجانده‌ده جوادخانك تاریخ صحیفه‌لرینه شان و شرفله كچمش بولونان قهرمانجه غزالریدر .

خانلق دورنده بر شهرلی آذربایجانلی قیافتی

ابتدا غازی منلا وحمزه بك طرفندن باشلایان ، صوكره‌ده مشهور اسلام قهرمانی شیخ‌شامل طرفندن شان و شرفله ادامه اولونان داغستان مجادلاتی جوغرافی موقعك ویردیكی فائقیتله یاریم عصری تجاوز ایله‌مشدر . داغلق محیطك دوغوردیغی استقلال‌ومجادله روحنه دینی برقدسیت ویره‌رك « مریدیزم » نامی‌ایله معروف اولان بو حركت قافقاسیا مجادله تاریخنك الك‌شانلی صحیفه‌سنی تشكیل ایده‌ر .

فقط داغستان كبی كچیلمز وصارپ طاغلر باشنده دكل ، مدافعه‌سی كنجه كبی كنیش ودوز براوواده یاپمق مجبوریتنده قالان قهرمان جواد خانك چیچیانوفك فائق قوتلرینه قارشی وقوع بولان اوزون وچتین مدافعه‌سی‌ده آز شرفلی دكلدر . قاچ دفعه واقع اولان ومساعد شرطلری احتوا ایده‌ن تسلیمیت تكلیفلرینی نفرتله رد ایده‌ن ، « ئولمك وار ،

فقط، دونمك يوقدر ! » ديه مقابله‌ده بولونان جواد خان بشری امكانك صوك درجه‌سنه قدر ، كوپورمش آرسلانلر كبی ، قلعه طوپنك باشـنده ، ألنده شمشير ، قلعه باروسنی آشارق هجوم ايده‌ن دشمنه قارشی ، جلادتله ووروشمش وبر اوغلی ايله برابر ، وظيفه باشنده ، شهيد دوشه‌رك ، سوزينی دوتمش ، ئولمش ، فقط تسليم اولمامشدر . [1]

شيخ شامل

بری شمالی ، ديكری جنوبی قافقاسيانك استقلال مدافعه‌سنی ترميز ايده‌ن بو ايكی قهرمان سيمانك مهيج خاطره‌سی حالا روحلری تهزيز ايتمكده ، حريت و استقلاللرينه چوق مربوط اولان داغستانليلرله آذربايجانليلر ايچون بو، هيجان بخش برجدال رمزينی تشكيل ايله‌مكده‌در .

[1] جواد خانك شهادتنی متعاقب شهره كيره‌ن روس اردوسی اهالی‌نی قتل عامه معروض براقمش وشاه‌عباس جامعنه‌التجا ايده‌ن چولوق چوجوقلر ، قادينلرله‌اختيار وعليللره‌دخی رحم ايدلميه‌رك بوراده 500 قدر آدم قليجدن كچيرلمشدر (1804) . (م . ا.)

II

روس استیلاسنده یوز ییل

1 - شرقی قافقاسیاده چارسیاستی ؛ 2 - قافقاسیا تورکارنده ادبی وملی انتباه ؛ 3 - 1905 نقلابندن صوکره ؛ 4 - قافقاسیا تورکلرنده سیاسی مفکوره‌لر ؛ 5 - بویوك اختلال اثناسنده قافقاسیا .

شرقی قافقاسیاده چار سیاستی

چارلق قافقاسیا خانلقلرینی مغلوب ایتدکدن صوکره ایشلك باشلانغجنده، ادارهٔ مصلحت ایده‌رك، خانلقلرك داخلی ایشلرینه قاریشمادی . کندیسنه مقاومت کوسترمه‌دن دخالت ایده‌ن خانلری ایشلرك باشنده ، کندی حاللرینه براقدیغی کبی ، مقاومت کوسترنلرك یرلرینه کندی نصب ایتدیکی خانلره‌ بیله داخلی ایشلرده‌ واسع صلاحیتلری ویردی. خانلقلرداخلنده موجود اداره سیستمه‌سی عینی ایله ابقا ایدلدیکی کبی ، قضا حتی دخی محاکم شرعیه ألنده قالمشدی . شهرلرده بولونان روس غارنیزونلرینك اعاشه‌سنه عائد مکلفیتلری ایله روس دولتنه ویره‌جکلری خراجدن باشقه خانلر یکی هیچ بر شیئله مقید دکل ، اهالی ایله معامله‌لرنده تماميله سربست ایدیلر . خانلرك بوداخلی استقلالی روسیه ایله عقد ایتدکلری معاهده‌لرله تثبیت وتعیین اولونمشدی . فقط بوحال اوزون سورمه‌دی . تورکیه وایران دولتلری ایله حسابنی حل وتسویه ایتدکدن ویرر ظهور ایده‌ن عصیان وقیاملری تماميله یاتردقدن وبالخاصه داغستان قیام وعصیاننك تسویه‌سندن صوکره ، چاریزم ، سابق حاکمیت واستقلالدن ذره قدر نام ونشان براقمامق پولیتیقه‌سنه کچدی . حتی ، ساده قیلیج کوجیله کندینه تابع ایتدردیکی شرقی وشمالی قافقاسیاده‌کی خانلقلری دکل، داخلی استقلالنی تأمین ایتمك شرطیله کندینه التجا والتحاق ایده‌ن کورجستانی بیله شدت وعنفله تضییق واداره ایتمه‌یه باشلادی . بیك بر أنتریقه وحیله‌لرله اسکی خاندانلره منسوب پرنسلر ، خانلر وخانزاده‌لر ، شو ویا بوسبیله اتهام اولونارق ، موقعلرندن آتیلیور و روسیه ایچریلرینه نفی اولونیورلردی . مستقل ویاریم مستقل خانلقلری محو ایتمك صورتیله ، چاریزم ، کچمشه عائد هردرلو استقلال خاطره‌سنی سیلوب آتیوردی .

برطرفدن بو عمليه‌يه مراجعت ايده‌ن چارلق ، ديكر طرفدن ده يكى يرلشديكى مملكتده استناد ايده‌بيله‌جكى اجتماعى برزمره حاضرلايوردى. خانلر دورنده قاپو قوللغنده بولنوب ده بك نامنى آلان ذاتلر روس اداره‌سنك ايسته‌ديكى بوزمره‌يى تشكيل ايده‌بيله‌جكدى . خانلق دورنده اراضينك ملكيت حقى بالفعل خانه عائد ايدى . مسكون اراضى رعيتلرك اداره‌سنده ايدى . بواراضينك اداره‌سنه تعيين ايتدكلرى بكلره خانلر طرفندن اهاليدن معين مقدارده كلير آلمق حقى ويريليوردى . فقط بوحق هيچ برزمانده دائمى اولارق ويريلمز ، بكلك حائز اولديغى اداره حقى ، خانك ارادهٔ مخصوصه‌سى اولمادقجه ، اولادينه توارث ايتمزدى . بك اداره ايتديكى اراضى‌يى صاتابيلمزدى . يالكز ، بواداره‌سنه مقابل ، عمومى اراضيدن برحصه آليردى كه بوحصه‌نك زرعى ده اهالى طرفندن آنغاريه طريقى ايله اجرا اولونيوردى. 1846 سنه‌سنده نشر اولونان برارادهٔ ايله چارحكومتى قافقاسيا خانلقلرينك روسيه طرفندن اشغالى اثناسنده اجدادلرى طرفندن اداره اولونان اراضى اوزرنده بكلرك ملكيت حقنى طانيور وبواراضى اوزرنده زراعتله مشغول اولان كويلولره ايسه اوزمانه قدر طاشيدقلرى « رعيت » ، « رنجبر » ، « نوكر » كبى ، مختلف عنوانلرى شامل اولمق اوزره ، « ملكدار تبعه‌سى» اصطلاحنى وضع ايديوردى . « تبعه » ، قوللانديغى اراضى مقابلنده « بك » ه مختلف نوعدن ويركيلر ويرمك مجبوريتنده قالديغى كبى ، « ملكدار» ده صاحب اولديغى « ملك» اوزرنده ضابطه واداره حق وصلاحيتنى آليوردى. بوتون بو « التفات » لره قارشى ايسه بكلر ، « دولت طرفندن كنديلرينه توديع اولونان وظيفه‌لرك ايفاسى ايچون تعطيل وتعويقه محل براقمه‌دن جانله وباشله حاضر اولمالى» ايديلر.

شو صورتله ، چاريزم ، « آريستوقراسى » زمره‌سنى كنديسنه ربط ايتمش اوليوردى . عينى شيئى روس حكومتى كورجستانده‌ده تطبيق ايديوردى. خاندانه منسوب «باقونيشويلى» و « تاوادا » تعبير اولونان شاهزاده‌لرك اهميت واعتبارنى آزالتيور، بوكا مقابل «آزناوور» دەنيلن بكلره اهميت واعتبار ويريوردى . مع‌مافيه شرقى قافقاسياده وجوده كتيريلن بك زمره‌سنه ، كورجستانده‌كى « آزناوور » لره ويرلديكى كبى ، زمره تشكيلاتى ياپمق حقى ويريلمه‌ديكنى‌ده قيد ايتمه‌لى‌يز . روسيه‌ده اولديغى كبى كورجستانده‌ده « دووريانستووو » (اصيلزادكان) كنديسنه مخصوص تشكيلاته مالك ايكن ، آذربايجان بكلرى بوحقدن محروم ايديلر. يالكز فرد اولارق روس و كورجو «اصيلزاده» سنك مالك اولديغى حق ووظيفه‌يى حائز ايديلر. روسيه حكومتى حمايه ايتديكى بكلره يالكز اقتصادى دكل، اشارت ايدلديكى اوزره ادارى برطاقم امتيازلرده ويريوردى كه بو، خلق ايله بلاواسطه تماسه كلن ودرجه‌سى قائممقاملق رتبه‌سندن اوته‌يه كچمه‌ين اوفق ضابطه خدمتلرندن عبارت ايدى. تعبير ديكرله،

چاریزم خانلرك أليندن غصب ايتديكی حاكميتی، كنديسنه منتدار ايتديكی بكلرله ــ بر آزاولسون ــ بولوشيوردی . اشبو سياست نتيجه‌سنده خان قاپوسنده قوللق ايتمش بكلردن و بو بكلره منسوب عائله‌لردن چار سياستنه خدمت و كندی خلقنه اهانتلری ايله تمايز ايده‌ن تيپلر ظهور ايله‌مشدر .

1847 سنه‌سنده ايكنجی برارادە ايله چار حكومتی تحت اداره‌لرنده بولونان كويلويه عائله باشنه محدود مقدارده بر اراضی ويرمه‌سی ايچون بكلری اجبار ايتمش ايسه‌ده، روسيه ايله كورجستانده اولديغی كبی، كويلونك، ايسترسه، زرع ايتديكی اراضيی بكدن صاتين آلابيلمك حقی طانيمامشدر . شرقی قافقاسيا كويلوسنك 1912 سنه‌سنه قدر دوام ايده‌ن بو حقوقسزلغی آذربايجان اقتصاديات واجتماعياتنك انكشافنده پك بويوك برانكل تشكيل ايله‌مش، تورك كويلوسنی استحصال ساحه‌سنده‌كی اك مهم حركت عاملندن محروم براقمشدر .

ضابطه وعسكری تشكيلات نقطهٔ نظرندن قافقاسياليلره فائق اولان روس اداره‌سی، ايشك ابتداسنده، يكی استيلا ايتديكی بو مملكتلره يوكسك براقتصاد وسياست كولتوری كوتورمش دكلدی . روسلر شرقی قافقاسياده كنديلرينك واقف اولمادقلری يوكسك زراعت ساحه‌سی بولمش، پاموق زراعتی ايله ايپك اعمالندن فضله‌سی ايله استفاده ايتمش، صووارمه ايشنده‌كی يرلی « ميرآب » تشكيلاتی صوك زمانلره قدر روس اداره‌ٔ مياه نظامنا- مه‌سنك اساسی تشكيل ايله‌مشدر . روان خانلغنده‌كی صووارمه تشكيلاتی، روس مور- رخلرينك‌ده تصديقنه كوره، زماننك نمونهٔ امثال برتشكيلاتی ايمش . كنجه روسلر طرفندن ضبط ايدلديكی زمان جام وشيشه اعمالاتخانه‌لری ايله درت يوزه قريب ايپك فابريقه‌سی وشهرك جوارنده بايان، سياه، داغ كسن نام موقعلرده‌ده دمير اوجاقلری چالشمقده ايمش . داغستانليلر شيروانه هجوم ايتدكلری زمان بوراده ضبط وتاراج اولونان روس تجارينه مخصوص امتعه‌نك فياتی درت ميليون روبله‌يه بالغ ايمش كه بو، اوزمان ايچون، پك مهم بر يكوندر . شيروانك قديم زمانلرده ونديكليلر، حتی انكليزلرله ايپك تجارتنده بولونديغی نظره آليرسه‌ق، بوراسنك من القديم مهم برتجارت يری اولديغی آكلارز . باكو پترولی، بوكونكی قدر اولماسه‌ده، زماننه كوره شرقی قافقاسيانك ثروتلرندن عد اولونيوردی . حاصلاتنك دربند مستحفظلرينه تخصيص اولونديغنه نظراً باكو نفتنك دها عربلر زماننده ايكن اقتصادی براهميتی حائز اولديغنه حكم ايديله‌بيلير .

بوندان ياريم عصر اولنه قدر قافقاسيا مدنيت واقتصادياتنده روس اداره‌سنك بويوك برتأثيری اولمامشدی . بوتأثير بلكه‌ده معكوس ايدی . خانلقلر دورنده واقف كبی يوكسك وصاف تورك شاعرينه مالك اولان آذری ادبياتی برسكون دوری كچيرديكی كبی، معماری،

اثرلرده دخی بویوك بر انحطاط واردی . هیچ برشی دكلسه‌ده، باكوده‌كی قدیم مزارستانی ایله، یكی مزارستانده‌كی صندوقه وباش داشیلری مقایسه ایدیلنجه بو انحطاط بوتون موجودیتیله كورولور؛ اوراده‌كی اثرلر برر بدیعهٔ صنعت، بوراده كیلرسه هردرلو ذوقدن محروم . یالكز شهرده دكل، اطرافده‌كی كویلرده‌ده عینی مقایسه‌یی یاپمق قابلدر .

XIX نجی عصرك صوكارینه دوغرو قافقاسیا حیاتنده پك مهم برحادثه وقوع بولیور . اوزمانه قدر كندی محیطی وكندی عالمنده «ناتوره‌ل» اقتصاد سیسته‌می داخلنده یاشایان مملكت درین بربحرانله صارصیلیور . عسكری برمقصدله انشا اولونان دمیر یولی جنوبی قافقاسیاده اقتصادی پك بویوك برانقلابی موجب اولیور . خزر دكزی ایله قره دكزی یكدیكرینه ربط ایده‌ن بویول قافقاسیایی جهان بازارینه چیقاریور . عینی زمانده اسكیدن بری پك محدود بر مقدارده ایشله‌ین باكو پترولنك واسع صورتده اخراج واستهلاكنی موجب اولان بوحادثه، قافقاسیانك عموماً، شرقی قافقاسیانك‌ده خصوصاً قاپیتالیزم وبورژوا دور انكشافنه كیرمه‌سنی تأمین ایدییور .

یوقاریده چارحكومتنك كورجستان اصیلزاده‌لرینه زمروی تشكیلات حق وصلاحیتنی ویردیكنی سویله‌مشدك . اورتودوقوس كورجو اصیلزاده‌لرینك چار اوردوسنده احراز ایتدكلری بویوك رتبه‌لرله اداره ایشلرنده آلدقلری یوكسك مأموریتلر معلومدر . كورجولرده داخل اولدیغی حالده «روس سلاحنك شان وشرفنی یوكسلتمك» ایچون قافقاسیالیلره قارشی شدت وحقارتله رفتار ایده‌ن، باشده قهرمان كنجه اولمق اوزره، بوتون مملكتی آتش وقلیجدن كچیره‌ن ونهایت باكو قاپولرنده قتل ایدیلن جنرال (چیچیانوف) موسقوواده تربیه آلمش كورجو قنازلرندن ایدی . چیچیانوف كبی روس اداره‌سنه صداقتله خدمت ایدن نه‌قدر كورجو «آزناوور»لری واردر . عسكری وملكی خصوصلرده كورجو مأمورلرینی استخدام ایده‌ن چار اداره‌سی، تجارت واقتصادی حیات ساحه‌سنده‌ده، تاریخی مقدراتلری حسبیله، تجارت صنفلری منكشف بولونان، قافقاسیانك دیكر خرستیان ملتی، أرمنیلره استناد وبوجهتله‌ده كندیلرینی بالخاصه حمایه ایدییوردی .

توركستانده اولدیغی كبی، قافقاسیاده‌ده اسلام وتورك اهالی شایان اعتماد اولمایان برعنصر كبی تلقی ایدیله‌رك، اداره ایشلرندن اوزاق، عسكرلكدن‌ده معاف دوتولیوردی . حالبوكه كورجولرله أرمنیلر، بالعكس، خدمته آلنیور، دولتك اك یوكسك مأموریتلرینه قدر یوكسله‌یورلردی . اداره مركزینك تفلیسده تأسیسی ایله برچوق معارف مؤسسه‌لرینك دخی بوراده تمركزی، كورجو عنصری ایله أرمنی عنصرینی آیریجه تقویه ایدییوردی .

چار اداره‌سنك تطبیق ایتدیكی مهاجرت سیاستندن بالخاصه تورك قافقاسیا متضرر اولیوردی . داغستانك صولاق حوالیسنده‌كی زراعته صالح اراضیسنی روس قازاقلرینه

ویردیکی کی ، چاریزم ، « ترەك » حوالیسندە تأسیس ایتدیکی « سونجە » خطنە مماثل اولارق ، أرس ساحلندە منبت موغان اوواسی ایلە شماخی قضاسنك الك حاصلخیز طوپراقلرینە روس کویلولرینی اسکان ایدییوردی کە بوسیاست حالا دوام ایتمکدەدر . قافقاسیانك استیلاسی اثناسندە تك برروس اهالیسی اولمایان شرقی قافقاسیانك حال حاضردە نفوس عمومیەسنك یوزدە 10 ی روسدر . هلە شهرلرك، بالخاصە باکونك روسلاشدیرلمەسی فجیع بر حادثەدر . باکو نفوسنك یوزدە 30 ی روسدر . روس ادارەسی تورك قافقاسیانك یالکز روس عنصرینی دکل ، أرمنی عنصرینی دخی قسماً تقویە ایتمشدر . مثلا باکو خانلغندە أرمنی اهالیسی بش اوچ عائلەیە منحصر ایکن ، حال حاضردە أرمنی اهالیسی مقدارجە شهرك اوچنجی عنصرنی تشکیل ایتمکدەدر .

چار دورندە مسلمانلر حقندەکی قیدلر یالکز بونکلە تحدید ایدیلەیوردی. ملی انتباە و برلکی چتینلەشدیرەجك تدبیرلر دخی اونوتولمیوردی . مذهب اختلافی خصوصی صورتدە کوروکلەنیور ؛ « ادارۀ روحانیە » نامی ایلە وجودە کتیریلن دینی تشکیلات شیعیلر ایچون «شیخ الاسلام» ، سنیلر ایچوندە « مفتی » عنوانلرینی حائز رئیسلرك ادارەسی آلتندە رسمی حکومت مؤسسەلرینە ربط اولونیور ؛ « علی » و « عمر » مکتبلری نامندە هرمذهب اهلنە مخصوص مکتبلر وجودە کتیریلیوردی . کورجو اصیلزادەلری ایلە آذربایجان بکلری آرەسندەکی کوزەتدیکی فرقی ، چاریزم ، اسلام علماسی حقندە وجودە کتیردیکی بو تشکیلاتدەدە کوزەتمشدی . کورجو پاتریارخی ایلە أرمنی قاتوغیقوسی کبی، مسلمانلرکدە « شیخ » و « مفتی » لری واردی . فقط رتبە واحترامە کلنجە اونەکیلر معین بر کلیسایی وجماعتی تمثیل ایدەن محترم برر ممثل ایکن ، بریکیلر علی العادە پولیس ضابطندن دها آز برمعاشلە استخدام اولونان برر « چینوونیك» (مأمور) دن عبارت ایدیلر. غریب دکلدرکە، منشأ و تکاملی سادە روس چاریزمنك ارادەسندن دکل ، بردرجەیە قدر ، ملی تاریخندن آلان کورجو اصیلزادکان تشکیلاتی ایلە أرمنی کلیسا تشکیلاتی بو ایکی قومشو ملتك حیاتندە مهم روللر اوینادقلری حالدە ، صرف روس أنتریقەسی ایلە حیاتەکلن قافقاسیا بکلری ایلە « دفتر ملالری » نك [1] ملی آذربایجان حیاتندە، مؤسسە اولارق، مثبت روللری یوقدر . اکثریتلە روس مکتبندە آلنارق تربیە اولونان بك چوجوقلرینی روسلاشمش کبی کورەن خلق ، رسمی حکومت خدمتنە کیرەن ملایەدە « دفتر ملاسی » دەمش، کندیسنە قطعیاً ایصینامامش ، برچوق « مؤمنلر » بو کبی « ملا » لرك آرقەسندە جماعت نمازی قیلمەیی بیلە جائز کورمەمشلردر .

[1] روس خدمتنە کیرەن ملایە خلق « دفتر ملاسی » دیردی .

خرستیانلق مفکوره‌سی ایله تأسس ایده‌ن چار ایمپریالیزمی تاریخی وظیفه‌سنی اسلام دنیاسی وبالخاصه تورك عالمی ایله مجادله‌ده کوریپوردی . بونك ایچون‌ده‌او ، اخیراً تأسیس ایدیلن بلدیه انتخابلرنده ، مستملکه اهالیسی کبی کوردیکی مسلمانلری ، خریستیانلردن تفریق ایده‌رك ، حقوقجه تحدید ایدیور ؛ برشهرك اهالیسی اکثریتله مسلمان اولسه‌بیله ، مجلس عمومی اعضاسنك نصفندن فضله‌سنی تشکیل ایده‌میه‌جکنی تحقق ایتدیرمك عدالتسزلکنده بولونیوردی . بوتدبیر بالخاصه روس چاریزمنك قلاغوزلغنی یاپان أرمنی بورژو وآزیسنك تفوقنی حمایه‌ایچون یاپیلیوردی . قافقاسیالی برمسلمانك تورکستانده ملك آلماسی ممنوع‌ایدی . حالبوکه روسیه‌نك الك حقوقسز وزواللی برمخلوقنی تشکیل ایده‌ن یهودی بیله بو حقدن محروم دکلدی .

بوتون بوتدبیرلرله روسیه حکومتنك استهداف ایتدیکی بر مقصد واردی ، که بوده کندیسنه اینانامدیغی تورك عنصرینه مملکتك عمومی انکشافی ایله متناسب برترقی ویردیرمه‌مکدن عبارت ایدی . قافقاسیا حیاتنده بك‌مهم برترقی عاملی‌اولان باکو - باطوم یولنی چکدیررکن بیله ، او ، شرقی قافقاسیانك اقتصادی انکشاف ومدنی احتیاجنی قطعیاً نظره آلمامش ، آذربایجان شهرلرندن یالکز کنجه‌یه‌تماس ایده‌ن‌بویول ، بورادە بیله ، شهری استاسیوننندن پك‌بویوك برفاصله‌ده براقه‌رق کچمشدر . فقط تورك واسلام اهالی‌یه قارشی توجیه‌اولونان بوتون بوترس تدبیرلره رغماً ، برطرفدن روس استیلاسندن حاصل اولان نسبی آسایش ، دیکر طرفدن‌ده ماورای قافقاس دمیر یولنك تأسیسی ایله باکو پترول اوجاقرینك « قاپیتالیزه » ایدلمه‌سی ، بوتون قافقاسیاده اولدیغی کبی ، شرقی قافقاسیاده‌کی یاریم فه‌ئودال تورك جمعیتلرینی‌ده ایسترایسته‌مز ترقی و انکشاف یولنه سوق ایتدی . شهرلرده أرمنی بورژوآزیسی ایله‌رقابت ایده‌جك متشبث تورك‌تجار وبورژوآزیسی‌یتیشمکه باشلادی . اسکی خانلقلری تشکیل‌ایده‌ن ولایتلر آره‌سنده‌کی مبادله وارتباط چوغالدی . قاپیتالیزمك کیرمه‌سی ایله‌زراعت ومالدارلق حیاتنده حصوله‌کلن بحران نتیجه‌سنده کویده دوتونامیان تورك اشرافندن برچوغی شهرلره ، بالخاصه باکویه‌کلدیلر . عینی زمانده‌تورك کویلوسی‌ده عمله‌لکه کلمك ضرورتنده قالدی . ابتدا بکلرك ، صوکره‌ده بورژوآلرك چوجوقلری تحصیله قویولدیلر . بوحرکت یکی برزمره‌نك دوغوشنی تبشیرایدیپوردی . فه‌ئودال تورك خانلقلرینك یرینی‌تورك ده‌موقراسیسی دوتیوردی . تعارض قانونی بورادە‌ده حکمنی‌اجرا وروس ایمپریالیزمی ، انکشاف‌ایده‌ایده کندیسنی‌استخلاف‌ایده‌جك ده‌موقراسی عنصرلرینی تقویه ایدیپوردی . یاریم عصردن زیاده دوام ایده‌ن سکون و مادی رفاه ، شبهه‌سز ، بوعنصرك الك مهمی ایدی .

قاپیتالیزمك تأثیری ایله افلاس ایده‌ن کورجو اصیلزاده‌لرینك اقتصادی قدرتی (طوپراق ملکیتی) محتکر أرمنی تجارینك ألنه کچدیکی حالده، تورك بکنك یرینی أرمنی دکل، ینه تورك بورژوا دوتیوردی. تفلیسده‌کی بنالرا اکثریتله أرمنیلرك ألنه کچدیکی حالده باکو ملکاری اکثریتله تورکلرده ایدی. 1905 سنه‌سنده‌کی أرمنی - مسلمان مصادمه‌سنك بوخصوصده بویوك تأثیری اولمشدر. بومصادمه، شبهه‌سز، اختلالك قافقاسیاده‌کی انعکاساتی ضعیف دوشورمك ایچون، چارحکومتی طرفندن دوشونولمش وتحریك ایدلمش چوق شیطانی برتدبیرایدی. فقط بر دفعه‌وقوع بولدقدن صوکره، بومؤسف حادثه تورك عنصرینی بالخاصه صارصدی. اقتصادجه، حرثجه وعلمجه قوتلی اولمانك ضرورتنی هرکس آکلادی. آذربایجان انکشاف تاریخنی تدقیق ایدنلر ایچون، حد ذاتنده چوق منفی اولان بو حادثه‌نك، قافقاسیا تورکلرینك تاریخنده اوینادیغی مثبت رولی کورمه‌مك قابل دکلدر.

1905 سنه‌سنی متعاقب سنه‌لرده قافقاسیاده‌کی تورکلر چوق ترقی ایتمش، اولدقجه انکشاف اثری کوسترمشلردر. شویله‌که چاریزمك انحلالنی احضار ایده‌ن حرب عمومی عرفه‌سنده، جنوبی قافقاسیا ویاخود شمالی آذربایجان تورکلکی، آرتق 1905 واوندن اولکی زمانلرده اولدیغی کبی، باشی بوزوق وشکلسز بر کتله حالنده دکلدی.

قافقاسیا تورکلرنده ادبی وملی انتباه:

قافقاسیا تورکلکنك ادبی حیاتی دیمك، آذری تورك ادبیاتنك سیر وحرکتی دیمکدر. منشأ اعتباری ایله اوغوز تورکجه‌سندن عبارت اولان آذری لهجه‌سی ادبی برلسان حالنی آلدیغی اثنالرده دائما آذربایجان حوالیسنده تشکل ایده‌ن سیاسی مرکزلره مربوط بولوندیغی ایچین، اوغوز تورکجه‌سنك استانبول مرکزینه تابع بولونان غرب قسمندن، اسکی اصطلاحله سویلرسه‌ك، عثمانلی تورکجه‌سندن، مستقل برجریان آلمشدر. آذری لهجه‌سنك تشکلنه سبب اولان الك مهم عامل - کوپرولی زاده محمدفؤاد بکك تدقیقنه کوره - موغول استیلاسنی متعاقب شرقه کلن یکی اوغوز کتله‌لرینك اسکی اوغوز کتله‌لرینك لسانی ثروتنه یکی برچوق شیلر علاوه ایتمه‌لری ایله اونوتولمغه باشلامش «اوغوز حرثی»نی یکیدن جانلاندرمالری اولمشدر. فؤاد بك اساساً سلجوقی - عثمانلی لهجه‌سنك اسکی وابتدائی شکلیله آذری لهجه‌سی آره‌سنده همان هیچ برفرق یوقدر، دعواسنده‌در. اورتاده‌کی فرقی حصوله کتیره‌ن شي ایسه « آذری لهجه‌سنك بالخاصه قارا قویونلو، آق قویونلو وصفویلر کبی تورك خاندانلرینك اداره‌سی آلتنده، عثمانلیلردن آیری - حتی مذهب اعتباری ایله‌اونلره شدتله خلافکیر - دیکر براداره‌ٔ سیاسیه‌نك نوه‌سنی تشکیل ایتمه‌سیدر.» [1] آذری

[1] آذری ادبیاتنه عائد تدقیقلر - کوپرولی زاده محمد فؤاد.

لهجه‌سنی قارداش عثمانلی لهجه‌سندن آیران عامل ، عینی زمانده آذربایجان ادبیاتنی « جیغاتایجه » دن ده مستقل بر جریان آلمایه سوق ایتمشدر. مع مافیه ادبی آذری لهجه‌سنك أساسلاندیغی بودورده یتیشن نسیمی، حبیبی ونهایت فضولی کبی استادلر، یالکز آذربایجان محیطنه منحصر اولمایوب ، لهجه‌لرنده‌کی خصوصیته رغماً، تأثیر اعتباری ایله، بولوندقلری مکانی آشا بیلدکلری کبی ، کندیلرینی تعاقب ایده‌ن زمانلری‌ده آشمش واونلردن بویوك فضولی بو کونه قدر تأثیرینی ابقا ایده‌رك ، کاشغردن ادرنه‌یه قدر ، بوتون تورکلرك‌داهی شاعری اولدیغی کبی، آوروپا منقدلری طرفندن دخی شرقلك الك حساس ومستثنا شاعرلری زمره‌سندن عد اولونمشدر .

آذری ادبیاتی یالکز بحث ایتدیکمز شوسلاله‌لر دورنده دکل ، بونلردن برینك مؤسسی بولونان شاه اسماعیل طرفندن بالذات ترویج ایدلمشدر . نشر ایتدیکی مذهبك پروپاغانده واسطه‌سی اولارق منظوم الهیلر و « خطائی » تخلصی ایله شعرلر یازان شاه ، کندیلرینه استناد ایتدیکی اوغوز طائفه‌لرینه خطاب ایده بیلمك ایچون ، شعرلرینك مهم قسمنی تورکجه یازمشدر. شاه اسماعیلك الهیلری کبی ، شیعه شاعرلرك کربلا فاجعه‌سنه عائد مرثیه‌لرینك دخی آذربایجان وقافقاسیا تورکلری آره‌سنده ادبی تورکجه‌نك فارسی ادبیاتنه قارشی مجادله‌سنده اوینادیغی مؤثر رولی تثبیت ایتمك لازم . شاه اسماعیلدن اول أردبیل شیخی صفی اوجاغنه منسوب تورك دده‌لرینك دخی محیطلرینه تورکجه خطاب وبولسانده الهیلر انشاد ایله‌دکلری شبهه‌سزدر .

بونلردن کچدکدن صوکره ، روس استیلاسندن اول قافقاسیاده‌کی موجود تورك خانلرینك سرایلری بر ادبیات محفلی تشکیل ایدییورلردی. بو محفللره انتساب ایده‌ن شاعرلر آره‌سنده ادبی قیمتی کیتدکجه دها زیاده آکلاشیلان ملاپناه ، واقف کبی استادلر واردی . واقفك بوندان بریچق عصر اول، هجا وزنی ایله ، صاف وتمیز بر تورکجه ایله یازدیغی بدیعی پك بویوك قیمتی حائز اولان شعرلری شایان قیددر .

فقط بوتون بونلرله برابر، XIX نجی عصر ابتدالرنده ، متفرق خانلقلر شکلنده ، روسیه أسارتنه دوشن قافقاسیا تورکلکنك ملی برموجودیت کوستردیکنی ادعا ایده‌مه‌یز . هنوز امت دورنده بولونان آذربایجان، اوزمان، ملی حرث تأثیرلرندن زیاده دینی ومذهبی رابطه‌لره مربوط ایدی . ادبی ذوقلرینی قسماً تورکجه شعرلر ، الهیلر وحتی اوزانلر طرفندن سویله‌نن دستانلر و عاشقلرك ساز ترنمی ایله نقل ایتدکلری حکایه‌لرله تطمین ایده‌ن بو محیط ـ بوتون بونلره رغماً ـ روحاً و حساً ایران تأثیرینه مغلوب ایدی . رسمی لسان فارسی اولدیغی کبی ، تورکجه یازان شاعرلر عینی زمانده فارسجه‌ده شعرلر یازار وبونی ادیبلکك آیریلماز برشرطی عد ایدرلردی . خانلقلرك سقوطندن چوق

صوكره بيله آذربايجانك اك دكرلى عالم و شاعرى باكولى عباسقلى آغا ، شرق قافقاسيا تاريخنه عائد يازديغى « كلستان ارم » نام مهم اثرينى فارسيجه يازمشدر . تورك دراماتورلغنك موجدى آخوندزاده ميرزا فتحعلى دخى اثرلرينك برقسمنى بولسان اوزره يازمشدر. پهلوانيلر زماننده آذربايجان آتابكلكنده ياشايان فلكى شيروانى ، قلاسيك فارسى ادبياتنك استادلرندن عد اولونمقده‌در . نظامينك منشأنده اختلاف اولديغى ايچون اونى آذربايجانلى برتورك شاعرى اولماسه‌ده ، كنجه‌ده ياشامش وبومحيط ايچريسنده يتشمش برشاعر اولارق قبول ايده‌بيليرز . شماخيدن ، باكودن ، كنجه‌دن ، دربند ايله تبريزدن برچوق عالملر ، شاعرلر ، حكيم وفيلسوفلر چيقمشدركه اثرلرينى فارسيجه يازمشلردر . بوكون ايران آذربايجاننده اولديغى كبى ، بوندن 30-40 سنه اول قافقاسيا آذربايجاننده تحريرات ، اكثريتله فارسى ايدى ؛ وكنديلرينى ايرانلى بيلنلر صوك زمانلره قدر آز دكلدى .

قافقاسيا توركلكنك ، ديكر تعبيرله ، شمالى آذربايجانليلرك ، مليتلرينى ادراكلريله روسيه‌نك شمالنده واقع فنلانديا قومنك تاريخى آره‌سنده چوق ياقين برمشابهت واردر . فينلر كنديلرينى ارشاد ايده‌ن اسوه‌چلره يالكز ديناً دكل ، حرثاً‌ده مجلوب اولمشلردى . فينجه‌يى ، كويلو ديلى اولارق ترك ايده‌ن فين منورلرى ، اسوه‌چجه‌يى كنديلرينه مال ايدينمش ، تماميله تبديل مليت ايتمشلردى . روسيه ايمپراطورلغى فنلانديايى اشغالى آلتنه آلدقدن صوكره فينلرى اسوه‌چلردن آييرمق ايچون ، فينجه‌نك ادبى برلسان اولارق احياسى ايچون چالشانلرى سياسةً التزام ايله‌مش وبوصورتله ، ايسته‌ميه‌رك ، ملى فين انتباهنى تسريع ايتمشدى . قافقاسيايى استيلا ايدنجه دخى ، روسيه ، شرقى قافقاسياده‌كى ايران نفوذينه قارشى قويمق ايچون ، محلى آذربايجان توركجه‌سنده يازى يازمه‌يى تشويق ايله‌مشدر . معاصر آذربايجان ادبياتنك بحق مؤسسى عد اولونان ميرزا فتحعلى مشهور قومه‌ديلرينى قافقاسيا واليسى (وارانسوف) ك تشويقى ايله يازمش وايلك تورك قومه‌ديسى تفليس سراينده اويناديغى كبى ، مرحومك اثرلرى دخى واليلك مطبعه‌سنده طبع ايدلمشدر [*] .

« عدو شود سبب خير ، اكر خدا خواهد ! »

شرق علملرى ايله‌مكمل صورتده مجهز ، غرب مدنيتنك اساسلرى ايله‌ده آشنابولونان ميرزا فتحعلى ايله باشلايان تياترو ادبياتى وزير زاده نجف بك ، حقورديلى عبدالرحيم ، غنى‌زاده سلطان مجيد ، نريمان نريمانوف ومحمدقولى زاده جليل كبى محررلر طرفندن دوام ايتدرلمشدر . منقدلرجه « شرقك موليه‌رى » آدلانان ميرزافتحعلى زماننك حياتى كنديسنه

[*] شايان أسفدركه بومطبوع اثرلرچوقدان آثارنادره‌دن اولديغى حالده ميرزافتحعلى كلياتنك بوكونه قدر طبعى تكرار ايدلمه‌مشدر .

مخصوص چوق قوتلی بر مشاهده ایله تحلیل ایله‌مش ، حیاتدن آلدیغی تیپلری وافاده‌سنده‌کی ساده‌لك ، ظرافت ومزاحله دائما یاشار اثرلر یاراتمشدر . ومه دیلر تورك و اسلام دنیاسنده یازلمش ایلك تیاترولردر. میرزانك قومه‌دیلری فارسیجه‌یه ، روسجه‌یه ، آلمانجه‌یه ، انکلیزجه‌یه ، فرانسزجه‌یه ، حتی اسوه‌چجه‌یه‌ده ترجمه ایدلمشدر . تورك تیاترو نویسلگنك ایلك نمونه‌سنی تشکیل ایده‌ن « حاجی قاره » شیمدی بیله آذربایجان ره‌په‌رتوآرندن دوشمز ، هرسنه باکو صحنه‌لرنده سونمز بر مراقله تماشا ایدیلر. میرزانك استعدادلی معاقبی اولوب گچنلرده وفات ایده‌ن وزیر زاده نجف بك ده آذربایجان تیاتروسنك ایکنجی رکنیدر. میرزا تیاترو نوعندن یالکز قومه‌دی یازمشدی. نجف بك ینه خلق حیاتندن آلنمش موضوعلر اوزرینه فاجعه یازمه‌یی ده تجربه ایله‌دی . هم‌ده موفق اولدی . صوکره قازان تورکجه‌سنه‌ده ترجمه اولونان « مصیبت فخرالدین » ی ایله آوروپا مدنیتی ایله یکی تماسه کلن تورك منورینك قرون وسطائی حیات وشرائط داخلنده دوچار اولدیغی مشکلات وفاجعه‌یی تصویر ایدر . فقط نجف بك عینی زمانده « پهلوانان زمانه » قومه‌دیسی ایله منور ده‌نیلن زمره‌نك زوپپه قسمنی تشکیل ایده‌ن « پهلوان » لری‌ده استهزا ایتمه‌یی اونوتمامشدر. آذربایجان فاجعه‌سنك دها متکامل نمونه‌سنی ایسه حالا حیاتده بولونان عبدالرحیم بك ویرمشدر . صاف و تمیز بر آذربایجان نثری ایله یازیلان « داغلان تفاق » چوق قوتلی ، اوریژینال واخلاقی بر اثردر . حیاتی پیه‌سلرندن ماعدا عبدالرحیم بك ، « آقا محمد شاه قاجار » کبی تاریخی پیه‌سلر ، « پری جادو » کبی افسانوی فانته‌زیلرده یازمشدر . عبدالرحیم بکله معاصر بولنوب‌ده شیمدی حیاتده اولمایان نریمان‌ده حیاتی وتاریخی پیه‌سلر یازمشدر . « دیلك بلاسی » نده بر یالانجینك عاقبتنی کوسته‌ره‌ن « مورالیست » نریمان ، « نادرشاه » نام تاریخی فاجعه‌سنده « منور استبداد » فکرینی « ایده‌آلیزه » ایتمشدر . بوعصرك محررلرندن بولونان غنی زاده سلطان مجیدده کولدوروجی ووده‌ویللر یازمشدر .

1905 سنه‌سنه قدر معاصر آذربایجان ادبیاتنك اك زنکین قسمنی تشکیل ایده‌ن تیاترو ادبیاتنك بللی باشلی سیمالری بونلر ایدی . بونلردن ماعدا دوقتور آخوند زاده عبدالخالق ، طالب زاده آخوند یوسف کبی محررلر طرفندن‌ده اثرلر میدانه کتیرلمش ، آوروپا وروس دراماتورلرندن برقسمی دخی تورکجه‌یه ترجمه ایدلمشدر .

بو دوره‌ده‌کی ادبی انتباه یالکز تیاترو یازمقله قالمامشدر . یازیلان اثرلری اوینایان هوسکارلرده یتیشمش ، بونلردن زینل زاده جهانکیر مرحوم ایله علیزاده میرزا آغا کبی قومیقلرایی شهرت بولمشلردر. تیاترودن ماعدا تورکجه برقاچ حکایه ومنثوره‌لرده یازلمشدر . بو خصوصده دخی مرشدلك میرزا فتحعلی‌یه عائددر . « آلدانمش ییلدیزلر » نامی ایله

يازديغى حكايه‌سى، صوكره نريمان، سلطان مجيد وباشقه‌لرى طرفندن يازيلان حكايه وروماتلرك باباسى عد اولونابيلير .

شرقى قافقاسيا تاريخنه عائد يازديغى «كلستان أرم» نام اثرندن باشقه فلسفه، جوغرافيا وديكر موضوعلره عائد متعدد اثرلرى ايله معروف باكولى عباسقلى آغا ايله آوروپا مستشرقلرنجه معروف اولوب تورك شيوه‌لرينك مقايسه‌لى صرفنى وجوده كتيره‌ن قازان دارالفنونى پروفسورلرندن دربندلى ميرزا كاظم بكى بودورده يتيشن عالملردن عد ايده‌بيليرز .

اوزمانك مؤلف ومحررلرينى تعداد ايتديكمز بوتون بو اثرلرده مشغول ايده‌ن تك برموضوع واردى : « خواب غفلتدن كوز آچمق، علم اوقومق وترقى ايتمك » . تياترونك، حكايه‌نك ، شعرك افاده ايتديكى يكانه معنا : عصرى مدنيته انطباق فكرينى ترويج ايدى. بوفكر ادبى اثرلرك آنا مقصدينى تشكيل ايديوردى. مقصده ايرمه‌نك يولنى كوسترمكده، بوتون باشلياننلرده اولديغى كبى ، صراحتدن محروم اولان بوادبيات موجودى تنقيدده اولدقجه صريح ومتحد ايدى. قرون وسطانك كرى قالمش مؤسسه‌لرينى معاصر آذربايجان ادبياتنك ايلك دورينى تشكيل ايده‌ن بونسل ادبى چوق قوتله تنقيد ايله‌مشدر . بو تنقيد ، 1905دن باشلايان ايكنجى دوري‌ده ياقالايان « ملانصرالدين » مجموعه‌سى ايله مجموعه‌نك مديرى محمد قولى زاده جليل بك طرفندن يازيلان « ئولولر » نام پيه‌س ايله « اوستا زينل » و « پوسته قوطوسى » كبى كوچوك حكايه‌لرده اك يوكسك درجه‌سنى بولمشدر . « ئولولر » پيه‌سى شيخلرك ، صوفتالرك ، دينى استثمار ايده‌ن قرون وسطا شارلاتانلرينك ايچ يوزينى كوسته‌رير قوتلى برشاه اثردر. برمثلى دها وجوده كتيريله‌مه‌ين، حتى حال حاضرده باكوده انتشار ايتمكده اولان « ملانصرالدين »ك كنديسى طرفندن ده تنظير اولونامايان 1905 « ملا نصرالدين » ى قدر قوتليدر.

1905 اختلالندن اولكى ادبى انتباه دورنك تياترو وحكايه‌دن ماعدا غزته‌جيلك ساحه‌سنده‌ده تجربه‌سى واردر . تياتروجيلقده بوتون تورك واسلام عالمنده برنجيلك شرفنه نائل اولديغى كبى ، آذربايجان ، بوتجربه‌ده‌ده روسيه توركلرى آره‌سنده برنجيلك شرفنى قازانمشدر. ميرزا فتحعلى دورينك معاقبلرندن زردابلى ملك زاده حسن بك، 1875 سنه‌سنده باكوده « اكينچى » نامنده برغزته تأسيس ايله‌مشدر. بوغزته‌نك حياتى چوق سورمه‌مكله برابر، آذربايجان انتباه تاريخنده براقديغى ايز چوق مهمدر . حسن بكك غزته‌سى برآز صوكرا چار اداره‌سى طرفندن قاپادلمشدر. انسى زاده برادرلر طرفندن تأسيس اولنوب‌ده برقاچ نسخه‌دن صوكره قاپانان « كشكول » و « ضياى قافقاس » غزته‌لرى استثنا ايديليرسه 1903 سنه‌سنده شاه تختيلى محمد آغا طرفندن تفليسده نشر اولونان يومى «شرق روس» غزته‌سنه قدر قافقاسيا توركلكى مطبوعاتسز ياشامق مجبوريتنده قالمشدر . بو مجبوريت بالطبع چار

اداره‌سنك تورکجه غزته نشرینه مساعده ایتمه‌سندن ایلری کلیوردی . أرمنیجه ، کورجوجه غزته‌لره ـ ایی ، کوتو ـ مساعده ویرلدیکی حالده ، تورکجه غزته تأسیسی قابل دکلدی . یالکز غزته دکل ، مسلمانلرك ، قومشولری أرمنیلره مماثل تأسیس ایتمك ایسته‌دکاری « جمعیت خیریه » ایچون بیله کندیلرینه مساعده ایدلمه‌مشدر . مرحوم حسن بك بوخصوصده‌کی عدم موفقیتنی کندی خاطراتنده ذکر ایله‌مشدر .

آذری قلاسیکلرندن شیروان شاعری سید عظیمك « اکینجی » غزته‌سی ایله نشر ایتدیردیکی یکی موتیفلری حائز پارچالری ودیوانندەکی نابی واری « نصیحت » لری ایله باکولی عباسقلی آقا قدسی‌نك بعضی منظومالری مستثنا دوتولورسه ، شعر ساحه‌سنده‌کی سیاسی وملی انتباهی ، بالخاصه 1905 دن صوکره‌کی دورده آرامليدر .

1905 انقلابندن صوکره

روسیه استیلاسنه معروض تورك ایللری ایچون پك مهم بر دور باشلانغیجی تشکیل ایده‌ن 1905 اختلالی قافقاسیا تورکلکنده‌کی ملی قوتلرك انکشافی ایچون‌ده شایان تقدیر بر مبدأ تشکیل ایله‌مشدر . بوتاریخدن اعتباراً نسبتاً کنیش برنفس آلمق امکانی بولان قافقاسیا تورکلری شعر وادبیات ، تیاترو وموسیقی ، مطبوعات ومعارف ساحه‌سنده اولدیغی کبی ، اجتماعی وسیاسی مفکوره وتشکللر اعتباری ایله‌ده بویوك آدیملر آتمشلردر .

1905 ده آغا اوغلی احمد وحسین زاده علی بکلر طرفندن تأسیس اولونان «حیات» و«ارشاد» غزته‌لری یکی انتباه دورینك پك مهیج برزماننده ظهورایده‌ن مرشدلر ایدی . بوزمانکی غزته‌لرهم روزمره سیاسته عائد نشریاتده بولونیور، هم ده آذری تورك شعر وادبیاتنك ، تورکك فکری واجتماعی حیاتنك پك مهم برمروجی ومعکسی اولیورلردی . « فردوس الهامات» شاعری عبدالسلیم زاده محمدهادی وطنی وحریت پروانه شعرلری ایله میدانه چیقیور ، علمه ، عرفانه ، ترقی وتعالی‌یه عائد مفکوره شعرلری ایله ملی پروپاغانده‌یی قوتلندیریوردی . هادینك آرقه‌سندن کلن ابراهیم طاهر موسی ، علی عباس مذنب کبی بر چوق شاعرلر دخی مطبوعات صحیفه‌لرینی « مکتب وترقی شعرلری » ایله دولدریورلردی . عینی زمانده حسین زاده علی بك طرفندن تأسیس اولنوب ، احمد کمال بك کبی «ژون تورك» محررلرك تحریر معاونتی ایله چیقان ادبی « فیوضات » مجموعه‌سی ، قافقاسیا محیطنده یکی برذوق ادبی تربیه ایدییور ؛ آذری تورکجه‌سنك « غربلشمه » سنه سائق اولیوردی . تفلیسده انتشار ایتمکده اولان « ملا نصرالدین » مجموعه‌سنده « هوپ هوپ » نام مستعاری ایله پارلایان طاهر زاده صابرده چوق کسکین مزاحی شعرلری ایله میدانه کلیور ؛ یکی فکرلرله مشبوع تورك شعرینك نفوذی شهرلرك محیطنی آشه‌رق ، کویلونك قولوبه‌سنه قدر کیرمه‌یه

باشلايوردى. بوكون باكونك اك معتنا مركزنده هيكلى ركز اولونان صابرك آذربايجان توركنك ملى اويانيقلغنده اويناديغى رول حقيقة ده بويوكدر. بو، بلكه ده، آذربايجانك فضوليدن صوكره، اهالينك بوتون صنفلرينه نفوذ ايتمش اك موفقيتلى شاعريدر.

ابتداده دها زياده اسلامى موتيفلر و «اتحاد اسلام» مفكوره جيلكى اطرافنده طولاشان باكو نشرياتى، تكامل ايتدكجه، ملى موتيفلره كچيور، تورك برلكى فكرى مطبوعات وادبياتك عمده موضوعنى تشكيل ايدييوردى. بوروح بالخاصه بالقان حربندن صوكره توركيه ده قوتلنمكه باشلايان توركجيلك جريانك قوتلى انعكاسلرى ايله تظاهر ايديوردى. كرچه «فيوضات» مجموعه سى، «تورك يوردى» نده اولديغى قدر صراحت وتكرارله اولماسه ده، توركجيلك موضوعنى دها اول ترويج ايله مش، حتى مرحوم ضيابكك اخيراً «تورك ملتندنم، اسلام امتندنم وغرب مدنيتندنم» شعارى ايله افاده ايتديكى معنايى، حسين زاده على بك «تورك قانلى، اسلام ايمانلى و فرنك قيافه لى اولالم» فورمولى ايله بيان ايتمشدى. آذربايجان مطبوعات وادبياتنك شعورى ومه تو ديك برشكلده ملى تورك مفكوره سنى ترويجى ايسه، حرب عمومى عرفه سنده واثناسنده بالخاصه انكشاف ايله مشدر. 1915 ده تأسيس اولونان «آچيق سوز» [1] غزته سى اووقته قدر قافقاسيا مسلمانى ويا تاتارى ده نيلن خلقك تورك اولديغى صراحت واصرارله ميدانه قويمش، بوخصوصده حرب سانسورى ايله مجادله ايتمك ضرورتنده بيله قالمشدر. «آچيق سوز» ك انتشارينه مصادف سنه لرده ايكى آذربايجان شاعرى مليت پرورانه اثرلرى ايله پارلايورلردى كه، بونلردن برى جواد، ديكرى ده جاويددر. جواد دها زياده توركيه ده امين بكله تأسس ايده ن هجا وزنى اونك اتخاذ ايده رك چوق حساس توركجه شعرلر يازيور، كنديسنه مخصوص رقيق براسلوبله خلق ادبياتندن ملهم اولارق «قوشمه» لر نشر ايديور؛ ديكرى ايسه مليت پرورانه پارچه لر نشر ايتمكله برابر دها زياده، توفيق فكرت وبالخاصه شاعر اعظم عبدالحق حامد بكلرى تنظير ايده رك فيلسوفجه شعرلر، منظوم پيه سلر يازيور. «آچيق سوز» واسطه سيله نشرايتديكى «شيخ صنعان» بحث ايتديكمز زمانك ادبى برحادثه سى عد اولونابيلير. كرك جوادك كركسه جاويدك شعرلرنده قوللاندقلرى لسان استانبولك تكامل ايتمكده بولونان ادبى وساده لسانيدر. بوايكى شاعرله برابر، شمدى مرحوم اولان عباس صحت اسمنى ده ذكر ايتمه لى يز. چوجوقلره مخصوص حكايه لرى ايله مشهور اولان عبدالله شائقى ده اونوتميالم. شعر ساحه سنده كى بو پارلاق موفقيتك يانده اپى ايلريله مش بولونان اصلى ومترجم حكايه ورومانلرله «اوروجوف

---

[1] «آچيق سوز» غزته سى بوسطرلرى يازان رسول زاده محمد امين بك طرفندن تأسيس ونشر ايدلمشدر.

نشریاتی » نامیله معروف اثرلر میانده بعض مهملرینك بولوندیغنی‌ده قید ایدەلم [1] :
1905دن 1917 سنەسنه قدر انتشار ایدەن برچوق غزته و مجموعەلر آرەسنده مرحوم هاشم بك نشریاتندن « صدا » غزتەسنك بین‌الاهالی بویوك بر رغبت قازانماسنی‌ده قید ایده‌بیلیرز. بوراده « کیفم کلنده » عنوانی آلتنده نشر ایدیلن تفرقه‌لر سیاسی مزاحك موفق اولمش بر نمونەسیدر. « ملانصرالدین » مجموعەسنی اولجه ذکر ایتدیکمزدن بوراده تکرار ایتمه‌یورز. یالکز شوقدر سویله‌ملی‌یز که بو مجموعەنك مظهر اولدیغی موفقیت آذربایجان مطبوعاتندن هیچ برینه نصیب اولمامش، کندیسنی تنظیر ایله برچوق مزاح غزته‌لری تأسیس اولونمشسه‌ده اونك کوردیکی رغبتی قازانمامشلردر.

شو دورده « ئولولر » پیەسی کبی شاهکار بر اثر قازانمقله برابر، آذربایجان تیاتروسی، صورت مخصوصەده تشکل ایتمش آقتور غروپلرینه، آقتورلغی مسلك اتخاذ ایتمش آرابلی وشریفزاده کبی مقتدر « تراژدیین » لرله دارابلی، آناپلی وحاجی آغا کبی ماهر « قومەدیین » لرەده مالك اولمشدر. آذربایجان تیاتروسنك بودورده احراز ایتدیکی الك بویوك موفقیت حاجیبکلی عزیر بك طرفندن تأسیس اولونان تورك اوپەرا واوپەره‌تیدر. بویوك فضولینك « لیلی ومجنون » نی بستەلەمکله باشلایان بوتجربه « شیخ صنعان »، « اصلی وکرم »، « شاه عباس وخورشید بانو » کبی اوپەرالر و « آرشین مال آلان » ایله « او اولماسین بو اولسون » کبی دیکر بر قاچ اوپەرەتلر میدانه کتیرمك صورتیله، انتظارك فوقنده بویوك بر موفقیت ابراز ایله‌مش، عینی زمانده تورك موسیقیسنك‌ده بر موفقیتلی تشکیل ایدەن بوحادثه آذربایجان تورکلکنك، سوزك عصری معناسی‌ایله، بر ملت اولارق تشکلنده شایان تقدیر بر رول اوینامشدر. عزیر بکك پراکنده برحالده قالوب اونوتولمق اوزره بولونان ملی خلق شرقیلری ایله شرق وغرب مقاماتلرینك مزجندن وجوده کتیردیکی بوقومپوزیسیونلر، انتخاب ایتدیکی چوق موفقیتلی موضوعلرله برلکده اهالینك ذوقنی اوقشامش، تورك خلقنی تیاترو سیرینه، سوزك تام معناسی ایله، آلیشدیرمشدر. بواثرلردن بعضیلری، بالخاصه چوق اوریژینال وعینی زمانده اجتماعی وتربیوی بر ماهیتی حائز اولان « آرشین مال آلان » پیەسی قافقاسیا لسانلرینه ترجمه ایدلدیکی کبی، استانبول صحنەسنك چوق تکرار اولونان بر اثری شکلنەده کیرمش؛ فارسیجه‌یه ترجمه اولونارق طهرانده دفعەلرله اوینادیغی کبی، روسجه‌یه، فرانسزجه ایله انکلیزجه‌یه دخی ترجمه اولونارق، روس، پارس، لوندون وآمریقا صحنەلرنده بیله

---

[1] بونشریاتدن اولمق اوزره جرجی زیدانك تاریخی رومانلرینك و « مدنیت اسلامیه تاریخی » نك ترجمەسی ایله بیك بر حکایه ماصاللری وعلمی وادبی سائر برچوق اثرلرك موجود اولدیغنی قید ایده‌بیلیرز. اوروجوفلر یومی متعدد غزته‌لر دخی نشر ایله‌مشلردر. بونلردن معروفی « اقبال » در.

تماشایه وضع ایدلمشدر . « آرشین مال آلان » بالقان تیاترولرنده‌ده اوینانمشدر . قومشو کورجو صحنه‌سی ایله أرمنستان صحنه‌لری ایسه « آرشین مال آلان » ی هرموسمده‌دفعه‌لرله تکرار ایدوب دوروورلر . أرمنی صنعتکارلری بو پیه‌سی اودرجه‌یه قدر بنمسه‌مشلردرکه چوق یرده اونی برأرمنی اثری کبی تقدیم ایدرلر [1] . « آرشین مال آلان » ه بوموفقیتی تأمین ایده‌ن شي کورجولرله أرمنیلرك چوق زنکین تورك خلق حرثی ایله آذربایجان موسیقیسنك تأثیری آلتنده بولونمالریدر. تورکجه ، قافقاسیا ملتلری آره‌سنده عادتا بین الملل برلسان ماهیتنده‌در .

اولجه اجتماعی مقصدلرله جمعیتلر تشکیلنه مساعده آلامایان خلق بودفعه باشده « مسلمان جمعیت خیریه‌سی» اولمق اوزره باکوده « نشر معارف جمعیتی » ، «نجات» ، « صفا » و « سعادت » کبی بر چوق جمعیتلر وجوده کتیرمش ، برطرفدن مطبوعاتك ترویجنه ، نفیس صنعتلرك حمایه‌سنه‌أمك صرف ایتدیکی کبی ، بالخاصه ملی معارفك نشر وتعمیمنه اهمیت ویرمشدر . باکو مسلمان جمعیت خیریه‌سنك عمومی حرب اثناسنده تورکیه جهه‌سندن تهجیر اولونان الویهٔ ثلثه مسلمانلرینه تشکیل ایله‌دیکی یاردم بوتون روسیه مسلمانلغنی تهیج ایله‌مشدر. مذکور جمعیتك تورك حرب أسیرلرینه کوستردیکی معاونت دخی آیریجه شایان قیددر [2]. بوجمعیته مخصوص اولارق ، باکو تاجرلرندن مرحوم موسی نقی‌یف طرفندن یاپیلان بنا ، بلکه‌ده عالم اسلامده بومقصدله یاپیلمش بنالرك ، عظمت واحتشام اعتباری ایله برنجیسیدی . آذربایجان و قافقاسیا تورکاری آره‌سنده باقیات صالحاتی ایله معروف حاجی زین العابدین افندینك ایلك دفعه‌اولارق تأسیس ایتدیکی «مسلمان دارالمعلماتی»نك شرق اصولنده‌کی معماریسی ایله کوزه چارپان بناسی‌ده باکونك ملی آبده‌لرندن بریسنی تشکیل ایدر . « سعادت » جمعیتنك مکتب بناسی اولارق یاپدردیغی محتشم بنا ایله ینه حاجی زین العابدینك تأسیس ایتدیکی تیاتروده باکو شهرینی سوسله‌ین بنالردندر .

معارف مؤسسه‌لرندن ماعدا باکو شهری عینی زمانده قافقاسیا تورکلکنك اقتصادی اقتدارینه دخی مرکز اولمشدی. بوراده حاجی زین العابدین ، موسی ، مرتضی بکلر کبی اهالیدن یتیشمه وسعی ذاتیلریله‌میلیونرلغه قدر یوکسه‌لن زنکینلر بش‌اون کیشیدن عبارت دکلدی . بونلرك آلنده حاجی‌نك تأسیس ایتدیکی ، قافقاسیاده یکانه بز فابریقه‌سی اولدیغی کبی ، پترول اوجاقلری ، اون فابریقه‌لری ، خزر دکزنده سیرسفائن ، بالقجیلق ،

[1] استانبولده طانش اولدیغم برأرمنی دوقتوری بواثرك أرمنیجه‌دن تورکجه‌یه مترجم اولدیغنی بکا جدی صورتده « اثبات » ایدیوردی ! (م . ا.)

[2] باکوده تورك محررلری طرفندن عینی مقصدك تأمینی ایچون نشرایدلمش بولونان «قارده‌ش کومکی » مجموعه‌سی ایله برکونلك غزته‌سنه مراجعت اولنه . (م . ا.)

چیتوجیلك ، پاموقچیلق کبی اقتصادی چوق مهم ایشلر واردی . باکوده‌کی أولرك کلی قسمی آذری ملکدارلرك ایدی . بویوك نفت استحصالی ایله مشغول تقی زاده موسی، اسدالله شمسی ، حاجنسکی، سلیم زاده محسن کبی برچوق فیرمالر موجود اولدیغی کبی ، کوچوك نفت استحصالی کاملاً تورکلرك ألنده ایدی . بانقه مؤسسه‌لرنده واسع قره‌دی‌یه صاحب اولان تورك بورژوا زیسنك صوك زمانلرده صرف تورك سرمایه‌سی ایله تشکل ایتمش بانقه‌لری‌ده واردی . باکودن صوکره کنجه دخی مادی ومعنوی انکشاف یولنه کیرمشدی. اوزوم استحصالی بویوك نسبتنده انکشاف ایدیور، پاموقچیلق کنیشله‌یور، تجار صنفی کیتدکجه اهلیت قازانیوردی . عینی زمانده کنجه‌ده « مدرسهٔ روحانیه » اسمی ایله تأسیس اولونان دارالمعلمین، تورکیه‌ددن جلب ایدیلن معلملر سایه‌سنده تورك حرثی ایله مجهز کنجلر یتیشدریوردی. شاعر جواد کبی بومکتبدن برچوق محرر، شاعر و معلملر یتیشمشدرکه ایلریده ملی جریانك برر خادمی اولمشلردر .

دیمك اولیورکه تورك جمعیتی اقتصادی استحصال قوتلرینی طوپلیه‌رق حیات ورقابت میدانه چیقیور وبو رقابت حمله‌سی آرتدقجه کندیسنه طار کلن چارلق اصولنه قارشی عدم ممنونیتی‌ده چوغالیور ، کیتدکجه لیبراللاشیور واختلالجیلشیور اولیوردی .

قافقاسیا تورکلرنده سیاسی مفکوره‌لر

ملی انتباهلرك قلاسیك تیپلرنده کورولدیکی کبی، قافقاسیا تورکلرنده‌ده ابتدا دینی بر انتباه جریانی محسوس ایدی . خرافات و اوهامه قارشی مجادله مطبوعاتك، ادبیاتك موضوعنی تشکیل ایتدیکی کبی، دینك علمه مخالف دکل، اونکله مطابق اولدیغنی وعظ ایده‌ن وبو وعظلری ایله مسلمان جماعتنی حرکتسز بر مستحاثه حالنه قویان عقیده‌وی خرافه‌لره قارشی موفقیتله مجادله ایده‌ن دین عالملری چیقمشدر [1]. XIX نجی عصرك صوکلرنده ایرانده ظهور ایدوب ده شیعی دنیاسنده قوتلی بر فکر حرکتی یاراتان بابیلکك ده بوخصوصده تأثیرسز قالمادیغنی قبول ایتمه‌لی یز. بر زمان واردی که شرقی قافقاسیا ایله ایرانده هر هانکی لیبرال بر دوشونوش همان «بابیلك» کبی تلقی اولونیوردی. دینی تلقیلرده‌کی لیبرالیزم حرکتی، معلوم اولدیغی وجهله، شرق دنیاسنك بالخاصه XIX نجی عصرك صوك ربعنده افکاری جدیتله مشغول ایتمشدر. اسلام شرقنك آوروپا ایمپریالیزمندن یدیکی مهلك ضربه‌لرك تأثیری آلتنده ، سیاسی بر سائقله عامل اولان بو دینی وفکری حرکتك سیاسی بر مفکوره‌یه تحول ایده‌جکی طبیعی ایدی . « اتحاد اسلام » ، دوشونن مسلمانلرك سیاسی غایه‌سی اولیور ، برلشمه‌دکجه بوتون مسلمانلرك انقراض ایده‌جکلری فکری‌ده ذهنلرده

[1] بونلرك 1905 انتباهندن اولکی معاقبلرندن صوکنجیسی معروف مرحوم باکولی میرزا ابوتراب آخوند ایدی . حاجی میرزا محمد کریم آغا ایله مرحوم حاجی منلا روح‌الله آخوندی‌ده بوصیره‌یه قید ایده‌بیلیرز . (م. ا.)

يردوتيوردى . بودورى تمثيل ايدەن مطبوعات و ادبياتى تدقيق ايدەجك اولورسەق ، اسلامى مفكورە و اصطلاحلرلە تمايز ايتدكلرينى كورورز . « پان اسلاميزم » ، 1905 اختلالنە قدر ، حتى اوندن دها چوق سنەلر صوكرەيە قدر ، يالڭز قافقاسيانڭ دكل ، بوتون روسيە توركلرينڭ دوشونوش سيستەمنى تشكيل ايديوردى . 1905 دە روسيە توركلرينڭ سياسى مطلبلرينى تثبيت وحقوقلرينى مدافعە ايتمك مقصدى ايلە تشكل ايدەن جمعيتە « روسيە مسلمانلرى اتفاقى » [1] دەنمش ، هپ مسلمان حقوقندن ، مسلمان مكتبندن ومسلمان مطبوعاتندن ، حتى مسلمان تياتروسى ايلە موسيقيسندن بحث اولونمشدر . بو دورڭ سياسى الڭ مهم طلبىدە « ادارهٔ روحانيە » لرڭ مختاريتى ودين رئيسلرينڭ مسلمانلر طرفندن انتخابى تشكيل ايلەمشدر .

بالقان حربى قافقاسيا توركلكندە درين بر عكس العمل دوغورييوردى . روسلرڭ ، ليبراللرى‌دە داخل اولديغى حالدە ، بالقان اسلاولرينى التزامى ، روسيە وقافقاسيا توركلرندە درين برحس ملى اويانديرييور ، « هلال احمر » فائدەسنە اعانە طوپلامق ، ملى بر نمايش حالنى آليور ؛ تورك گنجلرى كوكللى اولارق ، توركيەيە فرار ايدييورلردى . حرب اثناسندە وحربى تعاقباً توركيەدە اولديغى كبى ، روسيە ايلە قافقاسيادەكى تورك مطبوعات وادبياتنڭ نشرياتندە دخى يڭى بر حركت و بو حركتلە متناسب يڭى اصطلاحلر ظهور ايدييوردى . مليتڭ « دين » مفهومى ايلە تعريفنى ، « ديل » ايلە مشروط عرق وحرث حادثەلرى ايلە ايضاح كيفيتى تبديل ايدييوردى . آق چورە اوغلى يوسف بكڭ ادارە ايتديكى « تورك يوردى » ، روسيە توركلرى آراسندە اولديغى كبى ، قافقاسيادەدە پك بويوك بر رغبتە مظهر اوليور ؛ باشدە ضيا كوك آلپ اولديغى حالدە ، يوردجى متفكرلرڭ مليت وتوركجيلك حقندەكى تعليماتلرى ، آز زمان ايچريسندە ، قافقاسيادە پك آتشلى معاقبلر بوليور ؛ « مسلمان » صفتى يالڭز دينى مؤسسەلرە حصر اولنەرق ، ديكر خصوصلردە « تورك » كلمەسى طبيعى اولان اهليت حقنى قازانمش اوليور . سياسى دوشونوش قلەريقال سيستەمدن خلاص اولارق ، ملى حرث سيستەمنە دوغرو سريع بر انقلاب ياپيور . مليت وتوركلك دعواسنى مدافعە مقصدى ايلە تأسيس اولونان غزتەلردن (« آچيق سوز ») ماعدا مليت پرەنسيپى وتورك برلكى غايەسى اوزرينە مؤسس سياسى برفرقە دخى تشكل ايدييور : (تورك فدەراليست « مساوات » خلق فرقەسى .)

[1] « روسيە مسلمانلرى اتفاقى » ، پان اسلاميست غايەلر طاشيان برفرقهٔ سياسيە دكلدى . اوزمانلر روسيەدە ساكن تورك قوملرينە مشترك براسم ويرمك امكانسزلغندن « مسلمانلر » تعبيرى قوللانيلمشدى . (آ. ى.)

« آچیق سوز » ایله « مساوات » فرقه‌سی طرفندن سیاسی بر مفکوره شکلنده شعورلا- ندیریلان تورکجیلك وتشکیلاتی، 1918 اختلالنه تقدم وتأخر ایده‌ن سنه‌لرك محصولیدر. 1905 سنه‌سنده‌کی « روسیه مسلمانلری اتفاقی » زماننده ایسه، روسیه‌ده اولدیغی کبی[1]، قافقاسیاده‌ده دینی سیستم خارجنده دوشونن رادیقال تورك کنجلکی سوسیالیزم جریانلرینك تأثیرینه قاپیلمش بولونیوردی. « روسیه مسلمانلری اتفاقی » لیده‌رلری (قافقاسیادن طوپچیباشی علی مردان بك) وقافقاسیاده‌کی پیرولری مفکوره اعتباری ایله روس لیبرالیزمنك ممثلی معروف

رسول زاده محمد امین بك

میلیوقوفك تمثیل ایتدیکی « قاده‌ت » فرقه‌سنه قسماً انتساب وقسماً‌ده سمپاتی بسلرکن، رادیقال کنجلك چاریزمه قارشی اك مفرط بر وضعیت آلمش بولونان سوسیالیست پارتیلرینه وبالخاصه سوسیال ده‌موقرات فرقه‌سنك صول جناحنه انتساب ایدییور وسمپاتی بسلیوردی. « روسیه مسلمانلری اتفاقی » جمعیتنك دوماده‌کی فراقسیونی سیاسةً « قاده‌ت » فراقسیوننك پیکی حالنده ایکن تورکجه چیقان رادیقال غزته‌لر (باکوده « تکامل ») دومانك اك صولده دوران انقلابجی جناحنی التزام ایده‌رك، « اتفاقجی » لری شدتله تنقید ایدرلردی.

[1] بو مطالعه‌نك استناد ایتدیکی واقعه‌لر، کافی تدقیق ایدیلمه‌مش ظننده‌یم. (آ. ی)

1910 سنه‌سنه قدر روس ليبراليزمی ايله روس سوسياليزمی آره‌سنده انتخاب مناقشه‌سی ايله كچن سياسی حيات ، بوتاريخدن اعتباراً، قافقاسيا توركلكنده يكی برصفحه‌يه كيرييور ، وچنجی مستقل برفكرسياسی جريانی ايله يكی تشكيلات تشبثلری باشلايوركه بوده ملی ده‌موقراتيزم وملی انقلاب مفكوره‌جيلكندن عبارتدر . آذربايجان جمهوريتی فصلنده كنديسندن دها زياده تفصيلاتله بحث ايده‌جكمز « مساوات » فرقه‌سنده متبلر برشكله كيره‌ن بومفكوره ، ايلك دفعه اولارق قافقاسيا توركلكنك سياسی مقدراتنی ، روسيه علاقه‌لری خارجنده ، مستقل اولارق دوشونمشدر . بوشرف ايسه توركجيلكه عائددر .

بويوك اختلال اثناسنده قافقاسيا

1917 سنه‌سنده روسياده ظهور ايده‌ن بواختلال، محكوم صنفلره حريت ، محكوم ملتلره‌ده مختاريت وعدنده بولوندی . روسيه مؤسسان مجلسنه اجرا اولونان انتخابلر اثناسنده بوتون سياسی فرقه‌لرله ملتلر كندی دعوالرينی ايله‌ری سورييور ، مجادله‌لر كوندن كونه قاباريور كنيشله‌يوردی . روسيه‌نك هرطرفنده اولديغی كبی ، قافقاسيا توركلرنده‌ده جدی بر حركت كوروليوردی . نيسانك 15نده ، ايلك دفعه اولارق، باكوده طوپلانان قافقاسيا قورولتايی، هرشيدن اول، يكی روسيه‌نك آلاجغی مطلوب اداره‌شكلنی تثبيت‌ايديوردی. قورولتای (قونغره) برچوق مناقشه‌دن صوكره، روسيه شكل اداره‌سنك « محلی فده‌راسيون اساسی اوزرينه قورولی جمهوريت مجتمعهٔ أنام » اولماسنی «روسيه‌ده‌كی مسلمانلرك حياتی منفعتلری نقطهٔ‌نظرندن مفيد بوليوردی [1]. بوقرار كونلرجه دوام ايده‌ن حرارتلی مناقشه‌لر نتيجه‌سنده قبول ايدلمشدی . مناقشه برطرفدن توركجيلر ، ديكر طرفدن‌ده اسلامجيلرله سوسياليستلر آره‌سنده جريان ايديوردی . فده‌راسيون اساسی ـ روسيه‌دن آيرلمه‌نك ايلك قدمه‌سی اولمق اوزره ـ توركجيلر مدافعه ايدييور ، تورك ايللری ايچون محلی مختاريت طلب ايدييورلردی . معارضلر ايسه مليت مسئله‌سنك حلنی محلی مختاريت اساسندن دكل ، مدنی مختاريت پره‌نسيپندن بكله‌يور ، سياسةً روسيه‌نك وحدتنی التزام ايدييورلردی .

نيسانی متعاقب، مايس آينده ، موسقواده انعقاد ايده‌ن بوتون روسيا مسلمانلری قونغره‌سنده ، عين مناقشه تكرار ايديله‌رك، قافقاسيا توركجيلرينك تكليفی بوراده دها زياده صراحت وقطعيتله تثبيت وقاطع براكثريت طرفندن قبول ايدلدی [2] . نهايت

[1] بوتقريرده محضاً داغستانلی وبالخاصه شمالی قافقاسيالی غيرتورك مسلمانلرك خاطری ايچون « تورك » سوزی يرنده « مسلمان » كلمه‌سی قوللانلمشدر . (م. ا.)

[2] موسقوا قونغره‌سنده محلی-مختاريت پره‌نسيپی رسول‌زاده محمد امين ايله ذكی وليدی‌بكلر ، مدنی ـ مختاريت اساسی‌ده احمد صالحوف وآرقاداشلری طرفندن مدافعه ايدلمشدر .

مجلس مؤسسان انتخابلری اثناسنده ، ماورای قافقاس مسلمانلری آره‌سنده قاطع بر اکثریت احراز ایده‌ن « مساوات » فرقه‌سی ایله ، اختلال اثناسنده تشکل ایده‌ن ، بر نوع قافقاسیا « مدافعهٔ حقوقی » حکمنده بولونان « ملی قومیته‌لر » طرفندن تنظیم اولونان لیسته‌ده [1] روسیه‌نك فده‌راتیف مختاریتلره بولونمه‌سنی طلب ایتمکله برابر ، « آذربایجان مختاریتی » نی دخی ، سیاسی برشعار اولارق ، اورتایه آتمشدی . عینی آیلرده باکوده انعقاد ایده‌ن « مساوات » قونغره‌سی ، فرقه پروغرامنك شکل اداره‌یه عائد ماده‌سنی فورموله ایدرکن ، تورك ایللری ایچون عموماً ، آذربایجان ایچون خصوصاً داخلی استقلال (مختاریت) طلب ایدییوردی [2] .

شو صورتله قافقاسیالی تورك محرر وشاعرلرندن بر قسمنك مختلف زمانلرده ، مبهم اولسه‌ده ، افاده ایتدکلری « استقلال » غایه‌سی حرب عمومی اثناسنده متفکر قسمك قافاسنده تعضو ایده‌رك ، انقلاب کونلرنده سیاسی بر شعار شکلنه کیرییور ؛ دها مناسب بر کونده « تام استقلال » شعارینه تبدل ایتمك استعدادنده بولونان سیاسی بر پروغرام حالنی آلیوردی .

محکوم صنفلرله محکوم ملتلری تطمین ایتمه‌دکجه ، انقلاب ، تاریخی وظیفه‌سنی کوره‌میه‌جکدی . فقط انقلابك باشنه کچن موقت حکومت ایله (کره‌نسکی) حادثاتك اصل روحنی قاورایامیه‌رق ، کویلو ایله غیر روس ملتلرك شبهه‌سنی قوتلندیره‌ن « ظفر نهائی » شعارینه صاپلانجه ، روس اختلالنی سوق ایده‌ن عامللری دها ای قاورایان (له‌نین) فرقه‌سی ایله رقابت ایده‌مدی . حاکمیت بولشه‌ویکلرك الـنه کچدی . (له‌نین) طوپراق کویلونك ، مختاریت‌ده ملتلرك ! دیدی وبونکله موفقیتنی تأمین ایله‌دی .

بولشه‌ویك اختلالی روسیه‌ده‌کی مختلف عنصرلری حرکته کتیرمش ، روسیه بالفعل داغیلمش وپارچالانمش ایدی . روسلرله مسکون اولمایان غیر روس ولایتلرده محلی تعضولر و تشکللر ظهور ایدییوردی . شو صره‌ده پتروغراده طوپلاناجق روسیه مؤسسانی‌ده قوغولمش ایدی . قافقاسیادن مجلس مؤسسانه انتخاب اولونان مبعوثلر تفلیسده بر «سه‌یم» مجلسی تشکیل ایتدیلر . «سه‌یم» ماورای قافقاسیانك آنارشی ایچریسنده بولونان روسیه‌دن بالفعل مستقل اولان برحکومت تأسیس ایتدی. شکل ابتدائیسی ایله «سه‌یم» طاشناقسوتیون فرقه‌سنه منسوب أرمنی ، منشه‌ویك فرقه‌سنه منسوب کورجو ، باشده «مساوات» فرقه‌سی

---

[1] متناسب انتخاب اصولی ایله اجرا اولونان انتخاباتده هرپارتی معین نامزدلر لیسته‌سی اعلانه مجبور ایدی . انتخاب شخصلر دکل ، لیسته‌لر آره‌سنده اجرا اولونیوردی .

[2] فرقه‌نك 1919 سنه‌سنده انعقاد ایده‌ن ایکنجی قونغره‌سنده آذربایجانك استقلالی عمده اولارق تثبیت اولونمشدر . (م. ا.)

اولدیغی حالده اتحاد فرقه‌سی ایله سوسیالیستلردن متشکل « مسلمان » فراقسیوننددن و برده روس «سوسیالیست ره‌وولیوسیونه‌ر» فرقه‌سنه منسوب برقاچ مبعوثدن عبارت ایدی [1].

شو صره‌لرده قافقاسیا غیر قابل تصور بر آنارشی‌یه معروضدی . مملکتلرینه دونمك اوزره بولونان روس صالداتلری اهالی اوزرنده بر چوق فجایع ایقاع ایدیور ، بالخاصه سلاحسز ومکلفیت عسکریه‌دن محروم اولدقلری ایچون ، نسبتاً غیرمتشکل بولونان اسلام اهالی بونلرك تعرضنه دوچار اولیوردی . تفلیسده « سه‌یم » حکومتی وارایکن، باکوده « سوویت » حاکمیتی پایدار ایدی . بوراسی روس وارمنی عمله‌سنك چوقلق بولوندیغی وبوندن ماعدا ایران جهه‌سندن دونن روس وأرمنی آلایلرینك بریکدیکی بر یر اولدیغندن بولشه‌ویکلرك نفوذنده ایدی .

بوایکی قوت خارجنده، قافقاسیاده أرمنی، کورجو وتورکلره مخصوص «ملی شورا»لر واردی که تفلیس « سه‌یم »نده اوچ فراقسیون شکلنده تظاهر ایده‌ن سیاسی تقسیمات ایشته بوملی شورالری عکس ایتدیریوردی .

أرمنی و کورجو «شورا»لری روس اردوسندن ترخص اولونان عسکر وطنداشلرینی قولایلقله ملی آلایلر شکلنه قویابیلدکلری حالده ، قافقاسیالی تورکلر بوامکاندن محروم ایدیلر ؛ چونکه چارلق ، کندیلرینی عسکرلکله مکلف دوتمامشدی . « مسلمان شوراسی » نك عسکری قوتنك نوه‌سی، حرب عمومی اثناسنده قافقاسیالی مسلمانلردن کوکللی واجیر اولارق طوپلانان و « وحشی » نامی ویریلن « دیویزیون »ه منسوب سواری « تاتار آلایی » تشکیل ایدییوردی .

چوق کچمه‌دن « ملی شورا » لرله بولشه‌ویك حکومتی آره‌سنده اختلافلر ظهوراتمکه باشلادی . اوقرانیاده ، تورکستانده ، قریمده وقوع بولان قانلی مصادمه‌لر قافقاسیایه‌ده عکس ایتدی . ذکر ایتدیکمز عامللرك تأثیری ایله واقعه قافقاسیا تورکلکنك مرکزی وآذربایجانك پای‌تختی باکوده پاطلادی . 1918 سنه‌سنده مارتك 17سندن 21 ینه قدر دوام ایده‌ن قانلی حادثه‌لرك نتیجه‌سنده تورکلردن چولوق چوجوق ، قادین و اختیارده داخل اولدیغی حالده 10,000 ی متجاوز اهالی تلف اولدی [2]. بوحادثه‌دن صوکره باکو اوزرنده حاکمیت ، تمامیله بولشه‌ویکلر طرفندن سوق واداره اولنان « عمله ، صالدات وبحریه سوویتی » نك ألنه کچدی . باکونك سقوطی اوزرینه تفلیسده

[1] بوصوکره کیلر، قافقاسیاده موجود روس عسکرلرینك رأیلری ایله انتخاب اولونمشلردی .

[2] بوخصوصده تفصیلات آلمق ایچون باکوده بولشه‌ویکلر طرفندن نشر اولونان رشیدبك اسماعیلوفك « آذربایجان تاریخی » ایله موسقواده روسجه اولارق انتشارایده‌ن « نووی واستوق » مجموعه‌سنك 3نجی نومروسنده مندرج « معاصر آذربایجان » مقاله‌سنه مراجعت اولنه . (م. ا.)

انعقاد ایدن « سه‌یم » مجلسنده‌کی « مسلمان فراقسیونی » یالکز تشریعی مسئله‌لرله دکل ، ماورای قافقاس تورکلرینه عائد بوتون مسئله‌لری درعهده ایتمك ، اجرائی فعالیتلرله‌ده مشغول اولمق ضرورتنده قالدی . واقعه‌لرك سوق وضرورتی ایله تمثیل ایتدیکی مملکت واهالیدن اوزاق برمرکزده بولونان « فراقسیون » هرطرفك امدادینه یتیشه‌میوردی .

شووضعیت ایچریسنده ، قافقاسیا « سه‌یم » حکومتی‌ایله عثمانلی شرق‌اردوسی قوماندانی وهیب پاشا آره‌سنده سیاسی مکاتبه تعاطی ایدییور ، صوکره طربزونده تورکیه وقافقاسیا قونفرانسی عقد اجتماع ایله‌یوردی . تورکیه ، « برەست لیتووسق » ده بولشه‌ویك روسیه ایله باغلادیغی معاهده موجبنجه « الویهٔ ثلثه » تعبیر اولونان باطوم ، قارص و آردهان ولایتلرینك تخلیه‌سنی ایسته‌یور وصوکره بین‌الملل مذاکرانده حقوقی شخصیت احراز ایده‌بیلمه‌سی ایچون ماورای قافقاس حکومتنك بین‌الملل مراسمه توفیقاً اعلان استقلال ایتمه‌سنی طلب ایدییوردی . تخلیه‌سی ایسته‌نیلن ولایتلر دوغرودن دوغرویه کورجستان ایله أرمنیلری علاقه‌دار ایتدیکندن وبو خصوصده کندیلری ایله ائتلاف ایدلمه‌دیکندن ، قافقاسیانك روسیه ایله قطعی‌صورتده مناسباتنك کسیلمه‌سی دیمك اولان « اعلان استقلال » تشبثنده استعجال کوسترلمه‌یوردی . حالبوکه کندیلرینك‌ده مشترك بولوندقلری برمؤسسه‌نك مدافعه ایتدیکی شکلی ، مهما امکان محافظه ایتمکله برابر ، « مسلمان فراقسیونی » بومسئله‌ده تورکیه نقطهٔ نظرینك قبولندن باشقه برچاره قالمادیغنی قومشولره آکلاتمق ایچون بوتون قوتنی صرف ایدییوردی . طربزون قونفرانسنك عقیم قالماسی سببیله تورك اردوسنك باطوم ایله قارصی « برەست لیتووسق » معاهده‌سنه مستنداً اشغال ایتمه‌سی اوزرینه برطرفدن کورجستان ، دیکر طرفدن‌ده أرمنستان ایله محاربه باشلانمش ، « مسلمان فراقسیونی » ایسه بومجادله‌ده بیطرف قالاجغنی اعلان ایتمش واوچ درت کونلك مقاومتدن صوکره ، باطوم ایله قارص قلعه‌لرینك سقوطنی متعاقب ، (قه‌که‌چقوری) نك حرب قابینه‌سنی (چنکه‌لی) نك صلح قابینه‌سی تبدیل ایده‌رك ، مسلمان فراقسیونك اوزیك برده‌مارشی اوزرینه ماورای قافقاسیانك استقلالی اعلان اولونمشدر . مختلف فرقه‌لره منسوب روس غزته‌لرینك اوزمانکی حدتلی مطالعه‌لرینه کوره «قافقاسیا تاریخنه یازیلان بواهانت صحیفه‌سی خائن مساواتچیلرله مسلمان فراقسیونی طرفندن یازلمشدر . »

ماورای قافقاسیانك اعلان استقلالی اوزرینه تورکیه ـ قافقاسیا مسئله‌لرینی حل ایتمك ایچون باطومده ایکنجی برقونفرانس دعوت ایدلمش وبوراده تورکیه‌مطالبی کندیسی‌ایچون آغربولان کورجستان آلمانیانك حمایه‌سنی‌تأمین ایتمك صورتیله‌اتحاددن چیقمش ، 1918 سنه‌سی‌مایس 26 ده استقلالنی‌اعلان ایله‌مشدر . ماورای قافقاس‌اتحادینك شوصورتله انحلالندن صوکره ، « مسلمان‌فراقسیونی »ده « آذربایجان شورای‌ملیسی » عنوانی احراز و 28 مایسده شرقی ماورای قافقاسیانك « آذربایجان جمهوریتی » نامی ایله استقلالنی اعلان ایله‌مشدر .

III

آذربایجان جمهوریتی

1 - آذربایجان اسمنك منشأی ؛ 2 - مساحهٔ سطحیه‌سی ، طوپوغرافیك وضعیتی ونفوسی ؛ 3 - طبیعی ثروت و اقتصادی اقتداری ؛ 4 - جمهوریتك اعلان استقلالی و تورکیه‌نك یاردیمی ؛ 5 - شورای ملینك کنجه‌ده تعطیلی ؛ 6 - باکونك استردادی ؛ 7 - موندروس متارکه‌سی وآذربایجان ؛ 8 - مجلس مبعوثان تشکلی ؛ 9 - مبعوثانك سیاسی ایلك موفقیتلری ؛ 10 - مهم حادثه‌لر عرفه‌سنده ؛ 11 - 27 نیسان، جمهوریتك سقوطی ؛ 12 - « 27 نیسان » ه قارشی عکس العمللر ؛ 13 - سوویت آذربایجان جمهوریتنك حقوقی وضعیتی ؛ 14 - سوویت آذربایجانك سیاسی وضعیتی ؛ 15 - معاصر آذربایجانده مکتب و معارف ؛ 16 - معاصر آذربایجانده ادبیات وصنایع نفیسه .

جنوبی وشرقی قافقاسیا تورکلکندن دوغان « آذربایجان جمهوریتی » نی آکلاتمه‌یه آیریلان بوفصلك خصوصیتی نظرده دوتارق ، یوقاریدن بری ویردیکمز تاریخی معلوماتك سلسلهٔ افاده‌سنی قطع ایله ، مقدمهٔ جمهوریت حقنده اقتصادی واحصائی برطاقم ضروری معلومات ویرمه‌سنی دها مناسب بولیورز . بوصورتله بز ، ایلریده سرد ایده‌جکمز سیاسی وتاریخی حادثه‌لرك عامللرینی آکلامق ایچون دها مستحضر اولورز ، ظننده‌یز .

آذربایجان اسمنك منشأی

عرب مورخلرینك « آرران » ایله «شیروان» آدلاندردقلری شرقی قافقاسیاده تشکل ایده‌ن بوجمهوریتك « آذربایجان » اسمنی آلمایه حقلی اولوب اولمادیغی موجب بحث اولمشدی. آذربایجان جوغرافی وعینی زمانده‌سیاسی براصطلاح اولارق ، بویوك اسکندرطرفندن تأسیس اولونان « یونان - باختر » ایمپراطورلغنه قارشی اعلان استقلال ایده‌ن ساتراپ « آترپه‌ت » طرفندن تأسیس اولونان مملکته ، « آترپه‌تنیه » دە نمشدی. أرمنیلر بوکا « آتروپاتاکان » ده‌مشلر که « آدربادکان » کلمه‌سنك معربی اولان « آذربایجان » ده بورادن نشأت ایله‌مشدر [1]. هرنه‌قدر جوغرافی آذربایجان مفهومنه ، معروف وجهله ، تبریز ایله حوالیسنی تشکیل ایده‌ن ایران ولایتی داخل ایسه‌ده ، « آتروپه‌تنیه » سلطنتنك بوکونکی ایران آذربایجان حدودی داخلنه انحصار ایتدیکی معلوم دکلدر [2] . فقط « آذربایجان » اسمنی « آتش آبادکان » ویاخود

---

[1] بارتولد - « ایرانه تاریخی وجوغرافی برنظر »

[2] حمدالله قزوینی، آذربایجان مساحه‌سندن بحث ایدرکن ، باکویی‌ده بوقطعه‌یه ادخال ایدر.

« آتشمکان » معناسنده آکلایانلر بواسمی مملکتده مبذول یانار داغلر، غازلر وآتشکده‌لرله علاقه‌دار بولیورلر . پروفسور (مارر)ك « آذر »ك برقوم دکل ، بر « توتم » اسمی اولدیغی وبو« توتم »ك « آتش » اولمق احتمالی وارد اولدیغی حقنده محرره وقوع بولان بیانی دخی بوملاحظه‌یی تقویه ایدر برماهیتده‌در .

بومقاله‌ده سرد ایتدیکمز تاریخی معلوماتدن‌ده کورولدیکی وجهله ، شرقی ماورای قافقاس اراضیسنك آذربایجان عنوان عمومیسی آلتنده وجوده کلن تشکللره داخل اولدیغی اثبات ایده‌ن وقایعدن صرف‌نظر ، آذربایجان تورکلرینك یاشادقلری برمملکت اولدیغی ایچون، بوراسنه آذربایجان ده‌نمکده هیچ برمحذور کورولمه‌مشدر . بواسمك یکی تورك جمهوریتنه ویریلمه‌سنده اك مهم عامل شبهه‌سز بوقومی عنصر اولمشدر .

مساحهٔ سطحیه‌سی، طوپوغرافیك وضعیتی ونفوسی

آذربایجان جمهوریتی ماورای قافقاسیانك شرقی قسمنی احتوا ایده‌ر . اسکی باکو ولایتی کاملاً ، کنجه ولایتی کذا، روان ولایتندن زنکه‌زور ایله شرور قضالری وسابق « ایلیصو سلطنتی »نی تشکیل ایدن (ذکرتالا) ویاخود (زاقاتالا) اولکه‌سی کاملاً ، تفلیس ولایتندن دخی جزئی برقسمی (قارا یازی وبورچالو ناحیه‌لری) ملی آذربایجان جمهوریتنك مساحهٔ سطحیه‌سنی تشکیل ایده‌ر . هیئت مجموعه‌سی ایله 92160 بیك کیلو متره مربعی (85348 وه‌رست مربعی) تشکیل ایده‌ن بو اراضی کنیشلك اعتباری ایله پورتکیز ایله اسکی صربیه‌یه مساوی اولوب ، اسویچره جمهوریتنك ایکی مثلیدر .

شمالده داغستان داغلری ، جنوبده أرس نهری ایله قاره داغك أتکلری ولنکران داغلری ، غربده کورجستان ایله « کوکچه » کولنك ساحللری ، شرقده بحر خزرله محاط بوساحه شمالده شیروان ، جنوبده‌ده قاره‌باغ یایلالری ایله بوایکی یایلا آره‌سنده واقع کنیش اووالقاردن عبارت برمملکتدر .

آب وهوا اعتباری ایله آذربایجان موغان صحراسی ، دیه یاد اولونان کور ساحللرنده صیجاق مملکتلره خاص براقلیمه مالك اولدیغی کبی ، باشلری دائما قارطبقه‌لری ایله قاپالی یوکسك داغلره وبوداغ مائله‌لرنده قیشین شمال مملکتلرنده‌کی قدر صوغوق منطقه‌لره مالکدر . هیئت عمومیه‌سی ایله آذربایجان اقلیمی آنادولونك قارا دکز قییلرنده‌کی مملکتلرله قیاس ایدیله‌بیلیر . داغلق یرلرده ترسبات هوائیه مبذول اولدیغی حالده ، اووالقلر قوراق اوتور وبك منبت برطوپراغه مالك اولان بویرلر صنعی صورتده صووارلمق ایستر . بورالر پرنج، پاموق کبی یوکسك زراعته صوك درجه‌ده مساعددر .

آذربایجان اراضیسی ، اداره بولشه‌ویکلرك ألنه کچدکدن صوکره ، چیزدیکمز خریطه‌یه نسبتله آزالمشدر . تفلیس ولایتنده‌کی قارا یازی ایله بورچالو کورجستانه ترك ایدلمش، کروس

قضاسی ایله شرور أرمنستانه کچمش ، نخچوان قضاسنه آذربایجان حمایه‌سی آلتنده ، مختاریت ویرلمش‌در [1] . بو تعدیلاتدن صوکره بولشه‌ویکلر طرفندن تخمین اولونان احصائیاته کوره آذربایجانك نفوسی ایکی بچق میلیونه قریب اولارق کوسترلمکده‌در . بزم تخمینمزجه ، اولجه کوستردیکمز ملی حدود اعتباری ایله ، آذربایجان نفوسی هر حالده اوچ میلیونه قریبدر : بو اوچ میلیون نفوسك یوزده 70 شی تورك ومسلمان ؛ 20 سی أرمنی ؛ متباقیسی‌ده روس ، یهودی ، آلمان و سائره‌در . اهالینك یوزده 77 سی کویلو و23 ده شهرلیدر .

ملیت اعتباری ایله اهالینك آصل کتله‌سنی تورکلر تشکیل ایدرلر . تورك کتله‌سی هم زراعت هم‌ده حیوان بسله‌مکله یاشار . مع مافیه اصناف قسمیله تجارت وصنایعله اشتغال ایدنلری‌ده خاطری صاییلیر بردرجه‌ده‌در . مملکتك حاکم عنصری اولدقلرندن اکثریتله اوته‌دنبرو منبت اووالقلرده اوتورور ، یازین سورولری ایله برابر ، یایلالره چیقار ، قیشین‌ده قیشلاقلره أنرلر . تورکلردن صوکره آذربایجانده ملی‌عنصر اولارق أرمنیلر کلیر. أرمنیلر اکثریتله قاره‌باغ داغلرنده (زنکه‌زورده) کوردلرله قاریشیق بر حالده وقسماً ده کنجه شماخی و شکی قضالرنده یاشارلر . صوککی حادثه‌لر نتیجه‌سنده وسطی آذربایجانده یاشایان أرمنیلرك مقداری حد اصغریسنه أنمشدر [2] . أرمنیلردن صوکره یوزده اون نسبتنه کیره‌ن ملی غروپلردن ایلك صره‌یی روسلرله اوقرانیالیلر دوتارلر . بونلر قسماً شهرلرده ، قسماً ده موغان اوواسنده وشماخی قضاسنده یاشارلر . وقتیله چار طرفندن بورالره اسکان ایدلمشلردر . بو اسکان سیاستی حالا دوام ایتمکده‌در . بونلردن ماعدا ، یرلی اقلیتلردن لزکیلر ، یهودیلر وتاتلرکلیورکه اکثریتله داغلرده یاشارولسان اعتباری ایله تورکلاشمك اوزره‌درلر .

نفوسنك صیقلغی اعتباری ایله آذربایجان ماورای قافقاسیا جمهوریتلری آراسنده تالی درجه‌ده‌در . بهر کیلومترو مربعنه 30 آدم اصابت ایتمکده‌در ، بعضی نقطه‌لری چیقدقدن صوکره (مثلا باکو شهری ایله حوالیسنده کیلو مترو باشنه 436 نفوس واردر) وسطی حساب اوزره ، نفوسك صیقلغی ــ یرینه کوره ــ 20 ایله 43 آره‌سنده صالانمقده‌در .

جنسیت اعتباری ایله آذربایجان قادینی أرککندن آزاولان مملکتلردندر. هر 1000 ارککه مقابل آذربایجانده 855 قادین واردر .

---

[1] بوخصوصده « سوویت آذربایجانك حقوقی وضعیتی » نام فصله مراجعت اولنه .

[2] أرمنیلر کنجه ، باکو ، شماخی وشوشا شهرلرنده‌ده مهم مقدارده یاشارلر. حال‌حاضرده شوشا ایله شماخی‌ده موجودلری آزالمشدر . (م. ا.)

طبیعی ثروت و اقتصادی اقتداری

آذربایجان دنیانك ، طبیعی ثروت نقطهٔ نظرندن هر احتیاجنی بالذات استحصال ایدەن زنکین مملکتلرندندر . پای تختی باکو اولان بو جمهوریتك دیکر اسمی ده « پترول مملکتی » در . باکو ایله نفت عادتا ایکی مترادف کلمه حکمنه کیرمشلردر . اسکی عرب مورخلری طرفندن باکویه « ارض النفاطه » دنیلمکدەدر ؛ یعنی ، بوکون آرتق « سیال آلتون » نامنی طاشیان و بین الملل جهان سیاستنده اك مهم مؤثر و عامل رولنی اوینایان نفت عربلر زماننده دخی معلوم ایدی . باکو پتروللرینك حاصلاتی دربند محافظلرینه وقف ایدلدیکی مأخذلرده مقیددر . برچوق زمان محدود مقدارده وابتدائی شکللرله استحصال اولونان پترول روسیه دمیریول شبکەسنك آرتمەسی وعلی العموم پترول ایله یانان « دیزەل » موتو- رینك تعمم ایتمەسی ، نهایت واپورلرك طاش کوموردن آقار یاندیرمه چکمەسی اوزرینه باکوده پترول اوجاقلری قاپیتالیزه ایدلدی وسرعتله انکشاف ایتمەیه باشلادی . شویله که حرب عمومیدن اول بوتون جهانده کی پترول محصولاتنك یوزده 20 سنی باکو تأمین ایدیوردی . سنوی حاصلات 600 میلیون پودی بولمش ، آمریقادن صوکره ایکنجیلکی قازانمشدی . باکو پتروجیلکنك شو انکشافی روس سرمایەسنه عطف ایدەرسەك یا کیلرز : بوراده اك صوکده کلن سرمایه آصل روس سرمایەسی ایدی . حرب عمومی بدایتنه قدر باکو اوجاقلرینه صرف ایدیلن سرمایەنك یوزده 90 نی اجنبیلره عائد بولونمشدر . بونلردن اك بویوکی ، « نوبەل » « روچەلد » و « اولەئوم » شرکتلری اولمشدر . متباقی یوزده اونه کلنجه بوده یرلی سرمایەنك آلنده ایدی . نفت صنایعنده اشتراك ایدەن آصل روس شرکتلری همان همان یوق کبی ایدی . حرب اثناسنده وحربی متعاقب بالخاصه آذربایجان « سوویەتیزه » ایدلدکدن صوکره ، بو استحصال اپی آزالمشدر . بوکون بیله اسکی مقدارینی بولمامشدر . استحصال مقداری آزالدیغی کبی ، تحصیلی ده فیاتلانمشدر .

فقط آذربایجانك طبیعی ثروت نقطهٔ نظرندن اهمیتی یالکز پترولی ایله محدود دکلدر . او هرجهتجه زنکیندر . پترولدن ماعدا بوراده باقر ، دمیر ، آلومینیوم ، طوز وسائره کبی معدنلر اخراج ایدیلمکدەدر . حتی جزئی مقدارده آلتون ایله کوموش دخی بولنور . پك مبذول باقر موجودینه مالك بولونان آذربایجانده محدود بر مقدارده ایشلەدیلن کدەبك ، زنکەزور و قطار معدنلرنده موجود اوجاقلرك 1913 سنەسنه عائد حاصلاتی 3,835,000 پوده بالغ ایدی . فعلاً پك محدود مقدارده اخراج اولونان دمیر معدننك متخصصلرجه تثبیت ایدلمش مقداری تماملیه اندوستریالیزه ایدیلەجك اولورسه ، آذربایجانك احتیاجنی کاملاً اودەیەجك قدر مهم بریکون دوتمقدەدر . باقر ودمیر کبی معدنلر آذربایجانده

اسکی زمانلرده‌ده موجود ایدی. جواد خانك زماننده کنجه جوارنده‌کی دمیراوجاقلرینك ایشله‌دیکنی قسم مخصوصمزده قید ایتدیدك .

معدنلردن ماعدا ، آذربایجان زراعت اعتباری‌ایله زنکیندر : بوغدای، آرپا، چاودار کبی‌ارزاقك مقدار سنویسی ، حساب‌وسطی ایله ، 56,700,000 پودی احرازایتمکده‌در. بوندن ماعدا ، تا اسکی زماندنبری ، ذیقیمت زراعت نوعی ایله آشنا اولان آذربایجانك 1913 سنه‌سنده‌کی پاموق حاصلاتی 4,725,000 پوده بالغ ایدی .

زراعتدن صوکره آذربایجان استحصالنك اك مهم فصلنی باغچوانلق تشکیل ایدر . سنه‌ده 1,470,480 پود اوزوم ایله 3,000,000 پودمیوه حاصلاتی، بونسبتده‌ده اسپرتو، شراب ، قونیاق وسائره کبی کئول معمولاتی واردر. دوت آغاجی بسله‌مکله ایپکجیلك صنعتی‌آذربایجانك تا اسکی زمانلردن‌بری مشغول اولدیغی بك مهم خصوصاتندندر. فابریقه معمولاتی رواج بولدقدن صوکره‌آذربایجان ایپك طوقوماجیلغنك پازاری کساد اولمشسه‌ده ایپك محصولی ینه اهمیتنده قالمشدر . محاربه‌دن اول آذربایجانده سنوی 495 پود ابریشم حاصل اولیوردی . آذربایجان ایپك تخمنی اکثریتله بورسه‌دن آلیوردی .

حرب عمومی عرفه‌سنده آذربایجانده موجود اهلی حیوانلرك عددی درت بچق میلیونی کچیوردی. قاره باغ آتنك جنسی‌معروف‌ایدی. فقط حادثات نتیجه‌سنده علی‌العموم اهل حیوانلرك مقداری آزالمش ، جنسی بوزولمشدر . بالخاصه قاره باغ آتنك جنسی تماميله متقرض اولمق اوزره‌در . کچه‌ده اولسه آذربایجانك بوثروتی محافظه ایتمك ایچون بعض تدبیرلر کورولیورمش .

چوق متنوع یابانی حیوانلری ایله‌قوشلرندن ماعدا ، خزره دوکولن « کور » نهری ایله « آراس » نهری مصبلرینی احتوا ایدن آذربایجان بالق آوی نقطهٔ نظرندن‌ده مستثنا برموقعده‌در. باکو خاویاری معروف اولدیغی کبی ، 1914 سنه‌سنده آذربایجان صولرنده آولانان بالغك مقداری 45,000,000 پوده بالغ اولمشدی‌که بوندن حاصل اولان مبلغ 17,135,000 روبله‌یی بولیوردی .

بوقیصه رقملر آذربایجانك طبیعی ثروت ومحصوللری حقنده مجمل برفکر ویره‌بیلیر ، بوخصوصده‌کی بوتون ماتریالی بوراده بالطبع تفصیل ایده‌مه‌یز .

موقع جغرافیسی حسبیله بویوك قافقاسیا معبری اوزرنده واقع اولوب دوکماز باکو لیمانه مالك اولماسی سایه‌سنده تا اسکیدن بری ، آذربایجان ، آوروپا ایله آسیایی ، ایران ایله روسیه‌یی یکدیکرینه ربط ایده‌ن بك مهم برنقطه‌یه مالکدر. بوراسی دنیانك اك مهم ترانزیت مملکتلرندن بریسنی تشکیل ایدر. اوعادتا ایکنجی استانبولدر . قافقاسیا اقتصادیاتی

ماورای قافقاس دمیر یولنك طی ایتدیکی مهم بر محور اوزرنده دونرکه اونك بر قطبنی باطوم ، دیکر قطبنی‌ده باکو تشکیل ایدر .

آذربایجان تجارتی نفت (پترول) ، پاموق ، یوك ، ایپك ، باقر ، یبان کوکی وآل صنایعی معمولاتی کبی اخراجاتدن و مانوفاطوره ، بقالیه ، تحافیه وتکنیك آلاتی کبی ادخالاتدن عبارت اولوب یووارلاق حسابله سنوی 317,100,000 روبله‌یی بولیور ؛ بوندن ماعدا سنوی 100,000,000 روبله‌یه قریب ترانزیت تجارتی واردی . (ترانزیت تجارتی شمدی تحدید ، عادتاً منع ایدلمشدر) چار زماننه عائد بر حسابه کوره آذربایجان قطعه‌سندن اخذ اولونان واردات 164,010,000 روبله‌یی بولیوردی .

آذربایجان صنایع نقطهٔ نظرندن‌ده انکشافه باشلامش بر مملکتدر . پترول اوجاقلری ونفتك تصفیه‌سنه مخصوص فابریقه‌لرله صناعی مؤسسه‌لردن ماعدا باکوده برچوق توتون فابریقه‌لری ، بز فابریقه‌سی ، چمنتو فابریقه‌سی ، اون فابریقه‌لری ، قونسروه فابریقه‌لری موجود اولدیغی کبی ، شکیده ، کنجه‌ده ، شماخی‌ده‌ده ایپك فابریقه‌لری موجود ایدی . کوردمیر کبی قصبه‌لرده پاموق تمیزله‌ین فابریقه‌لر وار ایدی . حال حاضرده بومؤسسه‌لردن برقسمی افلاس ایتمکله برابر ، برقسمی احیا اولونمش ، بالخاصه کنجه‌ده ، یاغ ، صابون ، چوخا فابریقه‌لری کبی ، یکی مؤسسه‌لر وجوده کتیرلمشدر . بوفابریقه‌لرك ماکنه‌لری روسیه‌ده عاطل قالان اسکی فابریقه‌لردن نقل ایدلمشدر . بونك ایچون‌ده استحصال قوتلری کافی درجه‌ده دکلمش .

بوقدر طبیعی ثروت واستحصال امکانی وار ایکن آذربایجانك موجود امکانلری ایله متناسب براستحصال فعالیتی ابراز ایتدیکنی دعوا ایتمك اولماز . بوکا آذربایجان اهالیسنك بویوك اکثریتنی تشکیل ایدەن تورك کویلوسنك زراعت اصولنده نسبتاً اسکی مه‌تودله قالدیغی سبب کوسترمك ممکندر. یاشادیغمز الکتریق واستیم عصرنده آذربایجان کویلوسی حالا عصری آلات زراعیه قوللانمق امکانی بولامامشدر . بواونك فطری استعدادسز-لغندن ویاخود شعورسزلغندن دکل ، بوآلاتی ایدنمك ایچون لازم کلن مالی استطاعتنك یوقلغندن ایلری کلیوردی . چار اداره‌سی تورك کویلوسنك اقتصادی انکشافنی تأمین ایتمش دکلدی . داخلی روسیه‌ده‌کی کوی قره‌دیلری بوراده تأسیس ایدلمش دکلدی . یاریم کوچبه حالنده‌کی حیات طرزی‌ده بوخصوصده مؤثر ایدی. صنعی صورتده احداث اولونان «بك ملکیتی» ده بوکا مانع ایدی. ملی حکومت زماننده بومانعلرك برطرف ایدلمه‌سی ایچون تدبیرلر اتخاذینه باشلانمش ، اوفق قره‌دی مؤسسه‌لری تأسیس اولونمش ، کویلولره توزیع ایچون ، زراعت آلاتی کتیرتمك مقصدی ایله ، ایتالیایه هیئت کوندرلمش ، طوپراقسز اهالی‌یی تأمین ایچون قانون لایحه‌سی حاضرلانمش ایدی .

*
* *

شمدی تکرار تاریخی قسمی دوام ایتدیره بیلیرز. بو قسم بزه آذربایجانك شمدیکی وضعیتنی آکلامق ایچون چوق ضروریدر. آذربایجان جمهوریت تاریخنك بسمله‌سی استقلال بیاننامه‌سی ایله باشلار، که بوکا معاصر آذری نسلی «میثاق ملی» دیر. بزده مقاله‌مزك بوقسمنی اونکله باشلیالم:

جمهوریتك اعلانی استقلالی وتورکیه‌نك یاردمی: 28 مایس 1918ده نشر اولونان آذربایجان استقلال بیاننامه‌سی ادبی انتباهله باشلایان، 1905ده بالخاصه جانلانان، حرب عمومی اثناسنده ثابت بر فکر حالنه انقلاب ایدن بویوك غایه‌یی، آذربایجان تورکلکنك حریت واستقلالنی عمومه اعلان ایدییوردی. ملیتچی زمره‌جه «میثاق ملی» کبی تلقی اولونان بو بیاننامه آذربایجان جمهوریتی تشکلنده‌کی یوکسك عمده‌لری احتوا ایتمکده، حریت، مساوات وملیت کبی علوی غایه‌لری استهداف ایله‌مکده‌در. [1] بو وثیقه‌یه کوره آذربایجان دموقراتیك بر جمهوریتدر. حاکمیت بلا تحدید ملته عائددر. وطنداشلر قانون نظرنده مساویدرلر.

آذربایجان جمهوریتی عصری اساسلره مستند لاییك بر حکومتدر. بوتون دینلره وملی خصوصیتلره حرمت ایدر.

ماورای قافقاس اتحادینك انحلالی اوزرینه باطومده آذربایجان، کورجستان و أرمنستان جمهوریتلری دولت عثمانیه هیئت مرخصه‌سی ایله آیری معاهده‌لر عقد ایتدیلر. عثمانلی دولتی نامنه عدلیه ناظری ومنتشا مبعوثی خلیل بك ایله اوچنجی قول اردو قوماندانی وهیب پاشا، آذربایجان جمهوریتی نامنه‌ده شورای ملی رئیسی رسول زاده محمد امین وخارجیه ناظری محمد حسن بکلر طرفندن عقد وامضا اولونان بو معاهده موجبنجه دولت عثمانیه آذربایجان جمهوریتنك استقلالنی تصدیق واستعانت ایدلدیکی تقدیرده (4نجی ماده) آذربایجانه عسکری معاونتده بولونمایی تعهد ایدییوردی.

بو معاهده‌نك امضاسنی متعاقب شورای ملی نامنه محمد امین، حکومت نامنه‌ده محمد حسن بکلر سالف الذکر معاهده‌نك 4نجی ماده‌سنه استناداً عثمانلی هیئت مرخصه‌سی واسطه‌سیله باب عالی‌یه مراجعت ایدرك بولشه‌ویك استیلاسنه قارشی دولت عثمانیه‌نك آذربایجانه عسکری معاونتده بولونماسنی ایسته‌مشلردر. بو مراجعته بلا تأخیر موافقت ایدلمش ایسه‌ده کورجستان طریقی ایله کیده‌جك اولان امداد قوه‌سی، آلمانیا حکومتنك مداخله‌سی اوزرینه تعویقه اوغرامشدر. شو شرائط داخلنده شورای ملی هیئت عمومیه‌سی ایله کنجه‌یه نقل ایله‌مشدر.

باطوم طریقی ایله کوندرلمه‌سی مقرر بولونان امداد قوه‌سنك ورودی تأخره

---

[1] بیاننامه «یکی قافقاسیه» مجموعه‌سنك ایکنجی سنه 17نجی نسخه‌سنده نشر ایدلمشدر.

اوغرامشسەدە ، ایران طریقی ایلە یتیشن « قافقاسـیا اسلام اردوسی » قوماندانی نوری پاشا ایلە معیتندەکی ضابطلری تأیید ایچون قارصدن دلیجان وقزاخ یولی ایلە کوندریلن ایلك قطعات پك بویوك فدا کارلقلرلە کندیلرینی کنجەیە یتیرمش وبر قسمی همان محلی قطعات ایلە برلکدە باکو جبهەسنە کوندرلمشدر .

شورای ملینك کنجەدە تعطیلی : 16 حزیران 1918دە عقد ایتدیکی تاریخی جلسەسندە شـورای ملی فتحعلی خانك ریا-تی آلتندە برنجی آذربایجان قابینەسنی تشکیل و تعطیل مذاکرات ایلەمشدر. شورای ملی‌نك بوخصوصدە اتخاذ ایلەدیکی قرار بروجە آتی ایدی:

« آذربایجانك کچیرمکدە اولدیغی مشکلات داخلیە وخارجیەیی نظر اعتبارە آلارق، آذربایجان شورای ملیسی ، بوتون حقوق وصلاحیتنی فتحعلی خان تحت ریاستندەتشکل ایدەن قابینەیە حوالە ومذکور قابینەیی آرای عمومیە اوزەرینە مستند مجلس موسسـان بلا تأخیر دعوت اولونجەیە قدر، آذربایجان حق حاکمیتی کندی الندە بولوندیرەرق ، کیمسەیە ترك ایتمەمەیە موظف ایدەر.»

شورای ملینك شو صورتلە تعطیلی اوزمان کنجەدە حصـولە کلن بر طاقم سـیاسی مبارزەلر نتیجەسندە واقع اولمشدی . مملکت اصول ادارەسنە عائد دەموقراتیك جریانلرلە اریستوقراتیك ذهنیتلر آرەسندە محسوس بر مجادلە هواسی أسیوردی . هر طرفدن دشمن قوتلرلە محاط بر مملکتدە بوکبی داخلی مبارزەلری موقت بر زمان ایچون برطـرف ایتمك لزومی واردی . بو لزوم واسع صـلاحیتی حائز بر حکومت تشکلی صـورتیلە تأمین ایدیلەبیلیردی .

آذربایجان تشکلی تاریخندە پك مهم بر وقعە اولدیغی کبی ، علی‌العموم تورك تاریخ سیاسیسندە قاراقتەریستیك بر نقطەیی تشـکیل ایدەن بو حادثەیی بورادە اطرافیلە تحلیل وایضاح ایتمك ممکن دکلسەدە، شورای ملینك بو آندەکی حسیات ایلە متهیج اولدیغی کوسترمك ایچون رئیسك اجتماعی قاپامەدن اول سـویلەدیکی اختتـام نطقندن بر جملەیی نقل ایدەلم :

« ناقص‌دە اولسە ، حاکمیت ملیەیی تمثیل ایدەن بر مؤسسەنك شو صـورتلەمیداندن چکیلمەسی دەموقراسینك بررجعتی وقوای مرتجعەنك برموفقیتی کبی کورەن وشورای ملی اعضالرینك عمومی تأثرلرینە بوتون موجودیتیلە اشتراك ایدەن رئیس مأیوس‌اولمایور. تاریخك آمال ملیەمز نقطۀ نظرندن مساعد بر زماننده اولدیغمزی، تورك اتحادی‌ایچون فرصت آلە کچدیکنی اونوتمیالم !...» دییوردی .

باکونك استردادی : شو صورتلە تشـکل ایدەن فتحعلی خان حکومتنك الك برنجی

وظیفه‌سی بر آن اول باکونك دشمندن استردادی ایدی . نوری پاشا معیتنده‌کی اردونك معاونتی ایله ، آز بر زمان ایچریسنده ، باکو ولایتندن ماعدا ، بوتون آذربایجانده امنیت تأمین اولوندی . فقط باکوده‌کی بولشه‌ویك - أرمنی قوتلری بش آلتی آیلق بر فرصتدن بالاستفاده اولدقجه مهم بر مدافعه قوتی حاضرلامشلردی . شویله‌که بعضاً مدافعه وضعیتندن چیقارق ، تعرضه بیله کچیورلردی . یوقاریده اشارت ایتدیکمز وجهله ، آلمانلرك کورجستان طریقی ایله کونده‌ریان تورك قوتلرینه ممانعتی باکونك استردادینی بر آز دها چتینله‌شدیریوردی . آلمانلرك بو خصوصده‌کی ممانعتلری یالکز سوق الجیش ساحه‌سنه انحصار ایتمه‌یور ، دیپلوماتیك جهته دخی شامل اولیوردی ، «برهست - لیتووسق» معاهده‌سنك ذیلی اولمق اوزره ، روسلرله عقد وامضا ایتدکلری مقاوله‌ده باکو پترولاری اوزه‌رینه آکلاشه‌رق ، بوراسنك روسیه‌دن آیریلماسی مقصدینه « اوچنجی بر دولتك » یاردیم ایتمه‌سنه ممانعت ایتمه‌یی دخی تعهد ایله‌مشدی .

فقط بوتون بو مشکلات وممانعتلره رغماً ، آذربایجان وتورکیه قوتلری طرفندن صیقشدیریلان بولشه‌ویك - طاشناقساغان قوتلری کیتدکجه صارصیلیور ، آره‌لرینه نفاق کیریوردی . نهایت آغستوس‌ده باکو سوویتی داخلنده بولشه‌ویکلره قارشی بر اختلال ظهور ایده‌رك موقع اقتدار ارمنی آلایلری ایله باکو لیماننده‌کی بحریه‌لیلره استناد ایده‌ن روس وأرمنیلردن متشکل بر « دیرکتوار » ه انتقال ایدیور . بو یکی حکومت ایسه اوزمان ایرانده بولونان انکلیز قوتلرینی باکویه دعوت ایدیور . بو دعوت اوزه‌رینه انکلیز قوماندانلغی باکویه عسکر چیقاریور . محاربه ، معاقدی روس بولشه‌ویکلرینه قارشی دکل ، دشمن عمومی انکلیزلره قارشی بر شکل آلنجه ، آرتق آلمانیانك ممانعتنه محل قالمادیغندن ، کورجستان طریقی ایله یکی قوتلر سوقنه امکان حاصل اولیور وقانلی بر مقاتله وعنودبر مقابله‌دن صوکره قارده‌ش خلاصنه جان آتان قهرمان مجمدجکك تورك وحدتی تاریخنده آلتون حرفلرله یازیلاجق علوی فداکارلغیله ملی آذربایجان قوتی کندی پای تختنه کیریور [1] ، آلتی آیلق قانلی وألملی بر اسارت حیاتی کچیره‌ن تورك ومسلمان اهالینك یوزی کولیور وقوربان بایرامی کبی مسعود بر کونده ، ایلولك 15نده ، باکو تکرار کندی صاحبلرینك ألنه کچیور [2].

موندروس متارکه‌سی وآذربایجان: موندروس متارکه‌سی موجبنجه ، تورکیه بر هفته اثناسنده باکویی ، بر ای ظرفنده‌ده بوتون قافقاسیایی تخلیه ایده‌جك ایدی . اشبو

[1] باکویه کیرن آلایك قوماندانی مرسل پاشا ایدی .

[2] برسنه صوکره باکونك استردادنده شهید دوشن مجمدجکلرك قارده‌ش مزاری اوستنده « آیدهٔ شکران » تربه‌سنك اساسی وضع ایدلمشدر .

معاهده‌یه استناداً انزلیده مقیم انکلیز قوماندانلغندن تورکیه قوتلری قوماندانی نوری پاشایه شهرك تخلیه‌سنی طلب ایده‌ر بر اولتیماتوم ویرلمشدی. نوری پاشانك بو طلبه آذربایجان خدمتنه کیردیکنی سویله‌مکله مقابله‌ایتمك تشبثی فائده ویرمه‌مشدی. (طومسون)ك اولتیماتومی قطعی ایدی. صدراعظم توفیق پاشادن چکیلن دیکر تلغرافده آذربایجانك تخلیه‌سی ضرورتی آکلاتیوردی. « آنا وطن » ی مشکلاته صوقمق ایسته‌مه‌ین ضابطلر استانبولدن کلن أمره تبعیت قرارینی ترجیح ایتمشلردی.

تورك اردوسی چکیلمش، باکو کندی کندینه قالمشدی. شهرده آذربایجان قطعاتی ده یوقدی. بویله بر قوت ذاتاً تشکل دخی ایتمه‌مشدی. تورك قوماندانلغی طرفندن تورکیه قطعاتی قادرولری ایچریسنه آلنان آذربایجان عسکرلرینك موجودی، اعظمی 1500 کیشیدن عبارت ایدی. بو موجودده مملکتك مختلف نقطه‌لرنده متفرق اولارق بولونیوردی. آذربایجان حکومتنی باکوده تقویه ایده‌ن قوت یالکز 500 کیشیلك پولیس نفرندن عبارت ایدی.

انکلیز قوماندانلغنك آذربایجان حکومتی طرفندن کندیسنه کوندریلان هیئته[1] سویله‌دیکی صوك سوز: « بزم بیلدیکمز خلقك آرزوسی ایله دکل، یالکز تورك قوماندانلغنك أنتریقه‌سی ایله تشکل ایتمش بر حکومت واردر. فقط مادام که سز بونك عکسنی دعوا ایدییورسکز؛ او حالده، کلیر، اولانی محلنده تدقیق، اوکا کوره‌ده تدبیر اتخاذ ایده‌رز » دیه‌مشدی. بو « تدبیر » ه متوکلانه انتظار ایده‌ن آذربایجان حکومتی انکلیز قوماندانلغنه ویردیکی نوطه‌ده متفقلرك شو صورتله آذربایجان طوپراغنه ورودینك آذربایجان استقلال وملکی تمامیتنی مخل اولامیاجغی امیدنی درمیان ایدییوردی.

17 تشرین ثانیده انکلیز باندیره‌سی ایله چار روسیه‌سنك بایراغنی حامل بولونان فیلو باکو لیماننه یاناشیور، شهر اوزه‌رنده اوچوشان طیاره‌لر (بیچه‌راخوف) قوماندانسنده‌کی روس قطعاتی طرفندن شهر اهلنه خطاباً بیاننامه‌لر صاچیوردی. بو بیاننامه‌لرده « روس وطنداشلری باکونك تکرار آنا وطنه اعاده‌سی » ایله تبریك اولونیوردی.

آذربایجان بایراغی ایله سوسلنمش کوپرویه چیقان انکلیز قوماندانی (طومسون)ی آذربایجان خارجیه ناظر معاونی عدیل خان سلاملادی. مقابلنده طومسون، کندیسنی حرب عمومینك ختامی وصلحك اعاده ایدلمك اوزره اولمه‌سی ایله تبریك ایتدی. ایکی کون صوکره نشر ایتدیکی بیاننامه‌ده طومسون « غالب ائتلاف اردوسنك مملکته دونمه‌دن مشترك ظفرهٔ بونجه فائده‌لری دوقونان فداکار روس خلقنه شکران بورجنی ادا ایتمك وظیفه‌لرندن اولدیغنی وبو وظیفه‌نك ایفاسی ایچون روسیه‌دن قوپارلمش قافقاسیانك دشمندن

[1] بو هیئت یوسفبکلی نصیب، آغا اوغلی احمد ورفیعبکلی موسی بکلردن متشکل ایدی.

تخلیه‌سی ایچون (اوفا) ده تشکل ایتمش بولونان روس حکومتی ایله بالائتلاف بورایه کلدیکی» نی آ کلاتیوردی. انکلیز اشغال اردوسنك متفقلری صفتیله روس قطعاتی ایله أرمنی قطعه‌لرینك ده شهره کیردکلری مسلمان اهالی‌یی تحقیر وهر آنده بویوك بر فساد ظهوری ایله تهدید ایدییوردی.

باکو بویله قاره و اندیشه‌لی کونلر یاشامقده ایکن دها بر قاچ کون کندیسی ایله برابر بولونان قارده‌ش تورك قطعاتی، کنجه، حزین بر تأثرله تشییع ایدییوردی.

باکوده آذربایجان حکومت قوناغی

مجلس مبعوثانه تشکیلی: 16 تشرین ثانیده آذربایجان شورای ملیسی طرفندن مجلس مبعوثان تشکیلنه عائد بر قانون قبول ایدلدی. بوقانون موجبنجه ملی اقلیتلر، ازجمله ارمنیلرله روسلرده مجلسه ممثل کوندره‌بیلیرلردی. روس وأرمنی تشکیلاتلری بوخصوصده کندیلرینه وقوع بولان تکلیفی کستاخانه رد ایده‌رك انکلیز قوماندانلغنی آذربایجان حکومتی طانیمه‌مایه سوق ایتمك ایچون هر درلو انتریقه‌یه توسل ایتدیلر. بوانتریقه‌لرك تأثیریله موازنه‌یی محافظه ایده‌مه‌ین ذوات روس مؤسسه‌لری طرفندن تشریك مساعی شرطی اولارق اورته‌یه قویدقلری مخل استقلال شرطلری قبوله مهیا اولاجق قدر ضعف اثری کوستدیلر. استقلال شعارندن استنکاف ایله مستقبل روس حاکمیتنی اساساً قبوله حاضر اولدیلر. برکت ویرسین که شورای ملی اکثریتنی تشکیل ایدن «مساوات» فرقه‌سنك

رئیسلری ایله صول جناح غروپلری بویله برپایکدن محفوظ قالدیلر . 7 کانون اولده آذربایجان مجلس مبعوثانی آچیلدی وهر طرفدن محاط بولوندوغی تهلکه وقورقویه رغماً آذربایجان استقلال شعارینی آلقیشلر ایچریسنده تأیید واعلان ایتدی .

تشکیلات اساسیه قانوننه کوره مجلس 120 اعضادن عبارت اولاجقدی . فقط اختلال واستحاله دورینه عائد بعضی سببلره کوره اعضانك موجودی 93 ی کچمه‌مشدی. بوموجوددن 10 أرمنی ، 5 روس ، 5 ده مختلف ملت مبعوثلرینی چیقدقدن صوکره ، متباقی 73 مبعوثك کافه‌سی مسلمان وبرقاچ ذاتدن ماعدا هپسی تورك ایدی . مسلمان وتورك اعضادن 56 سی (یوزده 75) دوقتور ، حقوقشناس ، مهندس ، محرر ، معلم کبی منور مسلکاره منسوب ذواتدن عبارت اولوب ، متباقی قسمی (یوزده 25) عمله ، کویلو ، ملکدار وتجار قسمنه منسوب ایدی. منورلرك منسوب اولدقلری اجتماعی زمره‌یی نظره آلیرسه‌ق ، مبعوثاندن یوزده 76 سنك متوسط صنف ـ دیکر تعبیرله ـ اوفق بورژوآزی منسوبلرندن تشکل ایتدیکنه حکم ایتمه‌لی یز. سیاسی تقسیمات اعتباری ایله ، مبعوثان آتیده‌کی فراقسیونلردن عبارت ایدی : « مساوات » فرقه‌سی ـ 32 ؛ « اتحاد » فرقه‌سی ـ 11 ؛ سوسیالیست بلوقی ـ 11 ؛ بیطرف غروپ ـ 7 ؛ احرار فراقسیونی ـ 10 ؛ روس فراقسیونی ـ 5 ؛ مختلف ملتلر ـ 5 ؛ مستقل الافکار ـ 4 مبعوث. بوفراقسیونلر بروجه آتی قاراقته‌ریزه (تسجیه) ایدیله‌بیلیر :

« مساوات » فرقه‌سی : مفکوره اعتباری ایله ملیتجی‌در . تورك برلکنه قائلدر . مفصل عنوانی « تورك فدرالیست « مساوات » خلق فرقه‌سی » در . 1919 سنه‌سنده باکوده انعقاد ایدن ایکنجی قونغره‌سنده قبول ایتدیکی پروغرامنك مقدمه‌سنده « بوکونکی حالی ایله متفرق بولونان کنیش تورك دنیاسنك برکون کاوبده ، متحد ومتفق برتورك عالمی تشکیل ایده‌جکنه ایناتیورز وبوایمانله کیتدیکمز أمل یولنك سرمنزل مقصودینی بویله براعتقادك قوه‌دن فعله کلمه‌سنده کوریورز » دئنشدر . آذربایجان استقلالنك شعارینی ایلك دفعه میدانه آتان شوفرقه‌در . آذربایجان استقلالی برأمرواقع اولونجه‌یه قدر ، اوبوشعاری یالکز روس فرقه‌لرینه‌قارشی دکل ، اسلامجیلرله تورك سوسیالیستلرینه قارشی‌ده مدافعه ایله‌مشدر . اجتماعی نظریه اعتباری ایله خلقچی‌ورادیقالدر . دموقرات وجمهوریتچی‌دره ملکیت پره‌نسیپنی اساساً قبول وترویج ایتمکله برابر ، اراضی مسئله‌سنده بویوك ملکیت پره‌نسیپنی تحدید ایتدیکی کبی طوپراغك آلتنده‌کی معدنلر اوزرینه دخی خصوصی ملکیتی قبول ایتمز . ترکه‌دن ویرکی آلمانی توصیه ایدر . معارف پروغرامنده استانبول شیوه‌سنك ، اورتا مکتبلرده تدریسی ایله عالی مکتبلرده‌کی درسلرك مشترك ادبی شیوه تلقی ایتدیکی استانبول تورکجه‌سی اوزرینه اوقوتولماسنی طلب ایدر . « مساوات »

فراقسیونی اکثریتله اورتا صنفه منسوب منورلردن تشکل ایدییوردی . ملی منورلردن بویوك برقسمی بو فرقه‌یه داخل اولدیغی کبی ، عمله ایله کویلولیلر آره‌سنده‌ده طرفدارلری قوتلی ایدی . (1) بوفرقه‌یه قارشی وضعیت آلان زمره‌لرك باشنده بالخاصه فه‌ئودالیته باقیاتی بویوك ملکدارلرله مرتجع منلالر دورییوردی . شورای ملی رئیسی محمدامین، حکومت رئیسی نصیب ومبعوثان رئیس ثانیسی حسن بکلر «مساوات»فرقه‌سنه منسوب ایدی . (2)

« اتحاد » فرقه‌سی : بوکا اولجه « روسیه‌ده مسلمانلق » ده‌نیوردی . عنواننده‌ده کورونیورکه بوفرقه کندی موجودیتنی روسیه علاقه‌لری داخلنده تصور ایدییوردی ، فکرجه « اتحاد اسلام » سیسته‌منه تابع ایدی . پروغرامی آز زمانده چوق دفعه ده کیشمشدر. ریاستنده پره‌نسیپسزلکی ایله معروف دوقتور قره‌بکوف بولونیوردی . اراضی مسئله‌سنك شرع شریف احکامنجه حلنی ایلری سورمش ، فقط بواحکامك نه‌دن عبارت اولدیغنی پروغرامنده تصریح ایتمه‌مشدر . فراقسیونده‌کی اعضاسندن بر چوغی بویوك چیفتلك صاحبی عائله‌لره منسوب ایدی . نفوذی فه‌ئودالیته باقیاتی محسوس اولان بعضی قضالرده ایدی .

سوسیالیست بلوقی : بو ، سوسیال ــ ده‌موقراتلرله خلقچی سوسیالیستلردن و یکانه بولشه‌ویك مبعوث قارایفدن عبارت ایدی . سوسیال ــ ده‌موقراتلرك لیده‌رلری آقامعلی اوغلی‌ایله ابراهیم آبیلوف بکلدی (3) . خلقچی‌سوسیالیستلرك رئیسی ایسه صفی کوردلی آرسلان بکدی . آذربایجان « بولشه‌ویزه » ایدلدکدن صوکره سوسیال ــ ده‌موقراتلرك کافه‌سی (په‌پینوف ایله شیخ‌الاسلام زاده اکبر آغادن ماعدا) بولشه‌ویکلره التحاق ایله‌مشلردر . سوسیال ــ ده‌موقراتلر بولشه‌ویکلرله آکلاشدقلری حالده خلقچی سوسیالیستلر آکلاشامامش، رئیسلری‌روسیه‌یه نفی ایدلمشدر .

بیطرف غروپ : بونلر روسیه مکتبلرنده عالی تحصیل کورمش منورلردن وبویوك بورژوا ممثللرندن متشکل برغروب ایدی. سیاسی‌خط حرکتلری «مساوات» فراقسیونی

---

(1) 1918 ده روسیه مجلس مؤسسان انتخابلرنده ماورای قافقاسیا تورکلری رأیلرینك یوزده 70 نی « مساوات » فرقه‌سنه ویرمشلردی .

1917 سنه‌سنده باکوده عمله سوویتلرینك انتخابنده « مساوات » فرقه‌سی آرانك یوزده 70 دن فضله‌سنی طوپلامشدی .

(2) فراسون لیده‌ری وهیئت مرکزیه رئیسی رسول زاده محمد امین بك ایدی .

(3) برنجیسی شمدیکی آذربایجان سوویتلری رئیسی ، ایکنجیسی‌ده وقتیله آنقره‌ده سفیر بولونان ذات‌در .

ایله برابر یورومه‌یی مقتضی ایدی . حکومت رئیسی مرحوم فتحعلی خان بونلر میاننده ایدی .

احرار فرقه‌سی : پروغرام اعتباری ایله «مساوات» فرقه‌سنه یاقین بولونان بوغروپ تمثیل ایتدکاری قضالرك حائز اولدیغی خصوصیتدن متولد موضعی بر منفعت تعقیب ایدییوردی .

أرمنی ، روس فراقسیونلری ایله مختلف ملی اقلیتلره منسوب مبعوثلرك وضعیتلرینی تعریفه حاجت یوقدر ظن ایدرز . مستقل الافکار تورك مبعوثلر ایسه ، هیچ برفرقه‌یه انتساب ایده‌مه‌یه‌ن ذواتدن عبارت ایدی . طوپچی باشی علی مردان بك‌ده بوقسمه آیرییوردی . گرچه مومی الیه هیئت مرخصه ریاستی وظیفه‌سی ایله دائما خارجده بولونارق ، مبعوثان حیاتنه بالذات اشتراك ایده‌مه‌مش ، اونك غیابنده ریاست حسن بك ، اخیراً ده محمد یوسف بك طرفندن اداره اولونمشدر .

مبعوثانك سیاسی ایلك موفقیتلری : مجلس مبعوثانك آچیلمه‌سنی متعاقب فتحعلی خانك ریاستی آلتنده غیر تورك عنصر ممثللرینك‌ده اشتراکی ایله یکی قابینه تشکل ایتدی . دول متفقه قوماندانی جنرال (طومسون) 18 کانون اول 1918 تاریخی ایله نشر ایله‌دیکی بیاننامه‌ده « فتحعلی خانك ریاستی آلتنده تشکل ایدن قوآلیسیون » حکومتی «آذربایجانك یگانه مشروع حکومتی » اولمق اوزره طانیاجغنی واوکا مظاهرت تامه‌ده بولوناجغنی اعلان ایدییوردی . قوماندانلغك ایلك بیاننامه‌سنی نقض ایدن بووثیقه ، بالطبع ، اووقته قدر قوماندانلغك مدیحه خوانی اولان روس وأرمنی محفللری ایله مطبوعاتنك حدتنی جلب ایتدی . اونلر بو وضعیته یالکز مطبوعات واسطه‌سیله دکل ، فعلاً ده مخالفت تشکیل ایتدیلر . قوماندانلغه قارشی انقلابی برطاقم ترتیباتده بولوندیلر . بو ترتیباتده اوك آیاق اولانلردن برقاچ آدم توقیف اولونارق انزلی‌یه کوندرلدی . بو حادثه اوزرینه باکوده موجود روس وأرمنی عمله‌سی غره‌و اعلان ایتدی . الکتریق مرکزینك عمله‌سی خرمستیان اولدیغندن غره‌وك شمولی تأمین اولونمش ، بوتون حیات دوردورولمش وبو حادثه تأثیرینی اجرا ایله‌مش ، محبوسلر اعاده ایدلمش ایدی ؛ علاوه اولارق ، مطبوعاتی قونترول ایتمك حقی‌ده - روس تشکیلاتنك طلبی اوزرینه - آذربایجان حکومتنك صلاحیتی خارجنده طوتولمشدر . دیگر برحادثه اوزرینه ینه عینی تشکیلات طرفندن ایکنجی بر غره‌و تشبثنه تصدی ایدلمش وبونکله آذربایجان حکومتنك اداره ایتدیکی جمعیت قوتلری اوزرنده نافذ اولامایاجغی کوستریلمك ایستنمشدی . فقط بو دفعه « مساوات » فرقه‌سی طرفندن کافی درجه‌ده تعضو ایتدیرلمش بولونان مسلمان عمله پروفاسیونه مقابله ایده‌رك ، غره‌وه اشتراك ایتمه‌مش والکتریق مرکزینك اداره‌سی‌ده تأمین ایدلدیکندن تشبث عدم موفقیته اوغرامشدر . بو حادثه اوزرینه ملی حکومتك سیاسة موقعی محکمله‌شمش

وبونك عملی نتیجه‌سی اولارق پولیس مدیریتنده‌كی اجنبی قونترولی برطرف ایدلدیكی كبی مطبوعاتی قونترول حقی ده تكرار حكومته اعاده ایدلمشدر . دها صوكرا آذربایجان حكومتنك انكلیز قوماندانلغنه تودیع ایتدیكی برنوطه اوزرینه 48 ساعت اثناسنده انكلیز عسكری ایله برابر ، باكویه كلن روس وأرمنی قطعاتنك آذربایجاندن طردینه موفقیت حاصل اولمشدر . لیمان اداره‌سی ایله مالی مؤسسه‌لر اداره‌سی دخی انكلیز قونترولندن چیقارق آذربایجان حكومتنه ویرلمشدر.

جنرال طومسون باكویه كیردیكی زمان موند روس متاركه‌سی موجبنجه شهرك تورك عسكرلرندن تخلیه‌سنی طلب ایله‌مش ، آذربایجان قطعاتی‌ده تورك قطعاتی كبی تلقی ایتدیكندن اونلرك‌ده شهرده بولونماسنه رضا كوستره‌مشدی. بونك اوزرینه جمهوریتك حربیه ناظری مهماندارلی صمد بك عسكری تشكیلات ایشلرینه كنجه‌ده دوام ایدییوردی. نیسان 1919 سنه‌سنده آذربایجان آلایی پای تخته كیرمش و بوكون آذربایجانلیلر ایچون بر بایرام اولمشدر . بو حادثه‌یی متعاقب آذربایجان حربیه نظارتی‌ده باكویه نقل ایله‌مشدر .

آذربایجان حكومتنك اجرآتی : جمهوریت دوام ایتدیكی 17 آی اثناسنده اولجه فتحعلی خان وصوكره نصیب بك طرفندن تشكیل اولونان اوچ قابینه طرفندن آتیده‌كی اجرآات وقوع بولمشدر: اولاً ـ پیاده، سواری، طوپچی، طیاره‌جی، تلغرافجی كبی هر نوع سلاح انواعندن متشكل اون یدی بیك سونكویی حاوی براردو حاضرلانمش ؛ مكتب حربیه تأسیس اولونمش ؛ كوچوك برفیلو ترتیب ایدلمشدی. ثانیاً ـ بوتون آذربایجان ساحه‌سنده عسكری ، ملكی وضابطه تشكیلاتی وجوده كتیرلمش ؛ مملكتده امنیت وآسایش تأسیس اولونارق ، روس عاصیلرینك أسارتی آلتنده بولونان لنكران قضاسی آنا وطنه اعاده اولونمش ؛ قاره باغ أرمنیلرینه آذربایجانك حاكمیتی طانتدیرلمش ؛ باكودن اوزاقده بولونان نخجوانك أرمنستان حكومتنه قارشی مجادله‌سی معناً ومادةً وسیاسةً تقویه اولنه‌رق اورایه والی كوندرمك صورتیله آذربایجانه مربوطیتی ادارةً‌ده تأمین ایدلمشدر . ثالثاً ـ مالی واقتصادی اصلاحاته شروع اولونمش ، اختلاللر اثناسنده دوچار خرابی اولان پترول اوجاقلرینك اداره‌سی یولنه قویولمش؛ ملغا دولت بانقه‌سی یكیدن آذربایجان بانقه‌سی نامیله تأسیس ایدلمش ؛ كوی استحصالاتی تقویه ایچون كویلولره مخصوص اوفق قره‌دی بانقه‌لری آچیلمش ، شهرلرده دخی امانت صندقلری یكیدن وجوده كتیرلمشدر؛ رابعاً ـ آذربایجانلیلاردن اوفق مامورلر یتیشدیرمك ایچون خصوصی مؤسسه‌لر ، تورك كنجلرینه مخصوص اولمق اوزره ، تلغراف ، ماكنه وشمندوفر مكتبلری آچیلمش واولجه هیچ یوق ایكن دمیریول خدمه‌سنك یوزده 50 سنی توركلشدیره‌جك قدر موفقیت كوسترلمشدر.

معارفه کلنجه : مکتبلری برآن اول تورکلشدیرمك ایچون تأسیس اولونان تألیف وترجمه انجمنی معرفتیله ابتدائی واعدادی مکتبلره مخصوص درس کتابلری تألیف وطبع ایدلمش ، موجود اعدادیلردن برقسمی ملیلهشدیرلمش ؛ مملکتك مختلف یرلرنده متعدد ارکك وقادین معلم مکتبلری آچیلمش ؛ باکوده دارلفنون تأسیس اولونمش ؛ دارالفنون نزدنده شرق فاکولتهسی تأسیس ایدلمش ؛ مختلف اختصاصلرده یتیشمك ایچون حکومت حسابنه آوروپایه یوزدن زیاده طلبه کوندرلمش ؛ تورکیهدن اللی یه قریب معلم ومعلمه جاب اولونمش ، کویلرده ابتدائی معارفك تعمیمی وعمومی معارفك توسیعی ایچون موقت پهداغوژی قورصلری تأسس ایتمش ؛ ملیلهشدیرلمش ودها ملیلهشدیریلهمهمش بولونان اعدادی مکتبلرده روس تاریخی درسنك یرینه عمومی تورك تاریخی وضع اولونارق ، تورکجهنك بوتون مکتبلرده تدریسی قانوناً مجبوریت آلتنه آلنمشدر . تورکجه لسان رسمی اعلان اولونارق ، روسجهنك یالکز استحاله دورینه مخصوص اولمق اوزره ، موقت برزمان ایچون قوللانیلماسنه مساعده ایدلمشدر . مجلس مبعوثان مذاکرهلری ، یازیلری وقلمی ایسه کاملاً تورکجه اداره ایدلمشدر .

ولایتلرده خلق حاکمیتی اساسنی وضع ایتمك اوزره ولایت مجلسلری تشکیلنه عائد قانون لایحهسی احضار ومجلسه تودیع اولونمشدر . عینی زمانده ملکیت اساسنی ابقا ایتمك صورتیله اراضی مسئلهسنك کویلویی راضی ایدهجك برصورتده حلنی مقتضی بولنان قانون لایحهسی دخی مجلس مبعوثان قومیسیوننك تدقیقنه وضع ایدلمشدر . بولایحهده ملکیت پرنسیپی محافظه ایدلمکله برابر بویوك ملکلرك دولت طرفندن ضبط اولونارق طوپراقسز کویلولر آراسنده تقسیمی اساسنه رعایت ایدلمشدر .

آنارشی سنهلرنده بوزولان مناقله وسائطی یولنه قویولوب ، کورجستان ایله یاپیلان ائتلاف اوزرینه ، باکو - باطوم دمیر یولی و باکو - باطوم پترول بوروسی اسکیسی کبی تنظیم ایدلمش ؛ آذربایجان اقتصادیاتی اوزرنده بویوك تأثیری محقق بولونان جولفا - آلیات دمیر یولی انشا آتنه دوام ایدیلهرك ، کورنهری اوزرنده جسیم برکوپرو یاپیلمشدر .

12 کانون ثانی 1920 تاریخنده دول متفقه دیوان عالیسی آذربایجان جمهوریتنی طانیمشدر . بوحادثهیی آذربایجان ایله برابر ، اشغال آلتنده بولونان استانبول دخی تسعید ایدیوردی . تورك اوجاغنك دارالفنون صالوننده بومناسبتله ترتیب ایتدیکی میتینغ ، قارداشلق نامنه اك صمیمی تظاهرلره واسطه اولیوردی . عینی زمانده مذکور حادثهیی تسعید ایدهن آذربایجان پارلمانی تورکیهیه قارشی منتدارلغنی قید ایله حریت و استقلال یولنده جانلرینی فدا ایدهن آناطولی قهرمانلرینه مدیون اولدیغنی اونوتمیوردی . بوواقعهدن دها اول ،

1919 سنه‌سی آغستوسنده، آذربایجان انگلیزلر طرفندن تخلیه ایدلمشدی. بو وقعه مناسبتیله حکومت رئیسی نصیب بك مبعوثانی «بو کوندن اعتباراً تماميله مستقل» اولمقله تبريك ایله‌مشدی.

بین‌الملل مناسباتده آذربایجان خره‌ستیان قومشولرندن کورجستان جمهوریتی ایله ائتلاف ایتمش، مناقشه‌لی مسئله‌لرك حکم واسطه‌سیله حلی ایچون ایکی طرفده مطابق قالمش، روسیه تهلکه‌سنه قارشی تدافعی معاهده عقد ایله‌مشلردر. اشبو معاهده‌یه امضاسنی قویمق ایچون ارمنستانه تکلیف وقوع بولمشسه‌ده، او بومعاهده‌یی امضا ایتمکدن صاقلانمشدر. ایران حکومتی ایله عقد اولونان معاهده‌یه کوره طهران حکومتی یکی جمهوریتك استقلالنی بالحقوق طانیمش، جمهوریتده کندیسنه ترانسیت حقی ویرمشدر. طهران ایله باکوده متقابلاً سفارتلر تأسیس اولونمشدر. شمالی قافقاسیا جمهوریتنك تشکلی ایچون آذربایجان جمهوریتی مالی معاونتده بولونمش، کندیسنه 50,000,000 روبله اقراض ایدلدیکی کبی (دەنیکین) ه قارشی داغستانی مدافعه ایچونده خصوصی تشکیلات وجوده کتیریله‌رك بوتشکیلاته تخصیصات ویرلمشدر. تورکستان ایله مناسبات تأسیسی ایچون عشقباد شهرینه قونسلوس تعیین اولونمشدر. قارص حوالیسی تورکلرینك موجودیتلرینی محافظه‌یه معطوف مدافعه‌لری تقویه اولونمش؛ استانبوله سفیر کوندرلدیکی کبی، مجاهد آنادولی تورکیه‌سی ایله‌ده مناسباته کیریشلمك ایچون صورت خصوصیه‌ده تشبثلر ایدلمش، فقط بومناسبات طبیعی مجرا وشکلنی بولمادن آذربایجان جمهوریتی سقوطه اوغرامشدر [1].

ملی آذربایجان حکومتنك اصول اداره‌سی خلق جمهوریتی ایدی. پارلمانتاریزم ومسؤلیت وکلا اصولی مرعی ایدی. قابینه رئیسی مجلس مبعوثان رئیسی دعوت ایدیور، اوده قابینه‌سنی تشکیل ایده‌رك، پروغرامنی تنظیم ایله مبعوثاندن اعتماد آلیوردی. بو اعتماد سلب اولونجه قابینه‌ده سقوط ایدیوردی. سوز، یازی، اجتماع وتشکیلات حریتلری ومسکنلرك مصونیتی، دینی وعقیدوی مذهبلرك حریتی مؤمن ایدی.

مهم حادثه‌لر عرفه‌سنده: آذربایجان جمهوریتنك تأسسی شرقده تحدث ایده‌ن غایت بحرانلی بردوره تصادف ایدیوردی. شمالده، باشی اوزرنده دائما برتهلکه شکلنده آصیلی دوران جنرال (دەنیکین) قوماندەسنده‌کی بیاض روس قوتی دوریوردی. اسکی چار روسیه‌سنی تمثیل ایدن بوقارا قوت آذربایجان جمهوریتی دفعه‌لرله تهدید ایتمشدی. بوتهدیدك او کنه دیپلوماسی تدبیرلری ایله کچیلمشدی. دول متفقه طرفندن بوقوت ایله جنوبی

(1) تورکیه افکار عمومیه‌سی اوزرنده ایی تأثیر براقایان واستانبول سفیری بولونان ذات اخیراً منسوب اولدیغی فرقه‌یه‌ده اهانت ایتمشدر. (ر. ا.)

قافقاسیا جمهوریتلری آراسنده قره‌دکزدن خزر دکزینه قدر بر « خط فاصل » تعیین ایدلمش ، (دەنیکین) اردوسنک بوخطی تجاوز ایتمه‌مسی سیاسة تأمین اولونمشدی .

1920 سنه‌سی مارتك صوكلرنده (دەنیکین) اردوسنك انحلالی باشلامشدی . اوزمان داغستانی اشغال آلتنده بولوندرمقله ، آذربایجان اوزه‌رنده اندیشه‌لر دوغوران بو قوت زائل اولدقدن صوکره ، شمالده قزیل اوردو قوتی حاکم اولدی .

بر طرفدن تورکلکك شانلی علمدارینی ، یعنی تورکیه‌یی ، بوتون شرق تاریخنی آلت اوست ایده‌جك ، عظیم سقوطدن قورتاراجق تشبثه مانع اولماق ، دیکر طرفدن‌ده تورك عالمنك بل کمیکنی تشکیل ایده‌ن یکی دوغمش جمهوریتی کندی أیله قیره‌مق کبی ایکی مسئولیتلی وظیفه‌یی تألیف ایده‌بیلمك ایچون متجانس ومتحد دکل ، متخالف وقوا آلیه‌یونلی بر وضعیتده بولونان حکومت بو کبی خصوصلرده ضروری بولونان سریع قرارلر اتخاذ ایده‌میوب ، هفته‌لرله دوام ایده‌ن مهلك بر بحران دوره‌سنه کیرمشدی .

حکومت حال بحرانده ایکن قره باغده (خان کندی) اوزه‌رینه ارمنیلرك اجرا ایتدکلری بر باصقینله أرمنی عصیانی ظهور ایله‌مش ، عینی زمانده عاصیلر « عسکران کچیدی » نی ده اشغال ایتمشلردی . بونك اوزه‌رینه عسکری قوتلرك موجودی همان عسکرانه سوق اولونمش ، شدتلی بر مقاومتدن صوکره ، کچید دشمندن تمیزله‌نمش ، خان کندی‌ده استرداد اولونمشدر . عاصیلر داغلره چکیله‌رك ، مقاومتلرنده اصرار ایله‌مشلردر . قره‌باغ جبهه‌سنده حادثه‌لر شو صورتله انکشاف ایتمکده ایکن أرمنستان حدودنده تحشیدات عسکریه مشاهده اولونارق ، قازاخ قضاسنده یکی بر جبهه آچیلمشدر . بو اراده‌ده أرمنستان ایله آذربایجان قوتلری آراسنده مصادمه‌لر باشلامشدر . عینی زمانده بولشه‌ویك تشکیلاتنك باکوده عصیان حاضرلامق اوزره بولوندقلری ضابطه طرفندن کشف اولونارق ، أله باشیلری حبس اولونمشدر . شو زمانده بولشه‌ویکلر داغستانده کلیتلی قوتلرله متحشد بولونیورلردی . عینی زمانده (سالاویوف) نامنده بریسی آذربایجان حکومتی ایله پترول مبایعه‌سی مسئله‌سنه عائد خصوصاتده کوروشمك ایچون باکویه کوندرمشلردی .

هفته‌لرله دوام ایده‌ن بحرانك نتیجه‌سنده بالجمله سیاسی فرقه‌لرك موافقتیله یکی قابینه‌نك تشکیلی حاجنسکی محمد حسن بکه حواله ایدلمشدی . محمد حسن بك ، بولشه‌ویکلردن آذربایجانك استقلال وملکی تمامیتنه عائد کافی تأمینات آلمق اوزره ، مجاهد تورکیه ایله اختلالجی روسیه آره‌سنده هر ایکی طرفه دوست بر حکومت تشکیل ایده‌جکدی . بو مقصدله یکی قابینه‌نك تشکلی بکله‌مدن بولشه‌ویکلر نزدینه بر هیئت مرخصه دخی اعزام ایدلمشدی . بو هیئت روسیه‌نك محتاج اولدیغی اقتصادی موادی تأمین ایتمك صورتیله استقلال وتمامیت ملکیه بابنده کندیلرندن سیاسی تأمینات آلمق اوزره معاهده عقدینه صلاحیتدار ایدی .

27 نیسانده، جمهوریتك سقوطی: آذربایجان طرفندن کوندریلان هیئت حدودی کچمش، باکوده انتظارده ایکن، بولشه‌ویك اردوسنك حدودی کچدیکی خبر آلنیور. 26 نیسانده کیجه‌له‌ین واقع اولان بو حادثه 27 نیسانده، صباحله‌ین، سیاسی محفللرده عیان اولونجه هر طرفی حیرت قاپلایور، حدودده بولونان عسکرلر، قوای کلیه‌لری قاره‌باغ وقازاخ جبهه‌لرندن داها عودت ایتمه‌دکلری ایچون، 60 بیك مقدارنده حدودی تجاوز ایده‌ن قوته قارشی ایکی، اوچ ساعتلق بر مقاومتدن وشهیدلر ویردکدن صوکره رجعت ایتمك مجبوریتنده قالیورلر.

او کون، دها تشکل ایتمه‌مش بولونان یکی قابینه ایله، استعفاسی قبول ایدلدیکی حالده حکومت ایشلرینی دها دوروتسلیم ایتمه‌مش بولونان اسکی قابینه آره‌سنده آصیلی دوران حکومت واونکله برابر مجلس مبعوثان، «آذربایجان قوموئیست فرقه‌سی» نك اولتیماتومی قارشیسنده بولوندی. بو اولتیماتوم، حکومتك آذربایجان قوموئیست فرقه‌سی مرکز قومیته‌سنه تسلیمنی طلب ایتمکله برابر، آذربایجان استقلالنك امنیت آلتنده بولوناجغنی وحکومتك روسلره ترك ایدلمیه‌جکنی ده تأمین ایدییوردی ه مجلس مبعوثان طرفندن بوتون فرقه‌لرك ممثللرینی جامع اولمق صورتیله انتخاب اولونان قومیسیون ایله قوموئیست فرقه‌سی مرخصلری آره‌سنده تقرر ایده‌ن شرائطه کوره:

1 ـ روس اردوسی باکویه کیرمه‌دن، دمیر یولی ایله، دوغرو آناطولی امدادینه کیده‌جك، 2 ـ آذربایجان استقلالی وملکی تمامیتی هر نوع تعرض وقیدلردن مصون قالاجق، 3 ـ آذربایجان اردوسی، اولدیغی کبی باقی قلوب، انحلال ایتدرلمیه‌جك؛ 4 ـ سیاسی آذربایجان فرقه‌لری حریت وسربستیلرینی محافظه ایده‌جکلر؛ 5 ـ سابق رجال حکومت اعضاسی ومبعوثلردن کیمسه سیاسی جرمله اتهام ایدلمیه‌جك و 6 ـ تام بر حریت وسربستی ایله طوپلاناجق آذربایجان سوویتلری حکومت شکل اداره‌سنی تعیین قیله‌جق ایدی.

نیسانك 28تدن اعتباراً اوچ رنکلی آذربایجان بایراغی قسماً قیزیل سوویت، قسماً ده عثمانلی بایراغنه تبدیل ایدلدی. میلیس باشنده، یاردیم آلاینده ودیکر مسئولیتلی مقاملرده تورکیه‌لی ضابطلر بولونیور، نشر اولونان بیانامه وأمر نامه‌لر اونلرك امضاسی ایله چیقیوردی. تورکیه قوموئیستلری طرفندن نشر اولونان «یکی دنیا» غزته‌سی ده انقلابی ئمسه‌مشدی.

بو حال قیزیل اردونك باکویه ورودی آننه قدر دوام ایله‌مشدر. مایسك برنده، قیزیل روس اردوسی باکویه کیرمش، وسوق الجیش نقطه‌لرینی دوتمقله مملکت اشغال آلتنه آلنمشدر. اردونك یرلشدیکندن بر ایکی کون صوکره عسکری، ضابطه ومحافظه

مأمورېتلرنده بولونان تورك ضابطلرينك كافه‌سی روس ضابطلری طرفندن تبديل اولونمشدر. شرائطنامه‌نك ديكر ماده‌لری‌ده تطبيق اولونمامشدر.

«27 نيسان» ه قارشی عكس العمللر: شوصورتله وقوع بولان انقلابك وقوعندن بر آی كچمه‌دن آذربايجانك مختلف جهتلرنده قيام حركتلری بليردی. بوقياملرك الا مهمی كنجه‌ده ظهوره كلدی. عصيانك آصل قادروسنی دها سلاحلرينی تسليم ايتمه‌مش بولنان آذربايجان قطعاتی تشكيل ايديوردی. كنجه عصيانی ايله برابر، ته‌رته‌ر، آغدام، شوشا شهروقصبه‌لرنده بولونان آذربايجان عسكری قطعاتی دخی اطرافده‌كی اهالينك عصيانه بر مركز ومبدأ تشكيل ايله‌مشلردر. ته‌رته‌رده وآغدامده روس قطعاتی مهم تلفات ويرمشلردر لنكران قضاسنده‌كی عصيانلر ايسه آيلرله دوام ايله‌مش؛ زاقاتال، شكی وقوبا عصيانلری‌ده قانلی برصورتده باصدرلمشدر. بز بوراده آزچوق مهم برمقياسده وقوع بولان عصيانلری قيد ايديورز. سوويت منبعلرينك افاده‌سنه كوره آذربايجانده 54 دن زياده عصيان حادثه‌سی باصدرلمشدر.

سوويت آذربايجانده جمهوريتنك حقوقی وضعيتی: قزيل اردو آذربايجان حدودينی كچدكدن و «انقلابی» تأمين ايتدكدن صوكره «آذربايجان اختلال قوميته‌سی»، نيسانك 28 نده موسقوايه مراجعتله اعلان ايتديكی «سوسياليست سوويت آذربايجان جمهوريتی» نامنه امداد ايسته‌مش وجوابنده «امدادك كونديريله‌جكنی وآذربايجان استقلالنك طانيماسنی» مشعر (لەنين) امضاسی ايله برتلغراف آلنمشدر. معمافيه شوصورتله طانيلان «استقلال» عينی سنه‌ده (1920) ايلولك 30 نده روسيه ايله آذربايجان آره‌سنده ديكر برمقاوله ايله تقييد اولونمشدر. روسيه نامنه (چيچه‌رين) آذربايجان نامنه‌ده (بهبودشاه تختينسكی) طرفندن امضالانان بومقاوله‌يه كوره آذربايجان ايله روسيه‌نك عسكری تشكيلات وقوماندانلقلری ملی اقتصاد واجنبی تجارتلری، اعاشه تشكيلاتلری، دمير يول مناقلاتی، دكز ونهر يوللرينك اداره‌سی، پوسته وتلغراف نظارتلری ايله ماليه ايشلری توحيد ايدلمشدر. بومقاوله‌نك تفصيلاتنه كوره متحد نظارتلره وخصوصاته عائد روسيه‌ده موجود قانون ونظاملر مه‌قايكجه‌سنه آذربايجانده‌ده تطبيق اولنيور. آذربايجان قوميسرلكلری اداره هيئتنده روسيه نامنه برقوميسر اشتراك ايديوركه بوقوميسرلره هرهانكی برقراری دوردوره‌جق «وه‌تو» حقی ويرلمشدر (1). 21 مايس 1921 ده أرمنستان، كورجستان وآذربايجان سوويت جمهوريتلری آره‌سنده اجنبی تجارتك توحيدی حقنده برمقاوله عقد اولونمشدر. 16 مارت 1921 ده توركيه بويوك ملت مجلسی حكومتی ايله سوويت روسيه

(1) بومقاوله موسقواده خارجيه قوميسرلكی طرفندن نشر اولونان «بولوته‌ن» ك 920 سنه‌سنه عائد 9 - 10 نجی نومروسنده مندرجدر.

آره‌سنده، موسقواده منعقد معاهده موجبنجه، « آذربایجان اختلال قومیته‌سی » طرفندن أرمنستانه ترکی اعلان اولوندیغی حالده ، نخجوان ولایتنك آذربایجان جمهوریتنك حمایه‌سی آلتنده مختاریتی تعیین اولونمشدر . 13 تشرین اول 1921 ده قارصده تورکیه بویوك ملت مجلسی حکومتی ایله روسیه وقافقاسیا سوویت جمهوریتلری آره‌سنده عقد وامضا اولونان معاهده موجبنجه ممتاز نخجوان ولایتنك موسقوا معاهده‌سنجه معین وضعیتی تکرار تثبیت اولونمشدر. 1922 سنه‌سی مارت آینده آذربایجان، کورجستان وأرمنستان جمهوریتلری « ماورای قافقاس سوویت سوسیالیست جمهوریتلری فه‌ده‌راسیونی» تأسیس ایله‌مشلردر . بوفه‌ده‌راسیون دخی 6 تموز 1923 ده تشکل ایده‌ن « سوسیالیست سوویت جمهوریتلری اتحادی » نه کیرمشدر . 6 تموز سوویتلر اتحادی تشکیلات اساسیه قانوننه کوره (فصل2، ماده 4) متحد جمهوریتلردن هرهانکیسی ، ایسته‌دیکی زمان ، اتحاددن چیقمق حقنی حائز ایسه‌ده ، قومونیست حقوق اساسیه متخصصلرندن (درایه‌نچین) بوحقك «تشریعی دکل ، یالکز ، ده‌قلاراتیف بر اهمیتی حائز اولدیغنی » بیان ایتمکده‌در (1). 6 تموز قانون اساسیسنه کوره مدافعه وعسکرلك ، اقتصاد وتجارت ، دمیر ونهر یوللری ایله سیرسفائن ، پوسته وتلغراف ایشلری موسقوانك اداره‌سنه کچدیکی کبی ، سیاسی ضابطه اداره‌سی‌ده بلاواسطه موسقوایه مربوط قالیور . بوتون بونلره برده 15 مارت 1925 ده آذربایجان سوویت قونغره‌سی طرفندن تصدیق اولونان « باکو سوویتی » نظامنامه‌سی ایله مقرر وضعیتی علاوه ایتمه‌لی‌یز . بونظامنامه‌یه کوره « باکسوویت » (باکوسوویتی) باکو شهری ایله قضاسی داخلنده حکومت عالیه‌یی حائزدر . وآذربایجان حکومتنك اساسی سوویت قانونلری ایله نقیض بولدیغی هرهانکی برقانونی تطبیق ایتدیرمه‌مك حق وصلاحیتنه مالکدر . عینی زمانده کندی دائره‌سنده ایسته‌دیکی قانونی وضع وتطبیق ایتمك امکاننه‌ده مالکدر (2) . باکسوویت بودجه‌سی نه باکو ، نه‌ده تفلیسده دکل ، موسقواده تصدیق اولونیور . بوندن ماعدا « آذنفت » نامی آلتنده ممتاز براداره حالنه قونان باکو پترول مؤسسه‌لرینك اداره‌سی‌ده ، بلاواسطه موسقواده مقیم « باش محروقات اداره‌سی » نه‌ربط ایدلمشدر. قاره باغ ولایتنده « جبالی قاره باغ ولایت ممتازه‌سی » نامی

---

(1) « سوویتلر اتحادی » نك عالی اداره‌سی « جمهوریتلرشوراسی » ایله «ملتلرشوراسی»ندن عبارت ایکی مؤسسه‌یه تابعدر . جمهوریتلر شوراسی (1371) اعضادن عبارت اولوب نفوسلرینك عددی نسبتنده ولایتلر طرفندن کوندریلن مثللردن تشکل ایدر . شو صورتله 1371 اعضادن اکثریتی روسلر تشکیل ایدرلر . « ملتلر شوراسی » نده‌ده مختلف جمهوریتلری تمثیل ایده‌ن 35 مثله قارشی روسیه جمهوریتی‌نك 63 مثلی واردر .

(2) 1925 ده باکوده طبع اولونان « باکسوویت » نظامنامه‌سنك مفصل تحلیلی « یکی قافقاسیا » نك 2 نجی سنه 20 نجی صاییسنده مندرجدر .

ایله آیریلان « أرمنی مختاریتی » ایله ، ینه قاره باغده وجوده کتیریلان « کوردستان مختاریتی » نك آذربایجان بنیه‌سنده سیاسی یکی تعضولر احداث ایتدیکنی‌ده قید ایتملی‌یز .

سوویت آذربایجانك سیاسی وضعیتی : شیمدیکی سوویت آذربایجاننده حکومت عالیه آذربایجان سوویتلر قونغره‌سنه عائددر . بوقونغره‌سنه‌ده بردفعه طوپلانیر . قونغره ، عمله ، کویلو وعسکر دلکه‌لرندن تشکل ایدر . 200 عمله بردلکه کوندردیکی حالده کویلولر 1000 آدمه بردلکه کوندریرلر . شهرلرده ، بالخاصه باکوده روس عمله‌سی چوق اولدیغندن ، آذربایجان سوویتلرنده روس دلکه‌لری روس نفوسنك عددی ایله غیرمتناسب بریکون تشکیل ایدر . سوویتلر قونغره‌سی کندی غیابنده حکومت عالیه‌نی تمثیل ایتمك اوزره ، مرکزی ، اجرا هیئتی انتخاب ایدر . اجرا هیئتی ، اسمنه رغماً ، سوویت سیستمنده قوهٔ تشریعیه‌یی ده حائز تمثیلی بر مؤسسه‌در . اصل اجرا واداره ایسه « قومیسرلر هیئتی » نك آلنده‌در ، که بوهیئتی‌ده « مرکز اجرا هیئتی » انتخاب ایدر . فعلی اداره ، آذربایجان قوموینست فرقه‌سنك آلنده‌در . بوفرقه بوتون روسیه بولشه‌ویك فرقه‌سنك بر شعبه‌سیدر . بوشعبه‌نك صلاحیتی بر ولایت شعبه‌سنك حق وصلاحیتندن فضله دکلدر . مشترك مرکز عمومی ، دیره‌کتیفلری اوزرینه حرکت ایدر . کاتب عمومیسی موسقوادن تعیین اولونور . 3 نجی أنترناسیونال بالذات دکل ، روسیه قوموینست فرقه‌سنك شخصنده ، بالواسطه کیرمش اولور . 1923 استاتستیقنه کوره آذربایجان قوموینست فرقه‌سنك باکو تشکیلاتنده (2732) اجنبی عنصره مقابل 974 تورك وارمش که بو ، یوزده 30 دیمکدر . حالبوکه ساده روسلر یوزده 60 نسبتنی تشکیل ایدییورلر . عینی استاتستیقه کوره فرقه کاتبلرینك مقداریني تدقیق ایدرسه‌ك ، کورورورزکه بونلردن آنجق یوزده 20 سی تورکدر . روس نسبتی ایسه بورادده یوزده 70 ی بولمقده‌در . 1923 سنه‌سنه عائد اولان بونسبت 1927 سنه‌سنده دخی فضله تبدلاته اوغرامامشدر . تورك اعضانك نسبتی یوزده 30 ی ینه کچمه‌مشدر (1) .

تورکجه ، رسمی لسان اولارق اعلان اولونمش ، اداره‌لرك تورکجه بیلیر مأمورلر طرفندن اداره‌سنه اساساً قرار ویرلمسه‌ده بوساحه‌ده برچوق مانعلر ظهور ایله‌مشدر . تورك قوموینستلرندن‌ده بر قسمنك (خان بوداغوف وآرقداشلری) پروتستولرینه رغماً مایله‌شدیرمه وتورکلشدیرمه ایشنده آذربایجان ایکی منطقه‌یه بولونمشدر : آذربایجان وباکو منطقه‌سی . برنجیسنك برآن اول تورکلشدرلمه‌سنه قرار ویرلدیکی حالده ، ایکنجیسنك تدریجی صورتده تورکلشدیرلمه‌سی ، اساس اولارق ، قبول ایدلمشدر . آذربایجان قضالرنده

(1) « قوموینست » غزته‌سنك 1926 کانون اول نسخه‌سنده مندرج کاتب عمومی (میرزویان) ك نطقندن .

معارف قومیسرلکی ایله داخلیه قومیسرلکنه عائد مؤسسه‌لر ، ایی کوتو ، تورکلشدیرلدیکی حالده ، دیکر ساحه‌لرده بو سیاست پك اوقدرده موفقیت اثری کوسترمه‌یور . باکو ایسه اساساً بو پروژه‌نك خارجنده‌در .

آذربایجان سوویه‌تیزه ایدلدکدن صوکره ، روسیه ایله ارمنستاندن بورایه برچوق مهاجرلر کلمش ؛ بو حال بالخاصه باکونك نفوسی اعتباریله « آمریقانیزه » ایدلمه‌سنه سبب اولمشدر . عینی زمانده موغانی اسکان سیاستنه دوام اولونارق ، بحر خزرك موغان ساحلنده « ایلیچ » نامیله یکی برشهرك بناسی قورولمشدر . « ایلیچ » شهری ، ارس

باکوده نفت اعمالاتخانه‌سی

ساحلی ایله موغان چولی اسکان وتمدین اجرا‌آتنه برمرکز رولنی اویناجقدر . موغان ایشلری ایله مشغول اولمق اوزره « موغان ومیل اووالرینی اعمار » معناسنده « موغمیلستروی » نامنده برمؤسسه دخی وجوده کتیرلمشدر . قوموونیست تطبیقاتی نتیجه‌سنده آذربایجانك اجتماعیاتنده‌کی تبدللرله یکی زمره‌لرك تحلیل وتدقیقی چوق انتره‌سان برموضوعدر . فقط مقاله‌مزك چرچیوه‌سی بوخصوصده فضله تفصیلات ویرمکه مساعد دکلدر . شوقدرینی سویله‌ملی یز که یاشادیغی انقلابلر نتیجه‌سنده آذربایجان کویلوسی شو ویا بو صورتله سیاسی حیاته آتیلمش وکندیسنده موجود اوفق بورژوا ملکیتجیلك سوق طبیعیسی ، یکی اقتصادی سیاستك تطبیقندن صوکره ، بالخاصه انکشاف امکانی بولمش ؛ بو انکشاف ایسه ، اونی محصولاتنك مقابلنی ویره‌مین دولت قاپیتالیزمی وقوموونیست دوقترینلری ایله تضاده سوق ایله‌مشدر . غیرملی عناصرك موجودیتی‌ده بو تضاددن دوغان مخالفتی ملی جریانك ظهیری ومعاونی یاپمشدر .

معاصر آذربایجانده مکتب ومعارف : ایلك مکتبلك عموماً ، اورتا مکتبلك‌ده قسماً ملیله‌شدرلمه‌سنه ملی آذربایجان حکومتی زمانده شروع ایدلمشدی . نیسان اختلالندن

صوكره ، معارف ايشلرى 21 سنه‌سنه قدر بويوك بحران كچيره‌رك بو تاريخدن اعتباراً ، آذربايجان معارفى معين برسيستم آلتنه كيرمكه باشلامشدر . سوويت سيستمنه كوره عمومى معارف برنجى درجه‌لى وايكنجى درجه‌لى مكتب عنوانيله ايكى قسمه آيريليور ؛ بوندن صوكره‌ده ، عالى مكتبلرله اختصاص مكتبلرى كليور . عالى مكتبلرده عموماً ، اختصاص مكتبلرنده قسماً تدريس لسانى روسجه‌در ؛ عمومى مكتبلرده ايسه درسلر توركجه ويريلمكده‌در . تورك اولمايان ملتلر كنديلرينه مخصوص مكتبلرده كندى لسانلرى اوزرينه تدريس اولونيورلر. توركجه ايكنجى درجه‌ده‌كى مكتبلرده روسجه بردرس اوله‌رق اوقوتولديغى كبى ، ديكر ملتلره مخصوص مكتبلرده‌ده توركجه بردرس اولارق اوقوتوليور. صوك زمانلرده عمومى مكتبلردن چيقان تورك چوجوقلرينك روسجه لساننده ضعيف اولدقلرينى نظره آلارق ، آذربايجان سوويت حكومتى روسجه تدريسنك تقويه‌سنى ، حتى بردرجه‌لى مكتبلرده بيله روسجه لساننك اوقوتدرلماسنى دوشونمكده‌در . قوموينستلرك قناعتجه ، « اوقتوبرلسانى » بيلمك ، سوويتلر اتحادينه داخل هروطنداشك مفكوروى بورجيدر ؛ بو واسطه ايله آوروپا مدنيتنه‌ده قولايلقله انطباق اولونايلير . عالى مكتبلرك ، 2 نجى درجه‌لى مكتبلردن نشئت ايده‌ن تورك طلبه‌سى طرفندن توركلشديريلمه‌سى جديتله طلب اولونمقده‌در . چونكه هرنه اولسه‌ده ، علملرى توركجه كچمش بولونان طلبه دارالفنونده روسجه تقريرلرى ديكله‌مكده مشكلات چكيور . معمافيه شيمدى‌يه قدر يالكز كچن سنه توحيد اولونان عالى پداغوژى قورصى ايله شرق فاكولته‌سى قسماً توركلشديريلمشدر . كرچه موضوع بحث پداغوژى قورصى شرق فاكولته‌سندن دها اول ملايه‌شمش وتوركلشمش بولونيوردى .

1923 وقسماً‌ده 1924 سنه‌سنه عائد رسمى بر استاتستيقه كوره ، آذربايجان جمهوريتنده نخچوان ولايتى ايله برلكده ، 990 عدد برنجى درجه‌لى مكتب موجود اولوب بونلرده 90,587 طلبه و2977 معلم وارمش ؛ ايكنجى درجه‌لى مكتبك مقدارى 37 اولوب بونلرده 4836 طلبه و 307 معلم وارمش ؛ عمومى مكتبلردن ماعدا ينه اوسنه‌لرده 10 معلم مكتبى موجود اولوب بونلرده 1222 طلبه ايله 143 معلم وارمش (1)

ملّيت اعتبارى ايله طلبه‌نك مقدارى بروجه آتى ايمش : (2)

تورك	59,937	بوندن 51,448 اركك	8489 قيز .
روس	20,183	» 11,861 »	8302 »
أرمنى	13,483	» 7,679 »	5804 »

(1) مكتب سننده اولمايان كوچوك ياوروولره مخصوص آنا مكتبلرى‌ده واردر .

(2) بز فضله تفصيلاته كيريشمه‌دن يالكز اوچ ملته عائد اولان رقملرى كوستريورز .

معلملرك مليت اعتباری ایله مقایسه‌لری بروجه آتیدر :

تورك مجموعی	2415 .	بوندن ارکك	1814 .	قادین	601
روس	»	448	» »	178	»	270
أرمنی	»	395	» »	206	»	189

مکتبلرك عمومی نقصانلرینی تعداد ایدرکن ، سوویت آذربایجان حکومتی طرفندن نشراولونان رسمی راپورده آتیده‌کی ماده‌لر تثبیت اولونمشدر : 1 ـ مکتب بنالرینك بوزوقلغی : بو بنالر قسماً مکتبه لایق اولمایه‌جق درجه‌ده پریشاندر . 2 ـ برچوق مکتبلرده تدریس لوازمی یوقدر . 3 ـ تورك معلملری کافی درجه‌ده اختصاص اهلاری دکلدر . 4 ـ درس کتابلری وتدریس لوازمی کافی درجه‌ده دکلدر (1)

1924 سنه‌سی ایچون یکیدن 65 برنجی ، 7 عدده ایکنجی درجه‌لی مکتب کشادینه قرارویرلمشسه‌ده، 1925 وبالخاصه1926 سنه‌سی هرساحه‌ده‌تصرف واختصارسنه‌لری‌اولمشدر.

عمومی مکتبلردن ماعدا آذربایجانده مختلف اختصاص مکتبلری تأسیس اولونمشدر. بونلرك اسملرینی تعداد ایتمکله اکتفا ایده‌لم : 1 ـ بحریه مکتبی (اسکیدن موجود ایدی) 2 ـ صویوللری‌نقلیات تکنیقومی. 3 ـ بالاخانه‌عمله تکنیقومی . 4 ـ آذربایجان اورمان مکتبی. 5 ـ باکو صنایع وتجارت تکنیقومی.6 ـ یولداش نریمان نامنه‌تکنیقوم (بو،باکو صنایع مکتبنك تورك شعبه‌سندن عبارتدر) 7 ـ کنجه تکنیقومی (اسکی کنجه صنایع مکتبی) 8 ـ زاقاتالا تکنیقومی (اسکی زاقاتالا صنایع مکتبی) 9 ـ شکی تکنیقومی 10 ـ قوبا تکنیقومی . 11 ـ لنکران تکنیقومی (سابق لنکران صنایع مکتبی). بوتکنیقوملردن ماعدا آذربایجانك بعضی قضالرنده نمونه صنایع آتلیه‌لری کشاد اولونمشدر .

بونلردن ماعدا باکوده دولت موزه‌سی واردر . بو موزه ملی حکومت زماننده پارلمان نزدنده تأسیس اولونان « استقلال موزه‌سی » نك استحاله‌سندن عبارتدر . دولت موزه‌سنك 3 شعبه‌سی واردر : 1 ـ تاریخ وئه‌تنوغرافی‌شعبه‌سی؛ 2 ـ بیولوژی‌ومیولوژی شعبه‌سی ؛ 3 ـ زواولوژی‌وبوتانیك شعبه‌سی . اوچ شعبه‌ده 1923 سنه‌سنده مجموعی 5000 نومرو اشیا وارمش .

آذربایجان دارالفنونی 1919 سنه‌سنده ملی حکومت زماننده تأسیس ایدلمشدر . دارالفنونك دورت فاکولته‌سی واردر . طبیه ؛ علوم اجتماعیه ؛ شرق فاکولته‌سی ایله طبیعیات وریاضیات فاکولته‌سی. بونلردن‌ماعدا برده‌عمله‌فاکولته‌سی‌واردر . دارالفنوندن

---

(1) بومعلومات آذربایجان سوویت حکومتی معارف خلق قومیسرلکی طرفندن نشر اولونان رسمی راپوردن آلنمشدر .

صوكره عالى تحصيل مؤسسه‌سى اولمق اوزره « پوليته‌كنيك انستيتوسى » واردر . انستيتو آتيده‌كى شعبه‌لردن عبارتدر : 1 ـ تەكنولوژى فاكولته‌سى ؛ 2 ـ زراعت وفلاحت فاكولته‌سى ؛ 3 ـ مهندسلك فاكولته‌سى ؛ 4 - اقتصاد فاكولته‌سى .

صنايع نفيسه وموسيقى تحصيلى ساحه‌سنده آتيده‌كى علم مؤسسه‌لرى موجوددر : آذربايجان دولت قونسرواتوآرى (بومؤسسه حال ابتدائيده‌در). بوندن ماعدا تورك موسيقى مكتبى ، موسيقى تكنيقومى ، عمومى موسيقى مكتبى ، دولتى تورك تياترومكتبى ، عالى صنايع نفيسه مكتبى .

عالى تحصيل مؤسسه‌لرنك تحصيل لسانى آذربايجان اسمنى طاشيماسنه رغماً ، اكثريتله روسجه‌در . مدرسلرده اكثريتله روسدر . طلبه‌نك‌ده اكثريسى روسدر . مثلا 1923 سنه‌سنه عائد استاتستيقه كوره دارالفنونده‌كى 220 مدرس ، معلم ومعلم معاوننىدن يالكز 26 سى تورك ايمش . پوليته‌كنيك انستيتوسنك 106 مدرس ومعلمندن يالكز 2 سى تورك ايمش. دولت دارالفنوننك ، ينه اوسنه‌يه عائد حسابه كوره ، 1722 طلبه‌سندن 373 ى تورك ايمش . بونلرده اكثريتله طب ايله شرق فاكولته‌سنده ايمشلر . 1509 عالى تەكنيك انستيتوسى طلبه‌سندن ايسه يالكز 118 ى تورك ايمش . معارف‌قوميسرى (قلى‌يف) ك 1926 سنه‌سنه عائد ويرديكى معلوماته كوره ، عالى مكتبلرده تحصيل‌ايدن 1941 طلبه‌دن يوزده 23 ى ، عالى صنايع مكتبنده اوقويانلرك ايسه يوزده آنجق 17 سى تورك ايمش . مدرسلره كلنجه عالى مكتبلرده‌كى 35 تورك مدرس ومعلمنك مقدارى 70 ه ابلاغ اولونمش ؛ صنايع مكتبنده ايسه بوعدد 13 دن 35 ه چيقارلمشدر .

مكتب ومعارفده‌كى مفكوره‌وى هدفك قومونيزم دوقترينلرينه توفيقنه جهد ايدلمكده‌در. بومقصدله تاريخ درسنه بالخاصه اهميت ويريليور . سوسياليزم تاريخى ايله مدنيت تاريخى اوقوتوليور .

هرحالده مختصراً ويرديكمز رقملردن معارفك قسماً ايلريله‌مش اولديغى كورولمكله برابر بو معارفك ملى اولماسى و توركلشديريلمه‌سى ايچون دها چوق تمنيلرده بولونمق لازم اولديغى‌ده آشكاردر . صوكره كرك عمومى وكرك عالى تحصيله عائد ويريلن رقملرده توركلرك نسبتاً چوق اهمال ايدلدكلرى‌ده كورولمكده‌در . بو قضيه‌نك بر تفصيل تحليل وتنويرينه ايسه يريمز مساعد دكلدر . روس كولتورى ايله رقابت ايتمك ضرورتنده بولونان تورك كولتورينك بومعارف اساس وتشكيلاتى داخلنده نه درجه‌يه قدر موفق اوله‌بيله‌جكى برمسأله‌در . ـ كچن سنه‌دن اعتباراً ، ايلك مكتبلرده تدريسات لاتين اساسى اوزرينه ترتيب ايدلمش « يكى ألفبه » ايله اجرا اولونمقده‌در .

بوفصلى تكميل ايتمك ايچون آذربايجانده علمى وادبى تدقيقات مقصدى ايله تشكل

ایدن جمعیتلردن « آذربایجانی تدقیق وتتبع جمعیتی » ایله « ادبیات جمعیتی » نی ده تثبیت ایده‌لم . بو جمعیتلر علمی وادبی تدقیقلرده بولنه‌رق قونفرانسلر ترتیب ایدر وتأسیس ایتدکاری مجموعه‌لرده تدقیقات وتتبعاتلرینی نشر ایدرلر . « تدقیق وتتبع » جمعیتنده اکثریتله روس پروفسورلر «ادبیات» جمعیتنده‌ده اکثریتله تورك قوتلری چالیشمقده‌درلر. بو ایکی جمعیتك اساسی ملی حکومت زماننده وضع ایدلمشدی . بونلردن ماعدا برقاچ کتبخانه وقرائت خانه دخی تأسیس ایدلمشدر .

معاصر آذربایجانده مطبوعات وادبیات : مکتب ومعارف ساحه‌سنده اولدیغی کبی ، مطبوعات ونشریات ساحه‌سنده دخی آذربایجانك ایکی جهه‌سی واردر : تورك جهه‌سی ایله روس جهه‌سی . روسجه نشر اولونان غزته ، مجموعه ، علمی وفنی نشریاتك تورکجه‌یه نسبتله دها قوتلی اولدیغنی قید ایتمکله برابر ، تورکجه نشریات ، مطبوعات و ادبیات ساحه‌سنده‌ده نسبتاً برترقی وانکشاف کوروله‌بیلدیکنی تثبیت ایده‌بیلیرز .

تورکجه نشریات ومطبوعاتی ایکی قسمه بوله‌بیلیرز : بونلردن برقسمی واك مبذول ارلانی قوممونیست پروپاغانده‌سنه تخصیص اولونان نشریات ومطبوعاتدرکه بو ،نشریاتك عددجه اك مهم قسمنی تشکیل ایتمکله برابر ، ملی عداولوناماز . اکثریتله روسجه‌دن مترجم اثرلردن عبارت اولان بونشریات اوریژینالیته‌یی حائز دکلدر . مع‌مافیه روح ومندرجات اعتباری ایله دیدیکمز مترجم شکلده چیقان بوقوممونیست موقوته‌لری دخی افاده وتکنیك اعتباری ایله ، آذربایجان غزته‌سی ایله مؤسس ادبی تورکجه‌دن پك اوراقلاشمامشدر . یومی وسیاسی غزته‌لردن، حکومت وفرقه ناشرافکاری اولارق انتشار ایدن «قوممونیست» غزته‌سی ایله دیکر موقوته‌لر میاننده جدیت واهمیتی ایله تمایز ایدنلری « اقتصادخبرلری » ایله «معارف وادبیات» مجموعه‌لریدر . بونلردن ماعدا برده « شرق قادینی » مجموعه‌سی واردر . فقط بوصوکنجی مجموعه دها زیاده پروپاغانده غزته‌سیدر (1).

پروپاغانده ماهیتنی حائز اولمایان غیرموقوت نشریاتدن آذربایجان ادبیاتی تاریخنه عائد اولارق انتشار ایدن ماتریالارسه‌ریسنی ذکر ایده‌بیلیرز. بونلردن بری فریدون کوچرلی مرحوم طرفندن تألیف اولونان «آذربایجان ادبیاتی تاریخی ماتریاللاری»، دیکری‌ده سلمان ممتاز طرفندن نشر اولونان سه‌ریدر (2). محمد حسن بهارلینك « آذربایجان ئتنوغرافیسنه

[1] ذکر ایتدیکمز بوغزته‌لردن ماعدا دیکر مجموعه‌لرده نشر اولونیور . یالکز بونلر برجه شایان اهمیت دکلدر . یومی « قوممونیست » غزته‌سی ایله « اکینچی » غزته‌سندن ماعدا ، لاتین حرفلری ایله مطبوع « یکی یول » غزته‌سی‌ده انتشار ایتمکده‌در . « قوممونیست » غزته‌سنك تیراژی 7000 در .

[2] مومی الیهك اخیراً نشر ایتدردیکی « ایل شاعرلری » جلدلری‌ده شایان قید در .

اقتصادیات واحصائیاتنه» عائد انتشارایده‌ن مهم اثری‌ده بوماده قید ایده‌بیلیرز . مختلف مکتبلرده تعلیم وتدریس مقصدیله تألیف ونشر اولونان کتابلرکده بر قسمی بوصره‌یه ادخال اولونابیلیر . « فضولی » ایله « امیرعلی شیرنوائی » حقنده نشراولونان ژوبیله مجموعه‌لری‌ده بوقسمدندر . تاریخ وحرثی تدقیقلر ساحه‌سنده چالیشان آذری قوتلر هنوز چوق محدوددر . مع‌مافیه قریم وقازان کبی تورک ایللرندن نشئت ایده‌ن کنج تورک عالملری حال حاضرده باکوده چالیشدقلری کبی، تورکیه‌دن جلب اولونان برقاچ معلمک‌ده بوخصوصده فعالیتلری کورولمکده‌در . عینی زمانده روس مستشرقلرندن برقسمی دخی هم شرق فاکولته‌سنده تدریس ، هم‌ده آذربایجانی تدقیقله مشغولدرلر . بونلر طرفندن برقاچ اثر دخی نشراولونمشدر .

مطبوعات ونشریاتدن صوکره ادبیاتی مطالعه‌یه کنجه ، آذربایجانک ، سوویت دوقترینه‌لرندن چوق‌ده متأثر اولمادیغی کورولیور . سوویت منقدلرینک‌ده شکایتنی موجب اولان بوحال بوکونکی ادبیاتک دونکی ادیبلر النده بولوندیغی ایله ایضاح اولونیور . سوویت انقلابنی تماميله بنمسه‌مش ادیب وشاعرلر واوسه‌ده ، دها « حال طفولیتده»درلر.

آذربایجان تیاتروسی ایله موسیقیسی اپی ترقی ایله‌مشدر . معارف ومکتبلره عائد ویردیکمز معلومات صره‌سنده تیاترو مکتبی‌ایله موسیقی مکتبنک تأسیسی قید اولونمشدر. یوقاریده تثبیت ایتدیکمز اثرلردن ماعدا برچوق پیه‌س ترجمه اولونارق ، آذربایجان صحنه‌سی بین‌الملل معروف اثرلرله زنکینله‌شمشدر . ره‌پرتوآرنده معلوم اثرلردن ماعدا شمدی شکسپیرک ، شیللرک ، راسینک ، ایسه‌ن . . . و سائرلرینک اثرلرینه‌ده تصادف اولونور ؛ روسجه‌دن‌دن برچوق پیه‌سلر ترجمه ایدلشدر . حاجی زین‌العابدین افندی طرفندن تأسیس اولنوب‌ده صوکره قضاءً یانمش بولونان تیاترو تعمیر ایدلمش ، دولت تیاتروسی ناميله تورک صحنه‌سنه تخصیص اولونمشدر (1). سوویت دورینه مخصوص یکیلیکلردن « ساتیرآکیت» ناميله معروف سیاسی پروپاغانده تیاتروسی‌ذکرایده‌بیلیرز که، بونک‌ده تورکجه شعبه‌سی موجود اولدیغی کبی ، مخصوص بناسی وآقتور غروبی واردر.

معروف آذربایجان اوپه‌را واوپره‌تی ساحه‌سنده شایان دقت یکی اثر وجوده کتیریلمه‌مشسه‌ده آذربایجان تیاتروسنک بوقسمی‌ده‌قور وآقتور هیئتی نقطهٔ نظرندن اپی ایلریله‌مش آقتریسلک جهتنده بالخاصه ترقی حصوله کلمشدر ، آذربایجان اوپه‌راسنک استادی عزیزبکک اوستنه یکی برقوت دها کلمه‌مشدر . (2)

---

[1] آیریجه روس صحنه‌سنه تخصص اولونان ایکنجی « دولت تیاتروسی » ده واردر.

[2] آذربایجان تیاتروسنه عائد تفصیلات آلمق ایسته‌ینلر « ره‌وو دوموندموسرلمان »ک 43نجی جلدینه مراجعت ایده‌بیلیرلر .

IV

داغستان جمهوریتی

1 — مساحهٔ سطحیه ونفوسی ؛ 2 — اقتصادی واجتماعی خصوصیتی ؛ 3 — انقلاب سنه‌لرنده داغستان ؛ 4 — شمدیکی وضعیتی ؛ 5 — داغستانده تورك قوملری ؛ 6 — تورکجه‌نك مدنی رولی وحرثی اهمیتی ۰

داغستان تورك جمهوریتی دکلسه‌ده ، پك مهم تورك عنصرینه مالك مسلمان بر جمهوریتدر . بوجمهوریتده تورکجه‌نك حائز اولدیغی اهمیتله تورك حرثنك کوندن کونه آرتان تاثیری وتورکجه‌نك مملکتده لسان رسمی اولارق تحقق ایتمك اوزره بولونمه‌سی داغستانی برتورك جمهوریتی کبی تلقی ایتدیره‌بیلیر .

مساحهٔ سطحیه‌سی ونفوسی : داغستان جمهوریتی شمالدن ممتاز قالموق ولایتی ایله (ترك) ولایتی ؛ غربدن ممتاز (چه‌چن) ولایتی ایله کورجستان جمهوریتی ؛ جنوبدن آذربایجان جمهوریتی ؛ شرقدن‌ده خزرد کزی ایله محاطدر . بوحدود داخلنده داغستان جمهوریتی 46,000 وه‌رست مربعی مقدارنده برسطحه مالکدرکه وسعت اعتباری ایله بلچیقا (29 بیك کیلومترو مربعی) ایله فلمنك (33 بیك کیلومترومربعی) دولتلرینه مساویدر. بومساحه داخلنده، باشلیجه اولارق، 15 مختلف قوم یاشامقده ومملکتك عمومی نفوسی 1,160.000 ی بولمقده‌درکه بوندن 97,000 ی شهرلیدر. داغستان شهرلری تیمورخانشورا ، خاصه‌یورت [1] مهاج قلعه ودربندن عبارتدر . کوی اهالیسی اکثریتله مسلمان قوملردن عبارت ایکن شهر اهالیسی اکثریته‌خرستیاندر. شهرلرده‌کی نفوسك یوزده اوتی تورکلر تشکیل ایدر . روسلرله اوقراینالیلر بوتون داغستانده 119000 مقدارنده‌درلر .

اجتماعی واقتصادی خصوصیتی : داغستان ، اسمندن‌ده بللی اولدیغی کبی داغلق بر مملکتدر . بومملکت دکز ساحللرندن باشلایه‌رق ، صارپ داغلر یاماجنده یالچین قایالر

[1] بوقلعه‌نك چارزماننده‌کی اسمی « پطروفسق» ایدی . بولشه‌ویکلر طرفندن تکرار «مهاج‌قلعه» دیه آدلانمشدر .

وقارانلق دره‌لرله اورتولودر . مملکتك اتنوغرافیسی ، اقتصادیاتی تمامیله بوطوپوغرافیك وضعیتك تحت تأثیرنده‌در . اسکی زمانلردن بری مختلف قوملرك کچید محلی تشکیل ایدن یوبرلرده ، یکدیکرندن یوکسك داغلر وکچیلمز دره‌لرله آیرلان قطعه‌لرده ، کندی خصوصیت ولسانلرینی محافظه ایدن قوملر ، اسکی ملتلرك بقیه‌سنی تشکیل ایدرلر . بونلر قبل التاریخ بردورده کندیلرینی تعقیب ایده‌ن جنکاور کوچبه‌لردن قاچارق بوداغلره التجا ایله‌مشلردر . لسانلرنده‌کی فرقی بوکونه قدر محافظه ایده‌ن مختلف داغ قوملری مشترك مقدرات ومشترك حیات مجادله‌سی سایه‌سنده مشترك براخلاق وروحه مالك اولمشلردرکه داغلیلری برلشدیره‌ن الك مهم عامل ده بودر .

خزر ساحللری ایله صولاق نهری حوالیسنده واقع اراضیدن ماعدا داغستان زراعته غیرمساعد برمملکتدر . یرلی زراعت ، محصولی ، داغستان اهالیسنی سنه‌ده 3-4 آی آنجق کچندیرر . بونك ایچون‌ده داغستان اکثریتله حیوان بسله‌مکله یاشار . داغستانده بسله‌نن حیوانك‌ده جنسی طوپوغرافیك وضعیتی ایله مشروطدر . بوراده بسله‌نن حیوان اکثریتله قویون وکچیدر . واسطهٔ نقلیه اولمق اوزره اکثریتله أشك قوللانیلیر . داغستان اهالیسندن برقسم مهمی‌ده آل صنایعی ایله کچینیر . لزکی شالی نامی ایله معروف برنوع یرلی چوخه دوقودقلری کبی ، داغستان قالیچه‌لری‌ده معروفدر . علاوه اولارق قوندره‌جیلق ، قویومجیلق ، بچاقچیلق کبی صنعتلرده بوراده چوق شایعدر . « قوباچی » خنجرینك نوعی چوق مشهوردر .

داغستان روسیه استیلاسنه کچدکدن صوکره بالخاصه فقروسفالته دوچار اولمشدر . اختلالدن بالاستفاده شمدی داغستان جمهوریتنه التحاق ایده‌ن خاصه‌یورت ایله قیزلر محالی وقتیله داغستاندن آیرلمش ، بوراسنه روس قازاقلری برلشدیرلمشدی . نتیجه‌ده اکمکی قازانمق ایچون سنه‌ده 200,000 دن زیاده داغستانلی مملکت خارجنه هجرت ایده‌رك ، بونلردن برقسمی باکوده پترول اوجاقلرنده عمله‌لکله چالشیور ، دیکرقسمی‌ده روسیه ایمپراطورلغنك مختلف سمتلرینه یاییلیوردی . داغستانلی عمله ، قیومجی ، قالایجی وقوندره‌جیلرینه روسیه ایله قافقاسیانك هرطرفنده شمدی‌ده تصادف اولونور .

داغستان اجتماعی تشکیلاتی پدرشاهی برشکلده‌در . عائله‌ده بویوك بابا ، بابا ویا آغابکینك حکمی جاریدر . عائله افرادی ، رئیسك اراده‌سنی اجرا ایله مکلفدر . عائله‌ده بویله اولدیغی کبی ، قبیله دخی اشبو اساسه مستنددر : رئیس بوتون قبیله افرادینه حاکمدر . بوحاکمیت عادت وعنعنه قوتیله مؤیددر . کندی آره‌لرنده دشمنلك ایدن عائله افرادینك اوچنجی برشخصه قارشی عائله وطائفه ناموسنی مدافعه‌ده جانی فدا ایتدیکی اکثریتله واقعدر . رئیس افراد عائله‌یه قارشی معامله‌سنده چوق سرت وشدیددر . کندیلرندن

وظیفه‌لرینـك ایفاسنی قطعیتله طلب ایدر . بو سرت تربیه‌نك تأثیری ایله داغلیلرده حدید برطبع ودمیر براراده تربیه اولونمشدر . شیخ شاملك خلاف عادت برمساهله‌سندن دولایی کندی آننه‌سنی علناً تجزیه ایتدیردیکی معروفدر . شامل دوروندن صوکره بوشـدت طبع » اولدقجه یوموشـامشسه‌ده ، عائله ایله قبیله عنعنه‌لرینك حالا داغستان حیاتنده حکمفرما اولدیغنی نظرده بولوندرمالیدر . قومونیست استیلاسـنه قارشی دیکر مملکتلردن زیاده مقاومت کوستره‌ن داغستان خلقنك مسلح مجادله‌سنده مملکتك بوخصوصیتی چوق بویوك رول اوینامشدر .

انقلاب سنه‌لرنده داغستان : داغستانك شمالی قافقاسیا ایله برلکده « شمالی قافقاسیا جمهوریتی» عنوانی آلتنده استقلالی اعلان اولونمش وداغستان حکومتی با کونك استردادندن صوکره ، ابتدا تورکیه اردوسنك حمایه‌سی ، صوکره‌ده آذربایجان جمهوریتنك بالخاصه مادی یاردیمی ایله تأسس ایتمشسه‌ده ، حادثات بوحکومتك پایدار اولوب ، بوتون مملکت اوزرنده تأسیس حاکمیت ایتمه‌سـنه امکان وفرصت ویرمه‌مشـدر . مع‌مافیه محلی شرائط ایله مشروط اولارق ، داغستان اهالیسی کرك بیاض وکرك قیزیل روس قوتلرینه قارشی ایی مقاومت کوسـترمش ، استقلاللری اوغرنده مجادله ایتمش ، « وطنداش مجادله‌سی » نامنی طاشـیان بومحاربه‌لر تا صوك زمانلره قدر دوام ایله‌مشـدر . بوتون بومجادله‌لرك کچیردیکی چوق متنوع صفحه‌لرینی بویاپراقلرده برتفصیل یازمق امکاننده دکلز . یالکز بش آلتی سنه‌یی دولدوران بوقانلی حادثه‌لرك بعضی مهم آنلرینی بوراده قید ایده‌لم .

داغستان چارزماننده ممتاز برولایت شکلنده ، ادارهٔ ماورای قافقاس ویس‌رووالغنه تابع ایدی . 1917 اختلالندن صوکره ، روسیه مجلس مؤسسان انتخابلری مناسبتیله ، داغستان شمالی قافقاسیا انتخاب دائره‌سنه الحاق ایدلدی . شـوصورتله داغسـتان حیات سیاسیه‌سی دیکر انتخاب دائره‌سنی تشکیل ایده‌ن ماورای قافقاس مرکزی تفلیسدن آیریلارق ، شمالی قافقاسیا مرکزینی تشکیل ایده‌ن « ولادیقافقاس » ه ربط اولوندی . 1917 سنه‌سنده ایلك دفعه اولارق داغسـتانده داخل اولدیغی حالده ، شمالی قافقاسـیا مسلمانلرینك بر قونغره‌سی انعقاد ایتدی . بو قونغره‌ده « شمالی قافقاسـیا متحد داغلیلر قومیته‌سی » تشکل ایله‌مش ، مشهور متنفذلردن نجم‌الدین افندی شمالی قافقاسیا وداغستان مفتیسی اعلان اولونمشدر . 1918 ده انعقاد ایده‌ن ایکنجی قونغره‌ده شمالی قافقاسیا جمهوریتنك استقلالی اعلان اولونمش وبووقعه 11 مایس تاریخی ایله دولتلره تبلیغ اولونمشدر .

1917 سنه‌سنده نجم‌الدین افندی روسیه انقلاب حکومت قومیته‌سنك امری ایله تشکل ایده‌ن ولایت شوراسنه اشتراك ایله‌مش ، بعده ، حکومت موقته‌نك ضـعفنی کوره‌رك ، تمامیله استقلال دعواسنه دوشمش وداغستان متنفذلرندن « اذن حاجی » یه تابع 8000

فدائی « تیمورخان شورا » قلعه‌سنی محاصره‌یه آلمش ، نجم‌الدین منلانی « امام » اعلان ایله‌مشلردر . بالاخره اذن‌حاجی، تیمورخان شورایی ترك ایله‌مشدر .

1918 ده نجم‌الدین افندی داغستان شوراسنی قوغه‌رق « ملی قومیته » حاکمیتی تأسیس ایله‌مش ، عینی زمانده کندیسی‌ده بوتون داغستانك امامی اعلان ایتمشدر .

شوصره‌ده دکز طریقی ایله کله‌رك « شامل قلعه » یی اشغال ایده‌ن باکو بولشه‌ویکلری بوراده «سوویت» اداره‌سنی تأسیس ایله‌مشلر و بوراده تیمورخان شورایی تهدیده باشلامشلردر. بو هجوم اوزه‌رینه نجم‌الدین افندی شهری ترك ایده‌رك داغلره چکیلمش و بورادن دشمنی ازعاجه دوام ایله‌مشدر . بولشه‌ویکلر بو مجادله‌ده آقوشه‌لی علی حاجی‌دن استفاده ایده‌رك اونك نفوذی حاکم اولان (دارکی) محالنده بالخاصه کسب نفوذ ایله‌مشلرسه‌ده، 1918 سنه‌سنده (بیچه‌راخوف) قوماندا‌سنده‌کی بیاض روس قوتی « شامل قلعه» ده‌کی سوویت حکومتنی اسقاط ایله‌مشدر . « شامل قلعه » نك سقوطی اوزه‌رینه تیمورخان شورا بولشه‌ویکلری ـ نه اولسه‌ده ـ سوسیالیست تلقی ایتدکلری بیچه‌راخوفی نجم‌الدین افندی‌یه ترجیح ایله کندیسی ایله آکلاشمق ایسته‌مشلرسه‌ده ، (بیچه‌راخوف) نجم الدین افندی‌یی ترجیح ایتمش و کندیسی ایله مشاوره ایده‌رك، (طارقوفسکی) یی داغستان حاکمی تعیین ایتمشدر . بر طرفدن (بیچه‌راخوف) دیکرطرفدن‌ده نجم‌الدین افندینك یاردیمی ایله ، طارقوفسکی ، ایلول آینده تیمور خان‌شورایی ضبط ایله‌مشدر .

بعده داغستانه کلن تورك اردوسی (بیچه‌راخوف) ی صیقیشدیریور ، شدتلی محاربه‌دن صوکره « شامل قلعه» یی و محاربه‌سز اولارق تیمور خان شورایی اشغال ایدییور. تورکیه قوماندانلغنك مظاهرتی ایله ، قبارطای (قوتسه‌ف)ك تحت ریاستنده ، « شمالی قافقاس حکومتی » داغستانه داخل اولیور . نجم‌الدین افندی ، شیخ‌الاسلام صفتیله ، (قوتسه‌ف) حکومتنه داخل اولدیغی کبی، نوح‌بك طارقوفسکی‌ده حربیه ناظری اولویور؛ فقط موندروس متارکه‌سی موجبنجه تورك اردوسی داغستانی ، چوق چکمه‌دن، تخلیه ایدنجه ، تورکلری استخلاف ایده‌ن انکلیزلرله برابر (بیچه‌راخوف)ده عودت ایدییور. انکلیز قوماندانلغی باکوده اولدیغی کبی ، برآز تردددن صوکره ، (قوتسه‌ف)حکومتنی طانیور و میرآلای (رانولسون) ی نزدینه ممثل اولارق، تعیین ایدییور . شو صره‌ده

، دەنیکین اردوسی شمالی قافقاسیاده موفق اولیور . « رەآلیست » انکلیزلر «مظفر» (دەنیکین) اردوسنك داغستانه ایمەسنه ممانعت ایتمەیورلر.

عینی زمانده (دەنیکین) ، چەچنستان اوزەرینه هجوم ایدییور . بونك اوزەرینه (قوتسەف) حکومتی سقوط ایدییور . جنرال خلیلوف یکی بر حکومت تأسیس ایدەرك (دەنیکین) ایله آکلاشیور وبو حکومتك موافقتیله (پرەئوبرژەنسکی) قوماندانسندەکی بیاض روس قوتی « شامل قلعه » یی اشغال ایدییور . سالف الذکر اذن حاجی طرفندن « تورکیه حمایەسنده چەچنستان امارت شرعیەسی » تأسیس ایدلمش بولونیوردی . بو « امارت » بیاض روسلرك هجومنه بولشەویك قطعاتی ایله برلکده قارشی قویییوردی . داغستان حکومتی چەچنستانی حمایه ایله (غروزنی) یه اردو کوندردیسەده، برطرفدن (پرەئوبرەژەنسکی) دیکر طرفدن‌ده بیاض روسلرله علاقەدار اولان جنرال خلیلوفك تأثیر وتشبثلری ایله، داغستان حکومتی، اعلان بیطرفی ایدەرك ، (غروزنی)یه کوندریلن قطعاتی کری چاغیرییور . اذن حاجی نجم‌الدین افندیدن‌ده یاردیم آلامیور . 1 حزیران 1919ده دەنیکینجیلر چەچنستان فدائیلرینی داغلره صیفیشدیرەرق ، داغستانه کچیور ، جنرال خلیلوفی داغستانك حاکمی ، نجم‌الدین افندی‌یی‌ده مفتی اعلان ایدییورلر. ملیتجیلر داغستانی ترکله آذربایجان ایله کورجستانه التجا ایدییورلر .

بیاض روسلر مملکتك سوقالجیش نقطهٔ نظرندن مهم اولان بوتون نقطەلرینی اشغال ایله مملکتی استیلا ایدییورلر. بوحادثه نجم‌الدین افندی‌یی خلق نظرندەدوشوریوردی. حزیران صوکلرنده آقوشەلی علی حاجی‌نك تشویقی ایله داغستان اهالیسندن بر قسمی روس استیلاسنه قارشی عصیان ایدییور . (غونیب) قلعەسندە400 قازاق قتل اولونیور. دیکر بر قلعەده 160 قازاغی کوپرو باشندن نهره آتیورلر . (قاسم کند) ده بر کیجه اثناسنده 200 روس صالداتی قیلجدن کچیریلیور . عینی شی (د اشلاغار) له (مجالس)دەده وقوع بولیور . فقط ، (دەنیکین) قوای اصلیەسی قوتلی اولدیغندن ، عصیان شدتله باصدیریلیور . اهالی چوق آغر تضمینات اعطاسنه محکوم اولیور . هر طرفده سکون تأسس ایدییور .

فقط بو سکون اوزون سورمەیور. 1919 سنەسی ایلولنده داغستان داغلری تکرار عصیان بایراغنی چکیورلر. بیاض روس اردوسی ، داغلردن قوغولارق ، شهرلرده تحصن ایدییور . بو دفعەکی عصیانی هم بولشەویك تشکیلاتی ، همده ملی آذربایجان حکومتی

تقویه ایدییوردی . آذربایجان حکومتی طرفندن داغستانه کوندریلن یاردیم قوتلرینک قوماندانی نوری پاشا ایدی .

1920 سنه‌سنک بهارنده ، قیزیل اردونک شمالی قافقاسیاده‌کی مظفریتندن صوکره ، داغستان تمامیله بولشه‌ویك ألنه کچنجه ؛ نوری پاشا داغستانی ترك ایتمك مجبوریتنده قالیور . بونی متعاقب 11نجی بولشه‌ویك اردوسی داغستانی کاملاً تحت اشغاله آلیور.

خلاصکار ، دیه قارشیلانان قیزیل اوردویه قارشی‌ده ، چوق کچمه‌دن ، داغستان اهالیسنده مخالفت ونفرت حسی اویانمایه باشلامشدر . بوندن بالاستفاده داغلره چکیلمش بولونان نجم‌الدین افندی ایله علیحانوف بولشه‌ویکلره قارشی قیام ایله‌مشلردر. بوقیامدن بحث ایده‌ن بولشه‌ویك (ساموروسکی) « داغستان » نام رساله‌سنده بولشه‌ویك اداره‌سنك بولسزلقلرینی اعترافله دییورکه : « روس بولشه‌ویکلرینک داغستانده تطبیق ایتدکاری تدابیر چاردورینک عسکری استیلا دورینی آکدیرر بر شکلده ایدی » . مشهور داغستان مجاهدی شیخ شاملك طوروونی سعید شامل‌ده بو عصیانه اشتراك ایله‌مشدی . قیامیلر (خونزاق) ایله غونیب) ده تحصن ایده‌ن قیزیل اردو قطعاتی آیلرله محصور بولوندرمشلردر . بو قیامك تسویه‌سی ایچون دوقوز آی سوره‌ن بر مجادله لازم اولمش ویو حادثه آنجق 1921 سنه‌سنك بهارنده تسویه ایدیله‌بیلمشدر .

بوندن صوکره بویوك عصیانلر اولمامشسه‌ده ، داغستان ، دائما پارتیزانلرك شوراده ویا بوراده سبیت ویردکاری حادثه‌لره صحنه اولمشدر .

شمدیکی وضعیت: اونسزده فقیر ایکن ، کچردیکی قانلی ماجرالردن صوکره داغستان سفیل بر حاله کلمشدر . « خاصه‌یورت » شهری کاملاً خراب اولدیغی کبی ، دربندك درتده اوچ قسمی تخریب ایدلمش ، « شامل قلعه » ایله تیمورخان شورا دخی اپی متضرر اولمشلردر . علاوه اولارق 69 بویوك قصبه تمامیله محو اولمشدر . یوللر بوزولمش ، کوپرولر ییقیلمشدر.

داخلی محاربه‌لر نتیجه‌سنده مملکتی آچلق استیلا ایله‌مش ، دها صوکره 1922ده وبای بقری اپی تخریبات یاپمش ، 1923ده اکینلری قاره بتیرمش ؛ نهایت 1924ده‌کی مدهش قوراقلق ، فلاکتی اکمال ایله‌مشدر.

داغستان جمهوریتنده اکین اراضیسنك مقداری اپی آزالمشدر . 1916 سنه‌سنده 196,000 دونوم اراضی اکیلمش ایکن ، 1923 سنه‌سنده آنجق 92,000 دونوم اراضی اکیلمشدر . 1915 سنه‌سنده میوه باغلرینك ساحه‌سی 6,000 دونوم ایکن 1925ده بو مقدار 3,000 دونومدن فضله دکلدی . 10,586 دونوم اراضی‌یی اشغال ایده‌ن اوزوم

باغلرندن 1925 سنه‌سنده آنجق 6,837 دونوم باقی قالمشدر . 1918 سنه‌سنده 686,163 باش قاره‌ماله مالك ایکن 1923ده یالکز 295,918 باش قالمشدر .

داواره کلنجه 2924,137 رقمی 1,885,706 ه اینمشدر . 1911 سنه‌سنده مجموعی 3,600,409 باش حیوان وار کن، 1923ده آنجق 1,481,924 باش حیوان قالمشدر. دیمك که اکین مقداری یوزده 60 ، اوزوم باغلری یوزده 36، میوه باغلری یوزده 50، داوار مقداری یوزده 75 ، قاره مال ایسه یوزده 57 نسبتنده قالمشدر .

1925 سنه‌سنده بولشه‌ویکلر طرفندن نشر اولونان براستاتستیقه کوره 1915 سنه‌سنده داغستاندن 1,800,000 تنکه شراب اخراج ایدلمش ایکن 1923 سنه‌سنده آنجق 143,000 تنکه اخراج اولونمشدر . 1915 ده یالکز دربند حوالیسندن 200,000 پود اوزوم ایله 1,000,000 پودن فضله میوه ویمش چیقارلمش ایکن 1923 ده بوتون داغستاندن 22000 پود اوزوم ایله 12000 پود میوه ویمش چیقارلمشدر .

حال حاضرده داغستانده 25 بیکه قریب ایشسز آدم واردر که امکنی صرف ایده‌جك بر یر بولامیور .

اسکیدن « شامل قلعه » ده ، آذربایجان میلیونرلرندن حاجی زین العابدین افندینك تأسیس ایتدیکی بز فابریقه‌سی واردی. بو فابریقه‌ده (1,500) ه یاقین عمله چالیشدیریلیوردی. شمدیکی حالده بو فابریقه‌ده (700) ه قریب عمله چالیشمقده‌در . صید ماهی مؤسسه‌لریده یوانه قویولمش ، اسکیدن موجود مؤسسه‌لر احیا اولونمش ، بالق قونسروه فابریقه‌لری تأسیس ایدلمشدر .

داغستانك شمدیکی سیاسی وضعیتی تشرین ثانی 1920 سنه‌سنده مرکزی سوویت حکومتی طرفندن اعلان اولونان مختاریتله تثبیت اولونیور . بو وثیقه‌یه کوره « مختار داغستان سوسیالیست سوویت جمهوریتی » تشکل ایله‌مشدر . بو « جمهوریت » روسیه سوسیالیست سوویت فدراتیف جمهوریتنه داخلدر. قومیسرلر هیئتی وسوویتلر قونغره‌سی طرفندن اداره اولونیور .

داغستانده تورك قوملری : اون بشه بالغ داغستان قوملری آراسنده صاییجه برنجی موقعی آوارلر ـ که شیوه اعتباری ایله بر چوق شعبه‌یه بولونیورلر ـ ایکنجی موقعی غازی قوموقلیلر، اوچنجی موقعی ده قوموقلر دوتیورلر . قوموق داغستانده‌کی تورك قوملرینك الڭ مهمیدر. قوموقلرك نفوسی 163,000 ی بولور. بونلر داغستانه 12 نجی عصر میلادیده

کلمشلردروغازی‌قوموقلری داغلره صیقیشدیره‌رق منبت ساحللری ایپه‌لنمشلردر. داغستانك دیکر ایکی تورك قومنی تشکیل ایده‌ن نوغایدله تورکمنلر کبی، قوموقلرده اکثریتله صولاق نهرندن (کورکن) چاینه قدر داغستان اوواسنه یایلمشلردر. قوموقلردن صوکرا تورك قومی اولارق نوغایلر کلیرکه صولاق نهرینك ایکی طرفنده، قارانوغای استه‌پنده وحاجی قولاغده یاشـارلر. عددلری 56,000 ی بولور. بونلردن صوکرا، اکثریتله شهرلرده ودربند حوالیسنده یاشایان تورکلر کلیرکه بونلر آذربایجاندن، بالخاصه شماخی ایله قوبادن وقبیله هجرت ایده‌ن تورکلردر. بونلرك مقداری 35,000 ی بولور. بو عـددلره 3,000 نفوسی حاوی تورکمن قبیله‌لری ایله شهر اهالیسـنك یوزده 10 نی تشکیل ایده‌ن 10 و یا 12 بیك مقـداری بولان تورکلری‌ده علاوه ایدرسـك مجموعی (270,000) ه قریب اولورکه بو، بوتون نفوسـك یوزده 27 سی ومسـلمان اهالینك همان اوچده بری دیمکدر.

تورك صرف ولساننك اهمیتی : تورك قوملرینك داغسـتانده‌کی اهمیتی یالکز عدد-لرنده‌کی نسبی اکثریتله تمـام اولمایور. تورکلر قسماً شهرلرده، قسماً ده دکز قییسی ایله نهر ساحللرنده واقع منبت اراضیده یاشـادقلرندن، سویه ومدنیت اعتباری ایله اهالینك نسبةً مترقی قسمنی تشـکیل ایدرلر. علاوه اولارق، تورکجه، بالخاصـه قوموقجه‌نك داغسـتانده شمولّلی بررولی واردر. قوموقجه دیکرداغستان تورکجه‌لرینه وشمالی‌قفقاسیاده موجود قاراچای تورکجه‌سی ایله بولغار تورکجه‌ـسنه نسـبتله یازیلی ادبیات نقطهٔ نظرندن فائقدر. علاوه اولارق، قوموقجه بوتون داغسـتانده بین‌الملل بر لسان ماهیتنی حائزدر. یکدیکرینك لساننـدن آکلامیان داغستان قوملری کندی آره‌لرنده یا قوموقجه ویاخود آذربایجانجه آکلاشیرلر. تحریر لسـانی علما آراسنده عربجه، صوك زمانلردن بری قسماً ده تورکجه‌در. داغستان علماسندن القداولی حسن افندی « آثار داغستان » نام تاریخنی آذربایجان تورکجه‌سی ایله یازمشـدر. قوموقجه آذربایجان تورکجه‌سنك شـدتلی تأثیری آلتنده‌در. داغستانك عموماً وقوموقجه‌نك خصوصاً شدتلی جنوب تأثیری آلتنده‌اولدیغنك هردرلو شبهه‌دن‌وارسته اولدیغنی آذربایجان دارالفنونی پروفسورلرندن قریملی چوبان زاده تأیید ایدر.

حال‌حاضرده داغستان جمهوریتی پك مهم برمسئله‌یی حل ایتمکله مشغولدر. داغستان جمهوریتی رسمی لسان اولارق، هانکی لسـانی قبول ایتمه‌لیدر؟ بوخصوصده برطرفدن

عربجه‌یی مدافعه ایده‌ن ملالر وشیخلر ، دیگر طرفدن‌ده روسجه‌یی التزام ایده‌ن بعض منورلر وموسقوواده تحصیل ایده‌ن طلبه‌لره مقابل یرلی قومیته‌جیلرله تورکجیلر کندی نقطهٔ نظرلرینی مدافعه ایدییورلر . قومیته‌جیلر لسان رسمی اولارق ، عربجه ، روسجه کبی تورکجه‌یی‌ده رد ایده‌رك ، شیوه‌لردن بش مهمنی ترویج ایدییورلر . بوتون بو جریانلر آره‌سنده تورکجه‌یی التزام ایده‌نلر بالخاصه قوتلیدرلر . بونلر روسجه‌یی التزام ایدنلر کبی ، عربجه‌نك غیر حیاتی ، یرلی لسانلرده بك محدود واستقبالسز اولدیغنی قبول ایتمکله برابر ، روسجه‌نك علیهنده‌درلر . چونکه روسجه وقتیله استیلا و استبدادی تمثیل ایده‌ن بر آلت اولمش ، چارزم اونی خلق نظرنده دوشورمشدر . روسجه‌واسطه‌سیله علمانك عربجه‌سی قارشیسنه چیقیلاماز ؛ بو بر کفر اثری اولارق تلقی ایدیله‌بیلیر . حالبوکه تورکجه‌یه قارشی بودعوا ایلری سوروله‌مز . عربجه ایله قائم اولان اسکی ذهنیته قارشی خلقك دینی حسیاتی رنجیده ایتمه‌دن ـ بناءً علیه فضله مشکلاته اوغرامادن ـ یالکز تورکجه‌نك لسان رسمی اولارق تطبیقی ایله مجادله قابل اولابیله‌جکنی اثبات ایدییورلر .

باکوده انتشار ایده‌ن غزته‌لرك تأثیری ، باکو معدنلرینه چالیشمق ایچون کلن داغستانلی عمله‌نك بوراده تورکجه اوکره‌نمه‌سی وعلى العموم داغستان ایله آذربایجان آره‌سنده کوندن کونه آرتان اقتصادی ومدنی ارتباطك سوقی ایله حرب عمومیدن اول تورکجه طبیعی برصورتده داغستانه نفوذ ایدییور وخلق طرفندن آچیلان یکی اصول مکتبلرده تورکجه اوقوتدریلیور ؛ باکودن داغستان کویلرینه تورك معلملر جلب اولونییوردی . حال حاضرده تیمورخان شوراده « داغستان فقراسی » نامنده تورکجه بر غزته نشر اولونیور ، که بوغزته تورکجه‌نك داغستانده صورت قطعیه‌ده رسمی بر لسان اولارق تطبیقی فکرینی ترویج ایدییور . موجود معلوماته کوره هرنه قدر قوموقجه‌نك ، روسجه ایله برابر ، رسمی لسان اولارق قبولی ، نظری اولارق ، تقرر ایتمشسه‌ده ، موضوع بحث پروپاغانده ، عمومی ادبی تورکجه ، « آذربایجانده ایشله‌نن تورکجه » نك رسمیلکی لهنده اجرا اولونمقده‌در . بو نقطهٔ نظری مدافعه ایدنلر روسجه‌یی یالکز ایکنجی درجه‌لی مکتبلرده بر درس اولارق اوقوتمق طرفداریدرلر . ایلك مکتبلرده تدریسات عمومیتله تورکجه اولوب ، اداره‌لر دخی تدریجاً تورکلشدیرلمه‌لیدر .

* * *

بوایکی جمهوریتدن ماعدا ، کرك شمالی قافقاسیا و کرك جنوبی قافقاسیا جمهوریت ومختاریتلرنده دخی تورکلر یاشامقده‌درلر . قافقاسیا تورکلری حقنده‌کی شوسطرلری اشبو تورکلره عائد یازه‌جغمز برقاچ سطرله تکمیل ایده‌لم :

بونلردن برقسمی کورجستان تورکلری تشکیل ایدییورلر. بونلردن برقسمی سابق آخالسیخ پاشالغنی تشکیل ایدن « آخالسیخ » قضاسی ایله « آخالکلك » ده، دیکر قسمی ده تفلیسك یاقینلغنده قارایازی استپی ایله « بورچالو » قضاسنده یاشارلر . نفس تفلیسده دخی « مسلمان محله‌سی » آذربایجانلی تورکلردن عبارتدر . کورجستان تورکلرینك مجموعی 200,000) ه قریبدر . بوندن ماعدا کورجستانده آجارالی مسلمان کورجولر وارکه تورك کولتورونك شدتله تأثیری آلتنده‌درلر . بونلردن قسم مهمی کورجوجه ایله برابر تورکجه‌ده قونوشورلر. آخالسیخ تورکلرینك معاصر آذربایجان مطبوعاتنده، ادبیاتنده، معارفنده وسیاسی حیاتنده رول اوینامش آدملری چیقدیغی کبی، اختلال و انقلاب سنه‌لرنده آجارا مسلمانلرینك ممثللری دخی باکو و کنجه قونغره‌لرینه اشتراك ایله‌مش ، حتی روسیه مجلس مؤسسان انتخابلرنده آجاراليلر سسلرینی آذربایجان فرقه‌لرینه ویرمشلردر . باطوم ولایتنی تشکیل ایده‌ن آجارستان موسقوا و قارص معاهده‌لری موجبنجه ، کورجستانك حمایه‌سی آلتنده مختار برجمهوریت تشکیل ایله‌مشدر .

سابق روان ولایتنك برقسمی ایله « کومرو » قضاسندن تشکل ایدن أرمنستان جمهوریتی داخلنده ازتورکلر قالمشدر . اختلال سنه‌لرنده أرمنی پولتیقه‌جیلرینك تطبیق ایتدکلری امحا سیاستنه قارشی ملی موجودیتلرینی ألده سلاح اولارق مدافعه ایده‌ن تورکلر نخچوان قضاسنك أرمنستانه الحاقنی منع ایده‌بیلدکلری کبی، أرمنستان ألنده قالان اراضیده‌ده تورك موجودی قالمشدر. بونلرك مقداری « 450,000 » ی بولمقده‌در، که أرمنستان جمهوریتنك یوزده 39 ینی تشکیل ایدرلر [*] .

داغستان حدودینك شمالنده واقع شمالی قافقاسیایه کلدکده « قوما » نهری ایله « ترك » نهری آراسنده و صولاق نهرینك منصبلرنده کوچبه‌لکله یاشایان نوغای ؛ استاوروپول ولایتنده ، « قالائوس » و « قاما » نهرلری قیيلرنده کوچبه‌لك ایده‌ن تورکمن ؛ « قوبان » نهرینك یوقاریلرنده وبونهرك قوللرینی تشکیل ایده‌ن اوفق نهرلر حوضه‌سنده یاشایان قارا چای ؛ قابارطای تورکجه‌سی، دیه معروف اولان شیوه اوزرینه قونوشان و « چیره‌ك » نهرینك یوقاریلرنده یاشایان بالقار ، بیزیق وخولام؛ « چه‌کم » چیندنده یاشایان چه‌کم و «باقسان» نهری دره‌سنده یاشایان اورسولی تورکلرینی قید ایده‌بیلیرز. بوتورکلرك نفوس هیئت عمومیه‌سی ایله تقریباً 350 بیکدر .

قوموقلردن صوکره شمالی قافقاسیانك اك مهم تورك قوملرینی نوغایلرله قاره چایلیلر تشکیل ایدرلر. بوایکی تورك ایلنده پك زنکین خلق دبیاتی واردر.

---

[*] 1926 سنه‌سنه عائد سوویت استاتستیقی .

کورجستان، أرمنستان تورکلری ملی حرث مسئله‌لرنده آذربایجانك تحت تأثیرنده اولدقلری کبی، داغستان بحثنده کوردیکمز کبی، شمالی قافقاسیاده تورك حرثنك بك مهم بر رول اوینادیغنی تثبیت ایده‌بیلیرز.

سابق آذربایجان شورای ملیسی رئیسی

رسول زاده محمد امین

قریم

و

قریم تورکلری

مقدمه

تاریخك اڭ اسکی دورلرندنبری آسیادن اوروپایه دوغری یاپیلان مهاجرت و سوقیاتك کچید نقطه‌سی اولان قریم عینی زمانده یونان ، روما وغرب مدنیتلرینك شماله وشرقه دوغری ایلریلمسنه وقارشیلقلی تجاری مناسبتلرینك انکشافنه صحنه اولمشدر .

قریمك بوتون بودورلرده‌کی رولی وبالخاصه تورك ـ مونغول عرقنه منسوب قبیله‌لرك (اسکیتلر ، هونلار ، آوارلرك قریمدن کچملری ویدنجی عصرده حزرلرك ، دوقوزنجی عصرده پچنه‌غ لرله قومانلارك) قریمده یرلشملری وبوراده کچیردکلری حیاتی بومختصر خلاصه‌ده طوپلامق ممکن اولامیه‌جغندن بز قریم وضعیت جغرافیسیله قریم تورکلرینك آلتون اردو ، کرایلر دوری ، روس اشغالی و 1917 انقلابندن صکره‌کی اجتماعی ، سیاسی وضعیتلرینی تلخیص أملنده‌یز .

مقصدمز پروپاغاندانك پك فوقنده اوله‌رق بوتون تورك قرده‌شلرمزه قریمی وقریم تورکلرینی اولدیغی کبی طانیتمقدر . صوك عصرده تورك عالمی کندی وارلغنی سزدی. صوك سنه‌لرده ایسه هراولکه‌مزك کندیسنی بحق طانیمغه وعلم یوللریله آکلامغه چالیشدیغنی کوریلمکده‌در. بونك نتیجه‌سنده عموم تورکلر کندیلرینی ویکدیکرلرینی بحق طانیاجقلر و بوصورتله علمه ، فکره استناد ایدن (ملی ایمان) بوتون قوت و صاغلاملیغیله تورك دنیاسنده یوکسله‌جکدر .

« تورك ییلی » نی بوقدسی یولده آتیلمش برآدیم تلقی ایتدیکمزدن قریم وقریم تورکلری حقنده یازدیغمز شو خلاصه‌ده شخصی حسیاتمزدن زیاده فکرمزك آکلادیغی درجه‌ده حقائقك عیناً نقلنه چالیشدیق .

قريمك جغرافى وضعيتى

قريم ، 26,140 كيلو مترو مساحهٔ سطحيه‌يه مالك و 6'لى 7 كيلو مترو كه‌يشليكنده‌كى اورقاپو (په‌ره‌قوپ) برزخيله شماله مربوط برياريم آطه‌ده‌در .

شرقاً كرچ بوغازى ، آزاق دكيزى غرباً وجنوباً قره دكيزله محاطدر. كفه ، كرچ ، آق يار (سبواستوپول) ، كوزلوه ليمانلرى مشهوردر .

كفه جواردن باشـليه‌رق 10 - 40 وه‌رست كه‌نيشـلكنده و 150 وه‌رست اوزونلغنده امتداد ايدن قريم داغلرى قريمى داغليق وچولليك اولمق اوزره ايكى منطقه‌يه آيير. ساحلله قريم داغلرى آره‌سنده اوزانان داغليق قسم اقليم ومنظره‌لرينك كوزه‌لليكى ونباتاتنك تنوعيله دنيانك اك كوزل منطقه‌لرندن بريدر . قريمك بوقسمى ايتاليا وفرانسه صيفيه‌لرينه ، بالخاصه (نيس) ه تشبيه ايديلمكده‌در .

قريمك مشهور آلمالرى وسائرميوه‌لرى ودرت يوزى متجاوز نوعده ايريشه‌ن اوزوملرى ونفيس شرابلرى وپك يوكسك فياتله صاتيلان توتونلرى هپ بومنطقه‌ده چيقار .

قريم داغلرينك اك يوكسك نقطه‌سى (1557 مترو) چاطير (چادير) در. مشهور ئه‌ليزه روقلو قريم داغلرنده بتون روسيه‌ده موجود نباتاتدن برقاچ يوز دها فضله نوع نبات بولنديغنى قيد وبو داغلرك تپه‌لرنده‌كى يايلالرى برر نباتات باغچه‌سنه تشبيه ايتمكده‌در.

قريمك چول قسمى داغلرك شمال صيرتلارندن باشليه‌رق اورقاپويه قادار تمادى ايدن دوزلكدن عبارتدر . اوقراينا چوللرندن فرقلى اوله‌رق قريم چوللرى پك مختلف ومتنوع اوتلر ، چيچكلرله مستوردر . قريمى پك اساسلى تدقيق ايتمش اولان پروفسور پاللاس قريم چوللرى قادار زه‌نكين نباتاتى حاوى (اوتلاق) لره تصادف ايتمديكنى اهميتله قيدوحيوان بسلمكده تأثيرى بويوك اولان بواوتلرك نوعلريله خاصه‌لرينى آيرى آيرى اثرنده تثبيت ايدر . قريمك سوديله مشهور اينكلرى وپك زه‌نكين قويون سوريلرى وآتلرى بالخاصه بوچوللرده يتيشير .

قريمده معدنيه زنكينلكى:

دمير

قريمده بولنان اك زه‌نكين و اك مشهور معدن كرچ ياريم آطه‌سنده‌كى دمير معدنيدر. 23,400 ده ساتينه طوپراقده و 25,000 ميليون پوط مقدارنده تحمين ايديلن وتميز اوله‌رق %43,5 ى دمير چيقان بومعدنلردن 1913 سنه‌سنده (3) ميليون پوط دمير استحصال ايديلمشدى.

طوز

قريمده درت يوزى متجاوز طوز كولى اولوب 1914 ده بونلردن (20) ميليون پوطى متجاوز طوز استحصال ايديلمشدر .

پترول

يك اسكی زمانلردنبری قريمده كرچ جوارنده پترول بولنديغی ادعا ايديلمكده ايدی . پاللاس بوراده ياپديغی تدقيقاتده قريمك بعض منطقه‌لرنده پك ياغلی برچاموركت قاينامقده اولديغنی وبورالرده آچيلان ابتدائی قويولردن استحصال ايديلن ياغلرك خلق طرفندن لامبالرده قوللانيلديغنی قيد وبالنتيجه باكو - شمالی قفقاس - رومانيا پترولری طمارلرينك قريمدن كچديكنی ادعا ايتمشدر.

1900 تاريخلرنده برآلمان قومپانياسی طرفندن پك جزئی بر سرمايه ايله بر قويو قازيلمش و (40,000) پوط نفت استحصال ايديلمشدی . اخيراً كرچ منطقه‌سنده معدن مهندسلری طرفندن ياپيلان تدقيقات نتيجه‌سنده (15) محلده نفت اولديغی قطعيتله تثبيت ايديلمشدر .

كرچ ياريم آطه‌سنده كوكورت معدنی ده موجوددر. قريمده 1916 سنه‌سنده استحصال ايديلن حامض كبريت 4,500 پوطی متجاوزدی . سولفات دوصود ايسه 1915 ده 80 بيك پوطه قريبدی. 1916 ده ده كيز اوتلارندن 3000 پوط بروم استحصال ايديلمشدر .

قريمده صنايع و تجارت

قريمده‌ده بوتون آسيا شهرلرنده اولديغی كبی قاراصو بازار، باغچه سرای شهرلرنده باقيردن، دريدن اعمال ايديلن اشيانی حاضرليان اوستالر موجودسه‌ده جدی صنايع يعنی ماكينه قوتيله تدوير ايديلن فابريقه ودارالصناعه‌لر، ميوه قونسروه فابريقه‌لری، بويوك شراب اعمالاتخانه‌لری، سيغاره وتوتون فابريقه‌لری، كرچك مشهور طوزلی بالق قونسروه، ودمير معمولات فابريقه‌سی، و 45 ی متجاوز دری فابريقه‌لرينه منحصر كبيدر .

قريم تجارتی‌ده ميوه، توتون، شراب، طوز، باليق، يوك الخ محصولاتنك روسيه واوقراينا اخراجاتی ومملكت اهاليسنه الزم امتعه‌نك ادخالاتی تأمينه يارار. قريم توركلرندن هرايكی شعبه‌ده‌ده جدی ايش ياپان تجارلر واردی .

قريم اتنوغرافياسی

قريمده يكرميدن فضله ملت يشامقده‌در . بونلردن (قارائيم) و(قريمچاق) لر قريم توركلری كبی پك اسكی دورلردنبری قريمده يرلشمشلردر . بونلر نه بويوك بر كتله ونه‌ده كنديلرينه خاص وبالخاصه قوتلی برحرثه مالك اولامديقلرندن دولايی قريم تاريخنده هيچ بردورده اساسلی ايز قالديرمامشلردر .

قريم ده نيلنجه عقله آنجاق قريمده عصرلرجه سياسی، عسكری قوتلی دوللر اوينايان برحكومت قورارق كندی مدنيتلرينی قريمك هرنقطه‌سنده يشاتمش اولان قريم تاتارلری ياخودده دها علمی واصح تعبيريله قريم توركلری كلير .

تورك ـ تاتارلرك قريمده اصغری اون بش عصرلق تاریخلری واردر [1] . قريم توركك برمستملكه‌سی اولمیوب بوقادار اوزون برماضیدنبری قانيله يوغورلمش وهرنقطه‌سی كندی سعييله استفاده ايديله‌جك برحاله كتيريلمش اوز وطنيدر. ذاتاً قريم تاریخی جديتله تدقيق ايديليرسه بوحقيقتی پك بارز برصورتده اثبات ايدر . قريم دائما كنديسنی تورك جامعه‌سندن بيلمش وهيچ بردورده وجدان ملیده مؤاخذه ايديله‌جك برتاریخی خطاده بولنمامشدر. قريم كنديسنی دائما تورك موجوديت وشرفنك تاریخده اك صادق بربكجيسی وعلمداری طانيمش وهيچ برآن توركلكك اوغراديغی هيچ برتهلكه اوكنده كنديسنی آيری ، باشقه برخلق طانيارق كناره چكمه‌مشدر . برزمانلر شمالده تشكل واعتلا ايتمش اولان آلتون اردويه مقدراتنی باغلامیش، بالآخره بونك انقسامه اوغرامسنه بناءً قورديغی كرايلر خانلغيله قازان وآسترخانه ال ويرمك أمليله چيرپينمش اولان قريم بالآخره فاتح سلطان محمدله بالرضا مقدراتنی باغلامیش وروسيه طرفندن ضبط ايدلديكی 1783 تاریخنه قادار عثمانلی توركلريله هردشمن اوكنده يان ، يانه حتی برچوق قانلی وقعه‌لرده صفلرك اوكنده يورومشدر .

قريم توركلرينك تاریخده‌كی بورولری حقنده فكر ايدينه بيلمه‌مز ايچون قريمك آلتون اردويه قارشی اولان وضعيتيله كرايلر دورينی تلخيص ايتمكلكمز اقتضا ايدر .

اون برنجی عصرده جنكيز خانك بويوك اوغلی جوجی طرفندن آلتون‌اردو ووريده قريم تأسيس وبالآخره يعنی (1220-1255)ده باطی طرفندن توسيع واداره ايديلمش اولان آلتون اردودولتی معظم برايمپراطورلقدی. بودولت مختاريتلی حكومتلرله ولايتلردن متشكلدی. بولغار (قازان) حكومتی، روسيه، لهستان آلتون اردويه تابع مختاريتلی حكومتلردی . بونلرك حكمدارلری محلی خاندانلره منسوب اولمقله برابر آلتون اردونك خانی طرفندن نصب ايديليرلر واداره‌لرندن بالخاصه خان اوكنده مسئول طوتولورلردی. مملكتلرندن خان نامينه ويركو طوپلارلر، حتی خانك ويركو مفتشلری بالفعل اونلرك طوپراقلرنده نظارت ايدرلردی .

ولايتلرسه مركزه تابعديلر . ايشته قريم‌ده بويوك برسربستی‌يه مالك اولمقله برابر مركزه تابع ولايتلردن بريسيدی. مركزدن تعيين ايديلن واوزمانلر (تودون)ده نيلن واليلر اسكی قريم ، صوداق ويا كفه شهرلرندن بريسينده اوطورورلردی . آلتون اردونك خارجله مناسبتی بالخاصه قريم طريق ووساطتيله ياپيلديغندن قريم ساحللرنده همان تام بر

[1] ميلادك 4نجی و5نجی عصرلرنده بورالرده ، اوزمانلر هون نام عموميسيله ياد اولونان تورانی قوملر ساكندی .

استقلالله یشایان جنویز وونديكليلرله سائر مختلف ملتلرك موجوديتنه بناءً قريمه آلتون اردونك اك قوتلی شخصیتلرندن بریسی والی اوله‌رق كوندريليردی .

(بركه) خان دورنده اسلاميت، آلتون اردونك رسمی دينی اولارق اعلان ايدلمش وآلتون اردو قريم طريقيله اسلام خليفه‌لريله مخابره‌يه وصيقی مناسبانه كيريشمشدی . بودوردن اعتباراً عربستاندن ، مصردن معتبر اسلام علماسی قريمه وبورادنده آلتون اردويه آقمغه باشلامشلردی . بونلردن مهم برقسمی قريم شهرلرنده وبالخاصه (اسكی قريم)ده يرلشه‌رك اسلاميتی نشره چاليشمشلردی. (1330-1332) سنه‌سنده مشهور سياح ابن بطوطه قريم وآلتون اردويه كلمشدی . مشهور اثرنده قريمك او زمانكی وضعيتی‌نه دائر مراقلی معلومات ويرمش وازجمله كفه شهرينك و چارشوسنك كوزه‌للكی وليماننده (400)ی متجاوز حرب وتجار كميسنك بولنديغنی قيد ايتمشدر .

آلتون اردونك اك مهم ادخالات واخراجاتی كفه ، صوداق ليمانلرندن ياپيليردی . خوارزمدن اسكی قريم شهرينه منتظماً كروانلر كلير واورته آسيا امتعه‌سی جنويز وونديكليلر وساطتيله اوروپا ماللريله مبادله ايديليردی .

كرك بو بيوك تجارت و كرك‌سه قريمك زنكينليكی وخصوصيتی دولاييسيله تام برسربستيله اداره اولنمسی يوزندن قريم آلتون اردو انقسامنده (1430 - 1435) سنه‌لرنده‌كی صارصينتيلردن آز متأثر اولمش وقيصه بر آنارشی دوره‌سی كچيرديكدن صكره مستقل بر خانليق تأسيسنه موفق اولمشدر .

قريم خانلیغی یاخود كرايلر دوری

(1450) ده حاجی كرای طرفندن تأسيس ايديلن قريم خانليغی (1783) ده استقلالی غائب ايدرك روسيه‌يه الحاق اولونمشدر. بو اوچ عصری متجاوز دوره‌ده قريم توركلرينك يشاتديغی خانليغك اداری ، عسكری ، عدلی تشكيلاتی ، سياستی تدقيق ومملكتده وجوده كتيريلن عمران ورفاهك درجه‌سنی تثبيت پك مهيمدر . قريمك بو (آلتون دوری) ده مع الاسف هنوز علمی ، جدی بر تدقيقدن كچيريلمه‌مشدر . بودور ظن ايديلديكی كبی يالكز پك مراقلی وپك جدی رومان وپيه‌سلره موضوع اوله‌بيله‌جك وقايعله دولو اولميوب بودورده‌كی قريم خصوصيتی تورك سياسيلرينی واجتماعيا تجيلرينی‌ده پك اساسلی دوشونديره‌جك قادار مهيمدر.

كرايلر سلاله‌سنك جنكيزلردن كلديكنه بالجمله مؤرخلر متفقدرلر . (كرای) كلمه‌سی حقنده افسانوی بعض روايتلر قيد ودرميان ايديلمشسه‌ده بونلرك بوراده ذكرينه لزوم يوقدر . قريم خانلغنی تأسيس ايدن حاجی كرای دورنده قريم فضله خارجی غائله‌لره اوغرامديغندن يكی قورولمش اولان دولت بنيه‌سی قولايلقله قوتلنديرلدی. آلتون اردونك

انقسامی ، اوقراینا وروسیه‌نك بو صیره‌لرده کندی قوتلرینی طوپلایامامەلری ، قریمه بو مهم فرصتی ویرمشدی .

تاریخلرك حمایه اسمنی ویردکلری بومتقابل مظاهرت جداً تدقیقه قریم - تورکیا مناسبتی ده کر برموضوعدر .

استانبولك فتحندن صکره منکلی کرای دورنده قریم خانلغی بالرضا وحتی بویوك برهیجانله فاتح سلطان محمدله تأسیس مناسباته چالیشمش وبوخصوصده استانبوله ممثللر کوندرمشدی . بعض مؤرخلرجه موجودیتی قبول ایدیلن یدی ماده‌لك منکلی - فاتح مقاوله‌سی بودورده عقد ایدیلمشدی . قریم - تورکیا مناسبتنه اساس اولان بومقاوله‌ده اك مهم نقطه سلطانلرك قریم خانلرینك نصبلرینه مداخله‌لری کیفیتیدی .

باغچه سرایده خان سراینك قپوسی

بالخاصه بومداخله قریمه پك بهالی‌یه مال اولمشدر . قریمده نفاق واغتشاشك تحدثنه اك زیاده بوماده سبب اولمشدر . مملکت وملتك رفاهی فکرندن اوزاق اولان سلطانلرك مقربین تأثیریله نه قریملیلرك اك زیاده کیمك خانلغندن استفاده ایده‌جکلرینی نظر اعتباره آلدیلر ونه‌ده نصب ایتدکلری خانلری راحت براقدیلر . حتی قریم تاریخنك اك مهلك آنلرنده جهلله کوزلری قارارمش اولان سلطانلر عینی زمانده عینی مألده ایکی فرمانله ایکی ذاتی قریم تختنه نصب ایده‌رك قریمك نفاق وشقاقه سوریلمسنه سببجی اولدیلر .

بوماده‌نك منفی جهتلرندن بریسی‌ده قریم خانلغنه نصب اولنان خانلرله قالغای (ولیعهد)لرك اکثریسی قریم مقدراتی غرب تورکلرینك منافعنه توفیق دکل، سلطانلرك أمل وآرزولرینه

قربان ایتملریدر . موقعنی صاقلامق ایستەین خان ویارین اوموقعه کلمسنه ممانعت ایدیلەمسنی ایستەین قالغای ، قریمدن اول مملکت قوتنی سلطانلرك امرلرینه آماده بولندیرمەیی دوشونورلردی .

بوماده وبواتفاق قریمك مستقل برسیاست تعقیب ایتمسنەده آز چوق تأثیرایتمشدر. خانلرك قریم آتیسی ایچون الزم بولەرق تعقیب ایتمك ایستدكلری سیاست چوق دفعەلر تختندن اوزاقلاشدیریلملرینی انتاج وبالنتیجه بوكبی سیاسی فعالیتلری‌ده تحدید ایتمشدر . بوكا رغماً قریم خانلرندن بعضیلرینك كوستردیكی سجیه ومتانت اخلاقیه سایەسنده قریم تاریخده بر چوق عسكری وسیاسی موفقیتلر استحصال اولونمشدر .

قریم خانلرنده‌كی اسلام وخلیفەیه مربوطیت ایده‌آلی وبالخاصه توركك عسكری ناموس وشرفنی دوشورمەمك اندیشەسی اوقادار قوتلی ایدیكه خانلق دورنده‌كی قریم بوتون معناسیله بومفكوره اوغرنده أریمشدر دەنیلیرسه قطعیاً مبالغه ایدیلمز. قریم بوفداكارلغیله تورك وجدان مليسی اوكنده پك شرفلی وقدسی خاطرەلر براقمشسەده بوحال نه كندیسی ایچون ونەده تورك تاریخی نقطهٔ‌نظرندن مثبت ومثمر اولامامشدر .

تورك بنیەسنك بوقوتلی قولی ملی غایەدن محروم اولان سلطانلرك هدفسز ارادەلریله ضعیفلەمش ونهایت بوكولمش وقیریلمشدر . ایمپراطورلغك حدودلرینی تورکی قوتلندیرمك اندیشەسیله كنیشلتمكدن زیاده ایمپراطورلق بویودیكجه تورکی ضعفه اوغرادان سلطنت ادارەسی ویا ادارەسزلیكی بالنتیجه قریمی‌ده ضعفه واسارته سوره‌كلمشدر .

قریم خانلغنك بعضه سیاسی - ملی تشبثلری

تورك تاریخنك غریب وفجیع برجلوەسی اولەرق تورك ملی تاریخنده كندیسنه الك بویوك ضررلری كتیرمش اولان روسلره آلتون اردو دولت مفهوم وتشكیلاتنی ویرمش ، اداری ومالی اصوللری اوكرەتمش و بالآخره عثمانلی ایمپراطورلغنك خطیأتی جملەسندن اولەرق قریم ، قازان ، أسترخان خانلقلرینك روسلره قارشی متفق ومتحد برجبهه تشكیل ایتملرینه چالیشلمامش وحتی چالیشانلره ممانعت اولنمشدر. فی الحقیقه قریم بوبویوك أملی جانلاندیرمغه قابلیه چالیشمش وبوخصوصده لهستان ولیتوا ایله اتفاقلر عقدینەده موفق اولمشسەده روسلرك بویوملرینه وبالخاصه جنوبه ایتملرینه مانع اولەجق بوتشبث تقدیر ایدیلەیەرك عقیم قالمشدر .

قریم خانلرندن بواوغرده الك بویوك قطعیت وفداكارلیقله چالیشان عبدالغفار قریمینك (عمدةالاخبار) نده بویوك محمد كرای خان دی‌یه توصیف ایتدیكی محمد كرای اولمشدر. محمد كرای روسلره قارشی قوتلی تعرضلرده بولونمش واللرنده آلت اولەرق قوللاندقلری

شیخ علی یی قازان تختندن طردله یرینه صاحبکرایك کتیرلمسی اوغرنده پك چوق فدا کارلقلر یاپمشدر . 1520 - 21 سنه‌لرنده صاحبکرایی بر اردو ایله قازانه کوندرمش صاحب کرای و بوتون قازانلیلرك نفرتنی قازانمش اولان شیخ علی یی هیچ برمقاومت کورمدن تختدن قاچیرمش و کندی قازان تختنه کچمشدی .

1521 سنه‌سی مایسنده محمد کرای روسیه‌یه هجوم وموسقووه‌یی محاصره ایتمش، واسیلی یی یکیدن خراجه باغلامشدی . محمد کرایك بوسفرنده (آستراخان) کندیسنه آرقادن هجوم ایتمشدی. بونی وسیله بیلن محمد کرای 1522 - 23 سنه‌لرنده بوتون اردوسی و (نوغای ایلی) بکی (مامای) له برابر استرخان اوزرینه یورودی واسترخانی‌ده فتح ایتدی .

سلطان سلیمك واسیلی ایله یاقینلغی و محمد کرایه واقع دشمنلغی یوزندن سنه‌لرجه پروژه‌سنی تطبیق ایده‌مه‌ین محمد کرای سلیمك وفاتی وسلطان سلیمانك واسیلی ایله جدی براتفاقه هنوز یاقلاشمدیغی بودورده تام مقصدینه موفق اولمش وقازان، آستراخان، قریم مقدراتنی توحید ایتمشکن نوغایلرك رئیسی مامای‌ك حرصینه قربان کیتمش، بویوك ملی أملی صاغلام تمللره قورامامشدی [1] .

بوخلاصه‌ده قریم خانلرینك نه‌بویله بویوك سیاسی مقصدلر اوغرنده آتدقلری آدیملری وبوخصوصده اوغرادقلری مشکلاتی تفصیله ونه‌ده قریمك اقتصادی، اجتماعی حیاتنده بیراقدقلری ایزلری تعداده امکان اولامدیغندن کرایلر دورینك عسکری، اداری، عدلی، حرثی نتیجه‌لرینی خلاصةً قید ایده‌جکز .

کرایلر دورنده قریم اردوسی

قریم اردوسنك 200 بیکی متجاوز سواریدن تشکل ایتدیکنده شرق وغرب مؤرخلری متفقدر. قریم اردوسنده خانك مسافری اوله‌رق بولنمش اولان (بارون دوتوت) خاطراتنده اردوده‌کی نظام وانتظامك وبالخاصه مانورا قابلیتنك فوق العاده یوکسك اولدیغنی ستایشله قید ایدر . قریم اردوسی مرکزده (خان) صاغ جناحده (قالقای) صول جناحده‌ده (نورالدین) یعنی ایکنجی ولیعهدك قوماندالرنده حربه اشتراك ایدییوردی .

منکلی کرایك وبویوك محمد کرایك روسلره قارشی قزاندیقلری ظفرلرله عادلکرایك 1545ده آستراخانه هجوم ایتمش اولان مدهش ایوانك اردوسنی پریشان ایدن بویوك میدان محاربه‌سی وبالخاصه قریم خانلرینك اك مقتدرلرندن اولان حاجی سلیم کرایك عثمانلی اردوسیله برلکده آلمانلره قارشی کیریشدکلری حربی نتیجه‌لندیرر نتیجه‌لندیرمز ییلدیرم سرعتیله قریمه یتیشه‌رك بوآنناده قریمه کیرمش اولان (غالیتسین) ی مغلوب ایتمسی و1622ده اوستریا، روسیه، له اتفاقنه قارشی حربه کیریشمش وپك مشکل وضعیته دوشمش اولان

[1] عموم تورك تاریخنك بومهم فصلی دها تدقیقه وتوضیحه محتاجدر . (آ. ی.)

عثمانلی اردوسنی قورتارمسی وایکنجی عدالتکرایك 1711 ده پروتده بویوك پترونك اردوسنی تماميله احاطه‌ده عثمانلی اردوسنه کوستردیکی معاونت [1] الخ..دن هربری بو اردونك قدرت وقابلیتنی کوسترمکه کافی بویوك ظفرلردر .

کرایلرك اداری ومدنی فعالیتلری

کرایلر دورنده اداری ومدنی فعالیتلریله تمیز ایدنلر بالخاصه حاجیکرای ، منکلی کرای ، آرسلان کرای ، قریم کرای ، سلامتکرایدر . قریم شهرلری ، قریمده‌کی جامعلر ، مدرسه‌لر ، چشمه‌لر واسکی خانلر سرایی هپ بودورك محصولیدر .

صنایع نفیسه نقطهٔ نظرندن الڭمشهور اثرلر قبه‌سنك یاصصیلغی ایله تمیزایدن کوزلودلك جمعه جامعی وبالآخره کلیسایه قلب ایدیلمش اولان پالاس وشینتله‌ر طرفندن اثرلرنده تقدیرله بحث ایدیلان کفه‌ده‌کی بویوك جامعله ، اسلوبنك خصوصیتیله تمیز ایدن (خان سرای)در .

باغچه سرایده خان سراینك دیوان اوطه‌سی

خانلق دورنده یاپیلان کوی اولرینی تدقیق ایتمش اولان بارون دوتوت اثرنده بو اولرك رطوبتدن عاری وغایت قوللانیشلی اولملری دولاییسیله اودورده فرانسزلرك بونلری تقلید ایتملرینی توصیه ایدر .

1925 سنه‌سی تموز - آغستوس آیلرنده قریمك آلتون اردو دورنده مرکزی اولوب شمدیکی اسکی قریم جوارنده بولنان (سولخات) شهرنده یاپیلان حفریاتده اودوره عائد

[1] بو بویوك وتاریخی وقعه‌ده (بالطه‌جی) ایله عدالتکرایك طرز حرکتلری عموم تورك تاریخی نقطهٔ نظرندن تدقیق ومقایسه ایدیلمکه ده‌کر موضوعلردندر . (ج . س .)

مدرسه ، تربه ، مزار طاشلری ، پاره وبیکی متجاوز پارچه اشیا بولمشلردر . بوتون بو آثارك اودور مدنیتنك یوکسکلکنی اثبات ایده‌جك بر دلیل اولدیغنی هیئت رئیسی پروفسور (ن. بروزدین) تأیید ایدر .

(1578) ده قریمده له مثلی اوله‌رق بولنمش ومملکتی دولاشمش اولان برونوفسکی اثرنده قریمده متساویاً توزیع عدالت ایدیلدیکنی و حاکملرك مملکتك اك مستقیم و اك شایان حرمت ذاتلردن انتخاب ایدیلدیکنی قبول ایدر . قریم حقنده یازیلمش اثرلرك اك مهملرندن اولان (رویی) و (پەئیسسونەل) ك اثرلرنده قریمك او دورده‌كی عدلی تشکیلاتی حقنده مفصل واهمیتلی معلومات ویریلمکده‌در .

خانلر دورنده قریم اقتصادیاتی : زراعت

خانلق دورنده (200) بیکی متجاوز سواری چیقاران قریمك نفوسی ، بو کونکینه نسبتله دها کثیفدی . بو کتله‌یی رفاهله کچیندیرمك وحرب سنه‌لری ایچونده احتیاط ارزاقی تأمین ایده‌بیلمك ایچون أکیلمه‌ین طوپراق براقیلمازدی . قریم خانلغی نه چاپولجیلق و نه‌ده حرب غنائمی ایله یشامزدی . او هرشیدن زیاده مملکت استحصالاتنه دایانیر واوندن قوت آلیردی .

قریمده غورزوفك منظرهٔ عمومیه‌سی

اوزمانکی خانلیق حدودلری قریم شمالنده‌کی زنکین اوقراینا طوپراقلرندن برقسمنی‌ده احتوا ایتمکده و اورالرده نوغایلار یشامقده ایدی . نوغایلار کندی اداره‌لرینه یتیشه‌ن حبوباتی استحصال ایدیورلر ایسه‌ده قریمه یاردیملری دوقونمزدی . دولت بالخاصه قریمه دایانیردی .

بودورده قریمك جنوب قسمنده‌کی باغ ، باغچه‌لرك مکملیتنی واوزمانلر حاصل اولان میوه‌لرك نوعلرینك کثرتنی وقریم شرابینك نفاستنی (برونوفسکی) عمومیتله قید ایتدیکی کبی (پاللاس) ده اثرنده آیری ، آیری تدقیق ایده‌ر .

قریمه (قره ده‌کیزك بغدای آنباری) نامنی ویردیره‌ن چوللرنده ایسه حبوباتك انواعی وبالخاصه حیوان سورولرینی بسله‌ین پك مغدی اوتلر چیقاردی .

کرایلر دورنده باغچه سرای ، قره‌صو بازار ، کوزلوه ، کفه شهرلری معمور بر تجارت وصنایع مرکزی ایدیلر . قریم بالخاصه حبوبات ، دری ، طوز ، یوك ، میوه ، شراب وباقیر ، دریدن معمول بالجمله آلات وادواتی اخراج ایده‌ردی . قریم او دورده زراعته ، انشاآته ، حربه یارایان بوتون آلات وادواتی کندیسی یاپاردی . او دورده‌کی قریم قلیجلری بوتون دنیاده مشهوردی .

قریم بودورده شرقله غرب آره‌سنده مهم برمبادله مرکزی اولدیغندن تجارتی اهمیتلی ، اقتصادی رولی بویوکدی .

اون سکزنجی عصرده قریمده سیاحت ایتمش اولان (سه‌ستره معارف واضلاوه عمومیه نوویچ) ، « تاوریداتاریخی » نام‌اثرنده قریمك هرکوینده‌مکتب بولندیغنی ومدرسه‌لرده عربجه‌نك قوتله تدریس ایدیلدیکنی قید ایدر . قریم معارف حیاتنده مهم بررول اوینامش اولان زنجیرلی مدرسه منکلی کرای دورنده انشا ایدیلمش وعصرلرجه قریمه برچوق علما یتشدیرمشدر . برونوفسکی 16 نجی عصرده قریمده دوقوز آیدن فضله یشادیغی حالده برجنایت کورمدیکنی وایشتمدیکنی وقریملیلرك مسافرپرور ، متواضع ، چالیشقان ودوغری اولدقلرینی وقانولیك برپاپاس اولان (سه‌ستره‌نوویچ)ده اثرنده « شرف وناموس حسنك قریملیلرده پك‌قوتلی اولدیغنی وقریملیلرك یکدیکرلریله‌ده پك‌ایی کچیندکارینی وکوچوکارینه‌بالخاصه عالیجنابانی‌اوکره‌تمکه غیرت ایتدکارینی » قید ایده‌ر .

آلتون اردو دورینك بدایتلرنده بتون جنکیز ایمپراطورلغنده کرایلردورنده‌قریم‌ادبیاتی اولدیغی کبی قپچاق وقریم‌ده‌ده لسان‌رسمی اویغورجه‌یاخودده اویغورحرفلریله یازیلان قپچاق تورکجه‌سی ایدی . فقط‌بالآخره قریم طریقیله قپچاق وشرقه یاییلان عرب عالملرینك واسلامیتك تأثیریله بالخاصه علمی وادبی اثرلر عرب حرفلریله یازیلمغه باشلانمیش وبالآخره بو تمامیله عمومیلشمشدر .

کرایلر دورنده‌کی قریم ادبیاتی حقنده مفصل وبالخاصه برآره‌ده طوپلانمش معلوماته مالك دکلز . بالذات ادیب وشاعر اولان کرایلردن بعضیلرینك ترجمهٔ حاللری صیره‌سنده

شعرلرنده نمونه اولهرق كوستريلن پارچەلر وبعض ال يازمەسی ديوانلر ، سفر نامه وداستانلر .. الخ تحليل ايديليرسه كرايلر دورنده‌كی قريم ادبياتنك پك‌ده ضعيف اولمديغی قبول ايديله‌بيلير .

بودورده‌ده قريمده محلی شيوه واستانبول ادبی شيوەسی يان يانه يورومشلردر . حتی بعضاً عينی ذات هرايكی شيوه‌ده اثرلر يازمشلر وبعضاً برپارچه‌ده هرايكی شيوه‌يی قاريشديرمشلردر . فرضا مشهور منكلی كرايك :

فراقكدين منم حاليم صورار بولساك اكر جانا
كوكلده نار ، كوزده آب ودلده آه اولور پيدا .

قريم خانلرندن برچوقلری شاعر ايسەلرده بونلرك قوتليسی واك مشهور عرب ، فارسی ، چغتای لسانلرنده‌ده عينی قدرتله جانلی وتاريخی پارچالر يازمش اولان بورا غازيكرايدر . غازيكرايك شعرلری اسلوبنده‌كی جانليلق ، تشبيهلرنده‌كی قوت وبالخاصه مفكوره عشقنك يوكسكلكی وپارلاقلغيله تميز ايدر . بورا غازيكرای سلطنت ادارەسنه وسفيه مقربينه قارشی تورك وجدان مليسنك عصيانی حنبور قلعەسی محافظی اولديغی زمان يازديغی شوشعريله نەقادار بليغ ومردانه برادا ايله افاده ايتمشدر :

تلخكام اولساق عجبمی حالمزنی بركورك
بورنمزدن كلدی بالله آجی صوبی حنبورك
اهل اسلام ايللرين كافر خسارت ايلدی
ای خدای نانرسلر رشوت آليك اوتورك
عرصهٔ رزم ايچره بزلر قان دوكوب قان آغلارز
وادیٔ عشرتده سزجام صفا ذوقين سورك
برتدارك اولماز ايسه كيتدی الدن مملكت
اعتماد ايتمزسه‌كز اطراف عالمدن صورك

بويوك بورا غازيكرايك وفاتندن اوچ عصری متجاوز برزمان كچديكی حالده شعرلری ملی ايمانك الهام منبعی اولمقده قيمتلرينی غائب ايتمديلر . توركيايی بالفعل قورتارمش، تورك شرف مليسنی وايمانی بالنتيجه يوكسلتمش اولان بويوك غازينك بروسەنك استردادنده اوچ عصر اول سلطنتنك سيأتی بلاغتله ومردجه افاده ومفكوره عشقنك علويتی قدسی برصفوتله شعرلرنده جانلانديرمش اولان بورا غازيكرايك اشعارينی انشاد ايتديرمسی نەقدر شناسانه ونەقادارده تاريخی نكته ومعنا افادەايدن برحركتدی ؟.. بوراغازيكرايك اك مشهور شعری بروجه آتيدر :

رأیتمه میل ایدرز قامت دلجو یرینه
طوغه دل باغلامشز کاکل خوشبو یرینه
سورەرز اسب هنرمند صبا رفتاری
بر پری شکل صنم بر کوزی آهو یرینه
اولمشز جان ایله بالله غزایه تشنه
ایچرز دشمن ملکك قانی صو یرینه ... الخ

بورا غازیکرایك فضولینك منظومەسنه نظیره اولارق یازدیغی (کل و بلبل) برده (قهوه ایله باده) وغنی زاده نادری‌یه یازدیغی تحریرات منثورەسی و کفوی‌یه کوندردیکی عرب لسانی اوزره منظوم ومنثور آثاری آثار مقبولەدندر . (السبع السیار)

غازیکرایك موسیقی‌یەده استعدادی یوکسك اولوب برچوق شرقیلری وبستەلری‌ده موجوددر .

سفرنامه وداستانلرك عددی بتون تورك قبیلەلری کبی عسکری برملت اولان قریملیلرده پك چوق اولدیغی وارستهٔ اشتباه ایسەده مع الاسف بونلرده هنوز طوپلانیلمش دکلدر . نمونه اولارق قریمکرای دورنده یتشمش شاعرلردن ادیب افندی‌یه عائد اولان برسفرنامەدن برقاچ مصراعنی قیدله اکتفا اضطرارندەیز .

آلا شالار ناللانسون اوق یایلاری مایلانسون
اکر آغاچ یاقلوب قاوورمالار قاینالسون
آل قیلنجی اصقیدان چەك قایراغی یوزینه
قیلنجك کر آق بولسه قاره توشمەز کوزیکه الخ

کرایلر دورینی خلاصه وروس اشغالی

تقریباً اوچ بچق عصر قریم مقدراتنی اداره ایتمش اولان کرایلرك عسکری ، سیاسی ، اجتماعی قابلیت و قدرتلرینی خلاصةً عرض ایتدك . 1783 ده قریم ایکنجی قاتەرینانك کوزدەسی پوتمکینك اردولری طرفندن بویوك بر وحشتله استیلا واشغاله معروض قالەرق قریم خانلغنك استقلالنه نهایت ویرلمشدر [1]. کرایلر دورینی ضعفه و بالنتیجه قریمی روس محکومیتنه دوشورەن سببلرك بوراده تفصیلنه امکان یوقسەده برقاچ مهم نقطەنك ذکرینی لازم بولدق :

1 — اساسنی آلتون اردودن آلمش اولان روس دولتنك قوتلنمسنه قارشی تورك مملکتلرینك متیقظ بولنمامەلری وروسلره قارشی عمومی متحد برجبهه تشکیل ایدەمەملری ؛ سیاسةً لهلیلر ، اوقرانیالیلر وسائر ملتلرله آکلاشامامەلری ؛

---

[1] « بوزواللی ملتی حکمدارینه اسیر ایتمك ایچون پوتمکینك یاپدیغی وحشتدن دولایی بشریت کندیسنی بحق مؤاخذه ایدەبیلیر . » لاروس .

2 — قریمك آنجاق روسلره قارشی وضعیتی مدافعه‌یه حصر ایدیله‌یه‌رك عثمانلی دولتنك هرسفرینه اشتراك ایتدیریله‌رك قوتنك أریدیلمسی ؛

3 — سلطانلرك خانلری لزومسزیره تبدیلله کرای خاندانی وزادکان آره‌سنده نفاق تولید ایتملری وقریم اوردوسنك صوك اسلحه وبالخاصه (طوپ) له تجهیزینه مساعده ایتمه‌ملری ؛

4 — عمومیتله تورك دنیاسنك ، خصوصیتله قریمك غرب مدنیتیله تماسده وبو مدنیتدن تەخنیك قوتلرك آلینماسینده روسلردن کچ قالملری .

بو سببلره دیکرلری دها علاوه ایدیله‌بیلیرسه‌ده فکرمزجه جمله‌سنی مع الاسف تاریخی بر نقصانمزه ارجاع قابلدرکه اوده تورکك دوستی فضله قوی ، دشمننی ده فضله عاجز تلقی ایدن اعتیادیدر . بو روحی نقیصه وبالخاصه عصرلرجه روسلره میدان اوقومش واونلری محکوم ایتمش بولونمق کندیلرینی اهمیتلی بر دشمن اوله‌رق تلقی ایتمکه‌بیله مانع اولمشدی . بو صورتله قریم نه کندیسنی ضعفه کوتوره‌ن سببلری وحتی سلطنت عثمانیه‌نك نه درجه‌یه قادار کندیسنی حمایه ایده‌بیله‌جکنی دوشوندی ونه‌ده قارشیسنده‌کی دشمنك تکاملنی تقدیر ایده‌بیلدی ... تورك تاریخی ایچون پك آجی نتیجه‌لر ویرمش اولان تاریخك بو دونوم نقطه‌سنی فضله تحلیلدن صرف نظرله روس اشغالی فاجعه‌سنه کچه‌لم .

روس اشغالی

کمبریج دارالفنونی پروفسورلرندن (قلارق) [1] پك قیمتلی اثرنده صوك قریم خانی شاهینکرای دورینی وبودورده روسلرك قریمده یاپدقلری انتریقه‌لری و قریم اشغالنده خلقه قارشی واقع وحشتلرینی پك مفصل بر صورتده وثائقه استناداله قید وتثبیت ایتمکده‌در .

جامعلر وآثار نفیسه‌نك تخریبی

قریم استقلالی تصدیق وتأییدایدن کوچك قاینارجی معاهده‌سنك دها مرکبی قورومادن روسلر قریمی اشغال ایتدکلری کبی ایکنجی قاته‌رینانك 7 نیسان 1783 مانیفه‌سته‌سیله بخش ایتدیکی حقوق وامتیازلرده کاغد اوزرنده قالدی . قریمك بو دوری تدقیق ایتمش اولان مؤرخلر ازجمله قلارق ، دوبوآ ، کریجنسکی ، حتی قاترینانك مسافری اوله‌رق قریمی تدقیق ایتمش اولان پالاس قریمده برچوق جامعلرك کلیسایه قلب ایلدیلدکلرینی ، کفه ، قاراصو ، باغچه سرای شهرلرنده برچوق تربه ، چشمه‌لك و آق مسجدده‌کی قالغایلر سراینك تخریب ایدلدیکنی قید ایدرلر .

طوپراقلرك ضبط و مصادره‌سی

قریمی اشغال ایدن روس قوتی بالخاصه طوپراق مسئله‌سنده اعظمی فنالق وسوء استعمالده بولونمشلردر . روس اردوسنده بولونان ضابطانه وقریم اداره‌سنه تعیین ایدیلمش مأمورینه حکومت طرفندن بخش

[1] « روسیه ، تاتارستان وتورکیه‌ده سیاحت » 3 جلد . پاریس 1813 .

ایدیلن طوپراقلردن ماعدا بونلرك بیك درلوحیله ودسیسه ایله اراضی صاحبلرندنماللرینی نه صورتله طوتوب آلدیقلری تاریخ صحیفه لرنده شایان حیرت لوحه لر یشاتمقده در . قریمده بودورده طوپراق مسئله سنده یاپلمش اولان سؤاستعماللری تدقیق ایتمش اولان (صومارو-قوف) اثرنده ضابطان ومأمورینك بویغما كرلیكلرینی (قریمك ایكنجی فتحی) دییه توصیف ایتمكده در . قریمده خصوصی ملكلر دكل حتی بوتون بر كوی اراضیسی بیله برقاچ محلده بوصورتله ضبط ایدیلمش وبو كویلرك اهالیسی ژاندارمه قوتیله طوپراقلرندن طرد ایدیلمشلردر [1] .

وقفلرك مصادره سی

بوطوپراق یغماسنده قریمك زنكین وقفلرندن اصغری درتده اوچی ضبط واستملاك ایدیلمشدر . بوصورتله ضبط ایدیلن كوی ووقف طوپراقلرینك هانكیلری اولدیغنی قریملیلر بوكون بیله تثبیت ایده بیلیرلر . ازجمله انقلابدن صكره بوخصوصده وثائق ودلائله مستنداً پك چوق مطالبات سرد ایدیلمشدر .

مهاجرت فاجعه سی

قریملیلرك مهاجرتی تاریخك آز قید ایتدیكی فاجعه لردن بریدر . عصرلرجه اوزرنده حكم سورمش، یشامش وهرنقطه سنی كندی قوتیله ایشله مش اولان برخلقك كندی وطنی، اوجاغنی، مالنی، اقربا وتعلقاتی تركله وطنندن چیقوب كیتمسی اوغرادیغی ظلمك درجه سنی اثباته كافی بردلیلدر .

(سه ركه یف) نام روس مؤرخی بومسئله یی تدقیقله اثرنده « مهاجرت مسئله سنده دینی سببلرك برنجی درجه ده رول اوینامادیغی پك آچیق آ كلاشیلیور . تاتارلار روسیه دن ضابطه مأمورلرینك یومروغندن قاچدیلر . كندیلرینه یاپیلان دشمنلقلردن اوصانان ، املاك اصحابی (یومه شچیكلر) طرفندن ظلم كورن خلقی انسانی برسیاستله راحتلاندیره جق وجدانی براداره قورولامدی . وتاتارلر بوندن دولایی قریمی بیراقوب كیتدیلر . » دییور .

قریملیلر دور ، دور هجرت ایتمشلردر . بوده اثبات ایدر كه بومهاجرت بالخاصه ظلمك ، اعتسافك تكرری نتیجه سیدر .

قریمدن وقریمك شمالندن واقع مهاجرت اشغالك عقبنده یعنی 1783 ده باشلامشدر . پاللاس بودورده مهاجرت ایدنلرك مقداری (80) بیك صوماروكوف ایسه (300)

[1] بوخصوصده (كیریچنسكی) ، (مارقوف) و (صوماروتوف) ك اثرلرنده جدی ومفصل معلومات موجوددر .

بيك تخمين ايدر . بلآخره 1812 ، 1860 ، 62 ، 98 وحتى 1905 سنه‌لرنده‌ده مهاجرت تكرر ايتمشدر. قريمدن هجرت ايتمش اولانلرك برقسمى دوبريچه و بلغارستانده ، بويوك قسمى آناطوليده (بالخاصه اسكيشهر جوارنده) يرلشمشلردر. بومهاجرلر هريرده استقامت وجديتلريله وبالخاصه مثبت سعيلريله تميز ايتمشلردر . مع الاسف مهاجرلردن بر چوغى قريمدن فنا وچوروك كميلرله هجرته آتلدقلرندن قره‌ده كيزده بوغولوب اولمشلردر[1].

قريملى برخانم وبر قريم أوى

روس اشغالنده قريمده معارف

روس (مارقوف) قريم حقنده‌كى اثرينك 357 نجى صحيفه‌سنده « بوتون بووقايع بر حقيقتى افاده ايدركه اوده بزم قريمى اشغالمزدن مقدم معارفك روسيه‌دن دها زياده قريمده تعمم ايتمش اولمسيدر . بز روسلر قريمى اشغال ايتديكمزدنبرى قريم تاتارلرينه اوروپائى هيچ برشى اوكره‌تمه‌ديك . حتى اونلرك مملكتلرنده‌كى معارف تشكيلاتلرينى تحديدايتديك وكنديلرينه هيچ برتسهيلاتده بولنماديق . 80 سنه‌دنبرى بز قريمليلره نه علم ونه‌ده تخنيك معلومات ويرمديك . »

روسلرك ويرمديكنى قريمليلرك بالكه‌ده بوتون تورك دنياسنك اك يوكسك عزملى ، الك متين سجيه‌لى واك عملى ايده‌آليستى اولان اسماعيل بك غصپرنسكينك تاريخى دلالتيله

[1] اخيراً قريمده احمد بك اوزه‌نباشلى طرفندن بو مهاجرت فاجعه‌سى حقنده تاريخى و پك جدى براثر يازلمشدر .

قریم تورکلری کندیلری آلدیلر . دارالمعلمین آچیغه بیله مأذونیت بخش ایتمه‌ین روس چارلق قانونلرینه وبالخاصه چارلق استبدادینک قورقونج بر آلتی اولان روس ضابطه‌سنه رغماً قریم تورکلری هر کویده انشا ایتدکلری ابتدائی مکتبلر وتشکیل ایتدکلری جمعیت خیریه‌لر سایه‌سنده روس دارالفنونلرینه واستانبول مکتبلرینه کوندردکلری طلبه‌لرک مقداری هرسنه آرتدقجه آرتدی وبوسایه‌ده قریم کنجلرندن شاعرلر ، ادیبلر ، دوقتور وسائره ایریشدی .

ترجمانک 1883 سنه‌سی نیساننده 1914 سنه‌سی ایلولنه قادار کچن دوره‌ده انتشارله 33 جلد تشکیل ایدن ترجمان قوللکسیونی قریم تورکلرینک انتباه دورلرینک‌ده تاریخچه‌سیدر.

ترجمانک نشرینه نه‌قادار مشکلاتله مساعده ایدیلدیکی و حکومت طرفندن ویریلن قرارلرله ، سانسورک ، اداره مأمورلرینک نه‌قادار تعقیبلرینه اوغرادیغی نظر اعتباره آلنیرسه اسماعیل بکک بیوک عزم وثباتی آکلاشیلدیغی کبی بودورده کرک قریمده و کرک روسیه محکومیتنده یشایان بوتون تورک قبیله‌لرنده مطبوعاتک قوتلنه‌مدیکنک سببلری کندیلکندن آکلاشیلیر .

1905 بحراننده استبدادک صارصیلماسیله روسیه‌ده یشایان تورکلرده بالخاصه قازان ، اورنبورغ ، باکوده‌جدی وصاغلام بر مطبوعات جانلاندیغی کبی قریمده‌ده اودورک انقلابجی کنجلکنی اطرافنه طوپلایان (وطن خادمی) غزته‌سی نشر ایدیلمکه باشلامشدر . ترجمان سنه‌لرجه بیک بر مشکلاته کوکس کره‌رک یاواش ، یاواش یالکز قریمده‌دکل تورک ومسلمان دنیاسنده آز ، چوق مفکوره صاحبی اولانلره تأثیره باشلامش و ملی مدنی تکاملک علمداری اولمشدی . بوندن دولایی ترجمان 1905 ده انقلابدن زیاده تکاملی مدافعه ایتمشدر . اسماعیل بکک اساس فکری شوجمله‌ده تلخیص ایدیلمشدی :

« بوتون فلاکت ، بوتون خسته‌لقلر اوقوسزلقدن ، بیلکیسزلکدندر . جاهل بر خلقک اوکنه بوتون دنیا سعادتلرینی کتیرسه‌کز اوندن فائده‌لنه‌مز . اونی باشده اوقوتمق کره‌ک . اوقودیقدن صکره خلق کندیسنه کره‌ک یولی و سعادتی کندیسی بولور .. »

1905 ده ترجمانک روسجه قسمی لغو ایدیله‌رک یالکز تورکجه چیقاریلمه‌یه باشلامش وغصپرنسکی مرحومک مشهور (دیلده ، فکرده ، ایشده بیرلیک) دستورینی اعلان واساس اتخاذ ایتمشدر .

ترجمان نه قادار بوتون تورک و اسلام دنیاسنک معضل مسئله‌لریله اوغراشمغه چالشمش وبوندن قوت آلمشسه (وطن خادمی) ده اونسبتده قریمک ، قریم تورکلرینک دردلرینی اورتایه آتمش و کنجلیکه قریم تورکلرینک طوپراق ، معارف مسئله‌لرنده

اوغرادقلری ظلملک ، حقسزلغک الک برنجی مسببینک روس حکومتی ودولت شکلی اولدیغنی آکلامغه چالیشارق سیاسی حقلریمزی استرداد یولنده روس انقلابجیلریله متفقاً ، متحداً حرکت ایتمک لکمز ایجاب ایتدیکنی ایلری سورمشدر . قریمده کی بو جریانه مشابه اوله رق قازان تورکلرنده ده (طاڭ) جیلر انقلاب بایراغنی آچمشلردی .

وطن خادمنک سرمحرری حسن صبری بک ایوازوفدی . الک مهم سیاسی مقاله لرله ، بالخاصه طوپراق مسئله سنک قریملیلر ایچون حائز اولدیغی اهمیتی اورتایه آتان مرحوم مهدیه فدر . قریم انقلابجیلری مرحومی برنجی روس دوماسینه مبعوث چیقارمغه موفق اولمشلردی . ارتجاعک غالبیتی مهدیه فی بدبینی یه سورو کلمش ومرحوم هنوز کنج یاشنده وفات ایده رک غلبه سینه ایمان ایتدیکی بویوک انقلابک روس استبدادینی تملندن پارچالادیغنه شاهد اولامامشدر . بالخاصه (وطن خادمی) دورندن صکره قریم کنجلری آراسنده یتیشه ن شاعرلر (حسن چرکییه ف ، شامل ودیکرلری) قریم تورکلرینک اجتماعی دردلرینی تحلیلیله اوغراشدیلر . چرکییه فک (ایشیت موتی نه سویلیور ؟..) شعری اودورک اولمز اثرلرندندر . ترجمانک تورکلک واسلامجیلق مفکوره لرینی قلبلرنده هیجانله جانلاندیران کنجلر وطن خادمینک قوتله آکلاتدیغی دردلره چاره بولمقله اوغراشه رق عینی زمانده مثبت ایش آدملری اولدیلر .

1905 بحرانی بویوک انقلابک مژده جیسی اولدی . استبدادک موقت
1927 روس انقلابی بر ظلم اولدیغنه وارتجاع قوتلشدیکجه انقلابک تسریع ایدیلدیکنه قناعت روسیه ده عموميلشمشدی .

قریم کنجلری بو بویوک تاریخی دورک 1905 ده اولدیغی کبی تشکیلاتسز ، پروغرام وهدفسز قارشولانمسنک ضررلی اولاجغنی آکلیه رق و بالخاصه 905 کنجلیکینک روس سوسیالیست فرقه لرینه قوت ویره رک ، اونلرک موفقیتلرنده ملی حقلریمزک استردادینی امید ایتملرینک موافق اولامیه جغنی دوشونه رک کیزلی ملی سیاسی تشکیلات یاپمغه ومعین بر پروغرام چیزمکه اوغراشدیلر . بوفعالیت وتدقیقات قریمده ، اوده سا واستانبول دارالفنونلرنده تحصیلده بولنان کنجلر آره سنده هر سنه براز دها قوت بولارق انقلابجی ملی فرقه نک اساسلری حاضرلانمشدر . 1917 انقلابندن صکره باشلایان ملی حرکت بو صورتله حاضرلنمش اولان بو کنجلیکک اثریدر . 1917 ده انتخاب ایدیلمش اولان قریم اجرا قومیته سنی اداره ایتمش اولانلر بو کیزلی تشکیلاتده یتشمیش کنجلردی .

انقلابدنبری قریمک کچیردیکی سیاسی واقتصادی تحولاتی بوراده تفصیله امکان اولامدیغندن بز انقلابجی وخلقجی اولان بو قریم کنجلیکینک بو دوره ده کی پروغرام وفعالیتلرینی خلاصةً تحلیل ایده جکز :

1 -- انقلابی ملیلشدیرمك. یعنی 1905 ده اولدیغی كبی روس فرقه‌لرینه قارشی ایه‌رق بوتون ملتی (اركك ـ قادین) كندی تشكیلاتنه ربط ایله انقلابدن بكله‌نیلن حقلرك استردادینده عامل قیلمق. (قریم بوخصوصده هر یردن زیاده موفق اولمشدر. كویلره قادار ملی قومیته‌لر یاپلمش و بالخاصه انتخابلرده قریمده اعظمی اوله‌رق تورکلرك انتخابه اشتراكلری تأمین ایدیلمشدر .)

2 -- انقلابده یالکز روس حكومتندن استرداد ایدیله‌جك حقلرله اكتفا ایتمه‌مك ، دیندن زیاده تعصبدن كلن عنعنه‌لری قیرارق قادینلرك سیاسی واجتماعی وضعیتلرده ومیراثده مساواتلرینی تأمین وبالخاصه سیاسی واجتماعی انقلاب جریانلرنده تعصب طرفدارلرینك نفوذینی قیرمق، اداره‌ٔ روحانیه تشكیلاتنی یكی اساسلرده قورمق وتمامیله كنجلرك الینه آلمق و بوتون وقفلری خصوصی مقصدلره آلت ایتمكدن و فردلر اداره‌سینده قالدیرمقدن قورتارارق متحد براداره‌یه ربط ایله ملی برقوت شكلنه كتیرمك .

(كنجلیكك رادیقال آدیملارینه مانع اولمق و بالخاصه اوقاف اداره‌سینك توحیدیله ملیلشدیریلمسنه مانع اولمق مقصدیله قریم علماسینك متعصب قسمی برتشكیلاتله میدانه چیقمق استه‌مشلرسه‌ده كنجلر بونلری موفقیتله داغیتمش وملی جبهه وحدتنی اخلال ایتمارینه میدان ویرمه‌مشلردر) .

3 — بوتون تورك ومسلمان قبیله‌لرله صیقی برتساند تأمین وبالخاصه بونلر آره‌سنده دینی ، اجتماعی انقلابه طرفدار اولانلرله تشریك مساعی ایتمك .

(بوخصوصده قریم كنجلرینك انقلابدن اول قازان توركلرینك انقلابجیلریله تماسلری موجود اولدیغی كبی متقابلاً یاردیملری‌ده واقع اولمشدر .)

4 — بالعموم حریت دستورلرینك تأمیننده روس انقلاب فرقه‌لریله تشریك مساعی ایتمكله برابر بالخاصه بوتون روسیه‌ده‌كی محكوم ملتلرله متحد برجبهه تشكیل ایتمك .

(قریم كنجلری (كییه‌ف) ده اجتماع ایتمش اولان محكوم ملتلر قونغره‌سنه پك قوتلی برهیئتله اشتراك ایتدیلر. اوقرایناليلرله صیقی تشریك مساعی‌یه چالیشدیلر. قریمده یشایان كوچك ملتلرله‌ده صیقی اتحاد تأمین ایتمشلردر .)

انقلابك عقبنده تشكل ایدن ملی اجرا قومیته‌سنك وكركسه بالآخره عموم ملتك (اركك ـ قادین) مساوی رأی ایله انتخاب ایتدیكی (قورولتای)ك دورهٔ فعالیتی وبالآخره موقع اقتداره كلمش اولان ملی حكومتك فعالیتی تدقیق ایدیلیرسه بواساسلردن هیچ بر وجهله انحراف ایدیلمیه‌رك بونلرك قطعیت وعزمله موقع فعله قوندیغی كورولور . قریم كنجلكی بوتون بودوره‌ده داخلی وخارجی پك چوق مشكلاتله قارشیلاشمشسه‌ده ملتك

دائما یكوجود ومتحد برجبهه ایله هرمانعه قارشیسنده كنجلكه قوت ویرمسی سایه‌سنده قریمده آز زمان ظرفنده سیاسی وتاریخی معناسی پك بویوك اولان برچوق مهم آدیملار آتیلمشدر .

بوتون بودورده قریم كنجلرینك باشنده یالكز سجیه‌سنك قوتی ، عزمی ، متانتی وجدیتیله دكل، عینی زمانده علمی، درایتی وصارصیلماز ملی ایمانیله تمیزاتمش اولان بویوك ملت شهیدی چلبی جهانله مرحوم بولنمقده ایدی .

چلبی جهان افندی

قریم توركلرینك مدنی فعالیتلرینی آكلامق ایچون مرحوم اسماعیل بك غصپرنسكینك حیاتی تدقیق نه‌قادار لازمسه قریم كنجلرینك انقلابه حاضرلقلرینی وانقلابده‌اوینادیقلری روللاری قاورایه‌بیلمك ایچونده اوقادار چلبی جهان مرحومك حیات وفعالیتی‌نك تدقیقی اقتضا ایدر .

قریم كنجلرینك آنجق ملی ایماندن آلدقلری قوت والهامله آز زمانده ، بریچق عصره قریب اسارتده اینكله‌مش اولان ملتك كندی قوتنه ایمان ایتمسنی وملی حقلرینه صاریلمسنی وسربستی ، ترقی یولنه كیرمسنی تأمین ایلمسی یالكز تاریخده یشانیلمش شرفلی برصحیفه اوله‌رق

قالیوب کرك ورانغه‌ل و کرکسه بولشویك دورنده مملکتك کچیردیکی مدهش صارصینتیلرده‌ده ملتك موجودیتنك طانیلمسنه اساس اولمشدر .

قریمك حال حاضره‌ده‌کی وضعیتی

قریم « صووه‌ت جمهوریتلری اتحادی » نه داخل برجمهوریت اولوب کندی صووه‌تی (= شوراسی) ومحلی حکومتیله اداره اولنور . قریم جمهوریتنده‌ده لسان رسمی تورکجه وروسجه‌در . رئیس حکومت وقومیسرلرك اکثریسی تورکدر . بوحکومتك اجراآتی آنجق مطبوعاتدن تدقیق و تعقیب امکاننده بولندیغمزدن بو خصوصده قطعی هیچ بر حکمده بولنه‌ماموق ضرورتنده‌یز . اقتصادی واجتماعی مسئله‌لرده‌کی ضعفلری صووه‌تلر اتحادینك عمومی وضعیتندن نشأت ایتدیکی صریحدر . قریمده انتشار ایتمکده اولان (اوقو ایشلری) مجموعه‌سنك ویردیکی معلوماته کوره قریمده معارفك تعمیمنه ومکتبلرك اصلاحنه چالشلدیغی شکرانله قیدایدیله‌بیلیر . بومکتبلرده علمدن زیاده پروپاغاندایه اهمیت ویرلدیکی دوشونیله‌جك مهم برنقطه ایسه‌ده بوکارغماً ملتك اوقوماسنه امکان ویرلمسی وبوکا یاردیم ایدیلمسی بزجه هرحالده خیرلی وامیدلی براثردر .

قریمده اداره‌ٔ روحانیه طرفندن نشر ایدیلمکده اولان (عصری مسلمانلق) مجموعه‌سندن ماعدا (اوقوایشلری) و (ایلری)ناملریله علمی ، ادبی جدی ایکی مجموعه (یکی دنیا) (باش قووه‌ت) نامنده ایکی یومی غزته نشر ایدیلمکده‌در .

1917 ده خان سرایده آچیلمش اولان ملی موزه‌نك ده قریم کنجلرینك و بالخاصه رسام حسین بادانینسکی‌نك تاریخی عزم وغیرتیله هرکون برآزدها زنکینلشمکده اولدیغی جمله‌ٔ مستخبراتمزدندر .

صوك سنه‌لرده قریمده تورکجه اوله‌رق مکتب کتابلری و کرکسه علمی ، تاریخی ، ادبی بعض مهم اثرلرده طبع ایدیلمشدر .

قریم تورك موسیقیسی‌ده پی‌درپی نوطه یه آلنمقده‌وقریم کنجلرندن ایریشه‌ن صنعتکارلر طرفندن تیاتروده جدی موضوعلرده پیه‌سلر اوینانمقده‌در . قریم تورکلری خلق موسیقیسنی علمی اصوللرله تدقیق ایدن (حسن رفعتوف) یولداشك قیمتلی مساعیسی جداً شایان تقدیردر .

اخیراً قریملی کنجلرك وخنملرك اشتراکاریله تاریخی برموضوع اولان (حلیم آیداماق) پیه‌سی بك بویوك موفقیتله فیلمه آلینمشدر . بوفیلم بوتون خلقك حتی اك اوزاق کویلردن کلن کویلیلرك و روس مطبوعاتنك ده تقدیرلرینی قازانمشدر . کرك سینه‌ما و کرکسه تیاتروده وملی دانسلرك احیاسنده اك بویوك موفقیتلر قازانان کنج خیری بکدر . خیری ، قریم تورکلرینك بوخصوصلرده ملی برسیماسیدر . اونکله بوتون خلق جداً افتخار ایدر .

بوتون بوعلمی ومدنی فعالیتك ترقی وتكاملی بعض تاریخی سببلرله تأخر ایتمش، فقط صوك سنه‌لرده پك قوتلی اوله‌رق جانلانمش اولان ملی جریانك اثریمیدر، یوقسه صووەت اداره‌سنك بوخصوصلرده مساعد وحتی معاون وضعیت آلماسندن ماعدا تشویق واحیاسی نتیجه‌سیمیدر ؟ سؤالنه بزنه حسیاتمزه مجلوبیت ونه‌ده اوزاقدن ایشیتدیكلرمزه وآكلادقلرمزه مغلوبیتله جواب ویرمكدنسه هردوغری ومحق اولانی میدانه چیقاران وهر جریانك رول وحصه‌سنی تفریق ایدن زمان وتاریخك جواب ویرمسنی ترجیح ایتدك .

قریملی جعفر سید احمدی

قريم قرائى توركلرى

بيوك تورك قرده‌شلرمزدن اديب محترم وطنپرور
اشرف روشن بك افنديه اتحاف

صوك زمانلرده توركيه توركلرى بيننده «ملت» دويغولرى اويانمغه وبوميانده (تاريخ، صنايع، عنعنات، ادبيات، لسان) هپ توركلشديرلمك اوزره ملى اثرلر نشرينه باشلانيلدى. وخلق ادبياتنه – Folclore – اهميت ويرلدى. بو آثار قيمتدار تاريخيه آره‌سنده قرائيلره دائر آره صره ويريلن معلوماتى توضيح صددنده مختلف ذوات، يومى جرائدله‌ده مقاله‌لر ومطالعه‌لر يازدى.

ازجمله دارالفنون ادبيات فاكولته‌سى معلملرندن نجيب عاصم بك ايله محمد عارف بكك 1335 سنه‌سنده نشر ايديلان «عثمانلى تاريخى» نام اثريله، آورام غالانتى افنديننك «موسوى توركلر» عنوانيله اقدامك 15 تموز 337 تاريخلى نسخه‌سنده منتشر مقاله‌سى، وهفته‌سنده ينه‌مذكور غزته‌ده دارالفنون تورك لسانى تاريخى وعموم تورك تاريخى مدرسى نجيب عاصم بك افنديننك «توركلرده موسويلك» ناميله آورام غالانتى افنديه جواب نزيهانه‌سى كورولدى. مؤخراً جامى بكك «خرستيان توركلر» نام اثرنده قرائيلرك توركجه يازيلمش تورات شريفلرينه دائر فقرات ايله كذا دارالفنون مدرسلرندن محترم «م. شمس الدين» بكك «مفصل تورك تاريخى» نى اوقوديغم زمان اوروپاى روسى استاتيستيقى ميانده قريم توركلرى آراسنه قرائيلريده ادخال ايتديكنى كوردم. فاضل محترم كوپريلى زاده فؤاد بكك «توركيا تاريخى» نده‌ده بوقومه دائر معلومات مندرج وصوك كونلرده انتشار ايدن دقتور رضا نور بك افنديننك «تورك تاريخى» نده‌ده ينه مذكور قوم ايچون تحشيه‌لرده كوچوك فقره‌لر كورولدى. بونلردن ماعدا 339 سنه‌سى تشرين اولنك 13 تاريخلى وقت غزته‌سنده (له – پولونيا) پروفسورلرندن مشهور موسيو «قوالسكى» نك مندرج بياناتنده (لهستانده‌ده توركجه قونوشور قرايم آدلى) بر قبيله بولنديغى مركزنده ايدى. وينه مومى اليهك 1 اغستوس 927 تاريخلى جمهوريت وملليت غزته‌لرنده قرائى لهجه‌سيله يازيلمش برمتن كوردم.

ایشته بوقبیل برقاچ سطرلق یازیلردن صکره شو کونلرده تورکیات اینستیتوسی طرفندن طبع و نشر ایدیلان استاد محترم پروفسور بارتولدك (اورتا آسیا تورك تاریخی حقنده درسلر) نامنده‌کی تورکجه اثرنده قریم قرائیلرینه دائر آزچوق معلوماتی حاوی برفقره‌دن ماعدا مذکور تورکلر حقنده یرلی تورك آثار مطبوعه‌سنده معلومات زائده‌یه دسترس اولنه‌مامشدر .

معلوم اولی الابصاردرکه اوروپاده و آوروپا مستشرقلری آره‌سنده تورك اقوام ونسلنه دائر پك چوق آثار نشر اولنمش واولنمقده بولنمشدر . لکن سبریا ، قزان ، حاجی طرخان ، قاسم ، باشقیرد ، قیرغیز ، دشت قپچاق ، قریم ، آذربایجان ، ترکستان ، بخارا ، خیوه کبی خانلق وبکلك قبائل ایله اوغراشمش والکالرینی حکم ونفوذینه کچیرمش اولان روسیه حکومتی قدر طبایع ووقایع اتراك ایله قارشیلاشمش بر حکومت اولمدیغی ایچون تورکلر حقنده مفصل معلوماتی ینه روس علماسنك جامع اوله‌جغیده بر امر طبیعیدر .

مع هذا تورکیه و آوروپا آثار مطبوعه‌سی ، قوجه خازار حکومت منقرضه‌سنك شمدیکی بقیة السیوفی بولنان کوچوك (قرائی) تورکلرینه عرق ولسان اعتباریله تورك ؛ ومذهبلرینه استناداً دیکرلرینده اسرائیلی دیدکلرینی کوریورز . عجبا بونلر موسوی تسمیه قلندقلری حالده دین موسایی یهودیلر کبی‌می قبول ایتمشلر ، یوقسه آره‌لرنده نقاط اختلاف وارمیدر ؟ بونلرك معبدلری مشترکمیدر واساس آیینلری یکدیکرینك عینیمیدر ؟ وبربرلریله مناسبات صهریه‌ده بولنه بیلیرلرمی ؟ واستانبول یهودی عالمنده بلای باشلی برمحرر ، خصوصی برمسئله‌دن بحث ایدرکن قرائیلر ایچون (تورات شریفدن کلیاً اوزاقلاشان غیرموسویلر) دیمه‌سنده‌کی اسباب نه‌دن ایلری کلیور ؟ اویله ایسه بونصل دین ومذهبدر ؟ توراتی تورکجه اوقویوب سویلدکلری مروی اولان بوملتك لسانلری نه شکل تورکجه‌در ؟ السنهٔ سائره‌دن استعاره اولنمشمیدر ، یوقسه اجداددن منتقل خالص بر تورکجه ایله‌می متکلمدرلر ؟ ایشته بواسئله‌یه روس آثار مهمه‌سنك ارائه ایتمکده اولدقلری دلائله مستنداً و دیکر روسجه آثارمز کبی تتبعات سابقه‌مزه علاوةً جواب ویریله جکندن ایلك دفعه تورکجه یازمغه جسارت ایتدیکم شو کوچوك (قرائی تورکلرینك تاریخچه‌سی) نی معارفپرور وپك محترم یوسف آقچورا بك افندینك مساعده‌سیله (تورك ییلی) نه لاجل الدرج کوندردم .

*
* *

بنی اسرائیلك الك بیوك پیغمبری اولان « موسی ع.م » واسطه‌سیله طور سیناده تبلیغ بیوریلان وصایای عالیه و اوامر عشره‌یه اقوام موسی هر نه‌قدر صادق و مربوط قالمش ایسه‌لرده ، توراتك احکام ومعانیسی زمان زمان هر یرده عینی وجهله احاطه وقبول اولنه‌مامش ایدی .

میلاد عیسادن مقدم یهودیلر بیننده مختلف طریقتلر ظهور ایتدیکی کبی ، حضرت یسوعك تولدندن صکره علی الدوام (هیلهل ، شمای ، عیساویت ، بودخایت ، صادوقی ، بایتوس) و الخ کبی طریقتلر تکثر ایتمش ایدی .

حضرت مسیح اوزون مدت فریسیلره قارشی شدتله حرکت ایتدیکی جمله‌نك معلومیدر . [*]

مفسرینك عقائدینه حضرت عیسادن چوق زمان صکره یعنی سکزنجی عصر میلادیده بنی اسرائیلدن آیریله‌رق « بنی مقرا » نامی آلتنده آیریجه بر مذهبك مؤسسلریده معترض بولندیغی کوریلیر . زیرا کتب مقدسه‌یی ابتدائی صفوتی ایله خرستیانلر کبی قبول ایدن بنی مقرا ، شفاهی قانونلری طانیمدقلری أجلدن طول مدت یهودیلرك تعقیبنه معروض قالمشلردی .

چونکه بش اسفاری جامع اولان تورات ، یعنی قانون مکتوبك متممی اوله‌رق طور سیناده کویا جناب حق طرفندن حضرت موسی‌یه شفاهاً تبلیغ ایدلمش ورؤسای روحانیه بیننده آغزدن آغزه انتقال ایتمش مفکره بلکه اونودیلیر ، ویا سوء تفسیر ایدیلیر اندیشه‌سیله ایکنجی عصر میلادیده قدسده (یهودا هاقودوش) طرفندن یازلمش ایدی . متمم قانون اولان بو (میشنا) شفاهی تورات نامنی آلمش ، دها صکره‌لری میشنانك شرح و تفسیری مقامنده اولان (کمارا) علاوه ایدیله‌رك مشهور [تلمود] وجوده کتیرلمش ایدی .

تلمود بر کتاب اولدیغی حالده (میشنا ، کمارا) کبی تفسیر و شرحلری جامعدر . تلمود ایسه ایکی نوعدر . برینی سویلدیکمز وجهله (قدس تلمودی) دیکری دخی (بابل تلمودی) در .

بابل تلمودینك تحریرینه حضرت مسیح ولادتنك 380 سنه‌سنده ابتدار اوله‌رق 500 سنه‌سنه قدر امتداد ایدن 130 سنه ظرفنده علی التدریج خاخاملر طرفندن ترتیب وتنظیم اولنمش ومؤخر یازیلدیغی جهتله اك مکمل عد اوله‌رق مطبوع نسخه‌لری بتون جهان موسویلری آره‌سنده نشر وتعمیم اولنمشدر .

ایکنجی تلمودك حین ترتیبنده یهودی مهاجرلری (بابل - عراق عرب) ی مرکز اتخاذ ایتمش ، صکره بابل ، یهودی ملتنك منشأ یکانه‌سی اولمشدر . هیئت مهاجره‌نك رئیسی « اکسیلارخ » وغائونلرك تحت نظارتنده بولنان (صورا ویومپادیت) تلمود اقاده‌میلریده بابلده تأسس ایتمش وطول مدت ایفای وظیفه ایلمشلردی .

[*] فریسی ، لسان عبرانیده « پەروشیم » دینیلیر . وتورات شریفك مفسرلری معناسنه کلیر .

تلموديلرك الك مترقی زمانی ، خلفای عباسیه‌نك [145 هـ = 762 م] سنه‌سی بنا اولنان بغدادشهرینی پایتخت اتخاذ ایتدکلری دوره مصادفدر .

سکزنجی عصر میلادی اوائلنده ایسه عراق اسرائیلیلری آره‌سنده [عنان بن داود] نامنده متقی ، زاهد ، عالم‌وجسور بر ذات چیقه‌رق کتب مقدسه‌یه علاوه‌اتده بولنانلره قارشی علنی شدتله هجومه باشلادی [1] . اوزمانه قدر تلمودك‌ذی نفوذ طرفدار وتلامیذینه آچیقدن آچیغه اعتراضه جسارت ایده‌میان غیرممنونلر بوذاته التجا ایتمشلردی . معترضلر، تلمودی هم‌تناقضلرله مالی ، همده حقیقی دین و عقیدهٔ موسویه‌یه یعنی توراته ، و پیغمبران عظام حضراتنه طرف باریدن نازل کتب الٓهیه‌یه منافی برطاقم اوامر جدیده‌یی محتوی بولدقلری سببیله مردود عد ایدییورلردی . زیرا تورات شریفده « بنم سزه تبلیغ ایتدیکم کلامه علاوه ایتمیوب و آندن چیقارمایوب اللهکز ربك بنم سزه تبلیغ ایتدیکم امرلرینی حفظ ایده‌سکز » دییه یازلمشدر [2] .

برآز زمان ظرفنده جماعتی فوق‌العاده تکثر ایدوب تلمود طرفدارانك عداوتنه اوغرایان عنان ، (ابوجعفر المنصور) خلیفه‌نك امریله حبس ایدلمشدی . وعنانك بومحبوسیتی ایسه اهل اسلامدن قسم کلیسنك منسوب اولدیغی حنفی مذهبنك مؤسسی وواضعی [امام اعظم ابوحنیفه] حضرتلرینك مسند فتوایی عدم قبولندن ناشی دوچار مؤاخذه اولدیغی وعینی محبسده حبس ایدلدیکی زمانه مصادفدی . بری ممتاز دیکری مختار اولان بوایکی سیمانك زمان منکوبیتلرنده‌کی مکالمه‌لری اثناسنده عنانك مشارالیه امامدن اخذ فیض ایلدیکی [3] و [حضرت محمد ع.م] ك عربلری پت‌پرستلکدن تنفیر وطریق حقه‌دعوت ایچون من‌قبل‌الرحمن کوندرلمش بر پیغمبر اولدقلرینی و امام اعظم حضرتلرینك اجتهاد مذهبیسندن اولان عبرانیجه [هاقه‌ش یعنی قیاس] ی قبول ایتدیکی عرب مورخین بنامندن مقریزی ایله ابوالفتاح محمد شهرالستانی آثارنده کورولدیکنی قرایی روحانیلری برتفصیل یازمشلردر [4] .

---

[1] مقریزی ، عنان بن داود حقنده شوجمله‌یی عیناً درج ایلیور (انه‌لوظهر فی ایام عمادة البیت لکان نبیاً) .

[2] تورات ، تثنیه ، باب 4 آیت 2 .

[3] 22 تشرین ثانی 1917 تاریخ و 219 نومرولو باغچه‌سراینده منتشر « ترجمان » غزته‌سنده مصلادن عثمان آقچوقرانلی افندینك (قریمده یشایان ملتلردن قرایملر) نامنده‌کی سرمقاله‌سنه مراجعت .

[4] 1913 تاریخنده آقیارده یعنی سیواستوپولده طبع اولنوب قرائی کناسه‌سی باش‌غازانی « ت. لاوی بابووچ » طرفندن روسجه نشر اولنان (قرائیلکك تأسیسی تاریخچه‌سی) نام اثرك 9 - 11 نجی صحیفه‌لرینه مراجعت .

عنان ، حضرت عیسایه وعقیدهٔ دینیه‌سنه‌ده بیوك بر حرمت بسله‌دیکی [1] و بالاخره قرائی نامنی آلان بنی‌مقرا علماسی ، عنانه اتباعاً اثرلرنده حضرت مسیحه (یه‌شوهاصادیك) کلام احترامیه‌سنی بذل ایدرلرکه معناسی (عیسی الصادق) دیمکدر . قرائیلر ، حضرت عیسانك وضع بیوردقلری دین ، توراتك احکامنه منافی اولمیوب بلکه آنی تقویه و تأیید ایچون کلدیکنه ، و حواریونه اوصورتله حرکتی توصیه بیوردقلرینه ، و کتب مقدسه‌یه علاوتده بولنان فریسیلر علیهنه شدتله حرکت ایلدیکنه قائلدرلر [2] . بونکله برابر حضرت عیسادن صکره برنجی عصرده جاری اولان عقیدهٔ عیسویه ، شمدیکی قرائی عقائدینه پك یقین ایدی . قرائیلر بر زمانلر حضرت مسیحك تورات حقنده سرد بیوردقلری ملاحظات اعتباریله ونسطوریلرك رهبرلکیله کندی مذهبلرینك نظریهٔ اساسیه‌سنی قوردیغنه دائر براعتقاد دخی پرورده ایدرلر .

دها صکره‌کی ادواره کلنجه : توراتك اسفار خمسه قسمنه مستند قطعی موحدلکك اشکال خارجیه‌سندن علی التدریج اوزاقلاشدیغی یعنی حضرت عیسانك ابن الله اولدیغی ، اقانیم ثلثه عقیده‌سنی ، حتانك لغوینی ، دردنجی عصره مصادف لاذقیه‌ده مجتمع روحانیلر مجلسی طرفندن جمعه ایرتسی کوننك بازار کوننه تقلیبنی ؛ وآلتنجی عصرده ایسه نصرانیت ، تصاویره تعبددن عبارت اصول وعبادات و بونلره مماثل بر چوق عاداتی قبول ایتدیکی صره‌لرده اوله‌جق که ، خرستیانلرله قرائیلرك عقاید مذهبیه‌لری کیتدکجه بر برندن بشقه بر شکل آله‌رق ، نهایت یکدیکرندن بسبتون اوزاقلاشدی .

بالاده اتیان قلندیغنه نظراً بیوك یهودی علماسی طرفندن حفظ وتفسیر ایدیلن شفاهی قانونه براعتراض ماهیتنده اولان قرائی عقیده‌سنك منشأ اصلیسی دوغری اولارق هنوز تاریخ حل وتثبیت ایده‌مامش ایسه‌ده یالکز بعضیلری بو عقیدهٔ قدیمه‌یی حضرت عیسانك بنی اسرائیله تورات حقنده‌کی ویردیکی نصایحه مربوط بر عقیده اولدیغنی واوتاریخه قدر ارجاع نظر ایتمك لازم کله‌جکنی بالمناسبه ذکر ایتمکده‌درلر. هرنصلسه عنان ، بردرجه‌یه قدر بو عقیده‌یه بر شکل قطعی ویرمش ، یهودیلرله ازدواجی ، و هر کونا تضامن و تکافلی منع ایتمك صورتیله آراده‌کی رابطه‌یی اورتادن قالدیره‌رق یهودی مذهبندن

---

[1] بالاده‌کی اثره مراجعتله برابر پترسبورغده نشر ایدیلن مفصل روس آنسیقلوپدیسنده یهودی علماسندن (آ. هارقاوی) نك قرائیم نام مقاله‌سی .

[2] انجیل شریفده عیناً شوجمله محرردر : « بن شریعتی یا پیغمبرلری ابطال ایتمك ایچون کلدم ظن ایتمییکز . آنلری ابطال ایچون دکل آنجق اتمام ایچون کلدم » (متی ، 5 باب 17 آیت)

کاملاً آیری برمذهب تأسیس ایتمش ، وبومذهبه سالك اولانلره « بنی مقرا » یعنی « کتب مقدسه اولادلری » نامنی ویرمشدر [1] .

بونی متعاقب تلمودیلر طرفندن تعقیب اولنان عنان، بغدادی ترك ایده‌رك ارض فلسطینه کیتمش ، وادیان ثلثه‌جه مقدس بولنان قدس شریفده « که‌ناسه » نامیله ایلك قرائی معبدینی انشا ایتمشدر .

تحت‌الزمین انشا ایدلمش اولان معبدك محرابی « سلیمان ع.م » ك معبدینه‌یعنی مسجد اقصی‌یه متوجه اولوب قرائیلرك الیوم عبادتکاهیدر . معبدك محرابی ، سوقاق جهتنده بر طاش‌دیوارك تملنه مصادف اولوب دیکر طرفی ایسه قیا ایچنه آچیلان بر مغاره‌یه کیده‌ر . معبده داخل اولمق ایچون اولا آولویه کیرمك ، طاشدن بر ردبان ایله ایچری اینمك لازمدر. بو اعتنالر ایلك عصر میلادی خرستیانلری کبی قرائیلرده دشمنلرینك تعقیبلرینه هدف اولمامق ایچون مغاره‌لر ایچنده عبادتلرینی کیزله‌مك اضطرارنده قالدقلرینی کوسترمکده‌در.

بومعبد ، مساجد اسلامیه مثللو حصیر و خالیلرله مفروشدر . معبده کیره‌جکلرك قرأن کریمده (انی انا ربك فاخلع نعلیك انك بالواد المقدس طوی) آیت جلیله‌سنه مطابق اولان تورات شریفك (سفر 3 باب 3 آیت 5)ك ترجمه‌سیده (آیاق قابلریکی چیقار زیرا دوردیغك یر برمقدس یردر) امرینه اتباعی آمر بولندیغندن هر کس آیاق قابیلرینی چیقاره‌رق معبده کیرر وسجده‌کاهلرینك طاهر بولنمسنه اعتنا ایدر. وزیرده کوریله‌جکی وجهله خطبه‌لرنده خلیفه‌لره وکلا وامرا ومفتی وسائر اکابری تعظیم وقدس ومکه ومدینه مثللو مقامات مبارکه‌یه حرمت ایتملری ، خطبای اسلامك اثرینه اتباع ایلدکلرینی پك واضح کوستر .

ممالك سائره‌ده‌کی قرائی معبدلرینکده قبله‌سی وسائر مفروشات ونظافتی قدسده کینك عینی اولوب هر معبدك حولیسنده موصلقلی چشمه‌لریده واردر . خارجدن باقیلدیغی وقت یك نظرده اسلام معابدندن تفریقی متعسردر .

عنان ، معبدك انشاسندن صکره کندی جماعتی ایچون برعقائد کتابی [سفر-هامیصووت] یازار . بونده قرائیلره « توراتی ایی تدقیق ایدك ، یالکز بنم فکرمه اعتماد ایله‌مه‌یك! » دییه تنبیهده بولنور . حالبوکه عنانك اجتهادینی جامع اولان بوکتابك بعض کوچوك پارچه‌لرندن ماعداسنك بوکونه‌قدر بولنه‌مامسی شایان تأسفدر .

---

[1] عربی وعبرانی لسانلرنده عینی معناده بولنان « قرأ » فعلی اوقومق معناسنه‌در . و بوکلمه‌دن مأخوذ عبرانیجه « قرای » یعنی اوقوبجی کلمه‌سندن (قرائم ، قراؤن ، قرائین ، قرائیت ، وحتی قراوین وقرایین) اوله‌رق السنهٔ انامده زبانزد اولمشدر .

یهودی مؤلفلری وبالخاصه « آ. هارقاوی » نام عالم ، عنان حضرت عیسی و محمدك نبوتلرینی تصدیقدن ماعدا یهودیلرك تلمودینی ردایله صرف قرائیلره مخصوص دیکر بر تلمودوجوده کتیردیکنی وقرائیلرك خالص تورات مقدیسی اوله میه جقلرینی کوسترمشلردر [1].

حالبوکه عنانك کندی جماعتنه « فکرذاتیسنه اعتماداتمیه‌رك توراتی ایجه‌تدقیق ایتملرینی » حاوی بولنان تنبیهاتی کورولدکدن و بیطرفانه محاکمه ایدلدکدن صکره بوبابده یهودیلرك آنی تکذیب ایچون صرف ایتدکلری بیهوده مساعی کندیلکندن ابطال ایدلمش اولمازمی ؟

عهدعتیقدن ماعدا هیچ برشیئه اتباع ایتمیان قرائیلر ، نقصانلغی ایله برابر نصایحدن ماعدا هیچ برقیمت قدسیه‌سی اولمیان عنانك کتابنی واجب‌الاتباع بر رساله مقدسه شکلنده کندیلرینه مال ایدلمسنی وهارقاوینك « خرستیانلر نزدنده انجیل ، یهودیلر نظرنده تلمود، نه‌ایسه قرائیلر ایچونده عنانك کتابی او ماهیتده‌در » دیمه‌سنی موجب حیرت کوریورلر. بو محترم عالم ، خرستیانلق انجیلسز ، یهودیلك تلمودسز هیچ موجود اوله‌بیلیرمی سؤالنی اصلانفسنه ایراد ایتمامش اوله‌جق . چونکه عنانك مفقود رساله‌سنه رغماً قرائیلك الیوم موجوددر . بوموجودیت مسرود نظریه‌یی تکذیب ایتمیورمی ؟ هرحالده بوایکی مذهب ارکاننك عداوت مستمره ومباینت فکریه‌لری الآن دوام ایتمکده ، و مباحث مذکوره‌یه دائر طرفیندن جلدلر دولوسی یازیلر یازیله‌رق یکدیکرینی اینجیده کلمکده‌درلر [2].

یازدیغمز شومقاله‌ده اوطرفه‌دوغری سوق‌خامه‌دن صرف نظرله قرائیلرك سالك اولدقلری اساسات مذهبیه‌لرندن بحث ایده‌لم .

یوقاریده تلمودیلردن آیری ، وآلهی اساسلر دائره‌سنده نازل‌اولان تورات‌شریفی ، بدایت نزولنده‌کی صفوتیله یعنی (شفاهی‌تفسیر و علاوه‌لردن) آزاده اوله‌رق خرستیانلر کبی قرائیلرده عیناًقبول ایتمشلردی دیمش‌ایدك . بونی‌مؤید واون نقطه‌یه مستندوقرائیلرك صرف کندیلرینه عائد اساسات مذهبیه‌لری واردرکه عقائد کتابلرنده کورولمکله نقل اولندی [3].

---

[1] پترسبورغ طبعی (بروقهاوز وئه‌فرون) ك آنسیقلوپدیسنك 14 نجی جلدنده: هارقاوینك « قرائیلر » نام‌مقاله‌سی . ینه عینی مؤلفك (قرائیلرك کتاب اساسیلری) یاخود (عنانك‌تلمودی) (ووصخود) مجموعه‌سی 1887 سنه‌سی‌جلد 4 پترسبورغ‌مطبوعی. بونلردن‌ماعدا (ق.له‌وه‌نرونك) (قرائیلره دائر رساله‌سی) اوده‌سا 1863 .

[2] M.Franco,Essai sur l'histoire des israélites de l'empire ottoman,Paris, 1897, p. 171-172.

کذا اقدامك 16 آغستوس 1337 تاریخلی و 8768 نومرولو نسخه‌سنده منتسبین طبدن حیدرپاشالی بخورحایف امضالی آچیق مکتوب .

[3] 1890 تاریخنده پترسبورغده‌مطبوع [ی. دووان]ك Katekizis, osnovy Karaïmskago zakona نام کتابنه مراجعت .

1 — جناب قادر مطلق حضرتلری ازلی وابدیدر .

2 — جناب حقك وحدانیت وقدرت صمدانیه‌سی هیچ بر کیمسه‌یه مقیس دکلدر . وفکر بشر ایچون هیچ بر خصوصده قابل ادراك اوله‌ماز .

3 — ملائکهٔ کرامدن الك عاجز بر مخلوقه‌قدر ، موجود اولان هر ذی‌روح جناب حق طرفندن خلق اولنمشدر .

4 — جناب حق ، موسی قولینی کوندردی واونك واسطه‌سیله حق دینی تبلیغ ایتدی .

5 — کائناتده هر مخلوقك عقل وروحنی حق تعالی حضرتلری تنویر ایدر .

6 — طور سیناده ویریلن اوامر عشره اصلا رفع ، اکمال وتبدیل ایدیله‌مز .

7 — انبیای سائرهٔ آتیه‌دخی ، جناب واجب الوجود طرفندن مظهر الهام و هدایت اولمشلردر .

8 — جناب حق هر قولنك درجهٔ استحقاق ولیاقتنه کوره تلطیف ویا تجزیه ایدر .

9 — بعثت مسیح « ع.م » بن داود قدسك یکیدن تأسیسی ایچوندر .

10 — جناب حق روز محشرده أولولری تکرار دیریلته‌جکدر .

بو اساسات مذهبیه‌دن ماعدا ، قرائی معبدلرینك محرابی مسجد اقصی‌یه ، یهودیلرك ایسه هر بلده‌ده شرقه متوجه بولنمسنه ، دعالری همان صرف آیات زبوردن عبارت اولوب یهودیلرینکندن بسبتون فرقلی اولمسنه ، وعبادتخانه‌لرینه قوندره‌سز کیره‌ن قرائیلره قارشی ، یهودیلر بالعکس آیاق قابیلریله کیرملرینه ، موتالرینی حین تدفینده محل توجهلرینك مختلف اولمسنه ، و قرائیلرك ذبح ایتدکلرینی یهودیلرك اکل ایتمامسنه ، قرائیلر أت ایله سوددن معمول یمك ییدکلری حالده ، یهودیلرك استنکافنه [1] و حین تزوجنده قرائیلر درجهٔ حرمتی تعبیر جائز ایسه یهودیلردن بر کوملك فضله آراشدیره‌رق امام اعظم حضرتلرینك اجتهادندن اولان قیاسی اصولنی ترجیح وقبول ایتدکلرینه ، و بایراملرینی یهودیلر عنعناتنه مخالف طرزده تسعید ، وبعض بایراملری تجویز ایتمامرینه ، وقرائی تقویملری یهودی تقویمندن بشقه بر اساسه مستند بولنمسنه ، اسلام وخرستیانلر کندی دینداشلرندن هر هانکی بر مذهبه مالك بولنورسه بولنسون ، قیزآلوب ویردکلری حالده یهودی ایله قرائیلر قرابت صهریه‌دن قطعا مجتنب بولندقلرینه مبنی ، بعض مقالاته کوره قرائیلر توراتدن کلیاً اوزاقلاشدقلرندن موسوی بیله عد اولنمدقلرینی [2] یهودی علماسندن ا . ده‌نیاردك (قریم ملتلرینك

[1] 14 نجی عصرده عجمستانك بعض ولایتنده ظاهراً اسلامیتی قبول ایدوب کیزلیجه اجدادی دیننه سالك بولنان یهودی جماعتی افرادینه برای امتحان یوغورتلی کباب یدیردکلرینی مؤرخ مشهور هامه‌ر پورنشتال سویلکده‌در . 186 و Geschichte der İlchane II

[2] اقدامك 8763 نومرولو 16 اغستوس 337 تاریخلی نسخه‌سنده منتشر نخور حایف امضالی مقاله .

تاریخی) نام اثرنده یکرمی‌بش ماده ایله قرائیلرك اسلامه تقربلرینی اثبات ایتمکده‌درلر [1].

*
* *

تاریخی صدده رجوع ایدلدکده معبدلرینك قدسده تأسیسیله بومقدس شهر اوزمان قرائیلره برمرکز اولدیغی کوریلیر. عنانك تلامیذی بومرکزدن درعقب جوار ممالکه داغیلدیلر. عقیدهٔ مذهبیه‌لرینی نشر ایتدیلر. اوزمانه قدر کیزلنان دینداشلرینی طوپلادیلر. هریرده عنانك یازدیغی وجهله یکی معبدلر انشاسیله جماعتلر تأسیس ایتدیلر. بومذهبك 50 الی 100 سنه ظرفنده سرعت انتشاری وناشرلرینك شمال وشرقه دوغری موفقیتلی مشیتلری، تمودیلری ایچه تلاشه دوشوردی. بومهاجرته نظراً قرائیلرك قطع ایتدکلری طرق تاریخیه‌ده بروجه آتیدر.

1 — شرقده : بغداد وهیتدن ایرانك اصفهان ونهاوند شهرلرینه کیتدیلر. بونی اثبات ایچون طقوزنجی عصرده جماعت مرشدلرندن «اسحق اصفهانی» و«بنیامین نهاوندی» کبی علمای مذهبك اسم وشهرتلری کوستریله‌بیلیر. قرائی جماعتلری بویرلرده اون بشنجی عصرك صوکنه قدر پایدار ومیلادك بیك بشیوز برتاریخنده برموقع شرف احراز ایدن سنان چلبی - بای خواجه باشلرنده بولندیغی حالده قریمه هجرت ایتدیلر [2].

2 — جنوب وجنوب غربده : مصره قدر کیتدیلر. بوراده الآن اوچ بیك نفوسلی بر قرائی جماعتی موجوددر. بورادن ساحلی تعقیباً فاسه کچدیلر وبوراده شهرت قازاندیلر. طقوزنجی عصرده شاعر موسی دارای، اوتنجی عصرده عالم داود الفاسی واون بشنجی عصرده ساموئل مغربی کبی ذوات یتیشدی.

3 — شمالده : مذهبلرینك بدایت تأسیسنده قرائیلر شامه قدر کیتدیلر [3]. خلیفه مهدی زماننده بیزانسك نیقومیدی یعنی شمدیکی قوجه ایلنده واقع ازمیت شهرینه‌ده یرلشدیلر. واوراده 1350 تاریخنده وفات ایدن عالم شهیر ازمیتی هارون یتیشمشدر. بونلر بیزانس دورنده استانبوله‌ده

[1] 1878 وارشاوادە عبرانیجه مطبوع Massa Krym آدلی اثرك 90-93نجی صحیفه‌لری.

[2] I. Sinani, İstoria vozniknovénia i razvitia Karaimstva, Sympherople, 1888.

[3] شامده قرائیلر تا 1832 سنه‌سنه قدر بولنمشلردر. بوجماعت قریمده متوطن رئیس مذهبلریله بعدالمشاوره مذهبداشلرینك پك جزؤی قالەسی حسبیله معبدی قپامق وعباداته عائد اشیایی قدس، استانبول، باغچه سرای، کوزلوه کناسه‌لرینه تقسیم ایتمك مساعده‌سنی آلمشلردر. الیوم بومعبد قتولیك کلیساسی اولمشدر.

كلديلر. اليوم بوراده 60-80 عائله‌دن مركب كوچوك برقرائی جماعتی وحكومت‌مندرسه طرفندن بافرمان منصوب برده جماعت باشیلری واردر [1] .

ادرنه‌یه‌ده كیتدیلر . اوراده اون بشنجی عصرده (آدده‌ره‌ت) نام اثرك مؤلفی ایلیاه واون آلتنجی عصرده افندوپلو كبی علما اشتهار ایتدی .

بتون بو ذكر اولنان مملكتلرده عنانك عقائدی اسرائیلی عرقنه تشمیل اولندی . مؤخراً شماله دوغری حلوللری اثناسنده قرائی میسیونرلری بحرسیاه ساحلنده كندی عقاد مذهبیه‌لرینی اصلاً تورك و اسلاو اقوامنه منسوب بسبتون یبانجی قبائل آره‌سنده‌ده نشر و تعمیم ایتدیلر ، كه بونلرده قریم قرائیلری اولوب تورك نسلنده بولنان حازارلر ، وبالاآخره نسلاً روس اولان قزاقلردر .

*
* *

اولجه ذی‌قدرت وپرشوكت اولوب‌ده روسلر ، بیزانسلر ، عربلر ودها بشقه سلطنتلر طرفندن دوستلق ومظاهرتلری آرزو ایدیلان قوجه حازار تورك حكومتنك بقیهٔ احتشامی تمثیل ، وشمدیكی قرائیلرك الك بیوك قسمنی تشكیل ایدن قریم قرائیلری كلیوركه بونلرك 10,000 نفوسی قریم شبه جزیره‌سنده متباقی 4000 ی روسیه‌نك جنوبی ولایتنده و 1000 قدریده لهستانده‌ساكن اولوب جمعاً (15000) اوزبش بیك نفوسی حاویدر[2].

[1] بیزانس حكومتی زماننده استانبولده یكی جامعك حوالیسی ایله مصر چارشوسی تپوسنه قدر ممتد برساحه‌ده قرائی جماعتی متوطن بولنیورلردی . ترخان والده سلطان یكی جامعی یاپدیرمق عزمنه دوشدیكی زمان كوردیكی برروٴیا اوزرینه اوراده مسكون قرائی جماعتنك املاكنی استملاك ضرورتی حاصلی اولمشدی . كندیلرینه خاصكویده خراجدن معاف اوله‌رق قرق قدر خانه انشا ایتدیریله‌رك اورایه اسكان وآلنوب صاتیلماسی ممنوع اولمق اوزره مشروطه اعتبار اولنمش، وبا فرمان جماعت‌نامنه نخش بیورلمشیدی. ویكی جامعك متولیسی طرفندنده دورمشروطیته قدرقرائیلره اجارهٔ زمین بیاله ویریلمشدر . دیكر برروایته نظراً یكی جامعك قارشی یقه‌سنده بولنوب الیوم قره كوی تسمیه اولنان‌محلده فتحدن مقدم قرائیلرك اسكان‌ایتدكلرینی تلمیحاً (قرائی كوی) دینیلیرمش. تأیید مدعی ایچون‌دلیل ، قره‌كویده قدیم بعض‌عقاراتلری موجود بولنمسی‌ایمش! لكن‌شونیده علاوه ایده‌ملكه استانبول قرائیلری قریمده‌طبع اولنوب جماعت‌باشیلری طرفندن كوندریلان توركجه‌عبادت كتابلرینی اوقوبورلرسه‌ده قریم قرائیلری كبی توركجه قونوشمیوب رومجه كوروشمكده‌درلر .

محمد ضیا بكك استانبول وبوغاز ایچی نام اثرینك 377 نجی صحیفه‌سی ایله نجیب عاصم بكك اقدامده منتشر 23 تموز 337 تاریخلی توركلرده موسویلك نام مقاله‌سی ؛ وعلی رضا بكك پیام - صباحك 29 تشرین‌اول 337 تاریخلی استانبول اصنافلری نام مقاله‌سی .

[2] دارالفنون مدرسلرندن محترم شمس‌الدین بك افندینك (مفصل تورك تاریخی) نام‌قیمتلی اثرینك 15 نجی صحیفه‌سی . و توركیا تاریخی صاحبی فؤاد بك افندیده قریم قرائی توركلرینك عددی 5600 اوله‌رق كوسترمشلردر . آورام فالاتی افندی ایسه سهواً 200,000 اوله‌رق ترقیم ایتمشدر .

انجیلی اسلاو لسانـنه ترجمه ایدن اسلاو حواریلرندن « کیریل » و « مه‌تودی » نك مقر اقامتی اولان قدیم « کرسونس » شهری ، اودورده عینی اسم ایله تسمیه قلنان قریم شبه جزیره‌سنك الك مهم تجارت لیمانی اولدیغندن قرون وسطی‌ده یالکز بیزانس و عرب تاجرلرینك دکل، خرستیان پسقپوسلرینکده نظر دقت وطمعنی جلب ایدییوردی. سکزنجی عصر اواخرنده ویاخود طقوزنجی عصرك ابتداسنده ، باشلرنده معروف (اسحق سنغاری) اولدیغی حالده دین موسی میسیونرلریده بو الکایه کلمشلردی . بو تاریخده کرسونس یعنی قریم شبه جزیره‌سی جنوب سواحلندن ماعدا او دورده معظم حازار حکومتنك داخل قلمروی بولنیوردی. یدنجی عصرك ابتدالرنده کوجبه حالنده یشایان اشبو حازارلر مرور زمان ایله جنوبی روسیه استپلرنده وشمالی قافقاسده تمکن ایتدیلر . صید ماهی وفلاحتله اشتغال وبللی باشلی اقوام ایله بیوك مقیاسده تجارت ایده‌رك موسم شتایی شهرلرده ؛ وصیفی، طاغ اتکلرینه واستپلره چیقه‌رق چمنزارده ، باغ وباغچه‌لرده ، حارا وتارلالرده چالیشیرلردی .

حازارلرك پای تختی وولغا نهرینك جنوب قسمنده بولنان « ایتیل ـ ایدیل » شهری ایدی [1]. دون نهرینك وولغایه یقین محلنده ـ « صارکل » اسمی ومتانتیله مشهور بیوك حازار قلعه‌سی واردی . اسلاملر بیننده شمدی‌یه قدر حازارلیلره اضافةً « بحر حزر » دینیلان دکز ساحلی یقیننده شمدیکی « تارقو » قصبه‌سنك بولندیغی موقعده حازارلرك « سمندر » اسمیله برشهرلری [2] وبوندن ماعدا نفس قریمده (دوروس بالاخره منکوب) صولقات (بالاخره اسکی قریم) وکرچ کبی کوچوك بیوك دیکر شهر وقصبه‌لریده واردی .

ایتیل شهرنده اوروپا وآسیا تجارانی ایله اخذ و اعطا اولنوردی . خلفای عباسیه‌یه عائد مسکوکات ایله مملو دفائنك الیوم‌آره صره جنوبی روسیه‌ده ظهورینه نظراً سکزنجی ایله اونجی عصر میلادی بیننده حازارلر ممالکی تجارتکاه انام اولدیغی قولایجه آکلاشیلیر. تجار واهالی هرهانکی برقوم وادیانه منسوب اولورسه اولسون مؤاخذه اولنمدیغنه باقیلیرسه، سربستیٔ ادیانکده بورالرده جاری بولندیغی قناعتی حاصل اولور . حتی هرمذهب سالکی ، حین دعوی ومرافعه‌ده کندی مذهبنه سالك بر حاکم طرفندن محاکمه ایدلدیکی عرب سیاحین ومؤرخلری طرفندن روایت اولنمقده‌در .

حازار دولتی (قاان ـ خان) طرفندن اداره اولنوب ؛ قاآن ، عینی زمانده رئیس روحانیلك صفتنی‌ده حائز بولنوردی . حازارلر کندی قاآنلرینه یالکز مدت حیاتلرنده

---

[1] بوکون اورالرده ساکن بولنان (حاجی طرخان) و (قازاق) تاتارلری وولغا نهرینه « ایدیل » دیرلر. بوبیوك شهرك اوتوز قدر جامعی وکنیسا و چارشی ، بازار ، حماملری بولندیغنی عرب مورخلری روایت ایدرلر .

[2] تارقو قصبه‌سی بوکون قومیقلرله مسکون اولکاده واقعدر .

دكل ، حتى اولدكدن صكره‌ده دريغ حرمت ايتمزلردی . سته‌پلرده بولنان قاآن « قورغان » لرينه
يعنى قبرلرينه ياقلاشدقلرى آن حازارلر بالاستعجال آتلرندن اينر ، ويده كنه آله‌رق مقبر
كوزدن نهان اولنجه‌يه قدر آتلرينه بينمزلردى [1] .

قاآنلر امور حكومته بالذات مداخله ايتميوب بونلرى « به‌ك ـ بك » عنوانيله مرتبهٔ وزارتى
محرز ذواته احاله ايدردى . بونكده معيتنده « تودون » و « چاوش يار » و « بولوشجى »
نام پايه‌لره منسوب رجال بولنور وحائز اهميت شهرلر بونلر طرفندن اداره اولنوردى .
اردولره ، مسئله‌نك اهميتنه كوره بعضاً قاآن و بعضاً‌ده قاآن زاده‌لر قوماندا ايتديكنى ،
معاصرلرى بولنان قديم ارمنى و كورجى وقعه نويسانى اثرلرنده كورولمكده‌در [2] .

حازارلر ، روس اقوامنى پك چوق سنه‌لر خراجه كسمش ، وقاآنلر روسيه‌نك
اسلاو عرقنى اوقدر تدهيش ايتمش ايديلركه ، روسلرك بيوك كنازى « سن ولاديمير »
خرستيانلغى قبولندن صكره كنديسنه تبركاً معظم براسمله خطاب ايتمك لازم كلمشيدى .
نهايت « قاآن » اسمندن بيوك وشموللى برعنوان بولامدقلرى اجلدن اوله‌جق كه زمانك
ميدره‌پوليد ومورخلرى كنديسنه بواسمى ويرمشلر ، و كندى لسانلرينه نقلاً « قاغان »
ديمشلردى [3] .

ذاتاً قاآنلرك شوكت وسطوتى بحثنده بيزانس وعرب تاريخلرى متفقدرلر . بيزانس
ايمپراطورلرى پاپا وسائر فرنك قراللرينه كوندردكلرى نامه‌لر ايكى (صولديا) يعنى مهرى
حاوى اولديغى حالده ، حازار قاآننه ارسال ايديلان نامه‌لرك اوچ عدد آلتون (بوللا
صولديا) يى محتوى بولنديغى بيزانس مراسم تشريفاتيه‌سنده كوسترلمكده‌در [4] .

حازارلرك مشيت فاتحانه‌سى ، قريمده و غربده بيزانس حدودلرينى احاطه ايلمش
اولديغندن ، بوحركات استيلائيه‌يى توقيف ايچون بيزانس ايمپراطورلرى كندى قيزلرينى
وپرنسلر بيننده الك كوزللرينى بعدالتفريق قاآنلره تزوج ، وقاآن عائله‌سندنده قيزلر
ويريله‌رك قرابت صهريه پيداسندن صكره اتفاق ودوستلق معاهده‌لرى يپارلردى . ازجمله
بشنجى قسطنطينك زوجه‌سى مشهور (ايرينا) حازار قاآننك قيزى اولديغندن بونلرك
اوغلى آلتنجى ايمپراطور لئوون (حازار لئوون) تسميه ايدلديكنى بيزانس تاريخلرى
تثبيت ايتمكده‌درلر .

* * *

[1] 1876 ده پترسبورغده طبع اولنان مستشرق پروفسور (غريغوريف)ك «روسيه‌واسيا»
نام اثرينك 69نجى صحيفه‌سى .

[2] I. Djavakhichvili, Khartvel Eris Istoria, Tiflis, 1905 . M. Kagankatvaci etc.

[3] « Slovo », Mitropolit kievsky XI veka İllarion (Ispovdanie Very) .

[4] Constantin Porphyrog, De ceremoniis aulae Byzantinae. V.I.ed. Bonn, p.960

حازارستانده سربستیٔ ادیان بولوندیغنی قید ایتمشیدك . مشهور مسعودی حازارلرك مقر سلطنتی (ایتیل) حقنده شومعلوماتی ویرییور : [وفی‌هذه‌المدینة خلق من‌المسلمین والنصارا والیهود وجاهلیة واما الیهود فالملك وحاشیة والخزر من جنسه وقدكان تهود ملك‌الخزر فی‌خلافة‌الرشید] یعنی « اشبو شهرده مسلمانلر ، خرستیانلر ، موسویلر ، ومشركلر ساكندر . موسویلكه كلنجه ، حكمدار ومنسوبینی حازارلر بوجنسدندر . حازار حكمداری یهودی دینی هارون‌الرشید زماننده قبول ایتمشدر » مألندەدر .

مسعودیدن ماعدا عینی معلوماتی كذا عرب مؤرخلرندن ابن‌الاثیر ودمشقی‌ده‌ده بولورز وبونلرك هراوچیده بیزانس حكومتی طرفندن مملكتلرندن طرد وتبعید ایدیلن موسویلر حازار دیارینه التجا ایدوب بالآخره دینلرینی قاآنه وحازارلرك برقسمنه قبول ایتدیردكلرینی یازمقده‌درلر . بومعلومات ایسه مستشرقلر طرفندن بلاانتقید قبول اولنمش برمسئله‌در. بوخصوص یهودی روایتلریله‌ده تأیید ایتمكده‌ایسه‌ده‌بونلر یالكز كندی دینلرینك (بولان) اسمنده‌كی خاقان طرفندن (اسحق سنغاری) نامنده برموسوی عالمی دلالتیله بت پرستلكی براغوب وحدت آلهیه‌یی وتوراتی قبول ایتدیكنی ، وبولان بالاخره خاقان اولنجه مقربینی وقومنك برقسمی‌ده بونلره التحاق ایلدیكنی روایت ایدرلر .

فاضل محترم پروفسور موسیو بارتولد دخی اسلام منبعلرینه استناداً موسویلك حازار قومنك دكل حازار حكومتنك دینی اولدیغنی و حازار دولتنك انقراضنه قدر موسویلك حازارلرك دولت دینی اوله‌رق قالدیغنی سویلیور [1] .

معلوم اولدیغی اوزره هارون‌الرشید دورنده دین‌موسانك ایكی‌مذهبی موجود ایدی . بونلردن بریسی تلمودیلك ، دیكریده قرائیلكدر . عجبا حازارلر ، بویكدیكرندن پك‌چوق فرقلی دوشمش بولنان مذهبلردن هانكیسنه سالك ایدیلر ؟

بوكبی مسائلده اختصاصی جمله‌جه مصدق اولان مستشرق موسیو هارقاوینك 1874 سنه‌سنده نشر اولنان (حازارلر و حازار دولتی حقنده یهودی علماسنك روایتلری) نام مفصل مقاله‌سنده حازارلرك قافقاسیا و قریم حوالیسنده هنوز تلمودیلك تأسیس ایدلمدیكی بر زمانده موسویلكی قبول ایتدكلرینی [2] توضیح ایدییور . هارقاوینك كندیسی تلمودی اولدیغی نظر اعتباره آلندیغی تقدیرده ادعای مسرودەنك كسب قوت ایده‌جكی آكلاشیلمازمی ؟

---

[1] اورته آسیا تورك تاریخی حقنده درسلر ؛ استانبول ، 1927 صحیفه 57-58

[2] 289 ص .

بوندن بشقه حازارلر دین موسایی بیزانس موسویلری ارشاداتیله قبول ایتدکلرینی مسعودی وسائره‌ده بیان ایتمکده‌درلر .

بولان قاآنی ، دین موسایه سوق ایدن « اسحق » ك لقبی سنغاری اولدیغنی یهودی تاریخلری واضحاً کوسترمکده و سنغاری ایسه سقاریه‌لی [1] معناسنه کلدیکندن اسحاقك بیزانسلی اولدیغی آکلاشیلیور . ذاتاً عرب مؤرخلریده حازارلرك بیزانسدن کلمه موسویلرك دلالتیله دین موسایه سالك اولدقلرینی کوستریر . بو ایکی منبعدن چیقان ادله یکدیکرینی قوتلندیرمکده‌در .

قرائیملرك ایام مهاجرتنده (سکزنجی عصر میلادی نهایتنده) نیقومیدی یعنی قوجه‌ایلی ولایتنده یرلشدکلرینی یوقاریده سویلمشدك ؛ بوولایتك ایسه سقاریه نهریله اروا اولندیغی جمله‌نك معلومیدر. بواسبابه مبنی سقاریه‌لی دیمك اولان سنغاری اسحقك‌ده قرائم اولدیغی تبین ایتمش بولنمقده‌در .

بیزانس موسویلری ایسه قرائی اولوب بقیه‌سی الی الان استانبولده بولندقلری ، وروبجه تکلم ایتدکلری ، وقدیم روبجه برطاقم یازمه کتابلره مالك ومذهباً بوکونه قدر قریمده مقیم رئیس روحانیلرینه تابع بولنان کوچوك بر جماعتك موجودیتیده سنغارینك قرائی مذهبنه سالکیتنه آیریجه بر دلیلدر [2] . بوکا رغماً زمان زمان یهودیلر حازارلرك تلمودیلکله مترافق دین موسایی قبولنه دائر اولان روایتلری الی یومناهذا دوام ایدوب کیتمکده‌در .

منازع‌فیه اولان بومسئله بالطبع بیوك تأثیر اویاندرمشدر . حالبوکه اسلام وخرستیان ناشر دینلری حازارلرك برقسمنه کندی دینلرینده قبول ایتدیرمشلردی . حتی حازارستانه تابع داغستان امیری عینی‌زمانده اوچ دینه‌سالك اولوب جمعه ، جمعه‌ایرتسی و پازار کونلرینی تسعید ایتدیکنی معاصری بولنان ابن‌رسته‌بیان ایلمکده‌در . مع‌هذا موسویلك حازارستانده یك‌اساسلی صورتده‌انتشار ایتمسی ، وحازارخاقاننك‌ماراللیان روس کنازی «سن‌ولادیمیر»ه ایلچیلر کوندره‌رك کندی دینه‌دعوت ایلدیکی‌روس تاریخلرنده برتفصیل کورولمکده‌در . مسلمان دولتلرینك بری‌موسوی معبدلرندن برینی تخریب‌ایتدیکی خبری‌واصل اولیوریجه متقابلاً 922 سنهٔ میلادیه‌سنده پای‌تخت اولان اتیل شهرنده مسلمانلره مخصوص اولان جامعك مناره‌سنی حازار حکومتی‌دخی ییقدیرمش ایدی [3] .

[1] معلوم اولدیغی وجهله اسکی بیزانسلیلر کبی شمدیکی روملرده سقاریه‌یه (سنغاریوس بوتاموس) دیرلر .

[2] بونلرك بر قسمی اونجی عصر میلادیده قریمه مهاجرت ایدوب حازارلره برنسخه تورات شریف اهدا ایلدکلری وبالمقابله حازارلر طرفندن بونلره برقازغان‌هدیه‌ایلدیکنی‌ده ایلریده‌نقل‌ایده‌جکز .

[3] بارتولد ؛ اورتا آسیا تورك تاریخی درسلری . صحیفه 58

موسویت حازارستانده ترقی ایتدکجه اسحق سنغارینکده شخصیت معنویه‌سی بر اهمیت مخصوصه کسب ایلمش ، بوسببله تلمودیلرك بزدندر دیمه‌لرینی ایجاب ایتدیرمشدر .

حالبوکه مملکتلر ، شهرلر ؛ جغرافیای طبیعیه و عمرانیه‌سیله شهرت بولدقلری کبی ، بعضاً اوشهرك بیوك برعالم یتیشدیرمه‌سیله‌ده کسب تمیزایدر . حتی بعض ملتلرك بر اقدیغی نیك نام‌الجا آتیله آندن متولد دیکر برعرقده مظهرشرف اولور. مثلا : برزمانلر قریستوف قولومب ، ناپولئون وسائره‌نك منسوب اولدقلری قومك هانکیسی اولدیغنه دائرمنازعه‌لر وقوعه کلدیکی کبی سلطان‌سلیم وسلیمانیه جامعلری و دیکر خارقه‌لر بانیسی (معمارسنان) کی بر تورك داهیسنك محل‌تولد وقومیتی حقنده اختلافه دوشولدیکی آشکاردر . ایی‌یی نجابت ، کوتودن منافرت طبع بشرده منجلی برخصلت اولدیغندن اسحاق سانغاری‌یی یهودیلر تلمودی عد ایدوب اوندن تلقیٔ دین ایدن (بولان قاآن) ایله حازارلیلر کده عینی‌دین ایله متدین اوله‌جقلرینی ادعا ایتملری چوق کوریله‌مز .

لکن‌کچن عصرك نصف‌اخیرده قریمده « چیفت‌قلعه » جوارنده « یوسافات نام‌دیکر بالطه‌تمز » اووه‌سنده واقع‌قرائی مزارلغنده ناکاه‌ظهور ایدن حازارستان‌ممدنی سانغارینك مرقدی ، و اوستنده‌کی کتابه‌سی ، و بونی متعاقب بولنان زوجه‌سنك سنك‌مزاری کوستریایریسه مسئله‌یك کوزل تبارایتمش اولور . وبووثائق تاریخیه‌دنده حازارلیلر تلمودی دکل بالعکس قرائی مذهبنده بولندقلری آکلاشیلیر [2] .

دلائل مسروده‌دن ماعدا 1175 دن 1185 سنه‌سنه‌قدر حازارلردن صکره قومنلر طرفندن استیلاایدیلن الکانك چارکوشه‌سنده سیاحت ایدن رەغەنسبورغلی پەتاخیا نامنده بریهودی خاخامی اورالرده یهودیلر بولنمادیغنه ، وبوالکانك‌یالکز « مینذی » یعنی‌ملحدلرله ساکن‌بولندیغنه قناعت کتیره‌رك شهادت‌ایدر [3] وبوملحدلرك قرائملردن عبارت‌اولدیغی زیرده درج ایتدیکمز متندن آکلاشیله‌جغی کبی هارقاوی دخی (قرائملر) نام اثرنده (پەتاخیا) نك بوالکاده یالکز قرائملرك موجودیتنی اثبات وتلمودیلرك ایسه بوطرفلره آنجق برنجق‌عصر صکره ورود ایتمکه باشلادقلرینی سویلمکده‌در [4] .

[2] یهودیلرك الکائلاف کریزقسمی‌بیله‌بومسئله‌ایله اوزون‌مدت اوغراشدقلری ، ژ. له‌وه‌نزونك 1863 سنه‌سنده اوده‌ساده قرائیلر حقنده (Taar Hssofer) نام کتابده ؛ و مدرس آورم غالانتی افندینك اقدامده 8741 نومرولو مقاله‌سنده ؛ وینه (ی و. برونەفوس) نامنده برلینلی بریهودیده 5 مایس 1923 حازارلر حقنده ویردیکی بر قونفرانسده ؛ حازارلر ، تلمودی‌المذهب اولوب قرائیلرله مناسبتی اولمدیغنی‌ادعا ایتمکده‌درلر . حالبوکه مدرس محترم نجیب عاصم بك افندینك 23 تموز 337 تاریخلی اقدامده آورام غالانتی افندی‌یی دلائل کافیه‌یه مستنداً اسکات ایتمش‌و (مذهبلری اسمیله یادایدیلن شمدیکی قرائیلری حازارلرك احفادی) بولندقلرینی کوسترمشدر .

[3] پەتاخیا سیاحتنامه‌سی ایلك‌دفعه 1856 تاریخنده بەنیش‌طرفندن لونده‌ده‌طبع اولنمشدر.

[4] Evréiskaya Enciclopedia, v. IX p. 280, S. Petresbourg.

مومی الیه خاخام پەتاخیا ، بوملحدلره نیچون عنعناتەیعنی یهودی تفسیرینه اعتقاد ایتمدکارینی صورمش و آنلرده اجدادلرینك کندیلرینه اوکرتمدکاری جوابنی ویرمشدر . ینه مومی الیه بوملحدلرك دعالری زبوردن عبارت اولدیغنی و پەتاخیا تلمود اصـولنجه یمکدن صکره اوقونان دعایی تلاوت ایتدیکی زمان بونلر ، بز عمرمزده تلمود نه اولدیغنی ایشـیتمدك دیمشلردر [1] . حازارحکومتنك انقراضندن بر ، بربچق عصر صکره بیله تلمودك نه اولدیغی بیلنەمەمش ایکن حازارلرك تلمودی المذهب اولدقلری ادعاسنده بولنمق پك واهی اولمازمی ؟

اونجی عصر میلادیده اغلب احتمال بیزانسلیلردن کوردکاری ظلم اوزرینه دینداشلرینك بولندیغی حازارستانه التجا ایتمکده مضطر قلان برقسم قرائیلر ، الیوم اسکی قریم نامیله موسوم « صولقات » شهرنده اسـکان ایدلمش وبالتدریج حازارلیلره قاریشمش ، ودین موسانك مقتدیلری اولان بومسافرعائەلر اوعصرده حازار کتلەسی ایچنده کوچوك وفقط آیری اولەرق برجماعت تشکیل ایتمشلردر . ایشته بوجماعتدن « قامو » اسمنده برقرائی ، ئوز حازار قرائی جماعتنه یازمه برتورات وحازارلرده متقابلاً بومهاجر قرائیلره برقازغان هدیه ایدەرك تأسیس انسیت ومقارنت ایتدکاری کوریلیر [2] .

پتروغراد حکمدارلق کتبخانەسنده محفوظ بولنان مذکور توراتك صوك صحیفەسنده [بو کتاب الاهی صولقات شهرنده ساکن حازارلر جماعتنه هدیه ایلدك] سوزلری مندرجدر . حازارلرطرفندنده ازدواج مراسملریله ختان جمعیتلرنده ودیکراعیاد مذهبیەده أت پیشیرمك ایچون ملتجی قرائیلره بیوك برقازغان ویرلدیکی مذکور وقفنامەنك ذیلنده [بونی اسرائیلك معبودینه وقف ایدلمشدر ؛ نه صـاتیلسین ونەده صـاتین آلینسین . بونی صاقلایانی الله تقدیس ایتسین وسرقت ایدن ویا صاتانه ویا صاتون آلانه لعنت اولسون بو کتابی وبوقاز- غانی هدیه ایدن بتون اسرائیلیلر بو تقدیسدن حصه یابدرلر ، اونلر « یهووا یعنی الله تعالی اوراده طوغانی طومار اقوامه قید ایدر » کلامی یرینه کلمك ایچون کتاب حیاته قیدایدلمش اولمش اولسونلر آمین] دییه منقوش دیکر برجملەیه تصادف اولنمقدەدر [3] .

قدیم تورکلرك عنعنات ملیەلرینی سطحیجه بیلنلره قارشی برکتاب مقدسله برقازغان حکایەسی برآزغریب کبی کورینورسەده ، برقازغان ویرمنك تورکلرجه براهمیت معنویەسی

[1] 1899 دەپترسبورغده نشراولنان روسیەدەکی یهودیلر تاریخنه دائر معلومات مجموعەسی اولان Reguistrie Nadpici نام روسجه اثرك 13 نجی صحیفەسی

[2] (آ . هارقاوی و. ژ. ل شـتارن) طرفندن آلمانجه : (ایمپراطورلق کتبخانەسـنك عبرانیجه الیازیسی تورات کتابلری) نامی تحتندەکی اسکی متنلری حاوی رسملی قتالوغده 1875دە پترسـبورغده طبع اولنمشدر .

[3] ینه مومی الیهما طرفندن ترتیب ونشر وبومتنك آلمانجه ترجمەسنی حاوی تعریفنامەلرینك 182-185 ص مراجعت .

واردر . مثلا : قازغان ، اوجاق کبی تمدن ایدن ، وساقط عثمانلی حکومتنك صوك دوره‌لرینه عائد تاریخلرده بیله قازغانك مهم رول ایفا ایتدیکی کوریلیر . تشکیم یکیچریلر نه‌زمان عصیان ایتسه‌لر قازغانلرینی قالدیرمق معتادلری ایدی . سلطان محمود ثانی ایسه 1826 تاریخنده بونلرك تشکیلی متعاقب آوروپا مؤرخلرنجه قازغانلرینك تلوثنی امر ایتمش اولیورکه ، بوصوك حقارت ، بتون روابط قرابتك تمامیٔ انکسارینه بادی براشارت کبی تلقی اولنمشدر. تیمورلنك طرفندن انشا ایدیلن احمدیسوی‌نك تربه‌سی داخلنده جالب نظر عظیم برده قازان موجود اولوب تیمور طرفندن وقف ایدلدیکنی مؤرخلر کمال اهمیتله قید ایدرلر .

*
* *

صدده رجوع ایدوبده اون برنجی عصر میلادی‌یه قدر ارجاع نظر ایدر ایسه‌ك حازارلرك قومشولری روسلرله بچه‌نك ، قومان ، قپچاق ، پولووچ تورکاری طرفندن تضییق اولنه‌رق تدریجاً استقلاللرینی غائب ایتدکلرینی کوریرز . فقط استقلاللری غائب اولمغله بالطبع کندی موجودیتلرینیده ضایع ایتمامشلردر . تااون دردنجی عصرده بیله قریم شبه جزیره‌سی اوروپالیلرجه « حازارستان » نامنی طاشیمقده بولندیغی ، ونديکده سابق « دوژ » حاکملرینه مخصوص سرایك بر صالونی دیوارنده مرتسم واون دردنجی عصره عائدیتی مبرهن برخریطه‌ده قریم شبه جزیره‌سنه [Casarea aut Crimea] یعنی حازارستان نام دیکرله قریم دییه محرر اولدیغی رأی‌العین کورلمشدر .

حازار حکومتنك انقراضی تاریخندن اعتباراً بوحکومتك تبعه‌سی یواش یواش کندی فاتحلریله هم حدود [بچه‌نکلر ، پولووچیلر - قومانلر ، روسلر] کبی اسلام وخرستیان مذهبلرنده بولنان اقوام ایله قاریشدی و1249 سنه‌سنده شمدیکی جنوبی روسیه ستپه‌لرینی زیارت ایدن سیاح پلانو قارپینی اوراده خرستیان حازار جماعتلرینه تصادف ایتدیکنی سیاحتنامه‌سنه درج ایتمش بولنیور .

اون دردنجی عصردن صکره حازار نامی ایشیدیله‌یور . خاطره‌لری بیله غائب اولیور . حازارلرك اك کوچوکی یعنی قرائی مذهبنی قبول ایدن قسمی ، یا بومذهبك خواص مخصوصه‌سندن ویا جوارالکارده مذهبداشلرینك بولنمامسندن اوله‌جق که کیمسه ایله اختلاط ایتمکسزین تجردلری سایه‌سنده قریمده قرائی نامیله موجودیتلرینی محافظه‌ایده‌بیلمشلردر . قریمده‌ایسه اجدادلرندن منتقل « چیفت‌قلعه » دینمکله برآبده‌ٔ تاریخیه‌لری واردر وقدسدن صکره تاریخی ایکنجی که‌ناسه بوقلعه داخلنده‌در .

قریم تاریخ‌نویسی متوفی مدرس (و.د.اسمیرنوف) لك محق اخطارینه کوره ، بعض دفعه دینك اسمی ، بو دینله عامل قومك اسمنه تحول ایدر . قابل رد اولمیان بو نظریه

ایله دییه‌بیلیرزکه حازارلرك بقیةالسیوفی بولنان شوتوراتی تورانیلرده‌ده مذهبلرینه کوره قرائم تسمیه اولنمشدر .

قازغان حکایه‌سی دولاییسیله ذکری مسبوق اونجی عصره عائد وقفنامه‌ده ، نسلاً تورك اولان حازارلرك اسرائیلیلردن آیریله‌رق کلان ملتجی مرشدلری قرائیلر مثللو کندیلرینی اسرائیلی تسمیه ایتدکلرینی کورمش ایدك ؛ بناءً علیه اقوام سائره‌نکده اسکی حازارلره اسرائیلی موسوی ، ویاساده‌جه یهودی دیمش اولمه‌لری ، ویاخود بعض مؤلفلرك نظریه‌سنجه شمدیکی قریم قرائملرینك سهواً یهودی عرقنه منسوب اولدقلرینی کوسترملری باعث استغراب اوله‌ماز. قریملیلرك‌ده حازارلرك احفادی ونسلاً تورك اولان شمدیکی قرائیلره دین موسی ایله متدین اوله‌لرندن کنایه‌اوله‌رق بعضاً زلفسز یهودی دیمه‌لریده تزییفه حمل اولنه‌ماز.

*
* *

شمدیکی جنوبی روسیه ستپه‌لرینك ، خازارلردن صکره پەچەنكلر وقومانلر (قپچاقلر) طرفندن استیلاسنی ، واون ایکنجی عصرده پەچەنكلر و قومانلرله قاینا شوب کندی ملیتلرینی غائب ایتدکلرینی بالمناسبه سویلمش ایدك . اون اوچنجی عصرده ایسه قومانلر الکاسنك تاتارلر طرفندن استیلا ایدیلوب ، قریمده داخل اولدیغی حالده آلتون اردویه الحاقی ، و 1420 سنه‌سنه دوغری قریمده آل کرای سلاله‌سی رئیسی حاجی کرایك ، آلتون اردودن آیریله‌رق آیریجه برخانلق تشکیلنه موفق اولدیغی تاریخاً ثابتدر .

بدایتده چیفت قلعه ، منکوب قلعه وصولقات کبی مستحکم یرلرده و جوار کویلرنده بارینان قرائملر ، یکی حکومت طرفندن کوستریلن امنیته مقابل تاتار حکومتنه ابراز صداقتدن کری قالمدقلری ، وحکومت دخی بونلری تلطیفاً (ترخانلق) کبی پایه‌لرله تلطیف ایلدیکی اللرنده بولنان برچوق یرلیغلرده (فرامین) کورولمکده‌در [1] .

یرلیغلرك مآللرینه نظراً قلعه‌لرینك محافظلغی کما کان عهده‌لرنده قالمق اوزره خدمات عسکریه ایفا ایتدکلری وخدمات ملکیه‌ده‌ده قطع مراحل ایده‌رك دیوان خانی اعضالغی ، دلبنددار آغالغی ، ویرکو امینلکی ، واردات و مصارفات حکومتك ناظری مثابه‌سنده

---

[1] پترسبورغ دارالفنونی مدرس مشهوری وقریم خانانی تاریخی مؤلفی و.د. سمیرنوف طرفندن پترسبورغده 1890 سنه‌سنده طبع ایدیلان مجموعه‌نك 105-57 ص Sbornik starinnykh gramot etc...

وبو مجموعه‌یه داخل اولیوب صکره‌دن ظهور ایدن وقرائملرجه اهمیتی حائز دیکر سکز عدد یرلیغ دها بولندیغی Izvestia Karaimckogo Doukhovnago Pravlenia مجموعه‌سنك 1919 سنه‌سی (1) نومرولو جلدینك (7-6) صحیفه‌لری .

بولنان ضربخانه امینلکی کبی بیوك منصبلره نائل اولدقلریده کوریلیر . قریم تاتار حکومتی بالخاصه قرائملری حمایه ایتدیکی کبی اقوام سائره‌یه‌ده ابراز عدالت ایلدیکی شایان قید .دقتدر.

قریم تاتار حکومتی برچوق مؤرخلر قوبار کوچر بر کوچبه کبی دکلسه‌ده هرحالده وحشیلکله دمکذار اولدقلرینی کوسترمك ایسته‌مشلردر . حالبوکه قلمرو حکومتنده یشایان بالجمله افراده بلاتفریق اجرای عدالت ایتدیکنی استطراداً سویلمك ایسترم ، و شوراسنیده درمیان ایتمکدن کچه‌مم‌که قریم تاریخنی یازان بومؤرخلر برکره‌جك اولسون پترسبورغده ساقط امپراطورلق کتبخانه‌سنده محفوظ قریم قاضیعسکرلك دفترلرینه مراجعت ایتمش اولسه‌لردی، اوراده (1608-1778) یعنی 170 سنه‌لك وقایعی ٦٢ دفترده مندرج بوله‌جق وخانلغك احوال ماضیه‌سنه کسب اطلاع ایده‌جك و بوقدر اغیر اتهاماته قالقیشمیه‌جقلردی.

بو دفاتر ، دعوالره ، وقوعاته ، اقتصادی و بالخاصه اجتماعی حیاتلره دائر بك چوق مالزمه‌یی محتوی بولندقلرندن شایان استفاده برمنبع تاریخیدر . مثال اوله‌رق یالکز برقاچ شکلنی قید ایلیه‌لم .

بریسنك وفاتیله براقدیغی مالك ترکه قیدینی اوقورکن ایچیلمیه‌رك قلان یاریم بارداق قیمتسز سود بیله ثبت دفتر ایلدیکی کورلمشدرکه بونك مثنه حتی بوکونکی اوروپا قساملرنده بیله تصادف ایدیله‌مز . شکل دیکربده برقادینك اذنی لاحق اولمقسزین زوجی طرفندن صاتیلان اسیرینك استردادینی بالذات محکمه‌یه کیده‌رك طلب ، وزوجنك انکارینه رغماً قادین طرفندن ارائه قلنان ایکی شاهدك شهادتیله زوجی محکوم ایتمسی و 1018 ه سنه‌سنده بیله عاجز برقادینك احقاق حق ایده‌رك تجاوزدن مصون بولندیغی کوریلیر .

شکل ثالثیده غازی کرای خانك کریمه‌سی (ملك سلطان) ك نکاحی صره‌سنده [بیك فلوری وبیك غروش تنکه وبیك اقچه مهر مؤجل تسمیه ایلدکلری ومنوال مسفورواوزره 1017 ه تاریخنده نکاح اولندیغی وبوپاره‌لری کویا مقایسه ایده‌جك بریسی چیقارسه مشکلاته تصادف ایتمسون ایچونده [فی 8 محرم الحرام 1017 سنه‌سنده خانی جدید اقچه‌که یوز یکرمیسی بر فیلوریدر] کبی قیوده تصادف ایدلمکده‌در . بو ، و بونلره مماثل بیکلرجه احوالده کیفی حرکتلره اجتسار اولنمدیغی ودائما برانتظام دائره‌سنده تبعه‌نك صیانت اولندیغی وهر وقعه‌نك انتظام تام ایله حکومت دفترینه قید ایدلدیکی کورولمکده‌در .

*
* *

قریمك صوك حکمداری بولنان شاهین کرای خانك ضعفندن ومملکتك داخلنده‌کی قارغشه‌لقدن استفاده ایدن روسیه حکومتی 1783 تاریخنده قریم خانلغنی ضمیمهٔ ممالك ایتدکدن صکره یکی ضبط اولنان اراضیده متمکن اقوام مختلفه‌نك احوال تاریخیه ودینیه‌لری

تدقیق اولنمغه باشلاندی . مذکور تاریخدن دورت سنه صکره 1787 ده یکی الکایی کورمك ایچون چاریچه قاترینا قریمه کلمش ، خانلق دورنده ایفای مأموریت ایدنلرك حضورینه کتیرلمسنی امر ایتمش ؛ او دورده قرائیلردن ضربخانه امینلکی ایله توظیف قلنمش اولان « بن یمین » اغایی حضورینه کتیریرلر . خانلق زماننده‌کی یشایشلرندن فضله رفاهه نائل اوله‌جقلرندن بحثله کندیسندن ، بشقه نه‌ایسته‌دکلرینی صورار . آغاده ، قوم وقبیله‌سیله عثمانلی الکاسنه هجرتلری ایچون مساعده اولنمسنی طلب ایدر. قاترینا بوجوابدن فوق‌العاده مغبر اولور .

ایشته بواغبرار سببیله‌درکه قرائیلرك حقوق و امتیازاتدن عدم استفاده‌لری ، ضربخانه امیننك تورکلره قارشی صداقتی جزاسی اوله‌رق ، تام سکز سنه امتداد ایدر . بوکشمکشده یشایامیه‌جقلرینی آکلایان قرائیلر ، اللرنده‌کی « خان یرلیغلرینی - یعنی - براتی » پترسبورغه برهیئت مخصوصه ایله کوندریرلر . امنیت متقابله کوستردیکی تقدیرده قریم خانلغنه ابراز اولنان صداقتك حسب‌الانقلاب روس حکومتنه‌ده ایفا ایدیله‌جکنی سویلرلر .

اشبو مراجعته قارشی قاترینا 8 حزیران 1795 تاریخنده قرائملر حقنده بر امرنامه اصدار ایده‌ر وبونکله روس حکومتی ، قرائی مذهبی آیری بردین اوله‌رق طانیر. وخصوصات ملیه‌ده کندیلرینه استثنائی برطاقم امتیازات ویریلیر . صکره‌لری چارلق داخلنده یشایان روس اهالیٔ قدیمه‌سی کبی عد اولنور [1] . وقریم تاتارلری درجه‌سنده قرائیلرده متساویاً ملکی وعسکری مراتبك اولدقجه یوکسك مرحله‌لرینی قطع ایدرلر .

بنابرین قریم تاتارلرینه آق‌مسجدده محکمهٔ شرعیه وباش مفتیلك احداث اولندیغی کبی قرائیلره‌ده کوزلوه‌ده برمحکمهٔ شرعیه ورئیس روحانیلك ویریلیر. وهر ایکی مذهبك رئیس روحانیلرینه (قدیماً بخارا وخیوه خانلرینه (عالیشان) دینلدیکی حالده بالاخره بو القاب حکومتجه (نجابتپناهی) یه ترفیع اولنوب) عالیشانلق لقبی بخش اولندی .

*
* *

روس تاریخ نویسانی قرائیلری دیندن ماعدا عرق نقطه‌سندنده تدقیق ایده‌رك بوقومده قطعیاً سامیلك آثاری دکل ، نسلاً تورك اولدقلرینی مثبت علائم بارزه بولورلر [2] .

---

[1] پروفسور سمیرنوف 1890 تاریخنده پترسبورغده نشر اولنان (روس تبعه‌سی اولان قرائیلرك حقوق وامتیازلرینه دائر روس حکومتنك اسکی براتلری وامرنامه‌لری مجموعه‌لری) نام اثره مراجعت .

پروفسور غریغوریه‌فك ایلك دفعه روسیه معارف نظارتی انجمنی مجموعه‌سنك 1846 سنه‌سنده وتکرار (روسیه وآسیا) نام اثرنده 335 ص. کذا پروفسور موخلینسکی ، پروفسور سمیرنوف نام ذواتك قرائیلر حقنده‌کی اثرلری ایله پروفسور میللرك (موسقووا داشقوف ئه‌تنوغرافیق موزه‌سی) تعریفنامه‌سی 180 ص .

جمله‌یه معلومدرکه بر قومك عرقی حقنده یالکز آنك سالك اولدیغی دین ، اساس اتخاذ ایدلمك صورتیله بر نتیجه الده ایدیله‌مز . طبیعیدرکه (سامی عربلر ، آری عجملر ، اورال‌ـ آلتائی تورکلر) اسلام اولدقلری حالده جمله‌سنك عرب نسلندن بولندقلرینه حکم ایدیله‌مدیکی کبی (روسلر ، انکلیزلر ، فرانسزلر ، حبشیلر) خرستیان اولملرینه رغماً یك نسل اوله‌مازلر. عرق بشقه، دین بشقه اولدیغی ایچون شمدیکی قریم قرائیلرینی یالکز توراته قائلیت اعتباریله یهودی نسلنده عد ایتمك پك یاکلش اولور. بعضاً قرائیلر حقنده تصادف ایدیلان بوسؤ تفهم کورونوشه نظراً توراتیلرك یالکز یهودیلر اولدیغی کورمك وایشیتمك اعتیادندن انبعاث ایلمش اولسه کرکدر .

روسیه‌ده سربستئ وجدانك رسماً اعلانی 1905 سنه‌سنه مصادف اولدیغندن عینی سنه ایچنده قوبان ولایتنك (میخائلوفسقایا ـ ایستانیتسا) نامنده بیوك بر قریه‌سی قازاقلرندن بر زمره‌سی ، قافقاسیا والئ عمومیسنك مساعده‌سی ایله کندی کویلرنده کناسه انشا وآچیقدن آچیغه قرائیم مذهبیله عامل اولمغه باشلادقلری کبی ، استراخان ایالتنك چاره‌ف قضاسیله مجاور یرلرده نسلاً روس اورتودوقس ایکن قرائملکی قبول ایدن جماعتلره‌ده تصادف اولنمقده‌در .

بو صورتله قریم قرائیلرینه ، تورك عرقنه منسوب اولدقلری ایچون تورك دیدیکمز حالده بوقازاقلره‌ده مذهبلری اعتباریله تورکمی دیه‌جکز ؟ یوقسه بونك هر ایکیسنه بردن یهودیمی دیه‌جکز ؟

دیندن ماعدا ، اقوامی یکدیکرندن فرق وتمییز ایتدیرن علائمك باشلیجه‌لری (1 شکل وسیما 2 لسان 3 نوع حیات 4 اخلاق 5 عادات 6 خلق عنعنه‌سی 7 خلق ادبیات وافسانه‌لری ـ فولقلور) وطبایع ممیزهٔ سائره کبی شیلردن عبارت بولندیغی « ئه‌تنوغرافی یعنی علم انساب » ك تثبیت ایتمش اولدیغی علائم برحقیقت دکلمیدر ؟

ایشته بو حقیقی علائمه استناداً حازار تورکلری ایله آلتون اردو تاتارلرینك مدقق تاریخیسی اولمقله مشتهر مدرس (د.و. غریغوریه‌ف) دیپورکه : یهودی نسلی کرهٔ ارضك هرهانکی نقطه‌سنده بولنورسه بولنسون ، شکل وسیماسنی بارز برصورتده محافظه ایتدیکی ایچون درحال آکلاشیلیر . قرائیلرك ایسه خطوط وجهیه‌لری اعتباریله عصر حاضر قریم تاتارلرینه بیوك مشابهتلری واردر ؛ قرائیلر اصلاً حازارلرك بقیهٔ نسلی بولندقلرندن یهودیلره قطعیاً بکزه‌مزلر [1] .

بالاخره قریم قرائیلری اوزرنده یاپیلان بشری مساحه‌لر [mesures antropologiques] ده (قرائیلرك اشکال وجهیه‌لری یهودی اشکال وجهیه‌سندن حس اولنور درجه‌ده

[1] 1876 ده پترسبورغده طبع اولنان [روسیه وآسیا نام اثرك 435 نجی صحیفه‌سی.

اوزاقلاشه‌رق قازان تاتارلرینڭ قومشوسی وتورك نسلندن اولدیغی معلوم اولان بوكونكی باشقیردلرنككنه یاقلاشییور) دیه دوقتور وایسه‌نبرغ اسمنده برموسوی عالمی اثبات ایله مومی‌الیه غریغوریه‌فڭ سوزلرینی تأیید ایلیور [1] .

* * *

علامت ممیزه‌نڭ ایكنجیسی اولان لسان بحثنه كلنجه : تدقیق و تعداد لسان ایله متوغل ذواتڭ بو خصوصه پك بیوك بر اهمیت عطف ایتمه‌لری ومن‌القدیم روسلرڭ [« لسان » دینلدیكی وقت « ملت » اكلاشیلیر] دیمه‌لریده سببسز اوله‌ماز [2] .

بونظریه‌یه كوره مادامكه لسان ملت ، ملت ایسه ، لسان اولیور ایمش ؛ اوحالده بوكونكی قریم قرائیلریده خالص تورکجه وتاتارجه تكلم ایتمكده بولنیورلر .

قرائیلرڭ قونوشدقلری بوتاتارجه‌یی (مدرس و. و. غریغوریه‌ف) 1846 تاریخنده تدقیق ایتمش ، وبولهجه‌ده عبرانی لساننده مأخوذ بركلمه بولامامش ، واجدادلری حقیقةً یهودی اولسه ایدی شمدیكی لسانلرنده آز ، چوق عبرانی كلمه‌لر بولنمسی لازم كلیردی دیمشدر [3] .

اقدام غزته‌سی صاحب امتیازی احمد جودت بكڭ برمقاله‌سنده : [قرائملرڭ عائله لسانی تورکجه ویاخود تاتارجه‌در . قرائملر قریم شیوه‌سیله تورکجه كوروشدكلرینی هركیم ایشیده‌جك اولسه اونلرڭ تاتار ویاخود قریم توركلرینه منسوب اولدقلرینی ظن ایدر . تلفظ فرق اولنماز ، چهره بیله فرق كوسترمیور] دیيور [4] .

تدقیقات علمیهٔ اخیره‌یه باقیلیرسه ، قرائیلرڭ شمدیكی متكلم بولندقلری لسانده بیله زمانمز تاتارلرینڭ لهجه‌سنده بولنمیان پك چوق اسكی تورکجه كلمه‌لر واردر [5] دینیور .

پروفسور بارتولد دخی [قرائملر تورکجه قونوشیورلر و كتب مقدسه‌لریده تورکجه‌یه مترجمدر ؛ بوسایه‌ده بونلرڭ لسانی تمیزلكنی محافظه ایتمشدر] دیيور [6] .

---

[1] Evreiskaya Starina شهری مجموعه‌سنده‌مساحه‌یی یایان دوقتور وایسه‌نبرغ امضالی‌مقاله .

[2] 1887-1888ده پترسبورغده طبع اولنان مدرس [ن. و. وه‌سه‌لوفسكی]نڭ « شرق تاریخی درسلری »

[3] 1876ده پترسبورغده طبع‌اولنان [روسیه‌وآسیا] نام اثرڭ 435نجی‌صحیفه ی .

[4] اقدامڭ 22 حزیران 341تاریخلی و10134 نومرولو نسخه‌سنده (تورکجه‌وموسویلر) نامنده‌كی باش مقاله‌سی .

[5] و. و. سمیرنوفڭ « قریم‌خانلغی » نام اثرینڭ 107نجی صحیفه‌سی . وعینی مؤلفڭ «داسكی براتلر » مجموعه‌نڭ مقدمه‌سنده 20نجی صحیفه .

[6] اورتا آسیا تورك تاریخی حقنده درسلر ، 58 صحیفه .

کتب مقدسه‌لری لسانه کلنجه : بونلر کده خالص بر تورکجه ایله یازیلدیغی ، وقریم تاتارلرینك کرك بوکون و کرك اسکی لسانلرندن بشقه برلهجه اولدیغی آشاغیده مندرج متنلردن واضحاً اکلاشیله‌جقدر .

حقایق مسروده‌دن غیری ، تاتارلر قریمه کلمه‌دن اقدم ، قرائملرك تورك لسانیله متکلم وتورك اسملریله توسیم اولندقلری کوریلیر . مثلا : یوسافات وادیسیله منکوب ، وقریمك دیکر محللرنده « آ. فیرقوویچ » طرفندن کشف ایدلمش قرائی آبده‌لری کتابه‌لرنده تورك لسانی وتورك اسامیسنه تصادف اولنور . وبو آبده‌لرك اسکیلکی اطرافنده یهودیلرله ظهور ایدن مناقشه‌لر شویله دورسون 1890 تاریخنده « غوت » آبده‌لرینی میدانه چیقارمق عزمیله منکوب قلعه‌سنده قرائی قبرستانی حفر ایدن مدرس (ف. آ. براون) تصادفاً (866م) تاریخی ارائه ایدر قرائی‌سنك مزارلری کوردیکنی وکتابه‌لری تورکجه اولدیغنی اعلان ایتمشدر [1] .

کرك منکوب کرك صولقات شهرلریله چیفت قلعه قربنده واقع قرائی مقابرینك مزار طاشلرنده ، تاتارلرك قریمه عبورلرندن اقدم آق بیکه ، آی طولی ، ماموق ، بکلك ، خانقه ، آلتون قیز ، سوه‌ر کلین ، بیك انا ، تانصیق کبی اسملر میاننده « یالپاجیق ، صاغداقجی ، جاباق » کبی قریم تاتارلرینك قوللانمدقلری صرف تورکجه عائله اسملرینه‌ده تصادف ایدلمکده‌در . سائر اسلام تورکلرده محافظه اولنه‌میان تورك تقویمی صوك زمانلره قدر قرائیلرده موجود اولوب هراون ایکی شمس شهورك تورکجه اسملری تعداد اولنمقده وبونلره « اولوغ آتا صاناوی » یعنی بیوك بابا حسابی دینور [2] .

بوحساب قرائملرك ییل باشیسی اولان نیساندن باشلایوب شویله‌جه دوام ایدر .

1	قورالای	نیسان	بواسم قیرغیزلرجه‌ده مستعمل ایدوکی رادلوف لغتنده کوریلیر .
2	باش قوصقان	مایس	
3	یاز آیی	حزیران	
4	اولاغ آی	تموز	11 نجی عصر میلادیده اورتا آسیا تورکلرنجه (اوغلاق آی) شکلنده استعمال ایدلدیکی محمود الکاشغری لغتنده‌مذ کوردر . [3]

[1] Th. A. Braun, oresultatach proizved. im rascopcach ne Mangoupé, 1890 .

[2] رادلوفك مشهور مفصل لغتنده هرنصلسه بو آیلرك یالکز اوچی ذکر اونه‌رق دیکرلری یازیلمامشدر . بوسببله مستشرقلرجه هنوز مجهول قلان دیکر طقوز آیك اسامیسنی برتفصیل یازدق .

[3] کتاب دیوان لغات الترك : جلد 1 صحیفه 291

5	چوروك آى	آغستوس	طربزونده ئوزآيى ايچون قوللانيلديغنى پروفسور ساموئيلوويچ خبر ويريـور [2] .
6	آيروقـى آى	ايلول	قرائملرك باشليجه بايراملرى بو آيه مصادف اولديغى ايچون بو اسمى قويمش اوله جقلر معناسى مقدس ديمكدر .
7	كوز آيى	تشرين اول	قومانلرجه ده قوللانيلديغى (قودقس قومانيقوسى) ده مذ كوردر .
8	صغوم آيى	تشرين ثانى	قيرغيز قازاقلرنجه كانون اول آينه دينور معنا جهتيله قومانلرك آزوق آينه مطابق اولديغنى پروفسور ساموئيلوويچ خاطرلاتمقده در [3] .
9	قيش آيى	كانون اول	قومانلرجه ده مستعمل ايدى .
10	قره قيش	كانون ثانى	
11	سويونچ آيى	شباط	بو آيده قرائملرك سوينچ بايراملرى تسعيد ايدلديكندن دركه بو اسمى قويمشلر و بو آى عينى اسمله قومانلرجه ده مستعمل ايدى [4] .
12	آرتى آريق	مارت	

آيلرك تورکجه اسملرندن ماعدا هفته كونلرينك اسملرى همان جمله سى تورکجه اولوب بو كونه قدر قرائملرده موجوددر . شويله كه :

1	شبات كونى	جمعه ايرتسى	اشبو كلمه عبرانيجه دن آلنماسنه رغماً 13 نجى عصرده خرستان قومانلرله وايوم بالقار وقره چايلى تسميه اولنان شمالى قفقاس تورك مسلمانلرنجه ده استعمال ايدلمكده در .
2	يوخ كون	بازار	كذلك بالقار وقره چايلى مسلمانلرجه ده زيانزددر .
3	يوخ باش كون	بازار ايرتسى	يالكز باش كون ديه بالقار و قره چايليلر و وولغا حواليسنده ميشرلرجه ده مستعملدر .
4	اورتا كونى	صالى	بو اسم بالقار وقره چاى مسلمانلرنجه پرشنبه كوننه دينير
5	قان كونى	چهارشنبه	بو كونه مخصوص اولمق اوزره عينى معناده اسملر چوواش ، باشقير و موردوا قبائلى طرفندن استعمال ايدلديكنى پروفسور ساموئيلوويچ سويلمكده در [5] .
6	كيچى أينه كونى	پنجشنبه	بو اسم عينى كون ايچون ميشرلرجه ده مستعملدر يالكز اونلرك تلفظنده كچى آتنه دينور

[2] Comptes Rendus de l'Académie des Sciences de Russie, 1924. p . 88. Leningrad.

[3] عينى مقاله يه مراجعت

[4] يالكز بو كلمه يه دوقتور Blau طرفندن ياكلش معنا ويرلديكى (قودقس قومانيقوس) ك 159 نجى صحيفه سنك بشنجى سطرنده كى Sönuç كلمه سندن آكلاشيلير .

[5] و [6] Comptes Rendus de l'Acadeuie ete.p.88.

7 أينه كونى جمعه

عينى كون ايچون (أينا) املاسيله عثما غازى عصرنده 712 (1313) سنه‌سى اندلس علماى اسلاميه‌سندن اثيرالدين ابوحيان محمد بن يوسف... طرفندن قلمه آلنان (كتاب الادراك للسان الاتراك) لغاتنك 36 نجى صحيفه‌سنده بو اسم ايچون بروجه آتى ايضاحات ويرمكده‌در .

[يوم الجمعه وهى محرفة من الفارسيه واصلها فى الفارسية آذينة] . پروفسور ساموئيلوويچ دخى بو كلمه‌نك فارسيدن مأخوذ اولديغنى سويليور [6] .

*
* *

« قريم تاتارلريله قرائيلرك خلق ادبياتنه دائر مشهور رادلوفك ويرديكى معلوماتى حادهٔ تدقيقدن كچيره‌ن روس متأخرين علماسندن و پتروغراد دارالفنونى مدرسلرندن السنهٔ اتراك متخصصى « آ. ساموئيلوويچ » بر مجموعه‌ده :

« قرائيلرك هانكى قبيله وعرقه نسبت ايديله‌جكنه دائر قوتلى بر معلومات تاريخيه مفقود ايسه‌ده ، قرائيلكك بر مذهب اولديغنه دائر آز ، چوق بر تاريخ موجوددر. بو كوچوك قبيله‌نك اوزاق ماضيسى حقنده مثبت بر حكم ويرمك ايچون الحالة هذه الده ايديلان معلومات ، بونلرك شيمديكى شيوهٔ لسانلريله آيريجه ياريتلش اولان مقدس كتابلرنده‌كى لساندر . بو معلوماته نظراً مغول استيلاسندن يعنى 13 نجى عصردن اول قرائيلرك اصلاً تورك اولان وبو عصردن صكره تشكل ايدن قريم تاتارلرى لهجه‌سندن فرقلى ومغوللردن اول جنوبى روسيه سته‌پلريله قريمده ساكن قوملك يعنى « پولووچى ـ قومان وقيپچاق »لرك لسانه يقين بر لسان ايله قونوشوب يازدقلرى آكلاشيليور ديور [1] .

اون دردنجى عصرك نهايتنده ليتوانيا غران‌دوقى « ويتووت » طرفندن ليتوانيايه نقل ايديله‌رك (طروقى ، پونه‌وژ ، اوستروو) وسائر مواقعه يرلشديريلن ، وحتى بو آنه قدر قسماً كنيسه‌لرنده تورك‌جه عبادتلرينى اجرا ايليان ليتوانيا قرائيلريده موجوددر . غريبى شودر كه اليوم لهستانك قلمروى بولنان بو الكالرده قرائيلرله برابر حتى قسماً بونلردن صكره اسكان ايدلمش اولان تاتارلر كندى لسانلرينى بسبتون اونوتدقلرى حالده قرائيلرك بالعكس محافظه ايتدكلرى قرا قوويده كائن « ياغه‌للون » دارالفنونى شرق ديللرى مشهور

[1] قريم تاتارلريله قرائيلرك خلق ادبياتنه دائر رادلوفك ويرديكى معلومات 1916 ده آق مسجد سينفوروپولده طبع اولنان (قريم احوال طبيعيه‌سنى تدقيق ايدن طبيعيون جمعيتنك خاطراتى) صحيفه 3 : 4

مدرس ومتخصصلرندن پروفسور «قووالسکی»نك صوك بیاناتلرنده دخی تصدیق اولنمشدر [2] .

بونلردن بشقه رادلوفك یورولمق بیلمز مساعیسیله وجود بولان مفصل (اتراك لهجه‌لرینك مقایسه‌لی قاموس) نده دخی لیتوانیا قرائیلرینك کتب مقدسه‌لریله کوروشدکلری لسانه عائد قیمتلی معلومات موجوداولدیغی کبی، مومی‌الیه رادلوفك (شمال تورکلرینك خلق ادبیاتی) نام اثرینك یدنجی جلدی قریم قرائیلرینه عائد «فولقلور» نی حاویدر .

زمانمزك علی‌العموم تورك السنه‌سنده مؤنث علامتلری کورولمز ایکن، پولونیا وقریم قرائیلرینك لساننده اسملرده بعضاً علامت تأنیث بولندیغی ذکر ایتمك فائده‌دن خالی اوله‌ماز . مثلا :

مذکر	معناسی	مؤنث	
بی	بك	بکه	
خان	پادشاه	خانقه	
قول	کوله	قولغه	
قورد	قورد	قوردقه	کبی

ایشته افادات مسروده‌دن مستدلدرکه : قرائیلرك کرك الفاظلرنده وکرك عبادت کتابلرنده کوریله‌جك اولان تورکجه لسانی کندی آنادیللری اولوب بعض لاقیدلرك ظن ایتدکلری کبی برابرجه یشادقلری قریم تاتارلرینك لسانلرندن استعاره ایدلمش بر لسان دکلدر ؛ واوله‌میه‌جغنیده یوقاریده ذکر ایتمش ایدك . بوکا ضمیمةً جامی بکك (عثمانلی الکاسنده خرستیان تورکلر) نام‌اثرنده (قرائیلرده‌سائر تورکلرکبی موجودیت عرقیه‌لرینك باشلیجه دلیلی اولان لسانلرینی محافظه ایتدکلرینی وقریم شبه جزیره‌سنده الیوم باقی‌وحازار تورکلرینك احفادی بولندقرینی وحتی‌توراتی تورك لساننده‌یازدقلرینی) سویلیور . شوصوك معلوماتی نجیب‌عاصم‌ومحمدعارف‌بکلرده (عثمانلی‌تاریخی) نام‌اثرلرنده [1] وکوپریلی‌زاده محمدفؤاد، ورضانور بك افندیلرده کندی اثرلرنده تأیید ایلیورلر . فقط

---

[2] 13 تشرین اول 339 تاریخ و 2080 نومرولو درسعادتده منتشر «وقت» غزته‌سنده‌کی تورکجه معلوماتندن ماعدا Piesniobr zedome w narzeczu Karaimow z Trok (Chants rituels dans le dialecte des Karaimes de Troki), Lwow, 1928 . نامنده آیریجه پولونیا قرائیلرینك تورکجه الهیلری حقنده قیمتلی مطالعه‌سنه مراجعت . ینه مومی‌الیه پروفسورك Mysl Karajmska, مجموعه‌سنك 1926 سنه‌سی نسخه‌سنده‌کی Iezyk Kar imski نام مقاله‌سی وکذا جمهوریت غزته‌سی‌نك 1 آغستوس 1927 تاریخلی نسخه‌سی .

[1] تاریخ عثمانی انجمنی مجموعه‌سی : جلد 1 ص 262

شمدی‌یه قدر قرائیلر توراتی متننك لساننه دائر هیچ بر اثرده نمونه‌سی یازیلمامش و نه کبی تورکجه اولدیغی کوستریلمامش ومتتبعلرجه مجهول قالمش اولدیغندن بو خصوصده برقاچ نمونه درجی مناسب کورولمشدر .

قرائی تورکجه‌سی ایله یازیلی توراتدن برقاچ آیت :

برنجی سفر آیت 1-5 .

تنکرینك اولوغده آیروغ آدی بیلان

ایلك باشـده یراتدی تنکری اول کوکنی‌ده اول یرنی‌ده اول یراتدی قوغوشی‌ده بوشی‌ده قرانغولیق یوزلری اوستنه تنکرنك ده‌ییلی تنکرینك أسر ایدی یوزلری اوستنه صولرك . ده آیتدی تنکری بولسـون یاریق‌ده بولدی یاریق‌ده کوردی تنکری اول یاریقنی کیم یاخشی‌در اول . ده آیردی تنکری آره‌سنی اول یاریقنك‌ده آره‌سنی اول قرانغولقنك‌ده . آتادی تنکری یاریقغه کون‌ده قرانغولیقغه آتادی کیجه . ده بولدی ایکیرده بولدی ایرته کون بر .

استانبول تورکجه‌سنه ترجمه‌لری

بسم الله العظیم القدوس

الله ابتدا سماوات و زمینی خلق ایلدی و زمین تهی وخالی ودریا اوزرنده ظلمت اولوب صولر اوزرنده دخی نورالله حرکت ایدر ایدی . و ، الله نور اولسـون دیدی و نور اولدی . و ، الله نوره کوندوز وظلمته کیجه تسمیه ایلدی . واقشام وصباح اولدقده برنجی کون اولدی .

کتب انبیادن

اشعیا باب 1 (ایت 1-4)

ایشیتکز کوکلرده قولاق طوتقین یر کیم تنکریمز سوزلدی اوغلانلر اولوغایتدمده اوستردمده آلار طاکدیلر مکار ؛ بیلدی اوکوز صاتین آلیوجیسین‌ده اشك اوتلیغنك ایه‌سنی اسرائیل بیلمدی اولوسیم اکلامدی ؛ های یازیقلی بولوجی اولوس . اغیر یازیقلی اولوس ، اورلیق کیم آنلر یامان ایتوچیلر اوغلانلر چایپاوچیلر تنکرینی کیشتیلر اسرائیلنك آیروغی صایماديلرده قایریلدیلر آرتقاری .

ترجمه‌سی

ای سماوات دیکله‌یکز وای زمین قولاق ویر زیرا رب سویله‌یور. اولاد پرورده ایدوب بیوتدم لکن آنلر بکا عاصی اولدیلر . اوکوز کندی صاحبی و مرکب صاحبنك آخورینی بیلیور . لکن اسرائیل بیلمز . بنم قومم فهم ایتمز . وای کناهکار ملته جرمی آغیر قومه کوتولوك اشلمیانلرك نسلنه مفسد اولاده آنلر ربی ترك ایتدیلر قدوس اسرائیلی تحقیر ایلدیلر ارتداد ایتدیلر .

زبوردن

برنجی میزمور

صان اول کیشیکه کیم یورومدی یامانلرینینك کنکاشی بیلن‌ده یازیقلیلرینینك یولنده طورمادی آنجق کیلاکی بویوروغنده تنکرینك‌ده طانیقلق بیتیکین اونوزکون ده‌کیجه . اورناتلغان اغاچ کویوك بولور . چیرنیقلری یاننه صولرنك کم یمیشین بریر چاغنده‌ده یاپراغی اوپرالماستیرده بارجه قیلووی اوکاریر . آلای دوکولدر اول یامانلر : آنجق پولوو کوبوك توز دیرر آنی‌یه‌ل ؛ آنك اوچون طوره‌لماس‌ـدر یامانلر طنطو صـوروغنده‌ده بازیقلیلر جیلینتیسنده طوغریلرنك بیلیر تنکری یولین طوغریلرنك‌ده یولی یامانلرینك یوق بولور .

ترجمه‌سی

نه مبارك‌در اول آدم‌که شرپرلرك مشورتنده کزمز وکنهکارلرك یولنده طورماز ومستهزیلرك مجلسنده اوطو ماز. آنجق مسرتی ربك شریعتندن اولوب کیجه کوندوز آنك شریعتنی مطالعه ایدر. واقار صولر یاننده دیکیلمش ومیوه‌سنی موسمنده ویرر ویاپراغی صولماز اغاج کبیدر . وهر نه‌که ایشلرسه میسر اولور . شریرلر بویله دکلدر آنجق روزکارك کوتوردیکی صمان اوفاغی کبیدر . بوکا بناءً شریرلر محاکمه‌ده ـ وکنهکارلر صالحلرك جماعتنده طورامیه‌جقلردر . زیرا رب صالحلرك یولنی بیلیر اما شریرلرك یولی خراب اولور .

قرائی لهجه‌سیله بالایه درج ایتدیکمز نمونه‌لر ال یازیسیله محرر تورات وکتب مقد- سه‌لرندن عیناً اقتباس ایدلمش اولوب عربی وفارسی کلماندن عاری وتمیز برتورکجه ایله مالیدر [1] . متنلرك قارشوسـنده بولنان ترجمه‌لر درسـعادتده مطبوع 1920 (کتاب مقدسدن) آلنمشدر. شوایکی ستونده‌کی یازیلر یکدیکرینه تطبیق اولندیغی زمان ترجمه‌لرك تورك‌دیلندن نه‌درجه‌لرده اوزاقلاشدیغی واجنبی کلمه‌لرله‌مالی بولندیغی پك کوزل کوریرز. ایشته محترم دوقتور رضانور بك افندیده تورك‌دیلنك تورکیه شیوه‌سنده موجود، وتورك دیلنه آغیر وکوج کلن عربی وفارسی کلماتی آته‌رق چاغاتای شیوه‌سنده الآن موجود

[1] بوکتب مقدسه اون برنجی عصر میلادی اواخرنده اوزمانك‌خالص تورکجه‌سیله ایلك‌دفعه ترجمه اولنه‌رق ال یازیسیله حفظ اولندیغی 1918 سنه‌سنده « اوده‌سا » ده طبع اولنان قرائی تقویملرینك 49 نجی صحیفه‌سنده محرردر. حالبوکه حالاً موجود اولان الك قدیم نسخه‌سی آنجق اون اوچنجی عصرك ابتداسنه عائددر . عصرلرك توالیسندن صکره « اسحق اغا چلبی » رئیس روحانی ایکن (قپلان کرای خان) زماننده چیفت قلعه‌ده تورکجه‌دعا کتابلری [1144 ه 1731 م] سنه‌سنده مجدداً تأسیس اولنان قرائی مطبعه‌سنده‌ایلك دفعه‌طبع اولنمشدر. مؤخراً 1835 سنه‌سنده رئیس روحانی «حاجی اغا بابووچ » ك معرفتیله قریم قرائی دیلنی نوعما عصریلشدیرمك ایچون عربی فارسی کلماتی حاوی چغتای لسانته تقریب وبولسان ایله تورات وکتب انبیا وزبورلرینی 1841 ده کوزلوه‌ده کذا ملی مطبعه‌لرنده طبع ایلمشلردر .

اولان أوز تورکجه کلمه‌لری آلالم [2] دیبه قیمتلی براو کوتده بولنمشلر ایسه‌ده مذکور لسان دخی عربی وفارسی کلماتدن یاقه‌سنی قورتارامامش بولندیغندن اوته‌دنبری تعریف ایده‌کلدیکمز شواسکی قرائی لهجه‌سنی تورکجیلرك ایسته‌دکلرینه دها الویریشلی برصورتده خدمت ایده‌بیلیر ظننی درمیان اتمکدنده کچیله‌مدی .

حازارلری متعاقب شمدیکی روس‌ستپلرنده وقریم شبه جزیره‌سنده یرلشه‌ن‌قومانلرده عرقاً ونسلاً تورك اولدقلری حالده قسماً خرستیان اولدقلرندن کتاب مقدسلری‌اولان انجیل‌شریفی (1303 م) سنه‌سنده میسیونرلر واسطه‌سیله کندی‌تورکجه لهجه‌لرینه‌ترجمه ایتمشلردی . 1880 سنه‌سنده پشته‌ده طبع اولنان اشبو انجیل نمونه‌لری ایله قومان لسانه عائد برطاقم ملازمه‌لر (Codex Cumanicus) نامیله قونت‌قون طرفندن نشر اولنوب مستشرق رادلوفك مساعیسیله تدقیق وتحلیل ایدلمشدر .

قرائیملرك کتب مقدسه‌سنك اسکی نسخه‌سی اون اوچنجی عصر بدایتنه یعنی مغول استیلاسندن اول بردوره عائد اولدیغنی سویلدك. احتمال اوزمان (قومان - قیپچاق)لرك تأثیر لسانیسی آلتنده قالمسندن ناشی ، بولسانه فوق‌العاده یقینلق حاصل ایتدیکی بین‌المدققین متفق علیه‌در .

اون بشنجی عصرك ابتداسندن الی یومنا هذا قریم تاتارلریله بش‌عصر یان یانه قرده‌ش کبی یشایان قرائیلر ، بالآخره بوصوك حاکملرینك نفوذ لسانیه‌لری تحتنه کیرمه‌لری‌ده برامر طبیعی ایدی ، و نتکیم‌ده اویله اولدی . رفته رفته کندی لهجه‌لرینی کوردیکمز وجهله یالکز کتب مقدسه‌لرنده محافظه ایتمکله برابر الیوم قونوشدقلری لسان تماماً تاتار لهجه‌سنه انقلاب ایتدی . تأییداً للمدعا ، دعا کتابلرنده مسطور و (1139 هـ) سنه‌سنه عائد برخطبه نمونه‌سی درج ایتمکله یوقاریده کوردیکمز تورات لسانیله خطبه آره‌سنده ، وتاتارلرله قرائیلرك قایناشدقلری ازمانده واقع‌اولان تغیرات لسانیه‌یه برمعیار وعینی زمانده سویلدیکمز وجهله قرائیلرك اسلامیته‌اولان میل وقربیت وحرمتلری کوسترلمش اولسون.

خطبه صورتی

خالق جهان خلق ایدوبدر جهانی عالمی ، لوح و قلمی ، اول ملك قادر قیوم که ویروبدر سطوت و سعادت پادشاهلره ، حکم سلطنت اغالرینه و بیکلرینه دامت عزتهم وملکهم وسلطانهم ؛ حی قیوم مداما اول باری خدا که خلاص ایدوبدر حضرت داود قولنی حرب عدولرندن ؛ اول باری خدا که ویروبدر دریالرده وعظیم صولرده یول وطریق اول نور شریفندن ؛ دعاجی اولایز دم بدم .

---

[2] اقدامك 19 مایس 1341 تاریخلی نسخه‌سنه مراجعت.

(علی الرأس والعین) نور دیده‌مز اولدرکه خلیفهٔ زمان علی الارض مقدسه ومدینهٔ منوره و کعبهٔ شریفه‌یه واطراف عالمه وبر وبحره حکمی وقوتی وسلطنتی اوستون اوله ، پادشاهمز سلطان احمد خان حضرتلرینك و قرنداشی منکلی کرای خان حضرتلرینك وقرنداشی سلامت کرای قلغای سلطان حضرتلرینك وشهزاده‌لرینك اول پادشاهلر پادشاهی معلاقیلغای ، نجوم طالعلرین خان حضرتلرینك واغالرینك وبیکلرینك دولتی واودای رعیتی زیاده وزیاده اوله پای‌تختنده . اول پادشاهلر پادشاهی تسلیم ایلیه جمیع عدولرنی تحت یدینه. بر یولدن چیقوب یدی اطرافه توزلکایلر عبرلرندن. اول پادشاهلر پادشاهی الهام شریفندن ظهور ایلیه قلبنه خان بابامزك وافندمز مفتی حضرتلرینك وقاضی عسکرلرینك وجمیع علما وجمله اهل عرفان ملالرینك و ارباب دیوان دولت اغالرینك وبیکلرینك واغامز اسحق فقیه چلبی افندمزك [1] شفقت ومرحمت ولطف احسان بیوره بزدای بیچاره‌لره وبعده تحت یدنده اولان بارچه قرائی قرنداشلرمیزه که ایام سعادت‌اوزره ساکن اولایز سایه‌لرنده لیل ونهار والسلام الدعا آمین [2] .

ادبیات جهتنه کلنجه : قریم قرائیلری میانده تاتار شعراسی نسبتنده ادبا وشعرا یتیشمشدر ؛ وحتی قرائیلرك آخر زمان ، یکی یقه اسکی طون ، یاده‌س ، دونمه کبی شمدیکی قریم لهجه‌سیله یازیله‌رق وضع صحنه ایدلمش تیاترو پیه‌سلریده واردر . بو آثار قسماً طبع ایدیله‌رك انظار مطالعه‌یه وضع اولنمشدر . شعرا میانده 1896 سنه‌سنده فوت اولان « یوسف أرآقا » روس شعرای بنامندن (درژاوین ، پوشکین ، له‌رمونتوف) وسائر ادبالك برچوق منظوم اثرلرینی استانبول شیوه‌سنه یقین برصورتده حرفیاً وینه نظماً نقل ایتمشدر .

یوسف أرآقانك اشبو آثاری ودیوانندن بعض پارچه‌لری ، قیمت واهمیتنه بناءً روس اقاده‌میسی طرفندن مظهر تقدیر اوله‌رق حکومت نامنه طبع وتمثیل ایدلمشدر [3] . مع التأسف بو اثرلردن هیچ بریسی نزدمزده بولنمدیغی کبی صورت جلیده متعسر اولدیغندن یالکز ألیمزه کچن وینه قرائی شعراسندن آق مسجدده تاتار ، وصکره‌لری کوزلوه‌ده قرائی دارالمعلمین مدیرلکلرنده بولنان وتاریخدن اون بش سنه مقدم قریمده وفات ایدن

---

[1] او زمان قرائیلرك رئیس روحانیسی ایدی .

[2] 1894 سنه‌سنده پترسبورغده طبع اولنان س. پی‌غیت افندینك موعظه مجموعه‌سنك 139 نجی صحیفه‌سنده و 1919 سنه‌سنده کوزلوه‌ده طبع اولنان قرائی محکمهٔ شرعیه مجموعه‌سنك « 9 و 10 » نجی صحیفه‌لرندن مضبوطمز اولمشدر .

[3] پترسبورغده آقاده‌می مطبعه‌سنده 1888 سنه‌سنده طبع اولنمشدر . شاعر موی‌الیه پروفسور مه‌لیئورانسکی روس آنسیقلوپدیسنده تورك لهجه‌لری نام مقاله‌سنده ذکر ایدر .

(الیاس بك قزاز)ك «طالعسز» تسمیه ایتدیکی منظومه‌سنی درج ایده‌لم که قریم تاتارلری لسانیله قرائی لهجه‌سی نه شکلده برابرجه ترقی ایتمش وتدریجاً بیوك قارده‌شلرینك بیوك شهری اولان استانبول شیوه‌سنه نصل یاقلاشمش اولدقلری اکلاشلسون .

طالعسز

1

بنی اوق نشانی ایلدی فلك
ضرب شدیدلری صبرتمدن کیتمز
اولظالملك قصدی ایتمکدرهلك = بمعناه هلاك
رجا ، نیاز ، فریاد هیچ فائده ایتمز

2

قورولمش یای ایله دوشر پیشیمه
کیزلی طوزاق قورار یول ایزیمه
بدعالر اوقور هر بر ایشمه
لعنتی بر کون یقامی قویی ویرمز

3

اولورسه‌م صبانجی ایشله‌رسه‌م یری
ماکلای [2] دن سیل کبی دوکرسه‌م تری
تارلایه صاچارسه‌م بوزبیك بستری = بستر، اوچ قنطار
صاچدیغم اورلوق [3] دن برذره بیتمز

4

بوللر باطل اولور اولورسه‌م خانجی
کوللر قورور اولسه‌م بن دکرمانجی
کیجه ، کونه دونر اولورسه‌م موجی
کونش کوکده دوریر باطی‌یه ایتمز

5

دوست آش طالعسزدن چویردی یوزی
ایتدیکم احسانك کلمز عوضی
تجارتم اولسه کفلك بزی
کونده برکیمسه مزاره کیرمز

6

فلك شرندن چکدم چوق آفات
بوفانی دنیاده بولمدم راحت
اجلم کلیرسه ایلرسه‌م وفات
جنتده بر حوری یانمه کلمز

*
* *

قرائیلره خاص اولان دیکر علامت فارقه‌لره کچه‌لم : قرائیلرك طرز حیاتلرینی ، عنعنه‌لرینی ، خلق ادبیاتندن مصاللرینی ، تورکولرینی تدقیق ایدرایسه‌ك بونلرك شنلك کونلرنده یکیت ، کوربوز ، پهلوانلری تبجیل ، وتورك آدلی یدی باشلی اژدرهالری تمثیل ایتدکلری کوریلیر . اوروپاجه الیوم (فولقولور) یعنی خلق ادبیاتنه فوق‌العاده رغبت کوسترلدیکندن شوراجقده قریم قرائی بوماقلرینه یعنی مصاللرینه تقدم ایدن تکرلمه (بوماق باشی)دن برنمونه کوسترلمکله یرلی تورکلرینه قرائیلر بیننده‌کی رابطهٔ قدیمه‌یی کوسترلمش اولور [4] .

---

[2] آلین ، معناسنده‌در

[3] چکیردك ، تخم مقابلیدر .

[4] (فولقولور) ه عائد : یبرلر (مانیلر وتوزکیلر) نشیده‌لر ، ضروب امثال ، بیلمجه‌لرك نمونه‌لری مقاله‌مزك نهایتنده‌کی صحیفه‌لرده مندرجدر .

يوماق باشى ـ تكرلمه

زمان زمان أكچده ، پيره بر بر أكچده ، دوه‌ده للهك أكچده ، صوصغرى ناطرا كنده ، من اون ياشنده أكنده ، بابام بشيكده بالا أكنده ، من بابامك بشيكنى طينغير مينغير ته‌پره‌تكنده ، قابلو قوبلو بقالر قنادلاندى اوچماغه ، دكيز كه براوت توشدى ، بالقلرينك صيرتى بيشتى ، قورقودن آرابه طوتديلر بالقلاواغه قاچمغه ، آق مسجدينك مناره‌سى اكيلدى صالغيردن صو ايچمكه ، أسكى قيريمغه كمى يناشدى قارشى قارشيغه استانبوله كوچمه كه ، اويالان بويالان طوغرو سوفيلنى يوتدى بر يلان ، هينجى بولاسين مينجى بولاسين اكر بو يوماقنى طينكلاماساك حمام طوقماغى قدر چيبان چيقاره‌سك ، بوماقدر بونك آدى طينكلامق بيلن كلير دادى . آزمى كه‌تر اوزمى كه‌تر آلتى آى ياز بهار بر كوزمى كه‌تر ، آيلانيب آرتينه باقسا اينه بويى ير كه‌تر ، ديكله أندى حكايتى ، دلبرلر اليندن شكايتى ، بوزأشك كيده‌ى فيستانى باردى ييقدى أربقانك [1] قاوون قاربوز بوستانى . مينك باطماندر قاوونى ، ايكى مينكدر قاربوزى ، كه‌تيريتيلر كه‌تيريتيلر كه‌سه‌رلر ، اوستونه شكر سه‌پرلر ، اونيده يرلر صباحدن . باغچه سراى خان تختى ، آق مسجد صالغيره باقدى ، كوزلوه‌نك ايلك بهار وقتى ، آچيلمامش كوللرى ييغدر . آزمى كه‌تر اوزمى كه‌تر آلتى آى ياز بهار ، بر كوزمى كه‌تر ؛ أنيك [2] الده ، چوبوق بلده ، دره توبه دومدوز كه‌تر ؛ كوچه‌رك قونارق قهوه توتون ايچه‌رك كه‌تر ؛ توزدن چامور طبانه توزيتمز ، آيلانيب آرتينه باقسا آربه بويى يول كه‌تر . آيسابايده بوزابار ، ايچر بولساك آنده‌بار ، باغ سرايده كوزل يار ، قوچار بولساك آنده‌بار . برزمانده بارأكه‌ن برزمانده يوق أكن قيچاق اولوسنده بر اولوخان بارأكه‌ن . . . . . الخ .

*
* *

قرائملرك اساطير قديمه احوال واشخاصنه عائد افسانه‌لرنده يالكز ايكى اسمه تصادف اولنوركه ايكيسيده تورکجه‌در . برينه (اولوغ آتا) يعنى بيوك بابا وديكرينه‌ده (قارغاولى آتا) يعنى (لعنت خوان بابا) تعبير ايدرلركه برنجيسى أيلك ديكرى ايسه فنالق آلهه‌سى اولوب احتمال حازارلرك بوت پرستلك دورينه عائد برعقيده‌در . قرائملرك ملى تورك آيلرينه‌ده

---

[1] خواجه افندى معناسنه‌در . بوكلمه عبرانجه (ربى) دن مأخوذ اولوب قرائيلرده سائر توركلر كبى كلمه باشنده (ر) حرفنى تلفظ ايده‌مدكلرندن بويانجى كلمه‌يى (اربى) ديه تلفظ ايدرلر . بونلر شده‌لى ميمى‌ده تلفظ ايده‌مزلر . مثلا عبرانى لساننده مؤذن معناسنه كان (شماش) كلمه‌سنى كندى تورك لسانلرى تأثيرى تحتنده (شامباش) ديه سويلرلر ، نتكيم استانبول توركاريده (مشمع) كلمه‌سنى (موشامبا) ديه تلفظ ايتدكارى كبى .

[2] چيزمه .

اولوغ آتاصاناوی یعنی بیوك باباحسابی دییه تسمیه ایلدکلری بوقاریده‌ده کورولمشدر [1].

قرائی بوماقلرنده حاکم اولان سائر أساساته کلنجه : بونلر تورك وتاتار حکایه‌لرینك روحنه‌مشابهدر . قرائی مصاللرینك قهرمانلری دائما آیك اون دردینه بکزر وخارق‌عاده برکوزللکه مالکه برقیزی آرایان برشهزاده ، ویا برسلطانی آرایان جسور وفقیر برکویلی دلیقانلیسی اولور . اکثریتله قرائی قادینلرینه ویریلن « آی‌طولی » اسمی بوندن نشـأت ایلمشدر . بوکوزلك قاشلری کمانه ، کیرپیکلری اوقه ، یناقلری شفتالی‌یه ، دوداقلری کرازه ، بویی سرویه و . . . . الخ تشبیه ایدیلیر . بر قهرمان آکلادیله‌جقمی ، یدی باشلی « یه‌ومادوز » اسـمنده بر اژدرهانك ضبطنده بولنان بر خزینه ویا سلطانی ، اژدرهادن قورتارمق ایچون صوك درجه فقیر بردلیقانلینك قهرمانلقلری کوستریلیر . بو مصـاللرك قهرمانلری دائما جسور اولور ، وآتش پوسکوره‌ن اژدرهایه یاقلاشـیرلر ، آلتی قفاسنی کسرلر ، آرتق برفنالق ایده‌میه‌جك حاله‌کلن اژدرها ، کندیسنه اشکنجه ایتمامسنی‌ویدنجی قفاسنی‌ده کسمه‌سی ایچون خصمنه یالواریر . اوده کسمیوب (جان‌چکیش) دییه‌براقیر .

قهرمانلری کوزل سلطانك قصرینه ویاخزینه‌نك بولندیغی مغاره‌یه ایصال ایدن یول ، طاغلردن دره‌لردن سیللردن ویا دکزلردن کچر ؛ قهرمان ، یاماشیاً کیدر ، ویا یالکز یرده قوشان دکل ، بعضاً هوادە بیله اوچان تیز رفتار برآته‌بینر . ایشته قرائی مصاللرینك مندرجات وموضوعاتی بونلردن عبارتدر .

*
* *

خانلر دورنده چیفت قلعه‌ده یاپیلان قرائی دوکونلرینك مراقلی تفصیلاتیده (چیفت قلعه خاطراتی) نام اثرده مضـبوطدر [2] . بوذاتك مشهوداتنه نظراً « عادت دینك یاریسیدر » دیمکدن حظ ایدن قرائیلر ، عنعنات قومیه‌لرینه بیوك براعتنا ایله رعایتکار بولنورلر . دوکونلرینی قلعه یولنده یپارلر . بویولی مشعله‌لرله تنویر ایدرلر سواریلر بو آیدینلق یولده طاغ یماجلرنده کیجه قوشولری یپار ، آتلرینی قارنلری یره سوورونه‌جك درجه‌ده سورلر . دلیقانلیلردن قاچمغه چالیشان کوه‌کی‌یی یقالامق ایچون یوللر سدایدیلیر . طرفیندن پیشـتاولر آتیله‌رق اظهار سرور ایدرلر . بوشـادلغه بیوك تورك داوولری ، دومبه‌لك زورنا سسلری انضمام ایلر . کووه کینك جالغی ایله حمامده یقانمه‌سی ، باشنك

[1] قومانلرکده بر (اولوخان آتابنکجی) لری بولندیغنی کوپریلی زاده فوأد بك (تورك ادبیاتنده ایلك متصوفلر) نام اثرنده کوسترر . (198) ص

[2] اشبو کتاب چیفت قلعه کناسه‌سنك باش غازانی (س. بکم) طرفندن جمع اولنوب اعضاسندن بولندیغی روس جغرافیه جمعیتنك توصیه‌سی اوزرینه 1862 تاریخنده اوده‌ساده طبع اولنمشدر . مذکور کتابك 61 : 81 نجی صحیفه‌لری .

تراش ایدیلەسی کبی مراسملر اجرا ایدیلیر . کلین أوینه کلنجه ، اوراسـیده برباشقه عالمدر . کلینك أل و آیاقلرینه خنا قویارلر ، وباشـنه تل طوواق آصـارلر ، وکردکه اوطورتیرلر . وبومراسمه مخصوص « آل کلین » و « آغلامه کلین »ناملریله تورکیلر ومانی طرزنده « چنیکلر » سویلرلر .

*
* *

خانلر دورنده (هەمەر دەهەل) نامنده بر فرانسز سیاحی قریمه کیتمش وقرائیلرك احوالنه عائد بعض مشهوداتنی یازمشدر [1] . بو ذاتك افادەسـنه نظراً « قرائیلر ، خان سرایلری اوکندن کچرکن آتلرندن اینر، سرای کوزدن نهان اولنجەیه قدر حیوانلرینی یدکده چکرلر » دییور . وبواحترامکارلغی قرائیلر علیهنده اولەرق تفسیر ایتمك ایستیور ایسەده ، خان سرایلری حولیسنده هم جامع وهم تربەلر موجوددر . بوتربەلر اوکندن کچرکن متوفی حکمدارلرینه (بوقاریده سویلدیکمز وجهله حازارلر کبی) کوستردکلری حرمتی، اقلیتلره قارشی موضوع برقانون ظن ایتمسندن وغلط محاکمەده بولنمسندن عبارتدر.
بوندن ماعدا قرائیلرك خلق ادبیاتندن معدود تورکیلرنده بیله اجدادلری بولنان حازارلری یاد ایتمکدەدرلر . مثلا :

لاپه لاپه قار یاوا
أربی بابا قوی صویا
بایلرمز طوی چالا
حازار اوغلی آت چابا

دیکر

آتەمیندم صاغداغمم بار
صاغداغمدە اوچ اوقوم بار
اوچی بیلن اوچ یات اورسام
حازار بیکدن طارتلغم بار کبی .... الخ

اشبو قطعەلرك تمیز تورك لسـانی اوزره ترتیب ایدیلوب ایچنده عربی فارسی کلماتی بولنمدیغندن پك اسکی اولملرینه دلالت ایدر ظن ایدەریز . قرائیلرجه عنعنات قدیمەدن بریده کرك سوینج وکرك ماتم کونلرنده اولسون حلوا یدیرمك اعتیادندەدرلر . مثلا جنازەیی بعدالدفن أوەعودتده سیاه رنکده « اودور » (اسکی تورکجەده ماتم) حلواسی، وقرقنده قهوه رنکنده « حازار حلوا » سی و سنەسنده « آق حلوا » سی پیشیررلرکه

[1] 1843 سنەسنده پارسده طبع اولنان سیاحتنامەنك 408 نجی صحیفەسنه مراجعت .

کندیلرینه حازارلردن منتقل بر عادت مرعیه‌در . (حلوا) عربجه بر کلمه اولوب اسم مؤنثدر . قرائی تورکجه‌سنده بوکا « قایماغ » دیرلر .

*
* *

قرائیلر لسانندن ماعدا دیکر علائم ونشانه‌لریله‌ده الکزیاده تورکلرك اطوار ومشوارلرینه مشابهدر . مثلا : چول تاتارلری آت واشیالرینه وبعدالوفات مزار طاشلرینه حك ایتدیردکلری « اوروغ یعنی صـوی » تمغالری [طراق تمغـا [1] ، آی تمغـا ، جای « یعنی یای » تمغا ، قازایاق تمغا [2] وسائره کبی قریم قرائیلرینکده کندیلرینه مخصوص باشلیجه‌ایکی اوروغلری اولوب بواوروغلر کندیلرینه‌مخصوص تمغالرله آثارینی تمغاله‌مشلردر. بوتمغالر یعنی علامت فارقه‌لر قریمده‌کی قلعه‌لرینك بیوك قپولری اوستنده‌کی مرمر طاشده تقریباًشوشکلده () Y الیوم محکوك بولنمقده‌درکه ، بونلره‌آلات قدیمهٔ حربیه‌دن تیموریابه ایله قالقانی ارائه ایچون قالقان تمغا ، سه‌نه‌ك تمغا نامنی ویرمکده ، وبونلرك بریسنی اسکی‌قلعه‌ده دیکرینیده یکی قلعه‌ده توطن ایدن عائله‌لره عائدیتنی ادعا ایتمکده ، و بو ایکی قلعه‌یه بردن چیفته قلعه دیمکده‌درلر .

*
* *

ایشته بوتمغالری کوره‌رك وبالاده‌کی مناقب وعاداتی اوقویان علم بشر متخصصلری ؛ بلا اعتراض قرائیلرك تورك نسـلنه منسوب بولندقلرینی و تاریخی علم البشری معلومات ودیکر علمی سببلر موجود اولمدقجه یهودی نسـلندن اوله‌میه‌جقلری قرارینی ویرمکده تردد ایتمزلر . وبو دلائل واضحه‌یه قارشی قریم قرائیلرینك مذهبلرینه استناداً یهودی اوله‌جقلری ذهابنه دوشوله‌جك اولورسه مشهور فرانسزعالمی (ئه‌رنستـ‌رنان) ك 1883 تاریخنده صوربون دارالفنوننده فرانسه جمعیت فنیه‌سی مجلسی حضورنده معهود (اسلام و علم) نطقنده بالمناسبه سـویلدیکی کبی [فرانسزلر ، لسان اعتباریله رومه‌ن ، مدنیت اعتباریله یونان ، دین اعتباریله یهودیدر .] نظریه‌سنی ارائه ایتمك دها مناسب اولور وبو نظریه اسلام وخرستیان ، بتون اقوام جهانه‌ده قابل تطبیقدر .

یوقاریده مندرج مطالعاتی خلاصه ایدرایسه‌ك « قرائی » اسمی هرشیدن اول برملیته دکل ، معین بردینه منسوب برشخص آکلاشیلمق لازم کله‌جکنی قبول ایتمك مجبوریتنده قالیرز. مدرس ساموئیلوویچ ، قریم قرائیلرینك خلق ادبیاتنه دائر مسرود مقاله‌سنده « قرائی نسلی ملیتنك اسمنی محافظه ایتدیکی جهتله سالك اولدیغی دینه کوره اسم آلمشدر » دیمکله بك

[1] کرای خاندانـنه مخصوص .

[2] وقتك دارلغندن بو تمغالرك رسملری حك ایتدیریلوب قونیلامادی . (آ . ی .)

طوغری سویلشدر . پروفسور بارتولدك دخی بوقناعتده بولندیغنی کوریلیر [1] وخلاصة الخلاصه سویلیهلمکه یریوزنده موجود قرائیلر بلااستثنا حالحاضرده موسویلك دیه شهرت بولمش دینك یالکز نصفنی قبول ایدرلر وبسبتون آیری برمذهبه سالك اولوب اوچ معین عرقه منقسمدر . شویله که :

(1) ملغی عثمانلی سلطنتی حدود قدیمهسی داخلنده ، قدس ، هیت ، مصر ، واستانبولده مقیم قرائیلردرکه بونلر نسلاً اسرائیلیدرلر [2] ؛

(2) اسکیروسیه ایمپراطورلغی حدودلری داخلنده کیارله غالیچیاده ساکن بولنان (قریم مهاجرلری ، قرائیلر) حازارلرك احفادی اولوب خالص تورك نسلنه منسوبدرلر ؛

(3) قوبان قازاقلری قرائیلریله آستراخان حوالیسندهکی قرائیلر ، اسلاودرلر .

*
* *

قرائیملرك خلق ادبیاتنه دائر مثاللر

تابمهجلر - بیلمهجهلر

برآلچاچق اوطورغان ، یتون اوینی طولدوغان . — موم

قاراکلق أویدن کلین کله ، بش قولقه قارشی کله ،
آلدم اله اوردم یره ، الله بلاسنی ویره . — سوموك

آی بز ایدك بز ایدك ، اوتوز ایکی قیز ایدك ،
ایکی تحتهغه توزولدك ، برر برر اوزولدك . — دیش

آتالر سوزی - نشیده وضروب امثال

طوردی یورهك کیتدی باش
قایتدی یورهك قایدا باش

---

[1] اورتا اسیا تورك تاریخی درسلری . 58 ص

[2] قریمایله استانبولك یکدیکرینه قربیتی حسبیلهبوایکی مملکت قرائیلری بیننده بعض عائلهوی صهریتلر وجود بولمش ، ومرکز روحانیقریم بولندیغندن تورکجه مذهبی کتابلر استانبوله کوندریلهرك آلیشدیریلمش اولدیغی آیریجه کوریلمکدهدر .

کیمی صو تاپمای ایچمکه
کیمی کوپور تاپمای کچمکه

أربینك آیتـکه‌نك ایت ، أنـکه‌نك أتمه

(هپ بر حرف ایله ابتدا ایدن)

قازان قاتالاغان قاپاغین قاپتان

آت بیلن یکیتنیك باشنه نه‌لر کلمز

آناك تات ، باباك تات ، نکه کرك سکا اوکسك آت !
مین مالییك یورغالات .

قیزك قوکشو اوینده یاتماسون ، اوغلك بازار آشی طاتماسون ...

اوی یاساغان بالطه طیشده قالیر ...

بیرلر - مانیلر

آلتون طباق اوستنده ، فنجانمسك سن نیم
بتون قریم ایچنده ، برجانمسك سن نیم

چیقدم قازانالمدم ، قایتدم اویله نالمدم
لعنت اولسون بویله کار ، بوییلده قالدق بزبکار

تورکولر

های طاك آتارده طاك آتار ، تاتارده طاوده اوق آتار
قولان صاچلی قوی کوزلی ، اوروزلی ئه‌رکه سوز آتار

من قامه‌می یاغلادم ـ اوجونه قره باغلادم
من یاریمدن ایرلدم ـ اوچ آی اون کون آغلادم   وسائره کبی

مقاله‌ده محرر قرائی تورکجه‌سیله واقع بعض کلماتك استانبول شیوه‌سنه نقللری

استانبول شیوه‌سی	قرائی تورکجه‌سی
تسمیه ایتمك ـ اسم ویرمك	آتامق
آرقایه دوغری	آرتقاری
ضعیف ، شیشمان اولمیان	آریق
تقلیدجی ـ مقلد ـ مستهزی	أریکلاوچی
ایکن	أ کنده ، أکچده
اویله ـ اونك کبی	آلای
چیزمه	أنیك
شمدی ـ آرتق	أندی
آلیجی ـ اخذ ایدیجی	آلیوچی
دونمك	آیلانمق
آتش	اوت
اسکیمز ـ دائما موجودیتنی محافظه ایدر (یپرانمز)	اوپراماسدر
چکیردك ـ تخم	اورلوق
یر ، موقع	اورون
یرلشدیرمك	اورناتمق
بختیار	اوروزلی
سلاله	اوروغ
بیولتمك ـ تربیه ایتمك	اوستورمك
غالب منزلتنده بولنمق	اوستون اولمق
میسر اولمق ـ مثمر اولمق	اوکارمق
کچی	اولاغ
بیوك	اولو
بیوك	اولوغ
قوم ـ ملت	اولوس

اولطورمق	اوطورمق ـ بولنمق
اولوغايتمق	بيولتمك
آيتمق	سويله‌مك
ايتووچی	ايديجی ـ ياپيجی
ايرته	صباح
آيروغ آيروقسی	مقدس
ايكير	كيجه
آی طولی	بدر تام ـ آيك اون بشی (قادين اسمی)
آينه كون	جمعه كونی
ايبه	صاحب
بارچه	جمله ـ كافه
بالا	چوجق
بای	زنكين
بزدای	بزم كبی
بستر	درت قنطار معادلی اولچو
بولور	اولور
بولسون	اولسون
بی	بك
بيتيك	كتاب
بيتيكين	كتابی
بيلان ـ بيله‌ن	ايله
بويروغ	امر
پولوو	صمان اوفاغی
توز	ديز
توزولمك	صره ايله ديزيلمك ـ بربری آرقه‌سنه قاچمق
تنكری	حق تعالی
تيمز	دكمز ـ دكمه‌مش
ته‌بره‌تمك	صاللامق
چاغنده	وقتنده

جای	یای
جیینقی	اجتماع ـ طوپلانمه
چابمق	قوشمق (آت چابمق) آت قوشدیرمق
چاپاوجیلر	تعذیب ایدیجیلر
چیرنیق	ماء جاری ـ آقار صو
دای	کبی
دو کولدر	دکلدر
ده	و
سوزله‌مك	سویله‌مك
سویونچ	سوینج
سه‌نه‌ك	(یابا) اغاج وتیموردن معمول چتال
شاپشال	درویش مشرب آدم
صان	صایغی ، احترام
صاغداق	تیر کشلره مخصوص اوق محفظه‌سی
صاغداقجی	اوق طاشییجی عسکر
صایمق	حرمت ایتمك
صوروو	سؤال
صغوم	قیشلق حیوان کسیله‌جك موسم
صوصغری	ماندا
طاکمق	انکار ایتمك
طانیقلیق	شهادت
طانیقلیق بیتیکی	کتاب شهادت : تورات شریف
طوتقین	طوتمق فعلندن امر : طوت
طورالماسدر	دوراماز ـ قاچیجی
طوزدیرمق	توزاتمق ـ صاوورمق
طوی	دو کون
طیکلامق	دیکلمك
طینطمق	استنطاق ایتمك
طینطو	استنطاق

قارلدی	کیری دوندی
قرانغولیق	قرانلق
قوغوش	بوش
قیلغای	قیلسون ، یاپسون
قیلوو	قیلمقدن اسم ـ ایش وعمل کبی
کـنکاش	مشاوره ، نصیحت ، رأی
کمیشمك	براقمق ، ترك ایتمك
کوبوك	کبی
کیلاك	آرزو ـ مقصد
کیم	که
ما کلای	آلین
ماموق	پاموق
مکار	بکا
مینك	بیك
یات	یبانجی ، دشمن
یاخشی	کوزل
یاریق	نور ، آیدینلق
یازیق	کناه
یازیقلی	کنهکار
یالپاجق	یصی
یامان	فنا
یومان	مصال

سابق پترسبورغ دارالفنونی السنهٔ شرقیه فاکولته‌سی
مدرس معاونی قریملی شاپشال اوغلی ثریا

قازان توركلری

I. اوزاق ماضیدن برنبذه : بولغار توركلری حقنده ؛ آلتون اوردو دورنده ؛ قازان خانلغی ؛ روس استیلاسی . موسقوف دولتنك سیاستی . - II. 18 نجی عصرده‌كی وضعیت . - III. اون دوقوزنجی عصرده‌كی وضعیت : دینی مدرسه‌لرك توره‌مه‌سی ؛ دینی وملی انتباه ؛ تعلم وتربیه‌ساحه‌سنده اصلاحات ؛ ادبی حركتلر . - IV. 1905 انقلابندن صوكرا : سیاسی حركتلر ؛ علمی و مدنی فعالیتلر . - V. 1917 انقلابندن صوكرا . - VI. قازان و باشقردستان « جمهوریتلری » . - VII. قازان توركلری . - VIII. باشقردلر . - IX. بوكونكی مثبت فعالیتلر : علم ساحه‌سنده ، كوزل صنعتلر ساحه‌سنده .

I

اوزاق ماضیده برنبذه : بولغار توركلری حقنده.

شرقی آوروپاده بولونان و بوتون جهانده مشهور اولان ایدیل (وولغا) نهرینك اورتا مجراسنده ، بو نهرله ، چولمان (قاما) ایرماغنك قاوشاغی حوالیسنده وقتیله بر تورك بولغار ایلی قورولمشدی . بولغار توركلری بورالره میلادك بشنجی یاخود آلتنجی عصرنده كلمشلردر . كنیش اورمانلقلرله اورتولمش اولان بو شمال اولكه‌سی ، كوجبه‌لك وسورو طاوارجیلغی ایچون پك اوقادار ألویریشلی اولمادیغندن ، بولغارلر اوتورمه (مدنی) حیاته انتقال ایتمشلردر. ایدیل بولغارلری یوردینك تاریخمزده‌كی اهمیت وقیمتی ، اونك برقسم مدنی توركلرك مسكنی وبر ملی مدنیت اوجاغی اولمه‌سنده‌در .

میلادی 10-12 نجی عصرلر ، بولغار یوردینك اقتصادجه پك زیاده انكشاف أیله‌دیكی وعینی زمانده اسلام مدنیتنك قوتلی تأثیری آلتنه دوشدیكی بردوردر. بولغار شهر وقصبه‌لری ایدیل وقاما كبی ایكی بویوك نهرك یاخود اونلرك آیاقلرینك قییلرنده ، جنوب یوردلریله شمال اولكه‌لرینك آراسنده بولوندیقلرندن ، اونلر پك مهم تجاری ترانسیت وآقتارمه موقعلری ، شمال و جنوب امتعه‌سنك مبادله منطقه‌لری و جانلی پازار یرلری اولمشلردر . بو خارجی تجارتك تأثیریله‌دركه بولغارلر آراسنده دها میلادی 8 نجی یاخود 9 نجی عصرده اسلام دینی انتشار ایتمكه باشلامشدر وحتی میلادی 922 سنده بغداددن بولغار یوردینه بردینی هیئت كلمشدر. 10 نجی عصرده بولغار یوردینی زیارت ایدن سیاح ابن‌داسته بولغارلرك

مسلمان اولدقلرینی و اونلرك كویلرنده مسجدلر وایلك تحصیل مكتبلری بولوندیغنی یازییور [1] .

بولغار كویلیلری ، اوتورمه حیاتله یاشایان سائر قوملرده اولدیغی كبی ، چفتجیلكله اشتغال ایدرلردی . بونی 9 نجی عصره عائد لسانی حجتلر ، 10 نجی ، 13 نجی عصره عائد تاریخی خبرلر اثبات أیله‌دیكی كبی ، آثار عتیقه‌ده آچیقجه كوسترمكده‌در . بولغارلرده برچوق صناعتلرك ایجه‌ایلرلمش اولدیغی آكلاشیلیور. مثلا دەری (كه‌شرقده «بولغاری» اسمیله معروفدی) ، ساختیان و آیاق قابلری اعمال اولوندیغی تاریخی خبرلرله ثابتدر . اورادە چوملكجیلك وقویومجیلغك‌ده پك زیاده تعمم ایتمش اولدیغی آثارعتیقه‌دن صریحاً آكلاشیلمقده‌در [2] .

بولغارجه‌نك ناصیل برتورك لهجه‌سی اولدیغی حالا توضح ایتمه‌مشدر . چونكه‌میدانده بولغار لهجه‌سیله یازلدیغی محقق اولان هیچ براثر یوقدر . مع‌مافیه بعض لسانیاتجیلر بولغار یوردنده‌كی بعض‌مزارطاشلرنده‌كی یازیلرك‌لساننده‌ن ودوقوزنجی‌عصر میلادیده بولغارجه‌دن ماجارجه‌یه كچن كلمه‌لردن قدیم بولغار لهجه‌سنك شیمدیكی چوواش [3] لساننه مشابه اولدیغنی استدلال ایتمكده‌درلر .

13 نجی عصر میلادیده (1236 - 1240) شرقی آوروپایی استیلا ایدن موغول - تاتارلر ایلك أول ایدیل بولغارلری یوردینه آیاق باصمشلر وبرمدهش قاصیرغه كبی ، مملكتی‌تارمار ایده‌رك ، ایدیلك صاغ طرفنه كچمشلر و روس دره‌بكلكلرینی‌ده كندیلرینه بویون اكدیردیكدن صوكرا جنوب طرفلرینه ، واسع بوز قیرلره چكلوب كتمشلر و ایدیلك آشاغی مجراسی حوالیسنده « آلتون اوردا » دولتنی قورمشلردر .

«آلتون‌اوردا» دورنده

[1] « ابن داسته خبرلری » ، پترسبورغ سنه 1869 ، صحیفه 23

[2] ایدیل بولغارلرینه دائر تاریخی و اتنوغرافی معلوماتی تورکیه مطبوعاتنده شو اثرلرده بولابیلیرسكز : نجیب‌عاصم : « تورك تاریخی » ، 157-200 صحیفه‌لر (استانبول، سنه 1316)
رضانور : « تورك تاریخی » ، جلد 2 . استانبول .
عبدالله بطال : « قازان تورکلری » ، 20-27 صحیفه‌لر (استانبول ، سنه 1925)

[3] بوكونده ایدیل نهرینك اورتا مجراسنده و قسماً بو نهرك شرق طرفنده صامار ، اوفا واورنبورغ ولایتلرنده (باشقردستانده) یاشایان برتورك قومیدركه ، یاقوت تورکاری كبی ،بزه آكلاشلمیان برتوركجه‌ایله قونوشویور؛ دینجه‌ده‌خریستیان اورتودوقس‌مذهبنده‌در. بوقومك عددی برمیلیونه بالغدر . قازان وسمبر ولایتلرینك اك چوق چوواشلرله مسكون طوپراقلرندن شیمدی بر « مختار چوواش اولكه‌سی » یاپیلمشدر .

« آلتون اوردا » دورنده بولغاریوردنده اسکی مدنی ودینی عنعنه‌لر دوام ایتمکله برابر ایدیلك منصبنه یاقین بریرده یکی برمدنی واجتماعی مرکزك پیدا اولمه‌سی، (قاما)منصبی حوالیسی اقتصادی جهتدن سوندرمشدر : بولغارك أولکی خارجی تجارتی تماماً دورمش وشهرلرده انحطاطه اوغرامشدر. ینه بودورده بولغاریوردنده ئه‌تنیك (قومی)جهتندن ده محسوس برده کیشکلك حصوله کلمشدر : بولغار یوردینك تورك‌سکنه‌سی خیلی برصورتده قیپچاقلاشمشدر . اودرجه قیپچاقلاشمشدرکه ، غالبا ، اون بشنجی عصرك ابتدالرندن اعتباراً ایدیل بوینده « بولغار » اسمی تماماً اونوتولمشدر . ن. آریستوف ، پك‌چوق تورك عنصرینك بولغارشمال یوردینه جنوبدن 15 نجی عصرك اولکی یاریسنده « آلتون‌اوردا» ده دوام ایتمش‌اولان قارغشه‌لق کونلرنده مهاجرت ایله‌مش‌اولدقلرینی تخمین‌ایتمکده‌در (1).

قازان خانلغی

15 نجی عصرده « آلتون اوردا » دولتی انحطاطه یوز طوتدی و اورادە مرکزدن قاچمه تمایللری بلیرمکه باشلادی . 1380 سنه‌سنده روسلر « قولیقووه » اووه‌سنده « تاتار » لری یکمشلر وبوندن بویوك‌امیدلره دوشمشلردی . روسلرك « تاتار بویوندروغی » ندن‌نهائی صورتده آزاده اولمه‌لری خایلی کچ قالمش ایسه‌ده ، 15 نجی عصرك أولکی نصفنده « آلتون اوردا »دن آیریلارق یکی تورك خانلقلری تشکل ایتمکه باشلامشدی . 1420 سنه‌لرنده « قریم‌خانلغی » تشکل ایتدی و 1429 سنه‌سنده اورتا ایدیل بوینده قدیم بولغار یوردنده مستقل قازان خانلغی قورولدی وبوندن بویله اشبو مملکت « قازان یوردی » تسمیه اولونمغه باشلادی . بواسم ، « قازان » اسملی ایرماغك واونك ایدیل نهرینه دوکولدیکی یره یاقین برموقعده بولونان پایتخت « قازان » شهرینك آدیندن آلنمشدر .

قازان دورنده‌ده بو یورده عینی کولتور ، عینی اقتصادی حیات دوام ایله‌مشدر . قازانلیلرك‌ده چفتجیلك ، آلیش ویریش و صناعتلر ایله اوغراشدقلری تاریخاً ثابتدر . 16 نجی عصرده موسقوف یوردینی زیارت ایدن نمسه ایلچیسی (هه‌ربه‌رشته‌ین) دییورکه قازانلیلر سائر عرقداشلرینه نسبتله‌چوق مدنیدرلر . اونلر چفت‌چوبوقله‌اوغراشیورلر ، ئه‌ولرده یاشایورلرو آلیش‌ویریشك انواعیله‌اشتغال ایدییورلر (2) . پروفسور ن. فیرسوف « قازان ، عملی‌حیاته عائد هر بر ایشده بولغارك‌دکرلی وارثی اولمشدر : او ، چفتجیلکی سه‌وه‌ر وصناعتی تقدیر ایدردی . یابانجی یوردلرك سیاحلری قازانلیلرك تجارلکنی ستایشله قید ایتمشلردر » دییور (3) .

---

[1] « تورك وقبیله وقوملرینك ئه‌تنیك تشکلی حقنده ملاحظه‌لر » ، پترسبورغ ، سنه 1896

[2] « موسقوویا حقنده یازیلر » ، آنا نیمونك لاتینجه‌دن روسجه‌یه ترجمه‌سی ، صحیفه 139

[3] « شمال شرقی روسیه غیرروسلرینك موسقوف دولتنده‌کی وضعیتی » اسملی روسجه‌اثری : قازان سنه 1866 ، صحیفه 17-18 .

قازان دوروندن قالمه هیچ بر یازمه اثر یوقدر ؛ (یالکز 1922 سنه‌سنده قازان کویلرینك برنده کشف اولونان صاحب کرای خان یارلیغی قازان خانلغنده رسمی دولت لساننك ناصیل اولدیغی حقنده بزی بر درجه‌یه قادار تنویر ایتمکده‌در) (1) . بعض مؤرخلر قازان یازمه اثرلرینك ، قازان شهری ضبط ایدیلیرکن یانوب کول اولدیغنی پك محتمل عد ایتمکده‌درلر (2).

بو فکر شیمدیکی ذهنیتمزه کوره پك غریب کورلمکله برابر ، قازانی آلان چار مدهش ایوانك نه درجه مانیاق بر متعصب خریستیان اولدیغی ، بو یوردك قازان شهرندن باشقه بر مدنی مرکزی بولونمادیغنی تخطر ایدرسه‌ك ، ضبط ایدیلمه‌سندن اوّل‌ده روسلر طرفندن برچوق دفعه یاقیلمش اولان و 1552 سنه‌سی صوك بهارنده موسقوفلیلر طرفندن

قازانده خانلر زماننده‌ن قالمه برقله (سیوم بیکه قله‌سی)

ضبط ایدیلیرکن آتش آله‌ولری ایچنده قالان وطاش اوستونده طاش براقیلمه‌دن تخریب ایدیلن قازان شهرنده « کتبخانه » ، « خزانة الکتب » ، « خزینهٔ أوراق » کبی مؤسسه‌لرك یانوب کول اولمه‌سی پك‌ده مستبعد صاییلماملیدر .

روس استیلاسی

15 نجی ، 16 نجی عصرلرده کتدکجه کندینی طوپلان ، قوت کسب ایدن وعددجه چوغالان ویلیکوروس (روس) عنصری شرقه وشمال شرقی‌یه دوغری یاییلمغه باشلامشدی. قازان خانلغنك

[1] استانبول دارالفنونی یاننده‌کی « تورکیات انستیتوسی » طرفندن نشر اولنان « تورکیات مجموعه‌سنك » ایکنجی جلدنده بو یارلیق حقنده تاریخی ولسانی بر تحلیلم باصیلمشدر .

[2] روس مورخی قارل فوقس : (« قیصه‌جه قازان شهری تاریخی » ، قازان ، سنه 1817 ، 6-10 صحیفه‌لر) ؛ شهاب الدین مرجانی : (« مستفاد الاخبار » ، قسم 1 ، صحیفه 118) ؛ عبیدالله اوغلی عزیز : (« تاتار تاریخی » ؛ قازان سنه 1834 ، صحیفه 73) ؛ ن. ن. فیرسوف : (Prochloe Tataryi اسملی روسجه رساله‌سی ، قازان سنه 1921 ، صحیفه 25) .

بر عصرلق عمری همان تجاوزجی موسقوف ایله مجادله ایتمکله کچمشدر . خاچ وقیلیچ ایله شرقه صالدیران موسقوفلیلرك اوکنده‌کی تورك یوردلرینك ایلك مدافعه خطی اولان قازان، نهایت ، 1552 سنه‌سنك تشرین ثانیسنده ییقیلمشـدی. قازانك مدافعه‌سی واونك سقوطی تاریخی فجیع بر دستاندر . بو خصوصده سـوز اوزاتمنی مقاله‌مك چرچیوه‌سی صیغدیرمییور . یالکز صوك کونلرده قازان خانلغی تاریخنه دائر پك کوزه‌ل علمی براثر یازان روس مؤرخی م. خوده‌قوفك وقازان دارالفنونی پروفسورلرندن مدقق مؤرخ ن. ن. فیرسوفك بوخصوصه دائر آشاغیده‌کی سوزلرینی نقل أیله‌مکله اکتفا ایده‌جکم :

ــ « ضبط ایلن قازانك سکنه‌سنی مدهش صورتده قیرمق ، روس تاریخنك الك آغیر صحیفه‌لرینی تشکیل ایدییور. خره‌ستوس محبی صاواشجیلرك قازانلیلره قارشی اجرا ایدیلن « صلیب سفری » اشته شو کبی بی حساب انسان قربانلری مذبحه‌سـیله ختام بولمشدر . قیبلان جانلر ، دوکیلن یاشلر ، چکیلن فلاکتلردن باشقه 2 تشرین ثانی کونی بر چوق نسللر طرفندن طوپلانیلمش اولان مادی زنکینلکلرك ، مدنی ـ حیاتی قیمتلرك برباد ایدیلمه‌سنی موجب اولمشدر. بونلر محافظه ایدلدیکی یرلرندن آمانسزجه چیقاریلوب، قیرلمش، بوزولمش وامحا ایدلمشدر. اینجه براوسته‌لق وصنعتك محصولی اولان بهالی شیلر، قویومجیلق اثرلری ، قوماشلر و سـائره هپ نابود ایدلمشدر . خلقك ثروتنه اویله دهشتلی بر ضربه ایندیرلمشدی که بوندن صکرا اوکا بلنی دوغرولتمق پك مشکل اولمشدر . معمور وبویوك برشهر عسکر یاغماسنك قربانی اولمشدی » [1] .

ــ « شهر اوچ کون امتدادنده یاغما ایدیلدی، صوکرا تخریب اولوندی. مسجدلری اساسنه قادار ییقمقله‌امر ایدلدی . بوتخریب جنبشی اثناسنده نه قادارمدنی قیمتلر، کتابلر، یازمه‌لر ، نه صنعت اثرلری نابود اولدیغنی بیلمیورز ، لاکین پك چوق اولدیغنی تخمین ایده‌بیلیرز ، زیرا قازان ، بولغارك وارثی اولمق صـفتیله ، یالکز زنکین بر شهر دکل ، مدنی‌ده برشهردی » [2] .

موسقوف دولتنك ایدیل بوینده‌کی سیاسی تورکاری یا خرستیانلغه

موسقوف دولتنك سیاسی چه‌ویرمك یولیله تماماً یوطمق یاخود بوسبوتون پریشان ومحو

ایتمك سـیاستندن عبارت اولمشدر . 1555 سنه‌سنده قازانلی

تورکاری و فین قوملرینی خریستیانلغه دوندیرمك مقصدیله قازانده بر پسقپوسلق تأسیس اولونمش وبو پسقپوسلغك مسیونه‌ر تشکیلاتی انواع تورلو مشروع وغیر مشروع یوللر ایله

[1] « قازان خانلغی تاریخنه دائر تصویرلر » ، قازان ، سنه 1923 ، 147-148 صحیفه‌لر.

[2] فیرسوفك (Prochloe Tataryi « تاتارستانك ماضیسی ») آدلی روسجه رساله‌سی ، قازان سنه 1926 صحیفه 25 .

یرلی اهالی‌یی دیندن دوندیرملك تشبثلرینه باشلامشدی. بوتشبثلرك موفقیتسزلگی کورولونجه موسقوف حکومتی دین اوغورنده شـدتلی « ملکی تدبیرلر » (زور زوربالق) تطبیق ایتمکه کیریشمشدر .

یرلی اهالی‌یی پریشان وامحا ایتمك سیاستی ایسه، غدارانه اقتصادی مصادره‌لر وتضییقلر یولیله تطبیق اولونیوردی . مثلا قازانلیلرك ایدیل و چولمان نهرلری بویلرنده‌کی الك محصولدار طوپراقلری وزنکین أملاکی روس پاپاسلرینه، ماناستیرلره، موسقوف زادکانـنه احسان ایدیلیور، یرلی مسلمان اهالی مملکتك اوجرا کوشه‌لرینه، قوراق وچوراق یرلره قوغولویوردی . اوکونلرده قازانلیلرك اکثری ، یوردك شمال طرفلرینه چکلوب کتمکه مجبور اولمشلردر. محیطی قازان شهرندن ألـلی کیلو مترو مسافه‌ده بولونان بردائره‌نك ایچنده بوکون هیچ تورك مسلمان کویلونك بولونمامه‌سی ایشته بوندن ایلری کلییور .

موسـقوف حکومتنك ایدیل بوینده تطبیق ایتدیکی « یاسـاق » عنوانلی ویرکوسی کورکلك ده‌ریلر ایله اوده‌نیلدیکندن ، همان بوتون یرلی اهالی ایسته‌ر ایسته‌مز آوجیلق ایتمکه ، کیجه‌یی کوندوزه قاتارق اورمانلر وبایرلرده طولاشمغه مضطر قالمشدی. بوحال البته یرلیلرك اقتصادی حیاتی تمامیله چیغیرندن چیقارمش وبوکا علاوةً ، حکومتك أنواع تورلو آنغاریه‌لری اهالی‌یی صوك درجه پریشان أیله‌مشدی .

بودورده قازان مسلمان تورکلری فکری سـاحه‌ده یالکز دینلرینی مدافعه ایتمکله اوغراشمشلردر : اوزمان موسقوف مسیونه‌رلری ایله قازان دین رجالی آراسنده شدتلی بردینی مجادله جریان ایتمشدر . لاکین قوتلرده فرق پك بویوك ایدی : برطرفده یالکز ایمان واعتقاد قوتی اولدیغی حالده، دیکر طرفك قوتی غدار حکومت، مرحمتسز وویوـ وده‌لر ، سـته‌رلیستلر (عسکرلر) ، طوپلر ، کولله‌لر ، قیرباچلر ، زنجیرلر وزندانلر تشـکیل ایدییوردی . فقط قازان مسـلمان تورکلرینك ایمان وقناعت قوتی، موسقوف چارلرینك ده‌میر زنجیرلرندن دها صاغلام اولمشدر . بومناسبتله برروس مؤلفی دییورکه: « بویورده اسلام ساده‌جه خریستیانلغه مقاومت ایتمکله قالمامش ، حتی بتپرسلر آراسنده پروپاغاندا یاپمقله‌ده اوغراشمش و بویولده ایجه موفق‌ده اولمشدر . بعضاً اورتودوقسلر بیله مسلمانلاشمق تهلکه‌سنه معروض قالیورلردی » [1] .

---

[1] م . پینه کین: « قازان ماضیسنده وحالنده » اسملی روسجه اثری، صحیفه 126 (موسقوف حکومتنك قازان یوردنده نه‌لر یاپمش اولدیغنی مفصلجه اوکرنمك ایچون بنم « قازان تورکلری » آدلی اثریمه مراجعت ایداسون) .

II

XVIII نجی عصرده‌کی وضعیت

18 نجی عصرك ابتداسیله روسیه سیاسی حیاتنك پترس-بورغ وایمپراطورلق دوری باشلار . بودورك چیغرینی آچان منور ایلك روس ایمپراطور ده‌لی‌پترو، شرقی آوروپانك مسلمان تورکلری ایچون ، مدهش ایواندن دها بدتر برمصیبت اولمشـدی . اوقومش وآوروپا کورمش بوروس حکمداری قازان‌مسلمان تورکلرینی پریشان وامحا ایتمك‌یولنده معین برپلان ومتود ایله حرکت ایتمش وبویولده خریستیان دینی‌ده اوکا آلویریشلی‌برآلت اولمشدر . او ، ایشه مسلمان زادکان واملا کدارلرندن باشلامش : 1713 سنه‌سی صوك بهارنده برفرمان نشرایده‌رك، خریستیانلغی‌قبول‌ایتمیه‌ن‌مسلمان املا کدارلرك‌طوپراقلرینك وملکلرینك مصادره اولوناجغنی اعلان أیله‌مش وبوفرمان مسلمان تورك زادکانی ایچون اولدیریجی ضربه اولمش . پترونك خلفلری طرفندن‌ده الغا اولونمامش بوتدبیر یوزندن مسلمان تورك یوکسك صنفی پك چابوق تصفیه ایدلمشدر : اونلرك برقسمی خریستیانلغه چه‌رك روس زادکانىنه قاتیلمش ، دیکر قسمی‌ده مسلمانلقده قالارق مال واملا کندن آیرلمش وعادی یاساقلیلر کومه‌سنه التحاق أیله‌مشدر .

اصـلاحجی روس ایمپراطوری یالکز بونکله قالمامش : غیرروس وغیر خریستیانلری تحقیر واستخفافده او قادار ایلری کیتمشدی‌که 1718 سنه‌سنده قازانده تأسیس أیله‌دیکی اورمان ایشلری آنغاریه‌سی ایچون باشلیجه تورك بکلرینی ومیرزالرینی طوپلاتدیرمشدی . « آغاج کسمك، یونتمق، طاشیمق وبوکا بکزر سائر ایشلر »ده چالیشان بوبکلر ومیرزالر حقنده بروس مؤرخی دیبورکه : « اوزمانده‌کی ویرکی‌یه باغلانمش‌اولان غیرروسلرك آغیر وضعیتنی تصور ایتمکله ، ایمپراطورلغك غیرروس اهالیسی ایچنده الـمنور عنصرینی‌تشکیل ایدن بوکیمی آغاجلری ایشجیلرینك آجیقلی حالنی آکلامش اولورز » [1] .

دین ایله پك اوقادار آلیش ویریشی اولمیان ایمپراطور ، کندیسـنك سیاسی آمالنه دینك پك الویریشلی برآلت اولاجغنی ایجه آکلامش : ایدیل بوینده‌کی یرلی قوملری خریستیانلغه دوندیرمك فعالیتی 17 نجی عصرك صوکلرینه دوغری خایلیدن خایلی‌یه‌دور-غونلغه اوغرامشکن ، « آوروپایه پنجره آچان » ایلك روس ایمپراطوری بوایشی بویوك برغیرتکشلك ایله یکیله‌مشدی. 1729 سنه‌سی أیلول ابتداسنده نشر اولونان بر «سه‌نات»

---

[1] ن . فیرسوف : « سابق قازان پادشاهلغنك‌یرلی اهالیسی » قازان سنه 1869، صحیفه 38

فرمانی موجبنجه، خریستیانلغی قبول ایدنلر اوچ ییل مدت ایله بوتون ویرکیلردن و آنغاریه‌لردن معاف طوتولاجقلردی که «روم اورتودوقس مذهبنی قبوله هوس آرتسون» [1].

دەلی پترو 1722 سنه‌سی تشرین ثانیسنک ابتداسنده قازان والیسنه یازدیغی برمکتوبله، خرستیانلغه دونن مسلمانلری عسکرلکدن معاف طوتمغی وقازان غارنیزوننده بولونانلری آزاد ایتمکی امر ایله‌مشدی (2). 1722 سنه‌سی حزیران ایکیسنده نشر اولونان سەنات فرمانده‌ایسه واقتیزایدلمکه‌موافقت کوسترەن مجرملرك عفواولونمه‌سی امرایدیلیوردی(3).

پترودن صوکرا قازان یوردنده میسیونەرلك ساحه‌سنده عظیم فعالیت ابراز ایدەن حکمدارلر (آننا) و (الیزابەت) اسمنده‌کی ایکی‌ایمپراطوریچه‌در. آننا زماننده 1731 سنه‌سنده (زویه) شهرنده‌کی ماناسترلرك برنده برمیسیونرلك قومیسیونی تأسیس ایدلمش و 1740 سنه‌سنده 23 ماده‌لك برمسیونەرلك فعالیتنك پروغرامی اعلان ایدلمشدی. بوپروغرامك تماميله تطبیقی ایمپراطوریچه الیزابت زماننده اجرا ایدلمشدر. بونك‌زماننده مسلمانلرك مقاومتنی قیرمق مقصدیله پك‌چوق مسجدلر و مکتبلر یاقیلمش و ییقیلمشدر. ینه‌خرستیانلغی قبول ایدنلر ویرکیلردن، آنغاریه‌لردن وعسکرلکدن معاف طوتولیورلر وبوویرکی وخدمتلر اسکی دینلرنده قالانلرك صیرتنه یوکله‌نیوردی. بومناسبتله پروفسور فیرسوف دییورکه: «پتپرست اهالینك همان کافه‌سی اورتودوقسلغی قبول ایله‌مشدی، امتناعده ثبات کوسترنلر یالکز مسلمان تورکلردی. بناءً علیه اکثراونلر اوچ ییل‌مدتنجه هربریکی مرتد ایچون ویرکی اوده‌مکه، آنغاریه‌لره کیتمکه و هم کندیلری، هم اونه کیلر ایچون قرعه‌نفرلری ویرمکه مجبور ایدیلر [4].

بو، 18 نجی عصرك 40 نجی ییللرنده پترسبورغ حکومتی طرفندن ایلری سورولن غیرروسلری «تنویر» مسئله‌سی واونی‌تطبیق ایچون قوللانیلان غدارانه وظالمانه اصوللر مسلمانلرك یالکز دینی عقیده‌لرینه طوقونمقله قالمایوب، اونلرك اجتماعی حیاتنده‌کی سائر جهتلرده‌ده درین ایزلر براقمشدی. اونلر دینلرینی قورومق ایچون کندی مسکنلرینی براقوب اوزاق یرلره مهاجرت ایله‌مکه‌مجبور اولمشلر، هم کندیلری هم مرتدلر ایچون ویرکی اوده‌مك، آنغاریه ایشلمك، عسکرلك ایتمك یوزندن اقتصادی جهتدن تماماً پریشان اولمشلردی.

---

[1] «روسیه ایمپراطورلغنك مکمل قانونلر مجموعه‌سی»، جلد 6، رقم 3637.

[2] روسیه ایمپراطورلغنك مکمل قانونلر مجموعه‌سی، جلد 6، رقم 4123.

(3) ینه اوراده، جلد 7، رقم 4254.

(4) «سابق قازان پادشاهلغنك یرلی اهالیسی»، 108-209 صحیفه‌لر.

18 نجی عصرك صوكلرینه دوغری داخلی وخارجی سیاستك الجاسی یوزندن، پترسبورغ حکومتی مسلمانلر ایله آکلاشمق سیاستنی تعقیب ایتمکه باشلادی . بوسیاستك نتیجه‌سی اولارق ، ایکنجی قاته‌رینا زماننده ، 1789 سنه‌سنده شرقی آوروپا وغربی سیبریا مسلمانلری ایچون (اوفا) شهرنده براسلام دینی اداره‌سی تأسیس اولونمشدی . ینه اون سکزنجی عصرك صوكلرینه دوغریدرکه قازانلی کنجلرك علم تحصیلی ایچون بوخارایه سفرلری باشلامشدی . بو سفرلر 19 نجی عصرده‌ده دوام ایدوب دورمشدر . دیکر طرفدن ینه ایکنجی قاته‌رینا کونلرنده قازاق ـ قیرغیز صحرالری حدودنده‌کی قلعه‌لرده مسجدلر تأسیس اولونوب قازاقلر بوشهرلره آلیشمغه باشلانجه ابتدا حربی مقصدلر ایله قورولان قلعه‌لر، نهایت آسایشلی آلیش ـ ویریش یرلرینه تحول ایدنجه‌یك چوق قازان تورکلری تخت آرایوب اوشهرلره کوچ ایتمشلر . صوکرالری روسیه طرفندن یکیدن یکی تورك ـ مسلمان یوردلرینك ضبط ایدیله‌سی اوز یوردلرنده بوغولمقده اولان قازان تورکلرینه تجارت وصناعت ایچون کنیش افقلر آچمش وبو مساعد افقلر اونلری متمادیاً جلب ایده‌کلمشدر . أولکی مجبوری وبو اختیاری مهاجرتلر قازان تورکلرینك طاغیلمه‌سنی واصل قازان یوردنده تورك عنصرینك پك فضله اکسیلمه‌سنی موجب اولمشدر .

عینی زمانده بو ، اون سکزنجی عصرك صوکنجی ربعنده‌کی بردرجه‌یه قادار مساعد سیاسی و اقتصادی شرطلر ، شهرلی قازانلیلرك اقتصاداً ایچه یوکسه‌لمه‌سنه ، مارقسیست محررلریمزك تعبیرینی قوللانیرسه‌ق ، اونلرك « بورژوالاشمه‌سنه » سبب اولمشدر .

III

XIX نجی عصرده‌کی وضعیت

دینی مدرسه‌لرك توره‌مه‌سی

تورکستان یوردینه تجاری سفرلر یاپان قازان « سه‌وداکر » (تاجر) لری قازان یوردینك کنجلرینی علم تحصیلی ایچون بوخارایه کوتورور اولمشلردر . قازانلیلر مسلمان ایدیلر ، روسك خاچلی ، ایقونا (دینی تصاویر) لی کولتوراسنه قارشی درین برکین وخصومت بسله‌یورلردی . اونلرك کوزی مسلمان شرقنده ایدی ، اسلام دینی وعمومیتله معنوی وارلغی قورومه‌نك چاره‌لری آنجق اورادن کله‌جکنه اینانیرلری . 200 سنه امتدادنده روس کابوسی آلتنده ایکله‌ین قازان مسلمان تورکلری ایچون 18 نجی عصرك صوکلرینه دوغری مسلمان

شرقك تورکستان طرفندن اولان قاپوسی آچیلمشدی . ایشته بویوك بر تهلکه اونلر بوقاپویه آتیلمشلردی . بوخارا سفرلرینك نتیجه‌سی شو اولمشدرکه بویوزدن 19 نجی عصرده قازان یوردنده دینی‌مدرسه‌لر توره‌مشدر. بومدرسه‌لر بوخارا ایچنده‌کی استولاستیق اوجاقلری اولمقله وپك‌چوق منفی جهتلری احتوا ایتمکله‌برابر ، بکا قالیرسه ، بونر خلقك آزچوق انکشافنه، اهالیده اوقومه ـ یازمانك انتشارینه خدمت ایتمش وحتی دنیله‌بیلیرکه ملی وارلغك وملی شعورك توخوملرینی حاضرلامشلردر .

دینی وملی انتباه

معلومدرکه بر قومك فکری انتباهی ایلك اول دینی انتباه ایله باشلار: ابتدادینی اصلاحات فکرلری‌اورتایه‌آتیلیر وبوساحه‌ده‌کی مجادله و دعوالر مطلقا بالآخره دنیوی اصلاحاته منجر اولور .

قازانلیلر. آراسنده الك أول دینی اصلاحات دعواسنی اورتایه آتان ذات 1813 سنه‌سنده استانبولده وفات ایدن عبدالنصیرالقورصاوی اولمشدر . بوذات 18 نجی عصرك صوکاری ایله 19 نجی عصرك ابتدالرنده سائر ملالر طرفندن « بدعت » و « کفر » صاییلان بر طاقم دینی فکر ونظرلری میدانه آتمش ، ملالق وصوفتالق دنیاسنه آریلق صوقمش ، اسکی‌نظرلر واسکی عقیده‌لر حقنده دوشونمك وشبهه‌لنمك یولنی آچمشدر . بوخارانك علمی ومدنی موثوقیتنه ایلك ضربه‌یی ایندیرن ذات‌ده ، شبهه‌سز قورصاوی اولمشدر .

قورصاوینك دینی اصلاحاته دائر فکرلرینی بویوك برجسارتله دها زیاده توسیع ایدن ذات‌ده شهاب‌الدین مرجانی حضرت اولمشدر . تحریر و تألیف ساحه‌سنده پك زیاده مثمر فعالیت ابرازایدن مرجانینك فکرلری یالکزقازان یوردنده محصور قالمایوب، بوتون اسلام دنیاسنه انعکاس ایتمشدر .

مرجانی بوخارادن دونه‌رك تعلیم وتألیف ساحه‌لرنده فعالیته باشلادیغی کونلرده (تام 19نجی عصرك اورتاسنده) بزده دینی مدرسه‌لر سایه‌سنده البت بردرجه فکری تنبه واردی . مرجانی کندیسنك دینی واجتماعی بعض دوشونجه‌لریله بوفکری تنبه وحرکته یکی جریان صوقمش وبرچوق یاکلیش نظرلری دوزه‌لتمشدر . مرجانینك عربجه یازیلان دینی کتابلرینك بزم فکری حرکتمزده‌کی بویوك فائده‌سی ایشته بونقطه‌ده‌در .

مرجانینك دها بویوك خدمتی اونك تاریخی اثرلرنده‌در . اونك تاریخی اثرلرینك برقسمی عربجه یازلمقله برابر ، تورکجه یازیلان « مستفادالاخبار »ی قازان تورکارنده‌ملی شعورك اویانمه‌سنه پك بویوك خدمت أیله‌مشدر. غدار روس حکومتنك اوزون‌مدت‌دوام ایدن مظالمنی چکمش وعینی حکومتك باربارلغی یوزندن کندی تاریخی یازمه اثرلرندن محروم قالمش قازان تورکاری ماضیلرینه پك فضله بیکانه ایدیلر ، استقلال کونلرینه

ودەدەلرك قهرمانلقلرینه دائر حقیقی تاریخی خبرلری ، الك اوقومش ملالر بیله بیلمیورلردی. ایلك دفعه 1885 سنەسنده طبع ایدیلن برنجی قسم « مستفادالاخبار » او کونلردەکی قازانلی فکر آداملری ایچون بوسبوتون یکی برچیغیر آچمشدر . مرجانی بو اثرنده آنجق یالکز املاجی دکل ، ملتنجیمرده . بونده سادەجه وقایع نقل ایدیلیور ، تاریخك فلسفەسندنده بحث ایدیلیور . مرجانی بو کتابنده قازانلیلرك اتنوغرافیاسنەده تماس ایدییور ؛ اوستەلك اولارق ، کتاب ، تاریخی وملی اثر وآبدەلری یاقان ویقان روسلغه خصومت روحیله مشبوعدر .

مرجانی ملی تاریخی تتبعاتله اوغراشیرکن ، قازان دینی مدرسەلرندن برنده تحصیل ایتمش اولان عبدالقیوم ناصری اوصانمق ، یورولمق نه اولدیغنی بیلمکسزین لسان وأتنوغرافیا ساحەسنده چالیشمشدر. بوذاتك دیل ساحەسندەکی خدمتلرینی اوچه تقسیم ایتمك ممکندر : 1) مرجانینك خلافنه اولارق بوتون اثرلرینی تورکجه یازمەسی ، 2) قازان تورکجەسنك نظریات و قواعدینی تنظیمه چالیشماسی ، 3) خلق ادبیاتی نمونەلرینی طوپلامەسی. بوذاتك اثرلرینك صاییسی 40 دن فضله اولوب بعضیلری ایجه حجمه مالکدرلر. ناصرینك یازیلرینه موضوع اولان فنلر پك متنوعدر . اونك اکثر اثرلری دینیات ، اخلاقیات ولسانیاته عائد اولمقله برابر ، بدیعیات ، تربیه ، قومیات ، تاریخ ، ریاضیات وطبیعیات کبی علملرده اونك جوال قلمندن قورتولمامشدر .

ناصری 1871 سنەسندن 1897 سنەسنه قادار (اوچ ییل مستثنا اولمق اوزره) « قازان کالنداری » عنوانیله سالنامەلرده نشر أیلەمشدر. بوسالنامەلر مختلف ادبی ، تاریخی ، أتنوغرافی ، اجتماعی بندلری ده احتوا ایدەرك ، بر نوع آلماناق یاخود موقوت مجموعه قارا کتەرینی آلیوردی . بو سالنامەلرده تاریخی روایتلر و ملی شرقیلر نشر ایتمکله 18 و19نجی عصر ابتدالرینه عائد ملی تاریخ مالزمەلری ده ویرمشدر .

هرفنده یازی یازمش اولان بو محرر ، خلقی اوقومغه آلیشدیرمق ، دنیوی فنلری تعمیم ایتمك یولندەده بویوك خدمتلر ایتمشدر . قیوم ناصری عینی زمانده بر تربیەجیدر . کندیسی بالذات خواجەلق ایتمش ، برچوق درس کتابلری یازمش ، تربیه و تعلیم حقنده آیریجه فکر وقناعتلر ایدینمشدر .

19 نجی عصرك صوکنجی یاریسنده قازان تورکلرندەکی یکی فکری و ملی جریانك الك زیاده کوزه چارپان ممثللری ایشته بو ایکی ذات (مرجانی ایله ناصری) در .

تعلیم و تربیه ساحه‌سنده اصلاحات

تورکجه‌یی بر فن اولارق تعلیم ایتمك ، دنیوی علملری قازانلیلره کندی لسانلرنده اوکره‌تمك طرفداری اولان ، تورکجه درس کتابلری یازان قیوم ناصری قازان تورکلری آراسنده شبهه‌سز ، برنجی اصلاحجی په‌داغوغدر . فقط او ، بو خصوصده کندی فکر ونظریه‌لرینی باشقه‌لرینه قبول ایتدیره‌مه‌مشدر . قازان تورکلری آره‌سنده ایلك تحصیل مکتبلرینك اصلاح ایدیلمه‌سنده عظیم رول اوینایان ذات قریملی اسماعیل بك غاسپرینسکی در. 1883 سنه‌سنده باغچه سرایده نشر ایتمکه باشلادیغی « ترجمان » غزته‌سنده تعلیم ، تربیه ومکتب مسئله‌لرینه مهم بر یر آییران اسماعیل بك ، قازان یوردینك خیرات اصحابی واوقومش آداملری ایله بالذات مناسبات پیدا ایتمش واوراده کندیسنه ابتدائی مکتبلرده‌کی تعلیم اصوللرینی اصلاح طرفداری دوستلر ایدینمشدی . بو جریان نتیجه‌سنده قازان یوردنده « اصول جدیده » آدینی داشیان مکتبلر پیدا اولدی .

اورنبورغده حسینیه مکتبی وبانیسی احمد بك

برطرفدن بردران حسین اوغللری ، رامی اوغللری ، یاووش اوغللری وسائره کبی اهل خیرات ماللریله ، دیکر طرفدن هادی مقصودی ، شاکرجان طاهری و عالمجان بارودی کبی په‌داغوغلر بیلکیلری ایله « اصول جدیده » مکتبلرینك انتشار وانکشافنه چالشمشلردر . بو مکتبلر قازان تورکلرینك کندیلری طرفدن بسله‌نیلن خصوصی ، عصری ملی مکتبلر ایدی . عینی زمانده 1899 سنه‌سنده قارغالی قصبه‌سنده « اصول جدیده » مکتبلرینه معلملر یتیشدیرمك ایچون یازلق اصول تعلیم قورصلری آچیلمش و برچوق مدرسه‌لر عصرك احتیاجلرینه کوره اصلاح ایدلمشلردی .

ادبی حرکتلر

1886 سنه‌سنده ، یعنی قازان یوردینک ایکی مجددی اولان مرجانی ایله ناصری دها حیاتده ایکن قازان یوردنده ایلک عصری برحکایه انتشار ایتمشدی . بوده ، موسی آق‌یکیت زاده‌نک (حسام‌الدین منلا) آدلی حکایه‌سیدر [1]. بوحکایه ایشله‌نمه‌مش آغیر برلسان ایله یازلمش و مندرجات اعتباریله پك ساده اولمقله برابر ، مؤلف قازان تورك اجتماعی حیاتی صحنه‌سنه یکی کیشیلر چیقاریورکه بونلر اورمان حاکم اولان اجتماعی اصوللردن ممنون اولمادقلرینی اظهار ایدیورلر ، اهالینك فکری سویه‌سنی یوکسلتمك ، اجتماعی حیاته بردرجه حریت روحی

شمال تورکلرینك ایلك منتخب رئیس دینیلری پداغوغ عالمجان البارودی

صوقمق خصوصلرندن بحث ایدیورلر . آق‌یکیت‌زاده کندیسی بو حکایه‌دن باشقه براثر یازمامش ایسه‌ده ، اونك ایزینی باصان باشقه یکی محررلر میدانه کلمشلردر . 1887 سنه‌سنده یعنی آق‌یکیت اثرینك انتشارندن بر ییل صوکرا قازان یوردنده « بیچاره قیز » آدلی پك ضعیف اولسه‌ده ایلك درام اثری چیقمش . عینی ییلده ظاهر بیکینك « کوزه‌ل قیز خدیجه » عنوانلی حکایه‌سی ، بر آز صوکرا « کناه کبائر » آدلی حکایه‌سی نشر اولونمشدی . قازان یوردنده ایلك قومدی اثری (« چیدتای قومیدیه‌سی ») 1895

[1] بواثر 1825 سنه‌سنده قازانده یکیدن نشر اولونمشدر .

سنه‌سنده انتشار ایتمشدی . (لاکین نه « بیچاره قیز » ، نه‌ده « چیستای قومیدیه‌سی » اوزمان صحنه‌ده اوینانمامشلردر) . صوکرالری برچوق حکایه‌لری وتیاترو اثرلری ایله اشتهار ایدن عیاض اسحاقی بکك هنوز ضعیف اولان « تعلمده سعادت » اسملی ایلك اثری 1899 سنه‌سنده نشر اولونمشدی . قازان یکی ادبیاتنك انکشافی 20 نجی عصره قالمشدرکه ، شمال تورك ادبیاتنه دائر آیریجه بر مقاله کله‌جك « تورك ییلی » نده نشر اولنه‌جغندن ، بز ادبیات حقنده سوزی قیصه کسه‌جکز .

IV

1905 انقلابندن صوکرا

1905 انقلابی روسیه حیاتنك هربر استقامتنده آز چوق تبدل وتجدد دوغورمش وطبیعتیله قازان تورکاری اجتماعی حیاتنده تأثیرسز کچمه‌مشدر . هرشیدن اول بو انقلاب قازان تورکارینه موقوت مطبوعات تأسیس ایتمکه امکان ویرمشدر . قازان لهجه‌سیله ایلك غزته اولان « قازان مخبری » 1905 سنه‌سی تشرین أول صوکارنده قازاندن چیقمغه باشلامشدی . غزته‌نك مسئول محرری سید کرای افندی آلکین ایسه‌ده غزته‌نك سیاسی روحی آق چوره اوغلی یوسف بك اولمشدر .

بوندن صوکرا قازان ، اورنبورغ ، اوفا ، آستراخان ، جایق (اورالسکی) شهرلرنده وسائر یرلرده برچوق غزته ومجموعه‌لر انتشار ایتمشدی . کرچه بو غزته‌لرك بعضیلری شو ویا بو سببدن قپانمغه مجبور اولسه‌لرده برچوقلری ارتجاع کونلرنده‌ده دوام ایتمشلر وصوکرالری قاپانان نشریاتك یرینه مختلف شهرلرده یکیدن یکی غزته ومجموعه‌لر ظهور ایتمشدر [1] . قازان یوردی تورك غزته‌لری تورکستانلیلرکده تنویر افکارینه بك زیاده خدمت ایتمشدر .

سیاسی حرکتلر

1905 انقلابندن اول ، روسیه‌ده‌کی سائر تورکارده‌کی کبی ، قازان تورکارنده‌ده هیچ بر تورلو سیاسی تشکیلات یوقدی . بو یوزدن خلقده سیاسی تربیه بك ناقصدی . 1905 سنه‌سی انقلابی کبی مهم بر صارصنتیدن صوکرا روسیه مسلمانلری بر سیاسی تشکیلاته احتیاج حس ایتدیلر . 1905 سنه‌سی یازنده بوتون روسیه مسلمانلرینك مرخصلرندن متشکل

(1) 926 سنه‌سنده قازانده قازان تورك مطبوعاتنك مصور بر تاریخچه‌سی نشر اولونمشدر .

برمساعده‌سز قونغره‌ده « روسیه مسلمانلری اتفاقی » اسملی برسیاسی فرقه تشکیل ایتمکه قرار ویرلدی ؛ اورمانکی روسیه تورکاری آراسنده بوایلك سیاسی فرقه‌نك تشکلنده آق چوره اوغلی یوسف بك پك مهم بر رول اوینامشـدی که بوحقیقتی بوکونده بولشه‌ویك تاریخجیلری بیله اهمیتله قید ایتمکده‌درلر . ازجمله ادیب عالمجان ابراهیم 1905 سنه‌سی

شمال قوملرینك عرد و معلملرندن برغروپ

اختلالنده « تاتارلر » آدلی تورکجه وروسجه نشرایدیلان اثرنده بوخصوصده زیرده‌کی سوزلری یازمشدر :

« رشید قاضی قازانه کلدیکنده مستقبل « اتفاق » پا تیسـنك روحی ، فابریقاتورلر نسلندن ، لیبه‌رال آق چوره اوغلی یوسف ایله استشاره ایدییور و نتیجه‌ده قازان بورژوازیسی

محیطنك ایلری کلن عنصرلرینی طوپلایارق ، بر مجلس عقدینه قرار ویریلیور » (صحیفه 146) ؛ بوانرك « اتفاق » دن باحث دیکر صحیفەلرنده دخی فرقەنك اصل ایده اولوغی (فکری رهبری) اولارق آق چوره اوغلی یوسف بك کوسترلمکده‌در .

1906 سنه‌سنده روسیه مسلمانلری مرخصلری ایکی قونغره عقد ایتدیلر و « روسیه مسلمانلری اتفاقی » نهائی صورتده تشکل ایتدی . قازان تورکلری بوفرقەده بیوك بر

شمال تورکلرینك ملی حرکت رهبرلرندن رشید قاضی

فعالیت ایله چالیشدیلر . « قزان مخبری » فرقەنك اورغانی ایدی . برنجی « دولت دوماسی » نده مجموعی 24 مسلمان مبعوث واردی که بونلرك 12 سی قازانلیلردندی . ایکنجی « دوما » ده‌کی 34 مسلمان مبعوثك 15 ی قازان تورکلرندندی . انتخابات اثناسنده آق چوره اوغلی یوسف بك ، چار حکومتی طرفندن حبس ایدیلمش اولدیغندن مبعوث انتخاب اولنامادی . معلوم اولدیغی وجهله برنجی وایکنجی دومالر طاغیتیلدیلر ، انتخاب قانونلری ده کشدیرلدی . بونك نتیجه‌سنده اوچونجی دومایه آنجاق 10 مسلمان مبعوث کچه‌بیلمشدی که بونك یدیسی قازانلیلردندی .

۱۹۰۷ سنه‌سی ارتجاعندن صوکرا « روسیه مسلمانلری اتفاقی » عنوانلی فرقه طاغیلمش وبردها طوپلانمامشدر .

۱۹۰۵ انقلابنی تعقیب ایدن ارتجاع کونلرنده قازان تورکلرنده
علمی ومدنی فعالیتلر سیاسی فعالیت سونمشسه‌ده، علمی ومدنی حرکتلر دورمامشدی.
موقوت مطبوعات تأسس ایتمش وجدی بریولده دوام ایدییوردی.
ملی صحنه میدانه کلمش وکتدکجه کنیشله‌یور و یوکسه‌لیوردی . یکی وجدی ملی تاریخ واتنوغرافیا تتبعجیلری میدانه کلمش وبونلرک مهم اثرلری انتشار ایدییوردی . کتابجیلق ونشریات ایشلری کتدکجه کنیشله‌یوردی . معارف ومکتب ایشلری ، حکومتک آمانسز تعقیبلرینه رغماً ، انکشاف ایدییوردی. قازان مسلمان تورک قادینی حیات میدانه‌نه آتیلمش، وهمان هر ساحه‌ده ارککله اُل اُله ویره‌رك چالیشیوردی .

V

1917 سنه‌سی انقلابندن صوکرا

1917 سنه‌سی انقلابنك اوچنجی آینده ، یعنی مایسده موسقوواده انعقاد ایتمش اولان عموم روسیه مسلمانلری قونغره‌سنه قازان تورکلری‌ده اشتراك ایله‌مشلردی. بوقونغره‌ده، اوندن اول سنه أقدم طوپلانیلان مه‌که‌رجه (نیژنی) قونغره‌سنده‌کی کبی عموم روسیه مسلمانلری سیاسی فرقه‌سی تشکیل ایتمك موضوع بحث اولمادی ایسه‌ده ، عموم مسلمان مسئله‌لرینی مذاکره وحل ایله‌مك ایچون برعموم روسیه مسلمانلری مرکزی شوراسی تشکیل ایتمکه قرار ویرلمشدی. لاکن تشکل ایدن بو «شورا» ، روسیه انقلابنك تساع وانکشافی نتیجه‌سنده بك‌ده « عموم روسیه مسلمانلری مرکزی شوراسی » ماهیتی آلامامش وبالآخره یالکز قازانلیلر شوراسی اولارق قالمش وبولشه‌ویك انقلابندن صوکرا داغیلمشدر .

1917 سنه‌سی تموزنده قازانده طوپلانیلان اوچ قونغره‌نك (ایکنجی عموم روسیه مسلمانلری قونغره‌سی ، دین رجالی قونغره‌سی ، عسکری قونغره) مشترك جلسه‌سنده ایچ روسیه وسیبیریا مسلمان تورکلرینك ملی مختاریتی اعلان ایدلمش وبدی کشیلك بر «مختاریت هیئتی» تشکیل اولونمشدی . بومختاریت هیئتی ملی فون (احتیاط آقچه‌سی) تشکیل ایتمك تشبثلرنده بولونمش «وملت مجلسی » نه انتخابلر اجرا ایتدرمشدی . بوحرکتده اك زیاده تمیز ایدن

قزانلی منورلردن بریسی ، بوکون آنقره حقوق مکتبی پروفسورلرندن اولان صدری مقصودی بکدر .

قازان تورکلرینک ملت مجلسی اوفا شهرنده صدری مقصودی بکك ریاستی آتنده 1917 سنه‌سنك 30 تشرین ثانیسنده طوپلانوب 1918 سنه‌سنك 22 کانون ثانیسنه قدر چالیشمشدی. بومجلسده مذکور موقت « مختاریت هیئتی » برینه دائمی براجرائی مؤسسه

صدری مقصودی بك

اولان « ملی اداره » تشکیل اولونمشیدی که بونك دینیه « نظارتی » ، « معارف نظارتی » و « مالیه نظارتی » عنوانلریله اوچ نظارتی واردی . بوملی اداره‌نك باشنده صدری بك بولنیوردی .

بولشه‌ویك انقلابی وقوعه کلنجه، سوویت حکومتی 1918 سنه‌سنك 25 نیساننده چیقاردیغی بر « دکرەت » (فرمان) ایله اوفاملی اداره‌سنی داغیتارق یالکز « دینیه نظارتی » نی « سیاسته قاریشمامق شرطیله » براقمشدی .

معلوم اولدیغی وجهله ، روسیه‌ده سوویت طرز حاکمیتی بك چابوق ، مانعه‌سز وقولای تأسس ایده‌مه‌دی : اوکا قارشی مجادله‌لر وقوعه کلدی ، حرب داخلی ، 2-3 سنه سوردی . لاکین « آقلر ایله قیزیللار غوغاسی » عنوانی طاشیان بو « حرب داخلی »

یالکز ایکی تورلو سیاسی نقطۂنظره مالك « آق » و« قیزیل » روسلرك مجادله‌سندن عبارت دکلدی ؛ اسکیدن « روسیه ایمپراطورلغی » عنوانی حامل اولان دولته شوویا بوعصرده الحاق ایدیلن غیرروس قوملرك ملی غایه‌لر وملی استقلال ایچون مجادله‌لری‌ده بوأثناده جریان ایدییوردی . بومجادله‌لر هم قلم ، هم قلیچ ایله اجرا ایدلمشدر . «داخلی حرب» کونلرنده 1918 سنه‌سنك صوك بهارنده « ملی اداره » اوفاده یکیدن طوپلانیلمش، فقط برآز صوکرا سبیریایه « قیزلجار » شهرینه طاشینمغه مجبور اولمشدی .

سبیریاده‌کی « بویوك ، یکپاره وبولنمز روسیه » قناعت سیاسیه‌سنی بسله‌ین (قولچاق) حکومتی « ملی اداره »یه قارشی مساعده‌کار داورانمامشدر : او ، برکره بواداره‌نك موجودیتنی قانوناً طانیمایور ، اونك طوپلادیغی اجتماعلری منع ایدییور ، شمال تورکلرینك دینی وملی ایشلرنده اسکی‌روسیه ایمپراطورلغی قانونلر مجموعه‌سنك 11نجی جلدینك اوزمان بیله آرتیق تاریخه کچمش اولان ماده‌لری ایله عمل ایتمکه أمر ایدییوردی .

1918-1919 سنه‌لری قیشنده سبیریاده « قیزیلجار » شهرنده قازان تورکلری جماعت خادملری برنوع مجادله اورغانی اولان « مایاق » غزته‌سنی نشر أیله‌مشاردی . 1919 سنه‌سی نهایتارینه طوغری ، مهاجر « ملی اداره » قپانمشدر .

VI

قازانده « تاتارستان » جمهوریتی

سوویه‌تلر حکومتی ، « ملی عنوانلری » حامل « مستقل » ، « مختاریتلی » «جمهوریتلر» یاخود « مختاریتلی اولکه‌لر » تأسیس ایتمشدر. بونك نتیجه‌سی اولارق ، شمدی روسیه‌نك اسمی‌ده ده کشمشدر . بوممکتك رسمی آدی بوکون « روسیه » دکل ، « سایوزسووه‌تسکیخ سوسیالیستیچسکیخ ره‌سپولیك » درکه بولشه‌ویك عادتی‌اوزره « س. س. س. ر » صورتنده اختصار ایدیله‌رك قوللانیلیر. معناسی‌ده « اشتراکجی‌شورالرجمهوریتلرینك اتحادی» دیمکدر. الیوم « س. س. س. ر » اتحادی‌اساساً آلتی‌دولت تشکیل ایدییورکه‌شونلردر: 1) روسیه متحد جمهوریتی ، 2) اوقراینا جمهوریتی ، 3) به‌لو روسیه جمهوریتی ، 4) ماورای‌قافقاس متحد جمهوریتی ، 5) اوزبکستان جمهوریتی ، 6) تورکمنستان جمهوریتی.

« روسیه سوسیالیست‌متحد شورالرجمهوریتی» (ر. س. ف. س. ر.) یتمش بش أصل روس ولایتندن، اون بر-اون ایکی دانه «مختاریتلی جمهوریتلر» دن واون دانه «مختاریتلی اولکه‌لر»دن متشکلدر. بوکونلك موضوع بحثمز اولان قازان(بوکونکی رسمی اصطلاحه کوره)

« تاتارستان جمهوریتی » « روسیه متحد جمهوریتی » ایچنده بر « مختاریتلی جمهوریت » در. تاتارستان جمهوریتی ، 1920 سنه‌سی مایسنده اعلان ایدلمشدر .

« تاتارستان جمهوریتی » سابق قازان ولایتنك اوچده ایکی قسمندن ، اوفا ولایتنك مینزله سانجاغندن ، صامار ولایتنك سمبر وبووا صانجاقلرینك ، وه‌تکه ولایتنك آلابوغا ومالمش سانجاقلرینك بر قسمندن تشکیل اولونمشدر که باش شهری قازاندر . مساحهٔ سطحیه‌سی 51240 کیلومتره مربعندن عبارت اولوب [1] بوتون نفوسی ، 1924 سنه‌سنده یاپیلان

شمال تورکلرندن بر کوی زنکیننك ئه‌وی

دولت ایستاتستیقنه کوره ، 2891799 کیشیدر [2]. نفوسك یوزده (51,1)ـی روسلر طرفندن « تاتار » تسمیه ایدیلن قازان تورکلری تشکیل ایدییور . بوندن صوکرا روسلر کلیر (یوزده 40,9) . کری قالان یورده سکزك یوزده (4,7) چواشلرك ، یوزده (1,3)ی موردوالرك ، یوزده (0,8)ی ماری (چیرمش) وسائره‌لك حصه‌سنه دوشر . بو جمهوریتده شهر اهالیسنك اکثریتی بلا استثنا روسلر ، کوی اهالیسنك اکثریتی ایسه تورکلر تشکیل ایدرلر .

---

[1] Annuaire statistique, livraison 1.

(2) « تاتارستانی تتبع ایچون مالزمه‌لر » اسملی روسجه اثرده‌کی و . یرمالایوف مقاله‌سی : قازان سنه 1925 .

قازان جمهوریتی غربده چوواش مختاریتلی اولکه‌سیله ، شمال غربیده ماری (چیرمش) مختاریتلی اولکه‌سیله ، شمالده وه‌تکه‌ولاینی و آر (وه‌تاك) مختاریتلی اولکه‌سیله ، شمال شرقیده پرم ولایتیله ، شرقده باشقردستان جمهوریتیله ، جنوبده ایسه صامار و سمبر ولایتلریله همحدوددر . بوندن کورولویورکه بوکونکی « تاتارستان جمهوریتی » یوقاریده توصیف و تعریف ایتدیکمز اسکی تورك مدنیت اوجاغی اولان بولغار - قازان یوردی طوپراقلرنده بولونمقده‌در .

VII

قازان تورکلری

قازان تورکلری ، ایدیل بولغارلرینك بویوك برقسمنك ، 13نجی عصرده شرقی آووروپایه کلن تورکلر ایله قاریشمش اولان قپچاق (قومان) لرك و اوروپا ایدیل بوینده‌کی تورکله‌شن فینلرك بری بریله امتزاجندن حاصل اولان برقومدر . (د. آرستوف) بوتورك قومنك چوق

شمال تورکلرینك برکویی

تمزوج اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در [1]. بوقوم افرادی آراسنده ایکی تورلو تیب کوزه چارپیور. بر تیب افرادی بیضی الشکل یوزه، یو کسلك، درست بورونه، درست اویولان جانلی کوزلره مالك اولوب، تام بر آوروپالی قیافتی عرض ایدرلر. دیکر تیب افرادی ایسه، بر آرزاویه‌لی یوزه، آزچوق باصیق بورونه، موغول‌واری کوزلره مالکدرلر.

شمال منور توركلرندن بر زمره

معروف تصنیفه کوره، قازان تورکلری‌ده وزاقلر، اوزبکلر، باشقردلر وچوواشلر کبی، تورك قوملرینك اورتا (مرکزی) زمره‌سنه منسوبدرلر. و. رادلوفك تورك لهجه‌لرینی صوتیات اعتباریله اولان بر تصنیفنه نظراً، اونلرك لهجه‌سی، قازاق، قیرغیز،

[1] «تورك قبیله وقوملرینك ئەتنیك تشکلی حققنده ملاحظه‌لر»، پترسبورغ، صحیفه 182

باشقرد وغربی سیبیریا لهجه‌لری کبی ، اورته تورك لهجه‌لری زمره‌سنه نسبت ایدیلیر . قازان یوردنده برچوق شیوه‌لر موجوددر که بونلر دها لایقیله تتبع ایدلمش دکللردر .

فلکك مرحمتسز ضربه‌لری آلتنده پیشمش اولان قازان تورکلری عمومیتله تحمللی وچالیشقان انسانلردر. بونلرك باشلیجه خاصه‌لری ناموسلیلیق، هوشیارلق، دقتلیلك وتمیزلکدر. بونلرك هوشیارلغنی، أولرینك چوق تمیز ومنتظم اولدیغنی بوتون یابانجی سیاحلر قید ایتمشلردر. بونلر آنا یوردینه محبت وعائله اوجاغنه مربوطیت ایله معروفدرلر. قازان تورك قادینلرینك سه‌ویملی بر چهره‌یه ، روس قادیننك وضعیتندن دها ایی بر وضعیته مالك ، سائر برچوق

شمال تورکلرندن برذاتك چوخه فابریقه‌سی

مسلمان قوملرینك قادینلرینه نسبتله دها حر اولدیغی یاد ایل اتنوغراف وسیاحلری قید ایتمشلردر. فی الواقع صوك عصرلرده بعض مملکتلرده مسلمان قادیننك دوشدیکی جاریه وضعیتنه قازان تورك قادینی هیچ برزمان دوشمه‌مشدر. قازانلیلرده قیز چوجوقلری اوقوتمق دائما ارکك چوجوقلری اوقوتمقله متوازیاً یورومشدر . اوتورمه حیاتیله یاشایان تورکلر ایچنده بچه مسئله‌سی ده اك أول قازان تورکلرنده حل ایدلمشدر . « اصول جدیده » مکتبلری یالکز ارکك چوجوقلری ایچون دکل ، قیزلر ایچون ده آچیلمشدی . ایلك دفعه تیاترو صحنه‌سنه چیقان تورك قادینی ده قازانلی تورکلردن اولمشدر . 1917 سنه‌سی انقلابی وقوعه کلنجه طوپلانیلان عموم روسیه مسلمانلری قونغره‌سنده بر تورك قادینی (مخلصه بوبی خانم)

قازان تورکلرینك مرکز دینی مجلسی اعضالغنه انتخاب ایدلمشیدی . دیمك اولویورکه مسلمان قادینی مساوی حقوقلی عضو اولارق ، عالی ، دینی برمؤسسه‌یه کیرمش ایدی‌که بوکبی برحال سائر هیچ بر مسلمان قومنده دها کورولمه‌مشدر .

قازان تورکلرینك اکثریتی، کویلرده چیفتجیلك ، شهرلرده تجارت ایله اشتغال ایدرلر . 1917 سنه‌سی انقلابی عرفه‌سنده قازان تورکلرندن اپی مقدارده طوپدانجیلر ، بویوك فابریقه واعمالاتخانه صاحبلری واردی ؛ سمبر ولایتنده آق چوره ، دیبرده‌ی وحسین اوغللرینك بویوك چوخه وشیاق فابریقه‌لری ، قزان ولایتنده اوته‌میش ، اجیم ، آرسلان ،

شمال تورکلرندن دیکر برذاتك فابریقه‌سی

سیداش اوغللرینك بز ، صابون و جام فابریقه‌لری مشهوردی . ال صنعتلرینه کلنجه ، شرقده مستعمل مست ، پاپوچ ایشله‌مك ، قازانلیلرك ارککلری طرفندن کییلن «توبه‌ته‌ی»، قادینلرینك کییدیکی « قالپاق » اسمنده‌کی سرپوشلری دیکمك قازان تورکلرینك پك زیاده تعمم ایتمش مشغله‌لرندندی . قویومجیلقده قازان تورکلری آراسنده پك معروف برمکسبدر. بوصناعتك دها بولغاردورنده پك رواجده اولدیغی بولغارشهرلرینك خرابه‌لرنده بولونان قویومجیلق معمولاتندن اوکره‌نیورز. شایان دقتدرکه بوکونده آناطولیده اسکیشهرده اوتوران قازانلی مهاجرلرك اکثری قویومجیلق ایله اشغال ایتمکده‌درلر .

یوقاریده ویردیکمز معلوماته کوره، «تاتارستان جمهوریتی» داخلنده‌کی قازان تورکلرینك

عددی 1,477,209 کیشیدن ، بوتون باشقردلرك عددی‌ده 1,0 میلیوندن عبارتدر . أصل قازان تورکاریله باشقردلرك عددی 1914 سنه‌سی ابتداسنه دوغری ، بنم حسابمه کوره [1] ، 4,400,000 کیشی اولدیغی کوز او کنده طوتولونجه ، بو کونکی « تاتارستان جمهوریتنك خارجنده همان همان او جمهوریتك داخلنده بولونان مقدار (1,422,782 کیشی) قازان تورکی و باشقرد تورکی بولوندیغی تبین ایدر . بونلر باشقردستانده ، پەرم ، وه‌تکه ، اورنبورغ ، صامار ، صاراتاو ، پەنزا ، آستراخان ، نیژنی ، طامبوف ، اورالسق وسائره ولایتلرده وبرده تورکستان، سیبریا ، قریم وقافقاسیاده یاشارلر. بوحال قازان تورکلرینك نەدرجه داغیلمش اولدقلرینی واضحاً کوسته‌ریبور .

IX

بوکونکی مثبت فعالیتلر

علمی ساحه‌سنده فعالیت

قازان شهری اسکی وتجهیزات اعتباریله پك مکمل بردارالفنونه مالك اولدیغندن، اوراده علمی فعالیت وتتبعات پك زیاده انکشاف ایتمشدی . انقلاب ووطنداشلر حربی کونلرنده بوفعالیته اپی دوروغونلق کلمش ایسه‌ده ، شمدی بوفعالیت یکیدن جانلانمش ودارالفنون یاننده‌کی اسکی جمعیتلر احیا اولونمش ، ازجمله دارالفنون یاننده‌کی اسکی « عتیقیات ، تاریخ واتنوغرافیا جمعیتی » ده فعالیتنی تجدید ایتمش ، اونك انقلاب کونلرنده قاپانمغه مجبور اولان « خبرلر » مجموعه‌سی یکیدن چیقمغه باشلامشدر. بعض یکیلری ده تأسس ایتمشدر. دارالفنون اطرافنده جریان ایدن بوعلم وتتبع فعالیتنه اورا تورکلرندن اون دوقوزنجی عصرده ابراهیم خلفه اوغلی ، شهاب‌الدین مرجانی ، عبدالقیوم ناصری وسائره ، یکرمنجی عصرده مؤرخ عین‌الدین احمر وذکی ولیدی افندیلر بردرجه‌یه قادار اشتراك ایتمشلردی . بوکون بز اورالی تورك کنج عالملرینك بوساحه‌ده دها کنیش مقیاسده وروس عالملریله یان یانه چالیشدقلرینی کورویورز. بوکنج عالملرزمره‌سندن عالی تحصیل کورمش وعلمی متودلری حقیله اوکرنمش اولان عزیز عبیدالله ، علی رحیم وعالمجان شرف بکلر شایان قیددرلر. عبدالرحمن سعدی ، خواجه‌بدیع ، عباد آلپار ، نعمت حکیم کبی خدایی نابت تتبعجیلرده علمی ساحه‌ده اپیجه ایش کورمکده‌درلر .

---

[1] « قازان تورکلری » ، استانبول ، 1925 سنه ، صحیفه 11 .

یکی میدانه کلن دیکر تورك « جمهوریتلری » نده اولدیغی کبی ، قازانده‌ده اولکه تتبعاتنه پك زیاده اهمیت ویرلمکده‌در. بوندن دولایی شمدی اوراده علوم اجتماعیه ساحه‌سنده‌کی فعالیت باشلیجه قازان اولکه‌سنك ماضیسنی، اتنوغرافیاسنی، لسانیاتی واقتصادیاتی تتبعه توجیه ایدلمشدر. صوك ییللرده قازانده « تاتارستانی تتبع جمعیتی » آدیله یکی برجمعیت تأسس ایتمشدر . بوجمعیتده تورك وروس عالملری برلکده چالیشمقده‌درلر .

اسکیدن نیقولا فیرسوف ، د. شپیله‌وسکی ، غ. به‌ره‌ته‌نکوویچ کبی روس مؤلفلری بولغار ـ قازان یوردی ایچون قیمتلی علمی تاریخی اثرلر میدانه کتیرمش ایسه‌لرده، صوك زمانلرده قازان دارالفنونی وروس تتبعجیلری بولغار ـ قازان یوردینه وقازان تورکلرینه هیچ‌ده اهمیت ویرمه‌مکه باشلامشلردی . بوکون قازان دارالفنوننده چالیشان روس عالملری قازان یوردی وقازان تورکلکی تاریخی واتنوغرافیاسیله جدی صورتده اوغراشمغه باشلامشلردر. قازان یوردی تاریخنه عائد قیمتلی وپك مهم ایکی تاریخی اثر یازان ن. فیرسوفك اوغلی اولان ن. فیرسوف، « اورتا وآشاغی ایدیل بویی تاریخنه عائد درسلر » ی (قازان، سنه 1920) نشر ایتدیرمشدر . و. صمولین ایدیل بولغارلری تاریخی تتبعله مشغولدر. اونك « ایدیل بولغارلرینك نشأتی مسئله‌سنه دائر » ، « ایدیل ـ قاما بولغارلری تاریخنه مدخل » ، « تاتار جمهوریتنك عتیق تصویری » [1] ، «بولغار خرابه‌لرینی زیارت ایدنلره رهبر » ، « ایدیل ـ قاما خطه‌سنك شأنی قاموسی » آدلی اثرلری نشر اولونمشدر .

1923 سنه‌سنده م. خوده‌قوفك « قازان خانلغی تاریخنه عائد تصویرلر » اسملی شایان دقت برکتابی نشر اولونمشدر . مؤلف بواثرنده قازان خانلغنه اسکی روس مؤرخلری کبی اشقیایاناغی نظریله باقمیور، بلکه بوموضوعه آفاقی وخالص تاریخی نقطهٔ نظردن یاناشیورکه تورکلرك ماضیسنه هیچ‌ده رنکلی کوزلك واسطه‌سیله باقمیان مشهور و. بارتولد حتی اونی افراطه دوشمش اولمقله اتهام ایدییور[2]. خوده‌قوف بواثرنی یازارکن یکی کشف اولونان بروثیقه‌دن‌ده استفاده ایتمشدرکه اوده 1920 سنه‌سنده قازان یوردنده بولونان صاحب کرای خان یارلیغیدر [3] . مؤلف بووثیقه‌یه استناداً قازان خانلغنك سیاسی ، اجتماعی و اقتصادی حیاتنی یعنی داخلی قورولوشنی تنویره چالیشیور .

---

(1) پروفسورك بواثری قازانده 1925 سنه‌سنده باصیلمش اولان « تاتارستانی تتبع ایچون مالزمه‌لر » آدلی اثره درج اولونمشدر .

(2) «خزر ده‌کیزی جواری اولکه‌لرینك مسلمان دنیاسی تاریخنده‌کی موقعی » آدلی اثری ، باکو .

(3) بووثیقه قازانلی تاریخ معلمی سید واحد افندی طرفندن برکویده تصادف سوقیله کشف اولونمشدر .

توركـ كنج عالملرندن عبيدالله اوغلى عزيز، « تاتار تاريخى » اسملى اثرنده ايديل بويى توركلرى تاريخنى علمى و سيستهماتيك طرزده بيان ايتمك تشبثنده بولونمش و روس استيلاسندن صوڭراكى تاريخمزهده تماس ايتمشدركه، ماضيمزكـ بو قسمى انقلابدن اول سربست سربست يازيلاميوردى [1]. بومؤلفكـ برده « تاتارلرده صنفلر تاريخى » اسملى كوچوكـ، لاكين يڭى وثيقهلره استناداً يازلمش اولديغى حسبيله قيمتلى براثرى نشر اولنمشدر.

قازان توركـ ادبياتى تاريخى ساحهسنده و خلق ادبياتى طوپلامق اوغورندهده خيلى ايش كورلمشدر. دها قازان جمهوريتنڭ اعلان ايدلديكى سنهده (1920) پروفسور قاتانوف اورا معارف قوميسرلكنه كنديسنڭ اپى بويوكـ حجملى قازان توركـ ادبياتنه دائر

شمال توركلرندن پروفسور عبيدالله اوغلى عزيز بكـ

براثرينى تقديم ايتمشدى. صوڭرا عبيدالله اوغلى عزيز وعلى رحيم بكار طرفندن تأليف ايديلمكدهاولان « تاتار ادبياتى تاريخى » نڭ اسكىدوره عائد قسملرى 3 كتاب اولارق نشر اولوندى. برآز صوڭرا بونلرڭ 2نجى و 3 كتابلرى « فيوداليزم دورى » عنوانيله برلهشديريلهركـ 1925 سنهسنده بر كتاب شكلندهنشر اولونمشدر. برده 1926 سنهسنده عبدالرحمن سعدينڭ بوموضوعه دائر براثرى نشر ايدلمشدركه بوندهمؤلف باشليجه يڭى

(1) بوندن دولايى بنم 1925 سنهسنده مطبوع اثرمده ايشكـ بو جهتنه آيريجه اعتبار ايدلمشدر.

دور ادبیاتنه‌دائر تفصیلات ویرمشدر . مؤلف قازان ادبیاتنه‌دائر غزته‌لر ومجموعه‌لرده‌کی مقاله‌لردن‌بیله استفاده ایتمشدر . اثرده بعضاً اوزون اوزادی‌یه سرد ایدیلن عندی وسقیم فکرلر پك‌مبذول اولمقله برابر ، اپی مهم معلومه‌نك برآرایه طوپلانیلمه‌سی و اونلری بر سیستمه‌مه قومق‌تشبثنده بولونولمه‌سی حسبیله بو کتاب فائده‌لی‌اثرلردن صاییلمغه‌مستحقدر .

ینه‌کچن 1926 سنه‌سنده تاریخی مالزمه اولمق اعتباریله قیمتدن خالی‌اولمیان ایکی تورکجه اثرنشر اولونمشدرکه بونلرك‌بری قازان‌تورك تیاتروسنك یکرمنجی ییل دونومی مناسبتیله نشراولونان اپی‌بویوك حجملی رسملی « تیاترو مجموعه‌سی » درکه قازان تورك تیاتروسنك تاریخنه وانکشافنه دائر برچوق مقاله‌لری ، خاطره‌لری وبعضی آقتور وآقتریسلرك ترجمهٔ حاللرینی‌احتوا ایتمکده‌در . دیکری‌ده قازان تورك مطبوعاتی (« وقتلی‌تاتار مطبوعاتی ») نه

شمال تورکارندن مورخ هادی‌آتلاسی افندی

دائر بویوك حجمده ، 300 دن فضله‌رسمی‌احتوا ایدن‌مصور برمجموعه‌ـ آلبومدر . مجموعه 1905 سنه‌سندن 1925 سنه‌سنه قادار قازان لهجه‌سیله نشراولونان بوتون‌غزته‌ومجموعه‌لر حقنده معلوماتی ، بللی‌باشلی موقوت مطبوعات خادملرینك آیری، آیری وغروب حالنده رسملرینی احتوا ایدر . بونده قازان مطبوعاتندن باشقه قافقاس ، قریم ، تورکستان ، قازاقستان ، باشقردستان و کره‌شن (خریستیان قازانلیلر) مطبوعات موقوته‌سنه دائرده معلومات واردر .

قازان تورکارینك یکی زمان تاریخنه دائر دخی بر چوق نه‌تودلر انتشار ایتمشدر . خلق ادبیاتنه کلنجه ، (م. واسیلیه‌ف) آدلی برروس مؤلفی « تاتار ماصاللری » عنوانلی برمجموعه‌نشر ایتدیرمشدر. مجموعه‌ده ماصاللرك یالکز روسجه ترجمه‌لری درج اولوندیغندن

ترجه أدبی ولسانی قیمتی حائز دکلسه‌ده ، اثرك اتنوغرافیك اهمیتی البته بویوکدر. وقتیله ایدیل بوینده تورك خلق ادبیاتی اورنکلرینی طوپلامق اوغورنده ماجارستانلی دوقتور (مه‌ساروش) ایله برلکده چالیشمش اولان ودها انقلابدن اول تورکولر ، بیلمه‌جه‌لر ، مثللر مجموعه‌لری نشر ایتدیره‌ن خواجه بدیع افندی صوك کونلرده ینه برچوق نمونه‌لر طوپلامشدرکه بونلرده طبع اولونمق اوزره‌درلر .

قازانده مدنیت وفکر خادملری اولان معروف شخصیتلری تتبع اوغورنده‌ده ایچه چالیشلمشدر . وقتسز هلاك اولان تالانلی شاعر (ش. بابیچ) لك اثرلری طوپلانیلمش ، بونلرك برقسمی نشر اولونمش و ترجمهٔ حالی یازیلمشـدر . عبدالله توقای حقنده‌ده تتبعلر اجرا اولونمش وشعرلری یکیدن طبع اولونمشدر . فقط شـاعر فتحی بورناش نظارتی آلتنده 1926 سـنه‌سنده نشر اولونان « ع . توقای شعرلری » توقایك مجموعهٔ آثاری دکلدر . چونکه بونده شاعرك ایلك دفعه « معارف » کتابخانه‌سی طرفندن نشر ایدیلن مجموعهٔ آثارینه کیرمه‌مش اولان اوچ ـ دورت شعری درج اولونمقله برابر ، پك چوقلری درج اولونمامشدر. حالبوکه برصنعتکارك ایجادی حقنده آشاغی یوقاری تام برتصور اونك بوتون اثرلرینك میدانده بولونمه‌سیله آنجق حاصل اولابیلیر .

قازان یوردینك ایلك متجددلرندن ، مدنیت ، لسان و ادبیات سـاحه‌سنده بویوك خدمتلری سـبقت ایدن مرحوم قیوم ناصرینك حیات و آثارینی تتبع جهتنه دها زیاده اهمیت ویریلمشـدرکه اونك یوزنجی دوغوم ییل دونومی دولایسـیله 1922 سنه‌سنده قازانده « قیوم ناصری مجموعه‌سی » عنوانیله بر مونوغرافی‌ده نشر اولونمشـدر . 1926 سنه‌سنده « قیوم ناصرینك شیمدی‌یه‌دەك طبع اولونمامش اثرلری » نشرایدلدی. ناصرینك بواثرلری : 1 ـ تاریخی مالزمه‌لر ، 2 ـ آرکه‌ئولوژی مالزمه‌لری و 3 ـ قازان تورکلکی اتنوغرافیاسنه عائد مالزمه‌لر عنوانیله اوچ قسمه آیرلمشـدر . بو اثرلردن تاریخی مالزمه اولمغه یارایان قسـمی حقنده عبیدالله اوغلی عزیز بکك مهم بر تەتودی بومجموعه‌ده درج اولونمشدر .

اتنوغرافیا ساحه‌سنده فاتح سیفی قازانلینك « تاتار دینی » آدلی براثری چیقدیغی کبی ، عالمجان شرفك‌ده قازان تورکلرینك اتنوغرافیاسـنه دائر مختلف مجموعه‌لرده بر چوق تەتودلری طبع ایدلمشـدر . بوساحه‌ده کنج تورك عالملرندن عبیدالله قیزی مریم خانم ، عبیدالله اوغلی عبدالقادر بك ، کنج روس عالملرندن (ن. ووروبیوف) پك زیاده اهتمامله چالیشمقده‌درلر. بونلردن صوکنجیسی قازان تورکلکنك مادی مدنیتنی ، اوته‌کی ایکیسی قازان تورك کویلوسـنك معنوی مدنیتنی تتبعله اوغراشـمقده‌درلر . وورو بیوفك قازان تورکلری اتنوغرافیاسنه عائد بوتدقیقی ، قازانده 1925 سنه‌سنده مطبوع « تاتارستانی تتبع

ایچون مالزمه‌لر » اسملی روسجه کتابده مندرجدر . پروفسور ت. وولسکینك « قازان تورکلرینك صنعتی » عنوانلی مصور رساله‌سی‌ده شایان قیددر .

قازان جمهوریتی اعلان ایدلدیکندن بری اتنوغرافیا ساحه‌سنده اوچ مهم تشبث یاپیلمشدر : 1) معارف قومیسرلکنك و پروفسور (ب. آدله‌ر) ك تشبثیله قازانده شرق قوملری مدنیتی مرکیسی قورولمش ، 2) 1922 سنه‌سنده موسقوواده یاپیلان عموم روسیه سرکیسنده قازان جمهوریتی اتنوغرافیا شعبه‌سی قورولمش و 3) قازان جمهوریتنك مرکزی موزه‌سی یاننده بر قازان تورك شعبه‌سی آچیلمشدر. ینه قازان جمهوریتی معارف قومیسرلکنك علمی مرکزی ، « تاتارستان » دولت موزه‌خانه‌سی یاننده بر تورك و عمومیتله شرق آل یازیلری شعبه‌سی آچمغه قرار ویرمش و بو شعبه‌یه تورلو واسطه‌لرله بو قبیل آل یازیلری طوپلامغه باشلانیلمشدر .

لسانیاته کلیرسه‌ك، روس پروفسوری (بوغورودیتسکی) تورك لهجه‌لرینك فونه‌تیکنه دائر قیمتدار بر اثر نشر ایتدیرمش ؛ تورکولوغ (نیقولا آشمارین) ك ایسه ، « قازان تورکجه‌سنده وقف علامتلری » اسملی اثری تورکجه‌یه ترجمه اولونارق نشر ایدلمشدر . برده (عباد آلپار) ك « شکلی اساسده تاتار غرامه‌ری » آدلی اثری ، عبدالرحمن سعدینك « بشریت دنیاسنده دیل ، ادبیات ، یازی و آنلرك تاریخی انکشافی » عنوانلی اثری ، جمال‌الدین ولیدینك « تاتار دیلنك طولو (مکمل) سوزلکی » اسملی چوق مهم اثرینك ایکی جزئی باصلمشدر .

لسان مسئله‌سنده « سوویت » دورینك قازانلی تورك مؤلفلری باشلیجه اوچ مسئله‌یه اهمیت ویریورلر: 1) املا مسئله‌سی و بونکله علاقه‌لی اولان تورکجه‌نك صرف و نحو مسئله‌لری، 2) أدبی لسان مسئله‌سی، 3) صوکنجی مسئله ایله علاقه‌لی اولان علمی اصطلاحلر مسئله‌سی. قازان تورك لسانیاتجیلرینی انقلابدن أولده ایی اشغال ایدن بو مسئله‌لر بوکونکی لسانیاتجیلری دها زیاده اشغال ایتمکده‌در. صوك ییللرده مطبوعاتده جریان ایدن مناقشه‌لر، قونفرانس و قونغره‌لرده‌کی مذاکره‌لر نتیجه‌سنده املا، ادبی دیل و اصطلاحلر حقنده شو و یا بو قرارلر اتخاذ اولونمشدر و بو قرارلرك تطبیقنه دخی باشلانمشدر . بوکون قازانده تطبیق ایدیلن املانك باشلیجه اساسلری یالکز آلتی صائت قوللانیلمق، شبهه‌لی کلمه‌لرك اوکنه بر ئیدیو-غرافی دیمك اولان قالینلق علامتی قوللانیلمق ، بوتون اجنبی لسانلردن آلینان (عربی، فارسی وسائره) کلمه‌لری‌ده تورك املاسنه بویون اکدیرمك کبی شیلردر. یکی اصطلاحلری ممکن اولدقجه تورکجه کوکاردن یاپمق ، ممکن اولمادقده بین‌الملل روس اصطلاحلرینی آلمق اساسی قبول ایدلمشدر. ادبی لسانی صوکنه قادار ساده‌له‌شدیرمك اساسی قبول اولونمشدر و که

بو ساحه‌ده عربجه وفرسجه‌دن قاچاركن روسجه‌یه قاپیلمق كیفیتی كوزه چارپمقده‌در . ریاضیات فورموللری ایچون‌ده آوروپاده مستعمل علامتلر قبول ایدلمشدر .

لسان ایله علاقه‌لی اولان حرفلر مسئله‌سنده قازان اصلاحجیدر . قازان جمهوریتی مرخصلری باكو « توركیات قونغره‌سنده‌ده » بواساسی مدافعه ایتمشلردی .

فی‌الواقع قازانلیلر حرفلرك ساده‌له‌شمه‌سی ، مطبعه ویازی ماكنه‌سی تەكنیكی جهتندن قولایلاشمه‌سی اوغورنده پك‌چوق چالیشمشلر وپك‌مهم نتیجه‌لر ألده ایتمشلردر. عبدالرحمن بورناشك هر برسس ایچون آنجق ایكی علامت (حرف) قوللانمق یولیله اصلاح ایدلمش حرف كاصه‌لری بوكون ساده‌جه قازان یوردنده دكل ، توركستانده‌ده واسع مقیاسده قوللانیلمقده‌در .

قازان تورك تیاتروسنك تاریخی اسكی دكلدر . او ، 1906 كوزل صنعتلر ساحه‌سنده سنه‌سنده تأسس ایتمشدی ، 1926 سنه‌سنده اونك 20 نجی ییل دونومی مناسبتیله قازانده بر احتفال یاپیلمشدر . قازانده تیاترو صنعتی شبهه‌سز ایلریله‌مشدر . قازان تورك حیاتندن آلینه‌رق بر چوق اوریژینال اثرلر (بویولده‌اك‌چوق چالیشان آرتیست محرر كریم تینچورادر) اویناندیغی كبی، روس وغربی آوروپا قلاسیك اثرلرینك برچوقلری توركجه‌یه چه‌وریله‌رك موفقیتلیجه صحنه‌یه‌قونولمشدر . ساده‌جه روس محررلرندن غوغل ، آستروسكی ، ماقسیم‌غوركی وسائره‌نك اثرلری دكل ، شیللر (حیدوودلر) شكسپیر (هاملت ، اوتللو ، قرال‌لیروسائره) وامثالنك اولمز صحنه‌اثرلری قازان‌تورك تیاتروسنده ایی‌موفقیتله اویناتمشلردر . بونلرك بوزولارق چوزوله‌رك (تعبیر مخصوصیله سویله‌رسه‌ك ، آداپته اولونارق) دكل ، اوریژینالارینه مطابق اولارق اویناندقلری‌ده شایان قیددر . قازان‌تورك آرتیستی (مختارموتین) ك شكسپیراثرلرنده‌كی تراژیك روللری كمال‌موفقیتله باشاردیغنی روس تنقیدجیلری بیله اعتراف‌ایله‌مشلردر .

قازان‌تورك تیاتروسی ساحه‌سنده صوك‌ییللرده ینه اوچ مهم یكیلك كوزه چارپیور : تورك صحنه‌سی ایچون آیریجه‌برتیاتروبناسی انشا ایتمك ، (2) تورك تیاترو تەقنیكومی (مكتبی) آچمق (3) وایلك‌قازان تورك اوپه‌راسی‌میدانه كتیرمك. « ثانیه»عنوانی طاشییان بواوپه‌را برصنعتكارك اثری‌اولمایوب ، برهیئتك اثربدر . مع‌مافیه موسیقیشناس احمدسلطان‌عه‌به‌شی بوهیئتك روحی مثابه‌سنده‌در . هیئتك دیكر تورك اعضاسی‌ده خواننده عزیزالمحمددر . اوپه‌رانك كفته‌سی (livret) سی‌بوصو كنجی ذات‌طرفندن‌ترتیب ایدیلدیكی كبی، موضوعه اویغون صدالری بریكدیرمك (Composition) ایشینده‌ده اوپه‌رانك أصل بسته‌كاری اولان عه‌به‌شی بكه المحمدك بویوك یاردیمی طوقونمشدر .

اوپەرا اوچ پەردەدن عبارت اولوب، ازجملە ایجەمهم قورولری وبالەتلری دەاحتوا ایدییور. تنقیدجیلرك فكرینە كورە ، بواوپەرانك غرب وروس اوپەرالرینە نسبتلە پك چوق نقصانلری اولمقلە برابر ، اونك ایشلەنمسی ایچون چوق غیرت صرف ایدلمش وایلك تجربە اولدیغی حالدەبیلە شایان دقت بربدیعە اولدیغی كورولمشدر . بوكون قازاندە موسیقی ساحەسندە ایجەفعالیت واردر . ملی هوالری طوپلامق ، نوطەیە آلمق وهارمونیزە ایتمك ایلە اوغراشلیور. احمدسلطان عەبەشی كبی برملی بستەكاردەموجوددر . قزان توركلری آراسندە برقاچ رسامدە یتشمشدر ، كە ایچلرندن عثمان آرسلان بزدە بویوك امیدلر اویاندیرییور .

سید بطال اوغلی عبدالله

قزاندە XVIII نجی عصردە بنا اولونمش برجامع

صوڭ سوز

زورلغنی تمام آکلایامادن اوستمه آلدیغم بو ایشه عذر دیلهیه‌رك باشلادم ؛ صوڭ سوزمده ینه اوقویانلردن عذر دیله‌مك اولاجقدر : « باشلانغیچ » ده دیدیکم کبی ، 1928 سنه‌سی اورته‌لرنده ، مالزمه‌نڭ نقصان اولماسنه باقمقسزین ، « تورك ییلی » نی طبع ایتدیرمه‌یه قرار ویرمشدم ؛ فقط « تورك اوجاقلری مرکز هیأتنه » متعلق اداری بعض سببلردن دولایی ، طبعك باشلاماسی ده بر ، ایکی آی قدر گجیکدی ؛ بو صورتله سنه‌نڭ اوچده ایکیسی گچمش اولدی ... او آرالق « یڭی تورك حرفلری قانونی » ده چیقدی ؛ مطبعه‌لرده ایش فوق العاده چوغالدی . « تورك ییلی » نی دیزن و باصان « یڭی مطبعه » ایله بعض قسملرینی دیزن « قدر » و بوتون قلیشه‌لری حاضرلایوب متن خارجی خریطه و قلیشه‌یی باصان « علاء الدین » مطبعه‌لرینڭ مدیر و ایشچیلری ، « تورك ییلی » نڭ ایشلرینه دقت ، اعتنا ، انتظام و حتی علاقه ایله چالیشدیلر . کاغد ویرمه‌یی درعهده ایتمش اولان علی اصغر تبریزی افندی ده مطبعه‌یی بر دقیقه بکله‌تمه‌دی . « تورك ییلی » نه خدمت ایتمش اولان بو مساعی آرقداشلریمڭ هپسنه بوراده تشکر ایتمه‌یی بر وظیفه بیلیرم .

بوتون بو مساعی‌یه رغماً ، صوڭ فورمه‌لرك دیزیلوب باصیلماسی ، کانون اولڭ صوڭ کونلرینه قالدی ؛ حتی 1928 سنه‌سی بیتمه‌دن ، « ییل » ڭ چیقابیلمه‌سی ایچون موجود مالزمه‌نڭ برقاچنی (عبد الفیاض توفیق بکڭ « تورکلرڭ علمه خدمتلری » ، ذکی ولیدی بکڭ « تورکستان » ، عیاض اسحاقی بکڭ « شمال تورك ادبیاتی » ، ع . بطال بکڭ « سیبریا تورکلری » ، زاکر قادری بکڭ « چین تورکلری » و رسول زاده محمد امین بکڭ « ایران تورکلری » مقاله‌لری) کله‌جك « تورك ییلی » نه براقمق مجبوریتی حاصل اولدی .

« باشلانغیچ » ده « مالزمه‌نڭ نقصانی ، ظن ایدیورم که ، عموم لوحه‌نڭ آکلاشیلماسنه مانع اوله‌جق درجه‌ده فضله دکلدر . » دیمشدم . شمدی ، بو ظنمڭ دوغرولغنی ده ادعا ایتمکده مترددم ؛ مع مافیه « تورك ییلی » ، بو حالیله ده تورکلرڭ و تورکلکڭ صوڭ ییللرده‌کی وضعیتی حقنده عمومی بر فکر ویره‌بیلیر .

1928 سنه‌سنه مخصوص بو « تورك ییلی » نڭ ، 1929 سنه‌سی عرفه‌سنده چیقماسی ده ، مهم بر نقیصه‌در ؛ فقط سنه ایله علاقه‌لی قسمی ، باشنده‌کی تقویم جدولنه منحصر اولدیغی ایچون ، بو نقیصه اساسدن زیاده شکله عائد صاییلمالیدر .

ایشته بوتون بو نقصانلریله برابر خیلی امك صرفنی ایجاب ایتدیرمش اولان بو اثری ، اوجاقلی آرقداشلر و عمومیتله تورك گنجلکی ای قبول ایدرلرسه ، امکمز بوشه گیتمه‌مش دییه تسلی بولورز ، و کله‌جك ییللرده دها مکمللی یاپمه‌یه چالیشیرز ...

استانبول ، 26 کانون اول 1928 — آ . ی .

« تورك يلی » نك فهرستی

صحیفه

باشلانغیچ . . . . آقچوره اوغلی یوسف 5

« تورك یلی » نك تقویمی

تقویم — مملکتمزده تقویمك اصلاحنه و بین‌الملل ساعتك قبولنه دائر قانونلر - ملی و دینی کونلریمز - تقویمی معلومات - 1928 ییلنك تقویمی - فلکی حادثه‌لر - تحویل تقویم جدوللری - بوجدوللرك استعمال طرزلری استانبول رصدخانه‌سنده معاون کمال 10

تورکیه جمهوریتی

تورکیه جمهوریتی - I . تورکلرك آناطولیده یرلشمه‌سی - II . تورك قدرتی ؛ مصطفی کمال - III . یکی تورکیه دولتی - IV . تورکیه جمهوریتنك تشکیلات اساسیه‌سی .
آقچوره اوغلی یوسف 41

تورکیه جمهوریتی مدافعهٔ ملیه تشکیلاتی 83

تورکیه جمهوریتنده عدلیه ایشلری 91

تورکیه‌ده معارف 157

تورکیه‌ده اقتصاد ایشلری — تجارت ایشلری - صنایع ایشلری - زراعت مستشارلغی - نافعه وکالتی - دمیریوللر - نافعه وکالتنك قونترولی آلتنده بولونان مؤسسه‌لر . . . 130

تورکیه جمهوریتنده اداره ایشلری (داخلیه وکالتی) 193

تورکیه جمهوریتنك مالی اداره‌سی 197

خاتمه - خلاصه‌مزك مسند ومعناسی . . . آقچوره اوغلی یوسف 212

آنقره شهری . . . . ع . ب . 215

ادبیات تاریخمزه عمومی بر نظر و بزده ادبی حرکتلر : I . خلق ادبیاتی - II . خلق تکیه ادبیاتی - III . دیوان ادبیاتی . . . . مفتش حسن عالی 243

اقتصادی تورکیه : اورمانجیلق ، آوجیلق ، بالقجیلق و معدنجیلك - اهلی حیوانلر ومحصولاتی - زراعی محصولات . . . . . . معلم سعدی حامد 264

تورك مسلك معماریسنده یاکلش تلقیلر . . . معلم معمار کمال‌الدین 279

تورکیه‌ده حرف انقلابی . . . . ا . ج 282

تورکجیلك

تورکلك فکری ، تورکجیلك جریانی ، تورك اوجاقلری : I . نظریات و غرب تورکلرنده تورکجیلك - II . آذری تورکلرنده تورکجیلك - III . غرب تورکلرنده تورکجیلکك ایکنجی دوره‌سی - IV . شیخ جمال الدین افغانی - V . قافقاس ، قریم و قزان تورکلرنده ملیت فکری - VI . غرب تورکلرنده تورکجیلکك اوچنجی فعال دوره‌سی - VII . سیاسی تورکجیلر - VIII . آغا اوغلی احمد بك - IX . تورکجیلکك تعضی دوره‌سی - X . تورکیه جمهوریتی . . . . . . آق چوره اوغلی یوسف 289

جمهوریت خارجنده بولونان تورکلر

غربی تراکیا تورکلری : تاریخ ، جغرافیا ، اقتصاد وسیاست غالب بختیار 458
قافقاسیا تورکلری : I . تاریخه بر باقیش - II . روس استیلاسنده یوز سنه - III . آذربایجان جمهوریتی - IV . داغستان جمهوریتلری رسول زاده محمد امین 474
قریم تورکلری . . . . جعفر سید احمد 553
قریم قرائی تورکلری . . . . شاپشال اوغلی ثریا 575
قزان تورکلری . . . . بطال اوغلی عبدالله 616
صوك سوز . . . . آ. ی. 648

رسم ، خریطه و جدوللر

رئیس جمهور حضرتلرینك رسملریله کنجلکه خطابه‌لری ، « تورکیه جمهوریتی » و « X-XII نجی عصرلرده تورك قوملرینك اشغال ایتدکلری ساحه » خریطه‌لری متن خارجی اوله‌رق طبع ایدیلمشدر .

متن داخلنده قافقاسیا اتنوغرافیا خریطه‌سی ایله 141 انسان و بنا رسملری و بر چوق ستاتستیق جدوللری واردر .

تورکیه ایش بانقه‌سی

سرمایه‌سی : تماماً تأدیه ایدلمش 4.000.000 تورك لیراسیدر

مرکزی : آنقره

شعبه‌لری: استانبول، ازمیر، بروسه، آطنه، صامسون، طربزون، بالیکسر

حواله ، اسقونطو ، بولیچه معامله‌لری ، امتعه، اسهام و تحویلات مقابلی آوانس وبالجمله
بانقه معاملاتیله اشتغال ایدر

ملی ثروت ، کوچوك تصرفلرك تراکمندن ترکب ایدر ؛ فائده‌سی وطن شمولدر.

بونك ایچون

ایش بانقه‌سنك **تصرف صندیغی** شرائطی فوق العاده مساعددر

استفاده ایدیکز!..

تورك يوردى

« تورك يوردى » ، « تورك اوجاقلرى » نك ناشرى افكارى اوله‌رق آيلق مجموعه حالنده دوام ايتمكده‌در .

تورك ملتجيلكى‌نك فكرياتنى قورمقده و ياىمقده خدمتى معلوم اولان بو مجموعه كچن صايبسيله 22 نجى جلدينى تماملامشدر .

هر نسخه‌سنده برقاچ رسم بولنيور . مقاله‌لرده توركجيلك غايه‌سنه خدمت مقصدى كوزه‌تيلمكده‌در .

« تورك يوردى » نك بر نسخه‌سنك فياتى 25 غروشدر .

آبونه شرطلرى :

توركيه ايچون سنه‌لكى 300 ، آلتى آيلغى 150 غروشدر .

يبانجى مملكتلر ايچون سنه‌لكى 500 ، آلتى آيلغى 250 غروشدر .

هر خصوص ايچون آنقره‌ده « تورك اوجاقلرى » مركز هيئتنده « تورك يوردى » مديريتنه مراجعت اولونماليدر .

تورکلکه و تورکجیلکه دائر کتابلر

بوکتابلر استانبولده « زمانه کتبخانه » سنده بولنور

فیئاتلری غروش	آدلری	یازیجیلری
1000	« تورك یوردی » (14 جلد ـ مجلد ـ برنجی ترتیب)	
	« تورك یوردی » (1 ـ 6 جلد ـ مجلد ـ ایکنجی ترتیب)	
150	داغ یولی	حمدالله صبحی
50	تورکجیلك اساسلری	ضیا کوك آلپ
170	تورك مدنیتی تاریخی	» »
200	تورك تاریخی	نجیب عاصم
10	بك اسکی تورك یازیسی	» »
25	اسکی صاولر	» »
30	آلتون آرمغان 1-2 جلد	[تورك یوردی]
500	تورکیات مجموعه‌سی 1-2	کوپریلی‌زاده محمد فؤاد
120	اورتا آسیاده تورك تاریخی حقنده درسلر	پروفسور بارتولد
700	بویوك تورك لغتی (برنجی جلد)	حسین کاظم قدری
200	یوناندن اولکی تورك مدنیتی	یوسف ضیا
150	تورك شجره‌سی	دوقتور رضا نور
1350	تورك تاریخی (1-12 جلد)	» »
50	تورك خلق ادبیاتی	دوقتور قونوش
50	دیوان ترکی ، سلطان ولد	ولد چلبی
25	تورك دیلنه مدخل	» »
250	دیوان لغت ترك (1-3 جلد)	محمد الکاشغری
100	قزان تورکلری	ع . بطال

50	قریم تاریخی	حلیم کرای سلطان
25	کتاب دەدە قورقود	کلیسلی رفعت
40	هبةالحقائق (1-2 جلد)	نجیب عاصم
15	اوچ طرز سیاست	آقچورە اوغلی یوسف
50	سیاست واقتصاد	» » »
200	قونیە ولایتی خلقیات وحرثیاتی	سعدالدین نزهت
50	خلق شاعرلری برنجی	» »
75	» » ایکنجی : قرەجە اوغلان	» »
50	» » اوچنجی : کوهری	» »
50	بایبوردلی ذهنی	ضیاءالدین فخری
50	ارضروم شاعرلری	» »
75	عاشق دردلی حیاتی ودیوانی	احمد طلعت
120	مانیلر وآناطولی تورکلرینك خلق ادبیاتی	» »
80	بیزانس قارشوسندە ترکلر	احمد رفیق
75	خلق شعرلرینك شکل ونوعی	احمد طلعت
125	خلق بیلگیسی رهبری	ضیاءالدین فخری
100	بکتاشیلك تدقیقلری	راغب خلوصی
150	تورکیا اقتصادی جغرافیاسی	حامد سعدی
200	عثمانلی مؤلفلری (1-3 جلد)	بروسەلی محمدطاهر
800	هونلرك تورکلرك موغوللرك وسائر تاتارلرك تاریخ عمومیسی (1-8 جلد)	حسین جاهد
1000	هامەر ـ دولت عثمانیە تاریخی (1-10 جلد)	محمد عطا
75	بویوك عثمانلی تاریخی	نجیب عاصم ومحمدعارف

بالادە محرر کتابلری طشرەدن سپارش ایدنلر یوزدە یکرمی پوستەاجرتی کوندرملیدرلر.

استانبولده آنقره جاده‌سنده رشید افندی خاننده

یکی مطبعه

اوروپا فابریقه‌لرندن صورت مخصوصه‌ده جلب ایتدیردیکی غایت متنوع و کوزل یکی حرفلرله هر دورلو کتاب ، مجموعه ، قاتالوغ ، دفتر ، جدول ، فاطوره و امثالنی طبع و تجلید ایدر .

(یکی مطبعه) اهونیت ، نفاست و سرعت نقطه‌ٔ نظرندن الك مهم بانقه‌لرك ، مؤسسه‌لرك ، شرکتلرك امنیتنی جلب ایتمشدر :

طشره‌دن هردورلو سپارش قبول اولونور .

*
* *

(یکی مطبعه) ده صاتیلمقده اولان بعض کتابلر :

بورجلر قانونی شرحی ، فؤاد خلوصی وصبری شاکر بکلرك . ایکی بویوك جلددر . مجلداوله‌رق پوسته اجرتیله برلکده طشره‌یه 580 غروش .

ایضاحلی تطبیقات حقوقیه ، آووقات ومدرس جواد بکك اثریدر . مجلد پوسته اجرتیله برلکده 310 غروشدر .

مطبوعات تاریخنه مدخل ، شناسی ، احمدراسم بکك 75 غروش .

رجال مهمهٔ سیاسیه ، ملغی صدارت مستشاری علی فؤاد بکك اثری ، 100 غروش .

INTERLIBRARY LOAN SERVICE
INTERLIBRARY LOAN SERVICE
The Ohio State University
Form 10620